

A NEMZETI JÁTÉKSZÍN TÖRTÉNETE.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ÁLTAL 200 DARAB ARANYNYAL JUTALMAZOTT PÁLYAMŰ.

IRTA

BAYER JÓZSEF.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI BIZOTTSÁGA
BUJÁNOVICS JÁNOSNÉ KOPPY MÁRIA ALAPÍTVÁNYÁBÓL.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST.

HORNYÁNSZKY VIKTOR AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDÉSE.

1887.

106319

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

B
1971

ELŐSZÓ.

Nemzeti játékszínünk története a legrégibb időktől a Nemzeti színház megnyitásáig, nem lehet pusztá krónikája az egyes szintársulateknak. A magyar színészet nemzeti, kulturális missiót teljesített ez időn belül. Ez időszak eseményeinek részletes leírása tehát kíváncsatos és indokolt is, hogy a magyar színészet műveltségtörténeti jelentősége lehetőleg minden oldalról kellő világításba helyeztessék.

Főleg az 1790-től 1837-ig terjedő félszázad anyagából felettébb érdekes kép verődik vissza. Központja e képnek a kezdetben lelkesen fölkarolt, később a nyomorral küzdő, az állandósulás reményéről le nem mondó, lelkes, törekvő magyar színészet, folytonos harcban az idegen színészettel. Köréje csoportosul a magyar íróvilág; a nemzeti jogok és kiváltságok őre a vármegye; a vidék, magyarosabb szellemű városaival; a nemesi középosztály, áldozatra kész gavallérjaival és «igaz magyarjaival».

Az «opium álmából» fölébredt nemzet lázas tevékenysége áll előttünk. A jóakarattal teljes, bár tervtelen kapkodás, a provinciális érdekek gyámolításában keresi a nemzeti érdeket. Az erőt apró küzdelmek forgácsolják el. A nemzet kimerülni látszik — a célhoz közel. E kritikus helyzet közepette kezd kimagaslani e korszak vége felé Széchenyi István gróf titáni alakja. Övé az egyesülés eszméje megpendítésének dicsősége. Diadalát akkor üli, midőn az 1839/40-iki országgyűlés 400,000 forintos adományával biztosítja lételeben a nemzet adakozásából emelt műintézetet.

Ezen a kereten belül törekedtünk a magyar színészet küzdelmes éveinek eseményeiről, mint műveltségtörténetünk egyik legfontosabb részletéről, lehetőleg hű képet adni.

They are the abstract and brief cronicles of the time.

Az anyag újsága és jellemző volta mentse e munka túlbő részletességét némely helyén. Bizonyára lesznek oly fejezetei is, melyek kibővítésre szorúlnak. De hiszszük, hogy méltányos ítéletre tarthat igényt egy oly mű, mely forrásmunkának is készült, s szerzője a kutató és feldolgozó kettősen terhes munkáját végezte egy oly téren, mely csaknem teljesen parlagon hevert irodalmunkban.

Kellemes kötelességet teljesíték, midőn hálás köszönetet mondok a M. T. Akadémiának, hogy szíves áldozatra készsége által lehetővé tette a Kisfaludy-Társaság tőkéjét nagyon is igénybe vevő munkám megjelenését. Köszönet illeti meg dr. BADICS FERENCZ és dr. BERKESZI ISTVÁN tanártársaimat is, kik gyűjteményök nem egy becses levéltári adatával könnyítették meg e munkának fáradságát.

B. J.

I. RÉSZ.

A MAGYAR JÁTÉKSZÍN

LEGRÉGIBB NYOMAI ÉS

A NEMZETI RENAISSANCE KORA.

TARTALOMJEGYZÉK.

I. RÉSZ.

A magyar játékszín legrégibb nyomai és a nemzeti renaissance kora.

	Lap
A nemzeti játékszín előzményei	1
Iskolai drámák	26
Az első magyar színjátszó társaság történeti és irodalmi előzményei	54
Az első magyar színjátszó társaság története:	
I. fejezet (1790)	72
II. fejezet (1791)	91
III. fejezet (1792)	111
IV. fejezet (1793)	146
V. fejezet (1794)	173
VI. fejezet (1795—1796)	199
Drámairodalom és színészet (1790—1796):	
I. fejezet. Endrődy J. Magyar Játékszíne	229
II. fejezet. Erdélyi Játékos Gyűjtemény	255
III. fejezet. A magyar tört. dráma első kezdetei	278
IV. fejezet. BESSENIEY Gy. Vigjátékírók. Eredmények összefoglalása	301

II. RÉSZ.

A vándorlás kora.

Magyar színészet Pesten és Budán 1796—1815:

I. fejezet (1796—1807)	337
II. fejezet (1807—1808)	355
III. fejezet (1809—1815)	378
IV. fejezet. Eredmények összefoglalása	412

	Lap
A főváros magyar színészete 1819—1831-ig ---	439
Az erdélyi színészet és viszonya a magyarországihoz ---	494
A vándorlás kora és a vidéki színészet:	
I. Miskolczi színészet ---	538
II. Székesfejervári színészet ---	553
III. Kassai színészet ---	568
IV. Kisebb társulatok keletkezése ---	587
A nemzeti játékszín ügye az irodalomban ---	601

A NEMZETI JÁTEKSZÍN ELŐZMÉNYEI.

A színjáték fejlődése a román és germán népeknél. — A jelképes lithurgiai dráma. — Az ó-keresztény egyház szertartásainak theatralis pompája. — A karácsoni és húsvéti mysteriumok. — A «Banket elítéltetése» és az «Every Man». — Világi színészek. — A húsvéti egyházi szolgálat a régi magyar egyházban. — A karácsoni és vízkereszt népjátékok. — Voltak-e világi énekeseink? — A pogányság és kereszténység küzdelme. — A király-igriczek. — A kifejlődés politikai akadályai. — A népszínjáték hiánya. — Volt-e színészetünk a XVI—XVII. században? — Balassi Menyhárt áruktatása. — Az Actio curiosa. — A bor majd a víz dicséreti.... Volt-e «színházi élet» a XVI. században, mint azt Kertbeny vitatja? — Felvinezy György és az első színjátszási privilegium 1696-ban. — A Comico-tragedia. — Eredmények összefoglalása.

A magyar játékszín és színjáték fejlődése történetét a nyugot előhaladottabb nemzetek által kijelölt nyomokon kell kutatnunk. Ha a spanyol, angol, francia, német stb. dráma kezdetét ott találni a keresztény egyház szertartásaiban; ha az első színpad ezen nemzeteknél a templom szentélye; ugyanott kell a magyar, mint szintén keresztény nemzet színészetének és drámájának első nyomait kutatni. Nagy tévedés volna a vallás közösségéből mindazt egyformának, közösnek, szükségszerűnek tartani minden nemzetnél, a mi a vallásból indult fejlődésnek. Ez vagy annyit jelentene, hogy az említett nemzetek drámája tisztán a lithurgiai mysteriumokból fejlett ki, vagy annyit, hogy az említett nemzetek drámájára nincsen reá nyomva a nemzeti character bélyege.

A lithurgiai mysterium csak fermentuma volt a további fejlődésnek. Ott volt az a legerőteljesebb, leghatározottabb hatással, hol a népnél valódi játékszíni hajlamot talált: a román és később a germán népfajoknál. Ezért, ha a vallási szertartások közösségét fejlődési közös alapnak tekintjük is, a földolog mégis a nemzeti characterben gyökerező hajlandóság mértékét kikutatni. De még ez sem elegendő magában véve, ha lehetőleg hű képét akarjuk adni a fej-

lődés menetének. A historiai háttér fogja megadni a kép teljességét: a benső okok mellett figyelembé vétele a külvilág eseményeinek, melyek elősegítik vagy hátráltatják a benső okok folytán valószínű fejlődést.

A magyar játékszín bölcsőkorának, lassú fejlődése egymásutánjának csak megközelítőleg is pontos rajzát adni sokkal nehezebb, mint Európa említett nemzeteinél.

Az írott emlékek még amazoknál sem mennek túl a XII. századon — de a meglévő adatokból mégis helyes fogalmat alkothatni játékszínök bölcsőkoráról. Nemzetünk exponált helyzetének és a tatárjárásnak azon sajnos következménye volt, hogy írott emlékekkel, melyek a magyar játékszín középkori állapotát sejtetnék, nem bírunk.

A múlt csak apró törmelékeket hagyott ránk a XVII. századig s csakis az iskolai drámák divatjától kezdve bontakozik ki a sűrű homályból a magyar dráma multja. Egész addig úgy érzi magát a kutató mint a régész, ki egy megtalált törmelékből analógiák alapján kénytelen hozzá gondolni a hiányzó részeket. A kép, mit ekképp nyer, nagyon valószínű lehet — de nélküli a bizonyosság meggyőző erejét.

A spanyoloknál, angoloknál, francziáknál, németeknél már a XII., az olaszoknál a XIII. században nyomára akadni annak, miként törekedett a nép a mysteriumok vallásos tárgyait a saját szája íze szerint módosítani; miként törekedtek a mysteriumok vallásos témái helyébe a morálisok világiasabb tartalmú játékait divatba hozni.

A magyar nemzet nincsen azon szerencsés helyzetben, hogy a fejlődés fokozatos egymásutánját kimutathassa s oly értelemben beszélhessünk magyar nemzeti drámáról, magyar nemzeti játékszínről, mint azt a spanyolok, angolok stb., sőt még a hollandok is jogosan tehetik. Nemzetünk nem oly szerencsés, mint pl. a francia nemzet, melynek mysteriumaiban az újkori tragödia, soties-eiben a vígjáték, morálisáiban a középfajú dráma szellemi irányait lehessen föltalálni s a melyek biznyságul szolgálnak arra nézve, hogy a műfajok — mint TAINE állítja — az emberi szellem külön irányainak csak természetes keretei. Ott, hol bizonyos szellemi irányok megvannak, ezt a fejlődés legalacsonyabb fokán ép úgy észre lehet venni, mint megfordítva a fejlettségnek egy magasabb foka előfö-

tételezi a fejlődésnek a nemzetek characterében gyökerező benső okait.

Ezért tárgyalásunk menetében a következő egymásutánt fogjuk követni: rövid áttekintését adjuk annak, miként fejlődött ki a jelképes lithurgiai drámából a lithurgiai mysterium; hogyan vált ki belőle a népi mysterium és moralitás; megvolt-e népünknel az erre való hajlam; voltak-e népénekeseink, kik mint első világi előadók tovább fejlesztették volna tisztán népies alapon a moralitást s mily külső és belső okok hátráltatták a fejlődést s végül: vajjon lehet-e arról szó, hogy a magyar dráma és színészet nemzeti alapon fokozatosan fejlődött odáig, hogy kiindulásul szolgálhatott az 1790-ben keletkezett első magyar színjátszó társaságnak?

Az ó-keresztyén egyház isteni tisztelete, mint jelképes lithurgiai dráma szerepel a hívők előtt. A Úr vacsorájához, mely mintegy befejezését jelentette a megváltás művének, lassankint hozzá fűződött mindaz, a mi ennek mintegy előzményét képezte. A szertartás a világ teremtésével vette kezdetét s az embert bukásától egész a megváltás művéig kísérte el.

Az isteni tisztelet emez ősi formájában valóban drámai volt a keresztyénség első századaiban. Este vette kezdetét és másnap délig tartott. A félig világított templom ájtatos híveit a harangok zúgása ébresztette fel áhitatos elmerülésökből. A szentély ajtai megnyitak, s a presbyter kilépett kezében a tömjénfüstölővel; a templomban elterülő tömjénfüst jelképezte az Úr szellemét, mely a vizek fölött lebegett. Nemsokára követte őt a diakon, kezében égő fáklyával — jelképezvén az Úr szavát «és legyen világosság». Míg a kar a 104. zsoltárt éneklé, azalatt a presbyter és diakon visszamennék a szentélybe, melynek ajtai ismét bezáródnak, mihelyt a karnak vége van. A szentély bezáródó ajtai az első emberpár bukását jelentették, mint a kiket az Úr kiűzött a paradicsomból. A diakon nemsokára ismét megjelent a füstölővel, azon áldozatok symboluma gyanánt, a melyek által hasztalan törekedett az emberiség az Úr bocsánatát kinyerni. Míg a kar a 130-ik zsoltár 7-ik és 8-ik versének eléneklése által kifejezést adott az isteni segély utáni óhajának — megnyitak újra a szentély kapui, a presbyter kilépett és az Ó-testamentomból fejezeteket olvasott föl, melyek a Megváltó megjelenését helyezék kilátásba. Imája és áldása fejezi be a szertartás első részét.

A hívők — a megváltó-ígéret daczára — panaszaikkal tölték

el az éjt, mígnem a fölkelő nap első sugara be nem hatolt az ablakon át. A fölkelő napban látják az Örök világosság symbolumát; a diakon a szentélyben a Megváltó születését tudatja híveivel a Gloria in excelsis deo eléneklése által. Utána zoltárokat énekelnek. A szentély ajtaja újra megnyílik és most már a püspök egyszerű öltözetében jelenik meg, követve a papság által — mint jelképe a Megváltó első megjelenésének tanítványai között. Az ezt követő szertartással, melyet egyházi beszéd fejez be — véget ért azok számára az az isteni tisztelet, kiket még nem bocsáthattak az Úr vacsorájához.

Az isteni tisztelet utolsó fejezetét az Úr vacsorája képezte, melyet előbb csendes, majd közös ima előzött meg. Ezt követte az adományok összegyűjtése, a proskomidia, az offertorium, a hitvallás, a praefatio és sanctus, a consecratio és communio. Befejezésül hála-ima zengett és a püspök áldását fogadták a hívek. Ez épen déli 12 órakor történik — a szertartás culminatiója összeesvén a nap culminatiójával.*

A szertartás ily hosszadalmasnak természetesen nem maradt meg. Lassankint elosztották részeit a nap óráira. Idővel a laikusok vasárnapi közös áldozása is megszűnt és csak a lelkész áldozott hívei helyett. A hitközség nem vett többé cselekvő részt a szertartásban, csak mint szemlélő és hallgató volt jelen. A szertartásnak ily módon való átalakulása kivetkeztette régi jellegéből az isteni tiszteletet. A cselekményből látványosság lett s minél inkább megrövidült idők folytán egyes részeiben az eredeti lithurgia, annál nagyobb szükség volt egyes részeit az ünnep alkalma szerint külön kiemelni.

Az egyházi szónoklat erre bizonyára a legalkalmasabb lehetett. Csakhogy nem kell a keresztyén egyház első híveit olyanoknak képzelni, kik elvont fejtegetések által a dolgok lényegét megérthették. Ezeknek inkább theatralis pompa kellett; külsőség, mely lekötötte figyelmöket, mely bevéssé emlékezetökbe. Aztán a pogány szertartás is ilyen külsőségekből állott. Ha a keresztyén szertartás egy attól teljesen elütöt nyujt, már idegenszerűsége folytán sem lehetett volna az az új hívőkre nézve kecsgetető. Ahhoz hasonlót kellett tehát nyujtania, de szebben és tökéletesebben,

* ALT H. i. m. 336—38.

hogy a különbséget, hogy a nyereséget észrevegyék. Magát a templomot fölékesítették, hogy már a hely külső szokatlan pompája is oda édesgesse a híveket. A szertartást is fényesebbé, nagyobb látványosságai által imponálóbbá tették. Segélyül hívták a vocalis zenét, hogy elfeledtessék a divatos pogány himnuszokat. Az antiphonák és responsoriák által élénkséget nyert a szertartás; az arianusok kisszerű, de nagyon kedvelt processiói helyett sokkal pompásabbakat hoztak divatba, melyek csakhamar elfeledtették amazok szegényes voltát.

Ez volt a mindennapi és megszokott, melyet még sokban fölülmutat az egyes ünnepélyek alkalmával kifejtett fejedelmi fény és pompa.

Az egyház legrégibb és legfontosabb ünnepe a húsvét volt, melyet már Nagy Konstantin idejében szokatlan fényvel és pompával ülték meg. Erre fektette a régi keresztyén egyház a legfőbb súlyt. Eleintén pontban éjfélkor vette kezdetét a feltámadás szertartása. A hívők a papsággal ünnepi processióra keltek és mire a menet visszajött a templomba, azt fényárban úszva találták. A főlhangzó karének, a fáklyák fénye, a pompától csillogó környezet mind együttvéve emelte azt az örömet, mely a hívők szívét eltöltötte. E végső ünnep azonban csak befejezése volt egy napokkal előbb kezdődő szertartásnak, mely az Üdvözítő élete utolsó szakának drámai ábrázolása volt. Virágvasárnapjával, a barka szentelésével vette az kezdetét. Természetesen néhol túlságig mentek a külsőségekben és egy valóságos szamarat is bevitték a templomba, mely igazi tisztelet tárgya volt ezen a napon.* Nem kell mindamellett elfeledni, hogy e külsőség egy oly barbár korszakban sokkal lényegesebb volt, mintsem azt mi ma el tudjuk képzelni. A nép a lényegét csak úgy tudta elhinni, ha az egész esemény a maga leplezetlen formájában jelent meg.

* Már a IX. században divatozott ez Franciaországban, és századokig nem hagytak föl vele. Mária egyptomi futása emlékére, a város legszebb szűzét választották ki és egy gyermeket adván kezébe, számárra ültették. Nagy körmenet kísérté a városon végig, sőt a szamarat még a templomba is bevitték és a főoltár elé állították. A nagy mise egyes részeit, az Introitust, Credot, Gloriát ezzel a felelettel fejezték be: «hinham, hinham.» Ha a számár beleordított, ez éppen nem zavarta az ünnep komolyságát. (Lásd FLÖGEL, G. d. Grtsk. 168—70. l.)

A húsvéti szertartás második kiváló momentuma a nagypénteki sírbatétel ünnepélyessége: az ú. n. szent sír fölállítása volt, melynél szintén drámai élenkségre törekedett az egyház.

A theatralis elem tehát szándékos és tudatos volt az ősi lithurgiában, mint eszköze az idegen nyelvezetű szertartás lényege megértetésének. Az egyház azonban nem állapodott meg a húsvéti szertartás theatralis magyarázatánál, hanem hasonlóképen cselekedett a karácsoni és vízkereszti ünnepnél, még pedig ugyancsak kényszerítő külső körülmények behatása folytán.

Az új hívők, kiket csakis laza kötelekek fűztek még az új valláshoz, sokkal inkább csüngtek a saját hagyományaikon, saját elhagyott vallásuk ünnepein, semhogy az új vallás ezt a körülményt figyelmen kívül hagyhatta volna. A nyugoti egyház ugyanis a karácsont a Saturnaliák idejére tette. Hogy a karácson-ünnep örömeit neveljék — írja ALT* —, legelőbb is arra a gondolatra jöttek, hogy a pogány isteni tiszteletet nevetséges módon utánózzák és ez által gúny tárgyává tegyék. Mivel pedig a római ünnepek állatviadalokkal voltak összekötve, a keresztyének gúnyból ezt oly módon pótolták, hogy állatbőrökbe bujtak és egymással viaskodtak. Később, midőn a pogány cultust elfeledték, ennek helyét a keresztyén szertartás foglalta el. De egyes külsőségekben még megmaradt itt is a theatralis, a gúnyos elem azzal a különbséggel, hogy a régi pogány pap helyét a *bolondok püspöke* foglalta el és ISTVÁN vértanú ünnepén sok oly dolog volt megengedve, melynek századrésze a legszigorúbb büntetést vontat volna maga után évközben.** Így fejlődött a pogány ünnepnapok sorrendje szerint, és azok szokásainak kigúnyolásából egy-egy szertartás, mely aztán behatolt a nép rétegeibe is.

A karácsoni ünnepek bohóságainak bevezetésével tekinti FLÖGEL a Márton- és Miklós-napi ünnepeket. De azt hisszük, hogy a Gergely-napi népszokás (melyet a mi népünk is Gergely-járás néven ismer) szintén már ide tartozik, mert ezen a napon is divatban volt némely német provinciákban, hogy a falubeliek elálczázva bejárták a falut egyházi és világi dalokat énekelve és alamizsnát gyűjtve az iskola számára, mint a melynek Gergely volt a patronusa.

* i. h. 415—416.

** I. FLÖGEL i. h. 159—67. lap.

Márton ünnepe — egy régi pogányünneppele esik össze. November 11-én a pogányok ugyanis Aesculapius ünnepét ülték és tiszteletére bort és mustot ittak; — ugyanezt tették később Németország egyes helyein, hol a Márton-járás divatban volt, és Márton püspök emlékét olyképen ülték meg, hogy ezen a napon mustot adtak a gyermekeknek.

A Miklós-napi ajándékosztás pedig Miklós lyciai püspök legendájával hozatott összeköttetésbe.*

A húsvéti és karácsoni theatralis ünnepekből nagyon könnyű volt az átmenet a tulajdonképeni mysteriumokra, melyek Francia-, Olasz-, Spanyol-, Németországban és Angliában már a XI. század előtt divatoztak.

Az egyház ugyanis nem elégedett meg azzal, hogy egyes kiválóbb ünnepek jelentőségének megértését theatralis pompával segítse csak elő, hanem áttért az evangéliom népszerű magyarázatára is. Így keletkeztek a húsvéti, karácsoni mysteriumok már nem mint a szertartáshoz tartozó dolgok — de attól sem teljesen függetlenül. Az egyház érzi a theatralis elem magyarázó erejét és nem állapodik meg a külsőségnél, hanem tovább megy és a valóban drámai elemet hozza segítségül, megalkotván a mysterium-drámát. A nagyhéten már nemcsak egyházi szertartás, hanem az úgynevezett passió-játék is hivatva van megértetni a megváltás történetét. Úgyszólván egymást egészíti ki e kettő. Amaz belül a templomban folyik le, emez künn a templom elzárt udvarán. Ott úgyszólván csak tableaukat lát, emitt drámai cselekményt, beszélő személyekkel. A passió-játék a kanaáni menyegzővel kezdődik és Jézus életét tárja eléjük drámai formában egész a feltámadás tényéig. Telve a legdramatikusabb jelenetekkel: érdekes epizódok által (minők Mária Magdolna megtérése; tanácsulések; Jézus csodatételei) megélenkítve. Mindaz, a mi Jézus életének utolsó napjaival összefüggésben van, a drámai előadás közvetetlenségével hat a hívőkre.

Ezek nyomán a három-király, karácsoni játékok keletkeznek; majd Mária élete, az Apostolok és szentek élete is tárgyul vétetnek. Az anyag lassankint oly roppant terjedelmessé válik, oly sok előadót igényel, hogy az egyháziak kezéből világiak társasága veszi azt át. Olaszországban már a XIII. század végével (1261 és 1264)

* i. h. 193—197. lap.

két szövetkezet is keletkezik, melyeknek czéljuk passio-játékokat adni elő: Rómában a Compagnia del Gonfalone és Trevisoban a Compagnia dei Batutti. Ugyanilyen társaság keletkezik 1398-ban Párisban a szentföldről visszatért zarándokokból, kik 1402. kizárólagos játzsási szabadalmat kapnak, mint «Confrères de la Passion de Notre Seigneur.»

És ezzel fordulat áll be a mysteriumok történetében. A világi előadó-elem a szent tárgyat lassankint világi dolgokkal kezdi élenkebbé tenni. Idővel új társaságok új eszközökhöz nyúlnak és a világias felfogásra mind több alkalom nyílik s már csak egy lépés kell még ahhoz, hogy belőle a világi tárgyú színmű fejlőd-jék ki.

A moralitások úgyszólván az átmenetet jelentik a mysterium-drámából a világi színjátékra. A moralitás már tisztán világi kezdeményezés, melyet csak a morális tendentia fűz még a valláshoz, de ahhoz már szorosabb kötelékek nem csatolják. A moralitásokban már nem az evangelium prózai elbeszélő szövege köti meg a drámairót, mint a mysteriumokban. Itt már a phantásia szabadabban működik és a «personificált erényekből és bűnökből morális czélzatú cselekmény dramatizálása», ez kötelező a drámairóra. A mysteriumokban csak mint epizod szerepel a mulattató elem — emezekben már különálló függelék s így sokkal közelebb érdeklí a közönséget, melynek már úgy sincs többé arra szüksége, hogy az evangelium eseményeit rég megúnt módon értessék meg vele.

Franciaországban SZÉP FÜLÖP megengedte a munkával túlterhelt procuratoroknak és ügyvédeknek, hogy magok mellé írkokokat fogadhassanak föl. Szolgálataik jutalmául czéhbe osztattak, melynek fejét Roi de la Bazoche-nak, a czéh tagjait pedig Les clercs de la Bazoche hívták. Ők jöttek a moralitások gondolatára, miután a Passiók testvéreknek kizárólagos szabadalmuk volt a mysteriumok előadására. A moralitások tárgya kezdetben komoly volt s csak a függelék képezte a víg elemet, idővel az is átalakult új behatások folytán.

A francia moralitások jellemzésére szolgáljon egyike a legnépszerűbbeknek: A banket elítéltetése (La condamnation de banquet). A játékot következő személyek kezdik meg: *Jó társaság, Egészségére váljék, Köszönöm, Vacsora és Nyalánkság.* Kölcsonösen arra figyelmezteti egyik a másikat, hogy élvezzen kiki tetszése

szerint. Az Egészségére váljék pl. azt mondja, hogy a játék és táncz mit sem ér:

Mais vin vermeil et vin clair
Pour arrouser la conscience.

Erre asztalhoz ülnek. A terem ablakánál megjelennek a *Gutaütés*, a *Csúz*, a *Kölika* és a betegségek egész serege, figyelvén a lakmározókat. Midőn ez vége felé jár, a *Vacsora* odaszólitja a betegségeket, mire nagy csetepaté keletkezik a társaságban, mert a betegségek meglehetősen keményen viselik magokat. *Banket* rendet csinál s most újra asztalhoz ülnek. Ezalatt *Banket* titokban int a betegségeknek. Ujra nagy csetepaté keletkezik, de ezúttal *Nyalánkság*, *Élődség*, *Egészségére váljék* és *Köszönöm* ott maradnak a csatatéren. Társaik panaszra mennek *Tapasztaláshoz*, a bíróhoz. Ez *Bankettet* akasztófára ítéli. A büntetést nyomban végrehajtja a hóhér, ki nem más mint a *Diäta*. A *Vacsorát* arra ítéli, hogy ólomból készült ingujjat viseljen, nehogy sok tálat adhasson föl. Megtiltják ezen fölül neki, hogy a délebedhez 6 óránál korábban merjen közelíteni.*

Az angol moralitások ismertebbje közül az «Every Man» éppoly jellemző az angolok komoly, mint amaz a francziák vidor gondolkozásmódjára.

Az Every Man az emberiség személyesítője. A halál előérzetében, jámbor, tiszta életmód és a vallásban talált vigasz által akarja magát az örök bíró szelidebb ítéletére méltóvá tenni.

A játék elejével az Isten megjelen s miután az emberiség romlottsága miatti panaszait elmondotta, hivatja a halált, hogy állítaná Every Mant ítélőszéke elé. Borzadálylyal veszi E. M. a hírt tudomásul. Végsszükségében a *Jó társasághoz*, *Rokonsághoz* és *Gazdagsághoz* fordul tanácsért. Ezek cserben hagyják. Erre a *Jótétemény* vigaszát keresi, mely eleintén bár szemrehányást tesz neki azért, a miért elhanyagolta, mégis megkönyörül rajta és nővérehez, a *Háladatossághoz* utasítja. Ez egy szent emberhez, a *Hitvallás*hoz küldi, ki őt a szükséges poenitentia után a haldoklók szentségével látja el. Mind közelebb jut az elgyengüléshez; az Erő elhagyja őt, utána a Szépség, Meggondolás és Eszmélet s csak a Jócseleke-

* FLÖGEL, Gesch. der komischen Literatur, 4-ter u. letzter Band 245—247 l.

det marad nála haláláig. A halott fölött égből leszálló angyalok éneklik el a requiemet, a darab moralját pedig a Doctor mondja el.¹

A francia moralitás mosolygó satyrája az angoloknak komoly életphilosophiájával mily éles ellentétben áll e két példában. Mily határozott nyomok vezetnek az egyiktől a vígjáték, a másiktól a tragoedia felé. A francia moralitások nyomán fejlődik a függetlenül adott farce-ok és az «Enfants sans souci» által külön művelt népies actualis jelentőségű *soties*-ből a francia és az angoloknál a moralitások vígjátékjaiból (*interludes*) az angol vígjáték.²

A spanyol vígjátékirodalom első emlékei azon *Autos sacrales* című játékok, melyek a *mysterium*-játékoknak felelnek meg. Ott a vígjáték és komoly elem nem vált soha teljesen széjjel — mind a kettőt megtúrte egymás mellett az egyház.³

Európa ezen nemzeteinél határozott pontossággal lehet kimutatni, hogyan fejlődött a *mysterium*-ból és moralitásból a tulajdonképi tragoedia és vígjáték. De nem kell elfelednünk azt a nem kevésbé fontos körülményt, hogy mind a három nemzetnél ez a fejlődés föltételezte a világi színészetet. A spanyoloknál már 1275-ben többféle osztálya van a színészeknek, a közönségesebb fajtából a *buffones* o *trahones*; az előkelőbbek *juegos partidos*; a francziák *trouverjei* és *jongleurjei*, az angolok vándor komédiásai (*vagrants*) már a XIV. században léteztek.

Ezen nemzetek lassú fokozatos fejlődés alapján ott állottak a valódi vígjáték, a valódi tragoedia küszöbén. Egy hatalmas külső megtermékenyítés kellett, hogy e még tisztán népies dolgok nemzetiekké fejlődjenek. A tudományok újjászületése folytán érintkezésbe jön a népies a *classiciszmussal* a formátlan, de egészséges anyag az *aestheticai* formákon belül megtisztul mocskától és irodalmivá lesz.

A fejlődés tehát az említett nemzetek mindegyikénél külsőleg csaknem ugyanaz: az egyház *symbolicus* szertartásaiból fejlődő *lithurgiai mysterium*, ennek folyománya a népies *mysterium*, a moralitás s végül az ezek nyomán keletkező világi tárgyú, vígjáték népies színjáték. Minél távolabb áll az az egyházi szertartástól,

¹ ALT i. h. 396. lap. — FLÖGEL i. h. 199—209. l.

² FLÖGEL, *Gesch. d. kom. L. IV. B.* 191—209. — DR. I. MÄHLY, *Wesen u. Geschichte d. Lustspiels.* 73—125. l.

³ FLÖGEL i. h. 162—163 és MÄHLY 57. lap.

annál világiasabb színezetű, annál kicsapongóbb, annál önállóbb, úgy, hogy a *mysterium* és a tisztán népies színmű, a mi a tárgy és a feldolgozás közti különbséget illeti, a két végletet jelentik.

Kérdés, vajjon a magyar dráma eljutott-e a fejlődés ezen stádiumáig? S ha eljutott, van-e nyoma annak, hogy világi színészeink tovább fejlesztették ezt nemzeti alapon?

A húsvéti isteni szolgálat a régi magyar egyházban határozott nyomait mutatja annak, hogy a magyar egyházi szertartás is ismerte a színműi alakot. A pécsi egyházmegyének 1499-ben nyomtatott misekönyvében DANKÓ JÓZSEF határozott nyomait találta föl ennek.¹ Kétségtelen dolog az is, hogy Magyarország egyházaiban a XII. század után megtartották a föltámadás ünnepélyét, a mely tudva levőleg végső stádiuma volt egy csaknem 8 napon át tartó szertartás *theatralis pompájának*, és hogy nálunk is színműileg mutatták be akkor a feltámadást.² Valamint hogy a XII. század végétől kezdve nálunk is szokásban volt a húsvéti vigilián az újjászületés szentségének ünnepélyes kiszolgáltatása.³ A XIII. század elejétől kezdve szilárdul állt azon szokás, hogy Krisztusnak külön sírt készítetttek s abban helyezték el a zöld csütörtökön eltett második ostyát a *ciboriummal*.⁴

Mind e tények arra mutatnak, hogy a magyar egyház sem mellőzte szertartásaiban a *theatralis pompát*. Sajnos mindamellett, hogy ezen *mysteriumokból* egyetlen olyan sem maradt ránk, mely azt bizonyítaná, hogy a szertartással párhuzamosan tényleg színi előadást is tartottak volna. Pedig nem lehetetlen, hogy ilyen népi *mysteriumok* divatoztak a húsvéti szertartással párhuzamosan.

MONE gyűjteményei gazdag tárházát képezik a Németországban divatozott *mysteriumoknak*. Egyik gyűjteményében⁵ a Jézus életét tárgyzó színjáték, mely Krisztus mennybemeneteléig a Megváltó életének egyes szakaszait néhol meglépő drámaisággal adja elő, a kánaáni menyegzővel veszi kezdetét. Egy ilyen teljes színdarab nem maradt ugyan reánk, de nyomát találtuk annak, hogy népies

¹ A húsvéti isteni szolgálat a régi magyar egyházban. Esztergom, 1872. — 75. lap.

² i. h. 48 l. 41. l.

³ i. h. 31. l.

⁴ DANKÓ JÓZSEF. Magyar szertartási régiségek. Esztergom 1871. 51. l.

⁵ Schauspiele d. Mittelalters. 49 s. köv. l.

feldolgozásban nem volt ez ismeretlen a nép előtt. A Nyelvőrben közölt mysterium-töredék ¹ azt sejteti, hogy Péter apostol, ki a Krisztus-mondáknak különben is nagyon népszerű alakja, más formában is megőrizte ezen népszerűségét s mint a kanaáni menyegzőnek egyik főszemélye, Máriával ugyancsak magyarosan rakja a tánczot a kanaáni menyegzőn.

Ha a magyar nép a maga ízlése szerint tudta a kanaáni menyegzőt elképzelni és drámaivá tenni, miért ne lehetne föltennünk, hogy a Krisztus mennybemeneteléhez tartozó történet többi szakasza is létezett ily feldolgozásban? Miként a Krisztus-mondáknak nem céljok a profanizálás, úgy a közölt töredék egy kissé drasticus fölfogása sem jelent annyit, mintha a nép ilyen játékok által Krisztus élete történetét akarta volna lealacsonyítani. Midőn a nép ily módon forgalomba hozta kedvencz alakjait, ez nem jelentett egyebet nála, mint hogy az emberi vonásokat keresvén bennök, magához jobbanillőkké akarta őket tenni az által, hogy magához hasonlóaknak képzelte el őket.

A passiói és húsvéti játékok divatja mellett a Gyulai által fölhozott adatokon kívül a föntebbi adat csak megerősíti azt, hogy ezek is elterjedtek a nép közt, ² miként a karácsoni és vízkereszti játékok, mely utóbbiakat a nép még mindig nagy kedvteléssel űz. ³ De azt hiszszük, hogy a magyar dráma történetírójának első kötelessége az leend: bebizonyítani, vajjon eredeti dolgok-e ezek s nem az idegen, főleg a német elemmel való érintkezés által honosultak meg? Mindaddig, míg az eredetiség kérdése tisztába nem lesz hozva, végleges ítéletet teljes lehetetlenség ezen tárgy körül mondani.

A játékszín történetét közelebb érdeklő azon kérdés, vajjon volt-e nálunk tulajdonképi népszínháték, voltak-e magyar nyelvű histriók és mimusok?

Nem egy helyen akadunk kétségtelen nyomára annak, hogy már a hét vezér idejében divatoztak nálunk a históriás énekek s így valószínű föltevés, hogy ez nem a szláv érintkezésből ragadt reánk.

¹ 1874. évf. IV. füzet, 286. l.

² Gyulai Népköltési Gyűjt. I. köt. 1872. 523. l.

³ A Cantus Catholici ex editione Szelepcsényiana (Buda és Nagyszombat 1792) gyűjteményben a karácsoni énekek közt, mint «régi ének» szerepel egy macaronicus vers is. E szerint tehát a régi magyar szertartás nem idegenkedett a népies elemtől.

gy találjuk a Thuróczi Chronicában följegyezve [II. C. IX.]: «ideo isti Capitanei septem *de se ipsis cantilenas fecerunt inter se decantari, ob plausum saecularem*, et divulgationem sui nominis, ut quasi eorum posteritas, his auditis inter vicinos et amicos, jactare arrogantia se valerent.» Anonymusnak ismert kijelentése a prologusban: «Et si tam nobilissima gens Hungariæ primordia suæ generationis et fortia quæque facta sua, *ex falsis fabulis rusticorum vel a garulo cantu jocularum* quasi somniando audiret, valde indecorum et satis indecens esset» — és a 46. Caput ezen szavai: «Et omnes symphonias atque dulces sonos cythararum et fistularum, cum omnibus cantibus jocularum habebant ante se» — szintén biztos adatok arra, hogy jocularaink voltak, kik a történeti hagyományt versekbe foglalták és annak emlékeit megőrizték a későbbi kor számára is.

Szent Gellért legendája XV-ik Caputjában az éneklő asszony, a ki, a mint a malmot húzza, dalol is munkája közben, szintén a mellett szól, hogy a nép legalsó rétegében is el volt terjedve a szórakozásnak ezen neme s így a nép fogékonyságát is tanúsítja az énekek iránt, melyekkel azon időben jocularaink elláthatták a vidéket. Ekkhardus krónikája is megőrizte annak emlékét, hogy miként kiáltoztak félig énekelve Isteneikhez a kolostort ostromló magyarok s mily mulatságot találtak a féleszü barát bolonddá tételében.

De viszont kétségtelen, hogy a fölfogás, a mi Anonymusnál nyilvánul, nem állhatott egyedül. Az egyháziak deákos műveltsége bizonyos előkelő göggel nézhette le a falusiak hamis meséit és a jocularok csacska énekeit. Sőt miután ezen énekek a pogánykorból maradtak reánk, tehát a pogány hit emlékeinek kegyeletes megőrzői lehettek, a keresztyénség részéről üldöztetésnek is voltak kitéve. A keresztyénség üldözte, mint a pogánykor emlékeit s miután rendszeren a lázadók nyomában ott találjuk az énekeseket is, kik a pogánykor hagyományaiért küzdve, meg akarták a királyságot is semmisíteni, mint legfőbb gyámolítóját az új vallásnak, nem lehet csodálni, ha vallási üldöztetésen fölül a politikai hatalom üldöztetésének is ki voltak téve.

A mi jocularainkat a külföld minstreljeitől, troubadourjaitól, Minnesängerjeitől egy lényeges körülmény különbözteti meg. Míg emezek a szerelem dalnokai és históriás énekeiket is szerelmi episo-

dokkal szokták élénkíteni, addig a mi dalosaink csak a hősök dicső tetteit és viselt dolgaiat énekelték meg.

A pogányság és keresztyénség közti küzdelem megsemmisíthette e dalnokokat, mert a keresztyén vallási eszmének voltak ellenségei, s így pusztulniok kellett, miként elpusztultak azok, kik fegyverrel kezökben akarták visszaállítani a pogány vallást és a megszo-
kott pogány társadalmi rendet.

Ez a körülmény megakaszthatta a természetes tovább fejlődést és legnagyobb valószínűség szerint egy oly időszakot idézhetett elő, melyben ez a mesterség szünetelt. De ha más nemzetek példáiból következtetnünk szabad, úgy el kell fogadnunk, hogy ez átmeneti korszakban nálunk is a külföld szerint történhetett az átalakulás.

Kétségen felül álló, hogy a papság akkor vette át a mysteriumok művelését, midőn látta, hogy a pogánykor emlékeit leghathatósabban azon népi ünnepélyek tartják fenn, melyek bizonyos időszakokhoz fűződnek s melyekről nem képes a nép leszokni. A keresztyén papság tehát saját fegyvereivel akarta a népet meghódítani. Nem a mulatságokat, nem a játékokat törölte el, hanem ugyanazon játékok megtartása, sőt tervszerű művelése által törekedett, belevegyítván a keresztyén elemet, lassan, de nagy következetességgel az új vallás tanát bevinni a nép közé, mely külsőleg híve volt az új vallásnak, de százados szokásainak gyakorlása által meghazudtolta e föltevést, tán akaratlanul is.

Van okunk hinni, hogy a pogánykor joculatorai helyett maga a papság vette a kezébe ezen hatalmasnak ismert eszközt, az új vallás tanainak népszerűvé tételök érdekében.

A fejlődés ezen menete szintén nem kedvezhetett a kifejlődésnek oly módon, mint a külföldön. Mert míg emitt a szerelem dalnokai nem szüntek meg annak «édes tüzét» továbbra is magasztalni és a mysteriumok és moralítások üzése által a papság elég hatalmat nyer kezébe, addig nálunk a joculatorok csak az udvari élet közelében nevelődnek és fejlődnek, a népet magát pedig egészen a papság látszik kezébe keríteni, legalább sokkal inkább kellett ezt így tennie, mint a külföldön, mert ez nálunk vallási érdeken felül politikai érdeket is jelentett. A keresztyénség bukása nemcsak a dynasztia, hanem az egész államélet bukását vonta volna maga után.

A külföldi udvarok szokásaihoz híven királyaink, főbb neme-

seink is tartottak jocularokat. Nincs határozott történeti alapja annak, hogy a király-igriczek minő körben mozogtak: vajjon egy egész osztályt képeztek-e, melynek kiváló tagjai a királyi gondok redőit törekedtek elsimítani; vagy nem voltak-e egyebek a szokásos udvari bohócoknál, kiket a magyar udvar sem nélkülözhetett, de a kiket a királyok vagy főurak kegyén kívül a nép kegye nem nevelt, nem fejlesztett? Az a föltevés sem lehetetlen, hogy a királyi udvarok igriczei utódjai a pogánykor dalnokainak, kik az új vallást fölvevén, többé nem üldöztettek s így mesterségök hagyományként apáról fiúra, unokákra szállván, lassankint egy kis kasztá fejlődhettek ki. A családhoz tartozó szerencsésebb és tán eszesebb oda került a királyi udvarhoz s jutalmul jószágot is kapott, a gyengébbje a nemesek gazdagabbjainak jutott, míg az alja ott élt a nép közt és hősi énekeivel lelkesítette, bohózkodásaival mulattatta vásáros alkalmakkor az egybegyűlt népet. Tán nem helytelenül következtetjük az egyház ellenszenvéből azt is, hogy az igriczek a pogánykor énekesekinek utódai, kik csak látszólag hódoltak a keresztyén vallás tanainak, de mint a társadalmon kívül álló individuumok nem sokat törődtek annak szabványaival és így méltán vonhatták magokra annak fanatikus gyűlöletét. A Virginia Codex szerint véteknek tartatott énekeiket hallgatni; a nyelv 24 bűne közé fel volt véve az igriczség vagy igricz beszéd. Az egyházi fenyték oly szigorú volt, hogy a siposnak az úr testét nem lehetett kiszolgáltatni a XV. század végén.

Következtetésünket megerősíti SZILÁDY ÁRON véleménye is, mely szerint abból, hogy Igriczi falu neve már a zalai apátság alapító oklevelében előfordul, azt következteti, hogy az igriczség pogány korbéli maradvány. Az egyház gyűlölete ezen föltevést megerősítheti.

Abból a körülményből, hogy a XIII. század végeig egyetlen igricz neve maradt fenn, azt következtethetjük, hogy kellett egy időpontnak lenni, melytől számítva az igriczség elvesztette régi jelentőségét. Legtermészetesebb időpontul a tatárjárást vehetjük föl, midőn az udvari élet fényének kényszerű csökkenése a király-igriczeket kezdte fölösleges és költséges dolgokul tekinteni. Hogy a tatárjárás nagyon megtizedelhette soraikat, azt azon körülményből következteti SZILÁDY, hogy a pozsonyi várbéli jocularok birtokát a kápolnai sz. Erzsébet-egyházhoz csatolják.

Sok valószínűség szól a mellett, hogy a királyi igriczek megszűnésével ez osztály elaljasodott, mert közönségünk csekély mérvű előkelősége nem igen korlátolta őt abban, hogy a mulatásnak eszközeit saját belátása szerint mérje hallgatóinak izléséhez. De egyébként is késznek kellett lennie mindenre. MOLDOVAI MIHÁLY deák azért énekel, «hogy józanon és retken és vizes boron» kielégítse dőzsölő közönségét. «Ezen énekek — írja SZILÁDY — azon körökön alul, a hol kivételesek, nagyon is kelendők és kapósak. Nem a maga rovására akart a nép mulatni, hanem az előadónak kellett magából csúfot üznie. A finnyáskodó hegedős bizonyára nem kerülte volna el a megintést, s mivel a bánásmód fölnevelő dajkája az ilyennek, azért lassankint bizonyos módon fejlődtek ki.» E modor aljassága lehetett oka annak is, hogy nem nagy becsülésben állottak, de magok sem tartottak sokat magokra, mint ezt a SZILÁDY által közölt egyik historiás énekből (A hegedősökről) világosan látjuk. A vallásos emberek nem becsülték őket semmire, a nem vallásosak pedig oly kevésre, mint a vallási egyéb tilalmakat.

Van valószínűség abban, hogy mint a spanyoloknál, úgy nálunk is előadott énekeiket gestusokkal kísérték s így bennök kereshetjük első színészeinket. De annak semmi nyoma, hogy egyesülvén többen, játékokat is rendeztek volna s így előadásai az első színi mutatványokat, darabjaik az első színműveket képeznék. Ha egyes igriczek emléke, egyes historiás énekek fenmaradtak, miért ne maradhatott volna föl egyetlen szövetkezetnek, egyetlen darabnak emléke? A mi megerősíti azon föltevésünket, hogy jelentőségre a magyar játékszín történetében nagyobb igényt nem tarthatnak. A szepesi zsinat (1460) XXXVIII-ik kánonát, mely a papokat még az alamizsna adástól is eltiltja velök szemben, az egyház gyűléte legfeltűnőbb nyilvánulásának tekintem. Valószínűnek tarthatjuk e tilalomból, hogy idővel teljesen elaljasodván, a közerkölcsiségre veszélyesekké válhattak. Mint ilyenek még az alamizsnára sem tekintettek méltóknak.

És e jó kezdet mellett költészetünk nemzeti irányú fejlődése elmaradt az Anjou-korszak udvari pompája és Mátyás király nemzeti királysága daczára. Nyoma sincs nálunk egy Chaucernek, ki Canterbury Tales-jaiban a régi angol költészet egyik legszebb gyöngyét hagyta az utókorra; sehol egy Boccaccio, Petrarca, Dante, Marot vagy Minnesängerek, kik hazájok nyelvét emelik nagy tökélyre

a költészetnek nemzeti nyelven való művelese által. Nyírkálló és a Kenyérmezei diadal dalnokai és a Régi magyar költők Tárában megőrzött költészeti emlékek csak rudimentumai a magyar költészetnek. Több bennök a krónikásszerű szárazság, semhogy ama főtebb említett maradványokhoz csak hasonlítani is lehetne őket. És miért nem fejlődhetett nemzeti irányban költészetünk, midőn politikai tekintetben nem voltunk kisebbek Európa említett nemzeteinél? Ennek magyarázatát politikai helyzetünkben kell keresnünk.

A keresztyénség első századaiban sokkal gyengébbek voltunk, semhogy el ne nyomjon az idegentől vett műveltség. A szomszéd népektől átvett keresztyén papság latin készülsége oly erővel nehezedett a nemzetre, hogy annak nemzeti irányú fejlődését megakasztotta. A tudomány hatalma mellett a vallásé is náluk lévén — nem volt nehéz a politikait is közéjük keríteni. Ennek az idegen műveltségnek bélyegét nyomták reá állami életünkre s bár a Kálmán és László alatti törvények latin szövege mögül a magyaros eredeti constructio kiérzik, lassankint ez is elenyészik és az udvari élet nyelve a latin lesz. A vegyes házbeli királyok korszaka még kevésbé kedvezhetett e nemzeti fejlődésnek, mikor idegen földről hozott királyai által a latin nyelv kényszerű használatának szüksége lép előtérbe. Még Mátyás is csak idegen classicusok remek másolataival töltheti meg becses könyvtárát, a nemzeti irányú fejlődés elősegítésében pedig megakadályozzák túlzott ambícióból viselt hosszas háborúi! De a mit Mátyás alatt sem érhetett el a nemzet, azt tán még kevésbé lehetett reményleni a Jagellók silány, a nemzetet méltóságában lealacsonyító uralma alatt.

Mintha valami balvégzet uralkodnék nemzetünk fölött — úgy tűnik föl, ha történetünkön végig tekintünk. Midőn a pogányság és keresztyénség közti harc megszűntével erőteljes fejlődésnek indul nemzetünk — a tatárjárás végzetes katastrófaként megsemmisíti a százados eredményeket és a nemzetet arra kényszeríti, hogy idegen telepítvények által pótolja ki a megfogyott nemzeti erőt. A magához térni kezdő nemzetet azonban az Árpádház kihalása újabb bonyodalmakba keveri, melyek sem nemzeti tekintetben, sem a politikai egység szempontjából nem kedvezők. Az Anjouk alatt hazánk a politikai hatalom oly polczára emelkedik, mely egész Európát bámulattal tölthette el. Nagy Lajos uralma megveti alapját a nemzeti hatalom és gazdagság létesítése által a műveltségnek. De a nemzet

legszebb reményei megsemmisülnek Zsigmond alatt. A külföldön lakó király ellenében csak saját hatalmi érdekeit tekinti a főnemes-ség. A polgári osztály a hatalom azon magaslatára emelkedik, hol idegen nyelvét és előjogait megvédvé látván, gazdagsága és ereje tudatában közönynyel nézheti mindazt, ami a magyar nemzeti irányú fejlődést segítené elő. Utódai alatt a törökök elleni nagyobb har-czok bevezetői a később bekövetkező török hódoltságnak.

Igy akad meg minduntalan a nemzeti irányú fejlődés. Saját mulasztásaink mellett nagy része van benne a véletlenségek szerenc-sétlen találkozásának is. A mohácsi vész végre megsemmisíteni lát-szik nemzetünket politikai tekintetben is. Egyetlen szerencséje, hogy a reformatio összeesik a nemzeti katastrófa idejével. A reformatio nemcsak vallási, de nemzetiségi küzdelmet jelentett. A szabad gon-dolkodás tanának hirdetése nyomán nemcsak vallási, de nemzeti újjászületés áll be. Reánk annál többet jelentett e kettős elv, mert épen nemzeti irányú fejlődésünk maradt el teljesen.

A nemzeti irányú fejlődés elmaradása, ez magyarázza meg költészeti irodalmunk nagy szegénységét, valamint azt is, hogy miért nem akadhatunk nálunk is a magyar dráma első nyomaira myste-riumainkban.

Jól jegyezte meg DÖBRENTEY az Erdélyi Muzeum pályázathirde-tése alkalmával, «ha a magyarok környüállásai megengedik, a maga művelését Mátyásnál kezdve, mindenkor folytatni a hazában, a nem-zeti játékszín föllállításának datuma is régibb volna s a költők egy oly korban, midőn a nemzeti tulajdonok egész teljességökben mutat-koztak, minden más nemzettől különböző caractert adtak volna literaturánknak s arra a nemzetiség bélyegét nyomták volna. Kicsi-nosíttatván a görög tragicusokon megtisztult ízlés által, kiknek mélyebb megismerését az akkor nálunk is divatba jött görög classi-cusok behatóbb tanulmánya valószínűvé teszi, *azt a bátor, szabad lelket fogták volna föl megnemesítve, melyet magok előtt láttak.* A magyar nemzeti életnek határozott jellege volt . . . . a szabadság és vitézség indulatja bizonyára nőinkben is szült volna a görög és római nőkhöz hasonló jellemeket. Ennek a sajátos nemzeti jelleg-nek fölismerése a közötté fölnevelődött költőnek alkalmat adott volna művében a nemzeti jellem kiemelésére.»

Teljesen elfogadható GYULAI nézete, mely szerint a XV. és XVI. században magyar nyelvű mimusok és histriok nem voltak, mert ha

lettek volna, nemcsak a későbbi századokban, de még ma is találkoznánk velök. Hogy valaha magyar ezt a művészetet űzte, akár a régiebb akár az újabb időben, annak semmi nyoma sincsen.

Két irányban volt káros reánk nézve a tatárjárás; először megsemmisítette úgyszólván a fejlődés csírájában levő igricsséget s így egy netán kifejlődő dalmokszövétséget keletkezésében tette tönkre; másodszor, megsemmisítette századokra nemcsak a vagyont és jólétet, hanem a nemzet zömét képező magyar elemet s így a nemzet idegen betelepítésekre kényszerítettén, e jövevények által szám szerint szaporodott ugyan, de megfogyatkozását mint nemzet nem tudta általok kipótolni. Ehhez járult, hogy a királyi udvarok épen a kath. papság által a latin nyelv használatához szoktatva, külön váltak a néptől és annak nyelvétől.

A fenmaradt emlékek, a karácsoni mysteriumok és vízkereszti játékok csekély számából, a passiói és húsvéti játékok csaknem teljes hiányából vagy azt kell következtetnünk, hogy cultusok nem volt általános, tehát a közönség részvétele nem volt kedvező kifejlődésökre; vagy azt, hogy mint idegen nemzetiségektől kölcsönzött dolgok nem képezhették a természetes átmenetet a magyar népies színjátéokra. Annyi kétségtelen, hogy magyar népszínjátékunk nem volt.

A mysterium hiánya a népszínjáték hiányát magyarázza meg, de viszont a népszínjáték hiányából is jogos következtetést vonhatunk arra, hogy nálunk a mysterium csakis liturgiai mysterium volt, mint GYULAI állítja, mely az isteni tisztelet részét képezte s később magyarrá válhatott, de nem vált valódi mysterium-drámává és épen nem vett oly lendületet, hogy az újkori dráma és színészet bölcsőjéül szolgálhasson.*

Nagyon valószínű, hogy ezen liturgiai mysteriumok egyes visszaélései miatt kel ki Laskai az ő Biga Salutis-ában [1498] és ezekeket illeti «cantus theatrales» czímmel, mert nem hihető, hogy a magyar klastromi élet tanyája lehetett volna a népszínjátéknak. A kath. papság e liturgiai mysteriumok által édesgette magához a népet, s néha szája íze szerinti dolgokat is keverhetett beléjük, de a nép nem vette át azokat s nem alkotott belőlök maga számára színjátékot. A népi elem nem vált ki belőle és nem is képezhette a

* GYULAI i. h. 522. lap.

magyar dráma alapját, mint ezt főleg az angoloknál és spanyoloknál láthatni.

Sok körülmény magyarázza ezt meg — kiváló része lehetett benne mindenesetre a magyar faj természettől fogva komolyabb karakterének — de nem lehetetlen, hogy fény- és pompakedvelése, ha más okok is közre nem munkálnak, kifejlődésre juttatja. De hiányzott ehhez, mint soknyelvű országnál, a nemzeti egység, a fejlődési kegy, a tisztán magyar nyelvű és szellemű udvar, egy valódi nemzeti központ, mint királyi állandó székhely, ahonnan jóltevőleg áradt volna szét az egész országba e szellem. Ehhez járult exponált politikai helyzetünk, mely arra készítette a nemzetet, hogy fegyverrel kezében ülje körül családi tűzhelyét — a helyett, hogy nyugalom közepette a béke gyönyörének átadhatta volna magát. Aztán a népdráma kifejlődése más nemzeteknél azon osztály pártfogása, részvétele által segítettett elő — a polgári által, mely nálunk teljesen idegen volt. Ez megőrizte idegen szokásait, nyelvét s a nemzetre nézve csak számszerinti s nem magyar nemzetiség szerinti nyereséget jelentett.

Históriai nyomai vannak annak, hogy hazánk németajkú városaiban a polgári osztály német színi előadásokat tartott, mint pl. Bártfán a XV—XVI században, Pozsonyban a XV. században, Nagyszebenben, Brassóban pedig szerzetesek.* De eddigelé nincsen sehol nyoma annak, hogy a magyar középosztálynál ezen játékok divatban voltak. Fontos dolog lesz azt is eldönteni a magyar dráma története megírójának, vajjon ezen idegen nyelvű passiói játékok nem egyebek-e a németországiak egyszerű átvételénél s vajjon voltak-e s minő kölcsönhatással a magyar népre?

Gyulai valószínűnek tartja, hogy «énekes és élénkebb» magyar parasztleányok a falusi egyházak mysterium-előadásaiban részt vehettek, s midőn az egyház föl hagyott, magok vették át művelését és ezek maradványai volnának a ma is divatos karácsoni és vízkeresztji játékok. A nép részvételét ily fokig lehetetlen kétségbevonni. Arra azonban sehol adatot nem találni, hogy ezen falusi színészekből később valódi színészek váltak, kik mesterségszerűleg űzték volna a világi színjáratot is.

* Dr. ABEL. Színügy Bártfán (Századok 1884. I. f.). KNAUZ, Kortan 234. l. — IPOLYI Uj Magyar Muzeum.

Teljes lehetetlenség az összekötő kapcsolatot az egyházi és világi tárgyú színészkedés közt föllelni. Arra nincsen egyetlen adatunk, hogy 1790-ig a magyar színészetnek történelmi tradíciói volnának.

A Horváth István által közölt adatok szerint a *Postilla Scultetica* cz. munka függelékében az jegyeztetik meg, hogy 1602-ben Kanizsa ostromakor meséket és komédiákat adtak elő nyilvánosan, melyek Kanizsa ostromát, bevételét és a törökök félelmét és futását tárgyalták. Semmi nyoma azonban annak, hogy színészek adták-e elő, vagy pedig az ostromlottak magok rendezték mint katonai játékot a polgárság bátorítására.

Eszterházy Miklós nádor [1634] szintén tartott volna udvarában színészeket — de, hogy magyarul játszottak volna, nincsen följegyezve. Bethlen Gábor, mint maga is zeneértő, nemcsak alapítványokat tett, pl. a károlyfehérvári énekharz gyermekeinek és kántorának fizetésére, hanem udvarában idegen színészeket is tartott.

Históriai nyoma nincsen sehol sem annak, hogy a XVII. század elejéig valahol is magyar színészet volna.

Van egy pár drámánk a XVI. és XVII. századból, melyeket nem lehet az iskolai drámák sorába számítani. *Balassi Menyhárt árulatása*, az *Actio curiosa* és egy kevésbé emlegetett: *A bor majd a víz dicséreti** című drámatöredék, — ezek tehát magoktól kínálkoznak arra, hogy belőlök színészetünk létezésére következtetést vonjunk.

Balassi Menyhártra nézve tisztába hozta irodalmunk, hogy az nem egyéb dramatizált satyránál. Hozzáadhatjuk, hogy keletkezésére semmi befolyással sem lehetett a magyar színészet azon egyszerű oknál fogva, mert megjelenése idejében [1565] még Németország is csak az angol komédiásokat ismerte és tulajdonképeni színésze ezek befolyása alapján indul fejlődésnek. Hogy képzelhetjük, hogy hazánkban, annak sokkal kedvezőtlenebb politikai viszonyai közepette, a nép sokkal csekélyebb színészeti hajlama mellett, előbb legyen nemzeti színészet, mint egy oly országban, mely a fejlődés oly fokain ment keresztül, a melyekkel a magyar dráma multja nem dicsekedhet? De ha előadták volna, miért írná akkor kiadója az előszóban: «nem tűrhetem, hogy ki ne nyomtatnám és *mindenecne* *tűtára ne adnám.*»

* THALY szerint a XVII. század 2-ik feléből. (Régi magyar világi énekek stb. Pest 1864. II. 115—124.)

Balassi Menyhárt igen becses emléke drámánk szerény multjának — de keletkezését nem a magyar színészet, hanem a kor «vallási irodalmának feddő szelleme» befolyásolta. Satyricus elemeinél fogva inkább olvasásra, mint előadásra alkalmas.¹

Az *Actio curiosa* (1678)² egy cselekmény nélküli, élczekben épúgy, mint durvaságokban gazdag dialogizált példabeszédgyűjtemény. Gaude uram a központja a dialogusoknak, melyek folyton egy témát variálnak különböző kurucz kifejezésekkel fűszerezve. Tábori multságok alkalmával föl is olvashatták, tán elő is adhatták úgy a hogy, de más közönség — főleg női előtt — lehetetlenség volt volna teljesen előadni. A színpad több cselekményt és kevesebb beszédet igényelt.

A bor majd a víz dicséreti (1672—1673-ból) úgy látszik, szintén ilyen tábori multságra szánt játék lehetett. Az egyik szereplő Miles neve után zárjelben oda téve Szegszárdy hadnagy, lehet hogy gúnyból, lehet mint előadóé. Cselekménye ennek sincs. A kántor, a poéta, Első, második pap, Asszony, Nemes úr eleintén a bort, később a vizet dicsérik. Egy-egy durva kifejezéséből azt következtethetjük, hogy aligha volt nagyobb közönség elé szánva. A katonai élet vaskos humora szól ki e két utóbbi színjátékból és alig bizonyíthat egyebet, mint hogy a téli táborozás pihenő napjain a kurucz katonaság ilyen játékokkal tölthette el változatosság kedvéért idejét.

De vajjon színészetnek tarthatjuk-e az ilyet? Magában rejti-e egy ily működés a fejlődés elemeit? Vajjon minden párbeszédes, cselekménynélküli elbeszélést drámának tartunk-e, minden, bármily durva tábori komédiát színészkedésnek?

KERTBENY³ néhány kétes becsű adat alapján azt állítja, hogy «igen sokkal Shakespere előtt volt, habár nagyrészt külföldiek által művelt színházi élet»! Hivatkozik Mátyás-korabeli olasz színészekre,

¹ BEÖTHY Zs. Az első magyar politikai színmű és kora (Színészek és Színműírók cz. gyűjteményben) 1882. és Irodalomtörténete 3. kiadás 32. lap.

² THALY K. Adalékok a Thököly- és Rákóczy-kor irodalomtörténetéhez. Pest 1872. 76—88. l.

³ Magyarország legrégibb drámai irodalma. Bpest 1876. 69. lap. Lásd Zsámboki Jánost De Ludovico Rege cz. fejezetben (Amsterdami kiadás 556) «Primatos divisos esse theatrisque deditos, negligi regem, multos sceptri æmulos» stb. Az aláhúzott hely aligha jelent mást, mint hogy a főurak átadták magokat a mulatozásnak, dőzsölésnek.

pedig Volturino püspök csakis Mátyás kitünő *énekkarát* dicséri; ZsÁMBOKI krónikás azon állítására, hogy a török azért üzent hadat II. Lajosnak, mert az udvar egészen elmerült a színjáték gyönyöreibe; de elfeledkezik arról, hogy ZsÁMBOKI csaknem 50 évvel később írta történeti művét és hogy abba az ő saját egyoldalú gondolkozását vitte be. Az általa használt kifejezés pedig nem annyira színjátékot, mint udvari pompát, ünnepélyeskedést jelent. Pest a XVI. században sokkal jelentéktelenebb város volt, semhogy teljes hitelt adjunk Bessenyei azon állításának, hogy «már 1500-ban játszották Pesten Sophocles tragédiáját». Az állítás alaposságát megvilágítja azon körülmény is, hogy a darab nincs is Sophocles-tól, hanem Hans Sachs-tól.¹

Miféle *színházi életet* képzeljünk épen a XVI. században, mely élethalálharczával mindennemű békésebb természetű foglalkozás lehetőségét kizárta?

A XVI. század utolsó évtizedéig nincsen semmi határozott historiai nyoma annak, hogy akár kóbor magyar histriók léteztek, akár némi rendszerességgel csak egy társulat is magyar színi előadásokat tartott volna. Színészetünknek nincs régibb történeti emléke azon játszási engedélynél, melyet II. Lipót 1696-ban *Felvinczy Györgynek* adott.² De Felvinczy vállalkozása is a dilettantizmus bélyegét viseli magán. Az ő irodalmi működésének nincs olyan caractericusan theatrialis színezete, melyből arra következtethetnénk, hogy őt valódi hivatása vitte ez új pályára. Megjelent művei ezek: a Jeruzsalemről Jerikóba menő ember állapota (1689). Comico-tragœdia (1693). A schola salernitana jó egészségről való könyve (1694). A procuratoria dicsérete (1697). Az erdélyi protonotaria dicsérete (1699). A természet próbája (1701), a miből a drámairóra époly következtetést vonhatunk, mint az elbeszélőre, az orvosra vagy a hivatalkeresőre. Felvinczy mint tönkre ment ember kér színjátszási engedélyt, hogy vesztésegeiért ily úton kárpótolhassa magát. Az engedélyt megkapja s van is nyoma annak, hogy hozzáfog vállalatához — de mind ennek csakhamar vége lesz.³ Ugy látszik, nem számolt eléggé a viszo-

¹ Holmi, Bécs 1779. 106. lap.

² ENDRÖDY: Játékszíni gyűjtemény 1793. III. kötetében. — Emléklap a kolosvári színház félszázados ünnepére stb. 3. lap.

³ Lásd az Erdélyi színészet . . . . stb. cz. fejezetünket.

nyokkal és egyszerre akarta megteremteni a magyar színészetet minden előzmény nélkül.

A Comico-tragœdia, mely tulajdonképen 4 kisebb játékból van összeállítva, nemcsak laza, drámaiatlan szerkezettel bír, de nélküli a drámai előadásra szánt darabok sine qua non-ját, a változatosságot. Mind a négy fejezet ugyanazt a témát variálja, hogy a bűnt büntetés követi. Mint szoros értelemben vett egyetlen előadásra szánt moralitásunk kétségkívül bír némi irodalmi becsesél. A majd Liszti-, majd Zrinyi-féle stanzákhoz odaesatolt megjegyzések ad notam Zengjenek a mezők; ad notam A tündérországról stb. azt sejtetik, hogy előadásra készült. Toldy azt hiszi, hogy előadói «a XVI. században is létezett *vándor lantosok* voltak».* Mennyi igaz ebből — nincs sem pro, sem contra históriai nyoma.

Felvinczytól nem maradt ránk több moralitás — pedig ha sikert ér el társulatával, bizonyára megmarad a drámaírás terén. Nyom nélkül maradt egész vállalkozása. Utána csaknem egy egész századig híre sincs a mesterségből üzött magyar színészkedésnek.

Nagy fokú jóhiszeműség kell ahhoz, hogy valaki azt vitassa, (mint VAHOT nyomán KERTBENY) hogy Bolond Istók, Borsszem Jankó, Paprika Jancsi stb. ezek «állandó álarczok, melyeknek még öltözékek is (!) fönmaradt a hagyományban»! **

Hogy fejlődhetett volna ez ki? Hiszen a magyar népben nincsenek eminens játékszíni hajlamok, melyek úgyszólván kényszerítették volna őt a játékszín folytonos gyakorlására!

Messze vinne célunktól, ha oly témák megvitatásába bocsátkoznánk, melyek tulajdonképen a magyar dráma történetébe tartoznak. Annyi tény, hogy eddigelé nincs históriailag kétségbevonhatlan nyoma annak, hogy 1790-ig *egy a magyar népéletből, a magyar nemzeti characterből kifejlődő önálló színészetünk volt volna*.

A színészet hiányát bizonyítja 1790-ig fejletlen s csakis az iskolai színjátékok segélyével fölnevelődő magyar drámánk; mert ha tényleg volt színészetünk, hogy képzelhetjük azt játékdarabok nélkül? Avagy azt a lehetetlenséget higgyük-e el, hogy épen drámai irodalmi emlékeink semmisültek meg teljesen; s tán épen azok, a melyekben Garabonciás diák, Mikulás, Fajankó mint

* A magyar költészet története. 2-ik kiadás 201—202. l.

** KERTBENY i. h. 69. l. — VAHOT, Magyar Thalia 77. l.

állandó típusok szerepeltek ad norman Arlecchino, Spaviento, Ganguro, Gelsomino? De hiszen még ezen esetben is — ha ezek valóban népszínháti alakok voltak volna — éppen ezen theatralis típusoknak még máig is élnök kellene a magyar népnél, mint a mely más egyéb népekhez hasonlólag tán csak mégis megőrizte volna legalább emléköket!

De mind ennek sehol semmi nyoma.

Nemzetünk drámája és színésze nem ment át azon a fejlődési fokozatokon, melyeken a spanyol, francia, angol és olasz nemzeteké. De még olyanon sem, mint a németé, melynek természetes kifejlődését a 30 éves háború iszonyai egy félszázadra vetették vissza.

De még ha mindezen indokoktól el is tekintünk, hogyan magyarázhatjuk meg azt, ha tényleg volt magyar színészetünk, hogy az a XVIII. század végéig annyira kimenjen a köztudatból, hogy senki sem emlékezzék reá!

A nemzeti újjászületés írói úgy beszélnek a színészetről, mint a melyet a más európai nemzeteknél divó szokás szerint kell meghonosítani. Ha a színészkedés századokon át divatozik nálunk, vajjon miért kellett volna idegen példára hivatkozni a magyar nemzetnek?

Az 1790-ik évi színészeti kezdeményezésnek csak egyetlen körülmény kedvezett. Nem a meglevő drámairodalom — mert ezt hiába keressük; nem traditiókra támaszkodó színészetünk — mert ez sem létezett. Egyedül az iskolai drámák évszázados divatja tette lehetővé, hogy a világi színház létesítése nem ütközött elháríthatlan, egyhamar le nem győzhető akadályokba.

ISKOLAI DRÁMÁK.

A németországi iskolai dráma keletkezése. — A reformatio által előidézett kedvező fordulat. — A hazai elemek érintkezése Németországgal. — Sztáray Mihály a «Papok házassága» és az «Igaz papság tüköre». — Toldy véleménye a XVI. századbeli magyar színészeiről. — A «Válaszúti Comœdia». — Szegedi Lőrincz Theophániája. — A magyarországi protestáns és jezsuita-iskolai drámák közti különbség. Iskolai színjátékok divatja a hazai jezsuita iskolákban. — «Szedeceziás» keserves játék. — Jekonias szomorú szabású, vig kimenetelű játék. — Constantinus Porphyrogenitus. — Salamon király, László foglya. — Ptolomeus. — Tornynos Péter. — A jezsuita-rend felosztása 1773-ban. — A pálosok és piaristák iskolai drámái. — Átmenet 1790-ben.

Hogy a tudományok újjászületésével Németország iskolában a latin nyelv lőn a tanítás központja és a latin nyelvben való beszédet tekintették a tudományosság sine qua non-jának, a német paedagogusok minden törekvése oda irányult, hogy e fontos nyelv elsajátításának oly módjairól gondolkozzanak, melyek által azt a legkellemesebben sajátíthassák el. Volt eset rá, hogy vetélkedésből az egyik tanítvány az egész Aeneist, a másik a Bellum Iugurthinumot tanulta meg kívülről s a felmondásnál hegyes kardot szegezett egyik a másik melléke, hogy azon esetben, ha hibázni találna a másik, szívébe szúrhatta azt. Az ambitio ilyen foka természetesen csak ritka kivétel lehetett, de nehogy a valódi cél, a latin classicusok nyelvének megkedvelése kockára tétessék, helyesebbnek tartották Terentius comoediáit tanítványaikkal előadatni, hogy ez által tanítványaik nagyobb számát foglalkoztathassák, de meg hogy a szereplés ezen módjának kilátásba helyezése által is buzdítsák tanítványaikat a latin nyelv szorgalmas tanulására.

Ezen kezdetben tisztán didacticus érdek szülőanyja lőn a tulajdonképeni iskolai drámának.

A terentiusi műsort csakhamar lejátsszották. Évről-évre ugyanazt ismételni nagyon unalmasnak tetszhetett. Plautust az ő leple-

zetlenebb szemérmertlenségeivel nem lehetett az iskolai előadások műsorába fölvenni. Ide járult végre a tudományosan képzett és a classicusok szellemében kiművelt tanároknak azon ambíciója is, kísérletet tenni magok által írt latin drámákkal. Nagy megtiszteltetésnek tekinthették ők azt magokra nézve, ha tanítványaik zavarán ily módon segíthettek. A világnak pedig alkalma volt látni, hogy ime a latin comoedia nem szűnt meg Terentiussal, Plautussal, hanem folytatását találja a classicus tanulmányokkal foglalkozók működésében.

Így született meg REUCHLIN *Hennoja* 1497-ben, melyet a wormszi püspök palotájában, farsang három napján a tanuló ifjúság előadott. Ezek nyomán keletkeztek aztán a «tudományos farsangi játékok.»

De nemcsak farsangi időben tartottak ily előadásokat; FRISCHLIN pl. valahányszor csak egy éneket az Aeneisből befejezett, azonnal egy tragoediát adatott elő tanítványaival. A dialogusokban benne volt az illető ének minden kiválóbb phrásisa s az egész stíl a Virgil-stilusát törekedett visszaadni.*

Az iskolai drámáknak a reformatiót megelőző korban nem volt más czélzatuk a tanítóinál. Nem a drámai cselekmény volt a lényeg, hanem a nyelvezet, mely a classicusokat törekedett utánózni. Az iskolai drámának ez a formája aligha lehetett volna kedvező a dráma kifejlésére, ha egyrészt a tartalom, másrészt a nyelv meg nem változik.

A kedvező fordulatot a reformatio idézte elő. Az iskolai drámák előadásai által már kezdetben is nagy sikereket értek el a jezsuiták.

«Jól értették — írja egy előszó — az ifjúságokat pompás játékaik által magokhoz csábítani, a melyek által a hitetlenséget és bálványimádást szemeik elé állítván, azt oly mélyen bevésték szíveikbe, hogy onnan csak nagy ügygyel-bajjal lehete azt eltávolítani.» A reformatio emberei kiadták a jelszót, hogy az iskolai drámák ne csak a latin nyelv gyakorlásának legyenek eszközei, hanem az istentisztelet emelésére is szolgáljanak és a híveket a «tisztá vallás» szellemében megerősítsék, ellentétben a pápai tévtanokkal.**

* ALT. 464—66. l. — R. C. PRUTZ 112—123. l.

** ALT. i. h. 466—67.

A reformatio ez által egy fontos újítást tön, midőn az iskolai drámákban a polemiai szellemet honosította meg, újlag a vallás szolgálatába szegődttetvén a drámát és ez által actualitást szerezvén neki. A reformatio tehát az élethez vitte közelebb az iskolai drámát.

KIRCHMAYER Pammachiusa a pápákat, Porphyryja a római juristákat és sophistákat, Julián az idősb császárokat, Nestor a becsületes kancellárt és Dromo a pápának engedelmes csöcseléket jelképezte. FRISCHLIN Phasmájának Corydonjai, Menalcasai a «tisztavallás» szellemében szólottak. Ez az irány nagyszámú követőkre talált nemcsak az aggressiv, hanem a defensiv félnél is s ez által az iskolai dráma egészen átalakult.

Ezt nyomban egy másik, nem kevésbé fontos újítás is követte.

Az előadásokat ugyanis egy meghívott közönség előtt tartották. Minél actualisabb volt a darab tárgya, minél jobban szorult háttérbe e mellett az idegen nyelv érdeke — a közönség érdeklődése is annál jobban fokozódott. De magoknak a szerzőknek intentióitól sem állott távol annak a gondolata, hogy ezen drámák ne csak a tanítványokban, hanem a hallgatóságban is megerősítsék a «tisztavallás» hitelveit. A latin szöveg természetesen nem igen kedvezett e körülménynek, mert bár a hallgatóság egy jó része meg is értette a tartalmat, az előadók jelenlévő szüleinek egy jó része aligha értett sokat a classicusok nyelvéhez. Ide járult, hogy a közönség soraiban már nemcsak férfiak, hanem nők is helyet foglaltak, kik tán még a férjeiknél is kevesebbet érthettek latinul. A bajon eleintén úgy segítettek, hogy a latin szöveghez német dialogusokat is csatoltak, később azonban a nyelvezet tisztán németté vált.

Az iskolai dráma ekként mind közelebb jutott a népies farsangi játékokhoz, azon nemzeti szellem folytán, mely a reformatióból áradt szét a német nemzetre. S így mindkettő előkészítette a talajt a német nemzeti dráma kifejlésére. A harminczéves háború iszonyai természetesen nem kedvezhettek a továbbfejlődés lassú, békés művének.

A németországi iskolai dráma a fejlődés ezen fokán állott, midőn a külföldi iskoláztatás divatja folytán Magyarország ifjai is mind sürűbben kezdtek látogatni a németországi főiskolákat.

Hazánk németajkú városai, melyek mindenben másolták külföldi rokonaik szokásait, a saját iskoláikban nemcsak Terentiust és

tán néha Plautust is játszották, hanem az ezek modorában készült újabb latin drámákat, sőt a német nyelven írottakat is. De hogy mindez idegen import volt nálunk, bizonyítja azon körülmény, hogy a legrégebb iskolai előadás ideje a XVI. század második felére (1553) esik, midőn Németországban már egy fél százada üzték az effélett. Bártfa városa XV—XVI. századbeli mysterium-előadásai nemcsak a nyelvezet, hanem a tartalom által is a németországi eredetet árulják el.¹

Az idegen nyelvű ilyen játékok előadása mellett sokkal nagyobb fontossággal bírnak azon iskolai drámák, melyek ugyan szintén idegen behatások alatt keletkeztek, de nyelvöknél és tartalmuknál fogva a hazai viszonyokhoz alkalmazkodnak, mi által közvetlen irodalmi hatással bírtak. Ezek voltak a protestans iskolai drámák ugyanolyan czélzattal, mint a németországiak.

Legelső művelőjük SZTÁRAI MIHÁLY volt, kinek két színműve, *A papok házassága* (1550), melyet csak csonkán birunk és az *Igaz papság tüköre* (1559) alapjait képezi a magyar drámairodalomnak.

SZTÁRAI ifjúkora annyira ismeretlen, hogy lehetetlen előtteni, vajjon külföldi tartózkodása tisztán Páduára szorítkozott-e, vagy idő közben megfordult-e valamely németországi egyetemen is.² Nagyon valószínű mindamellett, hogy a drámairásra való impulsust a hasonlófajtajú németországi termékek adták meg. Nálunk a jezsuiták iskolai drámái még ekkor nem voltak divatban. A jezsuitákat Nagyszombatba 1561-ben hozták be és Erdélyben 1581-ben honosították meg. LÁNYI 1626 előttről nem említ iskolai drámát,³ melyet Nagyszombatban előadtak volna. Kétségtelen, hogy nálunk SZTÁRAI-t nem ugyanazon szempont vezérelte, mint LEISER POLYCARP-ot Németországban, az oknál fogva nem alaptalan azon föltevésünk, hogy SZTÁRAI művei nem a németországiakéhoz hasonló viszonyok beha-

¹ L. Dr. ABEL-től Színügy Bártfán. Századok 1884. I. füzet.

² L. Sztárai Mihály élete NAGY SÁNDOR-tól. Philologiai közlöny 1883. VII., VIII., IX. füzet.

³ A magy. cath. clerus érdemeinek történet-igazolta emléke. Pozsony 1848. II. korszak 66—67. lap. Az első jezsuita-iskolai drámát 1601-ben ádták elő a vág-sellyei jezsuita-gymnasiumban (l. A kath. iskolaügy Magyarországon. Fasciculus tertius, pars I. 130. és 415. lap.)

⁴ ALT. i. h. 466—67. lap.

tása alatt születtek meg, hanem formailag utánzásai a németországi polemicus drámáknak.

Az Igaz papság tükörében Antal a katolikus és Borbás a protestáns bíró vitatkoznak egymással a papság valódi hivatásáról. Társul szegődik hozzájuk Bereczk pap és Lukács frater. A vitába bevonják a vicariust, sőt a pápát is az V. actusban, ki előtt Tamás pap védi meg az új vallást. A darab a protestantizmus diadalával ér véget, annak bizonyosságául, hogy nem «pilistől, olajtól és lókörrömre nyírt hajtól van az igaz papság.» A tudatlan Antal bíró végül megér.

A Papok házassága, mint azt a ránk maradt töredékből sejtjük, nem egyéb a fönt említett téma variációjánál.*

TOLDY a magyar irodalomtörténet ünnepnapjának nevezi 1868-ban július 27-ét, mint a mely napon SZTÁRAI-nak eddig ismeretlen két színdarabjáról adhatott ismertetést. Egyházreformi actióknak nevezte e két XVI. századi színművet, melyek azt bizonyítják, hogy «ez eddig költészetünkben még nem képviselt faj egykor nálunk is létezett.» A fölfedezés annál öröndetesebbnek volt mondható, mert ha TOLDY szerint a *Papok házasságának* megjelenési idejét 1550-re lehet tenni, nemcsak arról értesült az irodalomtörténet, hogy ki volt megindítója irodalmi drámánknak, hanem az *Igaz papság*-nak tükörével egyetemben egyszerre két színdarabbal gazdagodott különben is szegény drámairodalmunk.

TOLDY, ki *halmozva* látja honunkban a mysteriumokat, «fenmaradva még a protestans korban és protestans népünk közt is»; ki a Jagellók korában ZSÁMBOKI nyomán a színjátékok oly nagy elterjedtségében hisz, hogy azok a közszenvedély tárgyai voltak; ki a Balassi Menyhárt példájából azt következteti, hogy *a kor vándorszínészei* már elebb is tárgyaltak kortörténeteket és korviszonyokat — vagyis drámákat írtak a kor vitális érdekeiről — fölteszi, hogy a színjátékiró SZTÁRAI aligha pihenhetett 1550-től 1559-ig s bizonyára a coelibatus és papkérdésen fölül egyéb rokonkérdéseket is megkísértette e formában, mert reája nézve a dráma nem volt cél, csak irány. Még az ily drámák előadatása sem volt nehéz szerinte, «mert minden iskolával bíró községben annak ifjúsága minden theatralis készület nélkül nemcsak templomokban, iskolákban, hely-

* Adalékok a régibb magyar irod. tört. TOLDY FERENCZ. Pest. 1871.

ségházban, hanem ezek udvaraiban s más nyílt tereken is előadhatta.»

Látjuk a fölhozottakból, hogy a hol színészekre van szükség, ott TOLDY mint bizonyos dolgot hozza föl a vándorszínészeket, kik nemcsak előadók, de színműírók is voltak. Hol más magyarázat kell, ott megelégszik a tanuló ifjúsággal is, mint a mely minden theatralis előkészület nélkül volt volna képes e valószínűleg létező darabokat előadni. Ezek szerint Magyarországot már a XVI. század első felében szerencsésebbnek kell tartanunk Németországnál, mint a hol az első kenyérkeresetből színészkedő angol társasággal csak a XVI. század utolsó tizedeiben találkozunk. De szerencsésebb volt még azért is, mert a kevésbbé értelmes mesteremberek helyett nálunk az ifjúság állott rendelkezésre, még pedig minden theatralis előkészület nélkül s minden iskolával bíró községben! Az előadó művészek ily tömegével szemben, miután a vándorszínészek még színműírók is lehettek, a magyar drámairodalom oly gazdagságára lehetne következtetni, mely mögött messze elmaradna a XVI. század Németországa.

SZTÁRAI állítólagos színművei által gazdagodott irodalmunk. Ehhez kétség nem férhet. De vajjon lehet-e ezen műveit színműveknek tekinteni, lehet-e ebből azok előadatását következtetni és ha igen, jogosan tesszük-e föl, hogy kellett vándorszínészeinknek lenni, kik Balassi Menyhárt előtt, a kor motívumaiból merítve, nemcsak írták vagy írhatták, hanem elő is adták a meglevő színműveket? A létező színművekből még nem lehet megdönthetlen következtetést vonni arra, hogy azok vándorszínészek által előadattak; de ha igazolni tudjuk, hogy léteztek vándorszínészeink, kétségbevonhatatlan bizonyossággal kell azt is elhinnünk, hogy kellett, bármi primitív szerkezettel bíró színdarabokkal rendelkezniök, mert hiszen e nélkül létezésök elképzelhetetlen. A meglevő színművek — a mennyiben azok tendenciája, lényege magával hozza — dilettans előadókat ugyan feltételezhetnek, de nem olyanokat, kik minden theatralis előkészület nélkül volnának képesek előadni e színműveket. Nálunk nincs nyoma annak, hogy mint pl. Nürnberg mesteremberei, magyar mesteremberek is theatralis célokért szövetkeztek volna. Annál kevesebb okunk van azt hinni, hogy a vándorszínészet intézménye előbb fejlődött volna ki nálunk, mint akár Németországban.

De vajjon színműnek tarthatjuk-e az Igaz Papság Tükörét oly értelemben, mint a mely előadásra készült? Ha a szerkezetét, a cselekvény soványságát, a bonyodalom teljes hiányát vesszük figyelembe, egy pillanatig sem lehet abban kétkedni, hogy ezen formájában nem kerülhetett előadásra.

SZTÁRAI ezen művét egy tehetséges, kiváló nyelvérzékkal bíró férfiú kezdő művének tartjuk, kinek nincsen elég gyakorlata, nincsen elég tanulmánya arra nézve, hogy a classicus minták alapján tudjon magyar drámát írni. Másolja a másolókat formában — a hol eredeti, mint a népies nyelvezetben, oly maradandót nyújt, mely megmenti művét a teljes elfeledéstől.

Az első protestáns iskolai dráma, melynek előadatása kétségtelen, az ú. n. *Válaszúti comoedia*.^{*} Tárgya szintén tisztán vallásos: a debreczeni hitvita, melyet 1567-ben állítólag János Zsigmond rendeletéből tartottak egymással, a kálvinisták és unitáriusok. Szereplői az akkor élő kiváló kálvinista, lutheránus és unitárius lelkészek és írók. Három actusból áll s különösen maró satyrája és ügyes egyénítése által jelent haladást. Drámának épügy nem lehet nevezni, mint a SZTÁRAI darabjait. De határozott jele annak, hogy nálunk az idegen földről átplántált növény egy-egy erőteljes hajtást tud fölmutatni. Ha a népben valóságos hajlam volt volna ilyen előadások iránt — egyes íróinknak nem drámai tehetségén múlt, hogy ezeket ne kelljen tartalmukra nézve idegen népektől átkölcsönözni. Ha a nép hajlamát észreveszik íróink, bizonyára nem is késnek azt több ilyen szerzeménnyel kielégíteni.

Sajnos, a hazai eredeti protestáns iskoladramát ez a néhány munka teljesen kimeríti. A mi még van ezenfölül — az már nem eredeti, hanem német dráma fordítása, vagy ha az szebben hangzik, átdolgozása. De meg ezt az egyet sem bírjuk teljesen.

SZEGEDI LÖRINCZ Theophaniája (Debreczen 1575) nagyon kezdetleges munka azzal az erkölcsi célzattal, hogy Kainban és Ábelben a rossz és jó gyermekek közti különbséget tüntesse fel és megmagyarázza a társadalmi kasztok keletkezését. Belőle tehát már hiányzik a protestáns tendentia.

«Éva első anyánk siratja — így szól az Argumentum Comœdiæ — zokogván ő magában az ő bűneit, hogy első oka és indítója volt a bűn-

^{*} I. Koszorú 1879. II. k. 4. füzet.

nek, Istennek haragjának, az örök kárhozatnak és minden ganoszságnak főoka, kútfeje, gyújtója. Minek előtte az ő férje Ádám az mezőre menne, őtet vigasztalja és Istennek ígérétevel bátorítja. Továbbá miért hogy harmadnapp ünnep legyen, hogy az ő fiait megmosogassa és hogy meg fejéritse, megparancsolja: míg az anyja azt megcselekedvéje Cain az ő anyjának keserűségét két annyira teszi. Engedetlen sem istentől sem embertől nem fél nem akar megmosdani, az őszöit (az ő szüleit) halállal fenyegeti. Azon közben míg Éva a több fiait mosogatná: Eljőve az élő Isten az Angyalokkal egyetemben. Ábel és Seth megtisztultanak és várják az élő Istent nagy örömmel, Cain pedig rusnya és undok lévén, elrejtőzik az szénában. Be mene az Úr Isten és az Isteni félelmet igen dicséri bennök és hogy az ünnepnapra magokat szépen készítőttek, kérdezi a gyermekeket; az felelet tetczik az Istennek. Parancsolá, hogy elő hijának Caint, ki értetlenül Istennek teremőjének felele. Annak okáért Caint az öcseseinek szolgálává tévé és az emberi életnek és tisztnek rendeit és grádicsát csinálá az szent ígének hirdetését Abelnek ajánlá. Az községnek gondja viselését Sethnek birtokába adá, legutolszor minden hív keresztényeknek Isten az ő segítségét ajánlá. Évát vigasztalja és menyországbán atyához megtér. Ez Summája *tisztelendő Uram az Comœdiának*.*

Előadták-e, nem tudjuk. Van okunk azt hinni, hogy nem.
A «Commendaciuncula brevis comediae» így szól:

«Ha ki röviden akarsz komœdiát, íme
Olvassni neked nagy szeretettel adjuk

— — — — —
Munkánkért egyebet nem kérünk, csak jó beszédet.

SZEGEDI tehát nem azért adja ki művét, hogy azt játsszák, hanem, hogy olvassák. Nem a közönség tapsait, hanem olvasói «jó beszédét» óhajtja.

A Prologus így szól ugyan «és mindnyájan, kik az mi beszélünk hallgatni jöttetek». . . . «Könyörgünk az egy Istennek nevében, hogy minket, kik ez mai napon *ide ez helyre gyűltünk*» stb., a mi hallgató közönséget tételez föl. Még világosabban szól alább: «Az mi Gyülekezetünk comœdiát akar ágálni, kinek neve *Teophania*». . . .

Eszerint tehát világos volna, hogy elő akarják adni Teophaniát. De hogy ha a Teophania fordítás, mint azt HEINRICH bebizonyította,**

* Hasznos Mulatságok 1838. évf. 7. és 8. sz.

** Nemzeti Hirlap. 1879. és Egyet. Phil. Közlöny 1887. II. füzet.

úgy bizonyára a Prologus is csak fordítás, mely magyarul adja azt vissza, a mit SELNECKER megírt — maga elé képzelvén német hallgatóságát.

Föltéve, hogy előadták a Teophaniát, ez is csak annyit bizonyít, hogy protestáns iskoláinkban oly gyéren született az előadni való dráma, hogy egy-egy alkalmatosságra már idegen forráshoz kellett nyúlni. Ha divatban van az iskolás színjáték protestáns iskoláinkban — bizonyára nem kell idegen tárgyat átdolgozniok protestáns íróinknak, hanem írtak volna actualis becsű dolgokat, a SZTÁRAI színművei és a Válaszúti komoedia mintájára.

Nem osztjuk épen e szórványos adatok alapján azt a véleményyt, hogy a színi előadások folytonosan gyakorlatban voltak a protestáns intézeteknél.* Sőt ellenkezőleg, miután a hitújítás eszmei megszilárdultak és a protestantizmus nem külsőségek által akart a közönségnek imponálni az iskolai előadásokban, mint azt a jézsuiták tették, hanem vitázó iratainak komoly és tréfás, sőt nem egyszer vaskos argumentumai által, nem igen ragaszkodott az új elvek terjesztésének ilyen módjához, mely úgysem igen felelt meg a komolyabb magyar karakternek.

A protestáns drámák vitázó szelleme nem egy szűk körbe tartozott; a játék nem igen emelte a komoly vagy gúnyos célzatot. És tán ez is egyik bizonyítéka annak, hogy az idegen földről importált polemicus szellemű protestáns iskolai dráma azért nem tudott magyar városainkban meghonosodni, mert nem találkozott valódi hajlammal közönségénél.

Másként állt ez a jézsuiták által a XVII. század elejével nálunk meghonosított iskolai drámákkal. Az iskolai dráma az ő kezökben egyike volt azon hatalmas eszközöknek, melyek által a tanuló ifjúság szívében nemcsak a katolikus vallás elveit becsepegtetni, hanem azt megszilárdítani is törekedtek. Az ő álláspontjuk védelmi álláspont volt, mely a cél érdekében minden eszközt igénybe vett. Az iskolai előadásokat bár a Ratio Studiorum nem teszi kötelezőkké, de nem is tiltja el a jézsuita-rend iskoláiban. Csakbamar látniok kellett, hogy az iskolai előadások fénye és pompája nemcsak növénydeikekre, de a közönségre is nagy hatással van. Roppant fényt

* Hazai tanodai Drámák a Nemzeti Múzeum könyvtárában. Dr. NAGY SÁNDOR-tól. Külön lenyomat 1884. 5 lap.

fejtenek ki úgy Prágában mint Bécsben,* s bizonyára, midőn a XVI. század végével nálunk is meghonosodnak, nem hagyták észrevétlenül e nevezetes momentumát az iskolai előadásoknak hazánkban sem.

A jézuita-iskolák színjátékai oly eszközök voltak, melyeket a megtámadott régi egyház hitelveinek érdekében a legteljesebb mértékben igénybe vettek ők, mint a protestantizmus leghevesebb ellenségei.

Az iskolai színműben megtartották a valláserkölesi czélzatot a nélkül, hogy a tisztán pædagogiai, a tisztán theatralis érdeket melőzték volna.

A tárgy lehetőleg vallásos volt és vagy a bibliából, vagy a történetből véve — tehát teljesen mellőzte az actualitást. Részt csak az vehetett bennök, ki év közti tanulmányaiban erre érdemessé tette magát. A főszerepek vitelére nagy érdemek kellettek és nem egy jeles tanítványnak egész évi szorgalma oda irányult, hogy érdemesnek tartsák az első szerepre. A látványossággal oly nagyra voltak, hogy pl. Nagyszombatba Bécsből, sőt Velenczéből is hozattak ruhákat, díszleteket. Néha a táncz- és zenemesternek is szerepet juttatnak a játékokban, hogy ifjaikat bizonyos társadalmi finomságokhoz szoktassák. Látszik mindebből, hogy a jézuita-rend tervszerűen üzte e játékokat, mert érezte, mily hatással van az ifjúság lelkületére egyrészt a szereplés a nagy közönség előtt, másrészt a pompa és környezet, melyben mint király és hadvezér stb. szerepelhetett.

Az előadások többnyire alkalmoszerűek voltak. 1626-ban egy év alatt háromszor is játszottak alkalmilag latinul és magyarul; 1627-ben, midőn Úrszíne változása napján Erdődy Susánna grófnő Nagyszombatba jön, tiszteletére a Susanna című vértanú-drámát adják elő; 1629-ben Nagypéntekre és Úrnapjára Lippai F. jézuita atya magyar drámáját adják elő. A nagybőjtben pedig Eszterházy nádor tiszteletére a *Cosmodulos* (világszolga) cz. drámát adják elő.** Mindebből azt lehet gyanítani, hogy ilyen színi előadásokhoz nem

* Gesch. d. Prager Theaters I. Th. 16—27. lap; és Wiener Skizzen 224—41. lap.

** Lányi II. korszak 67—68. lap. Új Magyar Muzeum II. évf. II. k. 1851—52. 149—160. lap.

sok előkészületre volt szükség. Legalább az alkalmi készenlét ezt sejteti.

A rendszeres előadások az I. és II. félévi vizsgálatok, valamint a farsang idejében tartattak. Az időszak befolyással volt az előadandó darab tartalmára is és pompájára. Az évköztieket úgyszólván házilag végezték — legfeljebb a tanári testület előtt. Az év végén hivatalosak voltak a szülők, kiválóbb patronusok, hatóságok, mert ez rendszeren nagy díjkiosztással is volt egybekötve. A farsang idejében bohókás dolgokat és mulatságos közjátékokat adtak elő a komoly darabok felvonásközeiben. Az évvégi előadás nemcsak színi productio volt, hanem valóságos vizsgálat a nagy közönség jelenlétében. Az előadások rendszeren délután kezdődtek és eltartottak este 5-ig, 6-ig.

A jelenvolt közönség nyomtatott programot kapott, melyen rajta volt az egyes «Végezések» tartalma és a szereplők neve. A jézuita-szerzet egész 1773-ig, a rend eltörléseig folyton üzte a színjátékokat iskoláiban. Nyelvezetök latin, magyar, igen ritkán német vagy franczia. A Muzeumi könyvtár 180 iskolai drámája közül magyar nyelvű 27, magyar tárgyú 10, a túlnyomó többség tehát idegen nyelvű és idegen tárgyú.

Nyomatásban csak 10 db úgynevezett jézuita-dráma maradt reánk e roppant számból. Hogy mily nyereség háramolhatott ezen nyomtatásban megjelent legjobb művekből az ifjúságra, azt a legjobban úgy véljük bizonyítani, ha néhány kiválóbbal részletesen is foglalkozunk.

KUNITS J. keserves játéka *Szedecziás*,* erkölcsi czélzata kedvéért készült. Jeremiás próféta vonja le a történetből folyó erkölcsi tanulságot:

«Tanuljatok Szedecziáson királyok és vegyétek szíveitekre, hogy Isten akaratján fordul meg a felségek boldog és boldogtalan állapotja... Az igaz hit, Isteni tisztelet, jóságos élet állatja, a hűtelenség, erőszak, felleltetés fonákul forgatja a királyi székeket. Elveszti övéinek, a ki Istenének szegi hitét».

A népnek szólt a játék, de hogy a királyok is értsék. Mintha a szerzetes-rend tagjai ez ártatlan játékok közvetítését akarták volna

* *Szedecziás*. Keserves Játék: Mellyet Magyar Nyelven szerzett KUNITS FERENTZ, Jesus Társaságának szerzetelt tagja. Kassán Nyomattatott az Akadémiai betűkkel 1753-dik Esztendőben. 8° 88 lap.

czéljaikra felhasználni. ILLEI Ptolomeusából az a morál foly, hogy a királyok jól válasszák meg tanácsosaikat; Szedecziás pedig az Istenbe vetett hitet ajánlja a királyoknak. Jeremiás próféta az ő bibliai ihletszerűségével, nemcsak a bibliai zsidónéphez, hanem a modern társadalomhoz is szól.

Daczára elrejtett, elburkolt czélzatainak, a jézsuita-rend e színművei által is elvesztett positióit törekedett visszanyerni. A sok közül ez is egyike volt azon eszközöknek, melyek által a nagy közönségre, de a legfőbb hatalomra is hatni törekedett.

Az öt «Végezésre» osztott játék érdekesen bonyolított meséje a következő:

Szedecziás Jeruzsálem királya, Nabuko Assyria királyának adófizetője, megfélekezvén az igaz Istenről, a jó útról letér Jeremiás próféta intelmei daczára. Tanácsosai által rávéteti magát, hogy tagadja meg az évi adót és tegye magát függetlenné. Nabuko megjelenik, legyőzi a lázadót és elűzi trónusáról. Ez a történelmi háttér. A bolyongó Szedecziás most már csak gyermekei megmentésére gondol. Uton találjuk, a mint Manasses tanácsára Babylonba készül — szövetséget keresni. Kétségbeesésében csak a próféta jóslata vigasztalja, a mely szerint nem fog a kaldeus kardjától elveszni és nem fogja meglátni Babylon tornyait. Jeremiás azon tanácsát, hogy önként hódoljon meg Nabukonak, nem fogadván el, Josias fiát az erdei útra küldi, maga pedig két kisebb gyermekével más útra tér és kölcsönös találkozási helyül a királyok sírját jelöli ki a szentelt berekben. Míg Szedecziást elfogják, azalatt fia Josias, a Nabuko fiának Evilmérnek az életét menti meg egy medve karmaiból. Josias nem ismerteti meg magát; Evilmér vele kardot cserél, hogy fölismerhesse majdan élete egykori megmentőjét. A második végezés nem igen viszi előbbre a cselekményt. Csak annyival tudunk többet, hogy Nabuko gyors halálát kívánja Szedecziásnak, mert meg akarja hazudtolni a próféta jóvendölését. Mindez azonban nem történik meg. A III-ik végezésben jön Manasses és Josias. Evilmér fölismeri benne élte megmentőjét; ez csak annyit kér tőle, hogy eszközölje ki atyjának életben maradását. Evilmér azon hiszemben (mert még nem ismeri őt), hogy Manasses az atyja Josiasnak, megígérte a közvetítést. Épen érkezik Nabuko az aggódo apa, ki örömmel értesült gondatlan fia szerencsés életben maradásáról. Nyomban megígéri (ő sem ismeri föl Jósiaszt), hogy fia megmentőjének életét meg fogja kímélni.

A IV. végzés csakis Jeremiás kedvéért készült, hogy elmondhassa a Szedecziással való találkozásakor Babylon romlását és a Messiás eljövetelét. Minden hosszadalmassága daczára be kell vallani, hogy Jeremiás

visio-jelenete nagy színpadi hatást ígérő része a darabnak és tanuságot tesz a mellett, hogy a jézsuita-drámák írói értettek a színpadi fogások egy-némely kezdetlegeseb neméhez. Az V. végezés legtöbb színpadi ügyességgel írott fele Szedecziásnak. Nabuko most már minden prófétai intelem daczára elhatározza Szedecziás kivégeztetését; de kínját még azzal is tetézni akarja, hogy térdhajtásra fogja kivégeztetése előtt kényszeríteni kinevezendő utódjával szemben: utódjául pedig — Josiást szemelte ki hálából fia élete megmentéseért. A behívott utódban Szedecziás fiára ismer és magához öleli; Nabuko kétséges helyzetében Manassesen akarja bosszúját tölteni, de Manasses öngyilkosság által menekül a bosszú elől. Jósias figyelmezteti Nabukot a királyi adott szó szentségére. A király belátja, hogy ekként a jövődőlés egyik felének — nem öli meg a kaldeus kardja — be kell teljesülnie, azért megkegyelmez Szedecziás életének, de csalásáért fiát Josiást küldi halálba és hogy a profetia másik fele se maradjon teljesületlen: — nem látja meg Babylon tornyait — kiszúrhatja Szedecziás szemeit.

Az ekként bűnhődött Szedecziásnak aztán még egy utolsó találkozásánál végig kell hallgatnia Jeremiás intelmeit az Örök Istenhez való visszatérésre nézve.

Jeremiás intelmei már nem használhatnak Szedecziásnak s hogy a játék ezzel nyer mégis befejezést, látszik, hogy Szedecziás sorsában nem az emberi tragicumot keresi KUNIRS. A királyt látja benne, kiről a királyok vegyenek példát. Jeremiás mint az Igaz Isten eszköze, megjósolja a Nabuko bekövetkezendő sorsát is. De vajjon elhiszszük-e neki, hogy Szedecziás hite tagadása miatt megérdemelte családja iszonyú sorsát, saját nyomorúságát s vajjon elégtételül szolgál-e az, hogy Nabukót is el fogja érni az Isten sújtoló keze?

A jézsuita-dráma nem akart tragikai igazságszolgáltatást. Megelégedett, ha egy a priori felállított thema kedvéért, a bibliai történet egyik eseményét szolgálatába szegődtethette és a cselekményt úgy csoportosíthatta, hogy az témáját históriailag is bizonyítotttnak tűntesse föl.

A jézsuita-dráma tehát irányműnek látszik ezen példában, mely csak másodsorban tett szolgálatot a magyar dráma érdekének.

A jézsuita-drámák közül egy sincs annyi tekintettel az előadás külsőségre, hatásosságára, mint *Jekoniás*.* Nemcsak a minutiositásig

* *Jekoniás*. Szomorú szabású, víg kimenetelű játék, Mellyet Egy némelly JESUS Társasága-béli Tanító-Mester szerzet és előállatot. — Győrben, Nyomattatott Streibig Gergely János priv. Könyv Nyomtató által. 8° 134. lap.

menő részletességgel ad utasítást az előadónak: testállást, hanghordozást, arczkifejezést, indulatmagyarázást illetőleg, hanem minden felvonás befejeztével pantomimicai, melodramaticus játék által tölteti ki a felvonások közti időt. Minden íze elárulja, hogy előadásra volt szánva, a mit még akkor is el kellene hinnünk, ha a Névtelen szerző nem is írná ki a címlapon, hogy «előállatot.» Nyelvezete, meseszövése nagyon távol áll mind KUNITS-étől és ILLEI-étől, mind főképp FALUDI-étől, de valamennyit felülmúlja a theatralis pompára való tekintet által. Jekoniás diadalmas hazatérésétől Joanan megérkezéseig bőven kijut a fegyverek csillogtatásából és csattogtatásából; a katonaságnak folyton résen kell állni, mert hol Osiást, hol Jekoniást, hol Boldizsárt, sőt végül magát Evilmérodákot is lánczra kell verni. A párbeszédek ármányos suttogásába folyton a rabláncz csörrenése vegyül belé. Az első végezést (felvonást) Jekoniás két kisdedi fejezik be. «Keserves muzsika-szó alatt előállatván külömbb-külo'mbb indulatjelentésekkel egyik Jekoniás, másik Osias szerencsétlen állapotját» — a mi mindenesetre nagy szorgalmat tett szükségessé az előadók részéről. A második Végezést «befejezi egy némely, a ki víg énekkel Osiást az el okult világnak tsalárd politziájára tanitgattya;» és a harmadiknak végeztével: bajnoki játékos viadal következik. A theatralis hatásnak tehát elég eszközét hozta a Névtelen mozgásba. A muzsikaszó hatásos voltát érezhette a szerző, mert a 3-ik Végezés 4-ik kimenésében Osias «keserves muzsika-szó alatt» egy valóban keserves dalt énekel, és vele az egész jelenet mézédessé sentimentalismusát még külön meg is czukrozza. — A szomorú szabást tehát nem lehet elvitatni, bár az a helyzetből nem következnek természetesen s csakis a szerző által erőszakoltatik a cselekményre, a «víg kimenetel» azonban meglep, mert még a legezégéresebb gonosztévő is kegyelmet nyer. Az egész darabon olyan sentimentális lágyság terül el, mely egészen megbabonázza a főszereplőket. Jekoniás telve van érzélgéssel, határozatlansággal és nemcsak szeretetet, hanem szerelmet is érez a férfi Osias iránt; Osiást a viszontszerelem kárhoztatja tétlenségre; Boldizsár trónra vágynak, de végül szintén ellágyul és lemond terveiről. Nabuzárdánt és Ismaelt bizonyára a királyi nem várt kegyelem fogja ellágyítani, melyre egy cseppet sem hihetik magokat méltóknak.

A Névtelen a históriát csak háttérül veszi; a királyok könyvéből csupán annyit használ föl, hogy Nábuk halálával, miután Ismael

megölte Godoliást, Juda királyát, a trónra kerülő Evilmerodák kiszabadítja Jekoniást 37 évi fogságából és Juda trónjára ülteti. «A többi merő játékos költemény» írja a Névtelen. De ha a cselekmény menetét figyelemmel kísérvük, nemcsak játékos, hanem erőltetett költeménynek kell Jekoniást tartanunk. A keserves szabás ép oly erőltetettnek látszik benne, mint a mily indokolatlan, sőt visszataszító a vig kimenetel.

A beszélgető személyek mindegyikét oly részletességgel mutatja be az előrajz, hogy ezen apró jellemzésekből könnyű eltalálni a darab egész cselekvényét. *Jekoniás* ujjalag Juda királya; már «mind Istennek, mind Embernek híve». Felette tiszteli Fejedelmét, szereti Osiást! — *Osiás* a megöletett Godoliasnak fia, kedvese (!) Jekoniásnak. — *Ismael* királyi Nemből való; Godolias gyilkosa, Nabuzárdán Tzinkosa. — *Nabuzárdán* fő-Vezér: meg-öregzett (sic) gonoszságu Politikus, Hitetlen mindenhez, Ismaelt kivéve. — *Joanan* Izrael Népének fő Hadi-Vezére. — *Evilmerodák*, Assyria Fejedelme. Fiatal Apalin (?) szívű, könnyen hívő. *Boldizár*, Fejedelemnek hitetlen ötse; nevendék gonoszságának tükre. Közbenjárója Jekoniásnak: hogy ötet testvér Bátyya ellen magához csatólhassa. *Araksés* Udvari Fő-kapitány. Okos Politikus; hív mindenhez Nabuzárdán és Ismaelen kívül. Jekoniásnak két kised fiai. *Rapsak*, szó-talan személy.

Ezek a részletesen jellemzett személyek egy közönséges udvari cselekvényt adnak elő. Boldizár ugyanis azért segíti kiszabadítani Jekoniást fogságából, hogy bátyja Evilmerodák ellenében csupa hálából segítségül legyen a trónhoz jutásban. Boldizár főczinkosa Nabuzárdán, ki ugyan csak eszköznek tünteti fel magát, de tulajdonképen maga törekszik a trónra. Boldizár Jekoniást akarja társul, kit azonban minden háládatossága mellett sem tud tervének megnyerni, sőt az hajlandóbb inkább viszszaemenni fogságába, semhogy Evilmerodák ellenében pártot üssön. Jekoniás így megtudja Boldizár és Nabuzárdán terveit s nemcsak barátjok nem lesz, hanem ellenséggé is válhat. Őt kell tehát tehetetlenné tenni. Esküt tesz, hogy nem árulja el a tervet — de még ennek daczára is vesztét akarják. Először elhitetik Osiással, hogy atyját Godoliást Ismael az ő tanácsára ölte meg. Bizonyossága ennek Jekoniás kardja, melyet titkon elcsennek tőle és a melylyel megerősíti Ismael a reá kent gyanút. Nabuzárdán most már Ismaellel az előtérbe nyomul és Boldizárt várakozó állapotban tétlenségre kárhoztatják. Nabuzárdán fogságba ejteti Jekoniást, Osiás pedig kétségbeesésében öngyilkosságra gondol. De Araksés megmenti életét. Ők ketten aztán véletlenül kihallgatják minő gyilkos tervet sző Nabuzárdán és Ismael Evilmerodák élete ellen. Osiás siet ki-

szabadítani Jekoniást és a palotába lépnek ép akkor, midőn Nabuzárdán meg akarja Evilmerodákot gyilkolni. A király azt álmodja, hogy Jekoniás tör életére — és midőn Jekoniás odalép Osiással, hogy Nabuzárdánt a gyilkosságban megakadályozza, a fölébredő király Nabuzárdánnak ad igazat, ki úgy tünteti fel a dolgot, mintha ő mentené meg Evilmerodák életét Jekoniás és Osiás törétől. E hülyeségig menő hiszékenységek következményeként a király vérpadra küldi Jekoniást és Osiást. Arakses a hű udvaronc ember azonban elfut a nem messze táborozó Joananért és segélyül hívja, ki nemcsak Jekoniást és Osiást szabadítja ki a halál körmei közül, hanem Evilmerodákot is. Nabuzárdán ugyanis letevéen álarczját, foglyává akarja tenni Evilmerodákot is. Ebben a kritikus pillanatban jelenik meg Joanan és az összekuszált csomót katonái segélyével vágja ketté. A darab azzal végződik, hogy Evilmerodák ártatlánoknak és bűnösöknek egyformán megbocsát.

A darabnak nincsen kijelentett morális czélzata. A játék sommáját magába foglaló végső vers ugyan azt mondja :

E mulandó világ sorsa
Füst és merő semmiség . . .
Tele vagyon hiúsággal
És állhatatlansággal . . .

és Jekoniás azért lőn felmagasztalva,

Mert erkölcs volt zászlója,
Isten pedig pártfogója,

mindamellet a végső kifejlés épen az ellenkezőt bizonyítja, mert nemcsak Jekoniást nem rontja meg az ármány, hanem Nabuzárdánt sem dönti romlásba, ki Ismaellel valóban gaz tervet szőtt.

Az első Végezet legügyesebb valamennyi között. Az ármány szálai jól össze vannak bonyolítva. Jekoniásban a hála és alattvalói hűség elegendő drámai alapul kínálkoznak. Boldizárban a testvéri szeretet és nagyraevágás küzdelme hasonlóképen drámai. Nabuzárdánnak sikerül viszályt támasztani Jekoniás és Osiás közt — de mindebből semmi sem fejlődik. Evilmerodák megjelenése a 2-ik Végezésben csak bonyolítja, de előbbre nem viszi a cselekményt, mely egy közönséges palota-cselészövénynyé törpül. Mikor mindent megtudhatna — akkor maga segíti elő (II-ik kimenés), hogy semmit se tudjon meg ; így aztán sikerül Ismaelnek Jekoniást a király előtt mint Godolias gyilkosát veszedelembé dönteni. Ugyanígy tesz a király a 3-ik Végezés II-ik Kimenésében is. Oda valóban lelki vak-ság kell, hogy gyilkosnak Nabuzárdán helyett Jekoniást és Osiást tartsa. Nabuzárdán oly diadalt ült, melytől csak egy lépés a trónig, de épen akkor fenyegeti a legnagyobb veszedelem terveit. Boldizár megunja a

várakozást és elhatározza, hogy testvéreinek fölfedi az egész ármányt. Nabuzárdán czinkosa a helyett, hogy a királyt ölné meg, Rapsakot az udvari embert teszi el láb alól. Nabuzárdán még nem tudja a tévedést és egész gőgjében Boldizár előtt kijelenti, hogy őt csak eszközül használta. Ekkor jelenik meg a király és siratja megölt jó emberét; Nabuzárdán előtt a helyzet világossá lesz s azért kénytetve érzi magát a gyors cselekvésre. Lázadást támaszt és a királyt is foglyává ejti; diadala teljes volna, ha Joanan meg nem jelenik és véget nem vet a játéknak.

A király, mint már föntebb is mondtuk, e gonosztevőknek végül megbocsát. Nem kell külön indokolnunk, hogy ilyen befejezés csak kárára van az erkölcsi igazságszolgáltatásnak és nem illik egy iskolai dráma keretébe, mely első sorban morális tanúságok kedvéért keresi elő a biblia egyes történeteit.

Jekoniás tehát mint dráma nem jöhet komolyan számba; mint iskolai színmű azonban érdekesen világosítja meg azt a tendenciát, melyet a jézsuita-drámák követnek: érzelmes történetkéket drámailag elnyújtani, elbonyolítani és az erkölcsi célzatot inkább a szavak, mint a tettek által kifejezni, vegyítve hozzá nem tartozó külsőségekkel, melyek a szemnek valók.

A Névtelen az érzelmet annyira hajhászssa, hogy még arra sem tekint, ha nevetségessé válik. Az első felvonásban a fogságból visszatérő Jekoniást «kisdéd» fiai is várják. A jelenet sentimentalismusát nagyon emeli e párbeszéd. De elfeledkezik a Névtelen, hogy Jekoniásnak, a ki 37 évig volt fogságban, tán még sem lehetnek — kisdéd fiai!

A hatás a fő, még oly eszközök segélyével is, melyek a nevetséges hatását teszik a figyelmesebb olvasóra!

A jézsuita-drámák között kétségtől a legtöbb irodalmi becsel FALUDI FERENCZ-nek *Constantinus Phorphirogenitusa* bír. Nemcsak mert cselekménye egységesebb, mint a többieké; ez csak relativ értéket juttatna osztályrészeül, hanem mert az egyetlen, mely a dráma törvényei szerint is komolyan számbavehető. Cselekménye felvonásról felvonásra fejlődik; sőt minden felvonása egy kerek egészet képez, melynek fejleményét érdekléssel várjuk a következő felvonásokban. A tárgy nincs elnyújtva a felvonások kedvéért s azért az érdeklődés sehol sem szűnik meg.

Egyébként Constantinusnak is van nem egy közös vonása a többi gyenge jézsuita-drámákkal. Hogy a női szerelem itt sem játszik szerepet, hogy a cselekménynek egyik lényeges momentuma két

férfi szerelme egymáshoz, kik közt ez a férfiatlan vonzalom lehetetlené teszi a drámai összeütközést; hogy az egész nem egyéb palotai cselszövénynél, hogy lényegében véve határozott karaktere nincsen, mert majd tragikai végkifejlést ígér, majd elejtven a fonalat, sentimentalis befejezése által váratlan édeskés fordulatot ad a cselekménynek. Mégis lényeges dolgokban eltér a többiektől. A nagyravágyás szenvedélye képezi a cselekmény rugóit. E nagyravágyást a bosszú sarkalja, de a főhős azért akarja fiát a trónra juttatni, hogy atyafiaival jót tegyen. Ekként főhősében a bosszú aljasságát, a nagyravágyás indoktalanságát ez emberi vonás mérsékli. Romanus ép oly nagyravágyó, mint pl. a Névtelen jézsuita Nabuzardanja, de míg abban a bocsánatot nyert Nabuzardan csak megvetést tud kelteni, addig a fia érdekeiért küzdő, bár bosszúvágyó Romanus emberi érdeket kelt. Megtérésében őszintén hiszünk is. Phokas szintén nagyravágyó, de nála a személyes érdeket fölülmúlja a vetélytársa sikerétől való félelem s midőn ez a félelme eltűnik, az eszélyesség szavára hallgat és életben hagyja foglyait: vetélytársa fiát és a trón örökösét. Artemius és Constantinus baráti szerelme is sokkal természetesebb, mint a Jekonias és Osias közti férfiatlanul sentimentalis viszony, vagy Josiásnak és Evilmérnek erőltetett helyzetből folyó vonzalma. A vezér fia gyanánt nevelt Constantin és a királyi magzatként szereplő Artemius viszonya régi barátság, mely egymásért áldozatra kész s midőn az ál Constantint atya vezeti félre, hogy királyi származása az igazi Constantin ellenkező állítása daczára is valóság, az ellenkezőről ép az győzi meg, hogy az igazi Constantin kész minden áldozatra barátjáért, ha annak a trónhoz való joga kétségtelen. Ezen és ehhez hasonló emberi vonások teszik FALUDI alakjait bábok helyett élő, természetesen érző személyekké. Nála cselekesznek a személyek, a többi jézsuita-drámákban jobbára csak a szerző által igazgatott marionettekül tekinthetők, kik a kigondolt történetet mondják el párbeszédekben.

A darab meséje a következő:

Leo halálos ágyán fiát két fővezérére, Romanusra és Phokasra bizza. Míg ők távol harcolnak, amaz Kappadocziában, emez Bolgárországban, azalatt Zoe császárné kicserélteti saját gyermekét Romanuséval, úgy gondolkozván, ha Romanus egykor a trónörökös életére törne és a saját vélt fiát ohajtaná a trónra ültetni — ez által mégis csak a jogos örökös fog a trónra jutni. Erről a cselekményről a császárné hiteles leve-

let állít ki, melyet mint féltett kincset Basilius az igazi Constantin nevelője titokban őriz magánál. Az igazi trónörökös már elérvén a nagykorúságot, a tanácsbeliek — élőkön a féltékeny Phokasszal — követelik Romanustól, hogy mondjon le kormányzói tisztéről. Látván, hogy a hatalmat ki kell adni kezéből, Basiliussal szövetkezik és kéri őt: jelentse ki a tanács előtt, hogy a kit eddig saját fiának hittek, az az igazi trónörökös. Így bár nem ő nyeri el a trónt, de fia nevében kétségtelen az övé lesz az uralom. Romanusnak nincs arról tudomása, hogy a minnek bevallására csábította Basiliust — az való igazság. Az első felvonásban Constantinus, ki Romanus fiának tartja magát, előbb Leontin udvaronc által tétetik arra figyelmeztetésre, hogy atyja őt trónra akarja juttatni. Előzi magától az ármánykodó szolgát. Basilius jön és a haragvó ifjút arra biztatja: foglalja el a trónt, úgy nagyobb alkalmat lesz azt barátja kezére játszani. A barátság érzelmére harezra kel szívében e cselszövőnyes eljárással — de a szeretet és hűség nevében mégis elfogadja Basilius tanácsát. A második végezésben az ál-Constantint látjuk egész fölháborodásában. Hisz élete egész reménye semmisül meg e tény alatt. Romanus megjelenik a tanács előtt és elmondja a titkot. Az ifjak egyike sem hisz sorsa ily gyors fordultában. Basilius ekkor magára marad az igazi Constantinnal s bevallja neki a titkot, sőt föl is mutatja neki anyja levelét. A gyanakvó Romanus Leontinus által kihallgattatja e párbeszédet s midőn a lesújtó valóról értesül, csak egy reménye marad még, kézrekeríteni azt a levelet, melyet Basilius átadott Constantinusnak, ki siet Romanus fiát evvel győzni meg a valóról.

A harmadik felvonásban együtt találjuk a valódi trónörökösöt Artemiussal, ki ekként meggyőzetvén barátja jogos trónigényeiről, lemond terveiről s újra barátságot ígér. Romanus is megérkezik s miután megtudja, hogy fiát a levél meggyőzte, elkéri azt a trónörököstől, hogy az ország színe előtt maga olvashassa föl. Sietve jön Artemius, hogy bocsánatot kérjen atyjától, kit megtagadott. Ekkor Romanus azt hiteti el fiával, hogy a levél költött. Basilius koholta. Így hallgatta ki párbeszédöket Leontinus. A két barát a legközelebbi találkozásnál ennek folytán újra egymás ellensége leszen. Mauritus a tanács elnöke vitában találja a két ifjút. Az igazi Constantin oly nemes lemondást tanúsít, hogy Artemius ebből kezdi sejteni fejedelmi származását. Mind a ketten engedékenységre hajlók és Mauritus tanácsára a tanács elé viszik a dolgot, hogy az keresse ki közülök Leo császár fiát.

A negyedik felvonás együtt találja a tanácsbelieket. Basilius kész elhozni állítása bizonyosságát, a Constantinnak átadott levelet. Romanus ezalatt maga is késznek jelenti ki magát a meghódolásra, ha Basilius fel tudja mutatni a levelet. Megérkeznek az ifjak s midőn Constantin Roma-

nustól visszakéri a neki átadott levelet, Romanus álmélkodva felel, mint a ki mitsem tud az egész dologról. Artemiusban — ki maga is látta a levelet — föltámad a baráti érzelem és atyját a levél visszaadására akarja bírni. Az apa mitsem akar erről tudni. Erre berohan Basilius és tört emel Artemius szíve ellen, azzal fenyegetvén az atyát, hogy ha ki nem adja a levelet, megöli gyermekét, A jelenet nagyon ügyesen van kigondolva, mert hisz ha Artemius nem fia Romanusnak, miért ne engedhetné őt meggyilkolni, de ha fia, úgy nemcsak reményeiben fogna halála által csalatkozni, hanem azon szemrehányás is érhetné, hogy ő volt okozója fia halálának — egy ábrándos jogtalan terv érdekében. E gyorsan lefolyó drámai jelenetben Romanus arra gondol, hogy ő meg Constantint öli meg. Ekkor jön rohanva Leontinus és jelenti, hogy Phokas fölhasználván a viszályt, fegyverre szólította katonáit és jön egyenesen a palota felé. Ez végre elhatározásra készíti Romanust, ki a levelet maga adja át és beismeri büntetésre méltó voltát. A felvonás azzal végződik, hogy fegyverre kelnek; a két ifjat pedig Leontinus magával viszi, hogy árutakon a tengerig juttassa el.

Phokas eljutott Konstantinápoly falai alá. Romanusnak egyetlen vágya, hogy csak Phokas veszszen el, örömet hal ő is utána. A levél tartalmát kihirdetik a népnek; de a veszedelem mind nagyobb lesz, mert Phokasz emberei elfogták Constantinust és Artemiust is. Phokas azonban — meggyőződve a levél hatásáról — magához hivatja az előkelőket tanácskozássra, azon szin alatt, hogy Artemius és Constantinus kivégeztetésének hatását és a főbbek hangulatát kitudja. Látván, hogy ezek készek a végső ellentállásra, lemond terveiről s maga lesz az első, ki az életben hagyott Constantinnak hódolatát mutatja be, Artemiust pedig visszaadja atyjának.

FALUDI sok ügyességgel alkotta drámává e mesét. Ha nincs oly feltűnően népiesen természetes nyelvezete, mint pl. ILLEI-nek, de sehol sem feltűnően idegenszerű; párbeszédei gyorsan, csattanósan folynak le s pl. a 4-ik Végezés 3—8. jelenetei valóban erőteljesen jellemzik a drámai helyzet szenvedélyességét. Meglátszik az egész művön, hogy nem pusztán egy iskolai morális tanács kedvéért készült. Ez egyik legfőbb előnye a többiek fölött, melyeknél a célzatosság tönkre teszi a drámai illúsiót.

ILLEI JÁNOS iskolai drámái szintén elég karakteristikusak, hogy közülök befejezésül kettőt bemutassunk. Mint előbeszédje mondja, drámai műveit Kolozsvárott szerzette. Egy évvel előbb, midőn Boetziusnak a vigasztalásról irt művét bocsátotta közre, már akkor abban járt, hogy két-három szomorú játékát is szárnyaikra

bocsássá. Ez azonban csak egy évre reá történhetett meg. «Mulasd magad e kevéskével, míg a többiek elődbe számosodnak, melyeket mások szerzettek, s már régen mind számodra készen tartanak és csak azt várják, hogy valaki nyelvünk gyarapodásához való buzgóságából satu alá vettesse.»*

Tehát nem csak ő, hanem többi társai is foglalkoztak és pedig régóta színművek írásával, melyek megjelenése csakis egy még ismeretlen Mæcenás hazafiságától függött! A XVIII. század magyar világa úgy látszik nem volt bővében a Mæcenásoknak, mert nincs nyoma annak, hogy ez ígért színművek tényleg megjelentek volna. De a reánk nyomtatásban maradt iskolai vagy helyesebben jézuita-drámák, csekély számuk mellett is, betekintést engednek a magyar iskolai dráma lényegébe.

ILLEI-nek (sorrendben) első műve *Salamon király, László foglya*. A beszélgető személyek Salamon és Zabolch, László és «három vezérei». A darab meséjét, melyben nyoma sincs a drámai bonyodalomnak, nagyon röviden lehet elmondani, mert nem egyéb az a magyar történet egy párbeszédre eresztett fejezeteskéjénél. Salamon trónra vágyódik, de miután tervét nem tudja karddal kezében kivívni, ármányt sző. Találkozásra hívja Lászlót, a békülés ürügye alatt. Salamon meghagyja Zabolch vezérének — a kiben meg-megvillan a koronás király iránti hűség indulatja — hogy huszad magával álljon lesben a közeli barlangokban és adott jelre törjön elő társaival és verjék vasra Lászlót. Salamon eltávozik; a magával tűnődő Zabolch lépteket hall s mielőtt társaiért mehetne, bemenekül a barlangba. László érkezett meg «három vitézeivel», kik élénk párbeszédet folytatnak; egyikük véletlenül ráakad Zabolchra a barlangban s már-már meg akarják ölni, midőn László közbelép; megmenti életét. Zabolchban a hála és fölkent király iránti tisztelet — a reá rótt kötelességgel harczban áll, de végre is az első győz és elárulja az ellene készülő ármányt. László most a maga embereit bujtatja el, kik aztán a Salamon által adott jelre előtörnek és László helyett Salamont teszik foglyukká. Végül László maga mondja el a darab morálját a következő befejezetlen mondatban; «Tanulmányok királyi pitzin maradékok Salamon példájából! soha sem boldogította azokat a felséges Isten, kik a királyi poltzon . . . . . a többit értsétek reá».

* *Salamon, Ptolomeus és Titus*. Három szomorú játék, kettejét ennen maga szerzette; harmadikat pedig Metasztaziusból fordította. És az Elő-Jácóinak engedelmeiből kibocsátotta ILLEI János, Jézus Társaságának papja. Kassán. A Jezus-t. acad. Collegiumának bettíivel MDCCLXVII. Esztendőben. N. 8° 168 lap.

A király személyének szentsége, sérthetlensége eszméjét törekedett ILLEI párbeszédes, hogy ne mondjuk drámai formában kifejezésre juttatni.

Az egészről, mint drámáról, természetesen nem lehet szólni, mindamellett határozott drámai élénkség van a III. és IV. «kimenetenben» (a mint ő a jelenetet nevezi). Nyelvezete tiszta, magyaros, itt-ott határozott népies elemekkel vegyítve. Mint a király iránti hűség apologiája, ugyan kisszerűen, gyermekesen van kigondolva s inkább egy ismert példabeszéd — a ki másnak vermet ás, maga esik bele — történelmi bizonyításának látszik. De ha meggondoljuk, hogy az iskola számára készült, megbocsáthatjuk magyar tárgya kedvéért prózai laposságát is.

Ezen művénél határozottan jobb, drámaibb *Ptolomeus* szomorújátéka. Szélesebb alapon indul amannál s befejezése által is kerekébbé válik. Tragikai összeütközést, melyből a katasztrófának be kell következnie, itt is hasztalan keresünk.

Ptolomeus, Lyzimachus király özvegyét, saját testvérnénjét Arsinoet számkiveti Macedoniából Szamotrake szigetérc, gyermekeit pedig Cassandra kapui előtt lemészároltatja. Később a «francziák» által birtokából elűzetvén, trónját és életét is elveszíti. A «játék kedvéért» ehhez a történelmi eseményhez két dolgot tesz ILLEI. Nála Arsinoe egy Macedoniából szintén száműzött férfinak, Antigonusnak nevét veszi föl s mint ilyen a «francziákhoz» szegődik, hogy azokat Ptolomeus élete ellen ingerelje. Továbbá Ptolomeus két vezérét Antiokust és Szoszthenet is részeseivé teszi a gyermekgyilkosságnak, hogy így oka legyen rajtok is bosszút állani Arsinoenak.

ILLEI szomorújátéka — tán az időegység érdekében — az egyik hajnaltól a másikig tart. Felvonások helyett a napszakok szerinti elnevezést használja, úgy hogy az I—II—III—IV—V. felvonás helyett Első Hajnal, Dél, Este, Éj és Második Hajnal elnevezésekkel találkozunk. E rövid idő alatt bő alkalmunk van Ptolomeus határozatlanságairól és vezéreinek csaláságairól meggyőződni. Antigonus bosszút akar állni és bosszújának eszközeiül hol egyik, hol a másik fővezért használja föl s midőn — rövid időre — egyszerre mind a kettő kegyvesztetté válik, a harmadik fővezért keríti ügyesen hálójába s végre is eléri, hogy foglyul ejtheti Ptolomeust a harcban s a hóhér kezeibe szolgáltatja.

Az Első Hajnalkor együtt találjuk a férfi ruhába öltözött, tehát fölismerhetetlen Antigont a két vezérrel, kik közül főleg Antiokusnak szemére veti, hogy czimborál az ellenséggel és saját urát arra akarja bírni, hogy pénzen vásároljon békét.

A két vezérről nem tudni a bűnösséget bizonyosan s midőn Antigonus tanácsolja, hogy beszéljék le e tervéről Ptolomeust, Szoszthenes elsiet, Antiokust azonban visszatartja Antigonus. Elhiteti vele, hogy Macedonia sorsa az ő kezébe van letéve s ha Pt. fejét kezébe szolgáltatja a mai ütközetben, nemcsak a trón lesz övé, hanem Arsinoe is, ki utána eped. Elhatározásra serkenti őt azzal, hogy ezalatt Sz. bizonyára sietni fog az árulás gyanúját magáról egészen elhárítani és reá kenni.

A trónra vágó Antiokus meg van nyerve s midőn Ptolomeus elejtett szavaiból arról győződik meg, hogy Sz. tényleg bevádolta már ezalatt a királynál, nem ingadozik többé, sőt egy levelet kohol ki Antigonussal, mely bizonyossá tegye a gyanakvó királyt, hogy az áruló nem Antiokus, hanem Szoszthenes.

A Dél folytatában a két vezér játsza egymással szemben az őszinte barátság csalárd játékát. Antiokus oly ügyességet tud kifejteni, hogy az árulást földerítő levelet maga Szoszthenes veszi át a királynak való kézbesítés végett. Megjelen Belgius is a «franciák» vezére, hogy hódolást követeljen, vagy csatára hívja föl Ptolomeust; — a büszke maczedon azonban az egyezségről mitsem akar tudni s így a háború koczkája el van vetve.

Ez a pillanat ügyesen van felhasználva. Ptolomeusnak végre is tudnia kell a csata előtt, hogy mennyire bizhat vezéreiben. Antiokus a sok gyanút nem akarja tovább viselni. Szívesen elszenvedi a halált, mintsem folyton bizonytalanságban éljen és követeli, hogy Szoszthenes maga adja át a rejtegetett levelet, mely ha méltó vádat tartalmaz, méltó büntetést vonjon maga után.

Antiokusnak szüksége van a király teljes bizalmára, hogy őt annál bizonyosabban az ellenség kezére játszhassa, de el kell útjából a nálánál valamivel becsületesebb Szoszthenest is tennie, hogy így korlátlanul cselekedhessen. A levélből a király megtudja Antiokus ártatlanságát és a bűnös Szoszthenes tömlőczbe kerül.

A király bár elzárhatja egyik vezérét, de bizalmatlankodik a másik iránt is. Kémekkel veteti körül. Az Est homálya összehozza Antigonust és Antiokust, kik nem is sejtik, hogy midőn ez utóbbi azon időről beszél, mikor király leszen, egy kém kihallgatta őket és siet nyomban megvinni a hírt Ptolomeusnak. Antiokus, ki észrevette, hogy kémkednek utána, siet a kém után, mialatt Belgius is megjelen és Antigonussal megbeszéli, hogy azon esetben, ha Sz. kimosná magát a bajból és Antiokus kelepczébe kerülne, Belgius hitesse el a maczedon táborban, hogy a «francia» nép semminek sem örülne annyira, mint Antiokus elvesztének. Ez biztosítaná életét.

Antiokus ezalatt eredménytelen kutatásából visszatér és Belgiusal

megbeszéli a csata részleteit, hogy ő ruhát, fegyvert fog Ptolomeussal cserélni, Ptolomeust pedig saját öltözetében a balszárnnyra fogja állítani. Diadaluk közepén megjelen a harmadik vezér Lysander, hogy az alig elárult Antiokust foglyává tegye Ptolomeus nevében.

Belgiust a véletlen nem hozza zavarba; meg akarja vesztegetni Lysandert, hogy a két vezért mérgezze meg, de főleg arra kéri, hogy Antiokus fejét hozza el neki, úgy a rendes díjon fölül még egy erszény-nyel fogja őt megjutalmazni. Elhiteti a jámbor Lysanderrel, hogy Antio-kussal való barátságos érintkezésének sem volt egyéb célja, mint Ptolomeus előtti hitének megdöntése. Sőt a másik vezért is ő vádolta be Ptolomeus előtt, mert tudta, hogy e miatt is Antiokusra fog gyanakodni. Az ügyes Belgius titoktartást kér Lysandertől, még esküre is kényszeríti — csak ezen nagy titkát senki előtt el ne árulja.

A hű Lysander elutasítja magától ez ajánlatot, s az egyik erszényt is csak azért viszi magával, hogy tanúságot tegyen általa a megvesztegetési kísérletről,

Az Éj együtt mutatja be Szoszthenest a mint Ptolomeus teljes kegyét élvezi. Jön Lysander is, hogy elárulja a — titkot.

A csel kitűnően sikerül, mert Antiokus, kit a katonaság is szeret, visszanyeri szabadságát. Sőt a király, hogy teljes kegyét mutassa ki iránta, följajulja Antiokusnak saját köntösét azzal a rendeléssel, hogy közepütt vezesse a hadat, míg ő a balszárnnyon fog küzdeni.

A király tehát maga megy a lépre a ruhacsere által — csak az az egyetlen baj, hogy az előre megállapított hadrend megváltozott ez újabb rendezés által.

A Második hajnal érdekét tehát nem teszi tönkre az, hogy az olvasó előre tud mindent. Antiokus még egyszer találkozik a csata előtt Antigonussal, ki elhiteti véle, mint epedt az éjjel is utána Arsinoe s midőn elfogatásának hírére vette, miként akart ő is a halálba menni.

E jelenet nem fölösleges, mert Antigonusnak volt oka, hogy az elhatározó perczben újlag fölkeltse Antiokusban a nagyravágyást és a szerelem érzeményét, nehogy a királyi kegy — melynek valódi okát Antigonustól tudja meg — terveiben megingassa. Antiokus elmondja még a terv megváltoztatását is, a mely szerint Ptolomeus a balszárnnyra rendeltetett Antiokus személyében, ő pedig a had középső osztályát vezérlel.

A harc kezdetét veszi. Ptolomeus foglyul ejtetik és sokáig titkolja személyét, de Antigonus ekkor megismerteti magát és siet, katonáival a vesztőhelyre hurczoltatni őt. Antiokust is eléri megérdemlett sorsa — hisz ő is részes volt a gyermek-gyilkolásban — és holtan marad a csata-téren. Ptolomeus aztán azzal a naiv intelemmel megy a vesztőhelyre:

«Tanuljátok meg koronás fejedelmek minden tanácsosnak kezére bízni a titok kulcsát». Antigonus-Arsinoe, ki csak bosszút akart állani, nem lép a trónra, hanem visszamegy Szamothrake szigetére, mint olyan, ki betöltötte hivatását.

Eltekintve attól, hogy a végszó erkölcsi tanulságát a legjobb akarattal sem lehet a darab meséjéből levonni, az mindvégig érdekes olvasmány, ügyesen bonyolított, jól fejlesztett meséjével. Párbeszédei sokszor fordulatosak, mindig magyarosak és nem egy helyütt költői lendülettel bírnak.

ILLEI-nek határozott drámaírói tehetsége volt, mely ha nem pusztán erkölcsi tanulságok szolgálatában áll, hanem a dráma művészi érdekeit veszi legfőbb figyelembe, képessé tehetné volna őt irodalmi becű és egyúttal színpadi hatású drámák megalkotására is. De így részben az iskola, részben a szerzeti szabályok nyűgében, habár drámai élettel bíró cselekményt tudott is Ptolomeusában adni, valóságos szomorújátékot nem tudott tárgyból teremteni. Az iskolai dráma, mely a szerelmet nem ismerte, nem akarta azt beszöni a drámai cselekménybe s legföljebb a háttérben merte szerepeltetni, ez által oly eszköztől fosztotta meg magát, mely nélkül élethű cselekményt nem lehet képzelni.

Az iskolai drámák életteleniségének bizonyára egyik legfőbb oka, hogy alakjaikat az emberi nem egyik feléből választották. Oly életet vittek a színpadra, mely a valóságnak meg nem felelt. Antigonus-t nem tekintjük kivételnek — hisz ő benne csak a bosszúlót — nem a bosszuló anyát látjuk. Az anyaság érzelmének egyetlen hangja sem lebben el ajkáról az utolsó jelenetig. Pedig mennyivel tökéletesebb drámát alkothat ILLEI, ha Antigonusban nem a hőst, hanem az anyát helyezi jobban az előtérbe és Antiokus nem a hatalomért keresi Arsinoe szerelmét, hanem Arsinoe szerelméért a hatalmat és bosszút Ptolomeuson.

A jézuita-drámák tárgya és feldolgozási módja, mint e néhány példa is igazolja, nagyon különböző.* Itt-ott határozott drámaírói talentum nyomaira akadhatunk, — egyik-másik drámai szerkezete is elég ügyes. Előadatásuk az ifjúságra bizonyára haszonnal járt.

* A következő helyeken játszottak iskolai drámát a jezsuiták: N.-Szombat, Eger, Székes-Fejérvár, Pozsony, Gyöngyös, Sopron, Trencsén, Besztercebánya, Komárom, Selnecz, Szakoleza, Bazin, Pécs stb.

Csodálandó mindamellett, hogy a több mint másfél százados gyakorlat daczára a dráma maradt irodalmunknak legelhanyagoltabb műfaja. Tán ez is egyik bizonyíték a mellett, hogy ha tényleg vannak akkor előadó magyar színészeink, ha mindjárt csak vándorkomédiások is, egy-egy iskoláját végzett tanuló mégis csak kedvet kap valami drámával kísérletet tenni, vagy a divatos közjátékok formájára egy-egy népies színművet írni. De hiányzott erre a külső impulsus. Minek irtak volna magyar színjátékot, ha nem voltak színészek, kik azt előadják?

A József alatti mozgalom idejében «lobbot vetett még egyszer az öreg ILLEI tüze» s megírta *Tornyos Péterét*, melyben igazán népies hang szólal meg. *Tornyos Péter* azonban minden népiesége mellett nagyon gyenge színmű, melyen meg lehet érezni, hogy szerzőjének volt ugyan drámai érzéke, de nem ismervén a világi színpadot, hatásos, életképes munkát nem tudott teremteni. Az 1790-ben keletkezett első magyar szintársulat elő is adja egyszer [1795 II/16], de soha többé nem szerepelt azután a magyar színészet műsorán.

FEJÉR GYÖRGY a pozsonyi papnöveldeben szintén elő akarta adatni, de a papnöveldei kormány, tekintettel a darab vaskos humorára, nem engedte meg előadatását.

A jézsuiták szerzetének eltörlése folytán nem kell azt képzelünk, mintha az iskolai dráma teljesen megszűnt volna. Sőt az a hatás, melyet a pálosok és főleg a piaristák iskolai drámái előidéztek, sokkal mélyebb nyomokat hagyott maga után, mint a jézsuita-drámáké. Ez a két szerzet is fölvette iskolai rendszabásai közé a színjátékok előadatását. TÁNTZ MENYHÉRT pálos szerzetesnek az Académiában őrzött kézirati színművei; BORSS DÁNIEL szintén pálos szerzetesnek ugyanott őrzött *Közjátéka* első határozott nyomait viselik magokon a népies elem befolyásának. Borss *Közjátékában* a népies elem oly vaskos formában nyilvánul, hogy alig képzelhetjük, hogy ezt iskolában valaha elő is adhatták. Valóbbbszínűnek tartjuk, hogy a *Közjáték* (1765-ből) első önállóbb kísérlete volt Plautus nyomán egy magyar népies színjátékot írni.

Csak sajnálni lehet, hogy a pálosok szerzete maga is osztozott a jézsuitákéval az eltörlötetés sorsában és az általok megindított népies irány nem tudott behatolni ennek folytán az irodalmi életbe.

Szerencsésebb volt kettőjöknel a piarista-rend, mely mint tanító-szerzet nem oszlattatott föl. Ő lett egyedüli letéteményese a hazai iskolai drámának.

DUGONITS ANDRÁS már 1766-ban «megtisztítja mocskaitól» Plautus Menechmusát, 1770-ben írja Tárházit Holberg után.¹ Midőn a jezsuiták eltörlésével több felső-magyarországi iskolát kap a piarista rend, működésök tere mindjobban kiszélesedik. Ezen légkörben nevelődik föl SIMAI KRISTÓF, ENDRÓDY JÁNOS, EGERVÁRY IGNÁCZ, kik DUGONITS-csal egyetemben ellátják az első magyar színjátszó társaság műsorát eredeti darabokkal, helyesebben átdolgozásokkal.

FEJÉR GYÖRGY, az általa átdolgozott *Öreg fösvényt*, *A tiszt-ségre vágyódókat* és a *Nevelőket* a pozsonyi papnöveldében előadatja és kiadványa előszavában azt jegyzi meg: «vajha csak a legcsekélyebb okok lehetnének a játéknéző helyeknek megkedveltetésére.»²

Ime, így jön nálunk mindközelebb az iskolai dráma az élethez. Az iskola szűk falai közül a nyilvános élet tágas küzdterére lép. A kath. clerust nem köti a szűkkörű vallási felfogás, nem nyugózi le az iskolás czélzat, hanem fölismervén a valódi szükségletet, készséggel szegődik a világi színpad szolgálatába. Azt a komoly veszélyt, mely egy lassan fejlődő színészet és dráma hiánya folytán az előzmények nélkül előállt magyar színészetre nézve 1790-ben előállott, az által segíti elhárítani, hogy saját gyakorlati ismereteit fölajánlja s maga szegődik első munkásai közé.

Ehhez hasonló példát csak a lengyel színészet tud fölmutatni, hol a piarista-rend szintén kitünő szolgálatokat tett a nemzeti színészetnek.

Teljes joggal írhatja GYULAI,³ hogy a magyar dráma és színészet iskolai drámáinkból indult fejlődésnek. A főiskolák színjátszó ifjaiból lettek az első magyar színészek s első drámairóink tanárok, papok, szerzetesek voltak.

Az idegen földről átplántált növény teljesen meghonosul nálunk.

¹ Philologiai Közlöny 1882. VIII—IX. füzet. Hahn Adolf: Dugonits Tárházija. 733—792. l.

² Toldy: Irodalmi beszédek II. k. 37—39. lap.

³ Emlékbeszéd Szigligeti fölött. 136—137. lap.

Tárgya és nyelve kezdetben jobbra idegen, a XVIII. század vége felé magyarrá válik s a magyar történelem alakjai is meg-megjelennek: Mátyás király, Dobó, Zrínyi, Imre és Béla, míg végre nemzetivé, népiessé válik s előkészíti az átmenetet a világi drámára.

Az iskolai színjáték ekként nálunk a színészet hiányát pótolta. Nélküle képtelen volt volna a nemzeti újjáébredés korában a magyar színészet boldogulni.*

---

* V. ö. Actio curiosa. Reform 1871. évf. 242. sz. — Magy. karácsoni mysteriumok és vízkereszti játékok. Pesti Napló, 1871. 298—300. sz. Gyulai Páltól.

AZ ELSŐ MAGYAR SZÍNJÁTSZÓ TÁRSULAT TÖRTÉNELMI ÉS IRODALMI ELŐZMÉNYEI.

Egy nemzeti központ hiányának okai. — Titkos germanisatio Mária Terézia, nyílt germanisatio II. József korában. — A megye mint a politikai, az irodalom mint a nyelvi érdekek védelmezője. — A bécsi mandatum hatása. — A koronát haza hozzák Bécsből. — Kazinczy F. följegyzései a lelkesedésről. — A «Magyar Hazának anyai szózatja az Ország napjára készülő Magyarokhoz». — Az új korszak. — Az irodalom mint az új eszmék terjesztője. — Báróczy Sándor a theátrum szükséges voltáról. — A Pannóniai Féniks álláspontja a színészet kérdésében. — Az académiái és játékszíni eszme. — Az eredmények összefoglalása.

Magyar színészeti előzmények, egy valóságos nemzeti központ nélkül akart 1790-ben megszületni a magyar játékszín. Egész történelmi fejlődésünk olyan volt, mely nem kedvezett neki.

A hódoltság kora valódi Isten-csapás volt hazánkon. Megbontotta nemcsak a politikai, de a társadalmi rendet is és oly állapotokat teremtett, melyekből egy század alatt sem tudott a nemzet kibonyolódni. Az általa előidézett politikai földaraboltság megakasztotta a nemzetet kulturális előhaladásában.

A Habsburgok uralma alatt, vagy az uralkodóház politikai eszélyességének következményeként, vagy ennek ellenére, mint következménye a nemzeti együvé tartozás érzésének, kétségkívül egy nemzeti központ keletkezett volna. Az új dynastiának érdekében feküdt, hogy Magyarország egységes államot képezzen társországaiival; de a mennyiben érdekei ellen cselekedett volna, az ez által fölkeltett nemzeti visszahatás okvetlenül megteremtí az egység felé törekvést s ennek külső kifejezését, a nemzeti központot, már azon hatalom tudatában is, mely egy ily együvé tartozás eredményeként kínálkozott.

A török hódoltság azonban egészen más irányokba terelte a nemzet erőit. Hazánk a politikai érdekharcz színhelyévé változott. Geographiailag is legtermészetesebb központja, melyhez a nemzet-

nek történelmi emlékei fűződtek, idegen kézbe került, s bár a török eszélyes türelmével sokkal jobb barátnak látszott, mint a német eszélytelen hatalmi politikájával, mindamellett megakadályozta uralmával a nemzeti egyesülést s mindazt, a mi jó, csak ebből következtetett.

Soknyelvűségünk átkához tehát társul szegődött egy oly politikai rendszer, mely századokra vetette vissza nemzetünket. És midőn a törököt kiűzték Buda várából, ez még nem jelentett egyebet a vég kezdeténél. A nemzetnek évtizedekre volt szüksége, hogy a törököt bitorolt jogaiból egészen kiforgassa. Foszlányonként nyerte vissza önmagát. E foszlányokból újra egységes egészet teremteni, ez volt a jövődő kor óriási munkája. De a hódoltság után a dynastia hatalmi érdekei mást parancsoltak. Hazánk függetlenségi törekvéseivel szemben fölébredt benne a hatalom bírvágya és biztosítani akarta magának az országot, melynek több oka volt e kényszer miatt még a török hódoltságot is jobbnak tartani a német uralomnál.

A kimerült nemzet azonban nem volt képes többé önjerejéből összeszedni magát. Birtokába esett a hatalomnak, mely úgy látta érdekeit legjobban megvédelmezve, ha nem törekszik központosítás által a magyar nemzetet új erőhöz juttatni. Így maradt a nemzet valódi központ nélkül. Viselnie kellett átkát helyzetének. Minden odamunkált, hogy beleolvasszassék a birodalomba, mint annak egyik provinciája.

Erdély pacificatioja a leopoldi diploma által befejeztetett, a szatmári békekötés Magyarország politikai nyugalalmát is biztosította. A XVIII. század első tizedeivel kezdetét veszi Magyarország átalakulása nemcsak a politikai élet, hanem a vallás és közoktatás terén. III. Károly megsemmisíteni törekszik a protestantismust, mert követőiben látja a szabad gondolkozás legveszedelmesebb híveit s egy független Magyarország eszméjének legkonokabb védelmezőit. De nem sikerülven egyúttal a megyét is megsemmisíteni, a protestantismus ennek középnemességében találja fel aztán legnagyobb támaszát s így a megyei institutió által támogatva, továbbra is öre marad a nemzet eredeti karakterének és alkotmányosságának. Mária Terézia titkos utakon bár, de egész határozottsággal a közoktatás germanizálására czéloz. A főnemességet saját udvara légkörébe csábítván, maga részére biztosítja s így lassan szokásaiban,

gondolkozása módjában, sőt még nyelvében is elidegeníti hazájától és nyelvétől. A középnemesség ugyan a legmegingathatlanabb elemét képezi az országnak, de ez akaratlanul is latinos tanultsága által maga zárkózik el az alsóbb néposztálytól.*

Mária Terézia ezen alsóbb néposztály és a köznemesség germanisatióját törekszik kivinni. Az 1774. június 20-án kiadott udvari cancelláriai rendelet azt törekszik érthetővé tenni, hogy a német nyelv elhanyagolása mennyire káros a nemzet anyagi jólétére. A német nyelv csekély elterjedtségének tulajdonítja azt, hogy Magyarország ipara és kereskedelme nem tud virágzásra jutni. Aztán a nemesség is merítsen ebből hasznot, hiszen a nélkül lehetlenség, hogy fiaik állami hivatalokra alkalmaztassanak. Megtörténik, hogy a legkitünőbb tehetség észrevétlenül marad, mert nem tudván a német nyelvet, nem vállalhat el állami hivatalt. Szükség van e nyelvre nemcsak az állami hivataloknál, de a katonaságnál is. A papság is törekedjék semináriumaiban erre nagyobb gondot fordítani, hogy így, ha növendékei mint lelkészek kikerülnek a nép közé, a német nyelv tudásának roppant előnyeiről annál inkább fölvilágosíthassák a népet.

Egy előbb (márcz. 29-én) kiadott rendelet pedig már körül is írta, hogy a városi iskolákban mikép kell kezelni a német nyelv tanítását. Az udvari kancellária tehát az ifjúságnál kezdte a germanisatiót, hogy ekként a jövőt biztosítsa a németiség számára. Lassú, politikai eljárás, mely észrevétlenül akarja az idegent becsempészni a nemzetbe.

II. József alatt határozottabban és nyíltabban foly a harc. A centralistikus törekvés nem mint titkos czélzat, hanem mint határozott szándék jelen meg. Az 1781-ben megerősített tanulmányi rendet (Ratio educationis), mely 1777 óta állott fönns a mely a német nyelv tanításának szükséges voltáról már részletes utasítást tartalmaz, az 1784. márczius 6-án kelt bécsi mandatum követi, mely a németet állami nyelvvé rendeli tételni: Magyarországra nézve kijelenti, hogy a latin nyelv mint holt nyelv nem lehet a közigazgatás nyelve; a magyar nyelvet nem tekintheti országos nyelvnek, mert az oláh és német épen úgy el van terjedve, mint

* FESSLER, Geschichte der Ungern, X. k. 398 s. köv. l. — MOLNÁR ALADÁR: A közoktatás története Magyarországon.

amaz. Leghelyesebb tehát azt a nyelvet tenni hivatalos nyelvvé, melyen már eddig is a politikai és hadi ügyek vezettetnek. Az egy-nyelvűség egyesíti és hatalmassá fogja tenni a monarchiát, miként ezt Anglia, Franciaország és Oroszország példája eléggé mutatja. Ezen rendelet szerint 1784. nov. 1-éig a magyar és erdélyországi udvari kancellária előtti ügyek, 1785. nov. 1-éig pedig a megyei és városi közigazgatás elé tartozók fognak német nyelven vezetetni. Ekként akarta II. József 1785. november 1-éig az összes magyar politikai- és közigazgatást németté tenni, sőt az országgyűlés tanácskozási nyelvűl is 3 év múlva a németet rendelte behozatni. Az ifjuságra nézve annál súlyosbítóbb volt e rendelet, mert ennek értelmében már 1784. november 1-éig megtiltatott olyan tanulót fölvenni a gymnasium első osztályába, a ki nem képes azt bizonyítani, hogy németül írni és olvasni tud. A rendelet kategorikus zárszava szerint *ez a fölség elhatározott szándéka, melytől őt nem lehet eltéríteni, mert meggyőződése, hogy mindez a magyar nemzet javára és becsületére váland.**

A «kalapos király» emez önkényes rendelete alkalmas volt a nemzetet fölrázni «opium-álmából».

Már 1778-ban így írt BESSENYEI akkori állapotainkról: «Valljuk meg, hogy nagyon megszűkültünk magyarság dolgában, melynek ugyan bőségében sohasem voltunk.» Erősen megtámadta azt a fönák felfogást, mely szerint magyarul írni és okoskodni nem is lehet, «olyan szánakozásra, köpedelemre méltó való csekélységgel kicsinylik némelyek magokat; pedig mit tehet arról a drága hegy, mivel kincseit belőle nem szedik?»** Valóban csodálatos is volt volna, ha az a hegy magából hányja ki drága kincseit! Mária Terézia lelkes magyar testőrei csak egy kis csoportot képeztek a nagy nemzetben, mely közönnyel nézte a magyarság veszendő ügyét. Mindaddig nem vette észre a nemzet, hogy mennyire elhanyagolta nyelvét, szokásait, erkölceit, míg nem a politikai hatalom a kényszer eszközüéhez nyúlt, hogy titkon kezdett munkáját betetőzze.

József rendeleteit követő visszahatás legalább a megyék részéről csak politikai visszahatás volt, mely az alkotmányos jogok körül

* Dr. FRANZ KRONES: Ungarn unter Maria Theresia und Joseph. II. Graz, 1871. 24—41 és 46—70. lap.

** Tudományos Gyűjtemény. 1827. I. k.

bástyázására czélzott. A nemzet politikai jogait akarta megvédelmezni az udvar alkotmányellenes törekvésével szemben s nem egyesült egyúttal arra, hogy a nemzetet nyelvében is megvédelmezze. Védelmi állást foglalt el, igaz, politikailag hatalmasat, csaknem megingathatlatlant, de nem törekedett védelmi állásában a nemzeti nyelv érdekeit is egyszer s mindenkorra biztosítani. Csaknem két évtized kellett arra, hogy felsőbüki Nagy Pál kifejezést adjon ez eszmének az 1807-iki országgyűlésen: «a nemzetiség magánál az alkotmánynál is drágább kincs, mert az alkotmányt visszaszerezhetni, de nyelvével a nemzet is örökre sírba dől, honnan nincs többé föltámadás.»

Ez a nagy eszme József idejében csak néhány lelkes író keblében élt; a korabeli nemzet csak a támadás merészségét és veszélyes czélzatát látta ama rendeletben s szinte megfélemlkezett arról, hogy mindezt nem is meri a «kalapos király» megtenni, ha az állapot megteremtve nem látja.

Nagyon jól idézte VEDRESS ISTVÁN hazafiúi elmélkedésében, hogy «minden nemzetnek különös géniusa van, melyet akkor vesz el, midőn anyanyelvét változtatja; *lesz belőle olyan, mint mikor a diófába szilvafát oltanak.*» A magyar nemzet így veszítette el géniusát a XVIII. században, midőn főnemessége elidegenedett, a köznemesség nemesi öntudatában lenézte a köznépet s salva guardiájában kiváltságain ábrándozva, megszűnt a társadalom cselekvő tagja lenni; az iskolát végzett ember pedig latinos műveltséget vivén ki az életbe, kérkedve különböztette meg magát e latinos tanultsága által a köznéptől, mely úgyszólván egyedül használta és művelte úgy a hogy a «paraszti nyelvet.»* Csakis a protestans elem ragaszkodott híven a nemzeti nyelvhez; vallási szertartásaiban, iskoláiban és egész szervezetében ennek cultusát űzte s így lehetővé tette, hogy a későbbi nemzeti irányú mozgalom a társadalomnak legalább egy oly osztályát találhatta föl benne, melyre sikerrel támaszkodhatott.

A bécsi mandatum természetesen nem maradhatott visszahatás nélkül. Szabolcsmegye ugyan rosszkor hozta föl indokul, hogy Magyarországbán a latin nem holt, hanem élő nyelv, de annál

* 1. A magyar nyelvnek a magyar hazában szükséges voltát tárgyazó hazafiúi elmélkedéseket. Bécs, 1790.

erősebben vitatta annak lehetetlenségét, hogy egy nemzet 3 év leforgása alatt idegen nemzet nyelvének járma alá hajthassa fejét. Zemplénmegye tiltakozott az ellen, mintha a magyar Magyarországon nem volna az uralkodó elem s nagyon különös kívánságnak tartotta, hogy a többi, egyenként is nagyobb nemzetiség a köztök élő kisebb németiség dialectusához alkalmazkodjék. Zólyommegye szintén a németiség ellen (bár nem épen a magyarság mellett) szólott, midőn arra figyelmeztette az udvari kancelláriát, hogy a megye 50,000 adózó lakosa közt alig lesz 100 arra képes, hogy megértse a német nyelvű rendeleteket. A *Collectio Representatum et Protocollorum* gazdag tárháza azon okmányoknak, melyek a nemzeti visszahatást jellemzik.*

A bécsi mandatum akaratlanul is egy új eszmét hozott felszínre: a nemzet eszméjét. Be kellett a nemzetnek látnia, hogy az idegen hatalom nem alap nélkül intézi e támadást. Saját mulasztásai feljogosították reá. Hiszen az idegen hatalom úgyszólván a monarchia erejének növelését czélozta a nyelvi téren való központosítás és egység keresztülvitele által. De fölébredt benne ekkor annak tudata, hogy nyelvének megsemmisítése egyet jelent a nemzet halálával.

Egész gyűlöletével fordult tehát éppen a német nyelv ellen, mert ennek segélyével akarták egyéni karakterétől megfosztani. Pedig egy későbbi (1786) rendelet szerint ki volt mondva, hogy a ki 3 éven belül nem tudja a német nyelvet, tiltassék el az iskolák továbbbi látogatásától. A nemzet tanácstalanul, megrémülve állott e rendeletekkel szemben. Tiltakozásán, ellenszegülésén kívül alig állott egyéb rendelkezésére. E kínos helyzetéből azonban kimenté őt az 1790. január 28-án kelt visszaállítási decretum, melylyel a «kalapos király» visszavonta rendeleteinek legnagyobb részét. — A nemzet föllélegzett, midőn II. József kora halálával utódja Budára országgyűlésre hívja egybe a rendeket. Valósággal nemzeti közvélemény gyanánt nyilvánult az a kívánság: ezen az országgyűlésen kell a nemzet nyelvi és politikai újjászületését keresztülvinni — megteremteni.

A visszavonási decretum elrendelte egyúttal, hogy az 1785-ben Pozsonyból elhozott koronát Budára vigyék vissza. Hogy mily lel-

* I. KRONES-t i. h.

kesedést költött e körülmény, KAZINCZY igen élénken írja le «Pályám emlékezete» című művében: *

«József leküldé koronánkat, e jeggyűrűt király és nemzet között Budára s akkor lobbanánk örömrre. De örömünk sok és szép jelenései közt valának olyanok is, melyeken nem lehetne nem mosolyogni, bár a tisztelet a mosolygást tilthatá. Egy fiscalis Köpesénben nem elégedett meg azzal, hogy a ládát ő is megpillanthatá, ünnepiesen köszönté meg azt, feledvén, hogy az olyan csak versekben szabad. Banderiumok kelének össze minden vármegyében s egyike jött örzeni a nemzet kincsét, vagy inkább csak tisztelkedni körülötte; másika ment, elvégezvén már a szolgálattételt. Öregeink részt vőnek az ifjabbak örömeiben s udvari tanácsos Beöthy Imre és Domokos Lajos urak Biharból, rókatorkos zöld mentében, veres nadrággal és dolmánynyal jelenének meg, *őszek mint a galamb s együtt állák ki meztelen karddal órájokat.* Kállay Ferencz Szabolcsból, roskadtsága miatt nyeregbe nem ülheté s *gyalog vezeté lovagló földieit végig a hídon fel a budai tetőre* s kezében tartá familiájának ősi buzogányát, a vezéri méltóság czímerével. Torzonborz ősz bajusza, nagy teste, hat lábnyi magas növése kikapá a látókat századunkból s visszavezeté a nagykállói Kállay ház törzsatyjára, az Ubul herczeg idejébe.... A nadrágocskák, haczukák, libernyákok egyszerre tűntek el. Gombkötőink nem győzék verni az aranyzinórt, sujtást, kreppin rojtokat, paszomántot; Erdélybe, hol minden aranyfonál elfogyott, Kassáról ment a kalpagrójt és mentekőtő s nem póstaszekeren, hanem, hogy 4 nap alatt már vehessék, a leveleket hordó póstán. Esztendővel ezelőtt már leheté látni kurta mentéket, Terézia és József idejében azt térdig érő hosszúságban hordoztuk s sokan bakancscsal, hogy a frakkhoz és strimfihez hasonlítson; *de most a hosszú menték eltűntek vagy csak azokon látszottak, a kik rettegéseket bölcsességek szerették volna nézetni, vagy éhen voltak.* Lobogott a Zrinyi kucsmája minden fejen, pipacsszín posztóból, fekete magyar bárány prémjével s ennél eszesb fejfedőnk nem leheté, mert legolesőbb volt s legalkalmasabb; lobogott a kócsagtoll a nyusztos kalpagokon s *prémet növeszte szája felett minden.* Az asszonyi nem vetekedik a miénkkel a nemzetiség külső jelenségei viselésében s a párizsi lipántok helyett asszonyságaink fekete, csipkés kontyokat vevének föl, leányaink pártákat s derekaikat vállakba szoríták és kötényt kötöttek. A gazdagok.... posztóból varrák *zöld mentéiket, fehér mellényeiket és veres szoknyáikat s fekete bársony csákócskát nyomtak a fejeikre. Csak az a hűja volt, hogy kardot is köszenek!*»

* l. 137—39. lap. (Nemz. könyvt.)

Húmorosan jegyzi meg alább KAZINCZY: «ki kelle forrani ezen elragadtatásnak s végre látánk, hogy az arany jobban áll az erszényben, mint a nadrágon s fekete zsinórral varratánk ruháinkat s buzavirág szín magyar szövésű posztóból sujtásozások nélkül.»

Két napra rá, hogy a koronát Bécsből hazaindították, behúnyta a bölcs uralkodó örök álmra szemeit. Új korszak előtt állott a nemzet; az a riadalom, melylyel a szent koronát Köpcsénben, Győrött, Esztergomban és Budán fogadták, visszhangra talált az ország legtávolabbi részeiben is és azt jelentette, hogy fölébredtünk opium-álmunkból.

Az országgyűlés elé, mint föntebb is említettük, nagy várakozással nézett a nemzet. Egy kis röpirat találó szavakban ad kifejezést e nagy várakozásnak. «A magyar hazának anyai szózatja az Ország napjára készülő Magyarokhoz»* egyike a kor kevésbé ismert, de nagyon jellemző műveinek. A Haza anyai szózatot intéz benne fiához. Valóságos jajkiáltásként hangozhatott végig a hazán kesergő szózatja:

«Fiaim sok időtől fogva kesergek,
Oh e két orcán nagy könnyek árja lefolyt.»

Szigorúan ostorozza állapotainkat, mert még a szomszéd népek is «Mars dühödése miatt majd szinte hasonló veszteket láttak»; ámde, mihelyt még korosabb idejőkre jutottak:

Szögre akasztották a viadalmi tegezt,
s a dühödő Mars öléből Pallas karjaiba vetették magokat.

De a mi visszamaradásunknak nem ez egyetlen oka. A harczias hajlam mellett ott vannak a törvény durva szabásai, melyek balitéleteket raknak a nemzét vállaira s e balitéleteket csak az ezerévi megszokás teszi kedvesekké. Ezeket kell kiirtani, mint a gyomot, mert az a nemzet, melynek gyomos törvénye van, föl nem serdülhet és törpe nemecske marad.

Íme, az első bátor hang a tespedés csendes kora után. A hagyomány ellen nyílt harczot hirdet s megtámadja a régít, melyet nem azért becsülnek meg, mert beillik a haladottabb viszonyok közé is, hanem csak azért, mert őseinktől származtanak s így nem szabad azokat nyesegetni, hanem egytől-egyig nagyrabecsülni kell.

* irta V—i 1790. (VERSEGHI FERENCZ.)

Minden azoktól függ, kik az ország napjára összegyűltek. Ők fejedelmei és nem rabjai a törvénynek, «jobbító kezöket nem köti hátra bilincs.»

Egy hátramaradt, előitéleteiben megcsontosodott, de e hátramaradottságot következményeivel mélyen érző nemzet fölébredése van kifejezve e szavakban. Csaknem félszázad után ez az első országgyűlés, hol alkalma nyílik majd a nemzetnek nem csak jogait, megsértett alkotmányát megvédeni és biztosítani, hanem egyúttal önnönmagát nemzetté is tehetni.

De e nemzetiségi-érzet s még inkább a nemesi előjogoknak a haladást akadályozó természetét elismerő meggyőződés nem lehetett oly általános, hogy az új eszmék diadalát remélni lehetett volna. Azért találjuk föl a Szózatban azt, hogy a többség ellen izgat. Ne a többség szava ragadjon el a Rendekeket, hanem azt vegyék előbb fontolóra: *mit* mond a többség:

A jót és az igazt a kisebb résznek ölébe
— — — — — rejtí az ész.

A szabadszólás joga mindenkit megillet, de a beszélő okát is tudja adni tanácsainak, mert aki csak öntetszése szerint rikoltja szabásit, csűf despota az, még ha király is! Anglia példájára utal, hol a pártok okokkal harcznak egymás ellen, erőszak helyett. Vesse le kiki az önérdek nyögét s csak nemzete hasznára tekintsen.

Vitatja, hogy a nemzetnek vannak még egyéb érdekei is. Ez érdekek a legifjabb nemzedékben vannak letéve, melynek nevelését nem egy rendnek vállaira kell tenni, mert így ez egynek erkölceit fogja magába szívni s az marad, a mi fölnevelője. Ez érdekeket mozditja elő a tudomány is, melynek bő kéz kell és elme-szabadság. Az ifjúság nevelésének módja, ez biztosítja a jövőt; a tudomány bajnokainak anyagi gyámolítása — az elme szabadsága mellett — a jelent.

Ime azon hiányok, melyek a haladás legfőbb akadályait képezték a szellemi téren. Mindezekon fölül voltak mindenesetre még mások is, melyek a nemzet anyagi haladásának állottak útjában. Igen, a magyarság irtózott a «kalmárság divatját látni.» Az a nemes pedig, kinek helye nem volt az országgyűlésen, vagy kit a baleset mostoha sorsra vetett, helyesebben cselekednék — folytatja szerzőnk — ha kalmár és mester lenne, mint tengődjék terhes gon-

dok alatt. Az országgyűlésnek kellene törvény által a hivatalviselésre nem képeseket kalmárságra kényszeríteni s a szegényebb nemeseket pedig, kik szintén hasonló foglalkozást vállalnának el, az által is ez új foglalkozásra szorítani, hogy mint ilyenek (megkülömböztetésül a nem nemes mesterektől) szólás- és szavazás-képességgel birjanak az országgyűlésen.

Ennyi előítélet ellen küzdeni tán sok is volt egyszerre a kis röpiratnak. Az új kornak azonban teljesen új társadalomra volt szüksége. A XVIII. század eszméi csak úgy illettek a mi viszonyainkba. A nemességnek le kell előjogairól mondani s oly foglalkozást is elvállalni, melytől eddigelé irtózáttal fordult el még szegénységében is. A tudomány függetlenítése, az ifjúság nevelési rendszere azon oszlopok voltak, melyeken az új társadalom szellemi életének kellett volna nyugodnia. De még a papságnak is abba kell szerinte hagynia eddigi szerepét s távol tartván magát a világi ügyekbe avatkozástól, a balvélemény elleni harczt hirdetni s a népeket polgár-képző sikeres jóságra tanítani. E röpirat azzal a tanácscsal nyer befejezést:

Nem magatok, hanem a Nemzet hasznára tekintvén,
Nyessetek el mindent, a mi leuyomta fejét.

És e sok jó tanácsra szüksége is volt a hazának, mert az, mint a röpirat írója is mondja, hasonlított a beteghez, kit minden országgyűlésen orvosolgattak, de sohasem hatottak el a bajok kútforrásáig s így alig lábadt föl, már ismét betegágyra tántorodik vissza.

Az irodalom így vált az új eszmék apostolává. Érdekes jelenség művelődéstörténeti szempontból az is, hogy a 90-es évek irodalmi műveinek egyik főcélja, közvéleményt teremteni, ennek irányokat jelölni ki, hogy a nemzet megnyerje arra való képességét, hogy az európai művelt népek sorában számot tehessen. A nemzet hátramaradottságának érzete határozott és általános. Viszont az iránt is tisztában vannak ez igazság pártatlan hirdetői, hogy a nemzet csak úgy fejlődhet oda, a hol Európa előrehaladott nemzetei állanak, ha szakít a hagyománynyal és minden eszközt felhasznál ön-művelődésére.

Ezen eszközök közt — mint leghatalmasabb — ott szerepel a felállítandó magyar játékszín ügye is, melynek érdekében egy

1779-ben, német nyelven kiadott röpirat szólalt föl először sikertelenül.*

A Mindenes Gyűjtemény 1790-iki 10. száma veti föl először irodalmunkban azon kérdést, hogy illő volna, ha az 1790-iki országgyűlés tartama alatt Pesten és Budán hetenkint kétszer-háromszor magyar színészek játszanának. Utána KAZINCZY szólal föl a dráma-irodalom és színészet érdekében Orpheusában és Hamletje előszavában. BÁRÓCZY SÁNDOR a Védelmeztetett magyar nyelv című művében szintén hozzászól a théátrom kérdéséhez, de Aloyzius és István párbeszéde azt sejteti, hogy az ő felfogása szerint a nemzet előítélettel viseltetett az eszme iránt.**

Hogy mi módon lehetne a magyar nyelvet közönségesse tenni, az iránt a következő megállapodásokra jutnak Aloyzius és István: 1. a magyar nemzet fényes viselt dolgainak s egyéb tanult munkáinak a maga született nyelvén írása; 2. a tudományoknak és egyéb mesterségeknek hazánkban magok nyelveken való virágoztatása; 3. a kereskedés magyarosítása; 4. az idegen nemzetekkel való maga kedveltetés által.

Aloyzius végül csodálja, hogy *«még a theatromot is, azt az erkölcsnek vesztegető maszlagját, puhaságnak rengető bölcsőjét és fajtalanságnak és feslettségnek tanító iskoláját»* nem számlálja István *«a nemzet fényes ségére és a dicsőség templomába vezető útjai köze»*.

Helyesen jegyzi meg erre István, hogy a théátrom azon virág, melyből a pókok mérget szívnak, a méhek ellenben mézet szednek. Ő a théátromból mindig épültebben jött ki, mint a hogy bement, kivált Ferencz császár idejében, midőn még azok a *«válogatott francia játékosok»* voltak. Mert akkor nem volt a német theatrom abban a karban, a melyben most vagy, midőn a Hanswurst neveli legnagyobb érdemét a mulatságnak.

«Mely jobb utat lehetne egyszersmind a nyelvnek gyarapítására és kiterjesztésére is találni? De félek — jegyzi meg — hogy még most igen sok ellenvetést találunk benne, bizzunk valamit az időre is, mert az olasz azt mondja: chi tutto abbraccia, nulla stringe — ki sokat markol, keveset szorít».

* 1. az akadémiai könyvtárban a Sándor-féle röpirat-gyűjteményből ezen röpirat ismertetését az *Idegen színészet hazánkban* című fejezet I. részében.

** A védelmeztetett magyar nyelv. Bécs, 1790. — 63—69. lapon.

Nagy indignációval felel erre Aloyzius: *«még csak az kellett volna, hogy a theatrumot is védelmezd. De olyanok vagytok ti luxusban elázott városiak, félvén, hogy unalmatokban el ne tikkadjatok, úgy hapsoltok a muzsika, redoute, opera és comœdia után, mint szintén a halak a rekkenő lágy időben kitátott szájjal kapdosnak a friss levegő után».*

Aloyzius, mint látjuk, typusa az ósdiságnak Istvánnal szemben, ki a haladás embere. Amaz a latin nyelv régi jogai mellett harczol, mert az egy nagy nemzet nyelve; ha megtartjuk is, nem forgatjuk fel ez által a meglevő állapotokat. Megőrzi ennek használatát az illető osztályok kiváltságos helyzetét azzal az osztálylyal szemben, mely az édes hazai nyelv egyedüli ismerete mellett szűk körében műveletlenül teng. István ellenben a magyarosodásban találja föl nemzeti fönmaradásunk föltételeit. Szerinte a király alkalmazkodjék a nemzethez s ne megfordítva; a népet ne zárjuk el magunktól, hanem emeljük magunkhoz; tudomány, művészet, kereskedés és mesterségek magyarok legyenek. Ne zárkózzunk el más nemzetektől sem, hanem kedveltessük meg magunkat velök; idegent édesgessünk gazdag térségeinkre — ez által gazdagodik, erősödik hazánk s az idegent is lassan magunkba olvasszuk.

István annak a magyarságnak megszemélyesítője, mely exclusivitása szűk köréből oda vágyódik a nagy nemzetek sorába, de nem nemzetisége és függetlensége fölázdozásával, hanem nemzeti karakterének megőrzése által. *«Csak annyit érünk, a mennyit nemzeti alapon tudunk a nagy világnak bemutatni.»* A színház ügyét sem azért akarja jobb időkre halasztani, mintha erkölcsi jelentőségét féltené, de mert sejtí, hogy az uralkodó előítéletek mellett sokan elkerülnék, a csekély műveltség miatt pedig nem igen akadna, a ki megértse productumait. «Már pedig — írja végül — pártolás nélkül épen ezen intézmény virágozhatnék a legkevésbbé.»

Ilyen két osztályból állott nemzetünk a XVIII. század utolsó tizedében, mellettök az elidegenített főnemesség és a jogok nélküli «paraszi osztály», mint számításba nem jöhető elemek. És ezen az alapon kellett volna Magyarország politikai és nyelvi újjászületésének keresztül menni!

«A magyarosodás ekkor oly mértékben lelkesítette nemzetünket — írja Kiss János emlékirataiban * — melyben azelőtt soha.

* KISS JÁNOS: Emlékezéseim. II. közlemény. 6—10. lap.

Íróink igen boldog jövődöt reménylettek s e reménytől hevülve siettek a magyar nyelvet nemcsak művelni, hanem műveltetését külön munkákban nagy tüzzel ajánlani.» Ekkor jelent meg GÁTI ISTVÁN-tól az első és VEDRESS ISTVÁN-tól a második hazafiúi elmélkedés a magyar nyelv szükséges voltáról, fényes bizonyságul arra, hogy épen ezt akkor nagyon is kellett bizonyítani s nemcsak pszichologiai alapon, mint GÁTI, hanem történelmi alapon is, mint VEDRESS cselekedte. Ugyanazon évben került ki a sajtó alól BÁRÓCZY-nak főtebb méltatott műve, a *Védelmezettett magyar nyelv*, és a következő jellemző című röpirat: «A nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd, melyben megmutattatik, hogy Magyarországon lehet s kell is a magyar nyelvet és a magyar tanításokat fölláttatni és hogy az Universitásnak Pest legjobb hely.¹

VEDRESS és GÁTI művei mellett, melyek a nyelv kérdését igen, de a játékszínét nem tárgyalták, *D. Decsy Sámuel Pannoniai Fénikse*,² mint a mely az utóbbira is tekintettel volt, külön említést érdemel.

A nemes két Magyar Hazához intézett ajánló soraiiban a tudományoknak magyar nyelven való tanítását hangsúlyozza. Előljáró beszédében értekezésének kettős célját tárván élénk: egyrészt serkenteni akarja nemzetét a magyar nyelvnek és tudományoknak szorgalmas művelésére, mint a mely nélkül se a nyelv virágzását, se a tudományok öregbülését nem tudja képzelni, de másrészt azt is meg akarja mutatni, hogy mindaddig, míg nyelvünk művelésében restelkedünk és nem törekszünk azt közönségessé tenni a hazában, sem természeti, sem polgári állapotunkra nézve nem lehetünk boldogok.

DECSY már sokkal behatóbban tárgyalja a nyelvi kérdés mellett a játékszín ügyét Báróczi-nál. Hazánkfiainak külföldieskedő hajlamait sokkal élénkebben érezte, semhogy épen ezt a kérdést figyelmen kívül hagyhatta volna. Jól jegyzi meg, hogy a külföldieskedők azzal mentik magokat: a mi magyar Hazánk szomorú ország, semmi mulatságra való alkalmatosság nincsen ottan, nincsenek játéknéző helyek, mesterségesen éneklő olasz ifjak és leányok stb.³

¹ Mind a kettő Bécsben. (1790).

² Pannoniai Féniksz v. a hamvaiból feltámadott magyar nyelv. — Bécs. 1790.

³ 41. §. 70. lap.

«Ha csakugyan kedvetek vagyon — feleli DECSY — a víg és szomorú játékoknak és mesterséges éneklésnek hallgatására, ne mentek azért idegen városokba, hanem adjátok eddig tett haszontalan költségeiteknek csak egy tized részét magyar játéknéző helyeknek építésére, gyakoroltassátok ifjaitokat a víg és szomorú játékoknak játszásában, a mesterséges éneklésben és tánczokban, meg fogjátok látni, micsoda jádzó mesterek válnak közülök». Határozott irányokat jelöl ki tehát a magyarságnak: a nemzeti érdekekért áldozathozatalt azon oktan pazarlás helyett, mely a jómódú vagyoni osztály vagyoni tönkrehajtásával jár karöltve. Az itthon maradók ekként alkalmat nyerne arra is, hogy jószágaikra magok ügyeljenek föl s míg a hazai művészetek előmenetelét mozditják elő az elpazarolt összegek csak egy tizedének följánlása által, másrészt megmentik magokat is attól, «hogy az uzsorás zsidóknak és filisteusoknak rabjai legyenek».¹

Nem akarja eldönteni, vajjon természeti alkalmatlanság avagy balítélet oka e annak, hogy nálunk oly kevesen adják magokat a szépművészetek gyakorlására. Elismeri, hogy nálunk a festészet, ének- és előadói művészet elhanyagoltatott. De ha van része benne az őseiktől reánk maradt előítéletnek, a legfőbb bajt mégis az ifjúság rossz neveltetésének és a jó magyar könyvek hiányának tulajdonítja.²

Állapotaink gyökeres megváltoztatásában találja a nemzet üdvét. Azért kíván egy tudós társaságot, melyet a két haza közös erővel létesítene és támogatna.³

A magyar játékszín érdekeinek előmozdítását főleg nőinktől várja, mint a kik az idegen nyelvekhez, öltözethez, életmódhoz és társasághoz való ragaszkodások által a legtöbbet ártottak az anyai nyelvnek. Most, hogy az anyai nyelv hamvaiból föltámadott, «ha igaz magyar vér forrong szép kék ereitekben — kiált föl DECSY — mutassátok meg ahhoz való szereteteketek.» Ajánlja ezenfelül, hogy a kártyaasztal nyereségeiből építsenek minden népesb városban «egy-egy közönséges néző-házat. Válaszszátok ki kellemetes ifjaitokat, tanítsátok őket víg és szomorú játékoknak játszására, mester-

¹ 42. §. 72. lap. — 55—56. §§. 98—100. lap.

² 68. §. 120—121. l.

³ 73. §. 128. és köv. l. — 81. §.

séges éneklésre és tánczokra, meglátjátok, mennyire fog köztetek az erkölcsi tudomány menni s nem fognak titeket a külső nemzetek durva és érzéketlen nemzetségnek tartani. A közönséges játékok hasznosak mind a testnek mind a léleknek formálására nézve. A víg és szomorújátékokban magokat gyakorlók sokkal hathatósabban tudják benső érzékenységeiket kijelenteni, mint mások; ékes beszédűek ők, nyájaskodók és magokat kedveltetni tudók a társalkodásokban. A játéknéző helyeket gyakorlók mind íz-érzésekre (ízlelésekre) mind benső érzékenységeikre nézve tökéletesebbek azoknál, kik csupán csak olvasásban és mély elmélkedésekben töltik idejüket».*

Daczára annak, hogy DECSY nem hatol be a játékszíni kérdés lényegébe és inkább a felállítandó académiái ügy hasznának fejtegetéseivel tölti meg művének lapjait, mégis két dolog iránt tisztában lehetünk a töredékes megjegyzések nyomán is, és pedig először, hogy a színjátékoknak egész határozottsággal nemesítő befolyást tulajdonít, és szükségesnek tartja, hogy az ország több helyein állítsanak föl játékszíni épületeket; másodsor, hogy ezt az eredményt társadalmi úton kell elérni.

Mind a két szempont annál értékesebb, mert pl. BÁRÓCZI határozatlanul ingadozólag tér ki e kérdésre, s mintha maga sem volna teljesen ment a társadalmi előítélettől, nem mer mellette erős állást foglalni. DECSY bátran, nyíltan teszi ezt. Nem jár el oly megfontolva, mint mikor az Academiáról szólván, megjegyzi, «a ki valamely ékes palotát akar magának építtetni, elsőben is pénzes ládájával vessen számot, azután rajzoltassa le annak minéműségét, azután alkudjon az építő mesterekkel, azután hordassa össze az épülethez való eszközöket.»*** És ezt ne is csodáljuk, mert bár az académiái eszme sem hatolt be egészen még ekkor a társadalom minden rétegébe, a játékszíni eszme még készületlenebbül találta a nemzetet és iróvilágát. Már az is elégnek mondható, hogy DECSY-ben a magyar játékszín kérdése, nemzeti és társadalmi érdeknél fogva, ily határozott védőre talált. Művét — positiv, részletes terve hiányában — a játékszín szempontjából bár nem is tekinthetjük kiváló jelentőségűnek, figyelmet annyiban mégis érdemel, mert a játékszíni

* 95—96. §. 167—169. lap

** 81. §. 145. lap.

eszme fejlődése történetében azon álláspontok egyikét jelzi, melyet az iróvilág e kérdésben a mult század utolsó évtizedében elfoglalt.

Védelmesni kellett első sorban a magyar nyelvet; szükséges voltát külön elmélkedések tárgyává tenni! E korban született újra az académiái eszme és csaknem ennek egyenes rovására a nemzeti játékszíné is. Amazt BESSENYEI-nek Révay által kiadott munkája: «Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék» és Révaynak latinul írt Planuma, emezt az ország rendei hozták szőnyegre.

Az 1790-iki országgyűlés június 11. és 12-ik napjain hozatott szóba a magyar nyelv behozatalának ügye azon hatás alatt, melyet BESSENYEI munkája keltett. Lelkes pártfogói akadtak Darvasban, Bőjthiben, gr. Fekete Jánosban, Márjássy Istvánban, Vay István és Józsefben, Balog Péterben, Domokos Lajosban, Almásy Ignácban, Bezerédj Ignácban.

Túlzott lelkesedéssel írja *Verseji* az ő «Emlékeztető oszlop»-ában:

Tiz vala szószólód Anyanyelv! tiz, a ki koporsód
Méiyeiből téged fényre s folyásba hozott,
— — — — — kik az első talpfalát a mi
Boldogságunknak fölvitelére veték.

E nagy magasztalás daczára nem tudta létrehozni az országgyűlés sem az Académiát, sem a magyar játékszínt, melyet még amannál is előbbrevalónak ítélték.

A magyar nyelv egész diadala egy paragraphusra ment, melyben biztosítja II. Lipót a nemzetet, hogy a közügyek tárgyalásainál más idegen nyelvet nem óhajt behozni. Elrendeli a magyar nyelv terjesztése és kimívelése érdekében, hogy a magyar nyelv és írásmód tanítására (gymnasiumokban, académiákon, egyetemen) tanítók rendeltessenek, «de a dicasteriumi ügyek továbbra is latin nyelven tárgyaltassanak.» (1790. — 16. §.)

Megelégedtek a törvény holt betűjével tettek helyett. Tanács-talan kapkodás volt-e ez, mely a látszólag nagy eredmény fölötti örömében nem tudta megítélni, hogy mily keveset biztosít ez az egy fejezet a magyarság számára, avagy annyit jelentett, hogy az alkotmányos jogok biztosításán fölül a magyar nyelv ügyét minden lelkesedés daczára is másodrendű dolognak tartják? Nehéz eldönteni — de az eldöntés egy esetben sem válnék a nemzeti dicsőség növelésére.

Úgy látszik, hogy a «Magyar hazának anyai Szózatját» nem értették meg az Ország napjára összegyűlt magyarok teljesen.

A beteget most is csak orvosolgatták s nem hatottak el a bajok forrásáig. A mily fontos ezen országgyűlés alkotmányos jogaink biztosítását tekintve, ép oly jelentéktelennek mondhatjuk a magyar nyelv és színészet ügyét illetőleg. És miért mindez? Méltóságán alulinak találta-e a kiváltságos osztály az országgyűlésen azt, hogy ama néhány magyar író ügyét magáévá tevén, nemzeti ügyggyé is tegye? Avagy az irodalom ügyeinek előmozdítását fölöslegesnek hitte egy létesítendő magyar társaság fölállításával? Vagy azt hitte, hogy a törvényhozás eleget tett kötelességének amaz egyetlen fejezettel s e törvény sokkal több eredményt biztosít, mint akár egy tudós társaság, akár a nemzeti játékszín?

E csekély eredmény valóban nem volt méltó a nemzet nagy lelkesedéséhez. Nagy szavak nagyon kis tettet tudtak létrehozni. A nemzet nem jutott még annak tudatára, hogy áldozatok nélkül nem képes semmiféle lelkesedés állandó eredményeket létrehozni. Csaknem 40 évre volt szükség, hogy a törvényhozás az Académiát, és egy félszázadra, hogy az állandó nemzeti játékszín létrehozza, biztosítsa. Ezt a mulasztást ezen országgyűlésnek köszönheti nemzetünk, mert soha alkalmasb pillanat nem kínálkozott mind a két tőnek biztosítására, mint a nemzeti újjászületés eme mámorteljes napjaiban.

«Az 1790-ben oly nagy hévvel kitört magyarosodási buzgalom — írja Kiss János — nemsokára megfelelt azon hasonlításnak, melylyel szalmatűznek szokott csúfoltatni. Különösen a magyar irodalom ezer akadályoktól gátoltatva, csak lassú lépésekkel haladhatott előre.»*

Nem létesült oly intézményünk az Académiában és Játékszínben, mely képes volt volna egész társadalmunkat, irodalmunkat átalakítani, új irányokba terelni. Megmarad minden a régiben. Csak néhol lelkesedett az ifjúság annyira, hogy magyar társaságokat alakított, mint Pesten, Pozsonyban, Sopronban, Nagyenyeden, de csaknem semmisem történt, ami a meglevő állapotok megváltoztatására biztos kilátást nyújtott. A közép és alsóbb nemesség továbbra sem

* Lásd Kiss Emlékezéseit az idézett helyen és DECSY Pannoniai Fénikszének 79. §-át.

szeretett könyvekkel foglalkozni. A tudományos pályán azok, kikre rá nem ragadt a francia vagy német nyelv szeretete, továbbra is a deákat kedvelték. Magyar író, a tanuló ifjuság egy részét kivéve, alig talált olvasóra. Fáradtságáért egyéb jutalmat művének kinyomtatásán kívül nemcsak nem remélhetett, legfeljebb még «hasznát nem esmerő oktalannak vagy túlzó magyarnak» tartatott, mint Kriss János írja.

Hiányzott nálunk akkor még a culturalis közérdek; a politikai pedig minden mást absorbeált. A nemzet nem teremthetett törvényhozásilag új állapotokat, mert ezekhez új emberek is kellettek volna. Magyarország jövője azok kezébe volt letéve, kiket az 1790-iki lelkesedés a fogékony ifjuság korában talált s kik az 1825/27-iki országgyűlésen tettek által tudták azt a mulasztást helyre ütni, mely atyáikat terheli, kik az 1790-iki országgyűlésen — megelégedtek a pusztá szavakkal.

AZ ELSŐ MAGYAR SZÍNJÁTSZÓ TÁRSASÁG TÖRTÉNETE.

(1790—1796.)

I.

A színészet előzményei. — Első sikertelen kísérlet. — Gr. Ráday Pál és Kazinczy Ferencz az új társulat élére állanak. — Küzdelem színhelyért. — A vármegyei pártfogolás jelentősége. — Kérelmet intéznek Pestmegyéhez. — Fölrirat a Helytartói Tanácshoz. — Egyezség Unwerthtel. — A budai országgyűlés. — Első előadások. — A színészek kérvénye Lipóthoz és a Pozsonyba vándorolt rendekhez. Helyzetök Budán. — Újabb kérvény Pestmegyéhez. — A Ht. T. átirata. — A megye és a főváros érdeklődése a színészet körül. — Az első év eredményei.

Már 1779-ben, a nemzeti újjáébredés első kedvező benyomásai alapján örömmel írta BESSENYEI: «kezdünk mi mozogni; anyanyelvünkön írunk, fáradunk. De mikor fogunk oda menni — folytatja fájdalmasan — hogy benne a tudományoknak minden szükséges erein evezhessünk? Mikor fognak tiszta magyar Akadémiát csinálni? vagy oly tudós társaságot össze szerezni, melynek más kötelessége, hivatala szerint ne lenne, hanem, hogy magyarul írjon» * . . . . . A II. József alatti események oda érlelték az ügyeket, hogy még az Académia megvalósulása is kilátásba helyeztetett.

RÉVAY MIKLÓS kezébe vette az Académia ügyét. BESSENYEI röpiratát: «Egy magyar Társaság iránt való jámbor szándék»-ot kiadta, s midőn az 1790-iki országgyűlés Budán egybegyűlt, a rendek közt maga osztotta szét a korszakos jelentőségű munkát. A Helytartóság tanácskozást folytatott az egyszerű szerzetessel s maga is elismervén az ügy jelentőségét, azt áttette az országgyűléshez.

A nyelv ügye szőnyegre is került az országgyűlésen, s mint VERSEGHY-nek előbbi fejezetünkben említett dicséneke is tanúsítja, nagy lelkesedéssel karoltatott föl.

* A Holmi. Bécs. 1779. — 239. lap.

Ugyanezen alkalommal, hogy a nyelv ügye mellett szónokoltak, azon eszme is megvitatásra került, hogy az Académián kívül, egy a többi művelt nemzet példájára fölláltandó játékszín bizonyára még hathatósabban mozdítaná elő a nyelv ügyét.

Az Académia ügyét azon országos válaszmányhoz utasították, melynek a nevelési és tanulmányi rendszer kidolgozását tették kötelességévé — nem sejtve, hogy ez elodázás 35 évi veszteséget fog jelenteni.¹ A játékszini eszmét azonban a társadalom karolta fel, — nem remélve, hogy 6 év multán a tervnélküli lelkesedés veszendőbe hagyja menni.

A mit a hazai irodalom csak tehetett e kettő érdekében, azt megtette. A kornak irányokat jelölt ki. Azt természetesen már nem vihette keresztül, hogy a viszonyokat egy varázsütésre megmátsa; hogy oly tökélet teremtsen elő, mely a megoldás anyagi akadályait is ledöntse.

A rendek véleménye sőt óhajta «a legsebesebb szél módjára füleikbe hata Magyar Ifjainknak» — írja ENDRÖDY, — kik közül néhányan, mint *Petheő Ádám, Soós Márton, Horváth János, Baranyi Balázs* azonnal társaságot szerveztek. E jobbára egyetemi hallgatók előbb a német játékszín kibérölőjéhez, Unwerth grófhhoz fordultak játszási engedélyért s midőn itt czélt nem értek, Zichy Károly gróf, a népszerű országbíró közbenjárását kérték ki. Szándékjok «azon első zsengéjében megfűlt, semmint csak felében is megérhetett volna.» ENDRÖDY elég finomul igyekezett elpalástolni e terv éretlenségét oly ifjak részéről, kik legfeljebb iskolai gyakorlat birtokában — egyszerre a gyakorlati színészet terére óhajtottak lépni. Közülök aztán nem is találkozunk egygyel sem a későbbi «küzdők» sorában s csakis *Soós Márton* emlékét őrizte meg egy-két színmű-fordítás.

Sokkal maradandóbb nyomokat hagyott hátra már azon második társaság, mely 1790. szeptember 21-én fogott munkához. A válalat komolyságát bizonyítja, hogy gróf RÁDAY Pál állott a társulat élére, ki maga mellé társul KAZINCZY Ferenczet vette.

* HORVÁTH M. Magy. tört. VIII. köt. Az academia eszméjét egyébként nem karolták föl mindenütt egyforma lelkesedéssel. A Magyar Kurir (1791) nógrádmegyei levelezője megbotránkozással írja: «a Közönségnek egy tisztos (!) Része azt kiabálja, hogy arra a Társaságra semmi szükség sints, mivel az tsak szabad Kőművesek Bandája fogna lenni» stb.

«Midőn a társaság egybeállott 1790-ben — írja KAZINCZY — neki (gr. R.-nak) köszönhette mind organisatióját, mind leczkéztetéseit és hogy a játszóik csaknem mind, de kivált a felejthetetlen REHÁK-né (akkor MOOR NÁNI) hallgatóikat csodálkozásra ragadozták s a kajánság szava forró magasztalássá változott, az ugyan egyedül ennek a Thalia és Melpomene kegyeltjének műve, de RÁDAY nélkül a sok ellenkezésekkel küzködő dolog könnyen elsüllyedhetett volna. Én, a ki a gróffal együtt valék ezen alkotás munkájára kirendelve, de a kinek e részben semmi tapasztalásaim nem valának, örömmel vallom, hogy minden jót itt az én szeretett barátom tevé; én semmit nem».*

E törzsgárda tagjai ezek voltak: *Baranyi Balázs, Horváth János, Kelemen László, Nemes András, Popovits András, Ráth Pál, Rózsa Márton, Szomor Máté, Ungváry János* (az első szövetkezőkből tehát csak kettő jött át). Négy nap mulva még *Fülöp István*, továbbá a később oly híressé vált *Moór Anna*, aztán *Termetzký Fanni*, *Nagy Erzsébet* és *Nagy Mária* leányasszonyok egészítették ki a szövetkezetet.

RÁDAY, az első Gedeon unokája, kit a tagok felállítandó társaságuk kormányzásának elvállalására kértek föl, már családi hagyományainál fogva is szívesen állhatott egy oly társaság élére, melynek első célja az elhanyagolt anyanyelv kiművelése volt. De egyébként is tudománya és tapasztalati ismeretei, méltó társával, KAZINCZY-val egyetemben, kiválóképen képesítették őt e fontos állásra. Társadalmi rangja pedig csak növelhette az ifjak eme szövetkezésének külső tekintélyét.

Azalatt, míg KAZINCZY azon megbízatásában járt el, hogy a budai és pesti színpadokon játszási engedélyt eszközöljön ki — a társaság nagy szorgalommal készült feladatához és első darabokul a következőket tűzte ki: *Igazházit*, a *Talált gyermeket* és *Valtront*. Mind a három ugyan idegen szerző műve volt (a két első gr. BRÜHL-től, az utóbbi MÖLLER-től), de mind Igazházi, mind a Talált gyermek átdolgozói tehetségöktől telhetőleg igyekeztek a magyar népelet alakjait a színpadra hozni.

KAZINCZY, ki személyes közbenjárása által szerette volna a játszási engedélyt kinyerni, csakhamar beleunt a sikertelen munkába. Anyagi érdekről lévén szó, természetesnek tűnhetik föl, hogy

* Felső Magyarországi Minerva. 1827.

a német színházak bérlőjétől, de még a főváros mindkét tanácsától sem várhatott előzékenységet. Amattól, mert a bizonytalan vállalat kedvéért mitsem akarhatott kockáztatni; emezektől, mert azok meg lévén kötve a szerződés folytán, erőszakos úton mitsem mertek tenni.

Gróf RÁDAY úgy látszik egyelőre nem tett határozott lépést ez ügyben, legalább ezt következtethetjük ENDRŐDY gúnyos megjegyzéséből, hogy «távolról csak mint valamely üvegesből nézé a Társaság akadékat, a kormány-rúdhhoz átalla markossan hozzá nyúlni, tartván attól ne talántán hólyagot törjön még igen gyenge tenyerére.»

A társaság kényes helyzetbe jutott az által, hogy epen azok, kiktől a legtöbbet remélte, egyrészt beleunva a sikertelen fáradozásba, másrészt közönnnyel vévén az ügyet, azt szabadjára hagyták. Nemcsak Pesten és Budán, hanem az egész országban elterjedt a híre e szövetkezésnek. A szövetkezés ügye elvesztette személyes jellegét és azon érdeknél fogva, a melyet képviselt, országos ügygylőn. Ha dugába dől, nemcsak a kezdeményezőket fogja szegyen érni, hanem az egész nemzetet, mint a mely közönnnyel fogadta e néhány fiatal ember korai lelkesedését. Tartának attól, ha ne talántán mesévé válik ügyekezetek — írja ENDRŐDY — «a Magyar nemzetet is teli torokkal kikaczagják reánk agyarkodó ellenségeink.»

Volt ugyanis az időben Budán a régi hídőnél (a mai várkert-kioszk környékén) egy fabódé, mely Reischl nevű ácsmester tulajdonát képezte. Nincs határozott nyoma annak, mikor építették, de valószínűnek kell tartanunk, hogy 1783-ban, mert ekkor vált ki a pesti színészet sorából egy kisebb csapat azon célzattal, hogy Budán «új impressát» alkossanak.*

A várbeli színház nyári előadásokra nem lévén alkalmas, erre az üresen álló fabódéra vetették szemöket. «Pusztá vala az egész épület és ha belőlről tekinted, csűrhez inkább, semmint Játékszínhöz hasonló» — de még ezt is örömmel fogadták volna, mert hisz sem a Rondellába, sem a várszínházba nem kaptak játszási engedélyt. 1790. október 13-án tartott ülésekből — azon hiszemben, hogy ez Buda városa hatáskörébe tartozik — egy három tagból álló küldöttséget menesztettek a budai tanácshoz az épület átengedése

* Lásd az Idegen színészet című fejezetet.

érdekében.* A tanács a szintársulatot a fabódé tulajdonosához utasította.

Elhagyatottságukban látván, hogy társaséleti úton mitsem vihetnek keresztül, megjött az a mentő gondolatuk, hogy a megye közbenjárását fogják kikérni. Buda és Pest tanácsaitól mitsem remélhettek, mert azokra nézve még ekkor nem létezett magyar érdek. Tanácskozásaik nyelve a házi ügyekben a német; fölterjesztéseiket a legfőbb kormányshoz németül írták eleintén, 1790-től kezdve azonban csakis latin nyelvű hivatalos fölterjesztésekre akadtunk az Acta Theatralia-k között. A szellem idegen — hogy ne mondjuk, nemzetellenes volt a két város tanácsában, mert ha tekintetbe vesszük, hogy a főváros, mely tulajdonosa volt mind a Rondellának, mind a várszínháznak, saját kezdeményezése folytán a lelkesedés eme lázas korában mitsem tudott vagy akart tenni a magyar színészet érdekében, nemzeti érzelmeiről nem szólhatunk magasztalólag.

A legfőbb kormányshoz a közvetlen érintkezést bizonyára visszatámasztotta volna, már a hivatali tekintély megőrzése miatt is, vagy a legjobb esetben a divatos hivatali eljárás értelmében az ügyet átteszi véleményadás végett az egyik vagy másik város tanácsához — és ez által színészeink a régi kelepczébe kerülnek. A Helytartó Tanács pedig maga — külön cancelláriai utasítás nélkül — egy ily fontos ügyben még sem mert kezdeményezőleg föllépni. Színészeink számára tehát más választás nem maradt hátra, mint a megye.

A vármegye II. József magyarság-ellenes intézkedéseinek korában, ha nem is bizonyult be egy oly testületnek, mely képes lehetett a megtámadott alkotmányt egymaga visszavívni, de erélyes föllépése által határozott jelét adta annak, hogy benne nemcsak a nemesi előjogok hatalmas védbástyáját láthatja a nemzet, hanem a magyarsági érdekek leghatározottabb védelmezőjét is. A vármegyék tiltakozásaiban nemcsak az alkotmányában, hanem a nemzetiségében is megtámadott nemzet följajdulását kell keresnünk. Hogy a

* ENDRÖDY egy jellemző adomát őrzött meg a deputatio alkalmából. Megérdemli, hogy szósz szerint idéztessék: «Egy a tanácsbeli Urak közül gúnyoló ajakkal így szólla: «Hát van-e kendteknek Hautzburstyok is már?» Erre egy a jelen való Tagok közül, kezével a kérdezőre mutatván, így szólla: Ha szükségünk lészen reá, reménylyük, alkalmatost arra is találunk.»

vármegyék a nemzetet a nemesi kiváltságok jogán belül keresték és így szűk körben látszottak mozogni, ezt a viszonyok természete érthetővé teszi, de mindamellett felszólalásaiknak tisztán magyar nemzeti jellege volt és mint ilyen elveket képviselő intézmény erős támaszát kezdte ezen időtől fogva képezni minden oly ügynek, mely a nemzet érdekeivel összefüggött.

Benne keresték tehát támaszukat színészeink is, s mint a következés megmutatta, oly erős támaszokra akadtak benne, melyhez foghatót akkoriban képzelniünk lehetetlen.

Színészeink egyelőre Pestmegyéhez fordultak 1790. október 15-én.*

Hivatkoztak arra a sok akadályra, melylyel a nyelvnek meg kellett küzdeni. Már szinte attól lehetett féltetni, hogy végleg el fog töröltetni, hiszen annyira jutottunk, hogy a magyar egyedül a saját nyelvével nem is boldogulhat hazájában. Egyeseket nemes törekvéseik közepette elkésérített az a közöny, a melylyel a nemzet munkájokat fogadta. Most azonban, hogy a magyar nyelv «közönséges országos nyelvnek» az uralkodó fejedelem jóváhagyásából elfogadtatott, minden tanult jó hazafinak kötelességében áll tehetségétől telhetőleg a magyar nyelvet terjesztetni. Mivel pedig némely jó igyekezetű hazafiúnak az a meggyőződése, «hogy minden nyelv csak az abban gyakoroltatott szelid tudományok által növekedik», azért elhatározták a magyar nemzetnek «*valahára* azt az elmegyönyörködtetést megszerezni, melyet a Játék-mesék szoktak adni». A Theatróm nemcsak a nyelv pallérozását, kellemessé tételét, de egyúttal elterjedését is előmozdítja, *sőt szelidíti és maradandóvá teszi a nemzeti karaktert*. E speciális nemzeti érdek mellett azt még azért is szükségesnek tartják, mert ma már nincs Európának egy nemzete sem, «melynek számos Theatromain saját nyelvén játékmesék ne játszatsnának». De még ezen fölül is van egy más parancsoló szükség, mely ezek föllállítását fölülte kívánatossá teszi. A német színházakban meglévő veszedelemre hívja föl a társaság a megye figyelmét, mint olyanokra, melyek nálunk szélteben elszaporodtak és általok a német nyelv hathatósan terjed, a «magyar nyelv ellenben miveetlen és megvetve marad úgy, hogy *végte a nemzeti karakter is elváltozik* s mikor észre sem vesszszük, a *Magyar a Magyarban* föl sem találhatik». Az eddigi közöny miatt annyira jutott a nemzet, hogy tulajdon hazájában, tulajdon pénzével sem vehet részt efféle gyönyörűségben, ha csak németül nem tudott. Számba véve e

* I. ENDRÓDY-nél I. k. XVI—XIX. lap.

«képtelenséget» és a M. Theatrom szükséges voltát, «ki ne kívánná, hogy az mennél előbb fennálljon és maradandó legyen!

Ezt a nemes czélt tűzte ki maga elé e társaság. Annyira elkészült, hogy akármikor kész a nemzet díszére előadni és magyar nyelven játékmeséket játszani, ha arra előbb engedelmet és helyt kaphat».

Kéri a megyét, «*mint minden közhasznú és a nemzet díszére szolgáló jó szándéknak elősegítőjét*», járjon közben a Helyt. Tanácsnál, hogy engedélyt nyerjenek «*mindenütt az Országban* magyar nyelven, víg és szomorú játékokat játszani és arra való játékszíneket felállítani, de kiváltképen a pesti és budai theatrumon magyar játék-mesékkal kedveskedni a magyar közönségnek».

E fontos okmány nagyon érdekes világításba helyezi a magyar színjátszó társaság intelligenciáját, — azt az éleslátást, a melylyel a játékszín nemzeti, nyelvi, kulturális érdekei mellett észreveszik, hogy a magyar színészetnek ezen kötelességein fölül még egy más, nem kevésbé fontos szerep jut osztályrészül — az elharapódzott és nemzetiségi szempontból oly annyira veszélyessé vált német színészetet biztosított helyzetében megingatni, legyőzni. De nem kevésbé érdekes culturtörténeti adalékul szolgál arra nézve is, hogy ennyire fontos érdekekért egy csaknem véletlenül egybeállt fiatal társaságnak kellett akkor sorompóba lépni!

Az első lépést bátran, határozottan tette meg a társaság. Ha előadói képességeiről tán a valónál kedvezőbb fogalommal birt, mielőtt nyílt színen ügyességét bemutathatta, azt viszont kész örömmel kell elismerni, hogy oly nemes célok érdekében állott egybe, mely a haszonlesés mindennapiságától távol volt. Ez a kérvény adja meg a magyar színészet karakterét a múlt század végéről. A magyar színészet büszkeségét képezheti, hogy e hagyománytól (nem említve egyes kivételeket) soha sem tért el.

Pestmegye az épen folyó közgyűlésen azonnal tárgyalás alá vette a fentemlített kérvényt, és azon fontos határozatot hozta, hogy ezen ügyet ajánlólag fogja a Ht. T.-hoz fölterjeszteni, de egyúttal követelt is utasítást, hogy magát az ügyet az országgyűlésen is hozzák szóba és pártolják.

A Ht. T.-hoz intézett latin nyelvű fölterjesztésében,* mely 1790 október 16-áról van keltezve és így az intézkedés gyorsasága által is jelezni

* 1. közölve ENDRÖDY-nél I. k. XIX—XX. lap. Megyei levéltárban.

kivánta az ügy fontosságát, elismeri a megye a társulat kérvényében fölhozott indokait és főleg arra fektette a fősúlyt, hogy a theatrom élvezetében a német nyelvben járatlanokat óhajtja részesíteni, mivel hogy eddigelé csupán egyedül ily nyelvű játékok adattak elő és a színházi élvezetektől a magyar nyelvű osztály meg volt fosztva.*

Hiszik, hogy eme dicséretes terv az ország legtöbb törvényhatóságának helyeslését fogja kinyerni, és mivel bizonyosak abban, hogy egy ehhez hasonló Institutum az édes hazai nyelvnek kipallérozására a lehető legsikeresebb eszköz, de meg mivel az egyenlőség szempontjából azon véleményben vannak, hogy kívánatos dolog azon haszonban, melyet egyedül az idegenek élveznek, a miéinket is részesíteni (holott eddig ezt a kegyet idegen kóborlókra és a nemzet iránt hálátlanokra pazarolták); hazánkfiai pedig módot nyernek ez által a magok fentartására — ezen okoknál fogva kéri a Ht. T.-ot, hogy adjon e társaságnak a bárhol való játszásra jogot, de főleg a budai és pesti színházakban.

Pestmegye erélyes közbelépése új életet öntött a társulati tagokba. Türelmetlenül várták az elintézészt, mely az administrationalis gépezetnek lassúságánál fogva sokáig váratott magára. Addig is azonban, míg ez leérkezett, meg akarták győzni a magyar közönseget képességeikről.

A társulat lelke és vezére ekkor már tulajdonképen KELEMEN LÁSZLÓ volt, a pesti kath. egyház magyar kántorának fia, ki eleintén jogi pályára készült, de később testtel, lélekkel a színészet ügyéhez csatlakozott. Ő maga mellé vette Fülöp István és Koré Zsigmond társait és elmentek Unwerth grófhhoz, az akkori színházak albérlőjéhez,** hogy a játszási engedélyt kinyerjék. Bár két-három ízben is megfordultak a grófnál, «az engedelmet mégis külömbféle színlett okok alatt meg nem nyerhették.»

A «színlett okokat» ugyan nem részletezi ENDRÖDY — de a dolgok későbbi folyamában alkalmunk lesz ezekkel is megismerkedni.

KELEMEN törhetetlen erélye nem hagyott alább az első akadályoknál, sőt úgy látszott, hogy azok által csak fokoztatott. Pestmegye erkölcsi pártolása pedig lelket önthetett valamennyiökbe. KELEMEN elhatározta, hogy az ügyet az akkor még Budán ülésező ország-

* E fontos nyilatkozat szó szerint így hangzik: «qui idiomatis Germanici (quo solo ludi hi in Patria nostra huedum exhibeantur) ignari... stb.

** A főbérlő Tuschl Sebestyén volt 1785-től 10 évre 800 frt évi bér mellett. Unwerth csak 1790-ben lőn albérlője 5 évi időtartamra. (Orsz. levéltár.)

gyűlés rendei elé fogja vinni. Ugy is cselekvék társaival egyetemben, a mint ily körülmények között «minden bölcsen gondolkodó cselekedett volna.»

ENDRÖDY azon hazafiak nevét, kik a társulat jelen és jövőre pártolását kilátásba helyezték «kitudódni nem kívánó akaratjok» folytán elhallgatja — de megőrizte mégis kettőnek emlékét, kiknek közbenjárása folytán a társulat tényleg czélt ért a legfelsőbb engedelem leérkezése előtt. Báró ORCZY LÖRINCZ volt az, ki határozott ígéretet tett a társulatnak az engedelem kinyerésére nézve és szövetkezvén ZICHY KÁROLY gr. országbíróval, társaséleti úton nyerte ki a játszási kedvezményt, melyet megtagadnia szerződésileg jogában állhatott gr. Unwerthnek.

A Pestmegyéhez beadott kérelevelé utáni harmad napra sikerült KELEMEN-nek és FÜLÖP-nek gróf Unwerthtel 6 előadás engedélyezését kieszközölni a következő, nem épen önzetlen föltételek mellett:

1. A társaság minden hétfőn Budán és minden szerdán Pesten játszhatik;

2. Az abonnement jövedelme a bérlőé lesz.

Az eredmény nem mondható ugyan fényesnek, de legalább alkalmat adott arra, hogy a társaság «foghatóságát» bemutathatta a magyar közönségnek.

A nem csekély fáradsággal elért ezen eredményt egy véletlen eset csaknem semmivé tette.

Főntebb említettük, hogy a társaság kormányozását Ráday Pál gróf vállalta el. Ő azonban úgy látszik, a társaságnak csak láthatatlan feje volt. Az ügyek vezetését, mint láttuk, Kazinczy vállalta magára, és e szerint ő azt a szerepet játszotta ekkor, a mit 1792-ben Ráday második helyettese — Kármán József. Kazinczy csakhamar beléfáradt az eredménytelen közbejárásba és helyette «példátlán igyekezettel» maga Kelemen vitte a társulat ügyeit.

Gróf Ráday, még mielőtt a társulat a megyéhez fordult volna, birtokára távozott, a honnan csak akkor tért vissza, midőn a társaság megegyezett a 6 előadásra nézve az albérlővel.

ENDRÖDY egyik kifejezéséből ugyan azt lehetne következtetni, mintha Ráday lemondott volna a társaság kormányzásáról haza távozásakor, de valóbbszínűnek kell tartanunk, hogy ez úgy értendő, hogy ő e kényes helyzetben önként vállalkozott újlag a társulat

ügyeinek rendezésére,* miután látta ez említett szerződésnek önző intencióját. A második pontnak ugyanis az volt az értelme, hogy a magyar színi előadások beleszámítanak a német előadásokra szóló bérletbe, vagyis a bérlők megtartják kibérelt helyeiket a nélkül, hogy ezért valami kárpótlásra tarthatnának számot a magyar előadók.

Unwerth gróf helyesen számított, mert egyrészt az újság ingere, másrészt az a nagy lelkesedés, mely a magyar nyelv mellett keletkezett, az országgyűlésen jelenlevő előkelőség szép jövedelmet helyezett kilátásba — de természetesen ugyanannyi veszteséggel járt az új társaság számára. Gróf Rádaynak «nem fért a gyomrába» az egyezmény ezen föltétele, s midőn a budai próbák egyikén a kitűzött előadást megelőző napon, október 24-én, az albérlővel találkozott, szemére lobbantotta e kufárkodást, mire gr. Unwerth azzal felelt, hogy még a 6 előadásra szóló engedélyt is visszavonta.

«Ez új seb vala..... és annál terhesebb, minél véletlenebb s annál közönségesebb, mennél többeket érdeklett, melyet a környüállások csaknem gyógyíthatlanná tettek» — írja ENDRÖDY.

A helyzet nagyon kritikussá vált, nemcsak azért, mert a már kihirdetett és nagy várakozást keltő előadást kellett volna elhalasztani, de azért is, mivel a Budára összegyűlt rendek távozóban voltak.

1790. október 5-én határozatba ment, hogy Károly József grófot küldik a Rende Lipóthoz Frankfurtba: határozná meg a koronáztatás napját. Lipót okt. 13-iki keltezéssel tudatta a rendekkel, hogy az országgyűlés helyéül (a zord időjárásra tekintettel) Pozsonyt tűzi ki, a koronázás napjául pedig nov. 3-ikát jelölte meg. Ezen királyi levelet az október 21-iki (30-ik) ülésen felolvastván, a Rende a legközelebbi ülés (a 31-ik) helyéül Pozsonyt jelölték ki.¹

Mielőtt tehát az első színi előadás tényleg végbemehetett volna, biztos volt a társulat abban, hogy a Rende nem fognak Budán maradni, már pedig kíváncsiaknak tűnhetett föl csupán han-

* «Ki megértvén a társaságnak állapotját, annak kormányozását önként ismét magára vállalta.» I. k. XXIV. lap.

*** L. KATONA, Hist. Critica etc. Tomulus XXI, Ordine XL, Budæ 1810. — 742—744. lap és FESSLER, Gesch. der Ungern. Leipzig, 1825. — Zehnter Theil, 612—614. lap.

gulatesinálás kedvéért is, bemutatni a Rendek előtt tudományukat. Kelemen László újra Zichy grófhhoz fordult közbenjárásért, kinek sikerült kivinni, hogy gr. Unwerth visszavonta haragjában tett intézkedését.

Végre elérkezett a várva-várt nap, és első előadásúl

Budán okt. 25-én: «*Igazházi egy kegyes jó atya*» mulatságos *Játék 5 felvonásban*, szerzette SIMAI KRISTÓF K. O. P. került színre.

Ugyanazt a darabot két nap múlva, október 27-én a pestvárosi színházban, a Rondellában ismételték.*

* A Vasárnapi Újság 1869. évfolyamában (22. sz.) EÖTVÖS LAJOS két magyar színlapot közöl, melyek tanúsága szerint szept. 12-én Pesten és szept. 14-én Budán a *Mesterséges Ravaszsgot* adták volna elő. A színlapon nincsen évszám és azért chronológiájának meghatározására nézve csakis az szolgálhat útbaigazításul, hogy az előadás Schmallögger és Bulla igazgatása idejében folyt le. Schmallögger és Bulla először 1787-ben egyesültek egymással s így az első magyar színi előadás datuma nem 1790 okt. 25., hanem 1787 szept. 12. volna. Azon körülmény, hogy a társulat Pesten és Budán játszott, szintén az 1787. évszám mellett szól, mert 1787-től kezdve egyesítik a pesti és budai színházakat egymással a nádor egyenes kívánságára.

Kiből állt ez a társaság, nehéz volna eldönteni? A színlap csak a személyeket közli, az előadók neveit elhallgatja.

A szept. 12. játékcédulán ez áll: «A minapi Tudósításunk szerint, melyben a néző játékok iránt való *szándékunkat* jelentettük volt, *ma ismét* fogunk játszani.» A szept. 14-ikin: «A magyar Néző Játékok iránt kibocsátott minapi Tudósításunkban jelentett *feltételünk* szerint folytatván tovább is kezdett foglalatosságunkat, a most közelebb múlt Hétfőn játszottuk e fellyebb megnevezett jeles darabot.»

E két nyilatkozat egész világosan csakis feltételről, szándékról beszél és bizonytalanságban hagy az iránt, vajjon valósították-e egyúttal eme szándékukat. Abból a kitételből, hogy *ma ismét fogunk játszani*, arra lehetne következtetni, hogy «minap» nemcsak a szándék és feltétel mellett maradtak, de tényleg játszottak is.

A szept. 14-iki színlap e szavai szerint, «nincs ereje gyenge író tolunknak azon örömünk elégséges kifejezésére — írják színészeink — melyet gyönyörűségében olvadozó *ifjúi szívünk* érzett, midőn nézőinknek kezek szüntelen való tapsolásából láttuk és kiderült vidám ortzájokról, melyen szívőknek belső öröme és teljes megelégedése tetszett ki, olvastuk, mely kellemetes legyen igyekezetünk»... stb. — kétségtelen, hogy fiatal emberek csoportja állt együvé, mely csak oly darabok előadására lehetett képes, melyekben nincsenek női személyek, mint pl. a *Mesterséges Ravaszsgban*.

Nem lehetetlen, hogy szept. 12-ike előtt játszhattak, de ha tényleg

Bármily örömeikre is esett volna színészeinknek ebbeli ügyességüket még más darabokban is bemutatni, abba kellett tervökökkel hagyni, mert a Rendeket, kik a színházlátogató közönség legnagyobb contingensét szolgáltatták, egy a játékszínnél sokkal fontosabb actus vonzotta Pozsonyba — a koronázó-gyűlés.

Az első siker bátrabbakká tette színészeinket, kik elhatározták, hogy Pozsonyba mennek a Rendekek után és ott folytatják a megkezdett munkát. Óvatos körültekintéssel azonban Rádayt és Kelement megbízták (okulva a pesti példán), tudnák ki előbb, vajjon mily módon lehetne játzsási engedélyt nyerniök? Határozatba ment az is, hogy ő felségéhez «különös szabadságért» folyamodnak. A kiküldöttek október 30-án útra indultak, «nem előbb mégis, semmint a Pesten és Budán maradandó Tagokról minden rendelkezések megtevéődtek volna.»

Első teendőjük az volt, hogy november 17-éről keltezve a koronás királynak és az Ország rendleinek külön-külön kéréselevelet nyújtottak be.

A királyhoz adott kérés levélben azt hangsúlyozzák, adna számukra *kizárólagos privilegiumot*, mely aztán annak jogát képezné, kit ők közös megegyező szavazattal választanának magok közül igazgatónak, de mindazonáltal olyképen, hogy ezen igazgatói jog successive átszállana arra, kit

játszottak (s annak hatása bizonyára elhatározó befolyással lehetett további működésükre), mégis csodáljuk, hogy ők, kik a szept. 14-iki színlapon valóságos színi referátát közölnek, miért hallgatnak a szept. 12-iki színi előadásról? Ha sikerült, további buzditására a közönségnek, ha nem, elnézésért könyörögve a kezdet nehézségei miatt.

Bárhogy álljon is a dolog, az egész vállalat ideiglenes fölkarolása alig lehetett egyéb a bukás szélén álló német társaság kísérléténel — mely csakhamar dugába dőlt és nyomokat sem hagyott maga után. Miért írták volna 1790-ben a Magyar Társaság tagjai, hogy azért állottak egybe, hogy a nemes magyar nemzetnek *valahára egyszer* már azt az elmeöngyörködtető mulatságot kívánják megszerezni, melyet a Játékmesék szoktak adni? (KERTBENY említést tesz egy állítólag 1784-ben Budán történt magyar színi előadásról. Azon forrás nem lévén kezünknel a melyre hivatkozik, nem tudjuk eldönteni, vajjon nem téved-e az évszámban. L. Ung. Revue 1881 VII—VIII. Heft. 639 lap.) Ugyanílyen kétes hitelű a Hadi és más nevezetes Történetek 1791. IV. kötete 662. lapján az az állítás is, hogy a Mesetereges Ravaszsgot 1785-ben előadták mind a pesti mind a budai közönséges játéknézó helyeken.

azután választanának igazgatójoknak. Kérelmök támogatására fölemlítik, hogy a társaság Pesten és Budán a legnagyobb tetszés mellett már tényleg bemutatta magát a közönségnek. Továbbá a hazai nyelv is képes az erkölcsi igazságokat és a társadalmi erények különböző neveit ugyanolyan sikerrel előadni, mint ez Németország színházaiban már régóta történik; annyival inkább, mert jelenleg nem adnak elő más darabokat, mint a melyek a bécsi nemzeti színházban már adattak vagy a jövőre nézve adatni fognak; idő folytával pedig olyan eredetieket, melyeket a Magy. Helyt. Tanács censurái hatósága jóváhagy. Miután pedig a játékszínt napjainkban a társadalmi erények nevelő iskolájának kell tartani, ezen társaság pedig képes lesz azokat a nemzet azon osztályának, mely a hazai nyelven kívül mást nem ért — a közép és alsó osztálynak — szemei elé tárni, hiszik, hogy az mindkét osztálybeliek erkölcsére nézve nagy haszonnal fog járni. Tudvalévő, hogy minden igazság közvetlenebbül hat a lélekre hazai, mint bármely idegen nyelven. De a nyelv is csodálatos módon fog általa gyarapodni s így eleget tesznek majd mind a nemzet, mind a felség óhajának, ki bizonyára isteni sugallat folytán óhajtja a nemzeti nyelvnek, mint a nemzeti előhaladás egyetlen eszközének elterjedését. E társaság nem lesz terhére a közönségnek, mert egyedül létező s ezenfölül Magyarországon és Erdélyben fölváltva óhajtana működni. Mivel pedig a színházak szélében német társulatok által tartatnak elfoglaltatva, azt kéri a társaság: *bárhova mennének is, magyar drámáik előadásában sehol sem akadályoztassanak!* *

A Rendekekhez intézett kérvény szerint a haza szeretete, a felségnek a magyar nyelv iránt kimutatott óhajta és a Rendekek a hazai nyelv körüli buzgósága bátorítja föl őket ezen kérvény megírására. E társaságnak eddigelé más segedelme nem volt, mint a főbb és alacsony rendűek óhajta; — eltekintve azon akadályoktól, «melyeket a Magyar Nagyszívűség itt elő hordani nem enged» — mindamellett már is annyira vitte, hogy Budán és Pesten «próbáját adta tehetségének és pedig a számosan egybegyűlt érdemes magyar közönségnek nem kevés meglelégedésével, *annál inkább az irigyeknek érdemes megcségyenülésével*».

A társaság Pozsonyban is «napfényre akarta juttatni tehetségét», de itt is oly akadályokkal kell találkoznia, mint a fővárosban.

Mivel pedig tudják, hogy mily ereje van a játékszínnak a nézők szívére, azért főkötelességöknek fogják tartani, hogy a nemzeti theatrumon «hazánk történetéből színlett játék-darabokat játszódjon» egyedül azért, «hogy a nyelv mellett a *nemzeti jellem is gyarapodjék*».

Ennek hathatós eszközlésére két dologért esedezik a társaság a

* L. a latin eredetit ENDRÓDY-nél I. k. XXIX—XXXI. lap.

haza előtt, először, hogy a király *kizárólagos privilegiumot* adjon nekik; másodszor, «hogy mivel idővel Magyar- és Erdélyországot öszve akarják jární, a játszó tagoknak egy helyről a másikkra butyoraikkal való általtételére szabad, de kiszabott áron levő fórosokat engedni méltóztasson».*

Érdekes korrajz tárul elénk e két kérvényből. A magyar színészet — királyától, Rendeitől engedelmet kér, hogy a némettel egyenlő jogai legyenek! Védelemért esedezik az idegennel szemben, mely szerzett jogaiból egy talpalatnyit sem enged. Könnyörögnie kell azért, hogy a hazai nyelv és műveltség egyik leghathatósabb eszközét, a nyelvet terjeszthesse! Valóban bámulni kell, hova jutott el nemzetünk a XVIII. század «opium-álma» alatt.

Míg a követség Pozsonyban a társulat biztosításán fáradozott, a Pesten maradt tagok sem akartak tétlenül heverni. November 3-án Unwerthhez fordultak, hajlandóknak mutatkozván jövedelmök $\frac{1}{3}$ -át, s ha kell, annál többet is felajánlani a játszási engedély fejében. A gróf a végleges egyezés megkötése céljából a tagokat másnapra magához rendelte, s midőn ezek a kítűzött helyen és időben nov. 4-én megjelentek — hült helyét találták a grófnak, ki maga is Pozsonyba rándult. Tűniök kellett nevetséges helyzetöket, melyből egyelőre nem volt szabadulás. Az albérló önkénye ellen nem tehetek egyebet, mint hogy újra Pestmegye Rendeihez fordultak s annak támogatását kérték ki.

A Pestmegyéhez nov. 16-iki keltezéssel benyújtott kérést levél caractere nagyban elüt az elsőétől.** Míg amabban úgyszólván academicus discussio tárgyává tették a játékszin ügyét — ebben már a méltatlankodás hangján, sértett önérzettel tartják a közgyűlésre egybegyűlt Rendeek elé szégyenítő helyzetöket.....

... «midőn holmi országa vesztett, nyomorúlt lovakkal jádzó, kötél-en ugráló, czigérez vétkeikért példás képen büntettetett gonosz tévők, inkább bűnre tanító mint attól idegenítő, öntött képeiknek mutogatói» a nemes hazában helyet kapnak, addig a magyar társaság, «mely nemes és közjóban határozott cél, úgymint kedves anyanyelvünknek, erkölcsöknek és a beesületnek csinosítását tette föl», még fele haszon fejében sem kap arra engedélyt, hogy oly napokon, midőn nincsen színi előadás, a haza anyavárosában előadást tarthasson. — Arra kéri a Rendeke, hogy az akadályok elhárítására nézve valami módot gondoljanak ki és

* A magyar eredetit lásd ENDRÖDY-nél.

** Megyei levélt. I. ENDRÖDY-nél I. k. XXVII—XXVIII lap.

legalább a két királyi város előjáróitól eszközöljék ki, engednék, hogy a városi színházakban mind a magyar, mind a német szintársulat játszhassek, «nehogy a révpárttól alig kezdett elindulásunkban sok mostoha *Atyánk fiainak teljes gyönyörűségekre hajótörést kényszerítsünk játszani.*»

Erre a kérvényre — melyben először merül föl az az eszme, hogy a magyar és német társulat együtt játszhassek a városi színházakban — azt a választ adta a megye, hogy a társulat kérelmével maga forduljon közvetlenül a polgári hatósághoz.

E nem épen öröndetes környüállások között megérkeztek a pozsonyi küldöttek azzal az értesítéssel, hogy fáradozásuk hiábavaló volt egyelőre. Tanácsosnak tartották azért a megyei végzés értelmében gr. Unwerthhez fordulni, mivel abban mégis bízni mertek, hogy a felségi engedelem nem sokáig fog késni. Kelemen, Rózsa és Ungváry János, mint a társaság küldöttei, el is mentek a grófhoz, az azonban még maga elé sem akarta őket bocsátani, mivel az ő személye elkerülésével a megyéhez mertek kérelmökkel fordulni!

Nem maradt egyéb hátra, mint békekességgel bevárni a legfelsőbb végzést, «jól által látván — írja ENDRÖDY — hogy e nyaválának a tür-olaj légyen legjobb orvossága.»

A pozsonyi benyomások — a közvetlen csekély eredmény daczára is — úgy látszik igen kedvezöek lehettek, mert a társaság nemcsak hogy nem alázta meg többé magát, sőt tervet dolgozott ki jövődö magatartásuk módjára nézve. Határozatba ment, hogy semmiféle német társasági director subordinatiója alá nem adják magokat. Mind a pesti, mind a budai szinpadon csak akkor kívánnak játszani, midön nincsen német előadás. Minden hónapban egy-egy vasárnapot kérnek a két városban. A színházak után 600 frt bért ígérenk — de előbb alkudjanak a kiküldöttek.

Ügyök sehogysem akart kedvezö fordulatot venni. Buda városa igen hidegen fogadta öket, gróf Unwerth pedig megmaradt előbbi átkodottsága mellett. Itt volt már karácson hava is — a nélkül, hogy tudták volna, hányadán vannak. Kezdték belátni, mint ENDRÖDY hümorosan megjegyzi, «hogy a Játékszin megnyerése éppen nem olyan hólyag legyen, melyet gyenge erővel lehessen felfújni, hanem oly csomós kötevény, melynek feloldása vagy ketté vágása hosszabb ideig is el fog tartani.» Elhatározták a decz. 9-iki ülésen, hogy saját kebelökből egy végrehajtó bizottságot küldenek ki. A társulati

tagok latin szövegű levelökben megbízták először is *Kovács János* ügyvédet, «társulati ügyeikben törvényes és rendes ügyvivőjüket», saját körükből pedig Kelement, Ráthot, Ungváryt és Rózsát ruházták föl arra nézve teljhatalommal, hogy az előleges utasítások szerint járjanak el a társulat ügyeiben.

Az első kedvező fordulatot végre a Ht. T.-nak 1790. nov. 5-éről Pest vármegyéhez intézett átirata jelenti, melyben elismertetik a theatrum nagy befolyása a nyelv kimívelésére, és hogy ezen oknál fogva a színi előadások nem jelentéktelen hasznára fognak válni anyai nyelvünk irodalmának. A mi a propositiókat illeti, megjegyzendőnek tartja, hogy a pesti és budai színházak, mint a város tulajdonába tartozók, bizonyos bérlőknek tényleg ki vannak adva — és azért ámbár a magyar nyelvű előadások tartását megengedi is a Ht. T. — tanácsolja, hogy a bérlőkkel törekedjenek megállapodásra jutni. Ha azonban netán hamis akadályok gördítenének elébök, joguk legyen ide felfolyamodni.¹

Erre Pestmegye nov. 30-áról kelezve, átírt Pest és Buda tanácsaihoz.² Mellékelvén a Ht. T.-nak határozatát, kijelentik, hogy nem kétkednek abban, hogy a hatóság ezen dicséretes és közhasznú czél előmozdítását, mint az igaz hazafiakhoz illik, maga is szíven viseli, azért ezen társulat specialis ajánlata mellett hivatali legnagyobb tisztelettel azt kéri, ha netalán hamis akadályok gördítenének ezen társulat ügyei elé, a méltányosság és jogosság szempontjából azok elhárítására fordítsa minden figyelmét.

A főváros tanácsa ezen legfelsőbb helyről jövő nyomásnak engedni kénytelenítettvén, decz. 10-éről való kelezéssel áttette az átiratot azon végzés kíséretében gr. Unwerthhez, hogy a megemlített társulattal elfogadható megállapodásra törekedjék jutni; ha pedig a megegyezés nem sikerülne, terjeszsze föl észrevételeit a hatósághoz, hogy méltányos intézkedés történhessék.³

A színésztársaság most már rendes jogügyi tanácsossal bírván, az ügyiratok Kovács János-sal is közöltettek, mire ő a társulat nevében még decz. 9-éről kelezve, jelentést tett a fővárosához. A szokásos bevezetés

¹ Megvan az Országos, a fővárosi és megyei levéltárakban l. ENDRÓDY-nél I. k. XXXVI—XXXVII. lap.

² Lásd a fővárosi levéltárban.

³ L. a fővárosi levéltárban 3289. sz. végzés alatt. Megvan az Orsz. levéltárban is; l. ENDRÓDY-t I. k. XL. lap.

után a legnagyobb nyíltsággal kifejezést ad a társulat abbeli fájdalmanak, hogy míg minden más bárhonnan is összekerült látványmutogatóknak, tisztán æquilibristáknak és kötél tánzosoknak (angelicis equitatoribus = Englische Reitter), ezmestereknek (Mechanicæ et opticae repræsentatoribus) az előadási helyek (Theatra et suggestus) nyitva állanak — addig csak a magyar társaság elé gördítenek akadályokat, míg játszási engedélyt nyerhet egy-egy előadásra. És bár — dicsekedés nélkül legyen mondva — a nemzet tapsai mellett szerepelt a társaság, több előadásra még sem nyerhetett engedélyt — így tehát még alkalmat sem adnak nekik, a haza fiainak arra, hogy saját hazájokban, saját képességeiknek bemutatására módot nyerjenek, mint az másoknak meg van adva. Ezek engedélyezését a felséghez, továbbá a KK. és RR.-hez benyújtott kérvényeik alapján reményleni merik. Ezért már a Ht. T. végzése alkalmából is a hatóság kedvezésébe ajánlják ügyöket. Kérik tehát, nehogy az eddigiekhez hasonló akadályokkal kellessék megküzdenniök, a színházak bérlőit egy meghatározott terminusra idéztesse be, vagy pedig a tanácsbeli tagok közül egy a magyar és német nyelven jártas egyént küldjön ki a tárgyalásokra.*

A város főntebbi átiratára gr. Unwerth decz. 16-áról azt a laconicus választ adta, miután a városnak is tudomása van arról, hogy a színházak tulajdonképeni főbérlője Tuschl Sebestyén, ő pedig ennek csak albérlője, azért mint ilyen nem adhat határozott választ «ama bizonyos» magyar színjátszó társaság kérvényére; de meg nem is akarna a más jogaiba avatkozni, a magáét pedig épentartani óhajtaná. Alázattal kéri a hatóságot, hogy a társulatot kérelmével Tuschlhoz utasítsa és annak véleményét kérje ki ez ügyben.

Az ügyiratok erre Tuschllal, illetőleg ennek távollétében feleségével közöltettek, ki tudvalevőleg férjével együtt érdekelve volt a bérletben. Tuschl ugyanakkor Pozsonyban volt. Kovács János, nehogy az ügy késedelmet szenvedjen, átirat Pest városának épen szintén Pozsonyban tartózkodó bírójához, Boráros Jánoshoz, föl-kérven őt, hogy a Ht. T. végzését közölje Tuschllal. A levél 1790. decz. 24-én ért Pozsonyba — Tuschl pedig 23-án utazott el onnan. Meg kellett várni tehát Tuschl hazaérkeztét. Deczember 24-én megérkezvén, azonnal közölték vele az ügyiratokat, mire ő decz. 28-áról keltezve, terjedelmes feleletet küldött a városi hatóságnak.**

* L. ENDRÖDY-nél I. k. XLI—XLIII. lap. — Főv. levéltár.

** L. Orsz. levéltárban; 3426. sz. a. megvan a fővárosi levéltárban is decz. 29-iki beérkezési datum alatt. — I. ENDRÖDY-nél is I. k. XLV—XLVII. lap.

Hivatkozik azon a Ht. T. által is jóváhagyott szerződésre, a mely-lyel 1790—95-ig terjedő hátralevő 5 évre * gr. Unwerthre ruházta át bérleti jogait. (Ebből természetesen az következnek, hogy minden intézkedés is tisztán Unwerth-et illeti meg.) Ezért azt hiszi, miután a német társulat eltartása 40,000 forintjába kerül a grófnak évenként, nélküle ez ügyben mitsem lehet határozni. Reményli mindazonáltal, hogy a gróf által legközelebb adandó válasz folytán a Ht. T. módot fog találni, hogy a gróf költséges és csaknem a vak szerencsére alapított ügykezelete és vállalata, őt megillető jogaiban ne szenvedjen sérelmet. Végül még (ügyes fogással élve) azon reményének ad kifejezést, hogy ezt annál inkább remélheti, mert az ő szerződésök a Ht. T. tekintélye és jóváhagyása általón véghez vive és megerősítve.

Igy állott a magyar színjátszó társaság ügye az első év végével. Csupa bizonytalanság minden oldalról. A királyhoz intézett kérés-levél elintézetlenül az udvari Cancelláriánál. Az országgyűlési Rendekhez intézettre semmi válasz sem érkezett. Egyedül a megyei átirat mutatott föl némi eredményt, a mennyiben a Ht. T. határozott, erélyes közbelépése folytán a városi hatóság is kezdett némi hivatalos érdeklődést mutatni. A legutolsó forum -- a bérlők -- előtt azonban egyszerre szokatlan akadályok merültek föl. Az 1790. év utolsó hónapjaiban a bérlők akadékoskodásai, — részint sértett hiúságból, részint haszonlesésből — már sejtetni engedik, hogy a magyar színjátszó társulatnak kemény napjai lesznek még.** Un-

* A bérleti szerződés ugyanis 1785. július 1-től 1795. június 30-áig szólt 800 forint évi bér mellett (Orsz. levélt. 27722/793. egyik melléklete szerint).

** Midőn a Magyar Kurir 1791. 14. száma január 11. keltezéssel Budáról rövid tudósítást közölt az októberi előadásokról, megemlíti, hogy a társaság «éppen a megelégedésig gyönyörködtette» a közönséget. «Reménységünk vala, hogy ezen gyönyörűségünk továbbá is szakadatlanul fog folytattni: de reménységünknek meg-tsökkenését annál keservesebb illetődéssel említhetjük már most, mennél bizonyosabban hirdettük azt, hogy ezen hasznos tzel előmenetelének nem egyéb, hanem némelyeknek pénzéhezése és minden jó ügykezetnek méh teje (métélye) az a legalatsónabb indulat az irigység vetett gátot; melly annyival nemtelenebb alatsónyság mennél illetlenebb egy jó Hazafinak a Királyi Felsőbb parantsolatokkal illy vakmerő bátorsággal ellenkezni.» — *A Hadi és más Nevezetes Történetek* 1791 márczius 1. száma (IV. szakasz 263—64. lap) szintén nagy megilletődéssel vesz tudomást e társaság sorsáról. Ezt a társaságot szerinte azért hozták össze «némely Hazájokat igen szerető Hazafiak,» hogy a nyelvet közönsé-

werth gr. szerződése Tuschl-lal Ht. tanácsi megerősítést nyert, azon tehát erőszakosan nem lehetett változtatni, legfeljebb azon esetben, ha hajlandónak mutatkozik valaki a fő- vagy albérlő ebből eredő kárait megtéríteni. Hogy remélhetett ilyet a magyar társaság, midőn még az erkölcsi támogatásból is csak oly kis rész jutott ki számára?

gesebbé tehessék. *„Ámbátor — jegyzi meg igen jellemzően — szokatlan volt még ekkoráig a Magyar Nyelven való közönséges theatromi jádzás v. helyesebben szolván mulatságos tanítás, mindjárt vállalkoztak megis olly hasznos végre.”*

II.

További alkudozás Unwerthtel. — Kovács János felelete. — Unwerth válasza erre. — Kovács újabb felelete. — Pest város közbelépése. — A Ht. T. véleményadása a cancelláriához. — Gr. Ráday leköszönése. — b. Podmanitzky József közremunkálása. — Az alkudozások további menetéről jelentést tesznek a városi küldöttek. — Az alku megkötése. — A társaság szorult anyagi helyzete. — Helykérdés. — A tagok visszajönnek a vidékről. — A második év eredménye.

Az 1791-iki új esztendő nem sok reménynyel kecsegtette a magyar szintársulatot. «Mint körméből az Oroszlánt — írja ENDRÖDY — vagy a szeget a zsákból könnyen megismerjük: úgy az eddig megírt történetekből hamar által látjuk, mik történhettek ezután a Játszó Társasággal?» A színjátszó társaság beleunván e szándékos és rosszakarató halogatásba, mely reája nézve idő- és pénzbeli pótolhatlan veszteség vala, január 10-iki keltezéssel újra a fővárosi tanácshoz fordult, hivatkozással a Ht. T. és megye végzéseire, melyek által a nyilvánosság védelme alá helyeztetek, kérvén, miután a városi hatóság sem tesz kifogást a társaság kérelmének teljesítése ellen, hogy a főbérlőt kényszeríteni kegyeskedjék egy kitüzendő határidőig véleményének nyilvánítására.

Erre Unwerth gróf ugyancsak 1791-iki január 10-iki keltezéssel részletes jelentést tett a városi hatósághoz.* Ő nem idegenkedik attól, hogy az említett társaság Budán és Pesten magyar előadásokat tartson, de állapotdjék meg vele az iránt előbb, hogy eme jóakaratért mit óhajt fizetni veszteség és kárpótlás czímén a színházi pénztárnak; valamint-hogy jelöljenek ki számukra egy magánszínházra szánt telket, mivel ő az általa bérlett pesti és budai színházakat nem adhatja át a következő okoknál fogva.

1. Mert bár ama színházakban nincs mindennap előadás, szükség

* Megvan az Orsz. levélt. is 141/791. jan. 14. beérkezési szám alatt másolatban. Főv. levélt. L. ENDRÖDY-nél is I. k. L—LII. lap.

van reájok azokon a napokon is, mikor nem tartanak előadást, részint azért, hogy a szerzett készülékeket az ácsok és festők jó karba helyezték, részint, hogy próbákat lehessen tartani a színi előadások mindkét nemében. Minthogy pedig Pesten az énekes játékokat és Budán a drámákat szokás gyakorolni, azért mindkét helyre szükség van, mert ezen próbákhoz való más tágas és kényelmes helyiség nincsen.

2. A színpadi díszletek mindennapi használata folytán a festmények, kötélgépezetek, a gépek kerekei és súlyai szükségképen annyira elkopnak, hogy előre nem látható eshetőségekre is kell gondolni. Megtörténhetik, hogy e javítások a felsőbb helyről játszásra engedélyezett napokra esvén, az előadást nem lehetne megtartani s így a nemesség és az egész közönség meg volna fosztva a játékszín örömeitől, a bérlőnek pedig kára és költsége nevednék.

3. Ő mint albérlő, köteles minden tűzvész, vagy egyéb módon keletkezhető kárért felelősséget vállalni; de nem felelhetne meg teljesen ebbeli kötelezettségének, ha más ismeretlen embereknek is megengednék a színház használatba vételét.

Ő nem akarja a magyar vállalatot előmenetelében akadályozni; de a kárt és veszteséget is lehetőleg el akarja magáról háritani. Kívánja, hogy fontoltassék meg jól és méltányosan az egész dolog, minthogy a Ht. által helybenhagyott szerződése reá nézve minden tekintetben terhes, továbbá mivel már az előbb is szerződöttetett társulat eltartása és az egyesekkel kötött rendes szerződések évi sok ezer forintjába kerülnek, mind azért, mivel a színházak, valamint az előadások (mint köztudomású) a különböző idők szerint a sors különböző változásain mehetnek át.

A magyar társulat részéről a pesti magyar színházra vonatkozó megállapodásnak *tervezett* pontozatai, 1791-iki január 20-iki keltezéssel, a következők valának: *

Minthogy a városi levéltár hivatalos irományaiból kitetszik, hogy a pesti színházat körülbelül két évvel ezelőtt teljesen felszerelték, renoválták és valamennyi szükséges készülékkel ellátták városi költségen, a bérlő pedig egyedül néhány énekdarabhoz szükséges díszletet vásárolt saját költségén:

I. Kéri tehát a magyar társaság ezen színházat, (ide értvén a hallgatóság terét is bárminémű osztályaival) a scenicus berendezésekkel, a kötéllel mozgatható középfalakkal, boltozatokkal és függönyökkel, valamint a hozzá való festményekkel és díszletekkel, a mennyiben azokról tudva volna, hogy előzetesen városi költségen szereztettek be. Később fogja azon napokat kijelölni, a melyekre mindezeknek átadását óhajtja.

* Megvan az Orsz. levéltárban is. I. ENDRÖDY-nél is I. k. LIII—LVII. l.

II. Nehogy a miatt történjék ellenvetés, hogy a színházat és gépezeteket ahhoz nem értő emberekre bízzák, azért a társulat kész a színháznak tényleges rendezőjét a magánszerződés és szokott alárendeltség daczára is megtartani.

III. Mivel a gróf csak mint albérlő szerepel, az igazgató czímét pedig a színművekben Nuth úr, a dalművekben pedig Veinmüller úr viseli, azért a m. társulat a német társulattal való minden igazgatósági, rendelkezési, függési és alárendelési viszonyon kívül álló akar lenni.

IV. Minthogy a német társulat Pesten csak vasárnap, kedd, csütörtök és szombaton tart színi előadást és a közbeeső napokra pedig nincs szüksége, azért a társulat sürgetve kéri, hogy a közbeeső napok: ú. m. hétfő, szerda és péntek az egész éven keresztül, próbáinak és színi előadásai tetszése szerinti megtartására minden különbség nélkül teljesen átengedtesse.

V. Mert bizonyos, hogy a bérösszeg, mely a városi kinstárnak az összes efféle előadásokért fizettetik, 800 frtot jövedelmez és ezen bérleti összeg határozza meg a kötendő új szerződés megállapodási szabályát és törvényét, és midőn ezen 800 frtnyi bérleti összegből 100 arany a jelmeztánczokra leszámítatik, ekkép összesen valamennyi előadásért 350 forint fizettetik. A m. társaság azért ezen 350 frt felét 175 frtban számítván, előleges fizetésre ajánlja ezen részt, mely számítás szerint a másik fele a német társulatra esik.

VI. Nehogy a társaság ezeket tekintve, éppen semmiért tartozzék fizetni és hogy az alsóbb néposztálynak is módja legyen magát fölvidítani vagy művelni, midőn egyébiránt a társulat a bér felét fizeti, azért kérnek az egyes hónapokban két vasárnapot, névszerint az elsőt és harmadikat, Pesten tartandó előadásokra átengedni, (a szerint, a mint a társulat ugyanazt majd Budán a második és negyedik vasárnapra nézve szándékszik kérni).

VII. Minthogy a kegyelmes mérvadó határozatok szerint, némely ünnepnapokon a szabályokhoz képest semmiféle színi előadások nem tarthatók, azért azon ajánlatot teszik, hogyha olyféle ünnep a német társulat részére szabott napokra esik, azt a német társulat, — ha az ünnepek a magyar társulat játsszási idejére esnének, a magyar társulat legyen köteles a fölmerült kárt elviselni.

VIII. Mivel pedig a magyar társulat a bérleti teher felét viseli, azt pedig lehet látni, hogy a 40 napi bőjt szigorúbb napjain, vagyis melyeken a húsevés tilos és a színházi előadások is be vannak tiltva, tehát a társulat a tőle kért szerdai és pénteki napokról lemondani volna kénytelen amúgy is: ezt tekintetbe véve, kéri, hogy a két nap, u. m. szerda és péntek egyenértékű pótlásaként csütörtök engedtesse át, oly

berendezéssel, hogy a 40 napi bőjti időnek megengedett szakában a német társulat vasárnap és kedden, a magyar társulat pedig hétfőn és csütörtökön tarthassa előadásait.

IX. Minthogy a német társulat a szegények intézete javára évente bizonyos előadásokat tart, azért a magyar társulat igéri, hogy ugyanezen intézet javára ő is ugyanannyi előadást fog tartani.

X. Minthogy a magyar társulat a színházat nem egyedül foglalja el, azért jelen nyilatkozata értelmében a felelősség terhét magára vállalni nem képes, tehát a tűz ellenőrzése tekintetében ugyanazon biztonságot, melyben a bérlő úr eddig volt, növelni törekszik; t. i. míg eddig csak egy kéményseprő volt alkalmazásban, ezentúl két kéményseprő adatnék a színházrendező mellé s ezek kötelesek a színházat az előadás végével átkutatni és a tűzvész kikerülésére minden gondot fordítani.

XI. A színházrendező kivételével a társulatnak pénztárnokra s egyéb színházi hivatalnokokra szüksége nincsen. A színházi zenészekre nézve, a mennyiben szükség lenne rájuk s a mennyiben megegyezés jöhetne létre, remélik, hogy azok tőle meg nem tagadtatnak.

XII. Minthogy a színházi öltözékek általában az egész szüreti szünetben bárkinek kíváratára kiadatnak, azért azt reméli, hogy az ilyféle színházi ékszerek és öltözékek megvétele tűrhető díjak mellett, amennyiben azok a bérlő úr magán költségén szereztettek be, hasonlóképp meg nem nehezítettetik.

XIII. Mivel pedig az albérlő úr mellékelt nyilatkozatában előre láttatja azt, hogy a színházak a sors különböző váltakozásain mehetnek által, azért fölötté kéri a társaság, hogy az egyenetlenségek minden magva lehetőség szerint eltávolíttassék s a társulatok közti teljes összehangzás mindkét részről épen tartassék.

Unwerth gróf ezen közölt nyilatkozatra nem adván be saját véleményét, az a társulatnak egyelőre nyílt kérdése maradt.

Időközben kezdetét vette a társulat és a bérlő közötti hosszas polémia, mely semmiképen sem volt alkalmas arra, hogy a felingerült kedélyeket egy ily fontos tárgyalás érdekében lecsillapítsa. Egy január 27-éről kelt replicában Kovács János a gróf-albérlő január 10-iki fölterjesztésének érveit törekedett egyenkint megsemmisíteni.*

Az első pontbeli ellenvetésre azt jegyzi meg, hogy a decoratiokat otthon és nem a színházban szokták a mesteremberek elkészíteni s nem

* Ezen okmányt nem engedte a censor ENDRÓDY-nek közlésre s azért hiányzik is művéből. Megvan azonban az országos levéltárban másolatban.

képzeltető el, hogy az egyszer már elkészült decoratio számára 2 órán át (mig t. i. a próba tart) ne lehetne helyet találni a színpadon, hogy útban ne álljon. Aztán a műsor is azt bizonyítja, hogy évenként alig fordul elő kétszer az az eset, hogy teljesen új, eddig még elő nem fordult decoratiók kerüljenek a színpadra. A mi pedig a próbákat illeti, nem hiszi, hogy a német társulatnak nagy dicséretére szolgáljon az, hogy próbák és előadások kedvéért az egész hétre szükségök volna, holott a magyar társulat próbákra egy, előadásokra csak három napot kíván. Tavalý néha minden nap játszottak a német színházban — ha ekkor nem volt szükség a próbák és mesteremberek érdekében az üres napokra, úgy azokat most is át lehetne engedni a magyar társulat számára. A mi a díszletek esetleges megrongálását illeti, minden bajnak elejét lehetne venni, ha közös munkások kezelnék ezeket. Hivatkozik a prágai példára, hol a cseh és német színészet együtt működik. Miért kellene éppen a magyar színészeket kizárni a gépek esetleges elkopása ürügyéből a német színházból?

Végül megjegyzi, hogy a gróf arról tud említést tenni, hogy sok a kiadása, miért hallgatja el, hogy kellett jövedelmének is lennie? Mert ha saját társasága nem hajtana jövedelmet, miért ellenezné a magyarnak föllépését? A mi az új színház fölépítését illeti, erre csak azt jegyzi meg, hogy a Pest városit sem az arendator, sem a német társaság nem építette, abból tehát nem is lehet joggal a magyart kizárni. Hogy a hatóság is kizárja, ezért kötelességöknek tartják kérelmeket megújítani.

A sok ügyességgel s néhol találó dialecticával írott replica, ha nem is járt közvetlen eredménnyel — meggyőzhette bizonyára arról Unwerthet, hogy a magyar társaság ép úgy ismeri a maga nemzeti jogait a színházi kérdésben, melyekért küzdelemre határozta magát, mint a gróf a maga szerződéses jogait, melyekhez saját haszna érdekében oly szívósan ragaszkodik.

Erre gróf Unwerth február 4-éről föltöbb pöffeszkedő hangon tartott választ írt,*

melyben a magyar színészek működését nem tartja magasb mérték szerint megítélendőnek, mint egy oly gyermekét lehet, ki alig rázza le az iskola porát s már is a nyilvánosság elé lép szónoklataival. Ha a német színházat átengednők a magyarnak, ugyanazon jögon követelhetnék ezt a szlávok és görögök, kik Pesten egyforma számuak a magyarokkal.

A magyar és német szintársulatnak nem lehetne közös tanítója és

* Nincs közölve ENDRÓDY-nél, de megvan az Orsz. levéltárban, valamint Kovács-nak erre adott viszonválasza is. V. ö. e „motskos feleletre” vonatkozólag SÓÓS MÁRTON «Tudósítását» a Magyar Kurir 1791. évi 39. sz.

mesterembere. Az intercalaris napokra pedig nemcsak a díszletkészítés és próbák, hanem a tűzveszély elkerülése miatt is szükség van. Aztán Bécsben a német dráma és olasz opera közös felügyelet alatt állanak — a mi itt kivihetetlennek mutatkozik. Hazugságnak jelenti ki a fölhozott leMBERGI és PRÁGAI példát. Az által, hogy elődje Bergopzoom a színi jogot (jus spectaculorum) 3500 frtért megszerezte, ez által megvásárolta azon jogot is, hogy az övéin kívül más játékokat ne lehessen előadni. Végül nagyon csodálja azt az esztelenséget vagy merészséget a társulat vagy annak helyettese részéről, ki azt hiszi, hogy szerződését bárminő módon meg lehetne semmisíteni.

A magyar színjátszó társaság válaszáának hangja — bár Unwerth levele elég sértő, elég provokáló volt — higgadt, önérzetes.* Az első pontra nézve azt a feleletet adja, hogy a pesti színészet sem állott egyszerűen elő. Még alig 12 év előtt csakis nem teljes korú fiúk és leányok foglalták el a mai színészet helyét és mulattatták a pesti közönséget.** Bár minden kezdet nehéz, ez a társaság túl van a kezdet nehézségein, mivel tagjai közt *egy sincsen, ki legalább három nyelvet ne beszélne*, vagy más tisztesseges mesterségekben is jártas ne volna, sőt pályájokat végzetten állanak közéjük, kik külföldi nyelvekhez is értenek, mert bíznak a magyar színészet előmenetelében. Ez a társaság Pesten és Budán a nemzet tapsai mellett mutatta be játékait s azért nincs joga az albérlőnek ezen társulati tagokat kezdőkhöz és gyermekekhez hasonlítani, miként a kezdő orvost, a kezdő ügyvédet nem lehet illetéktelenül gyermekekhez hasonlítani. A mi a nyilvános pártfogoltatást (patrocinium Publici) illeti, erre nézve megjegyzi, hogy a magyar színészet jelentőségét a magyar nyelvre és culturára nézve a Ht. T. is méltatta, maga a megye is méltónak tartotta azt ajánlatára. A magyar társaság tehát nem hiába kérkedik amaz oltalommal. Hogy mily eredeti vagy fordított drámákat fognak előadni, ez nem az albérlő, hanem a magyar társaság dolga; reménylik, hogy eziránti szerény kezdeményezésök a közönség tetszésével fog találkozni.

Az orosz színészeket a német és angol színpadokon szerzendő gyakorlat céljából nagy költséggel küldték ki tanulmányútra. A magyar társaságnak annál fájdalmasabban eshetnék, ha mint eddigelé is csupán az albérlő konokságából hátráltatott előmenetelében, most, midőn szorgalmának és ügyességének jelét adta s veritékét a nemzet érdekében hul-

* Orsz. levélt.

** «anno duodecim circiter annos adhoc pueri puellaeque minores in Viridi horto occupaverint theatrum et Publicum exhilaraverint.» (E ki-tétel kétségkívül valami nyári színházra vonatkozik.)

latja, hazájának nyilvános színházából kizáratnék s tán valami zugban megszorulni kényszerítették.

A nemzetiségi ellenvetésre megjegyzik, hogy az albérlő nagy bünt követ el, midőn ilyesmit állít; mivel Pesten a nemesség házakkal bir és a polgárság óhajta várja a dicasteriumok áthelyezését. Igaztalanságot állít, midőn a magyar nemzetiséget dicasteriumaival együtt jelentéktelen számúnak mondja. A harmadik pontot elfogadják, de akkor a magyar társaság külön alkalmas színigazgatót (Scenarium Directorem) kapjon és ekkor az albérlő szinmesterére (Theatri Magistro) absolute nem lesz szüksége.

A közös igazgatás kérdésére nézve egész világosan kijelentik, hogy ez a legkülönbözőbb vexaturák után a társaság romlására fogna végül is vezetni, mert sem cseh, sem német emberre nem lehetne ezt bízni.* Az albérlő a városhoz latin nyelven adott nyilatkozataiban keresztnevét mindig németül, nemzetiségi characterét pedig latinul írta alá, ezért őt addig, míg a magyar színház vezetéséhez szükséges tanultságnak jelét nem adja, igazgatójoknak el nem fogadhatják. Ennek következtében más alkalmas igazgató kijelölését kérik.

A hazugság vádjára azt jegyzik meg, hogy a gróf tulajdonképen elejti azt a lényeges dolgot, hogy a lengyel vagy cseh társulatok egyikét sem üzték el a saját nemzeti színpadjokról s így midőn állít valamit a nélkül, hogy bizonyítaná, lelkiismeretlenség tőle a hazugság vádját olyan nagylelkűen ezen társaság nyakába akasztani.

A Bergopzoommal kötött szerződést nem tudja bemutatni, valamint azt sem tudja kimutatni, mily joggal ruházhatta át az B. egy évi színházi kedvezményt 3500 forintért reá, kizárólagos jog mellett. A színházaknál dívó szokás úgy hozza magával, hogy a bérlő a szerződés folytán csak arra kap jogot, hogy mérsékelt bemeneti díjakat szedhet. A közönség igényt tarthat a nemzeti culturát előmozdító darabok előadására; a bérlő pedig nem tilthatja el az erkölcsöt nem sértő darabok előadását és senkivel sem köthet mást kizáró szerződést. Ha a bérlő netán ilyen esztelen szerződést kötött volna, az nem másnak, hanem csak magának válhat kárára.

A mi a szerződésszegést illeti, azt úgy látszik albérlő ügyvéde a szokásos patvarkodási vizsketegből hozta föl, mert a magyar társaság nem a szerződés ellen izgat, sőt ajánlatot tesz, annak főbb pontjait megkönnyíteni.

* Később elálltak ettől az elvtől, mert pl. 1793-iki igazgatójuk nem tudott magyarul. A Ht. T.-hoz és Podmaniczkyhoz mindig német leveleket írt. (l. Orsz. levéltár.)

Ezen társaság nem akar mást előmozdítani, mit már a felsőbb hatóságok is nyilvánvalóvá tettek; ezért, ha az albérlő nem akarja a közöniséget megsérteni, a magyar társaságnak ne vessen szemére se vakmerőséget, se esztelenséget.

Az albérlő folyton szerződésszegés miatt jön indulatba — de azt nem tudja kimutatni. Pest városa jelentéséből kitetszőleg¹ a városi színház bérlője Tuschl és Unwerth grófnak szerződéséről a nyilvánosságnak nincsen tudomása, ezért ha Unwerth akár Bergopzoommal, akár Tuschl-lal szerződést kötött, ennek tisztán magánjellege van és csakis ilyenül tekinthető.

Egyébként — jegyzi meg méltatlankodva a társaság — ez a gr. Unwerth sem adófizető, sem polgár, sem nemes, sem indigena, tehát Magyarországon csakis külföldinek tekintendő, a ki kereskedik és bérletből tartja fön magát s *az alattvalók beneficiumait usurpálja*.

Reá olvassák, mint ilyenre az 1630. évi 30-ik és az 1715. évi 23-ik articulus; továbbá az 1525-iki 4-ik és az Albert első decretumainak 9-ik articulusát, a melyek értelménél fogva gr. Unwerth sem Tuschl-lal, sem Bergopzoommal nem léphetett törvényes alapon szerződési viszonyba. Ezért, miután Unwerth gróf szerződése jogszerint semmisnek tekintendő, a pesti polgári hatóság pedig nem is tekintheti bérlőnek és mivel mégis ellene szegül a társaság fensőségileg jóváhagyott igyekezetének, a közóhajnak és az egész nemes vármegyének, mely jegyzőkönyveit maga is magyar nyelven vezeti és ez alázatos társaságtól pártfogásait továbbra sem szándékozik megvonni, arra kéri a társulat a Ht. T.-ot, hogy általuk a pesti színházra vonatkozólag tett és a pesti hatóság által elfogadott egyezségi pontokat tekintélyével jóváhagyni és a pesti városi színháznak a hatóság által részökre való megnyittatását elrendelni méltóztassék.

Ez erélyes hangon tartott replica megtermette gyümölcsét, még pedig a társaság javára.²

Végre Pest városa tanácsa is megmozdult erre a nagy yeszekeedésre, és január 29-éről kelt végzésével meghagyta Kögl József kapitánynak és Doleviczeny Sándor tanácsnoknak, hogy hozzák tisztába az ügyet a társulat és Unwerth közt.³ A kiküldöttek nem

¹ L. mellékletképen az Orsz. levéltárban.

² Megvan az Orsz. levélt. 3025/791. febr. 23-iki beérkezési datum alatt.

³ A küldöttek jelentésének datuma, febr. 29. ENDRÖDY-nél hibás, mert az eredeti febr. 9-éről van keltezve. (L. Orsz. levéltár). V. ö. ENDRÖDY I. k. LIX. lap.

tudtak a fő- és albérlővel megállapodásra jutni s mellékeltek jelentésökhöz az albérlő nyilatkozatát, melyben erősen megtámadja a gróf a magyar társaság azon eljárását, hogy okait erőszakosan törekszik elferdíteni.

Ezek ellenében a leghatározottabban kijelenti: soha a társaság kívánalmaiba be nem egyezhet s azt sem fogja megengedni, hogy bárki is megtámadja saját jogaiban vagy azok ellen merészkedjék cselekedni. Ragaszkodik tehát azon jogához, melyet biztos és határozott időre szerzett nyilvánosságosan s melyben őt a legfelsőbb hatóság tekintélye meg is erősítette.

Az általok vitatott elv alapján bármely városi bérlőnek jövőben attól kellene tartania, hogy találkozni fog valaki, kinek eszébe juthat, a más hasznából a magáét kinyerni és így a más szerzett jogaiba behelyezkedni.

Hogy meddig terjed a saját hatásköre, erre nézve a tanács méltanyosságára és igazságérzetére appellál.

A fővárosi tanács az ügyek jelen állásában az 1790-iki 25716. sz. rendelethez híven elhatározta, hogy az egész ügyet a Ht. T. elé fogja terjesztetni. 1791. évi február 11-éről csakugyan kimerítő jelentést tett, a melyben az ügy egész fejlődését összegezve, azt határozat czéljából — saját pártoló vagy elutasító véleménye nélkül — az ügyiratok másolataival fölterjesztette.¹

A Ht. T. álláspontjára nézve, melyet e kérdésben elfoglalt, érdekes világot vet egy időközben tett jelentés. Ugyanis 1790. évi decz. 13-iki keltezéssel Bécsből véleményadás végett megküldötte az udvari Cancellaria azon kérvényt, melyet a pozsonyi küldöttek II. Lipóthoz benyújtottak *kizárólagos játszási joguk* megnyerése érdekében.²

A Ht. T. nem látja szükségét annak, így szól a véleményező jelentés, hogy a magyar színjátszó társaság kizárólagos privilegiumot nyerjen, de megengedhetőnek tartaná, hogy drámáit bárhol előadhassa az előljáró helyi hatóság engedélye folytán; azon körülmény figyelembevételével azonban, hogy némely helyeken német igazgatók tartják bérben a színházakat, tanácsolandónak tartaná, hogy a

* L. Orsz. levéltár.

** Véleményadás 2365 sz. a./791. január 31. beérkezési szám alatt (Orsz. levélt.)

magyar társaság oly helyeken az illető igazgatókkal előbb megállapodásra jutni igyekezzék.

Nem nagy éleslátás kell ahhoz, hogy e véleményből a Ht. T. azon szándékát megértsük, hogy bár a magyar társaság iránt nem érez ellenséges indulatot, távol áll tőle azt oly jogokkal fölruházni, melyek megvédik a német igazgatók akaratoskodásaitól és lételet rendületlen alapokra fektetik.

Míg a társulat külügyei ilyen bonyodalom tömkelegébe jutotak, belügyeik állapota sem volt ennél öröndetesebb. A társulat az első hónapokban már az eloszlásról kezdett gondolkozni. A társulat szellemi ügyeinek vezetője, Kelemen, az eloszlás helyett azt tanácsolta egyik januári ülésben, hogy a társulati tagok oly vidéki városokba utazzanak el, hol legalább kibérélhető színházi épületet találnak. Pörös ügyök egyelőre olyan stádiumban volt, hogy egyhamar kilátásuk sem lehetett, Budán vagy Pesten mielőbb játszhatni.

A társaság véleménye e tárgy körül megoszlott. Kelemen a tagok nagyobb részével az elutazás mellett volt, gr. Ráday a kisebb töredékkel e terv ellen dolgozott. Utoljára is Ráday terve győzött és a tagok Pesten maradtak.

Nagyobb baj volt mind ennél, hogy a társaság kebelében egyenetlenségek törtek ki. A társulat dolgai hasonlítottak a tavaszi időhöz «nem azért — írja ENDRÖDY — mintha helytelenül tudta volna azokat folytatni, hanem mivel kiki akara parancsolni inkább, semmint engedelmeskedni.»

A társaság törvényeket hozott, de azok még «jól meg sem melegedtek», csakhamar «falba rugattak». Gr. Ráday, a ki ellenezte ezen törvényeket — megunva a sok belső viszályt, otthagya a társaságot. Példáját csakhamar követték Szomor Máté és Ungváry János sértett önértetből végleg, a többiek inkább kényszerűségből ideiglenesen. Legalább ezt sejteti velünk ENDRÖDY humoros megjegyzése, hogy azok, kik a sarat kiállani eltökéltették, azért távoztak el ideiglenesen a városból, «mivel hogy a városi lakástól igen megalapított erszéneyeiket elérte a sok péntek.» Ez utóbbiaknak ígéretet tőn Kelemen, hogy mihelyt alkalmas helyet nyerhetnek, erről azonnal értesíteni fogja őket.

Így álltak a társulat belső ügyei, midőn Pest városa febr. 11-én kimerítő jelentést tett a Ht. T.-hoz.

A társaság hosszadalmas pereskedései mellőzésével mint legfőbb momentumot azt említjük meg, hogy a Ht. T. végre saját kebeléből PODMANICZKY JÓZSEF báró tanácsost küldötte ki, eszközölné ki a gróf és a magyar társaság közti egyességet és a gróft venné reá, hogy vállalná el maga a társulat igazgatását vagy adna játszási engedélyt a pesti játékszínen a magyar társaságnak. Báró Podmanitzky oly buzgalommal járt el a társulat ügyeiben, a mint azt csak várni lehetett «egy anyanyelvének előmozdítását régen szomjuhozó Magyartól.» Fáradozásainak nem volt sikere, «mint a szívérvány, úgy tűnt el minden igyekezetének gyümölcse.»

Ekkor felszólította a társulatot, terjesztene eléje egy új tervezetet. A társaság hosszú latin fölterjesztésében a következő projectummal állt elő:

«Midőn a színházak bérlői, directorai azt a nehézséget említik, hogy azon színházban, melyben a német társulat játszik, a magyar társulatot nem bocsáthatják és mivel a magyar társulat vállaira is ugyanazon feladat nehezedik, hogy a magyar nemzet kisebbitésével a saját hazájában valami zugba ne szoríttassék és nehogy színjátékainak nyilvánosságát elveszítse, azért ezen gátnak is bármiféle úton módon való elhárítására ezen tervezetet a legfelsőbb ítéletnek legalázatosabban alávetendőnek tartják.

Kétségtelen, hogy Pest városa a magyar nemzettől, ha tekintjük az országos főhatóságokat, vagy a mult vagy a jelen időt tekintetbe veszszük, úgy annyit, ha nem több nyereséget húz, mint a német nemzettől; ha tehát a tényleg már előbb létező színházat, melybe a városban lakást és fekvő vagyont bíró számos nemesség és a magyar polgárság eljárnak, a német játékok számára kell átengedni, a méltányosság azt ajánlaná, hogy a magyar lakosság számára is, melyet ezen gyönyörködtetésektől megfosztani nem lehet, hasonló színház emeltessék.

Ennélfogva ezen módon a magyar társaságot is külön színház illeti meg, melyet a város építene valami tágas, nyílt helyen (a lottónak mostani helyét lehetne átengedni, künn az úgynevezett Angol király szálloda előtt, vagy pedig a kecskeméti kapu előtti térséget lehetne kijelölni ezen célra). Egy ilyen gerendákból épült, kellő nagyságban elkészített színház, melyen hat-féle színváltoztatás lehetséges és télire is használtathassék, 2600 frtéért létesíthető volna.

Ezen színház költségéből, a magyar társulat évente 350 frtot lefizetne, akkor 10 év lefolyása alatt mind a tőke, mind az arányos évi kamat tökéletesen megtérítettik, maga a színház pedig a város minden terhe nélkül állva marad, sőt még jövőre is vagy a magyar társulattól

vagy másoktól, melyek Pesten majdnem állandóak, jövedelmezni fog az előadások után.

Minthogy végre az eddigi megegyezés tervében levő föltétel szerint a főbérló, ha jelenleg és jövőre számítjuk valamennyi előadásokat, a város pénztárába csak 350 frtot fizet, a magyar társulat pedig hasonlóképen 350-et és pedig annyira aránytalanul az összes színi előadásokhoz, sőt még ennél sokkal többet is ajánl, aztán egyébiránt pedig a német társulatnak nem alkalmatlankodik, ezen okoknál fogva magát minden más fizetési kötelezettségtől és mindennemű vagy a játszás napjaira vagy a belépési díjra vonatkozó és a bérloktól nem követelhető függéstől vagy alárendeléstől fölmentetni fölötte kéri.

Ha a bérló azonkívül bármiféle kártérítést követelne, úgy azt azon várostól kellene követelnie, melynek kebelében bármiféle tisztességes színjátékoknak megtartása a közérdekkel megegyezik.

Egyebekre nézve a magyar társulat azon okból sem akarná bérletét a német társulat bérével összekeverni, mivel a Pestvárosi bérletekről szóló negyedévi számadás kivonatának értelmében, mely legközelebb a Nagyméltóságú Tanácshoz átküldetett, a bérletek 1787-ben kezdődtek, a reá következő negyedik év felében és tán a mai napig is egyetlen egy fillér sem jött a városi pénztárba színházi bér czíme alatt, ámbár hinni kell, hogy a jelmeztánczok bérloje a szokásos 100 aranyat a színház bérlojének évente rendszeren lefizette.

A mi Buda városát illeti, a pesti előadásoknál főnforgó körülmények mellett a magyar társulat azt is tekintetbe vette, hogy ugyanott a Duna partján valamely faszínház létezik, ezen színház pedig belső készülékekben hiányos és a télen át nem használható. (1792-ben, midőn a társulat beléköltözött, ezt nagyon is tapasztalhatta, mint látni fogjuk.) De nehogy annak magántulajdonosa az évi bért fölemelhesse, azt vagy meg kellene a városnak venni és átalakítani, vagy pedig helyette valami tágas és nyílt téren, mely mind a várra, mind a városra alkalmasabb lenne, hasonló kártérítés mellett, mint a minő a pesti színházra terveztetett, egy másikat kellene szerezni és átalakítani.

A Ht. T. leirata végre leérkezvén, az ügy kedvező fordulatot vett ez által. A fordított szöveg így szól:

«Böles és körületekintő tisztelt urak! A magyar színésztársulat kérénye ügyében, mely szerint azon kizárólagos kiváltságért folyamodnak, hogy magyar színműveket bárhol adhasson elő, ez ő Felségéhez terjesztvén, a királyi helytartó tanács a kegyelmes királyi helyeslés szerint köteles a városi tanácsnak tudtára adni, hogy említett, Pesten időző társulatot értesitse arról, hogy neki megadatik az engedelem, drámákat, vígjátékokat és mindennemű színdarabokat hazai magyar nyelven bárhol

a helybeli tanács értesítése mellett, előadni, ha pedig oly helyen, hol ezen előadások tartandók volnának, már más német szintársulatok a színháznak és szindaraboknak bérleti szerződés által biztosított birtokában volnának, minthogy a harmadik jogát bántani nem lehet: ez esetben eme magyar szintársulat a tényleges bérlőkkel kötendő szerződésre utasíttatik. Föladatának tekintse e szerint a városi tanács, az előzetes kegyelmes királyi határozatról említett színésztársulatot kellően és mihez tartás végett értesíteni. Kelt a magyar kir. h. t. tanács Budán 1791 ápril 1-én tartott üléséből. Önök jóakarói Zichy Károly gróf s. k. Skerleca Ferencz s. k. Stettner József s. k. Fölvastatott 1791 ápril 19. Ezen kegyelmes rendelet mind a színház bérlőjének, mind a magyar társulatnak magatartás végett egyenlően tudtára adassék. Elhatároztatott Pest Városának tanácsülésében 1791. ápr. 21. A város tanácsától ugyanott.»

Ugyanezen időben vette Pestmegye Unwerthnek végelhatározását tudató jelentését, valamint a föntérintett sértegető levelet is. A Ht. T. végzésének kedvező behatása alatt nem mulasztotta el a magyar társaság ügyéről újabban is kedvező jelentést tenni a Ht. T.-hoz és egyúttal Unwerth grófot tisztességesebb írásmodorra utasítani.

Hátra volt még a társulat azon ügyének elintézése, mely a játszószín helyére vonatkozott. A Ht. T.-nak 1791 május 14-éről kelt végzése, a következőképen intézkedett ezen kérdésben:

Miután nincs remény arra nézve, hogy barátságos úton oldassék meg ezen ügy, rendeli, hogy számára másféle alkalmas helyet kell keresni. Unwerth gróf azt is kijelenté, hogy nincs kifogása az ellen, ha a m. társaság más bérházban játszik, azért a budai tanácscsal is érintkezésbe tévén magát, tudja meg az albérlő gróftól: mit kíván fizettetni kárpótlás fejében. Törekedjenek az ügyet lehető legkedvezőbben elintézni és egyúttal az iránt is véleményöket nyilvánítani, vajjon mily helyet és épületet és miféle föltételek mellett lehetne a folyamodók számára magyar szini előadások tarthatása céljából kijelölni.

Pest városa követeit kiküldvén, azok ezen magas utasítás daczára sem tudtak kedvezőbb eredményt elérni. A két küldött magához vevén Kelement és Kovácsot, megjelentek Unwerth grófnál és a kárpótlási összegre nézve véleményét kérték.

Unwerth kijelentette ugyan, hogy nem akarja a társulat ügyét megnehezíteni, de az évi bér fizetését a következő súlyos föltételekhez kötötte:

1. Leszámítván a | övedelemből a mindennapi költségeket (u. m.

hirdetmények nyomását, világítást, zenészek és statisták fizetését), kötelesek lennének a jövedelem egy harmadát átadni.

2. Vagy pedig a Pozsonyban létező faszínház példájára minden egyes előadásért a német társulat esetleges vesztesége címén 6 frtot fizessenek, ha pedig kevesebbet kapna, ő nem fog követelőleg föllépni.

3. Hogy a magyar társulat azon napokon, melyeken a német játszik, u. m. Pesten vasárnap, kedd, csütörtök és szombaton előadásait ne tarthassa.

4. Mivel pedig jövedelmei a vasárnapoktól és ünnepektől függnék, valamennyi vasárnapokat és ünnepeket megtartja magának az albérlő úr, hasonlókép a vásárok idejét (mely vásáridőben tudniillik a magyar társulat saját darabjait csak az albérlő úrtól kijelölendő napokon és órákban adhatja). Kivesz azonkívül néhány napot, körülbelül 11-et, melyek néhány színész számára a szerződésből magán úton kizárva, ha azok a magyar társulat napjaira esnek, azon napokon hasonlókép a társulatnak játszani tilos volna.

Minderre ellenvetőleg a magyar társulat nevében azt felelték a város küldöttei, hogy az Unwerth gróf által ajánlott feltételek el nem fogadhatók és pedig

1. Azért nem, mert Unwerth gróf úr, a ki színházat nem is enged át, tulajdonképen semmiért akarja a tiszta jövedelem egyharmadát; mert kétharmadrész a társulat 30 egyéne közt az összeg elégtelen voltának nyilvánvalósága mellett volna szétoosztandó és mivel akkor mindig az albérlő úr egy embere ellenőrizné a pénztárt, ki esetleg a jövedelem elfogadásánál elsőbbséget követelne és olyformán nem is részesülnének a m. tagok a keresett függetlenségben; végül azért, mivel a magyar társulat tagjai számát szaporítani is törekszik, hogy a birodalom többi városaiban is szerepelhessen, ha pedig a jövedelem $\frac{1}{3}$ -át köteleztetnék átadni, úgy tagjainak számát nemcsak nem növelhetné, de meg kellene szorítani.

2. Ezen társulat a pozsonyi faszínház példájára az egyes előadások után 6 forintot fizetni nem képes, mert a pozsonyi színészek például említett 6 frtjokért színházzal is rendelkeznek, itten pedig 6 forintért a bérlőtől mit sem nyernek. Egy hasonló eset alkalmából példát is tud arra fölhozni, hogy Pesten mindaddig t. i. míg az előadások Léhner Tóbiás urtól voltak bérelve, a színésztársulat 7 teljes éven át egyetlen egy alkalommal 8 frtot, különben mindig 4. v. 5 forintot fizetett és eme 5 forintért hallgató térrel és színpaddal, tehát e szerint teljes színházzal rendelkezett, melyet Unwerth gróf úr adni nem akar; egyébiránt pedig, ha a magyar társulat az egyes előadásokért 6 frtot fizetne és a tervileg kijelölt hetenkinti három napon, t. i. hétfőn, szerdán és pénteken (melyek egyébiránt az alsóbb néposztály napjai) játszanék s így egy évben 50 héten

át 150 darab után 6 frtot fizetne, akkor az egyedüli játszási engedélyért színház nélkül 900 frtot fizetne s így valamennyi előadások összes bérét viselni kényszerülne, azonfelül pedig a gondozás vagy kiadás terhe is őt nyomná! Ugyanily elbirálás alá esnék ama záradék, hogyha a társulat kevesebb bevételhez jutna, akkor az albérlő semmit sem követelne, a mi különben is természetes, hogy a hol veszteséget látnak, nyereséget hajhászni nem lehetséges.

3. Ámbár vonatkozással ezen pontra, azon panasz merülhetne föl, hogy mivel az ezen társulatra eső napokon és pedig szünetkor hétfőn és szerdán a nemesek mulatságai (máskép Nobel-Ball) tartatnának, azért a társulat nagy veszteséget szenvedne, a 40 napi bőjt alatt pedig a reaeső napokat u. m. szerdát és pénteket, melyeken játszani nem szokás, el kellene vesztenie, még sem vonakodnék sokáig ezen ponthoz járulni, ha a 40 nap alatt szerda és péntek helyébe más szüneti napot engednének neki; de mivel ezeken a magyar társulat számára kijelölt napokon a híd-nál fekvő ligetben az estéli órákban zene van s így a színháztól sok néző elvonatnék, azért nagyon kérnék, hogy eme zenét először az előadások után tartsák és egyébként is fölötte óhajtják, hogy a társulatra eső napokon tűzi játékok vagy más egyéb esti látványok tartásának ne kedvezzenek.

4. Hogy a magyar társulat lemondjon a vasárnapokról, ünnepnapokról, az reájok nézve fölötte nagy veszteséggel járó lenne, mind azért, mivel darabjait azok számára is akarja adni, kik szüneti napon megjelenni nem képesek, mind pedig azért, mivel Unwerth gróf úr panaszol-gatja, hogy szüneti napokon gyakran kárt szenved és azt csak vasárnapokon és ünnepnapokon pótolhatja, tehát mindenesetre jogtalanság volna, ha a magyar társulatnak egyedül a szüneti napok jelöltetnének ki olyanokul, melyeken veszteséget kellend szenvedniök és ezen káron fölül, sőt azért is, a mi kárnak veendő, még díjat is volna kénytelen fizetni.

Minthogy tehát az albérlő úrtól tett föltételekből nyilvánvaló, hogy azok a társulatnak tiszta kárára vannak, azért a társulat kijelentette, hogy azokhoz hozzá nem járulhat.

Végül ajánlottuk — így szól a jelentés — a színház helyéül először a már fönnálló növeldei épületben levő elég tágas termet, melyben a papság szokta előadásait tartani. Másodszor a Virágos kertet, melyben elegendő hely volna a színház építésére. Harmadszor: a Váczi kapu előtt fekvő térséget, hol különben valódi szilárd anyagból építendő színház keletkezése előre látható és a hol az időközi fa-színházat lehetne ideiglenesen fölépíteni.

Ezek után a társulat kinyilatkoztatta, hogy bárminémű nyilvános

és tágas helyet elfogadni hajlandó, hanem első sorban, a mi a növeldei épület termét illeti, megjegyzik, hogy ott azon nehézség van, hogy az, mint negyedik emeleten levő, csak több mint 60 lépcső meghaladásával érhető el és azonkívül a nemesek elkülönített ülő helyei, mivel ez által mások lealacsonyítva érezhetnék magokat, nem alkalmazhatók. A mi a kertet illeti, a hely ugyan nagyon elfogadható, hanem minthogy pör tárgyát képezi és magán ember birtoka, kétségen kívül kellemetlenségeket fogna okozni és azért inkább óhajtáná, hogy a harmadik helyen kijelölt tér engedtessek át neki.

Végül, mivel ez eljárás a budai tanácscsal egyetértőleg volt elvégzendő, ugyanazon tanácshoz is átmentek a küldöttek, de ott azon választ nyerték, hogy ezen ügyben ők külön rendeletet fognak készíteni és külön jelentésben fogják véleményüket előadni.

A föntebbi jelentés (1791. július 23-áról) fölterjesztetvén a Ht. T.-hoz Pest városa részéről, onnan aug. 19-éről a következő utasítás érkezett le Pest városához:

«Azon föltételekből, melyeket Unwerth gróf albérlő úr a városi tanács jul. 23-án 2375. sz. a. kelt jelentése szerint a magyar társulat hazai nyelven történő darabjainak előadásában előszab, nyilvánvaló, hogy azok a kérvényező társulatra nézve nagyon terhesek. Tehát a városi tanács kötelessége leendő, önként az albérlő úrra hatni, hogy az a közös kíváncsolomnak alárendelvén magát, mérsékelt és a méltányossággal inkább megegyeztethető föltételeket szabjon a folyamodóknak. A mi a Váci kapu előtt fekvő helyet illeti, minthogy az egy színház nem sokáig halasztható építésére van szánva s vonatkozással ezen hely választására ő apostoli felségének már jelentés is tétetett, hogy ezen tervet halasztani nem lehet. A növelde nézve tett ajánlat mai kelettel a pesti kamarai (gazdasághivatali) igazgatóval közöltetik, mire nézve a városi tanács bővebb rendelkezést várjon be.»

Ezen ügyben aztán a következőképen utasította Pest városa küldöttjeit:

«Jelen ügyben kiküldött biztos urak önként is törekedni fognak Unwerth gróf albérlő urat megindítani, hogy a magyar társulatnak mérsékelt és a méltányossággal inkább megegyező föltételeket szabjon és a kiküldöttek pedig jelentéseket meg fogják tenni ez ügyben a tanácsnak. Egyébiránt e jóakaró határozat a magyar társulattal is tudomásvétel végett közlendő. Határozatott a pesti tanács ülésében, szeptember 7-én.»

Az alkudozás ezúttal, mint a városi küldötteknek 1791. nov. 6-áról kelt jelentéséből kitetszik, eredményre vezetett.

Örömmel jelenthették, hogy 1791. év október 23-án az említett gróf urat Kelemen Lászlóval és Rózsa Mártonnal, a nevezett társaság tagjaival, személyesen meglátogatták és a fővárosi jóakaró határozat szavainak elolvasása mellett tudtára adták újabb jövetelök okát, mire az említett gróf úr, közbenjárásukra a következőkben nyugodott meg:

Miután a mostani színház mindkét társaságnak szolgálatára nem állhat, a magyar társulat gondoskodjék külön színházról, egyébiránt pedig: ugyanazon magyar társulat az egész évben és pedig nevezetesen a 40 napi bőjt és az advent, valamint a vásárok egész ideje alatt és nagyobb összecsoportulások alkalmával, a mely szüneti napokon csak tesszik, nemkülönben oly vásár- és ünnepnapokon, melyek szabályzatilag nincsenek kivéve, az egész éven át magyar előadásait belátása szerint szabadon és függetlenül tarthatja. De minden egyes darab előadásaért 3 db. aranyat tartozzék a gróf úrnak halasztás nélkül fizetni. Ezen feltételekhez végül a magyar társulat is akarattal és szívesen hozzájárult, sőt ezen felül még azt is ajánlá, hogy ha esetleg a 40 napi bőjt, az advent és a vásári csoportulások idején kívül más időben kevesebb néző volna remélhető, azért az év hátralévő részében ki fogja kerülni azt, hogy az albérlő úrnak oly napokon alkalmatlankodjék előadásaival, midőn ő az egyik vagy másik városban előadásokat tartat. Egyébiránt mindkét részről abban kölcsönösen megegyeztek, hogy úgy az egyik mint a másik fél sem a színházi hirdetésekben, annál kevésbbé az előadások alatt oly kifejezéseket ne használjon, melyek a másik nemzetet sértenék.

Természetesen, első tekintetre nagyon kedvezőnek látszik az Unwerthtel kötött szerződés feltétele, de hogy az mennyire előnyös volt a grófra nézve, a legegyszerűbb számításból is kitetszik. Ha a magyar társulat hetenkint csak háromszor játszik, előadásonkint 3 db arany bér fizetése mellett, úgy két annyit fizet Unwerth grófnak, mint a mennyiért ő bérelte ki a főváros mindkét színházát.

Valóban ironicusan hangzik, hogy a magyar társulatnak kellett még a német színházak után járó bért is lefizetni.

De e kényszerhelyzetből nem volt más menekvés, ha csak erőszakhoz nem akarnak nyúlni. Ez azonban a magyarság részéről oly méltatlanság volt volna, mely bizonyára a magyar játékszín ügyét csirájában semmisíti meg.

Kovács János és Kelemen László most már hozzáláttak egy alkalmas épület kiszemeléséhez.

Mielőtt Kelement és Kovácsot ezen útjokon tovább kísérnök, nem tartjuk érdektelennek egy reánk maradt számadás alapján megvilágítani a társulat pénzügyi helyzetét e válpontnál. Ugyanis midőn 1796-ban a társaság széjjel ment, azok közt, kik igényekkel állottak elő, ott találunk egy Oláh János nevű egyént is, a ki 109 frt 30 krra terjedő kölcsönpénzének visszatérítését kérte. Jellemző, hogy ezen adósságnak első nyomai 1791-ig nyúlnak föl, midőn Kelemen László, Pesthi Lászlónak, mint tanunak jelenlétében december 14-iki keltezéssel «számadást» ad a «sógor uramnak», a ki a társaság számára pénzt adott kölcsön «egyszer s másszor». Így pl. 40 Rh. firtokat kap tőle egyszer segedelmtől «dolgaink előmenetelére, azt teljes igyekezettel czélozván.» Ugyancsak febr. 2-án az említett sógor úrnál egy szobát fogadott föl a társaság számára negyedévi tíz forintért. Később 1791. Szt.-György napkor ugyanezen szobára megalkudott egy esztendőre (1792. Szt.-György napig) évi 60 forintért és december 14-én 1791. még két szobát bérelt ki «a társaságnak szükségére» 1792. Szt.-Györgyig 35 frtért. Ezt a 4 tételt 145 frtig lassankint lefizette. Adós maradt azonban — a saját kosztjáért 90 frttal (1791. május 1-étől december 15-éig havi 12 frttal alkudván azt ki). Továbbá május 16-ától kezdve egész június végéig másfél hónapig Török Magdolnáért,* ki mint társaságbeli tag «szállásért és asztalért» havonkénti 13 frtot tartozott volna fizetni. E szerint másfél hónapról 19 frt 30 kr hátralék maradt utána is.

«Hogy a jelen való számadás szerint — így szól a záradék — mindenek igazán felszámoltattak és sem többet, sem kevesebbet 254 frt 30 krt nem tesznek, és hogy ezen számadásnak megjegyzése szerint az ház árendájának üdeje 1792. esztendőben előforduló Szt.-György napkor okvetetlen minden legkisebb kifogás nélkül kifizetőgyön, különben tellyes hatalma legyen Sógor uramnak a fent kiírt summáig minden Pör Patvar nélkül magát excontentálni.»**

Elképzelhetjük, hogy azon társulati tagok, a kiknek nem volt esetleg Pesten valami jötevő «sógor urok», mennyi nyomort szenvedhettek, midőn a társulat feje is odáig jutott, hogy kosztját sem tudta $\frac{3}{4}$ évig kifizetni. A társulati tagok első kiköltözése Pestről 1791. január havában mulhatlan szükség volt. Ha Pesten marad-

* Később Várady Mihály színész neje lett.

** Orsz. levéltár.

nak és a társaság eljövendő jövedelmei fejében élösködnek, úgy mint azt Kelemen tette, bizonyára oly szép összeg adósság kerül össze, e mely miatt később a társaság a legkellemetlenebb helyzetbe jöhet.

Ez a 109 frt 30 krnyi hátralék, mely a főösszezből még 1796-ban is törlesztetlen maradt, jelképe a magyar színészet elhagyatottságának, hogy ne mondjuk, nyomorának.

A társaság annyi viszontagság után végre is megnyerte a játsszási engedélyt. Az első és legfőbb aggodalmon tehát túl voltak. Valamennyi akadály azonban még sem volt legyőzve. Először is helyről kellett gondoskodniok. A vár bástyaiból alakított pesti Rondellából, melyet a magyar színészek később száraz malomnak neveztek el, valamint a budai várszínházból, melyet karmelita-zárdából csináltak színházzá, ki voltak zárva, mivel azokban a városi német színjátszó társaság működött. A budai «vörös sündisznót» és a «fehér keresztet» nem használták színházi czélokra. Volt ugyan a vízivárosban Budán még egy színház — de ezt a lakosok kényelmére csak 1797. nov. 23-án nyitották meg.* Egyetlen helyiségül az a faalkotmány kínálkozott a budai hídfőnél, melyet Raischel J. Gáspár «cs. k. és polgári ácsmester» emeltetett. Bármely siralmas kinézésű volt is ez az épület, Kelemen minden igyekezetét oda fordította, hogy legalább ezt nyerhesse meg.

Az Unwerthtel megkötött egység után az elszéledt társakat kezdte egybehívni és azokkal november 5-én oly értelmű szerződést kötött, melyben a társulati tagok u. m. *Pesthy László, Rózsa Márton, Papp Gábor, Schi Ferencz, Szép Ignác, Horváth János* és az összes női tagok kötelezték magokat,

«ha Kelemen László úr, ki is ezen Társaság mellett eleitől fogva mostanig serényen fáradozott és további fáradságait is ajánlja minékünk, akárhol az országban Játzó-szint és annyira való pénzbeli segédelmet vagy egyéb módot talál, hogy miglen Társaságunk jobb állapotra juthat vagyis a nevezett városokban állandóul maradhat, a szükséges költségeken kívül megmaradandó jövedelemhez jussunkat tartván, személy szerint holnaponkint legalább tíz forintjával számlálандó szükséges élelmünkre fizetendő költséget megszerezi, mi ő kogyelmével a társaságot,

* 1. Ofner u. Pester Theatertaschenbuch für das Jahr 1797, megjelent 1798, 8°, lapszám nélkül (36 lap). Múzeumi könyvtár. Ez volt az ú. n. Falk-féle színház.

egyező igyekezettel fentartani, magunkat hozzája társul kapcsolni, mindennemű Játszószin Rendtartásoknak eleget tenni, az előforduló személyi viseletekre alkalmasakká tenni és ugyan a nevezett többet fáradozó tagnak K. L. úrnak vezérlésének és igazgatásának engedelmeskedni kívánunk és el sem is mulatjuk stb.»*

Ekként rendbe hozván ügyét Kelemen a tagokkal, bejárta a «Magyar Uraságokat» és közölvén velök a társaság állapotát, segedelemért esedezett, hogy a játékszinhez szükséges eszközöket beszerezhesse. A megyéről sem feledkezett meg s miután azzal is hivatalosan közölte a dolgok állását, el nem mulasztotta annak további támogatását kikérni.

A második esztendő tehát jobban végződött az elsőnél. Elvi jelentőségű eredményen kívül bár semmi tényleges sikert nem tudtak felmutatni, de már az is, hogy játszhatási joguk többé nem vonatik kétségbe, oly siker volt, a mely miatt nyugodtabban tekinthettek a jövőre elé. Igaz, hogy a segedelemért házalni járó magyar színészet furcsa ellenképe annak az óriási lelkesedésnek, a melynek behatása alatt megszületett; de végre is színészetünk sem kerülhetett ki, «hogy a mohón kilobbant hazafiság», a lelkesedés első mámore után őt is legalább egyidőre cserbe hagyja, míg az örvény szélére jut. Ekkor aztán kilobbán újra a lelkesedés elalvó tüze és a társaság az országos pártolás égise alatt alkalmat nyert, hogy — tovább tengesse életét.

---

* Lásd ENDRÓDY-nél II. k. VIII—IX. lap.

III.

Raischl budai nyári színházának kibérlése. — Levél Battyány József primáshoz. — Protasevitz Benedek József. — Egyenetlenségek. — II. Lipót halála. — Kelemen leköszönése és számadása. — A május 5-iki színi előadás. — A Magyar Hirmondó tudósításai. — Jövedelem. — Protasevitz leköszönése. — gr. Ráday Pál újra igazgatója lesz a társulatnak. — gr. Ráday programja. — Kármán József. — A Magyar Hirmondó tudósításai. — Az Ephemerides politico-litterariæ följegyzései. — Intelmek a magyar nyelv és magyar színészet érdekében. — A hanyatlás napjai. — A színésztársaság kérvénye az ország összes megyéihez. — A Seminariumi helyiség. — Megyei átiratok. — Gömör, Szathmár, Zala, Szabolch és Zemplén megyék átiratai. — Az országos érdeklődés.

Kelemen László 1792. január 28-án megkötötte a szerződést a következő föltételek mellett:

1. Raischl G. átadja a tulajdonát képező és a budai részen a Duna mellett közel a hajóhídhöz álló fa-színházát *egy évre* Kelemennek és arra kötelezi magát, hogy a páholyokat, a földszíntet (Nobel-Parterre) és a karzatot helyreállítja; mindezekért K. 200 Rh. forint évi bért fizet. Az év azon naptól fog számíttatni, melyen az első előadást fogják az épületben megtartani. 2. A mi a színpadot illeti, a bérbeadó saját kötelességének fogja ismerni az ahhoz szükséges faanyagot beszerezni, a mi azonban azok elkészítését és a scenariumhoz szükséges anyagot illeti, ezekről a bérbevevő tartozik gondoskodni. 3. A bérösszeget évnegyedenként kell fizetni. 4. Azon esetben pedig, (a mitől Isten mentsen) ha akár a bérlőnek, akár színészeinek gondatlanságából tűz keletkeznék, köteleztetnek a kár megtérítésére.*

A kezdet nehézségein ezzel túlestek volna, mert a játzsási engedély kezökben volt, a színhelyet is kibérelték, a tagok megkötötték a szerződést s a «magyar uraságok» nagylelkűsége folytán

* A szerződést, melynek német eredetijét ENDRÓDY közli (II. k. VI—VII. l.), Kelemen mint «der bemeldten Gesellschaft Principal Glied, Raischl pedig mint «Kaiserlich königlich und bürgerl. Zimmer Meister als Theater-Inhaber» jegyzik alá.

jutott a legszükségesebb dolgokra is. A legközelebbi teendő: a színházat felszerelni. Az épület egyes részeinek helyreállítását ugyan Raischl vállalta el, de a scenarium az ő gondukat képezte. A képíróval Kelemen 300 frtig megkötötte az alkut, a kárpitossal pedig 48 frtban egyezett meg a kárpitok fölszegezése és helyreállítása iránt. Mindehhez azonban a legszükségesebb — a pénz — hiányozván, a társaság megkezdte a könyörgő levelek írását. Úgy látszik, többfelé is irtak ily kérő-leveleket, de ENDRÖDY «egyebekről nem szólván», csakis azon jellemző levelet közli, melyet a színésztársaság Batthyányi József herczegprimáshoz intézett * 1792. febr. 3-án.

Előadják, hogy a scenarium felállítása 300 frtba került s a játékdarabnkhoz szükséges öltözetekre pedig 600 frtot költöttek. Ugy tervezik, hogy József napján nyitják meg a színházat. Érzi a társaság, ha az «utolsó módokhoz» nem nyúl és a megkezdett úton most nem halad előre, «mivel most folynak azon arany idők, melyek között a magyar Theatrom örök állandóságra tétethetik,» a magyar «theatromi iskola» nem fog megnyílni.

Ha más nemzeteknél nem kárhoztatják a nemzeti érzelmet, sőt minden oly irányú törekvést támogatnak is, miért ne bátorkodhatnának ők is egy oly férfihoz folyamodni, kinek hazája boldogítása szívéen fekszik és «első jussa vagyon aztat díszíteni,» annyival inkább, miután ez által «maga Hazánk nyelvéhez jutni segítetik.»**

Tudják színészeink, hogy e lépesök szembetünő, de valójában «rendes lépés, melyen az egész haza Herczegségednek ereje által hajdani virtussaira vezéreltetni kíván.» *Ha e játékszín megnyílhatik, kevés idő múlva az egész világra el fog hatni a magyar nyelv hangja.* Egy ily épület felállítása (és ez mintha panaszképen hangzanék ezen levélben) fejedelmeket illet, azért hiszik, hogy nem követnek el hibát, midőn az ő segélyét kérik ki. Senki sem mer ehhez hozzáfogni, mert tudja, hogy nincs joga rá. A Haza bizonnyára meg fogja nevét örökíteni azon emlékezet-oszlop által, melyet «munkájának jutalmául Neve örökítésére emelni fog.»

A primás hátiratilag azon választ küldötte aztán a társaságnak, hogy ámbár ez a tárgy nem tartozik az ő spherájába, sőt a terv kivitelben jót is, rosszat is, kellemetlent is szülhet; de mivel ez a nemzeti nyelv ügyét érdekli s mert reményli, hogy a nemes czéltól nem fog eltérni, ezért segélyképen 600 frtot helyez kilátásba,

* II. k. X—XIII. lap.

** RÉVAY tudvalevőleg egészen ellenkező véleményt táplált a primásról I. Figyelő XIII, k. 315. lap. RÉVAY levelét ORCZY-hoz.

ha biztosítást nyer, hogy az összeget nem fogják elfecséreleni vagy más czélokra fordítani.*

Nem volt a társaságnak arra kilátása, hogy fejedelme építse föl játékszinét, de a most folyó «arany-időket» sem akarta elszalasztani, mert sejtette, ha most nem tudnak eredményhez jutni — későbbben mindez még nehezebben fog menni. A «magyar uraságok» után a gazdag főpapság ajtain kezd kopogtatni s nem minden alázkodás nélkül kéri arra az alamizsnát, hogy a hazát anyanyelvéhez jutni segítse. Battyányi válasza nemcsak a mellett szól, hogy a cath. clerus egy része nem irtózott az áldozattól, midőn nemzeti ügyről volt szó, de azt is documentálja, hogy nem vezett ki közülök az az osztálya a hazafiaknak, mely ott, hol nemzeti ügyről volt szó, szívesen túltette magát minden előítéleten s nem keresett mentséget hivatali állásának jellegében.

A tényleg beérkezett és a reménybeli adományok alapján hozzáfoghatott a társaság a próbákhoz. Ekkor tűnt ki először, hogy tulajdonképen nincs köztök egy is, ki a színi ismeretekben jártas volna és a társulati tagokat kellő instructiókkal láthatná el. Kelemen László ekkor egy Protasevitz Benedek nevű urat kért föl erre a tisztségre.** Protasevitz lengyel származású — de egyébként igen homályos multú férfiú, ki régebben állítólag német szintársulatoknál működött volna. Annyi tény, hogy sokra nem vihette a színészetnél, mert emlékét sehol sem találtuk megőrizve. Idővel Pesten telepedett meg és Thalia helyett Bacchust szolgált, amennyiben tokaji borokkal kereskedett. E prózai foglalkozás daczára úgy látszik nagyra volt színi ismereteivel, mert az első felszólítást csak félvállról fogadta.

* A latin eredeti ENDRÖDY-nél II. k. XIII. lap. Ezt az összeget egy későbbi sürgetés folytán 1792. július havában kapta meg a társaság. L. ENDRÖDY, II. k. XXXV. lap.

** A *Magyar Hírmondó* I. k. 646. lapján a következő tudósítást közölte róla: «A magy. Teátrumnak ügyét egy *érdemes* pesti polgár, Protasevitz József úr, fogta fel, a ki származására nézve ugyan Nemes Lengyel, de valamint *nemzeti nyelvünket jól tudja, úgy valóban a nemes magyar érzékenységekkel is nem kevés mértékben bír.* Magára vállalta t. i. ezen jó szívű hazafi, hogy első májustól fogva nyolcz hétig gondját viselendi, minden pénz és jutalom kívánás nélkül a Teatrom kasszájának s a mi még fenn fog abban 8 hét után, a kívántató költségek megtétele után maradni, azt átadja akkor teátrumi fundusul.» A következmény megmutatta, hogy ebből a reményből kevés ment teljesezésbe.

Éreztetni akarta, hogy nem látja magát különösen megtiszteltetve e megbízás által — de a következés az ellenkezőt mutatta, mert midőn a társaság más tanító után látott, maga kereste föl azt. Ezen alkalommal szóvitába eredvén az első tanítóval, kit a társaság helyette bízott meg a tanítással, az otthagyta a társaságot s így Protasevitz maradt a helyzet ura. A társaságnak nem maradt más választása, mint hogy Protasevitzet kérje föl arra, hogy «a játékos tagokat a meséknek előmutatásában igazgatná.»

Sok valószínűség szól a mellett, hogy e dramaturg-kérdésnél kezdődik meg azon társulati viszály, mely később a társulat teljes fölbomlására vezetett. Az intrikusok alakjai ugyan még homályba vannak burkolva — de nemsokára tisztul a látkör és előttünk áll az a töredéke a társaságnak, mely Kelemen ellen agyarkodik, egyelőre titkon.

ENDRÖDY, ki valóban pártatlan igazságérzettől vezettetve, írta meg e néhány év történetét s ki ezért mint teljes hitelű tanú a legkomolyabb figyelembe vételre joggal tarthat igényt, Protasevitzet ezúttal nagyon rossz világításba helyezi.* Nem fejtegeti Protasevitz czélját, azt sem kutatja, «tüzelt légyen-é önön fazeka alá» — de tény az, hogy az első szakadás az ő megjelenésével áll be a társulatnál. ENDRÖDY még egy súlyosabb vádat sem akar elhallgatni, melylyel Protasevitzet a közvélemény sujtotta. Agent provocateurnek tartották őt, ki azzal a szándékkal lépett be a társaságba, hogy a meghasonlás magvát elhintse. A magyar társaság játékszíne felállításának kérdése kedvező eldöntésben részesült. Az volt a terv (a közönség hite szerint), hogy a társaság hosszas fennállásra erős, mély gyökeret ne verhessen. Protasevitz csak eszköz volt volna egy ismeretlen kezében. Alig hihető, hogy a közvélemény minden alapos indok nélkül valakit ily szereplés föltevésével merhetett megbecsteleníteni.

Protasevitznek, mint ügyes politikusnak, első dolga volt, hogy épen azon tagokat nyerje meg magának, kik meghívását a legjobban elleneztek: Seiyt, Rózsát, Pesthit. Tudta, hogy a másik táborban úgys barátokra akad — ellenségeit kellett tehát előbb lekenyerezni. Kelemen ugyanekkor a társaság érdekében el akart utazni, hogy a színházépítésre pénzeket vegyen át. Értesült azonban

* A III. kötetben magasztalja.

az alattomban folyó machinációkról. Nehogy távollétében kiját-
szak, egybehívta a tagokat, hogy nyilatkoznának az ő igazgatását
illetőleg még most, mielőtt nagyobb költségekbe verte volna magát.

A tagok erre szándékukat a következőkben terjesztették elő:

Szinte két esztendei fáradozás után ott áll a színjáték ügye, hogy
csaknem elmondhatják, «porba dőlt minden ügyekezetünk.» Ezen eltö-
rölhetetlen gyalázattól azonban mind a nemzetet, mind Kelemen urat
meg akarják menteni. Kelemennel szemben elismerik, hogy eleitől fogva
legtöbbet fáradozott a magyar játékszín föllállítása körül. Vezére volt a
hazájához vonzó szeretet, társa pedig a régi és munkához törődött állha-
tatosság. Az ellenök és szándékuk ellen szegődött balszerencsét legyőzni
törekedett olyképen, hogy maga szerezte be a theatromhoz szükséges esz-
közöket és ruházatot, sőt ezt ígéré jövőre is. Ezért vele szemben a követ-
kezőre kötelezi magát a társaság:

1. Miután Kelemen szerezi be mind a szükséges eszközöket, azért
a társaság a pénztár gondozását reá bizza, de saját kebeléből egy «ellen-
vigyázót» rendel, ki a dologhoz tartozó jegyzőkönyv vezetője.

2. Tartozik Kelemen minden hónap végével «minden percentu-
mokról és erogatumokról» a társaságnak egy e célra kirendelt bizottsága
előtt beszámolni.

3. Április 1-étől kezdve minden tagnak hetenkint 5 rhénus forint
fizetés jár ki. Tartozik tehát a hó végével minden tagot 20 rh. forinttal
kifizetni. Ez az állapot csak 6 hétig tart s ennek leforgása után (mely idő
alatt a fehér személyek hetenként 6 rh. frtot és 15 krt fognak húzni)
«a férfiak jobb vagy csekélyebb foghatóságukhoz» nagyobb vagy kisebb
fizetést fognak kapni — megjegyzendő, hogy az utolsó classis 20 frtnál
kevesebb nem lehet.

4. Kelemennek mint principálisnak egész aprilisra és mindaddig,
míg a 6 hetet játékokban el nem tölti a társaság, hetenként 10 forintja
legyen. Ha pedig a kérdéses 6 hét letelt s az egyes színészek «foghatósá-
gukhoz képest» magasabb fizetés élvezetébe lépnek, Kelemennek «az első
Actor fizetéséhez képest mérsékelt dupla fizetést vagyis két annyi gázsit
deferál a Társaság.»

5. K. principálisí jogaiba senki be nem avatkozhatnak.

6. Ő gondoskodik új tagokról s azokat a társaság megegyezésével
veszi föl.

7. A társasági tagok kötelesek a színház föllállítása iránt és a játé-
kok körül teendő szükséges rendelkezésekre nézve K.-hoz alkalmazkodni,
ha azok a *Tanító értelmével egyezők.*

8. A társaság gyűléseit K. hívja egybe, de valahányszor a tagokat

érdeklő nagyobb dolgok fordulnak elő, akkor köteles gyűlést hirdetni, melyen a tagok megjelenni tartoznak.

9. Minden intézkedés a principálisnak és egy másik tagnak aláírása mellett történik; de ez intézkedés is a társaság értelmében történjék és rendszerint írásba tétessék.

10. A színház mellékes teendőinek elvégzésére K. rendel tetszése szerint úgynevezett statístákat.

11. Kötelezi magát ezen nemes m. színjátszó társaság, K. uramnak a színházra és a tagokra fordított költségeit, mihelyt a kereset arra módot ad, megtéríteni. Mire nézve köteles K. «azon szorgalmatoskodni, hogy a társaság az adósságokból minél előbb kifejtődhessen és fundust csinálhasson magának.»

Végül a társaság tagjai kötelezik magokat, hogy ezen általok megszabott rendtartást magok is követni fogják.

Hosszú vajúdas után végre 1792. április 17-én ennyire jutott a társaság. Kelemen belényugodott ezen szerződésbe, mely az ő principáliskodását ilyen szűk körre szorította. Azt hitte, hogy nagyobb állandósága lesz az 1791. évi decemberinél. Elutazott egy napra, hogy ezalatt mesteremberekkel érintkezzék és az adomány-pénzeket fölszedje. Mire visszajött, a tagok egy része és Protasevitz közt új szerződés jött létre. Első aláírói Sehi Ferencz, Rózsa Márton és Pesthi László, kikhez később Papp Gábor, Pataki Benedek, Bagoly Antal és Láng János csatlakoztak.

Ez az újabb szerződés így hangzott:

1. Protasevitz megszerzi a játékszínhez megkívántató minden eszközöket és öltözeteket a maga költségén.

2. A férfitagokat pünkösöd havától kezdve hetenkint 5 frttal, később foghatóságuk szerint jobban is fogja fizetni.

3. A társaságot egészen Pr. kezeli az ő szabad akarata szerint.

4. Pünkösöd hava elsejétől számított 8 hét eltelte után Protasevitz az egész játékszínt minden hozzátartozóságaival *át fogja adni a társaságnak*. A társaság azonban mindaddig el nem oszolhat, míg Pr. minden követelése ki nincs egyenlítve, különben jogában álland magát a szerzett eszközökből kielégíteni.*

ENDRÖDY szerint Protasevitz állítólag minden aláírónak egy aranyat nyomott volna markába. Nem tudjuk megítélni, mennyi igaz volt ez állításban, de annyi tény, hogy a társaság egyeseit a

* L. ENDRÖDY. II. k. XVI—XXII.

kapzsiság szelleme fogta el. A lelkesedés ama korában, ezen álalok is «arany-időnek» nevezett korban kétségkívül nagy haszonra lehetett kilátása a társaságnak. Protasevitz is sejtethvén ezt, képes volt a tagoknak oly ajánlatot tenni, hogy június hava utáni 8 hétre az általa beszerzett dolgokat átadja a társaságnak s így azok oly helyzetbe jutnak, hogy a magok kezére kereshessenek.

A Kelemennel kötött szerződés is már úgy hangzik, hogy a princípálisnak nagyon alárendelt szereplés jut a többi tagok mellett, ezen újabb szerződés azonban már közel kilátásba helyezte a társaság teljes függetlenségét s csak egy ideiglenes princípálissal lépett szövetségre.

A legsodálatosabb a dologban az, hogy a tagok az útjából hazaérkezett Kelemennek is átadták e szerződést — aláírás végett. De azt ő nemcsak alá nem írta, hanem meg is semmisítette.

A társaságbeli tagok is figyelmesekké lőnek téve, hogy az egyességnek főleg 3-ik és 4-ik pontja által Protasevitz valóságos zsoldosaivá tennék magokat, mert annyit költene ő, mennyit épen jónak látna nem a társaság, hanem a saját érdekében és ha a szükség úgy hozná magával, akkor hagyná ott a társaságot, a mikor neki tetszik.

Egyfelől az a kellemetlen helyzet, a melybe Kelemen egy pár hű társával, Varsányival, Váradyval együtt jutott, kiknek neveit nem találjuk ott ezen okmányokon — a többi tagokkal szemben; másfelől az egyenetlenkedő tagoknak a fölsülés miatt való egymás közti neheztelődése (mert kétségtelen, hogy mindez a későbbi oly híres intrikus Sehinek bujtogatására történt) oly állapotot teremtett, mely nem volt alkalmas sem a nyugodt munkára, sem a közön-séggel szemben szükséges tekintély kivívására. «Itt vala ime — írja ENDRÖDY — ama még most is * fentartó vetélkedéseknek s czivakodásoknak ágya megvetve, melyek naponkint oly nagy erőt vettek, hogy a magyar közönségnek érdeemes rendjeit a magyar Játékszintől egészen elidegenítették.»

Valamennyi között azonban az volt a legnagyobb baj, hogy kilátás nyíltott egy újabb országgyűlésre és a színésztársaság komoly készülés helyett gyermekes veszekedéssel tölté idejét.

* 1793. évet érti, mint a mely évben Magyar Játékszinének második kötete megjelent.

II. Lipót 1792. év febr. 28-án néhány napi szenvedés után kimúlt; fia Ferencz, két hétre atyja halála után meghívó levelében május 20-ára Budára hívta egybe a rendeket.* Kilátás volt arra, hogy a koronázás fényes actusa az ország leggazdagabb, legintelligensebb és kétségkívül legmagyarabb elemét fogja Budán összegyűjteni. A társaság érezte, hogy 1790-ben, midőn az országgyűlést az időjárás viszontagságai miatt Pozsonyba kellett áttenni, nemcsak legtekintélyesebb és legkitartóbb pártfogóikat veszítették el a Budán egybegyűlt rendekben, hanem a közönség is fitymálólág kezdett reájok tekinteni azután. Most, hogy egy fájdalmat okozó véletlen folytán újra kilátása nyílt arra a színészetnek, hogy együtt lássa az ország legszebb közönségét — mások vették kezökbe az összebonyolított ügyet és főkép Lónyai Menyhért közbenjárásának sikerült a megbomlott rendet egy új szerződés által helyreállítani. Társai voltak Spielenberg Pál, az akkori pesti deák újság szerkesztője és Kovács János, a társulat jogi tanácsosa.

Protasevitzet nem lehetett a játékból kihagyni, egyrészt gyakorlati színi ismereteinél fogva, másrészt mert tényleges pénzbeli segélynyújtás által a társaság egyik részvényesévé vált. A játékszín körül foglalkozó mesterembereket nem tudta a társulat kifizetni. Protasevitz ezekre mintegy 400 frtot költvén, jogot szerzett magának arra, hogy a társulathoz tartozónak tekintessék. Ápril 26-án végre a főntemlítették közbelépése folytán a következő szerződésben törént megállapodás:

1. A társaság megismervén Pr. hazafiúi ügyeketét, a ki semmi részt sem várván a theátrumi fundusból és egyedül a haza boldogságának eszközzése czéljából ügyeli annak dolgait, azért olyképen választják ő kegyelmét directorrá, hogy 8 héten teljhatalma legyen a theatróm elkészítése és a tagok kifizetése körül, de még egyéb költségekben is. De a 8 hét elteltével számot adván a társaságnak — az egész fundust is annak rendes kezelésére fogja bocsátani.

2. Kötelezik magokat az alulirottak (az eddigi fizetési módzatok mellett), hogy kötelességökben és hivatalukban igaz hazafisággal fognak eljárni ezen kiszabott idő alatt. «Ugyanazért a közönséges czélnek elérésén híven igyekezvén, a mostani tagok közül egyet se lehet kitenni, hanem ha (a mit nem várunk) a publicum szava rekesztené ki közülünk.»

* KATONA, Historia Critica. Tomulus XXII. Ordine XLI. Budæ 1802. 8—10. lap.

3. Protasevitznek teljes dispositiójára bocsátják a pénztárt, «ki kontrollort vevén magához, a bevétel alkalmatosságáról a 8 heteknek elfolyásával számot adjon a kassáról s a társaságnak állandó fundusul maradjon az, *a mi fenn marad.*»

Ezzel a szerződéssel tehát végleg rendeztettek a társaság ügyei. A fönlemlített 3 férfiún és Protasevitzen kívül, a társulati régibb tagok közül aláírták: *Kelemen László, Pesthy László, Rózsa Márton, Sehi Ferencz, Papp Ferencz, Láng János, Balog Antal, Jakab Mihály, Varsányi Ferencz, Pataki Benedek, Ráth Pál, Fülöp István.**

Ekként Protasevitz diadalt ült, Kelemen László pedig, nehogy az egész ügy felbomljék, maga is azok közé állt, kik e szerződést elfogadták.

A társulati tagok ugyan a bevezetésben nem egyenetlenségekről, hanem «sokféle viszontagságokról» beszéltek, mint a melyek az összeállást hátráltatták volna. Abban a kifejezésben is volt valami gyermekes, «*hogymost csakugyan*» következendőképen állottunk össze». Ez csaknem úgy hangzik, hogy az eddig történeteket ők magok sem vették komolyan, hanem a mi ezután fog következni, az fogja megérdemelni az egész ország csodálkozását. Baj volt a társulatra, hogy különösen Ráday vonta vissza magát tőle. Tanult, tekintélyes vezető mellett bizonyára nem merül fel a tagokban az osztzkodásnak egy kissé piszkos gondolata.

De e három év történetében ott találjuk már mindazon eseményeket csiráikban, melyek 1796-ban a társulat szétbomlására vezetnek: a pártoskodást, az elsőséghajhászást, komoly, kitartó munka helyett a személyeskedést és önző haszonlesést egyeseknél.

Kelemen László kötelességének ismerte 8 havi igazgatása (1791. szept. 1. — 1792. ápril 26.) pénzügyeiről részletes számadást terjeszteni be.** Valóban meglephet, hogy az 1791-iki gyűjtés egész

* L. ENDRÖDY. II. k. XXIII—XXVI. lap.

** E számadás részletei ENDRÖDY szerint ezek:

Befolyt adományösszegek.

1791.

Oct. 22. — B. O. L. ö Exc.	18 frt — kr.
Nov. 10. — T. K. L. urtól	4 „ — „
„ „ — T. K. K. „	13 „ 30 „
„ 15. — M. M. J. cons. urtól	4 „ 32 „

eredménye 121 frt. 32 kr-nál nem több. Ugyan 1792-ben majdnem háromszor annyi gyűlt össze (334 frt 20 kr.), de mi volt e 455 frt. a társulat szükségéhez képest! Igaz, hogy Kelemen számadása egy forintnál csak valamivel nagyobb deficittel záródik le — de ha tekintjük, hogy a társaságnak még ezen időszakból 1796-ig törlesztetlen adósságai maradtak, elképzelhetjük, hogy a társaság kiadásainál csak a legszükségesebbekre szorítkozhatott.

Nov. 16. — M. B. O. generalis urtól	2 frt — kr.
“ 17. — M. A. J. cons.	2 “ — “
“ “ — M. Ü. J. ö. exc.	4 “ 30 “
“ “ — M. S. Cons. és J. mester urtól	13 “ 30 “
“ 23. — M. P. G. cons. urtól	13 “ 30 “
“ 25. — M. B. P. főispán urtól	18 “ — “
Decz. 31. — H. B. J. ő eminencz.	18 “ — “
“ “ — M. B. gener.	10 “ — “

1792.

Jan. 11. — M. G. F. gener. urtól	27 “ — “
Febr. 14. — M. G. cons.	18 “ — “
Mart. 18. — M. B. P. és T. L. L. M. urak gondoskodásából	147 “ 40 “
“ “ — K. J. urtól	9 “ — “
Jun. 30. — M. B. P. cons. úr gondoskodásából	45 “ — “

A következő pesti polároktól:

Febr. 10. — M. A. urtól két izben	50 “ — “
“ 13. — E.	10 “ — “
“ 14. — Tsisz	10 “ — “
“ 17. — H. M.	6 “ 40 “
Mart. 18. — R. X.	11 “ — “

Összeg: 455 frt 52 kr.

Kelemen számadása a kiadásokról szintén jellemzi színészetünk kezdetlegességét. Az ő igazgatása 1791 szept. 21-től, mint a társaság első eredésétől egész 1792 ápril 26-áig tartott, mint a mely napon a legutóbb említett szerződés értelmében Protesevitz Benedek vette át az igazgatást.

Ezen három éven belül

1 Közöséges dolgokra s némely ingó javaknak megszerzésére kiadott	346 frt. 23 kr.
2. Játékdarabokra	20 “ 56 “
3. A játszó tagoknak szükségeseire az ő bizonyításuk szerint	89 “ 51 “
Összesen: 457 frt 10 kr.	

A bevétellel egybevetve a kiadást, Kelemen igazgatása egy forintnál valamivel több deficittel végződött.

A magyar színjátszó társaság tehát *Protasevitz Benedek* igazgatása alatt kezdte meg tulajdonképeni működését. Protasevitz emez első directorkodása april 26-ától június 19-ig tartott.

A Magyar Hirmondó egyik tudósítója szerint az előadás napjául eleintén aprilis 20-ika volt kitűzve.*

A társulati férfi tagok száma 13, a nőké 5 volt. A férfi-gárda tagjai: *Bagoly Antal*, *Fülöp István*, *Jakab Mihály* (sugó), *Kelemen László*, *Láng János*, *Papp Gábor*, *Pataki Benedek*, *Pesthy László*, *Ráth Pál*, *Rózsa Márton*, *Sehi Ferencz*, *Varsányi Ferencz*, *Várady Mihály*. A női gárdái: *Bagolyi I. a.*, *Kelemen Erzsébet I. a.*, *Liptay Mária I. a.*, *Moor Anna I. a.*, *Termetzky Francziska I. a.* Ezekhez tartozott még a teljesen kezdő *Török Magdolna I. a.*, ki később *Várady Mihály* neje lőn.

Az első előadás tényleg május 5-én volt — az első darab gróf BRÜHL-től a *Talált gyermek Bárany Péter* szabad fordításában.

A M. H. tudósítása szerint** a nézők feles számmal voltak. A 16 páholy közül csak 4 maradt üresen. Mind a «fővezér», mind a General-Major, Koburg hercegek «megtisztelték és vigasztalták személyes jelenlétükkel a kezdő társaságot, úgy nem külömben más Generalisok és a most itt lévő Uraságok színe is nagyobb részint.» A tudósító azon föltevésből indul ki, hogy a nézőket azon nemes indulat vezérelte, hadd örvendezhessenek nyelvünk előmenetelén és a nemzeti csinosodásnak gyarapodásán. «De ha — írja tovább — talán lettek volna is olyanok, kik csak azért jelentek meg, hogy a csekély kezdeten nevéssenek, merem mondani, hogy még az ilyeneknek is lehetetlen volt fél meglegedés nélkül jönni ki a játék néző helyről.»

Egy másik tudósító úgy kezdi levelét, hogy a «már valahára mozgásba jött magy. theatromi társaság május 5-én remekele egy vígjátékkal.» Az esős idő daczára is nagy számú közönség gyűlt egybe. A megjelentek közt főlemlíti még: b. Barkó, Blankenstein, b. Vecsey, Davidovich és Kray generalisokat. A jövedelmet 300 rfrtra becsüli (tulajdonképen 255 frt 16 kr. volt). A játszóik közül kilenczen «kiváltképen való módon» mutatták ki magokat. Megemlíti még azt is, hogy Tuschl «az által bizonyítá a magyar játszó társaság iránt való hajlandóságát, hogy ingyen bocsátotta be a tagokat a Hetz nézésére, «mely valóban becsületére válik ezen érdemes úrnak minden jó hazafiak előtt.» !

A M. H. még egy harmadik tudósítást is kapott ezen előadásról: «ezen sűrű tudósítások — írja a szerkesztő — azon eleven hazafiúi érzés-

* M. Hirm. 1792. — 535. lap.

** L. h. 671. lapról.

nek, mely a Magyarország Ege derülésének szemléléséből méltán származhat, csalhatatlan bizonyosságai.» Ez a tudósító nagy reménységet fűz a társasághoz, első próbája után ítélve. A megjelent közönség nagy számából azt következteti, «hogy már rég óhajtott tárgyak volt nékiek a magy. játékoknak magok valóságában való elkezdődése.» Gróf Károlyi József szép biztatással vigasztalta és serkentette a társaságot a tökéletesedésre. A tudósító bár nem említi, e biztatás és vigasztalás úgy látszik csak szóbeli volt.¹

A társaság második darabjáról: *Klementina* v. a Testamentom (báró Geblertől ford. Hatvani István), melyet május 10-én adtak elő, szintén egy hosszabb tudósítás maradt reánk a M. H.-ban,² melyből kitűnik, hogy oly nagy számú közönség volt jelen, mint első ízben. A páholyok kevés híján megteltek. Koburg hg. ezúttal is ott volt több generalissal.

A színlap értesítése szerint a felvonások között és után egy világtalan flautista producálta magát. A társulat ezen a színlapon mint a színi műszavak megmagyarosítója praesentálta magát és a *loget* — osztatnak; a *billét*-et bé-meneteli jegynek, a *contignat*iot emeletnek fordította. Fölkérte a közönséget, a színlapok útján, hogy a ki ezeknél jobbat tud, igen le fogja közlésével a társaságot kötelezni. Addig, míg jobbakat nem kap, ezeket fogja használni.³

Június 4-én végre az első eredeti magyar vigjátékot, BESSENYEI *Filozofusát* adták elő. Oly nagy volt a tolongás, hogy a közönségnek csak fele juthatott be a színházba. A közönség soraiban fölemlíti a tudósító özv. gr. Károlyinét és ifjabb gr. Károlyi Józsefnét, ki ezúttal 50 db. arannyal «vigasztalta» meg a magyar társaságot.

A társaságnak kezdettek fényesen menni a dolgai. A májusi 9 előadás közt egyé meghaladta a 300, öté a 200 és háromé a 100

¹ Említést tesz a tudósító arról is, hogy «egy alkalmas hazafi» hozzáfogott IFFLAND Jæger-je fordításához. E darab fordítása az egész korszakon át nem fordul elő a műsoron. Az irányra nézve jellemző adalékot képez.

² M. H. 1792. — 699. lap.

³ Megemlítjük, hogy a napi árak szerint egy osztat 4 frt., a nemes v. első osztály 40 kr., a második osztály 20 kr., a harmadik osztály 10 kr. volt. Az előadásokat 7-kor kezdték. A színlapok rendszeren ezen felirattal kezdődtek: *A felsőségnek engedelmével.*

⁴ M. H. 1792. — 821. lap.

forintnyi jövedelmet; a júniusi jövedelem már ingadozóbb, a meny-nyiben két 300 és egy 200 frtot meghaladó előadásán kívül olyan este is volt három, melyen a jövedelem nem érte el a 100 forintot. Az első hónap összes jövedelme 1975 frt 22 kr., a másodiké 1718 frt 33 kr.* A társulat e szép külső eredménnyel meg lehetett elégedve, csak az a kár, hogy kiadásai tetemes részét emésztették föl e jövedelemnek.

A koronázásra összegyűlt hivatalos és nem hivatalos közönség élénk támogatása a legszebb kilátásokkal kecsegtetett. A Magyar Hirmondó, mely kérkedőleg hirdette, hogy a magyar theatrumnak, ezen új tüneménynek, feltüntéről ő értesítette legelőbb a közönséget, most már azzal kezdett biztatni, hogy «e sokat ígérő jelenés nem tűnik le a Magyarok Egéről.» Hogy milyen alapon biztatja erre nézve a hazát, visszatekintést nyújt Protasevitz directiójára, melyből lássa meg a nemzet reményeinek jogosultságát. Ez igen érdekes s főleg tendenciózus voltánál fogva jellemző tudósítást alább közöljük, hogy a társaság állapotáról, jövedelméről egy harmadik tanút is meghallgassunk. Néhány ismeretlenebb adat is megérdemli, hogy azt egész terjedelmében ismertessük meg.**

* ENDRÖDY adatai szerint az összes színházi jövedelem 3693 frt 55 krt. tett volna ki. De midőn Pr. junius 18. leköszönt, a társaság jövedelmét 4018 frt 52 kr.-ra számította, a mely összegből a 3992 frt 2 kr. leszámításával a cassa 26 frt 50 kr. többletet mutatott; ehhez véve az országgyűlési gyűjtés eredményét és gr. Károlyi 50 aranyát (összesen 737 frt 52 krt) maradt volna a cassában 764 frt 42. kr.

E két összeg közül Protasevitzét kell a hitelesebbnek tartanunk, mert ő bizonyára nem több, hanem kevesebb jövedelmet mutatott volna ki, — ha lehet. Egyébként Protasevitz directiója korántsem végződött azzal a főntemlített többlettel. Számadásában még a következő kiadások szerepelnek, u. m. *Új költségekre* 139 frt 33 kr.; — *új directori honorariumra* 270 frt Maradt a 764 frt. 42 krból csak 355 frt 9 kr. — A fizetetlen «Auszglik» (hihetőleg számadási kivonatok) összege ezen felül 343 frt 37 krt, a fizetetlen kontóké 497 frt 27 krt. tett — tehát összesen 841 frt 4 kr. függő adósságot. E szerint 355 frt 9 kr. activus statusból 841 frt 4 kr. passivus statust levonva — 485 frt 53 kr. deficzittel állt szemben a társaság. A társaság, mint látjuk, ezen a téren határozott haladást tön Kelemen igazgatása óta.

** «A mult Aprilis 26-ik napján vállalta magára a Magy. Teatrom Directorságát, Z. Protaszewitz József úr, nem tsak legkisebb fizetés nélkül, hanem meg eleintén red is költötte néhány száz forintját az említett Teatromra,

Az eltávozó Protasevitznek fáradsága jutalmául még 60 aranyat adott a társaság. E csodálatos hálát aligha igazolja a társaságnak örökölni hagyott 485 frt 53 krajcz deficit.

minden interes kívánság nélkül. — Tizenkét Férfiak, és öt Fehér Személyek kezdték a jádzást, Május 12-én. A férfiaknak neveik, jádzó tehetségeik s érdemjek szerint fel-téve így következnek: Sehy Ferentz, Láng János, Varsányi Ferentz, Kelemen László, Rózsa Márton, Bagoly Antal, Fülöp István, Pesthy László, Pap Gábor, Tiszt (ez az Ország-gyűlése vége felé elment), Pataky Benedek, Temesy, s. Tessenyei. — (A két utolsók nem próbálták azelőtt a jádzást, azért is *Incipienseknek* (kezdőknek) nevezettek.) Az öt Jádzó Fejér Személyek: Moor Anna, Liptay Mária, Termetzky Frantzka, Török és Kelemen Leány-Asszonyok.

A két első jádzó férfiaknak eleintén kevesebb, de annak utána harmincz—30 frtjuk járt egy hónapra; — három 28, négy 24, kettő 22, egy 20, a két utolsó pedig 15 frtjával kapta fizetését. — A Leány-Asszonyok közül, az elsőnek 30, a másodiknak 28, a harmadiknak is ugyanannyi, a negyediknek 25, az utolsónak 20 frt rendeltetett egy hónapra. Ezen elő számlált Személyeken kívül voltak még 37-en, kik részszerint hónaponként való fizetést vettek, részszerint csak fizetődtek, mikor Játék volt. Ezeknek száma közül való: Jakab Mihály, a sugó (Souffleur), és a Musika Igazgatója Hirsch Jakab. Hat hét alatt, azaz Május 12-től Junius 26-ig kilencz új Játék darabokkal mulattatta a Közönséget a Magy. Jádzó Társaság. Ezen szép előmenetelre törekedést — hogyne betsülné, a ki tudja, hogy a Bétsi Udvari Teátromban alig adnak többet egész hónapon át egy új darabnál, a gazdag fizetésű, és régi gyakorlású jádzók. Az említett 9 dbot oly rendel nevezük meg, a milyennel jádzódtak azok egymás után:

Első volt: *A talált gyermek*, Gróf Brühl szerzeménye. Bárány Péter fordítása.

2-ik *A tettetett Beteg*. Moliér szerz. Kelemen László fordítása.

3-ik *Klementina*. Ford. Hatvani István.

4-ik *Az öreg Harang*. Fordította Kelemen László.

5-ik *Igazházi*. Ford. Simai Kristóf.

6-ik *Ember Gyűlés és megbánás*. Ford. Koré Zsigmond.

7-ik *Filozofus*. Eredeti (originál) Darab. Bessenyei György szerz.

8-ik *A Szerelm gyermeke*. Kotzebue szerz. Versegi Fer. ford.

9-ik *Az Arany Peretzek*. Eredeti Darab, Teátromhoz alkalmazta Prof. Endrődy; Prof. Dugonics után.

Ezekhez járul még egy magyar Ének is, mely *Ferentz* jó királyunk megkoronáztatására készült, és különb-különbféle musikaszeretekhez vagyon alkalmaztatva. Mintegy húsz ízben tartattak Játékok hat hét leforgása alatt; 3970 frt és 15 kr. mént bé a Teátrom kasszájába. Innen kitetszik, minémű számal kívántak a jó Hazafiak és Leányok megjelenni a magy. Játékokon, hogy ezek előmeneteleket voltaképen eszközölhessék. Az emli-

Protasevitz a legjobb időt kizsákmányolván, könnyű szívvel vett búcsút a társaságtól. Az országgyűlés vége felé közeledett; a nagylelkű director lemondása csak 8 nappal előzte meg az országgyűlés bezárását.* A legjobb időben távozott a társulattól, melynél a jövedelem ekkor a helyett hogy növekednék, csak csökkent. A directorságba úgyszólván beerőszakolta magát, mikor a legjobb jövedelmet kezdte reményleni; annak csökkenésével menekült a sülyedő hajóról.

Jellemző tényként említhetjük meg, hogy május havában a társulati tagok nagyon megbosszankodtak reá, mivel az előadás után többször magával vitte a pénztárt. A társulat egy része (mert már ekkor egy Kelemen-barát és Kelemen-ellenes párt kezdett kibontakozni) május 20-án tiltakozott ezen önkény ellen. Heves szóvita után Pr. beadta lemondását és a társulat anyagi ügyeit 26-tól 31-ig Kelemen gondozta. Nem sokára szent lett a béke és abban állapot-

tett szép jövedelemből azonban nem csak semmi tőke pénz nem lehetett félre tenni, jövődöbéli fundusul a Teátrumnak, hanem még pótolni is kellett azt, közel 500 fittal: minthogy semmi költséget nem kimélt a Társaság, a Scenáktól, Dekoratióktól és jádázshoz való ruháktól, tsakhogy annyival inkább kereshesse kedvét a közönségnek. — Ügyének igazságához bízván a Társaság, egy könyörgő Levelet készített az Ország Rendjeihez és bé is adta azt a már végéhez közelgett Orsz. gyűlésébe. — Helyesnek találák Hazánk nemes gondolkozású Fiai, a társaság kérését; és közel 2000 frot gyűjtöttek össze annak segélyezésére. Úgy értettük, hogy a primás ő Eminenzziája, a ki valóban értéke szerint szokta a Kőzjót minden alkalmatossággal elősegíteni, 600, Gr. Festetics György Ő nagys. pedig 400 forintot adott. — Az Egek nevellyék az illetén Hazafiúi Lélekkel bírő Oszlop-Embereink számát. — A *Magyaroknak* született kir. főhertzeg Nádor-Ispány is megjelent személyesen, a maga fő Udv. Mesterével és Kamarásával, Grf. Szapáry és Eszterházy József Ő Nagygokkal együtt a Teátromban, s ötven aranyat ajándékozott a Kasszába. Minémű ösztön lett légyen ez, a Jádzó Társaságnak maga tökéletesbítésére, örömmel olvassuk ennek bizonyosságát egy itélni tudó érd. Hazafi leveléből, ki is így ír: «Ezen folyó Julius hó 23-án, ugymond, *Valtront* jádzották a nagy. Teatromban, oly nagy megelégedésére az egész néző sokaságnak, hogy egymást érték a közörömet jelentő tapsok. Meg kell vallani, hogy úgy is kitett magáért a Jádzó Társ., mintha már tíz esztendőktől fogva gyakorolta volna magát a Jádzó-színben. Nagy dicséretére válik ez azon Ifjú magyar Gróf úrnak, a ki Hazafiúi indulatjából magára vállalta Z. Protaszevitz úr után, a magyar Teatromnak kormányozását.» — L. M. Hirm. 1792. 98—102. l.

* Az országgyűlés június 26-án fejeztetett be. l. KATONA, i. h. 66—67. l.

tak meg, hogy Pr. ne nyúljon a maga hatalmából a pénztárhoz. A társulat részéről Varsányi Ferenczet választották meg «sáfárnak.»

Eltávozásakor még búcsú-levelet is írt a társulathoz.

Bármennyire sajnálta is eltávozását — mint búcsúzó leveleiben írta — de házi ügyei lehetetlenné tették ezen tisztség további viselését. Senki sem erőlködött azonban őt megtartani. «Felejtsetek el Uraim — írja levele végén — ama republicanust és válasszatok magatoknak egy magános uralkodót», — a mi azt akarta valószínűleg jelenteni, hogy ő feláldozta magát a társaság érdekeiért mint jó republicanus! De nagy ellenmondásba jön ezen állításával, midőn elismeri, hogy a magáén kívül más véleményt nem tudott eltűrni — a mi nem tartozik a republicanus érzelmek közé. «Én nem tehetek róla, hogy az én hazám (!) engemet szabadon gondolkodni és szólani tanított és úgy nevelt (!), hogy minden külső tekintet megvetvén, *egyedül saját érzékenységemben találjam föl nyugodalmamat.*»

Eltávozásával a pénzek gondozójává Kelemen tették és a társaság még néhány előadást is tartott — igazgató nélkül.

Ekkor határozzák el magokat arra hosszas tanácskozás után, hogy gr. RÁDAY PÁL-t kéri föl az igazgatásra. KAZINCZY lelkes társa el is vállalta e tisztséget s a társaság 1792. aug. 9-én írásban kötelezte magát az iránta való engedelmességre és az előírt rendszabásra. Kelemen átadta neki a következő számadást:

1. A reá bízott maradékot (nem számítva a 841 frt. 4 krt)	355 frt 09 kr.
2. a julius 1. előadás jövedelmét	47 » 51 »
3. Battyány adományát	600 « — «
4. A julius 8. előadás jövedelmét	84 « 58 «
5. És a nádor adományát	225 « — «

Bevételül összesen: 1312 frt 58 kr.

Ebből levonván a Kelemen által eszközölt kiadásokat ... 812 « 42 «

az átadott összeg 500 frt 16 krt tett ki.

Gróf RÁDAY PÁL-ban nagyon sokat, csaknem mindent nyert a társaság. Nemcsak rangjának tekintélyével, de műveltségével és nagy színi ismereteivel is támogathatta azt. Róla írja Kazinczy Pályám emlékezete című művében, hogy igen szerette a színházat látogatni s nem páholyba ült, hanem mindig a parterren, és háta mögött mindig Kazinczy foglalt helyet. Midőn a kárpit legördült, Kazinczyhez fordult vissza és magyarázgatta neki, hol játszott jól a

szín embere, hol rosszúl és miért jól vagy rosszúl. A dramaturgia törvényeit kitünően értette. Midőn később meghívják igazgatónak, maga mellé rendeli Kazinczyt is, hogy társa legyen a nagy munkában. «Én ahhoz keveset érték — írja Kazinczy — Ráday benne mester volt.» Midőn 1827. január 22-én meghalt, nem kevésbé lelkes szavakkal emlékezik meg róla Kazinczy a Felső magyarországi Minervában: «Tisztább lelket, szeretetre méltóbb társalgót, hívebb barátot lehetetlen találni. *Ráday nélkül a sok ellenkezésekkel küzdő dolog* (a színházat érti) *könnyen elsüllyedhetett volna.*»

Már beköszöntő sorai, melyekkel működését megkezdi, megmutatták a választás helyességét. Maga is bevallja: «mindenkori szeretetem a theátrumhoz, de különösen a magyar játékszínnek felállítására törekedő régi kívánságom csak az oka, hogy házi és különös foglalatosságaimnak hátramaradásával is a Hazának áldozak és minden mellékes tekintet nélkül ezen ajánlását a nemes társaságnak elfogadjam.»

E levelében egész programját is kifejtette.

A *játékokra* nézve teljes hatalmat kívánt. Tőle függ a darabok megválasztása, szereposztás, (melyet kiki tartozik elfogadni) és a próbatartás (annyiszor, a hányszor jónak tartja). De mivel házi foglalatosságai távol tartják Pesttől, a helyébe rendelendő igazgatónak olyan engedelmességgel tartozzanak, mint neki. A *jövedelemre* nézve kívánja: «alkalmaztasson a kassára egy vasas láda, melynek két kulcson járó lakatja legyen.» Megőrizője egy olyan hiteles személy, ki nem tagja a társaságnak. Legyen a kassának sáfárja, ki a kulcsok egyikét őrizze s egyik (az igazgató) a másik (a sáfár) tudta nélkül hozzá ne nyúlhasson. Minden játék alkalmával két pénzszedő legyen, kik a napi jövedelmet átadván a sáfárnak, az jelenlétükben zárja el a ládába. Ha pénzre van szükség, úgy a ládából csak is az igazgatói assignatio szerinti összeget vegyék ki és pedig «csak annyit.»

A társaság régibb idő óta (1790) már lekötelezettje volt a grófnak, ki 300 firtot adott kölcsön. De midőn lemondott az igazgatásról, elengedett az összegből 40 aranyat. Megkivánta Ráday, hogy ezen hátralékos összeget lassan fizessék le.

A játékok körüli dolgokra nézve is kijelentvén a társaság előtt szándékát, a tagok mindegyike neve aláírásával kötelezte magát ezek megtartására.

Rádaynak figyelme mindenre kiterjedvén, áttallátta azt is, hogy a társaságnak alkotványra van szüksége, «melyben kinek-kinek kötelessége, rendtartása, egyszóval mindenek, melyek egy ilyen társasághoz szükségesek, meg legyenek.» Elkészítését reá bízta *Kármán József*re, «egy igen szép elméjű és hasonló tehetségű nagy hazafiúra,» mint ENDRÖDY írja. Ő aztán részben a hamburgi, berlini és bécsi társaságok törvényeinek figyelembevétele mellett, részben pedig «melyek a magyar nemzethez nem alkalmaztathatnának, saját tálmányából» elkészíté az egész munkát «nemcsak az egész társaságnak, de azoknak is, kik azt olvassák, megelégedéssel.» Sajnálni lehet, hogy ENDRÖDY helykimelésből nem közli e munkát — no meg azért, mert nem sokára új alkotványt készítettek. Ez alábbi fejezetben közlendő alkotvány tehát nem KÁRMÁN munkája, a mit nemcsak a játékszin története fájlalhat, de az irodalom is, mert Kármán írói egyéniségének teljes képéhez egy adattal többet szolgáltatna.

Jellemzően jegyzi meg azonban ENDRÖDY a Kármán-féle alkotmányra: «Ha egyvalaki azt kívánná tőlem, hogy ezen kérdésre nyilván feleljek: meg is tartotta-e ezen törvényeket a magyar Társaság? akkor valóban aligha felelettel adós nem maradnék.»

Úgy látszik, hogy a Protasevitz «respublicája» sokkal kevesebbet törődött a renddel, mint a jövedelemmel. Ezt Ráday alatt is megmutatta, kiéik igazgatása 1792. július 9-étől augusztus 31-ig tartott. Igazgatása alatt olyan volt a játszó társaság állapota, «hogy azt méltán egy dülő építményhez lehetett hasonlítani.»

Ráday grófot házi ügyei távol tartván Pesttől, helyettesítője Kármán József volt, ki vállaival támogatta e dülőfélben levő épületet, hogy a végső összeomlástól megmentse. A színésztagok közt egyesek alattomban ravaszul az egyenetlenség tüzet szították, «kik más igazgatásért ásetóztak, mely alatt tudniillik nagyobb jutalommal lehessen a zavarosban halászni.» Kármán sokáig küzdött e contremineurök ellen, de végre a társaság zürzavarát megúnván Ráday, leköszönt az igazgatóság tisztjéről és Kármánnal egyetemben megvált a társaságtól.

Nincs kizárva annak lehetősége, hogy e vizályt Protasevitz szította alattomban, mert alig köszönt le Ráday, már is föltűnt Protasevitz alakja. Házi foglalatosságai többé már nem akadályozták volna? Avagy leköszönő levelének elegicus hangja hazugság

volt? Annyi kétségtelennek látszik, hogy Sehy Ferenczben birta legnagyobb párthívét, ki két-három vele értő tag segélyével előre is úgy intézte a dolgokat, hogy ama leköszönésnek be kellett következnie. Egy lépéssel közelebb jutott a társaság ismét a végfelbomláshoz; — a tagok egy jó része tisztán szegyen-érzetből nem mert megjelenni a játékszínen s csakis mások rábeszélésére állottak el ezen szándékuktól.

Az 1792. év utolsó hónapjának története — nem egyéb rohamos sülyedésnél. Ha egy esemény közbe nem jön, az egész társaság már 1792 vége felé végleg felbomlik.

Mielőtt erre áttérnénk, meg kell említenünk, minő anyagi eredménnyel működött a társaság Ráday igazgatása alatt. A jövedelem következetes apadása jele a közönség bizalmatlanságának, melyet teljesen leküzdeni még oly férfiak sem bírtak, minők Ráday és Kármán voltak.*

Julius 22-én a nádor rendeletére minden játékszinbe szabad bemenet volt, mivel e napon ülte Pest és Buda a császárrá koronáztatás ünnepét.** A magyar társaság is két vígjátékot adott: *Kiki saját háza előtt seperjen* és *Tisztség-eladás*. A nádor kárpótlásul

* Julius	13. Gróf Valtron	--- --	66 frt 37 kr.
	15. Hálados leány	--- --	— „ — „
	19. Garabantzi	--- --	22 „ 29 „
	22. Kiki saját háza előtt seperjen és Tisztség-eladás	--- --	135 „ — „
	26. Igazházi	--- --	24 „ 35 „
	29. Katona-szerencse	--- --	47 „ 26 „
Augustus	5. Tsapó Péter	--- --	32 „ 07 „
	15. Hálados leány	--- --	— „ — „
	20. Házasság-szerző Prókátor	--- --	52 „ 10 „
	23. Gróf Valtron	--- --	72 „ 07 „
	24. Kiki saját háza előtt seperjen és Jaques Splin	--- --	18 „ 42 „
	25. Garabantzi	--- --	26 „ 29 „
	26. Arany Peretzek	--- --	120 „ 13 „
	27. Házasság-szerző Prókátor	--- --	111 „ 45 „
	28. Tsapó Péter	--- --	55 „ 13 „
	29. Gróf Valtron	--- --	66 „ 18 „
	31. Katona-szerencse	--- --	25 „ 43 „

** A császárra koronáztatás 1792 július 14. történt meg Frankfurtban. L. KATONA, i. h. 106. lap. — és Magyar Hirmondó 1792. II. 141. lap.

39 aranyat küldött a magyar társaságnak. Ugyanezen igazgatás alatt csak egy adakozás van följegyezve Endrődynél: a Teleki József grófnée (45 frt), de ez összeg csak egy csepp volt a kiapadni készülő tengerben.

Protasevitz szeptember havi igazgatása is nemsokára szomorú véget ért. Az egész hónap alatt csak 9-szer játszhattak s az egész jövedelem nem tett többet 257 frt 10 krnyi összegnél.*

A jövedelem megfogyatkozását elősegíthette azon körülmény, hogy a hűvös idő miatt nem szívesen jött a közönség a budai szellős fabódéba. Annnyira kifogytak végre a szükséges költségekből, hogy szeptember végével be kellett zárni a játszósínt.**

Egész karácsonig jövedelem nélkül vajúdott a társaság. November havában ugyan, néhány szép napot felhasználván, ismét tartottak 4 előadást, de ebből is oly csekély jövedelem került, hogy a báró Beleznay generalisné 50 frtnyi adománya a legjobbkor jött, mert a társaság közel volt a véginséghez.

Mielőtt a hivatalos hatóságok érdeklődésének előadása által kiegészítően a társaság külső történetét, egy nem kevésbé jellemző érdeklődésről sem feledkezhetünk meg, mely az egykorú hírlapok hasábjain nyert kifejezést. A magyar hírlapirodalomnak azidétt legjelentékenyebb közlönye, a Bécsben magyarul megjelenő Magyar Hirmondó, mint az előbbi idézetek bizonyítják, több ízben közölt részletes tudósítást az egyes előadásokról. E kis lap távol a hazától igen lelkes védelmezője volt a magyarságot érdeklő minden mozgalomnak és így természetesen a színészetnek is. Tudósításai

* Előadások szerint következőkép oszlott meg:

6. Pesti vásár	---	---	---	---	---	51 frt 19 kr.
9. Talált gyermek	---	---	---	---	---	46 „ 53 „
11. Deákos leány	---	---	---	---	---	50 „ 09 „
13. Szerelem gyermeke	---	---	---	---	---	18 „ 02 „
15. Házasság-szerző Prókátor	---	---	---	---	---	8 „ 36 „
17. Merész Károly	---	---	---	---	---	1 „ 47 „
19. Deákos leány	---	---	---	---	---	14 „ 12 „
22. Embergylölés	---	---	---	---	---	13 „ 26 „
26. Vajler	---	---	---	---	---	53 „ 16 „

*** A Magyar Kurir azt írta a lemondás hangján 81. számában: szept. 26. egy szomorú drámát játszottak el és «ezzel ditséretes fáradozásának másodszor is véget vete és a Theatrum ajtait mindnyájunknak szomorúságára bé-zárá» a magyar játszó társaság.

által szétvitte az egész országba a színjátszó társulat híret s arról úgy szólt, mint a mely hathatós eszköze és elősegítője a magyar nyelv gyarapodásának és a nemzet virágzásának. Hogy ne lelkesedett volna a színészetért az, a ki e sorokat olvassa? A legnagyobb baj csak az volt a dologban, hogy nem akadt egy oly férfiú sem, ki a lelkesedést fölhasználván, józan, előre megállapított terv szerint törekedett volna azt kizsákmányolni. Nagy tévedés a lelkesedés kialvó szalmatüzéről mosolyogva beszélni. A bajok forrása inkább ott van, hogy senki sem akadt, a ki a sok apró lángot egy pontra tudta volna csoportosítani. A lelkesedés többé nem szűnt meg valójában ezután sem, de nemzeti közczélok helyett, helyi apró érdekek szolgálatában fecsérelte el erejét.

A M. H. egymagában nem tehetett többet, mint táplálta e nemes hevet.

Örömmel tudatta a társaságról, hogy az gyakran ad új darabokat is, a mi gyakorlott theatromi társaságoknál is ritka dolog, mert azok rendszerint havonként szoktak csak egy-egy új darabot adni. KOTZEBUE-tól az Embergyűlölést s utána nemsokára a Szerelem gyermekét adták! Az Arany pereczekre is készülnek és hogy mily nagyra vannak az eredeti darabokkal, bizonyítja az, hogy új díszleteket és ruhákat készíttettek hozzá, mely 600 frtjába került a társaságnak.* Emelte a társaság tekintélyét azon módon is, hogy tudatta a jelen lévő előkelő személyek neveit is, a kik közt nádorunk és a Koburg herczeg legsűrűbben szerepeltek.

Még a közvetítő szerepét is magára vállalta, a mi közlekedési viszonyaink akkori állapotában sokat jelentett. Midőn az Embergyűlölés és megbánás, valamint e történet folytatása a Nemes hazugság megjelent, felszólította lapjában a távol lakó «érdemes urakat,» hogy «frankozott becses leveleikben» forduljanak a szerkesztőséghez, majd az az elküldésre valami módot fog találni.

Nehogy pedig más érdemes urak is egyes darabok fordításához hozzáfogjanak, jelentette, hogy Pesten már fordítják Kotzebue-nak többi darabjait; nemkülönben Molière Tartuffejét és Gotter Koboldját.**

Egy szeptember 13-áról Pestről keltezett levél jellemző ada-

* M. H. 1792. — I. 938 s. köv. l.

** L. u. o. II. 79. és 66. lap.

lék a Protasevitz másodízbeli szerepléséhez, de azon lelkesedéshez is, mely szeretetteljes ragaszkodással csüggött a magyar színészen:

«Kedves Urak! Talán már el is felejtkeztek a budai magy. teátrumról? élnek ám még, a mi anyai Nyelvünknek azok a gyarapítói, kik a múlt orsz. gyűlése alkalmatosságával, oly hathatósan mozdították azt elő, hogy szíves törekedéseknek híre csakhamar az egész országot elfutotta és a kik sok nehézségek ellenére is állhatatosak, feltett céljok elérésére való igyekezetökben. Sokra is mentek már, kivált némelyek közülök, a teátrumi mesterségben; hátha pedig még boldogabb állapotban lehetnének; valóban a Német Teátrumokat 10 esztendő alatt nem csak utól érnék, hanem el is hagynák. — Már ismét Protaschevitz úr az Igazgatójok, kinek szorgalmatossága minden tekintetben tsaknem leírhatlan. Mivel ez az úr tökéletesen érti a teátrumi dolgokat, még jövőben többet tehet sokkal a még most növendék társasággal, melyet már is sokra vitt. Bizonyosság erre a most folyó September hó 11-ik napja, melyen következő című darabot: *A Deákos Leány* vagy is *A Tudomány többlet ér a Szépségnél*, az egész közönség nagy tapsolásával játszották el; pedig meg kell vallani, hogy a darab olyan, melynek derekassan való eljátszása, akármely gyakorlott társaságnak is dolgot adott volna. *Csudákat tettek kivált a főszemélyeket játszó, felvett karaktereknek igen természetes előadásával. Altalján minden személy emberül végezte kötelességét.* Az igazgató, az igaz karakterek megtanítása, az öltözetek helyes kiszabása és a személyek helyes elosztása által megmutatta, hogy érti a teátrumi mesterséget. A játék szerzője — *Ungvári Inzenér úr* — mind tiszta és a személyekhez alkalmazott ékes magyarságával, mind az egész darabnak nemzeti ízlésünkhöz való alkalmaztatásával bebizonyítja, hogy valóságos jó magyar. — Reméljük, hogy ezután több ily jeles munkával is fogja az érdemes közönséget gyönyörködtetni és azoknak kiadásával szaporítani a jó magyar könyveknek számát. — Éllyenek! a kik a Magyar Nyelv gyarapodásán Hazafiúi módon igyekeznek.»¹

Alig két hétre ez örvendetesen hangzó levél után (IX/26) már elegicus hangon azon kezdte levelét egyik pesti tudósító, hogy a színjátszó társaság oszlani készül. A játszó társaság azon panaszkodott, hogy igyekezetét a fővárosban lakó hazafiak nem gyámolítják. A levelező védelmébe veszi honfiait. A dicasteriumoknál lévő magyar uraságok egy egész esztendőre bérelték ki a német színházban helyeiket. Már most akár járnak beléje, akár nem, fizet-

* M. Hirm. II. k. 433. és köv.

niök kell a bérletet. (A mi annyit jelentett, hogy azért nem költenek a magyar színházra, mert a németre valót eddig is kiadták s kár volna azt veszendőbe menni hagyni.) A tudósító azt írja, hogy a színészeknek az országgyűlés eloszlása után szintén bérletet kellett volna hirdetni s így bár kevesebb, de biztosabb, állandóbb jövedelem várt volna rájuk. Ezen esetben, jóllehet a várból a nagy theátromba való lemenetel nagyon is alkalmatlan, másfelől pedig a német színház mindent elkövet,¹ hogy közönséget csóbitsen, legalább reménység lehetne arra, hogy az említett uraságok a magyar kezdőkhöz inkább fognak járni, mint «a már nagyobb tökéletességre ment német játékosokhoz.» Ő csak két módot lát arra, hogy a társaság fönmaradhasson: 1. vagy járjon városról városra a társaság s itt is az újság ingere által fogja a közönséget magához vonni; 2. vagy egyesüljön a budai német társasággal. Az első esetben szüksége volna a társulatnak egy vezérre, ki a jövedelmeket gondozná, mert «ennek nem léte kivált a jövedelmekre nézve eddig is a legveszedelmesebb hiba volt.» Az utóbbi esetben pedig, hogy gr. Unwerthnél jelentkezék «és az egyesülés módját ezen Méltóság nemes gondolkozására bizzák.»²

Rövid időre ezután már egy újabb levél azzal az örömdetes hírrel lepte meg a M. H.-t, hogy a játszó társaságnak reménye van a maradásra. Bizalma van, hogy a vármegyék pártolása után az egyeseké sem fog elmaradni. «Hiszik továbbá, hogy a magyar nemzet édes atyja, fels. II. Ferencz királyunk is kész egy oly szándékot előmozdítani, melynek szerencsésítése által szerencsítettetik általfán az egész Magyar Nemzet mind nyelvére, mind gondolkozására és érzése módjára nézve.

¹ Így szept. 24. Hunyady László fejevételét adták Budán. «A theatri külső készülétek jók és újak voltak — írja a M. H. egy másik tudósítója. — A magyar szív majd könnyezve, majd rémülve nézte ezen iszonyú történetet, és az illetődés annival nagyobb volt, mivel a játéknak helye a történet igaz helyétől *Szt. György piactól csak egynéhány lépésre is vagon.* (!) A német játszóok mind magyar ruhákban diszeskedtek ezuttal. Volt 3—4 magyar Asszonyosság is talpig nemzeti köntösökben, kiket éltessen az Isten sok időig és nevelje követőikkel számát a Haza díszé és javára.»! (M. H. i. h.)

² M. H. 1792. II. 523. lap.

³ I. M. H. 602. s köv. lap.

A Magyar Hírmondó végig kísérte a társaságot vajudása összes phásisain. Érdeklődése bizonyára nem egy jó barátot szerezhetett a színészet ügyének.

Az egykorú hírlapi följegyzések közül szintén említésre méltók az «Ephemerides politico litterariæ» című latin hírlap följegyzései. E lapok szerkesztője HADUSFALVI SPIELBERG PÁL táblai hites ügyvéd volt. Már az előbbi évek történeténél szerepel mint az 1792. ápril 26-iki okmány egyik aláírója. A színházi dolgok iránti érdeklődését azonban még másképen is bizonyítja. Így írja lapja 1792-iki 72. számában, «hogy a magyar színésztársaság 1792. szeptember 26-án adta utolsó mutatványát: egy szomorújátekot (e szomorújátek *Vajler* volt SEELMANN KÁROLY átdolgozásában), de miután semmi állandó segedelem által sem volt lételeben biztosítva és nagy néző közönség sem gyámolítá őket, a dicsérettel kezdődött intézet kénytelen volt működését félbeszakítani.» Egy későbbi számban (77) arról értesít, hogy a társaság nem oszlott széjjel, hanem csak a beállott hideg miatt hagyta el a színházat. Ez volt azon időszak, midőn a társaság csaknem végső nyomorba süllyedve — még november havában is, a jó időt fölhasználván, 4 előadást kísérlett meg a budai fabódében.

A latin újság szerint csak az a remény táplálta őket, hogy a Helytartó-Tanács saját színházuk építésére engedélyt fog adni. Szerinte nemcsak a megyék segítették a társaságot, de felsőbb helyről is kaptak volna segítséget.

Mindezeknél azonban sokkal érdekesebb a 80. sz. függelékében közölt fölszólítás a lap igazgatójának, H. Spielbergnek tollából. Ez volt az első határozott fölszólítás Péczelynek és Kazinczynak hamar elhangzott lelkesítő szavai után. Practicus felfogása szinte feltűnhetik abból a korból, midőn az őszinte hazafiaskodás az ő sentimentális ellágyulásával a pusztá tervelgetéseken és lelkesítő nyilatkozatokon túl alig tudott jutni. De van e felszólításnak még egy igen nevezetes pontja: az angol nemzetre való utalás. Csaknem egy félszázad telt el, míg egy másik író és államférfiú támadt, ki az angol institutióknak társadalmunkhoz való alkalmazása által akarta elérni a nemzeti élet teljes átalakulását — a játékszín érdekében. Az angol példák után induló magyar nemzet bizonyára megkímélhette volna magát összes játékszíni törekvéseinek meghiúsulásától, ha idejekorán fölismeri azon hatalmas erőt, melyet az egyesülés

rejt magában s így belátja azt is, hogy a vergődő tehetetlenség elszomorító látványával kecségtet mindazon törekvés, melylyel csak néhányan akarnak egy új eszmét diadalra juttatni. A nemzetnek sok csalódáson kellett átmennie, míg annak tudatára jutott, hogy a pusztá lelkesedés tettek nélkül egy ügyet sem képes céljához juttatni.

Intelmek a magyar nyelv és a magyar színészet megállapítása érdekében — ez címe SPIELENBERG PÁL latin cikkének.* Bő kivonatban közöljük, hogy mint első fölhívást annál jobban méltányolhassuk:

A színdarabok nemcsak mulattatják — írja, — de nevelik is a nézőt. Nagyon tévednek tehát azok, kik azt hiszik, hogy a színház megrontója az erkölcsöknek. Gyöngesége már az az emberi elmének, hogy mindig azon oldalát tekinti a művészetnek, melyet az emberek rontottak meg.

Hivatkozik a külföldre, hol ezzel teljesen ellenkező felfogás uralkodott. X. Leo pápa színházat építtet, Richelieu bibornok pazar fényvel szerelteti föl a francia színpadot. És manapság nincsen Európában egy szabad nép, az egy szolganépet, a magyart kivéve, melynek ne volna állandó játékszíne. Ezen kérdés iránt minden európai nemzet tisztába jött volna már — a magyart kivéve.

Kérdezni fogják némelyek — írja alább — hogy van-e célja a színháznak? A kinek a magyar nyelv elterjedése a szívében fekszik, az fordítsa erre figyelmét — ajánlja a latin hírlap igazgatója. Ez ajánlat lelkes volta pedig annál meggyőzőbb lehetett, midőn azt épen a latin újság tette.

Ha azt akarjuk, hogy az országgyűlési törvények értelmében a magyar nyelv általánossá tétessék még a hivatalos világban is, úgy célra vezető eszközökről kell gondoskodnunk. *Hazánk csak akkor lesz dicső és virágzó, ha a magyar nyelv divatja általános leend.*

E boldogság elérésére egy közeli és távoli mód van.

A közelebbi mód a magyar iskolákban és a körülöttünk foglaltoskodó magyar szolgaszemélyzetben van. A távolabbi mód, ha 1. a nyelvet a nyilvános életben is használjuk; 2. ha nyelvemelő magyar társaságot alkotunk; 3. ha állandó magyar színházat létesítünk.

Egyelőre Pestre kell csak magyar színészet, mert az ország ifjúsága itt nyeri magasabb kiképeztetését. A vándortársaságok tervéről azért kell lemondani, mert állandóul sehol sem maradhatván, sikerrel sehol sem hathatna az emberek kedélyére.

* Magyar fordítása közölve a Honművész 1837. évfolyamában.

Tehát ebben a felfogásban is megegyez Széchényivel, ki még 1832-ben is *csak egyetlen magyar játékszínt akar az ország fővárosában.*

Spielenberg nem helyeselte ezek szerint azt, hogy a magyar társaság az egész országra szóló játszási engedélyt kért.

Nem érdektelen azon ajánlata sem, hogy a pesti magyar színházba mindenkinek ingyen volna szabad bemennie, mint valami templomba, «mert hogy ez, a különben fizetendő bemeneti árakból fenttarthatná magát, azt nemcsak a két fővárosban, hol a lakosság nagyobb része nem ismeri a magyar nyelvet, hanem (merem állítani) sehol sem érzük el a hazában, minthogy *kedélyeink nincsenek elkészülve eléggé ilyen szépművészeti mulatságokra.*»

Nem ideális felfogásból indul ki, midőn ingyen bemenetet hoz ajánlatba. Hanem nem is képzelheti másként nemzetét, mint hogy az elismervén a játékszin roppant horderejét, köteletségének fogja ismerni a színjátékszók anyagi biztosítását, mivel ezek nem pusztán mulattatás céljából álltak egybe, hanem hogy évszázadok mulasztását törekedjenek helyre ütni. Az ingyenes bemenetet helyes emberismerete tanácsolta, mert mint alább írja, «a magyar mindent örömet tesz, csak ne kelljen fizetnie — aztán meg színi mutatóványokra mások sem igen szeretnek költeni.» Ajánlja, hogy ezen okuljon az 1792. májusban egybeállott társaság. Még nem széledt el s hihetőleg segít rajtok a Ht. T. és a polgárok bőkezűsége. De a megyéknek, kerületeknek, városoknak is össze kellene állni, hogy így annál könnyebben létesülhessen. Minden nemes adhatna 1—1 forintot és így rövid időn együtt volna a 400,000 frt., a miből lehetne színházat is építeni és a megmaradt összegnek jövedelméből pedig a színésztársaságot is el lehetne tartani, és így módot nyújtani neki tovább képeztetésére.

Felszólítja tehát nemzetét: tegyen valami olyast, a miben megközelíti az angol nemzetet, mint a mely eddigelé egyedül tűnt ki a közérdekű ügyek előmozdításában. Midőn pedig a magyar nemesség a főntemlített módon adakozik, ez által nem fognak a sokszoros egyéb segedelmek hátramaradást szenvedni. Aránylag tehát nagyon keveset kíván, de e kevésből roppant nagy hasznót fog meríteni az egész nemzet.

Végül kijelenti, hogy ezen indítványt a haza iránti tiszta szeretetből teszi a szerző, ki ügyvéd és latin nyelvű dolgozatai által is már bizonyította, hogy tisztelője és művelője a latin nyelvnek, ezen újabb indítványából pedig semmi hasznót nem akar.

De e kijelentés nélkül is, épen cikkéből tűnik ki, hogy tisztán a nemzeti ügy iránti nemes buzgalma vezérli őt.

Felszólításának kétségkívül az a legjellemzőbb része, melyben

a színészetnek a vidéken nem jósol jövődőt, mert nálunk még nem vált kedélyi szükségé a színházak látogatása.

Hová fejlődik játékszínünk ügye, ha indítványa értelmében a nemesség összeadja a kijelölt összeget és színészetünk megkíméltetik a vidéki vándorlás sokban veszedelmes iskolájától? De nem így volt ez a sors könyvében megírva. Midőn 1793. évi 12-ik számában utoljára szólal föl a magyar játékszín ügyében, csak azt jelentheti, hogy a magyarok a budai német színpadon 2 arany lefizetése mellett játszási engedélyt nyertek s hogy a társaság kiadása roppant nagy: havonként 900 frtot teszen. Ha a hazai polgárok nem segítenék, föl sem tarthatná magát. Egyes megyékben, mint Abaúj, Gömör, Nógrád, Hont, Pest, Komáromban, közgyűlésileg segédelmet is ajánlanak, sőt járásonként a szolgabírák is gyűjtenek — de úgy látszik, hogy ez csak a pillanatnyi szükségén segít.

A társaságnak alapos sejtelve volt arról, hogy ha viszonyai nem fognak gyökeresen megváltozni, a téli idő semmiképen sem lesz arra alkalmas, hogy a budai fabódéba közönség gyűljön egybe. Már 1792. aug. 8-áról keltezve folyamodtak a nádorhoz*, tudatván, hogy tervbe vették a bekövetkező télég «egy illendő játékhelyet vagy más már álló épületből elkészíteni vagy ujjond Fundamentomból is ha másként nem lehetne, felépíteni». Kérik a nádort, jelölne ki egy erre alkalmas helyet v. telket a következő indokok alapján:

1. A társaság még II. Lipót privilegiumával, de a Ht. Tanács engedelmenél fogva «törvényes és közönséges szabad társasággá vagyron által változtatva» s mint ilyen az országban mindenütt játszhatik.

2. A magyar nyelv «rendszerint való Tudományyá lenni parancsoltatott» s a közelebb múlt országgyűlés 7. cikkelye szerint kilátás van arra, «hogy nem sok idővel ezután a közdolgokat illető levelezések és a Polgári közönséges állapot igazgatása is ugyanezen nyelvünkön fog folyni.» A színészet a hazai nyelv formálására, gyakorlására és elterjedésére a legalkalmasabb eszköz.

3. Az eddigi ideiglenes játékszínben is már a felséges herczeg és az egész Ht. Tanács kegyes színe előtt «nem egészen meglegedés nélkül volt boldogsága» játszani. Ez alkalmatlan helyet óhajtják egy illőbbel fölcserélni.

4. Ennek fejében kötelezi magát a társaság, hogy árendáját lefizeti a főváros cassájába.

* Orsz. levéltár 17914/792. febr. 11. beérkezési szám alatt.

5. Kész engedelemmel alárendeli magát e társaság más Theatrumok példája szerint a Ht. T. által kirendelt Departementumnak, kinek a többiek is alája vagnak vetve.

Erre a kérvényre utasítottatott a tanácsbeli referens, hogy tegye magát érintkezésbe a német színházak bérlőjével.

A tárgyalások sokáig folyhattak, mert egy hónappal későbbben a színtársulat az egész nemzethez szóló következő kiáltmányt bocsátotta ki: *

«Nemes Magyarok!

Drága Hazafiak!

Hozzátok kedves *Mieink!* kik ebben a drága nevezetben még mai napon is különös vigasztalástokat talállyátok, folyamodik egy tsekély számú Magyar ifjuság s igazságos panaszait önti szánakodó kebletekbe; Ez az ifjuság ugyanabban a szerentsés időben, mellyben önnön magatok is régtől fogva hanyatló drága Hazánknak boldogító javaiban minden tehetséggel munkálkodtatok, egy Nemzeti Játék-színi társaságban öszve állott arra a végre, hogy a Magyar nyelvnek s a jó ízlésnek kipallérozásában teendő fáradhatatlan igyekezete által tetszésteket megnyerhesse.

De az agyarkodó mostoha szerentse öszve tapodta minden igyekezteinket; mert a helyett, hogy a Hazának javára s ditsőségére tzelező ditséretes és nem tsak örömmel, hanem álmélkodással is tapasztaltt lépéseink úgy mint Európának más boldogabb városaiban, illendő segítséggel támogatattak volna, minden érzékenység nélkül hagyattattak s minden elme-béli tehetségünk, mellyről a Hazát olly sokszor már bizonyossá tettük, a melly talán másutt bő jutalommal is fájlaltatott volna, minden részvétel s segedelem nélkül meg vettetik. Ketté repednek meg szomorodott szíveink s könny-árakra fakadnak meg-szégyenült szemeink midőn kénytelenítettünk szemlélni, hogy Anya nyelvünkhöz való buzgó hajlandóságunk s ehez kaptoltt igyekezetünk a leg tehetősebb Hazafiak közt sem találván Pártfogóra, kénszerítettetik el-enyészni, midőn minden segedelem, sött minden reménység nélkül a Hazának középpetében elhagyattatván, ditséretes elő menetelünket félbe-szakasztani és az egész világ előtt meg-szégyenítettve bujdosni kénytelenítettünk, mint hogy tetszésekben s nagy szívűségtekben sokat bizakodtunk.

Igy mullyanak-el tehát igyekezeteink, s a mi velünk született büszkeségünk, hogy sokakat képzeltünk magunknak? Igen is a ti Nagy szívűségtekben meg tsalattatott reménységünk végett szakasztya a Hazának

* Országos levéltárban az eredeti fogalmazvány. A cenzori vélemény szerint csak módosítással lehetett ezt nyomtatásra engedélyezni.

e részről várandó ditsósságét. Így tehát ellenben fenn marad tovább is agyarkodó irigységnek régen épültt győzedelmi kapuja, mert meg jövendőlte Hogy a Magyar Nemzet az ilyeneket se nem érti, se nem érzi! Nekünk mindenkor nehezen fog esni, az ilyen szemre-hányásokat el-szenvedni, az az egy lészen mind azon által mindenkor vigasztalásunk, hogy mi a mi tehetségünket soha sem sajnáltuk. Ti is azomban szánakodgyatok rajtunk és legalább ezen igyekezetünk elől mozdíttására tett tsekély adósságunkból segítsétek ki szegénységünket s ne kívánnjátok tőlünk hogy az egész Magyar Nemzetnek el törülhetetlen szégyenére szemetek láttára a Játék színhez szerzett ruháinkat s eszközeinket dob szó alatt idegen ország futóknak, kiket magatok sem akartok megszenvedni, eladni kényszeríttessünk.

Ezer s kétszáz forintokkal ki elégíttetnek minden adósságaink, mellyektől meg szabadulván, minthogy boldogulásunkat nem reménylhettyük, el oszlunk egymástól nagy szív fájdalommal s ottan fogjuk keresni szerentsénket, a hol kenyerünket feltalálhattuk.

Senkit se botránkozzon meg pedig ezen szerentsétlen sorsunk, mintha gondatlanul vagy vigyázatlanul gazdálkodtunk volna, erről a számadó könyveink tegyenek bizonságot. A ti kezeitekben áll már most kedvelt Magyar közönség a mi sorsunk, tetszéstektől függ jövendőbeli még meg nem vesztegetődött betsületünk, s ha ebben is elvonnyátok tőlünk segedelmeteket, mi ugyan készek leszünk drága Hazánkért többeket is el szenvedni, de titeket is a ti jövendőbeli unokáitok meg fognak ítélni el-hagyattatásunkért.

A most a szükséggel tusakodó s el-szélledni készülő
Nemzeti Játék Színi Társaság.»

Míg a színjászó társulat ezen fölhívásával az egész nemzet áldozatkészségéhez appellált, október 1-én már egy újabb kérelmet intézett a Ht. Tanácshoz, hogy engedné át a seminariumi épületnek egyik használatlanul álló részét, melyet könnyű volna színházi czélokra átalakítani. A mostani faszínházban, daczára a fölszerelésre fordított nagy költségeknek, lehetetlenség megmaradniok és a társaság kényteleníttetnék fölbomlani. Míg a pesti színjászó hely a közönség részéről hozzáférhetőbb és így annál alkalmasabb. Kérik a Ht. T.-ot, miután reményök van arra, hogy az ország megyéi pártfogolni fogják őket a magyar nemzet diszére szolgáló ezen törekvésökben, hogy a saját kegyét se vonja meg tőlök.*

A Ht. T. a szokásos hivatali eljárás értelmében áttette az ügyet

* Orsz. levélt. 22363/1792. oct. 2. beérk. dtm.

véleményadás végett Schilson báró, cameralis administratorhoz, hogy a mennyiben elfogadhatónak tartja e tervet, jelöljön ki egy alkalmas részt az épületben.

Midőn a társaság tagjai elmentek kérvényöket megsürgetni, ott azt a feleletet kapták, hogy a báró elutazott és csak 3 hétre fog visszatérni. Minden percz drága volt reájok nézve, hogyan várhattak volna hetekig. De a halogatásban tán szándékosságot is látván, 1792. okt. 15-én már az ország megyéihez fordulnak kérelmökkel. Elmondván panaszukat, így szólnak végül:

«Már most a T. Statusok és Rendek kezeikben áll sorsunk és Hazánk ezen institutumával szerzett s még egészen be nem mocskolt dicsősége; vegye szívére igyekezetünk gyámoltalanságát és szándékunkat a következőkkel támogatni méltóztasson: 1. hogy hathatós közbenjárások által a fels. Ht. T. arra bírassék, hogy az Fentebb administrator úrnak akármely kifogása ellen is a kívánt hely nekünk megadathasson; 2. hogy mind azon helynek felkészítésére, mind pedig a rajtunk fekvő adósságok lefizetésére a T. N. Vármegye *mennél előbb* segedelmet nyújtani méltóztasson.»¹

Az orsz. levéltárban reánk maradt átiratok között Gömör-megyéé az, mely ez ügyben legelőbb érkezett be² a Ht. T.-hoz.

«Felséges Tanács! — (írja a bevezetés után). Igaz az, hogy ezen Társaságnak törekedése egyedül a hazája boldogításának tárgya, mert is a Hazának egyik boldogítása annak Nemzeti nyelve pallérozása és a közönséges gyakoroltatás által gyarapítása. Azt pedig, hogy az említett Társaság által a Nemzeti Magyar nyelv nem gyarapíttatik, nem palléroztatik s így ez által is a Közjó nem boldogíttatik, állítják csak azok, a kik az magok különös hasznukat vadászszák és az közjónak előmozdítását nem munkálják. Mi pedig, a kik az említett Társaságnak hasznos célját nem csak látjuk, de meg is ösmerjük és el is hitetjük magunkkal azt is, hogy a fels. Tanács, Nemzeti Nyelvünk Dicsőségét valójában akarja», azért kéri, hogy a báró Schilson által teendő kifogásoknak helyt nem adván, engedné át a Seminarium egyik szárnyát illendő bérért.

Komárommegye nov. 12-éről keltezett közgyűléséből latin nyelvű átiratot küld az épület átengedése ügyében.³ Pestmegye hasonlóképen latin nyelvű fölterjesztésében — a nov. 15-iki köz-

¹ Orsz. levéltárban megvan a copíája.

² Az oct. 30. közgy. keltezve, nov. 20. érkezett be 26000. sz. a. (Orsz. levélt.)

³ 26848/792. nov. 27.

gyűlés alkalmából a játékszín nagy szükségét hangsúlyozván, el akarja hárítani látni a nemzetről a restség vádját.¹ *Veszprém* megye latin nyelvű felterjesztésében hivatkozással arra, hogy más nemzetek is belátták már a játékszín szükségét, kéri, a színészek kérelme teljesítését.² *Csongrád* megye latin nyelvű felterjesztése a nov. 22-iki közgyűlésből, csak december 31-éig ért Pestre.³

A Ht. T.-ot, ezeknek adott végzéseiben nagyban befolyásolta azon körülmény, hogy a színészek kérvényét áttette a cameralis adminisztrációhoz véleményadás végett. Míg e vélemény nem volt kezében, mindaddig őszinte kifejezést adott azon felfogásának, hogy maga is szíven viseli a nyelv és nemzet ügyét és minden lehető meg fog tenni a társulat érdekében. De midőn október 30-án⁴ beérkezett báró Schilson jelentése: hogy az épület teljesen alkalmatlan színházi czélokra azon tűzveszély miatt is, a mely egy színház elhelyezése folytán komolyan fenyegetné, de a közönség hozzáférhetése is meg van nehezítve és ekként biztonságára veszélyesnek mondható — végzéseiben azt is tudatnia kellett, hogy a kért helyiséget lehetetlen a színészeknek átadni.

De a Ht. T. komolyan látszott venni mégis a színház ügyét és nov. 16-áról átírt Pest városa tanácsához, kérvén, hogy a társaság számára legalább ezen a télen át alkalmas helyről gondoskodjék.

Míg a színházi kérdés — mint alább látni fogjuk, — megoldást nyert, a megyék nem késtek átirataikkal sürgetni a Ht. T.-ot a színészek kérelmének teljesítésére. Ezen megyei fölterjesztések közül (melyek többnyire latinul történtek) különösen 4 megyének 1792 végével és 1793 elejével beérkezett átirata érdemel figyelmet⁵ nemcsak magyar szövegök, de erélyes hangjok miatt is. *Szatmár* megye az európai példa mellett nyomatékosan hangsúlyozza azt a furcsa helyzetet, a melybe a magyar jut — az idegennel szemben.

¹ Megvan ENDRÓDY-nél is. Megyei levéltár 2519. sz. a. Orsz. levélt. 27961/792 XII/7.

² 28487/792. XII/18. Orsz. levélt.

³ 29273/792. XII/31. Orsz. levélt.

⁴ 25684/1792. Orsz. levélt.

⁵ Szatmár megyéé nov. 19-ről keltezve, decz. 21-én érkezett be (28726. sz. a.). Zempléné nov. 27-éről keltezve, 1793 febr. 1-én (1892. sz. a.) Zalaé 1792 decz. 5-éről keltezve, 1793 január 18-án (1133. sz. a.); Szabolcsé nov. 6-áról keltezve 1793 január 25. (1867. sz. a.) L. Orsz. levéltár.

Zalamegye helytelenséget lát abban, hogy az ország fővárosában a magyar színészet számkivetve legyen, vagy mostoha bánásmódot kényteleníttessék tűrni. *Szabolcsmegye* csodálja, hogy a magyar színészet csak mint bérlő szerepelhet a fővárosban — holott a megye már határozott propositiókkal is állt elő. *Zemplénmegye* nem mulasztja el a Ht. T.-ot azon kötelességre figyelmeztetni, mely reá, mint a törvények végrehajtójára, háramlik.

E négy megye átirata annyira kimagaslik a többiek sorából, oly jellemző kortörténeti adatokat tartalmaz, hogy megérdemlik a szöszerinti közlést. Fényes például szolgálnak arra nézve, hogy a színészet érdekeiről tiszta fogalma volt az országnak. Nem tekintették a pesti társaságot magán vállalatnak, hanem országos ügynek. Midőn «lábraállításáról» volt szó — csaknem az egész ország kötelességének ismeri a Ht. T. támogatását kikeríteni.

De szóljanak magok ez átiratok:

«Ns. **Szatmár** Vm. a Pesthi Magyar Játék-szín Társaság felállítása s elősegítése eránt magát közben vető Fel-Irása» így hangzott

NKárol 1792 Szentandrás hava 19 napj. tartott közgyűlésből.

Felséges örökös királyi fejedelem, Austriai Fő Herczeg,

Országunk Nádor Ispánnya,

Felséges Királyi Magyar Helytartó Tanács,

Kegyelmes Urunk

És Kegyelmes Uraink.

Nem kevés öröm foglalá-el szívünköt, a midőn éppen szerentsés idő szakaszban, melyben tsak nem hanyatló félben Lévo Édes Anyai-Nyelvünk ki pallérozásának, egy felől az Ujj Törvények s felséges jó Királyaink szíves hajlandósága, más felől sok tudós Hazánk fiainak egymással vetélkedő igyekezetek által derülő félben Lévo hajnalát örömmel szemléljük; egy oly Hazafiakból álló Játék-Szín-Társaságnak, Országunk Anya-Várossában Lett fel-állítását értettük, mely ebbéli reménységünket még nagyobb erővel gyámolította. Azomban ezen Társaságnak már *egyméhány* hozzánk utasított Leveleiből nem kevés idegenységgel kénytelenítettünk Látni; hogy némely Anyai nyelvünknek és Hazánk *boldogulásának irigyei* e még nevelkedésben Lévo s meg nem gyökeredett gyenge Társaságot, terhes ádozások (sic!) s Játék néző *Helyekből való kiszorítottatások által elnyomni* s Országunk Anya várossából számkivetni törekednek.

Felséges királyi Hertzeg! és felséges kir. M. H. T.! Nintsen a pallérozottabb Nemzetek közzül tsak egy is, mely nyelvének tökélette-

sítése és erkölcsének szelidítése s jobbítása végett a jól el-rendelt Játék-Néző-Helyeket egyik főbb eszközül ne választotta volna, és azt maig is jó előmenetellel ne gyakorolná; tsak — az — egyéb aránt nem utolsó természeti érzékenységekkel bíró Magyar-szív Légyen-e az egyedül Európában, mely a maga egész erejében Lejendő ki fejtődésére s a Társasági életben meg kívántató tehetségeinek ki szélesítésére tzelőző ily szükséges Eszköz nélkül némelyeknek tulajdon hasznok vadászása és magok különös czéljoknak a Köz Jó hátráltatásával való munkálódása miá (sic!) el-lenni kénteleníttessék?

Esedezünk azért Királyi Hertzegségednek és a fels. H. T.-nak, hogy ezen még most ugyan gyenge, de ily erős gyámolok által bizonyosan meg erősülendő, hasznos Társaságot pártfogása alá vévén, mind Felséges Fejedelmünknek (a ki nyelvünk kipallérozására intézett Atyai igyekezetének a Magyar Nyelv-Tanítóknak Oskoláinkban való bé hozatása által is nyilvánásagos jelét adta) kegyelmeibe ajánlani, egyszersmind pedig kegyesen véghez vinni méltóztasson, hogy a Német Játék-szín-Társaságnak fizetni szokott terhes adó alól fel oldoztatván, addig-is míg Magyar Játék-Ház építtethetnék, a Pesti Német Játék-ház számokra engedtessék által; illendőbb levén, hogy magánosnak ebbéli jövedelmeiben valami csonkulás essék, mint ezen minden igaz Hazafiaknak óhajtásaik által régen várt hasznos Társaság fel-derülésében — elenyészni engedtessék.»

«Zala vármegye a magyar színészet érdekében a következőket írta:

Hogy a Játék-szín (ha a Tisztességnek és Jám-borságnak meg nem halladja határát) az Emberi szívnek formálására és erkölcsös tulajdonságokra való föl ébresztésére hasznos, a Nyelvnek pedig ékesítésére és gyarapíttására egy valósággal teczetős Eszköz légyen, tagadhatatlan. Ez az oka, hogy a magyar jádszó Társaságnak első Zsengéjében gyámoltalanságát fájlallyuk, és duplázott panaszátt kétszerte való közben járásunkkal orvosolni igyekeztünk. Panaszolkodik tudni-illik eő, hogy a midőn az idegen Nemzetbéliek a legfényesebb Játék néző helyeket el-foglallyák, eő tulajdon Hazájában az Ország feő városában a leg főbb kormányzó Tisztsegeknek székében számkivetést szenvedni, egy nyomorult deszka kunyhóban nyögni és azt is terhes költséggel ki bérteni kénteleníttetik.

Ily ügyefogyott állapottya e kised ujj Társaságnak, Nemzetünknek is alatsónságára szolgálni látszatván, valamint mult köz Gyülekezetünk-ből Föls. k. Herczeg N. J. Urunknál különösen könyörögtünk, ugy most is királyi Herczegségedet és a F. M. k. Ht. T.-ot egyetemben alázatosan kérjük, méltóztasson Hazánkbeli nevendék Gyülekezetet kegyelmében fogadni, és néki mint a Játékra alkalmas, mint a leg nemesebb hallgatókhoz méltó Helyet kegyessen ki rendelni. Mi azonban stb.

Szabolch vármegye Rendei a Helyt. Tanácshoz ezt írták:

«Nem kevés érzékenységgel vettük a Magyar Jádzó szín Társaságnak azon keserves panaszait, melyben eleven színnel le festi az közjót előmozdítani szándékozó igyekezeteknek sengélyében [= zsengejében] való el folytatását [= fojtását], a midőn nem csak czéll yok elérésére alkalmas helyek nincsen; sőt az Német Jádzó szín Árendásnak oly nagy adót tartoznak fizetni, hogy abból majd nem egész árendája ki telik.

Valójában f. k. H.-eg és felséges M. kir. Ht. T. érzékenyül esik, hogy Hazánk fainak önnön Hazánkban árendásoknak kelletik lenni; még pedig idegen Nemzeté. *Kértük* vala mi Eő *felségét* arra, hogy a Budai Jádzó szín maradjon a Németeknél, ellenben a Pesti adódjon által ezen mostan legközelebb hozzánk is folyamodó s inségeket le író Magyar Társaságnak, hogy ne kénytelenítessen a Magyar önnön hazájában zselérkedni; de mindekkoráig kegyes válaszsát fejedelmünknek nem vévén, esedezünk K.-ed 's a F. M. k. Ht. T. előtt, hogy addig is, miglen választ veendünk, egy valamelyik kameralis épületben nékiek helyt adatni méltóztasson, félre tévén B. Schilzon kameralis adminisztrátor úr minden ellenvető kifogásait, melynek kérése mellett szokott alázatos Tisztelettel maradunk stb.»

Zemplén megye átirata a Helyt. T.-hoz ekként szólt:

«Érkezvén hozzánk a magyar Játék szín Társaságnak Levele, nem kevés keserőséggel illetődünk meg azon, hogy még akkor is, a mikor a Magyar Nyelvnek virágozása, terjedése és ki pallérozása törvény szerint is parantsoltatik, az a mód, mely által a Játék Színi Társaság fel állásával nagyon segítettik a Haza Közepében az Ország Törvényének és szabadságainak meg sértésével 's mtskolásával anyira betstelenítettik, hogy a Magyar nyelven tétetni szokott Játékbeli szabadságot pénzen kénytelenített meg vásárolni.

Fájdalom ez szíveinken azért ezen szabadságainkon tett sebnek orvoslását Felséges Hertzegségednek és a Fő Méltóságú k. Ht. T.-nak úgy kérni kénytelenítettünk, hogy egyszersmind ezen akárki által tett gúnyoltatásaért, sasacoltatásaért (?) elég tételt is nyerhessünk.

Egyszersmind F. k. H.-nek és a F. M. k. Ht. T.-nak kötelessége a Törvény teljesítése, alázatosan, de egyszersmind bizodalmasan kérjük, méltóztassék ezen Játék Színi Társaságnak nem tsak hathatósan pártját fogni, de egyszersmind azt benne megbizonyítani, hogy mind azok, kik a Magyar nyelv szélesítésében és pallérozásába munkálódnak, mint az Haza és Király akaratyának elől mozdítóí, és a tett Törvény végének elérésére törekedő eszközei, mind szabadságokra, mind Játék színeikre úézve fel segélthetessenek.

Nem késünk mi semmit magunk is egyen egyen a meg kíván-

tató segedelemmel lenni, de kérjük e mellett Örökös Hertzezségedet, és a fő Mélt. k. Ht. T.-t is, méltóztassanak magokat a mi kegyes királyunknál is érettek közben vetni, hogy méltóztassék ő Felsege a mi örökös Hűségünket azzal éleszeni, hogy láthassuk ebben is Hazai nyelvünknek gyarapodását és Nemzetünk meg nem vettetésének bizodalját.

Mert mi ugyan valamint eddig megbizonyítottuk, úgy ezentúl is a Magyar Nemzetet szerető 's annak szabadságában 's nyelvének gyarapításában gyönyörködő Fejedelmünkért mindenünket készek vagyunk feláldozni, mint olly Atyáért, a kinek uralkodása alatt Hazánkat Magyarnak esmerhettyük. Többire jóltevőségében, kegyességében és malasztiban (!) ajánlottak maradunk stb.»

Ezen átiratokkal egyidőben az adakozás is megindul. Pest-megyén kívül Gömörmegye nemcsak az első átiratot, de az első pénzügyüteményt is küldi karácson havában: 225 forintot. A pesti közgyűlésen nov. 15-én azonnal ívet köröznek, a melyen több száz forintot írnak alá. Ezenkívül meghagyatik a szolgabíráknak, «hogy a megfelelő nemességnek adják hathatósan eleibe, mely hasznos és alkalmas eszköz legyen egy jó nagy theatrom a magyar nyelvnek és ennél fogva a Nemzetnek is virágoztatására». Abaujmegye is ott szerepel az adakozók között a szabad jász és kún kerületekkel, amaz 100, emez 103 frt erejéig.* A megyék megkezdik az áldozathozatalt szóval és tettel. Nem az adakozás arányai érdemelnek itt figyelmet, mert hisz lényegileg véve bíz' nagyon is jelentéktelen összeg volt egy év eredményének ez a 428 frt — de maga az adakozás pusztá ténye. A színészet kérdése úgy látszik nemzeti köztudatba vitte be azt a fontos elvet, hogy egy az egész országra szóló intézmény csakis az egész ország anyagi támogatása mellett lesz képes sikert aratni.

Az 1792-iki év ily kedvező kilátások mellett végződött. A színészet nyugodtan tekinthetett a jövő elé, mert az egész országot hivatalos formában is pártján levőnek találta.**

* L. az Országos és megyei levéltárból Szentkirályi László jelentését és a Magy. Hirmondót 1792. évf. 780. lap. II.

** A fentemlített vármegyék levelein kívül nyoma van az Orsz. levéltárban Bács-megye levelének is (1792 nov. 20-ról. Beérkezve 1793. jan. 15. 1110 sz. a.), melyben kéri a Ht. T.-ot a színészek kérelmének támogatására, a mint azt jónak gondolják; Nov. 26-áról Bereg-megye levelének (1150/793 sz. a. jan. 22-iki beérkezéssel.) Erre még rövid értesítés megy a Ht. T. részéről. — Temes-megye kérvényét már ad acta teszi. (1793 jan. 1-ről keltezve, febr. 15. beérkezve.) Ez volt az utolsó kérő levél.

IV.

Podmanitzky szervezi a társulatot. — Egyezmény gr. Unwerthtel. — A társulat köszönő levele a megyékhez. — A játszó személyek kötelességei. — Osztályozásuk. — A sugó. — A szinmester. — A ruházatok gondviselője. — A hajfodorító. — Próbák. — Az első hónapok eseményei. — gr. Unwerth lemond az igazgatásról. — Sehi Ferencz kérvénye társai nevében. — Busch Jenő igazgatása. — Az első operai előadás. — Instructiók az új igazgató számára. — Új törvények 1793-ban. — Az 1793. év folyamán előadott új darabok. — A megyék érdeklődése és hálálkodása.

A Magyar Hirmondó 1793. január 2-áról Pestről keltezett levelében örvendezve tudathatta olvasóival, «hogy a magyar játszó társaság holnapután ismét hozzá kezd a játszáshoz azon theatrumokban, melyekben a német társulat szokott játszani.»* Ezen esemény előzményeit, mint azt az előbbi fejezetünkben részleteztük, a megyék felszólalásai képezték. A Ht. T., mely különben sem mutatott ellenséges indulatot a színészet iránt, most, hogy 28 vármegye szólalt föl,** a nemzeti közóhajtással találta magát szemben. Ez elől kitérni lehetetlenség volt a hazafiatlanság vádja nélkül. Megbizást adott a színházi ügyek főigazgatójának, báró Podmanitzky Józsefnek, hogy előbb a társaság belső ügyét hozza rendbe, aztán igyekezzék megalkudni gr. Unwerthtel. Deczember havában legelőbb is az igazgatás módja iránt jöttek tisztába. Elvül fogadták el, hogy a szintársaság igazgatásának az a legjobb módja, mely többek közt

* I. h. 1793. I. 39. lap.

** ENDRÓDY 28 vármegyeről szól (II. kötet. XLIII. és III. k. V. lap); az Orsz. levéltárban azonban csak mintegy 12 átirat maradt reánk. — A Magyar Kurir a lehető leghelyesebb álláspontot foglalta el ezen kérdésben; «ezen Theatrombol akkor fog Nemzeti Theatrom válni, midőn ennek ügyét az egész Nemzet és ennek nagy szívű képviselői magok kívánják elő segíteni és a midőn a circenseseknek nem lesz szükségök kenyerért kiáltani. *Meg eddig a világon minden Nemzeti Theatromot vagy a Fejedelmek vagy a statosok tartották fenn, úgy mint Nemzeti Teatrumot* (1792. évf. 95. szám.)

oszlik meg, «mert több elmének és egymással közölt többek véleményeinek megegyezése nem oly hamar hibáztatja el a közczélt és a társaságnak állhatatos föntartását; sőt az érdemes közönségre sem háramolhat valamely kénytelenítés abban, hogy magát egy magános igazgató indulatjához és izléséhez alkalmaztassa. Ez oknál fogva az igazgatás teendőit 4 részre osztották szét. Valamennyinek a fejéül egy főigazgatót rendeltek, ki teljhatalommal lön fölruházva és kötelezve volt a többi al-igazgatókra és tisztekre «kinyílt szemmel lenni» és ezek rendelkezéseit ellenőrizni. Az intézet anyagi ügyeinek tényleges vezetését elválasztották a dramaturgiát illető ügyek gondozójának hatáskörétől. S így a főigazgató közvetlen felügyelete alatt álltak:

1. a jövedelem gondviselője;
2. a tudományok igazgatója;
3. a játékok igazgatója.

Az elsőre a játékszín jövedelmének gondozását bízták, hogy «jó lábra álljon a játékszínnek gazdagsága.» Az utolsónak kötelessége a játszó személyeket a szükséges tudományra oktatni. Amarra elég volt egy lelkiismeretes hivatalnok, emerre a kinek izlésében is meg lehetett bízni — de nehogy izlésétől függeni látszassék a magyar közönség, melléje egy tudós férfiút óhajtottak adni. A játékigazgató tehát alárendeltje a tudomány-igazgatónak. Kötelessége volt a játék-igazgatónak néhány héttel az előadás előtt minden darabot elolvasni, azokat megválogatni, kijavítani s a szerepkiosztás előtt a főigazgatónak — mint első censornak — bemutatni. Elejét venni ez által a netán azokban előforduló sértegetéseknek vagy hibás kiejtéseknek. Ő volt ekként a társaság szellemi ügyeinek intézője. A darabhoz illő viseleteket ő mutatta meg a színészeknek s az egyes jellemek helyes felfogására nézve útbaigazításokkal is ő szolgált. Megszerezte és elrendelte a decoratiókat, a szükséges kellékekről gondoskodott s részt vett mint útbaigazító a betanulásnál is. Joga volt, ha ily érdekek forogtak fönn, a cassával is rendelkezni. De viszont, hogy kötelességei elmulasztása esetén számadásra lehesse vonni, fizetést kapott a társaságtól és így alá volt vetve a társaság szabályainak. Ekként a szellemi ügyekben két vezetője volt a társaságnak: az, a ki közvetlen érintkezett a tagokkal (a játék igazgatója), és az, a kinek felügyelete alá a játék-igazgató is tartozott (a tudományok igazgatója).

A nemzeti játékszín első főigazgatója *b. Podmanitzky József*; jövedelmének gondviselője *Szentkirályi László*, Pestmegye aljegyzője; tudomány-igazgatója *Schedius Lajos*, a tud. egyetemen az *aesthetica* tanára; játék-igazgatója *Protasevics Benedek József* volt.

Ugyanezen hónapban tisztába hozták «a játszó személyeket kötelező írás formuláréját» is, mely mint az igazgatóság méltányosságát jellemző okmány érdekes világot vet a társulat új szervezettére. Első pontjában az igazgató nemcsak bizonyos összegig terjedő fizetést ígért, hanem kilátásba helyezte a szerződött tagnak azt is, hogy képességéhez mérten fizetése növekedni is fog. Viszont a második pontban kötelezte magát a szerződő, hogy a társaság rendszabásai szerint fog cselekedni; minden reá bízott szerepet eljátszik s kerül minden izetlenségre okot szolgáltató alkalmat. A harmadik pontban föntartja az igazgató maga számára azon jogot, hogy a kötelességét nem teljesítő tagot kötelességeire szoríthassa is. Fölmondási időül mindegyik fél részéről 3—3 hónap volt föntartva.*

* L. ENDRÖDY-nél III. k. XVI—XX. lap.

Az első színjátszó társaság tagjai ezek voltak:

A) <i>Fejér személyek:</i>		hó pénzzel	
1. Moor Anna leányasszony	---	30	frt váltóban
2. Liptay Mária	---	26	“ “
3. Termetzky Frantzka leányasszony	---	26	“ “
4. Török Magdolna	---	20	“ “
5. Kelemen Erzsébet	---	15	“ “
B) <i>Férjfiak:</i>			
1. Sely Ferencz	---	28	“ “
2. Várady Mihály	---	24	“ “
3. Láng János	---	24	“ “
4. Varsányi Ferencz	---	24	“ “
5. Rózsa Márton	---	24	“ “
6. Kelemen László	---	24	“ “
7. Bagoi Antal	---	20	“ “
8. Pesti László	---	20	“ “
9. Pap Gábor	---	20	“ “
10. Ernyi Mihály	---	20	“ “
11. Pataki Benedek	---	15	“ “
C) <i>A Directio szolgálattában lévők:</i>			
1. Lavota János, Muzsika Directora	---	15	“ “
2. Kaszsa-tiszt	---	12	“ “
3. Nyéky Pál sugó	---	20	“ “

Míg Podmanitzky ily úton rendbe hozta a társulat belügyeit, azalatt többi társaival egyetemben az albérlővel is rendezni törekedett a játszási engedély ügyét. Társai közül legfőbb része volt a munkában Darvas Ferencz tanácsosnak és Pestmegye küldöttének, kiről Versegi az Emlékeztető oszlopban azt írta: megérdemli, hogy neve az Oszlopnak tetején tündököljön, mert az 1790-iki országgyűlésen a magyar nyelv ügyében

..... háromszor győz vala szívet

Mert *magyarul* szóllott a Magyar Őszek előtt.

4. Bujáky József kancellista	---	---	---	12	frt	váltóban
10. Muzsikus á 6 forint	---	---	---	60	"	"

D) *Subalternek:*

1. Sellyey Pál ruházatok gondviselője	---	---	---	14	"	"
2. Erdélyi János játékszín-Mester	---	---	---	7	"	"
3. Annak segítője	---	---	---	3	"	"
4. Ráday Márton játékszín szolgája	---	---	---	12	"	"
5. Lózse Mesterné	---	---	---	3	"	"
6. Első Billeteur	---	---	---	4	"	"
7. Második Billeteur	---	---	---	2	"	30
8. Napszámos	---	---	---	1	"	30
9. Kotsi	---	---	---	12	"	"
10. Két Tzédula Hordó	---	---	---	10	"	"
11. Hajfodorító	---	---	---	16	"	"

Summa 564 frt váltóban.

Azonkívül mindenkori költségek egy hónapra, vagyis 12 mutatónyokra:

Theatromi bér gr. Unwerthnek	---	---	---	162	frt	váltó
Nyomtatónak a Tzédulákért	---	---	---	40	"	"
Szappanyosnak a világításért	---	---	---	36	"	"
Strázsaért	---	---	---	9	"	"
Kéményseprőnek a tűzre vigyázásért	---	---	---	3	"	24

Az egész hónapi költségnek summája 814 frt 24 kr.

A tulajdonképeni játzó-személyzet száma csak 16-ot tett ki. A nők aránylag csekély számát indokolja azon előítélet, melyet a nőknek még később is, mint DÉRR-né írja Naplójában, le kellett küzdeni nemesak a külvilággal, hanem főleg a szülői házzal szemben. — E szám mindenesetre csekélynek mondható a pesti német színház személyzetével szemben,* hol pl. 1792-ben 21 férfi és 13 nő működött közre. De a kezdetet és előítéletet tekintve, nemcsak elegendőnek, hanem szinte feltűnőnek mondhatjuk oly korban, melyben a magyar játékszínnek nem volt semmi multja.

* Ofner u. Pester Theater-Taschenbuch für das Jahr 1792. S^o 28 l.

Továbbá *Vay Istvánnak*, Szabolcs vmegye deputatusának; *Luby Károly*, Szatmár vmegye alispánjának és végül *Lónyai Menyhért* tanácsosnak.

Podmanitzky Józsefnek sikerült is e szerződést létrehozni, mely 11 pontban egyrészt az albérlő Unwerth gróf, másrészt az említett közt 1792. december 28-án Pesten megkötött. A magyar nemzet nevében folytatott tanácskozás a pesti és budai színházak használati módja iránt a következő megállapodásokra vezetett:

1. Alólírottak nem esik terhére a magyar nemzet iránti becsülésének az által is bizonyítékát adni, hogy bár szerződése 6 évre szól, mégis meg ne engedje a nemzet kívánságára létesült társaságnak, hogy a pesti és budai színpadokon oly napokon játszó, midőn ő társaságával ezen színpadok egyikét sem használja, egyikét sem fogja a magas helyen törént megállapodás szerint használni.

2. De hogy ne maradjon teljesen kárpótlás nélkül az albérlő, kötelezi magát a magyar társaság, hogy minden nyilvános előadás után 3 aranyat fizet változhatlanul és pedig az előadást követő napon azonnal.

3. Nehogy előkészületeiben zavartassék az albérlő társasága, kötelezi magát a magyar társaság, hogy az előadásokat és a szükséges főpróbákat kivéve, a színpadon nem fognak akadályt képezni.

4. Miután a magyar társaság előjáróinak és érdeke előmozdítóinak nem lehet céljuk, hogy őt szerződésszerű jogaiban megrövidítsék, nem fog terhekre lenni azon megszorítás, hogy 4 hétnél tovább terjedő bérletet nem nyithatnak és pedig a már megszokott árakon: a mi azért történik ha netán a társaság nem felelne meg kötelezettségeinek, alólírott a közönség iránti hosszas kötelezettségei miatt ne akadályoztassék saját jogainak érvényesítésében.

5. Miután pedig az olcsóbb belépti díjak behozatala az albérlő jövedelmének nagy kárával járna, de az egész színügyet is veszélyeztetné, ezért kötelezi magát a társaság, hogy megmarad az eddig megállapított belépti díjak mellett.

6. Miután az albérlő felelős az egész épületért és a díszletekért, ezért átengedi saját személyzetét [a kezelő-személyzetet érti] a magyar társaságnak a kijelölt napokon aránylagos díjazás mellett.

7. Oly esetekben, midőn valamely nagy operát vagy nagy színművet adnak elő, az albérlőnek szüksége van mindkét színháza személyzetére. Kötelezi magát ezen esetekben tehát a magyar társaság, hogy a másik színpadon csak kis darabot adat elő és saját szolgaszemélyzetével éri be.

8. A tűzoltók felügyelete a magyar előadási estékre is kiterjed, de a felmerülő kiadások a magyar társaságot terhelik.

9. Hogy minden félreértésnek eleje vétessék, az albérlő kötelezi magát, hogy hónapról-hónapra tudatni fogja a magyar társaság igazgatójával, mely napokon óhajt nagy előadásokat tartani.

10. A bőjti napok némelyikén előadási joga van a német társaságnak. Ezekhez a napokhoz most is ragaszkodik. A magyar társaság tehát lemond a bőjt tartamára azon napokon tartandó színi előadásokról, melyeken különben máskor játszhatik. Jogában áll azonban kérelmezni a legfelsőbb hatóságnál azon napokat, melyeken eddigelé bőjti időben tilos volt játszani. Ellenkező esetben, ha ezen engedélyt nem kapnák meg, nem fogják bűnül felróni az albérlőnek, ha ő az engedélyezett napokon német előadásokat tartat színházaiban.

11. A magyar társaság nem kér sem ruhatárt, sem világítást: a színház egyéb drága és a bérlő által megrendelt ékességeit beleegyezése nélkül nem használhatja, hanem a városi fölszerelvényekre és díszítményekre szorítkozik és ezeket is lehetőleg kiméli, sőt az ezenfelül saját használatára szükséges minden egyéb requisitum beszerzéséről is maga gondoskodik, de itt is azon *kötelezettséggel, hogy az albérlő tudta és engedelmével nem fog újabb, szebb, vagy teljes dekorációkat megrendelni!*

A mult század utolsó évtizedének nincs sok documentuma, mely a magyarság ügyének a haza szívében tényleg fennálló szomorú állapotát ily ékesszólóan igazolná, mint ez, *eredetileg németül szerkesztett szerződés*. Idegen volt a magyar hazája fővárosában. Nem lelé honját a hazában! Könnyörögnie kellett természetes jogaiért, s midőn hosszú huzavona után a német színházak bérlője a nemzet erkölcsi és a legfőbb közigazgatási hatóság hivatalos kényszere folytán a játszási engedélyt többé meg nem tagadhatta, a szerződés pontjaiban még arra is kötelezte a magyar Színjátszó társulatot, hogy oly díszleteket se szerezhessen be, melyek a német színház dekorációinak fényét netán elhomályosíthatnák!

A magyar társulat tehát a jogok minimumával kénytelenítettek megelégedni. A vád, mely ebből folyik, nem sújthatja Unwerth grófot teljes mértékben, mert ő természetes önzésből kénytelen volt a saját jogait megvédeni, hogy pénzbeli kötelezettségeinek, mint bérlő megfelelhessen. Sokkal jogosabb vád érheti a magyarságot, mely csodálatos közönnyel, nagy multja összes emlékeinek bűnös megtagadásával, nevetséges előitéleteihez való konok ragaszkodásával ennyire hagyta jutni a nyelv és nemzetiség ügyét. E kolduló helyzet szégyene tán egy okkal több lehetett arra nézve, hogy a nemzet

nagy álma után végre magához térjen. Sajnos, még ez a lelkesedés sem volt egyéb «alkalmi» fellobbanásnál.

Öt héttel ezen szerződés után első kötelességének tartotta a társaság azon közbenjárással szemben, melyet a vármegyék tanúsítottak irányában, nagy háláját leróni. A vármegyék ezen hazafiúi hajlandóságából reményt merítettek arra nézve, hogy ezután sem fogja tőlök a vármegye megvonni atyai segedelmét. «Ha igaz az — írják a vármegyékhez küldött levelökben — a miről kételkedni nem lehet, hogy a nemzet virágzó állapota, sőt fenmaradása az anyai nyelvnek pallérozásától függ, ennek pedig leghatósabb eszköze a Nemzeti Játékszín, nagy oka van ezen nemz. Institutumnak arra, hogy pártfogást és segédelmet remélhessen». Igérik, hogy a reájok bízott feladatnak meg fognak felelni. Belátják, hogy nem remélhetik, miként a pesti és budai közönség, mely eddig ugyan szorgalmatosan támogatta őket, képes legyen a Társaság szükségait egészben kielégíteni. Ők nem kétkednek a hazafiak finomabb izlésében, mely joggal igényelhet nagyobb társaságot, költségesebb játékokat — de el kell azt is ismerniök, hogy ez az izlés még nem oly általános a közönség minden rétegében, hogy fenmaradásukat erre alapíthatnák. Ezért kell a támogatást más helyről remélniök, míg az intézet hasznáról általánosabb lészen a meggyőződés. Hogy pedig a megyék belássák, hogy a Társaság nem bizonytalan állapotra fordítja jóvoltát, megküldték a megyékhez a társaság egész alkotmányát, hogy abból azok meggyőződést szerezhessenek állításuk valódiságára nézve.

A vármegye a társulat azon könyörgése elől nem zárkózott el: «ne engedjék, hogy szószólásuknak s mintegy önnön kezöknek gyümölcse elhervadjon.» A vármegye, mely szervezetével az alkotmány védbástyája volt, ez által a nemzetiség védőjeül szegődött föl, mert azon belátásra jutott, hogy nemzeti nyelvünk megőrzése egyértelmű a nemzet fölvirágozásával. Fölvette programjába a politikai jogok védelmén fölül a nemzetiség támogatását is, mert ebben látta azon győzelem állandósítását, melyet az 1790/91-iki országgyűlés a nyelvi kérdésben kivívott.

Ezen gyámolító szerep adja meg a magyar színészetnek azon sajátos nemzeti karakterét, mely egy más nemzetnél sem jelentkezik ily prægnaans alakban. A vármegye a magyar színészetben látta nemzeti tervei legalkalmasabb eszközét. Támogatását nem szives-

ségből, de kötelességérzetből vállalta magára. Hogy ez nem hozta létre a kívánt eredményt, annak oka földaraboltságunkban kerekesendő és nem a megyék alábbhagyó lelkesedésében vagy éppen közönyében.

Mint fentebb említettük, a társaság hálából megküldötte a vármegyéknek egész szervezetére vonatkozó alkotmányát. Ezekből egyes dolgokat fentebb részletezván — a törvényekről igyekezünk egy összefoglaló képet adni.

A játszó személyek törvényes czikkelyei érdekes világot vetnek a társaságnak nemcsak szervezetére, de egyúttal beléletére is.

A játékszin ügyére kiválóan fontos volt első sorban az, hogy a társadalom melyik osztályából recrutálta legyen a játszó személyeket. E személyzet nem pusztá eszköze volt a mulatozásnak, de egy nagy nemzeti eszme hordozója. Emelhette az ügy jelentőségét, de le is ronthatta egész hitelét. Nem a mulatozás egyik nemétől fosztották volna meg a közönséget, de egy nagy eszmét buktattak volna el csirájában az által, ha sem szellemileg, sem erkölcsileg nem méltó emberek szegődnek ily fontos ügy szolgálatába.

A fölvétel első föltétele körültekintést és a viszonyokkal való számolást árul el. A szülői vagy rokoni engedelemadáshoz köti azt, és a tisztességes magaviselet megbizonyítását kívánja. Hogy is lehetett volna a szennyezett előéletű, apostola a nemzeti ügynek? Az olyan tag, a ki ellen megbizonyosodott valamely erkölcstelen magaviselet, azt a legnagyobb büntetés — hópénzének teljes elvesztése — érte. Erről az egész Directiót értesíteni kellett.

A benső rend érdekében tiltva volt a Rollókban válogatást tenni vagy a tanulásra már kiosztottat visszaadni, avagy játszó társának ügyébe avatkozni. A megsértett csakis az előadás után adhatta be panaszát a főigazgatónak írásban, ki belátása szerint intézkedett. A ki mégis ilyen ízetlenségeket követne el és a törvényt áthágná, hópénzének minden forintja után 10 kr. büntetéspénz lefizetésére ítéltetett.

Ha valaki az igazgatói circulárisok ellen kifogásokat akart tenni, ezt illendő módon kellett tudtára adni az igazgatónak. A circuláris viszeszáküldetik az igazgatóhoz és csak akkor közöltetik újból a többiekkel, ha az ügy elintézését nyert. A circularist tartozott mindenki aláírni, s ha eltávozott hazulról, állandó biztost kellett rendelnie annak aláírására maga helyett.

A rágalmazó beszédeket — akár egyesek, akár az egész társaság

ellen tartattak azok — lehető szigorúsággal, a hópénz $\frac{1}{4}$ -ének elvesztésével büntették. A hópénz $\frac{1}{6}$ -át fizette az, a ki az egymás iránti tisztelet ellen vét, vagy a próbák idején és játékok alatt zűrzavart okoz.

Kisebb fokú büntetés — a hópénz minden forintja után 10 kr — járt azért is, ha olyan játszó-személy, kinek a darabban szerepe volt, a nézők közt forgolódott.

A színpadi rend azt is megkövetelte, hogy az elhozott cseléd csak a szobában maradjon, vagy legfeljebb a darab után jelenhessen meg a játékszínen.

A ki elkésett a próbáról vagy egy jelenést mulasztott el, 7 kr. büntetést tartozott fizetni minden forint után.

A német játékszín tapasztalásaiból merítve, megtiltatott a kiadott rollókban változást tenni, ahhoz tán olyat is hozzáadni, a mi a játék meséjének érdemét megalázná, vagy abból valamit elhagyni s ízetlen tréfát, gúnyolódást, kaczagást indítani. Ezt a pontot, úgy látszik, a legkevésbé tudták később respectálni. Az improvizáció kinövéséről itt csak azt említjük föl, hogy a karzat ízlése nem egy furesaságot kívánt meg, s midőn pl. Balogot, mint kezdő színészt, többször kihívták, a közönség nem kis gaudiumára végül fölmászott a kályha tetejére és onnan — kukorékolt a közönség közé.

A csókolódzás is tiltott cselekedet volt, ha a szerző kívánságán kívül történt. A férfi még ily megengedett esetben sem csókolhatta meg a fejr-személynek száját — legfeljebb homlokát. Sőt tilos volt a férfiaknak is csókolódni, pl. vígjátékokban. «Egyedül az affectusokban engedtetik meg».

Az elhárítandó cselekedetek közé sorolták azt is, hogy a férfi ölelés közben a nő mellét érintse.

Szigorú pénzbüntetés — a fizetésnek $\frac{1}{6}$ -a — sújtotta azt, ki a valóságos játék közben jelenést mulasztott, avagy a játék megkezdését hátráltatta. Az olyan pedig teljes hópénzét vesztette el, a ki az egész játékot elmulasztotta s az előadás alatt épen nem lehetett, vagy csak rosszul helyettesíteni.

A játék alatti beszélgetés a színpalak közt a közönség vagy a játszó-személy hallatára, a rendes módon kiszabott 7 kros büntetést vont maga után. Nagyobb zűrzavar a fizetés $\frac{1}{6}$ -ával büntettetett.

A néma rollók viselésére mindenkit köteleztek, mert ez senkit sem alacsonyít le ;

a) de ha kevésre volt szükség, az elsőrangú személyeket meg kellett attól kímélni ;

b) a kinek netán szerepe volt, azt viszont a következő darabban lehetőleg meg kellett ettől kímélni ;

c) fölmentendő akkor is elfogadása alól a szereplő személy, ha a következő darabra elő kell készülnie.

Ezen eseteken kívül a ki vonakodott néma Rollót elvállalni, hópénze után 3 kr büntetést tartozott fizetni.

A színész egyébként is le volt kötve, s a városból 24 órára nem távozható, hópénze $\frac{1}{10}$ -ének elvesztése mellett.

A társaság erkölcsi érületét nem kissé nevelhette azon körülmény, hogy az igazgató minden hó végével közölte minden egyes taggal az elkövetett hibákat. Ezt a körözüvényt kötelezve volt az illető aláírni, de jogukban állt, mentségöket írásban az igazgató elé terjeszteni.

E törvényes cikkelyek csak a főbb dolgokra vonatkoztak.

A társaság ügyrendét kiegészíti azon 11 pont, mely a *játszó személyeknek köteleességeiről* szól. E két írás csak abban a külsőségben tér el egymástól, hogy az utóbbi inkább a dolog természetéből folyó köteleességeket adja elő, a büntetés mekkoraságát sosem mondja ki, csak kétszer, a 8-ik fejezetben kisebb gondatlanság miatt s a 10-ik fejezetben, mely szerint büntetés éri azt, ki a hetes gondviselőnek törvényes intéseit megveti vagy illetlenül felelget akár a próbák alatt, akár a játék közben.

Köteleességévé teszi [mint a törv. cikkely 2-ik pontja is] mindenkinek a kiosztott rolló elfogadását, valamint azt is, hogy a nagyobbakat 14, a kisebbeket 8 nap alatt fogja betanulni. Sőt még arra is kényszerít mindenkit, hogy a már betanult vagy el is játszott rollót is tartozik az Igazgatóságnak kívánságára visszaadni.

Az olvasó-próbán való megjelenéstől csak a betegség mentett ki. A játék-próbán tartozott minden személy ott lenni és jelenésére vigyázni, a főpróbán pedig szerepét kívülről tudni s az igazgatói tanítás szerint előadni.

A ruházatot az igazgató jelölte ki számára, azonban köteles annak számát egyszeri viselés után rolljába bejegyezni. Még a játékközben való öltözködés is csak az igazgató tudtával történhetett meg. A kártételt [mint a t. cz. 12. pontja is kimondja] tartozik megtéríteni.

A gondviselő köteleessége volt ugyan a szerephez szükségeseket kézhez szolgáltatni, de tartozott a játszó azokat játék előtt maga rendbe hozni. A hibáért büntetés érte.

A főigazgató rendeletei törvény-erővel bírtak. Ezeket köteles volt sajátkezüleg aláírni. A három havi kötelező fölmondás már a szerződésben is befoglaltatott, de ezen a helyen is kikötötték.

Az utolsó pont azonban az egésznek legérdekesebb része. Az elő-

számlált kötelességekből nyilván következőnek találja, hogy minden tag viselkedésének a rendtartással megegyezőnek kell lenni. De az is dicsőségére szolgál az intézetnek, «hogy a játszó tagok a Publicumnak kívánása szerint jámbor és jó erkölcsű életet folytassanak, magokat minden perlekedésektől megtartóztassák s egymás között visszavonásokat be ne hozzanak, annyival inkább ne éleszszenek. Ellenkező esetben kéntelenítették az Igazgató az olyanokat a főigazgatónak bé-jelenteni, és annak hírével érdemlett büntetésül még a Társaságbul is ki-rekeszteni.»

E törvényeket kötelezőleg mind alá is irták 1792 karácson hava 19-ik napján.

Az első magyar színjátszó társaságot tehát nem a haszonlesés hozta együvé. A magyarság ügyének, a nemzeti nyelvnek szent érdeke szülte azt világra s erkölcsi kapocs tartotta össze. Törvényei még a magánélet szeplőtlen tisztaságát is megkövetelik, a színpadi kötelességeken felül. Nagy céljának tudatában előbb morális erőre akar szert tenni, hogy a kezdet botlásai mellett kifogástalan magán-életével szerezzen nagy és méltó hitelt egy oly szövetkezésnek, melyet a társadalmi előítélet egyébként sem helyezett magas polezra. Ez a morális törekvés karakterizálja cselekvéseket; ez igazolja legjobban, miért nevezhetjük őket a legméltóbban a nemzeti ügy apostolainak.

Az első magyar játékszínhez ezen törvényes czikkelyek által szorosabban odatartozó játszó-személyek több osztályba soroltattak. Az elsőben foglaltattak a tulajdonképeni játszó tagok, u. m. «a fejér-személyek» és férfiak. A női első gárda csak 5 tagot számlált s valamennyinek neve mellett ott ékeskedett, a «leány-asszony» czím; a férfiak száma 11-re rügott.

Masodszorban a «Directio szolgálatjában lévők» következtek: a muzsika Directora, egy kaszsa-tiszt, a színház sugója, egy irodatiszt és végül a Muzsikuskok.

Harmadszorban ott találjuk a «Subalternek» nevezete alatt a ruhatár gondviselőjét, a játékszín-mestert segédjével, a «tzędulahordót», a hajfodorítót s a többi szolgaszemélyzetet. A Directio szolgálatában levő sűgónak nem egy fontos kötelessége is volt a sugáson fölül. Miután e kötelességek jellemzők a társaság egész szervezetére, érdekesnek tartjuk azokat részletesen ismertetni.

Hogy ezen első társaság a színházi gyakorlat ismert eszközeihez nyúlt, ez nemcsak a helyzetből folyó szükség következménye

volt, de egyúttal practicus érzékre is vallott, midőn a német színtársulatoknál dívó színpadi kezelés egész apparatusát átvette a kezdet nagyobb sikerének biztosítása érdekében.

A játékszíni gyakorlatban négyféle könyv volt forgalomban:

a) a *főjegyzőkönyv*, mely magában foglalta a személyek viselkedésének felosztását, a játékokhoz tartozó ékességek jegyzékét, az aprólékos eszközök neveit. Azonfölül magában foglalta minden játék-darabnak nagyságát, továbbá számát a mindenkori előadásoknak. (Sajnos, hogy a magyar játékszín történetére ezen sok becses anyagot magokban foglaló főjegyzőkönyveknek ma már sehol nyomát sem találhatni).

b) a játékokhoz készült öltözeteknek főjegyzőkönyve, az u. n. *Alapleltár*;

c) a *requisitumok kis jegyzőkönyve*;

d) a *decoratiók kis jegyzőkönyve*.

Ezekre ügyelt, ezeket volt köteles rendbe hozni a *súgó*.

Ő volt őre a nyomtatott és írott játékoknak, sőt az egyes rollóknak is. Becsület-vesztésre ítélték, ha az igazgatónak tudta nélkül kiadta azokat kezeiből. A kézirati daraboknak kétszeres, háromszoros leiratásáról is ő gondoskodott. A *súgó* vette át az igazgatónak minden circulárisát, s vagy maga, vagy a játékszíni szolga által közölte a tagokkal. Ha valamelyik színész a *súgó* hibájából vétett a circularis ellen, a színészre rótt büntetést maga tartozott megfizetni. Az igazgató hozta rendbe mindig az első próbán az egész scenáriumot, melyet a színmester részére a *súgónak* kellett leírni. A ruházatokat is mindig az igazgató állapította meg; ezeket tartozott azután a ruházatok gondviselője az utolsó próba előtt átadni a játszó-személyeknek. Erről jegyzéket készíteni szintén az ő kötelessége volt. Ezt a jegyzéket, valamint a requisitumokról szólókat, tartozott átadni az igazgatónak és a gondviselőnek. Ha valamit kifelejtettek ebből és ezt csak a játék alatt vették észre, tartozott 30 kr büntetést fizetni. A játékban előforduló leveleket is neki kellett kiírni a játék-darabokból.

Szokásban volt a játék előtt circulárisban közölni az egyes személyeknek kijelölt ruházatokat. Midőn mindenki aláírta ezt a körözüvényt, akkor minden egyes játszó tagnak készített ilyen jegyzéket és azt tartozott neki átadni.

A *súgónak* esti teendőin fölül tehát nem egy fontos kötelessége volt nappal is. Ha az általok kezelt irományokat csak részben bírónk, a játékszín történetének nem egy szakaszáról adhatnánk kimerítő rajzot.

A sűgők iránt csak annyiban érezhet hálát a játékszín történetének írója, hogy nagyszámú teendők mellett nem feledkeztek meg sohasem újév napján a megelőző év Játékszíni Zsebkönyvecskéjével beköszönteni a haza «nagylelkű leányaihoz és asszonyaihoz», ebben sok érdekes [bár sokszor hiányos] adatot hagyván hátra az utókor számára.

Az alárendelt személyzethez úgy látszott azok tartoztak, kiknek szereplése a függöny mögött folyt le: egyrészt a színpadon, mint a *színmesteré* (ki nem más, mint a német Theater-Meister), másrészt a ruhatárban és öltözőben, mint a gendviselőé és hajfodorítóé.

A játészó-személyzet egy jó órával a megkezdés előtt együtt van. Siet kiki öltözőjébe, hogy rendbe jőjön. A színpadon is sűrgés-forgás. A színmester ott jár fel s alá s veszi és adja a rendeleleteket. Már délután megvizsgálta az estére szükséges kárpitokat és oldalszárnyakat, hogy rendben vannak-e, most csak azt nézi, helyén van-e minden. Fontos és terhes dolog ez rá nézve, a sikerért ő felelős és pl. ha egy kárpit fennakad, «45 kr. büntetődik», a mi abban a régi jó időben tetemes summának vehető — 7 frt hópénz mellett. Ezer szerencse reá nézve, hogy olyan esetben, midőn változáskor egy oldalszárny álló helyén marad, nem őt, hanem a masinsztát büntetik, mert ez a 30 kr. büntetés is nagy csapást jelentene. Ott forog a színpadon, kezében az írással, melyen a játékban előforduló requisitumok vannak följegyezve. Ha valami hiba fordulna elő abban, s azt a játék alatt veszik észre — ismét a 30 kr. büntetés rémes összege fenyegeti.

Ügyelni kell sok mindenféltre (asztalt, széket köteles tisztán tartani). Így a többi közt arra is, hogy a decoratióban senki kárt ne tegyen, — mert ha a károsítót rajta nem kapja, maga tartozik a kárt megfizetni. Tudjuk a játékszín törvényezikkelyeiből, hogy még a színész szolgálojának sem volt szabad megfordulni a színpadon. A színmesternek ez is gondját képezi, mert neki kell őket onnan eltávolítani. De nemcsak a cselédséget tiltották el a törvények a színről, hanem személyválogatás nélkül minden idegent is, ha csak «ad personam» meghívást nem kapott. E szabály ellen vétő színmester 45 kr. büntetést tartozott fizetni. Ez izgalmas helyzetében végre a muzsika hangjai ütik meg fülét. Siet le a színről, hogy megjelentse ezt az öltözőben. Midőn a függöny felgördül, már akkor túl van kötelességeinek legterhesebb részén — bár fontos személyét képezi még ekkor is az előadásoknak a színfalak közt; mert az ő lelkét nyomja az egész scenarium, tartozik arra is gondolni a játék előtt, hogy a játészó személyek végső beszédei, a melyek szerint neki kell a változásokat megtenni, rövidек ne legyenek. A rövid végbeszéd esetén elkes-

hetett könnyen a változással s ekkor ismét a 45 krnyi büntetés iszonya fenyegette 7 frtnyi hópénzét.

A színvilágnak bizonyára egyik legérdekesebb alakja a színmes-ter, ki a próbán, az előadás alatt, az előadás után a legéberebben tartozik csaknem mindenre vigyázni. Már a próbáknál is nagy szerepet játszik s mint a rend őre ügyel arra, hogy a próba alatt koczogás, zörgés ne forduljon elő. Az első próbánál köteles rendbe hozni a játék természetéhez alkalmaztatott kárpitokat, a főpróbánál pedig felelős azért, hogy minden változás pontosan megtörténjék.

Még az előadás után sem veti el az előadottnak gondját. Tartozik ugyanis másnap az egész scenariumot az arra készült jegyzőkönyvbe bevezetni, hogy a legközelebbi előadáskor minden rendben legyen. Ő tartozik a kisebb requisitumokat is a ruha gondviselőjének egyenes kívánságára átadni. De nem is csoda, ha gondjait nagyszámuaknak mondjuk, midőn az ő kezelése alatt állottak mindazon requisitumok, melyek, mint az eredeti szöveg mondja, a «Theatrumon se nem állanak, se nem fekszenek»!

Ő a színpadi világnak totum fac-ja. A kárpit mögött nélküle semmi, általa minden történik. Ügyes, körültekintő és higgadt embert igénylő hivatal. Azon körülménynél fogva, hogy mindenkinek eleget akar tenni, egyike azon személyeknek, kikhez a színi világban a legállandóbb ragaszkodás szokott fűződni. Ez az általános vonzalom könnyíti meg terheit.

A ruházatok gondviselőjének brevariuma a «requisitumi tudósítás», a játékhoz megkívántató ruházatok és egyéb apró öltözeteket magában foglaló jegyzőkönyv, melynek őre az igazgató. Kötelessége a főpróba előtt ezen eszközöket az igazgatótól elkérni és a játszóházhoz elszállítani. Minden felelősenységért, ha azt csak a játék alatt vették észre — fizetett 30 kr. büntetést. Ő maga adta át az aprólékos requisitumokat minden játészónak s maga is követelte vissza, mert minden darabért felelős volt. Oly esetben, midőn valamely játészó-tag kénytelen volt a maga requisitumát másnak átadni, erről neki tudomással kellett birnia, hogy a játék után attól követelhesse vissza. Gondjait nevelte azon körülmény, hogy többrendbeli requisitumot a színmestertől kellett előbb elkérni s a játék után vissza is adni.

A ruházattal azonban a játékon kívül is törődnie kellett. Tisztán kellett tartania minden darabot. Tiltva volt a játészó személy számára valamely darabot tisztátlanul átadni. Játék előtt minden tag részére a kirendelt helyre tette a szükségeseket, de vigyáznia kellett arra is, hogy a vetkezéskor semmi be ne szennyeztessék. Ellenkező esetben jelentést kellett tennie, mert különben a kárt maga tartozott megtéríteni. Senkinek

sem adhatott ki más ruhát, mint a mi a sugó által kiírt jegyzékben foglaltatott. Ha vétett ellene, úgy 45 kr. büntetésre ítélték. Ugyanennyit fizetett akkor is, ha valakinek ruházatot vitt a házhoz engedelem nélkül, avagy megengedte, hogy azt valaki játék után haza vihesse. Jelen kellett lennie egyébként minden előadáson, nehogy valamit elidegenítsenek.

A játék után tartozó gondja volt a saját jegyzőkönyvébe az egyes játékos személyeknek a ruházatot magába foglaló czéduláit is bejegyezni. De tartozott ezenfelül, minden új ruházat-darabot is, mely az inventariumban nem volt meg, saját jegyzékébe bejegyezni.

Szinte csodálatraméltó, hogy ennyi felelősség, ennyi fáradozás jutalma 14 frt hópénz volt. Igazi lelkesedés kellett e hivatal elvállalására, melylyel a megbírságotatás annyi lehetősége, a kárvallás annyi kilátása függött egybe.

A «subalternek» rovatában az utolsó helyet a *haj-fodorító* foglalja el — pedig minden bizonnyal csak a legvégső, de nem a legutolsó személy volt ő e tisztos gárdában. Hiszen kötelezettségeiről is külön 4. §. szól.

Neki is meg kellett legalább délutáni 5 órakor az öltözőben jelenni, hogy a maga dolgát jól elvégezhesse. Kezelése alatt egy jegyzőkönyv állott, melybe szám szerint jegyezte be — a vendéghajakat, bajuszokat és szakállakat, hogy így tudhassa, melyik minő játékhoz tartozik és ki által használtatott. A ruhaporlás köznapi tisztos is hatáskörébe tartozott — de tiltva volt az öltözőszobában poroznia. Egy arra rendelt kamara volt működése szinteréül kijelelve. Lehetetlenség azonban a büntetés csekélységében a személye jelentősége iránt nyilvánuló tisztetlet nagyságát észre nem venni. Meglehetős hópénze (16 frt) mellett minden hibáért csak 20 kr. büntetést tartozott fizetni.

*

Ime az első színjátszó társaság egész alkotmánya. Kész szervezet, melyet a színházi műkifejezésekkel egyetemben át kellett a hozzánk legközelebb álló nemzettől venni. Az igazgatás teendői helyesen oszlanak meg a szellemiek és anyagiak külön kezelése mellett. A dologi kiadások és bevételek kezelése a játék-igazgató szoros munkakörén kívül a jövedelem gondviselőjét illeti. Egyéb anyagi kérdések azonban az igazgatótól függöttek, ki egyrészt a társulat, másrészt a főigazgatóság és a szellemi vezetés közti kapcsolatot képezte.

A társulat érezte mindazon hiányokat, melyek önként folytak helyzetéből. A tudományok igazgatója volt arra hivatva, hogy a kezdet nehézségeit megkönnyítse s pótolja lehetőség szerint az ala-

pos előtanulmány hiányát. Az elrendelt próbák többfélesége gyaníttatni engedi, hogy a betanulás körül gonddal jártak el. A próbák háromféle nemével találkozunk már ekkor is. Új szerepek esetén *olvasó próbát* tartottak előbb, a melyre minden játszó-személy köteles volt megjelenni. Ezt követte a *játék-próba*, hol a játékhöz tartozó kárpitokat tartozott csak a színmester előállítani. A *főpróbát* már teljes apparatussal tartották s ezen minden szereplő *«roll nélkül»* tartozott kiállani.

Csodálatos jó igyekezet látszik meg az egészből. Csak egy nagy eszme érdeke képes erre vinni egyeseket.

Más nemzeteknél hosszú, lassú fejlődés után válnak a kóborló színészcsapatokból állandósággal dicsekvő szintársulatok. Nálunk néhány lelkes ember kiadja a jelszót, hogy a játékszín a legalkalmasb eszköz a nemzeti nyelv megvédésére s azonnal előáll az első társulat, hogy az eszme bajnokává szegődjék. Másutt a kezdet egyértelmű a szervezetlenséggel, nálunk kész örömmel csatlakoznak egy nem ismert szervezet összes szabályaihoz, mert csak kötelességérzet él szíveikben és tudják, hogy a megszabott munka már horderejénél fogva is csak kedves lehet előttök.

Ily körülmények között, ily szervezet mellett állt egybe az első magyar színjátszó társaság. A fejlődés egészséges alapon indult meg, ha a tényleges állapotokat tekintjük. Mint kezdők, gyakorlati ismeretek nélkül nem tehettek egyebet, mint hogy a meglevő német játékszínen a német színjátszók mellett lépjenek föl hetenkint kétszer. E csekélyebb körű elfoglaltságra kényszerítette őket a tagok csekély száma; de meg az elfoglaltság ezen mértéke mellett elég idejük maradhatott magán tanulmányra is.

Ha az országos segélyezés állandósága vagy néhány főúráldozatkészsége csak egy évtizedre is biztosítja ezen szervezet mellett existenciájokat (hiszen csak évenkénti 10,000 frtról volt szó), bizonyára nem állnak elő még a 30-as években is egyes javaslattevők (Benke, Pechata) azzal, hogy a magyar játékszín ügye akkor lesz biztosítva, ha a magyar színjátszók a német színpadon felváltva tartván előadásait, lassankint oda juthatnak, hogy az idegent felülmulják és kiszorítsák saját játékszínéről.

De a valódi nemzeti közérzet hiánya, jó részt a szabad gondolkozást lenyűgöző kormányrendszer és a Széchenyi által utóbb eléggé korholt divergentiális systema lehetővé tette még azt is, hogy

a jó kezdet daczára a magyar játékszín ügye csaknem egy felszázaddal vettették vissza fejlődésében.

Ezt a felszázados mulasztást keserűen kellett megszenvedni nemcsak a magyar színészetnek, de a magyar drámairodalomnak is. A harminczas években úgyszólván mindent elülről kellett kezdeni.

VERSEGHY költői lelke prófétai ihlettséggel szólt a Magyar Haza anyai szózatjában az Ország napjára készülő magyarokhoz:

A tudománynak bő kéz kell és elme szabadság,
E kettő nélkül sýnylenek a nagy eszek.
A kiket a szükség szomorú gondokba lestüllyeszt,
Nem visznek Múzsák tiszteletére teményt.
A ki pedig, mihelyest jobban gondolkodik és ír,
Mint a kába Tsoport, érzi nyomatni magát,

— — — — —
Oh ez az írástól búcsút fog venni legottan
S egy holtig-tsendes szögbe rekeszti magát.

A bőkez elmaradt s az elme-szabadság nem nyerte meg a kellő biztosítást s így nemcsak a tudomány, de a művészet is — «csendes szögbe rekeszté magát» — hosszú időkre. A hazafi-lelkesedés egyszerre mindent elő akart varázsolni a helyett, hogy a természetes fejlődés talaját előkészítette volna. Meg kellett bukni a magyar játékszín ügyének, mert a nagy szavakkal és nagy ígéretekkel nem állt, nem állhatott egyenes arányban a cselekvés nagysága, egyetemessége.

A társaság mindamellett teljes bizalommal tekintett a jövőndő elé — mert a megyék nagy erkölcsi támogatását nyomban követte egy-egy nagyobb összegre terjedő adomány is. Mindjárt az év elején, január havában Pestmegye adományából 227 frt 50 kr. gyűlt egybe; ezt február havában újabb 95 frt 6 krnyi küldemény egészítette ki részökről, melyet nyomban követett márczius havában Gömörmegye részéről újabb 93 frt adomány.*

A társaság 1792. január 27-éről kezdve arra kérte a Ht. T-ot, hogy a 40 napi bójt alatt hetenkint háromszor oly napokon is, midőn német színi előadásokat nem szoktak tartani, előadásokat tarthasson, u. m. szerdán, pénteken és szombaton. Erre nézve 1793. febr. 1-éről kezdve tudatta velők a Ht. T., hogy nem tesz az ellen

* Orsz. levéltár.

megjegyzést, miként a társaság a 40 napi böjt alatt is előadásokat tarthasson, de kötelességökké teszi, hogy a legfelsőbb helyen eltiltott napokat magok is figyelembe vegyék és ez iránt a bérlővel megállapodásra jutni törekedjenek.¹ Sokkal határozottabb volt az udvari cancelláriának Bécsben 1793. febr. 14-éről keltezett levele, mely a színészek kérvénye alkalmából egyenesen megengedi, hogy a böjt időben szerdán, pénteken és szombaton Budán úgy mint Pesten játszhassanak. Ezt a legfelsőbb határozatot febr. 19-én a Ht. T. leküldvén Pest városához, utasította azt, hogy erről a társulatot minden késedelem nélkül értesítse.² A szintársulat, mely febr. 12-étől kezdve nem tartott előadásokat, 20-án újból megkezdette azok sorát az Újmódi gonosztevével.

Ugyanezen időre vonatkozó érdekes tudósítás maradt reánk, a Magyar Hirmondóból³: egy hazafi színi referatuma.

„Két hónapja múlt vala — írja tudósítónk febr. 12-éről — hogy Pestről eltávoztam. Nemzetem és a Teatrom szeretete elmenetelenkor sem mutatta nekem nagyító üvegen át a játszóik alkalmas voltát és a teatromi szép mesterségekre való hajlandóságaikat. Most visszajövetelemkor is csak azt mondom, a mire a belső meggyőződés bir, hogy t. i. két hó elfolyása alatt játszóink közül sokan *messzementek mind az indulatok helyes kifejezése, mind a személyek természeti előadásaikban.* Bárcsak hasonló előmenetellel gyarapodott volna a teatromi darabok száma. A publicum azonban nem érzéketlen ezen intézet iránt. *A nézők teljes számmal vannak mindig* és helyeslésök mellett sikeresen boldogítják a társaságot.»

E szerint kellő pártolásban részesültek, feltűnő előhaladást mutattak rövid idő alatt is — csak a műsor hagyott fön­n némi kívánni valót. Az tény, hogy ha a műsoron végig tekintünk, ugyanazon darabokat látjuk ott, melyek már 1792-ben is azon voltak — de hiszen a társaság annyira el volt anyagi ügyeivel foglalva, hogy kívánni sem lehetett tőle a műsor kiegészítését, midőn existenciájában sem volt biztosítva. A munkához csak most kezdtek igazában hozzáfogni.

1793 márczius hónapjában nagy meglepetés érte a társaságot. Tuschl Sebestyén márcz. 23-ról tudatta a Ht. T.-al, hogy Unwerth gróf a vele kötött szerződésről lemondván, hajlandó volna

¹ Orsz. levélt. 2659/793.

² A végzés 5026/793. sz. a. kelt. (Orsz. levélt.).

³ M. H. 1793. I. évf. 215. lap.

azt Busch Jenőre átruházni. Miután pedig Busch mellett özv. báró Brudern asszony (szül. Haller Antónia grófnő) elvállalta a kezességet, a főbérlő e részben biztosítottan érezvén magát, kéri a Ht. T.-ot az ajánlat elfogadására. Miután a bárónő a fölterjesztéshez mellékelt nyilatkozatban bizonyította is a jótállást és magára vállalta a fizetési kötelezettséget, a Ht. T. megadta a kérdéses engedélyt és így Busch Jenő 1793. márcz 23-án Unwerth gróf jogaiba lépett az 1790. január 14. megállapított föltételek mellett.*

Ezen események alkalmából 1793. május 14-éről keelve Sehi Ferencz, a «társaság szolgálai és szolgálói» nevében fölterjesztést tett a Ht. T.-hoz.

Előadja benne társai nevében, hogy játékaikat mindeddig várakozáson fölüli sikerrel a nemzet teljes megelégedésére folytatták, «azomban bár akárminth igyekeztünk is ezen Játszó Institutumnak fentartására, tsakugyan utunkból szinte kifogytunk.» Belátják, hogy a «Hazának kölcsönös ereje nélkül a Nemzeti Játszó Institutum meg nem örökösödhet», de viszont érzik egy társulat fennállásának szükségét addig, míg a Haza az örökösítés iránt valami «bizonyosat» tehet. «Minden módok fölött, melyeken ez a cél épülhet, úgy láttyuk a' van hátra, hogy a Magyar játszó társaság a német theatrummal megegyesíttessen», annyival inkább, mivel 1. Protasevitz József foglalatosságaira és egészségének változására tekintettel lemondott az igazgatásról. Különben pedig

2. a könyörgő társaság a theatralis tudományokban «nyomósan akar gyarapodni».

3. A színházi tagok addig is, míg az állandósítás ügye eldőlné, «rendszerint való életöknek módjáról bizonyosak kívánnak lenni.»

Kéri a Ht. T.-ot, engedné meg nekik, hogy az új bérlőhöz által-mehessenek,**

Protasevitz lemondása — május 16-áról — méltó befejezése volt az ő eddigi pályafutásának, melyet ENDRÖDY egyes jóhíszemű

* Orsz. levéltár 6350/793., továbbá a 9789/793 és 11827/795. évi irat-csomókat. Gr. Unwerth jelleméhez szolgáljon jellemző adalékul KAZINCZY FERENCZ levele BERZSENYI-hez 1800-ból (Pest. 1859. a 196. lap) gr. F. J. a Hét electornál Bacchanaliat csapott, «hol 16 pár tánczolt és ezek közt gróf Unwerth, Unwerth-né és férjhez már mehető leánya s gr. Fekete Ferencz a general fia meztelen tánczolásnak minden füge-level nélkül. Az orchester egy firhang alatt zengett, a general pedig felöltözve s pipázva (!) nézte a fíját és a többit».

** Eredetije az Orsz. levélt. 11936. sz. a.

magasztalásai daczára sem voltunk képesek valami kedvező színben látni.*

Lemondásának okai a következők: 1. mert a megyék részéről kilátásba helyezett pártolás abba maradt. Ezért az igazgató nem volt oly helyzetben, hogy a társulati tagok accordált fizetéseinek hátralékát (melyek a tavalyi bukás folyományai voltak, de a melyek a Darvas udv. tanácsos előtt megkötött szerződések alkalmával realizáltattak) az ígéret szerint kifizethette volna. A jelenlegi bevételek oly csekélyek, hogy alig elegendők arra, hogy a tagokat új adósságoktól mentse meg. A dolgok ily állásban képtelen volt a tagokat illő rendben tartani és ez által a tekintély fentartása is lehetetlen dologgá vált. 2. A bérösszegre nézve a látványosságok bérlőjével lehetetlenség volt a kívánt proportiót elérni. Az előadásokért fizetendő 13 ft 30 kr. merő lehetetlenség («eine Ohn Möglichkeiten»). «Ezen még csak bölcsőjében lévő intézet csakis a nemzet jótételményéből kíván éldegélni («fort zu leben») és csakis annak segélyével állhat fenn. Miután pedig a bérösszeg iránt minden felelősség őt illeti, de ő maga további zavaroknak ki nem teheti magát», rendelést kér ez iránt a Ht. T.-tól, hogy kinek adja át az igazgatást, valamint hogy mit tegyen a dolognál érdekelt hitelezők biztosítására.**

Szerencsére Busch Jenő május 15-éről keltezett levelében kinyilatkoztatta, hogy nagy megtiszteltetésnek tartja magára nézve, a magyar színésztársaság ajánlatát, mert alkalmat nyer ez által a nemes magyar nemzet iránt táplált vonzalmának bebizonyítására. Ha ajánlata elfogadtatik, kész a föltételeket is azonnal bemutatni. Ezért bizalommal reményli, hogy vállalatában a nemes magyar nemzet nem fogja tőle támogatását elvonni.

Busch levelének hazafiaskodó hangja bizonyára jól eshetett a magyar társaságnak is. — De lehetetlenség annak utolsó passusából azt az önzést ki nem érezni, melyet későbbben oly fényesen documentált.

Ezalatt a társaság szorgalmasan folytatta játékait. Látván, hogy a közönség kiváló hajlamot mutat az énekes játékok iránt, ezeknek cultiválására kezdte adni magát. A nemzeti missio úgylát-szik nem volt elegendő közönséggyűjtésre, a zene universális nyelvéhez nyúltak, hogy azt a közönséget is beédesgessék színházukba, mely nem értette a magyar nyelvet. Így került színre 1793. május

* L. ENDRÓDY-t III. k. XVIII—XIX. lap, jegyzetben.

** A német szövegű levelet lásd Orsz. levélt. 11938/793. sz. a.

6-án az első magyar opera, *Pikko Herceg és Jutka Perzsi*, mely nem egyéb, mint Haffner Prinz Schnudi u. Prinzessin Evakathel című darabjának («ein trauriges Lustspiel» — magyarul is így fordították, hogy «szomorú vígjáték») megmagyarosítása.* A Magyar Hirmondó szerint a premier a «publicum közönséges meglegedését nyerte ki.» Nyomban reá május 13-án ismételték a darabot. A M. H. ezen tudósítása oly érdekes adaléka operánk történetének, hogy annak teljes közlését el nem mulaszthatjuk.**

* A M. H. szerint az éneket szerzette Szalgai Antal, a Blumauer Aeneisének magyar fordítója), a mellé való muzsikát pedig Chudy úr». 1793. I. 699. lap. Chudyról l. az «*Idegen színészet*» cz. fejezetet.

** «Tegnap, május 13-án ismét énekeltetett a pesti magy. Teátromban a *Pikko herceg* nevezetű darab. Elfogott az öröm, midőn tapasztaltam, hogy várakozásom az éneklő személyek meghaladják. Chudi úr muzsikája oly jó, hogy akármely orchesterbe beillenék. A versekben foglalt indulatokat a darab czélja szerint tökéletesen kifejezi és a mellett, hogy melodias együgyűségével a szívre hat, harmoniájával a fület is gyönyörködteti. Egyetlen egy megjegyzésem van, melyre a magy. társaságot, annélkül, hogy bárkit megbántani szándékoznék, figyelmessé tenni hazafiúi kötelességemnek tartok. — Az éneklésre kirendelt szavak *metrum* nélkül szűkölködven, a *tactusnak*, mely az éneklés lelke és a muzsikában ugyanaz, mint a poesisben a *metrum*, meg nem felelhettek és így az éneklő kénytelen volt, vagy a rövid syllabákat hosszasan, vagy a hosszúkat röviden énekelni, vagy az Orchestert arra kényszeríteni, hogy magát *tempótlan* énekléséhez alkalmazza. — A *metrumra* vett szavak az éneklést, kivált a kezdőnél, még egyszer annyiival könnyebbé teszik, mivel az éneklőt természetes mértékeik által a nekik megfelelő musikabéli mérték korlátai közé szorítva tartják. Valamint az egész darabnak célja: hogy a mostani sikertelen érzékenykedő szomorú játékokat *satírásan parodirozza*; úgy a nyájas elmésséggel különösen díszeskedő érdemes szerző úr hanggegyeztetését, melyel a declamatióra való beszélgetésekben él, úgy nézem én e teatrális darabban, mint a cadentiás versekben méltó *satirisatióját*. Tudjuk, mint ítél ez iránt Batteaux fordításában Ramler, ki így beszél: «A drámai költeményeknél meglehetne a próbát tenni, hogy hazafi társainkat a hanggegyeztetéstől (Rheim) elszoktassuk, melyet a néző játékosnak beszédbeli előadásában a nélkül is el kell rejtenie, s mely nem is okoz gyönyörűséget, hanem a helyett inkább oly nagy erőltetést, a minőt csak okozhat». Th. 3. Absch. 5. Kapit. 186 Seit. vierte Auflage.

Az énekesek: Termetzky k. a., Váradi, Láng és Kelemen urak, kimondhatlanul többet tettek, mintsem kezdőktől várt lehetett. Kevés idő alatt gyakorlás által nagyra mehetnek; és Termetzky k. a.-nak tulajdonságai azt

Időközben — aug. 2-áról — átírt a Ht. T. Pest városához és tudatta, hogy Busch Jenő igazgatását helybenhagyja az ajánlott föltételek mellett. De mivel ezen színjátszó társaság nemzeti érdekeket is képvisel, szükségesnek tartja az igazgatót kellő instructiókkal, valamint a társaságot alkalmas új törvényekkel is ellátni. Egyúttal a magyar társaságot Pest városa jó indulatába is ajánlja.

Podmanitzky József báró aztán részletes utasításokat adott — német nyelven — az új directornak, mely bő kivonatban a következőleg hangzik:

Miután a nemzet sürgető kívánságára a magyar társaság előmozdítása és föntartása a lehetőség szerint a Helytartó tanácsnak is gondját képezi és az abból eredő realis hasznot kétségbevonhatlanul reményli és el is fogadta az Entrepreneurnek azon magasztalando ajánlatát, hogy a már néhány éve fönnálló magyar társaságot 6 évre saját költségére felfogadja mint a német színészeket, ez okból ezen magas Helyről nyert megbizásból, mint a színházak főigazgatója azon szabályok kapcsán, melyek a német színészek számára fönnállanak egyrészt, hogy ezen a nemzet előmenetelére oly fontos vállalat előmozdítottassék, de másrészt, hogy az Entrepreneur annál biztosabban és minden felelősség, valamint aggodalom nélkül tovább munkálkodhassék, a következő *Directiva-Regulákat* adta az Entrepreneur tudomására:

1. A Helyt. T. elfogadván az általa fölterjesztett javaslatot, megkívánja, hogy a m. társulatot jó karban tartsa és főleg a tagok kellő számáról gondoskodjék a bérleti éven belől. Bár az Entr. a magyar társaság tagjait saját költségére vette föl és a tagok kiválasztását annál is inkább reá kell bízni, mivel azokat maga a legjobban ismerheti, mindazonáltal, ha egy új tagot akar fölvenni, ezt köteles leendő bejelenteni. Sőt ha valakit leköszönésre kellene kényszeríteni, ez is jóváhagyás végett a főigazgatósághoz terjesztendő föl — mely alkalommal számíthat az Entr. a főigazgatóság pártatlan ítéletére.

2. A szerepek kiosztása és a darabok megválasztása az Entr.-nek hagyatik fönn azon kikötéssel, hogy tartozik 14 nappal előbb a műsort jóváhagyás végett a főigazgatósághoz fölterjeszteni. Új darabok, átdolgo-

igérik, hogy ha az éneklő mesterség különös tanulására teszi magát, a *Virtuozók* közé emelkedhetik. Óhajtanám, ha ily próbákat minél hamarabb *feriumokban* is tennének, mi nekik nagy hasznokra lenne. Élhetnek e végre a *Formentérai Remetével*, mely szabadon fordítva s néhány zabolátlanabb, s a mostani *körülmények* közt veszedelmes kifejezésektől tökéletesen kitisztítva, már a sajtó alól is kijött.

zások, akár nyomtatva, akár kéziratban, censurálás végett szintén a főigazgató elé tartoznak.

3. Ha a színlapok csak a szokásos adatokat tartalmazzák, úgy azok kinyomattathatók, de minden közleni szándékolt hirdetés jóváhagyás végett előbb a főigazgatóhoz terjesztendő föl.

4. Mivel a német színi előadások napjai már előre meg vannak állapítva és azok számán sem lehet változtatni, ezért a magyar előadásokat csak oly napokon lehet tartani, melyek nincsenek a német előadások számára lefoglalva.

5. A bérleti árakat illetőleg a magyar előadásoknál is tekintettel kell lennie a Ht. T. által helybenhagyott árakra.* Az abbonensek biztosítására pedig tartozik a legnagyobb rendet követni.

6. Hogy az Entr. a magyar színészet kiképzésének célját minél jobban előmozdíthassa és a társaság tagjait kötelességeik teljesítésére annál jobban szoríthassa, azért ide mellékeli a magy. társulatnak felsőbb helyen is jóváhagyott törvényeit.

Tekintettel az itt részletesen nem érintett dolgokra, ezekre nézve szolgáljon az Entr.-nek utasításul az elődjektől nyert többi instructió, melyeket a magyar társasággal szemben is követni tartozik.

Bár teljes bizalmát helyezi a vállalkozóba, mégis tekintve, hogy ez a színpad mint nyilvános intézet, mely a nyelv finomítására, az erkölcsök javítására közvetlen hatással van, szükségét látja annak, hogy minden tekintetben a politikai hatóság vezetése és felügyelete alatt álljon. Ezért oly esetekben, a melyek különös utasítást tesznek kívánatossá, tartozik magát a külön kiadandó rendeletekhez szigorúan tartani, melyeknek úgy sincs más céljuk, mint hogy a színpad tökélesüljön és a közönség kielégítették.**

Az új játékszíni regulák nem kevésbé jellemzők a szintársulat állapotára, mivel alig 3 éven belül ez már a harmadiknak tekintendő. Ha a törvények ily gyors váltakozásából következtetést akarunk vonni a társulat beléletére — aligha beszélhetünk rózsás állapotokról. Igaz, hogy e törvény jó részben fordítása egy 1787-ben jóváhagyott német szövegű törvénynek, — de itt-ott módosítást is tettek rajta. Mindamellett pusztán azon tény, hogy az alig néhány hónap előtt (1792. decz. 19-én) elfogadott új törvényeket elégtelen-

* A pesti ár $\frac{1}{2}$ -e lehetett a bécsi színházi áraknak, a budai $\frac{1}{3}$ -a.

** Instructionen für d. Herrn Entrepreneur der beyden kön. frey-städtischen Theater in Ofen u. Pest in Beziehung auf das ungarische Theater. Orsz. levélt. 18601/793.

neknek találta a főigazgatás (mely maga is befolyt azok létrehozásába),¹ aligha jelentett jobbat, mint hogy a társaság lazuló fegyelme nagyobb szigorúságot kívánt meg.²

Ennyi viszontagság után most már remélni lehetett, hogy a társaság mégis csak bejön a rendes kerékvágásba. Mint a műsor nagyobb élénksége mutatja, kedvvel fogtak hozzá dolgaikhoz az új directio alatt. A közönség fokozatosan csökkenő részvételének fő-okát a Magyar Hirmondó levelezője maga is bevallotta, pedig tény, hogy a közönség nagy mohósággal kezdte a szintársulatot pártfogolni. Így Az embergyűlölés és megbánás című darab (mint 1793-ban az első előadás) jövedelme 453 frt volt.³ De végre e hazafias közönség is megunta az 1792-ben elégszer végig hallgatott műsor ismétlését. A *Pikko herceget* kell az első cassa-darabnak tartani ezen időszakból. Nyomában aztán lassankint a *Magokkal elhitett philosophusok* és a *Lantosok* című víg énekes játékok következtek. A társaság kiváló erőket bírt Lavotta Jánosban, Chudy Józsefben és a később is gyakran szereplő Szerelemhegyi Andrásban. Az év végeig sikerült a társaságnak végre oda eljutni, hogy műsorát a változatosság — minden szintársulathoz ez éltető eleme — jellemezte.

Műsorukon a következő új színdarabok fordultak elő ez évben először :

1. Ezek a régi igazgatóság alatt kerültek színre.⁴

Vígjátékok	Érzékeny játékok	Szomorú játékok	Énekes játékok
Eraszt Zsugori A kolduló diák Kongrio A politikus csizmadia Gyapai Márton Tsalárd a szín Erőszak és történet Krémés Postakocsisok	Nemes hazugság Ujmódi gonosztevő Szerencsétlen alkan- cellár Ozmondok	Romeo és Julia Lanaszsa	Pikko herceg

¹ 1. ENDRÓDY III. k. XXXI. lap és XII—XIII. lap.

² 1. a Függelékben.

³ Magy. Hirm. 1793. I. k. 87. lap.

⁴ Az egykorú Almanach szerint.

2. Ezen darabok Busch Jenő igazgatása alatt kerültek színre.

Vígjátékok	Érzékeny játékok	Szomorú játékok	Víg énekes játékok
Tüzi láрма	A miniszter	Zrínyi Miklós	A magokkal elhi-
Gyermekek fenytéke	Mátyás király	gr. Essex	tetett philoso-
Szolgálatból kimaradt	Unoka gyermek	Alzír	phusok
katonatisztek	Esméretlen atyafi		A lantosok v. a víg
Házi orvosság	Formentéri remete		Nyomorúság
Szökött katona	Zászló-tartó		
Ravasz asszony			
Ország András			
Polgári szerencse			
Asszonyi jakobita klub			
Szegény kevély			
Süket szerető			
Halotti tor			
Leány-ragadás			
Oskolai tudós			

Az első év tehát több mint 40 újdonsággal záródott le. És mégis ha az elmondottakon kívül az évközben fölmerült eseményeket, a fényt és árnyat egybevetjük, minden külső siker daczára is lehetetlen a felbomlás első csiráit itt meg nem találni.

A megyék pártolása — főképen az anyagi téren — kedvezőbb volt a múlt évéhez képest, így Pestmegye márcziusban 15 frt 26 krt, májusban 65 frt 30 krt, Gömörmegye ismét áprilisban 25 frtot, Szabolcsmegye májusban 364 frtot, Borsodmegye szeptemberben 134 frt 14 krt, Bácsmegye 93 frt 64 krt és Csongrádmegye novemberben 121 frt 50 krt küldött. Az egész év országos gyűjtésének teljes összege 1235 frt 30 krt tett. Kezdetnek elég szép volt, de mi volt ez, ha tekintetbe vesszük, hogy a társaság már a múlt év végével az egész országgal tudatta, hogy bevallott adósságainak összege 1200 frt? Mennyit hallgathattak el!

Bereg megye még febr. 27-én exponálta magát a magyar társaságért és kérte a színházi bérletnek részére való átadását, mire a Ht. T. nem felelhetett másképen, mint hogy lehetetlenség a felső helyen 1796-ig jóváhagyott szerződést egyszerűen felbontani, de ígérte, hogy a bérleti határidőnek kihirdetésekor tekintettel lesz ezen igényekre. Kedvező hatással lehetett a társaság ügyére azon udvarias figyelem is, melyet néhány megye a Ht. T.-nak 13746/793.

sz. rendelete alkalmából tanusított a Nádor és a Ht. T. iránt. Először is *Zemplénmegye* írt át július 5-éről 608. sz. a. tudatván, hogy azon rendelet arra serkentette és érzékenyítette őket, hogy örökös tisztelettel jegyezzék be könyveikbe ezt az anyanyelv körül tanusított buzgalmat. Örökös emlékezetben marad a Nádornak és a Ht. T. tagjainak

«ezen Törvényeinknek munkásságba vett érdemes cselekedete, melyet mi nemcsak egész alázatossággal köszönünk, de meghitt egész bizodalommal tovább is mind hazánk törvényeit mind magunkat oltalmukba ajánljuk s igérjük magunkat, hogy mink is a Haza alkotmánya által adatott tehetségünk szerint mindezeknek előmozdításában s megtartásában semmit el nem fogunk mulatni» — — —*

Még ennél is érdekesebb *Gömörmegye* átirata, azon megyéé, mely legelőször és *Szabolcsmegye* után a legtöbbet ajándékozott a társulatnak:

«Valamint bizonyos az előttünk — írják Pelsőczről szept. 5-éről kelt levelökben — hogy a játékszínek a józan gondolkodás formáltatásának, az akarát rendes vezérlésének, egy szóval az Erkölcsök, jó ízlés és nyájas társalkodásnak elő-oskolái legyenek; hogy a játékszínek a nyelvnek tökéletesítését és a Nemzetnek pallérozását leghathatósabban gyönyörködtetve eszközlik; hogy továbbá minden fényeskedő nemzetek a magok fényeiket kiváltképpen a játékszíneknek köszönhetik, úgy: háladó szívvel vettük F. K. Herczegségednek és Ht. Tanácsnak etc. gondoskodását kinyilatkoztató levelet.»

Ők eddig is erejüktől telhetőleg cselekedettel is segítették a társaságot, «segítettük volna azonban most is, hogy ha terményeinknek el nem adhatása, a Hadi segedelemadás stb. tehetetlenekké nem tettek volna bennünket.» E valóban megható hazafias mentegetés után ígérik, hogy mihelyt kipótolhatják a fentemlített fogyatkozásokat, azonnal újabb segélyt fognak küldeni, addig is azonban további oltalomba ajánlják a társaságot.**

Ily tiszta, ily nemes lelkesedés mellett hová jutott volna játékszínünk, ha több olyan megyéje van hazánknak, mint Gömör, mely 1794-ben, 1795-ben is ott van az adakozók között!

De míg a hivatalos úton megindult pártolás ily nemes tényeivel állunk szemben, addig a társulat belügyei kellemetlen átalaku-

* Orsz. levéltár.

** Országos levéltár.

lason mennek át. Kezdetét veszi Sehi Ferencz és Liptai Mária bűnös viszonya és ennek folytán sok apró kellemetlenség. Sehit hitelezői kezdik üldözni. Pestmegye 1552. sz. a. utasítja Rakovszky János főszolgabíró, hogy a Ht. T. rendelete értelmében igyekezzék Sehit piszkos ügyeinek tisztába hozatalára bírni. Sehi ígéretet tesz, hogy 28 frtnyi havi fizetéséből 8 frtot átenged «Pfendenseinek» kielégítésére. Ha ennél többet adna, fizetése oly csekélység volna, hogy kényteleníttetnék színi teendőit is elmulasztani, ennek folytán fizetését alábbszállítanák s így még nehezebben juthatnának «creditorai» pénzükhöz. Kilátása van fizetése emelésére — ezért kilátásba helyezi azt is, hogy a 8 frtnál esetleg többet is fog fizethetni.*

Szóval 1793 folyamában kezd Sehi egész múltja a bizonytalan háttérből kibontakozni. A tehetséges ember mögött előtérbe lép a hitvány s most már csak idő kérdése, hogy a hitvány megdöntse azon tiszteletet is, melylyel szép színészi tehetségének adózott a közönség.

---

* Pestmegyei levéltár 1729/szept. 4. megyei keltezéssel. Jelentés a Ht. T.-hoz (az országos levéltárban megvan).

V.

Busch lemondása. — A színészek kérvénye. — Provisorium. — Megyei átiratok a társaság érdekében. — Szabolch megye a királyi segedelem kérdését veti föl. — Szabolch átirata Pest városához. — Pest városa válasza. — A társaság benső egyenetlenkedései. — Sehi Ferencz intriguái. — Multja. — Első megdorgáltatása. — Az első színházi botrány előzményei és következményei. — A Ht. Tanács intézkedése. — Sehi büntetése.

Az 1794-iki esztendő története változatosság tekintetében fölülmúlja az eddigi évek valamennyiét. Egy áprilisi időjárás szélsőségeihez hasonlólag gyorsan váltakozik abban derű és ború. Alig hogy alkalmunk van az év elefén elmerülni a legszebb kilátás élvezetébe, az első zivatar váratlan záport zúdit ránk. Nem-sokára ismét derül, hogy utána egy valóságos catastropha verjen föl álmódosásunkból. És e gyakran elsötétülő háttérből egy törekvő kis csapat munkás igyekezete válik ki, melynek sorsa kezdi őszinte részvétünket magára vonni. Látjuk egyesek nemes igyekezetét — de elszomorító annak szemlélése, miként rágódik az életerős intézmény gyökerein egy orvosolhatatlan baj. Alapjában van minden elhibázva és ennek okából senyved az egész intézmény; — a kik segélyére mennek, nem hatolnak a bajok kútforrásáig, hanem orvosolgtatják, hogy éljen addig, a meddig saját erejéből teheti.

Ez az 1794-iki év történetének képe.

Az utolsó hónap eseményei után minden jóslói talentom nélkül is el lehet mondani: ez a vég kezdete.

A Ht. T.-nak 1793. május 28-áról (13746. sz. a.) kelt rendele-
lete tudatta a megyékkel, hogy a magyar színészek igazgatását
Busch Jenő vállalta magára 3 évig és ennél fogva kilátás van arra,
hogy a nemzeti Institutum meg fog erősödni. Alig telt le azonban
a bérleti első esztendő ápril 14-én, kijelentette Busch, hogy tovább
a magyar theátrumot nem tarthatja. A következő napról keltezve

azonnal folyamodást intéztek az így megsértett tagok a Ht. T.-hoz, kérvén, hogy vagy szerződésének megtartására szorítsák a bérlőt, vagy ha szerződés nem léteznék, olyatén módot találni méltóztatásának, mely szerint Institutumuknak megakadályoztatott dolga addig is, a míg a Ns. vármegyék eme hirtelen és botránkoztató változásról voltaképen tudósíttathatnának, előbbeni folyásába hozattasék és pedig annyival inkább, mert némely megyék a «lózséknak» egész esztendőre való kibérlésére pénzt is küldöttek.*

«Nem akarnánk elhinni — folytatják színészeink — hogy többször említett Busch oly készséggel és akkor mutatott szívességgel csupán csak a végből vette légyen keze alá a Magyar Társaságot, hogy aztat bizonyos alkalmatossággal annál biztosabban porba temethesse, de úgy bizonyodik (a többit elhallgatván) csak abból is, midőn olyan szoros időben akar felhagyni az Institutummal, mikor tudja, hogy ezen két három hét alatt a Mélt. Pártfogóknak és Nagylelkű hazafiaknak kint és távollétekben hirtelen segédre nem kapunk, a Ns. Vármegyék is egyszerbe ennek megorvoslására nem concurrálhatnak, következésképen könnyen elnyomattathatunk, annyival is inkább, mert Decoratiókat a nyári játékszínből elhordatta és továbbá azokat ottan haszonvehetetlenekké tette.»

Busch lemondásának legfőbb okául azt hozta föl, hogy 11 hónap alatt 3000 frtot vesztett el a magyar társaság mellett. Midőn múlt évben kötött szerződésére figyelmessé tették, kijelentette, hogy kötelező írásbeli szerződése nincsen, tehát nem is tartozik szóbeli ígéretét beváltani, midőn oly tetemes anyagi veszteségei vannak. Ily zavart viszonyok között a Ht. T. nem kényszeríthette őt a nem létező szerződés megtartására, hanem Zichy Károly által magán úton törekedett megoldatni a kellemetlen kérdést.

Igéretet tettek Buschnak, hogy a mágánások ki fogják bérelni félévre a páholyokat és ezen idő tartamára minden «különben történhető kárról indemnisálják őt.» Ennek fejében tartoznék Szt.-György hava 24-étől Szt.-Mihály hava 29-éig a társaságot «keze alatt megtartani.» Így létesült a Ht. Tanács jóváhagyása mellett az a provisorium, mely kezdetben azzal kecsegtette a társaságot,

* A vármegyék ugyanis divatba vették — miután Busch hozzájuk könyörgő leveleket küldözgetett — hogy bizonyos összegért (pl. Biharmegye 100 aranyért) egy évre páholyt béreltek. Így tett Veszprém, Szabolch, Gömör, Bereg, Pestmegye stb.

hogy Busch ígérete és kötelessége szerint szintoly jól gondját fogja viselni a magyar társaságnak, mint a németnek. De ez sem tartott soká.

Junius hó 11-éről keltezve Kelemen, Láng, Rózsa, Varsányi, Pesti, Sehi, Bagolyi, Várady, Pataky és Papp Gábor panaszos jelentést tettek Pest vármegyéhez.*

Fájdalommal veszik észre, hogy a vármegyék és egyes buzgó hazafiak nemes áldozatkészsége szinte haszontalanná tétetik, midőn másfelől «enyészetöket naponkint eszközöltetni tapasztalják.» Okul hozzák föl, hogy Busch azon kárpitokat, színeket és egyéb különbféle játékszíni eszközöket, melyeket a budai játékszín számára 2000 frtnyi költséggel szereztek be, erőszakkal elfoglalta tőlök s egy részét nevezetesen az első kárpitot,** «melyet 1792-ben az Országgyűlésére egyben sereglett Haza Nagyjai s minden renden lévő fiai örömeirészek közt szemléltek» az általa Pesten felállított «Grajtszár-színbe» nemcsak a magy. színészek tetemes kárával, de a nemzeti Institutum örökös gyalázatára «a grajtszáros német mesejátékokkal használtatja.»

«Azért segítették tehát 1792-ben tartatott Dietának utolsó ülésében a Haza Oszlopi annak utánna különösen is némely T. Ns. Vármegyék nem különben a Jász és Kún kerületek is pénzbeli adományyal a magy. színj. Institutumot, hogy az abból nyert színezetek s eszközök mellett a Német Társaságok gazdag és fényes ételmet nyerjenek, a magyar Társaság pedig üldöztessen s eltiportasson?»

De midőn e megaláztatást túrni kénytelenek, még elszomorítóbb reájok nézve azon tapasztalás, hogy Busch más úton is elenyésztét eszközli ezen társaságnak. Nem készítettett a játékdarabokhoz szükséges öltözeteket, úgy hogy ebben a pontban a legtöbbet szenved institutumuk. «Ilyen és több efféle módok ejtetnek a directió által a magyar publicum elidegenítésére, mely szembetűnő, sőt botránkozató hibákat nemcsak a mi nemes közönségünknek kellek megundorodással látni, de még más Tek. Vármegyék Elölülő tagjainak is fájdalmasan kell vala tapasztalni.»

Ehhez járul, hogy B. emberei még a magyar közönséget is elidegenítik, «midőn némely néző urakat arra kinszerítenek, hogy a m. Theátrumot elhagyván, magokat a Németbe abonirozzák, mert úgy mondanak: a magyar Játszók nézőket nem érdemlenek.»

* A kérvényt Sehi fogalmazta és Ernyi kivételével, mint látjuk, mindenki aláírta (lásd főv. tanács jelentését 4686/794.).

** L. leírását Vasárnapi Ujság 1869. évf. 21. szám.

Ha csak szerét tehetette, elvett tőlük a játszásra engedélyezett napok közül egyet-egyet: minden sátoros szünnapon és a vásárookra eső időben, úgy hogy a részökre engedélyezett napokból évenként mintegy 20 nap megvonatik tőlök. Ezért a magyar társaság jövedelmének legalább 2000 forinttal kell apadni. Busch tehát jövedelem-hiány miatt sem a közönséget, sem a magyar társaságot nem okolhatja, csakis önmagát. A budai nyári színben alkalmuk lehetett volna nyáron át nemcsak sátoros, hanem egyéb ünnepeken is játszani, — de ezt is lehetetlenné tette, mivel fölszereléseiket «elhordatta, elharácsolta, hasznavehetetlenné tette».

Ha veszített tehát valamit Busch, úgy ez a veszteség a főntemlítettetekre vihető vissza; de midőn Busch 3000 forinttal adóssá teszi a magyar társaságot, szükséges volna őt odautasítani, adná be részletes számadását, majd a Társaság bizonytságot fog tenni a reá fordított költségekről.

E «közel végső romlással fenyegető veszedelem közepette» kéri a megyét, «hogy eme csemetét, melyet atyai szorgalmas kezekkel ápogattak ekkoráig, most midőn nemsokára ágakra terjedne s kívánt gyümölcsre fakadna, a haragos szelek ellen megoltalmazni méltóztassék.»¹

Pestmegye a következő napról keltezve² átírt a Ht. T.-hoz és komoly orvoslást kért. A Ht. T. megkérdezettvén ez iránt Buscht, az tagadta a benne elmondott vádakát s egész őszinteséggel oda nyilatkozott, hogy a társulat előmenetelét egyes turbulens elemek folytonos veszekedése hátráltatja. A Ht. T., melynek alkalma volt a társulat benső viszályairól (melyek kihatoltak a közönség közé is) tudomást szerezni, 1794. aug. 26-áról Pestmegyéhez küldött átiratával egyszerűen elutasította a folyamodókat kérvényökkel. Utasítandóknak tartotta egyúttal a színészeket az iránt is, hogy jövőben panaszos dolgaikat saját előljáróságuk útján terjeszszék föl.³

¹ Orsz. levéltár.

² 1109. megyei sz. alatt.

³ A Ht. T. komolyan megneheztelt a miatt, hogy ily kerülő uton kérvényeznek a színészek. Átírt a fővároshoz és kérte a kérvény értelmi szerzőinek kikutatását. Erre Pest városa szept. 17-éről Kögl István kapitányt és Tirnberger András aljegyzőt a dolog megvizsgálására küldötte ki, a kik jelentették, hogy a társulati tagok az incriminált kérvényt előbb megmutatták gr. Haller Józsefnek s csak azután küldötték el. Tudatták egyúttal, hogy a társaságot engedelmességre és nyugalomra intették, valamint utasították, hogy esetleges panaszait jövőben báró Podmanitzky

Míg a társaság sérelmes ügyei ilyen elintézésben részesültek, azalatt más jelekből azt lehet következtetni, hogy a társaság nemcsak Pestmegyéhez fordult panaszaival, hanem fölkereste az ország többi megyéit is azon alkalommal, hogy az áprilisi lemondás olyan nem remélt meglepetést okozott számukra. *Veszprém megye* pünkösdi hava 5-éről keltezett leveléből legalább ez tetszik ki.

«Tapsoló örömmel és hazafiúi tiszta háladatosságot kibuzgó szívvel» fogadták a Ht. T. azon intézkedését, hogy a magyar társaságot addig, míg az mélyebb gyökeret verhetne, 3 évre Buschra bízta. «De valamilyen nagy volt örömünk — írják — a fent tisztelt kegyelmes kegyes rendelések olvasásán, éppen oly fájdalmas és sajnos mostan kedvetlenségünk az előbb írt Magyar Jádzó társaság hanyatlásának megértésén.»

Rossz néven veszik, hogy Busch, ki idegen létére a magyar nemzet hívébelében nyugszik, megfélekedezik ígéretéről s «Igazgatásáról lemondani nem tartózkodott s nem szégyenlett», mely által ezen «szép Állítványt» most, hogy az virágozni kezd, «mintegy elfojtani igyekszik.»

«Nem czélunk (írják) a Nemzeti Játéknéző helyeknek az egész Nemzet díszére és közönséges hasznára (mely a király javával mindenkor egybe van kötve) bé folyó üdvességes voltát mutogatni, melyet különben is már más alkalmatossággal cselekedtünk. Megismerik ezt minden jól rendelt országok s Nemzetek s pecsétlik cselekedeteikkel; de megismeri ezt (mert valjon a Hazának Attyai nem esmernék-e a Hazának Javát) maga királyi Herczegséged is és a főmélt. K. M. Ht. T. fenttisztelet kegyelmes rendelésében.» Kötelességöknek tartják ezen «csüggedező jó Állítványt» kegybe ajánlani. Kérik, hogy ne engedjék, miként ezen «még bölcsőjében levő csecsemő Magy. Társaság, melynek nevelkedésével Nemzetünk fénye és dicsősége nevelkedne, a Magyar Hazának keblében vagy emlékek és dajkák nélkül hagyattatva elenyvedjen, vagy az Idegenektől megfojtatva elenyésszen.» Kérik, hogy szorítsa Buscht kötelességeinek teljesítésére: a megye a maga részéről annak bizonyítására, hogy mennyire szívén viseli e társaság megerősödését, egy üldőhelyet (logot) bérel ki, míg a társaság a kíváncsú gyakorlat után a «maga játékjait a fényesebb Hazafiaknak is nézésökre s tetszésekre érdemesekké és méltókká teszi.»

útján ismerjék kötelességöknek fölterjeszteni a Ht. T.-hoz. (L. Pest városa levéltárát a 4686. sz. fölterjesztést és a Ht. T. 18843. sz. a. Pest megyéhez és Pest városához küldött átiratait, valamint a 27812. számú végzést Orsz. levéltár.)

Teljes reménységük, hogy a többi megye is követni fogja a példát és a logék nem fognak üresen,» vagy legalább fizetetlen állani.»*

Ns. Szabolch vmegye rendei június 15-iki közgyűlésökből szintén ártírtak a Nádorhoz azon eset alkalmából, hogy a maga zsengejében senyedő játszó társaság «az egész Nemzetnek kész gyalázatjára holt hamvára elenyészni kénytelenítették.» Hihetetlennek tartják, hogy ha a társaság jó igazgatóság alá tétetnék Pesten, «hol Nemzetünk főbb Rendei összegyűlekeznek», ily gyalázatos megvettetésre találtassék méltónak. Ők a bajt az igazgató önzésében keresik. Hogy lehetne a társaságnak jó előmenetele, midőn vasárnap és ünnepnapokon a játszástól kirekesztetik, «dolgozó napokban pedig mindenféle rangú városi emberek munkájuktól elfoglaltatván az multság helyett estve későbbek nyugodalmokat fölkeresni vagy azon időben is, mikor az játékok tartanak, szorgosabb munkáját végrehajtani, hogysem maguknak multságokat keressenek. Holott ezen város nevezetesebb polgáraitra nézve is, hogy az Magyar nyelv megtanulásában nagyobb ösztönök lehetne, multságokat magyar színjátékokkal megegyíteni, szükségesnek állítanánk és e szerint a Magyar Nyelvet eddig nem értő polgárokkal az magyar nyelvnel egyebet nem tudó hazánkfiat sikeresebben egymással beszélgethetnének.» Ily körülmények közt a megye is meg van arról győződve, hogy a jövedelemhiány oka magában Buschban keresendő. Látják azt is, hogy ha a magyar társaság ezen igazgatás alatt továbbra is meghagyatik, «az romlását inkább, mint előmenetelét eszközli, hogy a Német színjátékosok főbb karban maradhassanak.» Már szinte reményleni sem merik, hogy a magy. játszó Társaság hazájában számkivetést ne szenvedjen, pedig a legkisebb nemzet is a maga hazájában a játszó társaságot virágoztatásra juttatja, «csak mink vagyunk oly szerencsétlenek, hogy az magunk Jáczó Társaságát jó karban nem helyeztethetjük, holott annak szükségét, mert mindenkor az erkölcsi Tudományoknak is ez volt a kútfeje, megismerjük. «Szívesen hoznak áldozatot az által, hogy páholyt bérelnék, de ha a társaság nem kap egy oly igazgatót, ki azt mostani «zsengés és gyarapodó» állapotjában előre nem segíti és a jó rendet helyre nem állítja, úgy biztosan hiszik, hogy ezen már is csüggedezni kezdett Magyar Társaságnak magában elenyészni kellettik.»

Szabolchmegye, mely ily helyes szempontból fogta föl a magyar színészet helyi és országos érdekeit és az alábbiakban a pártolásra nézve a lehető leghelyesebb tervet hozza ajánlatba, valóban a szokottnál behatóbban fejtegette színészetünk ügyét. Érdeklődésének ezen bizonyítékán kívül azonban sokkal fontosabb azon óhajításának

* Orsz. levéltár 17049/794.

nyilvánítása, hogy a Ht. T. útján magánál a koronás királynál is közbenjárásért esedezzék, mely csak becsületére válhat.

«Megtettük ugyan mink azon lépést is, hogy felséges királyunk előtt esedeznünk ezen M. színjátéknak gyarapításáért. Kérjük ugyanis fels. királyunkat, hogy ha a Német színjátzó Társaságnak Budán is tetemes pénzbeli segítség mellett játszó helyet engedni méltóztatott; ha Galicziában, az országhoz tartozó tartományában az játszószíntársaság a felség kegyelméből virágozhatik, ne legyenek az Magyarok is oly el vették, hogy az M. Szj. T.-gok Eő Felsége által ne segítsenek. *Engedtesen és adasson nekik is különös játszó hely és magoknak fentartására pénzzel is segítsenek.*» Hiszik, hogy kérelmek nagyobb sikert fog elérni, ha a Nádor által is pártfogoltatni fog, azért esedeznek, hogy kérelmeket, hathatós pártfogásával előmozdítani méltóztassék. Addig is szíves gondoskodása által mentse meg e társaságot az utolsó veszedelemtől, segítse, hogy az hazájában virágozhasson, mely által *«még az irigyek is ezen játszó szintársaságot nem kedvellő Hazánkfiái is megismerhessék,* ha hogy előmenetelőket munkálódó igazgató alá tétetnének, mennyire vitetthessen a Magyarban is az erkölcsi és mindenféle tudomány.»*

Míg a helyt. Tanács *Szabolchmegye* ezen átiratát egyszerűen tudomásul vette, addig ugyancsak ezen megyének *Pest városához* június 16-áról intézett levele sokkal részletesebb elintézését nyert.**

«Érzékeny, valóban igen érzékeny szívvel vesszszük mi azt — írják a szokásos bevezetés után — hogy azon országunk közepette s Hazánk legczímerebb s legfényesebb városában, mely fels. Nádor Ispány Eő kir. H-e mindennapi jelenlétével díszesítettik; mely két törvényes főtáblákkal s ezek mellett lévő számtalan fő rendekkel, ifjakkal; mely a szomszéd Anya városban lévő feő kormányshéknak és kir. kamarának a mindennapi közös ülés által csaknem kebelében való létével és Ns. Pest vmegye gyűlekezeteivel ékeskedik; mely a királyi feő oskolával, melynek tovább itt maradásaért mi is esedeztünk; és végre számtalan főrendű lakosokkal, jószívű hazafi polgárokkal dicsekedhetik, az idegen játéknéző hely virágzásban vagyon és egész becsben tartatik, a Magyar Néző Játék pedig eltörölhetlen gyalázatunkra, kimenthetetlen hidegsége miatt némely Hazafiainak nemcsak hogy állandóságra ennyi törekedése után is a buzgó Hazafiaknak nem jöhet, hanem még inkább végső elenyészésére hanyatlana és úgyszólván az idegenek irigykedő mesteriségének prédájává lenni szemléltessék.»

* Orsz. levéltár 18387/794.

** Fővárosi levéltár 2620/794. főv. szám alatt.

E nemes hazafisága inkább, mint rövidsége által dicséretes bevezetés után előadják, hogy megyei határozat folytán fordulnak teljes bizodalommal Pest városához. Teszik ezt azért, mert a város előljáróinak bizonyára oka és módja van ezen kebelében levő érdemes társaságot gyámolítani és «az idegenek lecsepüzésétől és elnyomattatásától» megoltalmazni. Nem kételkednek abban, hogy vannak a pesti polgárok között olyan jó hazafiak is, kik a magyar társaság díszítésére és előmenetelére szívesen törekcszenek, de tudják azt is, hogy olyanok is sokan vannak, *«kik minthogy a magyar nyelvet nem is értik, tehát annak hasznát, vagy érdemét becsülni és a szerint a Nemzeti Szjátészó társaságot gyarapítani nem tudják s talán nem is akarják.»*

Ezen körülményekre való tekintettel is szükségesnek és mulhatlannak tartják a magyar társaság megörökítését Pesten, mint egyik eszközét a nyelv terjesztésének. Kérik Pest városát, hogy legalább addig, míg a Ht. T. állandó rendelkezeket tehetne, «ne engedje ezen már bölcsőjében is haldoklani indult Társaságot édes Nemzetünk, legközelebből pedig magának ezen Nemes Városnak gyalázatjára és a Magyar Nemzet előtt gyanúba való hozattatására, más idegenek által elfojtatni.»

Szabolchmegye arra fektette, mint látjuk, a fösúlyt, hogy a színészet bizonyára a főváros megmagyarosítása körül is nagy szolgalatokat fog tenni; ezért arra kéri Pest városa tanácsát, hogy saját játészószínét inkább a magyar, mint más idegen társaságnak engedje át. Kérik, «hogy polgárjait ezen nemzeti Institutumnak tehetségek szerint lejendő gyarapítására és díszítésére *magok a Magyar nyelvben való előmeneteklek végett is, ismét meg ismét serkengetni ne terheltessen.»*

Pest városa erre július 15-éről terjedelmes választ küldött* magyar nyelven. Átirata nemcsak culturtörténeti érdekénél fogva nevezetes. Nevezetes azért is, mert ez első magyar okmányá Pest városának a színészet kérdésében. Az eredeti fogalmazvány számos törlése bár jele a fáradságnak, melyet megírója kiállott, míg elkészíthette, nem kisebb jele az őszinte jó igyekezetnek is. Tartalmából ugyan az látszik ki, mintha a város őszintén támogatná a magyar színészetet és ennek kapcsán a magyarság ügyét — de lehetetlen azon felfogásából, mely szerint a magyar színészet anyagi támogatásában a vármegyékre hárítja a legfőbb köteleességet, észre nem venni, hogy eddigi mulasztásaira (és a jövődöben valókra

* L. a Függelékben a teljes szöveget.

nézve is) mentséget keres és a felelősség terhét saját vállairól másokra akarja rakni.

Pest városa ezen válaszában* hazafiás kötelességének ismeri el a magyar játékszín ügyének gyámolítását «ellenkezőt csak gondolván a rút Háladatlanságnak vétkében szántszándékkal részeseülni kényszerítettnek.» Dicsekvés nélkül hivatkozik arra, hogy a magyar nyelv oktatását kötelezővé tette iskoláiban s ez által a «kisdéd ártatlanok» bár eredetükre nézve magyaroknak nem mondhatók, e nyelvet magokévé fogják tenni s így nemcsak nyelvben, de szokásaikban is idővel magyarokká fognak válni. «A magyar színjátszó társaság jövője biztosításának egyik eszközét abban is keresi, ha a főváros lakossága olyan elemekkel fog megszorodni «kik mind Hazafiak, mind Nemes Eredetekkel címerezek, bátor a mostoha, de bizony boldog sors mesterségre vezérlette is.» Kivánatosnak tartja legfőképen azt, hogy mind a «Nemes Magyar Haza Eleji», mind pedig a Tttes. Vármegyék támogassák e társaságot első zsengejében. Pest városa a maga részéről nemcsak szóbeli, de tettelegesen támogatást is helyez kilátásba, hogy megmutassa, mely buzgó készséggel kívánja *kötelességét* teljesíteni.

A következő évek eseményei bőséges magyarázatul fognak szolgálni ez érdekes okmányhoz.

Veszprém és Szabolch megyék nem állottak egyedül a támogatás kérdésében. *Szatmár vármegye*, mely május 5-éről fölirt a Ht. T.-hoz, ugyanazon hó 30-áról keltezve (12049. Ht. T. sz. a.) megnyugtató választ kapott a társaság sorsát illetőleg; július 5-éről hálás köszönetet mondott a Ht. T.-nak, «ezen magát valósággal a Nemzet hasznára és dicsőségére elszánt szép Állítvány megmaradása körül tett gondoskodásért és dajkálkodásért» és nem mulasztotta el annak «minden esetekbe pártfogás nélkül szükölködő ügyét» további «kegyes dajkálkodásba» ajánlani. *Árva megye* június 23-áról latin nyelven írott lelkes átíratában azon helyes felfogásnak adott kifejezést, hogy a *Nemzeti színház* megerősödésére semmi sem látszik annyira eredményes eszköznek, mintha «a többi európai nemzetek példájára, melyek saját színházait istápolják, a fővárosban is az idegen színházakba a magyar társaság vitetik be és az nem tétetik egyes emberek szeszélyétől függővé.» **

* Lásd a föv. levéltárban 2620/794. sz. a.

** Orsz. levéltár.

Válaszolt-e a Ht. T. erre az életre való tervre, nem tudjuk. Az Orsz. levéltárban nem akadtunk nyomára.

Csongrádmegye (szintén latin) átiratában (július 28-áról) bár egy kissé elkésetten, a múlt évi 13746. sz. rendeletre reflectálva, a magyar színjátszó társaságot a Ht. T. m. pártfogásába ajánlja.

Beregmegye a szokottnál terjedelmesb latin átiratában (aug. 5-éről), melyen igazán hazafias érzelem árad el, elmondja, hogy mily jól esett szívöknök a Ht. T. múlt évi határozata, melylyel a magyar színjátszókat pártfogás alá venni kegyeskedett. A megye ezen határozat által a magyar nyelv és közműveltség előmozdítását czélzó óhaját teljesedésbe menni látta, annál szomorúbban érintette őket azon panasz, hogy a magyar színészet végromlása küszöbére jutott el. Kéri a Ht. T.-ot, oltalmazná meg ezen színészeket *azok ármányai ellenében, a kik végromlására törnek* ezen csecsemő társaságnak. A magok részéről közmegegyezés folytán elhatározván a társaság támogatását, jelentették, hogy egy páholyt bérelnék ki a színházban. A Ht. T. válasza csaknem szószerint az volt, a mit sokkal előbb Pestmegyéhez küldött — jeléül annak, hogy a társaság alább részletezendő benső egyenetlenkedései nemcsak lefelé, de fölfelé is megingatták a társaság hitelét.*

Mielőtt a társaság eme komoly jellegű vizsályaiba áttérnénk, még csak *Gömörmegye* július 22-iki átiratáról ismerjük kötelességünknek részletesen megemlékezni, mert ez újabb jele az anyagi és erkölcsi támogatásban ezen legelől járó megye legnagyobb odaadásának.

«Érzékeny kedvetlenséggel» vették az értesítést a magyar színjátszó-társaság annyira «leszállott állapotjáról», hogyha az tényleges pártolásban nem részesülne, «könnyen Nemzetünknek nagy megalacsonyításával eddig is már elenyészett volna.» Ösztönül szolgál ez nekik, hogy a Ht. T.-nak, nem különben egyes tagjainak «a magyar Nemzethez viseltetett hazafiui hajlandóságokért és jóvoltokért» hálás köszönetet mondjanak, kérvén egyuttal, hogy «elhárítani méltóztassanak a fenforgó vetelkedéseket,» mert csak így fogja ezen «nem kevésben hasznos mint gyönyörűséges Alkotmány e sok viszontagságok után célját érni.»

A többi megyék buzdító példáján indulva, de szemök előtt tartván magok is azt, *hogy a Nemzet virágzó állapotja és annak fenmaradása az anyanyelvnek pallérozásától főképp függvén*, elhatározták egy pá-

* Orsz. levéltár nov. 25-éről 25885. sz.

holy¹ kibérlését. Ha a hátralevő megyék (a miben nem is kételkednek) ezt a példát követni fogják, teljes reménységek van arra nézve, hogy a bérlőnek nem lesz oka panaszkodni a miatt, hogy a «helyek üresek vagy fizetetlenül maradnak».

Kérik arra is a Ht. T.-ot, adjon engedélyt ezen társaságnak arra, hogy a szokott napokon kívül minden sátoros ünnepen, de főképen az országos pesti vásárok alkalmatosságával játszhassanak. Ez által a játékszín kibérlőjének jövedelme nemcsak nevezetes szaporulatot fog fölmutatni, «hanem a magyar játszó Társaságnak fénye és dicsősége is növekedni fog s azoknak pedig, kik a vásárok alkalmatosságával Pesten megjelenni szoktak, látván a J. T.-nak mind a nemzeti nyelvnek pallérozásában, mind a Jó Izlésben lött előmeneteleket, nagy gyönyörűségekre fog szolgálni.»²

Nem lehet tagadni, hogy az ország megyéi bár csak szórványosan, de mégis vetélkedő buzgalommal megtettek mindent, a mi a társulat előmenetelére nézve tőlök kitelhetett. Annál szomorúbban érinthet ezen támogatás őszinte tényeivel szemben az az egyenetlenség, mely a társulat kebelében dült és némi jogszerű alapot adott a legfelsőbb hatóság elhidegülésének. A Ht. T. végzéseiben már hivatalos kifejezést nyer azon méltó boszankodás, melyet a társaság apró egyenetlenkedései okoznak. Még eddig ugyan nincs szó országra szóló botrányról, de a legfelsőbb helyen sejteni látszanak, hogy az erre szükséges anyag együtt van. Nemsokára ez is bekövetkezik s a társaság méltónak látszik az egész ország előtt arra, hogy fontos missiója szolgáltatában érdemetlennek tekintessék a további támogatásra.

Már június havától kezdve acut jelleget öltöttek a színjátszó társaság benső viszályai. A társaság, mely 1792-ben a második színházi-törvény megtartására kötelezte magát³ és 1793-ban egy újjal gazdagodott — folytonos rendetlenségek közt élt. Ha csak apró belháborúkról volt volna szó! De nem! A viszálykodás veszedéssé, a veszekedés nyílt botrányná vált, melyben a közönség is szerepet vállalt magára. Sokkal rosszabb hatást keltett mindennél a

¹ A szövegben «egy különös ülő-hely (Loge)».

² Orsz. levéltár 21401/794. A Ht. T. megúnván a válaszadásokat — egyszerűen tudomásul vette az átiratot.

³ Az első, a Kármán József-félét (melynek nyoma veszett) ENDRÓDY szerint tudvalevőleg senki sem tartotta meg a színészek közül.

társaság egyes tagjainak morális alásülyedése. «Noha 1792. Eszten-dőtől fogva — panaszojják az egyes tagok — felállott Institutu-munknak a lett légyen is állhatatos és egyedül való törekedése, hogy ama undorodást szerző fajtalan élet módját (melylyel majd minden más nemzeteknél lévő theatromok megjegyzettek) nemzeti társaságunkba, melynek maga Nemzetének tüköre gyanánt kellene tartatni, becsüszeni ne engedje», mégis voltak a tagok közt, kik ezzel mitsem gondoltak. Befészkelte magát ekként a bűn is és irtózatoss fekély gyanánt rágódott az összes tagok becsületén, tisztességén. Így kezdte a színtársulat elveszteni lábai alól a morális alapot, hogy végre még azoktól is elforduljon a nemzeti becsültetés, kik nem érdemelték meg a méltatlan környezetet.

Már az előbbi fejezetek egyikében említettük, hogy a társaságban a «diabolus rotæ» Sehi Ferencz volt — egy kétes multú férfiú, kit «panaszos sorsához képest nyomorúságos állapotjában csupán szánakozásból» vett föl a Társaság tagjai sorába 1791-ben.* Később alkalma nyílt a társaságnak megismerni e furcsa existenciájú férfiú multját a maga egész pizkosságában. Mint «mester» (kántor-tanító) Tokaj-Keresztúron kezdte meg pályafutását. Ott törvényes házasságra lépett és feleségével két gyermeket nemzett, de nemsokára «egy bizonyos jött-ment személylyel elszökött» — Aradra, hol mint odaváló birtokos beszínlelte magát a megyebeli urak kegyébe és esküdtté lön. Itt aztán oly alacsony gaztetteket követett el, hogy fogságba vetették. Fogságából megugrott és Pestre jött — és itt könyörületből (nem is sejtven multját) a színésztársaságba fölvtették. Hogy mily becsültetésben részesült eleintén, bizonyítja KAZINCZY FERENCZ-nek az Ozmondok elé írt ajánlása, melyben kifejezést ad annak, hogy oly színészekkel, minők a «Sehyek» és «Varsányiak», könnyű lesz a nemzeti nyelv diadalát elérni. Alig lépett be a társaságba, «azontúl sem békesség, sem csendesség nem vala abban. Minden megtörtént rendtelenségeknek, perlekedéseknek és zürzavaroknak oka mindenkor ő volt . . . . sok rendbeli panaszok tétettek iránta». «Álnok és alattomos Praktikáit» nemcsak az institutumnak még zsenge korában levő állapota körül követte el, hanem később is folytatta, úgy hogy a színjátszó társaság 1794 decz.

* Neve először ENDRÖDY-nél 1791. nov. 5-éről keltezett okmányon fordul elő (II. k. IX. lap).

4-éről terjedelmes panaszlevelet terjesztett be ellene a Ht. T.-hoz.¹ A terjedelmes jelentés két részre oszlik, melynek első fele Sehinek «a Nemes magyar Haza előtt már kedvet és érdemet nyert Institutumban s ugyanazon Institutumnak veszedelmére és örökös gyalázattárára elkövetett fortélyos cselekedeteit», a második pedig «az Inst. gyalázattárára szolgáló külső élete módját» festi le. E rendkívül becses okmány a társulat beléletét tárja föl a maga egész mezítelenségében és elszomorító bizonyosságul szolgál arra, hogy mennyire képes néha egy ember hitványsága egy egész országra szóló intézményt compromittálni, tönkretenni.

Sehi Ferencz jelleme sokban hasonlít azon jellemrajzhoz, melyet ifjabb Stephanieről ad DEVRIENT.² Valódi tehetség mellett a legnagyobb erkölcsi süllyedés; társaival szemben fölényének tűrhetetlen éreztetése és viszont szolgálai hunyászkodás fölfelé; a társaság érdekeiért való őszinte törekvés hazudozása, de titokban ármánykodás, bujtogatás a saját érdekei mellett — ezen vonások alkotják Sehi jellemét is. «Jobbithatlan karaktere ez — írják róla — hogy valahol csak rendet lát, mely alá ő is köteleztetnék, azt szünet nélkül háborítani és felforgatni igyekezik.»

Midőn a társaság 1793-ban újabb törvényeket kapott és azokat b. Podmanitzky József felolvasta a tagok jelenlétében, felhíván őket azok megtartására, Sehi azokat több társa előtt kigúnyolta. Daczára, hogy ezen törvények olyanok voltak, melyek más társaságot is régtől fogva virágzásban tartanak,³ Sehi mégis «mázos beszédei» által egynéhány társával elhitette, hogy azokat rájuk alkalmaztatni lehetetlen s tartsa meg az, a kinek tetszik.

Ekként a törvények szerint tett rendelkezéseket senki sem akarta hívei közül teljesíteni. Midőn ugyanis a «regisseur» és «inspiciens» a repertoiret megállapították, Sehi azon igyekezett, hogy azt meg-

¹ A felséges kir. Hg. Sándor Leopold Országunk Nádor ispánjához és a Felséges kir. magy. Ht. T.-hoz kegyelmes kegyes urukhoz, uraikhoz, a ben megírt Nemz. Szín Játzó Társ. Tagjai alázatos jelentést tesznek a T.-ban eddig történt rendetlenségek okairól s folyamattyáról és annak orvoslásáért esedeznek. — A terjedelmes jelentés megvan az Országos levéltárban.

² II. k. 404—405. lap.

³ Megjegyzendő, mint föntebb is (I. IV. fejezet) tudattuk, ezen törvények egy 1787-iki német szövegnek csaknem szó szerinti fordítását képezik.

zavarja, a társak, sőt a közönség előtt is ezen intézkedéseket rosszszaknak, veszedelmeseknek kürtölte ki. Ő maga «a hónap-szám szerint elrendelt játékokban» vagy épenséggel nem akart játszani, vagy a próbákra későn jelent meg. Megtörtént, hogy el sem jött azokra, mely miatt vagy a darabot kellett levenni a műsorról, vagy a készületlenség miatt későbbre halasztani. A játékokban való eme hátramaradás végre feltűnt a közönségnek is és midőn «annak okairól szorgalmaszkodott» Sehi ezt «fortélyossága szerint mindéig úgy intézte el, hogy előbb mint sem ezen rendetlenségekről kérdeztenék, *maga színlelt buzgósága s jó Hazafiúsága szerint* némely részére hajolni gondolt urakkal azt hitette el, hogy ezen zavarodások és rendetlenségek egyedül onnan származnának, hogy a feljebb említett hivatalbeliek *a Resiseur és Inspiciens arra légyenek bérelve a fő Directio által, hogy ezen Bimbózni kezdett Institutumot minék előtte Gyümölcsöket hozna, még bimbójában megfojtsák.*» E valóban aljas vád mindamellett hívőkre talált a közönség soraiban, mely gyűlölni kezdte tehát azokat, kik a törvények pontos megtartói voltak; a társaságbeli Sehi-párt, melyet az illetők tudatlansága miatt könnyen alakíthatott (tagjai Bagolyi, Pataki, Pesthi, Rózsa, Varsányi), hasonlóképen folytonos irigységben és visszavonásban élt a társaság törvényhez alkalmazkodó felével. De Sehi «zabolázhatlan indulatja» még itt sem állott meg. Nem elégedett meg a fővárosi közönség és színházi tagok fölbujtásával, hanem «mázos hazafiúságával» a «külföldi» kegyes pártfogókat és istápolókat» is félrevezetni törekedett. Alattomosan leveleket írkált a tagok tudta és beleegyezése nélkül a Vármegyékhez és azokban a társaság «nyomorult» voltát nem átalotta az Elöljáróságra kenni. Hogy levelei nagyobb nyomatékot nyerjenek és ne tűnjenek úgy föl, mint egyes ember panaszai, még a csalástól sem riadt vissza. Egy ízben — úgy látszik pénzzavarban lehetett — levelet írt a megyékhez, melyben segedelmet kért azoktól a fehérszemélyek részére, mint a kiknek «öltözetekre való elegendő fizetések nem volna.» Ezt természetesen a saját neve alatt nem tehette. Fogta magát és elment Reháknéhoz és előadta, hogy a fehérszemélyek érdekében egy írást hozott s az «alkalmatosságnak mindjárt leendő elindulása miatt» annak aláírása sürgetős. Rehákné

* Ezen kifejezés alatt — mint az alábbiakból is ki fog tűnni — a panaszlók a más megyebeli pártfogókat akarják érteni.

hitelt adott szavainak és aláírta nevét. Sehi pedig a nélkül, hogy a dolgot a többi női tagokkal közölte volna, eltávozott s Rehákné máig sem tudja, hogy mi történt tovább e levéllel. Kétségtelennek látszik, hogy Sehinek nem volt más célja, mint mások nevének erőszakos felhasználásával pénzt csikarni a megyéktől — saját céljaira.

Ilyen és ehhez hasonló zsarolást többször is elkövetett, mint az a Ht. T.-hoz küldött panaszokból kitetszik. Tudtára is adták aztán, «hogy ha több efféle törvénytelen cselekedetekre csak moczcanna is, legottan elküldettetnék a Társaságtól.» *

Az alattomos út és saját személyének ilyenén engagement-ja nem hozván meg a kívánt eredményt, a «gyakorolni szokott módtól» eltért.

Rehákné szül. Moor Anna mellett a társaság legelőkelőbb női tagja Liptai Mária volt. Sehi Ferencz erre vetette szemeit s mintegy két esztendővel előbb hódító beszédeivel elcsábította, sőt e bűnös viszonyt az egész Nemzet gyaláztatjára «s egyszersmind Nemzetünk-től való megrettentésünkre (mint a színészek írták) és megutáltatásunkra, nem gondolván törvényes feleségére és attól származott gyermekeire, kik még most is életben vagynak», éveken át folytatta vele. Ezt a hálójába kerített nőt kezdé bolygatni és veszedelmes fondorlásaiban eszközül használni, «gondolván, bárha kitudódjon is valaha az egész tett és ő találtasson is a fondorlások szerzőjének, még is egy oly személynek, ki magát eddig méltó-képpen meg nem jegyzette vala, oltalma alatt bátorságban maradhatua».

Liptai Máriában a lappangó büszkeséget észrevévén («vele lakván, alkalmatossága volt reá»), ezt akarta kizsákmányolni saját céljaira. Liptai kezdett a rollékban gáncsot keresni és azoknak eljátszásától vonogatta magát. Történt 1794 június 25-én a *Sofia* vagyis az Igazságos fejedelem című darab előadásakor, hogy egy «dáma személynek» eljátszását nem akarta elvállalni s bár az igazgatóság többször figyelmeztette, hogy lehetetlen más szereposztás,

* A Ht. T. augusztus 26-áról 1884. sz. a. kelt végzésével utasítani rendelte, hogy a magyar szintársulatot Busch hívja egybe és valamennyiöknek, kik a megszabott rendeleteket áthágták és a tartozó engedelmességet vakmerően megtagadták, főleg Sehinek, ki súlyos vétséget követett el, a legghatározottabban nyilvánítsa ki a Ht. T. azon rendeletét, hogy ezen megintés az utolsó és ha jövőben ellene bármilyen természetű alapos panasz érkezik be, a társaságból ki fognak záratni.

mégis annyira ment akaratoskodásában, hogy a darabot — nélküle kellett előadni. Az Igazgatóság meghagyása folytán a Társaság azért oly formán követte meg a közönséget, hogy «Liptai leányasszony lett volna oka e tsonka előadásnak». Ez a nyílt sértés csak «vizet árasztott Sehi malmára.» Megvolt tehát a külső ok, a miért botrányt csinálhatott. Elhitette néhány emberével, hogy ez a lépés «az Institutum romlására vezet és az Elöljáróktól tétetett;» — Sehiben volt tehát annyi furfang, hogy első sorban önmagát oly színben tűntette föl, mint a ki egyedüli védelmezője az intézet érdekeinek az előjárók túlkapásai ellen s így személyes érdekei tulajdonképen számitásba sem jönnek e fontosabb érdek mellett.

Sehi néhány barátját (kik talán Liptai titkos imádói lehettek), u. m. Balog expaulinust, Betsky jurátust, Harsányi rácz kereskedőt, Szabó István ht. tanácsi tisztviselőt, tanácsba gyűjtötte. Ezekkel rendszeren közölni szokta a társulat belső ügyeit is. Gyűlöletet plántálván szíveikbe a színházi tagok iránt, ezek annyira mentek, hogy midőn Várady, Kelemen vagy Rehákné léptek föl a nyílt színen, kigúnyolták őket, sőt azt híresztelték, hogy a Ht. T. néhány tagja hivatalt és pénzbeli jutalmat ígért volna Kelemennek és Váradynak, ha az Institutum vesztén teljes erejükből munkálódnának.

Történt, hogy október 15-ére * újból a műsorra volt kitűzve Sofia előadása. Liptai újlag vonakodott a neki szánt szerepet eljátszani, de a főigazgatóság szigorú parancsa folytán jobbnak látta mégis elvállalni a szerepet. Alig volt vége a játéknak, «mindenek tudta nélkül a kárpit mellett kisurrant és elkezdte a férfi tagok és asszonyszemélyek ellen való panaszát a közönségnek elmondani, «hogy az ő elnyomásán és a Társaságból való kitűrásán igyekeznének»; kérte és serkentette a publicumot elégtételre és a névszerint megnevezett tagok megbüntetésére.

Sehi előre elhelyezte párthíveit a színházban, kik pártfogásokkal kecsegtették és tapsaikkal jutalmazták a felszólaló színésznőt, míg a közönség nagyobb fele által «fütyülésre és gúnyolásra érdemesnek ítéltetett.»

A botrány oly teljes volt, a minőt Sehi sem várt.

De ezen botrány, mely tulajdonképen culminációja volt az

* A színészek levelében szeptemberről van szó. Ez tévedés, mert a kérdéses darabot okt. 15-én adták elő.

előbbi hónapokban előforduló, a közönség részéről elnézett vagy tán elfeledett apró botrányoknak — teljesen lerontotta a társaság tekintélyét. A társaság panaszos hangon jelentette a Ht. T.-nak, «hogy sok érdemes pártfogóink, kik mind ekkoráig különös örömet találtak bennünk és Institutumunknak ápolgatói valának, észre vevén az eféle közénkbe csúszott visszavonásokat és egyenetlenségeket, Játéknézó helyeinkből elidegenedtek és azt egészen oda hagyták.»

Várady Mihály első al-igazgató október 16-áról jelentést tett erről b. Podmanitzkynak:

«Erössen bé vagyom elménkbe nyomva Nagyságodnak azon közbékességünket tárgyazó Parancsolattya, mely szerént egyéb zenebonások mellett az is keményen megtiltatott mindnyajunknak; hogy senki-is közüllünk Fejét arra ne-merné vetni, hogy vagy Játék előtt vagy az-után a Játék-Színről a Publicumhoz tartandó beszédben a Társaságnak akár belső akár külső állapotjáról tsak leg-kissebbet-is szölylon, annyival inkább más bötsülletét ótsárollya.

Azomban mégis tegnap, azaz 15-dik 8bris 1794 a *Séfia* nevezetű Játéknak elő-adása alkalmatosságával Liptai Leány Asszony (minthogy az ezen Játék eránt való akaratoskodása el-nem sülhetett) a Játék végével hírünk nélkül a Játék-színre ki-ment és a Nemes Publicumtól a Társaságra az ő ellene el-követett kaballákért elég-tételt kívánt, az utánn pedig *én ellenem is* mint Resiseur ellen illy vádolatokat tett: mintha őtet a Társaságból kitűrni kívánnám és a Publicum előtt minden utakon gyalázattyát munkálódnám; végre hogy Feleségem (két Hó-napig tartott Gyermek-ágyába) őt Hónapokig nem játszott volna. Mely lépése Liptay Leány Asszonynak, minthogy mind a fellyebb Tisztelettel említett parancsolattal, mind pedig Törvényeinknek 18-ik Tzikkellyével egyenesen ellenkezik, Nagyságod-tól igazságos elég-tételt alázatosan várván Maradok Nagyságodnak Pesten 16-dik 8-bris 1794 alázatos szolgálja Várady Mihály m. p.»

A Ht. T. vizsgálatot rendelt el s miután Liptai a társulati tagok előtt nem tagadta el az ellene emelt vádat, a Ht. T. által «24 óráig tartó arestom» rendeltetett el számára büntetésül.

A büntetést a tagok is oly megszegényítőnek tartották az egész társaságra nézve, hogy magok léptek közbe annak elengedése végett a fődirectiónál. Maga Liptai szintén fölkereste a Ht. T.-nál gr. Haller József ő excellentiáját, úgy hogy erre nézve egyelőre elnéző határozatot hoztak. Podmanitzky Buschhoz (szept. 21-éről) intézett leve-

leben nagy csodálkozásának ad kifejezést azon impertinens magaviselet fölött, a melyet Mdlle Liptai tanúsított. De csodálkozik viszont azon is, hogy Busch nem tudott czélszerűbb rendszabályokhoz nyúlni, pedig saját érdeke is úgy hozná magával, hogy a kiszabott büntetést foganatosítsa, már a kívánatos subordinatio érdekében is.* De miután a dolog így áll, nem marad más hátra, mint hogy Liptai leányasszonyt tüstént magához rendelje és figyelmeztesse őt, hogy a fogságbüntetést haladéktalanul foganatosítani fogják, ha a közönségtől egy határozott beszédben, megbánást mutató tisztességgel bocsánatot nem akar kérni a miatt, hogy hamis és alaptalan panaszokkal bátorzkodott terhére lenni. Utasította Liptait még arra, hogy Váradytól is «hamis vádaskodás sérelme miatt» a tagok jelenlétében kérjen bocsánatot. Ha L. nem fog a bocsánatkérésnek ellene szegülni — akkor helyezze kilátásba különös kegyelemképen a fogság-büntetés elengedését azon kijelentéssel, hogy ha a bocsánatkérésnél nem fogna illendő tisztességet tanúsítani, ugyanezen megfenyítés fogja őt érni. Ellenben ha megmaradna vonakodása mellett L. leányasszony, úgy tartozik őt Busch a városi örség által azonnal a városházára vitetni. Figyelmeztesse egyúttal az összes tagokat, hogy — felsőbb parancs folytán — jövőben minden hasonló vétség fogság-büntetéssel fog megtoroltatni.

Busch aztán megcsinálta a bocsánatkérési formulárét, Várady által lefordíttatta és átküldötte Podmanitzkynak, ki okt. 22-én azzal küldötte azt vissza, hogy csak jelentéktelen változtatásokat eszközölt rajta. Meghagyta Buschnak, legyen rajta, hogy a bocsánatkérési actus tisztességesen folyjon le. Legyen ott ő is, midőn a közönség előtt való bocsánatkérés megtörténik.

Podmanitzky nem ígérte megjelenését, mert rosszul érezte magát («bin sehr unpässlich») és a szobát őrzi. Kérte Buscht, hogy képviselje az ő személyét ezen actusnál. A bocsánatkérés szövege így szólt:

Nemes Publicum!

Társaságunk kegyes Istápjai!!

Erőt vevén végre ama heves indulaton, mely engemet ez előtt hatod Nappal (vagy a mennyivel) ugyan ide e helyre kergetett, hogy

* A társulati tagok ugyanis panaszként hozták föl, hogy Busch a bezáratási rendeletet «álmos szemekkel nézte» és azt Liptai leányasszonyon véghez nem vitette.

Nemes Pártfogóinkba Társaságunk ellen való gyűlölséget, Társaink között pedig egyenetlenséget gerjeszsek; már most keseredett szívvel ugyan, de tellyes bizodalommal jelenek meg a Nemes Publicum előtt az eránt, hogy az akkori Társaimra kiáltott Vádjaimat egyedül fontolatlan-ságomnak tulajdoníttya és a Nemes Publicumot ezért a vakmerő tselekedért alázatosan meg követem. Hibáztam én megvallom, mert én-is ember vagyok s indulatimnak Rabja; de a tett hibás lépésnek megismerése jel a jobbulásra, azt pedig meg engedni kettős kegyelem. Éreztessek azt velem kegyes Pártfogóim, mert ezen keseredett szív, nem tettetés Játéka és én boldognak vallom magamat! Vajha példám Társaságunk belső tsendességét eszközölhetné!!!

Ezen felsőbb parancs folytán magához hivatta Busch Liptai l. a.-t és a parancsolatnak még az nap leendő teljesítését követelte tőle. Liptai valószínűleg barátainak informatiója értelmében vonogatta magát azon okból, hogy a bocsánatkérési formulárét ily rövid idő alatt nem lesz képes betanulni. Három napi halasztást kért. Busch, a kinek erre nézve nem volt határozott utasítása, beléegyezett 2 napi halasztásba.* Sehi erre mozgósítani kezdte újból barátait és azon munkálódott, hogyan lehetne a megszegyenítő actust megakadályozni. A főntebb említett botrányhősök és még néhány más «pártbeli ember», kiket a panaszló színészek nem említenek meg, ugyan magokhoz illetlen dolognak tartották a személyes interventiót — de fölbéreltek egy «lármas beszédéről városszerte híres» Farkas nevű juratust, azon megbizással látván el, hogy az elrendelt napon velök együtt jelennék meg a színházban.

Sehi tehát okt. 24-ére, mint a bocsánatkérésül kitűzött napra egy kész hadi tervvel állhatott elő. A duhajkodásairól ismeretes szájhősnek, Farkasnak, a főszerep volt kiosztva. Neki jutott az a szerencse, hogy a botrány nyitányát megkezdje. A többi párthivek fel voltak osztva a színház különböző szögleteibe az állóhelyeken és a publicum soraiban a zártszékeken. Végre elérkezett a várva várt este. Előadásul (tán némi gúny is volt ebben) a *Házi orvosság* című darab volt kitűzve.

Mielőtt a függöny föllebbent, megjelent Busch, mint a főigazgató helyettese a színpadon és Liptai leányasszonyt a vele közölt parancsolat teljesítésére figyelmeztetni kezdette. Sehi e nógátás

* Podmanitzky levelének keltezése okt. 22. és a bocsánatkérés napjáúl okt. 24-e tüzetett ki.

folytán felpattan és gorombául megtámadja Buscht és mint a jelentés írja, «szemtől szembe kigúnyolja». Busch, a ki nem akart egy újabb botrányt előidézni, ott hagyta a dühöngőt, Ezalatt felhúzták a függönyt, Liptai l. a. kilép a közönség elé. Arczát nem a félelem halványsága vagy a szégyenérzet szemérempirja borítja, hanem a düh és bosszúság bíborpiros színe, mert elhatározta magában, hogy nem fog bocsánatot kérni, sőt újabb botrányt provocál. Még a bevezetés sem volt az, a mit a formuláréban elébe szabtak — — úgylát-szik a nyilvános pellengérre állztatás eme ténye megzavarta lényét. Azután alig kezdett el «*némely szokatlan Titulusokat a száján kibocsátani*» — legottan megszólalt a nézőtérén Farkas jurátus és tele torokkal kiáltotta be a közönség soraiba: «Liptai leányasszony panasza igaz volt és így ártatlannak nyilváníttatik, sőt a publicum továbbra is minden pártfogását ajánlja, csak bátran ezután is folya-modjon hozzája.» A vezérszólam melódiáját csakhamar kiegészítet-ték a jól elosztott párthívek dissonance-accordjai, mire oly pokoli láрма támadt, hogy a fődirectio rendelkezését lehetetlenség volt foga-natosítani.

Sehi ekként diadalt aratott — de esztelenségében elfeledte, hogy midőn szeretőjének becsületét ily erőszakos úton hitte meg-menteni, egy sokkal nagyobbat vesztett el — a közönség becsülését. Ez pedig nemcsak a saját, hanem az egész társulat érdekei ellen való cselekedet volt.

Jellemzőnek tartjuk az egész összeesküvő compániára nézve, hogy az előadás után összejött annak néhány tagja s a «Lárma-Győzedelemnek áldomását megítták.»

Daczára a nyílt botránynak — annak nem lett komolyabb következménye. Ugyanis néhány józanabbul gondolkodó pártfogó, ki a társaság érdekeit szíven viselte, nem egyezett bele azon indít-ványba, hogy a füttyülők chorusában szerepet vállaljon, mihelyt a «notorius» tagok közül egy is kilép a színpadra. Közülök egyvalaki (kit a jelentés nem nevez meg) a leghatározottabban ellene sze-gült a botrány ilyen kiterjesztésének és a «közönség nevében» a következő irással szándékozott a felzavart kedélyeket lecsende-síteni:

«A Nemes Publicum mind Várady úrral, s mind pedig Liptai Leány-Asszonynyal a Ns. Magyar Társaságnak érdemes két tagjaival [a Játékokban réghez vitt diszes (!) magok viseletek végett (!)] úgy meg-

elégedett (!), hogy egyebet nem kívánna a *kerésbé (!) meghasonlott szíveknek* viszont meg egyesülésénél. Pest. 24-dik 8-bris 794.

A Ns. Publicum.»

A nyílt bajok ilyen fölületes orvoslása (mert semmi nyoma annak, hogy a Ht. T. valami komoly lépést tett volna ezen ügyben) bizonyára nem volt alkalmas arra, hogy a közönség bizalma növekedjék egy ilyen társulattal szemben. Kétségtelennek kell tartanunk, hogy a közönség egyesek hibáit általánosította s néhány circumspectus elodázó politikájában nem látott egyebet — bűnpalástolásnál. Erélyes intézkedés bizonyára jobb gyógyszer volt volna, mint ilyen dédelgetés, elnézés, mely csak egy nagyobb catastrophára való anyag összegyűjtésére látszott alkalmasnak lenni.

«Azon időtől fogva — írják színészeink — mind inkább-inkább agyarkodnak a sokszor említett verbuált pártfogók a Sehi ellen való részre és planumokat készítettek az *újabb nagyobb zavarodásra*, mely szerint hol egyik, hol másik tagot *személyesen megtámadják*, dorgállyák, *koldusi állapotokat hánynak szemekre (?)*, erőszakosan éreztetni akarván Társaságunkkal, hogy ők legyenek Institutumunknak fen tartói.» A miből azt a következtetést vonjuk le, hogy az okt. 24-iki botrányosan megakadályozott bocsánatkérési actusban a Sehi-párt diadalát látta. E bramarbasi diadal mámorában, párt-híveik nyomorúlt hízolgóivé aljasodtak le a Sehi-párthoz tartozó színészek, minek folytán a közönség eme része nem restelte magát olyképen viselni, mint a kiktől a társaság existenciája egyedül függ. Így folyt egyik bajból a másik — s a félig-meddig orvosolt fekély ott maradt a testen s lassan előkészítette a végfeloszlást. Ha akkor vágják ki a fekélyt, a még életerős szervezet kiheverheti a nagy operatiót — később már annyira elhatalmasodott a nyavalya az egész szervezeten, hogy azt semmiféle gyógymód sem tudta egészen meg-orvosolni.

E «hallatlan zavarodás» közepette «felvén annak veszedelmes következményeitől» újra előállottak a Sehi részére szövöttek azon piszkos gyanúsítással, hogy a Ht. T. Várady Mihály regisseur-nek és Kelemen László inspiciensnek hivatalt ígért, «ha hogy ezen Institutumot megrontanák.» Ugyanis attól féltek, hogy míg e két férfi vezeti az igazgatást — a Sehi-párt teljes diadalról nem beszél-

het, sőt Sehi ki van téve társaival együtt esetleges invectiváknak is.

Várady és Kelemen erre lemondottak hivatalukról. Még csak Rehákné lehetetlenné tétele volt hátra, hogy Sehi biztosított első-sége után Liptainak se álljon senki útjában. Elkezdték tehát Rehákné «híres és díszes magaviseletét kisebbiteni.» November 10-én »Hunyady László» előadása alkalmával Betsky jurátus a színházból kihivatta Rehákné férjét s azt «ocsmányul lemocskolta és semmire-való embernek kiáltotta.» Rehák, ki féltette neje tiszta becsületét «az olyan mocskolódo nyelvektől» s nem akarta, hogy folytonos zavartatásnak legyen még játékközben is kitéve, jelentést tett a főigazgatósághoz, tudatván, hogy a bérlet leteltével felesége kilép a színészet kötelékéből.*

Rehákné, mint azt KAZINCZY följegyzéseiből tudjuk, a társaság legtehetségesebb tagja volt már kezdetben is. A közönség becsültetésében folyton előrehaladt. Egy «Nagy Hazafi» esztendőnként annak számára, «ki magát a fejer személyek közül szorgalmatos igyekezete által jobban kimutatná» 100 frt jutalmat tűzött ki. A főigazgatás ezt a jutalomdíjat rendesen Reháknénak juttatta. Sehi ezt a díjat Liptai l. a. részére óhajtván megkeríteni, néhány barátjával írásbeli nyilatkozatot állíttatott ki, melyben azt ismerték el, «hogy Liptai l. a. legjobb játzó és következképpen ő érdemelne meg mind a 100 frtot, mind pedig a legjobb fizetést.» Liptai l. a. egy ily hatalmas pártot látván maga mögött, arra vetemedett, hogy kijelentette a fődirectiónak, ha fizetését 14 nap alatt meg nem javítják, el fogja hagyni a theatrumot, «mert az őt biztató Urak collectióiból is el élhetne.»

A Sehi-párt közel volt a diadalhoz. Várady és Kelemen leköszöntek, Rehákné pedig megszűnt tovább játszani. November 13-án a következő (német szövegű) levelet intézte Busch a színházi tagokhoz:

«Miután Váradyval, mint regisseurrel a társulat néhány tagja nem volt meglegedve, azért Várady lemondott; de hogy jöendőre nézve minden elégedetlenségnek eleje vétessék, a tagokra bízza, hogy szabad elhatározással a saját kebelökből válaszzanak valakit

* A bérlet nov. 14-kén lejárt. Rehákné 15-étől kezdve nem játszott többé.

regisseurnek. Ha a választás megtörtént, ezt tudassák vele.» A társulati tagok erre egybegyűltek és Kelement regisseurnek, Sehit inspiciensnek, Lángot pedig a ruházatok gondviselőjének választották meg. Sehiben tehát ismét volt annyi furfang, hogy nem magát tolta az első helyre — azonnal.

Sehi mint inspiciens befolyást gyakorolt a műsor megállapítására. Erőszakoskodásának első ténye az volt, hogy más napra oly darabot tűzött ki, a melyben Reháknénak szerepe nem volt — gondolván, hogy ez által «Rehákné asszonynak is dolga eligazodnék.» Sehi azt akarta, hogy a fődirectio a Rehákné távolléte által beállott zavar miatt oly szégyen-székre állítsa Reháknét is, mint Liptai leányasszonyt. Terve nem sült el, mert többi hivataltársai ebben megakadályozták. Sehi ezt az alkalmat is fölhasználta arra, hogy — magasabb polczra jusson. Kelemen az utcán megtámadta és őt a «Reháknéval való Partorkodással» vádolta, de csak azért, hogy ezzel «felvállalt terhét megunassa és így a Resisseurség is ő reá szálljon.» Kelemen e brutalis viselet folytán leköszönt állásáról, Sehi pedig azonnal rendeletet adott a játékszíni öltözékekre vigyázó szabónak, hogy a játékszíni öltözeteket ne Lánghoz, hanem hozzá vigye el. Ez által nemcsak Kelemen — de Lángot is megfosztotta hivatalától, ez utóbbit «kétségkívül azért, — mint társai jelentették — hogy mint hajdant öltözeteinket *ismét* megdézsmálhassa.»

Sehi ekként 4 napon át korlátlan ura lön a társaságnak. Rendelkezett a szabótól kezdve mindenkivel. A közakaratból megállapított műsort fölforgatta, s a nélkül, hogy indokolná eljárását társai előtt, új darabokat tűzött ki előadásra. Így történt, hogy Túri Györgyöt (IHÁSZI IMRÉ-től) előadásra jelölte ki. Kelemen, a ki tudta, hogy a félkészültséggel előadott darabok nem sok becsületet fognak a társulatnak szerezni, nem «a jó rend felbontására célzó szándék-ból», mint inkább a társaság jó neve megóvása érdekében Lánggal és nővérével együtt visszaküldötte Sehinek a szerepeket. Sehi erre jelentést tett Buschnak, mintha a nevezettek «Rehákné asszonynyal való pártoskodásuk miatt az Institutumhoz való kötelességeiket felmondották volna.»

Ilyen körülmények között nem maradt más mentségök a tagoknak, mint hogy a Ht. T.-hoz forduljanak orvoslásért. 1794 decz. 4-éről kelezve Kelemen, Várady, Láng, Ernyi, Nemes, Papp, továbbá Ernyi Francziska, Kelemen Borbála és Láng Erzsébet kimerítő

jelentést tettek az ügyek állásáról. Előadták benne Sehi magánéletére vonatkozólag a fõnt említett bûnös viszonyon kívül, hogy éjszakaról-éjszakára bordélyházakban kóborol. Adósságokat csinál, «melybõl egész társaságuknak gyalázatja kerekedik.» Az ilyen rendetlen életmód költségeit titkon vagy erőszakosan szokta megszerezni. A színi öltözetek közül egy kaputot titkon, két pár csizmát pedig erőszakosan vitt el. Még Protasevitz idejében ennek tulajdonát képezõ és a társaság ruhástárában letett két pisztolyát is «titkon» elvitte. Budán, a ráczvárosi «Arany pereczhez» címzett kávéházban egy budai polgár óráját plane erőszakosan vitte el. Egy más alkalommal egy budai bordélyházban «találtam színe alatt» egy ezüstös tajtékpipát is «elrejtett» s midõn megkérdezték volna, eltagadta. Itt azonban rosszabbul járt, mint az Arany perecznél, mert a pipát megtalálták nála és «pofon-is verettetett.» Még ezen kívül is oly dolgokat vitt véghez, mit nem is óhajtottak megemlíteni társai, «kedvezni akarván az e félékben nem gyönyörködõ füleknek s egyzersmind minthogy körülállásosan tudtukra nem eshetik.»

Kérik azért a nádort; «Hogy nevendék társaságuk a sok viszszavonásoktól és czivakodásoktól, *melyek híre szívük fájdalmára országszerte elterjedett*, valahára meg menekedjen; elidegenedett pártfogóikat ismét magukhoz édesgessék; tõlük elvált asszony-társukat (Reháknét) ismét megnyerhessek, egyszóval hogy az óhajtott egység meghasonlott szíveiket ismét öszve csatolhassa», hogy Sehitõl, «ki elõttük jobbíthatlannak látszik, társaságukat megsza badítani és a nála található s a társaságot illetõ írásoknak vagy más egyéb eszközöknek is kezei közül leendõ kivétele iránt addig, minekelõtte azoknak elrejtésére ideje és alkalmatossága lehetne, Rendeléseket tenni kegyesen méltóztatnék.»

A Ht. T. áttette a színjátszók eme panaszos ügyét véleményadás végett Buschhoz (decz. 9-én), ki aztán decz. 23-áról keltezve részletes jelentést tett az ügy állásáról.* Tudatta, hogy a társaságnak Sehire vonatkozó panaszja indokolva van, mert õ a tagok közt tényleg viszályt és egyenetlenkedést szított és a rendeleteknek ellene szegült: «Õ nem tartozik parancsokat elfogadni», ezzel felelt vissza. A közönség közt pártot szerzett s az õ intriguái folytán történt meg, hogy egy legutóbb elõadott darabot kifütyültek. A jórend érdekében,

* Lásd a német eredetit az Orsz. levéltárban.

a társaság tisztességes felével egyetemben kéri Sehinek elbocsáttatását. Felső helyről elrendelt subordinatio nélkül a társaság fenn nem állhat, a vizsályok forrásai pedig a társulati ülések (die sogenannten Sessionen); az itt keletkezett egyenetlenkedések lemondásokban nyilvánulnak. Rehákné asszony önkényes lemondása neki mint directornak tetemes kárt okozott, a mi abból is kitetszik, hogy egy idő óta *a magyar előadások jövedelme alig elégséges a világítás költségeinek fedezésére.*

Nem szolgál az sem előnyére a társaságnak, hogy néhány hasznavehetetlen tagja van: Pesti és Nemes, a kik helyett használható tagokat kellene istápolni, miként ezt ő tényleg teszi is, mert egy *Bánozé* (sic) *József* nevű urat és egy *Gáhy* nevű kisasszonyt tényleg támogat is, kik idővel a társulat használható tagjaivá fognak válni.

A jelen helyzetben, a rendetlenségek növekedése esetén, melyek alatt az amúgy is elégtelenül támogatott intézet még nagyobb rövidséget fog szenvedni, előre látja Busch nemcsak a társaság, hanem a saját teljes romlását is. A közelgő farsang másfelé tereli a mulatozási kedvet és ezen idényben rendesen meg szokta vonni a közönség pártolását a színi előadásoktól. Kéri a bajok gyökeres orvoslását és a végleges felbomlás megakadályozását.

A Ht. T. ennek folytán utasította Buscht a Pest városához küldött átiratában (decz. 27.), hogy Sehit, ezt a zavargó embert és minden egyenetlenség szítóját azonnal bocsássa el és ezen tényét jelentse be Pest vármegyének, el nem mulasztván az eredményről a színi ügyek helytartósági referensét értesíteni.

A Buschnak szóló intelem így hangzott: mivel pedig a kiadott színházi szabályzat a köteles subordinatio fentartására elegendő eszközt nyújt neki (mely rendelet szigorú megtartását maga a Ht. T. is elvárja), a főváros utasítsa őt is annak pontos megtartására és megtartatására. Szükség esetén a Ht. T. színi referense fog orvoslást nyújtani. Ennek kapcsán megkívánja a Ht. T., hogy az összes tagok előtt jelentessék ki, miként rögtöni elcsapatás terhé mellett sem pártoskodást szítani, sem pedig magok közt gyűlésezni ne merjenek.

Pestire és Nemesre tett ajánlataira vonatkozólag méltányosan intézkedett a Ht. T., mert figyelmeztetendőnek tartotta Buscht a megállapított szabályokra, melyek szerint tagokat elbocsátani

csakis a referensnek teendő jelentés alapján engedhető meg.* —
Sehinek sikerült magát tisztáznia — hisz ő csak a háttérben szere-
pelt. Meghunyáskodása fölfelé kieszközölte azt, hogy 1795-ben
már ismét a társulatnál működött.

E túlságos elnézés csak még óvatosabbá tette. Békétlen ter-
mészetét azonban nem tudta megváltoztatni.

* Orsz. levélt. 28594/794. Ht. sz. decz. 27 föv. levéltár.

VI.

Szerelemhegyi András terve az énekes játékokra nézve. — Szabolchmegye 400,000 frtos színházi terve. — Az első aláírók. — A Ht. T. álláspontja. — A terv dugába dől. — Az 1794. év újdonságai. — Busch panasza. — Lemondása. — A színészek panasza. — Kiegyezés. — Megyei átiratok. — A társaság jövedelmei. — Viszályok. — Az 1795. évi színi eredmény. — A nyomor előjelei. — Újabb botrányok. — A megye feloszlata a társulatot. — Szentkirályi László jelentést tesz Pestmegyének. — A bukás okai. — A társaság vagyona. — Bihar és Abaujmegyék érdeklődése. — Szathmármegye tervei. — Biharmegye a főnemességet okozza. — Az eredmények összefoglalása.

A Sehi-ügytől eltekintve az 1794-iki év történetében két valóban örömdetes esemény a legszebb kilátásokkal kecsegtette a magyar színészet ügyét. Az egyik inkább az egykorú műsorra, a másik inkább a magyar színészet jövődjére volt kecsegtető. Mind a kettő még előbbi keletű a Sehi-botránynál s úgyszólván ezzel párhuzamosan haladt. Egyikök magában a társaság kebelében uralkodó nemes törekvő irány jeléül tekinthető, a másik bizonyítéka azon nem kevésbé fontos mozgalomnak, mely a megyék körében a színészet állandósításának kérdését végre realizálni óhajtja. Az első még ezen év folyamában nyer kedvezőtlen megoldást, a másik átjátszik a következő év történetébe — hogy aztán mint annyi más életre való mozgalom, örökre elaludjék.

A színjátszó társaság már 1793 óta, mint említettük, az énekes játékok cultusát kezdte üzni. Szerelemhegyi András,¹ az énekes játékok sugója, azon czélból, hogy a nemzeti játszó társaság gyara-

* E család még most is él Félegyházán. Családi hagyomány szerint Sz. eredeti neve Liebenberger volt, ki eleintén Bécsben színészkedett s ott oly közkedveltségre tett szert, hogy állítólag a mult század végével Bécs azon utcáját, melynek egyik helyiségében sok víg estét töltött el színész társaival, az ő tiszteletére «Liebenberger-Gasse»-nak nevezték el. Mi igaz e hagyományból, nem tudom. Annyi tény, hogy ő volt őse a maig is ezen nevet viselő családnak hazánkban.

podjék, buzgó hazafiságától indítatva «egyedül jószívűségből és minden jutalom nélkül,» az énekes játékokkal és nemzeti új melódiákkal, valamint a «kótabeli vagyis Énekeknek» betanításával töltötte idejét. Miután pedig nyereségének tartotta, ha hazáját továbbra is «csekély tudományával» szolgálhatná olyképen, mint azt eddig is cselekedte, aug. 25-éről jelentést tett Pest megyéhez. Tudja azt, hogy a nemzeti játszó Társaságnak egy ilyen subjectumra elmulhatatlan szüksége volna, azon subjectum iránt pedig valamely rendeléseket tenni és annak módját feltalálni a Tettes Statusoknak és Rendekek tehetségökben állana, ezért «alázatos magaaajánlása mellett» egyedül a társaság tökéletességét czélozván, kérte a megyét, hogy méltóztassék eddigi szolgálatait figyelembe venni és róla valami határozott rendelést tenni. Oda mellékelte kérvényéhez javaslatát, mely szerint:

«Mint hogy minden Nemzetek előtt igen kedves az Ének s mivel nyilván való dolog az, hogy a magyar Nyelven az Énekes Játékok sokkal kellemesebbek 's értelmesebbek, annak okaért, nem különben pedig a Nemzeti Játék Szinnek nagyobb előmenetelére, tökéletességére, legfőképpen pedig az Anya nyelvnek gyarapítására 's pallérozására az alább megnevezett (mostanában nem tudván más módon kedves hazájának buzgó Hazafiságát kimutatni) e következő pontomoknak bé tellyesítésére magát ajánlja, Ugymint:

1-ör: A Nemzeti Társaságnak Tagjait, a kiknek arra való hangjok 's kedvek vagyon, a kótákból való Éneklésre fogja tanítani.

2-or: Mindennemű Játék darabokban leendő Énekes versekre igaz Nemzeti Melódiákat fog szerezni.

3-or: Azon nevezetesebb Énekes Játékokból vagyis Operákból, mellyeket a Nemzeti Játék színre alkalmasaknak lenni itél, minden esztendőben *négyet fog készíteni.*

4-er: Minden negyed rész Esztendőnek elfolyása alatt a Társaságot annak el-éneklésére fogja taníttani, hogy az említett énekes Játék a negyed rész esztendőnek el folyása előtt előladódhasson.

5-ször: Hogy ha némelly érdemes Szerzőktől Éneless Játékok megjelenének, azokra Nemzeti Melódiákat fog készíteni s mindent el követni, a mit annak előadására szükségére lenni itél.

6-or: Minden Esztendőbe egy Nemzeti Eredeti Éneless Játékot fog készíteni s valóságos Nemzeti Melódiákra alkalmaztatna kedves Nemes Hazájának egyik hív szolgája Szerelemhegyi András. m. k.»

Pestmegye nov. 12-iki közgyűlése alkalmából külön följegyzésre méltónak ítélte ezen ügyet és következő indítványával állt elő: *

«Miután a magyar színház a nemzet «nagyobb részének» óhajtása szerint nemzeti ügygé lőn téve és a Ht. T. annak előmenetelét «különösen szívellel méltóztatott», azért részükről is mindent elkövetnek, «hogy ezen a kezdetét még nem messze haladó szerzemény Nemzetünk érdeméhez képest valamint a Tökéletességbe, úgy a tökéletesség többféleségében is alkalmas eszközlések által neveltesen és öregbítsen.» Ezért mellékelik Szerelemhegyi tervét és kéri a Ht. Tanácsot, [a multra nézve a jutalomról magok gondoskodnak], miután egy olyan tagra, ki a játszókat éneklésre tanítsa és az énekes darabok előadásában kormányozza, a társaságnál elkerülhetetlenül szükség van, hogy az ajánlattevőt [kinek szegény sorsa az ingyen való szolgálatot nem engedné meg] «a magyar társaság salarizált tagjai közé ajánlásához szabott kötelezések által be vetetni egyenes méltóztasson.»

Szerelemhegyi, kinek a magyar énekes játékok divatba hozatala körül nagy érdemei vannak, kinek *Usörgő sapkáját* még a 30-as évek vége felé is szívesen adták, bizonyára nagy lendületet adhattott volna a magyar énekes víg dalműnek, ha fáradozásai méltó elismerésben részesülnek. A Ht. T. egész hivatali közönnyel azt felelte Pest megyének: ** miután a magyar szintársulat tagjait nem fizetik egy bizonyos tökéből, hanem csak a bérlő gondozása alatt állanak, tehát a színészek díjazása és jutalmaztatása egyaránt Buschhoz tartozik, Szerelemhegyit a bérlőhöz tartják kérelmével utasítandónak.

E határozat csak nevelhette azon kellemetlen érzetet, melyet a Sehi-botrány idézett elő december havában. Hiszen a bérlő úgy is a jövedelmek elégtelenségéről panaszkodott. A tagok örömmel fogtak hozzá az énekes játékokhoz — mert ez tapasztalat szerint közönséget vonzott. Azt viszont nem lehetett egy szegény sugótól jó lélekkel kívánni, hogy ingyen tanítsa társait ez új mesterségre. Most hogy Szerelemhegyi kérelmét ily kedvezőtlenül intézte el a Ht. T. — bizonyára mindinkább észre kellett venniök, hogy lassan bár, de következetesen mind közelebb jutnak a bukás örvényéhez.

* Pestmegyei levéltár 2438. megyei sz. Megvan az Orsz. levéltárban.

** 26760/794 decz. 2.

Volt azonban ennél egy nagyszerű eredménnyel kecsegtető mozgalom keletkezőben. Ha bizalommal tekintettek még a jövő elé, úgy alig volt más ok reá, mely e bizalmukat indokolta.

Még 1794. július havában történt, hogy Szabolch vármegye rendei részéről Szathmáry Károly József alispán egy igen fontos megbízatást nyert. A szomszédos vármegyék ősi szokás szerint hivatalosak voltak egymáshoz nevezetesebb alkalmakkor. Egybesereglett ilyenkor a környékbeli nemesség színe-java, hogy emelje az ünnepély méltóságát, de egyúttal azért is, mert alkalmat nyert saját nagyúri élvezeteinek kielégítésére. Ném igen volt a beiktatási ünnepélyeken kívül úgysem sok más alkalom társas összejövetelre, azilyent aztán mindenki szívesen fogadta és sietett azon megye székhelyébe, hol ily solennis ünnepélyre kilátás nyílt.

Károlyi Károly József gróf, mint Szatmár megye főispánja, július elsején tartotta beiktatási ünnepélyét. Szabolcs megye rendei tudván, hogy ily alkalmakra a környék leggazdagabb főúri magyarsága époly szívesen látogat el, mint a jó módú középnemesi osztály, nem akarták elmulasztani e népes összejövetel kedvező alkalmát. Megbízták a megye alispánját,

„hogy a magyar játékszínnek előmozdítása és ha lehet minél jobb móddal lehető állandóságra hozása dolgában . . . az Országnak sok részéből összegyűlendő rendivel tanácskozni el ne mulasztanának.”

Szathmáry magán úton törekedett célt érni. Egyes összejövetelek alkalmával abban állapodott meg társaival, miután nem lehet addig várakozni, míg a m. játékszín «mostan még eredetéhez közel levő idejében már is hanyatlásra indult állapotját» az országgyűlés fogja orvosolni, azért a leghathatósb eszköz volna annak fentartására és szükséges díszére és állandóságára, ha a hazafiak közül elegendő számmal állanának egybe és egy bizonyos tőkét hoznának össze, melynek pusztán kamatjaival a nemz. játékszín minden szükségeseikkel bőségesen fogna elláttathatni. *«Egy valóságos és a Nemzetnek tulajdon díszét, méltóságát kiabrázó és a tárgy fontos voltának valóban megfelelő Nemzeti Játékszín építésére 's örökös virágzására» — 400,000 frtot hoztak tehát javaslatba.*

Alig hogy megállapodtak ezen valóban colossalis arányú tervben, azonnal egy ívet bocsátottak ki, melyre az ott jelenlevő közönség soraiból 44-en írták alá nevöket azon kötelezettséggel, hogy vagy 1000—1000 Rh. frtot fizetnek le azonnal, vagy pedig annak

5⁰/₀-a fejében évenként 50 frtot fognak adományozni. A kötelezettség addigra szolt mind magok, mind maradékaikra nézve, «míg az Ország a Nemzeti Játékszinről állandó rendelést tenne.»* Midőn a beiktatást követő napon — július 8-án — gr. Károly elnöklele mellett tartott megyei közgyűlésen Szathmáry bemutatta a tervet a gyűlés teremben együtt levő rendeknek 's azt ott kegyesen helyben hagyták, Károly gr. indítványára határozatba ment,

«hogy nemes Szathmár vmegyében is Tettes kir. tanácsos és Rend szerint való Al-ispán Benedekfalvy Luby Károly az össze állott hazafiaknak számát a Rendeknek különös megkeresések és hathatós reá bizások által, minél előmenetelesebben lehet, szaporítani igyekezzen.»

Midőn ezen eredményről Szabolchmegye a szeptember 5-iki ülésen értesült, elhatározta a jelentést tevőnek indítványára, hogy át fog írni az ország többi megyéihez, és tervét azoknak is pártoláskuba fogja ajánlani.**

* Ime azok névsora, kik e nagyszerű tervet keletkezésekor azonnal pártfogolták. Csak az fog feltűnhetni, hogy hasztalan keressük ott a beiktatási ünnep hőseinek, *Károly grófnak* nevét!

«A magyar Jádzo színnek megörökítésére szolgáló tőkepénzek kipótolására egyenlően 1000—1000 Rhfrtnak összetételével egyben állott Hazafiaknak Laistroma 5 Centopro Interesse.

1. Czindery	gr. Barkóczy János
Pécsy Imre	25. Fáy Ágoston consiliarius
Szathmáry József	Ibrányi
b. Vay Miklós	Szirmay Pál
5. Kazinczy Ferencz	Horváth Pál
Jósa Gábor	Szerdahelyi László
b. Wesselényi Miklós	30. Horváth Antal
Hodosy Sámuel	Almásy József
Kazinczy András	Tisza László
10. Gróf Gyulai Sámuel	gr. Keglevich György
11—14. Gömör vármegyéből	gr. Berényi
15. Fráter István	35. gr. Festetich
Rhédey Lajos	Somogyi Ferencz
b. Podmanitzky József	Kölcsey István szolgabíró
Szirmay Ádám	Lónyai László
20. Berzeviczy Gergely	40. Márjássy István
Vay László	Rettegi Zsigmond
báró Palocsay	ifj. Patay József
Komáromi György (ottományi)	44. id. Patay József.

** Orsz. levéltár.

És ezzel a tervvel meg volt téve az első lépés arra nézve, hogy maga a nemzet vegye munkába — minden idegen segítség nélkül — nemzeti színháza fölállítását. Az ország egyik kisebb megyéjében jöttek arra a belátásra legelőbb, hogy tőkét kell összehozni, ha a színészetet állandósítani akarják! Mennyire jellemzi a későbbi korok feledékenységet ezen elejtett terv — midőn csaknem egy fél-század múlva egy Széchenyinek kell előállani, ki újra azt az elvet hirdette, hogy töké nélkül gondolni sem szabad a színészet állandósítására.

A nagyszerű terv tehát készen állt. Szabolchmegye ígéretet tett, hogy 400,000 frtos tervét ajánlani fogja a többi megyéknek. Képzeltetjük-e másként nemzetünket, mint hogy egy szívvvel, egy lélekkel előállt az a 400 ember, hogy együvé tegye a szükséges tőkét?

A viszonyok azonban nem voltak kedvezők arra nézve, hogy egy ily nagy apparatust igénylő mozgalmat a kormány jó szemmel nézzen, vagy tán még pártfogoljon is. A Martinovics-féle összeesküvés, elképzelt rémlátományaival és sok tekintetben megdöbbentő, igaz részleteivel lázas izgalomba hozta a különben sem szabadelvű kormányt és magában a nemzet higgadtan gondolkozó felében is általános elszörnyűködést keltett. Ez vette igénybe a kormány és egyesek érdeklődését. Amazét a megtorlás munkája, emezét izgatott várakozása, bizonytalansága közepette.

Azon egyetlen okmányt kivéve, mely Pestmegye határozott érdeklődését mutatja e nagy terv körül,* nem találunk más nyomokat, a melyek az országos részvétel tanúságai lennének. E szerint Szabolch és Szatmár kivételével csakis Pestmegye kezdett agitálni e terv mellett. Egy későbbi okmány** már határozottabb fölvilágosítással szolgál arra nézve, hogy még a kezdeményező megye is lemondott ezen tervről.

Midőn Szabolchmegye 1794. szept. közgyűlésének jegyzőkönyvét fölterjesztette (ebben volt a 400,000 forintos tervre vonatkozó indítvány is), a Ht. Tanács erre 1795. február havában többrendbeli észrevételt tett. Szabolchmegye, mely az átiratból arról győződött meg, hogy a Ht. T. nem épen jó szemmel nézi

* 1794. nov. 12-éről 2438. sz. a. Orsz. lev.

** 1795. ápril 17-éről beérkezve 11847/795. sz. a. Orsz. lev.

ama tervet, sietett április 17-éről kimerítő választ adni amaz észrevételekre.

Előadta, hogy tervét tisztán nemzeti buzgalomból hozta indítványba, mert különben is alkalma volt tapasztalhatni, hogy 1793-ban maga a Ht. T. is mennyire pártfogolta a magyar színi társulatot. Midőn a múlt évben előállottak ama tervökkel, nem gondolhatták azt, «hogy illetlen dolog fölvev munkálkodásuk», azért, mert nem sejtették előre azt a «kenyérszűk» időt, mely most egy évre azután a nemzetre nehezedik. Ez a nyomor az idők mostohasága miatt áradt el. Aztán az általuk kezdeményezett adományok nem voltak olyanok, melyek az illetőket megterhelték volna, hiszen szó sem volt arról, hogy az aláírók azonnal letegyék az általuk megajánlott összegeket. Most hogy főgondjukat képezi e «nagy kenyérszűkében» a szegény éhező nép terhein könnyíteni, ha szinte a nemzeti játékszín dolgába való lépésüknek előmozdítását elhagylasztani még nem határozták el, a kényszerű helyzet minden további, ezen tárgyan teendő lépéstől visszatartja őket.

A mi az összeadandó tőkére való fővigyázatot illeti, soha sem gondoltak arra, hogy ezen tárgyra való fővigyázást, ha az némelly Hazafiak óhajta szerint tökéletességre mehetne, Eő felségére nézve csak kérdésbe vegyék, addig azonban, míg ezen tervök sikerét tapasztalhatták volna, szükségtelennek gondolták ezen dologba tett lépéseiket bejelenteni.»

Jelentést tesznek egyúttal arra nézve is, *«hogy még eddig sem a mi megyénkbe, sem másutt semmi további előmenetelét ezen dolognak nem tapasztaltuk».*

Ha e jelentés nehézkes magyarságát teljesen jól értettük, úgy valószínűleg a Ht. T. csak egyéb megyei ügyek kapcsán értesült ezen mozgalomról 's rossz néven vette, hogy arról a megye neki *külön* jelentést nem tett, hanem a jegyzőkönyv többi közönyös ügyeivel együtt terjesztette fel hozzá! A Ht. T. minden nagyobb szabású mozgalommal szemben azon gyanakodó magatartást tanúsította, melyet a Martinovics-féle összeesküvés igazolni látszott. Midőn e miatt neheztelésének ad kifejezést, nem egyenesen magát a mozgalmat támadja meg, de szemrehányásként hozza föl, hogy ilyen nagy terveken törik a fejüket, míg a nép nyomorog, szűkölködik.

Hogy mennyire akadémuskodott a Ht. T., bizonyítja egy jegyzőkönyvi tollhibának komoly figyelembe vétele. A jegyző ugyanis tévedésből egy 0-al többet írt a tervbe vett 400 ezerhez, s így a

megye terve mint 4 milliós terv szerepelt. Bár a hiba szembeszökő lehetett, Szabolchmegyének magának kellett mégis a helyreigazítást beküldeni 1795. ápril havában.

Alig született tehát meg e józan terv, melynek szerencsés kivitele által a játékszin bizonyára a legrövidebb idő alatt állandósulhat — már is gyanakodás vette körül, az idők mostohasága pedig természetsszerűleg vonta maga után elhalasztását. Nemsokára ezután megérkezett az udvari cancellária átírtata is, mely a megye tervét alkalmasabb időkre tartotta elhalasztandónak.* A Ht. T. július 21-éről értesítette Szabolchmegyét, hogy legfelsőbb elhatározás szerint ezen terv ellen nincs észrevétel — de az jobb időre leszen elhalasztandó. Elvárja, hogy erről annak idején hivatalosan értesíttessék.

Igy semmisült meg azon utolsó remény is 1795-ben, mely 1794-ről egyetlen biztatásképen maradt fenn a társaság számára.**

* 7020/795. VII/2. — Ht. átirat 15413/795. július 21-éről. Országos levéltár.

** Az előadott új darabok ezek voltak 1794 folyamában:

Vígjátékok	Érzékeny játékok	Szomorú játékok
Muszka katona	Erőszak és jutalom	Merop
Oskolai tudós	Nap szüzei	Természet és szerelem küszködése
Asszonyi fortély	Papagáj	Kettősök
*Pestre vándorolt szabólegény	Gen. Schleuszhaim	*Lauzus és Lidia
Módi szeretők	Sándor	*Bátori Mária
Zaide	*Szécsi Mária	*Tongor
Ál-orezások	Sofia	*Toldi Miklós
A kolduló deák	*Vashalmi Jerte	*Hunyady László
*A becsületes paraszt	*Makfalvi Anna	*Berénd
Indusok Angolországban	*Etelka Karjelben	
Félénk kadét	*Turi György	
Gavallér és dáma	*Gr. Baranyi György	
Süket-néma	*Magyar háznak atyja	
Bécsi ruha	Pusztasziget	
Névtelen szerető	Testvérek	
*Lassú víz partot mos		
Szokás megköti a józan érzést		
*Prókátor és paraszt		
Praedicatum		
Hálados fiú		

A *-gal jelöltek eredetiek vagy megnevezetett darabok.

És ha végig tekintünk e mozgalmas év külső és belső eseményein, a veszekedések egész során, bizonyára nem indokolatlan kérdés gyanánt merülhet föl az, vajjon mennyiben feleltek meg előadásaik által a közönség igényének? Ha tekintetbe vesszük Busch első lemondását, aztán a szeptemberig tartó provisoriumot, melyet a megyék érdeklődése folytán meghosszabbított, továbbá a novemberi és decemberi zivataros napokat, meg lehet, hogy az a társaság, mely összesen 137 estén át játszott, mégis 44 ujdonsággal — vagyis minden harmadik előadásra egy-egy ujdonsággal állhatott a közönség elé! Következtetést vonván le e nagy buzgalomból, elképzelhetjük, hogy rendezett viszonyok közepette ez a társaság nemcsak a színészetnek, de a magyar drámairodalomnak is mily nagy előmenetelére válhatott volna.

Busch, a ki már 1794 december végével panaszkodott a miatt, hogy a jövedelemből alig telik világításra — úgy látszik inkább csak kedvező hangulatot akart magának teremteni.

1795. január 3-áról már egy újabb levelet intéz a Ht. T.-hoz, kérven azt, hogy a színházi bérlet elteltével ne feledkezzenek meg róla, mert teljes lehetetlenségnek tartja, hogy megosztott bérlet mellett vállalkozó existálhasson. A fix jövedelmeket,* melyeket még II. József a színházak közvetlen sustentatiója gyanánt rendelt el, a főbérlo nyugodtan élvezi, míg az albérlo mindenféle kellemetlenségeknek van csak kitéve. Elődei Schmällöger, Mayer, Bulla és Bergopzoom a legszomorúbb helyzetben hagyták el Pestet és utánok csakis adósság maradt. A mostani főbérlonek is jogában áll vándorcsapatok által («durch fliegende Gauklerbanden») az albérlot bosszantani és annak rovására a saját hasznát hajhászni. A húsvéti bérlet folytán a magyar társulattal szemben egyoldalú szerződések keletkeztek, melyek törvény előtti veszekedésre is alkalmat adtak. A főbérlo kezében van a legfőbb rendelkezési jog s így nem csoda, ha az igazgatónak nincsen tekintélye a színészek előtt, midőn tudják, hogy az albérlo teljesen a főbérlo szeszélyére van bízva.

Az albérlo helyzete ennek folytán nagyon keserves, mert nemcsak a főnnebbiekből folyó károkat kell elviselnie, de elesik a II. József által

* Ezek voltak a bálók, nyilvános mulatságok, komédiások után fizetendő díjak. Ezek kárpótlásul szolgáltak az igazgatók rendkívüli kiadásainak fedezésére. Ebből fedeztettek a betegségi, lebetegedési, utazási kiadások, előlegek stb. Az állami hivatalnokoknak és katonáknak olcsóbb bérletet adni tartozván — a fix jövedelmek kárpótolták tehát azon veszteségeknél, melyeket ezen olcsóbb bérletek okoztak.

megállapított fix-jövedelmektől is. Busch panaszkodik, hogy a transport is sok pénzébe kerül,¹ nem is szólva arról, hogy minő kárpótlást kell adnia színészeinek, ha azok pl. a beállott jégzajlás miatt nem mehetnek át a Dunán és Budán kell maradniok.

Ő a pesti színházat az átvétel alkalmával a legnyomorúságosabb állapotban találta, a színpadi készülékek teljesen hasznavehetetlenek voltak, mivel a főbérő 10 év óta semmit sem javíttatott. Ő sajátjából eszközölte a javításokat s oly darabokat adatott elő, melyeknek kivitelét azelőtt lehetetlenségnek tartották volna. Aztán a zenekari tagok számát $\frac{1}{3}$ -dal emelte. Ma ott áll a színház zenekara, *«hogy ehhez hasonló semmiféle provinciális színházban (!) nem található.»*

Kérte ennek folytán a Ht. T.-ot, utasítaná a fővárost, hogy az egész bérletet mindazon előnyökkel és kedvezményekkel, melyeket a főbérő 10 év óta élvez, az ő részére engedné át.²

Busch ezen fölterjesztéséből az önzés felre nem érthető nyelven szól hozzánk és teljes megvilágítására szolgálhat annak a szemrehányásképen fölhozott «áldozatkészségnek,» a melylyel ő a magyar társaság ügyét, a nemes magyar nemzet iránt érzett nagy tiszteletből folyólag átvette volt annak idején.

Alig telt le a színházi bérlet húsvét alkalmával, Busch april 1-én jelentést tett a Ht. T.-hoz, melyben szegénységére tekintettel, magát a magyar színészek további eltartásától fölmentetni kérte. A Ht. T. sietett, kérelmét teljesíteni és egyúttal jóváhagyta azon tervezetét, melyet ezen alkalomból fölterjesztett. A színészek azonban néhány napra reá hosszabb panaszt küldtek a Ht. T.-hoz, melyben súlyos vádakát emeltek ellene.³ Busch april 17-éről erre válaszólag fájdalommal vesz tudomást ezen panaszokról, melyeket a társaság ellene emelt, «jóakarátát hálátlansággal jutalmazván.»

A panasz-levél első pontjára az a válasza, hogy a társaságot saját kérelmökre vállalta át segélyezés reményében («in Hoffnung einige Beyträge von denen Löbl. Gespannschaften zu erhalten.»!)

A 2-ik pontra nézve elismeri, hogy a bérelt páholyok után a megyék részéről beérkezett adományokat tényleg átvette, de ezen összeget még a mult évben a felső hatóságnál bejelentett kárainak

¹ A későbbi német igazgatók szerződészerűleg fel voltak mentve a hidvám alól.

² Országos levéltár.

³ A kérvény eredetije nincs meg, de Busch válaszából annak tartalma világosan kitűnik. L. Orsz. levélt.

fedezésére kellett fordítania, hogy egyrészt veszteségeit kevesbítse, másrészt pedig magát a jövőre nézve biztosítsa!

A 3-ik pontra fölhozza, hogy minden ember tanúságot tehet mellette az iránt, hogy a társulatot (veszteségei daczára) sokkal jobb állapotban adja át, mint mikor azt átvette, mert pl. akkor a társaság minden tagja el volt adósodva, az ő igazgatósága alatt pedig fizetésöket mindig rendesen megkapták. (?)

A díszleteket is az ő egyenes kívánságukra alkalmazta nagy színházában. Ezeket helyreállítani haszontalan fáradság, mert a nyári színház már magában véve is teljesen használhatlan színi előadásokra. Mind a mellett ha állandólag akarnánk abban játszani, készségesen helyreállítja a megrongált díszleteket.

A mi a havi bérletet illeti, erre nézve utasította pénztárnokát, hogy a hátralékos 3 db. után járó összeget fizesse ki a színészeknek.

A társaságot nem hat hétre bocsátotta el, mint azt állítják. A múlt évben, midőn húsvét alkalmával Zichy jelenlétében segélyösszegek biztosítottak neki, ő a társaságot további egy évre vállalta át.*

Elismeri, hogy segélypénzeket kapott, de ezek a cassabeli jövedelmekkel együtt nem voltak elegendők a kiadási költségek fedezésére. Ő már 1794 novemberében kénytelen volt kölcsönt venni föl. Ezen kölcsöne után még most is fizeti a kamatokat; sőt maradtak még egyéb fizetetlen könyvnyomtatási-, világítási- és házbérkiadások is a múlt évről. Miután összes veszteségeit könyveiből mutatta ki — a Ht. T. ezen kárai méltánylásával adta meg a fölmentvényt.

Addig míg a színészek játszottak, fizetéseiket is megkapták. A requisitumokat is kész átadni, hogy az átvétel eddig meg nem történt, azt a színészek tisztán chicane-ből teszik.

Ő annak idején csak arra kötelezte magát, hogy a saját könyvés ruhatarát ingyen engedi át a társulat számára; színházában szabadon játszhatnak a közönséges decoratiók használata mellett («ohne Vorbehalt der Ordinären Decorationen»). Csak is a német

* Ezen állítása valótlan, mert tudvalevőleg nem egy évi, hanem hat hónapi provisorium létesült május havában. A további kezelésre utólag történt megállapodás.

garderobbal tett kivételt, a melyet mindamellett két év leforgása alatt tetemesen megrongáltak. A budai színház is mindazon napokon használhatták, mikor ő nem játszott. Az ünnepi és vasárnapi előadásokat illetőleg megjegyzi, hogy mielőtt magyar társulat létezett, minden igazgató kötelezve volt hetenkint 4-szer játszani; ezenfölül 12 előadást tarthatott bérlet-felfüggesztéssel, két előadást pedig kötelezőleg a szegények javára — nem számítván a négyszer egy évben előforduló vásárokat, midőn mindennap tartoztak játszani. A magyar társaság az átvételkor ezen jogszokással állván szemben, tartozott ahhoz alkalmazkodni.

Az orchestrumra vonatkozólag tett megjegyzések túlzott és alaptalan, mert azt ők is használhatták, mint a német színi tagok és a saját számadásából kitetszőleg az nem 2500, hanem csak 1414 frt 30 krral lett évenként elszámolva.

Busch szerint ezen illetéktelen panaszok is csak azt bizonyítják, mennyi kellemetlenséget kellett neki ezen két év alatt elviselnie. Kéri, ne engedje a Ht. T., hogy ő ezen kellemetlenségeknek továbbra is ki legyen téve, hanem tegye a társulat köteleességévé, hogy az általa ajánlott föltételek mellett jöjjön létre köztök az egyesség.

A Ht. T. áttette az ügyet a fővárosi tanácshoz azon utasítással, hogy a mennyiben nem lehetne egyességet létre hozni, igyekezék a magyar társulat tulajdonát biztosítani. Pest városa tanácsa kiküldötte aztán a saját kebeléből Kögl kapitányt és Tirnberger városi jegyzőt, kik a viszálykodók közt helyreállítván a harmóniát, június 14-én a következő egyességet hozták létre egyfelől Busch mint igazgató, másfelől Kelemen, Várady és Rózsa magyar társulati megbizottak közt: *

1. Az 561 frt 30 kr követelés fejében Busch a törvényszerű jóváhagyás után örök időkre átengedi a gr. Unwerth által vett és a *Hunyadi Család*hoz tartozó garderobot minden hozzátartozókkal. Nem kevésbé a statisták számára elkészített Strelicz-ruhákat illetőleg megengedi, hogy azok 1796. októberig a társaságéi legyenek.

2. A zenekarban lévő Violont, Violoncellót, Clavirt, üstdobot (Paucken), török dobót és cintányérokat az említett időpontig szabadon használhatják, a színházhoz tartozó asztalokkal, és minden hozzátarto-

* Eredetije a fővárosi levéltárban.

zandókkal (Geräthschaften) egyetemben, a melyeknek használatában egyébként a magyar társaságot sem Busch, sem pedig Subalternusai nem háborgathatják.

3. Kivéve a *Zauberflöte*, *Tempelherren*, *Waldmänner*, *Sommerfest der Braminen* és *Zemire und Azor*-hoz készített új, valamint az ezután újonnan készítendő garderobot és decoratiókat — kötelezve van Busch a magyar sz. társaságnak egész a megjelent időkgig az előadandó darabokhoz szükséges nagyobb és kisebb ó-német, római és török férfi és női, valamint statista-ruházatokat, pánczélos öltönyöket és minden egyéb változásokat kiszolgáltatni. Ha ezekben valami feltűnő és a társaság által bebizonyítható kár történik, és ezt nem akarnák megtéríteni, úgy B. ezen irányú kötelezettsége alól föl van mentve. Kiváltképen pedig

4. Köteleztetik B. arra (a szerződésileg lejáró időpontig), hogy mindazon scenariumokat, decoratiókat és egyéb színpadi fölszerelvényeket, melyeket B. részint a pesti színpadon használt, részint egészen tönkre tett, visszaszármaztassa a m. társaságnak, és pedig a tönkre tetteket egészen újonnan, és a másutt használtakat használható állapotban a társaság törvényszéki inventariuma szerint.

Ha B. a kérdéses időpontig nem bírja ki az igazgatást v. jogos indokokból nem akarja, úgy jogában áll a magyar társaságnak, nemcsak az 561 frt 30 kr követelést, hanem az elvett decoratiókat és eszközöket is az inventarium szerint «vel in natura, vel in æquivalenti cum rati temporis imputatione, sed et legali præferentia» B.-től megkövetelni. Ha pedig a magyar társaság időközben meg találna színni, B. tartozik a főntebb említett és ítéletileg is megerősített összeget a társaság által netán hátrahagyott adósságok törlesztésére fordítani.

5. Mintán a m. társaság a contrahált időben (1795. hús. 1796. hús-vétig) Buschnak 19 hétfői napot átenged, úgy ne legyen joga őket semmiféle ürügy alatt az előre megállapított *hétfői, szerdai és pénteki* napoktól megfosztani, sőt kötelezve legyen két vásárhétfői napot alternative a társaságnak átengedni.

A kölcsönösség érdekében lemondanak kölcsönösen minden igényeikről és követeléseikről.»

A társaság jövődjöje — legalább a következő év húsvétjáig, a midőn Busch bérlete is letellett, biztosítva látszott lenni. De egy hónappal ezután ismét a panaszló társulattal találjuk magunkat szemben, mely jövődjöje miatt komolyan aggódván, aug. 22-éről Pestmegyéhez fordul kérelmével. Ezen kérő levél egyike lévén ezen szintársaság fontosabb okmányainak, azt bő kivonatban közöljük :

A hazájához viseltető szeretet a «reménység lánczain» tartá össze eddig e társaságot. Tudják, hogy ehhez sok erő kívántatik — de még több annak megalapítására és megörökítésére, midőn *«egy szokatlan és a Nemzet számára új állapotnak»* létesítéséről van szó. Ők gyakorlatilag is bemutatták hasznavehetőségöket, midőn egy Göthe, Lessing, Iffland, Spiess, Schröder stb. remekét bemutatták. Nem akarnak kérkedni, hiszen tanujok a közönség. Hálásan ismerik el az eddigi segélyezéseket, — de vegyék «tömjénül» az adakozók, hogy *«éhen szomjan, szinte félmeztelenül»* szenvedtek, munkálkodtak, sőt még mintegy 8000 forint értékű fölszerelést is szereztek. Ők ugyan a nemzet fényéhez illő játékszínről ábrándoztak, de az idő és körülmények ennek létrejöttét nem engedték meg. Most még csak az a reményök, hogy a leendő Országgyűlés e megkedvelt intézményt létesíteni fogja. Hitték, hogy fönmaradásuk legalább addig biztosítva leszen — és azért «keresztül a jegen s édes érzések között» tovább vonták a jármot.

Busch most lemondott. Április óta újabb viszontagságok közt folytatják munkájukat «jöllehet hat hét óta fizetést sem kapnak és a jövedelmet a theatralis költségekre fordítják. Láthatja ebből mindenki, hogy nem a haszonlesés, hanem a haza szeretete rugója tet-teiknek, mivel jól tudják azt, hogy valamint a nemzet nevében esett meg», e játszó-szín felállítása: úgy annak megmaradása a nemzeti név méltóságának az idegenek előtt való megtartásával van egybe-kötve. Arra kéri a megyét, hogy a társulat fenmaradásán munkál-kodjék. Csak az országgyűlésig kéri társulatuk biztosítását a tagok készek lesznek minden szerencséjüket föláldozni — de ha épen semmi reményök sincs, legalább életök jövőndő módjáról jó eleve akarnak gondoskodni. A szerződés ugyanis 1796. április végé-vel le fog jární, a concursus pedig ezen év (1795) szeptemberében fog kihirdettetni. Arra kéri a megyét, hogy járna közbe az ő érde-kökben, s ha «az Institutum fentartatni fog, jó rendelések tétetné-nek». A legnagyobb bajnak tartják azt, ha az «ellenkező résztől a pesti Theatrumok» kirekesztetnének.

Kéri a megyét, «hogy már-már elhaló szerzetüknek szükséges feltámasztását szívére vegye.»

Pestmegye aug. 29-éről (1885. sz. a.) kelt kísérő levelében kijelenti, hogy a mennyire töle telik, eléggé pártolja a társaságot, de kéri a Ht. T.-ot, hogy a társaság óhajtásához képest gyámolittat-

ván, utasítani kegyeskedjék Pest városa magistratusát, hogy a társaság igényét vegye figyelembe, nehogy a nemzeti jog ellenére az idegenek előnyben részesüljenek honfiainkkal szemben.*

Annak azonban, hogy a Ht. T. valami határozott lépést tett volna ez ügyben, semmi nyomát sem találhattuk.

A színésztársaság úgy látszik, nemcsak Pestmegyét, hanem az ország többi megyéit is fölkereste. Szatmármegye (mely ott volt a 400,000-es színházi terv megszületésénél) a Ht. T.-hoz intézett átiratában (aug. 25-éről) kifejezést adott annak, hogy a színésztársaság eddigi hanyatlását azon szerződésnek köszönhette, melyen nem lehetett változtatni. Most, hogy tudomásukra esett a színház újra bérbe adása, esedeznek: méltóztassék oly állapotba helyezni a színésztársaságot, hogy a magyar nemzet közczélját elérhesse. *«Kétségbe kellene esni egy Nemzetnek, ha egy ily magában éppen ártatlan, de egy Nemzethez illő s közönsegesen kinyilatkoztatott szándékában felséges jó királyunknak, K. Hercegségednek és a Nm. m. k. Ht. T-nak pártfogását s hasznos segédelmét meg nem nyerhetné.»* Háladatos lesz azért a királynak nemcsak a kérelmező megye, hanem maradékaik is . . . **

Máramarosmegye latin nyelvű átiratában (szept. 14-éről) kéri a Ht. T.-ot, hogy a magyar nemzet és nyelv érdekében ezen társaság állandósítását előmozdítani kegyeskedjék, és mint a közművelődés egyik hatatos eszközét² gyámolítani kegyeskedjék.

Nógrádmegye terjedelmesebb fölterjesztésében (nov. 14-éről) a színházat, mint a társadalmi erények gyakorlati iskoláját és a bűnök ostorozóját; mint az emberek erkölcsi cselekedeteinek formálóját, mint a nemzeti nyelv hathatos eszközét, egy oly Institutumot, melyet Európa összes nemzetei létesítettek, a melyen az igazság a maga meztelen tisztaságában jelenik meg, a mértékletesség a pazarlást, a bőkezűség a fősévénységet, az alázatosság a dőlyfösséget, az igazság a hamisságot javítja stb.; mely tehát ily közel érinti a társadalom s egyesek annyi érdekét, a legmelegebb pártolásra tartja méltónak. Annál fájdalmasabban érinté őket azon hír, hogy ezen társaság a pénzalap elégtelensége miatt végfeloszlása felé siet. Kéri a Ht. T.-ot, hogy egy ily Institutum érdekében, mely ennyiféle módon munkál közre a közjó előmozdításában, minden lehető megtenni kegyeskedjék.

A Ht. T. tudatta Nógrádmegyével, hogy a társulat érdekében egyebet nem tehet, mint a mi a bérlővel megállapított szerződésben ki van mondva, t. i. hogy a pesti és budai színházakban olyan napokon, midőn

* Orsz. levéltár. — Végzés nélkül.

** Orsz. levélt. 1795. X/5. — A Ht. T. ad acta tétetni rendelte.

nincsen német előadás, a magyarok is játszhassanak, és a városi tulajdont képező fölszereléseket használhassák; többet ennél saját hatáskörében nem tehet . . . . *

Míg a hivatalos láthatár ily súlyos felhőkkel volt elborítva, a társaság egén a legkomorabb borulat a legvérmesebb reményüeket is megingathatta a jövőndőbe vetett hitőkben.

Az első abbonementnek május 11-től egész június 18-áig szóló számadása szerint az egész játszó társaság a sugóval együtt kapott — 4 heti gaget (5 heti helyett). A subalternusokat öt hétre még ki tudták fizetni. A második bérlet (aug. 15-éig) 9 heti tartama alatt már kedvezőtlenebb volt, a mennyiben a sugón és subalternusokon kívül a többi tag $1\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{3}$ heti bérét kapta ki. Maradt e szerint $6\frac{2}{3}$ és $\frac{1}{2}$ heti hátralék. A sugó kapott $2\frac{1}{2}$ és $\frac{4}{5}$ heti bért — maradt neki is némi hátraléka $5\frac{1}{2}$ és $\frac{1}{5}$ hétre való. Ráday színházi szolga csak 4 heti bérét kaphatta ki, — 5 heti bére függőben maradt. Selley szabó még ennél is rosszabbul járt, mert ő 3 heti bérét kaphatta csak ki, 6 heti bére nem fizettethetett ki.

A harmadik bérlet (aug. 15-étől szept. 26-áig) már valamivel kedvezőbb arányokat képes fölmutatni. Az egész társaság 9 és $\frac{2}{3}$ heti bérét kapta ki, e szerint $2\frac{2}{3}$ heti többletet az előbbieik kárpótlása fejében. A sugó $6\frac{1}{2}$ — $\frac{2}{3}$ és $\frac{1}{5}$ részt kapott s így $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ és $\frac{1}{5}$ -el többet, mint ezen 6 hét után járt volna neki. Ráday 9 heti bérét kapta s e szerint csak 1 hetivel maradtak neki hátralékban; Selley $6\frac{1}{2}$ heti bért kapott, tehát még mindig maradt $5\frac{1}{2}$ heti követelése a régibb időktől fogva.

A társaság eme nehéz napokban úgy tett, mint a veszedelemben forgó hajón szokás tenni. Szabadulni törekedett terheitől. Az első és második bérletben pl. nem szerepelt Bagoly Katalin. — de midőn a harmadikban nagyobb szükség mutatkozik reája, visszaveszik és annyiban szerencsésebben járt, mint többi társai, mert ezen legutóbbi bérlet utolsó 5 hetére járó bérét egészen kikapta.

A mennyire csak Pestmegyétől kitelhetett, maga is a nehéz napokban (július és augusztusban) segítette a társaságot és a tagoknak némi kárpótlás fejében két heti bérét kifizette. A főntebbi számadásba, mely tisztán a színházi jövedelemre vonatkozott, ezen kárpótlási összeget nem számították be színészeink. A megye segélye,

ha nem is teljes, de legalább némi kárpótlásul szolgált azon veszteségeikért, melyeket mint színészek szenvedtek.

Sokkal szomorúbban hangzik a szeptember 26-ától egész október 28-áig terjedő időszakról szóló jelentés. E négy hét alatt csak egyetlen-egy előadást tartottak szept. 28-án,* de még ennek az egynek sem tudtak semmit a jövedelméről. «Rózsa úr fog tudni a felől számadást adni» — szól a jelentés, és e szerint mivel ezen 4 hétre sem színész, sem «subalternus» nem kapott egy krajczár fizetést sem, azért «ha competál, hátra vagyon mindnyájoknak 4 heti bérek.»

Október 25-étől (1795) egész 1796 január 23-áig 13 hét alatt volt mégis annyi jövedelme a társaságnak, hogy a subalternusokat teljesen, a társasági tagokat pedig $8\frac{1}{3}$ hétre kifizethették s a hátralék csak $4\frac{2}{3}$ heti bér volt. Nagyon rosszul járt egy új tag, valami Király nevű, a ki szegényesen kezdte meg pályafutását, mert részére csak $\frac{1}{3}$ heti bér jutott.

Ki bízhatott volna ily viszonyok közepette a jövőben? Már áprilisban, midőn Busch lemondása folyamatban volt, egy egész hónapon át nem játszhattak. Midőn ennek folytán Pestmegye Szentkirályi László gondozása mellett, ki az 1792. nov. 21-én nyertmegyei megbízás szerint az adományok gondozója volt, a saját kormányzására bízta a társaságot, hogy legalább a jövő tavaszig fennálljon, akkor oly közönnnyel találkozunk a közönség részéről, hogy jövedelmeik után teljes lehetetlenség megélniök. Havi előadásaik száma is folyton ingadozik, mint e táblázat áttekinthetőleg tünteti föl.

H ó n a p.	Hány estén ?	Hány darabot ?
Május	8	9
Junius	11	11
Julius	6	6
Augusztus	8	8
Szeptember	13	14
Október	3	3
November	9	9
Deczember	10	10
Nyolcz hó alatt	68	70

* A színházi Almanak szerint ugyan okt. 2-án is játszottak volna — de valószínű e jelentésből, hogy üres padok előtt.

Ez a nagy ingadozás kétségtelen jele volt a társulat kóros állapotának — melyet semmiféle áldozatkészség, semmiféle buzgalom sem gyógyíthatott meg többé. És mégis meglephet, hogy ily viszonyok között, midőn az egész éven át összesen csak 99 estén játszhattak — az újonnan előadott darabok száma 34. Az 1795. évi arány tehát egészen hasonló a múlt évihez, vagyis ezúttal is minden 3-ik estére egy-egy újdonság esett.*

A főntebb részletezett bajokhoz azonban egy sokkal veszélyesebb járult — a tagok egymásközi újabb egyenetlenkedése. A Kelemen és Sehi-párt újra felütötte fejét — de ezúttal Sehinek sikerült a tagok nagy részét pártjára vonni. Pestmegyéhez aug. 4-éről intézett levelökben, ha nem is emelhettek Kelemen ellen oly súlyos vádat, mint alig egy évvel előbb Sehi ellen, mégis a fölhozott tények — hogy Kelemen a hugaival együtt a theatrum öltönyeiben fényeskedik az utczán, — comicus világításba helyezik a communisticus hajlamot, mely a társulati tagok közt elharapódzott a jövedelem-hiány eme tragicomicus napjaiban.

* Az előadott új darabok ezek voltak :

Vígjátékok	Érzékeny játékok	Szomorú játékok
Falusi borbély Így fogják az egeret *Tornyos Péter Fejedelem titkos ntazása *Minden l évben kanál Ki légyen ő? Az óra járásához alkalmaztatott ember *Csörgő sapka Különös nagybátya Az óbester A vétkesek Cziane A Pikszis Becsületre tett fogadás Az új emberi nem *Jószívű mezei gazda *Cserey Krisztina Hármások Udvarbiró Szabó és ennek fia Juliska	Zarándokok Sztella A két mostoha fiak	*Székfalvi Ágnes Tékozló Szövevény és szerelem Othelló *Buda *Mohácsi veszedelem Megboszult feleségrablás *Zondy György *Szaboles *Berényi Jolánta
	A *-gal jelölt darabok eredetiek vagy megnevezetisítettek.	

Ez apró kellemetlenségek, melyek egész az év végeig eltar-
tottak, csak újabb jelei voltak annak, hogy a Ht. T. nem irtotta
ki mult évi rendeletével a bajt gyökeresen. A hamu alatt lappangó
zsarátnoknak csak egy nagyobb szellőre volt szüksége, hogy föllob-
banjon és rájuk gyujtsa roskatag épületek korhadt tetőzetét.

Ha szegénység mellett még el lehet képzelni, hogy egyes vagy
egy egész szövetkezet rajongani tud a művészetért, a nyomor mel-
lett ez képzelhetetlen. A szegénység ha megtámadja is a testet, a
lelki tevékenységre nem hat lenyűgözőleg; de a nyomor lesújtja a
kedélyt, s vagy kétségbeesésbe ejt, vagy bűnbe sodor. A színi társa-
ság 1795 végével és 1796 elejével a nyomor előtt állott. Nem volt
egy tagja sem, kinek ne volt volna hátralékos «heti bére» — mert
tulajdonképeni fizetésről szó sincs. Ugyan a január 23-ától már-
czius 19-éig tartó 8 heti bérlet annyiban jól végződött, hogy csak
 $\frac{1}{3}$ hétre szóló bér maradt *ezúttal* hátralékban, de a régibb hátra-
lék annál szomorúbb képet mutat föl ez időszakból. Ime a kimu-
tatás:

A tagok neve	Heti bér		Hátralék	
	frt	kr.	frt	kr.
Rehákné asszonynak	7	30	86	15
Liptai l.-a.-nak	7	30	86	15
Ernyi ifj. assz.-nak	7	—	80	30
Gáhi l.-a.-nak	2	15	25	50 $\frac{1}{2}$
Sehi Ferencznek	7	—	80	30
Láng Jánosnak	7	—	80	30
Varsányi Ferencznek	6	—	69	—
Ernyi Mihálynak	6	—	69	—
Rózsa Mártonnak	6	—	69	—
Pesti Lászlónak	5	—	57	30
Papp Gábornak	5	—	57	30
Bagolyi Antalnak	5	—	57	30
Pataky Benedeknek	4	—	46	—
E kimutatás szerint tehát majdnem 3 havi bérhátra- lékban volt minden játszó tag.				
A segédszemélyek közül:				
Bagolyi l.-a.-nak	4	—	36	—
Királynak	3	30	2	20

A szegény sűgónak valamennyi közt még a legkellemetlenebb
helyzete volt, mert ennek 14 heti bére volt 80 frt erejéig hátralék-

ban. Ráday színházi szolgának 6 heti (à 2 frt 20 kr.) 15 frtig, Selley szabónak 9½ heti (à 2 frt 30 kr.) 23 frt 45 krig.

Leszámítván a főösszegeből Sehi rovására 13 frt 30 krt és Selley javára 4 frt 26 krt, a társaság összes követelése 994 frt 31½ kr. volt! * A pénzügyi bankerottot nemsokára követte az erkölcsi is. Kelemen megunván a sok viszálykodást, még 1795. december havában elhagyta a süllyedő hajót és ment vidékre új tűzhelyet alapítani. A társaság szellemi vezetője Sehi maradt — ez a moráliter alásüllyedt ember, ki a Martinovics-féle összeesküvésben játszott kétes jellegű szereplésével azt a kis becsületét is elvesztette, mely szinpadi és magánéleti botrányai után még megmaradt. Minő vezetés lehetett az, melyre egy ily ember vállalkozott?

Márczius 19-e után úgy látszik, teljes bomlás állott be — mert ezutánról senki sem vezetett számadást. A mi jövedelem akadt, azt valószínűleg eloszthatták magok közt. Ily viszonyok közepette mindenki már csak menekülésre és nem maradásra gondolt.

Márczius 28-ára, húsvét hétfőre előadás volt kitzúve — az előadás azonban botrányval végződött «az egész társaság gyalázatjára» Sehinek késedelmes megjelenése miatt.

Márczius 30-án bepanaszolták az együtt levő tagok (Láng, Király, Ernyi, Pataky, Rehák Anna, Ernyi Francziska és Gáhy Rozália) Sehit, «az esméretes és tudvalevő békerontót», ki «minden zenebonának és rendetlenségnek többnyire volt és a jövőben is fundamentuma maradna.» Ezért kijelentették a tagok, «az ezután valami állandó rendtartásnak és csendességnek társaságukba való behozatalának és állandóan való megtartásának okáért,» hogy Sehivel közmegegyezés folytán «semmiféle szín alatt fellépni többé nem akarnak.» **

De erre már nem kínálkozott többé alkalom.

Szentkirályi László 1796. május 31-éről keltezve tudatta Pest-

* Rehák megyei cassatiszt jelentése szerint Rádaynak, a ki márczius 19-éig szolgálta a társaságot, valamint a társulati tagoknak is márcz. 19-e után két-három hétig «competálna gázsi», *de csak akkor, ha telik annak idejében.* Mert ugyis — írja tovább — azon hat hétre is van fizetés számálva, a melyben nem játszottak, aztán az Instellatio idejében is felosztottak valami 27 aranyat a nélkül, hogy azt is gázssiban számlálták volna. Azonkívül a régiebb praetensióknak praferentiájok van. Orsz. lev.

** Országos levéltár.

megyével, hogy a magy. színj. társaság *«megunván a fogyatkozásnak soknemű szorongatásait, foglalatoskodni megszűnt.»*

Kimutatása szerint a következő adakozások folytak be 1792 óta:

1792. Gömör megye	225 frt — kr.	1794. Komárommegye	42 frt — kr.
Abauj „	100 „ — „	Gömör „	90 „ — „
Jászkerület	103 „ — „	Bihar „	112 „ 30 „
1793. Pestmegye	227 „ 50 „	1795. Pestmegye	252 „ — „
Pest „	95 „ 6 „	Zólyommegye	100 „ — „
Gömörmegye	93 „ — „	Szatmár „	225 „ — „
Pest „	15 „ 26 „	Gömör „	100 „ — „
Gömör „	25 „ — „	Nógrád „	133 „ — „
Pest „	65 „ 30 „	Temes „	106 „ — „
Szabolcs „	364 „ — „	1796. Máramarosm.	225 „ — „
Borsod „	134 „ 14 „	Gr. Festetich Gy.	100 „ — „
Bács „	93 „ 36 „	Laky István apát	4 „ 20 „
Csongrádmegye	121 „ 50 „	Összesen	3253 frt 32 kr.

Ezen összeg mind a társulat segélyezésére fordított.

Szentkirályi jelentése további folyamában a társulat egész beléletére vonatkozólag is egypár helyes nézetet mond el.

A társaságra nézve nagy baj volt szerinte, hogy a színjátszó helyet a német színek bérlőitől kellett előtől fogva kialakítani. «A német színek árendátorainak megátalkodásai miatt pedig, kik tulajdon hasznok feláldozására valamint nem köteleztethettek, úgy nem is birathattak, a *Társaság soha oly karban nem juthatott, melyben boldogulását foganatosan munkálódhatta volna.*»

Az első baj ott volt, midőn Unwerthnek 3 aranyat kötöttek le előadásonkint, daczára, hogy a vásári, továbbá a vásár- és ünnepnap előadásoktól el voltak tiltva.

Busch nem követelte ugyan a 3 aranyat, de a jó napokat magának tartotta fön. Alatta tehát csak tehertől szabadultak meg, a nélkül, hogy jövedelmök szaporodását látták volna.

Ennek folytán, miután a társaságnak nem volt előadásai után anynyi jövedelme, hogy tagjait *rendszerint* és *állandóan* fizethette volna, ezek a táplálás ösztöne által kötelességeiktől elvonatván, mind szorgalmatosságukban elhanyagoltak, mind pedig, mivel ott, hol a bajon segíteni nem lehet, rendet tartani lehetetlen, egymás között békétlenkedvén, az egész Institutumot zavarodásba taszították, mely által végtére nagyobb részét kedvellőiknek el is veszítették.»

Midőn a bajok elhatalmasodtak és félni lehetett attól, netán «a

szerzemény elalacsonyodásából» valami nagyobb mocskok keletkeznék, ezért ennek «utolsó esetét és gyalázatos elmulását» megelőzendő, egybe-hívta Szentkirályi a színházi tagokat ápril 1-ére. Előadta a társulat képtelen állapotát és határozott választ kért az iránt, vajjon a jelen körülmények között, midőn rendkívüli segedelemre nem számíthatnak, midőn a le nem győzhető akadályok közepette a társaság helyzete még a viszályok által is súlyosodik, valjon együtt maradni óhajtanak-e továbbra is, avagy pedig nem gondolnak-e inkább valami más életmód választására, nehogy hosszas habozás után az elmulasztott időt sajnálni legyenek kénytelenek? Együttal lelkökre kötötte, hogy még a szétoztlás esetén sem volna szabad megfélekedezniök arról: mily nemes ügyet szolgáltak a multban. — Kivánatosnak tartotta, hogy személyes ügyeiket is hoznák tisztába az elosztlás előtt . . .

A társulat eljutott tehát a válpontra. Két út állott előtte. Az egyikben kétségbeesett, erőltetett küzdelem várt reájok, nagyon bizonytalan kilátásával a sikernek — a bukás esetén országos gyalázattal, mely az egész ügyet compromittálta volna. A másikon a lemondás kényszere intett feléjök és a józan ész parancsából hivatolag tekintett reájok. Amazt csak a kétségbeesés választhatta — emezt a higgadt meggondolás józan resignatiója.

A megye tanácsadólag állott elő s bár nem kényszerítve, de tanácsolólág ezt az utóbbi utat ajánlotta.

A társulat tagjainak *nagyobb része* megfontolván azon nehézségeket, a melyeket eddig sem sikerült legyőzniök, ennyi balszerencse közepette pedig jobb jövőt nem várhat, kijelentette, hogy továbbra együtt maradni nem szándékozik — ha csak az Institutum fentartására egy bizonyos alapot nem fognak létrehozni.

Szentkirályi eziránt semmi reménnyel sem tudta őket kecsegtetni, mert hisz Szabolcsmegye 400,000 firtos színházi terve is az idők mostohasága folytán zsákutczába tévedt — más tervről pedig szó sem volt. *Ápril 10 én* tehát, miután a nagyobb rész szándékát közszándéknak tekintette, a társaságot *feloszlottnak* *declarálta* a megye megbízásából.

A társaság feloszolván, nehogy több ezerekbe került játszó készülékei, könyvei és írásai elfecséreltessenek, melyek különben is az «eddig tartó rendes gondviseléstől megfosztattak», azért a megye leltárt készíttetett arról és sequestráltatta.

A társulati tagok minden kölcsönös kötelezettségtől ekként feloldoztatván, részben azonnal elköltöztek Pestről, részben pedig

jobb szerencsére várakozván, itt maradtak . . . . . Nem tudtak megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy legszebb reményeik füstbe mentek. Pedig szó sem lehetett többé a társulat egygyé állásáról. A morális bankerott mellett — a pénzügyi is olyan volt, melyet csak az idő reparálhatott. A megye részletes számadást adott mindazon adósságokról, melyeket a társaság hátra hagyott. Egyelőre tehát csak két dologról lehetett szó, vajjon magára veszi-e a magyar publicum e terheket, és azon reményben, hogy tán egy alkalmasabb időben ismét egybeállhat a társaság, érintetlenül hagyja a sequestrált színházi vagyont, melyre a társaság követelése «mint egyetlen fundusra» be van táblázva, vagy pedig megszenvedí, hogy azok elkötvetyéltessenek és a bejött pénzből elégíttessenek ki az igényt tartók?

Egészben véve 1774 frt 47 $\frac{1}{4}$ krról volt szó.*

Szentkirályi egybevetvén az inventált vagyon 3000 frtnyi értékét ezen adóssággal — de meg arra való tekintettel is, hogy árverelés alkalmával «olyan minéműségű eszközök, melyekre vevő nem igen találhatik», fele áron fognának elvesztegettetni, azon véleményét nyilvánította; «*vétés nélkül talám nem is lehessen megen-*

* A magyar színjátszó társaság adóssága 1796. május 31-én.

1. Ki nem fizetett «megérdemlett hópénz» fejében a társulat igénye	935 frt 47 kr.		
Ebből kifizettetett apródonként	---	348 frt 44 kr.	
Maradt tehát «fizetetlen realis praetensio»	---	---	487 frt 13 kr.
2. Mesteremberek és kalmárok «Auszugolásai» által a th. részére vásárlott és fizetetlen maradt portékák ára fejében, valamint a theatr. közszükségeire fogadott alkalmatosság hátralévő arendája	853 frt 40 kr.		
Ebből kifizettetett	---	575 frt 54 kr.	
Fizetetlen maradt	---	---	277 frt 46 kr.
3. Midőn Busch átvette a társaságot, a fizetetlen contók összege	188 frt 50 kr.		
Ebből kifizettetett	---	173 frt 24 kr.	
Fizetetlen maradt	---	---	15 frt 26 kr.
4. Ehhez járult a legutóbbi időben fizetetlen maradt bérek összege	---	---	944 frt 31 $\frac{1}{2}$ kr.
Összesen	---	---	1774 frt 56 $\frac{1}{2}$ kr.

Ehhez az összeghez nem számították azon pensiót, melyet gr. Unwerth és Busch minden mutatvány után kialkudott s a melyeket képtelenek vol-

gedni, hogy az ismét visszaállható Nemzeti szerzeménynek tulajdona e képen cszélyre bocsájtasson.»

Szentkirályiban — ki nem akart ez által a megye rendelkezésének eleibe vágni — volt annyi erkölcsi bátorság, hogy kifejezést mert adni ezen felfogásnak, mely bizonyára az adakozó megyék közhelyeslésével találkozott. Pestmegye úgy látszik, ezen véleményhez hajlott, mert a társaság vagyonát egész 1797-ig megőriztette... továbbra ő sem akarta viselni a helyiség bérleti terhét és egy évre ezen intézkedés után a Józsefnapi vásáron kótya-vetyére került az a színházi vagyon, mely egyes megyék áldozatkészségéből és a társaság jövedelmeiből állt egybe.

A megye ugyanezen jelentés folytán fölkérte, hogy Buscht kötelezze a magyar társulattól birt díszletek átadására — de nincs nyoma, hogy Busch ez iránt fölkérte, kötelességének eleget tett. Sőt ellenkezőleg, midőn 1801-ben Czibulka és Jandl a német színház igazgatását átveszik, az inventariumban határozott nyomaira akadni a magyar társulat vagyonának.*

tak a jövedelem csekélyisége miatt kifizetni 378 frt erejéig. Ezt azonban Pestmegye nem vettette fel a társaság adósságai közé, mivel akkor, midőn Busch átvette a társaságot, minden prätensiói kielégítették.

(A társulati tagok hópénzbeli követeléseinek föntartását egyébként azért is szükségesnek tartja Szentkirályi, mivel a «prätendens» tagok követelésének egy része onnan ered, hogy a játékszíni előadás jövedelmének egy részét játékszíni készülétek beszerzésére fordították. Méltányos dolog tehát, hogy ez a követelés az inventált vagyonra kebeleztezzék).

* Az Országos levéltárban 13932/801. Ht. T. sz. a. elhelyezett csomagja egyik mellékletében a következő színházi díszítések fordulnak elő:

1. Börtön-függöny 6 szárnynyal (ez utóbbi a magyar társulattól).

2. Zöld szoba 6 szárnynyal (egészen a magyar társulattól).

3. Paraszt-szoba 4 szárnynyal (egészen a magyar társulattól).

4. Ein Geister-Zimmer 8 szárnynyal

5. Erdei látkép 10

6. Kerti látkép 2

7. Mély terem látképe 10

8. Utczai látkép 10 szárnynyal (ezen szárnyak a magyar társulattól).

9. «Petermannchens-Project», egészen a magyar társulattól.

10. 5 szoba, 5 lebegő suffita egészen a magyar társulattól.

(L. a Ht. T. 1799-iki 24353. sz. rendeletét, a mely szerint Pest városa a társaság vagyonáról inventariumot tartozott készíteni. Pest város jelentése 1799. nov. 12-éről.) L. Pest városi és Orsz. levéltár.

Úgy látszik, a társaság feloszlása folytán megszűnt irányában minden hivatalos érdeklődés, egyes megyékétől eltekintve. Legalább ide mutat az, midőn *Pestmegye* 1796 június 6-áról jelentést tett az ügy jelen állásáról és tudatta, hogy a tagok nagyobb része még Pesten időz* és intézkedéseinek jóváhagyását, illetőleg utasítást kér a teendőkre nézve, a Ht. T. egészen hideg közönnyel azt felelte vissza, miután a magyar társaság a saját sorsára bízott, nem találja a különös utasítás szükségét fenforgónak..... A megyei érdeklődésnek nem egy példáját emeltük az előbbi fejezetekben. De a megyei életet az újjáébredés eme korában annyi más politikai kérdés is igénybe vette, hogy a játékszín ügye csak *egyike* lehetett érdeklődése tárgyainak és így nem tehetette azt a *legfontosabbá*. A kiküldött országos bizottságok munkaköre felölelte ugyan a játékszín kérdését is, de nemcsak nem tette egy külön bizottság tárgyalásának anyagává, hanem egyszerűen a tanulmányi ügyekben kiküldött bizottság hatáskörébe tartozónak rendelte, az iskolai ügyek, a hadi, művészi és tudományos akadémia stb. mellett.

A Mindenes Gyűjtemény, a latin Ujság, a Magyar Hirmondó buzditásai, az országgyűlés elvi pártolása elegendők voltak ugyan arra, hogy érdeklődést költsenek az ügy iránt, de a játékszín szükségének eszméje általok még nem ment át teljesen a nemzetbe. Valamennyi buzditó közül Spilenberg Pál járt a leghelyesebb úton, egyrészt azon kijelentése által, hogy nálunk még nem kedélyi szükség a színházba-járás s e szerint a színházba járó közönség pártolására nem alapíthatja existenciáját a magyar színház; másrészt azon (később Szabolchmegye által is realizálni szándékolt) indítványával, hogy csakis egy anyagilag biztosított színészlet lehet a nyelv iskolája, a nemzeti erkölcsök őre.

Hogy a magyar színésztársaság nem tudott állandó gyökeret verni a fővárosban, annak a főttebbi okokon kívül még egy nagy oka is volt. Egyszerre akartak nálunk mindent előteremteni: *színésztársaságot, mely a fővárosi fejlettebb német színészettel versenyezni tudjon, holott a magyar színészletnek nem volt multja; színházi műsort irodalmi élet nélkül; jó ensemblét, midőn még oly állandó művezetőt sem lehetett találni, ki általános műveltségén fölül a szí-*

* Itt tehát ellentmondásba jön Szentkirályi májusi jelentésével a megye.

nészethez is értsen és így tanítója lehessen a kezdő magyar színészeknek; közönséget, holott a török hódoltság után a két főváros lakosságának $\frac{9}{10}$ része német betelepülőkkel állott egybe; színpadot, holott a német színészet a kizárólagos jog birtokában volt. Mindezt, mielőtt jó alapvetésről gondoskodtak, mielőtt egy nagy biztos tőke együvé került volna! Az előbbi fejezetek egyikében említett «garasos» adományok, a «magyar uraságok» adomány-morzsalékai elég figyelmeztetést képezhettek arra nézve, hogy ilyen magán uton egybegyűlt adakozásokból a mindennapi kenyérre való sem kerülhet ki — de az első lelkesedés nem hagyta nyugodni a magyar színjátszó társaságot és küzdöttek, mert nem bihették, hogy a nemzet cserbe hagyhatja őket.

És mit tettek az egyes megyék? A felső hatóság és a társaság? Még 1792. nov. 8-án történt, hogy a megyék közül *Nógrád* ajánlotta először körlevelében a megyék pártfogásába a nemzeti színészetet. Erre *Abaujmegye* szolgabirái által járasonkint pénzt gyűjtetett, sőt ő felségét is kérte a nemzeti színház fölépítésére.

Ugyanazon évben maga a társaság is kétszer folyamodott a megyékhez. *Bihar* megye elhatározta, a nádorispánnál az iránt kérelmezni, hogy vesse magát érettök közbe ő felségénél is. *Abaujmegye* 119 firtnyi gyűjtését megküldötte nekik és a további gyűjtést elrendelte a megyében. A következő 1793. évben a Pesten levő nemzeti színjátszó társaság directiója újra a megyékhez fordul, hogy ne engedjék ezen institutumot «segédelem nem léte miatt elenyészni». *Biharmegye* pl. elrendeli a főszolgabírnak, hogy főleg a földesuraknál gyűjtsenek segedelempénzt. *Abaujmegye* pedig fölkarolván a színi ügyet, elhatározta, hogy országgyűlési tárgygyá fogja tenni. Ezen határozatából kifolyólag fel is szólította közreműködésre a többi megyéket — mire 2 megye (!), *Bars* és *Baranya* magáévá tette a megye felhívását. 1793-ban Busch Eugenius vevén át a magyar társaság igazgatását, erről a körülményről 13,746. sz. alatti átiratában értesíté a Ht. T. a megyéket és pártolásra ösztönzi őket. *Biharmegye* utasítja főszolgabiráit, «hogy a méltóságos nagyváradi deák és görög püspök urakat, a főtisztelendő nagyváradi káptalant és a székelyhidi és szent-jobbi uraságokat» keressék föl e czélból. *Abauj* és *Pest megyék* újabb felszólalására *Biharmegye* újabb ígéretet tett, hogy teljes erővel fog a segély gyűjtésén munkálkodni; de ez a «teljes erő» nem sok eredményt tudott felmutatni, mert az

egész év alatt csak egyetlen egy járásból folyt be — 8 Rhénus frt és 40 $\frac{1}{2}$ kr.

Szatmármegye 1794-ben — az országos segély egy huszad-részt hozta ajánlatba és *Abaujmegye* ezt elfogadván, a jövő országgyűlésre követeinek utasításul is adni rendelte, hogy ezen ügy érdekében szólaljanak föl.

Busch igazgató 1794-ben újabb könyörgő levelet ír a megyék főispánjaihoz. *Biharmegyében* ennek oly eredménye volt, hogy 100 db. aranyat adtak össze a rendek a gyűlés folyamában, mint a vármegye számára kibérleendő egy páholy díját. Az egész megyéből pedig újabban — 30 frt 40 krt küldhettek el, mint a gyűjtés eredményét. A magyar társaság 1795-ben újabb kérő leveleket intéz a megyékhez azon kijelentéssel, «hogy kénytelen lesz föloszlani, ha a megyék a theatrum fenmaradásán nem munkálkodnak.» Egy évre reá, 1796-ban *Pestmegye* tudatta körlevelében a megyékkel azt a szomorú hirt, hogy a magyar társaság eloszlott és 1774 frt 56 kr. adósságot hagyott hátra, melyért összes készletei lefoglaltattak. Azon kérdésre, hogy mi történjék ezen holmikkal, *Abaujvármegye* azt tanácsolja, hogy el kell azt árverezni és a begyűlt összeget egy esetleg újonnan egybeálló társaság segélyezésére fordítani.

Szatmármegye nagyon lelkesen viselkedett ezen ügyben, mert midőn híret vette a társaság föloszlásának, átírt *Biharmegyéhez* és kijelenté, hogy hajlandó ezen részén a *Házának* egy felállítandó színjátszó társaságról gondoskodni s e czélból óhajtaná az eloszlott pesti társaság készületeit kiváltani. De 1797-ben már arról értesítette *Pestmegye* a többi megyéket, hogy a feloszlott társaság összes szerelvényeit elkótyaveteltette nyilvánosan! *Pestmegye* ugyan még 1799-ben, 1801, 1810, 1811 és 1815-ben a nemzeti szintársulat pártolására szólítja föl a megyéket — de a következmények ennek sikerét meg fogják mutatni.

Az adakozások megyénkinti csekély sikere meggyőzhetett mindenkit arról, hogy ezen az úton a szükséges összeget lehetetlenség összehozni. Csak két mód vezethetett sikerre: vagy országgyűlési segélyösszeget megszavazni, vagy a főnemesség és főpapság nagylélekségéhez appellálni. Nyitra és Abauj megyék nagyon helyes úton jártak, midőn az országgyűlés elé tartozónak mondták ki az ügyet. *Biharmegye* pedig a *Pestmegyéhez* intézett levelében 1796-ban «midőn fájdalommal vesz tudomást a pesti társaság feloszlásáról»,

mintegy vádképen sajnálatát is fejezi ki a miatt, «hogy az országnak két fővárosában a *főrendek* segedelmével a Társaság fön nem maradhatott.»

Hogy mit tett az országgyűlés a játékszin ügyében, erről alkalmilag szólunk — de hogy miért nem tett semmit a magyar főnemesség, arra röviden itt is megfelelehetünk. Mária Terézia alatt az udvari élet légkörében teljesen megváltozott gondolkodásmódja. Előjogainál fogva legtöbb igényt tartván a politikai főszereplésre, alkalmazkodnia is kellett az udvar hangulatához, ha a közügyek terén tényleg szerepelni akart. Mária Terézia törekvései oda irányultak, hogy egy egységes, centralisticus államot teremtsen egyfelől rendeletei, másfelől hízélgései által. Az 1774-ben kiadott udvari cancellariai decretum arra teszi figyelmeisé a nemzetet, «hogy mily káros Magyarországra nézve a német nyelv elhanyagolása és hogy ennek nem ismerése oka annak, hogy az ipar és kereskedelem nem tudnak virágzani.» A főnemességgel szemben más eszközei voltak. Udvarához édesgette őket s így szelid kényszere által oda juttatta, hogy alkalmazkodni kényszerítettven az udvari szokásokhoz, első dolguknak tartották az idegen műveltségnek, ha mindjárt csak mázát is megszerezni. A politikai és társas-élet nyelvre úgyis latin volt, a magyar nyelvre nézve körülbelül egyre ment, ha e helyett más idegen nyelvet sajátított el. A latin nyelv divata által úgy is eléggé veszélyeztetve volt a hazai; a német vagy franczia nyelv használata tehát nem tette nagyobbá az ürt közte és a nemzet magyar fele közt. De az idegen nyelvek közül e kettőnek cultiválása által a főnemesség közelebb fért az udvari élethez és így akaratlanul is eszköze lett a politikai hatalomnak, mely ez által elvonta minden nemzeti érdektől a nemzet legvagyonosabb, legtekintélyesebb elemét. Ennek a főnemességnek már neveltetése is olyan volt, hogy az képessé tehette őt az udvari életre. Ezen nevelési rendszerben, azt hisszük, azonban nem volt szándékos nemzetellenes tendentia; a szereplési viszketeg tanácsolta e nevelési rendszert, mert nélküle az udvari életnek gúnytárgyává válhatott. Közelebb esett a főnemesség szívéhez az udvar, mint a nemzet s a politikai legfőbb hatalom sietett is e hiuságot kizsákmányolni. Így idegenkedett el a magyar főnemesség akaratlanul minden nemzetitől. Az újjáébredés kora meglephette — de nem tudta megváltoztatni egyszerre. Hogyan csatlakozhatott volna a nemzeti mozgalomhoz, midőn meg sem értette a

nemzeti nyelvet? A német színészet pártfogói sorában ott látjuk a Csáky, Koháry, Pálffy, Ráday, Brunszvik stb. grófokat; a magyar színészetnek csak egy-egy évre jut egy Ráday gróf és egy Podmanitzky báró. Ettől a főnemességtől tehát hasztalan reménylette Biharmegye, hogy a magyar színészetet adományai által biztosítani fogja. A magyar színjátszó társaság bukásának okai akkori társadalmi, politikai és közművelődési viszonyainkban gyökereztek. Előbb mindennek át kellett alakulni, — mint ezt csaknem egy fél-századdal később Széchenyi is hangsúlyozta — hogy az ország fővárosában állandó színház létesülhessen.

Visszatekintvén a társaság 7 évi viszontagságos multjára; mérlegelvén az erkölcsi és anyagi pártolás súlyát, a megyék és a hivatalos érdeklődést a Ht. T. részéről, bizonyos következtetések elől lehetetlen szabadulnunk. Kétségtelen dolog, hogy Magyarország megyéinek jó része nemcsak szavakban, de tettekben is kifejezést adott egy magyar társulatot illető pártolás szükséges voltának. De kétségtelen dolog az is, hogy e pártoltatás sokkal nagyobb arányú volt akkor, midőn erkölcsi, mint akkor, midőn anyagi pártoltatásról volt szó. Gömör, Pest, Szabolcs, Zemplén, Szatmár, Bereg, Bács, Árva, Abauj, Bihar, Temes, Csongrád, Csanád, Nógrád, Komárom megyék, a Jász-Kún kerület ott szerepelnek a pártolók között — tehát a magyarság zöme lelkesen segíti a társulatot, de hasztalan keressük a Dunántult, továbbá Nyitra, Sáros, Szepes, Ung, Trencsén stb. megyéket. Ezen föntebbi megyék közül csak *Gömör, Pest és Szabolch* magasanak ki, mert a társulat előmenetelét lelkesen munkálják az egész megyében. *Szabolch* megye 400,000 ftos színházi terve oly nagyszerű kezdemény, mely páratlanul áll a színészet történetében.

De adományaik csak a jelennek szólnak és csakis Szabolch megye terve érdeklí a társulat jövőjét, a magyar színügy biztosítását. Adományaik azonban még a napi szükségletre sem elegendők — és a társulatnak meg kell buknia, mert teljesen képtelen jövedelmeiből és segélyeiből kielégíteni mindennapi szükségleteit is. De vajjon okolhatjuk e miatt az országot? Hihető-e, hogy ha a színészet legfelsőbb helyről komoly pártolásban részesül, megbukni engedjék a színtársulatot egyesek impertinentiái miatt? Felfogásunk szerint ezért kétségtelen az is, ha a Ht. T. írásbeli nyilatkozataiban nyilvánuló pártolást mérlegeljük, de viszont a tényektől sem zárhatjuk el magunkat, hogy a legfelsőbb hatóság academicus érdeklődése teljes

ellentétben áll a de facto pártolással. Nem azt állítjuk, hogy nem viseltetett érdeklődéssel a társulat iránt, de viszont az is tény, hogy vagy nem merte vagy nem akarta magát az udvarnál a társulat érdekében exponálni annyira, hogy ez által mintegy legfelsőbb sanctiót nyerhetett volna az országos érdeklődés. A királyi helyeslő szó esetén nem mulasztják el az egyes megyék bizonyára azt, hogy a társaság ügyében — nemzetté tömörüljenek.

Ez ellenkezett az udvari politika ósdi elveivel és ezért bátran állíthatjuk, hogy a szintársulatot nem annyira a gyér pártolás, mint az uralkodó politikai elv — Magyarországot tömörültni nem engedni — ez buktatta meg. Érezniök kellett, hogy a színészet hatalmas erőt rejt magában. Ha elnyomják nyíltan, erőszakkal — a nemzeti visszahatás bizonyára hatalmas eredményt hoz létre. Magára hagyták, sorsára bízák — azon meggyőződésben, hogy országos segély nélkül úgy sem állhat fönn sokáig. Az elv diadalt ült, mert a nyomor erkölcsileg és physicailag képtelenné tette színészeinket arra, hogy missiót teljesítsenek.

SZINÉSZET ÉS DRÁMAIRODALOM.

(1790—1796-ig.)

I.

Szinészet és szinpadi műsor. — Péczeli József első pályázati hirdetménye. — Iróink fáradozása a műsor megteremtése körül. — Ujabb színműírók. — Endrődy Magyar Játékszíne. — A gyűjtemény fordítói. — A gyűjtemény szindarabjai a műsoron. — A megszorított ártatlanság. — A talált gyermek. — Zsugori. — A házi-orvosság. — Kiki saját háza előtt seperjen. — A posta-kocsisok. — A szerencsétlen alkanczellár.

Az 1792—96-iki magyar színjátszó társaság első és egyetlen lustrumának történetét nemcsak a társulat külső és személyes ügyei töltik ki. Bármily érdekes lehet ezek részleteit tanulmányoznunk, hogy az első magyar szintársulat morális értékéről biztos adatokat szerezhesünk és mutathassunk be; bármily tanulságos azon viszony megismerése, mely köztők és az akkori magyar társadalom között fennállott; bármennyire jellemző kortörténeti szempontból a legfőbb hatóság, a megyei és városi jurisdictiók érdeklődése mekkoraságának kimutatása: mindamellet hiányos rajzot adnánk rólok, ha bennök nem tekintenők egyúttal a magyar drámai irodalom executiv munkásait is. Ők nemcsak a nemzetiségi eszmének, de a magyar drámai irodalomnak is közreműködő erői. Mint ilyenek sokkal nagyobb jelentőségre tettek szert Európa bármely színészeténél. Azért azon hatás, melyet a pályáiban heverő magyar drámára gyakoroltak, nem kevesebb méltánylást érdemel, mint az, melyet mint egy nemzeti eszme képviselői a nemzeti közérzületre tettek. De mivel színészet drámai irodalom nélkül nem képzelhetünk és így a szindarabok hiánya még a nemzeti missio teljesítése lehetőségétől is megfosztja azt, azért a szinpadi műsor megteremtése körüli mozgalom nemcsak

irodalmi, de távolabb elemzésében társadalmi, politikai eredményeket és sikereket is képvisel.

Az 1790-ben keletkezett magyar színészet valóban meglephette az akkori író világot. Alig néhány évtizede múlt el annak, hogy a nemzet «opium-álmából» fölébredt s már is a legtokéletesebb műfajt igényelte ez az új intézmény, melynek gyökerei nem hatoltak vissza az előbbi századokba. Irodalmi nyelvünk keletkezőben; magyar társaséletünk úgyszólván semmi és ezenfelül soha azelőtt nem volt sehol állandó magyar színpad, mely előkészíthette volna a színpadi nyelvezetet annyira, hogy az a későbbi fejlődésnek legalább alapul szolgálhasson. A magyar színészet oly viszonyok között keletkezett egyszerre, minden előzmény nélkül, a minőkhöz hasonlókra más nemzeteknél nem akadhatunk. Mindenütt a színészet nyomán fejlődik a drámairodalom, sehol a nélkül. Nálunk az első m. színjátszó társaság a magyar színpadot s vele együtt a magyar drámairodalmat akarja megteremteni.

Minő jellemzetes jóhiszeműség nyilvánul Péczeli József 1790-iki fölhívásában! Szégyennek tartja, ha az 1790-iki országgyűlés alkalmatosságával Pesten és Budán nem állhat össze magyar színjátszó társaság, mely hetenkint kétszer-háromszor magyar víg és szomorú játékokkal mulattassa az egybegyűlt rendeket. Egy évvel előbb már 20 cs. aranyat tűzött ki jutalmul annak az «érdemes írónak», aki az édes hazai nyelven «hazánk históriájának valamely cikkelyéből egy olyan szomorújátékot fog készíteni, melyben a szomorújátéknak minden regulái feltaláltassanak s a mely oly velős és hathatós ékesen szólással legyen írva, hogy az idegen nyelvekre lezendő lefordításában semmi szépségét el ne veszítse.»* Hiszi, hogy írókban nem *leszen* hiány, bár hozzáteszi, hogy csak akkor, «ha Maecenások és könyvszeretők lesznek.» De hol voltak ezek az óhajtott Maecenások és amatőrök (kikre még később is jogosan panaszkodik Vitkovics), midőn a m. drámai irodalomra csupa *ígéretet* foglalt csak magában Péczeli ezen felszólalása is? A pozsonyi papság Molière-t *fordítja*; Kazinczy Hamlet-je minden órán készen *lesz*; maga Péczeli föl vállálja Racinenek minden munkáit és Shakespearenek legszebb darabjait! Valóban csodálatos, különös

* Mindenest Gyűjtemény 1790. I. április 10. és 1789. II.; XVIII. levél.

buzgóság! Nem mintha kérdés volna benne: hogy ime mind erre képesek vagyunk, csak akarni kell! Péczelit magával ragadja a fellobbanó lelkesedés és elfelejteti vele, hogy mily roppant földatra akar vállalkozni! Látszik, hogy magyar íróink érezték a drámai irodalom nagy hiányait. Egyszerre akarták a külföld classicus drámáit magyar színre vinni, de elfeledkeztek arról, hogy a bölcsőjében levő magyar színészet csak mégsem táplálkozhatik egyszerre Molière-rel, Racinenal és Shakespeare-rel! A pályázat teljes eredménytelensége meggyőzhette Péczelit is szent lelkesedése daczára arról, hogy színészet nélkül sehol sem lebet, bármily díjazásra való kilátás mellett is, drámaírókat teremteni. KAZINCZY érdekes rajzát adja az írók lelkes buzgalmának e korban: * «Jobb lélek kezdé szárnyalni a közügy mezején — írja — mert közeledett igazán a várva-várt reggel.»

De e kor helyesebben a félálom és félébrenlét korának volna nevezhető. Egy alig megteremthető állapot lebegett szemeik előtt. Nem tudtak az álmoképektől szabadulni, mert az újjászületés varázsának behatása alatt hitték, hogy csak akarni kell és a százados mulasztások bünei napok munkája által fognak helyrehozatni. Csakis egy ily kor teszi érthetővé egy Péczeli boldog reményeit, egy Horváth Ádámnak még az egykorúakat is mosolyra gerjesztő túlzó buzgalmát és egy Dugonicsnak munkás szorgalmát.

«Nem a legszebb, de a legragyogóbb fényben PÉCZELI ragyogott köztünk — írja KAZINCZY — a hőslelkű férfi nem gondolt nevével, melynek képzelhetetlen sietéssel írkált könyvei által nem ígérhetett tartósságot; nem gondola erszényével, nem gondola életével, mindenét áldozatba hozá az ügynek, eléggé megjutalmazva, ha ő veszt is, csak az gyarapodjék. Korábban hala el, mint várni lehete, előlve éjjeli és nappali dolgozásai által. ....»

Csak a földi javakkal nem törődő ihlet, az eszményi lelkesedés képes velünk megértetni azt: miért hihette, hogy a magyar drámai irodalom megteremtésére elegendő a nemes czélt s az egyedül azt szem előtt tartó szent akarat. Az újjászületés kora ilyen férfiakat hozott létre. Valóságos apostoli lelkesedés szállja meg őket — de mint Péczelinél is, a végzet nem engedte meg reményeik teljesülését, ábrándjaik valósulását.

* Pályám emlékezete (Nemz. könyvt.) 101—2. l.

Csaknem comicus ellenképe Horváth Ádám az ő mosolyt keltő nagyszavúságával.

«Ő is jól hata a közre — írja KAZINCZY — szétvetett szennyes dolgozásai daczára s midőn a nemzet nagyjai 1790-ben Pesten azt tudakozták, ha lesz-e elegendő darabunk, hogy színjatszóink folyvást játszhassanak, Horváth ígéretet teve, hogy ő *minden héten ad egy comoediát vagy tragoediát, még pedig eredetit és a magyar életből!*» «Azt hitte nyilván — jegyzi meg KAZINCZY — hogy ha egy prédikációt adhat minden héten, lehet adni egy színdarabot is. «E példátlan, de egyúttal hihetetlen tevékenységet oly annyira nem vették mindamellett komolyan, hogy még az «édesen elmés» Podmaniczky és Fekete generális sem tartották méltónak — megcsipkedni.»

A színészet műsora kellőképen reducálja ezen írói készség mértékét, ha tekintetbe vesszük, hogy Horváthot egyetlen színdarab képviselte ott: az «Elszegényedett nemes ember»!

Péczelin és Horváthon kívül, mintegy a két végletet kiegyenlítve, KAZINCZY szerint:

«Nagy szerencsével hata a massára DUGONICS is, ez már nemcsak az extensiót, hanem az intensiót is czélul tévén, míg Péczeli csak az előbbit. Neki senki sem köszöni meg, a mit adott, legalább nem a nemzet nevében — de hányan keresztelték nevöket Etelkának! Az közhála vala!»

Lelkes emberekben — s ki ne számítaná ezek sorába Kazinczyt is — nem volt hiány. De a legnagyobb lelkesedés sem volt képes arra, hogy ez a néhány író műsort teremtsen alakulóban levő színészetünk számára.

Dramairodalmunk szegénységét 1790-ig nemcsak a színészet hiányából lehet kimagyarázni. Nagy része volt ebben a társadalmi előítéletnek. Már 1778-ban írja BESSENYEI: «nálunk ha comoediát v. tragoediát ír valaki, némelyek kinevetik, mert ezt hiábavalóságnak tartják.»* Lehet-e csodálni, ha az 1790-ben egybeállott magyar színjatszó társaság ily eredeti «hiábavalóságok» hiányában kénytelen volt a külföldi irodalmak kenyerén elősködni?

Igaz, hogy a nemzetiségi eszme újjászületése előbb hozott létre szintársulatot, mielőtt szinpadi műsor volt s ez által már keletkezésében, egy hamarosan aligha legyőzhető hiánynyal állította szembe színészetünket; igaz, hogy ez által kényszerhelyzetet terem-

* Tud. Gyűjt. 1827. I. k.

tett az magának, mert kénytelen volt úgyszólván válogatás nélkül elfogadni azt, a mit fordítók és átdolgozók a pillanatnyi szükség fedezésére nyújtottak, mégis az akkor munkás íróvilág részvéte, egy egészen új drámaíró-generációnak úgyszólván varázsütésre történt előállása és munkás igyekezete csak annál hatalmasabb bizonyítékai annak, hogy mennyire képes ily rövid idő alatt a *meglévő színpad* a lappangó drámaíró-tehetségek számára működési tért teremteni.

A külföld színpadjai közül csak a dániai mutat föl hasonló példát, hol midőn 1712-ben a kopenhágai színház fölépítését tervbe veszik, a színészet körüli mozgalom egy Holberget hozott létre, kinek vígjátékai nemcsak a dán vígjáték-irodalomban alkotnak korszakot, hanem Európa összes színpadjain hódító körutat tettek és Németország színpadjain évtizedekig korlátlanul uralkodtak.* A lengyel színpad, melynek nemzeti újjászületése ugyan összeesik a magyaréval (1790), a drámairodalom terén sokkal birt s így a meglevő alapokon indulhatott nemzeti irányban.**

A magyar színpad nem tudott oly szerencsés aquisitióra szert tenni, mint a dán — mégis az a hatás, melyet az első szintársulat a magyar drámairodalomnak úgyszólván megteremtésére gyakorolt, korszakalkotónak mondható. — Valóban csodálatra méltó tevékenység szállja meg az íróvilágot. KAZINCZY, DUGONICS, VERSEGHY, SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ dolgozatai mellett a magyar PLAUTUS SIMAI KRISTÓF, BÁRÁNY PÉTER, SÁGHI FERENCZ, SZOMOR MÁTÉ, BARTSAI LÁSZLÓ, BOÉR SÁNDOR stb. részben ismert, részben teljesen ismeretlen drámaírók és átdolgozók művei jönnek közforgalomba. A színészek közül Kelemen László bámulatos szorgalommal szolgálja a színpadot és mellette Sehi, Láng, Varsányi, Ernyi Mihály, Rehák Anna kisebb-nagyobb sikerrel tevékenykednek. Aszalay János, Mérey Sándor, Ungváry János hasonlóképen nagy szorgalommal fordítják és magyaritják

* Th. Lexicon II. k. 264—265; és Dr. I. MÁHLY: Wesen und Gesch. des Lustspiel's, Leipzig 1862. 126—131. l. — A magyar színpad a *Felvitik* csizmadiát és *A szegény kevélyt* hozta 1793-ban töle színre. — Hogy mily hatással volt Holberg Dugonicsra, lásd HAHN ADOLF alapos értekezését Dugonics Tárházijáról a Philologiai Közlöny 1882. évfolyam 777 s következő lapjain.

** Th. Lexicon VI. kötet, 104—106. és 117—122. ll.

a német, — sőt ennek nyomán — a cseh és spanyol színirodalom egyes termékeit. E sokoldalú tevékenységről áttekintésünk utolsó fejezetében fogunk részleteket adni, hogy a magyar színpad törekvéséről a színpadi műsor megteremtése körül fogalmat alkothassunk. Sajnos, hogy mindebből nagyon kevés maradt reánk. De a mit nyomtatásban bírunk, az érdekesen jellemzi azt a jó irányt, mely felé e tevékenység megindult.

E kor legbecsesebb színpadi emlékének kétségkívül ENDRÓDY 4 kötetes *Magyar Játékszínét* kell tartanunk, mely első — és sajnos — hamar megszűnő egyetlen magyarországi színműgyűjteménye e kornak. Az *Erdélyi Játékos Gyűjtemény*-nek hasonlólag fennmaradt 4 kötete bár Erdély színészetére nem kevésbé jellemző, távolról sem ér föl az előbbinek becsértékével.

ENDRÓDY gyűjteménye némely szindarabjainál (mint a részleteknél látni fogjuk) a későbbi magyar drámairodalom egyes alakjait már megtaláljuk. Ügyesebb fordítói az idegen cselekményt a magyar népelet szellemében dolgozzák föl s bár különböző sikerrel, de irányt mutatnak velők a későbbi fordítóknak. Hogy e gyűjtemény nem tévesztette el jó hatását, bizonyítja az a nagyszámú átdolgozás, a melyek által a magyar színpad műsorát igazán változatossá tették.

A magyar színpad műsorának megteremtése körül keletkezett mozgalom áttekintésénél első sorban tehát a magyar íróvilág nyomtatásban reánk hagyott kiválóbb termékeit, másodsorban a színészek és egyéb munkások dolgozatait fogjuk sorra venni. Az irodalom és színészet kölcsönhatását, a magyar drámairodalom megszületésének történetét jellemzőbben ennél mi sem tüntetheti föl.

ENDRÓDY JÁNOS * Magyar Játék-szine a 7 magyarosított szindarabon kívül 7 fordítást is foglal magában. Ezek közül kettőhöz KÁZINCZY FERENCZ neve fűződik. Itt találjuk *Lanaszszát* (IV. k.

* ENDRÓDY NEP. JÁNOS 1756-ban Ertényben, Tolnamegyében született. Tanulmányainak befejezte után 1774-ben piaristává lön s több évig a szerzet iskoláiban tanított is. Később a Csáky grófnál nevelősködött; majd Pestre helyeztetett át, hol ismét az ifjuság tanításával foglalatoskodott. Erre az időre esik a játékszín körüli tevékenysége, melyet nagy tapsokkal jutalmazott meg a közönség. Midőn a francia háború kitört, a báró Barkóféle (később Mészáros-, ezután pedig Stiptsics-féle) lovas ezredhez ment

1 db.), melyet KAZINCZY saját nyilatkozata szerint színészeink kívánságára készített, «kiket hála legyen a tenger Isteneinek, csakugyan nem csavarhatott le az örvény.» Rég óta vártak tőle egy oly darabot, mely Hamlethez, Macbethhez és LESSING remekjeihez illő gyakorlottságot és készületet nem kíván meg színészeinktől. KAZINCZY alkalmazkodott a szükséghez és LE MIERRE Lanaszszáját fordította le német átdolgozás után. Elismeri, hogy nem ér föl odáig hol amazok állanak, de becsét a szinpad rendeltetése határozza meg, hol szerinte a gyönyörködtetés nem cél, hanem eszköz, «Lanaszszám — írja — nem kevésbé tiszteletes, mint amazok. Annál sikeresebbek filosofiai tanításai.» A benne rejlő morális czélzat indította őt rövid és csaknem fáradság nélküli munkájára.

Lanaszsza értéke reánk nézve nem annyira tárgyában, mint nyelvezetében rejlik. Játékszínünk gyermekkorában, fejletlen irodalmi viszonyaink között sokat jelentett ez a bár még magyartalan, de simán gördülő nyelvezet a szinpadon. El lehet mondanunk, hogy KAZINCZY fordításaival és ezek között kiváltképen Lanaszszával, mint a mely jobban megfelelt például Hamletnél, színészeink képzettségi fokának, az irodalmi nyelv kezdett a magyar

tábori papnak. Megszűnván a francia háború, megvált ezredétől és újra mint nevelő folytatta tanítói pályáját.

Legelső műve (1787-ből) Csáky János gróf számára *Historicum Veteris ac novi testamenti compendium* stb.; ezt követte *Az Arany pereczek* Dugonics után (1792) és a Magyar Játékszín című gyűjtemény, melyben az első magyar színjátszó társaság történetét írta meg 1792-ig. — Hosszú szünet után 1798-ban Költeményeit és 1801-ben, mint a b. Mészáros magyar lovas ezred tábori papja, a francia háborúban írt költeményes munkáit adta ki három könyvben. — 1802-ben, mint a b. Stiptics-eszred tábori papja a következő munkáját írta: Egy-két szó századunk erkölcsi megvesztegetéséről. — 1806-ban, mint az Eszterházyak nevelője a következő munkáját bocsátotta közre: Az embernek boldogsága kifejtetve a józan bölcselkedésnek segélyével. Négyrendbeli szent beszéde közül, melyeket német nyelven mondott el a csapatoknak, kettő Neuwiedben, kettő Frankfurtban jelent meg.

Csak sajnálni lehet, hogy az élet változatosságainak nagy szeretete megakadályozta őt a magyar játékszín körül megkezdett kiváló tevékenykedése további folytatásában.

L. Alexius Horányi *Scriptores Piarum Scholarum Pars. I.* 751—756.

színpadon meghonosulni. Sokat tett erre Lanaszsa népszerűsége. E színművet nemcsak a XVIII. század folytán adták többször elő Berlinben és Bécsben, hanem ez utóbbi helyen 1832-ben újra fel is elevenítették.*

KAZINCZY FERENCZ neve még az *Ozmondok* című drámánál is szerepel, melyet öccse Miklós, báró Geblernek műve (Die Osmonde) után fordított magyarra (III. k. 2 db.). Ő írja hozzája a bevezető sorokat, mint oly darabhoz, mely bár nem fog oly édes könnyeket fakasztani, mint a KOTZEBUE darabjai, de mesteri szövevényénél fogva az igazságos ítélő helyeslésével fog találkozni. «Ha ily darabokat fognak játszani a Sehye, a Varsányiak, kétszeres örvendezéssel örvendek hazámnak; mert Theatromunk nemcsak nyelvünket fogja gyarapítani, hanem egyszersmind a Virtusnak s minden nemes érzésnek is iskolája lesz.» Mind a két darabbal gazdagodott akkori színpadi műsorunk és e gazdagodás nemcsak színszerűségökben, hanem egyaránt irodalmi színvonalon álló nyelvezetökben található föl.

Metastasio Pétert, Bécs udvari életének több mint egy félszázadon keresztül (1730—1782) nélkülözhetetlen színpadi költőjét, kit barátai is utánozhatatlannak neveztek, de a ki korának minden esetre legjobb udvari poetája volt és színműveivel uralta a közel és távol színpadok műsorát, a Magyar Játékszín sem hagyta figyelmen kívül. Két színdarabját őrizte meg az utókor számára. Mind a két fordítás annál értékesebb reánk nézve, mert mind a kettőt eredetiből fordították le: *Artaxerxes* szom. j. 3 felv. *Egervári Ignác* piarista (IV. k. 3 db.) és *Pusztai sziget* B. Rudnyánszky Karolina (II. k. 3 db.). Ezen utóbbi fordítás, melyet Endrődy buzditására készített «nemzete kedvéért jó szívvel» a magyar érzelmű főúri kisasszony, már csak azért is külön említést érdemel, mert ez az első színdarab, melyet magyar nő fordított le hazája nyelvére. Sokat jelentett e buzgalom a múlt század utolsó tizedeiben, midőn a magyar társadalom legmagyartalanabb elemét éppen a főúri nők képezték. ENDRÖDY örömmel constatólta, hogy ime «ifju szépeink» is kezdenek érdeklődni már a magyar színpad iránt; sőt azt is jelenthette olvasóinak, hogy a méltóságos kisasszonyon kívül egy nagyméltóságú magyar asszonyság is megigérte már jó ideje elkészített kézi írásának által

* Wlassák, 312. lap.

adását a Gyűjteményre való kinyomtatásra. A gyűjtemény megszűnven, az utókor előtt titokban maradt e név.

Meggyőződhetünk e két adatból is arról, hogy az újjászületés láza, a nemzeti nyelvért való buzgalom a társadalom felső rétegeibe is elhatolt. Egyházi és világi, férfi és nő egyaránt szolgálták az ügyet s bármi előítélettel tekinthettek egyesek a színpadra, a társadalom zöme — a nemzeti nyelv érdekében — elfelejtette mindezt s szerény munkájával jutalomra kilátás nélkül, becsülettel szolgált a magyar színpad és általa a nemzetiség ügyét. Ez az önzetlen, számítás nélkül való irodalmi munkálkodás oly jelensége hazai irodalmunknak, melyhez hasonlóra nem akadunk más nemzeteknél. Az első magyar színjátszó társaság létrejötte tehát nemcsak a magyar drámairodalomnak adott szokatlan lendületet, hanem módot nyújtott arra is, hogy főrangú nőink, jó példájok által a velők egyrangúakkal is elhithessék, hogy a nemzetiség ügyét kötelességében áll mindenkinek erejétől telhetőleg szolgálni.

Metastasio mellett korának második népszerű drámairóját, Kotzebue Ágostont szintén két darab képviseli e gyűjteményben: *Az asszonyi Jakobita Klubb*, vigj. 1 felvonásban, fordítottatott *Sebestyén László* által (1. k. 3. db.) és a *Formenterai Remete*, egy néző-, egyszersmind énekes-játék 3 felvonásban. Kotzebue Ágoston úr után szabadon fordította és némely keményebb kifejezésekre nézve meg-enyhítette N. N.» (IV. k. 2. db.).

Az «*Asszonyi Jakobita Klubb*» Kotzebue azon darabjai közül való, melyeket aestheticai szempontból a későbbi kritika, a Bakózzel, Montfaucon Johannával, Móritz bácsival egyetemben (melyek a magyar színpad legkedvesebb darabjai közé tartoztak) erkölcstelen, költészet nélkül siralmasan unalmas tartalmuk miatt elítélt. Az egykorúak azonban szerették a kotzebue-i sikamlósságokat. Sebestyén László csak kora izlésének hódolt, midőn ez egy felvonásos vígjátékot egy kissé döcögős magyarsággal honosította meg a hazai színpadon.

Sokkal népszerűbb volt azonban a *Formenterai Remete*, mely az Embergylölés és megbánással egyetemben a Kotzebue-repertoire mintaszerű darabjai közé tartozott. Jellemző, hogy a magyar irodalomban ugyanazon évben a *Formenterai Remetének* kétféle fordítása is kiadásra került. Az egyik a Magyar Játékszínben, a másik az Erdélyi Játékos Gyűjteményben K. Boér Sándortól (I. szakasz.

I. db. II.). Az utóbbiban két felvonásra van összevonva, mert Boér kihagyta belőle az énekeket, a spanyol és török sokaságot, a «nehéz Játzó-színi készülétek miatt.» De e kihagyásai mellett is hiszi, hogy a munka nem vesztette el eredeti szépségét.

A magyar kiadás ismeretlenjére nézve az 1794-re szóló Teátrumi Almanak határozott fölvilágosítást tud adni, a mennyiben a játék «szerzőjéül» Verseghy Ferenczet nevezi meg, ki már az 1792-iki műsor számára Kotzebuetól a Szerelem gyermekét fordította le. Verseghy szintén javított az eredetin és a sikamlós helyeket enyhítette, de lefordította az énekeket is és így teljesebb munkát nyújtott Boérnál. Verseghynek jó ízlése például szolgálhatott volna a későbbi fordítóknak, a kik nemcsak hogy nem enyhítették a Kotzebue-féle darabok kétértelműségeit, hanem azokat a magok durvaságában adták magyarul vissza.

Jellemző adatként hozhatjuk föl egyébiránt a kor változó ízlésére nézve azt, hogy midőn 1835. okt. 17-én Budán «először» adták a Formenterai Remetét, a Honművész csak annyit jegyzett föl az előadásról: «A szerző leggyengébb műveinek ezen egyike nem nagy hatású volt.»* Nem is egy félszázad elegendő volt arra, hogy egy korában ily népszerű darabtól, melyet neves magyar író fordított le, egész közönnnyel forduljon el az a közönség, mely rajongással csüngött egykor Kotzebuen, sőt e rajongásból sokat megtartott még a harminczas évek elején is.

Gyűjteményünknek legjelentéktelenebb darabja *A Tíztségladás* víg-játék egy felvonásban. Németből magyarra fordította Szabó József. (III. k. 4. db.) Eredetijének szerzője ismeretlen előttünk. A fordítás által — bármily jelentéktelennek kell is eredeti szerzőjét tartanunk — mégis nyert a magyar színpad műsora. A cselekmény táborban folyik le csupa férfi szereplőkkel s mint ilyen, nem egy társulatot menthetett ki a pillanatnyi zavarból, midőn tudvalevőleg a magyar színpad épen nőkben szenvedett érezhető hiányt.

Endrődy János Magyar Játék-színének nem kis érdemét képezte az, hogy első sorban a magyar színpad igényeit akarta kielégíteni. Nem annyira műfordításokat óhajtott nyújtani, mint inkább színszerű átdolgozásokat. MOLIERE-től eltekintve, a külföld classicus

* Honművész, 1835. II. 682. l.

műsorára nem volt ugyan figyelemmel, — de bár így megfelelkezni látszott az irodalmi érdekről, tényleg mégis annak is nagy szolgálatot tett. A magyar irodalom kiválóbb erőit (Kazinczyt, Verseglyt) a színpad szolgálatába tudta bevonni s általuk a magyar színpad nyelvezetét irodalmi színvonalra törekedett emelni. Teret nyitott az irodalom idősebb munkásainak (Simaynak, Báránynak, Egervárynak), a fiatal generációt is tevékenységre serkentette s egészen új erőket sorozott be tisztes gárdájába (Szomort, Sebestyént, Soóst, Kazinczy M.-t, Sághit stb.), sőt neki köszönjük magyar főrangú nőink érdekeltségének fölkeltését is. S ha tekintetbe vesszük, hogy e becses gyűjtemény első kötete 1792-ben, a többi három pedig 1793-ban jelent meg, valóban csodálnunk kell ezt a sokoldalú és oly annyira eredményes tevékenységet. Szinte hihetetlennek látszik, hogy ily rövid idő alatt annyi jó fordítású színdarab elkészülhetett. A gyűjtemény változatossága nem kevésbé lephet meg. A magyar színpadnak kétségkívül jó vígjátékokra volt a legnagyobb szüksége s a gyűjteményben ez a műfaj van a legerősebben (7 darabbal) képviselve, de mellettök 4 szomorújátékot, 1 drámát, 1 énekes v. nézőjátékot s 1 érzékeny játékot is találunk. A francia drámai irodalmat Molière egy darabjával, az olaszt Metastasio kettővel, a németet 9 író 10 darabbal képviselik; mellettök a Soós által színre alkalmazott Etelka, az egyetlen eredeti darabja a gyűjteménynek.

Endrődy gyűjteménye hű képét adja a kor drámai irodalmának: benne van lerakva az íróvilág lázas sietségének eredménye. Benne látjuk meg, hogy eredeti színdarabokban mily nagy volt a hiány s hogy nagy czélokért mire volt képes a megfeszített munkaerő. Mintha csak erre az első színjátészó társulatra várt volna az a sok munkás. Alig áll egybe 1790-ben az első magyar színjátészó társaság, — a magyar irodalom legjobb erői sietnek műsort teremteni számára s két év alatt oly gyűjtemény áll rendelkezésükre, melynek nem egy darabja megszabja a magyar népszínmű irányát. Az első alkalom kiváló tehetségeket juttat érvényre: Simait, Bárányt, Szomort, kik meglepő külső eredménnyel szabják az idegen színműveket a magyar jellemhez. És ennek az egész törekvésnek 1793-ban vége szakad. Endrődy gyűjteménye a 4-ik kötettel megszűnik és nem érheti meg további fejlődését.

Vajjon ez nem jellemzi-e szintén a kort gyorsan lobbanó és még gyorsabban kialvó lelkesedésével? Endrődy gyűjteménye

elveszti két év után az újság ingerét; a magyar társaságot két évre reá ugyanez a közöny közelebb viszi a bukás széléhez és 1796-ban kótyavetyére kerül a magyar színház összes szerelvénye! Mennyi tanulság rejlik e néhány év történetében! Szerencse, hogy az intensív lelkesedés rövid idő alatt is sok jelentős dolgot producált. Kár, hogy a kitartás hiánya folytán nem volt alkalom e szerencsés kezdet által létesített drámairói tevékenység folytonos, fokozatos fejlesztésére. A kezdet igen sokat ígért, de az 1796-tól 1807-ig tartó nagy szünet évtizedekre vetette vissza a magyar drámairodalmat fejlődésében. Endrődy Magyar Játék-Színe, mint az újjáébredés korának egyik legbecsesb emléke, ekként nemcsak örömmel tölthet el azoknál fogva, a miket kora színészetének nyújtott, de egyúttal fájdalommal azon veszteség fölött, mely megszűnte által a magyar színészetet és drámairodalmat érte.

Ez idejegyzett kimutatás áttekintő képet akar nyújtani arról, hogy 1792—95-ig hogyan volt képviselve Endrődy gyűjteménye a főváros magyar színpadján:

A darab címe	Mikor adták először?	Hányszor adták?				Összesen
		1792	1793	1794	1795	
A talált gyermek	1792 V/5	4	2	1	—	7
Zsugori	1793 I/11	—	5	2	—	7
Az asszonyi jakobita klub	1793 X/2	—	1	—	—	1
Etelka	1793 IX/11	—	3	2	—	5
A szerencsétlen al-kanczellár	1793 III/6	—	5	1	1	7
A pusztai sziget	1794 XII/12	—	—	1	—	1
Kiki saját háza előtt seperjen	1792 VII/22	2	3	1	—	6
Az Ozmondok	1793 III/16	—	3	1	—	4
A posta-kocsisok	1793 V/27	—	3	2	—	5
A tisztség-eladás	1792 VII/22	1	—	—	—	1
Lanaszsa	1793 V/20	—	4	1	1	6
A formenterai remete	1792 X/28	—	2	2	1	5
Artaxerxes	—	—	—	—	—	—
Házi orvos-ság	1793 VIII/9	—	2	2	—	4
Összesen						59-szer

De vizsgáljuk meg közelebbről e gyűjtemény kiválóbb darabjait. Soós Márton, a «T. T. Dugonics András úrnak szorgalmatos-sága által nevezetessé lett gyönyörűséges Etelka történeteinek szomorú ugyan, de igen sok szívreható eleven képzelődésekkel teljes részét» dolgozta át. Saját őszinte vallomása szerinte az apró-

ságokban sok változtatással, de a lényeges dolgokban ragaszkodással a regény meséjéhez, «mert lehetetlen vala egyéb képpen a Játékok szoros törvényeihez alkalmaztatni.» Sok helyét szóról szóra vette át, nem kényelem szeretetből, de kegyeletből; «mert mit is tehettem volna szebbet és jobbat sok szemén szedett drága gyöngyei helyett?»

Dugonics ezen regényének dialogizált formája csak serkentőleg hathatott az újjá ébredő játékszín irodalmi munkásaira, kik a kínálkozó alkalmat felhasználván, a regény népszerűségét, a színjátékokban szükkölködő magyar színpad czéljaira siettek kiaknázni.

Az 1792-iki műsoron Dugonicsnak egy darabja volt: Endrődy átdolgozásában az Arany pereczek. Etelka vagy a Megszomorított ártatlanságot 1793. szept. 11-én adták legelőször. (1793-ban 3-szor, 1794-ben 2-szer.)

Soós Márton Etelka történetének csak egy részét vitte a színpadra: az ármányt, melylyel házasságát törekszenek megakadályozni, egész Etelével való egybekeléseig. «Igy általesvén Etelka a sok méltatlan szenvedéseken — írja az átdolgozó a végső jegyzetben — azután kedves Eteléjével boldogul élt, jó darabig Magyarországon, azután pedig Karjelben. De a sok egybehalmozott rettenetes, félelem, halál, megsebesítés és más eféle igen szomorító körülmények birtanak engemet arra, hogy szomorú játék neve alatt adjam elő a történetet és ugyanazért itten szakaszszam végét.» Tekintve az elhullatott könnyeket és a sentimentalis helyzeteket; egyfelől a zsarnok apát, másfelől a szenvedő leánygyermeket, a tragikai összeütközés hiányát, Etelka történetét inkább az érzékeny játékok tágabb keretébe illőnek kell tartanunk.

Etelka szereti Etelét és viszont szerettetik. Egybekelésök elé csak egy akadály lép, Gyulának kétkedése Etele vonzalmának állhatatosságában. Hogy kételyeit eloszlassa, leírja nevét egy tiszta papirosra és átadja melléje még gyűrűjét is Etelkának azzal, hogy vigye el Gyulához. A gonosz apa azonban egészen másra tör. Az elhalt Hubának egy Világos nevű leánya van, ki halálosan szereti Etelét. Ezzel szövöttek, hogy Etelét számára megkerítse s így megfosztván Etelkát régi szerelmétől, Zalánfihoz, a bolgárok volt királyának fiához kényszeríthesse nőül menni. Huba ugyanis halálos ágyán írt levelében (mely Gyula kezei közt van) vagyonát Etelére hagyja és fölkéri végrendelete végrehajtóját Gyulát, oly meghagyással, hogy Világos leányának Etelével való egybekelését

mozdítsa elő tőle telhetőleg; Gyula aztán az Etele aláírásával ellátott üres papírosra egy nyilatkozatot kohol Etele nevében, melylyel kötelezi magát Világos elvételére. A fejedelem Zalán és a jelenlevők elálmélkodnak erre, Etele azonban a helyett, hogy felvilágosítaná a helyzetet, úzóbe veszi Gyulát, hogy megölje. Midőn újból visszatér Etele sikertelen útjából, Zalán fölfedi előtte a titkot, hogy Etelka nem Gyulának, hanem Árpádnak leánya s ikertestvére Zalánnak. Születésekor eltitkolták világra jöttét, mert Árpád azt tartotta, «hogy a kik kettőt szülnének, félrebillentők lennének.» Így került Gyula udvarába. Zalán csak arra kötelezi le «kegyelem vesztése alatt» Etelét, hogy a titkot legalább még ma ne árulja el. Hanza, Zalán hitvese arra figyelmezteti: «egy óra, egy szempillantat nagy változást okozhat, Gyula elszánta magában a gonosztságot, Zalánfi heves.» Itt a színdarab forduló pontja. Dugonics megszokott levél-koholásán, születési titokzatosságán, szóval az ismétlődő motivumokon fordul meg itt is a hős sorsa, mint pl. Toldiban, Macskási Juliánnában.

Gyula felhasználja az alkalmat, hogy Etelkát még ma összeházasítsa Zalánfival. Az erőszak nem igen akar sikerülni, de midőn Etelkával elhiteti Kádár a főpap, hogy a levéltitok fölfedezése alkalmával Etele maga is bevallotta Világos iránt való szerelmét, Etelka is elhatározza magát a nagy lépésre és egybekél Zalánfival. A lakoma után lakásába vonul Etelka, hogy öngyilkos legyen; Etele fogadása ellenére a nászjejen megjelenik és fölfedi előtte származása titkát. Gyulának tehát nem volna joga többé a kényszerítéshez, de leköti Etelkát az esküvés szentsége. E kétes helyzetben Zalánfi is megjelenik. Etele párbajra kél vele és leszúrja őt. Etelka látván a maga előtt elterülőt, reá borul, hogy csókjaival halmozza el. A haldokló feléje szúr s megsebzí Etelkát, ki félholtan melléje esik. Etele is mellé dől, sőt a lármára idejöttek közül Zoltán fejedelem is «lerogyik a többi mellé.» Szerencsére Toksares orvos lelket önt a félholtakba, kik Zalánfi kivételével új életre hozatnak.

Zalánfi áldozatul esik mint olyan, ki az atyai erőszakra maga buzdította Gyulát. Világosra nézve azonban, ki Etele levelét álnokságra fordította, csak azt rendeli el Zoltán, hogy álnokságát följegyezzék, «a késő maradék borzadva olvassa a *meghomályosított Világos* nevet.» Gyulának megbocsát Etele. Reá nézve elég csapás azon titok fölfedése, hogy Etelka nem leánya.

Soós Márton elég ügyesen hozta színre Dugonics regényét. A 2-ik felvonás pl. igazán dramaticus jelenettel végződik, mely legsebbe részét képezi a darabnak. Gyula kényszeríteni akarja leányát a lemondásra. Etelka ellenáll: azzal felel, hogy ilyenre egy valódi atya nem is képes; s midőn ezen nyilatkozatának sem látja sikerét,

föltépi ruháját s odakiált atyjának: «vedd vissza gyarló testemet, mellyet tőled vettem» . . . . Gyula erre (csaknem kétségbeesett ábrázattal) így kiált föl: Elszenvedhetetlen gyötrem! és leánya nyakába borul, mire a függöny legördül. A harmadik felvonást a titok fölfedése Etele előtt, a negyediket Etelka bevégzett egybekelése fejezi be. Kétségkívül külső ügyességre vall e csoportosítás; hogy jó szomorújáték nem vált belőle, ez nem annyira Soós hibája, mint a regényé, mely mindamelllett népszerűsége folytán még ezen formában is a siker garantiáját rejté magában. Ha változtat rajta, a közönség csak rossz néven vette volna kedvencz regényének a színpadon történt megcsonkítását, míg az eredeti tárgy megtartása mellett kellemes emlékek újultak meg benne a színpadra hozatal által.

A Magyar Játékszín első kötetének első darabja *A talált Gyermekek* vig-játék öt felvonásban: szabadon fordította Bárány Péter. Ezen vigjáték eredetije gr. Brühl Fr. A. Theatralische Belustigungen című gyűjteményének első darabja: Das Findelkind.

Ez volt az első darab, a melylyel — hosszú küzdelem után — 1792. évi május 5-én a magyar színjátszó társaság újra megkezdte mutatványait. A munkára nézve maga Endrődy jegyzi meg, hogy «nem lehet az érdemlett dicséretet mind a szerzőtől, mind a fordítótól megvonni. Örömmel is és teljes meglepéssel nézi az érdemes Magyar közönség e darabot a Játékszínben. Annál is inkább, mivel a Játszó személyek is álmélkodással tölték azt be.» Endrődy e nyilatkozata megnyugtathat az iránt, hogy a «Talált Gyermekek» korának egyik kedves darabja volt. Csaknem egy félszázaddal később még a budai színészek is egyszer előadják. (1833. XI/26.)

Tárgya tulajdonképen nem is vigjátéki tárgy. Dörgényi 18 évvel ezelőtt egy fiatal leányt anyává tesz. Az anya gyermekágyban meghal, maga Dörgényi, ki mint katona vitézkedik a török háborúban, nem veheti magához a gyermeket, de restel nyilvánvaló vallást tenni saját hibájáról is. Becsületes parasztemberek háza elé kiteszi gyermekét és a melléje helyezett írásban megigéri, hogy 18 év múlva vissza fog jönni gyermekéért. Ez a 18 év letelt és Dörgényi, mint nyugalmazott kapitány visszatér abba a faluba, hol leányából, Mariskából, Zsódos falusi bíró és Zsófi feleségének gondozása mellett viruló leány lett. Lakik ugyanott a faluban egy öreg óbester is: Zódi úr és ennek fia, ki beleszeretett a szép falusi leánykába.

Dörgényi titkát csak Tisztesi, az óbester fiának volt nevelője tudja — és Fitzondi a süket (!) oskolamester. Amannak maga a kapitány

vallja be azon kérelemmel, hogy közölje azt Mariskával. A talált gyermek titkát tehát a főszemélyek felfedezték volna s ezzel a 3-ik felvonás elejével a darabot be lehetne fejezni. De Fitzondi, ki úgy tudja meg a titkot, hogy a falusi bíró vele olvastatja el a kitett gyermek mellett talált levelet, a titoktartás ígérete daczára kész volna azt mindenkinek elmondani. Mindamellett csak Ferkónak, az úrfi inasának mondhatja meg. Ferkó közölvén szerelmes urával a titkot, ez Dörgényiben — a vetélytársat látja és párbajra hívja ki. A párbaj comicus körülmények közt dugába dől, s miután az úrfi is megtudja, hogy a vetélytárs tulajdonképen atyja szerelmesének, nincs többé semmi akadály, hogy egymáséi lehessenek Mariska és Jankó az óbester fia.*

Mint a személyek neveiből is látjuk, Bárány Péter magyarosítani igyekezett Brühl darabját. Históriai háttérül is a török háborút veszi. A falusi alakok magyarosak, kikenél igazi magyaros gondolkozást találunk. A nyugalmazott óbester és kapitány később typicus alakjaivá lesznek a magyar népszínműnek. Maga Fitzondi az első részeges kántor a magyar színpadon, ki süketsége folytán mindig új kellemetlen félreértés comicus áldozata lesz; az ő deákos műveltségének folytonos fitogtatásával szintén a népeletből vett magyar alak. Az íráshoz nem konyító falusi bíró és Zsófi felesége szintén abból a fajtájából valók a magyar népeletnek, melylyel később oly gyakran találkozunk a magyar nép-színműben. Szóval a Talált Gyermekben — ott találjuk első nyomait a magyar népszínműnek. Hogy a darab nem élénkebb menetű, hogy a comicumot tisztán a mellékalakok képviselik, ez az eredetinek hibája és ezen Bárány nem tudott segíteni. De a mi tőle van — a darab magyarosítása — oly sikerült munka kezdetnek, hogy szinte sajnálni lehet, hogy ezen a téren többet nem producált.

Debreczeni Bárány Péternek csekély körű irodalmi működése a mult század utolsó tizedére esik. Ezen színdarabján kívül még két munkáját találtuk megemlítve:

* Az első előadás szereposztása a következő volt: *Zódi* (Varsányi Ferencz), *Ennek urfia* (Láng János), *Tisztes* (Pap Gábor), *Gondosi* (Rózsa Márton), *Fitzondi* (Sehy Ferencz), *Ferkó* (Bagolyi Antal), *Zsodos* (Pesti László), *Dörgényi* (Kelemen László), *Zsófi* (Termetzky Fanni), *Trézsia*, helyesebben Mariska (Moór Anna), *János* (Pataky Benedek). A Magyar Hirmondó egykorú tudósítása szerint ezen előadók mind «kiváltképen való módon kimutatták magokat.»

1. Magyar anyáknak az Ország Gyűlésére alázatos kérések. Pest, 1790. 8-r. 32 l.

2. A köznép megvilágosodásáról stb. Ewaldból fordítva Bécsben, 1791. 8-r. 154 l.

A Tudományos Gyűjtemény (1829. év IX. k.) a róla írott necrológiában megemlíti, hogy az ismeretes író — ki mint több megyék táblabírája Új-Aradon 66-ik életévében, július 10-én halt meg, folyóiratának is dolgozótársai közé tartozott. Jelentősebb dolgozataira azonban ott sem akadhatunk. Nevét kétségtől nem ezen dolgozatai fogják föntartani, hanem a «Talált Gyermekek», mint a melynek előadása a magyar színészet történetének egyik nevezetesebb mozzanatával esik össze, és mint a mely egyes alakjaiban a későbbi népszínmű csiréit rejtí magában.

A «Magyar Játékszín» című gyűjteményben, SIMAI KRISTÓF, Kegyes Oskolai Pap, «ama magyar Plautus», mint őt Endrődy János nevezi, két darabjával van képviselve, az egyik *Zsugori*, telhetetlen fősvény ember. «Vig Játék öt felvonásokban, melyet S. K. ama híres Frantzia költő, Molière után készített (az I. k. 2-ik dbja); a másik a *Házi orvosság* Vigjáték három felvonásokban, melyet S. K. Weise után készített» (a IV. k. 4-ik dbja). Egyik sem fordítás, hanem magyarosítás, még pedig nemcsak a személyek neveire, hanem a színhelyre nézve is.

Zsugori, II. Leopold császár idejében játszik, midőn a «pártütők» Magyarországot tüzzel-vassal pusztítván, a pestmegyei Némedi községet is feldúlták. Gyolts István nevű nemes emberre «igaz Fejedelméhez viseltetett hűsége miatt» annyira reátört az ellenség, hogy kénytelen volt Némedi helységet ott hagyni és csekély vagyonkájával, feleségével és két gyermekével Esztergom felé menekülni. Egy erdőben (meg akarván pihenni több társával) megtámadja őket a pártütők egy csoportja. A támadókat sikerül ugyan megszalasztaniok, de Korlát nevű fia «látván a nagy veszedelmet» elfut az erdőbe, ott el is téved és nem tud többé visszatalálni szüleikhez. Majd Pataházán «egy jószívű jámbor emberre akad» az árván maradt Korlát. Midőn nevelő-atyja meghal, «Korlátnak is kitelt a zsoldja» és távoznia kell Pataházáról. Egy kereskedő utasítására Rév-Komárom felé tart, hogy ott szüleit feltalálja. Útközben Zsuginak, a «rút fősvénységű gazdag embernek» Krisztina nevű leányát kimentí néhány pártütő kezei közül, kik őt «fertelmes indulattyoknak tárgyává akarnák tenni.» Krisztina halából felajánlja szívét Korlátnak; de hogy a kemény szívű ipának is könnyebben a szívéhez férhessenek, megállapodnak abban, hogy Korlát Zsuginhoz áll szolgálatba.

Ezek volnának a vígjáték magyar tárgyú előzményei, maga a vígjáték cselekménye Rév-Komáromban folyik le. Ott pedig már együtt vannak Némédi Gyolts István, mint alföldi nemes ember, ki megúván az élet egyedüliségét, a házasságra szánja magát öreg napjaira és Zsugorinak jóvoltából Krisztina férjeül lesz kiszemelve. Az apa ekként saját fiának válik vetélytársává. A Némédi család harmadik töredéke, az anya és leány is (kikről nem tudjuk, hogyan szakadtak el az apától) ott vannak és a szegény Emilia már-már azon a ponton van, hogy Rosinka kerítő asszony segítségével Zsugorinak neje legyen; csak hogy Zsugorinak Fülöp nevű fia régen eped Emiliáért és neki sikerül végre is megnyerni Emilia kezét.

Midőn az eljegyzésre készülnek, ekkor hírül veszi Zsugori, hogy a kertben elásott kincsét ellopták. Korlát ezalatt, nehogy Krisztina eljegyeztessék az Öreg Némédivel, összeesküszik kedvesével. Zsugori kétségbe van esve kincse miatt s már Josát (a szakácsot és inast egy személyben) kezdi a lopással gyanúsítani. Ez bosszúból Korlátra fogja a lopást, ki éppen jön, hogy elmondja a megtörtént egybekelést. Zsugori minden mentséget, a mi elrabolt leányára vonatkozik, az elrabolt kincsekre értvén, egyik zavarból a másikba jut, s midőn a valót megtudja, elsiet, hogy a törvényszolgát elhozza, ki Korlátot vasra verje. A legkritikusabb helyzetben — már Némédi is megjelenik az eljegyzésre — végre földerül a származás titka; a pénzes fazék is megkerül s miután Fülöp azt csak úgy adja vissza atyjának, ha lemond Emiliáról, ez a pár is egymásé lesz. Zsugori túlboldog pénze megkerültén s miután Némédi még a törvényszolgát kielégítését is magára veszi, Zsugori már csak azzal gondol, vajjon nincsen-e hía megkerült pénzének?

Nem akarjuk fejtegetni, vajjon SIMAI Molière Fösvénye vagy pedig ennek egyik német átdolgozója után készítette színdarabját. Annyi elvitázhatatlan, hogy az átdolgozást e kor egyik legsikerültebb munkájának kell tartanunk. Zamatos, élvezetes magyarság jellemzi párbeszédeit. Személyeinek magyar karaktervonásai által egy idegen tárgyú színdarabot oly ügyesen változtat át magyarra, hogy az egykorú közönség előtt bizonyára az eredetinek hatását tette a hallgatóságra. Az erkölcsi tanúság ekként közvetlenebbé vált. A mit a francia nevű személyek csak félig értek volna el, azt *Gyolts István* és magyar környezete nagy diadallal vihette keresztül.

SIMAI magyarosítását annyira megszokta a közönség, hogy évtizedekkel később, midőn Döbrentei újra lefordítja a Fösvényt, szintén magyar nyelvű szereplőket alkalmaz. A vígjáték nemesítő hatását ekként mind a ketten biztosabban hitték ily eszköz-

zök segítségével elérhetőnek. A kezdeményezés dicsősége SIMAI KRISTÓF-é.

A *Házi orvosság*, mely SIMAI saját bevallása szerint nem az ő tollából költ, «hanem ama munkáiról ismeretes Weise (helyesebben Weisse K. Fr.) költőnek furcsa elméjéből», nem mondható oly sikerült átdolgozásnak, mint a Zsugori, bár a magyar színpadnak nagyon sokáig szintén repertoire darabja maradt, úgy hogy még a budai korszakban is kétszer adták elő. (1835. II/5 és 1837 II/5 ily cím alatt: *Házi orvos v. a lábszíz haszna*). Eredetileg énekes vígjáték volt, de mivel a magyar játékszín csak «esztendő korát élte s így annyira nem léphetett, hogy nemzetünk nyelvén mesterségesen éneklő személyekre szert tehetett volna», SIMAI a nem szükséges énekes részt kihagyta vagy a verseket prózával helyettesítette.

A szereplő személyek ebben is magyarok. Boritzky Dani vargamester a lábszíjat kelletténél többször használja jóra való felesége ellen, ki őt csakis a túlságos boritaltól akarja megóvni. Kegyesdi Pál «kastélyos» úrnak ellenben, ki áldott, jó ember, egy kegyetlenül dühöngő rossz feleséget juttatott a sors. Weisse szerint a legjobb házi orvosság a lábszíz volna, csak hogy az a baj, hogy ebből éppen annak jut ki, a ki a legkevésbé érdemelne meg. Kegyesdi sokkal jámborabb ember, sem hogy képes volna egy ily erélyes intervencióra. A bajon úgy segít a vigjátékiró, hogy egy szemfényvesztőt, Alakosit kerít elő, ki útját elvétvén, épen akkor kér éjjeli szállást, midőn a hirtelen hazaérkező Kegyesdiné a távollétét mulatásra használó cselédeket kegyetlenül megveri. Alakosit kiutasítják — de a férj megkönyörül rajta és a vargához utasítja, hol majd az erdőbíró által szállásáról fog gondoskodni. Itt aztán elhatározza a szemfényvesztő, jutalmul az elkínzott férjnek és a méltatlanul ellábszízjázott vargánának, hogy a két asszonyt fölcseréli. Boritzkynéből a kastélyos neje és Kegyesdinéből a varga felesége lesz egy napra. Boritzkynak sikerül is — azon hiszemben, hogy a saját feleségéből veri ki a nagyzás hóbotját — Kegyesdinét kigyógyítani, ki aztán teljesen átalakulva tér vissza férje házába.

SIMAI szerint a darab józan erkölcsre, csendes jámbor életre tanít és tükör-példát mutat. «A ki belé tekint és követi, hasznát veheti» — de mégis egész naivitással hozzá teszi, hogy tulajdonképen a darab morálja az idegen asszonyoknak szól. «Oda felé értsék azért a Magyar Asszonyosságok. Ha ki azomban, FALUDI-val szólván, azon képnek mássa, jobb erkölccsel kendőzzék.» Távol áll tőle, mert se külső okok, se benső szíve járása nem kényszerítik arra,

hogy egyebet akarjon, mint tréfa nevetéssel javítani az erkölcsöket. Ez a mód a felebaráti szeretettel sem ellenkezik.

SIMAI nem akart vagy tán nem is tudott volna Weisse tervén változtatni, a deus ex machinát — Alakosit — megtartotta s így házi orvosságul olyan szert ajánlott ő is, mely csak külső alkalmazás által mutatja föl az óhajtott sikert. Azzal nem gondolt, vajjon e szerencsés véletlen által előidézett változás elegendő volt-e arra, hogy egy rossz asszony egész jellemét gyökeresen átalakítsa?

A mi eredetiség van a darabban, az egy mellékalakra vonatkozik: *az első cigányra a magyar színpadon*. Vak Sandi egyelőre nem mutatja egyébben faja sajátos tulajdonait, mint hogy a vigadóknak szívesen elősegíti örömét, kénytelen megosztózni a részökre kijáró ütlegekben s ha ismét víg nap derül, szívesen feled mindent a gyakori és nagy kortyokért. Nagyon is episod alak ugyan — de mutatja, hogy SIMAI-nak volt érzéke a magyar népelet iránt s bár a cigány-jargont nem viszi még vele a színpadra, példát mutatott arra, hogy a hazai speciálításokról sem kell a színpadon megfelekezni.

Nyelvezete magyaros, jó ízű, de nem egy helyütt durva, sőt néhol határozottan illetlen, úgy hogy csodálnunk kell, miképen tarthatta egyházi ember színpadra illő kifejezéseknek az ilyeneket: koslatni; csárdából való lotyó; mit döglesz már annyit; ne morogj hát kutya pára; inkább a süvegembe mocskoltak volna stb. stb. Sőt Boritzky azért nem bocsátja feleségét máshova, nehogy valaki — sógora legyen! Ízlés tekintetében tehát elég kívánni valót hagyott hátra a Házi orvosság; erkölcs tekintetében sem lehetett oly tükör, mint a minőnek SIMAI képzelte. Mindamellett érdekes emléke a kornak, mely sokáig gyönyörködött előadásán. És azt hisszük, nagy része volt e hosszú népszerűségben annak, hogy a magyar népelethez oly közel álló s így durvaságaikra nézve is enyhébb bírálat alá eső személyek hirdették a házi orvosságnak akkoriban bizonyára eme nem éppen szokatlan módját.

A Magyar Játékszínnek kétségkívül legélénkebb menetű darabja a *«Kiki saját háza előtt seperjen. Vig játék egy felvonásban. Fordítatott Szomor Máté által.»* (III k. 1 db.) Ez is ott szerepelt már a magyar színpad műsorán 1792-ben (először július 22-én adták elő). Ügyesen írt bohóság, melynek eredeti szerzője nagyon jól érthetett

a hatásos színpadi dialogus szövéséhez. Személyei élénk, gyorsan perdülő párbeszédet folytatnak egymással s így az érdeket az utolsó jelenetkéig föntartják. Monologot csak egyet találunk benne és ennek is comicus volta annál frappansabb, mert a következő jelenet hatalmasan meghazudtolja annak őszinteségét.

Rontó prókátoruram özvegy ember, ki leányát kolostorban neveltette. Ő a megtestesült morál — látszatra. Egyelőre azonban e szigorú erkölcsi elveknek áldozatul dobja oda Zavarfyt, patvaristáját, ki víg fia s bár pontosan teljesíti a reá bízott dolgot, mégis örömet hódol szabad óráiban bornak, szerelemnek, kártyának. Az éjjel sem aludt otthon. Rontó mindent megtudott és elhatározza elbocsátását. Zavarfynak szerencsétlenségére éppen akkor toppan be a prókátor úr, midőn Erzsók gazdasszony ajkára egy csókot nyom. A pohár csordultig megtelt — Zavarfynak távoznia kell, miután végig hallgatta főnökének erkölcsi sentenciáit. Épen jókor jött barátjának, Ártatlanszkynek levele, melyben egy ifjú embert recommendál neki Árvamegyéből. Ez fogja tehát póreit (és valószínűleg leányát is) jutalmul kapni, nem pedig Zavarfy.

Időközben megérkezik Tsipkevits, az ajánlott tót patvarista is, more patrio — talpon. Az egyezés létrejön — Zavarfy elveszettnek tekinthető. Az ügyes patvarista azonban nem hiába készül prókátorságra. Ismervén főnökét, a ki titokban valószínűleg nem lehet jobb a deákné vásznánál — a saját hálójában készül megfogni. Mint hajóskapitány éppen abban a szerencsés pillanatban toppan be a szobába, midőn Rontó térden állva szerelmet vall Erzsóknak. Az első pillanat tehát nagyon kedvező Zavarfyra nézve — annál kellemetlenebb Rontóra. Homloka azonban kiderül, midőn a hajós kapitányban dús előleggel dobálódzó kliensre akad. (Zavarfy pénze az estéli kártyanyereségből származik.) Egy ilyen peres félt természetesen illik megbecsülni. Tokajit hozat föl a pinczéből, sőt még ostáblázní is kezd felével. Itt a szerencse annyira kedvez Zavarfynak, hogy elnyeri Rontótól még — a prókátorságot is. Zavarfy azt kívánja, hogy a visszaadott prókátorságért cserébe adja neki a leányát, és aztán eláll keresetétől. Rontó tréfára veszi a dolgot, mert hiszen hogy lehetne anglus kapitányból magyar prókátor! Ebben a pillanatban leveti álarczát a hajós kapitány és a rászédett prókátor kénytelen belenyugodni abba, hogy az ügyes Zavarfy legyen utódja és veje.

A darabból levont tanulság «előbb sem mint a szomszéd házát meszeljük, kiki a saját háza előtt seperjen», a nevetőket Zavarfy pártjára fogja téríteni, bár nem bizonyos, vajjon megtartja-e abbéli ígérését, hogy se játszani, se inni nem fog — de még Erzsókot sem fogja megölelni? Zavarfy saját nyilatkozatában: «a legokosabb ember is elfelejti néha magát», azonban befoglaltatik a jövőre szóló mentség is.

A darab fordítója (eredetijére nem tudtunk reá akadni) Szomor Máté, magyar társaséleti alakokat szerepeltet munkájában. Köztök a legsikerültebb Tsipkevits episod alakja. A tót patvarista, kiről azt írja a volt princípális: «ő olyan mint a barom — a munkára . . . ki se nem eszik, se nem iszik, míg a dolgát be nem fejezi!» Telve alázatossággal kész mindenre; a ki bár tutajon jött le, elhatározta bizonyára magában, hogy úrrá lesz. Hiszen a levélben is az áll, «úgy tudja a princípálisokat beretválni, hogy a szemek is könnybe lábadnak.»

Tsipkevits, ki tótos dialectusban is beszél, első ízben viszi a magyar színpadra fajának comicus vonásait. Az első színműirők közül tehát úgy látszik nem egynek határozott érzése volt az iránt, mit és mi módon kelljen az idegen tárgyú darabokba fölvenni, hogy azok magyaros ízt kapjanak. Szomor Máté főszemélyekül a prókátort választotta patvaristájával; a magyar társas életnek olyan speciális alakjait, melyek egyetlen más nemzetnél sem bírtak oly népszerűséggel, mint nálunk. Fordítását becsesnek kell tartanunk, mert eltekintve attól, hogy egy darabbal gazdagabbá tette a magyar színészet akkor nagy szükségét szenvedő műsorát, egyúttal oly valamit nyújtott ügyes átdolgozásában, hogy kellemes csalódásba ejthette a magyar hallgató közönséget, midőn az a magyar társas életnek megszokott, jól ismert és így szívesen fogadott alakjait üdvözölhette a színpadon. A magyar színészet népszerűvé tételén az eredeti darabok mellett az ily fajtájú sikerült átdolgozásoknak kiváló érdemek volt. Népszerűségek, kedveltségek mellett szól az a körülmény, hogy csaknem egy félszázadig megmaradtak a műsoron.

A «*Pósta-kotsisok* avagy a Menyasszony nélkül való Laka-dalom, víg játék öt felvonásokban» (III k. 3 db.), melyet SÁGHI FERENCZ fordított SCHIKANEDER Die Postknechte cz. darabja után, sem tárgyánál, sem feldolgozásánál fogva nem áll a «Zsugori», «Házi orvosság», vagy a «Kiki saját háza előtt seperjen» című átdolgozások színvonalán. Tárgya egy nagyon közönséges cselszövény, mely csak a véletlennek szerencsés találkozása folytán ér jó véget, feldolgozása pedig csupán egyes alakokban mondható magyarosnak. Maga a postakocsizás, vagy mint SÁGHI mondja a «szorgalom-kocsin» (diligence) való járás nem volt nálunk oly népszerű intézmény, hogy a német helyzeteket könnyen lehetett volna a magyar viszonyokra

alkalmazni. Bármint írja is elő, hogy a postakocsisok — Miska és Gyuri — «a beszédet igen együgyűen teszik és parasztosan ejtik ki a mondásokat,» mégis mind végig megérik rajtok az idegen íz. A törekvés azonban SÁGHI-nál is meglátszik, mert bár a postamesterből, ki egyúttal koreshát is tart, meg a feleségéből, továbbá az Egy utazóból (ki később mint a helytartó siet a csomót hivatalosan megoldani) nem tud a magyar viszonyok közé jobban beillő személyeket alkotni, addig a nótáriusban, Semmiházy Sigismundusban és a basáskodó új tisztartóban igazi magyar társaséleti alakokat visz a színpadra.

A darab meséje röviden a következő. Az új tisztartó a postamesternevel és Örzi leányával éppen lakodalomról érkezik haza, azzal a különbséggel, hogy a menyasszony, Seres Gábornak Nánicza leánya, megszökött a vőlegénye elől és az egybekelésből nem lett semmi. A tisztartó hamar vigasztalódik és még a postakocsiban megkérte a nagyrálátó postamesterne Örzi leányának a kezét. A postamesterne egész boldogan reáállt a vásárra, de a postamester nemcsak hogy visszautasítja a kérést, de ki is tiltja házából. Neki van oka e szigorú fellépésre, mert tudja, hogy mily galád eszközökkel juttatta tisztartó elődjét, a becsületes Fenyvesit koldúsbótra. Az új tisztartó fenyegetőleg hagyja el a házat. De hogy is adná beleegyezését a postamester egy ily házasságba, midőn tudja, hogy Ferkó, a derék postakocsis, szereti Örzikét. Ekkor egy levél érkezik az öreg Fenyvesihez, melyben értésére adják, hogy fia a katonaságtól megszökött. Ez a szökött katona pedig nem más (szerencsére senki sem ismert rá!), mint Ferkó! Miután a tisztartó is megtudja a nótáriustól, hogy a postamester szökött katonát rejteget, elérkezettnek látja az időt, hogy bosszút álljon rajta. A postamester azonban maga utazik Ferkóval a regimenthez, hogy ha kell, félvagyona árán is kimentse őt a bajból. Utközben eltörik a szekér kereke, a postamester a közeli faluba küldi Ferkót a molnárhoz, hogy kereket kölcsönözzön tőle. Ferkó eltéved az erdőben, ott a tisztartó hajdúja elfogja és vasba verve hozza, mint szökött katonát urához. A tisztartó maga akarja őt elszállítani, de előbb jelentést fog tenni az udvarhoz, hogy a postamester Ferkójával együtt a «szellős palotába jusson». A foganatba vett kihallgatás rossz fordulatot vesz, mert Ferkó az apja sorsa felett való elkeseredésében szemrehányást-szemrehányásra halmoz s tán meg is ölné a tisztartót — ha Örzi ke a kétséges pillanatban ott nem terem. Ezalatt megérkezik a postamester is, ki a kocsisaival szerencsésen kiszabadítja Ferkót a tisztartó körmei közül.

A két utolsó felvonás csak elnyújtása az egy helyben mozgó cse-

lekménynek. Végkifejlése az, hogy a postamester Lajos fia, ki időközben — a család tudta nélkül — katona lett, ugyanazon század hadnagya, a melyből Ferkó megszökött. Ő pedig tekintettel az öreg Fenyvesi szomorú sorsára, még a megszökés előtt kivette Ferkó szabadság-levelét.

A tisztartó is elnyeri büntetését, mert midőn ő azt hiszi (mitsem tudván a dolgok illetén kifejléséről), hogy nem csak a szökött katonát kerítheti hatalmába, de a postamesternél tartózkodó rejtélyes utazót is, ekkor fölfedezi magát ez a rejtélyes férfi, ki nem más, mint az új kanczellár, ki eljött, hogy a derék Fenyvesit igaz jogaiba helyezze vissza. A vége kettős lakodalom, mert nemcsak Ferkó és Örzse lesznek egymáséi, hanem Lajos és Nánicza a megszökött menyasszony is, kit az alkanczellár «mint gyenge edényt az országútról vett magához.»

Mint fentebb is említtük, a nótárius, az ő deákos tudálékoságával sikerült személye az átdolgozásnak. Sikerült nemcsak színpadi, hanem magyar társaséleti szempontból is, mert jó caricaturája a kor ósdi, deákos honoratiorjainak, kik még nem tudtak a hagyománynyal szakítani és a társasélet magyaros voltát meghazudtolták folytonos deák beszédjökkel.

SÁGHI tudatossággal alkalmazta a caricaturát és ez az, a mi átdolgozásának első kiváló érdeme. Már az előszóban fájdalmasan emlékezik meg arról, hogy mennyire elhanyagolta nemzetünk a deák nyelv kedvéért az édes anyanyelvet, pedig «az anyai nyelv igazi előmozdítója a nemzet virágzó boldogságának.» Hivatkozik Európa műveltebb nemzeteire, kiknél a homály akkor kezdett oszlani, midőn tulajdon nyelvökön «a pórságig kiterjedhető módon» kezdték a tudományokat művelni. Elismeri, hogy a homály kezd már nálunk is oszladozni. A nemzet kedvelni kezdi a budai játszósínt is. Jellemzőleg folytatta azonban :

«Vajha jobban kedvelnéd s ízelelnéd meg azt nagyobb mértékben, minden rendüekkel, leginkább pedig szép nemeiddel . . . . Vajha íróid is, valamint a szép és mély, úgy a gyönyörködtető tudományok körül, szorgalmasabban forgatnák tollaikat s a *hanyatló Társaságot*, ezzel neki új életet adván, segítenék elő kellemetes, szép darabokkal s *Hatalmasid pedig emelnék tartós állandóságra.*»

Ily lelkesedés a hazai nyelv mellett nagyban közremunkálhatott arra, hogy a deákos tanúltság a Notáriusban nevetségessé vált.

SÁGHI még ennél sem állapodott meg. A nótáriust keveselhetette. De tán attól is félt, hogy nem igen fogják megérteni a czélatot. Azért még egy külön monologot mondhat el a nótáriussal

szembeállított postamesterrel, ki ugyan nincsen a magyar társas-életből véve, de azért hazafias érzelmű férfit, ki a deákoskodást ki nem állhatja.

«Magyar hazánkban — így szól az I. felv. 5. jelenetében — magyarul beszélünk s kövessük más nemzetek példáját, kik tulajdon nyelveken építik boldogságukat. Lám öt-hat esztendő óta áldozunk fel ennek a holt nyelvnek (a latinnak) tanulására, s még akkor is tökéletesen nem értjük, a meddig anyai nyelvünkön jó messze, egész a mélységes tudományoknak titkáig léphetnénk. Én nem sokat tudok deákul, megvallom, de nem bánom, ha azt is elfelejteném, a mit tudok. Mert, mihent ezt elfelejtem, *tudom* azt, hogy elfelejtettem, a melynek tudásában talán én is és mások képzelik sikertelen okosságukat — és így tudom, *hogy egy előítelttől megszabadultam*. Ez deákul tud (a nótáriust érti), tehát okos ember! azt mondják sokan; (nevet) *az volt ám valaha*, de ma nem! Sok deák szamarat láttam én életemben — ellenben pedig sok okos embert, a ki egy szót sem tudott deákul.»

Ez a kifejezéseiben egy kissé drasticus, felfogásában naiv nyilatkozat minden egyszerűsége mellett is jellemzi a kort, melynek drámaírói minden megengedhető eszközzel küzdtek a magyar nyelv ügyében. Nem tévedünk, ha SÁGHI második érdeméül azt tekintjük, hogy nemcsak személyeinek caricaturája, hanem azok apológiái által is hatni törekedett a közre. Ha Gombos «Esküvésének» ismert jelenete még a budai korszakban sem tévesztette el hatását: a Pósta-kocsisok említett jelenetéről is föltehetjük, hogy szintén hatást tehetett, s nem egy hallgatóban ingatta meg a deák nyelv iránti nagy tiszteletet. Korának viszonyait tekintve, ebből a szempontból SÁGHI művét, gyöngéi, illetlenségei mellett is kiváló elismerésre kell méltónak itélnünk.

A Magyar Játékszín magyarosított darabjai közül a legkevésbé sikerült *A szerencsétlen Al-Kanczellár*, szomorkás játék öt felvonásokkan. Németből fordította ifj. ZSITVAY FERENCZ (II. k. 2. db.) Siralmas, érzelgős tárgy, hihetetlen személyekkel és nevetséges helyzetekkel.

A főkanczellár szereti az alkanczellár Trézsi lányát, ki Hegymegyei könyvtári tiszt szerelmese. Amaz megbuktatja különben is veszedelmes vetélytársát az által, hogy egy nevezetes pörből, melyet a hercegi ház egy markgraffal folytat a gréfentöldi uradalom iránt, ellopja azon bizonyító iratokat, melyek által a hercegi házra kedvezően lehetne a pört eldönteni. Az alkanczellár kegyvesztett lesz és teljes nyomorba jut.

Ebben áll szerencsétlensége. Pengőházi, az alkanczellár, az emberek ideáljának van feltüntetve, kit mind e szerencsétlenség nem tud megalázni. Őt azonban nem a küzdelem kergeti a bukás szélére, hanem az ármány, melyet ellene szőnek. Olyan szenvedő lény, kit a szerencsétlen véletlen buktat meg és a szerencsés véletlen emel föl a nélkül, hogy cselekvő része volna akármelyikben. A tulajdonképeni cselszövő a főkanczellár. Az ő kezében központosulnak azon szálak, a melyek segítségével egy közönséges udvari cselszövény őt felvonás terjedelmére elnyujtható. A herczeg a félrevezetett fejedelmet, fia az ifjú herczeg a jótékony gondviselést képviselik.

A főkanczellár unokája, báró Forrási (ki Pengőházinak Manczi nevű leányát szereti) minden bizonyító eszközt Hegymegyei kezébe szolgáltat, ez azonban elég ügyetlen, hogy elfogatni engedje magát. Hegymegyei megfosztatik az összes bizonyítékoktól, sőt száműzésre is ítélte-tik. A főkanczellár saját unokáját elzáratja, Pengőházit pedig, egy megvásárolt váltó alapján a börtönbe akarja záratni. Ekkor Trézsi föláldozza magát atyja kiszabadítása érdekében és a főkanczellárhoz megy, hogy kezét ajánlja neki. A nép föllázad, Trézsi az egybekelés előtt megszabadul és az ifjú herczeg gondviselésszerűleg megjelen az elhatározó pillanatban, hogy a főkanczellár helyébe — Pengőházit helyezze vissza.

Mint a tárgy is mutatja, ifj. ZSITVAY szigorúan megmaradt ismeretlen szerzőjű eredetije tárgyának lényege mellett. Magyar nevű személyei, egy magyarokul teljesen érdektelen helyzetben, teljesen ismeretlen viszonyok közt szerepelnek, oly annyira, hogy a neveken kívül minden az idegen viszonyokra vall. De az egész átítható élmelygős sentimentalizmus is ellenkezik a magyar karakterrel. Manczi az ő gyorsan gyógyuló örülési rohamaival, Trézsi az ő édeskés szerelmével és önfeláldozásával nem magyar leányok.

ZSITVAY maga is fordításnak mondja művét s úgy látszik nem praetendálja az átdolgozó nevezetet. A fordítást értékében minden-kép emelné azonban két körülmény, ha t. i. jól és érthetően volna fordítva. Sajnos, hogy ezen kettős hiánya még inkább leszállítja a darab értékét, mely tárgyánál fogva sem érdemlette meg a reá fordított munkát oly időben, midőn a magyar színpad igazán hiányt szenvedett nemcsak eredeti művekben, de jóra való fordításokban is.

II.

Az Erdélyi Játékos Gyűjtemény. — A két gyűjtemény összehasonlítása. — Barcsai László fordításai. — A «Rablók» első fordítói (Barcsai, Darvas) — Barcsai «fordításai szabadon». — A gyermeki szeretetnek ereje. — A jártas-költés vőlegény. — Boér Sándor IV. Lászlója. — Az óbester — A nemes jóltevő. — Ki légyen ő? — Boér fordításai.

Egy évre az ENDRÖDY-féle Magyar Játék-Szín első kötetének megjelenése után Erdélyben is egy hasonló célú vállalat indul meg: az Erdélyi Játékos Gyűjtemény.* Nincs határozott nyoma, hogy amannak behatása alatt jött volna létre. Bármily valószínűnek is látszanék ezen föltevés, nem tartjuk azt elfogadhatónak, mert hisz akkortájt Erdély nemcsak közjogilag, hanem irodalmilag is egy Magyarországtól külön fejlődéssel bíró statust képezett. Az erdélyi viszonyok és a magyarországiak közt éppen a színészet ügyében nagy volt a hasonlóság s így valószínű, hogy hasonló viszonyok között egyidőben hasonló vállalatok jöhettek is létre — egymástól függetlenül.

A két gyűjtemény közt egyébként is nagy különbség van. A magyarországinak programját nem ismerjük, az erdélyiét a gyűjtemény megőrizte. Az 1792-ben keletkezett erdélyi Nemzeti Játzó Társaság adta meg a kiadóknak azon ösztönzést, «hogy egyfelől ezt elfogyhatlan munkákkal segítsék, másfelől pedig az olvasást szeretők a könyvek szűk voltát ne panaszolhassák.» E szerint a színpad érdekei mellett az olvasó közönségéét is szem előtt tartották. Négy szakaszra tervelték a munkát olyképen, hogy évnegyedenként 1—1 szakaszt óhajtottak 6—6 színdarabbal közrebocsátani. Hat

* Kolozsvárott nyomt. Hochmeister Márton I. K. Dicast és priv. könyvnyomtató betűivel, II. szakaszban és minden szakasz 2 drbban s így összesen 4 kötetben.

«német forint» előfizetési árért minden előfizető évenként 24 darabot fogna kapni.

Az erdélyi irodalompartolásra azonban nem mondható dicséretes dolognak, hogy az «első előfizetés oly kicsiny számmal esék meg, a milyent csak gondolni lehet.» A kiadókat mindez még sem rettentette vissza attól, hogy az első szállítmány szétküldését októberre meg ne ígérjék.

A kiadók válogatott darabokat helyeztek kilátásba; részben eredetieket, nagyobb részben pedig olyanokat, melyeket a bécsi játékszínen is tökéletes megalégedéssel fogadott a közönség. «Fordításainkban nem a szókra, hanem a dologra vigyázunk szüntelen, csak az forogván előttünk, hogy munkáinkat *mind a játzsásra könnyebbé, mind pedig a nézők és olvasók előtt kellemetesebbé tehessük* .....»¹

Előttök is a zínyszerűség volt a főczél; mintául pedig a bécsi játékszín darabjait vették, mint a melyeket az utazó német színtársaságok Erdélyben is divatba hozni törekedtek. «Gyámolítsuk — írják egy más helyen² — a nemzeti játszó társaságokat, olybá nézvéen azokat, mint a nyelvet pallérozó, az erkölcsöt jobbitó, az ízérzést nemesítő és az időtöltés határait szélesítő tárgyakat.» Ez a törekvés azon fonák felfogás fölötti diadalt jelentette egyúttal, «hogy a magyar nyelv nem való a játszó színre.»

Az Erdélyi Játékszín kiadótól sajnálni lehet, hogy ENDRÖDY gyűjteménye mintájára nem függesztették munkájukhoz az erdélyi játékszín történetét. Pedig, mint magok is vallják, erről bővebb rajzolatot készítettek, «de ez már másuvá a kiadás végett elküldett.»³ Ekként még az erdélyi első színjátszó társaság keletkezési körülményeire sem mondható gyűjteményök oly értékesnek, mint az ENDRÖDYÉ. De egyébként is annak az értékén alul áll. A benne közlött darabok száma (11 db) csak hárommal kevesebb az ENDRÖDY gyűjteménye darabjainál, e 11 darab sem változatoság, sem tartalom, sem feldolgozás tekintetében nem mérkőzhetik amazéival.

Tulajdonképen csak két író szorgalmának gyümölcsei vannak

¹ L. XI. lap.

² IX. l.

³ IX—X. l. Sajnos, hogy e küldeménynek nyoma veszett.

benne letéve: BARCSAI Lászlóé, Kolosmegye alispánjáé és K. BOÉR Sándoré, az erdélyi főkormánysszék egyik tisztviselőjéé. Amattól 5, emettől 6 db. Az általok közlött 11 darab megválasztatása szintén nem mondható kielégítőnek, mert 3 vígjáték, 4 érzékeny és 4 szomorú játékkal áll szemben; eredeti 3, átdolgozás szintén 3 van benne, a többi 5 pedig fordítás; a fordítások mind németből készültek. Az alább¹ mellékelt kimutatás a két gyűjtemény közti különbséget áttekinthetőbben fogja feltüntetni.

A gyűjtemény legértékesebb két darabja Barcsaitól van; az egyik: «*A tolvajok*, egy szomorújáték öt felvonásokban, szerzette Friedrich Schiller, fordította B. L.» (II. sz.; I. db. VII.); s a másik a *Jártas-költés völegény* (melyet alább részletezni fogunk).

Schiller darabját nem a fordítás jósága avatja föl a gyűjtemény legértékesebb darabjai közé. A munka azért becses, mert jele annak, hogy honfiaink a távol Erdélyben is figyelemmel kísérték a német irodalom kiválóbb termékeit s a megszülető magyar színpadot gazdagítani törekedtek egy annyira népszerű színmű lefordítása által, mint a minő Schiller említett színdarabja volt.

A sajátságos véletlen úgy akarta, hogy a BARCSAI erdélyi fordításával egyidőben e darabnak egy magyarországi fordítása is napvilágot lásson ily címen: «*A hegyi Tolvajok vagyis Latrok*, szomorújáték öt felvonásban, szerzette Schiller, fordította Nagyréti DARVAS JÁNOS. T. N. Abaúj vármegyék Ord. Szolga Birája.»² Egy más helyütt³ részletezendő okoknál fogva a Tolvajok előadását

1

	A darabok összes száma	Ezek közül			Hány		Az átdolg. v. fordítás mily író műve után készült?			Ezek közül hány				
		eredeti	átdolgozás	fordítás	író?	darabot?	francia	olasz	német	vígjáték	szomorújáték	szomorújáték	drama	érezkeny.
Magyar Játék-szín	14	1	7	6	13	14	1	2	11	7	4	1	1	1
Erdélyi Játékos Gyűjtemény ---	11	3	3	5	2	11	—	—	8	3	4	—	—	3

Megjegyezzük, hogy a pesti szintársulat az erdélyi gyűjteményből csak három darabot adott elő, ú. m. *Az óra járásához alkalmaztatott embert* (1795. V/7), *Ki legyen Ő?* (1795. V/18) és az *Óbestert* (1795. VII/31).

² Pesten nyomt. Trattner M. betűivel. 1793.

³ Lásd a Censuráról szóló fejezetet.

Magyarországban a censura betiltotta s így bár az irodalom a schilleri darab két fordítását is birta — a magyarországi színpad egyiknek sem vehette hasznát jó ideig. Későbbi színészetünk (az 1807—15-ikét kivéve) megelégedezett a DARVAS-féle fordításról. A megyei pártfogás alatt Budán (1833—37) működő szintársulat gyűjteményében nem is találjuk ezt a fordítást, csakis a BARCSAI-ét, és hogy a Tolvajokat BARCSAI fordítása szerint adták, erre színészeinknek volt is okuk, mert a SCHEDEL újabb, de magyartalan munkáját főleg nyelvezet dolgában a BARCSAI-é messze túlszárnyalta.* — BARCSAI-nak másik két fordítását a magyarországi színpadon nagyon ritkán adták. *Fayel* avagy az *irtózat*os szeretet, szomorújáték 5 felvonásokban (I. sz. I. db. I.) egyike a kor leghajmeresztőbb színdarabjainak. Egy végtelen jajgatás ez az öt felvonás. Gabriela — az irtózatosszerelem áldozatja — könnyek tengerében úszik; mellette egy folyton dühöngő féltékeny férj, ki inkább az örültek házába illenék, folytonos fokozója martiriomának. Midőn az utolsó felvonás tömeges öngyilkosságaival a szomorújáték befejezést nyer, föllélegzünk, mert szinte jól esik az igazi meghalást látni az öt felvonáson át tartó gyötrelmes haldoklás után.

BARCSAI *Fayelt* németből fordította, valószínűleg D'ARNAUD *Fayel*-jának egyik német átdolgozása után. Hogy mily nagyra volt e darabbal, a színészeknek adott utasításokból is kitetszik. «Ez egy — írja — a *legnevezetesebb* (!) szomorú darabok közül, *csupán azt* (!) találjuk benne, hogy igen sok fölvonásokra van osztva» ..... ajánlja azért nekik, hogy 3 felvonásra vonják össze.

Fayel is megvan Pestmegye játékszíni jegyzékében, de nincs nyoma annak, hogy Budán adták volna. A megváltozott izlés nem tudott élvezetet találni többé az efféle kínládásokon. Egyszernél többet nem adták másik darabját sem, az «*Ora járásához alkalmaztatott embert* avagy a *Rendtartó házi Gazdát*» (II. sz. I. db. VIII.) vígj. 2 felvonásban, melyet «szabadon» fordított németből. Ügyes magya-

* 1827-ben maga Schedel írja Kazinczynak azon alkalommal, hogy Pukytól Schiller Fieszkója és Cabaléja megjelent: «*Haramjaim hasznavehetlen könyv*» ..... de mintegy saját mentségeül azt is hozzá teszi: «a legjobb lelkiismerettel mondhatom, hogy minden hibáim *akarva* (!) tett hibák voltak». Lásd KAZINCZY FERENCZ Levelezése Kisfaludy Károlylyal és ennek körével. Kiadta Kazinczy Gábor, Pest, 1860. 85. l.

rosítás bizonyára tartósabb életet biztosított volna a különben elég élénk darab számára.

BARCSAI LÁSZLÓ-tól az Erdélyi Játékos Gyűjtemény két rendbeli «szabadon fordított» darabot tartalmaz, az egyik: *A gyermeki szeretetnek ereje*, érzék. ját. 5 felvonásokban (I. sz. II. db. V.); a másik: *A jártas-költés völegény*, vígjáték 1 felvonásban (1. sz. II. db. VI.). Mind a kettő németből van fordítva az eredetiek szerzőinek megnevezése nélkül. Az elsőt nagy örömmel fogadták, olyannyira, hogy 1793-ban 3-szor került színre Koloszvároton (III/5. — III/10. — VIII/11.) BARCSAI ezen szabad fordítását — különösen nyelvezet tekintetében — sikerültebbnek kell tartanunk a BoÉR műveinél, melyeknek magyarsága (az eredetiekhez való szigorú ragaszkodás miatt) sokszor érthetatlenné válik. BARCSAI-nál is észrevehető azon törekvés, hogy idegen tárgyú darabokat a magyar színpad érdekében lehetőleg a hazai viszonyokhoz kell alkalmazni. Igaz, hogy ez a törekvés nála sem terjed igen túl a nevek megmagyarosításán; ő sem igen törekszik az eredetiek sentimentalizmusát legalább enyhíteni; de BoÉR-nál tisztultabb izlése van s a mit nyújt, azon a nagyobb gond látszik meg.

A gyermeki szeretet ereje, bár alig egyéb öt, hatásra számított tableaunál, melyeknek nincs más céljuk az elérzékenyítésnél, hogy ne mondjuk a hallgató és szereplő elkínzásánál, mégis tárgyánál fogva egységesebb a BoÉR darabjainál és cselekménye a helyzetek hitetlensége által sehol sem válik hajmeresztővé, mint ez BoÉR nem egy művénél tapasztalható. Harasztosi és Kegyesi régi jó barátok, kiknek a szerencse nem egyformán kedvez. Míg amaz dúsgazdaggá lesz, ezt a sors a legnagyobb nyomorba dönti. Kegyesi szorult helyzetében kölcsönre szorúl. Ennek visszafizetési feltételeit maga a jó barát oly szigorúakra szabja, hogy Kegyesi bukását elkerülhetetlennek kell tekintenünk.

Rége — mikor még mind a ketten szegények voltak, — elhátározták, hogy gyermekeik összeházítása által viszonyukat még szorosabbra fogják fűzni. Most azonban Harasztosi mitsem akar tudni arról, hogy Klára leánya, Kegyesi fiával, Károlylyal egybekeljen. Sőt erősen a mellett van, ha Kegyesi nem tudja adósságát megfizetni, eltekintve leánya boldogságától, barátja végrontásától — börtönre vetteti őt.

Az első felvonásból megtudjuk, hogy az apa előtt mitsem nyom a latban saját gyermekének könyörgése és Kegyesi megható hivatkozása, hogy elzáratása által mély nyomorba fog süllyedni neje, 3 gyermekével. Harasztosit e szerint a pénz szeretete kivetkezteti egészen emberi lényé-

ből. Gyermeki szeretet, barátság nem jönnek nála számításba. Ez az első érzékeny tableau!

A 2-ik felvonás a Kegyesi-ház nyomorába enged betekintést. Csupa köny, jajgatás mindenfelé. Az apát várják haza, ki Harasztosinál jár kegyelemért könyörögni. A hallgató előtt, ki tudja, hogy Kegyesit elutasították, ez a rémletes lamentáció nagyon kínos lehet. Végre kétségbeesetten hazajön a családfő — nemsokára megjelen a szolgabíró is, hogy fogságba hurcolja őt. Természetesen újabb könyek és újabb elájulás.

A Kegyesi család legidősb nőtagja röviddel előbb értesíté távollevő fivérét a szülői ház nyomoráról. A jó fiú mindenét eladta, siet haza és néhány perczre azután érkezik a szülői házba, midőn az apát fogságba hurcolták. De alig értesül a történetekről, elsiet; anyja elájul, a függöny legördül, hogy egy újabb tableau tárulhasson szemeink elé.

A harmadik felvonásban Károly és Klára a gyermeki viszony emlékeit idézik föl; de mind ennél fontosabb dolga van a jó fiúnak. Azért jött Harasztosihoz, hogy atyja helyett ő szenvedje el annak börtönbüntetését. És csodálatos dolog! ennek a jégszívű apának — ki nem ismer gyermeki szeretetet, ki lábbal tapodta a barátság kötelékeit, ki nem könyörült meg egy egész család legnagyobb nyomorán — a gyermeki szeretet ilyen bizonyossága annyira meglágyítja a szívét, hogy lemond előbbi szándékáról és Kegyesi kiszabadítását határozza el.

A negyedik felvonás börtönjelenetében sok érzékenykedés, sok könyhullatás mellett tényleg véghez megy az, a mit Harasztosi Károlynak megígért. De nemcsak az apát szabadítja ki, hanem egyik fogolytársát is! Az ő közönyös szíve egyszerre oly emberszeretővé válik, hogy nemcsak barátját, de még az idegeneket is kebléhez akarja szorítani. Az ötödik felvonásra már nem marad más hátra, mint az előbbieken történt eseményeket újabb hatásos tableauokban szemeink elé állítani. A két régi jó barát újra megtalálja egymást; Klára és Károly pedig folytatni fogják a házasság életben a gyermekkorban szövődött jó viszonyt. Hol itt a pszichologiai valószínűség? Egy apát nem a saját, hanem a más gyermeke szeretetének nagysága gyógyítja ki. Harasztosít ez a kötelességszerű szeretet megingatja, midőn az a szeretet, mely saját gyermekének szívét tölti be a Kegyesi-család iránt, még durvaságra is képessé teszi. Hogyan higyük el akár kőszívűségét, akár philanthropiáját, hogyan érdekeljen akár az egyik, akár a másik, tudván azt, hogy lelkében a változást oly esemény idézi elő, melynél sokkal nagyobbak, őt közelebből érdeklők sem ingathatták meg gonosz elhatározásában? És mégis tetszett a kornak az afféle, mint azt gyakori előadatásából következtetni lehet. BARCSAI sem tett egyebet, mint hogy a divatos színdarabok egyikét átültette a hazai nyelvre. A közönség ízlése nem kívánt jobbat, a színé-

szek előképzettsége nem bírt meg nagyobb caliberű darabokat. Érdeme csak azon jó szándékban van, a melylyel példát akart mutatni az idegen színdarabok lefordítási módjára nézve. Hogy a magyarosítás nem úgy sikerült neki, mint az ENDRÖD gyűjteménye több írójának, ez nem buzgalmán és ízlésén, hanem drámaírói tehetségén múlt.

Jóval felette áll előbbi munkájának a *Jártas-költes völegény** nemcsak tárgyánál, de feldolgozásánál fogva is. Igazi vígjátéki élet pezsdül ebben az egy felvonásos bohóságban. Személyei jellemek és nem bábok; cselekszenek, beszélnek oly természetesen mint a közéletben szokás; távol minden álérzelemtől, távol minden hihetlenségtől.

Az öreg Meződi, barátjának, báró Mélyöldinek halálos ágyán megígéri, hogy leányát Henriettet, fiához fogja nőül adni. Míg a fiatal báró úton van — helyesebben Párisban atyja örökségét veri el — azalatt Henriette Ófalvi kapitányt szerette meg. Az öreg Meződi éppen levelet kap, a melyben tudatják vele, hogy az ifjú báró Mélyöldi nemsokára beállít és Henriettet, a régi megállapodás szerint nejévé szándékozik tenni.

Henriette kétségbe van esve. Egyedüli szerencséje, hogy nagynénje Karolina, szintén szerelmes egy derék férfiúba, Major Könyvesbe és őt szintén vész fenyegeti (mert az öreg Rosás a fia számára szeretné megnyerni kezét — ötvenezer frt jövedelmével egyetemben, mint ez egy levélből később kitetszik). Nagynénje hű társul ígérkezik a megszabadítás munkájában.

Az öreg Meződi eltávozik hazulról, de megígérteti leányával és hugával, hogy a megérkező bárót szívesen fogják látni.

A leányok azalatt kedveseikkel igazán sikerült jeleneteket játszanak el, melyekben alkalmunk nyílik Henriette gyöngéd, könnyen sértődő, de bocsánatra is gyorsan kész jellemét; Karolinában pedig egy minden ízében pajkos, incselkedő, de eszes, szeretetreméltó leány kedves egyéniségét megismerni. A Henriette és a kapitány közti összezőrdülési és az ezt követő kibékítési jelenet igazán költőileg van kigondolva és kidolgozva. A két szerelmes duzzogásába pedig Karolina okos incselkedése és közvetítése oly valódi comical életet lehel, hogy ehhez hasonlót az egész gyűjtemény nem tud fölmutatni, de a kor többi darabjai is aligha. Az idylli jelenetet azonban megzavarja a házbeli inas azon kijelentése, hogy a báró megérkezett. Karolina magára vállalja a báróval szemben az elfogadó tisztjét. De jön a báró inasa is azon kéréssel, vajjon teheti-e ura tiszte-

* Der Bräutigam auf Reisen.

letét? Karolina fölhasználja az alkalmat (hisz az inas az ő boldogúlt atyját is szolgálta régebben) és kikérdi tőle ura titkát. A jó szolgálga — kinek Párisban keserű helyzete volt a sok arany paszomántos inas mellett, — elmondja keserűségében, hogy biz' az ura csak azért jött [elvervén vagyonát Párisban], hogy a menyasszonynyal, de főleg annak gazdag hozományával ugyanott folytathassa előbbi pazarlását. Miután minderről Karolina meggyőződést szerez magának, a következő jelenetben [kihallgatván előbb az úr és az inas párbeszédét] megjelenik és fogadja az önhitt, ellenállhatatlan bárót. Ez a jelenet [a X-ik] hasonlóképen a fentebb említettekhez [III., IV.-hoz] gazdag comicei vonásokban. Egyfelől a kaczerkodó Karolina az ő erkölcsi és szellemi fölényével, másfelől báró Mélyföldi telve léhasággal, erkölestelenséggel és hazafiatlansággal, sikerült helyzetet alkotnak. Neveli a comicumot az az önhittség, melylyel győzelmet óhajt a báró aratni, ő, ki a hódítást annyira megszokta Párisban. Első csalódása abban áll, hogy Karolina nem az, a kit ő keres, a kit eredetileg neki szántak, a kinek a kedvéért haza fáradt. Minden hódítása kárba veszett. De a báró nem jó zavarba és azzal biztatja Karolinát, hogy neki módjában áll *«minden dámáknak újabb-újabb időtöltéssel kedveskedni.»* A szentelen ajánlatot még azzal is tetézi, hogy Karolinával francziául akarna beszélni, *«miért beszéljük ezt a haragos magyar nyelvet.»* A lelkes magyar lányt elhagyja a béketűrés s komoly szemrehányásba kezd a hazafiatlan báró ellen, midőn az öreg Meződi is visszaérkezik és keblére öleli a jártas-költés vőlegényt. Régi magyar szokás szerint akarja megvendégelni a bárót, de ő mindezt fitymálva fogadja, úgy hogy az öreg Meződi idegenkedést kezd érezni a francziáskodó gavallér iránt. Henriette is megjelenik, de csak azért, hogy a bemutatás után atyját néhány szóra kihívja. Ezalatt Karolina folytatja a báróval a kaczerkodást, ki annyira megy merészségében, hogy már ajánlatot tesz neki, hogy kövesse őt Párisba, hol Henriette *csak* felesége lesz . . . . Mélyföldi magára marad és megtalálja azt a levelet, a melyben az öreg Rosás, Karolinának 50,000 frtnyi hozományáról beszél . . . . Karolin tehát nemcsak szeretetre méltó, hanem gazdag is! Kedves menyasszonykám, a mi egybekelésünkéből nem lesz semmi! — kiált fel diadalittasan Mélyföldi.

Karolin ezalatt fölvilágosította a történekről Meződit s ugyanakkor, midőn újból visszatér, báró Mélyföldi letérdel előtte, hogy szerelmet valljon. Az utána érkezők mindent meglátnak, az öreg Meződi ki van ábrándulva teljesen s kész volna kiverni a bárót házából; de a báró annyira hiszi Karolina fölött aratott szerelmi diadalát, hogy a távozást fölöslegesnek tartja. Henriette és Ófalvi eljegyzése nem érdekli már, mert még mindig hisz Karolina szerelmében. Csak akkor mereszt nagy

szemeket, midőn Karolina — Major Könyvesnek nyújtja kezét. Ekként a jártas-költes vőlegény menyasszony nélkül marad, és senki sem tartóztatja vissza attól, hogy újra Párisba menjen.

A sok színpadi ügyességgel írt s nem egy jelenetében valóban irodalmi értékkel bíró vígjáték BARCSAI-ban ügyes átdolgozóra talált. De nemcsak abban áll érdeme, hogy igazán gazdagította vele a magyar színpad repertoire-ját, hanem hogy egy oly alakot hozott benne a magyar színpadra, ki mulatságos typusa volt a kor egyik nagy gyöngeségének, a külföldieskedésnek.

Báró Mélyföldiben első alkalommal lesz gúny tárgyává téve a magyar színpadon főnemesi osztályunk léhasága, pazarlása, hazafiatlansága. Comicus voltát neveli az, hogy fölsülését ugyanezen tulajdonainak köszönheti s így bár egy egész osztály typicus vonásait egyesíti magában, cselekvő személye mégis a darabnak, mert jellemvonásaiban van megbukásának, nevetségessé tételének alapoka.

Eredetijét nem ismerjük s így nem mondhatjuk meg, mennyi új vonást tett hozzá BARCSAI. Kétségtelen, ha a francziáskodás helyett a németeskedést tette volna benne nevetség tárgyává — még hatásosabb alakot hoz a magyar színpadra. Mindamellettsé dicseretére válhat Erdély színészetének, hogy a külföldieskedés vádja onnan kezd kiindulni a magyar színpadra. Báró Mélyföldi, ha tán nem is gyógyított ki magyar mágnást a külföldieskedés nyavalyájából (hiszen nem igen jártak ezek magyar színházba), mindenesetre közremunkálkodhatott abban, hogy a hazafiság érzetét az itthon maradottakban éleszsze.

BARCSAI kiadó- és író társa K. BOÉR SÁNDOR az erdélyi gyűjteményben 3 eredeti, 1 átdolgozott és 2 szabadon fordított színdarabot hagyott reánk. Az eredetiek elseje:

Negyedik László. Nemzeti szomorú Játék Három Felvonásokban, szerzette K. Boér Sándor. (II. sz. II. db. IX.) [A történetnek valósággal megesett része Bonfinusból és Pálmából lévén kiszedve. Eléadatott a kolosvári Nemzeti Játszó színben, előbbször 1793-ban, Mártiusnak 3-kán.]

Kétségkívül a színpadra szánt első eredeti szomorújátékok egyike. Nem egészen olyan, mint a DUGONICS darabjai, melyeknél csak a tárgy magyar, a gondolkodás a korszak írójára vall, a szerkezet pedig el van kölcsönözve egy létező idegen darabból. BOÉR abban egyezik meg DUGONICS-csal, hogy nála is csak a személyek és cos-

tume történelmi, a gondolkozásmód a XVIII. század utolsó tizedeiben élő magyar íróé, de anyagát Bonfinusból és Pálmából meríti, a szerkezet pedig egészen sajátja. A históriai elemet csak főbb vonásaiban támogatja az idézett két tekintély, mert a mi benne históriai, az lényegtelen, inkább csak háttér, mely előtt egy indokolatlan cselekmény játszódik le. A szerkezet rossz, személyei tehetetlen bábok, kik kénytelenek eljátszani a históriát, mit Bonfinus és Palma megírtak. A költő által odagondolt és «valósággal meg nem esett» rész nehézkesen, indokolatlanul, sokszor képtelenül folyik le előttünk.

Tárgya Kún László és Rudolf harcza Ottokár ellen és Oldamúr lázadása. E két esemény egy nemzeti szomorújáttékká van összegyűrve.

Az első felvonás László és Mize nádorispán párbeszédével kezdődik. Ebből megtudjuk, hogy a király a nádorra akarja bízni távollétében országát. Annyira sietős az útja, hogy még nejétől, Erzsébettől sem búcsúzhatik el. A dobpergés idehallatszik, sietnie kell Ottokár ellen. De egy monológjából megtudjuk neje iránti nagy szeretetét, melyet különben egy hátrahagyott levele még inkább részletez. A III. jelenetben már Erzsébet is megjelen, kiről csodálni lehet, hogy ugyanazon királyi palotában nem hallja az ellenség dobpergését és férje eltávozásáról nem gyanít semmit. Andrástól (László testvérétől) arról értesülünk, hogy ő meg Oldamúr elleni harcra készül. Jegyesét, Rosaliát a királyné kegyébe ajánlja távolléte alatt. A királyné nagyon lelken viselheti Rosalia szórakoztatását, mert elhatározza, hogy a szomszéd helységben lévő «mulatóhelyre fognak *szekerezni*»

A két esemény közt meglehetősen nagy időt kell képzelnünk, mert az V. jelenetben nem kis meglepetésünkre szolgál annak megtudása, hogy László és Rudolf győztek; hogy Ottokár hűségi esküt is hajlandó tenni Rudolf előtt László jelenlétében, de úgy, hogy ennek senki más tanúja ne legyen. Rudolf meg akarja tréfálni Ottokárt, de mielőtt ehhez fogna, egy *katonás ebédre* ülnek össze Rudolf és László, a mi szerencsére az első és második felvonás közében, a függöny mögött megy végbe.

Mit várhatunk az első felvonás eseményeitől? Ha Lászlónak és levelének hinni lehet, úgy szívében Erzsébet iránt nagy szerelem ég. Ha András és Rosalia szeretik egymást, vajjon e szerelem elé minő akadályok gördülhetnek? Tán gróf Egidi, ki Pozsony várát alattvalóival önként László hatalma alá bocsátá — esküszegő lesz. Tán Mize nádor a király távollétében Erzsébet szívéhez akar férkőzni és bár visszautasítatva, a catastrofát akaratlanul is előkészíti? Vagy Rudolf válik a továbbiakban cselekvő személyllyé?

Egyelőre csak Rudolf tréfája iránt van kíváncsiságunk felköltve.

A 2-ik felvonásban László és Rudolf beszélgetnek; amaz kérdi őt, hogy mit tart a zsákmányból legszebbnek? Rudolfnak hirtelen nem jutván ez eszébe, mire László kijelenti, hogy három kún leány is prédául ejtettek, a kik közül «egy Mandula nevezetűhöz legtöbb hajlandóság kötelezi.» Rudolf egész naivitással nem tud erre mást felelni, mint: «Annak a neve is igen szép és kedvességet hordoz magával.» Erről a Manduláról azt hihetnők, hogy sok keserűségnek lészen oka s tán a catastrofát is ő segíti elő; sajnos, hogy az író ezt a viszonyt csakis egy epizodszerűleg, a színpalak közt lefolyó családi duzzogás előidézőjévé tudja tenni. Annyira mellékesnek tartja a királynak Mandula iránt táplált bűnös szerelmét, hogy Mandulának nem is ad szerepet darabjában.

Nemsokára megjelen Ottokár is az eskütételre. A tréfa abban áll, hogy Rudolf megszegi szavát és abban a pillanatban, midőn térdelve esküt mond a sátorban, az «egy mozdítással fölrántódik» és mindenki láthatja őt e lealázó helyzetében. Ottokár kardot ránt és katonáit harcra buzdítván, eltávoznak mindnyájan.

A szín változik, mert Mizét és Juliska szobaleányt a III. jelenetben a palotában beszélgetve találjuk. Mize azt a tanácsot küldi Juliska által Mandulának, hogy menjen el ezen vidékről, «mert már némelly nagy Uraknak érette való zugásokat vette észre.» A királyné «úti módra» öltözve megjelen, a miből azt következtethetjük, hogy most érkezhetett vissza «mulató helyéről.» De hát mikor tudta meg, hogy férje szíve «meg is hűlt már ő hozzá?» Maga Mize is csodálja ezt s meg kell nyugodnia, midőn a királyné azzal felel, «hogy van-e sebésebb dolog a hírnél?» A királyné egy szomorú megbízatást ad Mizének, azt t. i., hogy adja tudtára a királynak, hogy a kúnok elrabolták Rosaliát. Az egyedül maradt királyné monologja a helyzetből folyik; férje hűtlenségét és a saját lelke küzdelmét festi. Mandulát még meggyilkolni is szeretné — de nem akar ártatlan vért ontani. «El-megyek bezárni magamat egy külön szobába, és annak falait halálomig bús *sóhajtaimmal füstolni.*» (!)

A második felvonás egy hatásos jelenettel végződik; a győzelemből visszatérő királynak Mize és Egidi szemrehányást tesznek a természetlen viszony és András testvére sorsa iránti közönye miatt. (Azt csak sejtenünk kell, hogy Oldamúr Andrást elfogta.) Egy kissé comicusan hangzik Mize bátor kijelentése a királylyal szemben, «hogy mindaddig *zárra* tartjuk, míg Andrást *ki nem szabadítja.*» Nem tudjuk, miként képzei Mize, hogy az elzárt király András öcsését kiszabadíthatja? László nem akar azonban testvére kiszabadítására gondolni, mert elveszthetné azalatt Mandulát, a királynétól pedig azért nem akar bocsánatot kérni, mert «soha a Magyar Országi király egy asszony térdénél nem mászkál engedelmet kérni.»

Az események tehát élökre vannak állítva: egyrészt a sértett királyné és az elrabolt Rosalia, másrészt a daczos király és elfogott testvére ügyei, valamint a király és Mandula közti viszony megoldást igényelnek. Kár, hogy a legfőbb esemény: a király bűnös viszonya a színpal mögött játszódik le.

A III. felvonás Oldamúr tábori szállásában folyik le. Oldamúr az elfogott Andrást maga elé hivatja és tőle érthetetlen fenhéjázással Rosalia átengedését kéri a saját szabadsága fejében! De mi szüksége Oldamurnak Rosaliát kérni, ki amúgy is foglya? A daczos Andrást erre Oldamúr elviteti és Rosaliát hivatja, kitől szerelmet kér. Ez a jelenet mindenesetre legszebb része az egész nemzeti szomorújátéknak. Élet, mozgalmasság, sőt költői lendület is van e párbeszédben. Annnyira elűt a többi-től, hogy szinte hajlandók volnánk eredetiségét kétségbe vonni. Oldamúr már rohanni akar, hogy megölje Andrást, midőn Rosalia oda igéri magát a kúnoknak. Míg ez balkezébe veszi csákóját, jobbját pedig, melyben a kard van, Rosaliának nyújtja, azalatt Rosalia kiragadja kezéből a kardot és kioltja a gyanútlan Oldamúrnak életét, de lépteket hallván, ájultan rogy melléje. A megszabadult András jön katonáival és életre hozza mátkáját.

László is megérkezik, de nem titkolja el, hogy miután ismét királylyá lett, az időközben erőszakosan eltávolított Manduláért és a saját személye erőszakos elzáratásáért bosszút fog állani.

Az eltávozott király [mint ezt később maga elmondja] ezalatt renddelést tesz testvére megöletésére, mert a rendek azzal fenyegették őt, ha továbbra is a kúnokkal tart, Andrást ültetik a trónra. De megbánván mégis időközben gonosz rendeletét, elsiet, hogy azt jóvá tegye. A bérenczektől arról értesül, hogy véghez vitték Andrásnak a Dunába vettetését. Szóvitába ered velök, kik aztán megrohanván, «szíve mellé ejtenek szúrásokat». Annyi ideje marad, hogy eljusszon a palotáig, és ott mindent maga mondjon el. Miután kinyeri Erzsébet, Rosalia, Mize és Egidi bocsánatát, azzal hal meg: «Tanúlatok szomorú példájából egy olyan királynak, a kit az indulat tett szerencsétlenné.»

De vajjon az indulat vitte-e őt ezen lépésre? Láttunk-e valamit ebből az indulatból? Hiszen mindent mások beszélnek el, a király pedig az utolsó felvonás utolsó jelenetéig nem is beszél egyszer sem a királynéval! Ott is csak e három ízben: midőn megsebzetten visszajön, így szól hozzá: Mit látok? Vértölyást! — Szerencsétlen férjem! mi bajod? — Gróf Egidi, szaporán parancsoljon egy orvost.

László: Szükségtelen, kedvesem! úgy vagyok találva, hogy azt egyedül a koporsó gyógyíthatja meg.

Erzsébet (magán kívül összerogy. — Magához térvén, így szól:) Oh László, László!

László: Kedves feleségem! Távozzál tőlem: mert nem vagyok méltó ölelésedre. Magam magamtól irtózom. Gyilkos vagyok. (Aztán Rosaliával beszél.)

Erzsébet: Hogy esett hát halála?

A hosszú elbeszélés után Erzsébet mindent megbocsát. E rövid érintkezés szükségessé teszi, hogy levélből kelljen megtudni Lászlónak neje iránt érzett szerelmét; valamint hogy mások beszéljék el László viszonyát Mandulához.

BOER, mint a cselekmény kuszáltsága is mutatja, nagyon kezdetlegesen kezeli a drámai szövedéket. A főbb dologokat a színfalak mögött viteti véghez, az indulatok háborgását pedig egy-egy monolog keretén túl nem tudja vinni. Sajátságos, hogy András és Rosalia is csak egyszer beszélnek egymással a megszabaduláskor, az ő viszonyuk is a színpad mögött folyik le.

Kún László bosszúja ép oly érthetetlen, mint gyors megbánása. Mandula és András iránti vonzalma egyaránt ingatag alapon nyugszik. Ha volna valakinek oka bosszúra, az csak Erzsébet lehetne — de a királyné esupa szelidség és lemondás, a ki azonban akaratnélküliségével, tanácstalan passivitásával nem válhat egy szomorújáték cselekvő főalakjává. Még a legtöbb színvegyület Mize jellemében van, ki nem késik jó tanácsot adni mindjárt az I. felv. I. jelenésében; a ki gyámolítója királynéjának; [a királyné «szívére köti sorsát» (II. felv. IV. j.)] a ki Egidivel egészen határozottan tud föllépni királya ellen: de a színek elmosódnak rajta s végül az egész III. felvonásban szerep nélkül áll s az utolsó jelenésben csak néhány közönyös szót tud mondani haldokló királyához.

Egidiből jó intrigáns alak válhatott volna, ha a szerző pl. önkéntes megtérését csak tettettettnak tünteti föl, ki a kínálkozó jó alkalmakat a királynénál vagy a királynál igyekezett volna hasznára fordítani. Meglevő formájában nincs semmi befolyása a játék menetére. Ott látszik csak határozottabbnak, hol Mizét reábeszéli a király foglyul ejtésére. Szükség van-e erre Mizénél? Tán rosszabb hazafi Egidinél? Vagy Egidinek más céljai vannak? Mindezek a vonások nála is szétfolynak.

Rosalia és András viszonyának semmi köze a főcselekményhez, ha főcselekménynek Erzsébet és Kún László meg Mandula történetét tekintjük. Cselekvőleg nem lépnek föl és az egyiknek halála s a másiknak szomorú helyzete csak a főcselekmény staffage-ául

szolgálnak. Rosalia elfogatásának egy kissé esetlen történetét (ez is a színpalak mögött megy végbe) csak a III. felvonás 2. jel. feledteti el, mely mindenkép gyöngyét képezi a szomorújátéknak.

Eltekintve attól, hogy a szerzőnek úgyszólván fogalma sincs azon időbeli távolságokról, melyekre szükség van, hogy egy esemény megtörténését a másik közvetlen közelében lehetők tarthassuk; hogy személyeinek megjelenése vagy lehetetlen vagy hihetetlen a meglevő körülmények között (pl. a László és Rudolf közti jelenetek; Ottokár megjelenése); hogy a cselekményt nem tudja fejleszteni és az első felvonás után egészen mást reménylünk, mint a mi a másodikban bekövetkezik, és hogy a harmadik csak toldaléka a drámának; hogy annak az I. felv. jelzett mellékes szerelmi viszonya csaknem teljesen absorbeálja érdeklődésünket; mindezekről eltekintve, még nagyon sok aprólékos hibái is vannak. Ezek közé tartozik az a modor, a melyen a királyi szereplők egymással beszélnek: A királyné Andrással, mint «kedves sógorával»: András viszont őt bár felséges királynénak tiszteli, mégis nagyon «polgárias» hangon beszélget, s végül így távozik: Vagyok tehát Felségednek örökös szolgálója. A király Mizével per «maga» érintkezik. Rudolf és Ottokár így értekeznek a csata után:

László: Felséges barátom Uram! mind a ketten elfáradtunk, sőt a mi nagyobb, meg is éhezünk. Leszsz szerencsém Felségedet egy kis ebéddel fogadni?

Rudolf: Köszönöm barátságát, igenis elmenyek, csak azt kérem, hogy az ebéd katonás legyen. (1 felv. 5 jel.)

A II. felv. 6. jelenésében, hol Rudolf elbucúzik Lászlótól, még ennél is mulatságosabb mindennapisággal találkozunk.

Mize és a király közti jelenet (I. f. I. j.), Mize nádor és Juliska szobaleány (II. f. 3. j.), az Oldamúr palotájabeli jelenés (III. felv. V. jel.) szépen egészítik ki e comicus furcsaságokat.

A királyné «bús sóhajtással» készül magányának «falait füstölteni.» (35).

Egidi egy fiatal mátkáról beszél, ki elesett jegyesére borúlt, s «addig nyögött rajta, míg megholt.» (63.)

László saját vallomása szerint «én egy kún leánykába *keményen* belé szerettem. (58.)

András «nagyot *rikoltott* vitézeinek» saját szavai szerint. (57.)

László, úgylátszik a renaissance előtt is ismerte a latin classi-

cusokat, mert az I. felv. II. jel. így szól: Kedves drága levél! úgy kell rólad szólanom, mint a számkivetett Ovidius a magáéről: Maradj itt és az előttem legkedvesebb személyt tiszteljed.

Erzsébet rendelést tesz, hogy a *kotsis* fogjon be. (I. felv. 4. jel.)

Oldamúr azzal akarja megnyugtatni az ellenkező Rosaliát: elmúltanak azok az idők, melyekben Lukrétzia magát ilyen környúlállások közt megölte, különben én még *Tarquiniusi vétket nem tselekedtem*. (III. felv. II. jel. 51. l.)

Rosalia és Oldamúr egymással pedig plane *harambasáról* beszélnek. (53. l.)

Látszik tehát, mennyire élnek a Boér alakjai Kún László korában.

Ha Boér színjátékába csak némi külső valószínűséget akarunk hozni, az I. felvonást 3 részre kellene osztani; a) I—II. jelenés; b) III.—IV. jelenés; c) V. jelenés; a II. felvonást szintén 3 részre: a) I.—II. jelenés, b) III.—IV.—V. jelenés, c) VI.—VII.—VIII. (ha némi időközt akarunk Ottokár megöletése és a II. jelenet közt képzelni); a III. felvonást maga a szerző is 2 részre osztja, a mennyiben az I.—IV. jelenés Oldamúr tábori szállásában, V—VI. pedig László palotájában játszódik le. A csatateret, hol Ottokár elesik; a tábort, hol Oldamúr tanyázik és László palotáját «Ausztia felé fekvő szélben Magyarországnak, közel a Dunához,» oly közel kell egymáshoz képzelnünk, ha a személyek megjelenését egyik másik helyt meg akarjuk érteni, hogy itt már teljesen megszűnnek a valószínűség törvényei. Mindamellet elhiszszük, hogy IV. László nagyon tetszhetett az egykoruaknak és sok «keserves könyveket» fakaszthatott a néző közönség szemeiből. Egységes cselekmény helyett sok siralmas helyzettel bír.

Boér második eredeti darabja: «Az *Obester* vagy-is a hívség jutalma. Érzékeny játék öt felvonásokban, szerzette K. Boér Sándor.» (II. szak. II. db. X.) A tárgyra nézve megjegyzi Boér, hogy annak «velejét» Marmontel munkájából vette. E szerint az *Obester* is nem volna több egy idegen cselekmény megmagyarosításánál; ezt azonban még meg lehetne bocsátani, ha a feldolgozás jobban sikerült volna.

Cselekményét két szerelmi történet képezi, melyek még ezenfölül nagyon is hasonlítanak lényegileg egymáshoz. Gróf Remény, az *Obester*, ki csodálatos módon akkor élvezi szabadságát, midőn társai háborúban

vannak, Vadászi Májorral, barátjával együtt a szerelem hálójába keveredik. Az Obester szerelme tüzének tisztán érzéki alapja van, a Májoré ellenben ideális. Amaz egy egyszerű falusi ártatlanságot akar indulatja áldozatává tenni, emez egy özvegyet, Télfáinét akarja hites társává emelni. Az Obester iparkodása hajótörést szenved Máriskónak, az egyszerű parasztleánynak szigorú erkölcein és azon szándékán, hogy atyja beleegyezése nélkül mitsem akar tudni a viszonyról; a Májoré pedig özv. Télfáiné azon fogadalmán, melyet boldogult férje sírjánál tett, hogy sohasem fog nősülni. Télfáiné látván Vadászi kinlódásait, hajlandó mégis lemondani az özvegyiségéről, ha a házassághoz atyja megadja beleegyezését. Mind Máriskó, mind Télfáiné megszűnnek cselekvőleg befolyni az eseményekbe, midőn elhatározásukat az apai helyesléstől teszik függővé. De míg Máriskónál, a hajadon parasztleánynál, egy gróffal szemben, értjük is ezt a félénk menekülést az apai hatalom védő szárnyai alá, addig Télfáinénál (kinek atyja nem is szerepel a darabban) ez az önkéntes gyámság alá helyezkedés, midőn saját kötelezőbb természetű fogadalmát hajlandó megszegni, teljesen indokolatlan.

Az Obester eleintén szép szóval akarja Máriskót megnyerni. Egy népünnepély alkalmából sikerül János szolga segélyével őt a saját termeibe fölcsalni. Az ígérgetetés, biztatás kínos és eredménytelen pillanatai közben zivatar tör ki s Máriskó elsiet a gróf lakásából. Az Obester aljas szándéka, melyet megfoghatatlan módon szerelem gyanánt akar velünk elhittetni, egyelőre dugába dől ugyan, de az elébe gördülő akadályok által csak annál megrögzöttebbé válik. Az éjjeli zivatar tönkre tette az egész környéket, de különösen Jégfalvát, hol Máriskó atyja, Balázs és ennek testvére, mint a falu lelkésze boldog életet élnek. Az Obester a szerencsétlenség eme megrázó pillanatát használja föl terve foganatosítására. Elmegy a faluba, fölkeresi Balázst (ki őt nem ismeri) és vizsgálatásképen 50 aranyat ad neki. A meglepetéséből fölocsudó Balázs leányát hívja ki a házból és arra kéri, hogy a nemrég eltávozott ismeretlen jóltevőnek vigye vissza e meg nem érdemelt fejedelmi ajándékot. Máriskó siet az ismeretlen után, kiben a gróft ismervén föl, azzal együtt visszatér. Itt folytatja a nemes szívű jótevő a csábítás munkáját s végül arra kéri Máriskót, hogy fogadja el tőle az ajándékot — végbúcsúképen, mert ő mint a legszerencsétlenebb minden halandók között, örökre el akar távozni e helyről. Máriskó beviszi atyjának a pénzt s újra kijön (karján egy gyümölcsessel telt kosárral), hogy az Obesterrel a végső eltávozás előtt néhány kellemes perczet tölthessen el. Itt újra kezdetét veszi az ígélet és csábítás, a mi annál visszatetszőbb, mert Máriskó szomorú helyzete olyan, hogy az erre alapított terv sikeréhez határozott remény férhet. A paraszt leány ellentáll minden kilátásba helyezett fény és pompa csábjának, mely

bár beestelen eszközök árán, de mégis csak atyja siralmas sorsán is könnyíteni fogna. Midőn végre misem használ — a gróf sietve távozik s azt kiáltja vissza Máriskónak, ki őt hála fejében gyümölcsessel kínálja meg, «nem gyümölcs, hanem méreg kell nekem.» Máriskó — azon hitben, hogy ő lett a gróf gyilkosává — elájul; a gróf fölhasználván a pillanatot, visszafordul, fölemeli a leányt és elragadja magával. Az ott maradt gyümölcsös kosárba pedig egy előre elkészített lapot dob bele, melyen az van írva Máriskó nevében, hogy egy úri asszony viszi őt magával, ki gondját fogja viselni. Balázs testvére, a lelkész kilép a házból és megtalálja az írást s bár eleintén sejtí testvérével a valót, nemsokára bizonyossá lesznek az iránt, mert a falubeliek hívják a lelkészt, hogy tudassák vele Máriskónak eltávozását «egy úri emberrel hintón, a város felé!» Balázs tehát nemcsak vagyonát, hanem gyermekét is elvesztette; siralmas helyzetében csak a menyeeieknél keres vigasztalást, a mi ugyan az életben igen jámbor és istennek tetsző cselekedet, de színpadon, felvonás-befejezésnek egy kissé különösnek tetszik. Látszik, hogy Boér nincsen tisztában magával; a kettős szerelmi tárgy mellett az apának nem tud igazi szerepet adni. Tragicus kifejlésre nem mer gondolni. Az apát mint bosszúállót szerepeltetni nehezebb munka volna, mint hát-téri szereplésre kárhozthatni, mert hisz ekkor egy harmadik cselekmény állna elő, melynek az apa és leány tragicus kimenetelével kellene befejezést nyerni. Vért nem akar ontani, mert ez nem tartozik az érzékeny játék sine qua nonja közé, azért inkább elnyújtja a cselekményt, hogy az előre elhatározott 5 felvonás kiteljék.

A negyedik felvonás mulatságos bizonyossága annak, mennyire ellapul Boér kezében az ügyetlenül fejlesztett cselekmény. Télfáiné az első jelenésben Jánossal, az Obester szolgájával beszél a — háborúról! Majd megjelen Máriskó is cizfrán öltözködve és így megtudjuk, hogy a gróf sikerrel udvarolt a szép parasztleánynak. Őt követi Vadászi azzal a szomorú kijelentéssel, hogy Télfáiné atyja — megtagadta beleegyezését a házasságba, azzal a hozzáadással, hogy katonához nem adja másodízben leányát. A cselekmény azonban nem vesz határozott fordulatot, mert bár Vadászi eltávozik, csak annyit tudunk meg, hogy egyelőre a túlvilágon való egyesülésbe helyezi összes reményeit.

Az Obester sorsa ugyanekkor némi fordulatot látszik venni. Egyik barátja ugyanis értésére adja, hogy rangjától — elmaradása miatt — szégyenteljesen megfosztatott. Eltávozik (nem a csatatérre), hanem a városba, hogy kegyelmi kérvényt írjon a királyhoz. A következő jelenetben ismét előttünk áll Vadászi, ki mintha érezné, hogy valamit elmulasztott, kijelenti, hogy a csatatérre megy s csak arra akarta kérni a grófit, hogy holttestét hozza vissza és temettesse el májd Télfáiné tetemei mellé.

A sentimentális lovag eltávozik — de, mint az 5-ik fölvonásban megtudjuk, nem a csatatérre, hanem Télfáiné atyjához, kijelenteni, hogy leánya kedvéért kész lemondani a hadi pályáról!

A negyedik felvonásban azonban még egy jelenetről nem szabad megfeledkeznünk — az utolsóelőttiről. Máriskó és János (hat lapnyi terjedelemben) beszélgetnek egymással. A paraszt leánynak az Obester inasa hosszú dissertatiót tart a Játszó színről! A tudós inas megmagyarázza Máriskónak a szomorú- és vígjáték közti különbséget! Hasonló részletességgel szól az igazgatásról és a játszó tagokról; a játszó személyek magaviselkedéséről a társas életben és a színpadon s mikor a sok épületes dolog elmondásában kimerül János, kopogás hallatszik. S íme, kik lépnek be az ajtón? Az apa és a lelkész! Máriskó elájul és a kárpit, mint az utasítás előírja, «egyszerre lefordul»!

Azt hiszszük, még erőltetve sem lehetett volna jobban elnyujtani az egész felvonást! A befejezés keresett hatásvadászata pedig oly szembe-szökő, hogy azt a benyomást teszi, mintha egyenesen ezen jelenet kedvéért írta volna Boér a 6 előbbi jelenetet.

Az 5-ik fölvonásból megtudjuk, hogy Máriskót még nem vitte haza az atya, de a lelkész közbenjárására megbocsátott neki, csak azt kívánja leányától, hogy végkép mondjon le a grófról, hagyja itt összes ékszereit és távozzék el messze ettől a helytől. A leány eltávozik atyjával a grófi palotából. A következő jelenet a csatatérre induló Vadászit hozza elénk, ki nem tud előbb eltávozni a csatatérre, «hol vérbe feressze meg kezeit», míg Télfáínétól *végso* búcsút nem vesz. Ugy látszik, a nagy harci kedvet le-lecsillapító szerelem emlékezetétől fosztotta meg, mert hisz ez a búcsúzás már a 4-ik felvonás 3-ik jelenetében megtörtént, hol örökre Istenhozzádot mondott Télfáínénak. De a visszatérésre szüksége volt, mert alkalmilag az Obesterrel találkozik, a ki azt a mentő gondolatot juttatja eszébe, hogy mondjon le tisztí rangjáról Télfáiné kezéért és ezzel vége lesz a házasság elé gördülő akadálnak. Az Obester ekként megmenti barátját — de a maga számára már csak a halálban látja a mentéséget és azért elsiet palotájából, hogy Máriskó lábai előtt haljon meg.

A következő jelenet (a Balázs lakó helyén) még egy mulatságos párbeszéddel kedveskedik. A lelkész épen magyarázza bátyjának, hogy milyen rossz sorsa volna leányának, ha őt — paraszthoz adná feleségül. Például hozza fel az Orinoko partján lakó indus «vad paraszt»-ok társadalmi helyzetét, hol az asszony helyzete valóban siralomkeltő. Nagyobb bizonyosság kedvéért Gumilo nevű jézsuitának útirajzából egy pár fejezetet szóról szóra idéz is. Ez a sok tudomány annyira meggyőzi a jólelkű parasztagzadt, hogy midőn az Obester megjelen és házasságot ajánl, megadja beleegyezését azzal az indokolással, hogy más módot nem tud kitálatni a saját becsülete és leánya ártatlanságának helyreállítására.

A szerencsés befejezés kedvéért az Óbester is királyi kegyelmet nyer, és Vadászi is megtarthatja majori rangját, mert Telfáiné atyja csak próbára akarta tenni ellentmondása által szerelme nagyságát!

Ez volna tehát a hívség jutalma. Máriskót hívsége grófi koronához juttatja és Vadászit pedig Telfáiné kezéhez! De vajjon van-e Máriskó hívségének, a gróf szerelmének morális alapja? Vajjon hívség-e Vadászi részéről az a habozás, melyet az Obester ingat meg? Aztán mennyivel van több indoka az Obesternek Máriskóhoz akkor hívséget mutatni, mikor már egészen magáénak mondhatta, a helyett, hogy méltányolván Máriskó szerelmét, mint ártatlan leánynyal szemben feledkeznek meg grófi méltóságáról? Hiszen Máriskó is nem szerelemből hagyta el az atyai házat, hanem a gróf szöktette őt meg — e szerint miben áll hűsége? Tán abban, hogy midőn atyja reá talál, elhagyja a grófi házat?

Boér érzékeny játékában — mint látjuk — a jellemben nincs következetesség, nincs pszichológiai alap. Nem ők alkotják a cselekményt, hanem a dolgok véletlen fejleménye van befolyással elhatározásukra. Ezért minden helyzet úgyszólván ellentmondásban van az előbbivel. Az Obester hol nem egyéb jellemtelen kéjencznél, hol meg szerelmével ideális régiókban csapong. Vadászi a megtestesült habozás, ki nem tudja, szerelméről mondjon-e le, vagy a katonaságról? De Telfáiné is sokkal hamarabb egyezik be új házasságába, semhogy elhihetnők neki azt a nagy szerelmet, azt a nagy kegyeletet, melyet elhunyt férje iránt látszik mutatni. Az atyai beleegyezésnek föltételül kikötése pedig éppen nem illik egy olyan viszony megkötéséhez, melyet csakis a subjectív érzelem nagysága és mélysége tudna menthetni.

Máriskó, ártatlanságában sokkal természetesebben van festve, mint bűnös viszonyában. Egy ilyen falusi ártatlanságnak mégis csak jobban kellene kimutatnia, hogy érzi alásülyedésének bűnös voltát. Nyugodtsága úgy tűnik föl, mintha az erőszak által föloldva érezné magát minden lelki furdalás alól. A többi személy közül csak az Obester szolgálja ér valamit mint jó staffage-alak. Nem foly be a cselekményre, de hű képe annak a confidens szolgának, ki minden lében kanál. Van is oka rá — mert hiszen eredetileg neki is meggettett Máriskó parasztleány, de hát ura kedvéért kénytelen lemondani minden kilátásról.

Balázs Ferencz a református lelkész (bizonyára az első e nem-

ben a magyar színpadon) olyan gondviselészerű személy, ki azért van mindenütt jelen, hogy az ellentéteket kiegyenlítse. Ez a közvetítő szereplés nem engedi meg, hogy maga részéről cselekvőleg lépjen föl. Különben nemcsak mint papnak van köze Balázs Elek családi dolgaihoz, hanem mint testvérnek is — mert Elek és Ferencz testvérek, kik korán szakadtak el a szülői háztól. A kor romantikus izlésének hódolt Boér, midőn a két testvért ismét összehozta Jégfalván.

Boér harmadik eredeti darabja *A Nemes jóltevő*, érzékeny játék 1 felvonásban (II. sz. II. db. IX.), tulajdonképen alkalmi darabnak készült, a kormányzó nejének, gr. Palm Jozefának névnapjára.

Csupa férfiszemély fordul benne elő, mert «fejjérép játszót nem lehetett kapni.» Első előadói (1793. márcz. 19-én) előkelő műkedvelők voltak: *Bartsay László* (Ferencz), *Fikker Ferencz* (Andris), *Horváth József* (Obester), *Kászoni Dénes* (Jancsi), *K. Boér Sándor* (Dicső), kik az erdélyi főkormányzóséknél szolgáló nemes ifjak voltak.

Cselekménye a következő: Ferencz kártyaadósságba keveredik és öngyilkossá akar lenni. Jancsi megakadályoztatja őt ebben és azt ajánlja, hogy a közelben csatázók közé vegyüljön. Az öreg Dicső jön fiát keresni és annak ott hagyott leveléből arról értesül, hogy fia nem akar 100 arany fizethetlen adóssága miatt tovább élni. A közeli kunyhóba viszik, hol a hitelező el akarja az adós fiú nemlétében az atyát záratni, de kegyelemből halasztást ad és megelégszik a vásra veretéssel. Ezalatt Ferencz is visszatér a csatából — az ellenség Obesterét egész eddig üzte, de megkegyelmez életének. Itt aztán az apa viszontlátja mindkét fiát, mert kisül, hogy az Obester nem más, mint az öreg Dicsőnek az ellenséghez átpártolt fia. A teljes boldogsághoz még csak 100 arany hiányzik. De ezt is előteremti a szomszéd uraság tisztartója az uraság nejétől, ki jótékony-ságáról híres — sőt a tisztartó még egy levéllel is megörvendezteti az öreg Dicsőt, melyben leánya (kit az apai házból úgy szöktetett el kedvese), a holtak hitt Ágnes tudatja atyjával jó módját, szerencsés helyzetét. Miután még a hitelező szíve is ellágyul és a tisztartó arról értesítheti a boldog családot, hogy Vándory széttépte az adósságlevelet, a boldog társaság a nemes jóltevő éltetésével oszlik szét: «Kiáltunk éljent ezen jóltevőnknék! Éljen ezen Jozefa! Éljen!»

A hihetetlen helyzetek gazdag tárháza ez az érzékeny játék; telve érzélgéssel, hamis könnyekkel. A jótékony-ság magasztal-

lására bizonyosan nem nyomtattak ki sok ehhez hasonló együgyűséget.

A fentebb részletezett eredeti darabokon kívül Boér, Schröder Fr. L. «Wer ist Sie?» című vigjátékát:* *Ki legyen Ö* czimen «szabadon fordította» le az Erdélyi Játékos Gyűjtemény számára (I. sz. I. db. III.) A szabad fordítás alatt azonban nem lehet olyan értelmű magyarosítást értenünk, mint a minőkre Endrődy gyűjteményében akadtunk. Itt csak a nevek magyarok; helyzetek, cselekmény, gondolkozásmód mindenben az idegen szellemű eredetire vall.

A cselekmény inkább regénybe, mint színpadra való. A fő hős Erdősy Obester, ki párbaja miatt kénytelen elhagyni hazáját. Leánygyermekét, Sárát, egy dajkára bízva azon meghagyással, hogy nevelje őt visszaérkezéseig. A dajka néhány év múlva a leány halála hírért közli az atyával, ki miután visszatér hazájába, azon hitben éli napjait, hogy leánya meghalt. Pedig a dajka jó pénzen eladta egy kéjencznek, ki azért neveltetí föl, hogy annak idején magáévá tehesse. Egy ily szerencsétlen pillanatban, midőn ártatlanságától Kelhegyi (a nevelő-apja) meg akarván fosztani, az ifjú báró Zászlósi Vilhelm betör a kéjencz lakásába és magával ragadja a leányt. E nemes tettből azt hihetnők, hogy az ifjú Zászlósit talán a szerelem bátorította e lépésre? Távol áll ettől még a gondolata is — mert Zászlósi is azért viszi őt a saját szülei házába, hogy ott alkalmasan ugyanoly aljas indulat áldozatává tegye mint Kelhegyi!

Sára tehát báró Zászlósiéknál tartózkodik mint olyan, kinek multját senki sem tudja. Zászlósi pedig úgy szerepelget, mint tótora egy jó barátja hátramaradt árvájának. Nehogy Sára elárulja multja titkát — esküvel kötelezi őt titoktartásra. E szerint az egész családban senki sem tudja, ki legyen ő? Zászlósi családik terveiben s mintán látja, hogy czélt nem érhet, elhatározza Szemődi barátjával, hogy gyanúba fogják keverni s így eltávolítják a háztól, mert Zászlósi oly helyzetbe jutott Sárával szemben, hogy vagy minden szándékáról le kell mondania, vagy el kell mennie.

Látjuk, hogy Zászlósi egész eljárása nem egyéb nyomorúlt aljaságnál, mely semmikép sem tarthat igényt elnézésünkre, érdeklődésünkre. És mégis ő a központja a cselekménynek! Sárának van egy védelmező angyala Zászlósi nővérében, Karolinában, ki átlátván a levélesempesze-

* Sammlung von Schröders dram. Werken, herausgegeben von C. von Bülow. Berlin 1831; mit einer Einleitung von L. Tieck IV-ter Band.

tek által szőtt ármány szövédéken, segítségére van Szemődi leálczázásában. Sára helyzete mindamellett kényes azon titoktartásnál fogva, a melyet Zászlósinak eskü alatt ígért és így éppen e kényszerű titoktartása által még pártfogójában is némi gyanút kezd költeni.

Időközben Kelhegyi is megtudja azt, hogy Sára Zászlósiéknál tartózkodik, levelet ír az öreg Zászlósinak és visszaköveteli tőle Sárát. Az ifjú Zászlósi (ki időközben tiszta szerelemre gyúlad Sára iránt) e hír hallatára magán kívül van és elhatározza az aljas kéjencz leálczázását. Kelhegyi megérkezik és jogait akarja érvényesíteni — erre elmondja Sára, hogy ki legyen ő? A regényes történetből az Obester sejteni kezdi, hogy az a dajka, a ki Sárát nevelte, talán ugyanaz lehet, a kire ő bízta leánygyermeké nevelését. Csakhamar meg is bizonyosodik erről, mert egy titokban küldött levél által egy haldokló ágyához hivatik, hol a haldokló (ki lehetne más, mint a dajka?) elmondja néki a romános történetet s most már mi sem áll útjában annak, hogy Zászlósi neijévé legyen.

A regényességnek ez a hajhászása, daczára a belőle következő abszurd helyzeteknek, a kor divatja volt. A magyar színpad is hódolván a kor irányának, átvette azt az átfordított színművekkel. Boérban volt munkaerő és buzgalom, de hiányzott belőle az a tehetség, hogy az idegen tárgyú darabokat egészen a hazai viszonyokhoz tudta volna alkalmazni. Schröder darabjában ő is színpadra hozza a későbbi színvilág divatos magyar obesterét, kapitányát, de ha neveiktől eltekintünk, be kell vallanunk, hogy mint magyarosítás meg sem közelíti Zsugorit vagy a Talált gyermeket! Mint átdolgozás nem áll magasabb fokon a Zsitvai által fordított Postakocsisoknál, az Endrődy gyűjteménye leggyöngébb e fajtájú darabjánál.

Boér egyébként még két fordításával is szerepel az Erdélyi J. Gyűjteményben: A Kotzebue Formenterai remetéjével, melyet az erdélyi játékszín érdekeinek megfelelően 3 felvonás helyett két felvonásra vont össze, (I. sz. I. db. II.) és Elfridával vagyis a Szépség áldozatjaival. Szom. j. 5 felv. Mind a kettőt szintén «szabadon fordította,» de az eredeti nevek meghagyásával és így e kifejezés alatt tisztán technikai változtatást kell értenünk.

Elfridája (melyet Dugonics Kun Lászlójának magyarázása alkalmával Dr. Heinrich Gusztáv nem vett figyelembe)¹ sokáig maradt a magyar színpadon. Utoljára a fővárosban a budaiak adták

* Kún László. Olcsó könyvtár 1885.

elő 1834. április 5-én. Ez a félszázados mult bizonyossága azon népszerűségnek, melyet az első évtizedekben élvezhetett. Boér maga is nagyra volt Elfrida cselekményével és különösen a fő hős személyével. Azért utasításul adta, «hogy jól megválasszák azon személyt, a ki Elfridét játszódjá; mert ennek a legjobb néma jelentéseknek ki-adásával kell bírni, melyek valamint ha hibások semmit, úgy ha szépen esnek, igen sokat tesznek a nézők előtt.»

III.

A magyar történelmi dráma első kezdetei. — Dugonics «Jeles Történetek». — Toldi Miklós. — Etelka Karjelben. — Bátori Mária. — Kún László. — Az arany pereczek. — Szentjóni Mátyás királya.

Mint egy előbbi fejezetben említettük, a történelmi drámairodalom az 1792—96-iki korszakban keletkezik. Legcharacteristicusabb képviselői, Dugonics és Szentjóni legtovább uralkodnak a magyar színpadon. Amaz, mint GYULAI írja, a nemzeti visszahatás képviselője II. József nemzetellenes reformjaival szemben, de elveiben conservatív, a papsághoz és nemességhez szító, emez azonban ugyanazon nemzeti visszahatás befolyása alatt már fiatal koránál fogva is inkább hajlik a modern, a szabadelvű eszmék felé! Dugonics az újjá ébredés magyarságát képviseli, mely a királya iránti hűség érzeténél fogva irtózik a forradalmi eszméktől; ellenben Szentjóni, ki a jakobinus elvektől sem idegen, bár még nem forradalmi ember, mégis a királyságot ezen forradalmi eszmék első mámorában az újkor intézményeinek megfelelőbben óhajtja átalakulva látni.*

Ők adják meg a kor arczatának karakterét és az ő nyomai-kon indul fejlődésnek a magyar történelmi dráma. Kevés cselekmény, de annál több dictio mellett a historiai inkább, mint a drámai elem képezi színdarabjaik lényegét; a drámai szerkezet csak külsőleg, mely alkalmat szolgáltat a hazaszeretet dicsőítésére és egyéb honfiai erények (mint a király iránti hűség, önfeláldozás stb.) magasztalására. E fejlődés jó alapokon indulván, idővel megtisztúlhatott volna lényegtelen külsőségeitől. S miként Németországban Goethe Goetzje által, úgy egy erőteljes tehetség határozottabb irányokat mutathatott volna ki nálunk is, és a történelmi dráma az ismertnél

* Mátyás király. 3-ik kiadás. Bpest, 1882. Előszó.

dicsőbb multra tekinthetne vissza. De színészetünk elhanyaglása folytán a magyar történeti dráma fejlődése megakad, miután egy újabb drámairó-generatiót a mi folyton ingadozó színészetünk nem képes létrehozni. Jellemző, hogy míg a későbbi kor történeti drámái csak elvétve jelennek meg a magyar színen, addig Dugonics művei még a budai színészet műsorán is gyakran előfordulnak (Bátori Mária 1833. XI/19. 1834. III/21. 1835. I/3. és VII/16. 1836. VIII/16. és 1837. I/7. Macskási Juliánna 1835. X/10.). Valószínű, hogy népszerűségök magyarázatát nem annyira a történelmi anyagban, mint a színszerű feldolgozásban kell keresnünk. De ez a körülmény csak mellettünk szól, kik azt vitatjuk, hogy ha a magyar színészet állandóvá lehet a fővárosban, a színszerűség követelményeivel megismerkedő drámaírók bizonyára a történeti drámát is magasabb nívóra tudták volna emelni, mint a minőt Dugonics és Szentjóni stb. művei ezen korban képviselnek. Katona genialitását nem tudta a későbbi kor megérteni; Kisfaludy a régi történelmi dráma nyomain indul tovább* Kotzebue határozott befolyása alatt. Műveik mellett Péry Ignác Egerváry Balázs és Bárany Boldizsár Sajdár és Rurikja hasonlóképen ez első alapokon fejlődnek tovább és a budai korszakig a magyar színpadon maradnak.

A történelmi mult iránti érdek ezen korszakban kezdődik és soha többé nem tűnik le a magyar színpadról. A történeti dráma extensív és intenzív kifejlődésének akadályait nem ismételjük, de hogy a magyar színészet ahhoz a meglevő pár darabhoz is oly makacsul ragaszkodott, ezt érdemesnek tartjuk külön hangsúlyozni, mert ez a magyar tört. dráma egyik megkülönböztető jellemvonásához ad kulcsot.

A magyar történeti dráma kiegészítője annak a nemzeti misiónak, melyet a magyar színészet betöltött. A történeti dráma a multból merítette képeit; a régi kor leventéit és hölgyeit hozta új életre, de általuk a jelennek szólt. Hősei néha a történeti igazság rovására annyira a kornak szólnak, hogy meginog az egész darab irodalmi becse; de éppen e vonásuk jellemzi a kort, melynek szükség volt arra, hogy a nemzet a jövőre szóló intelmeket a népkegyelt által megőrzött királyai és hősei ajkairól hallja figyelmeztetésként elhangzani.

* Told.: Kisfaludy K. élete. Buda. 1832. 37—38. l.

Dugonics és Szentjóni drámáit az aesthetika mértéke szerint nem lehet komolyan venni. Kortörténeti szempontból a többi historiai drámával egyetemben azonban nemcsak új irányt jelölnek ki, de egyúttal hatalmas segédeszközei a magyar színészetnek egy oly korban, mely nemcsak nyelvéről, de történeti multjáról is megfelelkezni látszott.

Dugonics a «Jeles Történetek» című gyűjteményben 4 drámáját tette közzé.* Ezek közül (kivéve az Etelka Karjelben címűt) hármát a teatromi almanakok tanúsága szerint Rehák Anna, a színtársulat «első tagja» dolgozott át s mint ilyenek adattak elő 1792-től 1795-ig. Az átdolgozás munkája nem járhatott nagy veszélyességgel, mert Dugonics eredetijéből elhagyván az elbeszélő elemet, a kész dialogokon legfeljebb csak rövidíteni kellett az átdolgozónak. Rehák Anna átdolgozásai nem maradtak reánk s így nincs fogalmunk arról, hogy miben állt a Dugonics-féle színdaraboknak «a nemzeti játékszinhez való alkalmazások.» Abban még sem kételkedhetünk, hogy az átdolgozó nem mert a népszerű munkák lényegén változtatni. Valószínűnek kell tartanunk, hogy Rehák Anna sem járt el másképen, mint Endrődy és Soós, kik szintén népszerű regénytárgyakat alkalmaztak színre és csaknem szóról-szóra ragaszkodtak a Dugonics dialogusainak szövegéhez.

Toldi Miklós, «szomorú történet 3 szakaszokban», a «Jeles Történetek» első darabja. Előszavában, mely e kissé szokatlan megszólítással kezdődik: Atyámfiai! Dugonics olyan programmfélét ad. A honi történet azon alakjait, kik míg éltek nagy névben és nagy böcsületben állottak, de holtuk után feledékenységből mentek, ezeket akarja az örök feledékenységből kimenteni. Toldi Miklóssal kezdi és kilátásba helyezi Kinizsi Pált és Magyar Balázst, «Mátyás király győzhetetlen vitézeit.» Helyes nyomokon járt, midőn a honi történet azon személyeit óhajtá a színpadra hozni, kiknek viselt dolgai behatoltak a néptudatba, kiket maga a népköltészet tett népszerűekké. De míg egyrészt sajnálni lehet, hogy Toldi Miklósnál megállapodott, másrészt a feldolgozás módjánál fogva nem sok reményünk lehet ahhoz, hogy ama népszerű alakokat a hagyomány-

* Jeles történetek. Mellyeket a magyar játékszinre alkalmaztatott Dugonics A. királyi oktató. I—II. könyv. Pesten 1794. Landerer M. költs. és betűivel.

nak megfelelően dolgozta volna fel. Mert hogy Toldi Miklós nem egyéb, mint egy német lovagdráma magyar nevű kiadása, kinek ereiben egy csepp magyar vér sem lüktet, azt az egész történet meséje eléggé igazolja.

Dugonics nem szokta eltitkolni, hogy idegen forrásból merít. Toldinál is megmondja nyíltan, hogy megmagyarosított egy korfűi történetet és azt igazán magyar rájárára szabván, tulajdonává és eredeti játékká tette. Vallomása őszinte s tán akaratlanul is eljárását bírálja el; mert tényleg csak a rája magyar, a történet akár Korfűben is eljátszódhatik ilyen szabású magyar jellemekkel!

«Megkivántam ezzel mutatni, hogy lehessen a magyar játékszínbe magyarul beszéltetni a *külsőket* is.» A mi annyit jelent, hogy a külföldi művek fordítása helyett a színdarabok megmagyarosítása az ajánlatosb. Ezt a módját úgy is nevezték aztán később, hogy «megnemzetesíteni.» Maga az eljárás nem volt éppen helytelen s a legkevésbé oly időben, midőn a mult alakjainak fölélesztése által, a felébredt nemzeti lelkesedés tápot és a meglankadt tetterő a mult dicsőbb emlékein buzdulást nyerhetett. A históriai tárgyat úgy lát-szik Dugonics nem ezen czélokért választotta. Toldi Miklósban Mátyás korának nagysága, fénye, világra szóló hatalma ép oly kevéssé hat lelkesítőleg az alásülyedt nemzetre, mintha csak magát a korfűi történet ismeretlen fejedelmét szerepeltetné a háttérben. A nagy király emlegetett igazságszeretete pedig teljesen fölösleges része a szomorú történetnek. Dugonics a históriai tárgyat inkább azért választotta, mert mint maga is mondja, «nincs előttem nagyobb éktelenség, mint mikor egy anglust német ruhába, avagy egy spanyolországi embert széles bugyogójába magyarul szólani hallok s füleimbe a sok *don Pietrók, don Gonzalesek* hangzanak.» Minden-esetre egy kissé furesán hangzó indokolás. Érthetővé teszi azonban az, hogy Dugonicsnak nem volt ízlése; költő hasonlóképen nem volt; eredeti inventiója valamely dráma meséjének megalkotásához szintén hiányzott. Kénytelen volt a képet máshonnan kölcsönözni. Neki elégnek tetszett, ha a rája magyar volt. Így születtek meg szomorú történetei, melyeket mintakül óhajtott föltüntetni.

A Toldi Miklós alapjául szolgáló «korfűi történet» irodalmunkban még ismeretlen. Nem lehet eldönteni azon állítása valóságát, hogy a korfűi történetet igazán tulajdonává és eredeti játékká tette-e?

De maga a tartalom meggyőzhet, hogy históriai háttére oly gyenge, hogy a nevek megváltoztatásával akármely királyunk alatt is megtörténhetik meséje.

Három szakaszból áll; az első Toldi Miklósnak Szegedre jötte; a második Toldi Miklósnak megbuktatása; a harmadik Toldi Miklós házá-
nak omladékja. Szerkezetét sem mondhatni szerencsésnek. Első szakasza 4 színváltozást (1—7; 8—15; 16; 17—18. részek szerint); a második 5-öt (1—3; 4—5; 6—11; 12—17; 18—19. részek szerint); a harmadik pedig hármat tesz szükségessé (1—1; 3—7; 8—12. részek szerint). Ez aránytalan részek közt egy éppen nem érdekfeszítő cselekmény folyik le, melyet a bevezető és közbeszótt elbeszélés még hosszadalmasabbá és unottabbá tesz. Az első felvonás végén Toldi «boldog éjszakát és szerencsés fölviradást kíván a jó katonának», Dugonics pedig körülményesen elmondja, hogy jó izűt aludt erre Toldi Miklós.

A második felvonás valamivel több érdeket költ az által, hogy kíváncsivá tesz Toldi sorsát illetőleg. De maga az a körülmény, hogy a hagyomány ismert Toldija, az ő hét tollú buzogányával, példátlanul gyáva és tehetetlen embernek van föltüntetve, ki az események viharát minden küzdelem nélkül engedi feje fölött elvonulni, kit se felesége halála, se börtönbe vettetése nem képes cselekvésre indítani, nagyon sokat levon a valódi érdekből. Egy olvasója sem fogja elhinni, hogy ez a Toldi az, «ki régen megérdemlette volna a tollat, kiről igen csekély emlékezetet tesznek Ilosvai, Rádai Pál, Bél Mátyás.» Ez a Toldi valami német Ritter, ki magyar nevet vett föl és magyarul beszél. De nézzük csak a tárgyat. Az esemény Szegeden játszódik le. Toldi a vár védelmezője, kit azonban a király magához hivat Budára, mert a németek ellen kell mennie, kik az országot háborítják. Szillér Mátyás, Szeged birája antagonistája Toldinak, de nem bánná, ha ez Trézsi nevű leányát hozzá nőül adná. Trézsi azonban Szeged polgármestere, Vendrődi szereti. A hivatalában és tekintélyében megsértődött Szillérnek reménytelen érzeményei csak szítják Toldi iránti ellenséges indulatját, azért elhatározza végromlását.

Az első felvonás lényeges része azzal kezdődik, hogy Toldi váratlanul érkezik meg Budáról. Senki sem jött elébe, holott megérkezése idejét előre tudatta. Egy kis szemrehányás után számon veszik Makra szolgát, vajjon hol maradt a levél, a melyben megérkezése idejét tudatta? A megzavarodott szolga azonban nem kelt semmi gyanút s így sietve mehet Szillérhez, hogy tudtára adja neki Toldi megérkezését. Szillér ugyanis — mint ez a később (8—15.) lejátszódó jelenetekből kitűnik — Toldi levelét felbontja és abból meggyőződik pl. arról, hogy azon birtokot, melyet ő özv. Tápainétól jogtalanul elvett, Mátyás király Toldi kérelmére a szegény özvegynek visszaadtni rendeli. Szillér a dorozsmai cigányok-

kal Toldi pecsétjét már előbb meghamisíttatván, a levelet bepecsételi s így küldi el Toldihoz. Meg kell itt jegyeznünk, hogy Szillér a város egyik szép nőjét, Manczikát, már régebben elcsábította és elhagyta. Ez a nő mindezek daczára bejáratos Szillérhez és a véletlenül leesúszott hamis pecsétnyomót megtalálja. Az természetes dolognak tűnhetik föl, hogy bosszút forral magában Szillér ellen, de hogy e bosszúérzet és a megelőzőtt meggyaláztatás daczára valósággal cordialis viszonyban maradt Szillérrel, ez érthetetlen. Ha e viszonyban a tettetés ténye élesebben volna kiszínezve, jobban értenők szereplését és kevésbé volna visszatetsző Manczika, de így lényéből hiányzik az a méltóság, mely a bosszúérzet által táplálva lényét némileg megemesíteni tudná.

Szillér nemes gondolkozású ember színében akarván magát Toldi előtt föltüntetni, miután a kikerülhetetlenről alattomosan értesült, maga megy Toldihoz és kijelenti, hogy visszaadja Tápainénak birtokát — de egyúttal fölhasználja az alkalmat, hogy Trézsi kezét is megkérje apjától. Trézsi jegyese lévén Vendrődinek, Szillér visszautasíttatik. Szillér azzal a fenyegetéssel távozik, hogy megbánhatja e tettét valaha Toldi úr!

E csattanós vég helyett azzal a jelenettel lapúl el az I. felv., hogy Makra elhozza utólag Toldinak az általa küldött levelet, mire a hős elmegy szobájába és, az utazásnak kellemetlenségeitől elbágyadván, jó izút alszik.

Ez volna tehát az expositio, melyben a fő hős teljesen passiv szerepet játszik. Szillér, a sértődött szerelmes, ki terveit rombadőlni látván, elhatározza Toldi bukását, hogy így leánya kezéhez, de mindenesetre a hatalomhoz jusson. Csakhogy Szillér jellemében nem a túlzott ambitio képezi a fő jellemvonást, mert ha Trézsi kezét megkapja, a hatalomra úgy is számít. Vagy tán azt kell hinnünk, hogy mivel a levélből netán Toldinak utódjáról is értesült, most már megelégszik azzal is, hogy ily nagy rokonságba jut? De viszont miként higyük el, hogy Szillér a hatalomra tör Toldi utódjával, Hódi István strázsamesterrel szemben, mikor maga Toldi is azért mondott le hivataláról, mert megúnta a Szillérrel való folytonos ujjhúzást?! Szóval a szegedi bíró jelleme érthetetlen előttünk és neveltséges, mert azért állani az apán bosszút, mivel ez a leányt ahhoz adja nőül, kit az valóban szeret és ki Szillérnél rangban és characterben is feljebb áll, valóban megfoghatatlan. Toldi fait accompli áll szemben, ő már meg is áldotta a fiatalokat, vajjon minő joggal lehet tőle követelni, hogy Szillér kedvéért vonja azt vissza? Még ha Szillérnek szemrehányásokat tett volna bűnös előélete miatt; ha az elcsábított Manczika esetét vetette volna szemére, vagy pl. a királynál kieszközölte volna Szillér megdorgáltatását, vagy a polgárokat haragította volna föl ellene?! De így egész ármánya indokolatlan és legfeljebb egy rémdrámán belül volna megtűrhető.

Szillér egyesül Vindplattal, «írássával», kit Toldi kivetett a katonaságból. Gyanúba akarják keverni, hogy Toldi volt az, ki midőn a török Zimonymál váratlanul megtámadta a magyar hadsereget, elárulta a töröknek a magyar tábor állását. Levelet koholnak, melyben a belgrádi basa 200 arany melléklése mellett megköszöni Toldinak a szolgálatoikat. Ezt a levelet és a szükséges irományokat Makra szolga által becsempésztetik Toldi szobájába. Az ármány sikerül s az ártatlan Toldi fogságba kerül. Szinte hihetetlen, hogy ilyen gaz ármány ellenében az a Toldi, kinek hőstetteit Dugonics maga is felsorolja jegyzeteiben (58—61 lap), ilyen gyáván adja meg magát e hitvány népségnek, melylyel szemben érzi, tudja ártatlanságát. Az elfogatás hírére neje meghal, leánya kétszer is megbolondul és mire ártatlansága napfényre kerül, leánya is leugrik a vár bástyáiról és szörnyet hal. Szillért eléri a nép bosszúja, Toldi pedig inkább valami vén szerzeteshez, mint hőshöz illő lemondással így fejezi be a darabot: Legyen áldott a Magyarok Istenének szent neve.

Látjuk e vázlatból, hogy éppen a fő hős a legpassivabb alakja a szomorú történetnek; de e passivitas nevetséges egy oly jellemnél, mint a minőnek Toldit a hagyomány ismeri. Ez meghamisítása nem csak a történetnek, de a népmondának is. A korfűi történet nehézkes rémletessége egészen elborítja valódi alakját. Kénytelen azt végig szenvedni, a mit amaz ismeretlen lovagdráma hőse végig kínlódik. Neje, leánya, Vendródi élettelen bábok, kik nem cselekesznek, csak az események előadói. Legtöbb élet még Szillérben, Vindplattban van. Ha Manczika pl. a vagyonától kifosztott özv. Tápainé leánya, mennyivel indokoltabb lesz bosszúja Szillér ellen, ki így nemcsak becsületétől, de vagyonától is megfosztotta? Míg így ő csak báb, ki akkor jelenik meg, mikor szükség van rá.

A szomorú történet, eltekintve durva, parasztos, sőt szemérmetlen kitételeitől, sok helyt valóban mulattató, de sehol sem annyira, mint Trézi örülési jelenetében. Szándékosan sem lehetne valamely paródiában ennél mulatságosabb örülési jelenetet összeírni. A II. szakasz 1—11. része is megérdemli az elolvasást. Valóban csodálni lehet, hogy még oly írók is, mint Dugonics, egy szomorú történetbe egész komoly szándékkal ilyen mulattató részeket szőttek be! Mit lehetett kívánni a színész drámairóktól? *

* Dugonics magyar érzelve mellett mulatságos bizonyosságot tesz, hogy mint Báthoriban a gyilkos nem magyar ember, hanem Gyiloki nevű oláh, úgy itt is a felbérlet gyilkos egy Préda nevű olasz!

A Jeles Történetekben kiadott színművek közül *Etelka Karjelen* (szomorú történet 4 szakaszban) nemcsak a többihez viszonyítva a legjobban sikerült darab, hanem érdekes meseszövéset, ügyes meseszerkezetét tekintve, mely egész végig valóban feszült érdekeltséget tud még ma is olvasójában költeni, egyike a múlt század utolsó évtizede legjobb eredeti szindarabjainak.

Mielőtt műve írásához fogott Dugonics — mint ezt az Előintésben bevallja — azt tanácsolták neki, hogy ez újabb művét Etelka két könyve folytatásaképen írja meg.

Két okból nem cselekedte ezt Dugonics. Aesthetikai érzéke azt sugallta, hogy Etelka történetét ott fejezze be, — hol Etelével Világoson egybekél. «Akármilyen többet adtam volna ahhoz — írja — az a Szabások és minden jó izlés ellen való lett volna.» Homerust is «korpázzák» azért, hogy Odisszejében többet szólt, mint midőn Ulisses feleségéhez érkezett. De úgy látszik nem ez volt a főindok. Azt írja, hogy meg akarta *kimélni* azok fáradságát, kik ezen munkáját is a játékszínre akarnák alkalmazni. Mint fentebb említettük, Etelkáját Soós Márton, az Arany pereczeket Endrődy alkalmazták magyar színre. E darabokat mind Pesten és Budán, mind Kolozsvárott örömmel fogadta a közönség. Azt hiszszük, nem a gyengéd kimélet játszotta a főszerepet nála, mint inkább azon törekvés, hogy az átdolgozás érdemét ne engedje át másoknak.

Nincs okunk megbánni, hogy ő maga alkalmazta Etelka karjeli történeteit a színpadra — sőt úgylátszik az a körülmény, hogy a sajátjának átdolgozójává lőn, nagyobb gondosságra ösztönözte.

Ez a gondosság, óvatosság már az előbeszédén is megérzik. Abban 23 év előtti dolgokat mond el, melyek nélkül is egészen jól meg lehetne érteni szomorkás történetét. A regényíró részletességével Etelének magyarországi dolgaival kezdi (elmondja egyik főszereplője, Tabán születését is) hivatkozással Etelka Történeteire — **bár mindez fölösleges, mert nélküle a darab meséjét egész jól meg lehet érteni.**

Dugonics nem tudja megtagadni a regényíró még akkor sem, midőn a színpad számára dolgozik. Annyira barátja a részletezésnek, a regényben még megbocsátható hosszas leírásnak, hogy színműveiben sem tud ellenni e nélkül; — és néha még azt is megteszi, hogy hősének előleges jellemrajzát adja, mintha attól félne, hogy

darabjából mindez nem fog elég világosan kitűnni (pl. I. sz. I. rész. III. rész. V—VI. rész, VII. rész stb.) És ezt nem lehet csodálni, mert tehetsége határozottabban a regényírás terére utalta őt; drámáiban mintha érezné drámairói csekélyebb tehetségét — a regényírót hívja segélyül, nehogy érthetetlenné válják. Etelka Karjelben mindamellett ügyesen írt darab (Shakespere Téli regéjének s a Viharnak valami német átdolgozását fölhasználhatta); korában elért nagy hatását sokkal jobban értjük, mint Dugonics többi színműveinél, — melyek közül Bátori Mária, Macskási Juliánna, még a 30-as években is a magyar színpad műsorán éltek. Természetesen sok naivitásától el kell tekintenünk; de ezeket osztotta kora is, mely nagy gyönyörűségét lelte a Magyarok Istene gyakori emlegetésében, valamint abban is, hogy a Lápok fejedelme és Finom ország királyai (Lapponia és Finnország magyarosításai) oly közeli rokonságban állottak a karjeli magyarokkal. Az ősi dicsőség és nagyság emlegetése divatba jött. Ez nemcsak a siker garanciája, hanem hazafiui kötelesség is volt, melyről nem illett akkor magyar írónak megfedkezni. Etelka Karjelben oly időben játszódik le, mely távolságának homályában a költői phantásia kicsapongásának bő teret engedett.

Etele ithagyván Magyarországot, nejével Etelkával Karjelbe megy vissza. Egészen el van telve neje szépségével, erényeivel. Finom ország fejedelmének már alkalmat adott erről meggyőződést szerezni, de hátra van még a Lápok fejedelme, Széplaki. Hozzáutazik Etele, hogy elhozza Karjelbe, Etelka megbámulására. Útközben találkozik vele a balti tengeren és így félannyi idő múlva érkeznek vissza Karjelbe. Midőn Etele benyit Etelka szobájába, éppen akkor szökik ki tőle egy férfi. Széplaki fölismeri benne Hengerit, Etele azonban iszonyú haragjában erre nem képes. Mintán ekként csatlakozott neje magasztalt hűségében, hajóra ül s elhagyja nejét, családját, hazáját s megy messze vidékre, hogy elfeledje csalódását. Széplaki hajójára csalja Hengerit, magával viszi és a vadak szigetén, melyen ember nem lakik, partra téteti.

Etelka ártatlanságában nem is sejti Etele gyors eltávozásának valódi okát. Bánatjában keresésére indul. De a tengeren vihar fogja el; hajóját kivetí a szél ugyanarra a szigetre, hol Hengeri száműzve él. A gonosztevő megmenti Etelkának és leányának Krékának is életét és itt aztán idylli életet élnek hárman. Hengeri előbb Etelka (a szigeten új nevet nyert: *Ketela*) szívét törekszik megnyerni (hisz ezért zárkózott be Etelka szobájába komornokjának segélyével, mert hitte, hogy így viszályt keltvén közte és férje közt, tán nagyobb kilátása lehet arra, hogy őt valaha

birhassa). Etelka mitsem akar e viszonyról tudni; Hengeri belenyugszik sorsába, mert reményli, hogy a cseperedő Krékát más férfi hiányában sikerülni fog végre is magának keríteni az elhagyott szigeten. A dolgok ezen állásában Ete, Etelének fia (vagy, mint később kitudódik, a finomi fejedelem fia) egyszer véletlenül e szigetre hányatván, megismerkedik Krékával. Szerelemre gyuladnak — de viszonyuk nem nyerhet már ekkor szerencsés folytatást, mert Hengerinek sikerül Etét a szigetről eltávolítani.

Ezek képezik a szomorkás történet azon előzményeit, melyeknél többet tudni, teljesen fölösleges.

A darab maga azzal kezdődik, hogy Etele fiaival, Etével és Tabánnal véletlenül ugyanezen szigetnél köt ki, melyet teljesen lakatlannak tart. Lelke telve van nőgyűlölettel s nehogy fiai nők kezébe kerüljenek, elhatározza, hogy oly helyre jön velök lakni, hol a nőknek híre hamva sincsen. A pusztá gyanú képes volt Etelét lényéből egészen kiforgatni. Nőgyűlölő létében teljesen megfeleldezik arról, hogy mily természetellenes dologra akarja kényszeríteni fiait — kik közül Ete Krékát, Tabán pedig a Lápok fejedelmének, Széplakinak leányát, Márnát szereti atyjok tudta nélkül.

Ez a Széplaki a saját hajójával nyomon követi Etelét s övével szintén ezen a szigeten köt ki.

Etele ekként nem sejtve, nem tudva, nemcsak mindenütt nőkkel van körülvéetve — hanem még hajóján is egy férfi-ruhába öltöztetett nőt hoz: Ballagit, ki nem más, mint a saját, elveszettnek hitt egyik leánya. Oly nagy benne a nőgyűlölet, hogy még beszélni sem szabad előtte nőkről. Fiai kénytelenek eltitkolni szerelmöket; Nagyhabi, Etele kormánysosa, ki Ballagi titkát tudja, szintén nem meri e titkot előtte fölfedni. A szerelem tehát e kényszer folytán titkon gyakorolja hatalmát s annál erősebb kötelékekkel fűzi kedveseikhez az ifjakat.

Etelét nehéz kigyógyítani nőgyűlöletéből. Ha Hengeri bevallaná bűnét, a csomó könnyen meg volna oldva: de Hengeri ezt nem akarja tenni, mert hisz ép ez által vesztené el Krékát. Míg ha hallgat bűnéről és Etelének besúgja Ete fia titkát, — biztos abban, hogy a nőgyűlölő apa el fogja vinni azonnal fiait a szigetről s így maga marad Kréka birtokában.

Széplaki jelenléte tehát már azért is szükséges, mert ő volt az, ki fölismerte a 16 év előtt ide hozott Hengerit akkor, midőn Etelka szobájából kilopódzott. Meg akarja őt gyilkoltatni, mert czégéres gaznak tartja őt Széplaki, de kész minden bűnét megbocsátani, ha töredelmes vallomást tesz. Hengeri kénytelen vele s miután maga Nagyhabi és Ballagitól illetőleg Héjjától irásokat kapott, melyekben ugyanazon komornok,

ki Héjja életét megmentette és annak idején Hengerit nagy ajándékok árán Etelka szobájába engedte besiklani, földeríti a való tényállást, Etele is összebékél Etelkával. Tabán és Márna egymáséi lesznek. Etelére mindenesetre elég büntetés e megszegyenülés, valamint azon 16 évig tartó bánkódás, emésztődés, melylyel igaz ok nélkül, pusztá gyanú alapján magát gyötörte.

Ez elég romantikus mese élénken perdül; előnye, hogy hosszadalmas dialógusok nem akasztják meg gyors menetét; hogy a szín gyakori változása nem hat zavarólag a mese megértésére; az érdek az utolsó felvonásig ébren van tartva. Még az egyes felvonások is hatásosabban fejeződnek be, mint az különben szokás Dugonicsnál. Már az első felvonás is megismertet a darab főszereplőivel: Etelével, Etével, Nagyhabival, Tabánnal, Krékával, Ketelával, Hengerivel. Széplaki hajójának észrevett kikötése hasonlóképen fokozza az expositio érdekes voltát.

A második szakaszban Etele meging erős elhatározásában, mert alkalma nyílik Tabán jegyesében, Márnában a jó nőt is megismerni.

A harmadikban már a vergődő, elveiben megtántorodott Etele küzdelmét látjuk, ezzel szemben a győzelmében biztos Ketelát, ki a Széplaki által fölhozott gyanútól tisztának érzi lelkét.

A negyedikben Etele újra összeszedi egész gyűlöletét és már arra is kész, hogy mérget itasson Ketelával, mert csak halála által lesz képes ártatlanságát teljesen bebizonyítani. Midőn erre is elég erősnek látja nejét — megtörik teljesen s kétkedni tud abban is, a mit szemével látni vélt 16 év előtt.

Dugonics Etelkájának főbb alakjai nem bábok, kik mint rendesen csak előadói egy sokszor unalmas eseménynek. Húsból és vérből alkotvák, mint Etele, Ketela, Kréka, Ete, Hengeri, Nagyhabi. Igazán cselekvő személyek, kik előttünk élnek, előttünk alakulnak át. Tán Hengeri megtérése, töredelmes vallomása látszik még a leggyengébben indokoltnak; hogy büntetlenül marad, ez rontja a jó hatás teljességét. Utolsó s talán egyetlen jó cselekedete magában véve még nem elegendő arra, hogy megbocsássuk gaztettét, melyet csak a véletlen derít föl.

Kréka — a természet gyermeke: szeretetreméltó naivitása nem nevetséges, igazi természetessége nincs túlozva. Több igazság van lényében, mint az «Arany ember»-beli Noémiban.

Ketela — mint az ártatlanul szenvedő — nyer érdekességében az által, hogy ártatlanságát azzal is bizonyítja, hogy éppen annak az embernek nem tud meghódolni — bár ő az egyetlen férfi, kit 16 év óta láthatott — ki miatt (előtte nem tudva) elhagyta őt Etele.

Étében is sok természetesség van s sikerültebb, compactabb színpadi jellem Tabánnál, ki Márnával együtt inkább staffage-alak. Dugonics, természetesen, itt sem ment azon hibájától, hogy fölösleges szereplőket léptet előtérbe s így az érdekét sok felé téríti; megfélekedzik arról, hogy a drámai cselekvénynek egy széles mederben kell folynia s minél több erecske szakad ki belőle, folyásának gyorsabb menete annál nagyobb akadályokba ütközik.

Ha eltekintünk a véletlennek túlságos nagy szerepétől, Etelkát, kora világításában bírálva, élénk dialogjai, ügyes fejlesztése, életteljes jellemei, de főkép a miatt is, hogy lehetőleg kerüli benne (jobban, mint bármelyik művében) az illetlen, csimbókos kitételeket, Dugonics legkerekdedebb színjátékának kell tartanunk. Népszerűségét természetesnek fogjuk találni, mert oly érdekesen tudja meséjét fejleszteni, hogy elolvasása ma sem fáraszt ki, ma sem untat el, mit többi színműveiről nem mondhatunk el.

Dugonics András a Jeles Történetek második könyvében két szomorú történetet közöl: I. *Bátori Máriát* és II. *Kún Lászlót*.

A Szala vármegyei nemes úriakhoz és kisasszonyokhoz intézett ajánlatban elmondja, hogy *Bátori Máriát* («valami de Kasztrót talpig megmásolván») úgy alkalmazta a magyar játékszínre, «hogy épen eredeti munkának tessen.» A darabot már kiadása előtt (1794-ben háromszor és 1795 kétszer) a kéziratból játszották, mert Dugonics maga említi, hogy a játékszínbe egybegyűlt érdemes szemlélők előtt mind Pesten, mind Budán előadatván, azok így ítélték a darab felől, «hogy még ennél kellemetesebbet nem igen játszottak a játszó személyek. Holott *Láng* úr Istvánnak, *Rehák* ifjú asszony Bátori Máriának személyét egész meglepéssel vicselték.»

Ha Dugonics referádája megfelel a valóságnak, úgy Bátori Mária nagyon sok tekintetben jellemző a kor izlésére.

Érdekes a munka címkepe: Bátori Mária. Csak a név magyar, a rococo jelmez pedig elárulja, hogy mennyit adnak a korhűsége oly drámairók is, mint Dugonics. Valóban mulatságos dolog Bátori Máriát (mely gróf Sodennek Igñes de Castrója után

készült) * rococo jelmezében, mint Könyves Kálmán idejében játszó színdarab hősnőjét elképzelni!

Tárgya ez:

Könyves Kálmán fia, István, kinek törvényes neje Judit lengyel királyleány, titkon szereti Bátori Máriát, kit Leányvárotra tart elrejtve. A király, hogy elfeledtesse vele e viszonyt, melynek már következményei is vannak, elküldi fiát Dalmácziba. Ezalatt meghal felesége. Siet vissza, hogy Mária karjaiba vethesse magát. Kálmán ellenzi e viszony folytatását, mert Istvánnak királyi vérből származott feleséget akar szerezni. (Ekkor még nem tudják, hogy Bátori Mária szintén királyi vérből való.) Ekként a fiú kötelelességérzettel ellenkezésbe jön a szerelem.

Kálmánnak minden intelme hasztalan, végre tanácsosainak Árvainak és Szepeliknek biztatására elhatározza Mária meggyilkoltatását. E gazzettel végződik a harmadik szakasz; az utolsó szakasz, úgy látszik, már csak arra való, hogy megtudjuk Mária fejedelmi származását; hogy megtudjuk Istvánnak atya elleni bosszúterveit, melyeket anyja csillapít le, s főképp arról győződünk meg, hogy a «szomorú történet»-nek nincs semmi tragikai kifejlése.

Kálmán, tehetetlen, siralmas alak, telve férfiatlan ingadozással, aljas lelketlenséggel, kire egészen ráillik a shakespearei mondás ellenkezője: minden ízében királyi fönség nélkül való. Csak fiával szemben makacs és hajthatatlan. Neje Buzilla képes csak uralkodni az ő gyengeségén ép úgy, mint István fia vad indulatján. Árvai tárnokmester a legközönségesebb fajtaból gyúrt intrikáns, kiről igazán nem tudni, minő komoly ok miatt áskálódik István és Mária ellen, társa Szepelik csak alteregója, ki úgy látszik nem más, mint az ő jelleme szilárdabb részének personificatiója, mert midőn Árvai, nem tudni miért, a háttérbe akar vonulni, Kálmán pedig vigadozik, ő veszi át a szót s ő válik a catastrofa fölidézőjévé.

Mária alakja már valamivel jobb a többinél, de characterének egyforma alapszíne unalmassá teszi őt. Különbben ismert színpadi személy azon fajtájából a színpadi női főszemélyeknek, kiknek szereplése a szerelem üldöztetési és az ártatlanul való fölázdoztatás egyes phásisain keresztül részvételre és «könnyvekre» hangolta a mult század színházlátogató közönségét.

Buzilla olyan királyné, ki akkor uralkodik, midőn a szerző

* 1. Philologiai közlöny. Dr. Heinrich értekezését Bátori M.-ról. 1882. 5. füzet.

úgy kívánja. Sajátságos ellentmondásnak tűnhetik föl, hogy míg ingatag férjét nem tudja visszatartani a bűntől, addig föllobbanó fiának bosszuló kezét anyai szavával képes visszatartani.

István határozott egyenes jellem, telve lobbanékonyssággal, bátor cselekvéssel. Dugonicsnak nem lehetett a történetet meghamisítani azzal, hogy István akár magát, akár atyját ölje meg, de kár volt akkor nevetségessé tenni az által, hogy bosszujának kielégítésére megelégszik Árvai és Szepekik föláldozásával.

Nem lehet tagadni, hogy Bátori-Máriában sok helyt gyorsan folyó dialoggal állunk szemben, mely sokat tehetett a darab kiváló népszerűsítésére. De viszont itt is, mint többi darabjaiban, az elbeszélésből indul meg a cselekmény. Ez az elbeszélés a dialog közepette néha bámulatos naivitásával valóban comicusan hat az olvasóra. Így el van mondva (V. szakasz IV. részben), hogy István anyja, ki megjegyzendő, fiát a színfalak mögött tartja vissza a berohanástól «a testőrkre tekintett, mintha jelt akarna adni, hogy Istvánnak atyja szobájába betörekedését meggátolnák»; vagy a harmadik szakasz VII. részében, midőn István vadászatra távozik, «kijöttek hozzá édes gyermekei már egészen felöltöztetve Terkától. Ők ugyan szokások szerint mind okosan beszéltek, mind néha édesdeden enyelegtek anyjuk körül. Kérdezősködtek édes atyjokról. Meg kellett ígérni Máriának, hogy az ő számokra egy kis szarvast fog löni édes atyjok»! stb.

Ha megemlítjük, hogy Dugonics a regényíró bátorságával szokott egyes alakokat a szükség szerint előrántani, pl. Szemerédit, ki mindig akkor jön, mikor későn van valamit jóvá tenni; Bátori Miklóst, a ki Istvánt vadászatra erőszakolja; a gyilkost, Gyilokit; ha megemlítjük, hogy királyi személyei olyan nyelven beszélnek, mint manapság a népszínművek falusi birái és komámasszonyai; hogy néha példátlanul durva hasonlatokra ragadtatja magát (pl. a meggyilkolt Mária úgy meresztli szemeit, mint a kanmacska; elterül mint a döglött macska; a titoknokok úgy érzik magokat, mint a leforrázott kutyák stb.); hogy a sok beszédet előbbre teszi a drámai cselekménynél, az ügyes fejlesztésnél, elmondottuk mindazt, a mi manapság oly nehezen teszi érthetővé e darab tartós hatását. Jellemző azonban színi viszonyainkra, hogy az eredeti történeti tárgy minden hiányt képes volt feledtetni.

Dugonics *Kún Lászlója* Bertuchnak Elfridája alapján készült.* Nem egyéb, mint variációja annak az irodalmunkban is földolgozott példabeszédnek: pénzt, paripát, feleséget soha se bizz másra.

Kún László a magyar Edgár; Berényi, Olgar a davonshirei gróf, Jolánta pedig Elfrida helyét tölti be; a boldog férj Athelwold a magyarban Tétényi tárnokmester, az intricus Dunstan a magyarban Tulon. A király leánynézőbe küldi Berényihez Tétényt. Jolánta szépsége annyira elszédíti fejét, hogy királya helyett a maga részére kéri meg Jolánta kezét. Jolántát nem lehet tehát az udvarhoz vinni, mert a király meggyőződhetnék arról, hogy mekkorát hazudott Tétényi, midőn Jolántát olyannak írta le, ki nem érdemli meg szépségének országos hírét. Őriznie kell, nehogy a király megtudja rászedetését. Tulon az intrikáns, Berényi iránti gyűlöletből, de meg a saját érdekében is értesíti magát az apát, ki királyi vérből eredetnek tartja magát s csak királyi vót képzelt magának, hogy leányát Berényi miatt őrizi oly óvatosan a saját kastélyában. A királyt is reá veszi, hogy útba ejtse Tétényi kastélyát s alkalmat nyerjen meglátni a kiváló szépségű asszonyt.

A mese az Elfrida-dráma nyomán ügyesen van szöve. Mindamelllett azt hiszszük, hogy a helyzet inkább comicummal, mint tragicummal terhes. A rászedett király vétket láthat Tétényi árulásában, de nem oly bűnt, mely halált érdemelne. Berényi nagyravágásától oly következményeket várhatunk, melyek a könymirigyek helyett inkább nevető idegeinket hozhatnák izgalomba. Ha a király másra bízza a leánynézést és a megbízott szerelmet tud keltetni a keresettben és az új viszonyt valódi boldogság szentesíti, vajjon a királynak érzeki szenvedélye, az apának kicsinyes nagyravágása előkészíthetik-e a tragicus kimenetelt?

Berényi kényszeríteni akarja leányát e viszony felbontására, sőt halállal fenyegeti Tétényt. A király mint ilyen megbocsát Tétényinek, de mint férfi férfi ellen bosszút vesz rajta és párbajban megöli. Jolánta megőrül — végre megreped a szíve kiterített férje holtteste előtt.

Dugonics nem cselekedett a hatás előnyére, hogy a király által megbocsáttat Tétényinek, mert a reászedetés megszűnik nyomossá-gát elveszteni az által, hogy a király bocsánatot ad, a párbajban nyert halál pedig nem költői igazságszolgáltatás, hanem véletlen, mely mint ilyen idézvén elő Jolánta halálát, a tragicus kimenetelt istenítélet színében tünteti elő. A szomorú történet hősnője Jolánta (ily czímmel is adták Pesten elő: Berényi Jolánta) tisztán

* Kún László. Második kiadás. Bevezetéssel Dr. Heinrich Gusztávtól. Budapest, 1885.

szenvedő alak, abból az ismert fajtájú elkínzott női teremtetések sorából, kik a lovagdrámák és a Kotzebue-korszak idejében a színpadon végig szenvedték az összes felvonásokat, mert azt szerették, a ki őket szerette és nem akarták szándékuk megváltoztatása által költőjüket egy könyfakasztó dráma sikerétől megfosztani. Jolánta tragicus alak, ha az apai kényszer elől menekülendő — öngyilkossá lesz; ha felségsértő férjével együtt megy a halálba igaz hitvesi szeretetből, melyet nem ingathat meg apai fenyegetés, nem tántoríthat el a királyi korona fénye. De az egész dráma ezen szerkezetében nem egyéb siralmas szomorú történetnél, melyből teljesen hiányzik a drámai igazság. Berényi bűnhődése még a legtragikusabb. Az ő vesztesége a legnagyobb, mert nemcsak tervei dőlnek romokba, hanem leányát is elveszítette. És mindamellett iránta sem érzünk részvétet, mert neki nincs része Tétényi megöletésében és leánya halála előidézésében. A király mindent Berényi tudta nélkül tesz, sőt a megöletésig sejtelve sem lehet arról, hogy leányát neki szánja. Az utolsó jelenet, midőn a férje ravatalánál kesergő nőtől akarják az igen szót kicsikarni, teljességgel nem tartozik a dolog lényegéhez. Csak fokozatot jelez az érzelgős helyzetek túlzásában, melyeknek nincs egyéb céljuk, mint elkínzani a lehető legvégső határig a fő hősnőt a színpadon, és a hallgatóságot a teremben.

Dugonics ismert nyomokon haladt; ha nem tudott javítani a jellemeken, azt egyrészt a gyors szükséglet kényszere mentheti, de másrészt dráma-költői venájának hiánya.

Érdekes dolog, hogy a hol változtatott, ott követte el a legnagyobb baklövést: az eredeti I. felvonás kétfelé osztása által.

Az I. szakasz ötödik része, hol Berényi Tétényben van remete ruhában (fölrirta: Berényi Tétényben), már magában véve kívánatossá teszi, hogy az első 4 rész után ha nem is fölvonás, de legalább jelenés-változás legyen. Dugonics az I. szakaszban még két részt ad és ezzel fejezi be az első szakaszt — daczára annak, hogy a II. szakasz első része ugyanazon a helyen kezdődik, a hol az I. szakasz végződött. Mintha csak regényt írt volna, a melynél a még ismeretlen hősnő bevezetéséhez egy új fejezetre van szükség.

Még drámáiban sem tudta eltagadni hajlamait, melyek őt a regény tágabb mezejére vonzották.

DUGONICS ANDRÁS regényeinek nagy népszerűségök mellett

bizonyít, hogy 1792-ben egyszerre két regényét is a magyar színre alkalmazták. Az *«Arany pereczek»*-et Endrődy János, a *«Megszomorított ártatlanság avagy az ártatlan Etelka»* történetét pedig Soós Márton, az «orvosi tudományok egyik hallgatója.» Amazt külön kiadásban bírjuk,* emezt «A Magyar Játék-szín» 1793-ban megjelent 2-ik kötete őrizte meg. Soós Márton műve, mint az odajegyzett évszám mutatja, már 1792-ben kész volt; annak azonban nincsen nyoma, hogy ezen évben elő is adták volna. Csak 1793-ban került először színre. Az Arany pereczeket ellenben már 1792. június 18-án adták elő legelőször. A regény népszerűségének nem csekély bizonyítéka az sem, hogy az 1790-ben nyomtatott első kiadást 1800-ban a második követte. Az Arany pereczeknek, mint regénynek egész szerkezete olyan, hogy szinte kínálkozott a feldolgozásra. Endrődy azt sokak buzditására dolgozta át,** s tekintve a regény népszerűségét, nagy szolgálatot tett vele a magyar színpadnak. A feldolgozó munkáját megkönnyíté, hogy a regény 5 szakaszra van felosztva s így még a külső szerkezeten sem igen kellett módosítani.

Tárgya a Toldi Miklóshoz hasonló ármánytörténet. Schelmajer Ruprecht, Bartsai Ákos erdélyi fejedelemnek «titkosa», nemcsak a fejedelem titkainak, hanem a magáéinak is őre: szeréti Macskási Juliannát a nélkül, hogy bevallani merné szerelmét. Az együgyű cselszövő ravasz tervet főz ki, és mint megvetett szerető előbb Macskásy Mihály kincstartónak, azután leányának Juliannának élete ellen tör. Macskási Mihályt eláztatja a fejedelem előtt, mint hűtelen kincstartót, ki 10,000 frtot lopott a pénztárból. Az apa börtönre kerül, miután ügyét Schelmajerre bízták. Most már csak a leány van még hátra. Erre is alkalom kínálkozik. Kálmán szerémi herczeg az erdélyi udvarban időzik és ott Vernika, a fejedelem testvérhúga helyett, Juliannának teszi a szépet. Sőt két arany perecczel (karperecczel) meg is ajándékozta őt, melyek egyikén Kálmán arczképe, a másikon pedig «két szárnyas szívek lebegni látszattatnak.» Ezeket meglátván Schelmajer, a herczeg eltávozása után egy hamis levelet küldet föl Szerémből a fejedelmi udvarba, melyben Kálmán azt írja, hogy arany pereceit az erdélyi fejedelmi udvarban ellopták. Bartsai e szégyent nem akarja elviselni, Schelmajer tanácsára közhírré teszi, hogy ha a tolvajt más valaki hozza el és nem ő maga jelentkezik,

* Pesten, 1792. Trattner M. betűivel.

** Lásd HORÁNYI AL. Script. Piarum Scholarum I. k. 753. lap.

úgy az illető 10,000 frt jutalmat nyer, a tolvaj pedig nem számíthat kegyelemre. Schelmajer, a ki tudja, hogy hol vannak az arany pereczek, két papfalvi parasztot fogad föl, hogy fogják el a falujokban lakó Juliannát, mint az arany pereczek tolvaját. Mielőtt ez megtörténhetett volna, Julianna férfinak öltözik föl, eltávozik falujából és útnak indul, valami módot keresendő, a melynek segítségével a fejedelmi udvarba kerüljön és így atyja kiszabadításán könnyebben munkálódhassék. A közeli erdőben Bartsai Gyárfásra akad, ki ott remete-életet él. Hozzá szegődik. A fejedelem, ki éppen vadászaton van, ide téved bátyja Gyárfás remete kunyhójához Vernikával együtt. Vernika magával viszi Macskási Juliannát, ki mint férfi Julius néven szegődött Gyárfáshoz. A fejedelmi udvarban hasztalan könyörög atyjának, a fogoly kincstartónak életeért s daczára annak, hogy Vernika, sőt társnője Lónyai Apalin is beléje szeretnek, eltávozik az udvarból, hogy a legvégső kétségbeesett lépésre határozza el magát. Bátyjával találkozik az erdőben és arra akarja őt reávenni, miután az aranypereczek nála vannak, hogy mint tolvajt őt vigye az udvarba, így megkapja a 10,000 frt jutalmat és bár ő életével is lakoland, atyjok váltásdíja meglesz és kiszabadúlhat a fogságból. A két testvér kétségbeesett vetélykedést folytat és aligha jutnának megállapodásra, ha a háttérben egy zsidó nem mutatná magát. Náthánt Vernika azzal bízta meg, hogy Julius számára drága lovakat vegyen. Uton van, midőn Julius eléje áll és az arany pereczekért 10000 frtot kér. A zsidó csak 6000-et akar adni. Ez nem elegendő Juliusnak és a faképnél akarja hagyni a lelketlen kufárt. A zsidó azonban megemlékezvén Schelmajer hirdetéséről, biztosabb nyereséget lát abban, ha a tolvajt elfogja és az udvarhoz viszi. Ez azonban nem sikerül neki, mert Julius testvére, Bálint, megjelenik és elűzi a zsidót. A nyereség reménye nem hagyja azonban békén Náthánt; fölláztatja a parasztokat s most már ezek élén jön tolvajt fogni. Bálint kényszerhelyzetében reá áll testvére tanácsára s megkötözve, mint tolvajt maga viszi őt az udvarba. Itt általános a megdöbbenés, hogy ime a tolvajt csak nemrég még az udvar rejtegette. Mindenki megmentésén munkálkodik: Vernika, Vida Márton a főbíró, még Gyárfás is szembeszáll öcsésével, hogy engedje meg neki is megvizsgálni az ügyet. Julius bevallásban lévén, menthetetlen. Bartsai aláírja a halálos ítéletet a lehető legenyhébb formában. Bálint megjelenik az udvarban, hogy felfődje a titkot. Mindenütt a legnagyobb megvetéssel fogadják mint olyat, ki nem átalotta a saját testvérét börtönbe juttatni. Vernika elűzi magától, a fejedelem pedig még tiszti rangjától is megfosztja. Szóhoz sehol sem engedik jutni s így a titok fölfedezetlen marad. Julius vérpadra kerül; már a bakó feléje akar sújtani, midőn Kálmán herczeg egyszerre Kolozsvárott terem és a kritikus pillanatban megmenti Julius életét. Kálmán

földeríti az ármányt és Schelmajer gonosz celszövénye kitudódik s nemcsak Julius, hanem Macskási Mihály is megmenekül. Az önfeláldozó leányra még egy más jutalom is vár. Eddig mindenki azt hitte, hogy Kálmán és Juliánna szeretik egymást, sőt Vernika nem restel e miatt féltékenykedni is; — de Kálmán fölfedi, hogy Juliánna tulajdonképen nővére. Ugyanis világra jötté előtt egy kuruzsló asszony azt jósolta meg Kálmán atyjának, hogy születendő leánygyermeké házának romlását fogja előidézni. A megszületett gyermeket áztán odacsempészték Macskásinéhoz, kinek ugyanakkor született leánygyermekét a dajka agyonnyomta. E titkot azért tudta meg most Kálmán, mert anyja halálos ágyán van. A regény azzal végződik, hogy az új testvérpár siet haza Szerémbe, Schelmajert száműzik Erdélyből és az ártatlanul elítélt kincstartó visszanyeri szabadságát és becsületét.

Dugonics-nak szüksége volt e regényes befejezésre, mert «egy boldogtalanabb időben» elbeszélni ígérte azt, hogy Juliánnát miként érte el a szerencsétlenség a szerémi udvarban. Színműi befejezésnek mindenestre rossznak mondható. Bár más tekintetekben nem egy hálás helyzetet, jól kigondolt alakokat találhatott benne a feldolgozó. Így a két paraszt: Dongó, a folyton kételyekkel teli falusi bíró, Káka, a határozottabb, egyenes lelkű tizedes; Náthán a zsidó; Rimai, Bálintnak hűséges katonája a népeletből vett egészséges jellemek, kikből eredeti alakokat csinálhatott a jó színész.

Schelmajer közeli rokonságban áll a Toldi Miklós-beli Szillérrel. Mind a kettőt a visszautasított szerelem viszi arra, hogy az egész családon bosszút álljanak — csak hogy Schelmajernek nagyon kevés szerep jut a cselekményben magában, mert a történet csak folyománya az ő régi ármányának. Dugonics természetesen itt is hosszadalmas és néha kelletlenül elnyújtja a részeket, sőt fölöslegekkel is szaporítja «szakaszait». De akár ügyes, magyaros dialogusait, akár magyar tárgyat tekintjük, csak örvideni lehet, hogy a magyar színpad kezdetben tudomást vett az Arany perecekről is. Dugonics a magyarok speciális istenét, mint a magyar nemzet legfőbb védelmezőjét, sűrűn szerepelteti e regényében és a magyar karakter nem egy speciális főtulajdonát törekszik érdemelt dicséretben részesíteni. A színpadról az ilyes sokkal hatásosabb volt, mint olvasva. Ezért nem tévedünk, ha az Arany perecek gyakori előadatásának magyarázatját nem az átdolgozásban keressük, hanem azon lényeges dolgokban, melyek ezen regény fő alkotó részeit képezik: a

hazai tárgyban, a magyaros nyelvezetben (mely ugyan néha parasztossá lesz), az egyes alakok magyar karakterében és az író hazafias felfogásában. —

Az első színjátzó társaságnak nem kevésbé érdekes darabja:

Mátyás király, vagy a nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma.
Nemzeti érzékeny játék 3 felvonásban. Irta SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ.

A nemzeti érzékeny játékokat úgy látszik nem lehet a drámai törvények mértéke szerint elbírálni. Nem tragoédiák, nem vígjátékok, de nem is középfajú drámák.

Dialogisált történeteknek tekinthetjük azokat, melyeknek cselekménye a história tényeinek elmondásában áll. Céljok erkölcsi, tanító, mely többnyire benne foglaltatik már a címökben. Drámaiak bennök csak az egyes helyzetek, melyekben a históriai tableauk beszélő alakjai megmozdulni látszanak, hogy egy új tableau képeivé csoportosuljanak együvé. Helyzeteik hatásosságát nem a drámaiság, hanem az érzékenység adja meg. Helyzeteik érzékenyek, mert a történethez való szigorú ragaszkodás folytán ezzel törekszik a drámaíró nagyobb élénkséget — bizonyos látszólag drámaidit — behozni a cselekménybe. Ez az érzékenység uralkodó eleme e drámáknak; a históriai tárgy ebben olvad föl.

A drámaíró még egészen rabja a históriai tárgynak s a mi újítást mer belé hozni, az nem áll másban, mint a történeti események helyzeteinek érzékenynyé tételeben, külső csoportosításában.

Szentjóni Mátyás király a legkiválóbb képviselője ezen iránynak. Sokkal helyesebben cselekszik a költő, ha a három felvonás elnevezés helyett ezt a kifejezést használja: *három képben*. Mert ha a felvonásos felosztás külső kerete egy haladó drámai cselekménynek, akkor nem alkalmazható ez egy oly műnél, mely csak háromféle situációt és nem fokozatosan fejlődő cselekményt tár elénk. E három kép a következőleg körvonalazható:

I. *A választó gyűlés Rákos mezején.*

Az előtérben beszélgető csoportozatokkal.

a) Gara, Ujlaki, egy katona és a lengyel követ;

b) Szilágyi és Erzsébet, Rozgonyival;

c) Vitéz, Ujlaki, Lindvai;

d) Erzsébet a katonaság és polgárság közé vegyülve. Hozzájuk csatlakozik Szilágyi, majd Vitéz, Gara, Rozgonyi.

Ezek elmondják magok közt a gyűlésen történeteket s hozzácsatolják a saját észrevételeiket. A cselekmény tehát csak a tableau élénkebb elváltozásaiban áll. Legügyesebben írt jelenete a 8-ik és 11-ik, melyekben legalább némi drámai élénkség uralkodik.

A felvonás végén megtudjuk, hogy Mátyást a nép királylyá választotta.

II. *Mátyás Prágában.*

a) Mátyás és Madróczy nevű fogolytársa beszélgetnek a szabadulásról; közbelép Katalin, kinek elmondja Mátyás egész részletességgel László bátyjának történetét; Czillej és Ujlaky ármányait. Az egész csak dialogisált történet, melyben még a leíró elem is bőven helyet nyer.*

Rozgonyi és Ujlaki közbelépése egy kis drámai élénkséget hoz a cselekménybe. Itt meggyőződik még Ujlaki, hogy nincs oka Mátyás bosszújától tartani.

b) *Podiebrad a trónteremben.*

Először a lengyel követtel és cancellariussal; majd a magyar követséggel. A helyzet az által válik némileg drámaivá a felvonás végén, hogy Podiebrad nem akarja a lengyel követeknek adott szavát megszegni.

III. *Podiebrad ellágyulása.*

a) Erzsébet, a király és a cancellarius. A helyzet kezd érzékenynyé válni a hős anya férfias fenyegetései folytán. A király azonban nem tágit.

b) Következik egy újabb érzékeny jelenet a király és leánya Katalin között. A királyt még szerető leánya sem látszik eltéríteni tudni elhatározásától, bár így szól: «De mégis örvendjek-e vagy boszankodjak rajta, valósággal magam sem tudom.» (99. l.). A királyt ez az érzékeny jelenet lágyította meg, mint azt később maga vallja be («leányom vett rá, hogy hamarabb szabaddá tegyelek.» 113. l.), mégis a következő jelenet azt sejteti, hogy a cancellarius kedvező véleménye Mátyásról (l. 102. lap) ez téríté el szándokától a királyt, ki aztán Mátyást magához hivatván, maga kiáltja: «Salve Rex Hungarorum.»

A mi ezután következik, az csak csupa érzékeny jeleneccske, mely apró képekben mutatja be a természetesen következő helyzeteket.

* 3-ik kiadás, 66—68. lap.

Mint első mű, «mit dramatikába kísérteni merészelt» a költő; mint alkalmi dráma, melynek kidolgozására alig maradt egynehány hét; mint hazai előképek nélkül dolgozott munka, valóban kiváló figyelmet érdemel. A tárgy maga olyan, mely sem vígjátéki, sem tragikai kifejlést nem engedhet meg; amazt a szereplők méltósága, emezt a históriához való ragaszkodás tiltja. A mennyiben a költő — az alkalmi helyzet miatt — tárgya megválasztásában meg volt kötve, elismerésre méltó ügyességgel tudta a helyzeteket csoportosítani s főleg egyes jelenetekbe drámai élénkséget hozni belé. Igaz, hogy előttünk csak a lényegtelen dolgok folynak le; a királyválasztást; a főurak ármányát, Mátyás szerelmét Katalinhoz elbeszélés után tudjuk meg; drámaibb a jelenet a nép és főurak; a király és Erzsébet; Mátyás, Ujlaki és Rozgonyi; valamint a király és Katalin köztiek. Kilátszik ebből is Szentjóni Szabó drámai talentoma, de a színdarab egy jó elbeszélésnek sokkal több elemével rendelkezik, mint egy jó drámának. Az egész első felvonás inkább regénynek, mint drámának képezheti tárgyát. Egy kis leírás s előttünk áll a Csehek Magyarországon című regénynek bekezdő fejezete. A második felvonás az 1. és 2. jelenés hosszú elbeszélései után csakis a 3-ik jelenéstől kezd élénkülni.

Az elsőben előttünk áll a nép, mely megválasztotta királyát. Követség megy érte, hogy haza hozza. A második azzal végződik, hogy a cseh király kijelenti, hogy adott szavát nem veheti vissza.

Mátyás határozott, hősi jellemű ifjú, ki büszke lemondással és elkedvetlenedés nélkül tűrte sorsát. Szökni nem fog, mert nem akar. Katalin, mint szerelmese, igazi rokonszenvet mutat iránta, de egyetlen oly jellemvonást sem árul el, a melylyel képes lehetne Mátyás jellemében a változást előidézni. Minő megoldás lehetséges tehát? Nem marad más hátra, mint hogy a király megszegje szavát. Mindenesetre érdekesebbé válnék a cselekmény, ha látnók, miként kényteti a királyt a leánya iránt való szeretet, szavának megszegésére. Elmondva a király által, mentségnek is tűnhetik föl saját gyöngeségének elleplezésére. A darabnak «nemzeti» jelleget a történet alakjain kívül más nem ad. Sőt a párbeszédnek egy pár helyéből (91. l. Erzsébet nyilatkozatából: «hogy a nemzet a kényszerítést nem szenvedheti»; 111. l. Garából, midőn ajánlja a királynak Budát lakóhelyül) azt lehet következtetni, hogy Szentjóni korának gondolkozásmódját adja szereplőinek ajkaira.

Mátyás királyt 1792. június 6-án Ferencznek Budán történt megkoronáztatása alkalmából írta Szentjóni és az új kor küszöbén a magyar történet legnépszerűbb királyát állította föl követendő példányul. Személyei által mondotta el, a mit az egész nemzet érzett. Alkalmisága adja meg becsét, az menti hiányait. Hogy hatásos darab volt, bizonyítja azon körülmény is, hogy 1793-ban 3-szor és 1794-ben 1-szer adták elő. Későbbi előadását bizonyára az nehezítette meg, hogy Szentjóni mint compromittált összeesküvő elveszítette népszerűségét a közönség körében. Midőn a szerzője nevéhez fűződő emlék elhomályosul, újból népszerű darabbá válik, sőt operaszöveggé is átalakítják s Heinisch F. és Arnold Gy. zenéjével 1834-ben még a budai színpadon is előadják.

IV.

Bessenyei György drámairói működése. — A Philosophus. — Hunyadi László. — Buda tragédiája. — Agis. — A színszerűség hiánya drámáiban. — Simai Kristóf mint vigjátékiró. — A Váratlan vendég. — Igazházi. — Gvapai Márton. — Kelemen Lászlótól a Gazd'asszony. — Tsapó Péter. — Az eredmények összefoglalása és a műsor áttekintése írók és színművek szerint. — A bécsi színészet befolyásának kényszere.

Az előbbi fejezetekben említettek kiegészítéseképpen még néhány nyomtatásban reánk maradt színművet akarunk ismertetni, hogy lássuk, mily módon szolgálta az irodalom a színészet érdekeit, mert nem alaptalan aggályként merült föl 1790-ben az, vajjon mit is fog-nak magyar színészeink előadni, ha tényleg létesül az alakulófél-ben levő szintársulat? Mint ENDRÓDY említi, 1790 szeptember havá-ban már három darabot ki is tűztek előadásra: Igazházit, a Talált Gyermeket és gróf Valtront.* A két első gróf Brühl, az utóbbi Möller J. H. F. színész műve után készült fordítás. E szerint tehát még a legközvetlenebb szükségét sem tudta fedezni az, a mi a magyar irodalomban mint eredeti szerzemény megvolt!

Ismertebb íróink közül csakis Bessenyei György foglalkozott eredeti drámák írásával. De színműirői tevékenységét három dolog csorbitotta meg: a valódi tragikai erő hiánya, a magyar színpad nem létezése és az utánzás.** Öt eredeti darabja közül 3 tragödia és 2 vigjáték. Ezek közül 4 akkor látott napvilágot, midőn magyar színészetről szó sem volt (Agis, Hunyadi László 1772-ben, Buda 1773-ban és a Philosophus 1777-ben. Laís vigjátéka kiadatlan maradt). Nem volt tehát módjában a színszerűség követelményeit megismerni s azért a mennyi színszerűséget eredeti mintáiban talált, ereje szerint törekedett azt azokból elsajátítani. Nem csoda, ha szín-

* ENDRÓDY I. k. XIV. 1. jegyzetben.

** L. Závodszy Károly: Bessenyei György.

művei a másolatok halványosságával birnak. Könyvdrámák azok inkább, mint színpadra szánt művek, a nélkül, hogy a patheticus dictio, a ragyogó nyelvezet oly élvezetes olvasmányokká tudnák tenni, mint Racine, Corneille Péter és Voltaire műveit, Bessenyei mintáéit.

A nyomtatásban meglévő 4 szindarab közül (pedig a hazai tárgyúaknak később is nagyon szűkében voltak) csak a Philosophus-hoz mertek színészeink hozzányúlni. Hogy éppen ezt választották s nem a tragœdiákat, azt több okból lehet megmagyarázni. Először vigjáték volt s másodsor prózában írva, nem mint tragœdiái, kötött formában. Kezdő emberek nagy dolognak tekintették magát a gyakorlati színészkedést¹ és ez eléggé megmagyarázza azt, hogy miért nyúltak éppen a Philosophushoz.

A Philosophusnak tulajdonképen nincs is cselekménye.² Két egyforma lelkiállapotú személy szerelmi története az, mely minden bonyodalom nélkül nyer kedvező megoldást. Egyfelől a magányba vonult Parmenio, ki nem képzelheti el, hogy egy magához illő nőt tudjon a világon találni, másfelől Szidalisz, ki ugyanezt tartja a férfiakról. A két bölcselkedő elméletét azonban meghazudtolja a valóság, mert egymással találkozván, mindegyikök megtalálja a másikban, a mit eddig hasztalanul keresett. A szerelmi vallomás helyett Parmenio nővére Angyelica közvetítőként lép föl s bátyja nevében maga tesz vallomást Szidalisznak. Eltitkolt szerelmök nyilvánosságra jut és egymáséi lesznek.

E szerelmi történeten belül, Angyelica és Lilis, Titius és Berenisz és Eresztra közül, mint Gyulai megjegyzi, csakis Angyelica lép föl cselekvőleg. Pontyi úr az «igaz magyar» képviseli a mulatságos, de egyúttal a nemzeti elemet, melyre, mint egyik ismertetője megjegyzi, Garouffiére bárónak — eltekintve, hogy tőle vette az inspiratiót ez alakjához — semmi hatása sem volt. Pontyin tényleg nincsen semmi idegen íz és eredetijét hasztalan keresnök Destouches vigjátékai egyikében.³

¹ A versek elszavalásától még Döbrentei idejében is rettegtek színészeink, kik arra kérték őt, hogy Müllnertől a *Vétket* prózában fordítsa le.

² L. GYULAI Előszavát a Philosophus 2. kiadásához. Budapest, 1881. IX. s köv. l.

³ L. PETZ GEDEON értekezését: «Bessenyei és Destouches» a Philologiai Közlöny 1884. VI. és VII. füzetében.

Azon hatást, melyet Destouches Bessenyeire gyakorolt, alaposan tisztába hozta irodalmunk és Bessenyei önálló írói munkásságát a vígjátékirás terén jogos magasztalással illette. Annál csodálatosabb mégis, hogy a *Philosofust* 1792-től 1795-ig csakis három ízben adták elő és pedig 1792-ben kétszer (VI/4 és VI/9) és 1793-ban ily czim alatt: *A Philosophus és az igaz magyar, csakis egyszer (VII/10).*

Első előadásakor oly jövedelme volt a magyar színtársaságnak, hogy ahhoz foghatót sem előbb sem később egyetlen más darabjával nem ért el — 345 frt 45 kr!¹ A Magyar Hirmondó azzal végezte rövidke tudósítását e «nevetséges» darabról, «mely inkább esméretes Pontyi, mintsem a Filozofus név alatt»: — «kár, hogy nem nagyobb a Teatrom, úgy mint a melyben alig találhatott helyet a bekiváncozott Hazafiaknak és Haza Leányoknak fele része.»² A darab második előadásakor azonban oly kis jövedelme volt a Filozofusnak (102 frt 1 kr), hogy ennél kevesebbet csakis két darabbal értek el színészeink ezen időszakban.³ És ha e két számadatból következtetést akarunk vonni, lehetetlen be nem látni, hogy az a közönség, mely tódulva ment az első eredeti magyar színdarab előadására — csalódva távozhatott onnan. Úgy találhatta, hogy az «esméretes Pontyi» bizonyára olvasva is nyújt annyi élvezetet, mint a színpadról, sőt a színi előadás még jobban érezte azon gyöngéit, melyek olvasás közben szembe sem ötlöttek.

A *Philosofust* bizonyára Pontyi magyar alakja tartotta fenn a magyar színen; de magának a vígjátéknak cselekmény és bonyodalom nélküli egyhangúsága oly nyomasztó lehetett, hogy végre e nagyobb teher egészen leszorította a vígjátékot a magyar színpadról.

Daczára azonban azon előnyöknek, melyekkel a *Philosofus* kínálkozott, nagyon csodálatos, hogy azon időben, midőn pl. Dugonics színdarabjait is a magyar játékszinhez tudták alkalmazni, mindamellett senki sem akadt, a ki a hazai tárgyú Hunyadit vagy Budát a magyar színpadra alkalmazta volna prózában. A bajnak oka nem a feldolgozók hiányában volt meg, hanem magában a feldolgozandó darabban, mely úgyszólván legyőzhetetlen akadályokat gördített átdolgozója elé.

¹ ENDRÓDY, III. k. XXX. l.

² Magy. Hirm. 1792. évf. 821. l.

³ ENDRÓDY, i. h.

Mint fõntebb említettük, Bessenyeinek első tragœdiája 1772-ben jelent meg. Ifjúkori mû, telve gyõngeségekkel.*

A Beleznai Miklósnéhoz intézett ajánló levél szerint mintegy 25 esztendõs korában írta meg azt. A férfikor kezdetén van, midõn tehetsége még nem tud határozott irányt venni. Mint a Máriavölgyi paulinus atyákhoz intézett soraiban maga is õszintén bevallja 1771-ben: «Az ifjuság véghetetlenül érez, fájdalmakkal gondol és szüntelen tévelyeg. Kicsoda vezérelhetné elterjedett tûzét mindenkor egyenes úton? a tudományoknak karjain most elevenedvén, idétlen hánykódásaimmal életemnek egyebet nem mutatok.»

Ennek a kiforratlan kornak és gondolkozásmódnak a gyûmõlese Hunyadi László.

Nem nevezhetõ tragœdiának, mert Hunyadi László tragikai küzdelem nélkül bukik el; de még színdarabnak sem, mert a dialoguson kívül semmi másból nem tûnik ki a mûfaj sajátossága, kötelezõ törvénye.

Hunyadi megölte Czilleit s maga jön föl Budára, hogy ezt elmondja királyának. Anyjával együtt kinyeri László bocsánatát, ki e pillanatban nem akar királynak látszani, hogy mint ember könnyebben megbocsáthasson nekik. Gara nádor azonban félti Hunyaditól a saját népszerűségét s míg egyrészt a gyilkostól megtagadja leányának odaigért kezét, másrészt a királyt fölharagítja ellene Bánfival egyetemben. A király, ki ingatag bábnak van feltüntetve, enged a nagy tanács, helyesebben Gara és Bánfi erőszakának és aláírja a halálos ítéletet. Lászlót elviszik a poroszlók. Végül egy tévelygõ magyar «izzadtan és sebesen» átfut a színen, hogy bejelentse a megtörtént lefejeztetést:

Megölték Hunyadi Lászlót ártatlanul,
Ötször vágták fejét szegénynek gyilkosul,
Gyilkosul öletett, méltatlan veszett el,
Ah, mely nagy kárunk lett ma az irigyek-el.

BESSENYEI még nincs tudatában a dráma törvényeinek, bár Hunyadi Lászlóval egyidõben készen van nála Buda tragœdiája is, melynek közrebocsátását Hunyadi kedvezõ fogadtatásától tétellezi föl mibõl joggal következtethetjük, hogy a drámairás iránti kedv

* Hunyadi László tragédiája három játékban és versekben. Bessenyei György által. Bécsben nyom. Kaliwoda L. betûjével 1772-dik esztendőben.

nála írói pályája kezdetén nyilatkozott; de ezt a kedvet alig nevezhetjük másnak, mint a saját szavaival «a vers-szerző Lélek dühösségének», mely ha elfog valakit, «ilyen dolgok közt forog insége.»

A mi azonban BESSENYEI-nek már ezen művénel is meglep, az az ő helyes formaérzéke, határozottabb törekvése a finomabb nyelvkifejezések felé. Ha ezen tragédiájának nincs is nagyobb kihatása a magyar dráma-irodalomra, de a mi a formát illeti, az első eredeti magyar tragédiának mondható, mely a kötött nyelvet hozza be irodalmunkba a francia drámák mintájára.

Úgy látszik, a magyar közönség kedvezően fogadta Bessenyei ezen tragédiáját, mert a következő évben *Buda tragédiája* öt játékban, is megjelent Pozsonyban, Landerer Mihálynál.

Buda tragédiája, eltekintve attól, hogy a dráma törvényeinek mértéke szerint nem eshet komoly bírálat alá, határozott haladást jelöl. Tartalmasabb, meséje helyesebb, a nélkül azonban, hogy drámaiává tudna válni. Sajátságos, hogy miként Agiaris keservében, úgy itt is szerepelteti a visiót, s így olyan segítő eszközhöz nyúl, melynek értelme van az eposzban, de a mely a tragédiában nem foglalhat helyet, ha nincs befolyással a főcselekményre. Mihelyt a tragédia a mysticismus terrenumára lép, megszűnik természetes eszközökkel dolgozni. Hamlet, Macbeth visiói nem egyebek, mint a hősök lelki küzdelmeinek dramatizálásai, és mint ilyenek, az egész dráma menetére befolyanak. Agiaris visiója a tragédia végére esvén, csak epicus toldaléka a befejezett cselekményeknek. Emezia visiójának Buda halálában sincs befolyása a főcselekményre s nélküle az egész cselekmény ellehetne. Látszik, hogy BESSENYEI-nek mesterei a francziák voltak, főkép VOLTAIRE. Az ő eszközeikkel dolgozott, nem sejtve, hogy főkép a tragédiában nem szolgálhatnak mintaképekül.

Buda tragédiája úgy szólván nem egyéb, mint Hunyadi bővített kiadása. A főhős mind a kettőben trónját félti vetélytársától. Attila kezdetben még az ingadozást is osztja IV. Lászlóval. Igaz, hogy később határozottabbá válik, de végső elhatározásához Alus ösztökélése szükségeltetik. Ez az Alus is csak bővített és javított kiadása Garának. Mind a kettő cselszövő, titkon ármánykodó; de Gara vázlatosan rajzolt egyénisége annyiban élesebb a kissé bőbeszédű Alusénál, hogy míg az hatalmát, befolyását féltve ármánykodik Hunyadi ellen, addig Alusban csak a parasztgóg nemtelen

műve az ármány. Tán a XVIII. század gondolkozásmódjának is van része abban a jellemzésben, melyet róla Kadika ad:

«Ha szerencsére kap, ravaszúl csal, von, húz,
Gyilkol, árulkodik, hazudik, kínozt, nyúzt.
Egy rossz paraszt vérnek sok száz esztendő kell,
Míg a nemes érdem erében helyet lel.*
Alus ez, ki mindent vádol a királynál,
Igazságunk rab lett ostoba szájánál».

Ezért Alus inkább typus. Nem tud másként cselekedni születése aljasságánál fogva.

Kadika hasonlóképen nem más, mint a részletesebben kidolgozott Rozgonyi: barátja az üldözötteknek. Itt is, mint amabban, egy előre elhatározott ténnyel: a vetélytárs elvesztésével állunk szemben. Az egész tragédia aztán nem egyéb, mint ennek a témának a variációja. Néha úgy tűnik föl, mintha egészen eltérnének a főthémától; egy vígabb melodia szövődik be a főtéma közé, hanem aztán ismét az eredeti kerül fölül, a variatio megszűnik és előttünk áll a tragédia. Még néhány moll accord és a függöny legördül. Csakhogy éppen ez az örökös bánatos hang fölöttébb egyhangúvá teszi a tragédiát. A szereplők összejönnek vagy keseregni, vagy dühöngeni. Az egyik párton Buda, Emezia, Kadika, Mikold és később Csaba, a másikon Attila és Alus, és a sok kesergéstől nem tudnak egész az utolsó fölvonásig cselekedni. Az esemény nem fejlődik, csak pang, huzódik egy helyen és a mi csodálatos, a darab két főszereplője Attila és Buda az egész tragédiában nem találkoznak, nem beszélnek egymással. Budának megöletéséről itt is, mint Hunyadiban, mástól értesülünk, mert az is a színpalak közt megy végbe! De miféle tragédia az, hol annak két legfőbb személye soha nem beszél egymással. A sok közvetítő annyira kimeríti a főtárgyat, hogy Attilának és Budának egymással már nincs is beszélni valójuk!

Bessenyei akart Csabával valamit, de nem volt bátorsága és tán ereje hozzá, hogy általa valóságos bonyodalmat hozzon létre. Említést tesz mások előtt maga Csaba is arról, hogy ő is szereti Emeziát, Buda fiatal nejét, kivel az a darab elején kelt egybe. Minnyivel érdekesebbé válik a tárgy, ha Etele e hajlandóságot kiaknázva,

* L. A Holmit, Béts 1779. év 116—117. lap, ezzel összevetve; és Buda tragédiáját 89—90. l.

viszályt kelt köztök s miután Buda bosszút állt Csabán, ki őt tán férji jogaiban sérti meg, ez által jogot ad Attilának, hogy nejének adott ígérletét visszavonva, az uralomra törő Budát kivégezhesse. E helyett Csaba bevallja szerelmét, és atyja biztatásai daczára, a helyett, hogy ingerelné Budát, ő is a közvetítő drámaiatlan szerepére vállalkozik. Sőt egy más helyütt Alusnak nyilatkozatából azt tudjuk meg, «hogy Juliáért (Emezia titkosáért) ég titkon szívében» (36. l.), holott Attilának már előbb alkalma volt éppen Csabától ennek ellenkezőjét megtudni (22. lap). Így összebonyolódik Csaba jelleme, s Bessenyei nem tudván jellemébe valamit Alus gonosz természetéből beszöni, a lemondásteljes szerelmes, a jó testvérnek tanácsokban gazdag, de cselekvésben szegény szerepét játsza az egész darabban s csak végül határozza el magát — midőn Buda és Emezia meghaltak — Alus meggyilkolására.

Buda halála mindamellett haladást jelez Hunyadival szemben. Fő témája nincs oly vázlatszerűen kidolgozva, mint amazénak; egyes jelenetei nem tesznek mozaikszerű benyomást az olvasóra. Mikoldnak szereplése élénkebbé teszi a darabot, mint amabban Erzsébeté, mert Mikold nemcsak Budát törekszik megmenteni, midőn hitvesi szerelmét latba veti Attilánál, hanem Emeziát is, ki testvére; — szóval mellékszereplői, ha nem is kiválóan drámaiak, de még sem oly staffageszerűek, mint amabban. A mese kikerekítése is gondját képezi; Ores a főpap és kísérete a néphangulatot látszanak kifejezni, mely bosszút kíván. Természetesen azzal ismét epikai eszközhöz nyúl Bessenyei, midőn megjósoltatja vele Attila népének bukását, elszéledését és helyébe egy új nép érkezését.

Nem válik előnyére, hogy Attila és hozzátartozói Olympust, Elysiumot, Styxet emlegetnek; Jupitert, Marst, Venust, Hyment. Ez a vallási felfogás mindenesetre távol állhatott Attilától. De e hiányok mellett is, melyektől Hunyadi egészen ment, sokkal nagyobb megnyugvással tölt el, hogy a főbűnösök Attila, Alus, szintén elérik büntetésüket, a mi Hunyadiiban sem a királylyal, sem Garával a tragikai igazságszolgáltatás rovására nem történik meg. És éppen ez a befejezés az, a miért a két tragoedia közt nagy és lényeges különbséget kell találunk Buda előnyére.

Bessenyei tragoediái közül az idegen tárgyú *Agis* mindenesetre a legtöbbet ér. *Agisban* és *Kleombrotosban* van tragikai elem. De

nincs a tragikai érdek előnyére, hogy Agis és Kleombrotos egy célért küzdenek s így megosztják az érdeklődést. Agis nyer tragikai jelentőségben, ha nem, mint Závodszi hiszi, a jogfosztott néppel karöltve, hanem ép e jogfosztott, de könnyen elámítható és sorsába megnyugvó nép daczára marad meg elvei mellett s elvész mint egyes a tömeggel szemben, ki eszmékért küzd s ezek diadalát óhajtja, mert tudja, hogy ezek diadala biztosabb javulást hoz be a jogfosztott nép sorsába, mint azon palliatív intézkedések, melyekkel a hatalom csak elnapolni, de nem orvosolni törekszik a társadalmi bajokat. Agis és Kleombrotos a nép emberei. Lycurg törvényének visszaállításában látják a helyzet megjavulását. De kisszerűekké válnak, midőn a küzdelemre csak Agesilaos buzdításai nyomán határozzák el magokat. Agesilaos a tulajdonképi cselszövő, ki utóbb tán azon népszerűség követelményeitől fél, melyben neki oly nagy része van; ármányt sző Agis és Kleombrotos ellen és Leonidast vesztőkre ösztönzi.

A megsértett fejedelmi tekintély és ezzel szemben a büntelenség nemes tudatában megalázásra képtelen férfias büszkeség, mely csak jutalmat érdemelhet, s nem büntetést, összeütközésbe jutnak és Agis és Kleombrotos bukását idézik elő.

Agis bukásában van tragicum, de e tragicumot úgyszólván megkisebbiti a másik hős bukása. Agiaris keserve ezenfölül oly fölösleges toldalék, melynek nincsen színadi jogosultsága. Mint különálló rész egészben poeticusnak mondható, de mint egy befejezett tragaedia epilógja hosszadalmasságával inkább eposzba mint tragoediába illik.

Tán nem tévedünk azt állítván, hogy Bessenyeiben hiányzott a valóban drámairói tehetség. Buda tragoediája, Hunyadi László telvék dialogizált episodokkal, melyek néha epikai szélességgel hömpölyögnek. Drámái meseszövének még a szikrája sincs meg bennök. A Philosophus is nem egyéb mulatságos dialogusnál, melynek semmi megoldani való vigjátéki csomója sincsen. Szerkezetére nézve ép oly kevésbé vigjáték, mint amazok tragoediák. A kéziratban maradt Laisban a vigjáték témája ugyan szintén nem rossz, csakkogy érdekét elveszti az által, hogy elején megtudjuk a darab kimenetelét is. Voltak eszméi Bessenyeinek; költőiséget nem lehet tőle eltagadni, de hiányzott belőle a drámairói tehetség, mely nélkül minden színdarab nem egyéb dialogizált mesénél. Ha a színpad hiányát

mentségül hozzuk föl, nem akarjuk elfeledtetni, hogy a színszerűség hiánya nemcsak annyit jelent Bessenyeinél, hogy színművei nem fokozzák felvonások szerint az érdeket, hogy nem ismerős a színpadi technika titkaival. Nála a színszerűség hiánya egyértelmű a színpadi előadás kivihetlenségével. Műveinek meséi apró mozaikszerű epizódokból állanak együvé, melyek a színpadi concentricus érdeket száz felé vonják széjjel. Annyi epizód torlódik össze, hogy azokból képtelen a színházi közönség a darab főcselekményének szálát kibogozni. Aztán a lényeges dolgok a színpad falak közt mennek végbe s a közönség cselekmény helyett elbeszélést, egész helyett részleteket kap. Ilyen hiányokkal nem mert megküzdeni egy átdolgozó sem.

Bessenyei 1811-ben halt meg. Ha érezi drámairói erejét, vajjon hihető-e, hogy 1790-től 1811-ig ne adta volna magát arra, hogy az akkori magyar színpad nagy szükségén néhány eredeti dráma megírásával vagy idegenek átdolgozásával ne segítsen, mint azt az akkori íróvilágban Kazinczy, Dugonics, Simay, Szentjóbí, Horváth Ádám stb. tettek? Valódi drámairói ereje csak buzdulást nyerhetett volna a megszületett magyar színpad által. A fentebb említett *Lais* — a *Philosofus* mintájára dolgozott vigjáték; verses formája azt sejteti, hogy Bessenyei mindig jobbra törekedett. A haladás azonban csak a formán látszik meg. Nem tudjuk eldönteni, vajjon a Dudasból lett doktor és egyéb színművei, melyeket állítólag egy szabolcsi rokonának ajándékozott, mely időből valók és léteztek-e tényleg? Érdekes volna ezeket ismerni, mert csak így lehetne Bessenyeiről, a drámaíróról helyes fogalmunk. A magyar színpad létrejötte előtt megszületett tragoediáiban, vigjátékaiban kevés élet lüktet, színszerűségekről nem lehet komolyan beszélni; drámairói tehetségét csak akkor ítélnénk meg, ha ismernék azon színműveit is, melyek akkor születtek meg, midőn az első magyar színjátszó társaság a színpadi technika követelményeivel közelebbről megismertethette a magyar íróvilágot. Míg e művei lappangani fognak, Bessenyeiről mint tragoedia- és vigjátékíróról, a magyar színpad igényeit tekintve, nem formálhatjuk magunknak a legkedvezőbb véleményt.

Sokkal több drámai erő és élet lüktet *Simai* Kristófban, kinek egy pár átdolgozását az Endrődy gyűjteménye ismertetésénél alkalmunk volt részletezni.

Simai drámairói munkássága az iskola falain belül kezdődik

1773-ban,* mint a mely évre Horányi a *Mesterséges Ravaszság* létrejövetelét teszi. Ez első zsengéjét a Magyar Muzeum első kötetében A váratlan vendég követte (1788—89). Az első tanítványai számára készítette, az utóbbit azonban (mely Plautus Mostellariája után készült) nem tekinthetjük iskolai drámának. Bár a cselekmény morális tanácsadással nyer befejezést, tartalmánál fogva nem gondolhatjuk, hogy iskolai előadás tárgyát képezhette. Nem hiszszük, hogy professor józanul ily sikamlós kifejezéseket adhatott tanítványai szájába. A női szereplő hiánya ugyan azt sejtetné, hogy a Váratlan vendég mégis iskolai előadásra szánt színmű, de hogyan képzelhetjük a tanuló ifjak ajkain az ily kifejezéseket: kur-asszony (164), szajha zsidó (167), bordélyház (168); vagy mily erkölcsnevesítő lehet az ifjakra nézve a részegeskedés több undok jelenete?

A *Váratlan vendég*, a magyar dráma és színészet hiányában, tehát kijelölt irányok nélkül, az iskolai drámák nyomán több akar lenni ugyan közönséges iskolai drámánál, de nem képes valódi színpadi drámává lenni. Cselekménye tulajdonképen nincsen olyan, a mi tragicus vagy comicus végezetre vezetne, mert az író nem fejleszteni, csak bonyolítani akarja tárgyát, hogy végre szétbontás helyett ketté vág hassa a csomót.

Az öreg Pasallai Lambert elutazott és azalatt háztartását fiára és ennek cselédjére Ravaszira bízta. Távollétében a fiatal ficzko léhűtő barátjaival elfecsérli pénzét, úgy hogy adósságokba bonyolódik. Mivel pedig minden utazásnak egyszer vége szakad, az öreg Pasallai is megérkezik. Itt kezdődne a catastropha — ha nem sejtene a bűnrészes cseléd Ravaszi, hogy a végső kifejlés alig lehet komolyabb dolog az eldöngetésnél és elzavartatásnál. Nincs más hátra, mint a bajt elhárítani, a meddig lehet. De mi célja van ennek? Az adósságcsinálást előbb-utóbb megtudják, a dorbézolás híre is el fog végre az öreg Pasallaihoz jutni. Nem kár a büntetést ez akadályok elgördítése által csak súlyosítani? E nélkül azonban a «vigságos» játék meg nem születhetnék. A forma csak keret, a mely néhány bohózatos jelenet alkalmát adja meg, mert a megjelenés ténye által már csak a catastropha állhat be. Ez pedig lehetetlenség a színdarab elején.

Ravaszi ekként középpontja lesz a színdarabnak. Elhiteti az öreggel,

* Lásd HORÁNYI-t: Script. Piarum Scholarum, Pars II. Budæ 1809, 672—73. lap. — L. a Philologiai Közlönyben, 1882. VII. füzet ERDÉLYI KÁROLY értekezését Simai Igazházijáról 681—690. l.

hogy fia már esztendőök óta künn lakik a majorban, mivel az apai házban kísértetek járnak; hogy a szomszéd Mátyus házat már meg is vette és az ennek adott előleg képezi egyetlen adósságát, melyet hitelezője Salamon zsidó maga jön el megszürgetni. Azután Mátyust bolondítja el azzal, ha az öreg Pasallai el fog jönni a házat megnézni, hogy hagyja csak megnézni mint a magáét, mert a fiát házassítani akarja és házat keres számára. Az öreg Pasallai azalatt elmegy pénzt hozni, Ravaszi pedig kísértetnek öltözik föl és mint ilyen a házból kijövet magához veszi Pasallai pénzét.

A 3-ik felvonásban megjelen Köppentsnek (az ifjú Pasallai egyik barátjának) Mikó nevű inasa, a ki urát keresi. Mitsem tudván Ravaszi csalárd terveiről, véletlenül észre téríti az öreg Pasallait, ki kezdi belátni rút megcsalattatását. Ravaszit megkötözteti és át akarja adni a törvény embereinek, fiáról mitsem akar többé tudni.

Az ifjabb Pasallaiért Köppents barátja és Ravasziért Mátyus eszközi ki a megkegyelmeztetést.

Sajátságos, hogy végezetül éppen Ravaszi mondja el a közönségnek a darab morálját: Tanulja meg azt mindegyik, hogy midőn igaz úton járhat, akkor ne térjen a hamisság ösvényére, mert az álnok ravaszkodás nem tart sokáig: mikor legbarátságosabbnak látszik, akkor szakad markába és gyalázatot hoz gazdájának.

A darab egyébként inkább viselhetné ezt a címet: a Hűséges szolga megjavulása vagy Legjobb az egyenes út, mert tulajdonképen az ifjú Pasallai minden vétkét a szolga nyakába varrják, ki szolgálai kötelességében állónak tartá ura kedvébe járni és az ő érdekében még apja megcsalattatását is magára vállalni. Ő a diabolus rotae, az ifjú Pasallai inkább szolgájának eszköze. Ez a csoportosítása a cselekménynek Ravaszi körül a vígságos játéknak tisztán bohózzati jelleget kölcsönöz. A tárgy olyan, hogy akár 25 felvonáson keresztül is végig lehetne vinni az öreg Pasallait comicusnál comicusabb helyzeteken, a nélkül, hogy a cselekmény tovább vitetnék; mert mihelyt megérkezett a váratlan vendég, beállt a fordulópont és a bűnök büntetésének be kell következni. A büntetés kikerülését célzó akadályok csak súlyosító körülmények és az apa nevetségessé tételét nem képes menteni a szolgálai hűség vagy a büntetéstől való félelem.

A Váratlan vendég mégis jóval több már a Mesterséges Ravaszagnál és Simainak a comicum iránti jó érzékét bizonyítja. Előadásra azonban nem került.

Simai az *Igazházi*-val lépett először a magyar játékszínre.

Simai, Igazháziát gróf Brühlnek: Der Bürgermeister című

darabja után írta. Műve címlapján ugyan nincs fordításnak föltüntetve,* s magyar nevű személyei szerint eredeti szerzeménynek is lehetne tekinteni, de kétségtelen, hogy az nem egyéb fordításnál, illetőleg magyarosításnál.

A feledéstől az az egy körülmény mindenesetre meg fogja menteni, hogy az első magyar színi előadás emlékezete hozzá fűződik.

Cselekménye kettős történet szálaiból gomolyodik egy egészszé. Az egyik az Igazházi család régibb keletű érzékeny története; a másik az Igazházi család mulatságos szerelmi története a jelenben. És pedig nem ok nélkül nevezzük mulatságosnak, mert egy olyan leányt akar anyja megszöktetni az apai háztól, kit az apa is szívesen oda adna a kérőnek.

Fegyverneki már mintegy fél éve tartózkodik, mint «katonafogadó» egy városkában, melynek derék polgármestere szabad bejárást enged a házához. Fegyverneki (csodálatos mód) nem közvetlenül szerzi be tapasztalatait a polgármester felől, hanem a polgármesterné által befolyásoltatja magát, ki elhíveti vele, hogy férje semmi esetre sem adná leányát Ágotát egy ilyen katona-féléhez. Reábeszéli, hogy szökjenek meg a városból s aztán a fait accomplival szemben úgy sem tehet semmit az akaratos apa.

A darab comicus alapeszméje tehát elég durva alapon indul meg. Egy nagyralátó anya, ki a hadfogadó hadnagygyal való házasság nagy szerencsését nem szeretné elszalasztani, comicus személy, de egyúttal elveszti minden tisztességes színezetét, hogy úgyszólván a saját leánya kerítőjévé aljasodik alá, férje ellen pedig nem áttal a legnagyobb méltatlanság hangján durvaságot koholni.

Az anya szándékáról véletlenül Bordás a szolgálta értesül és elárulja a szökés tervét. A katonafogadók társzekerein szándékoznak este a városból kiillanni. Igazházi rendeltetést ad ki a városban, hogy minden kimenő társzekeret meg kell vizsgálni estére a kapuknál; három napig pedig senki ne kölcsönözzön ki lovakat.

Ezalatt Ágota is megbánja a szökés tervét és elhatározza, hogy nagy szerelme daczára sem fog atyja szándéka ellenére cselekedni. Fölkeresi atyját és mindent bevall neki. Az apa erre elhatározza, hogy magához hivatja Fegyvernekít s ha egyenes lelkéről meggyőződik, ő fogja elősegíteni egybekelésöket. Fegyverneki jön hivatlanul is, hogy a polgármester sértő rendeletének visszavonását követelje. Itt Fegyvernekinek alkalma nyílik a határozott, egyenes jellemű, a minden ízében derék és a felesége által

* Igaz-Házi egy kegyes jó atya. Mulatságos játék öt felvonásban szerzette Simai Kristóf K. O. P. — Kassa. Ellinger Jánosnál 1790.

méltatlanul rágalmozott polgármestert közelebből is megismerni s végül úgy válnak el, mint a kik örvendtek, hogy az elmúlt félesztendő után végre alkalmuk nyílt egymást közelebből megismerni.

E kölcsönös megnyilatkozás után alig maradt más hátra, mint hogy a polgármester Fegyvernekit jó csomó adósságai daczára is vejével fogadja, mert hisz ő úgy sem akar mást, mint leányát igazán boldoggá tenni.

A másik történet nagyon kevés mulatságos elemmel bír. Igazházi Bálint (a színdarabban Lázár koldus) miután az osztálytételnél rokonai nagyon fölháborították, pénzzé teszi mindenét. Külföldre megy, uraskodik, katonáskodik. Végül mint nyomorék koldus kerül haza Hedrik fiával szülővárosába, hol őt valószínűleg elfeledték, de ő eszében tartotta, hogy ugyanott élnie kell még öcsésének, Kelemennek. Az utczán látkában véletlenül fültanúja lesz annak, a mint a rablók a közeli templom elemelt kincsein osztzkodnak s találkoztót adnak egymásnak egy közeli helységben orgazdájoknál. Kóborló fiát a rablók segítő társokul kényszerítik s jutalmul szolgálataiért egy arany serleggel ajándékozzák meg. A poroszlók reá akadnak az ártatlan gyermekre s mint tolvajt magokkal viszik, pedig apja tanácsára maga akarta az egész cselet följelenteni, melynek részletei iránt kilátásba helyezhetné apjának teendő vallomását. Hedrik csaknem bitóra került volna, ha Igazházi nem tartaná szükségesnek Lázár koldust is beidézni. Lázár a polgármester előtt elmondja, mit látott, mit hallott. Jutalma kilátásba helyeztetik, csak azt nem szereti a polgármester, hogy mint idegen ebbe a városba tolakodott. Ekkor Lázár vallomást tesz, hogy ez a hely az ő szülővárosa és egyetlen vágya, hogy a szegények házába vegyék föl. Hosszú faggatásra bevallja származását, nevét — nem sejtve, hogy a polgármesterben testvérét viszontlátja. A polgármester mint ügyes ember, nem fedi fel a 4-ik felvonásban a titkot, hanem alkalmat ad arra, hogy egész háznépe előtt az 5-ik felvonás végére maradjon a mese összekuszált szálainak lebonyolítása.

A mese bonyolításában lényeges szerep jut ki Köppents Daninak, Fegyverneki szolgájának, aztán Bordátsnak egy részről, a polgármesternének és Halaburdi al-notáriusnak másrészről. A mese nem éppen vigjátéki megoldást nyer az által, hogy az eljegyzési és testvér-találkozásról — «a kegyes jó atya» elűzi ármányos, gonosz feleségét a fenyegetéssel, ha meg nem javul, kolostorba (!) fogja küldeni! Ez nem vigjátéki bűnhődés egy anyára és feleségre. Sokkal mulatságosabb Halaburdi az ő fontoskodó deákos tudakosságával, ki a szigorú erkölcsbirót szeretné játszani, de a maga személyében elég okot szolgáltat arra, hogy a saját becsületét kérdőre

vegyék. Hivatalvesztése ép oly jóleső igazságszolgáltatás, mint a jó szívű, bár duhaj Köppents Dani promoteáltatása városi strázsa-mesterségre.

Igazháziban is, mint látjuk, a vigjátéki elemet csakis az episod alakok képviselik. Maga a darab meséje inkább «érzékenyítő» mint víg. Simairól tudjuk, hogy néhány czélszerű változtatást tett az eredetin.* Magyaros nyelvezete által tőle telhetőleg magyarrá is tette Brühl darabját és különösen Köppents személyében a magyar katonát sok eredeti vonással tudta felruházni; Halaburdiban a deákos fontoskodást ügyesen carrikirozta. Arra azonban nem volt bátorsága, hogy a darab egyik lényeges hibáján segítsen. Fegyverneki és Ágota szerelmi története annyira a színfalak mögött folyik le, közvetítések által nála is, hogy egész az utolsó felvonás utolsóelőtti jelenetéig a szerelmesek se nem találkoznak, se nem beszélnek egyszer sem egymással!

A mult század irodalmi viszonyait tekintve, midőn a számbavehető eredeti vigjátékirodalmat a Philosophus képviselte, *Gyapai Márton*** egyike azon mulatságos játékoknak, melyekkel komolyan lehet foglalkozni.

Tárgya valóban vigjátéki: a feleségét oktanul féltő «gyáva léleknek» nevetségessé tétele. Vele együtt halad Szemerei és Rosina szerelmi története oly szoros összefüggésben egymással, hogy e nélkül Gyapai Márton uram nevetségessé válása lehetetlen.

Hédervári eligérte már régebben leányát, Rosinát, Szemereinek, «egy nemes ifjunak». A két szerelmes boldogan várja az egybekelés pilanatát, midőn Kompódi «gazdag nemes ember» megjelenik és Gétzi nevű (különben «szótlan személy») fia számára megkéri az eligért Rosina kezét. Hédervári nem mutat nemes emberhez illő magaviseletet, midőn a házasságban nagyobbnak tartja «a konczozt az emberségnél» és odaigéri leánya kezét Kompódi fia számára. Rosinát kell még csak reá venni.

Az első felvonásban Rosina lép föl és elmondja szíve aggályait, de elárulja szíve nagy szerelmét is, melynek folytán nem lesz hajlandó engedni az apai kényszerítésnek. Magda, Rosina «gondviselő asszonya» hűségesen osztozik vele bánatában, midőn Hédervári is megjelenik és

* Phil. Közlöny, id. h. 687. l.

** *Gyapai Márton*, feleség-féltő gyáva lélek. Mulatságos játék 3 felvonásban. SIMAI KRISTÓF K. O. P. által. Budán nyomtatott Landerer Özvegy és Örökösi költségével és betőivel, 1792. 8° 52 lap.

leányától határozott választ kíván. A következő jelenésben a jólelkű Magda Rosina elé tárja az elkerülhetetlen helyzetet, megnyugváásra, beleegyezésre ösztönzi. Rosina erről mitsem akar tudni, sőt midőn Szemerei arczképét is előveszi, oly erős fölindulás vesz erőt rajta, hogy elájul és a képet kiejti kezéből.

Ez az elejtett kép idézi föl az egész bonyodalmat.

Magda segítségért kiált, mire megjelenik Gyapai Márton uram. Magda reá bizza a kisasszonyt, míg ő maga elhozhajta a nagyobb segítséget.

Gypainé észreveszi az urát ebben az érdekes helyzetben s mivel gyanút táplál ellene, lesiet a házból. Ezalatt azonban már Gyapai elvitte Rosinát a saját házába s maga is oda távozott. Gypainé monologjából azt lehet hinni, mintha neki volna oka urára féltékenykedni. Kár, hogy Simai ezt a comicus momentumot teljesen elejti.

Gypainé megtalálja az elejtett képet és nagyot bámul rajta. Az időközben megjelenő férj meglátván ezt — meg van győződve, hogy az arczkép élőszemélye azon titkos imádó, a kitől a feleségét féltenie kellene. Miután egymás kezéből ki-kiragadják a képet, végre Gypainé marad a győztes és elfut vele. Most már teljesen meg van győződve Gyapai, hogy ez a vetélytárs. «Elvidd el — kiált utána — nemsokára kezembé jut ismét; de vigyázz, hogy a körmeidet meg ne égesse». Ezzel végződik az első felvonás. Expositionnak ugyan nem valami fényes, de elég jónak mondható. Gyapai csakugyan furesa okért féltékeny s hajlandók vagyunk a látszat szerint Gypainé részéről több okot látni ura féltésére, miután az ablakon át férje karjaiban egy más nőt lát. Már föntebb említettük, hogy e kettős féltékenykedés egyfelől a kardos Gypainé, másfelől a gyáva Gyapai részéről egy ügyes író kezében a helyzet-comicum nem egy sikerült jelenetét idézhette volna föl. De mindegy. Simai csak a féltékeny férjeket s nem a házaselek közti féltékenykedést akarta nevetségessé tenni. A dolog könnyebb végét vette, mindamellett egészen hasznavehető mulatságos játékot teremtett meséjéből.

A második felvonás elején Szemerei — ki értesült a Rosinát és az őt fenyegető veszélyről — megjelenik szolgáljával. Benedek a szolgál, a szin-padi szolgálk ismert confidentialjával és éhségével igyekszik jó hangulatban tartani a hallgatóságát.

Gypapai időközben visszaveszi feleségétől a képet s azt magával hozza s nem éppen a legékesebb kifejezésekkel illeti.

Gypapai: Oh gonoszba kapott asszony! . . . . Tehát többre becsülöd ezt a cserépszájú majom ábrázatot, mintsem engemet, kedves szép uradat stb.

Ezen és hasonló hangosan ejtett szavakból, miután a képben is a

magáéra ismer, azt hiszi Szemerei, hogy Rosina Gyapainak lett a feleségé, ki ily módon törekszik felesége szerelmi emlékeit megbecsteleníteni, Gyapai természetesen joggal mondhatja, hogy az a személy, a kitől e képet kapta, az ő felesége.

Szemerei előtt tehát nincs többé kétség az iránt, hogy Rosina hűtlenné lett hozzá. Közel van az elájuláshoz, midőn Gyapainé észreveszi s behívja magához a házba, «míg megkönnyebbedhetik».

Gyapai uram gyávaságát mulatságosan jellemzi, hogy panaszra megy Beregihez, az apósához, a ki circumspectus ember létére okos megfontolást ajánl. «Ha kinyomozza, agyja tudtomra, fogadom az árnyékára sem tekint többet a leányom annak a legénynek».

A tűnődő Gyapai mulatságos a hetedik jelenetben. Már kezdi hinni, hogy a felesége mégsem adta tán magát «kotya-vetyére». Egyszerre megjelenik a magához tért Szemerei és Gyapainé. Együtt jönnek a házból, most már szó sem fér többé megesalattatásához. Az együgyű Gyapai azonban még mindig nem tud cselekvőleg fellépni, sőt midőn az eltávozó Szemerei azt mondja: «oh de boldog ember az, a ki ily szép feleséggel bírhat», tanácstalanul áll s valóban nem tudja, boldognak vagy boldogtalanoknak érezze-e magát helyzetében. A második felvonás két utolsó (9. és 10.) jelenete még fokozza a mulatságos helyzetet s ha Gyapai monologja csattanósabb befejezést nyerne, az egész helyzet comicumát igen sikerültnek tarthatnók.

Simainak úgy látszik volt érzéke a comicum iránt és bár Váratlan vendége, mely a Mostellaria, és Igazháziya, mely a Bürgermeister után készült, azt sejtetik velünk, hogy Gyapai Márton sem eredeti termék, mindamellett olyan ügyességgel kezeli tárgyát Gyapaiban, hogy szinte sajnálnunk lehet, hogy olyan hamar letért a drámairás teréről.

Rosina félreértése a 9-ik jelenettel kezd határozott comicus jelleget nyerni. Ő ugyanis az ablakából meglátván Szemereit, lesiet s a töprenkedő Gyapaitól kérdi, vajjon ismeri-e az innen ép most eltávozottat? «Nem ismerem biz én — felel Gyapai — tudja a part, ki tehéne alatt szopott, hanem a feleségem, a mint tapasztalom, igen is szorosan ismeri».

Tehát Szemerei arra sem méltatja már jegyesét, hogy itt léte alatt meglátogassa, sőt másnál keres vigasztalást! Ez az álnokság bosszút kíván és Rosinát nagy elhatározásra bírja.

Gyapai zármonologia mulatságos módon tárja föl a féltékeny férj fölháborodását és találóan jellemzi a tehetetlent és gyávát, a hősködésben aggályoskodót, fontoskodót, ki gyenge akaraterejét alig képes annyira összeszedni, hogy végre maga szóljon biztatólag: «Rajta, bátran Gyapai! A bátor szívekkel társalkodik a szerencse». Mennyivel hatásosabb volna a felvonás befejezése, ha pl. végső, hősies elhatározására Beregi, apósa is

befolyyna, ki végre, miután maga is factummal áll szemben, maga is cselekvésre buzdítaná a gyáva Gyapait, kiről nehéz elhinni, hogyan képes önmagából valami nagyobb dologra erőt meríteni! A befejezés olvasva mindenesetre mulatságosabban hat, mint a színpadon. Így megérzik rajta, hogy szerzője a színpadi csattanós kifejezések technikájával nincs kellőképpen megbarátkozva.

A harmadik felvonás első jelenetében megtudjuk, hogy Rosina — bosszúból beleegyezik apja szándékába s odaigéri kezét Kompódi Géczi-nek. Szemerei és Rosina találkozása, az ajándékok kölcsönös visszaadása egy kissé durva vonásokkal van festve. Gyapai megjelenése — pánczé-lban, karddal, pisztolyokkal — hogy Szemereitől elégtételt vegyen, túlság-os komédiázás, melyet Gyapai nagy gyávasága még inkább nevel. Gyapainé, a ki eljön, hogy szemrehányást tegyen Rosina kisasszonynak férje elcsábíttatásáért, hozzá tartozik ugyan az ensemble-hoz és fokozza a zavart, de nem a comicus helyzetet, melyre nézve jobb volt volna, ha Gyapai uram megjelenése képezné a záradékot.

A helyzet kibonyolítását végre Magda vállalja magára, ki tisztába hozza a felekkel a kölcsönös félreértést. Hátra van most már a legnagyobb baj — az, hogy Rosina első felindulásában lemondott Szemereiről. Ebből a bajból már nincs látszólagos menekvés. A szerencsés véletlen úgy akarja, hogy Kompódi fia Kikirits Pál uram leányával «oly csomót kötött», melyet sem Kompódi, sem Hédervári föl nem bonthatnak.

Ez a szerencsés csomókötés aztán lehetővé teszi a bonyodalom kedvező megoldását. Szemerei és Rosina egymáséi lesznek, Gyapai pedig megígéri: «Vakuljak meg holtom után, ha hitelt adok többé, ha mindjárt keresztül esek is rajtok. Tanúl hát rajtam a világ, mint kellessen félteni Hitves-Társát!»

Simai alakjai az életből vannak véve. Gyapai, a felesége, Rosina, Magda valóban cselekvő, életteljes jellemek. Valamivel gyengébb Szemerei és még inkább Hédervári. A többiek, mint Kompódi és Beregi, episod-alakok; az utóbbiból azonban egy kis ügyességgel szintén még jobb válhatott volna.

A prózában írt mulatságos játék nyelvezete magyaros, zamatos s csak néhol válik ízezlenné, pl. az egyik szolga oly éhesnek mondja magát, «hogy egy zsidó gyereket is meg enném» (20. lap). Az «ocsmány» és «utálatos» nem egyszer fordulnak elő mint czimezések (38—39. lap). Gyapai magáról, mint «kólikás» emberről is beszél (35. lap). Aztán azt sem mondhatjuk ízléses jelenetnek, midőn Gyapai reaköp Szemerei arczképére, sőt az egymással összevesző Szemerei, sőt Rosina is kiköpnék egymás előtt!

Eltételezve ezen izetlenségektől, Gyapai Mártont ügyes vigjátéki szerkezete, tiszta nyelvezete, életteljes alakjai méltóvá teszik arra, hogy a múlt század utolsó évtizedében keletkezett színi irodalmunk azon termékei közé számítsuk, melyek megérdemlik, hogy az irodalom is számot vegyen rólok. Mint bohózat olyan, melyhez hasonló nagyon kevés maradt reánk ezen korból. Ha színészetünk állandóvá lehetett, nem egy jóízű magyaros bohózat támadhatott volna ennek mintájára. Nem állíthatjuk, hogy Gyapai Márton alakjai oly speciális magyar alakok, melyek csak magyar színpadon érhetik el igazi hatásukat. Annyit azonban bátran kockáztathatunk, hogy a Gyapai Márton személyein az idegen íz nem vehető észre. Kezdetnek elég volt már ez is s csak azt sajnálhatjuk, hogy később a bécsi külvárosi bohózatok megmagyarosított alakjai szerepeltek oly helyzetekben, melyek össze sem férnek a magyar caracterrel. Gyapaiban sem a jellemek, sem a helyzetek és legkevésbé a nyelvezete az, melyről idegen származására lehetne következtetni. Ha Simai netán idegen forrásból merített is, becsületére válik, hogy ez nem érzik meg ezen munkáján.

Gyapai Márton jóízű helyzetei daczára csak kétszer adták elő ez időkben (1793. IV/5. és IV/19); de évtizedekkel később többször szerepel még a műsoron.

KELEMEN LÁSZLÓ-nak reánk nyomtatásban maradt vigjátékai közül kettőnek részletes tárgyalása, az ő színműírói, helyesebben átdolgozói jelentőségéről elégséges fogalmat fog nekünk nyújtani.

A *Gazd'asszony*,* mely a legelső évben előadott szindarabok sorában már ott szerepel (a műsor 5-ik ujdonsága volt, először 1792. V/17. adták), a következő cselekvénynyel bír.

A mese legelső szálai tulajdonképen nagyon messzire nyúlnak vissza. Gróf Lápi kapitányt és családját évtizedekkel előbb nagy szerencsétlenség érte egy túborozás alkalmával. Az ellenség megrohanta a kocsikat s ott időző nejét és gyermekeit is megtámadta. A szorongatott anya nagyobbik gyermekét egy katona védelmére bízta, csecsemő gyermekétől azonban nem akar megválni. Az anya és kisebb gyermeke, valamint

* A *Gazd'asszony*, avagy meg-fizet az öreg harang. Vig Játék két felvonásban. Fordította a Magyar Játészó-színi Társaságnak Tagja KELEMEN LÁSZLÓ. Pesten. Nyomtatott. Trattner betűivel, 1792. 8° 68 lap.

A *Gazd'asszony* különben nem egyéb, mint ifjabb Stephanie ily czímű vigjátékának: *Die Wirtschafterin* (1770) megmagyarosítása.

Lápi kapitány is az ellenség fegyvereitől halált szenvednek — az idősebb gyermek pedig a sors kényére bízatik.

A jószívű katona magával vitte a gyermeket és Berkes hidegesi sáfár gondjaira bízta. Többé a katona sem viselhette gondját, mert az ellenség foglyul ejti s onnan csak három év múlva szabadult ki. A gyermeknek ekként nyoma veszett. Berkestől tudjuk meg később, hogy 8 esztendőskorában «egy olasz dáma» parancsolatjára pásztoemberek erőszakosan elrabolták tőle s azóta ő sem tudott többé semmitsem sorsáról. A két pásztoember azután a hányt-vetett gyermeket egy markotányosnénál «zálogban» hagyja, ettől pedig gróf Tsillagvári generalis gazdasszonya, Éva leányasszony magához váltja, illetőleg a gróf szolgálatjába helyezi be.

Az egész cselekmény a körül fordul meg, hogy a valóság lehetősön jusson különösen a gróf tudomására, ki a boldogult kapitánynak testi-lelki jó barátja volt.

A regényes háttér előtt egy meglehetősen közönséges cseléd-történet játszódik le, mely nem lényeges dolgaiban, csakis külsőségeiben és egyes helyzeteiben mondható vigjátékinak. A gazdasszony régi szokás szerint elől hátul megcsalja nőtlen gazdáját; 30 évi szolgálata elég alkalmat adott neki szép tőkét megtakarítani, hosszú leánykodása pedig eléggé meguntatta vele az egyedüliséget. Odahagyni készül a szolgálatot, hogy szolgálói függő helyzetét a feleség parancsoló függetlenségével cserélje föl. Söre a borbély a választott. A magyar szinpadi borbélyok eme ősatya Éva leányasszony számlálatlan évei helyett csak jól megszámlált aranyaiért rajong. Sőt mi több, Söre Rózsira (a regényes multú árva leánykára) veti szeméit. Ezt Évi megtudván még inkább üldözőbe veszi a szegény gyermeket. Hogy a házból kitúrja, már csak annál nagyobb oka van rá, mert azt is észreveszi, hogy a generális, meg báró Nagymezei kapitány is szemet vetettek a szép leányra.

Rózsai panaszra jön a generálishoz s oltalmat kér Évi ellen, mert ha a házból távoznia kellene, még tán ártatlanságát sem tudná megőrizni. A rokonszenvet érző gróf biztosítja a gyermeket pártfogásáról s csak az fáj, hogy a gyermek ő irányában csupán — atyai érzelmet érez.

Ez tartalma az első felvonásnak, melynek egyik fele (a teljesen fölösleges rész) egy cselédszobában, a másik fele a generális szobájában történik meg.

A második felvonás ismét az ismert cselédszobába vezet, hol a gazdasszony egész ármányának tanúi lehetünk,

Az első felvonás említett fölösleges jelenetei (6. jelenet!) arra való, hogy megtudjuk, miként Éva leányasszony szeretne parancsolgatni a háznál, de nem mindenki engedelmeskedik neki; meg hogy értesüljünk

arról, hogy a generális ordonáncza, a ki nyakas egy «magyar lovas katonára», meg Kotzi a lovász, hosszú veszekedés után — koresmába mennek. A koresmai jókedvnek utolsó fejezetét kapjuk a második felvonásban: az ordonáncz hozza a részeg Kotzit. Ez az asztal mellé ül, néhány szót dümmög s aztán az asztal alá esik. Jön Évi, hogy Rózsit rábeszélje a távozásra oly ürügy alatt, mintha maga a gróf adta volna neki utasításba. De félvén, nehogy a gróf vele találkozzék — arra kéri, rejtőzzék el a padlason, majd aztán titkon eltávolítja. (Estére egy katonával fogja kivezetetni a városból — gondolja Évi magában). Jön azután a várt szerelmes Söre! Előbb szemrehányással halmozza el hűtlenségeért — majd megbékélnek egymással. Elmondja aztán, hogyan szerezte 10,000 forintját, hogyan fogja a gróftól kényszeríteni szándékolt házassága által arra, hogy szolgálatból elbocsássa s hogyan fogja majd Söre uramat regement-borbélylá tétetni.

A beszélgetés közben fölébred Kotzi. Éva, a ki azt hiszi, hogy Kotzi mindent kihallgatott, maga mondja el neki azt, a miből a részeg lovász egy szót sem hallott. A lovász ekként a titok birtokába jutván, drága pénzzel fizeteti meg a titoktartást. E helyzet elég comicus s úgyszólván egyetlen vigjátéki helyzete a darabnak, de mégsem áll az alsóbb rendű comicum színvonalán fölül. Az a szerelmi történet, melyet a saját céljaira és a gróf rovására Évi asszony szó a háttérben levelek által olyképen, hogy Kérdi grófnéval elhiteti, hogy Tsillagvári gróf szerelmes beléje, olyan naiv dolog, melynek nincs egyéb célja e vigjátékban, mint hogy Éva asszony elhitesse a gróffal, hogy e leveleket a gróf nevében — Rózsai küldözgette Kérdi grófnénak. Azt hiszi, hogy e ráfogás által sikerül kivinni Rózsai eltávolítását a háztól.

A dolgok azonban más fordulatot vesznek. Berkes, a hidegesi sáfár messze útról éppen a grófhöz jön, hogy egy visszautasított szállítmánya iránt, melyet nem fogadott el a hadsereg, kérdést tegyen. A generális leczkérteti a szállítót, hogy a köztársaságra hasznosabb, ha a jobbagyok boldogulnak, mint csupán egy szedje csak az epret s mások pedig csak nézzék — midőn megjelenik az ordonáncz a padlason megtalált Rózsival, kiről Évi azt híresztelte el, hogy megszökött a háztól s elvitte az ő 200 firtját meg a generális arany óráját.

Ekkor kezd egyszerre az ordonáncz (mert ő a foglyúl ejtett gyermekmentő katona) emlékezni arra, hogy 12 év előtt Berkesnek egy leánykát adott át. Berkes és Rózsai elbeszélései kiegészítik a történetet s mire Tsillagvári visszajön, a helyzet annyira tisztázva van, hogy Rózsit mint Lápi grófkisasszonyt ölélheti magához.

A gazdasszony elveszti szolgálatát és becsületét. Söre hoppon hagyja, mert nincs kilátása úgysem a regement-borbélylágra; az «equi-

pirozás»-ra adott előleggel ép úgy adósa marad, mint Kotzi a hallgatás díjának visszafizetésével. Szegény Éva asszonynak bele kell nyugodni abba a gondolatba, hogy mindent megfizet az öreg harang.

Kelemen magyarosítása egészben véve alig terjed ki többre a nevek megváltoztatásánál. Nyelvezete elég jó; mint feldolgozó eléggé mérsékli magát a sikamlós kifejezések használatában, s csak egy helyt (6. lap) engedi meg, hogy az ordonáncz így szóljon a lovászhoz: «A Lovad farka-allya váráról beszélhetsz . . .» de mérsékelni is tudja magát, mint ez egy pár helyéből kitetszik. (23. l., 33. l.) Arra azonban már nem volt elég bátorsága, hogy az első felvonás 6. első jelenetén rövidítsen. Hogy éppen ezt a darabot tartotta lefordításra legmúltóbbnak, az bizonyára jellemző az ő ízlésére is. De ha figyelembe vesszük, hogy Molière Tettetett betegét az ő fordításában szintén ott találjuk az 1792-iki májusi műsoron, meglehet bocsátani, hogy Stephanie népszerű darabjának lefordítása által a kor ízlésének is kedvezni akart.

Tsapó Péter (szintén Kelementől) az első paraszt-komédia a magyar színpadon. Tsapó Péterben kerül először a magyar színpadra — tudomásunk szerint — az érdemes kupaktanács: az esküdt uraimék a bíró urammal egyetemben.*

Páva helységében tiz év óta nagy villongás van a falusi Montecchi és Capuletti ház, Markó bíró uram és öregebb Tsapó Péter esküdt uram háznépe közt. Mi természetesebb, mint hogy ifjabb Tsapó Péter és Markó Katicza házassága elé ledönthetlen akadályok gördülnek. Tsapó Peti azonban nem volna legény a talpán, ha az egy kissé nagyralátó Katiczát (ki be nem vallva, mégis csak szereti őt) nem tudná megkeríteni és az apát a maga részére nem birná hódítani.

A falu határába egy ismeretlen házaspár téved: Vincze és Vinczéné. A férfit elűzték az apai háztól, mert házasságát nem helyesli az apai szigor. A nyomor már-már elválásra, sőt lopásra kényszerítené őket. Az elválást megakadályozza kölesönös szeretetök, a lopást meg igazolná az, hogy az ellopott összeget szándékukban áll visszaküldeni — midőn a szerencsés véletlen szembe hozza velök az öreg Tsapó Pétert, kivel elhite-tik, hogy ők kincésások volnának s így a falut gazdaggá tenni képesek.

* *Tsapó Péter* vagy a Kints-Ásók. Vig-Játék négy felvonásban. Magyarra ford. a magy. Játzó-színi Társaságnak tagja KELEMEN LÁSZLÓ Pesten. Nyom. Trattner Mátyás betűivel. 1792.

Az öreg Tsapó hírét viszi az esetnek a faluba, hol a tanácsbeliek két pártra szakadnak. A kincésások pártja igen nagy. Tagjai a földes úr, Sas uram az iskola-mester és az öreg Tsapó. Az ellenpárton természetesen Markó a bíró van, ki nem szeretné, ha a siker esetén valami nagy dicsőség érne a Tsapó familiát. Titokban maga is szeretné, ha a tervbe vett kincésásás létesülne, de előbb el kellene a tervet vetni a tanácsnak, hogy aztán Tsapó nélkül maga szövetkezhessék a kincésásokkal.

Markónak csak egy határozatlan szövetséges társa akad Sörge esküdtben, ki azonban maga is annyira szeretne a kincshez jutni, hogy csak félig-meddig igéri meg Markó támogatását a tanácsülésben. Sas uram nagy tudományának sikerül reá birni az egész tanácsot, hogy fogadja el a kincésások tervét. Ezek ugyanis megkövetelik, hogy a bíró szedessen be minden egyfajtajú pénzt a falubeliektől, ez helyeztessék el a kastély egyik szobájába, kellő őrizet mellett, nehogy úgy tűnjék föl, mintha a kincésó azt el akarná rabolni. Ha ez megtörtént, hozzá lehet fogni a kincs fölcsúszásához. Markó — kit Sörge is cserben hagy — egyedül marad véleményével a tanácsülésen, mely kimondja a terv elfogadását.

Időközben sikerül ifj. Csapó Péternek kihallgatni a kincésó pár valódi szándékát s tervet kohol, a melynek segélyével nemcsak a falut fogja a kártól megmenteni, hanem Katicza kezét is jutalomkép remélheti. Van ugyanis Katiczának egy félkegyelmű imádója Miska, egy paraszt suhancz, gyáva, tehetetlen ficzkó, ki nem szűnik meg Katiczát szerelmével mindaddig üldözni, míg vetélytársai ütlegei őt ki nem ábrándítják és maga meg nem győződik arról, hogy úgyszólván hiába jár Katicza után, mert az Csapó Petit szereti. Lemond önként, nehogy nagyobb baj keletkezzék a dologból akkor, midőn megházasodott. Ez a Miska folyton bujkál vetélytársai előtt. Egy ily alkalommal — azt híven, hogy Peti és Gyuri nem vették őt észre — egy bokor mögé vonúl és kihallgatja beszédöket. Peti szándékosan összeszamarazza a földesurat, a bírót, az egész tanácsot, a miért rá engedik magokat szedetni a kincésások által. Miska elfut, hogy miként előbb egyszer besúgta Peti és Katicza titkos találkozását, most elárulja Peti iszonyú vétkét.

A tanács föl van háborodva e meg nem érdemelt czímezés miatt. Összeülnek, hogy Petit méltó büntetésre ítélik. Határozatba megy, hogy Petit katonának adják. Peti azonban megmarad a mellett, hogy a tanácsbeliek rútul reá engedték magokat szedetni. Sas uram már csaknem ellene billenti az igazság mérlegét, midőn Peti pajtása megjelenik és magával hozza a kincésó párt, mely éppen hogy szólni akart a kincésásásról. A szándékolt csalás mellett még egy nagyobb bűnük is van, mert elemelték a földesúr őrizetlen 1000 aranyát is. Vallatóra fogatván, elmondják, hogy a csalás és lopás csak nemes czélból történt. Szerelmi történetök

annyira meglágyítja az uraság szívét is, hogy az Sas tanácsára nekik ajándékozza az ellopott 1000 aranyat, sőt a nemesszívű csalókat gyermekekül fogadja.

A vigjáték természetesen azzal végződik, hogy a Tsapó és Markó amiliák viszályát gyermekeik egybekelése véglegesen megszünteti.

A nem épen morális célzatú vigjátéknak bizonyára az a legnagyobb érdeme, hogy a magyar népelet alakjait — a paraszt osztályt — az ő korlátolt világnézetével viszi a színpadra. Sas, az ő latinos tudakosságával, ki minden dolgot pro primo, secundo et tertio mérlegel meg; az öreg Sörge az ő nehézkes, fontolgató észjárásával, az öreg Tsapó comicus jóhiszeműségével, Peti és a félkegyelmű Miska, jól simulnak a magyar karakterhez. Páray egy kissé nagyon is ostoba magyar földesúrnak; Markó alattomosága, Katicza ábrándos nagyralátása ellenkezik a magyar karakterrel s így nem is igen érdekelnek.

Nincs nyoma annak, hogy az egykorúak mily lelkesedéssel fogadták ez első népszínművet. De ha előadásai számából következtetést akarunk vonni (1792-ben VIII/5. — VIII/28. és 1793-ban V/17. — IX/30., két éven át pedig egyszer sem adták elő), azt kell hinnünk, hogy nemsokára ügyesebb, sikerültebb átdolgozások leszorították a színpadról. Kezdetnek mindenesetre elég jó volt és szolgálatot tett a magyar színpad műsorának.

A reánk maradt gyűjtemények és egyéb nyomtatványok, az 1793, 1794 és 1795-re szóló teátrumi Almanachok együttes tanúságai szerint 1795-ig bezárólag összesen körülbelül 143 darabot adtak elő magyar színészeink a pesti városi, továbbá a budai duna-parti és várbeli színpadokon.

Az előadott szindarabokat szerzőik vagy fordítóik és átdolgozóik szerint 4 csoportra osztjuk fel olyképen, hogy az első csoportba az ismertebb régibb írók, a másodikba az új generatio, a harmadikba a működő színészek és a negyedikbe az ismeretlen szerzőjűek darabjait fogjuk sorolni. Az áttekintés semmit jelentő száraz adatok halmozásának fog látszani, pedig közelebbről tekintve, egy intenzív irodalmi munkálkodásnak képét fogja nyújtani. Az eredetiek a legkisebb contingenst szolgáltatják, a legnagyobbat a fordítottak és e kettő között az átdolgozások vagy úgynevezett «szabad fordítások» állanak. Az idegen irodalmak közül a német foglalja el a legnagyobb tért, de határozott nyomait találjuk az angol, spanyol, francia,

olasz, dán irodalom színműveinek, sőt egy színdarab a cseh irodalmat is képviseli. Sokat levon irodalmi becsértékekből, hogy a fordítást többnyire másodkézből kapjuk, mihelyt nem német színdarabról van szó. De ez is csak kiegészítésére szolgál akkori irodalmi viszonyaink rajzának egy oly időszakban, midőn még Kazinczy is Hamletet és Macbethet nem angol eredetiből, Lanaszszát nem francziából — hanem németből fordítja le. Ily úton jut mások közvetítése által Molière, Shakespeare, Goldsmith, Calderon, Goldoni, Holberg is a magyar színre s az előadottak közül csakis Pétzeli két fordítása Voltaire-ből,¹ továbbá Metastasiónak egy színdarabja² készült biztos tudomás szerint a franczia, illetőleg olasz eredeti után.

Az irodalmi viszonyokra nézve tehát elég tanulságos képet nyújt az összeállítás. De a tevékenységben levő munkaerők nagy száma, viszont egyesek tevékenységének terjedelme szintén nem kicsinylendő adalékul fog szolgálni annak bizonyítására nézve is, hogy az alkalom, a szükség úgyszólván maga teremti elő a munkaerőket. Hogy e munkásság abszolút becssei nem birhat, azt a gyors munka mentheti, de hogy egy nagy szükségén segített, hogy kezére járt a színészetnek missiójuk teljesítésében, oly körülmény, melyet nem szabad figyelmen kívül hagynunk, nem szabad kicsinylenünk. Az idegen irodalom különben is számos példával szolgálhat arra nézve, hogy a színészetet nem éppen az abszolút becsű színművek tartották fenn; sőt nem egy oly munkása az idegen irodalmaknak, mint Molière, Calderon, Lope de Vega, sőt Shakespere is néha nagyon csekély irodalmi becsű művekkel szolgálták hazájuk színészetét; gróf Soden, Kotzebue, Babo, Stephanie, Iffland, Bretzner, Schröder stb., (kik jobbára szintén csak átdolgozói az angol, spanyol, franczia és olasz színműveknek)³ már csak az irodalomtörténet lapjain élnek egyes színműveik által, mindamellett valamennyiük irodalmi munkássága, a kor viszonyait tekintve, a színészetre nézve — még gyengébb műveikben is — korukban elhatározó befolyással volt.

¹ Alzir és Merop.

² Pusztasziget (M. Játéksz.). Artaxerxest nem adták elő.

³ L. Dr. E. KNESCHKE: Das deutsche Lustspiel, 59—81. lap; és LAUBET 69. és 81—84. l.; és DEVRIENT III. k. 219—32. az idegen drámák nationalizációs módjáról Németországban.

Ez a szempont a mi irodalmi viszonyainkat tekintve, még sokkal jelentősebb, mint bármely más nemzetnél, mert nálunk a magyar íróvilág közremunkálása a szinpadi műsor megteremtése körül, a magyar színészetre a lét vagy nemlét kérdését jelentette.

Az utókor háláját rója le irányukban e megemlékezés által, hisz az ezen időszakban előadott darabok több mint kilencztized-részenek czímén és fordítójának nevéen kívül több úgy sem maradt reánk.

I.

ARANKA GYÖRGY:

A gályarab (1793. I/25. — II/20. — V/29. — VII/5. — 1794. VIII/9).

BESSENYEI GYÖRGY:

A filozofus (1792. VI/4. — VI/9. — 1793. VII/10).

DUGONICS ANDRÁS (piarista):

Etelka Karjelben (1794. VIII/15.) Többi szindarabjait mások alkalmazták a magyar színre (L. II. és III. szak. a.).

HORVÁTH ÁDÁM:

Az elszegényedett nemes ember (1794. IV/23).

ILLEI JÁNOS (jézsuita):

Tornyos Péter (1795. II/16).

KAZINCZY FERENCZ:

A vétkesek (1795. VIII/5. — IX/11.) — *Eraszt* (1793. I/7. — VII/31. — X/2.) — *Lanaszsa* (1793. V/20. — VI/14. — IX/6. — XI/29. — 1794. X/3. — 1795. XII/14.) — *Sztella* (1795. II/25. XII/9.) — *A testvérek* (1794. XII/17).

KAZINCZY MIKLÓS:

Ozmondok (1793. III/16. — IV/8. — VIII/14. — 1794. III/29).

PÉCZELI JÓZSEF (ref. lelkész):

Alzir (1793. XI/22. — 1794. III/8.) — *Merop* (1794. I/20. — II/21. — XII/5).

SIMAI KRISTÓF (piarista):

Igazházi (1790. X/25. — X/27. — 1792. V/26. — VI/5. — VII/26. — 1793. I/9. — VI/9. — 1794. VII/21.) — *Zsugori* (1793. I/11. — I/18. — II/11. — III/19. — VIII/7. — 1794. I/24. — VI/16.) — *Gyapai Márton* (1793. IV/5. — IV/19.) — *Házi orvosság* (1793. VIII/9. — VIII/28. — 1794. I/22. — X/24).

SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ:

Mátyás király (1793. VII/3. — VIII/11. — VIII/25. — 1794. IX/26).

VERSEGHY FERENCZ (paulinus):

Szerelem gyermeke (1792. VI/14. — IX/13. — 1793. VI/19. — IX/13. — 1794. III/12. — VIII/29. — 1795. XI/18). — *A formenterai remete* (1793. X/28. — XII/16. — 1794. II/7. — VII/28. — 1795. IX/2). — *Széchy Mária* (Gyöngyösi Murányi Venusa után 1794. VI/11. Csak egyszer adták elő.)

II.

AJKAI PÁL:

Névtelen szerető (1794).

ASZALAY JÁNOS:

Prókátor és paraszt (1794.). *Minden lépés egy botlás* (Goldsmith-Schröder 1795.). *Minden lében kanál* (1795).

BÁRÁNY PÉTER:

A talált gyermek (1792).

BARTSAI LÁSZLÓ:

Az óra járásához alkalmaztatott ember (1795).

BODNÁR ANTAL:

Az asszonyi fortély (1794).

K. BOÉR SÁNDOR:

Az Obester (1795). *Ki legyen ő?* (1795)

CSEPÁN ISTVÁN:

Zrinyi Miklós (1793).

DEMETER JÁNOS:

Buda (1795).

FÖTISZT. ENDRÖDY JÁNOS (piarista):

Az arany pereczek (1792).

FÖTISZT. TAPOLCZAI GINDL JÓZSEF (paulinus):

Házasságszerző prókátor (1792). — *A nemes hazugság* (1793). — *Az unoka gyermekek* (1793). — *Cserei Krisztina* (1795).

GVADÁNYI NEP. JÁNOS:

A két mostoha fiak (1795).

HATVANI ISTVÁN (Biharmegye allevéltárnoka):

Klementina (1792). *Pesti vásár* (1792).

IHÁSZI IMRE:

Az indusok Angoly Országban (1794). — *Generális Slenszheim* (1794). — *Természet és szerelmek küzködése* (1794). — *A kettősök* (1794). — *Sándor* (1794). — *Turi György* (eredeti 1794. VIII/27). — *Makfalvy Anna* (v.

Sarolta), (1794). — *Szövevény és szerelem* (1795). — *Mohácsi veszedelem* (eredeti 1795. VI/29).

KÁROLY FERENCZ:

Leány-ragadás (1793). — *Krémes* (1793). — *Kongrió* (1793).

KEMÉNY ANNA MÁRIA:

A praedicatum (1794). *A papagáj* (1794).

KÓNYI JÁNOS (magy. gyalogezredbeli őrmester):

Gróf Valtron (1792).

Bikkfalvi KORÉ ZSIGMOND (festő):

Emberggyűlés és megbánás (1792).

KORNÉLI JÓZSEF:

A félénk kadét (1794). — *A szegény kevély* (Holberg 1793). — *Süketnéma* (1794).

KOVÁCS FERENCZ:

Csalárd a szín (1793).

KRAMMER BOLDIZSÁR:

Udvarbíró és katonák (Stephanie-Calderon 1795).

LÁKOS JÁNOS:

Hunyadi László (eredeti 1794. X/13. — XI/10).

LEHNER ANDRÁS:

Vashalmi Jerte (1794). — *Székfalvi Ágnes* (1795). — *A szarándokok* (1795). — *A becsületre tett fogadás* (1795).

MÁTYÁSI JÓZSEF:

A kavallér és dáma (1794).

K. M. MÉREY SÁNDOR:

A becsületes paraszt és a nagyszívű zsidó (1794). — *Tongor* (eredeti 1794 VIII/4. — IX/17. — 1795 VII/8). — *A ravasz asszony* (1793). — *A bécsi ruha* (1794). — *A gonoszság nélkül való tévelygés* (1795). — *Fejedelem titkos utazása* (1795). — *A megbosszúlt feleség rablás* (1795). — *Szabolcs vezér* (eredeti 1795 IX/23.) — *A hármások* (1795). — *Juliska* (1795).

OSVÁLD ZSIGMOND (paulinus):

Sofia v. az igazságos fejedelem (1794). — *Gróf Eszszeksz* (1793).

PÉTZELY GYÖRGY:

Zondi György v. Drégely várának veszedelme (eredeti 1795 VIII/21).

RÁTH PÁL:

Katona szerencse (Lessing, 1792. VII/29. — VIII/3. — 1793. II/4. — VII/24.)

BÁRÓ RUDNYÁNSZKY KAROLINA:

A puszta sziget (olasz eredetiből 1794).

SÁGHY FERENCZ:—

A posta-kocsisok (1793).

SEBESTYÉN LÁSZLÓ:

Az asszonyi jakobita klub (1793).

SEELMANN KÁROLY (károly-fehérvári tanácsnok):

Vajler és Aloyzia (1792).

SOÓS MÁRTON:

Etelka v. a megszomorított ártatlanság (Dugonics után 1793).

SZABÓ JÓZSEF:

Tisztség eladás (1792).

KÚN SZABÓ SÁNDOR:

Romeo és Julia (Weisse nyomán. 1793 III/13. — III/15. — V/15. — X/4 és 1794 X/8.)

SZALKAY ANTAL:

Pikkó herczeg és Jutka Perzsi. (Haffnernek Prinz Schnudi und Eva-kathel-je után készített átdolgozás. A műsor legtöbbször adott darabja. Először 1793 V/6. Az első évben 6-szor; 1794-ben 3-szor; 1795-ben 2-szer adták elő. Ez volna az első magyar opera.)

SZOMOR MÁTÉ:

Kiki saját háza előtt seperjen (1792).

UNGVÁRI JÁNOS:*

Sári v. a háladatos leány (csehből, 1792). *Deák* (1792). — *A kolduló deák* (1793). — *Erőszak és történet* (1793). — *A szökött katona* (1793). — *Ország András egy különös ember* (1793.)

Fegyverneki VIDA LÁSZLÓ:

Lauzus és Lidia (1794). — *Berénd* (eredeti 1794).

IFJ. ZSITVAI FERENCZ:

A szerencsétlen alkanczellár (1793).

III.

ERNYI FRANZISKA:

Új emberi nem (1795.)

ERNYI MIHÁLY:

Halotti tor (1793). — *A Pestre vándorolt szabó legény* (1794). — *Az ál-*

* Kezdetben tagja volt az első szintársulatnak. De mielőtt végleg megalakultak, elhagyta társait. Fordításában mint «Inzsinér U. J.» szerepel. Később mint földmérő nemcsak a szakirodalomban, hanem a szépirodalomban is szerepelt. Dolgozatai a Tud. Gyűjteményben és F. M. Minervában jelentek meg.

orcások (1794). — Szokás megköti a józan érzést (1794). — A háladatos fiú (1794). — Szabó és ennek fia (1795.)

KELEMEN LÁSZLÓ:

A tettetett beteg (Moliére 1792.) — *A gazd'asszony* (1792). *Garbanczai* (1792.) — *Tsapó Péter* (1792). — *Gyermekek fenyegetke* (1793). — *A szolgálatból kimaradt katonatisztek* (1793). — *Az eszméletlen atyafi* (1793). — *A zászló-tartó* (1793). — *A módi szeretők* (1794). — *Zaide* (1794). — *A magyar háznak attya* (1794). — *Lassú víz partot mos* (1794). — *Othelló* (1795 VI/3). — *A különös nagybátya* (1795).

LÁNG ÁDÁM JÁNOS:

Jaques Spleen (1792). — *Az oskolai tudós* (1793). — *Gr. Baranyi György* (1794). — *A pikszis* (1795).

LIPTAI MÁRIA:

A tékozló v. az elfajultság tüköre (1795).

REHÁK ANNA:

Bátori Mária (1794). — *Toldi Miklós* (1794). — *Berényi Jolánta* (1795). — Mind a három Dugonics után alkalmaztatott a nemzeti játszó színre.

SEHY FERENCZ:

Erőszak és jutalom (1794). — *Muszká katona* (1794).

SZERELEMHEGYI ANDRÁS:

A magokkal elhitett filozofusok. (A második magyar opera 1793 IX/27. Ez évben 2-szer; 1794 és 1795-ben 1—1-szer adták.) — *A lantosok v. a víg nyomorúság.* (A harmadik magyar opera 1793 XII/18 először. 1793—1794—1795-ben 2—2-szer adták.) — *A csörgő sapka.* (A negyedik magyar opera — és egyúttal valamennyi között a leghosszabb életet érte el; 1795-ben 5-ször került színre; először VI/9.)

VARSA NYI FERENCZ:

Tüzi láрма (1793). — *Polgári szerencse* (1793). — *Süket szerető* (1793).

IV.

Merész Károly (1792). — *Politikus csizmadia* (Holberg után N. N. [Aszalay János?] 1793). — *A minister* (N. N. szerzője: báró Gebler 1793). — *A nap szüze* (V. S. 1794). * — *Igy fogják az egeret* (1795). — *Tziane* (1795). — *A jószívű mezei gazda* (1795).

* BENKŐ szerint fordította volna Vass István (95. l.)?

És ha e munkásság számadataival kiegészítjük ezen áttekintést (az ismeretlen fordítók és szerzők műveitől eltekintve), azt látjuk, hogy a régibb írók közül 11-en 21 művel, az újabb írók 39-en 78 művel, a színészek 9-en 37 művel vannak képviselve a repertoireon. Vagyis míg az első két csoportbelieknél egy-egy íróra 2—2 szindarabot számíthatunk, addig átlagosan minden egyes színészre 4—4 db. jut. Ha a mult század viszonyai szerint ítéljük meg a dolgot, el kell ismernünk, hogy e korban a magyar színpad műsorának megteremtése körül éppen színészeinknek van a legnagyobb érdemök. Irodalmi becsértékét a legtöbbször nem lehet megítélni, mert jobbra elvesztek. Színszerűségeket az a körülmény mindenesetre elég világosan bizonyítja, hogy nem egy ez egyszerű munkások művei közül még ötven évvel későbbben sem merült teljesen feledésbe.

Végig tekintvén íróink és színészeink drámaírói tevékenységén; a divatba hozott műfajokon (a szomorú- és vígjátékokon kívül), a tábori és vitézi, az érzékeny és szomorkás játékokon; ha meggondoljuk, hogy egy 1795. évi áprilisi, későbbben ugyanazon évi novemberi udvari rendelet* kötelezővé teszi, hogy csak azon szindarabokat szabad minden előleges censura nélkül előadni, melyek valamely bécsi színpadon 1793-tól számított időközben legalább kétszer adtak elő — lehetetlen be nem látni, hogy a szükségben szenvedő magyar színpad úgyszólván a bécsihez lőn lánczolva. Eredeti íróink szabadabban mozogtak s nem egy művökön a magyar irány vehető észre, de a színpad műsorát nagyobb részt oly írók művei után készítették, melyeket ott találunk a bécsi színpadok műsorán. Ezek tehát jó részben idegen szellemet honosítottak meg. Divatba hozták az érzékeny játékok beteges sentimentalismusát és évtizedekre megmételtyezték általok a magyar színpad műsorát.

Bécs német színészete 1776-ban udvari administratio alá került.** E gyámság az ottani színészeknek nemcsak anyagi, hanem szellemi ügyeire is kiterjesztetett, és e túlságig menő ellenőrködés szülte meg 1785-ben II. József «Organisations-Statut»-ját, melyben példa nélkül álló részletességgel szabták meg a német dráma-

* 1795. ápril 16-áról 4004 és 1795. évi nov. 16-áról 12802. sz. udv. rendelet (Orsz. levéltár).

** WLASSÁK 30. lap. LAUBE 19—22. 1.

írók számára a tragödia, az érzékeny vígjáték és vígjáték receptjeit! *

«A tragödia gazdag cselekménynyel birjon, telve fenséges érzülettel, de ne csapjon át a borzadályosba és a természetfölöttibe; részvétet és félelmet keltsen undor és borzadály helyett. A régi jó francia költők nyilvánosan soh'sem vitettek gyilkosságot végbe, annál kevésbbé engedték meg, hogy egy holttest az egész felvonáson át szemeink előtt legyen. Ilyen szindarabok izgalmat keltenek. — A tragödia nyelvezete legyen nemes, ne pedig képzelgéssel átszőtt szószátyárság. — Az *érzékeny vígjáték*, melynek cselekménye a mindennapi és a szokatlan közt áll, sajátosabb jellemeket, lehetséges érzékeny cselekményt adjon a szomorújáték-nál, a nélkül, hogy regényszerűvé váljék. Az előidézett érzelmek kellemesek legyenek — de ne ijesztők és jellemei mind tanulságosak; az egész-ből erkölcsi tanulságot lehessen meríteni, a nélkül, hogy ez által izléstelenne, fárasztóvá lenne. Nyelvezete fenköltebb legyen a vígjátékénál, a tragödiához szükséges lendületesség nélkül. A *vígjáték* a mindennapi életből vegye jellemeit, de ne legyenek azok érdektelenek; legyen benne satyra, de ne váljék az pasquillá, élczessége és természetessége nevetést okozzon, de nem bohóskodás és illetlenség által. Nevetséges jellemeinek rajza által javítani akarjon, de ne legyen ennek iskolás íze. Nyelve természetes legyen, de ne parasztos» . . . . Ajánlja továbbá még azt is a rendelet, hogy a régi darabokat ezen elvek szerint kell kijavítgatni, és félrevetni vagy újra betanulni, a mint ezt a tűzpróbát kiállják.

Az udvari æsthetika eme hivatalos czikkelyei ha nem is kötelezőleg, de legalább tanácsadólag a tragödia ellen irányultak. A kegyelet hangján szólnak a régi jó francia drámaírókról, kik finom tudatossággal kerülték szindarabjaikban a vérengzést. Minek is kellett volna abban az érzelgős korban a tragikai megrázó hatásokért lelkesülni? A tragikai hős halála vagy plane magának a holttestnek hosszabb jelenléte a nyílt színen oly izgalmat kelthetett, mely megérdemelte, hogy egy udvari rendelet, jóakaró útmutatásaival megértesse a drámaírókkal kegyuraik ideges érzékenységét! A tragödia helyébe ennek folytán egy új műfaj jött lassan forgalomba, mely tragikai hatás helyett csak elérzékenyíteni, megrázkódtatás helyett csak szeliden megindítani akart. Könnyeket facsart ezekben is a hős vagy hősnő méltatlan szenvedése, de a könnyek felszáradnak a függöny utolsó legördülése előtt, mert végül minden jóra for-

* Wlassák 49—51. l. LAUBE 41—43. l.

dúlt s sokszor a legnagyobb gonosztevőt alig érte nagyobb büntetés — a megvettetésnél. Hihetetlen jóságú és hihetetlen gonoszságú emberek jöttek divatba. Azoknak méltatlan szenvedését azonban elfeledtette emezek megtérése. Nem vitte magával haza egy hallgató sem egy valódi tragikai hős catastrophájának megrázó emlékezetét.* Ekként a pillanatnyi izgalom gyorsan elmúlt s a közönség minden fölindulás nélkül beszélhetett családi körben vagy az előkelőbbek theaestélyein az «érzékeny játék» könnyfacsaró helyzeteiről, melyek a véletlenek szerencsés találkozása folytán komoly catastrophára még sem vezethettek.

Ennek az iránynak képviselői a Szerencsétlen alkanczellár, A formenterai remete, az Embergyfűlölés és megbánás, A nemes hazugság, A szerelem gyermeke stb. stb. a magyar színpad műsorán. Még Dugonics és Szentjóbi sem tudott szakítani ez iránynyal, s Dugonics csaknem valamennyi színművének (melyeket idegen minták után dolgozott) ez a magyar characterrel ellenkező érzélgés adja meg vas-kos magyarságok daczára az idegen ízt. A ki hősei vagy hősnői közül meghal, az vagy agyonkínzatva vagy véletlenül vész el — a valódi tragikai hős magaslatára egyik sem tud fölemelkedni s bukásuk nem tesz mély benyomást.

Eltekintve ezen befolyástól, melyet a bécsi színpad gyakorolt a hazaira — két irányban mégis határozott fejlődésnek indul a magyar drámairodalom. A nemzeti hagyományt íróink szindarabjaik tárgyává kezdik tenni, a vígjáték pedig magyarossá válik (a kölcsön vett tárgyak daczára), mert fordítóink a magyar népelet alakjait keresik föl s bár csak tapogatódzva járnak el, a nepies elemnek színpadra hozatala által a magyar vígjáték alapjait vetik meg. A magyar dráma történeti alapon kezd megindulni ezen időszakban. A múlt emlékein mereng az íróvilág. Jelenünk fejletlen társasélete nem nyújt elég anyagot drámai feldolgozásra. De íróink sem bírnak elég fogékonysággal arra, hogy a mindennapi életet vigyék komoly helyzeteivel a színpad légkörébe.

Találóan jegyzi meg ugyanezen első történeti drámákról Szigligeti, «hogy az államactiót fontosabbnak tartották a drámai actiónál és a hős inkább hazafi honpolgár, mint ember volt.»* Mégis

* L. DEVRIENT II. k. 416—417. l.

** A dráma és válfajai.

a történelmi iránt való érdek drámai irodalmunkban a nemzeti öntudatra ébredés egyik jelének tekinthető: *Dugonics* Etelkájában a magyar nép regényes múltja; Berényi Jolántában Kún László; Macskási Juliannában Bartsai Ákos; Toldyban a népregék népszerű alakja, Bátori Máriában Kálmán király kerül a magyar színpadra. *Szentjóni* Mátyás királyt, *Csepán István* (német forrás nyomán!) a magyar Leonidást, *Demeter János* Budát; *Ihász Imre* Tury György aranyarkantyú vitézt és a Mohácsi veszedelmet; *Lákos János* Hunyady Lászlót, *Mérey Sándor* Tongort és Szabolcs vezért, *Péztely* György Zondi Györgyöt, *Versegly* pedig Széchi Máriát teszik darabjaik tárgyává.

E jellemző mozgalmon felül nem kisebb jelentőségű az sem, amely a vígjáték terén indul meg. Simai, Kelemen, Bárány, Szomor, Bartsai, Szalkay és Szerellemhegyi úgyszólván irányt jelölnek ki arra, hogyan kell az idegen vígjátékokat magyarokká tenni. Aszalay, Ungváry, Láng és később Balog ezeken a nyomokon haladva, oly vígjátékokat készítenek, melyek évtizedekig uralják a magyar színpadot. Hogy ezek niveauja idővel alásüllyedt, azt ha nem menti is, de megmagyarázza a kényszerű vándorlás — mely kenyérkeresetre utalta színészeinket. Az állandó színészet ezt a jó irányt bizonyára erőteljes fejlődésre juttathatta volna.*

---

* Lásd a színészek névsorát és a teljes műsort 1790—95-ig a Függelékben.

II. RÉSZ.

A VÁNDORLÁS KORA.

II. RÉSZ

A VANDORLÁS KÖNYVE

MAGYAR SZINÉSZET PESTEN ÉS BUDÁN.

(1815-ig.)

I.

(1796—1807.)

Az 1796-ban eloszlott társulat vagyona. — Hirek a német színház 32 évi bérbeadásáról. — Pestmegye felszólalása e tárgyban. — Megyei átiratok a Ht. T.-hoz. — A vármegyék és az irodalom, mint a színészet pártfogói. — Decsi Sámuel az 1790-iki lelkesedésről. — A Hazai Tudósítások pályázata. — Teleki László gróf «Buzgó esdek-lései»-ben a magyar színügyről. — Kis János pályanyertes műve. — A megyék és a nyelvi kérdés. — Erdélyi kirándulás 1806-ban. — Az erdélyi társaság Debreczenben — A társulat elvei és törekvései. — A szegedi tartózkodás és ennek jelentősége. — Szeged városa intézkedése 1801-ben a magyar színészet érdekében. — Jövedelmeik. — Eltávozásuk Pestre.

A józsef-napi árverelés ténye által, 1797-ben, tehát Pestmegye is lemondott arról a tervről, hogy a színházi vagyont meg kellene őrizni *egy újra összeállandó* társaság számára. Oly távoli remény volt ez, hogy azon helyiség bérletét, melyben a vagyon őriztetett, nem óhajtotta további teherként viselni.

Néhány éven át ezután nem is volt egyéb tekintetben szó az első színjátszó társulatról, mint hogy a hátralékos fizetések szorgalmaztattak. Busch 1798-ban csődbe került. Rehák József 1798. okt. 11-éről jelentést tett Pestmegyéhez az eloszlott — de ismert tartózkodású — színházi tagok nevében. Tudatta, hogy előbb Pest városát kereste meg. Onnan még választ sem kapott. Kéri a megyét, hogy a társulat követelése és a megyéktől páholybérletre nyert adományok fejében 500 forintig jelentse be a megye a Busch csődtömegénél a társulat követelését. Az ügy hosszas levélváltásra szolgált okul a megye, továbbá Pest és Buda tanácsai között, míg végre szerencsés véget ért 1811-ben!

Általánosabb érdeket keltett egy 1799-ben fölmerült esemény.

Híre járt ugyanis annak, hogy ő felsége a pesti új német theatrumra 90,000 frtot «applaudálván», annak kiépítését némely «privatusra» szándékozott volna bízni oly feltétel mellett, hogy 32 év elteltével, «mind a theatrum, mind a vele egybekötendő beneficiumok hasznai övék legyenek», azután pedig az egész épület a város tulajdonába menjen át.

Rehák József prókátor — a magyar társaság nevében — ez alkalmából arra kérte Pestmegyét, járjon közbe ő felségénél,

«hogy egy különös magy. Theatrum tartására vagy felállítására hasonló engedelmet méltóztasson adni; mert ha a német Theatr. iránt való contractus 32 eszt. megköttethetik s ő felsége által ratificáltatik, sem az építést magára vállalandó nem fog egy könnyen jussától elállni, sem pedig ő felsége nem fogja a kívánt engedelmet applaudálni.»

Arra is felszólította Rehák ezen fölül a megyét, hogy keresse meg Pest városát is az iránt, hogy ha az új színházat fölépítteti, úgy a mostanit, földesúri jogainak föntartása mellett, engedje át ingyen a magy. társ. számára, kir. jóváhagyás mellett. Rehák visszaemlékezvén a megyék közbenjárásának sikerére, azon óhajának is kifejezést adott, kerestetnének meg ezen értelemben azon megyék, melyek eddigelé is érdeklődést mutattak a magyar színügy iránt; valamint «azon urak, kik a theatrum fundatiójára 44 ezer forintokat ajánlottak».

A magyar színészet bár eltávozott Pestről, nem adta föl teljesen positióját. Bizott az országos pártoltatásban és azon 44 hazafi aláírásában, kik 1794-ben azonnal hozzájárultak Szabolchmegye tervéhez. Hiú remény volt azt hinni, hogy a leányzó nem halt meg, csak alszik. Pestmegye nem mert kétkedni abban, hogy ő felsége e jó igyekezetöket elő fogja segíteni. Pest városa hazafiságában is teljes bizalma van. Mielőtt szükségét látná annak, hogy felségi kérvényt készítsen, abban állapottak meg, hogy Pest városát keresik meg, hogy ne feledkeznek meg «az ujonnan építendő német theatrom iránt tartandó concertatióba a nemzeti Theatromról», hanem azt minden kitelhető módon elősegíteni igyekezzék.*

Pest városa nem késett ebbeli jó szándéka iránt biztosítani a vármegyét, és a német színigazgatókkal kötött szerződések alkalmával a megyei fölterjesztések értelmében nem is feledkezett meg a

* Főv. levéltár.

magyar társaságról sem. Mind ez azonban nem volt megnyugtató a jelenre s mint látni fogjuk, a jövőre nézve sem, oly mértékben, mint azt a magyar játékszín megérdemelte.

Pestmegye nem állapodott meg ezen lépésnél, hanem közölte Rehák kérvényét a következő vármegyékkel, mint a melyeknél eddigelé a legállandóbb érdeklődést tapasztalta, u. m. *Szabolch, Bihar, Borsod, Zólyom, Szathmár, Gömör, Zemplén, Zala, Abauj, Nógrád, Komárom, Bács, Hont és Fehér* megyékkel. Ezek képezték tehát akkor — Magyarországot!

A ránk maradt kérvények csekély száma mellett nem ítéltük meg, mennyiben exponálták magokat az említett megyék, de az orsz. levéltárban fönmaradt egy pár megyei átiratból következtést vonhatunk arra, hogy *Abauj, Bihar, Nógrád* és *Gömörön* kívül bizonyára a többi megye is megfelelt a belé helyezett várakozásnak. *Hontmegye* május 31-éről írja, hogy tudva-tudja, mily kegyesen emlékezett meg a Ht. T. a magyar társaságról annak idejében. Ez a társaság a «maga állapotját az egész ország (!) segedelme mellett» egész odáig vitte, hogy huzamos ideig gyakorolhatta játékjait, míg nem, nem lévén játékszíne, megszűnt. A megye azt hiszi, ha helyet adnának neki, újra felállhatna. Bár nincsen határozott tudomásuk Pest városa szándékáról, azt azonban még sem szeretnék — miután a magyar színészet kérdése csak is helykérdés — ha Pest városa oly alkut kötne, mely szerint a magyar színjátszó társaság 32 esztendőn át minden játszási jogát elveszíthetné. Kérik tehát a nádort, eszközölné ki, hogy a megkötendő szerződés csak is a német társaságot érintse a magyarok jogainak föntartásával, «annyival inkább minthogy a többi nemzetek példájához képest méltó dolog legyen a Magyar Nemzetnek is a nyelvét gyakorló és pallérozó Játékszíni társaságának «gyenge lépéseit» a mennyire lehet öregbíteni.»

A Ht. T. referense aztán reá írta ezen kérvényre, hogy miután egy ilyen szerződéskötésről nincsen tudomásuk, a megye fölterjesztése ad acta teendő. *Pestmegye* június 11-iki (1079. sz.) fölterjesztésére ugyan ezen hátírat jutott.

Gömörmegyéé még ennél is kategorikusabb «ad acta»-val lett irattári pihenésre kárhozotva. Pedig a fölterjesztés aggodalmas hazafisága megérdemelte volna legalább a megnyugtatót. Nem akarják ők Pest városa lakosait terveikben gátolni — írják július 10-éről — de miután reményleni lehet azt a kedvező időt, a mely-

ben Pesten a magyar játékszin fölépítését *önként fogják esz közölni* csak azt óhajtják, hogy az a tervbeli szerződés olyan legyen, mely ne ártsen a magyar társaság jövőjének. Kérik a Ht. T.-ot, ezen jog *világos kitüntetésére* ama szerződésben, hogy a mennyiben a magyar társaságtól a színház építés telleni fog, «szabad akaratjából» föl is építhesse azt.

Az egész dolognak, úgy látszik, nem volt valódi alapja, legalább hivatalos kifejezésre nem jutott. Annál jellemzőbbnek tartjuk, hogy az első kósza hírre, mely a m. társaság jövőjét fenyegette, Magyarország hazafias megyéi ismét síkra szállnak, hogy azt az intézményt, melyet a multban nem tudtak megmenteni, legalább a jövődre nézve ne hagyják veszendőbe menni.

Ez átiratokban kifejezést nyer azon eszme, hogy bár a főváros közönnyel tekinté kebelében a magyar színészetet, az ország hazafias megyéi annak teljes tudatában vannak, hogy e legfontosabb positio teljes föladata egyértelmű a magyar színészet bukásával, a magyarság teljes leveretésével a haza szívében.

A nemzeti lelkesedés, mint láttuk, bár nem szűnt meg teljesen a mult század végével, de 1796 után folyton csökkenő arányokban nyert csak kifejezést, végre a jelen század elejével még ez is megszűnik, legalább egy jó időre.

Mint föntebb is említettük, a színészetnek két hatalmas pártfogója volt a század elején: az irodalom és a vármegye. Amaz minden töle telhetőt megtett a saját iniciatívájából, de a megyét külön kellett arra figyelmeztetni, hogy ne hagyja veszendőbe menni a színészet ügyét; vesse latba mellette erkölcsi súlyát s nyissa meg erszényét. Ez tán még meg volna bocsátható a publicistika oly kezdetleges állapota mellett, mint a minővel a mult század végével találkozunk, de nem áll arányban azzal a colossális lelkesedéssel, mely 1790-ben az egész országon eláradt. A megyei intézmény egész szervezetében sokkal nehezkesebb volt, semhogy a színészetnek sokszor éppen gyors segélyt igénylő ügyét megtudta volna menteni.

Alig szűnt meg 1796-ban a pesti m. társulat, nem tekintve egyes megyék elegicus hangú fölterjesztéseit, nem bolygatták többé a Ht. T. nyugalma oly mértékben, mint mikor e társulat még fenn állott és panaszaival azonnal a megyékhez fordult.

Lényeges változást mind addig nem is jelezhetünk, míg a «*Hazai Tudósítások*» 1806. július 1-ével meg nem indul s maga nem

veszi föl programjába a magyar nyelv elárvult ügyét, és pályázati hirdetményével nem ad alkalmat, hogy az irodalom a nyelvi kérdés kapcsán újra szőnyegre hozza a színészet kérdését is.

Voltak az egykorú írók közt is egyesek, kik az 1790-iki lelkesedést távolról sem tekintették már akkor sem olyannak, melynek állandóságában meg lehetne bízni. Decsi Sámuel már 1790-ben így ír e mozgalomról: «Tudva vagyon előttem a Nemzetnek anyai nyelvehez való mostani forró buzgóssága; de én keveset bízom a miatt állandóságához, és hogy gondolatomat kimondjam, hasonlóknak tartom azt a száraz csipke-bokorhoz, mely meggyújtván, hirtelen lángol, nagyot pattan és egy szempillantás alatt hamuvá leszen». Nem tartózkodik még azt is egész bátran kimondani, hogy nem a nemzeti nyelvhez való ragaszkodás, hanem csak is a nemesi szabadság elvesztésétől való félelem indította ezt a «forrósságot bennünk». Ha biztosítva lesznek nemesi előjogaink, elfeledkezünk a nemzeti nyelvről, ismét «idegen bőrbe öltözködünk» az idegen életnek módját fogjuk becsülni s a magunkét pedig megutálni. Decsi felfogása ugyan egy kissé pessimisticus, de lényegileg helyes prognosticonnak mondható.* A közel jövőre igazolni látszott e véleményt, mert tény, hogy az 1790-91-iki országgyűlés alkotmány- és nyelvbiztosító törvényezikkeit oly bástyáknak kezdték tekinteni, a melyek mögé egy időre pihenni térhetett a nagy lelkesedés. Az Akadémia eszméje levétetett a napirendről; a színjátszó társaság, mint a nemzeti nyelv egyik leghatalmasabb terjesztője, végelgyengülésben mult ki 1796-ban.

Tíz éven át nincs szó az irodalomban a magyarországi színészet ügyéről. Pedig nagy szükség volt arra, hogy egyesek előítéletét leküzdjék. A kik eddig felszólaltak érdekében, azok többnyire az íróvilág azon kiváló munkásaiból kerültek ki, kiket szűk olvasó körük rajongással vett körül, de a kik fölfelé nem imponáltak. Végre

* Az 1812. évről szóló *Theatromi Almanach* a *Magyar Genius* címmel egy ügyesen perdülő verset tartalmaz, mely az idegen szellemet és csekély irodalompártolást találóan szatirizálja:

«Ha tíz tizenkilencz pártfogók fölkelnek
Mellettem 's védő kezeket emelnek,
A huszadik leül 's így ír: hogy a derék
Magyar Génusz még tsak ötödik kerék.
Azért a koszorús római nyelv az a
Csillag, melyet sokáig imádkhat a Haza!»

akadt egy oly férfiú, ki nemcsak széles körű tudományos, hanem társadalmi nagy tekintélyével is oda szegődött e szerény harczosok sorába s részt követelt magának a munkában.

Kultsár István ily című pályakérdése a Hazai Tudósításokban: «A magyar nyelv mostani állapotjáról és kimívelhetési módjáról és eszközeiről» megadta végre az alkalmat arra, hogy az irodalom újra szényegre hozza a magyar színészet ügyét. Teleki László gróf «Buzgó esdeklése a magyar nyelv előmozdításáról» az első kedvező fordulatot jelenti a színészet kérdésében. A munka megjelenése oly időre esett, midőn Wesselényi «sansculotte» csapatja hódító útját járta hazánkban. Az irodalom tehát egy általános jelentőségű kérdés pártolását indíthatta meg, mely a szerencsés véletlen folytán éppen napirendre került. Teleki véleménye döntő befolyású lehetett ez ügyben s bizonyára a kétkedőket és fontoskodókat is meggyőzhette arról, hogy a színészet még sem illetlen foglalkozás, mint azt a magyar nemes ember eddig hitte.

Gróf Teleki műve, Kis János elsőrendű és Pánczél Pál másodrendű pályanyertes művei mellett, nem csak terjedelménél, de tartalmánál, szélesebb látókörénél fogva is első helyet érdemel és joggal tarthat arra igényt, hogy a színészet érdekében vívott irodalmi harcznak BÁRÓCZY művénél megszakadt fonalát nála vegyük fel újra, hogy magunk előtt álljon, miként törekedett a magyar íróvilág a nemzeti köztudatba vinni a játékszín nyelvi, nemzeti, irodalmi jelentőségének eszméjét.

Telekit két szempont vezérli ezen kérdés fejtegetésénél:

1. maga a játszó szín, 2. a komédiák hiányossága. Elismeri ugyan is — bár «régi eleink» a drámai műfajok művelésében kevésre mentek — a legutóbbi időben sok történt e téren. A theatrális darabok száma annyira fölszaporodott, hogy most már inkább azt lehet sajnálni, hogy azok megválasztása körül nem jártak el nagyobb óvatossággal. A magyar játszó szín sem áll az őt megillető fokon nálunk.

Ezen kettős alapra fekteti fejtegetései rendszerét s midőn sok általános jellegű elvet érint, sohsem felejt el a meglevő állapotot és azon főkötelességét, hogy csak is a mi viszonyaink kellő méltánylása, a mi eddigi hibáink javítása alapján indulhat természetes fejlődésnek a magyar színészet.

A theatrális darabokat és a játékszínt olyanoknak tartja, melyek a magyar literatura nevezetes előmozdító eszközei. «Vagynak ugyan igen sok és érdemes Férjfiak — írja — a kik azt állítyák, hogy a Játék szí-

nek közönségesen minden Nemzetek között, a mennyit a nyelv kimivelésének használnak, az erkölcsök megvesztegetése által éppen annyit, sőt még többet is ártanak; és így ojjan nagy áldozattal nem akarván sokkal kisebb előmenetelt megvásárolni, a Játék színek ellenségeinek mutatják magokat.» Ez volt tehát az első leküzdeni való társadalmi előítélet, melyet igen sok s «érdemes Férjfiak» osztottak. De ha abból, hogy némely helyen a játékszínnek rossz következései lehettek, magának a játékszínnek hasznát vonjuk kétségbe: a legszentebbnek, magának a vallásnak hasznát is kétségbe kellene vonnunk, mivel oly sokan éltek azzal vissza, «balúl magyarázása» folytán. Nem vonja kétségbe, hogy az erkölcstelen személyek szereplése az ifjúságot megmételjezi; hogy az erkölcstelen, illetlen, vallástalan darab a nemzet gondolkozása módját vesztegeti meg; hogy némely helyen a népet dologtalanságra, ok nélkül való költekezésre csábítja — de tény, hogy mindezek nem szükségképeni következményei a játékszínneknek. *Ha az állam kiterjeszti red gondoskodását*, nemcsak a bajokat hárítja el, hanem a nemzet culturájának és a nyelv pallérozásának is nagy szolgálatokat teend. «Bizony, majd szinte merném állítani — írja Teleki — hogy egy jó morális darab szépen előadva, még a virtus előmozdítására is gyakran többet használhat a legékesebb, a legérzéke-nyebb tanításnál.»

A játékszín nemcsak irodalmi, hanem társadalmi érdek, csakhogy az államnak kell arról gondoskodni, hogy egyes kinövései által valódi rendeltetését el ne téveszsze. Ezen szempontokból kiindulva, a játékszín állandósítása, erkölcsi hatása, közműveltségi, nemzeti és nyelvi jelentősége érdekében, a következőket javasolja:

1. A darabokat jól meg kell választani és csak azokat játszani, melyek ne árthassanak se az erkölcsöknek, se az emberek gondolkozása módjának.

Különösnek tartja, hogy bár vannak jó darabjaink, mégis a legrosszabbakat játsszák. Vagy a publicumnak megromlott ízlése, vagy a rossz megválasztás ennek az oka.

E megjegyzés annál érdekesebb, mert egy komoly, szavahihető bíró mond véleményt az első magyar s valószínűleg az erdélyi színjátszó társaság első időszakai műsoráról. Ítéletét azonban túlszigorúnak kell mondanunk, ha tekintetbe vesszük, hogy 1806-ig tán még sem volt «igen sok jó darabunk». Hogy a gyengébbek uralták a műsort, az mindenesetre hiba volt.

Teleki a theatrom «holmi haszontalan kis darabjai» és «minden czél nélkül való operái» ellen szórja anathemáját. Tény az, hogy színjátszóink az «Actio mesterségében» nem igen jutottak el csak egy «bizonyos tökéletességig» sem; a zenei és énekbeli rész oly előkészület-

lenül találta tehát őket, hogy ezen czélból némi joggal követeli Teleki, hogy czinczogás helyett maradjanak meg a morális darabok mellett.

2. Baj volt, hogy eddig a morális darabok megválasztására kevés gondot fordítottak. Kötelesség volna a más nyelven levő morális darabokat lefordíttatni, és így a jól megválasztott morális darabok számát szaporítani.

3. A darabok előadására azonban jó színészek is kellenek. Arra kell törekedni, hogy ezek száma szaporodjék. «Eddig közöttünk — írja Teleki, nem éppen a legkedvezőbb világításban tüntetvén föl első színészeinket — *mind csak azok az emberek lettek actorokká, a kik henyeségek miatt másként el nem tudtak élni.*» A jó actorság pedig nem is oly könnyű dolog, mint azt sokan gondolják. «Arra, valamint a Poesisra születik az ember és csak a sok crisisek közt való gyakorlás, a sok Theatrumok látása és az ezen célra való utazás által formáltathatik.»

Teleki oly színészetet kíván, melyet alapos előtanulmány és reátermetség qualificáljon a színpadra. *Ő hangsúlyozza először irodalmi úton a színi kritika és a külföldi tanulmányok képző erejét.* Joggal kérdi, «de erre kinek volt eddig közülünk gondja?» Joggal mondhatná, hogyan képzelt a magyar nemzet magyar színészetet, tanult színészek nélkül?

Az első m. színjátszó társaság törvényeiből az 1. és 2. pont lebegtetett Teleki előtt, midőn megkívánja azt is,

4. hogy a játszó személyt meg kell hagyni szerepkörében, «nem mint eddig azokat egybe hányni-vetni és ugyanazon egy rollát hol egynek, hol másnak kiosztogatni». Tény az, hogy a «Játszószemélyek kötelességeiről» szóló 1. pont, mely kimondja, hogy minden tag köteles az ő számára kiosztott «Rollt» minden ellenkezés nélkül átvenni; és a 2-ik, mely szerint tartozott a netán megtanult, vagy tán el is játszott «személyviselést» az igazgatásnak kívánságára visszaadni — tág teret nyithatott egyrészt mindenféle surlódásra, másrészt arra is, hogy valaki egy bizonyos szerepkörben meg ne erősödhesék.*

Nem kell tehát elvenni még a lehetőségét is az előhaladásnak, de viszont azt sem kell megengedni, hogy valaki magát minden Rollók alkalmatosnak tartsa, mert ezek «a Phoenix madárnál ritkábban találhatók.»

5. Az Actorokat, akármely nemből valók volnának, oly rendben kellene tartani, hogy se a rossz erkölcs, se a veszekedés, se a «*Directionis spiritus*» el ne foghassa őket, hanem a jó morális character mellett a szép egyetértés által, közös erővel a közjó előmozdítására dolgoznának. Kiváltképen megtiltandónak tartja az *Extemporizálást*, «mert ennek minden

* ENDRÓDY, III. k. XXVIII—XXIX. lap.

tekintetre nézve igen sok rossz következése vagyon és általa valóban az egész játszó társaság lealacsonyodik».

Ha az 1796-ban feloszlott magyarországi avagy a fennálló erdélyi társaság viselt dolgai ilyen óvatosságra inthették tíz évvel később a magyar játékszín buzgó előharczosait, fogalmat alkothatunk magunknak azon bajokról, melyek ama társaságok egész szervezetében pusztítottak és végromlását szükségképen magok után vonták.

Nem lehetett előnyére egy színészetnek sem az a társadalmi előítélet, mely a színészszel való társadalmi érintkezést perhorrescálta. Ha a színésztől a morális életmódot megkivánjuk, nem kell őt a társadalmi érintkezéstől elzárni, fonák előítéletből.

6. «Meg kell a jó színészt becsülni», írja Teleki, «mint oly embereket, a kik a népet gyakran jobban és több haszonnal tanítják a legjobb tanítóknál». A megvetés által a legalábbvaló emberek sorsára alacsonyítják őket, becsülésök által neveljük kedvöket.

7. A theatrumokat a közönség szoros gondoskodására kellene bízni, «publica Directio» alatt kellene állniok. Az értelmes és jószívű direktorok megválasztását tartja fontosnak, «mert nem kis fáradság, nem kis dolog, nem kis érdem, egy játszó társaságot oly okosan kormányozni, hogy mind a moralításra, mind a közönséges időtöltésre, mind pedig a nemzet és nyelv culturájára nézve az ember a kívánt czélt elérhesse».

Jellemző tanács, hogy a színjátszó társaság legfőbb őre maga a közönség legyen. Találóan óhajtja ekkép a színész és közönsége közti viszonyt szorosabbá tenni. A színjátszóit megbecsülő közönség, szívesen fogja a morált azok ajkairól hallani, kiket elfogad a morál igazi hirdetőiül. Teleki e tanácsa valóban azon nagy jelentőség tudatából következik, melyet ő egy erkölcsi alapon álló, becsült és becsülésre teljesen érdemes színjátszó testületnek tulajdonít.

8. A jó gazdálkodást sehol sem tartja oly szükségesnek, mint itt. A színész hajlandó a «vesztegetésre». (A mi alatt kétségkívül a pénzfecsérlést akarja értetni.) Egy állandó fundus megteremtését javasolja és ennek takarékos kezelése a tisztességes fönnállhatást olyképen biztosítsa, hogy maga a színészet létele ne függjön az időszerint való jövedelemtől.

9. Azért állandó épületet óhajt számukra «és az egy helytől más helyre való járkálást meg nem engedni» kívánja, «mert nincsen akár-mely játszó társaságnak nagyobb métélye ennél». Szerinte az ilyen sétálgató társaságok, mint azt a mindennapi tapasztalás tanítja, «soha tökéletességre nem léphetnek». Hivatkozik az erdélyi társaságra, mint a melynek historiája «ezen eléadott feltételeit és több ehhez hasonlókat elegendő képen megvilágítja és megerősíti».

Így képzelte Teleki a magyar játékszín szervezését a magyar

literatura érdekében : mint tanult, kiművelt, társadalmilag becsült, helyes elvek szerint jól igazgatott, morális testületet, melyet egy állandó tőke és állandó színházi épület egy helyben köt le, mely a közönség felügyelete mellett igazi benső viszonyt létesít színpad és hallgatóság között.

Mind ez elvek újak voltak. Ismétlésre szorultak, míg a nemzet minden rétegébe behatolhattak. Ha többször találkozunk velök más íróknál, ne az írókat okoljuk, kik már elmondottakat ismételnék új formában. Előítéletek leküzdése sohasem sikerülhet egy írónak. Teleki a legkezdetén áll azon írói seregnek egész Széchenyiig, mely egy közös cél : a magyar színészet állandósítása felé törekszik. Hogy Teleki elvei csak oly későn diadalmaskodnak, az csak a mellett bizonyít, hogy mily nehéz egy egész nemzet gondolkozása módját megváltoztatni és helyes irány felé terelni. Bár Teleki nem ad részletes, kidolgozott tervet, de övé a dicsőség, mint a ki először hirdette azon elveket, melyek a helyes irányt a jövőre nézve kijelölték.

«A magyar nyelv mostani állapotjáról, kiművelhetése módjairól és eszközeiről» értekező két pályanyertes mű közül a *Pántzél Pálé* nem veszi figyelembe a játékszint. *Kiss Jánosé* ellenben elősorolván a nyelv kiművelhetésének eszközeit és módjait, azok foganatosítására többféle ösztönzést óhajt, egyet a fejedelmi udvar és főváros, egyet a tudós társaságok, egyet a játékszín és egyet a jutalomtevés részéről, mert csak így keletkezhetik író, olvasó közönség s így merít e munkásságból a könyvtár is részt magának. Az elsőre nem sok kilátás nyílt, mert az udvar politikája nem oda célzott, hogy egy egységes magyar állami életet teremtsen ; a főváros idegen elemei részéről pedig nem sok támogatást remélhetett a magyar nyelv ügye ; a tudós társaságok létesítése is a jámbor óhajtások birodalmában maradt 1790 óta, s mert létesítése pénztőke nélkül képzelhetetlen volt, alig lehetett egy ilyen egyesülés részéről mielőbbi intensív ösztönzést várni. A négy eszköz közül csak a játékszín jöhetett szóba, mely ugyan 1806-ban Magyarországon nem létezett, de legalább erdélyi főnállásában némi garantiát képviselt arra nézve, hogy ösztönző számba vétethessék. A jutalomtevés oly áldozatokat kívánt volna, a minőkre fejletlen társadalmunk, fejletlen közérzet mellett, nem igen lehetett biztosan számítani.

Kiss a játékszint a harmadik hathatós eszköznek tekinti a nyelv kiműveltetésének előmozdítására, és pedig három szempont-

ból. Egyrészt mivel alkalmat nyújt a nyelv szépítésére, másrészt mert annak szépségeit közkinccsé teszi, és végül, mivel a nyelv művelőket pályájoknak serényebb kiművelésére serkenti. A nézőjáték közvetlen hatásának nagy jelentőségét elismeri. E hatás alatt nemcsak a közönség, de maga az író is áll. Amazt az előtte folyó cselekmény közvetlensége ragadja meg, emezt művének gyors elismertetése lelkesíti további munkásságra.

A theatrumot mindenütt megbecsülték; a görög nép jelesebb drámaíróit a közpénztárakból fizette. A nézőjátékok becse annál inkább növekednek, ha a mellett, hogy a nyelv tökéletesítésére köznek remunkálnak, főcéljokká az erkölcsiséget tennék. «Szerencsésnek mondhatnók nemzetünket», írja Kiss, «ha ezen játékos és elmés népnek hibáit elkerülvén, a mi annak példájában dicséretes, azt buzgón követné, ha nevezetesebb városainkban játékszínek nyittatnának fel s azok mind az ártatlan mulatságnak helyévé, mind a nyelv műveltetésének eszközévé, mind a jó erkölcsök iskolájává tétetnének.» Miképen kellene ezt cselekedni, ez iránt Sulzernek művére (*Theorie der schönen Künste: Schauspiel*) hivatkozik. «Vajha felderülne nemzetünknek az a szép napja, hogy a hazának tehetősebb fiai ne sajnálnák a nemzeti játékszíntől áldozatokat, mely eleintén egynéhány esztendőig annak felállítására elmulthatatlanul megkívántatnék.»

Kiss János is a pénzbelileg segélyezett, állandó színészet mellett lép föl szószólóul és sejteti egyes szavaiból, hogy a színészetet oly becsültnek óhajtatná nálunk is, mint az a görög népnél volt. A Sulzerre való hivatkozás bizonyossá tehet az iránt, hogy az erkölcsi alapon álló színészetnek igaz barátja volt. A «haza tehetősebb fiainak áldozataira» azonban még sokáig kellett várnia s a magyar nyelv csak szegényes támogatót nyerhetett a vándorlásra kényszerített színészetben.

A nyelv ügyében 1790-ben megindult mozgalom, mely Kulesár pályázati hirdetménye által újra hullámokat kezdett verni, már néhány évvel előbb is egyes tényekben nyilvánulni kezdett. Pestmegye 1805-ben elrendelte, hogy csak magyarul szerkesztett fölterjesztést fogad el jövőben. Görmör megye egy magyar nyelv művelő társaság érdekében körleveleket intézett a megyékhez. Példáján buzdulva, néhány megye fölirt a nádorhoz és királyhoz, az eszme támogatását kérvén. A kormány annyira elzárkózott minden ilyen irányú

mozgalom elől, hogy még azt sem engedte meg, hogy a megyék küldöttei Pesten összegyűljenek egy magyar szótár összeállítása érdekében folytatandó tanácskozásra. Nem tekintve a kormány absolutisticus hajlamait, a háborús idők sem igen kedveztek semmiféle culturalis mozgalomnak.

A magyar színészetnek 1796-ban még gyökereit is kitepték, úgy, hogy nem igen volt kilátás annak egyhamar való újabb beplántáltatására, kivált az ország fővárosában, hol veszedelmes versenyt okozott a dédelgetett német színészetnek.

A pesti társaság tagjai részben Debreczenbe és Nagyváradra, részben Erdélybe mentek. Az idősebb Wesselényi gavalléros bőkezűsége tán egy kissé sokkal több hivatlan elemet csalt az új pályára, semmint az annak mind erkölcsi, mind anyagi előmenetelére ne volt volna káros. 1806-ban már nagyon kezdték ezt a bajt érezni, mint a mely évben «szinte 30 tagra» szaporodott föl a társaság. Ekkor elhatározták néhányan, «önként» elhagyni a társaságot és szerencséjüket Magyarországon próbálni meg. Nem lehetetlen, hogy egyeseket tán Wesselényi túlságos szeszélye is elkéséríthetett. Hálás érzelmre vall, hogy ennek az egykorúak nem adnak kifejezést s csakis Déryné naplójából értesülünk arról, hogy sok türelem kellett az erdélyi főúr bogarainak békés elviseléséhez.

A jobb és régibb tagok Kolozsvárott maradtak, hisz erre alapítói és segítői teljes igényt tarthattak, a növendék tagok azonban szárnyra bocsáttattak.

«Reménység, félelem, igyekezet, jó szándék, ezek valának, melyekkel fel voltunk fegyverkezve. Ismertük kockára teendő gyengeségeinket, de lelkünk ismerete meggyőzött félelmünkben. Mindenki iparkodott, mert tudta tehetetlen voltát és azt is tudta, hogy egyedül próbatételétől fog jövődöbeli sorsa függeni» — írja Benke.*

Jellemző önvallomás és meglepő szerénység egy oly ifjú színésztársaság részéről, mely hódító útra indul a kis Erdélyből nagy Magyarország felé! Előttök áll a nagy feladat, hogy feledtessék egyrészt Debreczenben elődeiket, kik ezúttal Kolozsvárott maradtak, de másrészt a nemzeti nyelv és jóízlés érdekében missiót teljesítsenek nagy Magyarország fővárosában, mely nem tudta első színésztársaságát fontartani, mely fényes palotát tervezett a német színészet

* Almanach 1807-re, 26. lap.

számára. E nagy feladat éppen fiatal erőknél való volt, kikben nem hiányzott a tetterő ruganyossága, kik e küzdelemben csak megacélozták izmaikat, hogy a jövő kor nélkülözései ne találják őket előkészületlenül. Szerencsés véletlennek mondhatjuk, hogy a kolozsvári társaság «jobb és régibb» tagjai otthon maradtak. Ezek bizonyára megúnják azon küzdelmet, mely ifjabb társakra Pesten várt és visszavágyódnak Erdélybe, mint a hol báró Wesselényi pazar bőkezősége állandóságot látszott számukra biztosítani.

A kolozsvári társaság, már esztendőkkal előbb, divatba hozta nyaranta a *debreczeni* kirándulásokat. Ez ifjú vándortársaság is oda irányozta Kolozsvárról jövet, útját. Nagy baj volt, hogy a jó debreczeniek, kik hozzá szoktak a kolozsvári törzs-gárda jó játékához, éppen ebben találtak sértő dolgot. Rossz néven vették, hogy ime Kolozsvár már nem is érdemesíti őket a javabeli színészekre, hanem fiatal kezdőket küld helyettök. Vándorainknak tehát nem csak ezt a balvéleményt kellett eloszlatniok, de el kellett feledtetniök gyakorlott elődeik játékát is a haragos debreczeniek előtt. Ez első letelepedés tehát jó iskolául kínálkozott. Ifjú buzgalomuk azonban győzedelmeskedett mind e nehézségeken. Néhány előadás után meggyőzték hallgatóikat arról, «hogy ha mindjárt oly csudálatraméltót» nem találhatnak is játékaikban, mint elődeikében, azt az előítéletet mégis megczáfolták, hogy «semmit sem érnek».*

Itt időzések benső eseményei ezen a rövid néhány hónapon belül (1806. május 16-ától október 14-éig) nagyon tanulságosak. Nagybecsűeknek mondhatjuk azon följegyzést, melyet Benke József hagyott reánk. Egy saját erejére bízott társaságnak fiatalkori története ez. Látnunk engedi a fejlődés folyamatját, látnunk engedi hogyan vált oly erőssé, hogy utóbb képessé váljék béketűrőssel végig küzdeni a nyomor iskoláját. Csodálkozunk kell azon, hogy fiatalságunkat nem szükséges botlásaik mentségeül felhozni, mert botlásoktól hivatásuk tudata, nemes együttérzésök, törhetetlen buzgalomuk vissza tartja őket. Érzik gyöngeségöket, de félelmök nem az erőtlenség bizonytalansága, hanem a szerénység ambíciója, mely

* Benke véleményén kívül egy igen jellemző — az ő véleményét támogató — tudósítás van a Hazai Tudósítások 1806. évf. 284—285. lapján.

kevésnek, jelentéktelennek lát minden kezdő munkát, mert a tökély ideálja után törekszik. Elegendő diadalnak tartják kezdetben, ha csak annak ellenkezőjéről győzték is meg hallgatóikat, hogy semmit sem érnek. A szerénység ily nagy foka egy fiatal egyesület részéről, mely még azt is fölhozhatta maga mellett, hogy hisz széles Magyarországon az egyetlen — ez maga elég biztosítékot nyújtott a társaság szép kifejlésére. De látni fogjuk az említett följegyzések nyomán, hogy más tekintetben is szép elveket követtek és már Debreczenben oly irányt kezdtek venni, mely egész jövődjökre, de sőt a magyarországi színészet egész jövődjére nézve is elhatározó befolyással volt.

Bár a tagok között kiváló tehetségek voltak, egyik sem tartott igényt a mester nevére; sőt mindegyikük arra törekedett, hogy idő szerint akárki meglepedhetett vele. «Kedvszeretet, jóakarát, jószándék, egy célra való törekedés a hallgatók és játszóik közt közönségessé lett.» A debreczeni közönség csakhamar elfeledte elődjüket és mindenki megelégedett a jelenvalókkal. Nem dicsekedhettek ugyan theoretikus ismeretekkel, de a közönség érezte az ifflandi mondás igazságát, hogy a színész mesteralkotása ép oly gyorsan tűnik el, mint a mosoly az arczról. Elfeledték a mesteralkotást — de a kezdetlegességet is.

Még mással is megnyerték hallgatóik hajlandóságát. A színész magánéletét nem kisebb érdeklődéssel, kíváncsisággal szokta a közönség tekinteni, mint színpadi szereplését. A magánélet botrányossága és a színésztagok egymással való czivódása gyakran olyanira kielégíti a közönség tudvágyát, hogy a színpad világa teljesen elveszti reá nézve érdekességét. A valódi élet botrányos csetepatéi után elmegy a kedve a színpad hamis ideáljaitól. A múlt század első magyar társasága megbukásának egyik okául a közönség elidegenedését kell tekintenünk, melyet a tagok viszályai idéztek elő. E fiatal társaság okult e tapasztalatokon. Láng és Ernyi bizonyára elegendő beszélhettek e viszályok okairól; azért e társaság száműzte kebeléből a «főnyás adózó lelket», mely más társaságokban közönséges volt. Egyformáknak tekintették valamennyien magokat, «egyformaságunk és a magunk érzése megöldöklötte azt a fényleni törekvő fantomot, melyet hajdan az Actorok magok személye iránt, főképen az ifjakban támasztani kívántak». Kölcsönösen becsülték egymás tehetségeit s a gyengét segítették; «a parancsolás öldöklő

angyala, a categoricus imperativus semmi helyet nem talált, mert azt *leczáfoltuk, kigúnyoltuk és leneveltük*».

Ebben állott legfőbb ereje a társaságnak. Érdekeik közössége egyformákká tette őket, és így valóságos testületi szellemet hozott létre, mely nélkül eredményes működés e téren képzelhetetlen.

«A theatralis társaság hasonló egy kerékhez», írja Benke, «melynek kerületét a terhe egyformán érdekli; a cél, a hova sietnek, egy, egyforma az indító ok, egyforma a jutalom is, t. i. a becsületbeli jutalom. Ebből származik a maga munkálkodásának érzése; érzése annak, hogy ő annyi, mint a harmadik; abban való meggyőződése, hogy az ő használatossága, a publicumot tekintvén, éppen annyi, mint akármelyik társáé.»

Az első színi generáció néhány fiatal tagjának ettől eltérő pöffeszkedő modora sok bajt szerzett, mert a színpadi királyok az életben is királyi göggel nézték le társaikat. Az ilyen önhittek egyrészt sohasem voltak megelégedve állapotjukkal és a világ előtt mint főrangú személyek akartak szerepelni; másrészt vetélykedést, viszálykodást támasztottak magában a társaság kebelében. A törekvő tagtársak elidegenedtek, és utálatossá vált maga a tárgy és személy is. Midőn pedig mind ez kiszivárgott a közönség közé — elidegenedett az is tőlök és a legszentebb törekvés is hajótörést szenvedett. «Nem állítok vakmerőséget, ha azt mondom», írja Benke, «hogy ez a személyes fényleni kívánás és bizalmatlanság volt leginkább akadályára, hogy a Magyar Theatrum, fájdalom, mindeddig oly kevésbé gyarapodhatott.» Mind ezen tapasztalatokon okult a társaság már Debreczenben. Egyformáknak tekintvén a tagok egymást, ki volt zárva az egymáson való hatalmaskodás lehetősége is; az egyformaság kölcsönös bizalmasságot hozott létre, és megelégedettekké tette őket azon sorsban, melyet közösen, egyformán viseltek.

Debreczeni tartózkodásuk eme 5 hónapi tartama tehát nemcsak mint önállóságuk első időszaka érdemelt nagyobb figyelmet, hanem azért is, mert itt vetették meg erős alapjait a pártolás legnagyobb mostohaságaival is daczolni tudó összetartásnak.

Vidám szívvel hagyták el Debreczent s bár zűrzavaros időben indultak útnak, volt okuk e vidámságra, nemcsak az elért eredmények lélekemelő tudatában, de mert senki sem volt akadályukra, «semmi megcsalatott hitelező nem átkozta útjokat». 1806 okt. 18-án Szegedre érkeztek. Szeged 1803-ban látott először magyar színésze-

ket, s mint a magyarságnak egyik emporiuma, ezúttal is roppant lelkesedéssel fogadta a nyelv és nemzetiség eme apostolait. «A milyen újság volt nagyobbára mindnyájunk előtt ez a város», írja Benke, «épen olyan ismeretlen, hallatlan és példa nélkül való az a szíves jóakarát, melylyel az odavaló publicum fogadott.» A város egy követet küldött ki üdvözlésökre, ki köszöntését azzal fejezte be, hogy a társaság számára ingyenlakásról gondoskodott a magistratus és hogy a fa iránt is fog gondoskodni. Ezt a szívélyességet, melyet a hatóság mutatott irányukban, kétszeresen fölaltalták egyeseknél. Mindenki úgy fogadta őket, mint barátját, gyermekét.

E fogadtatást nem lehet pusztán a vendégszeretet egyszerű tényének tartani. Sokkal több volt ez annál, mert a színészetet szadunk elején egészen más mérték szerint bírálták el. Mint külön kaszt, a társadalom többi osztályán kívül állónak tekintetett. Foglalkozását olyannak tartották, mely megfosztja a színészt attól, hogy a társadalomban rangot, tekintélyt követelhessen. Nem vetették meg teljesen, a nélkül, hogy az őt megillető becsültetésben részesítették volna; a színpadon szívesebben látták, mint a magánélet szentélyében, s ha nem is irtóztak a vele való érintkezéstől, barátságát nem keresték, mint olyannak, ki tán az életbe is átviheti színpadi szerepeit, ki ma itt, holnap ott álmithatja a jóhiszeműt érzelmeivel.

Szeged szívélyessége, úgyszólván, a színészet rehabilitációjának tekinthető a magyar földön. Nem ok nélkül nevezi Benke e szívésséget «ismeretlennek». Volt oka e nyilatkozatra, daczára annak, hogy Kolozsvár és Debreczen is örömmel fogadta keblébe a theatristákat. E «példa nélküli» fogadtatás azt jelentette kezdőinkre nézve, hogy a magyar társadalom nemcsak nem zárja ki magából a színészeket, hanem örömmel öleli magához.

Midőn bucsúelőadásul az «Embergyűlölet és megbánást» játszották, annyira meg voltak indulva színészeink, hogy könyhullatásuk a játék huzamos folytatását számtalanszor megakasztotta. «Mennyire éreztük ama nagy igazságot, hogy a *színjátszó is ember!* s mint érdekelt annak tudása, hogy olyan emberektől váluink el, kik velünk egyformán éreznek és gondolkoznak» — írja Benke.

A debreczeni és szegedi szíves fogadtatást nagyban elősegítette azon körülmény, hogy báró Wesselényi ajánló-levéllal látta el társaságát: Debreczenben Meszena Sándorhoz, Szegeden pedig Vedress István földmérőhöz intézvén sorait. Mind a két helyen alkal-

munk volt látni, hogy azok, a kikre Wesselényi színészársaságát bízta, meg is feleltek a patronus bizalmának.

Egy más fejezetben részletesebben szólunk arról, miként hódított magának nálunk a német Thalia mind nagyobb tért. Meglephet mégis, hogy Szeged is azon városok közé tartozott, melyekben a mult század végével német színtársulatok szerepeltek. 1801-ben, midőn a «városi szálát és theatrumot» 6 évre bérbe adta, a szerződés 8-ik pontjában a következőket kötötte ki:

«Valamint az ezen alkalmatosságban levő Theatromnak felállításában az a főczél, hogy abban a magyar nemz. nyelv tökéletesítése által az erkölcsi és polgári boldogság előmozdítása lehetőképpen eszközöltesen, úgy ennek Magyar Erkölcsi Theatrum nevezete mindenkor fel is maradván, az Arendator ugyan teljes birtokában lészen ezen Theatromnak, következésképpen abban német v. más játszó társaságot is bebo csáthat; mindazáltal a magyar játszó társaságnak (az erre különös tekintetből) ezen Theatromban mindenkor 's így akkor is, ha ne talán az Arendator már más nyelven játszókkal megalkudott volna, nem csak elsősege leszen a Játékra, hanem ezen társaságot egy napi játékért feljebb egy forintnál nem taksálhatja, a játékot pedig annak akár mikor megengedni és a theatrumot szállával és ruhatartó és öltöztető szobával együtt által adni tartozik.»*

Szeged tehát, mielőtt magyar társasága volt volna, már ily nagylelkűen gondoskodott a magyar színészekről. Hova jut színészetünk, ha Pest városa ehhez fogható határozatot hoz s ez által megakadályozza a társaság elszéledését 1796-ban? Viszonyainknak lassan kellett átalakulni. Pest városa lakossága sokkal inkább német jellegű volt még a mult században is, semhogy a saját iniciatívájából ily fontos lépést tudott volna tenni. A főhatóság hideg megtartása nem lehetett reá buzdító hatással. Azt a társaságot pártfogolta, mely közelebb állott hozzá. A vidék magyarságára bízta, hogy a magyar színészet fölnevelője legyen. A vidék lehetőleg teljesítette is kötelességét.

A Szegedre vándorolt társaság, mely folytonos érintkezésben maradt erdélyi patronusával, jó ideig nem hallatott magáról. Úgy látszik, Szeged városának július 11-éről kelt első értesítése elveszett, mert szept. 19-éről újból azt válaszolják Wesselényinek, «hogy a

* Orsz. levéltár. Megvan a Hazai Tudósítások decz. 31-iki, 1806-iki 52. számában is.

hozzájok utasított társaságot készséggel várják». ¹ Végre 1806. decz. 5-éről keltezve megérkezett Ernyi levele ² melyben örömmel tudatja, hogy a mióta itt volnának, nemcsak szó sincs remanentiáról, hanem mindig supererogatummal dolgoznak. Eddig mindenre tellett, sőt erre (a deczemberi) hónapra is fog még telleni, de mit csinálnak azután? kérdi Ernyi. Jövedelem az csak lehetne, de nagy baj, hogy a színházat nem lehet fűteni: «Az épület kő ugyan, kályha is van benne, de a színnek nincsen stukaturja, *még csak olyan sincs, mint a Nagyságod lóoskolája.*» (!) Ha bálokat tartanak benne, $\frac{1}{2}$ öl fa kell a fűtésére «és akkor is csak annyi meleg van, a mennyi a tánczosoknak szükséges». A fa öle 15 frt, azaz 30 Rh. frt és a kolozsvári ölből két ide való kurta ölet lehetne csinálni; mindezek folytán életök módját nyomorúságosnak állítja Ernyi. Itt ebben a hideg theatrumban meg nem élhetnek, mert ha csak egy asszony személy is megtalálna betegedni «egyszeribe megáll játéku». Már most is Pestre óhajtanának menni, de várják az erre való parancsot.

A társaság még 1807-ben Szegeden maradt. A közönség szeretetének melege kárpótlást nyújtott nekik a theatrumban elszenvedett hidegért, de másképen is mind közelebb voltak ahhoz a reményhez, hogy Pestre jöhessenek. Az 1807. febr. 8-án kiadott királyi meghívó levelek folytán közel állott teljesüléséhez azon reményök, hogy nemsokára Pesten játszhatnak az egybegyűlt rendek előtt. ³

¹ Tört. Lapok 1875. II. f. 49. sz. XIII. levél.

² L. u. o. XIV. levél.

³ Álljon itt a szegedi szereplés 4 havi játszási eredményének kimutatása. Ékesen beszélő számadatok ezek a társaság törekvése és a közönség buzgalma mellett:

1806	Jövedelem				K i a d á s								Summa eroga- tionis	Super- ero- gatum	Rem- nentia					
	Currens cassa		Pensio cassa		Tagok fizetése		Játékok és rollék írása		Garde- robe szapo- ritása		Deco- ratiók festése					Különb- féle költség				
	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.				frt	kr.			
	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.				frt	kr.			
Szeptember	1015	35	26	45	410	40	68	41	241	27	31	41	83	29	835	58	—	—	179	37
Október	683	28	22	34	386	19	38	6	120	15	13	30	254	30	812	40	125	12	—	—
November	590	38	20	58	381	49	46	18	3	23	9	16	229	42	670	22	79	44	—	—
Deczember	692	5	26	54	372	24	11	18	33	14	10	—	135	54	562	50	—	—	129	15

II.

(1807—1808.)

Ernyi Mihály kérés levele Pestmegyéhez. — A folytonosság eszméje a pesti színjátszóknál. — Pestmegye és a Ht. T. előzenysége. — Megállapodás a német bérlővel. — Az első hónap anyagi sikere. — Az 1807-iki országgyűlés Budán. — A nyelv ügyében megindult mozgalom. — Nagy Pál nyilatkozata. — «Magyar, légy igaz Magyar.» — Országgyűlési küldöttség a nádornál. — Szentiványi B. egyezkedése Jandl és Czibulka német színházi bérlőkkel. — Az eredmény méltatása. — A német színház bérlői nagylelkűségének titkos rugói. — A főváros magyarsága. — Egyes pártolók: — Gr. Rádai Pál terve. — A magyar társaság viszonya b. Wesselényihez. — Viszály Czibulkával. — A m. színtársulat Pestmegyéhez folyamodik. — Az ország többi megyéinek közbenjárása ez ügyben a nádornál.

Még a társaság Szegeden időzött, midőn KULTSÁR ISTVÁN lapában azon öröndetes hírrel lepte meg a fővárosi közönséget, hogy a szegedi színtársulat játszási engedélyért márczius 7-én benyújtotta kérvényét Pestmegyéhez.* KULTSÁR ez alkalmából rövid visszatekintést nyújt az első magyar színjátszó társaság multjára és sejtetni akarja olvasóival, hogy miként amaz első kísérlet, úgy ez újabb is jele a nemzeti lélek ébredésének és óhajtandó, nehogy ezen újabb társaság is «a német theátrum árendásának nyakgatásai folytán» olyan sorsra jusson, mint amaz, s így megfosztassék a nemzet attól, «hogy saját nyelvén érezze azon kellemetességet, melyet az erkölcsös és mulatságos játékok szoktak gerjeszteni».

Ernyi Mihály csakugyan hosszabb kérvényt adott be Pestmegyéhez, a hova már megérkezett b. Wesselényinek Darvas Ferenczhez címzett ajánló levele.

Hivatkozott a társaság erdélyi multjára, melynek fényét nevelte az, hogy pártfogói közt Eszterházy Miklós herczeg is ott szerepelt.** Deb-

* Hazai Tudósítások. 1807. XXV. sz.

** Ugyanaz, a ki elévülhetetlen érdemeket szerzett magának — a bécsi Burgszínház körül.

reczenben és főleg Szegeden oly fogadtatásra találtak, hogy azzal méltán dicsekedhetnek. Miután pedig hírért vették, hogy az ország rendei Budára gyűlnek össze, «mind a hazafiaknak gyönyörködtetések kedvéért, mind azért, hogy a nemzeti Institutumnak ezen kedves Hazában is állandó lábra leendő állítására alkalmatosságot szerezzenek 's ez által kedves magyar nyelvünknek sebes lépésit ne csak siettessék, de annak díszére is lehessenek», elhatározták, hogy Pestre jönnek. Erre a lépésre az bátorítja őket, «mivel a vásárokon és egyéb rendkívül való időközön kívül is egyedül a pesti publicum is annyira megszorodott, hogy ha a hajdani eloszlott pesti m. játszó társaság akkor sok ideig fennállhatott, bátor csak a reája szűken engedett napokban játszhatott, annyival inkább a fennérdeklött szaporodás után sokkal könnyebben kell felállhatását reményleni ezúttal». Kéri a megyét, vetné magát közbe érdekökben, hogy ugyanazon napokon, a melyeken az első társaság játszott, ők is játszhasanak ezután. Jellemzőleg folytatják aztán, hogy ennek megnyeréséhez annál több a *bizodalmuk, sőt joguk*, mivel az akkor eloszlott társaság némely tagjából állván ezen új társaság, természetes jogot és igényt formálhat azon decorációkhoz, melyeket hajdan «a német társaság a magyartól elfoglalt», mint az 1795-iki egyezés 4-ik pontja bizonyítja és a mint az Pestvármegyének 1796-iki 946. sz. végzéséből is kitetszik.*

Érdekes momentuma e kérvénynek, hogy az esedező társaság multjára hivatkozik, és igényeit, jogait azokhoz fűzi, melyeket az első társaság megszerzett. A társaság érzi azon erőt, mely a traditiohoz való ragaszkodásban rejlik. Tán nem egy tekintetben menthető volna, ha mint teljesen önálló társaság nem akarna tudni semmit az első társasághoz való tartozandóságról. De nem teszi ezt, sőt ama társaság jogszerű örökösének tartván magát, a saját működését amazé folytatásának óhajtja tekinteni. Színészetünk e jellemző vonása itt nyilvánul először a leghatározottabb formában, s minden később jövő társaság, mely Pestre, a színészet Mekkájába jön, nem mint egészen új társaság akarja működését megkezdeni, hanem mint jogszerű örököse elődjének. A folytonosság emez eszméje aztán nem engedi kiveszni azon tudatot színészeinkből, hogy szerzett joga van a pesti színészkedéshez, és bár valamennyi társaság nagy csalódásokkal kénytelenítették Pestről távozni, a küzdelem kötelességét traditioá adja mindegyik társulat a másikkal.

A társaság hivatkozott ezúttal Pestmegyének más alkalommal is tanúsított gondoskodására; kéri tehát, miután 1807. husvétra uj

* Lásd a 222. lapon a jegyzetet.

szerződést fognak kötni a német bérlőkkel¹, hasson oda, hogy a Magy. Theatr. Inst. ki ne rekesztessék talán, vagy pedig «akármely úton-módon *Jussaiban* sérelme történjen».

Pestmegye márcz. 7-iki közgyűlésében tárgyalás alá vévén a kérvényt, annak kettős célját: a közelebbit, a megadandó játszási engedélyt és a távolabbit, ezutáni jogaitak illetőleg, komoly figyelmébe ajánlotta a Ht. T.-nak.² Mivel pedig egyrészt az anyanyelv tökéletesebbitésének és pallérozásának egyik legfőbb eszköze a nemz. játéksz., másrészt pedig a már említett társaságnak azon dicséretes törekvése méltánylást érdemel, hogy az egybegyűlendő rendek előtt a játékszín állandó lábraállítását czélozzák, kéri tehát a megye ezen igazságos kérvény alkalmából a nádort és a Ht. T.-ot, hogy a társaság kérelmét «hathatósan eszközölni» méltóztassanak.

A Ht. T. márczius 31-éről kelt átiratában³ nem tett az ellen kifogást, hogy a kérvényező magyar társaság Budán hetenkint annyszor játszszik, a hányszor jónak látja (a vizivárosi régi Falk-féle színházban), a pesti színjátszásra nézve azonban utasításul adta Szentiványi Bonaventura referensének, hogy méltányos arány szerinti egyezséget törekedjék létrehozni.

Szentiványi és Rehák József aztán a következő megállapodásokról értesítették a még Szegeden időző társaságot: 1. a magyar társaság az országgyűlés tartama alatt hetenkint kétszer (szerdán és pénteken) játszhatik a pesti német színházban; 2. tartozik ezek fejében jövedelmének $\frac{1}{4}$ részét a bérlőknek átadni, megjegyeztetvén, hogy a zenére, világításra és a szolgaszemélyzetre vonatkozó költség le fog előbb a jövedelemből vonatni és így az $\frac{1}{4}$ részt a tiszta jövedelem után fizeti; 3. a budai Falk-színházban való játszási engedély megadása nem tartozván hozzájuk, ez a színház tulajdonosával külön egyezség tárgyat képezi.

E szerződésnek tehát két sérelmes pontja volt, 1. hogy a tiszta jövedelem $\frac{1}{4}$ részét követelte; 2. hogy csak az országgyűlés tartamára szólott. A szegedi társulatnak meg kellett az eredménnyel elégedni, mert legalább az iránt volt biztosítva, hogy senki sem fogja többé játszási jogát kétségbevonni, ha Pesten lesz.

Első előadásul május 8-án «*A virtus próbaköve a szerencsét-*

¹ A bérleti hirdetmény közzétételét az Ofner Zeitung 1806. évi 96. számában.

² 614/807. megyei szám.

³ Orsz. levéltár 6549/807.

lenség» című darab került színre. Kultsár lapja csak rövid, jelentéktelen megjegyzéseket közöl az első előadásokról* ; egy reánk maradt jövedelmi kimutatás azonban annál ékeesebben hirdeti a közönség pártolását.

Az első hónap jövedelme ez volt az előadások szerint :

V/8.	Virtus próbaköve	---	---	---	395	frt	11	kr.
13.	Minden lépésben egy botlás	---	---	---	441	«	19	«
15.	Berényi Jolántha	---	---	---	414	«	10	«
20.	Szegénység és nemes szív	---	---	---	319	«	41	«
22.	Papelli	---	---	---	232	«	18	«
V/26.	Jószívű mezei gazda (Budán)	---	---	---	303	«	50	«
27.	Elszöktetés	---	---	---	212	«	37	«
29.	Nevelés formálja az Embert	---	---	---	210	«	—	«
összesen :					2,529	frt	6	kr.

E jövedelemből azonban mintegy 640 frt a német igazgatót illette.

Bármennyire hivatkoztak is a színészek a fővárosi magyarság megszaporodására Szegedről küldött kérévelőkben, e jövedelmet nem maga a fővárosi közönség, hanem a Budára összegyűlt rendek pártolása idézte elő.

Az országgyűlés már egy hónappal előbb, ápril 8-án megnyílt. Az ország rendei telve keserűséggel a miatt, hogy az 1792 óta pihentetett reformterveket a kormány egyre halogatja és az országgyűléseket csakis a hadi állomány megszavazása miatt hivatja egybe, — küzdelemre készen jelentek meg. A megyék utasításul adták követeiknek, hogy a nemzet érdekét illető ügyeket vegyék tárgyalás alá s mindaddig ne szavazzák meg a kért segítyt, míg a nemzet jogos panaszai nem fognak orvosoltatni.

Midőn a nemzeti nyelv ügye került tárgyalás alá, Nagy Pál hatalmas szónoki erejével vette azt védelmébe. Az ő ajkáról hangzott el ama hatalmas mondás, mely irányul szolgált a jövő kornak, melyet Széchenyi István is szónoklata kiindulási pontjául vett az 1825-iki országgyűlésen : «a nemzetiség magánál az alkotmánynál is drágább kincs, mert az elveszett alkotmányt visszaszerezhetni, de a nyelvvel, nemzetiséggel együtt maga a nemzet is örökre a sírba dül, a melyből nincs többé föltámadás».

* H. T. 26-áig bezárólag az előadott darabok neveit sorolja elő.

Az országgyűlésen a magyar nyelv általánossá tétele ügyében megindult mozgalom lassan átment az irodalomba is. Ezen az úton is kezdtek propagandát csinálni a magyarság eszméjének.*

E küzdelem nem volt nemzetiségi, mert a nálunk műveltebb német elem ellen lépett ki a síkra, nem pedig a többi nemzetiségek separativ nemzetiségi törekvései ellen irányult. A magyar nemzetiség érdekének harcát először is a saját nemzetünkbeliei ellen kellett végig harcolni, mert a magyarság érdekeire nemcsak a «soknyelvű» ország egész szervezete volt káros hatással, hanem maga a hivatalos és társaséleti magyarság, mely az édes hazai nyelv helyett a deákot használta, mint hivatalos nyelvet és mint (legalább férfiak közt) a társaséleti érintkezés közegét. Százados előítélet mélyen fekvő gyökereit kellett előbb kitépni, hogy az ekkép megtisztult területen a magyarság jusson diadalra. De nehéz egy munka volt ez. Apáink deákos műveltséggel bírtak, kik makacsul ragaszkodtak a deák nyelvhez. Őket — conservativ hajlamaik miatt is — eltéríteni a megszokott ösvényről, egy volt a lehetetlenséggel, nem mintha nem szerettek volna hazájokat, «de mivel ő maga jó deák, maga megkülönböztetése a deákos hivataloknak folytatásában hízlekedik neki». Volt része benne a nemesi gögnök is, mely a deák nyelv használata által akarta magát a paraszt osztálytól megkülönböztetni, sőt dicsekedve említé, hogy a magyar az egyedüli tudója Európa többi nemzetei közt a deák nyelvnek. De bármily furesán hangzik is, a magyar nyelv általánosításától még politikai okokból is félték: *tartván a nép fölvilágosodásától*, ha a magyar nyelv behozatik és egyetemleg kötelezővé tétetik.

E furcsa felfogás ellenében röpiratunk ismeretlen írója az iskolában akarja kezdeni a magyar nyelv tanítását, hogy az könnyen általánosíthatassék. Az egynyelvűség aztán nem csak nemzetiségi tekintetben fogja megerősíteni a magyarságot, hanem lehetővé teszi, hogy a felvilágosodás a nép minden rétegét áthathassa. «A megvilágosodás hazánkban közönséges nem leszen, míg nyelvünknek közönségessé tételével a józan és hasznos gondolatok egyformán nem közöltetnek.» Ily rendszer mellett reményli, hogy 20 év alatt hazánk oly néppel dicsekedhetnék, mint Európa akármely «pallerozott nem-

* Magyar! Légy igaz Magyar. Láss tovább. Becsüld Nyelvedet. — Pest, Kiss István Nemz. könyvtárusnál 1807. 39. lap.

zete». Ilyen elvek mellett fog csak magyar litteratura létesülhetni, mely az egész nemzetet egyaránt érdekli.

Ismeretlenünk röpirata sejteti azt a társadalmi előítéletet, melyet előbb a nemzet kebelében kellett leküzdenünk, hogy a magyar nyelv, mint a társadalmi érintkezés nyelve, közös legyen a hazában és ez által is nyomást gyakoroljon a közigazgatásra és törvénykezésre, mely oly nehezen tudott kimenekülni a latin nyelv jármából.

Ily viszonyok között missiót teljesített a fővárosi magyar színészet. Kár, hogy e missiót szavakkal sokkal jobban tudták elismerni, mint áldozatokkal csüggedetlenül pártolni.

Az országgyűlés Budán időzése a színészet ügyében egy erőteljesebb mozgalmat hozott létre, mely ha nem is biztosította egyszersmindenkorra a magyar színészetet, de annyit mégis elért, hogy játékszói jogát többé nem lehetett kétségbevonni.

Azon útasítások alkalmából, melyeket a megyék követeiknek adtak a magyar nyelvi kérdésre nézve, a követek azon megbízással is el voltak látva, hogy a nemzeti színház ügyét szintén előmozdítani törekedjenek. Most, hogy alkalom kínálkozott erre, még a megkötendő színházi szerződés előtt akartak egyet-mást kivinni a megyei követek; megbízták Majtényi László, Szathmári Király Miklós, Lánczy József és Márkus Ignác társaikat, hogy terjesztenék be véleményüket ez ügyben a nádornál. A deputáció Semsey András személynök vezetése mellett tisztelegvén a nádornál, írásban adta be javaslatát a színházi ügyben.

1. A magyar színház felállításának az volna a legjobb módja, ha az a némettel egyesíttetnék.

2. Ennek igazgatója magyar legyen, mert nem lehetne reményleni, hogy az idegen eredetű elléggé előmozdítaná a nemzeti érdekeket.

3. Hogy ezen igazgató mindazon jövedelmeknek részese legyen, melyeket az eddigi bérlők élveztek (ezek voltak az álarczos bálók, komédiás csapatok stb. által fizetett díjak).*

Míg e tekintélyes küldöttség — mint az egész ország képviselőinek megbízottja — kifejezést adott az ország nádora előtt a nemzet óhajlásának, az alatt Ernyi Mihálynak is mind komolyabb

* Orsz. levéltár.

aggodalomra szolgáltatott okot a német bérlőnek fizetendő $\frac{1}{4}$ rész kárpótlási díj. Szeptember 22-éről már fölterjesztést intézett a Ht. T.-hoz, a melyben sajnosan panaszolta, hogy eddigelé mintegy 2,300 frtott fizetett ily díjak fejében a bérlőnek. Nem méltányos, hogy míg a német bérlő más jövedelmekben is részesül, addig ők ezt a nagy adót kötelesek legyenek fizetni. Kérik, hogy az új szerződés szerint előadásonkint 5 frt fizetésénél többre ne szoríttassanak.

A Ht. T. erre rövid úton utasította Szentiványi referenst, hogy gondja legyen az egyezség létrehozására, és az eredményről tegyen jelentést.* Szentiványi erre magánlevélben felszólította a német színház bérlőit, Jandlt és Czibulkát, hogy ez iránt való véleményüket tudassák vele.

Jandl és Czibulka azonnal válaszoltak, kijelentvén, hogy a nemes magyar nemzet iránt érzett különös szeretetök által indítatva, szívesen hoznak oly áldozatot, mely erejüket nem haladja túl. Készséggel lemondanak a jövedelem azon negyed részéről, melyet eddig a magyar társaság előadásonkint fizetni tartozott, mert a Buschsal kötött szerződéssel szemben, ők nem érezhetik magokat lekötve. Önként teszik ezt, mert örvendenek, hogy alkalmok nyílik Szentiványi óhajításának eleget tenni.

Erre a magyar társaság a szerződést megkötötte a két bérlővel, s miután az József nádor részéről helybenhagyatott, a magyar társaság november havától kezdve, egyenrangúnak ismertetett el a német színházban a német színjátészó tagokkal.**

Ez volt tehát az első határozott eredmény, melylyel a magyar társaság dicsekedhetett. József nádor igaz hazafiúi részvételének, épűgy meg volt benne a része, mint az ország rendei hathatós közbenjárásának. Az országgyűlés vitái a magyar nyelv és nemzetiség érdekében meggyőzhették a kormányt arról, hogy a fölébredt nemzeti érzelmeket hivatalos pressióval veszedelmes dolog lenne megrendszabályozni. A magyarság érdekeinek végre is kellett engedményeket tenni. Ez az egyezség első diadala volt a magyarság eszméjének a fővárosban. Kár, hogy a diadal mámorában megfeledkeztek arról, hogy oly intézkedéseket tegyenek legelőbb, melyek által a diadal eredményeiben biztosíttassék. Az egyezség csak a pilla-

* Orsz. levéltár 19,941/807 szept. 22-éről.

** Orsz. levéltár.

natnyi bajokon segített. Alig mondták ki az új színház fölépítésének szándokát, alig költözött be új csarnokába a német Thalia — mintha csak sohsem akarták volna biztosítani a magyar társaságot, oly közönnnyel tekintették annak elárvelt ügyét.

Míg a magyar társulatnak örvideni kellett ezeken az eredményeken, az alatt szorgalmasan dolgoztak az új német színház tervén; 1808 tavaszán helybenhagyják a tervezetet és júl. 18-án leteszik alapkövét. . . . .

De úgy látszik, az intézők magok is meg voltak az elért eredménynyel elégedve. A nádor útasította Szentiványit, jelentené ki teljes örömet a történetek felett és készítsen Jandl és Czibulka számára dicsérő oklevelet.*

A társaság az alkudozások alatt kedvvel folytatta játékeit. A jövedelem június havában meghaladta a 2,000 frtot, júliusban a 2,200 frtot, augusztusban már nagy csökkenés mutatkozik, mert alig éri el a 800 frtot, de szeptember egész 19-éig már ismét 700 frtot ért el. Az ötödfél hónap tiszta jövedelme 8,900 frtot tett ki, de ebből mintegy 2,200 frtot csak jövedelmi negyed fejében kellett fizetniök. Most, hogy ettől megszabadultak, nyugodtabban tekinthettek a jövő elé, mert fáradozásaik díján egyedül kellett osztozniok.**

* «das gnädige Wohlgefallen andeuten und desshalb ein Belobungs-decret mit Zusicherung der fernerer Huld und Gewogenheit, ausvertigen solle.» Orsz. levélt. nov. 6-áról 1807.

** ERNYI érdekes kimutatását június—szeptemberről itt közöljük: (Orsz. levélt.):

VI./5. Módi szeretők	---	---	---	---	---	306	frt	—	kr.
9. Minden lépésben egy botlás	---	---	---	---	---	241	«	41	«
10. Mókus	---	---	---	---	---	301	«	09	«
12. Invalidus	---	---	---	---	---	218	«	51	«
17. Természet leánya	---	---	---	---	---	272	«	20	«
19. Zsák meglegelte foltját	---	---	---	---	---	239	«	4	«
24. Eső után napfény	---	---	---	---	---	199	«	19	«
26. Erőszak és történet	---	---	---	---	---	240	«	9	«
27. Nevelés formálja az embert (Budán)	---	---	---	---	---	65	«	25	«
VII/1. Napszámos	---	---	---	---	---	193	«	9	«
3. Második Gaszner	---	---	---	---	---	202	«	18	«
7. Zrínyi Miklós (Buda)	---	---	---	---	---	306	«	8	«
8. Szerelem gyermeke	---	---	---	---	---	249	«	40	«
10. Bankó czédula	---	---	---	---	---	177	«	46	«
15. Bátori Mária	---	---	---	---	---	310	«	15	«

De nem lesz tán érdektelen emez alkudozások háttérébe is egy szempillantást vetni, hogy Jandl és Czibulka nyilvános nagylelkűségének titkos rugóit is megláthassuk.

Jandl Antal már szept. 15-én hosszabb levelet intézett a Ht. T.-hoz. Értesült az éppen ülést tartó színházi bizottság azon elhatározásáról, hogy a színházi bérlet oly igazgatónak fog kiadatni, a ki a lehető legkedvezőbb feltételekre hajlandó reáállani. Siet sorai-val és tudatja, hogy ő már 18 éve lakik a fővárosban, ki eddig is viseletével csendes és becsületes embernek mutatta magát. Társa, Czibulka mellett csak a felesége hangja nyom valamit a latban. Ez is egy idő múlva, ki tudja, mivé válhatik, hiszen már most sem az, a mi évek előtt volt. Ő maga csak a zongoraveréshez ért (kann nur Klavierschlagen, was jeder andere Klaviermeister versteht). Míg a levél írója valóságos színész, ki pályáját Lembergben Bulla társulatánál kezdette meg. Ő mind arra rááll, a mit Czibulka ígér, csak azt ne kérje a bizottság, hogy a magyar társaságot a saját költségére szerződtesse, a mi német directorra nézve úgy is sikertelen kísérlet

17. Nagy zűrzavar	---	---	---	---	---	202	frt	11	kr.
20. Jó szívű mezei gazda	---	---	---	---	---	144	«	18	«
22. Zrínyi Miklós	---	---	---	---	---	222	«	21	«
24. Szerencsétlen házasság	---	---	---	---	---	128	«	19	«
29. Fejedelem titkos utazása	---	---	---	---	---	129	«	24	«
31. Bosszúkívánásból haramia	---	---	---	---	---	170	«	34	«
VIII/5. Jó barátok	---	---	---	---	---	77	«	2	«
7. Becsületre tett fogadás	---	---	---	---	---	93	«	51	«
12. Egymást bosszantók	---	---	---	---	---	88	«	1	«
14. Makfalvi Sarolta	---	---	---	---	---	84	«	33	«
17. Természet leánya	---	---	---	---	---	52	«	16	«
19. Új emberi nem	---	---	---	---	---	89	«	51	«
21. Postakocsisok	---	---	---	---	---	165	«	44	«
26. Két úr szolgálja	---	---	---	---	---	137	«	32	«
28. Embergyűlölés és megbánás	---	---	---	---	---	138	«	31	«
IX/2. Nagy Atyafiság	---	---	---	---	---	138	«	14	«
4. Nagy zűrzavar	---	---	---	---	---	68	«	55	«
9. Megszabadulás napja	---	---	---	---	---	117	«	46	«
11. Elcsérélt útiládák	---	---	---	---	---	95	«	20	«
14. Bosszúkívánásból haramia	---	---	---	---	---	113	«	11	«
16. Szabó és ennek fia	---	---	---	---	---	88	«	50	«
18. Siketnéma	---	---	---	---	---	91	«	8	«
19. Regulus	---	---	---	---	---	210	«	10	«

volna. Igéri mindamellett, hogy azon a négy napon, a mit ezen társulat részére követelnek, mindenben segítségökre fog lenni és a színházi díszletek fejében tőlök semmiféle kárpótlást sem fog követelni.

Jellemző a társas directorok békés egyetértésére, hogy Czibulka már május 2-án egy külön kérvényt adott be, melyben a színházi bérletet a maga számára kéri Jandl mellőzésével.*

A német színházi comissio már július 5-én tartott ülésében, melynek mintegy 25 éves protocolluma roppant komolysággal tárgyalja a színházi kérdést, elővette az 1801-ben hét évre kötött szerződést, melynek 7-ik pontja így szólott:

Miután a megyék az új szerződés alkalmából azt kérelmezték, hogy a magyar társaság ne hagyassék figyelmen kívül, azért azon esetben, *ha a kérdéses magyar társaság elegendő tőkét fog kimutatni (!) valamint helyet is kap a városi hatóságtól (!)*, úgy szabadalmat nyer a saját költségén és a saját veszélyére építendő színházban oly napokon előadásokat tarthatni, midőn a német igazgatók nem játszanak («in der Stadt, wo das Theater bestehen wird»). A német színházi vállalkozók nem tartozván ruházatjaikat, decorációikat átengedni, köteles lévén a magyar társaság, *mint a többi vándorcsoport (!)* magáról gondoskodni («so wie alle andere kleine fliegende und durchreisende Spektakeln sich abzufinden haben»).

Ez volt tehát az a nagy eredmény, melyet az 1799-ben kérelmező megyék el tudtak érni. Valóban oly lesújtó engedmény ez a magyar társaság számára, mely egészen kiszolgáltatatta őket a bérlők önkényének. Ha a jogokhoz való 1792—96-iki konok ragaszkodás tényében van legalább látszatja a tisztességnek a német színház-bérlők részéről — ebben a concessióban már oly arcátlanul nagy a közöny a magyar érdekek iránt, mely ritkítja párját. Nem tudni, mi sértőbb benne az egész nemzetre, az-e, a mit megtagad, vagy az, a mit megenged?

Ha tehát a haladás szempontjából akarjuk megítélni az 1807-ben nyert concessiót, azt az 1801-ikihez képest valóban óriásinak kell tartanunk, bár absolute véve az 1807-iki sem biztosítja a magyar játékszín jövőjét a fővárosban. Lehetetlen kétkednünk abban, hogy József nádor, ki már az országgyűlésen oly határozottan mert odaszegődni a nemzeti párthoz, nem tette volna egész

* L. Orsz. levéltár 11,613/807. és 19,679/807. sz. Ht. T. végzéseket.

tekintélye, állása súlyát a mérlegbe, midőn az országgyűlési deputatio nála tisztelgett¹ és a magyar színügy előmozdításaért esedezett. Az elért eredmény csak is az ő közbenjárása folytán lehetett ily határozott az 1801-évi szegýenteljes feltételek után.

Ugyan ez a bizottság egy későbbi ülésében tárgyalás alá vevén Ernyi kérvényét, azt határozta, hogy a szerződésbe be fogják venni, miként a magyar társaság kétszer Pesten és kétszer Budán játszassék (*Budán* szerdán és pénteken, *Pesten* kedden és szombaton) az $\frac{1}{4}$ rész fizetése alól fölmentetnek, de tartoznak helyette előadásankint 5 frtot fizetni, de ezt sem bér, hanem a díszletek használati díja fejében.² Tanácsképen mondatott ki, hogy a német igazgató ne köteleztessék a saját garderobeja és zenekara átadására.

Miután pedig a vetélykedő directorok közül Czibulka Alajos nyerte meg 1808. husvétől kezdve a bérletet, vele kötötték meg a fõntebbi értelemben a szerződést.

Czibulka az új szerződés 10. és 11-dik *tervezett* §§-aira néhány nagylelkű megjegyzést tett.³ Ő még szerződtetni is hajlandó volna a magyar társulatot, de ez esetben a nemes magyar nemzet áldozatkészségére kellene appellálnia («Hier verlässt er sich aber auf die bekannte Grossmuth der edlen hungarischen Nation»). Ha a magyar társaságot szerződtetné (azt még az operára is adoptálni fogná), ebből legalább is 26000 frt. túlkiadása lenne. A mi annyit jelentett, hogy ezt az összeget biztosítva szeretné látni. Igaz, hogy az új szerződés 11. §-a több mellékjövedelmet biztosít az új bérlőnek, mint az eddig szokásban volt, de ez a többlet a 26000 frtnyi több kiadásnak alig fedezi $\frac{1}{4}$ részét. Ha már most az előadási napok felét a magyar társaság veendi igénybe, az országgyűlés idején kívül neki oly deficitje lesz, melyet nem lenne képes a német operai és drámai társaság helyreütni. Ebben az esetben kénytelen volna a nemzetre bíznia magát («auf die Grossmuth der *edelsten* Nation») és ennek támogatása fejében venné át a magyar társaságot, mint egyik részét az egésznek.

Jellemző egyebiránt az ajánlat komolyságára és önzéstelen

¹ L. Hazai Tudósítások 1807. II. (IV. sz.)

² «sub titulo deteriorationis principalium scenarum, quas solas eidem húngaricæ societati arendator cedere et demum cum exitu arendæ Civitibus præstare debebit.»

³ Orsz. levéltár. Aug. 20-áról 1807.

voltára, hogy ő mind ezt akkor volna hajlandó teljesíteni, ha *ő lehetne a német színház egyedüli bérelője*.*

Az ajánlat tehát inkább csaletek akart lenni. Midőn a végleges szerződésben megállapodtak, az egészen a bizottság szövegezése szerint történt meg, mint azt fentebb előadtuk. Czibulka nagylelkű ajánlatait ezúttal nem vették figyelembe.

Az önérdék eme harcában, midőn a haszonlesés a hazafiság álarczát ölté magára, hogy lehető kedvező föltételeket csikarhasson ki, szinte kellemetlenül érinthet, hogy a törekvő magyar színjátszó társaság csak olyan csalétkül szerepel, melyet nem igen vesznek komolyan. Később, midőn a viszonyok kedvezőtlenebbekké válnak, a magyar társaságot — állandó színháza hiányában — a német bérlők ismét csak arra használják, hogy a saját előnyüket szolgálja. Mihelyt megszűnik az újság ingere, sietnek tőlök szabadulni. Ez a viszony mindaddig tart, míg csak állandó színházban biztosítva nem érzi magát a magyar színész.

Ily előzmények után kezdte meg a *második magyar színjátszó társaság* működését Pesten. Még az első szigorú feltételű szerződést is szívesen fogadták, mint BENKE írja «jobb idők reményében». Annál inkább az újabbat, mely tetemes pénzázdozattól kímélte meg őket.

Mint fentebb említettük, Pesten ezúttal a politikai viszonyok kedvező volta mellett, valamivel jobbak voltak a társadalmi viszonyok a mult századbelineknél. Pest 10 éve nem látott már magyar színészeket. Mindenki látni és hallani kívánta őket.

«Az egész ország rendje látta mutatványainkat», írja Benke, «felséges Náporispánunk hallgatni méltóztatott bennünket és velünk való megelégedését nyilván kijelentette.** Mennyi szerencse, mennyi ingerlő ösztön olyanokra nézve, kik teljes boldogságukat abban határozták, ha figyelemre méltóknak találtnak! Fényleni nem tudtunk, de lelkünk ismerete és meggyőződésünk szerint iparkodtunk.»

A főváros társadalmi élete most kezdett lassan átalakulni. Nagy Pál szavainak benyomása oly általános volt, hogy ez áthatotta még a főváros idegen rétegeit is; a megye, mint gyúpontja a ma-

* Mulatságosan hangzik Czibulkának még egy postscriptuma is: Ha netán a magyar társaság valami benszülött magyar igazgató alá óhajtaná adni magát és a saját kezére akarna dolgozni, ő ez esetben hajlandó még a 10. §-ban, a díszletek használatáért biztosított 5 frtról is lemondani!

** Almanach 1807-re. 34. lap.

gyarságnak, folytonos kölesönhatásban volt a külvilággal Pesten s ha nem is tehetette, hogy egy csapásra átalakítsa a főváros polgárságát, annyit még is kivitt, hogy beplántálta abba a nemzeti érzületet. Már az a nagy különbség, mely az 1801-iki és 1807-iki színházi szerződések között fönnállott, egyik hatalmas bizonyítéka volt még a fővárosi tanács magyaros hajlamainak is.

Mind a mellett távolról sem kell már ekkor olyannak képzelnünk Pestet, mint a melynek magyarsága képes volt volna egy önálló magyar színészetet egyesek áldozatkészsége nélkül is eltartani.

A magyarság a kezdet legkezdetén állott. DÉRY-né meszerien írott Naplójában érdekes képét adja annak a helyzetnek, melyben ekkor a magyar színészet a német színészettel szemben volt.

«A német színjáték már akkor is virágzott; a német litteratura gazdag volt; voltak nagy költői s a német magas műveltségre emelkedhetett; adhattak remek műveket a színpadon, mert volt pártolás s mert uralkodó nyelv a német volt a magyar fővárosban. A főbb rendűek szégyeltek magyarul beszélni s ha tudtak is, eltagadták; még a polgárság is német volt jobbadán s alig lehetett helylyel-közzel egy igazi, derék polgárházata találni s csakis ezek a kevesek és az ifjúság pártolták némileg a magyar színészetet. Az útczán nem lehetett egy magyar szót hallani* s elmondhatni, hogy a magyar színészet akkor még csak bölcseiben és pedig igazán hideg és kemény bölcseiben feküdt — nem pedig aranyban, hol ápolták és ringatták volna. Még nem voltak költők, kik a magyar nyelvet megkedvelték volna, — a színészetet komédiának, legföljebb csupa kedvtöltésnek és nem szükséges dolognak tekintették. Egy kis ének, néhány dal, ez volt az egész, a mi ingert adott, hogy néhány úri ház is pártolja.»

Pest úgy szólván csak falu volt ez időben; kezdetleges emelkedésében közel állott egymáshoz a városi és falusi jelleg és ez utóbbi túlsúlyban volt amaz fölött. A Kemnitzer-féle kávéház fényes felszerelésével (a mai Angol királynő helyén), európai comfortjával furcsa ellentétet képezett az, hogy a színházba járó közönség lámpást vitetett maga előtt, ha nem akarta kitenni magát az eltévedés vagy lábtörés veszélyének. Az éjjeli dorbézolás és veszekedés nem volt ritka dolog s a Blauer Hahn, Blaue Katz meg a Hétválasztó

* Ugyan ezt írja Vitkovics is. (A költő regényében, népies kiadás, 69. lap.) «Akárhová fordulok, a sok sápadt arcokat és külföldi esztelen módokat látom 's mindeniütt a német nyelv dörmög.»

rendesen kiinduló pontjai voltak a csetepatéknak, melyeknek folytatása elveszett a világittatlan útezák homályában. Pest népességének rohamos szaporodása ezen időre esik, és szinte meg lehet mondani, hogy az 1782-iki népszámlálás óta, midőn Pest lakossága csak 1800 főnyi volt — ez 1812-ben 36153-ra szaporodott. Az új élet lüktetése új elemeket csalt a fővárosba s bizonyára nem csak az idegen, hanem a magyar nyelvet beszélők sorából is.¹

Ez volt azon átmeneti időszak, midőn az emberek már elvetették a czopfot, de nem merték még külsőleg is bevallani magyar jellegüket abban a fővárosban, melyben eddig dominált a német elem.

A magyarság még csak a családi tűzhely melegénél kezdte kifejteni lankadt szárnyait. A Fáy, a Rothkrepf, a Mérey családok ilyen apró tűzhelyeket képeztek, a melyek köré lassan csoportosulni kezdett a hazafias elem s így a színészek előkelőbb része.

Kultsár István lapjában csinált progagandát a magyar színészetnek; Dugonics András tanszékéről buzdította az ifjúságot színpártolásra s maga tanácsolta sokszor, hogy bár tilos a színházba járás, de elmehetnek, ha jó magyar darabot adnak. A megyénél alkalmazott magyar nemes családok, Darvas, Szentkirályi; Pest városánál Boráros János bíró, Doleviczeny senater; Budán Balázsy tanácsos és Pavianics kapitány; a kamaránál báró Perényi és Stettner consiliariusok valamint Balázsy titkár; a Ht. T.-nál Szentiványi és Nyitrai tanácsnokok mind öszinte jelét adták magyaros érzelmeiknek s első helyen állottak, midőn a magyar színészet érdekeiről volt szó.²

Örömmel hirdette Kultsár már június havában,³ hogy a magyar társaság állandóságot ígér. Minden igaz magyart megvigasztalhat, hogy az a nagyérdemű hazafi, ki már 18 évvel ezelőtt oly érdeket mutatott a társaság iránt, hajlandó elvállalni a budai és pesti színházak igazgatását. Ösztönül szolgálhat ez más úri hazafiaknak és némely Ns. Vármegyéknek, hogy régen elszánt áldozataikat most valósággal ezen hazafiúi célra fordítsák «és szerezzenek a magyar nyelv elterjedésének oly foganatos eszközt, melyet az idegenre nézve oly hathatósan tapasztaltunk».

¹ BALOG, Magyar Thalia 139—160. lap.

² Balla Antal Pestmegye assessora 2 db. gazdag selyem magyar öltözetet meg is ajándékozta a társaságot. Hazai és K. T. 1807. II. (IX. sz.)

³ I. h. I. (XLVIII. sz.).

Ez a férfiú, kit buzdításul hozott föl Kulcsár, gr. *Ráday Pál* volt. Német nyelven írott levelében,* melyet a nádorhoz intézett, büszkén hivatkozik 17 év előtti szereplésére a magyar társaságnál.

«Azon meggyőződés», írja, «hogy minden új vállalkozásnak akadályokkal kell küzdenie, melyek miatt az néha el is veszhethet, és azon tudat, hogy a kor jobbainak eleget tett, egyetlen vigasztalása volna eddigi sikertelenségeinek és egyetlen jutalma fáradozásainak, ha szerencsére, nem nyílnék most alkalom arra, hogy akkor szerzett gyakorlati ismereteit érvényesíthesse. A színházi bérletet hazája, nyelve és nemzete iránti vonzódásból kéri. Hathatós eszköznek tartja a magyar nyelv terjesztésére a magyar színpadot, főleg mióta a magyar nyelv törvénybe lőn iktatva. Belátja, hogy minden kezdet nehéz. *Pestnek és Budának szükséges a jó német színház, de ép oly szükségét érzi a magyarnak is. Ezt azonban csak úgy tartja lehetségesnek, ha e kettő egymással egybekapcsoltatik.* A magyar színészetnek tönkre kell menni, ha a németnek jövedelme nem fordítatik a magyarnak eltartására. Csak ily módon juthat, szerinte, a nemzet magyar színpadhoz. Kéri, bízzák meg őt a magyar társaság vezetésével. «Valójában csak hazám iránti szeretetem és buzgalmam annak nyelve mellett, s azon óhajítás, hogy az kiképeztessek és terjesztessék, csak ezek indíthatnak arra, hogy egy aprólékosságaiban ép oly kellemetlen, mint a mily merész vállalatba kezdjek.»

Ajánlatot tett még az iránt is, hogy hajlandó lesz ez esetben nyugdíjalapot teremteni meghatározandó módok mellett.

Ráday terve a bizottsághoz tétetett át.

Hogy mi sorsra jutott? nem tudjuk. Annyi tény, hogy a bérletet nem ő kapta meg és így nem nyílt alkalma praktikus ismereteit a magyar társaságnál érvényesíteni.**

Ernyő társaságának láthatatlan feje továbbra is Wesselényi maradt; gondozója, erkölcsi támasza Pestmegye, mint a hol Darvas Ferenczre bízta társaságát Wesselényi. Midőn arról volt szó, hogy a német igazgató vegye át a magyarnak is igazgatását, Wesselényi nem akart ebbe semmikép sem beleegyezni, hanem «változhatatlan maga és vagyona elszánásával iparkodott a társaságnak Pesten állandóságot szerezni».

* Június 3-áról. 1807. Orsz. levéltár.

** Orsz. levéltár. 11,845/807. A német színház bérletét gr. Szluha Alajos is kérte. Kérvényében egy szóval sem említi a magyar társaságot. (6,007/807 sz.).

A társulat első kellemetlenségei a német igazgatóval 1808 husvét után már megkezdődtek. A hazafiságával annak idején fölöt-
tebb dicsekvő Czibulka csakhamar észrevéven azt a kellemetlen
concurrentiát, melyet a magyar társaság neki okozott, a régi bérlők
fogásához nyúlt, és a hol csak tehetett, megnyirbálta a játszásra enge-
délyezett napokat főleg vásárok és ünnepek alkalmával, eltekintve,
hogy vásárnapokon amúgy sem játszhattak. Aztán még új helyiség
kibérlését sem engedte meg.

Kérelmökkel Pestmegyéhez fordultak színészeink,* esedezvén,
hogy közbenjárása által kellemetlen helyzetükön segíteni igyekezzék.
Pestmegye júniusi közgyűléséből átírt az ország többi megyéihez,
kérven hogy közbenjárásukkal mozdítsák elő a társaság ügyét a
Nádornál.

«A Pesti M. J. Sz. Társaság a mai napon (jún. 22) tartatott közön-
séges Gyűlésünk alkalmatosságával benyújtott esedező levele által pa-
naszképpen azt adta elő, — írja a megye a Ht. T.-hoz — hogy mivel
darabjainak előadására nézve a Német J. Sz.-nek Arendásával fennálló
új Contractus szerint Pesten hetenkint csak 2 napra u. m. Szerdára é
s Péntekre, Budán pedig szinte 2 napra Kedre és Szombatra szorít-
tattna és így Pesten ideje, Budán pedig nézője nem lévén, megmaradá-
sára és fentartására elegendő költséget nem szerezhette; ugyanazért
azt kívánta volt, hogy a melly napokon a Pesti rendszerint való J. Sz.-
ben az ott jádzó Német T. miatt darabjait elő nem adhattya, neveze-
tesen pedig az Ünnep és Vásár napokon, az általa kibérlendő különös
épületben játszhasson, a panaszlott Német Játékszín Arendása mind-
azonáltal nemcsak, hogy ezt meg nem engedte, sőt ha a fent kitett
napokon ünepre esik, Darabjainak előadásától akkor is megfosztja.

El nem titkolhatjuk F. Cs. K. H.-ged és a Ma. k. Ht. Tanács előtt,
hogy a könyörgő nemzeti Jádzó Színi T.-nak Hazánk kebelében és fő
Városaiban, még pedig azon időpontban, a mellyben minden egyes jó
hazafi Anya nyelvének tökéletesebbítéséért és a Nemzet azzal össze
kapcsolt boldogításának elő mozdításáért buzog; a Nemzet pedig látván
azt, hogy hajdani feddhetetlen és vitézi tulajdonságának újra leendő
felébresztetésére nem legyen hathatósabb Eszköz az Anya nyelvnek vi-
rágzó állapotra leendő tételénél, ezen czélnak elérésére Törvényhozó
gondosságát fordította; ily erős határok közé szorítását és előmene-
telének a Német Jádzó Szín Arendása jó akaratjától való felfüggesztetését.
annál sajnosabban értettük, mennél mélyebben érezzük a Nemzeti Cul-

* Pestmegyei levéltár. 667/774/808. sz.

tura előmozdítására intézett Nemz. M. J. szín T.-nak ez által való meg-
 alacsonítását és nemcsak az egyes Hazafiak, de a közelebb tartott Ország
 Gyűlése által olly igen óhajtott előmenetelének és gyarapodásának nyil-
 vánosságos akadályoztatását. Holott közönségesen tudva vagyon, hogy a
 Megyénkbeli két királyi Városokban, legfőként a Vásárok alkalmatossá-
 gával holmi jött-mentt külföldi Jádzó Társaságoknak szabadon megen-
 gedtetik, hogy a jó erkölcsöket vesztegető Mutatványait és Játékjait
 szabadon előadhassák; a M. J. Sz. T. pedig Hazája kebelében oly erős
 határok közé szorítatik, hogy Darabjait éppen akkor ne adhassa elő,
 midőn a Nemzet tökéletesebbítésére intézete fáradozásainak némely hasz-
 nát és jutalmát érezhetné, és midőn legfőként az ünnepken a két kir.
 Városokban lakó számos magyar mesteremberek és ezeknek házok népe
 úgy nem különben a Vásárok alkalmatosságával az Orzágnak minden
 részeiből öszve jönni szokott M. Hazafiak ezen Nemzeti szerzeményben
 örömet részesülnének és adakozásaik által annak megmaradását és fen-
 tartását öregbíthetnék, attól csak azért megfosztassanak, hogy a Német
 J. Sz. Arendássa annál inkább gazdagodhasson. — De minthogy egyrészt
 a fenforgó állapotot méltán fájlaljuk és annak az egész hazára nézve
 szomorú következtését érezzük; úgy másrésztől tökéletesen ellévén hi-
 tetve az eránt, hogy mindezek nem csak hogy Fels. Cs. K. F. H.-gednek
 és a Nm. K. Htartó M. T.-nak tudta és megegyezése nélkül történtek,
 sótt és leginkább Cs. k. fő H.-ged, a kinek hathatós pártfogása és oltalma
 alá a közelebb eloszlott Országgyűlésen öszvegyűlt Hazánk Rendei a
 Nemz. Culturát illető Tárgyakat bízták, úgy nemkülömben a Nm. k. Ht.
 M. T. is velünk együtt hasonlót érezvén, a dolgot hathatósan orvosolni
 fogják; ahhoz képest mély alázatossággal könyörgünk, méltóztassanak
 annak rendes útján azt elrendelni, hogy a Nemz. J. Szín Társaság a Német
 T. Arendássának üldözéseire nézve tellyes bátorságba helyezettvén,
 azon Napokon, a melyeken a rendszerint való Pesti Játékszínben a Né-
 met Társaság miatt nem jádzhatik, legfőként pedig az Ünnepi és Vásári
 napokon az általa kibérlendő épületben Darabjait szabadon előad-
 hassa. »

Pestmegye átíratra folytán a fölterjesztések valóságos árja zú-
 dult a Ht. T.-ra. *Borsod, Veszprém, Fejér, Tolna, Győr, Komárom,*
Bács-Bodrog, Szathmár, Temes, Szabolch és Nográd megyék föl-
 terjesztései rendkívül jellemző képét adják azon buzgalomnak,
 melylyel az ország magyarsága a színészetet, mint féltett kincsét,
 minden elnyomattatástól megvédeni törekedett. Egyes megyék csak
 röviden, néhány sorban kérték ki a Ht. T. pártolását.

Tolnamegye pl. csak azért kéri a vásári és ünnepi napok enge-

délezését, hogy a társaság «az ottan nagy számmal össze jönni szokott Hazafiak előtt is nyilvánosságú tehesse játékdarabjait és ez által azon pontra juthasson, a hol Europa más sok nemzetei eljutottak». *Bács megye* is elmondván a hozzá érkezett ítirát lényegét, arra kéri a Ht. T.-ot, venné pártfogásába a német arendator üldözéseivel szemben ezen magyar társaságot. *Temes megye* nem tartja méltó dolognak, hogy a német társaság gazdagítása miatt «szegény anyanyelvünket előmozdítani igyekvő szegényebb hazánkiai elnyomattatni engedjenek», azért kéri a nádort, hogy az egész országnak «közönséges kívánságát kegyesen bételjesíteni» méltóztasson.

Nógrádmegye azt hiszi, hogy ha a társaságot nem gyámolítják, ez kénytelen leszen eloszlani s «*az idegen nyelv gyarapodását tárgyazó társaság pedig erősödni fog*». Ha ez irányban nem történik valami üdvös lépés, «késő maradékaink azt fogják mély megilletődéssel tapasztalni, hogy az anyanyelvünk hazánkából számkivettett 's annak kebeléből kiköltözni kénytelenített».

Borsodmegye rendei a nemzeti jog szempontjából veszik bírálat alá a kérdést. Örömmel vették tudomásul a felség fáradozását a magyar nyelv érdekében: de annál «érzékenyebb fájdalmat gerjesztett szíveikben», hogy a haza fővárosában a magyar színészet a német árendás által annyira korlátoztatik, hogy *ünnepe- és vasárnap* sohasem tarthat előadásokat, sőt a mi ennél is több, nem engedtetik meg neki, hogy a *maga darabjait egy erre kibérlendő helyen adhassa elő*». Megengedik, hogy Pest és Buda városai a saját játékszíni házaikat «még az illendőség megsértésével is» annak adhatják ki, a kinek tetszik; azt sem vonják kétségbe, hogy az árendás az általa kiarendált épületben oly rendelkezéseket tehet, a minők a saját hasznának a legjobban megfelelnek, «azt azonban, hogy a M. J. Színi Társaság a maga darabjait B. és P. játékszíni épületeiken kívül ne játszassa 's azoknak előadhatása végett valamely helyet ki ne árendálhasson, magával az igazsággal is annál kevésbbé láthatjuk egybeférkezhetőnek, mivel egyrésről a Játékszín a Regale haszonvételek közzé nem tartozván, az említett Városok földesúri Jussának megsértésére teljességgel nem szolgál; másrésről pedig az, hogy a Játészó Színek felállítása megengedtesen vagy megtiltasson, nem a Városok Tanácsától, hanem azoknak Árendásától, hanem egyedül az Országgló széknak a környüállásokhoz képest teendő intézkedésétől függ».

«Melyhez képest kérdésen kívül lévén az, hogy egy szabad és tulajdonon Törvényével élő Nemzetnek anyai nyelvének tökéletesebbítése dicsőségére 's azzal egybenkötött boldogítására szolgál 's bizonyos lévén az is, hogy a M. J. Szín a hazai nyelv virágzó állapotra leendő tételének egyik fő eszköze 's ezeknél fogva a M. J. színi T.-nak felállása az országgló

szék által megengedtetett,» kéri ő felségét és a Ht. T-t, «méltóztassék alkotásbeli jussánál fogva oly hathatós rendelkezéseket, tenni, hogy a M. J. sz. T. a Német Társaság arendásának méltatlan törekedései ellen teljes bátorságban helyeztetvén, azon napokon, melyeken a rendszerint való Játékszíni épületekben maga darabjait a Német Társaság miatt nem adhattya, az általa kibérlendő Helyeken szabadon játszasson».

Veszprémmegye a játékszínben rejlő nagy erkölcsi és nemzetiségi érdek szempontjából kel ki az ellen, hogy a magyar társaság ily nagyon gátoltatik előmenetelében.

«Minekutánna megismertt Igazság az: hogy a J. színekben előadattni szokott tökéletes darabok által is az jó izlés és az Erkölc nem kevésé belé oltódik a Népbe, az Erköltstelenségtől pedig, mely eleven Festékekkel ábrázoltatik, mintegy elidegenedik a szív és az Indulat; nemkülömben minekutánna igaz is, hogy ezen J. szín Darabok által a Nyelv, mely a tudományoknak kultsa, nem kevésé pallérozódik és gyarapodik, bizonyára nem kevésé illetődünk ezen nemz. J. Sz. T.-nak szenvedő sorsán, mely más Nemzetbeli Haszon Bérlnök szabad akaratjától függvén, Gyarapodásában gátoltatik és ez által Buzgósága ezen nemz. szerzeménynek tökéletessebbítése eránt mintegy zabolán tartatik. » Nem szándékoznak a német bérlőt megkárosítani, csak azt akarják megakadályozni, hogy az ő nyerekedése kedvéért a nemzet javára és dicsőségére szolgáló buzgó törekvés szoros határok közé szoríttassék. — A főntebbiekért a nádor közbenjárásáért esedeznek.

Fejérmegye megdöbbenéssel fogadta Pestmegye értesítését és a német bérlő ármányainak hírért. Egyforma jogokat kérvén, figyelmeztet egyúttal az ilyen fondorlatból eredhető veszélyre.

Ezen törekvésből azt következteti ő «és kétségkívül a Német J. T. is azon igyekezik, hogy nem lévén a Nemzeti T.-nak a maga tulajdon Nemzetében 's annak Feő Városában szabadsága, darabjait alkalmas időben, a mikor számossabb nézőket és így fáradságának is jutalmát reménylené, jádzeni, lassankint magában, mint már máskor is elenyészik».

Az országgyűlés a nyelv és színészet ügyében intézkedett, «vétkezik tehát ítéletünk szerint a Nemzet ellen az, a ki a Nemzet által feltett czélnek elérésére szolgáló eszközöket gátolja és vétkezik még akkor is, ha szinte erre v. Contractusból v. masunnand vmely okot v. szint mutathatna, elsőbb lévén mindig a Nemzetnek haszna és arra szolgáló Intézetnek más magános emberek hasznánál; elhalgatván itt azon méltó illetődést, a mely minden Hazafiban származik, mikor láttya, hogy a

M. T.-nak legalább azzal a szabadsággal, a mellyel a Németh Társaság bír, élni nem engedtetik, holott ez noha Hazafiúi, noha Magyar Országi, de csak ugyan mint nem Magyar annyi alkalmatosságot mint a másik Nemz. és Nyelv. kicsinosítására nem adhat». Kéri a nádort, hogy a magy. t.-nak «a német t.-nál nem kisebb szabadságot eszközteni méltóztasson».

Győrmegye rendei csodálatuknak adnak kifejezést, hogy a helyett, hogy a magyar nyelv érdekében minden lehető megtennének, a magyar társaság, minden világos joga ellenére, elnyomattatik.

«Most, midőn kedves Hazánk minden erejéből azon igyekezik, hogy Anyai nyelvét virágzásba hozhassa — ott, a hol ennek gátlását eszközölő dolgok felől nem is álmodhatna, t. i. Hazánknek belső kebelében és ott fekvő fő Városiban most is ott a Pesti Németh Jádó Szin T. azon agyarkodik, hogy az hasonló Rendbeli M. T.-ot, mely nyelvünk pallérozásának egyik fő előmozdítója, elnyomhassa.» Ennek kedvetlen híre hozzájuk is elérkezett.

«Szomorú eset, midőn a Nyelvnek, Haza Földén az Elsőségért vagy inkább tsak az egyenlőségért más nyelvel így perlekedni kelletik! Holott ebben a részben a Németh J. T.-nak méltatlan tselekedete, ellenben a Magy. T.-nak teljes jussa *olly világos, mint a Nap az Égen.*» Azért nem látják szükségesnek, hogy «megilletődésüknek ebbeli alázatos bejelentésére indító okainkat rendszerint elől számlálják», csak kéri, hogy a magy. társaságot vegyék a németnek üldözései ellenében oltalmuk alá és fentartását e kívánság teljesítése által előmozdítani kegyeskedjenek.

Komárommegye is értesült az üldöztetésről.

«Vmint pedig bizonyosak — írják — hogy a nyelvnek kipallérozására nem csak azon eszközök, a melyek a tudományokat érdeklők, szolgálhatnak, hanem a *rendes Játszó színt* is nem tsekély arra való eszköznek tekinteni kelletik, sőt maga a tapasztalás is elégségesen kimutattya azt, hogy ez magának az erköltsnek tökéletesebb voltára is tartozandó — úgy valójában fájdalmasan eshetik minékünk az is, hogy M. Országnak fő és Anya Városában nemcsak a Nemzet ezen erköltsös Mulatságtúl, hanem a színjátszó Társaság is mint maga keresettyinek, mint nagyobb tökéletesítésének módjától tsak azért fosztatik meg, hogy a Német J. Sz. Arendása annál inkább gazdagulhasson.»

«Minek utánna tehát a hazafiúi kötelesség minket arra vezet, hogy efféle vissza Élések meggátoltatassanak és a Nemzetnek kivált oly időpontban, midőn maga a király és a Törvény a Magyar Ny.-nek virágzására törekedik, arra való szabadsága fenmaradgyon, hogy valamikor kedve tellik, önnön maga nyelvin való multságokban részesülhessen.»

Hogy «az üldözések megszűnjenek» és a «közhaszon egy egyes

Ember nyerekedése miatt ne szenvedjen», pártolásra ajánlja a Társaságot.

Szathmármegye is azon visszás helyzetre fekteti a fősúlyt, mely a törvény által védelmezett és biztosított nyelv ellenére ezen kellemtelen esemény folytán előállt.

«Távolabb vagyunk hazánk anya városától — írják — és későbbben jönnek füleinkbe a Magy. J. T.-nak a Magyar Anyavárosok ellen való panasza, szintén, midőn a legkevesebbet gondoltuk volna, hogy a Magyar Nemzet közepén és az Anya nyelv előtt a Német Sz. J. Társaság hangjának elsőse lenne; hazafiúi érzéssel értjük mindazon elnyomásokat, a melyeket a Német J. Sz. árendássa a M. J. Sz. Társaságon elkövet. . . »

Azt kéri, «hogy nemzetünk kisebbitésével és anyanyelvünknek elnyomásával ne engedje a Német T. árendássát épen oly időben nyerekedni, a midőn a Magy. nyelvnek feljebb való vitelére e legfoganatosabb törvények hozattattak».

Nem akarják a magyar játszószín ismeretes előnyeit fejtegetni, «a hazának szeretete nem jöhet egy mértékben akár egy városnak, akár némely privatosoknak a kívánságaival, a kik a Német J. szintől, valamint nagy gyönyörködést, úgy jóvedelmet is várnak»....

Szabad játszási engedelmet kérnek a m. társulat számára. *«Fájdalmas valóban a M.-nak, hogy a mit csak az idegen nemzetől kellene kérni, azt egy magyar anyavárostól a természetes igazság szerint esedezésével sem nyerheti.»*

Szabolchmegye rendei megütközéseknek adnak kifejezést, hogy a haza központjában ily alacsony és megvetett állapota legyen a magyar nyelvnek, mint azt Pestmegye levele értésökre hozta.

«Ezen reménytelen és a magyar nyelv virágzó állapota helyheztesét gátló törekedés, miután oly időbe esik, midőn a törvény is kiterjeszti gondoskodását «már-már porba heverő anyai nyelvünkre», midőn a Nádor és a Ht. T. is azt minden elnyomatástól megvédelmezi, «nem lehet magunkat megtartóztatnunk, hogy oda ne gondolkozzunk, hogy sem a német J. T., sem annak Igazgatója Hazánk kellő közepében nemzeti törekedéseinknek ily világos tört és gátat külömben nem hányna, hanemha azon Városok Elöl-Járóinak, kik a Magyar Levegő Hasznaival élven, annak java előmozdítására volnának kötelesek, vagy titkos v. nyilván való megegyezések, sőt talán ösztönzések által, arra nem bátoríttatnának s nem birattatnának».

«Meggátoltatik e szerint a Nemzet szives törekedése, mely már rég oltá, jelesen pedig a multt Ország Gyűlései alatt a Nemz. J. Sz. T. lábra állítását figyelemetességének egyik tárgyává tette. — Akadályoztatik és

erőss határok közzé szoríttatik a Nemzeti nyelv pallérozódása s elzárattatik azon út és mód, melynél fogva a Magyar Hazafiak ily nemes mulatságot találhassanak, és azon társaság megmaradásához segedelmet nyújthassanak; ez pedig az efféle szorongattatások által megfosztatván nemcsak a haszontól, de még a reménységtől is, a mint az eddig való példák mutatják a Német J. Sz. T. és annak Igazgatója üldözései miatt a Nemzet gyálázattyára elszéled és esmét amannak áldozattyára leszsz.

Azon európai Nemzetek, melyekre a pallérozódás sugára kihatott, a J. Sz. T.-got úgy tartják, mint az Erkölcsök nemesítésének s a Józan gondolkodás bé plántálásának egy alkalmas eszközét, mely minthogy úgy is vagon, hogy lehet az meg, hogy ettől a Magy. Nemzet a maga Hazájába elzárattasson — meg nem foghattuk».

Mintán mindez akadály a anyai nyelv gyarapodásának és nemzetünk szíves törekedésének, valamint az 1808: 4. törvénynek, esedeznek, «méltóztasson ezen közönséges dolgot, mellyen minden igaz Magyar szívű Hazafinak szemei függesztve tartatnak, továbbá is pártfogó védelme alatt tartani és azt kegyesen elrendelni, hogyha a rendkívül való és igazságtalan önnön szeretet, a Német J. Sz. T. Igazgatóságát továbbá is arra ösztönözné, hogy a Magyarokat Játék darabjaiknak a nagyobb hasznot hajtó időkből való előadásától kirekesztené, azt se ne ellenze, se ne akadályoztassa, hogy ők külön épületet árendálván, a mikor nekik tetszik, abba Játék darabjaikat elő mutathassák és mind a Nemzetnek szolgálatyára lehessenek, mind a magok megmaradásoknak fundamentomát megvethessék».

A Ht. T. ily erőteljes fölszólalások folytán nem állhatván ellen a nemzeti kíváncsolomnak, 5337. sz. végzésével helyt adott a magyar társaság az iránti óhajának, hogy játékaikat egy külön, általok választandó helyen folytathassák.

Kisfaludy Sándor az idétt közkezen forgó verses regényének, Himfy szerelmeinek előszavában így írt nemzetéhez: «Ideje; hogy hazájáért, nemzetéért, nyelvéért minden hazafi, kivált a *nemes* tegyen a mit tehet. *A jó hazafiság első virtus, első kötelesség*».

A nemesség ily nagy buzgalma bizonyára egyik jele volt annak, hogy a népszerű költő mohón olvasott versei ép úgy behatoltak a nemzet rétegébe, mint az előszó prózájának hazafias intelmei.

A megyei közbenjárás eme colassalis arányai bizonyítékai a magyar nyelv érdekében az 1807-ki országgyűlésen megindult mozgalom országos jó hatásának. Hova jut irodalmunk és színészetünk ügye, ha kormányunk élére áll ezen mozgalomnak és egy egységes

országos tervet hoz maga javaslatba! Lehetetlenség máskép képzelnünk az egész országot, mint, hogy egy szívvel és lélekkel fölajánlotta volna anyagi támogatását. A főkormányzók nem helyezte magát ellentétbe (legalább még ekkor nem) e nemzeti irányú mozgalommal, de távol állott az a szándék tőle, hogy mint kezdeményező, annak élére álljon.

III.

Fegyverneki Vida László igazgatása. — Működésének jellemzése — A Rondella kibérlését érdeklő mozgalom. — József nádor válasza — Pestmegye átirata a megyékhez és felségi kérvénye. — Királyi leirat és annak hatása. — Megyei fölterjesztések. — Kedvezőtlen politikai és pénzügyi viszonyok. — Pestmegye Mérey Sándorra bizza az igazgatást. — Leköszönése. — Kulcsár István veszi át a társaságot. — Székesfejervári kirándulások. — Kulcsár I. Pestmegye erkölcsi támogatását kéri. — A színészet pártfogói az irodalomban. — Kulcsár «Buzdítása» és «Javaslata». — Ezek jelentősége. — A német színházi igazgatóság akadékoskodása. — Kulcsár kérvénye a Ht. T.-hoz. — A társaság felbomlása. — Szatmármegye anyagi pártfogásért esedezik a Ht. T.-nál. — Borsodmegye átirata.

Kulcsár lapja örömmel írta 1808. július 30-iki számában, hogy a diéta által támogatott magyar társaság most már a Ht. T. támogatásával is dicsekedhetik. «Nincs is egyéb hátra, minthogy végre az ő örökösödésére szolgáló némely foganatos eszközök határozottassanak meg.» Aztán fölemlíti, mily kellemetes órákat szerzett a nádor kegyelme a pesti és budai magyaroknak az által, «hogy boldogító hatalmának árnyékában itt *már esztendőnél tovább* élteti a m. theatr. társaságot.»*

A Hazai és Külföldi Tudósítások — ez akkoriban egyetlen magyar újság Pesten — keletkezése első évétől 1806-tól kezdve folyton élénk érdeklődéssel kísérte a magyar színészet ügyét. Ő hozza tudomására az örvendező hazafiaknak, hogy a szegedi szintársulat Pestre készül. Midőn pedig 1807. május havában, első örömnappjait élvezte a fővárosi magyarság, a hazafias ellágyulás hangján írta: «Érzékeny Öröme gerjed minden Hazafinak szíve, midőn a Magyar Játékokra öszve sereglő Nézőket, mint a Nemzet újabb virágzásának jelét, úgy tekinti. A Budai Vár, melly eddig tsak néma bizonyossága volt eltűnt régi ditsőségünknek, *már tanúbizonysága a Nemzeti Méltóság megújulásának.*» Az elmúlt idők eseményeit a mostaniakkal összehason-

* II. félév 9. szám.

líván, egész enthusiaszmussal így folytatja: «Szerentsés Hajnal De vallyon megérjük-e, hogy Nemzetünknek színe magával elhitesse, hogy szinte olly kellemetessen lehet magát mulatni Magyar nyelven, mint Idegeneken? Vallyon megérjük-e, hogy a Theatrom a Nyelvnek virágoztatására, az erköltsi tsinosodásra, a Nemzeti érzés felgerjesztésére leghasznosabb eszköznek tartattik? Megérjük-e, hogy a többszöri próbák után ollyan Theatromi Intézet állíttassék fel, milyent a Magyar Nemzetnek méltósága megkíván?» Mily jellemző a lelkesedés pillanatában a kétkedésnek emez elegicus hangja! A remény hatalmasan nyilvánul e sorokban, egy új hajnal pirkadása látszik a határon — de a ki átélte már azt a csalódást, mely mintegy két évtizeddel előbb, hasonló, vagy tán nagyobb remények után érte a lelkeseket, annak volt oka most is kételkedni.

A helyzet annyiban kedvezőbb volt mégis, hogy a játékszíni eszme behatolt a közönség közé. Csak arra volt szükség, hogy ez eszme mellett való agitáció ne szűnjék meg. A napi események krónikásának ez képezhette legnemesebb feladatai egyikét. Kulcsár lapja meg is felelt eme feladatának, mert a magyar színészet egy fontosabb eseményét sem hallgatta el. A fővárosi magyar színészet ügye ép úgy érdekli őt, mint a vidéké, s a 20-as és 30-as években alig hiányzik egy tudósításából az a megjegyzés, vajjon mikor épül föl már egyszer a «haza szívében» a «Nemzet Méltóságához illő Theatrom?»

Már az 1808-iki előadások alatt minden alkalmat megragad, hogy «minden jó Hazafi» azon óhajtságának adjon kifejezést, «hogy ezen szép igyekezetű Társaság *mind magára mind a Hazára* nézve köz pártfogás és tartós védelem alá vétessék». Midőn az országgyűlési küldöttség fölkeresi a nádort a magyar társulat játszási engedélye érdekében, «hihetőnek» tartja, hogy «a mostani Ország Gyűlésé lészen az a dicsőség, hogy az elkezdett szándékot (t. az állandósítást) bettellyesítse».

A magyar színjátszó társaság szereplése első éveiben szükség volt a biztatás eme hangjára nem csak a közönség, de a színjátszók érdeke szempontjából is. Az egész ország tudomást szerezvén a főváros eme nemzeti irányú mozgalmáról, csak annál nagyobb lelkesedésre buzdult, s nem csak sürűbben küldte adományait, de a »vándorcsapatokat» is illő lelkesedéssel karolja föl alkalmilag.

Pestmegye eddig teljhatalmú biztosai által gyakorolta a m.

társ. fölötti ügyeletet. E bizottsághoz tartoztak Szentkirályi László alispán elnöklete alatt Darvas Ferencz, Mérey Sándor, Rehák József és Kulcsár István. Wesselényi a «kegyes jó úr» távollétét nagyon érezték a biztosok meg a színészek; ennek terhes voltát végre belátta maga Wesselényi is, s minekutána tapasztalta, «hogy nemzete szeretetében és nagylelkűségében teljes mértékű vetélykedő társa akadott,» minden igazgatói jogait átruházta fegyverneki Vida Lászlóra 1809. február 1-ével. A magyar színjátszó társaság 1809. február 22-én játszott utóljára együtt a német színészekkel a Rondellában, 1809. márczius 1-én már a Hacker-féle szállában* kezdte meg egész önállóan színi előadásait.

A Hacker-féle szálla ott volt a régi országúton (ma Károly-körút 7. szám), mint Déryné írja: «a nagy kaszárnya hátulsó udvarával szemben». Ez a része Pestnek meglehetősen kívül esett a városon, s különösen esős időben elég veszedelemmel járt idáig kijutni. A Hacker-féle emeletes ház egy nyílt kertre nézett. Nagy szálláját táncmulatságokra használták. Vida nagy költségével azonban rendes színházzá lón átalakítva.** «Nagyobb költséggel — írja Benke — hogy sem itt említhetném.» Már az év elejével az idők mostohasága, a «környülállások változatossága» újabb meg újabb áldozatokat kívánt meg tőle a csekély jövedelem pótlására. Mind ezt zúgolódás nélkül megtette és számtalan nehézségek felülmúlása mellett az institutum előmenetelén fáradozott. «Azon tűz, mely benne nyelvünk és pallérozódásunk fáklyáját lobogtatja, gyújtson szövétnékeket Hazánk Gyámolítására» — írja Benke, az Almanach zárszavában.

E nehéz környülállások alatt kétségkívül a háborús idöket kell értenünk. Az 1806-iki pozsonyi szégyenteljes béke után három évre megkezdette Napoleon negyedik hadjáratát Ausztria ellen. A nemesi insurrectio egészen másfelé terelte az országos érdeklödést. A fegyverek zajában nem lehetett kívánni, hogy Thalia előmenetelét örömujjongó nép segítse, míg a haza földjén a testvérek vére folyt el a haza védelmében. De annál többre becsülendő, hogy ép e kritikus

* Az arra vonatkozó engedélyt már márczius 25-én (5,337 sz. a.) megadta a Ht. T. Rehák József kérelmére, ki Ernyinek Erdélybe történt hivatása folytán a társulat igazgatását vezette.

** Déryné, I. 39. l.

pillanatban — midőn a magyar társaság 3-szori előadási joga fön-
tartása mellett — elhagyta a német színházat és új tűzhelyet épített
magának, egy áldozatra kész embere akadt, ki a társaság első zava-
rain vagyona kockáztatásával is kész volt segíteni.

Vida finom ízlésű, tanult ember volt. Színi szenvedélyeinek
keletkezése az első társulat történetéig ér föl. Már akkor szindara-
bokat írt s közölök Lauzus és Lidiát, továbbá Beréndet adták is a
színpadon. Akkor még Törtelen lakott francia ízlésű kastélyában,
mely midőn Helmeczyé és családjáé lőn, az ő nevét viselte. Ott vesz-
tette el első hitvesét és fiát. Hogy bánatját elfeledje, új tevékenységi
tért keresett. Pesten csakhamar magára vállalta a színészek gondo-
zását, nem gondolva arra, mily szomorú példa volt előtte Kelemen
Lászlóban, «ki mint ügyvéd — írja Szigligeti — kevesebb észszel és
szorgalommal jószágokat szerezhetett, vagy mint pesti tanácsos pár
év alatt kétemeletes házat építtethetett volna, de mivel a magyar
színészet valódi megteremtője, igazgatója és tagja volt, vagyonát
vesztette vagy is áldozta föl». Déryné szerint, Vida lelke volt a tár-
saságnak. Kedves megnyerő arcú és modorú, már nem fiatal, de
erőtéljes, derék termetű férfiú. Telve előzékenységgel és nemesség-
gel, ki minden embert jutalmazni óhajtott, bármily csekély tehet-
séget érzett is benne. Ha roppant vagyonnal bír, senki mellette
szükséget nem szenvedett volna. Szenvedélyes barátja a színészet-
nek, ki gyakran megjelent a próbákon. Baj csak az volt, hogy nem
lakott állandóan a fővárosban. Még így is lendített gavalléros bőkezű-
ségével a színészet ügyén. Midőn pl. Déryné két új szerepet tanult
be és azzal nagy sikert ért el, a játék utáni napon külön jutalom-
díjat kapott Vidától; midőn Attila a Hunnuszok királya című darab-
bal nagy diadalt arat a társaság, Vida másnap elosztotta a tagok
között az est egész jövedelmét. Igazi gavallér ember, ki csak nagy
sokára vette észre, mennyire megcsappant erszénye nagyúri passiói
folytán.

Idővel a társaság egyik színésznőjével, Bárány Katiczával
ismeretséget kötött; miután e viszony gyümölcse fiúgyermek lőn,
nejévé tette és vele együtt Törtelre vonúlt ki. Ez a házasság
(1811-ben) forduló pontot képez intendánsága történetében.

«Vida úr végtére megúnta a sok kocsizást Törtelről Pestre és
Pestről Törtelre, aztán otthon is szeretett volna lenni szép kis nejé-
nél, de másfelől színházba is járni és színészettel foglalkozni. Egy

kissé habozott, de végre mégis győzött a szép nő, s ő lemondott az intendansságról s hazament állandóan jószágára. Lemondásának — folytatja Déryné — alkalmasint az is lehetett egyik oka, hogy szörnyű sokat költött, mert ő igen splendábel volt, és otthon nem lakván, jószágá rendetlenségbe jött. Rendbe kellett tehát magát szednie.» Érdeklődése nem szűnt meg ezután sem, sőt valahányszor csak Pestre jött nejével együtt, mindig meglátogatta a régi tagokat, a dolgok állásáról kérdezősködött és a próbákat is végig hallgatta.

Talán nagyon is lesujtón hangzik egy más vélemény, mely szerint «nem győzván az alapított és jólétében fenytéktelen hadat sem lelki nyugalommal sem pénzzel, s így elvált tőlök, de saját jóléte megkapta volt a halálos sebet».*

Vida eltávozására sok ok munkálkodhatott közre. A nagy áldozatokat megsokalhatta s a színészekkel való együttélés bizonyára neki is szerezhetett annyi kellemetlenségeket, mint később Kassán a derék Berzeviczynek. Most, hogy egy boldog házasság által helyreállt kedélyének megzavart harmoniája, sokkal terhesebbnek tűnhetett föl előtte a színészek között tölteni el életét, midőn odahaza a boldog családi élet nyugalmas tűzhelye hívogatta. Jól érezhette magát ismét otthon, jó felesége oldalánál, arany rámás képekkel tele aggatott salonjában, hol benső barátai találkozást adtak egymásnak, mint az Kazinczynak Vidához írott epistolájában oly szépen van elbeszélve!

Emlékét tisztelettel őrzi meg Kazinczy és Szemere Pál epistolája az irodalomban, de a játékszín története is tartozó kötelességének ismeri őt azon pártolók sorába helyezni, kik nélkül játékszínünk ügye teljesen elárvalhatott volna. Ő lépett Erdély nagy férfjának örökségébe Magyarországon. Kazinczy a Vidához írott ódában ezt a momentumát emeli ki szereplésének.**

* V. ö. GAAL, Theater der Magyaren. A H. és K. Tud. 1811. évf. II. 37. sz. azt írja október 19-iki lapjában: Két hónapja múlt, hogy T. Fegyv. Vida László Assessor úr *házi környüldállásaira nézve* a Pesti M. Játékszínnek gondviselését letette.»

**

Te, a midőn az ég lakói közt
Fellépe Wesselényi, homlokát
Körülkerítve a makkos koszorúval,
Melpomenének árva gyermekeit
Nagyszívű polgár, oltalomba vetted,
'S sok áldozattal megtartád nekünk.

Szemere Pál kevesebb személyi vonatkozásokkal, de meg nagyobb költői melegséggel emlékszik meg Vidáról, kit egyéni nagy fájalmából a nemzete iránt való nagy szeretet gyógyít ki.*

Joggal írhatta Szemere e költői magasztalást, mert Vida valóban megérdemli a «háláló fiakat», midőn oly korban veszi pártolás alá a színészetet, midőn annak nagy pénzügyi zavarai mellett, nem kisebb társadalmi előítéletek ellen kellett küzdenie.

Alig három évi igazgatása alatt egészen átalakult a kezdetleges tánczterem a Hacker-féle házban. Egy sor emeleti páholyán kívül földszinti zártszékeket állíttatott. Leghátul egy elrekesztett hely volt a legolcsóbb bemenetel. Különösen a divatos énekes-játékok kerültek nagy költségébe. A közönség pártolása nem fedezhette a kiadásokat. A terem mögötti szép kert, minden kelleme mellett, kevésbé látogattatott, mert távol esett már a belvárostól. Vásári alkalmammal ugyan mindig zsúfolt ház volt. Egyébkor csak úgy kongott az ürességtől. Esős téli időben pedig alig akadt nézőjök.

«Ha férfiú, ki minden igyekezetét, sőt minden vagyonát is egy nemes eszmének áldozta föl annélkül, hogy lankadozásában a siker bizonyosságából erőt meríthetne s jutalmul fáradságaiért és áldozataiért közelismerésre, nemzeti hálára, annál kevésbé maradandó bérre reménylene szert tenni: ha ily férfi a nagy nevet megérdemli, úgy Vida László méltán a nagy emberek közé számítható.»**

Kulcsár lapja a legnagyobb érdeklődést tanúsítja Vidával szemben; de volt is oka rá, mert nem csak a társaság körül érdeklődik, hanem midőn 1809-ben Kulcsár István, mint a th. deputatiónak

*
Ha van, ki nem segít a süllyedő hazán,
Királyért kinek nem buzog a vére,
Ha van bíró, ki nem fontol igazán
'S gazdag, ki nem ügyel szegény sérelmére;
Ha van, ki mostoha édes gyermekéhez,
Magzat, ki szüleit szentül nem tiszteli.

— — — — —
És ha van nemember: nálad ember leszen.
Örvendj! A láncz melylyel magát egyesíti
Az élőkhez a holt, neked el nem szakadt.
A ki nemzetének erkölcsét szebbíti,
Az hágy maga után háláló fiakat. —

** TOLDY, KAZINCZY leveleinek közlése alkalmából az Új Magyar Múzeumban.

egyik tagja, előfizetésre hívja föl a hazafiakat, hogy két kötetre terjedő vállalata megjelenhessen, «mellyben a Theatromi gustust formáló értekezések és 6 Eredeti darabok fognak találtatni», Vida László az elsők közt van azon néhány lelkes sorában, kik «szép summákat» ajánlottak meg e célra.

A magyar társaság «buzgó igyekezettel folytatta dicsőséges pályáját», 1811-ben törekvéseikben «hathatós hazafiúi buzgósággal igyekszik őket Vida élesztetni». A mi pénzbeli segedelmet is jelenthetett azon időben, midőn a Pestmegyéhez «megküldött» és «bizonyosan megígért Segedelem Summák» közt nagyon kellemetlen arány kezdett mutatkozni. Vida eltávozásában a személyes keserűségnek nagyon csekély része lehetett, mert mikép egyeztethető ezzel össze az, hogy nem csak a saját költségén szerzett szükséges dolgokat ajándékozta oda az Institutumnak, «hanem felemelkedett nagylelkűséggel olly ajánlást is tett, melly ötöt tovább is a Nemzeti Játékszínnek Jótévi közé helyezteti.»

Vidát, bizonyára minden túlzás nélkül, azok közé kell számítani, kiknek a magyar színészet sokat — úgyszólván mindent — köszönhet. Ha ő 1809-ben át nem veszi a pesti társaságot, az minden bizonynyal rövid idő alatt széjjel oszlott volna. Ezért 1811. aug. 15-én bekövetkezett lemondását nem az önző haszonlesés lelketlen tényének kell tekintenünk, hanem azon kötelességek természetes folyományának, melyeket a családapá családjával szemben respectálni tartozik.

A helyiség bérének tetemes volta már 1810-ben arra kényszerítette a társaságot, hogy más alkalmas helyiségről gondoskodjék. A német színház építése gyorsan haladt előre. Csak idő kérdése volt, hogy a német színtársulat elhagyja a Rondellát. A kopott, ősdi épület, minden rondasága daczára, mégis csak alkalmas helyiségül kínálkozott, mert föltették színészeink, hogy a város csak nem fog tőlök bért szedni.

Pestmegyét keresték meg, mely 1810. márczius 5-éről átíratot intézett a nádorhoz, kérvén, engedné át a kiköltözés esetén a Rondellát a magyar társaság számára,* vagy egy új magyar színház építését venné foganatba a Rondella szomszédságában, vagy engedné meg a magyar és német előadásokat váltakozva az új színházban.

* Megyei levéltár 290. sz. átírat.

József főherceg nádorispán 1810. július 19-éről hosszabb latin átíratban válaszolt a megyei felterjesztésre.* Előadja azon jóakarató törekvést, mely szerint az 1808-ban kötött szerződés 10. pontja szerint azért szabott oly kedvező föltételeket, hogy a magyar nemz. játékszín minél előbb virágzásra segítssék, 's üdvös czéljában a nemzet dicsőségére, megerősíttessék. De a tapasztalat azt bizonyítja, hogy Buda és Pest lakosai a magyar nyelven előadandó színjátékoknak oly tömeges látogatására, mely a várakozásnak megfelelne és azt kielégítené, nem hajlandók.** Sőt úgy látszik, hogy a magyar társaság a városi színházi épületben való játszásról is azért mondott le, mert hiszi, hogy egy magánházban kevesebb kiadás mellett jobban élhet meg, ellenben a városi színházban szükséges nagyobb kiadások a jövedelmét emésztették föl. Bár szíven viseli ezen társaság további fenmaradását, mégis be kell vallania, hogy minden lehető előnyt a magyar társaság elért — a mi csak annak meg volt adható — tekintettel a lakosság számarányára, mely a németül előadott darabokat a magyar társaság előadásai fölé helyezi.

Első sorban lehetetlennek tartja, hogy a szépítési alap költségén — melynek egészen más a rendeltetése — egy külön magyar színház építtessék; de még a jelenleg használatban lévő épületet sem lehet annak idején ingyen átengedni, mert az ezért fizetendő díj, királyi rendelés szerint, a szépítési alapot illeti, az ingyen átadás esetén pedig ez az alap tetemes jövedelemtől fosztatnék meg. A mi végre azt az ajánlatot illeti, hogy a magyar és német színi előadások az új épületben felváltva tartassanak, azt jegyzi meg, hogy ez a magyar társaságon éppen nem segítené. *Leghelyesebb lenne — írja a nádor — ha a magyar színtársaság gondos igazgatás mellett magát kiművelné és kipróbált ügyességgel, valamint szerény alkalmazkodással a lakosok lelkét a nemzeti színészet nemeslelkű segélyezésére megnyerni törekednék.*

A nádorispánnak e leveléből meggyőződhetett a megye, hogy a német társaság által használtatott játékszín azért nem lehet engedni a m. j. társaságnak, «minthogy ezen fundusok ő felségének különös kegyelmes resolútiója szerint a Városnak a fentálló szépítő Comissió által eszközzendő ékesítésére megkívántató költségeknek pótolására már el volnának rendelve» s így ő felsége egy előbbi határozatát kellene megsemmisíteni, ha azon teleknek egyébként való fölhasználá-

* Megyei levéltár 1,176. sz.

** Kinek adjunk igazat, midőn a H. és K. T. 1809-ben így ír a Templariusok látogatott előadása alkalmával: «Pesten olly számos a Magyarság, melly ha nem is volna fő Nemzet, megérdemlené, hogy közönséges mulatsága legyen» (I. 8. sz. 57. l.).

lása mondatnék ki; ezért a vármegye, bár nem mond le azon jogáról, hogy a magyar társaság a némettel egy épületben tarthassa változhatatlanul előadásait, sőt ezen jogát «kedvezőbb időkg minden sérződés nélkül» fenn is akarja tartani, mégis más határozatra szánta reá magát. Miután az egybegyűlt Rende meggyőződése az, hogy a magyar színjátszó társaságnak nemcsak kiművelődésére, de főmradására nézve is a legfogyanatosabb eszköz az, hogy a német színészektől elkülönítve egy más épületben tarthassák előadásaikat, ezért meg fogják kérni ő felségét, a nádort, hogy azon épületet, melyben eddigél a német színészek játszottak, engedje át a magyar társaság céljaira. A megye azzal támogatta eme kérelmét, hogy azon épület a város bástyáiból emeltetvén, tulajdonképpen az országot illeti meg. Ha pedig ez nem volna lehetséges, legalább azt rendelje el kegyelmesen, hogy a magyar társaság a némettel fölváltva adhassa elő mutatványait.

Pestmegye érezvén, hogy egyedül nem lesz képes méltó kifejezést adni e nemzeti kíváalomnak, mert mint egy megye kérelmet, a nádor könnyen fogja mellőzhetni, azért a szokásos módhoz nyúlt és az ország megyéit szólította föl, hogy támogassák ebbeli kérelmét ő felségénél.

De miután a megye arról is meggyőződött, hogy a m. színjátszó társaság vagyoni függetlenség nélkül örökös bizonytalanságban fogja tengetni életét, fölkérte arra is a megyéket, hogy az egyesek részéről összegyűjtendő segélypénzekhez, még az országgyűlésen a nemzeti cultura céljaira megajánlott segedelmet is csatolván, azt «valamely részeiben», miként Pestmegye rendei tették, a m. színj. társaságnak engedjék által, «annyival inkább, minthogy azon segedelem a nemzeti culturára lévén ajánlva, annál fogva a vármegyéknek teljes szabadságában áll azt a culturának akár egyik, akár pedig másik nemére fordítani».

Lelkes, jellemző átirat, mely nem hazafiaskodással teljes üres szavakat röpit világgá, hanem életre való és könnyen kivihető tervet is hoz javaslatba. Öszinte lelkesedéssel tekinti a m. színj. társaság ügyét a magyar közművelődés kérdésének, de nem feledkezik meg azt is határozottan hangsúlyozni, hogy jogait fentartja «kedvezőbb időkg» s így mintegy belé nyugszik kényszerű helyzetébe a nélkül, hogy meghunyászkodottnak, jogaitól megfosztottnak engedné magát tekintetni.

A megye felségi kérvénye a következőleg szolt:

Hogy az 1807. évi országgyűlés alkalmával ezen szabad királyi városban, Pesten, felállított s ez ideig magánosok gondozásával fönntartott nemzeti színésztársaság a nemzet dicsőségére és a nemzeti nyelv és kultúra hasznára jövőben is fönntartathassék; azon kívül, miután a felügyeletre és igazgatásra kebelükből kiküldött bizottságnak azon czélt tüzték ki, hogy annak ellátása körül mindazon eszközöket, melyek a czélnak legmegfelelőbbekül találtnak, ezen részben ne hagyják felhasználatlanul, a mi által a nemzeti színésztársaság minél nagyobb virágzásra emeltetik s folytonos és pedig mielőbbi szereplése megszilárdíthatatik; most pedig midőn azt látják, hogy a többek közt ezen czélnak legmegfelelőbb s leghathatósabb eszköze az volna, hogy a nemzeti színésztársaság előadásait külön és arra alkalmas épületben tarthassa, a szükséges épület felépítésére való telek hiányában az annyira üdvös intézet fönntartásának hevétől ösztönöztetve és a legmagasabb Fölségnek a nemzet üdvéért tanúsított atyai jó indulata által lelkesítve, alattvalói alázattal bátorkodnak kérni, hogy, miután a német színésztársaság elég nagy jótéteményekben bővelkedik és darabjainak előadására nézve legközelebb is Pest városa által emelendő színházi épülettel el lesz látva — kegyeskednék ama régi épületet, melyet eddig a német színésztársaság használt s a mely, mint hallották, kiürítése után a legmagasabb Fölség kegyes elhatározása szerint, Pest városának díszítésül való üres telekül szolgálna — az annyiszor említett nemzeti színésztársaságnak kegyesen átengedni, annál is inkább, mivel az említett épület Pest szabad kir. városának közkölségen (államkölségen) emelt falaiból van építve s így ezen okból is az ország javára fordítható.

Ha ellenben a legmagasabb Fölség ezen részben tett kegyes rendeletét némely fenforgó körülmény miatt változtatni és eddigi elhatározását megmászítani nem kegyeskednék s így kérelmük ezen részben nem lenne teljesíthető, az esetben legalázatosabban esedeznek, hogy kegyeskedjék olyan rendelést tenni, hogy a fennebb említett újonnan építendő színházi épületben a nemzeti színésztársaság a német színtársasággal együtt felváltva, minden megszorítás nélkül, tarthasson előadásokat.*

* Megyei levéltári 2,476. sz.

A nádor által ez a kérvény még november 6-áról a királyhoz fölterjesztetvén (23457/810. sz. a.), arra 1810. decz. 14-éről az udvari cancellaria Bécsből azt a feleletet adta, hogy miután a Verschönerungs-Comission szépítési tervei királyi jóváhagyást nyertek, a megye kérelmét figyelembe nem lehetett venni.¹ A Ht. T. aztán e rövid végzést a következő hosszabb megokolással adta tudtára Pestmegyének. A kérelem azért nem teljesíthető, mivel a legmagasabb helyről jóváhagyott szépítési tervezet szerint, a mostani színházi épület, falának kiszökellése miatt az az utcza egyenes vonal érdekében le fog romboltatni, a telek pedig a melyen az épület áll, vagy a szomszédoknak fog illő áron magán úton, vagy pedig árverésen nyilvánosan eladatni; a kérelem elutasításának második oka az, hogy a megállapított és nyomtatásban is közzétett föltételek szerint az egész színházat a haszonra tekintettel a főbérelőnek kell kizárólagos használatra átadni. — Aztán a magyar társaság nem is tudott megélni a némettel egyetemben azon épületben, sőt kénytelen volt különválni. Mind ezekhez az is hozzájárul, hogy a bérleti hirdetmény alkalmával a magyar társaságra kellő tekintettel voltak, midőn ezt a vándorszínészek osztályából kivették, továbbá minden adótól és taksától fölmentették, a miből kétségtelen, hogy arra nem csekély kedvezmény és nyereség háramlik . . .

Az átirat ezen hangja nem lehetett megnyugtató a kedélyekre. A nádorispán elutasító felelete váratlan csapásként hatott Pestmegye rendeire. A febr. 12-én tartott közgyűlésben erre ezt a határozatot hozták,² «miután fájdalmasan tapasztalni kénytelenek, hogy mind az 1805-iki, mind az 1807-iki esztendőben, mind a legközelebb tartott országgyűlésen a magyar nyelvnek előmozdítására hozott törvények e részben nem egészen effectuáltatnak, annál fogva tehát az e részben származott sérelmet a szükséges megorvosoltatás vegett a legközelebb megtartandó országgyűlés eleibe terjeszteni rendelik» . . .

Pestmegye természetesen nem állott egyedül e kérelmével. Zemplén, Thuróc, Zólyom, Veszprém, Fejér, Borsod, Zala, Győr, Szathmár, Nógrád és Gömör megyék³ mind folyamodtak a király-

¹ Orsz. levéltár 13,041 sz. udvari végzés, a melynek alkalmából 1811. jan. 2-áról 756. szám alatt adatott ki a Ht. T. saját hosszabb átirata.

² 391. megyei szám.

³ Az Országos levéltárban ezeknek van nyoma.

hoz a német színház átengedéseért, ki latinul, ki magyarul, Nógrád és Szathmár columnariter latin és magyar szöveggel. *Borsodmegye* pl. az európai nemzetek példájára hivatkozik és a játékszín nagy erkölcsi előnyét látja abban, hogy nevetvén javítja az erkölcsöket. *Nógrádmegye* alkuba bocsátkozik s ha kérelmét egészen nem teljesíthetné ő fölsége, legalább aztat kegyesen rendelni méltóztasson, hogy sz. k. Pest városa, valamint a német theatrum számára rop-pant épületet tétetett, nemzeti színt is, ha nem egészben oly pompásat, de mégis alkalmasosat építtetni tartozzon».

*Szathmármegye*é valamennyi közül a legékesebb, legtartalmasabb:

«A nemzetek fenmaradásának erős talpköve, hogy az ő eredeti caracterének fentartásában, az ő virágzásának előmozdítása és öregbedése pedig a hazafiak testi s főképpen lelki tehetségeinek kiművelésében álljon, azt bizonyítják a régibb és újabb virágzó nemzeteknek eleven példájok. Ezen lelki erőknök kiművelése szerzi a tagoknak tökéletes egyezségét és az azokban egy célra intézett szoros egybekapcsoltatást; mely a királyi széknök épségben való megtartását és a nemzeti egyezésnek fenmaradását, a kölcsönös bizodalmat eszközölvén, a köztársaságra boldogító következeseket áraszt. Már pedig mi lehetne a nemzeti characternek és a kicsinosodásnak nagyobb fundamentuma és előmozdító rugója, mint a játszószínek, a melyek a hazai nyelvnek virágoztatását tartván szempontúl, az egyetértést, egymásszeretetet és kölcsönös bizodalomnak megnyerését eszközlik?»

Hivatkoznak a királyi elődei által adott kegyelemre; az 1804-iki IV. t. cz.-re, az ifjúság «nemzeti spiritusa fejlesztését célzó» 1808-iki VII. és VIII. t. cz.-re. Kérik, hogy állítson fel Pesten külön magyar színházat és pedig az által, hogy engedje át e célra a Rondellát, melyhez az országnak úgy is joga van, avagy pedig ha az más célra fordíttatnék, «hogy ezen nemzeti társaság a pesti német társasággal egy épületben s nem valamely bizonyos időre szorítva adhassa elő a maga mutatványait».

Gömörmegye latin átíratában a nyilvános színházakat a nemzetek cathedrának tartja, honnan a nemzeti nyelv tudása árad szét és az erkölcsök javulása eszközöltetik; hol játszva szívja magába a hallgatóság az erkölcsi igazságokat. Hivatkozik Görögország és Róma példájára, esedezvén, hogy mint a nemzeti közszellemnek iskoláját a magyar színtársulatot támogatni kegyeskedjék...

Valamennyire a 13041. sz. udvari cancellariai végzés hideg elutasító phrásisait írják.

De mit képzeljünk hazánk akkori politikai állapotáról? A király maga előtt látja a könyörgő nemzetet — hogy színházát ne hagyja elveszni.

Válaszul hivatkoznak egy jóváhagyott tervezetre, melyet megváltoztatni elég volna a királyi szó.

A nemzet nem hallhatta e szót ellebbenni királya ajkáról.

Leverten fogadta a királyi határozatot és egyetlen vigasztalásul csak az szolgált, hogy majd fölveszi az országgyűlésen előkerülő országos sérelmek közé!

Az 1811—12-iki országgyűlésen keserű felszólalások történek a nemzeti nyelv ügyében, s midőn ezt rossz néven veszi a király, elkeseredett hangulatban oszlik szét a nemzet.

Metternich böcs politikájából aztán egész 1825-ig nem tartanak országgyűlést. Vajjon lehetett-e ily viszonyok közt a nemzeti színészet országos pártoltatását decretálni, midőn azon a néhány országgyűlésen a nemzetet egyébre sem használták, mint a só-ár-emelés és ujonez-állomány megszavazására szolgáló gépnek?

Nem lehet tehát azt mondani, hogy a legfőbb kormányszék már ez időben valami kiváló lelkesedést tanúsított volna a magyar társulat iránt, daczára annak, hogy az ország magyarsága egész erkölcsi súlyával támogatta azt 1810-ben.

A következő év még kedvezőtlenebbnek mondható, a mennyiben az 1811-iki februári patens folytán a pénz $\frac{1}{5}$ -értékére süllyedt alá. Nem csoda, ha a magyar társaságtól szabadulni törekedett a pénzügyileg kimerült Vida egy oly időszakban, midőn mindenki kénytelen volt kiadásait amúgy is a legszükségesebbekre szorítani.

Egy ilyen országos csapás alatt bizonyára a színészet szenvedett legtöbbet, mert a fölösleges kiadások közé mindenki ezt az élvezetet számította, melyre különben is hiányzott ily viszonyok közt a kívánatos jó hangulat.

A társaságnak már ekkor kevés reménye volt ahhoz, hogy továbbra fönálljon, legfőképen azért, mivel a játszó személyek száma az elmúlt két esztendő alatt tetemesen megfogyatkozott.* De Pestmegye fontolóra vévén azon nemes célt, mely miatt ezen nemes institutumnak fenn kell állani, maga vette azt pártfogása alá.

Pestmegye már egy évvel előbb is jelét adta nagy érdeklődésé-

* Almanach 1811-re, 23. lap.

nek, midőn Szentkirályi László alispán felügyelete mellett állandó színházi bizottságot nevezett ki. Sz. már akkor arra munkált, hogy miként lehetne a játékszint függetlenné tenni és mellette olyan érzesű embereket feltüzelni, kiknek értékök, tekintetök és tudományuk e célra segítségül lenne? Még egy Theatralis Cassát is tervezett, melyre a megyék részint adtak, részint ígértek adományokat, úgy, hogy a színészek a legszebb reményekkel voltak eltelve.* A következő év, mint látjuk, csakhamar meghozta a kiábrándulást.

A társaságra való felügyeletet Pestmegye Mérey Sándorra bízta 1811. augusztusi közgyűlésében. Alatta nem csak a játszó tagok száma kezdett szaporodni, hanem a megyei rendes kormányzás módja mintegy új lelket, új kedvet öntött a társaság tagjaiba.**

Méreyt, DÉRY-né, mint igen szép férfit írja le, kin azonban meglátszott, hogy nagy úr. Nem sokat törődhetett még sem a magyar színházi ügyekkel, mert, mint DÉRY-né írja, Czibulkánénak, a német színház primadonnájának, udvarolt, s állítólag ennek a kedvéért kellett volna a magyar színházi tagoknak a német új színház megnyitási ünnepélyén is, 1812. febr. 9-én, mint statistáknak résztvenni.

Míg a német Thalia fényes új csarnokába beköltözhetett, az alatt Pest városa ingyen adta át a Rondella kopott helyiségét a magyar társulatnak, hol az febr. 21-én előadásait megkezdte.

Ez a kedvezés nem sokat használt a társaságnak. Az új színház elragadó fénye, az újság ingerén kívül is nagy vonzó erőt gyakorolt a fővárosi közönségre. A változó időszak pénzbeli szükségéi oly állapotba hozták a társaságot, hogy miután a jövedelem megritkult, a hópénzek és egyéb költségek is fizetetlen maradtak. A társaság naponkint közelebb jutott a véginséghez és a vármegye előtt is oly kétségessé vált már a társaság föntarthatása, hogy 1812. júliusban azt eloszlítani szándékozott.

Mérey jó szándéka dugába dőlt. Mulatságos játékokhoz csatolt ballettekkel, operákkal és különféle zenei egyvelegekkel igyekezett eleintén a jövedelmet előmozdítani. Az ő kezdeményezése folytán

* Almanach 1810-re.

** Ez alkalommal írta Kulcsár lapjában ezt a merész mondást mely visszhang nélkül maradt: «Egy illy magas gondolkozású Nemzetnek csak akarni elég, hogy az illyen Nemzeti Intézet örökre talpra álljon.» (1811. II. 32. sz.)

történt az ingyenes Rondellába való beköltözés is. Mind ez mit sem használt. A küzdelmet nem bírta meg a magyar társaság, és miután az új német színház ragyogó pompája teljesen elhomályosította azt a kis mécsvilágot, mit a hazafiság gyújtott meg a magyar Tháliának — Mérey is sietett leköszönni. A társaság egy darabig a saját kezére játszott, de mindenkinek ott veszett a fizetése. Már menekülésre gondoltak, midőn egy derék férfiú állt elő azzal az elhatározott szándékkal, hogy ő meg fogja menteni a bukófélben levő társulatot.

Tehát ismét csak egy ember!

Mennyi nemes ambitio, mily törhetetlen kitartás, mily őszinte lelkesedés kellett ahhoz a hithez, hogy ő egyedül képes lesz mindannak megfelelni, a mire még az akkor mindenható vármegye sem volt képes!

Kulcsár István 1813. szeptember havában vette át a színház igazgatását. Buzdítására oly élénk részvétet mutatott a pesti előbbkelő közönség, hogy a megajánlott segélypénzekből az igazgatás megújíthatta, sőt meg is szaporíthatta a játékszíni öltözeteket. Erre mindenekfelett nagy szükség volt, mert mint az egykorú Almanach megjegyzi, a játékszíni öltözetek «annyira elavultak valának, hogy azokban kiállani dísztelenség volt». A rongyos öltözetekhez jól illett a Rondella elhagyatott külseje. És mégis szerencséseknek érezhették magokat, hogy legalább ilyen tető alá juthattak. A német színészet beköltözött új palotájába, így legalább a magyaroknak juthatott a lyukas fedelű Rondella. A kívülről ronda épületet valószínűleg a kopott és rongyos kárpitokkal dísztelenkedő színpad még felül is multa. Legalább erre enged következtetnünk az, hogy Kulcsár első kötelességének ismerte a gyökeres tatarozást. Mindent ki kellett igazíttatni és újra festetni, a mi a hazafiak buzgó segedelmei folytán lehetséges is volt. Nehogy társasága ezen idő alatt tétlenül töltsen idejét, 1813. október havában azt Székesfejérvárra küldötte.

A pesti társaság első székesfejérvári kirándulása 1813-ban csak rövid ideig tartott. Okt. 16-án Pesten fejezik be, november 9-én pedig már újból megkezdik előadásait a Tölgykoszorúval. Székesfejérvárott okt. 21-étől 29-éig nyolcz estén nyolcz darabot adnak elő. A kísérlet anyagi és erkölcsi sikerrel járt. «Fejérvár az — írja az egykorú Almanach — hol szerencsés volt a magyar Társaság az ottani Magyarságban feltalálni a régi Magyaroknak igaz Nemzeti lelkét».

A volt német színház sokkal elhagyatottabb állapotban találtatott, de másrészt a megajánlott segélyösszegek sem voltak olyan tetemesek, hogy a társaság fennállásának veszélyeztetése nélkül mindent egyszerre lehetett volna kijavítani. A székesfejérvári első kirándulás kedvező sikere a következő évben is arra buzdította Kulcsárt, hogy társaságát többször átküldje a régi koronázó városba.

Ez a második kirándulás 1814-ben többször és huzamosabb ideig tartott, mint 1813-ban. Első ízben április 23-ától május 24-éig, 18 napon 19 darabot és egy quodlibetet; október 2-től 17-éig bezárólag kilencz estén kilencz színdarabot és két ballettet, és végül november 20-ától december 28-áig bezárólag 20 estén 20 darabot adtak elő. Az a jó benyomás, melyet színészeink e vendégszereplések alkalmával Fejérmegye rendezőire tettek, nagy befolyással lehetett arra, hogy a megye örömmel fogott hozzá 1818-ban a magyar színészet állandósításához. A csak nem nyolcz évig, 1818—25-ig, tartó székesfejérvári pártfogás eredetének szálaait tehát 1813-ig, 1814-ig kell visszavinnünk s így Kulcsárnak tudni be érdemül azt, hogy a magyar színjátszó társaság az ő buzgalmának köszönhetette évtizedekkel később is Fejérmegye érdeklődését a magyar színügy iránt.

Míg azok az időt ott «haszonnal töltötték», addig Kulcsár kijavíttatta a székeket, páholyokat és ülőpadokat, «mert csakugyan valamint azon theatromnak egyéb részei, úgy az üllőhelyek is a *jótevő kezeket elkerülhetetlenül megkívánták*». Május havában befejeztettek az összes javítások. Némi büszkeséggel gondolhatott Kulcsár arra, hogy nincsen okuk szégyenkezni többé a német színjátszók fényes palotája mellett. A színház, ha nem is pompás, de legalább díszes előadásokra a szükségesekkel fel volt szerelve. A társaság telve volt a legszebb reményekkel, mert azt hitte, hogy eme költségei után nyugodtan folytathatja előadásait «mindaddig, míg az idő megérlelné a nemzetben a Theatrum szüksége és haszna eránt való azon gondolkodást, mely minden nemzeteknél csak a Culturának bizonyos nevedése után szokott támadni». A csatlódás nem sokáig tartott.

A városi szépitő bizottság nemsokára oly rendeletet küldött a fővárosi tanácsnak, hogy adassa el a Rondellát, mint a mely a szépitő bizottság által tervezett útvonalon kívül esik. A város kénytelen volt 1814. év június 10-én nyilvános árverésen ez épületet eladatni, mely ekkép a legtöbbet ígérőnek, bizonyos Neumeyer

Mihálynak birtokába jutott. Ekkép a magyar társaság elesett az ingyenes használat jogától és az új tulajdonosnak bérlőjévé lön. A helyzet sanyarúságát nevelte az, hogy a szépítő bizottság nagyon rövid határidőre szabta ki a Rondellában való tartózkodást.

E kétségbeejtő helyzetben csak Kulcsár nem vesztette el kedvét a küzdelem folytatására. Miután látta, hogy folyamodásainak nincsen sikere, és a szépítő bizottság tervétől — mely felségi jóváhagyást is nyert — nem akarnak eltérni, arra törekedett, hogy legalább a játékszín fenmaradásának reménye ne vesszen ki. Ekkor vette meg a Deron és Jüttner-féle telket és Pestmegye 1814. június 26-iki közgyűlésében be is jelentette, hogy ő ezt az általa megszerzett ház helyet minden nyereség nélkül kész a theatrum «felséges céljaira» átengedni. A megye elfogadta az ajánlatot és így helyeselte azt a módot, a melylyel Kulcsár a játékszín fenmaradását biztos kilátásba akarta helyezni.

Miután Kulcsár ennyire rendbe hozta a társulata ügyeit, nagyobb elterjedést is akart szerezni eszméinek. Egy röpiratot készített, elmondván abban tervei rendszerét. De nem elégedett meg hazafiúi javaslatának magán úton való terjesztésével, hanem segítségül kérte a vármegyét, hogy általa az ő terve, mint hivatalosan elfogadott terv, hivatalos körútra küldessék az országban. Kulcsár hazafiúi javaslatát beterveztette Pestmegye *novemb. 15-iki* közgyűlésének. Ott elhatározták a megye rendei, hogy azt az ország minden vármegyéjének ajánlani fogják, részökről pedig minden lehetséges segédelmet megígérnek.

A decz. 19-iki közgyűlésen átvették a Kulcsár-féle telket és annak kifizetésére a begyűlt összegeket rendelték fordíttatni. Ekkép az egész haza meggyőződhetett arról, «hogy a Nemzeti Theatrum építésére az első legszükségesebb lépés valóban meg vagyontéve».

Ily diadalát látván Kulcsár tervének, most már a társasági tagok «belső tökéletesítésére gondolt». Nem elégedett meg a színészek buzdításával, a próbák sürgetésével, hanem még tánczmestereket is fogadott, kik színészeit helyes lépésre, fordulásra, meghajlásra kezdték tanítani. E különös iparkodásról tudomást szerezvén a közönség, nem csak adományaival, hanem gyakoribb színházlátogatásával is támogatta az igyekezőket. Fejér, Heves, Hont, Gömör, Veszprém vmegyék, mások hathatós példáján buzdulva, egy-

egy pábolyra alapítványt tettek; ezen felül báró Prónai Simon, Majthényi László, Petheő Jakab, Majthényi Károly szintén páholyt tartottak.

A társaság tehát ismét virágzásra kezdett jutni; a tagok megkapták a kiszabott mérsékelt fizetést. Ha az előbbi évek terhei nem neheztedek volna a társaságra, az «állapotját szerencsésnek» lehetne mondani. De még itt sem állapodott meg Kulcsár. Különbséget tett ugyan is a régiebb és újabb tagok közt, kik e miatt nem neheztelhettek meg reá. A régiebb tagoknak egyenkinti, az újaknak együttes jutalomjátékokat engedett meg. Ez által egyrészt a számot tevő pártfogók állandóbb érdeklődését keltette föl, de másrészt a tagokat is oly helyzetbe juttatta, hogy régiebb terheiktől megszabadulhattak.

A magyar Theatromi Társaság az 1815. új esztendejére kiadott Almanachban a boldogabb jövő reményével kezdte magát biztatgatni a több évi küzdelem után; nem is sejtette, hogy a bekövetkezendő újév keserűbb lesz az eddigieknél is. Nem lesz azonban érdektelen dolog tudni, hogy Kulcsár Istvánon kívül mások is buzgólkodtak ugyanekkor a nemzeti játékszín ügye mellett. P. Horváth Endre egy költeményt adott ki ily czímen:

«*A nemesszívű magyarokhoz a pesti nemzeti theatrom ügyében,*»
mely Budán, rövid idő alatt, négy kiadást ért meg. A lelkes költemény igazán hatásos szavakkal küzd a nemzeti közöny és előítélet ellen.

Meddig készültök magyarok? mindenkor akarni
S nem cselekedni mikor szüntök?...

Tanuljon meg már érezni a nemzet, ha már észreveszi nemzetének sérveit, és égjen minden csepp vére hazája boldogulásáért. «Mennyei nyelvünk» védelmére kell törekednünk. Ennek leghathatós eszköze a theatrum.

A játékdarabok vezető kalaúzok, az izlés
Törvénye. A nyelv ezek által kap erőre.

Tagadja, hogy a színház megrontaná az erkölcsöket: «Szegeletben romlik az erkölcs . . . nem nyilván helyen.»

A magas Istennek felséges templomi szentek,
Mégis az elfajzott erkölcs oda férkezik, így hát
Felforgassuk azért az imádság házait?...

A következő évben egy újabb költeményében kifejezést adott elragadtatásának, melyet annak folytán érzett, hogy a győri növen-

dékpapság 100 frtot adott a pesti theatrumra.* A hazafias felszólalásoknak tehát határozott sikere volt egyeseknél. Arról úgy sem lehetett panaszkodni, hogy egyesek nem áldoztak. Az volt a baj, hogy ezt többnyire olyanok cselekedték, kikben több volt a nemes jóakarat, mint a képesség.

Főúri világunk távol tartotta magát e nemzeti mozgalomtól, mely bőkezűségét vette volna igénybe.

Az országos általános lelkesedés földidézésében mindamellett Kulcsár Istvánnak van a legnagyobb érdeme. Buzdítása és Javaslata oly fontos okmányai a játékszín történetének, hogy azok részletes méltatása már a játékszíni kérdés irodalmi fejlődésének szempontjából is szükséges.

Sokat jelentett e két röpirat azon korban, midőn publicitásunk oly gyöngye lábakon állott; midőn örülni kellett azon, hogy tanult ember sem tartja méltóságán alulinak a színészettel foglalkozni. Kedvező jele volt az időnek, hogy akkor, midőn a magyar játékszín ügye Pesten nagyon szomorú kilátásokkal kecsegtetett minden hazafit, akadt mégis egy férfiú, ki nemes, bár sok tekintetben megokolatlan optimismussal erősen hitt abban, hogy lelkesítő indítványtételével képes lesz megmenteni a játékszín ügyét.

A játékszín érdekében kiadott eme második magyar röpirat** nem csak fontos okmánya a színészet történetének, de jellemző kortörténeti adat is. Midőn a Tudományos Gyűjtemény 1839. évi IX. kötetében először vesz tudomást a nemzeti színház megnyitásáról, közli egyúttal a Különfélék rovatában Kulcsár eme röpiratát, mint fontos adalékot a magyar színészet történetéhez. Azért iktatja lapjába, hogy a feledékenységtől megmentse. Fontosságát tehát akkor sem vonták kétségbe, midőn a magyar irodalom már amúgy is bőviben volt az ilyen sikertelen javaslatlátételeknek. A mi kortörténetileg érdekessé teszi, ez azon alázatteljes hang, mely elárad rajta. Az öntudatra ébredt nemzeti önérzet szerénykedő bátortalan-sága rí ki minden sorából. Az a végtelen magasság, melyet a ki-

* P. Horváth Endre tovább is buzgólkodott a magyar színjáték mellett. Egy később megjelent értekezése a Tud. Gyűjt. 1817. VIII. kötetében Drámánk versmértékéről, nem egy helyes, akkor még új nézetet hozott forgalomba.

** Az első Benkétől 1809-ben jelent meg, ily czímen: A theatrum czélja és haszna. Buda. 1809.

ráltság eszméje képviselt, csak az alázatosság hangját engedí érvényesülni. Már a mű címe is elárulja az alázatteljes czélzatot: «*Hazafiúi javallás magyar nemzeti theatrum építéséről, mely egyszersmind a fejedelmi szövetség győzelmének és a három Felső Pesten létének emlékeztető jele legyen.*»* Nem is sejték, hogy e szövetség, mely a népek boldogítására czélzott, a boldogítás módjait nem abban fogja keresni, hogy a békés fejlődés áldásait élvezni engedje a kifáradt nemzettel, midőn culturalis törekvéseit elősegíti, hanem abban, hogy elnyomjon minden szabadabb irányt és atyáskodó gyámsága alá vegye az egész nemzetet, nem csak politikai, de culturalis tekintetben.

A bizalom, az alattvalói hű megalázkodás hangján szól Kulcsár javaslata, melyről mégis teljes joggal lehet elmondani, hogy «hazafiúi tüzzel buzgó gyönyörű munkácska», mint a Tud. Gy. közlöje megjegyzi.

Megszerezte Európa szabadságát, a Nemzetek az ő függetlenségek. Az emberi nem kivívta a súlyos diadalt — írja Kulcsár. — E csodálatos elváltozás mindenkit meglephet, de legfőképp minket magyarokat. Örömlenket neveli az, hogy fejedelmeink lealázták magokat és Pesten megjeleni méltóztattak. Kell, hogy e felséges Jelenésnek emléke legyen s azért építsen a nemzet játékszint ily felirattal:

A
Fejedelmi szövetség Győzelmének
Emlékeztére
E magyar Játékszint
Emelte
A Hazai szeretet.
1814.

Mindenesetre ügyes fogás volt Kulcsártól, hogy ez ünnepélyes alkalmat felhasználni törekedett a szunyadozó lelkesedés felköltésére. Az a nemzet, a mely önmagáért nem volt eddig képes állandó magyar játékszint emelni, tán hajlandóbb lesz erre vállalkozni, midőn egyúttal egy fényes emlékekkel is documentálhatja uralkodója iránti háláját. A magyar szint' oly hű királyához, mint igazságos

* L. ez ünnepélyek leírását a H. és K. Tud. 1814. II. 34—37 számaiban.

önmagához és a maga nyelvének buzgó szeretete bőséges adakozásra fogja serkenteni — írja Kulcsár. Teljesítette az elsőt a háborúk alatt, teljesítse a másikat is a játékszín fölépítése által, hogy így a csaták tetteit a hív magyarok szívében a nemzeti Múzsáknak szentelt Békesség Temploma örökítse meg.

Kulcsárt azonban nem egyedül ez az alázatoskodás vezérli. Reá nézve e találkozás el nem szalasztandó alkalom. Az emlék nem csak megörökítése e fényes találkozásnak, de egyúttal temploma is legyen a hazai múzsáknak.

A színházak missióját erősen hirdeti ezúttal is. Örömmel emlékezik meg már az eddigi sikerekről is; büszkesége azon 600-at meghaladó játék-darab,* mely a 24 évi munka óta létrejött. Az 1807-, 1808- és 1811-iki országgyűlésen hathatósan elősegíté a nemzet a nemzeti theatrom fölépítését, minthogy az által is megakarta mutatni, hogy a magyar még élő nemzet és gyönyörködik abban, hogy magát magyar nyelven mulattathatja. Sőt a megye is minden tőle telhetőt elkövet. És midőn nemrég több ns. vármegye követje fölment Bécsbe, hogy a nemzet közörvendezésének magyarázói legyenek, itt a felség előtt hathatósan sürgették egy nemzeti theatrom fentartásának szükségét. Ha tervök sikerül és a nemzet a győzelem emlékére felállítja a tervezett játékszint, úgy a nemzet kettős czélt ért el.

Egy új korszak hajnalát látja ezen szövetségben. A béke művét a királyi pártolás fogja betetőzni. A király fő-fő tetszését fogja megnyerni ez eszme, hiszen tavaly Prágában a cseh nemzetet azzal tisztelte meg, hogy mutatóványaira magát megalázni méltóztatott. Kulcsár elképzei boldog álmodozásában, hogy a királyi biztató szó, a királyi pártolás fölkelte apathiájából a nemzetet, és végre létesülni fog az az intézet, mely a magyar nyelv és nemzetiség védelmét tűzte ki céljául.

Érzi azonban azt is, hogy a kezdeményezést a nemzetnek kell megtenni, bármi temérdek költségbe kerüljön is az. Telekül a botanicus kert azon két házhelyét jelöli ki, mely a hatvani-útczára néz (a mai Casino helyén, a hatvani- és szép-útcza sarkán). Közadakozás útján akarja létesíteni, még pedig olyképen, hogy a mostani theatromi tagok lajstromokkal járjanak körül. A ki 10,000 frtot ad,

* Ez mindenesetre túlzásnak mondható.

annak egy I. emeleti loge, aki 5000 frtot, egy II. emeleti loge biztosítottassék; az 1000 frtot adakozónak a neve örökítettessék meg. A költség mintegy 3—400,000 frtot tenne ki. A megmaradt pénz kamatjából aztán a tagokat oktatni kellene mimikában, tánczban, kardoskodásban, énekben stb.

A javaslat nem egy helyes tanácsot ad — de az egész csak általánosságban van tartva. A három uralkodó találkozásának alkalma fölkelti az eszmét, és mielőtt az teljesen megért volna benne, világgyá bocsátja őszinte, igaz lelkesedéssel, de az eddigi eljárást jellemző kapkodással. Rapsodikus előadási módja is a mellett szól, hogy ideái nem tisztultak meg eléggé. A szükség evidens, az alkalmat meg kell ragadni és elkészül a javaslat, mely még azt is sejtetni engedi, mintha a királyi pártfogás kilátása is megvolna. Érezni látszott Kulcsár ez első javaslata tökéletlenségét, mert a következő évben ily czím alatt: *Buzdítás a nemzeti theatrum fölépítésére* — egy újabb röpiratot adott ki.

Bár itt sem ad kimerítő tervet, mindamellett határozottabb alakot ölt javaslata.

Javaslatában úgy tűnik föl, mint a ki a királyi kegy árnyékában akar megvonulni, de Buzdításában már a nemzeti hiúságra appellál: *Egy olyan országos nemzet, mint a magyar, nem bocsát-hatja csupa történetre a maga díszének és méltóságának fentartását.* Ez a nemzeti becsületérzés megkívánja, hogy minden nagylelkű hazafi, minden ns. vármegye és a törvényes hatalmak egyesült erővel iparkodjanak a nemzeti Cultura minden eszközét elősegíteni.

Jellemző tehát röpiratára, hogy nemzeti adakozásból összeke-rült színházat tart méltónak a nemzethez. Nemzeti nyelvünket kell megvédelmezni, mert ez a nemzetnek palládiuma marad; ez egye-síti a haza lakosait, ennek virágzása emeli a nemzeti becsületet és ennek fentartása tartja fenn és pecsételi meg a nemzeti méltóságot. Egy ily nemes közczélt csakis az egész nemzet mozdíthat elő, ha méltó akar lenni önnön magához. Szellemi vakság kellene pedig ahhoz, hogy át ne lássa mindenki, hogy ezt a czélt semmi más, csakis a theatrom által lehet elérni. Hatalmas eszközt bírnak benne, mert a mellett, hogy a nemzeti érzést éleszti és a nyelvet közönsé-gesebben megkedvelteti, megszelídíti a vad indulatokat, a durva erkölcsöket meglágyítja s midőn gyönyörködést terjeszt, egyúttal az elmét szép gondolatokkal is gazdagítja. Elérkezett a kor, midőn a

magyarnak le kell mondani arról az egyoldalú dicsekedésről, hogy van tulajdon országunk és törvényünk, ha a művelt nemzetek közt helyt akar foglalni. Azt is meg kell már mutatnunk, hogy a hazában élő és uralkodó nyelvünk van és azt illeti meg az elsőség mulatságainkban. A magyar, mintha csak koldulta volna eddigi műveltségét; *«mert tény, hogy édes nemzetünk legnagyobb része az idegen nyelvek megtanulása által jutott el a Cultura magas fokára»*. Pedig nem egy írónk mutatta már meg, hogy «Helikon szüzei a Magyarok számára is fűznek myrtus koszorúkat».

A haza áldozatot kíván. A nemzetnek elő kell segíteni azon hazafiúi szándékot, mely az ország közepén a szelíd Múzsáknak templomot akarván emelni, a szép mesterségeket és tudományokat nemzetiesíteni igyekszik. Pestvármegye megtette már az első lépést. Megvette már azon telket, mely a volt botanicus kert helyén van a Mayerhoffer ház mellett. E hely a város magyarosabb és népesebb részén van s rendeltetésére kiválóképen alkalmasnak ítéltetett. E legszükségesebben túl lévén — a nemzeti bő adakozás van hátra.

Hogy az adakozási kedv annál nagyobb legyen, sok egyébről kellett a nemzetet biztosítani, melynek ismert tulajdonai közé tartozott a fizetni nem szeretés.

1. Hogy adományai másra nem fognak fordíttatni, s mint ilyenek a vármegye cassájában fognak őriztetni.

2. Semmiféle költség nem tétetik, ha ahhoz nincs meg a vármegyei theatralis deputatiónak és az első alispánnak írásbeli engedélye.

3. A tervek és költségek minden törvényhatósághoz — tanácsok kikérése végett — elküldetnek.

4. A 10,000 frtot adományozó I. emeleti, az 5000 frtot adományozó II. emeleti páholyt kap. Az 1000 frtnyi adomány után a helyekre nézve kedvezmény fog járni. Mintegy megnyugtató és buzdításképen az is megemlíttetik, hogy az eddigi adományozások is hozzá fognak számíttatni a később bejött összegekhez.

5. A begyűlt összeg 10 évre szóló kamat nélküli kölcsönnek fog tekintetni. A bejövendő összegek 100 frtos actiákra osztatnak föl. Ha elkészül a játékszín, az érdeklött törvényhatóságok- és nagyobb adakozók megfognak hivatni, hogy a theatrom állapotjáról meggyőződést szerezzenek. Az ekként bérbe adott színház jövedelméből részesülni fognak actiák szerint, ha ugyan a 4-ik pontban kijelölt kedvezményekhez nem kívánnak ragaszkodni.

6. Az adakozók az iránt is bizonyosakká tétetnek, hogy az ekként

fölépített theatrum tulajdonuk marad. Tudtuk és beleegyezésük nélkül el nem idegeníthető, más célra nem fordítható, csak akkor, ha rajta fekvő tőkék kifizettetnek.

7. Ezért minden adomány örök emlékezet okáért, a megye archivumában fel fog jegyeztetni, sőt a pesti nemzeti ujságban is közzé fog tétetni.

Kulcsár ezen az úton 300,000 frtot remélt egybegyűjthetni, mint a mennyi elegendő egy díszes theatrumnak felállítására. A nemzet nagylelkűségét támadná az meg, a ki azon merne kételkedni, hogy ez összeget össze lehet gyűjteni az országban. De mintha szükségesnek találná, külön is megokolni a játékszínnek Pesten és nem máshol leendő felállítását, arra hivatkozik, hogy *kell nemzeti központnak lenni, mely ne csak dicasterialis, hanem művelődési központ is legyen.* Az ilyen hely mutatja meg, hogy a magyar nem csak nem idegen hazájában, hanem élő és uralkodó nemzet. Ez mutatja meg, hogy valamint a vitézségben, úgy a széptudományokban is más híres nemzetekkel megmérkőzhetik.

Megfeledezett azonban Kulcsár István azon körülményről, hogy nemzeti középpontokat nem lehet elővarázsolni. Historiai fejlődés nélkül semmiféle, még oly lelkes javaslat és buzdítás, mint az övé, sem elegendő erre. Előbb nemzeti közérzületre volt szükségünk s aztán a provinciális érdekek excentricus törekvései magoktól enyésztek volna el. Nemzeti egész életünknek új átalakuláson kellett keresztül menni, míg odáig jutottunk, hogy egy ily culturalis intézmény állandó létesítésére a szükséges eszközökkel rendelkezünk.

Kulcsár István röpirata nem egyéb egy lelkes csoport nemes ábrándjánál. Ez a néhány hazafi belát a jövőbe és eszményeért harczol, küzd, mert a nemzeti érdeket fölismeri. A jelent félreértik s azt hiszik, hogy egyesek lelkesedése az egész nemzetet magával fogja ragadni. A multat nem veszik számításba és azért minden reményök, az egész nemzetet egy ügyért közös lelkesedésre bírni, kell hogy dugába dőljön.

A Javaslat meg a Buzdítás is elhangzottak a pusztában. A lelkes tervet nem karolta föl a nemzet. És ez a társaság is, melyet Kulcsár lelkesedése és Pestmegye pártfogása tartott össze, megintgott alapjában.

A Buzdítás datuma (ápril 25) után néhány hónapra — szinte

hihetetlennek látszik — a legnagyobb csapás érte aszínészetet. Értésére adta Kulcsár egyszer egy szép napon, (miután a pártolás meglanyhult) azt a szomorú hírt a társaságnak, hogy csak rövid ideig játszhatnak, «azért úgy igyekezzék minden ember rendezni dolgait, hogy ő a társaságot el szándékozik utaztatni Pestről végképen». Buzdította őket, hogy adjanak sok új darabot (!), «hogy sok pénzők legyen az elutazáskor, s ne csak hogy itt mindent tisztába hozzanak, de útravalójok is elég legyen, hogy szép hírókhöz méltóképen és illendően jelenhessenek meg . . . mert meszsze, idegenek közé mennek».

«Szegény magyarok! Magyarország fővárosában a magyar színészetnek nem volt hely, hova települjön! — írja Déryné — és pedig igazán nem azért, mintha publicuma nem volt volna megelégedve. Sőt igen is szeretett bennünket a közönség és igen igen zokon vette már az eltávozás első hireit, mik közbe-közbe fölmerültek, hogy tán végkép is elmegyünk Pestről. A közönség zúgott. Mert társaságunk valóban oly összetanult társasággá alakult össze 's lelki szorgalommal, igyekezettel oly szervezett társasággá nőtte ki magát, hogy ha most végig megyek gondolatomban azon pályatársaim jelesbjein, büszkén emelem föl fejemet, hogy e jeles, értelmes és tiszta jellemű művészek gyöngéden ápoló gondjai alatt mind nagyobbra sarjadzó színművészet fájának én is egy gyenge ágazatja lehettem.»

Kulcsár, az eltávozás okául lapjában, az «illendő hely fogymozását» hozza föl.*

Sajátságos benyomást tesz, midőn az eltávozás alkalmából, a nyelvők iránt buzgólkodó cseh és lengyel mágánásokra hivatkozik. Mintha csak a nemzeti hiúságra akarna appellálni, azon reményének ad kifejezést, hogy magunkat annál kevésbbé fogjuk általok meggyőzetni hagyni, mennél nagyobb kincseket adott a mieink kezébe «a gazdag természet a Nemzeti Dicsőség foganatos öregbítésére». De nem annyira biztatás- mint gúnyképen hangzott ez a phrasis: «tagadhatatlan igazság az, hogy Európában a szárazföldi Nemzetek közt a Magyar legtöbb gazdag nemzetiségeket számlál».

Úgy tünteti föl czikke további folyamában a helyzetet, hogy Pestvármegye azért áldozta föl ezen társaságot, hogy a «Hazafiaknak önként való adakozásaikból egy diszes Nemzeti Theatrumot kezdjen állítani». Azokhoz fordul tehát, kik rangjokra nézve a nem-

* H. és K. Tud. 1815. I. 50. szám.

zetnek színét teszik, hogy nagylelkű adakozásaikkal ezen tervet elősegíteni méltóztassanak. «Egy ilyen épületnek felállítása világos bizonyossága lészen, hogy a Nemzet valóban betsüli magát és másokkal is éreztetni kívánja maga méltóságát.»

Valamivel határozottabban hangzik a befejezés, mely egész őszintén nyilvánítja ki «mit is érdemelne egy olyan Országos Nemzet, mely sem magát betsülni, sem másokkal betsültetni nem akarná?» *

De hogyan egyeztessük össze e nagy hangú nyilatkozatot Déryné minden érdek nélkül írott soraival? Három évre rá új okokat olvasunk, melyek miatt az állandó színház felállítása halasztást szenved, de az 1815-diki eltávozást teljesen ez sem világítja meg.**

Valóban rejtély marad e nyilatkozat után az eltávozás kényszerűsége.

Be kell nyugodnunk abban, hogy a pesti színészet 1807-től 1815-ig tartó legnagyobb buzgalma daczára ily szomorú sorsra jutott.

Úgy látszik, az első magyar társaság sorsából nem merítettek semmi tanulságot; — a Buzdítás és Javaslat is akkor született meg, midőn a 7—8 évet eltöltött magyar színészet Pesten végig nyomorogta a Hacker-szállabeli időszakot és csaknem elveszett a megye erkölcsi támogatása mellett. Tény az, hogy Pestmegye 1810, 1811- és 1815-ben körleveleket intézett a megyékhez a színészet pártfogoltatása érdekében. Nem is ez buktatta meg a pesti színészetet. Véleményünk szerint az volt a főbaj, hogy egy építendő színházra gyűjtöttek, *melyből a későbbi színészet merítsen hasznot*, de nem gondoltak arra, hogy a tényleg működőnek alkalmas helye legyen és éhen ne vesszen. Az egyes adakozók, kik páholyt béreltek — egy évre, ezek is nagyon kérdéses existenciát biztosítottak ez által a pesti színészetnek. Reá ment az adakozás egész összege a társulat rendes kiadásaira, úgy hogy midőn a társulat a közönség pártolásának hiányossága folytán kénytelen volt Pestről eltávozni, ez nem csak a pesti színészet bukását jelentette, de visszavetette az állandó játékszín építésének ügyét is.

Egyes adakozók kegyelméből, egyes megyék nagylelkűsége

* U. o. 1815. I. 29. szám.

** Déryné I. 230—231.

segélyével nem lehetett a pesti színészetet is biztosítani, meg a felállítandó színház építési tőkéjét is megteremteni. Akármelyikét biztosítják előbb a kettő közül, (a színészeté helyesebb volt volna) külön és nem egymás rovására, a másik annál könnyebben juthat diadalra. De így a szétfolyó érdek megbuktatta mind a kettőt. Egy forrásból két medret akartak táplálni s így egyik meder sem válhatott használhatóvá. Pedig mennyire kellett volna ép ekkor Pestnek rendezett magyar színészet — és még inkább az elhanyagolt vidéknek! A szent szövetség világboldogító kora veszi kezdetét az 1815. szept. 26-án kötött három császár szövetkezésével és megteremti a titkos rendőrséget, a burokratitát s a legsajátosabb nevelési rendszert. Az elsőt, hogy megmételje az emberek erkölceit, a másodikat, hogy minden érdeket az egyéni önkénynek tegyen ki, s a harmadikat, hogy még a jövő nemzedék kedélyét és lelkét is megrontsa. Minő hatalmas eszköze volt a nemzetnek játszószíneben arra nézve, hogy a nemzeti érzület ki ne vesszen, hogy nemzetisége biztosítása által Nagy Pál szavai szerint önmagát biztosítsa, mert az elveszett alkotmányt még vissza lehet szerezni, de nyelvével a nemzet is elvesz!

A megyei pártolás nem tudta megmenteni a magyar színügyet, de megmentette minden alkotmányellenes fondorlat daczára a nemzet alkotmányát, mint a független vélemény, a szabad szó és szellem akkor egyetlen tekintélyes foruma hazánkban. Mulasztását a másik téren csak nagy nehezen tudta később helyreütni.

Nem lehet csodálni ezt az eredményt, mert egységes eljárásról legfeljebb politikai tekintetben volt szó a megyéknél. A megyék nemzeti cultur-kérdésekben nagyon kiskörű szerepet játszanak. Ezért hasztalan keresünk egy általok létesített nemzeti színészetet, de igen is csupa apró társaságokat, melyeket egyes megyék helyi érdeklődése terem meg Kassán, Miskolczon, Fejérvárott, Debreczenben Nagyváradon.

Ez volt a Széchenyi gúnyolta «divergentialis systema» kora.

Kulcsár István igazgatása 1813. szeptemberétől 1815. július végeig küzdelemteljes volt. Egyfelől a főváros idegen szelleme, másfelől a társaság pénzügyi zavarai, melyeken csak pillanatnyilag segített a megyék és egyesek áldozatkészsége, lassan előkészítették a pénzügyi bukást, mely már csak idő kérdése volt.

A főnemesség várva-várt áldozatkészsége még mindig ké-

sett.* Pedig a társaságnak 1810-től számítva, tetemes adóssága volt. A Debreczenből hozott gr. Károlyné-féle garderobeot 1810-ben 1700 forint adósság terhelte. Takáts Anna még 1812. október havában is kérte, hogy a Mérey direktiója alatti 450 frtnyi és a Vida alatti 30 frtnyi hátralékos díjait fizessék ki. 1813. július havában már a Ht. T. útján kéri a megyét erre reá szorítani. A magyar színház zenészei is hasonlót tesznek 1813-ban, és szintén megsürgetik a Ht. T.-nál hátralékos zsoldjaikat. Maga Hacker J. A.-né szül. Pecz Anna is kéri a fizetetlen adósságok törlesztését 1814. augusztus 30-áról.**

Mind e kérvényezőkkel a Ht. T. nem tehetett egyebet, mint hogy útasította a megyét, kérelmek teljesítésére. A megye aztán reá mutathatott az üres theatralis cassára, a melyből nem csak a hitelezőket, de a színészeket sem lehetett kielégíteni.

E folytonos pénzzavarok közepette, Kulcsár leleményessége a mennyire csak telhetett, rendbehozta a színészek anyagi ügyeit. Csodákat természetesen ő sem volt képes művelni.

Nagyobb baj volt azonban, hogy a német színházi igazgatás megirigyelte a magyar társaság sikereit. Miután a magyar színjátszó társaságnak kérvénye mellől hiányzanak az orsz. levéltárban a mellékletek, csak sejtünk lehet, hogy a német színház igazgatója, a saját szerződésére hivatkozással, a balletek, némajátékok, táncjátékok, valamint az előadási helyárok miatt tiltakozott. A német színházi szerződés 2-ik pontja szerint «a magyar társaság, mely jelenleg Pesten játszik a saját színpadán *magyar darabjai után* minden taxa fizetésétől fölmentetik». A 3-ik pont szerint «a belépti díjak meghatározása, valamint a bérletieké, az arendator belátásától és önkényétől függ» («der Einsicht und Wülkühr . . . . überlassen») azzal a megszorítással, hogy a budaiaké $\frac{1}{2}$ -ével, a pestieké csak $\frac{1}{3}$ -ával lehet alacsonyabb a bécsi helyáraknál és így a bérlő jogát képezi a maximum és minimum meghatározása. Ha pedig a bérlő jutalom-játékokat engedélyezne, úgy minden előforduló esetben pontosan ki kell a színlapra tenni az egyes helyek árait.

A német színházak bérlője, valószínűleg a táncz- és némajáté-

* Gr. Ráday Pál, a ki 1811-ben ismét kérte a német színház bérletét már egy szóval sem érinti kérvényében a magyar társaságot. (Orsz. levéltár 2747/811 január 26-áról.)

** Orsz. levéltár.

kokat nem véén magyar-előadás számban, azok után taksát követelt magának.

Kulesár István, mint a magyar társaság igazgatója, 1814-ben kérelmet intézett a Ht. T.-hoz, hogy a «királyi rendelések mellett birt jussai a német directio ellen védelmeztessenek». A kérvény — kortörténeti fontosságú — szövege a következő:

«Felséges urunknak éltető kegyelme s a Fm. kir. Ht. T.-nak magas pártfogása alatt 1807. Esztendőől fogva a M. Jsz. itt Pesten anynyira tökéletesedett, hogy a szomszéd Nemzetek Theatromaival vetélkedő előmenetelét nem ok nélkül ígérheti.»

«Ily tökéletesedéséről a Nemzet tellyesen meg is vagon győződve; mert nemcsak a Pesti s az ide jövő Hazafiak hajlandó indulatot mutatnak hozzája: hanem több Ns. Vmegyék is olly buzgósággal viseltetnek, hogy ezen Intézetnek fentartására Ns. Pest Vmegyéhez jeles sumákat küldöttek.»

«Melly köz kedvezés valamint megmutattya, hogy a magyar Th-nak állapottját a Nemzet úgy tekinti, mint *Nemzeti ügyet*, úgy nekünk hazafiúi kötelességünk ké teszi, hogy a Főbb rendelések által megállítatott Jussokat nem tsak megsértetni nem engedjük, hanem azokat jövendőre nagyobb bátorságba helyeztetni igyekezzünk. Azért mély alázatossággal esedezünk a Fő M. k. Ht. T. előtt, hogy mind a most fennálló Német Theatrum Arandái 2-ik pontjának igazságos magyarázatot adni, mind közelebb Aug. 28-án a kötendő Árendás Contractust oly értelemmel formáltatni méltóztassék, hogy a magyar Nemzeti Theatrom a Német Directiótól tellyes függetlenségben maradhasson és maga fentartását illendő módok által szabadon eszközölhesse. Mert

Szomorúan kéntelenítettünk felfedezni, hogy a Német Directiónak kívánságára a Pesti Városi Magistratus az ide foglalt $\frac{1}{2}$ * víg és táncjátékot a Magyar Th. T. jussainak nagy sérelmére és érzékeny kárára eltiltani nem átalotta; sőt a Magy. Társaságot azon törvényteleniségre akarta kényszeríteni, hogy mutatóványaival a Német Directiónak adózzon; mivel annak fizetéssel nyerendő engedelme nélkül az efféle Mutatóványok Czéduláit megengedni tellyeséggel nem akarta.»

«Fő M. k. Ht. T. ! Noha igazságosan kívánhatná a Nemzet, hogy a Magyar fő kereskedő városban, a Törvényszékek fő üllő helyén, nagyobb részt a Magyar polgárok s a Pesti Uri s nemes Lakosok költségén épült új Theatromban legalább ollyan közös jussal játszassék a Magyar Társaság, mint Prágában a cseh és Lembergben a lengyel játszik a Némettel ;

* A melléklet hiányzik.

de mivel ő Cs. kir. felségének úgy tetszett, hogy 1811. január 2-án egyebet rendellyen, jobbagyi mélységes tisztelettel fogadta azon kegyelmes Végzést, mely a M. Th. Társaságnak függetlenségét 's minden Taxa és bérfizetéstől való felszabadíttatását ekképpen határozza meg: «*Recurrentis Comicae Societatis Hungaricae peculiarem reflexionem habitam esse; cum haec, specie ambulatoriarum societatum Comicarum exempta, ab omni censu aut taxa principali utriusque Civitatis Theatri arendatori dependenda plene immunis declarate sit, taliterque hoc in parte non exiguus favor et lucrum in eam pedundet.*» Mellyre nézve mivel»

«1-ször, Maga Ő Cs. k. felsége a Magyar Theatromi társaságot a bujdosó társaságok neméből kiveszi (e specie ambulatoriarum societatum exempta) a Contractus pedig egyedül a bujdosó Társaságokat veti taxa alá;»

«2-szor, Mivel azon felséges Végzés egyenesen és világosan minden bér és taxa fizetéstől (ab omni censu et taxa plene immunis) felszabadította a Magy. T.-got;»

«3-szor, Ennek kedvezést és nyereséget (favor et lucrum) kíván tulajdonítani. De»

«4-szer, Csakugyan a későbbi Contractust, mely 1812-dikben, Augustus 1-ső napján köttetett, a fellyebb tisztelt Fels. kir. Végzéshez (ab anno 1811) kellett volt alkalmaztatni; mivel a Contractus a királyi Resolutiót semmiképpen nem regulázhatná; Valaminthogy eddig a Magy. Th. ellen annál fogva semmi efféle próba nem is tétetett; hanem

«5-ször, A Nemz. Th. T. részerént maga Tagjai által, részerént segítőkkel már 1811-dik Esztendőben azon Felséges Resolutio kedvezése mellett Pantomiákat és Balletteket szabadon adott és adhatott. A mint ezt nyomtatott czédulái bizonyítták ///. * Külömben is»

«6-szor, A Theatrumnak olly szükséges alkotó része a Mimica, Ének, Tántz és Muzsika, hogy a ki ezeket tölle elszakasztani akarná, az a Th.-ot a maga természetéből kivetkeztetné»

«Azért mély alázatossággal bátorzkodunk a Fő Mélt. kir. Ht. T. előtt esedezni, hogy a Nemzeti M. T.-got olly világos Jussában most is védelmezni és a Német Directióval kötendő új Contractusban is éránta oly figyelmetességgel Ienni méltóztassék, hogy maga épületében Mutatványait minden illendő és jónak talált változásokkal szabadon adhassa.»

«Annál is inkább, mivel ezen szabadság neki Ő Felségétől azért engedtetett, nehogy az Új Theatromból való kirekesztés miatt maga elnyomtatását keseregni kénteleníttessék, *mellyet Hazájában illy Nemzeti Intézet nem tapasztalhat.*»

* Ez a melléklet is hiányzik.

A Ht. T. kegyelmes intézkedése már nem segíthetett a magyar társaságon.

«Egy napon — írja Déryné — gyűlést hirdet Kulcsár úr, meghagyva szigorúan, hogy az egész társaság együtt legyen. Midőn mind oda fönn voltunk, bejő Kulcsár úr, egy nagy pecsétetes levelet tartván kezében, tudtára adja a társaságnak, hogy holnap lesz az utolsó játék s aztán el kezdik bontani a Rondellát.»

A nagy pecsétetes levél Pestmegye ajánló levele volt Borsod-vármegyéhez. A társaság új címet kapott: Pestmegye által pártfogolt társaság.

«Menjenek — szólta Kulcsár — és hirdessék a magyar nyelvet és terjeszszék mint hajdan az apostolok az egy igaz hitet». . . . Mily irónia volt e helyzetben! Az a lelkes csapat, melyet nem volt képes a nemzet az ország fővárosában az idegen színészet ellenében kellően megvédelmezni, ez kapta ajánló levele mellé azt az útasítást, hogy védelmezze meg nemzete nyelvét vándorútján, koldusbottal a kezében!

Kulcsár azt írta lapjában, hogy az a társaság, mely 1807. óta Pesten időzik és részint magát tökéletesíteni igyekezett, részint mutatványait megkedveltetni törekedett az *«illendő hely fogyatkozása miatt* innen elköltözni kénytelenítettén, Miskolczra szállíttatott, *hogy a felsőbb Ns. Vármegyék előtt is bővebben megismertesse magát s gyakorlásban maradjon mindaddig, míg az illendő Új Theatrom felkészülhet.*» Valóban nehéz összegyeztetni e két passust. Az ország fővárosában nincs annyi hely, mint — Miskolczon; a társaság Miskolczon várja be az időt, míg az állandó színház fölépül Pesten! Tehát az ország első vármegyéje egy felsőmagyarországi vármegyére szorult, hogy az tartsa meg a nemzet számára ezt a színészetet?

Mennyivel őszintébb szavakkal magyarázza ki a helyzetet az a «Licitatio», melyet Pestvármegye három évre rá a H. és K. T.-ban tesz közzé márczius 3-án, tudatván, hogy először az insurrectiótól elmaradt fölszerelések; másodszor «az előbbi Licitatiónak folytatában ugyan a Ns. Vármegye házánál a Magyar Theatrumi Institutumhoz tartozó némely avult Decoratiók, székek, apró padok s egyéb használt eszközök, hasonlóképpen Licitatio által eladattatnak».

Pestmegye lemondott arról a dicsőségről, hogy a maga erejéből tartsa fenn a magyar színészetet a nemzet számára. Menti min-

denesetre eljárását, hogy «időközben felsőbb Helyekről a Harcz segedelmek s a Nyomorék katonáknak gyámolíttatása sürgettettek és így tanácsosabbnak tartotta ezen czéljáról (az állandó színházról) kissé hallgatni». Ez a hallgatás, későbbi nagyobb áldozatai daczára, nagyon megbosszulta magát az által, hogy e második secessio után még több mint két évtizedig kellett várnia arra, «hogy a nemzeti Betsületnek ezen jeles tárgya» a nemzethez méltó elintézést nyerjen.*

Az ország többi vármegyéinek érdeklődése e nehéz napokban sem lankad meg.

Szathmár megye 1815. évi január 20-án átírt a Ht. T.-hoz, örven-dezve emlegetvén, hogy minekutána «a veszélytokozó háborúk viszontagságait az áldott békesség olajágai fölváltván» a nemzet szabad fejlődésére alkalom nyílik. Azon véleményben vannak, hogy miután «a hazai nyelvnek minden lehető módokon való virágoztatása és közönségessé tétele a nemzeti előmenetelnek a nationalis Character s Politica existenciája megmaradásának egyik leghatalmasabb rugója», erre pedig a haza külső körülállásai akadályt nem vetnek, miért kötelességöknek tartják a haza «főbb oszlopainál» esdekelní.

Erre nézve a legfőbb eszköznek a magyar nemzeti játszó társasá-ságot tartják, mely nem csak hogy a nyelv pallérozását segíti elő, «hanem a felett még az erkölcsöket is szelídíti és az érzékenységeket, melyek nélkül az ember *holt állat volna*, gerjesztik és táplálják.» Esedeznek, «mivel az a nemzeti öltözetben ezen Hazában még mind ekkoráig csak kezdő-képpen s minden felsőbb pártfogás nélkül lábbadozott volna», hogy annak állandósítása iránt intézkedni kegyeskedjék. Kérik, «hogy a nemzet díszéhez illő módon leendő megfundálására *segedelemmel* és útmutatással járulni kegyesen méltóztassanak».

E kegyelmes pártfogás egyeseket úgy, mint hatóságokat is áldozatra fog ösztönözni s ezután nem fog senki sem késedelmeskedni «ezen közös és boldogító egységet célzó tárgynak vagyoniak egy részével hathatós áldozatot tenni és ezt a Haza oltárára készséggel följajánlani».

Egy megye sem fejezte ki ily határozottsággal, hogy a Ht. T. komoly érdeklődése bizonyára az egész nemzetet áldozatra fogja serkenteni. Szatmármegye valóban nagy éleslátást tanúsított, midőn a legfőbb kormányzék hiányos erkölcsi és anyagi támogatásában vélte feltalálni azon legnagyobb bajt, a mely miatt a magyar színészetnek eddig is szenvednie kellett.

* H. és K. Tud. 1815. I. 50. sz. 1818. I. 17. sz. I. 29. sz.

Annál különösebbnek fog föltűnni a Ht. T. első magyar szövegű biztató válasza, melylyel a tények oly határozott ellenmondásban voltak.

E végzés záradéka (márcz. 7-éről 7,309. sz. a.) így szól: *«ezen M. K. Ht. T. minden előadandó alkalmatossággal, a melyben a Nemzeti nyelvnek előmozdítását és pallérozását ügyelheti, az arra való eszközöket elővinni és segíteni soha nem mulatja el.»*

Az utóbbi évek eseményei nem látszanak ezt az állítást igazolni.

Borsodmegye kérvényével pedig épenséggel röviden bánt el a Ht. T.

«Hazánknak fiúi forró szeretete — írják 1815. május 18-áról — anyai nyelvünk díszének, mely a végső betemetődéssel fenyegető szomorú omladékok közül nem régiben ragadódott ki — óhajtott virágzása bennünket, *lágymeleg indulatúaknak* * annyival kevésbé engedheti meg az érdeknélküliséget, mivel mi a nemz. játékszínnek tökéletesedését nem csak úgy tekintettük, mint a hazai nyelv pallérozásának egyik csatornáját, hanem inkább úgyis, mint a Nemzetnek s annak nyelvének pallerozódása, nagyobb gradusra lett emelkedésének megérésben levő gyümölcsét több intézeteink közt.»

Hivatkoznak az 1811-ik évi (8,214. sz.) elutasító válaszra. Azóta a pesti új színház fölépült, pedig a nemzeti méltóság úgy kívánja, hogy hazánk egyik legnevezetesebb városában nem csak magyar játékszín kell fölláztatni, hanem arra is törekedni, hogy ez a társaság a maga játékdarabjait mindenképpen alkalmas helyen illendően adhassa elő.

Kérik az új színházat illetőleg, «mely ha szinte abban eddig a német nyelvnél egyéb nem hangzott, Nemzeti Theatrum nevével kíván élni és ékeskedni, az eladott fundusok árából építődven», méltóztassék a Ht. T. kimunkálkodni, hogy ugyanott a magyar a némettel fölváltva játszassék s *«ekképen e részben is a magyar Nemes Nemzet a külső Nemzetek íróinak azon sértegető szemrehányásait többé ne hallhassa, hogy a magyar nyelv önnön hazájában számkivetve lenni láttatik»*.

Ez erélyes felszólalást bölcshallgatással fogadta a Ht. T.

Borsodmegye nem nyugodott. Augusztus 1-én megsürgetik egy hosszabb fölterjesztésben a választ. A Ht. T. e sokatjelentő szavakat írta rá: *ad acta*.

A közelgő reactio előre vetette rémes árnyékát. Hogy képzel-

* Tán éppen ez volt a legnagyobb baj.

jük, hogy az a kormány, mely nem rettent vissza a legnagyobb alkotmány sértéstől és kormánybiztosai által igyekezett megrendszabályozni a vármegyéket; mely nem hívott össze 1812. óta országgyűlést, kiváló érdeklődést tanúsítson a magyar színészet iránt, mely éltető szelleme lehetett volna a nemzeti irányú törekvéseknek?

Az 1796-iki első felbomlás háttérében lehetetlenség észre nem venni, mily befolyással volt a kormány hideg közönyére a francia forradalom és az ennek eszméit terjesztő Martinovics-féle összeesküvés.

Az 1815-iki második felbomlás okai közt nem kisebb szerepet játszik az a politikai elv, melyet a szent szövetség inaugurált s a melynek célja a nemzetet minden önálló törekvések ellenében atyáskodó gyámság alá helyezni.

IV.

EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA.

(1807—1815.)

A fővárosi német színészet hatása. — A különválás. — Kik a mestereik? — A kiválóbb erők törekvései. — Hogyan élnek magok közt? — Érintkezések a közön-séggel. — Az 1809-ik évi színházi botrány és Pestmegye pártolása. — Kiváló tagok jellemzése. — Eredeti műsoruk. — Gorove László. — Arandó és Miranda. — Katona József. — A magyar íróvilág szerepe a műsoron. — Vitkovics Mihály. — Színész-drámairók. — A magyar társaság színműtárt tervez. — A magyar színjátszó, mint a politikai és társadalmi élet komoly tényezője. — Pártfogóik. — Adósságaik. — Az állandó színházi épület kérdése. — A megyék támogatásának jelentősége. — Mily eredményeket vívott ki e társaság?

A második magyar színjátszó társaság mintegy nyolcz évet töltött el Pesten (1807. májustól 1815. júliusig). Ennyi évi szakadatlan együttműködésről föl kell tételeznünk, hogy bizonyos tekintetben határozott eredményeket hozott létre. E működés három szempontból igényel méltatást:

1. Vajjon emelte-e a színészet niveauját?
2. Volt-e befolyással drámai irodalmunkra?
3. Mily hatással volt a nemzeti közérzületre?

E három kérdésre adandó felelet célja: kiegészíteni a társulat külső történetét.

A társulat, midőn Erdélyből elindult, teljesen kezdő fiatal erők-ből állott. Magok is kifejezést adnak annak, hogy meglegszenek, ha nem fognak «szükségteleneknek, haszontalanoknak tartatni». Közülök mintegy 10 éves színészi multja csakis Lángnak és Ernyinek van. A többi Erdélyben kezdte pályáját és legifjabb gárdáját képezte az ottani társaságnak. Színi tanulmányokkal egyik sem dicsekedhetett. Valamennyi a gyakorlat iskolájában kezdi megtanulni a leg-szükségesebb tudnivalókat.

Midőn Pestre jutnak, magok előtt látják az ország legjobb német színészeit. Nem akarjuk magasztalni a német Thalia papjait,

de annyi tény, hogy a fővárosi német színészetnek már ekkor tradíciói voltak. Egyik, és pedig nem is utolsó raja volt annak a nagy színészcsapatnak, mely a német színészet külföldi iskolájában nőtt fel; ha művészetet nem is hozott magával onnan, de bizonyára elsajátította a fejlettebb erők modorát. Az ő gyakorlati iskolája a dolgok természeténél fogva is tökéletesebb volt a magyar szintársulaténál. Többet, jobbat sajátíthatott el, mert nagyobb alkalmak voltak reá. Rendelkezésekre áll egy nagy nemzet fejlett irodalma, melyből nem csak theoreticus ismereteiket gyarapíthatják, de a mely ellátja őket a drámai irodalom legjobb termékeivel is.

A magyar színészetnek magának kell előbb műsort teremteni fordítások által, mert az eredeti irodalom gyéren szolgáltatja a hatásos színi termékeket.

Vezetőjük, tanácsadójuk, dramaturgjok nincsen. A legrégibb színész látja el őket tanácssal, intellemmel. A pesti társulat színészi vezetője *Láng*, ki mellé a legtanultabb *Benke* továbbá *Murányi* sorakozik. A pesti szereplés érintkezésbe hozza őket a fejlettebb német színészettel. Sokat sajátítanak el tőlök. A theatrális műszók tisztán németekből magyarosíttatnak. A német színészek nagyobb külső ügyessége, nagyobb jártassága a dolgok technikai része körül jó hatással van rájuk. De a rosszat is eltanulják. A szavalási éneklő modor és a helytelen hangsúlyozás divatba jön és átplántálódik lassan a többiekre, úgy, hogy később, midőn egy új generatio támad (a budai korszakot megelőzőleg) és ez a természetes szavalási módot gyakorolja, nagyon föltűnik mellettök az a néhány tag, ki a félszégeket nem tudja leszokni. Még mindig oly énekelve, oly patheticus módon szavalnak, mint azt a század elejével a német színészek cselekedték. Külsőségekben tagadhatatlanul sokat tanulhattak a német színészek től Pesten s így legalább ezen irányban, az egy háznál való együttműködés jó hatását nem lehet kétségbevonni.

Az együttműködés nem tart sokáig. 1809. márczius 1-jével függetlenítik magokat a német társulattól. Ez a függetlenítési törekvés nem pusztán az anyagi kérdés szüleménye, mert hisz a Hackerszála kibérleése elég költségökbe kerül. Része van benne a tehetséges emberek azon hajlamának, a mely szabadulásra készlet mindenféle gyámság alól, minden alárendelt helyzetből. Tulajdonképeni önálló színi életet csak itt kezd élni a magyar társaság. Itt kezd lassan önállóan haladni. Vida tehetséges, tanult ember, de sem ideje, sem

elég színpad-i ismerete nincsen, hogy a magyar társaságnak irányokat jelöljön ki. Színházi kritika nincsen. Kulcsár lapja sok hazafiságot tanusít midőn a társulat előadásait hirdeti, de reportjaiban sohasem emelkedik az egyszerű napi krónikás fölé. Tudósításaiiban ez a néhány kifejezés variáltatik «az előadásban teljes meglegedést lettek a nézők» és «nagy meglegedését nyerték meg a gyülekezetnek Rehákné, Láng, Ernyi, Benke urak». A Templariusok előadásáról ezt írja «hogy a darab előadásában annyira tökéletesítették magokat, hogy a közönség és főúraságok a másodszori előadást különösen kívánták». Az «Erőszak és szerelem áldozatja» című eredeti darab előadására csak azt jegyzi meg, hogy az «tökéletes» volt. Az Inkle és Jerikó előadását csak azzal commentálja, hogy Sáska, Sáskáné, Murányiné, Benke, Kántor «magokat jelesen szokták megkülönböztetni». Midőn Vida 1811-ben megajándékozza a társaságot a saját költségén szerzett színi készülékekkel, Kulcsár lapja ezt a nagylelkűséget olyannak állítja, a melytől a társulat buzditást nyer, «A pesti publicum is gyönyörködve nézi mind a játékok választását, mind az előadásbeli serény igyekezetet, úgyannyira, hogy ezen időt a M. Th. históriájában új epochának tartja». Coriolan előadásáról, hogy az «mind a declamatióban mind az actióban sikerült». Krolin obesterről szintén csak néhány általánosságot mond el.

Színészetünk kétségkívül sokat halad, mert ha nem is áll szó szerint Kulcsár minden túlzó magasztalása, érezni kellett a fővárosi közönségnek, hogy a fővárosi magyar színészet túl van a dilettantismus korán és ezúttal új epochát kezd. Nem áll a tökély magaslatán, de élvezetet nyújt azoknak is, kik a német színházban jobb előadásokat hallottak s idegen művészeket láthattak. Haladásukban mégis csak önmagoknak köszönhetnek legtöbbet. Kritika és állandó dramaturg hiányában bár lassabban mennek is előre, a haladást kénytelen mindenki elismerni.

A legnagyobb hiány eleintén nőkben volt: 1807-ben csak három nő van még a társulatnál; 1808-ban heten; 1809-ben hatan. Midőn az *Újholdvasárnapi Gyermek* előadásáról ad rövid tudósítást Kulcsár lapja (1809), megjegyzi egyúttal, hogy «A Nemzetnek nagy díszére szolgál, ha még a mulatságokban is, a maga tulajdonát a nyelvét szívesen kedveli. Azért tisztességes foglalatosság a Theatro-mon játszani». «*Ohajtanánk* (írja tovább), *hogy több Muzsikát értő Asszonyi személyek erre adnák magokat most, midőn oly jeles jutal-*

mat várhatnak.» Mindamellett a haladást folyton hangsúlyozza Kulcsár lapja. Így 1810-ben azt írja a társaságról, hogy az folyton előmenetelt tanusít «úgy annyira, hogy az egész Magyar Hazának segedelmét méltóképpen megérdemli». Három évre reá (1813), midőn a *Baranyi György* című darabot adják, azt jegyzi meg: «oly helyesen és tökéletesen játszottak, hogy az akármely fényes theatrumnak is ditséretére válhatott volna». Midőn pedig 1814-ben e megyék köldöttsége a fővároson át Bécsbe utazik, azok «nem tsak telyes meglelégedéssel nézték a Társaságnak mutatványait, hanem mindnyájan azon kedvező ítéleteket is jelentették, hogy egy ilyen derék Intézet az egész Nemzetnek pártfogását méltán megérdemli».* Csak annál kellemetlenebbül hangzik, hogy 1815. márczius havában is még — midőn az eltávozás kényszere mind határozottabb alakot kezdett öltetni — azt írta az említett «Nemzeti Újság», «hogy eddig szép igyekezete által minden igazságos Nézőinek tetszéseket telyesen megnyerte».** Ha túlzott is a részletekben az idézett magyar újság, azt mégis el kell fogadnunk, hogy ennyi évi együttműködés és szorgalmas igyekezet megtermé gyümölcseit. Szinpadi sikereiket évről-évre kevésbbé kellett «hazafias elnézéssel» bírálgatni. Már az, hogy a főüri világban is figyelmet kezdettek ébresztetni, haladásuk egyik külső jeléül tekinthető.

A magyar színészet lassan az előkelőbb körökben is tért hódít magának: 1808. február 15-én a *Házasság szerző prókátort* magyar nemes ifjak és kisasszonyok játsszák Pesten; 1808. augusztus 9-én ugyanezek Budán a *Szerelmes tanuló* című vígjátékot hozzák színre. 1811-ben ugyancsak magyar ifjak ily cím alatt «*A nagy-lelkű fejedelmek*» egy nézőjátékot adnak elő a magyar theatrum javára. 1813. január 24-én gróf Ráday Pál estéjén magyar mágnás ifjak és kisasszonyok az *Alarczosok* című darabot adják elő magyar nyelven.

Az ilyen műkedvelői előadásokból nagy erkölcsi haszon hármlott a magyar színészetre, mert magának a színészet mesterségének becsét emelték azon számos előítélettel szemben, mely akkor a társadalom legtöbb osztályát elfoglaltá tette a színészet irányában.

* H. és Külf. Tud. 1809. II. 29. sz. 1810. I. 8. sz. 1811. II. 32. sz. 1813. II. 27. sz.

** U. o. 1815. I. 21. szám.

E tények által csak növekedhetett a színészek buzgalma is. Az a társadalom, mely megbecsülte őket, megérdemelte, hogy a legnagyobb buzgalommal törekedjenek a színészek tanulmányaik hiányait pótolni és hallgatóikat kielégíteni. A színészet már a pesti tartózkodás első éveiben jelét adta nagy tanulékonyságának. *Benke* kis munkája 1809-ből a *Theatrum czélja és haszna* az első magyar nyelvű röpirat, mely a magyar közönség tájékoztatására íratott. Ebben foglaltatik a társulat programja. Ebben fejtegetik azon nemes célokat, melyeket a magyar társulat maga elé tűzött.

A magyar színészetet már ekkor egy oly jellemvonás különbözteti meg, mely sajátos színt kölcsönöz neki. Európa összes színészetének szervezetén belül nincs színjátszó társulat, melynek zászlajára e jelszó volna írva «a hazáért és annak nyelvéért mindent». A pesti társulat e zászló alatt küzd. Eltűri azt a lealáztatást, hogy a saját hazájában, hazája fővárosában az idegen színészettel egy tanyán oda adja tiszta jövedelme egy negyed részét. Örömmel teszi, hisz az ország rendei előtt nyílik alkalmuk bemutatni haladásukat, ezek pedig ott fognak tanácsot ülni. Meg kell velök kedveltetni a magyar színészetet. Aztán nagy küzdelem után eljutnak odáig, hogy egy külön bérházban a saját kezökre játszanak. Itt éri őket a pénzdevalvatio és a német színház megnyitása, de ők békén viselik el e csapásokat is. Még az sem lohasztja le a kedvöket, hogy az elhagyatott «száraz malomba» költöztetik be őket, melynek födelén be esik az eső. Ők még most sem vesztik el kedvöket. Midőn nincsen előadás, összejönnek a színházi öltözőben s ott az előadott darabok fölött vitatkoznak, így pótolván a fővárosi kritika hiányát. Ha az előadás sokáig tartott, haza sem mehetnek, mert főleg a fiataloknak nincsen pénzök; — ott alszanak a színpadi palotákban és megtakarítják a házmesternek járó garast. Komlósy egy ilyen jelenetet ír le, mely Katonával történt meg, kit éji boldog nyugalmból a tetőn át becsepegő eső zavart ki.

Még az előadás alatt is jó tréfa járja. Déry, a golyosos tótót játszó Balogot mint valóságos tótót az őrtálló katona komoly gondjaiba ajánlja. Csak nagy bajjal tud oda érni jelenésére. Ifjúságuk derüje elfeledteti velök a helyzet komorságát s mindenki kedvvel, élvezettel teljesíti kötelességét. Szóval, szeretik mesterségöket s minden kellemetlenséget elfeledtet velök az a tudat, hogy ők missiót teljesítenek a fővárosban hazájok nyelve érdekében. Ez az össze-

kötő kapocs, mely együvé tartja őket s bár egyesek, mint Kántor, Kántorné elhagyják is a társaságot, ez nem idéz bomlást elő. Az első gárda együtt marad. Benke, Fejes, Kemény és Kőszegi 1811-ben elindulnak, Győrbe, Komáromba, hogy ott egy vándortársaság alapjait vessék meg, de újra visszajönnek Pestre, tovább küzdeni a meddig lehet.*

Mily jellemző még az is a társaságra, hogy midőn 1815-ben (mint Szigligeti mondja) «dajkaságba adták vidékre», egyesek nem akarnak Pestről eltávozni. A Rondella tervbe vett lebontása nem történik meg azonnal. 1815. év szeptember havában a szász altenburgi hercegnő Pestre jöven, Láng és Udvarhelyi Miklós egy társulatot szerveznek és egész deczemberig Pesten folytatják játékaikat a Rondellában. Végre nekik is távozniok kell, belenyugodván abba a gondolatba, hogy Pest magyarsága nem elegendő még egy magyar színház eltartására.

De ez időtől kezdve nem szűnik meg a magyar színészet küzdeni a positióért, melyet a leglényegesebbnek tart. Pest Mekkája lesz a magyar színészetnek — mint Szigligeti írja. Ide vágyódik vidéki jólétében. Az lelkesíti nyomora terheinek elviselésében, hogy végre meg fogja ezt a fontos positiót is hódítani.

A második színjátszó társaság úgyszólván letéteményese volt ez eszmének, s bár el kellett innen 1815-ben távoznia, azzal a gondolattal távozott el, hogy régi jogaiból mitsem adott fel, és az újonnan szerzetekkel könnyebb lesz a tervbe vett színház fölépítése esetén a magyar nyelv diadalát teljessé tenni.

A színészet niveauját kétségtelenül emelte ez a társulat. Hol a lelkesedés a tettek rugója; hol a mindennapi falat hiányát képes egy eszméért való rajongás elviselhetővé tenni: ott egyesek buzgalma csak annál nagyobb azon foglalkozás iránt, mely e nemes eszmék szolgálatába szegődött. Tanultak, fáradtak azért, mert tudták, hogy minél eredményesebbet produkálnak a színen, annál nagyobb sikert érnek el mint a hazai nyelv harezosai társadalmi téren.

* Komlóssy Ferencz följegyzéseinek főleg cronologiai adatai nem hitelesek. Magyar Színházi Lap 1860. Sokkal hitelesebb az egykorú Hazai és K. T. följegyzése 1811. I. félév 39. sz., mely 1811-re teszi e kirándulás évét. Komlóssy szerint 1813-ban jöttek volna vissza, de hihető, hogy itt is egy évet téved és a visszajövetel éve: 1812.

Haladást jelez még egy más tekintetben is a társaság. Erkölcsi reputációját értjük.

Míg az első társulat 3 utolsó évének története nem egyéb folytonos veszekedések végtelen soránál; míg ott botrány botrányt ér színpadon és közéletben: addig ilyesmiről szó sem volt ez időben. A hivatalos akták csupán egy botrányról tesznek említést, de ez sem a társulat kebeléből indult ki. 1809. január 11-én történt, hogy a Pesten állomásozó b. Splényi ezred egyik inspectiós tisztje «hatalmasan bejövén» a színházba, követelte a nézőktől, hogy vegyék le a kalapjaikat. A ki ezt tenni vonakodott, annak a nevét kérdezte és aztán «fenyegetőzéssel is viseltetett irányukban».

Hideg téli idő lévén, az amúgy sem túltömött Rondellában nem uralkodott valami barátságos meleg. A közönség legnagyobb része föntartotta kalapját. A tiszt erre összejárta az egész színházat s mindenkit egyenkint megszólított. Némelyekkel le is vétette a kalapot. Ez a szokatlan eljárás nagy zenebonára és versengésre adott alkalmat. Egyesek, sőt a jelen volt városi kapitány is kérdőre vonták a tisztet, hogy kinek a parancsolatjából háborgatja ezt a békés közönséget? Mire az nagy garral azt felelte, hogy a regiment parancsolatából. Ezt hallván a városi kapitány, tiltakozott az erőszakoskodás ellen. A tiszt azon fenyegetéssel, hogy a kapitányát ide fogja azonnal hívni, ki majd az ellenszegülők neveit föl fogja jegyezni — eltávozott, de nem tért vissza sem egyedül sem a kapitányával.

Konya János, Pestmegye fiskálisa, mint egyike a közönség sértetteinek, panaszt emelt Pest vármegyénel, hivatalos kötelességének tartván ezt

«a szokatlan és sérelmes történetet illendő orvoslás végett a menyiben az a Ttes és Ns. Vármegye jussait és hatalmát érdekelné», a megye tudomására hozni. A megye január 13-áról (114. sz. a.) jelentést tett ezen botrányos esetről a Helytartó Tanácsnak, tudatván, hogy ama tiszt «ebbéli illetlen bánásmódja annál nagyobb botrányozást okozott minden rendén levő nézők között, mivel a jelen való tiszt tulajdon megesmerése szerint a publicumot a Splényi ezred vezérének parancsolatából háborgatta».

«Jóllehet a katonaság eszköze a közbátorság föntartásának, mindazon által rendelő hatalmat a törvényes szabadság elnyomattatása nélkül magának sem tulajdoníthat, sem pedig oly hatalommal sem ruháztatik fel, mely a polgári személyeket az ő kényétől függővé tegye.» Mivel tehát

hazánk törvénye szerint a katonai hatalom csak az alattvalókra terjed és katonai hatóság csak akkor avatkozhatik a polgári renden lévő személyeknek dolgaiba, ha e végre a polgári hatóság megkeresi, ezen esetben azonban nem hogy föl nem szólíttatott a jelen volt kapitány által, hanem megvetvén annak intéseit, «durva bánásmódját tovább is folytatta». Arra kéri a megye a Ht. Tanácsot «méltóztassanak azt a ki a fentebb érdekelt illetlen és botránkoztató történetet okozta, annak útján cselekedetének illetlenségéről megvilágosítani és oda utasítani, hogy parancsolatait egyedül alattvalóira terjeszsze ki; jövődre pedig a polgári renden levőknek dolgaiba az illető felsőség meghívása nélkül ne avatkozzon, mivel ellenkező esetben attól lehet tartani, hogy a publicum a katonaság ellen gyűlöltre gerjedvén, az ellen, hasonló esetekben, maga védelmére össze fog csoportozni».

A Ht. Tanács átírt január 23-áról a hadparancsnoksághoz (*Supremæ Armorum Præfecturæ Hungariæ*). Időközben (január 13-ról) báró Szörényi generalis Pest városához levelet írt, melynek tartalma a következő:

Magyarország minden városában a rend érdeke megkívánja a színházban való felügyeletet, hogy a közönség zavartalanul élvezhessen, valamint, hogy nagyobb csoportulások esetén a közönség minden insultustól megóvassék; — hozzá 11-éről az inspectiós tiszt azt a jelentést tette, hogy midőn egy polgári rendű urat a legnagyobb illedelemmel (mit grösster Lebensart) fölszólított kalapjának levételére, ezt az illető, két más úrral egyetemben (sértő kifejezésekkel illetvén őt) megtenni vonakodott.

Miután pedig legújabb rendelete szerint minden katona, rangjára való tekintet nélkül, kalapját, csákóját, sisakját a színházban levenni tartozik — erre mindenütt figyelmeztetni szokták a polgári biztosok a civil közönséget, hogy az magát mihez tartani tudja. A kalaplevételt az ő fel fogása szerint, minden néző a befizetett belépti díj alapján joggal meg is követelheti. Siet ezt a városi tanácsnak a legbarátságosabb módon tudomására juttatni, hogy ebből azon következtetést vonják le: mily nehéz lesz a katonaságnál ezen rendeletnek érvényt szerezni, ha a civil hatóság részéről a közönséget hasonló eljárásra nem teszik figyelmezzé. A kellemetlen következményeket ez esetben nem lehet a katonaság terhére róni.

E két jelentés kapcsán a Ht. Tanács a felügyelő tiszteknek kellő instructiókkal való ellátását kérelmezte. Néhány nappal reá Alvinczy aláírásával jelentés ment a Ht. Tanácshoz, melyben tudatta a főhadikamara, hogy az előfordult eset alkalmából utasítás tör-

tént, hogy az inspectiós tiszt magát a politikai commissarius assistensének tekintvén, jövőben ne avatkozzék a policziához tartozó dolgokba. Utasíttatni kéri azonban a fővárost az iránt, hogy a polgári biztos kijelölése czélszerűbb módja iránt rendelést tegyen, hogy ez által közte és az inspectiós tiszt között teljesebb lehessen az összműködés.

E kisebbszerű botrány alkalmából megindított hivatalos eljárás jellemzően bizonyítja, hogy mily féltékenyen őrizte a megye a magyar szintársulat reputatióját, érezvén, hogy ha kezdetben nem segít a bajon, a botrányoknak vége-hossza nem lesz. Ezt el is érte, mert a katonai hatóság belátta, hogy éppen annak, a ki a rend fenntartása érdekében küldetik a színházba, a legkisebb joga lehet ugyanott botrányt csinálni.

A színészet és közönségének ily körületekintő megvédelmezése oly jó hatással volt, hogy a rendet többé mi sem zavarta meg. A katonaság és színészet közti jó viszony nem szenvedett csorbulást e kellemetlenség miatt. Sőt egy évre reá (január 24-én 1810) a nemes felkölt ezred tisztikara, Paál kapitány buzdítására, 700 frtot adott össze s megküldötte azt a játékszíni igazgatóságnak, kérévén, hogy azt «az érdemes tagok megjutalmazására és a mostani terhes környüállásokban előadandó szükségére» fordítsa.

Így élt a társulat békében a polgári és katonai elemmel. Voltak ugyan még mindig elegenden, kik a «deatristát» lenézték, de a közbecsülést kiérdemelni maga törekedett a legjobban. A Murányi család, Déryné, bejáratosak Fáyék házához. Balla Antal egy színésztag számára szabad asztalt tart; az iparos osztály meleg érdeklődést tanusít szintén irányukban, mint azt Déryné naplója is említi. Balog mulatságosan írja le az egyetemi ifjúság őszinte rajongását. Soraikból kerülnek ki a szerepmásolók, statisták és az a nimbus, mely a színészt körül veszi, oly csábító hatással van rájuk, hogy magok is társul szegődnek utóbb hozzájuk, mint például Balog, Katona.

Nehéz dolog különben helyes fogalmat alkotni e szintársulat összejátékáról. Az egykorú színházi kritika — mint azt föntebb irtuk — általánosságokban mozog. Nem igen tesz egyebet, mint dicsér. Valószínűleg azért, hogy a színészt és közönséget egyaránt buzdítsa, amazt előmenetelre, emezt pártolásra. A dédelgetés eme módját ugyan megokolja a magyar játékszín jövőjének érdeke, de aligha válhatott az a színész hasznára. Ezért kell becsesebbeknek tartanunk —

mert őszinteségeket a nyilvánosság nem befolyásolja — azon följegyzéseket, melyek egykorú íróink emlékirataiban, levelezéseiben szórványosan maradtak reánk. Aligha tévedünk ezek alapján azon állításunkban, hogy voltak egyes kiválóbb (inkább természeti adományaik, mint képzettségök által kitűnő) színi erők, de összjáték dolgában gyenge lábon állhattak színjátszóink. Kiváló szorgalmukat magasztalólag emlegetik, de nem kell elfelednünk, hogy a kellő előtanulmány hiányát ugyan feledtetheti e kiváló tulajdon, de azt nem volt képes pótolni.

Horvát István írja Mindennapjában * az «Égi háború» 1809. évi július 2-iki előadásáról: «Nem rosszúl vitték végbe kötelességeket a játszó színészek. Sőt csodálni lehetett szorgalmukat, hogy *járatlanok lévén többnyire a muzsikában, az éneklést megtanulták.*» Természetesen nem kell elfeledni, hogy maga a játszóhely, (a Hacker-féle házban) a színházi nézőterem berendezése, de meg a zenekar is olyan szegényesek voltak, hogy e keretből nagyon is kivált e lelkes színészesoport nemes törekvése.

«Ha a játék helyéről gondolkodom — írja alább Horvát — szomorú képek futják el szememet. Olyan az, mintha nem uralkodó nemzetnek, hanem valamely kis elnyomott népnek a játékszíne volna. A helynek szűke, a festetlen lágyfa-ülések, a nyomorult faoszlopok s gallériák, a picziny játékhely bennem csak az elszomorodást ébresztették föl. A kevés számú muzsikusból álló muzsikáló kar és a rossz muzsika a játékszinnek szegénységét hirdették előttem.»

Ilyen viszonyok közepette kellett művészi czélok után törekedniök. Aztán még ha az egész magyar közvélemény mellettök foglalt volna pártállást! «Némelyek, jegyzi meg naplóírónk, a játékszint magasztalták, kivált látva az igyekezetet, *mások ellenben semmit is érőnek nyilvánították.* Olyanok voltak ez utóbbiak, kiknek alig volt fogalmuk a patriotismusról . . . . egyik sem foghatja meg, hogy tulajdonképen mi az a Pátri!»

Horvátéhoz hasonló jó véleményt táplál színészeinkről Vitkovics Mihály is 1808-ból Csepánhoz intézett egyik levelében, bár egy későbbi keletű (1815) levele nem a leghizelgőbb módon nyilatkozik rólok. Örvendve írja 1808-ban, hogy a magyar színjátszók a «jó és okos magyaroknak» nagy megelégedésükre játszanak. Hibáikat levet-

* Kézirat. Múzeumi Könyvtár.

kezik és tökéletesednek. Egy évre reá a Kazinczyhoz írott levelében már az áll, hogy a pesti színészet megállapodása előtt kezd hanyatlani. A Szemere Pálhoz intézett levélben (1815. okt.) pedig azt írja arról a társaságról, mely a «régi romlott és a nem jobbulható Lánggal» élén összeverődött erdélyi és magyarországi tagokból: «Nyers ját-szóinkat nézvé a színen, azt kell állítanom, *hogy a magyar nem theatrumra való*».

Ez volt az existentia bizonytalanságának következménye. Hogy 9 éven át kibírták a nyomor iskoláját, ennek első sorban nemzeti-ségi s csak másodsorban lehet művészi jelentőséget tulajdonítanunk. Ezért nincsen határozott művészeti karaktere e színjátszó társulat-nak, mely hagyományképen tovább élt, tovább fejlődött volna a vidéken. Egyesek kiváló tehetségeinek kell elfeledtetni azt, a mi az összejáték hiányából folyt. Tán senki sem jellemezte oly találóan és oly elfogadható módon a magyar színészet ezen kori állapotát, mint Desewffy, Kazinczyhoz írott egyik levelében. «A miskolci színját-szók (mely a Pestről eloszlott társulat legjobbjából állt össze) — írja Kassáról 1817-ből — a kik most Kassát mulattatják, *elégge alkalmatosak*, de a játszónék, *kivéven Dérnyét*, a kinek az isten annyi szép természeti kellemeket és az éneklésre is, ámbár még nem elegendőleg kipallérozott talentumot adott, nyifogók, nyafogók; sza-vok hangja nem természetes és jóval túlmege azon grádicson, a melyre természetiképen minden természeti tonusnak emelkedni kell a theatrumon. *Ezen természetlen hangon, minden hágás és esés nélkül változatlanul sebesen pergő nyelvök forgása tehát duplán unalmas és kedvetlen egyformaságában*. E mind a szózatosság (de-clamatio) első regulái ellen van . . . . azomba tömött mindig a játékház és a hazafiúság vagy nem figyelmez a hibákra, vagy túri azokat.»

Annyira az egyestől függőnek képzeltek akkor minden sikert a szinpadon, hogy még Berzsenyi is, ki a bécsi udvari színházban Neumann k. a. tánczában gyönyörködött, azt írta 1812-ben Kazinczynak: «Köztünk legyen mondva, én azt hiszem, hogy egy ily kis boszorkány, mint Neumann, hamarább és bizonyosabban föl tudná emelni a magyar theatrumot, mint minden hazafiúi okoskodás és buzgolkodás.»

Az egyesek diadala nálunk sem hiányzott, csak hogy nagyon szűk kereten belül érvényesült, s mint mindig, úgy ezúttal is az össz-játék rovására.

A magyar színészet fejlődése történetében a Pesten eltöltött 9 évet nem is lehet egyébnek tekinteni átmeneti korszaknál. Nem egyes tehetségekben volt hiány. Egy műértő vezető hiányzott, ki irányokat jelöljön ki a társaságnak, ki művészi elvek szerint igazgatván azt, egy oly színészi testületet neveljen, mely első sorban a művészet s csak ennek a révén állott volna egyúttal a nyelvi és nemzeti érdek szolgálatában.*

A szereplő személyek rövid jellemzése — egykorú források nyomán — meg fog győzni, hogy egyes kiváló tehetségekben valóban nem szűkölködött ez a társulat.

Ennél a társaságnál fejlődik ki a magyar színészet törzsgárdája, mely Kolozsvárról új erősítést nyervén, később egy hatalmas színi generációnak veti meg alapját. Itt kezdi pályáját *Kántor Gerson* a híres comicus, ki a pesti közönség bálványa. Alacsony termetű, csendes kedélyű férfiú, kinek comicaí előadásához annyira szokva volt a közönség, hogy ha szükségből hős vagy más komoly szerepben lépett föl, a legkomolyabb jelenetnél is kacagásra hangozta a közönséget. 1810-ben elhagyja a társaságot, nejével Debreczenbe megy, hol a magyar színészet nagy kárára, rövid idő múlva meghalt.

Murányiné Lefebre Terézia, a sentimentális szerepkörben kiváló színésznő. Ő nem csak játszott, de át is érezte szerepeit. A színpadon valóságos könyeket hullatott. Természetes felfogásával és bensőségével mindig kitűnt. Orsini grófnét (Komlóssy szerint) oly hatással adta volna, mint akkor senki; még Schrödernét sem véve ki (!) A Fáy háznál — ha előadás után vacsorára megjelent — előbb színpadi bánatjából kellett felocsúdnia s csak akkor volt képes bemerülni a társalgásba. *Déryné* is itt kezdte meg pályáját apró énekes szerepekben; még ekkor nem sejtette senki a rekedtes hangú, vézna lánykában azt a művésznőt, a mivé később fejlődött. Elődjé *Czagányiné* szép hangon, de actio nélkül, művésztelenül énekelte apró áriáit. *Sáskáné* jeles színésznő, de sok pathosszal játszott. *Benke József* értelmes, tanult színész, szakavatott ügyvezető, inkább tanító, mint előadó — de később kitűnő a tragédiákban,

* V. ö. VITKOVICS M. Összegy. Munkái (Népszerű kiadás) III. k. 11, 49, 98. és 157. l. KAZINCZY és BERZSENYI levelezések. Pest 1859. 145—146 és 270. DESEWFFY Irod. Hagyom. II. k. 181. lap.

hol királyokat, atyákat játszott. Déryné universalis jó színésznek mondja. Beszélt németül, francziául, angolul. Ő volt a társulat hivatalos fordítója. *Déry István* szintén jó színész. Különösen a szeles ifjakat és eselszövöket játszta jelesen. Később egy időre megvált a színészettől. *Komlóssy Ferencz* e társulatnál kezdette pályáját, ekkor még csak segédszerepeket adott. *Kőszeghi Alajos* szép testalkatu tanult ember. Egyhanguságát kivéven, hős szerepekben igen tetszett. Lassanként elzüllött, az iszákosság áldozatja lett. *Láng Ádám János* adta az első szerelmeseket. Tenort énekelt és franczia gavallérokat játszott. Ő azonban nem annyira mint színész, hanem mint fordító szolgálta a színészet érdekeit. *Murányi Zsigmond*-ot Komlóssy, mint Benkét értelmes, tanult férfiúnak és szakavatott ügyvezetőnek állítja. A tanítót és fordítót benne is többre becsülték az előadó színésznél. *Nagy János* hősöket, zsarnokokat és vén szerelmeseket adott. Hatalmas organummal és jó előadással birt. *Kántor Gerzsonné* (sz. Engelhardt Anna) egyszerű cselédleányból lön színésznővé. Csak rövid ideig működött e társulatnál; *Rehák*-né jeleskedett azután a Kántorné szakmakörében, de nem maradt meg a társulatnál.

Kilencz évi pesti tartózkodásuk alatt egyetlen eset sem fordult elő, hogy akár előljáró hatásukkal, akár a közönséggel összeütközések volt volna. Megőrizték tekintélyüket minden irányban és így teljes joggal állíthatjuk, hogy a magyar színészetnek a fővárosban az első társulat által megingatott erkölcsi hitelét ők ismét helyre állították s ez által a színészet társadalmi becsültetését vívták ki. Mint ilyenek, a magyar színészetet eddig mások által el nem ért színvonalra emelték.

Munkásságuk rövid áttekintése — a teljes képet a mellékelt műsor nyújtja* — meg fogja mutatni vajjon mennyiben segítették elő a hazai drámairodalmat.

Eredeti darabjaik a következők voltak:

1807-ben. *Berényi Jolánta*. — *Zrínyi Miklós* (Andrád Elektől). *Bátori Mária*. — *A jó tanácsos* (Dugonics A.). — *Arany pereczek*. — *Mátyás király* (Andrád E.). — *Hunyadi László*. — *Bohó Misi*. — *Frigyesi Elek*. — *Macskási Juliánna*.

1808-ban. *Hóra-Világ*. — *Egerváry Balázs* (Péry Ignácztól, melyet

* Lásd a Függelékben.

még a budai korszakban is többször adtak elő). — *A magyar herosok* (Láng Ádám). — *Salamon fiatalkora* (Benke József). — *Mátyás király* (Szentjóbí). — *Jetzid és Haba* (Gorove Lászlótól). — *Erőszak és szerelem áldozata* (Vida László). — *A haza szeretete* (Vedres Istvántól). — *Vigkedvű Mihály* (Babocsaytól). — *Szécsi Mária* (Verseghy).

1809-ben. *Hunyadi János Szendrőben* (Tanárki Páltól). — *A haza szeretete* (Vida Lászlótól). — *Kolosvári szép leány* (Andrád Elektől). — *Magyarok hívsége* (Verseghy-Pacha).

1810-ben. *Első hajós*. — *Perseus és Andromeda* (Vida László). — *Etele bujdosása* (Dugonits). — *Gyapai Márton* (Simaitól). — *Toldi Miklós* (Dugonics). — *Etelka* (Dugonics-Szomor).

1811-ben. *Házi kereszt*. (Andrád Elektől). — *Attila* (Ernyi Mihály).

1812-ben. *Bocskai István* (Láng A.). — *Angyal Bandi* (Balog István). *Sajdár és Rurik* * (Bárany Boldizsártól, melyet mint Péry darabját, ott találjuk a budai műsoron is). — *Viszkots Jankó* (Láng J.). — *Tury György*. — *Cserny György* (Balog István). — *Lucza széke* (Katonától).

1813-ban. *Peleskei notárius* (Görög István?). — *Pesti vásár* (Hatvani). — *Törpe Péter* (Balogtól?). — *Arandó és Miranda* (E. Sz. G.-tól). — *István magyarok első királya* ** (Katona). — *Medve Albert* (Katona). — *Zrínyi Miklós* (Ismeretlentől). — *Krollin Obester* (Andrádtól).

1814-ben már csak egy új eredeti darab van Katonától, a *Borzasztó torony*. — A másik eredetinek: «*Orbán, Koppán várának ura*» szerzője ismeretlen.

Az egész nem sok. De még ha Katonánál többet nem tudna is fölmutatni, az eredménynyel (tekintve kezdetleges színi viszonyainkat) meg lehetnénk elégedve. Nem lehet eltagadni, hogy mind azt, a mi csak nyomtatásban megjelent, műsorukba fölvtették. Ők mutatták be a magyar színpadon Gorove László színműíró. Gorove erdélyi születésű (1780—1835) már 1807-ben szerepelt, mint színműíró. *Jetzid és Haba* című szomorújátékát már 1807-ben adták Kolozsvárott január 12-én. Egy ránk maradt egykorú tudósítás érdekes képet adja az előadás hatásának.

«A darab, főleg az olvasottabbaknak, igen tetszett, leginkább azért, mert az egyik jelenetből a másikat kihozni nem birta. (!) Ez a szüntelen

* Ez a színdarab BACHICH JÓZSEF-nek ily című regénye után készült *Sajdár és Rurik* avagy a *Margaretha Szigete* Buda és Pest között. Egy történet IV. Béla király idejéből. Pest 1807. (L. H. és K. Tud. 1807. X. sz. 80. l. és 1808. I. 43. sz.)

** Nem egészen eredeti, a mennyiben azt Katona Girzik nyomán írta. L. dr. Heinrich G. (Philologiai Közlöny).

várakozás és bizonytalanság oly figyelmessé tette a nézőket, hogy minden ember csupa szem és fül volt; különösen az írás módját és az abban előforduló pontos kifejezéseket magasztalták. Az indulatokat elhallgatom, mert ezek egy sorban oly természetesen váltották föl egymást, hogy a néző közönség egészen magánkívül volt. A kimenetel oly váratlan volt, hogy arra senki sem gondolt. Az érzékeny jelenetekre, kivált a 3-ik és 5-ikben, sokan könnyeztek. A magyar játszó társaság kijelenté, hogy ehhez fogható *Originalis* (?) még nem volt a magyar theatromon.»

Az originalitás kérdésében különben az a legeredetibb, hogy Gorove darabja nem egyéb, mint Weidmann Pál hasonczímű művének magyar színre alkalmazása. A mi akkori felfogás szerint annyit jelentett: mint egyes helyek kihagyásával való fordítás.

Hogy mily hatást tett Pesten, nem tudjuk; annyi tény, hogy nyolcz éven át kétszernél többször nem adták.

Gorove második és egyetlen eredeti darabját az *Érdemes Kalmárt*, hazai tárgya daczára, egyszer sem adták, pedig ez nevezhető az első magyar iránydrámának.

Kulcsár lapja, ha originalis darabot adtak, mindig buzditotta íróinkat eredeti színművek írására. Eredményt csak a színészeknél tudott elérni, kik mint a műsor mutatja, rendkívül szorgalmas munkásai voltak a színpadnak.

Már 1807-ben írja lapjában, hogy a «Magyar Theatromi Társaság a Magyar Literaturának előmenetelét kívánja gyarapítani. A tagok nem csak a magok kebelében szorgalmasak, nemcsak a már készhez vett eredeti játékoknak örvidenek, hanem felszólítják az érdemes hazafiakat, hogy fordítsanak német játékokat magyarra. Az olyan szindarabok után aztán, melyek «egyszersmind a Hazához és Nemzeti szokásokhoz alkalmaztatnak, kész leszen a Bevételtől száztól tizet háladatosságainak megbizonyítására által engedni». Az olyanoknak pedig, kik eredeti munkákat fognának készíteni «a Daraboknak minémüésekhez képest azoknak nagyobb jutalmakat adni is készen leszen».

Sajnos, hogy ez a felhívás nem ért el oly hatást, mint azt nemcsak a színészetnek, de a hazai drámairodalomnak közvetlen érdeke is megkívánta. Az első magyar színjátszó társaság idejéből megmaradt traditió nál fogva, az eredeti darabok csekély száma miatt, a «megnemzetesítés» azon fajtájához fogtak, mely legalább némi külső csalódásba tudta ringatni a hallgatóságot, és azt hitette el

vele, hogy hazait lát, midőn tulajdonképen csak a köntös és név volt magyar. Miután az irodalom kiválóbb erői e munkát vagy perhorrescálták vagy arra erőtlenneknek hitték magokat — a tanul-tabb színészek voltak kénytelenek a napi szükségletnek, napi érdekű magyarosításaikkal megfelelni.*

A mit az irodalom nyújtott, azzal a lehetőség szerint meg-próbálkoztak. Arról nem tehettek, hogy hazánk íróvilága oly rossz-szul szolgálta a magyar színpad érdekeit.

Arandó és Miranda pl. szintén egyike azon kevés színművek-nek, melyek a jelen század első évtizedéből nyomtatásban is ránk maradtak. Szerzője egy «fegyverre-keltt fő Hadnagy» E. Sz. G. 1810 elejéről keltezi az előszót, de mint maga írja: gyenge tehetség-ének eme első zsengéje már 1807-ben kész volt.**

Az újonnan meginduló játékszíni mozgalom behatása alatt készült mint azt az előszó vallomása is bizonyítja. «A játékszín, a nyelv köszörüi köve — a csinosabb izlés hatalmas előmozdítója s eszköze, — az emberi cselekedetek igaz tüköre és olyan orvos, a mely az igazság keserű pilu-láit a könnyen hívó szemek előtt bearanyozza és a kényesebb toroknak megmazzsolazza... Ezért szaporítottam én is az hamvaiból nem rég kiköltt magyar Játékszínnek már számos, de leginkább fordított darabjait, ez új eredeti darabbal...» A kedvező fogadtatás esetén azon biztosítást adja, hogy «több darabok kidolgozásával is vagy legalább fordításával fog áldozni» a hazának, mint annak igaz szívű fia. A kedvező fogadtatás elmaradhatott, mert E. Sz. G. színműírói működésének másnemű nyom-mára nem akadtunk, pedig világos nyoma van annak, hogy az egykorú pesti magyar színészet tudomást vett Arandó és Mirandáról. — 1813. év július 4-én adták elő egyszer és utolszor Pesten. Ezt az elhanyagoltatást pedig még oly időben is megokoltnak tartjuk, midőn a magyar színészet igazán nagy hiányt szenvedett eredeti darabokban.

Tárgyánál fogva inkább az akkor divatozó érzékeny — mint víg-játékok kategóriájába volna sorolható. *Miranda* fogadott leánya Bokrosi

* Hogy mily szerények voltak igényeik, azon néhány színdarab címe bizonyítja, melyet «most leghamarább szeretnének magyarosan látni», *Die deutsche Kleinstädter*. — *Die Jugend Heinrich's des IV-ten*. — *Der Fremde* (Ifland). — *Der Lügner, oder Wahrheit ist Gut Ding*. — *Die Organen des Gehirns* (H. és K. Tud. 1807. VII. 56. lap.)

** Arandó és Miranda vagy is A szerencsétlenséget követi a szerencse. Víg játék. Három felvonásokban. Készítette: E. Sz. G. Veszprémben nyom-tattatott Számmér Klára priv. könyvnyomtatóné betűivel 1810.

bárónénak; kilencz évvel előbb történt, hogy a dalmata partoknál hajótörést szenvedett ő, atyja és Magdolna a dajka. E két utóbbi megmenekül és az öreg báró Bokrosi, ki bátyja látogatásából Triest felől haza tartott, magához veszi őket. Mint fogadott leány ő a vígjáték méltatlanul szenvedő alakja, kit az özvegy báróné, báró Vermedi Andrásához akar férjhez adni. Miranda mást szeret, egy «austriai katonatisztet», Arandót, és nem is igen titkolja egyikök sem a többitől. Az első felvonásbeli multság után külön válnak a vendégseregétől és a kerti útra térve, átérzelgik a holdvilágos éjszakát. Bár másnapra van Miranda és báró Vermedi eljegyzése kitűzve, Arandónak el kell hagyni a várost, mert fontos katonai dolgai szólítják el. A második felvonásban az eljegyzési előkészületeket látjuk és arról győződünk meg, hogy tegnaptól mára nem szerette meg Miranda báró Vermedit. A harmadik felvonásban egy új alakkal ismerkedünk meg, Antónió Bellájával, ki borokat jött vásárolni az öreg, fukar Vermedi bárótól. Itt aztán Zsófitól, a szobaleánytól megtudja Miranda a hajótöréskor megmentett ékszerek kétségtelenné teszik az öreg Bellája állításait s most már mint apa felbontja az eljegyzést és leányát az időközben elhívott Arandóval adja össze.

Bonyolításnak, ügyes párbeszédnek, érdekesítésnek semmi nyoma. Színpadi helyzetei, egy kezdő ügyetlenségéből folyólag, tünémenyszerű gyorsasággal változnak. Előkelő alakjai a mindennapi élet üres phrasisaival köszöntik egymást; a szolgák és a szobaleány mint jelentékeny szóvivői a darabnak, egy-egy köznapi tréfával vagy megjegyzéssel képezik a darab vígjátéki elemét; Arandó és Miranda párbeszédeinek laposságát csak monologjaik unalmas érzégetése mulja felül. Bokrosiné egy házsártos falusi nagyasszonyból sokkal többet mutat be, mint a bárónéból; báró Vermedi pedig a boreladási jelenetben nem csak egy unalmas fősvény, hanem egy kufár lelkű köznapi embernek hatását is teszi az olvasóra.

Szóval E. Sz. G. nem tudott behatolni azon személyek társaséleti modorába, kiket szerepeltet. Miranda pl. öreg Materiának gúnyolja nevelő anyját Arandó előtt; Bokrosiné felpofozással fenyegeti Mirandát, aztán szemtelennek, feslett erkölcsűnek, fertelmesnek, a ház macskájának nevezi el.

A szolgák sokkal inkább beszélnek rangjoknak megfelelően. Istók szerint a báróné úgy perelt, «mintha a pendelét is ellopták volna;» Zsófi pedig a pudlihoz hasonlítja a hízog Arandót. Bárdosnak utasításul van adva «ásítva széjjel néz s a Csippákat (!) törli a szeméből».

A magyar színészet az ilyen fajtájú eredeti termékekkel szemben valóban kénytelen volt arra, hogy műsorát fordított vagy legalább átdolgozott, megnemzetesített darabokkal élénkítse korunkint. A magyar íróvilág nem ismerte a szinpad hatás titkait és nem igen mert drámai tárgyba kezdeni; az a néhány kísérlettevő, kinek műve reánk maradt, vagy nem birt elég költői érrel, írói talentummal és így egészen köznapi munkát hozott létre, vagy ha birt az említett tulajdonokkal, többnyire távol a szinpad világától, nem tudott oly drámákat alkotni, melyek a színi hatás követelményeinek megfelelték.*

E kornak leghatározottabb tehetsége kétségkívül KATONA JÓZSEF, ki bár még akkor nem alkotott kiváló műveket és jobbára a német Ritter-drámák nyomán haladt, de itt veti meg alapját drámaírói pályájának. A gyakorlat ezen iskolája nélkül bizonyára ő sem alkothatja meg Bánk bánját.

Katona József irodalmunkban úgy szerepel, mint a ki először 1812-ben lépett volna föl színműveivel a játékszínen, pedig határozott nyoma van annak, hogy már 1811-ben játszottak tőle egyes fordításokat, melyek sajnos, jobbára elvesztek.

Először 1811. ápril 11-én találkozunk nevével, midőn két fordítást adtak elő: *Az örökséget* (vj. 1 felv., tán Vogel Erbvertraga) és a *Szegény lantost* (vígj. 1 felv. Kotzebue után). — *A Mombelli grófokat* Hassaureck után szintén 1811-ben adják először július 16-án. (Ismételve ily cím alatt is az *Atya és az ő gyermeke.*) — *Szmolenszk ostromlását* (Weissenthurm után, nem mint Gyulai állítja 1812. márczius 7-én [5-én adták 1812-ben] hanem 1811. november 24-én adták legelőbb). *A Jolantha jeruzsálemi királyné*, az 1811-re szóló Almanach szerint nem mint Katona, hanem mint Murányi fordítása szerepel. A fordítás ezen kérdését ezután kell még tisztába hozni az irodalomnak.

1812-ben a következő fordításai kerülnek színre. *Az üstökös* (vígj. 1 felv. Ifland der Komet-je). Először 1812. ápril 17-én adják

* Mulatságosan hangzik BERZSENYI levele KAZINCZY-hoz 1814. december végétől «Én az erdélyi theatrum számára szeretnék valamit írni, de semmi materialékat nem tudok s könyveim sincsenek. (!) Te kétségkívül e részben is tudsz engem vezetni, adj kérlek valami themát (!), s ha lehet erdélyit» (K. és B. levelezése, Pest 1859. 270. lap.)

elő. (Elveszett). 1813-ban *Medve Albertet* február 17-én először. (Szintén elveszett.)

Eredeti művei közül: *A farsangi utazást*, melyet még 1811-ben írt, nem adták elő; *Monostori Veronikát* hasonlóképen nem.

Lucza székét 1812. decz. 26-án adják először, 1814-ben ismétlik, sőt Budán is előadják 1833-ban (XII/20) és 1835-ben (III/12.)

István magyarok első királyát először 1813. aug. 19-én; 1814-ben 3-szor: Pesten, Székesfehérvártt; Budán 1834-ben VIII/19-én.

Aubigny Clementina (melyet Weidmann után készített) valamint *Jeruzsalem pusztulása* nem kerültek ekkor színre. Utolsó eredeti darabja *A borzasztó torony* először 1814. márczius 27-én adott elő.

Az eredeti színművek közül csakis Péry Ignác *Egerváry Balázsa* és Bárány Boldizsár, *Sajdár és Rurikja* (egy hasoncímű regény után dolgozva) jut nagyobb hirre. A többi elvész idővel vagy feledékenységbe merül.

A műsornak határozott jellemvonása különben nincsen. Shakespeare Hamletjén és Othelloján kívül* (ezek is német átdolgozás után) ott találjuk Lessinget, Goethet és Schillert is, mellettök pedig jobbára a német színpad divatos termékeit. Kezdetét látjuk ugyan némi népies iránynak is, melyet a Peleskei nótárius, Törpe Péter, Angyal Bandi látszanak megkezdeni, de mind erről tiszta fogalmat nem alkothatunk, mert az előadott darabok legnagyobb része nyomtatás alá nem jött, a kéziratok pedig többnyire elvesztek.

A nyolcz év eredménye elég volt a kezdetnek, melyen a fejlődés első nyomait lehetetlen észre nem vennünk, de az 1815-ik évi felbomlás megakasztja a további kifejlést és a színészet tisztán magára lesz utalva 1819-ig, midőn Kisfaludy először kezd a magyar írók közül a színpad számára dolgozni.

Nevesebb íróink: KAZINCZY és VERSEGHY jobbára oly fordításokkal vannak képviselve, melyeket már 1792—96-ból ismerünk. Amaz a *Vétkesekkel*; *Lanaszszával* és a *Testvérekkel*. Fordításai

* A műsoron szereplő Coriolan COLLIN J. H. műve és független a shakespearei tragoediától. L. VITKOVICS levelét KAZINCZY-hoz, Munkái 3-ik köt. 157. 1. és Hazai és Külf. Tud. 1813. I. félév 42. szám.

közül ez úttal újabban még *Hamlet*, *Sztella* és *Metastasio Themistoklese* kerülnek színre.

VERSEGHY FERENCZ *A formenterei remetével* és a *Szerellem gyermekével* szerepel. Az 1792—96-iki műsoron *Szécsi Mária* című eredeti színmű még mint ismeretlen szerzőjű fordul elő. Az 1807—1808-ra szóló Almanach szerint ennek szerzője Verseghy.

Új ember VITKOVICS MIHÁLY, ki a *Megengesztelés* című darabja fordítását először 1809. ápril 26-án hallhatja előadatni. Kazinczyt értesítvén e nevezetes eseményről, a következő jelentésteljes nyilatkozatot fűzi tudósításához: «Ekkor hallám először stilusomat publice declamálni s büszkés felérzés járta szívemet. *Hátha még ösztönzőink volnának, hátha a köz-megdicsértetés fizetné ki munkáinkat*, mennyire lázasztaná föl lelki adományaimat a literaturánkra! De ezt hazánkban eddig nem várhattuk.» Ime az első magyar író, ki fájdalommal emlékezik arról, hogy még a közelismerés sem buzdíthatja a magyar író további munkásságra! Érzi az irodalmi élet azon hiányát, mely megöli az írói ambítiót! Kell-e ennél fényesebb bizonyíték arra, hogy az irodalmi élet hiánya mily hátrányos volt a fővárosi színészet műsorára? Valóban a mennyire sajnos az, hogy íróink közül csak néhányan vettek részt fordításaik által a fővárosi színi életben, viszont, éppen annyira dicséretes azon bár kezdetleges törekvés, melyel értelmesebb színészeink a hiányokon magok törekedtek segíteni. Vitkovicsot más fordítás, elég sajnosan, nem képviseli a műsoron.*

Színészeink következőleg vannak képviselve az 1807—15-iki műsoron.

ANDRÁD ELEK műveit (csupa eredetieket) már említettük. Az ő működésének súlypontja Erdélyre esik.

BENKE JÓZSEF-től a következő fordítások kerülnek színre: Önnön áldozat. — Egymást bosszantók. — La Peyrouse. — Templariusok. — Rolla halála. — Addig viszik a korsót a kútra, míg eltörik. — Okos és vizeszű. — Látogatás vagy magafitogtatás. — Abellino. — Ó és új világ. — Prókátorok. — Eredeti darabot csak egyet adnak tőle, Salamon fiatalsága címén.

* Az előadókra nézve megjegyzi V. «a játszókat kiket legrosszalóbb szemmel tartottam, igen-igen kevés hiba volt, hogy hiba nélkül nem játszották darabomat». Beismeri még azt, hogy e darabot nem francia eredetiből, hanem német átdolgozója Weissenthurm Johanna után fordította (Összes művei, népies kiadás 91—92. lap).

DERÉKY-től csak egy fordítás kerül színre: A két granatéros.

DÉRY ISTVÁN-tól négy fordítás van a műsoron: Asszonyi érdem. — Estvéli óra. — Livoniai asztalos. — Gyökeres orvoslás.

DÉRYNÉ-től (még mint Széppataki Rozáliától) két darab: A negyven esztendő férfiú, és a Régi rajzolat.

ERNYI MIHÁLY-tól: Attila (eredeti?). — Asztalos és még valaki. — Nagy atyafiság. — Szinját-zó akarátja ellen. — Igazság jutalma és a Ternő; (többi darabjait már előbb is adták).

KOTSI JÁNOS-tól (ki Erdélyben szerepelt): A helytelen szemérmetség. — Arany idő. — Galotti Emilia. — Égi háború. — Borostyánkoszorú.

KORONKA LAJOS-tól: Szerecseny leány.

LÁNG ÁDÁM JÁNOS-tól: Eduard Skóczyában. — Bankó czédula. — Természet leánya. B. Vasvári. — Frigyesi Elek. — Vak szerelem. — Jutzika. — Magyar herosok (eredeti). — Bánom, hogy megházasodtam. — Szerencsétlen házasság. — Aurora. — Zaid. — Verbuálás. — Gr. Baranyi György. — Örökös herczeg. — Vetélykedők. — Kisértet. — Gróf Benyovszky. — Tűz próbája. — Szép magyar asszony Bécsben. — Őszi nap. — Szabadítás éjféلكor. — Elszánt leány. — Vak szerelem. — Rókafogás. — Gyűrű I—II. részben.

MURÁNYI ZSIGMOND-tól mintegy 8 fordítás volt a műsoron: Hűség próbája. — Félig-meddig ittasok. — Leányi barátság. — Ezüst menyegző. — Karolo Karolini. — Zitáh Mani. — Házi doctor. — Jolántha.

WANDZA MIHÁLY-tól (erdélyi színésztől): Don Fernandó és Eugenia (eredeti).

A színtársulathoz közel állók közül Vidán kívül MÉREY SÁNDOR-nak (ki már az 1792—96-iki időszakban szerepel két eredeti darabbal, Tongorral, Szaboles vezérrel és nyolcz fordítással) öt színdarabja tartja fenn magát a műsoron. Mind fordítás. Ezek a Paróka. — Juliska. — Megbosszult) feleségrablás. — Haramiák. — Hármások.

Színészek és a színészethez közel állók nagy tevékenységet fejtenek ki a műsor körül, s ha Katonát is közéjük számítjuk, ki maga is színészkedett, így elmondhatjuk, hogy a műsor ⁸/₁₀-ed része az ő munkásságuknak eredménye.

Műveikkel szemben (melyek jobbára elvesztek) az originalitás kérdését a legnehezebb eldönteni, mert ők minden átdolgozást vagy megnemzetesítést eredeti számba vettek. Ezekben csak a név volt a legtöbbször magyar, a szellem megmaradt idegennek. De még a fordítás kérdését is bajos sokszor eldönteni. Vannak színművek, melyek két-három fordító nevén is szerepelnek, hihetőleg a későbbi

másoló, a javítás és igazítás jogán, magának kezdi vindikálni a fordítást. Az sem ritka dolog, hogy ugyanegy darabnak külön fordítója akad Erdélyben, külön Magyarországon. Midőn az erdélyi színtársulat Pestre jön és a kérdéses darabot előadja (színlapok híján), bajos eldönteni, vajjon a pesti vagy a kolozsvári fordítást vették-e az előadás alapjául? A kérdés eldöntése, aprólékoskodó pontosságig, nem érdemli meg a fáradságot, ha tekintetbe vesszük azt, hogy midőn a 30-as években a színtársulat Pestre jön, az egykorúak, mint Toldy Ferencz, Tóth Lőrincz, Pechata Károly egészen kétségbe vannak esve a darabok stilusa miatt. Az Akademiának külön bizottságot kell kiküldeni, hogy a műsor legtöbb darabját nyelvi tekintetben rostálja meg. Bizonyára még furesább eredményekre jutnak, ha az eredetiekkel hasonlítják össze a fordításokat.

Irodalmi kezdetleges viszonyaink mellett ezzel is meg kellett elégedni. Midőn Vidától az Erőszak és szerelem áldozatját adták először 1808-ban, Kulcsár így írt lapjában: «Minél ritkábbak az eredeti magyar darabok, annál nagyobb hazafiúi indulattal kérem nemzetünk tudósait, hogy a mesterség regulájához alkalmazott és a legjelesebb remek munkák példája szerint készült darabokkal a magyar játékszínt meggazdagítani kegyeskedjenek». Vajjon tehetett-e arról a magyar színjátszó társaság, hogy ama keresett «tudósok» sehogyan sem akartak előállni «remek munkáikkal?»

Kölcsény találó magyarázatát adta ennek a terméketlenségnek, midőn Döbrentey őt az erdélyi pályázat alkalmából színműírása ösztönözte. «Íróink közül senkit sem ismerek, ki ezen a pályán szerencsésen mehetne, s nincsen is tárgy s körülmény, mely a drámára hajlandóságot adjon valamelyiknek költőink közül».

Társadalmunk és irodalmi életünk gyermekkorát élte. Mind a kettőnek előbb fejlődni kellett, hogy íróink ne kész idegen drámából, hanem a magyar társas életből meríthessék benyomásaikat.

A műsor hiányosságát színészeink akkor kezdték legelőbb és a legérzékenyebben tapasztalni, midőn a Hacker szalában szabadabban mozoghattak.

Nagy baja volt a színészetnek, hogy az irodalom (könyvkiadók híján) nem igen szolgálhatta ügyöket. Nem volt magyar olvasó s nem is voltak könyvvevők. Vitkovits szerint, főakadálya a könyvek el nem adhatásának, hogy nem voltak magyar könyvtáraink. Az a néhány nem volt képes a magyar könyvek elkelését országsszerte

közvetíteni. Az egész hazában összesen 12 könyvtáros volt: Pesten 4 és Budán 1. Pozsonyban 4. Debreczenben 3. Azt hozta indítványba, hogy a megyei levéltáraknál vállaljon el valaki olyan «bizományos» állást és ez közvetítse az írók könyveit, mert minden kiadó csak a maga kiadványain óhajt túladni. Szerinte, ha minden megyében csak 10 világi és 5 pap venne könyvet, már az 780 példány eladását jelentené. Pedig, ha csak 500 példány kél el minden munkából, újra élődünk, újra élünk. Ha ez sem telik, akkor — jegyzi meg Vitkovits humorosan — «jó éjtszakát neked magadnak, magadból veszteted szerző Izrael». Pedig tény, hogy erre az 500-ra se lehetett számítani.

A pesti magyar színtársaság már 1809-ben egy életrevaló terven törte a fejét. Egy theatralis deputációt küldött az ország rendeihez. Vezetőjük Kulcsár István volt és a következő tervet adta elő: eredeti magyar játékdarabokat fognak kiadni oly szándékkal, hogy a költségen kívül megmaradt summa a magyar theatrum tökéletesítésére szolgáljon alapúl. Kezdetben két kötetre menő gyűjteményt terveztek, melyekben a theatromi gustust érdeklő értekezeten kívül 6 játék darab foglaltatnék. Előfizetési ára 4 frt. A hazafiságnak megengedik, hogy nagyobb áldozatot hozzon. Elismerésül (ez volt akkor a legnagyobb kecsegtetés) «az előfizetők nevei és adományai a könyv elébe kinyomatnak».

Kulcsár terve nem sült el, és sem a repertoire nem szaporodhatott nyomtatott színművekkel, (melyek, már a nyilvánosság kritikájától való félelem miatt is, jobbak akartak volna lenni, mint a kézirati művek, melyek gyarlóságát a jó játék itt-ott elfeledtette) sem a színházi alap egy nagyobb összeggel, melynek növelésére szívesen följánlották színműíróink írói tiszteletdíjakat.

Igy bukott el még keletkezésében minden jóra való terv a nagy közöny miatt. Pedig kétségtelen, hogy a nyomtatásban is megjelent színművek által nemcsak dráma-irodalmunk gyarapodhatik, de a vidéki színészetet is könnyebb volt volna jóra való színművekkel ellátni. A nyomtatott színműveken kényelmesebben javíthat a fejlődő irodalmi ízlés. De ezen kényszer folytán a legtöbb munka kéziratban maradt és nem mehetett át a kritika tisztító tüzén.*

* Ily cím alatt: *«Az erkölts Virágos Kertye v. a Nevezetesebb Német, Francia és Olasz Poeták Játékszín alá készített Munkáikból kiválogatott Gyűjtemény»* valami DOMAHIDY MENYHÁRT egy theatralis vállalatot kezdett 1813-ban.

Mennyivel szerencsésebb volt e tekintetben a német színészet, melynek az irodalom nemcsak egyes kiváló termékek közrebocsátása, hanem nagyobb gyűjtemények által is (minők: Sammlung der besten u. neuesten Schauspiele 1788—90. Deutsche Schaubühne 1791—1793. és 1817—18. Theater der Deutschen stb.) kiváló szolgálato-
kat tett.

A főváros magyar színészetének egy tekintetben határozott előnye volt az idegen fölött, az országos pártoltatás tökéletlenségei mellett. Míg a német színész, úgyszólván, szolgálja volt a közönségnek s mint előadó, eszköze a mulatás egyik nemének, addig a magyar színész társadalmi, sőt politikai tényezőnek tekintett. A színész-
kedés eszköze volt egy magasabb célnak, a nyelv- és nemzet-eszmének. Ezt szolgálta és nem a közönséget, s midőn hizelgett ízlésének, nem magáért, de ama magasabb célért tette. Valószínű, hogy egyesek utóbb a fővárosban, de főkép a vidéken, visszaélhettek ezen elő-
nyökkel, de színészetünk jellemvonásait nem lehet a kivételek viselt dolgaiból összeállítani. Ez a színjátszó társulat míg ilyen eszmékért küzdött, tudatában volt a reá bízott nagy föladatoknak. Déryné ebből az időből nem tud még panaszokkal előállani. Naplójából olyan tiszta derület mosolyog felénk, mintha a társulat
rózsa-ágyakon nyugodnék. Ha panaszra kél akkor, midőn a német színészet új csarnokát fölépítik, inkább azt fájlalja, hogy a német színészet idáig tudott fejlődni, mintsem azt, hogy a magyar színészet kemény bölcsőben nyugszik. Érezte ő nagyon jól, hogy ezt az állapotot amott a kedvező, emitt a kedvezőtlen társadalmi és iro-
dalmi viszonyok teremtték meg. A helyzet elviselésére elég erőt érez (mert ha nem érezne, a kétségbeesés hangján szólalt volna föl); nem remeg a küzdelemtől, de érzi, hogy nagy küzdeni-valójok lesz, míg azt elérhetik, a mit a német színészet elért. Ez a bizalom tartja bennök a lelket, ez a bizalom készíti a különválásra őket, ez a bizalom képesíti őket a helyzet kényszerűségének lemondásteljes elviselésére.

Egyben bizonyosak, hogy a nemzet magyarsága testestül, lel-

Az első kötetben egy vígjáték: *Vakon töltve* és egy Énekes Játék: *A vak kertész* volt tervezve. A vállalat azonban, mely az *Arabiai pór* és *Péter császár udvari öreg Kotsissa: La Peyrouse* cz. darabokat adta volt ki 1814-ben — megszűnt.

kestül mellettök van. Az 1809-iki theatrális deputatio kérése szerint «minden jó hazafi, ki érzi mily hathatós eszköz a theatrum a nemzeti character fentartására, arra meghivatik, hogy vagy most egyszerre egy bizonyos summát ajánlani vagy évenként segédelmet nyújtani méltóztasson». E bizalom megtermi a maga gyümölcsét. Beleznay Sámuel grófhhoz, ki már 1808-ban 2,000 frtot, Pethő Lászlóhoz és Vida Lászlóhoz, kik ugyanakkor 2,500 frtot adtak, 1809-ben Vida László újabb 200 frttal csatlakozik. 1810-ben az adakozás még nagyobb dimenziókat ölt:

Adonyi Mihály 200,	Jankovich M, 1000,
Andrássy J. 200,	Laczkovics Gy. 100,
Andrássy Ignác 100.	Márfy L. 300,
Baranyai Zs. 100,	Mérey G. 100,
Dvornikovics J. 200,	Mérey L. 200,
Fehérváry J. 100,	Muzslay István 100,
Glosnius D. 200,	Opra István 50,
Herczeg Sámuel 200,	Ottlik Dániel 200 frtot írnak alá.

E második társaság balsikerei, folytonos helyváltoztatásából folyó kényszerűsége végre a napi kérdések sorába iktatja egy állandó színház építésének elkerülhetetlen voltát. Jellemző a közhangulatra, hogy míg az új német színházat építették, sokan azon hitben éltek, hogy ez a magyar színészek számára készül.* Midőn 1812-ben beléköltözik egyes-egyedül a német színtársulat, a nagy tévedést nem kell külön documentálni. A magyar színészet ugyanakkor átköltözik a Hacker szállából a Rondellába, kényszerűségből, mert Hackernének csak házbér után mintegy 636 frt 40 krral tartoznak. A végleges eltávozás után a következő tartozásokat jelentették be Pestmegyénél. Trattner könyvkötő követelése 416 frt 42 kr. Veisz szappanyosé 869 frt 47 kr. Öltöző szobákért 450 frt. Az Actorok régibb és újabb bérhátraléka 1,768 forint. A subalternusok régibb és újabb bére fejében 316 frt. Muzsikások bére fejében 283 frt. Dlauhy lakatosnak 23 frt 57 kr. Görög nevű színésznek 38 frt 48 kr. Nagy Péter szabónak 12 frt 28 kr. Gertsich Kristóf kereskedőnek 83 frt 44 kr. Eberhardt kereskedőnek 56 frt jár ki. — Az

* Kulcsár sohsem beszél lapjában német színházról, hanem következetesen «Uj Theatrumról.» L. H. és K. T. 1808. I. 45. sz. II. 6. sz. és a Toldalékban. 1809. 11. sz. 81. lap.

összes tartozás 4,955 frt 6 kr volt és legnagyobb részében az első önállóság korából datálódik. Pestmegye 1817-ben ez összegből 3,003 frt 40 kr követelést (Hackernéét, a színészekét, a zenészekét és a subalternusokét) elvetvén, a még fennmaradt 1,951 frt 26 kr adósságra nézve azt határozta, hogy «azon summából, mely ezen megyebeli adakozásokból Mérey Sándor kezéhez összegyűlt, az insurrectionális pénztárból a társaságnak 1812-ben kölcsön adott 600 forint fizetessék vissza, a többi hitelezők pedig, fundus hijánossága miatt, kereseteikre nézve 52 percentum veszteséggel elégtítesenek ki».

Kétségtelen eme tartozásukból az, hogy a magyar színészet jövedelmei nem bírták el a házbért, a napi kiadásokat, a beruházások költségeit. E három együttvéve még egy magyarabb városban is, mint a minő akkor Pest volt, elég gondot adott volna még egy szervezettebb társaságnak is.

A Rondellában eleintén nem fizetnek házbért, de az átalakítás mégis sok pénzbe kerül, melyet a megyék adakozásai pótolnak. A Rondella 1814-ben magánember kezébe kerülvén, a társulat újra bérleti viszonyban lőn Neumayerrel. Be kellett Kulcsárnak látnia, hogy ily terhet sem ő, sem a társaság nem fognak elviselhetni. Ekkor indul meg a színházépítési terv nagyobb arányokban. Már az 1808—10. évi adakozásokat is egy állandó színház alapjára fordítják, most azonban, midőn a végső remény is eltűnik arra nézve, hogy a Rondellában megmaradhatnak, határozottabb alakot ölt a terv, és Pestmegye élére áll az állandó színház fölépítését célzó mozgalomnak.

A második magyar társaság tehát a saját nyomora árán tette az egész nemzet előtt evidens dologgá, hogy önálló játékszíni épület nélkül magyar színtársulat Pesten nem boldogulhat. Ennek a társaságnak köszönheti a magyar színészet a megyék részéről megindított anyagi támogatást, mely 1837-ben a nemzeti színház megnyitásával nyert betetőzést.

De még egy ennél is nagyobb eredményt tudott ez a társulat elérni. Azt az erkölcsi támogatást értjük, melyben a megyék részesültek. A támogatásért esedező színészet nem úgy jelenik meg az ország megyéinek színe előtt, mint komediás csapat, mely alalmazsnát kér, hanem mint «nemzeti színjátszó társulat,» mely *áldozatra buzdítja* a magyarságot. Nyomorában, elveszésében nem a saját egyéniségét, hanem a nemzeti érdeket helyezi előtérbe. Nem magáért tűr és esedezik, hanem azon ügyért, a melyért apostolos-

kodik. Valahányszor hozzájuk fordul, biztosan számíthat pártfogásukra. Pénzt gyűjtenek; fölírnak a nádorhoz; országgyűlési tárgygyá teszik az ügyet, szóval a színészet egy hatalmas dologra, a nemzeti közérület emelésére munkál közre. A megyék tudják, hogy a társaság csak csecsemő korát éli s mint ilyen pártolásra, gyámolításra szorúl; tudják, hogy a nemzeti nyelv pallérozásának egyik eszköze, s mint ilyen érdemes arra, hogy a hatalom ellenében megvédelmeztessék; tudják azt is, hogy a gyámolítás nem lehet kedves dolog a reactionaris kormány előtt, de éppen azért támogatják őt úgy, a mint azt a nagy távolság és az administratio nehézkessége lehetővé teszi.

A megyei átíratok kivonatai eléggé tanúsítják hazánk magyar érzelmű megyéinek őszinte lelkesedését. A baj csak az volt, hogy *e néhány megye nem tette az egész nemzetet, és a néhány adakozó nem adhatott együttvéve annyit össze, a mennyit magyar főuraink egyenként elpazaroltak külföldön az idegen művészet és sport szolgáltatában.*

E második színjátszó-társaság az említett három irányban határozott eredményeket ért el: megvetette a magyar színészet jó hírnevének alapját; bevonta a magyar íróvilágot tevékenységi körébe és új tehetségeknek tért nyújtott drámaírói tehetségeik kifejlesztésére, végül a nemzeti közérületre hatott s mint ilyen culturtörténeti jelentőségre tarthat számot.

Ennyi nemes ambitio kétségkívül roppant eredményeket hoz létre, ha a fővárosi tartózkodás állandó lehet; ha egy valóságos irodalmi élet áll szolgáltatásban; ha a fővárosi sajtó képes neveltetése hiányait alapos kritikákkal pótolni. Mind ettől elesett az 1815-iki kényszerű távozás folytán. Egy negyed század kellett arra, hogy viszonyaink idáig érjenek. Ez a századnegyed a magyar színészet tanulókora. A vidéki színészkedés iskolája, melyben sok gyakorlati ismeret mellett sok modorosságot is megszokott.*

---

* Lásd a színészek névsorát és a teljes műsort 1807—1814-ig a Függelékben.

A FŐVÁROS MAGYAR SZINÉSZETE

1819-től 1831-ig.

A székesfehérvári társulat átrándulása 1819-ben és 1820-ban. — Műsoruk. — Az udvar barátságos magatartása. — A német sajtó ellenszenves és barátságos nyilatkozatai. — Ellrich Ágoston: Die Ungarn, wie sie sind. — A negyedik magyar társulat Pesten. — Megtámadtatása és védelmeztetése. — «Kell-e a magyarnak Theatrom?» — Az 5—6—7—8-ik magyar társulat Pesten. — A 8-ik magyar társaság és a német színház bérlője. — Grimm mentegetődzése a Ht. T.-nál. — Az erdélyi nemzeti színjátszó társaság. — Eltávozás Erdélyből. — Az első operai előadások Pesten. — Hatásuk. — Fizetések. — A búcsúbeszéd hatása. — Eltávozásuk kényszere. — A társaság nyomora az utolsó hetekben. — Szétválásuk. — A tizedik magyar társaság az Arany hattyú vendéglőben. — A társaság elvei és céljai. — Közel állanak a felbomláshoz. — Átköltözés a Beleznay-kertbe. — Műsoruk 1828-ban. — Eredeti darabjaik. — A társaság további sorsa. — Szereplők a német színházban. — A társaság szervezete 1831-ben. — Műsoruk. — Hanyatlás. — Fáy véleménye e társaság felől. — Kirándulásaik. — A színészet három főkorszakának jellemzése. — A bukások okai. — Pest a huszas években. — E kísérletek eredménye. — Irodalom és színészet. — Döbrentei Külföldi Színjátékai. — Bajza Külföldi Játékszíne.

1815. után egész 1833-ig Pest magyar színészete nem tud jelentőségre s még kevésbé állandóságra vergődni. Magyarország fővárosa nem több, mint egyik átmeneti állomása a vándorló magyar színészetnek, s valljuk be, néha a magyar színészet nagyon is alacsony niveauun álló csoportjainak. Csak három kísérlet érdemel komolyabb figyelmet: 1. a székesfehérvári társulat átrándulása 1819—20-ban; 2. az erdélyi színtársulat operistáinak vállalkozása 1827-ben és 3. az 1828—31. évi kísérletezés előbb az Arany hattyú vendéglő termében, később a b. Podmanitzky Beleznay-kerti palotája színházában. Valamennyi bukással végződik, ha nem is azonnal, de hosszabb-rövidebb idő múlva mégis. Valamennyi társulatot az állandó helyiség nem léte, a fizetendő kárpótlási vagy bérleti díj, illetőleg a helyiség alkalmatlan volta, teszi tönkre. Mind addig, míg legalább ez a kérdés nem volt tisztába hozva, szó sem lehetett egy magyar társaság állandó megmaradásáról az ország fővárosában.

Székesfejérvár 1819-ben visszaszolgáltatta azon szívességet, melyet Pest magyar színészetének 1813—14-ből köszönhetett. Fejérmegye rendei 1818-ban * meghíván kebelökbe Balog István társulatát, a magyar színészet egy nevezetes töredékének biztosították ez által existenciáját. 1819-ben történt, hogy egy addig ismeretlen magyar írónak, Kisfaludy Károlynak hazafias szellemű drámáját, melyet kéziratból ismertek meg színészeink, roppant sikerrel adták elő Székesfejérvárott. Ennek a híre Pestre is elért. Gr. Brunswick Ferencz, ki akkor bérlője volt a német színháznak, hazafias érzelmétől, de meg az ujság ingerére alapított haszon reményétől is lelkesítette, meghívta e társulatot 18 előadásra át tartó vendégzereplésre.

Május 3-án adták elő *Atatárok Magyarországnban* című drámát a német színházban oly lelkesedés mellett, minőt a német színház még nem ért meg.** Ez első kirándulás alkalmával még csak Ilkát adják elő egyszer búcsúelőadásul, de a kísérlet elhatározó befolyást gyakorol Kisfaludy drámaírói pályájára. Ugyanekkor még egy ismeretlen drámai művet is bemutatnak színészeink, GOMBOS IMRE Esküvését (1819. jún. 14. először) és e rövid tartózkodásuk alatt kettőről győzik meg a nemzetet, először, hogy a magyar színészet nem züllött el 1815 után a vidéken, másodsor, hogy a magyar drámairodalom kifejlődésének egyik lényeges föltétele a színészet.

Az első vendégzereplés nagy sikere arra bírta Brunswicket, hogy a magyar színészeket az őszi idényen át ujabbán 12 előadásra szerződtesse. Szeptember 7-én, Kisfaludynak egy időközben hevenyészett darabjával, Stíbor vajdával kezdik meg előadásait. Ezt követi szept. 20-án a Hívség győzedelme és 24-én a Kérők. Rövid egy éven át tehát több eredeti darab keletkezett, mint az előtt egy-egy évtized alatt. Ha műsoruk eredeti és fordított darabjait egybevetjük, azonnal szembetűnhet, hogy ez utóbbiak még aránylag túlsúlyban vannak. Az arány 1819-ben a következő volt :

* L. A székes-fejérvári színészet című fejezetet, valamint a 392—393. lapot.

** Az előadásról maga a szerkesztő referált a *Pannonia* cz. német ujságban (gr. Festetich K. A.) s leplezetlenül szól azon — *bizalmatlanságról*, melylyel e vendégzereplés elé néztek! Sikerök oly határozott volt, hogy a legkonokabb kétkedőket is lefegyverezték. Az 1819. évi működésről v. ö. az illető lapban a 11, 13—22, 26, 46—49, 51—57, és 59. számokat.

Eredetiek :

Tatárok (V/3—VI/8).
 Esküvés (VI/14). (Budán.)
 Ilka (VI/16).

Fordítások :

Octavia (V/7—VI/12). (Másodszor
 Nap szüzei (V/10). Budán.)
 Rolla halála (V/14).
 Zrínyi Miklós (V/17).
 Indusok Angliában (V/21—V/31).
 Árulás és szerelemföltés (V/24).
 Sasszen Julius (V/25). (Budán.)
 Frigyesi Elek (V/28—VI/5) (2-szor
 A vétek (VI/1). Budán.)
 Temistokles (VI/4).
 XII. Károly (VI/11).

Ez arány már 1819. szeptember havában kedvezőbb lesz.

Eredetiek :

Stibor vajda (IX/7—X/8).
 István magy. első királya (IX/17).
 Hívség győzedelme (IX/20).
 Kérők (IX/24).
 Ilka (X/5).

Fordítások :

Genua és bosszú (IX/10).
 Pártosság dühe (IX/11) (Budán).
 Módi szeretők (IX/14).
 Béla futása
 Kastély az országútján } (IX/28).
 Két férj felesége (IX/30) (Budán).
 Tenger mellékiek (X/1).
 Montfaucon Johanna (X/11).
 Gróf Benyovszky (X/15).
 Zrínyi Miklós (X/19).

Az első ízben 3 eredetivel 11 fordítás, másodízben már 10 fordítással már 5 eredeti áll szemben.

A következő évben ismét Pesten látjuk a székesfejérvári színeket; Brunswick újabban 12 előadásra szerződötti őket. Már 1819-ben a szept.—októberi 12 előadást meg kellett még 3-al toldaniok. Ezúttal is 12 előadás helyett 14-et tartanak. Jellemző e társulat törekvésére, hogy e harmadik vendégszereplés alkalmával előadott eredeti színdarabjaik határozott túlsúlyban vannak a fordítások fölött. Az arány a következő :

Eredetiek :

Széchy M. (először V/2).
 Pártutók (először V/5).
 Kemény Simon (először V/8).

Fordítások :

Német lovagok Nizzában (V/9).
 Szerelem gyermeke (V/16).
 Sappho (V/19).

Eredetiek :

A gyilkos (először V/8).
 Bátori Mária (V/30).
 Mátyás király (VI/3).
 Stibor vajda (VI/7).
 Szittya magyarok (először VI/9).
 Magyar insurgensek (elősz. VI/12).
 Hórvilág (VI/14).

Fordítások :

Templariusok (V/23).
 Süketnéma (V/26).

E szerint 1820-ban 5 idegennel kétszer annyi eredeti áll szemben s az eredetiek közül 6 db premier! Mily fejlődés kovásza lehet ez a színtársulat, ha Pesten állandó tanyára talál!

A lelkesedés azonban csakhamar alábbszállott. Ha egy szerencsés véletlen közbe nem jön, tán szeptember havában meg sem hívják már a magyar színtársulatot.

A Wiener Zeitschrift pesti tudósítója a magyar társaság gyors eltávozását veszteségnek tartotta. E veszteség annál érezhetőbb szerinte, mert a közönség megkedvelte a magyar előadásokat, de meg elutazásuk is oly időre esik, midőn a német színház, *melynek előadásait két év óta úgylis kevéssé látogatták*, kezd unalmassá lenni. Ez az álmos unalmasság pedig rendesen jellemző sajátysága egy oly igazgatásnak, mely a végét járja — írja a levelező.

A magyar társaság vendégszerepeltetésének egyik főmotívuma közt tehát lehetetlen föl nem ismerni (e tudósítás alapján) azon anyagi gondokat, melyek Brunswick gr. vállaira nehezettek.

A tudósító azt az alkalmat, hogy 1821. évi szeptemberrel új bérlet kezdődik a német színházban, föl akarta használni egy oly czélra, mely a magyar társaságok jövőjét biztosítaná. Be kellene az ő véleménye szerint az új szerződésbe venni, hogy az új bérlő tartozzék egy magyar társulatot állandóan szerződteni. A közönség megkedvelte a magyar előadásokat. A német igazgató, ki hetenkint 10 előadásra van Pesten és Budán kötelezve, úgylis töméntelen középserű színi erőt tart jelenleg. Ha magyar társulatot szerződtenne, német társulatának kiválóbb tagjai jobban tanulhatnák meg szerepeiket, a magyar társaság pedig változatosságot hozna be a főváros színi életébe. Természetes vetélykedés támadna ez együttműködésből, melyből nem csak mind a két társulat, de a közönség is hasznot merítene.*

* W. Z. 1820. III. évn. 87. sz.

Ez az óhajítás nem talált pártolásra, mert 1820. szeptember havában csak is alkalmilag hívták meg a székesfejérvári társulatot 4 előadásra.

Az udvar kezdett a főváros magyarságának hízelegni. A Marczibányi-féle jutalomdíj kiosztásánál nem csak a nádor, hanem Ferdinánd trónörökös is megjelent. A nádor egy szép magyar beszédben buzdította az írókat további munkálkodásra. Midőn szeptember havában maga a király is eljött az őszi hadgyakorlatokra, a német színházi bérlő hízelegni akarván az udvarnak, meghívta a székesfejérvári szintársulatot vendégszereplésre. Színészeink szept. 27-én Mátyás királyt (Szentjóbítól), 28-án a Tatárokat adták elő. Erre az előadásra maga az udvar is elment. A nemzet a boldogság örömjében úszott, a jövő legszebb képét rajzolta maga elé, nem is sejtve, hogy a királyi érdeklődés ily hatalmas nyilvánulása éppen semmi hatással sem lesz a magyar színészet állandósítására a fővárosban.*

A «W. Z.» pesti levelezője így írt e nevezetes eseményről:

A drámai láthatár legnevezetesebb eseménye az volt, hogy a magyar színjátszók szerencsések valának a királyi pár, a királyi család és az összes királyi vendégek jelenlétében a Tatárokat előadhatni. A darab kezdeténél magyarul énekelték a Tartsd meg Isten-t . . . Miután azon enthusiasticus örömrivalgás, mely Ő Felségeik megjelenése alkalmával mindenkit magával ragadott, megszűnt, az egész előadás alatt a legmélyebb csend uralkodott, kivéve azon helyeknél, melyek hazaszeretetről, a király iránti hűségről szóltak (oly érzelmekről, melyek a magyar nemzetben gyökereznek). Ilyenkor a tetszésnek zajosan felzúgó viharja járta át az egész házat . . .**

Mily gyorsan párologott el az első lelkesedés, annak nem találjuk nagyobb bizonyítékát, mint hogy a magyar társaság még csak két darabot játszott: Zrínyi Miklóst és István magyarok első királyát.

Ezzel megszűnt vendégszereplésük.

Ha az 1819. és 1820-iki vendégszereplést egybevetjük, nem

* L. a Hasznos Multságok 1820. II. évf. 29, ezen versét: Ő Első Ferencz Ő cs. k. felségéhez, midőn szept. 28-án Pesten a Magy. Theatrumi Játéokra megjelenni méltóztatott.

** W. Z. 1820. IV. évn. 127. sz.

ugyan az előadott eredeti drámákra, hanem az előadás estéinek számára nézve, nagy különbséget találunk. Míg 1819-ben összesen 33, addig 1820-ban csak 18 estén át játszanak. Pedig mily hivatást teljesített színészetünk főleg Kísfaludy darabjainak népszerűvé tételök által! 1819-ben előadják tőle A tatárok Magyarországon (V/3—VI/8), Ilkát (VI/16—X/5), Stibor vajdát (IX/7—X/8), Hűség próbáját (IX/20), Kérőket (IX/24), és 1820-ban Széchy Máriát (V/2), Pártütőket (V/5), Kemény Simont (V/8), Gyilkost (V/8), Stibort (VI/7), A tatárok Magyarországon (IX/28). — Hogy minő sikert arattak előadásaik, azt egy külföldi német szem- és fültanú tudósítása után legjobban megítélhetjük.

Nem bókolkhatunk a német irodalomnak, még a hazainak sem azzal, hogy a jelen század első három évtizedében valami nagyon rokonszenves modorban foglalkozott volna a magyar társadalom és irodalom kérdéseivel. Itt-ott az erőszakolt nevetségessé-tétel nem egy példájával is találkozunk. Így a «Gemeinnütziger und erheiternder Kalender», mely 1820-ban Bécsben jelent meg, tendenciósus élcezeivel igyekezett nevetségessé tenni a magyarokat.

Többi közt azt a gyermekes adomát költi, hogy egy magyar theatromban a hold — bajszosan tünt föl a láthatáron, mire a publicum zajos tapsban tör ki és hangosan kiáltja a színre: bravó, hazánkfia!

Egy magyar embert kérdeznek karaktere felől. Azt felelé reá: nemes ember vagyok és phlegmatikus!

Ugyanaz a közkezen forgó füzetke nem átalította a magyarokat még nyelvtudatlansággal is vádolni.

A hazai német sajtó is sportot üzött a magyar-gyűlölet terjesztésével. Az Ofner Zeitung járt elől e dicstelen harcban. De embe-rére akadt a Hazai és külföldi Tudósítások «A—w» jegyű czikkírójában, ki kegyetlenül megmosta fejét a német firkásznak. «A magyar literatura becsmérőinek megczáfolása» című czikk érdekes adalékot képez a kor történetéhez. E polemiában nem csak a tisztességtudás, de a tudomány és a műveltség is a harc eredményét a magyarok javára döntötte el. Desewffy József gróf férfias felelete a Hasznos Mulatságok hasábjain az Ofner Zeitung melléklapjának (Gemeinnützige Blätter) ostoba rágalmaira méltóképen csatlakozik a polemiához.

Jellemző tények ezek arra, hogy a magyarság ügyét nem csak

külföldi, hanem hazai megtámadások ellenében is védelembe kellett vennünk.

Annál öröndetesebb dolognak látszik, hogy Ellrich Ágostnak 1831-ben ily cím alatt megjelent munkája: *Die Ungarn, wie sind*, mely bár nem egy tekintetben szintén hamisított képét adja akkori viszonyainknak, mégis egy kérdésben a legnagyobb elismerés hangján szólal meg. Ez a magyar színészetet illeti. Dicsérő megemlékezése annál jobban eshetik, mert a magyar színészet akkori állapotában, nem egy oka lehetett a magyar színészetet is gúny tárgyává tenni, mint ezt a hazai egyéb viszonyokkal szemben megtenni nem is vonakodott.

Abban az időben járhatott Pesten, midőn a székesfejérvári társaság néha-néha Pestre is átrándult s előadásaival általános megelégedést keltett — tehát 1819—20-ig terjedő időben. Megemlékezik a magyarországi játékszínekről, nem mintha azok a *nemzeti* műveltség hőmérői volnának, hanem azért, mert a játékszín nálunk ép oly szükségessé vált, mint más európai művelt nemzeteknél. De tévednek, kik azt hiszik, hogy a színjátékosok magyarok és a drámák magyar nyelven adatnak elő. Ez nincs úgy, mert a fővárosban és vidéken egyaránt német operák és drámák adatnak német színjátékosok által. Vannak ugyan magyar színésztársaságok is, számra nézve mintegy 15-en (Kulcsár csak ötről tud 1822-ben), de ezek a vidéken kóborolnak és nélkülözéseknek vannak kitéve. Azon kívánsága minden magyarnak, hogy az ország fővárosában magyar játékszín legyen, eddig csak *pium desiderium*!

Ellrich úgy látszik többször megfordulhatott hazánkban, mert oly magyar színészekről is emlékezik, kiket még a Rondellából ismer és újabban azon társulatról, melyet a nagy játékszínben (a német színházat érti) látott játszani. Ez előadásokat olyanoknak mondja, melyeket *bátran mer a híres német színészek előadásai mellé helyezni*. Nem emlékszik, hogy Kotzebue Octaviájában jobb Antoniust, jobb Octaviát és Sapphoban jobb Sapphót látott volna. A kérdéses színésznőt Crelinger asszonyhoz hasonlítja, ki nem lehetett más (bár ő nevét elfeledte) mint Kántorné, kinek Sapphójáról maga Déryné is a föltétlen elismerés hangján emlékezik meg Naplójában. Soha oly tökéletes, oly elragadó jelenetet nem látott, mint a 4-ik felvonásban, midőn Octavia visszatér testvéréhez. Soha oly szépen nem hallotta Sappho versét szavaltatni; és a Melitához intézett ez a kifejezés:

Hamis vipera, csípni én is tudok,
páratlanúl volt elmondva.

Arról is megemlékezik Ellrich, hogy a társaságnak az idegen darabokon fölül eredeti színdarabjaik is voltak, melyeket az igazi magyarok, kiváltképen pedig az ifjúság, a legnagyobb lelkesedéssel fogadott.

Érdekese írja le azt a megható jelenetet, melyet a Tatárok Magyarországon című darab előadásakor látott. Az ifjúság fel akarta vinni a színpadra Kisfaludyt, hogy a közönségnek megmutassa a költőt. Csak nagy nehezen kerülhette el e veszedelmes megtiszteltetést. A munka többi részében inkább a német színészettel foglalkozik, a mi bennünket kevésbé érdekelhet. De az a hang, melyen rólok szól, csak ismételt bizonyítéka annak, hogy a magyar színészet a 20-as évek elején olyan volt, mely még azokat is elismerő nyilatkozatokra kényszerítette, kik egyébiránt hazai állapotaikról nem a legkedvezőbben vélekedtek.

Nem lesz érdektelen megismerni egy másik tudósító véleményét is, melyet a Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur und Theater című folyóiratban találtunk följegyezve a székesfejérvári társulat szept. és okt. vendégszerepléséről.*

* 1819. szept. és okt. havában a kiváló és magát mindinkább képző és tökéletesítő székesfejérvári m. sz. társaság Pesten 13 és Budán 2 előadást tartott a m. nemzeti játékszín minden barátjának nagy örömére. (Jegyzetben ez áll: Valóban csodálni lehet, hogy ezen társulat némely tagjai a német nyelv és zene ismerete nélkül, mily sokra vitték előadás és ének dolgában. A legtöbbet magoknak és a természetnek köszönhetnek. Mindamellett be kell vallania a recensensnek, hogy a komoly magyarok sokkal szerencsésebbek a néző- és szomorú-, mint a vígjátékokban, és hogy a magyar operák, nem tekintve a sonorus 's különösen a női ajkáról olaszos kedvességgel hangzó magyar éneket az ismerő előtt sok kívánnivalót hagynak hátra; azt is be kell vallani, hogy több magyar színész, mint színésznő tünteti ki magát.) A legtöbb előadást tetszés kísérte, de nem mindegyik volt sűrűn látogatva. A következő darabokat adták:

Szept. 17-én Pesten Stibor vajdát, magy. eredeti sz. játékot. Mednyánszky Alajos egyik elbeszélése után 4 felvonásban KISFALUDY KÁROLY-tól. E talpraesett drámája a termékeny és még fiatal dráma-költőnek, K.-nak, nyomtatásban is megjelent Trattnernél. Az előadás teli ház előtt folyt le. A darab tárgya a történethez hiven van tartva. Stibor vajda I. Zsigmond

A legközelebbi magyar társaság, mely Pesten játszik, az 1822-ben itt szereplő Kilényi Dávid társasága. Ez volna tehát a *negyedik magyar szintársulat* Pesten.

idejében Lengyelországból jött Magyarországra. Bátorsága, gazdagsága és kegyetlenkedései híressé teszik. A darab Beczko várában játszik, mely nevét hasonnevű bohóczától nyerte. A költő jellemeit szépen és sikerülten rajzolja, a szenvedélyek fokról fokra növekednek, az epizódok és színezés pompásak. Túlság és kegyetlenség szolgálai és alattvalói iránt, ezek Stibor jellemének fővonásai. Neje kedélye hasonlóképen elvadult 's maga ösztökéli férjét a gonoszságra. Ártatlan és finom érzésű ellenben Stibor fia, Renold, a ki egyik, atyja által ártatlanul megölt szolgájának, Gundának, leányát ábrándosan szereti. Beczkót a költő pompásan rajzolja. Nagyszerű gondolatokat és sententiákat ad szájába.

Az előadás sok tetszésben részesült, ámbár, — a mit azonnal el kell ismernünk, hogy a színészek mind sok jóakaratot mutattak és sok szorgalmat fordítottak is reá — a szakértők észrevehették, hogy egynémelyikök a cselekvő személyek jellemeit, a szenvedélyek fokozását nem mindig találta el jól és az arcjáték sem volt mindig helyes. Némely színésznek és színésznőnek nagyon is ajánlandó az arcjáték tanulmánya. Stibor (*Nagy*), Dobrochna (*Murányiné*), Renold (*Kőszeghi*), Beczkó (*Éder*; ő ezen nehéz szerepet meglehetősen jól adta 's csak a felfogásban tévedt néha, midőn ok nélkül komikus alakot csinált belőle), Gunda (*Baloghné*), Demeter (*Horváth*), Máté (*ifj. Nagy*). A férfi szerepek jobb kezekben voltak, mint a nőiek; ezek részéről néhány balfogás föltűnt.

Szept. 17-én (Pesten), *István, Magyarok első kirdlya*. (Stefan I. König der Ungern). Teli ház előtt nagy precisióval adatott és enthusiasmmussal fogadtatott. Minden színész kitüntette magát e jól kidolgozott hazai drámában.

Szept. 20-án (Pesten) *A hívseg győzedelme* (der Sieg der Treue) magyar eredeti dráma. Referens látta ezen I. Mátyás idejében játszó, jól kidolgozott színművet, a melyben félreismerhetetlen romantikus lendület van, igen jól előadatni, és így aláírja azon lelkesült tetszést, melylyel a játék végén az előadókat jutalmazták. Az előadás kétségkívül a társulat legjobbjai közé tartozik és fényes bizonyítéka volt a tökély felé való folytonos törekedéseiknek; nem csak a nagy közönség, hanem a szakértők tapsainak kinyerése érdekéből is. A szerepek jól voltak kiosztva. *Kőszeghi* (I. Mátyás), *Horváth* (Zápolya Imre), *Nagy* (Vitéz), *Komlóssy* (Rozgonyi), *Éder* (Ország de Guth) *Murányi* (István vajda), *Kántorné* (kétségkívül egyike a legjobb m. színésznőknek, a ki a német nyelvben is annyira járatos, hogy német szerepekben

A Hazai és külföldi Tudósítások szerint augusztus elejével jöttek volna ide és a Hacker-féle szalában folytatták játékaikat. A társaság csupa fiatal erőkből állott, kikről még Kulcsár sokat elnéző

is fölléphetne) (Mária), és *Balogné* (Anna), *Szalay* (Berengi), *ifj. Nagy* (Veres), *Bányai* (László), *Demény* (Bogdán). A díszlet és a garderobe illő volt, a költséget nem kímélték. Az előadás alatt azon helyek, melyek a magyarok hűségére királyuk iránt és a magyar hazafiságra vonatkoztak, a közönség részéről enthusiaszmussal tapsoltattak meg.

Szept. 24. A kérők (Die Brautwerber) magyar eredeti vígjáték K. K.-tól. A költő, ki a magyar szomorú- és nézőjátékokban szerencsés kísérleteket tett, a magyar vígjátékban is jól megállta helyét. A kómikum határait jól megfigyelte, személyeinek jellemei jól vannak keresztül vive, tréfái finomak és szellemesek. Munkálja még minél gyakrabban a magyar vígjátéknak ugaron hagyott talaját. Kérői megérdemlik, valamint drámai műzsájának egyéb termékei is, hogy német nyelvre fordíttassanak. A recensens meggyőződése szerint, a német színpadokon is szerencsét csinálna velők. Az előadás nagyon jól sikerült. Az előadók jól fogták föl szerepeiket és mesterileg adták elő. *Éder* (a társaság legjobb kómikusa), *Demény* és *Komlóssy* urak, *Kántorné* és *Balogné* bár a legjobban kitüntették is magokat, végül mégis «*Mind*» hivattak és zajos tapsokkal jutalmaztattak. A költő érdemét is elismerték. Az egész parterreről, minden páholyból és a karzatról egyhangú *Vivat Kisfaludy* tört elő.

(10. szám.)

Szept. 28. Pesten, Béla futása (Béla's Flucht) KOTZEBUE nézőjátéka, ford. CSERY PÉTER. Az előadás egészben sikerült, főleg *Kántorné* játszott mesterileg, egészen a költő felfogásához híven.

Szept. 30. Budán Két férj felesége (Die Gattin zweyer Männer) pompásan adatott. *Kántorné*, *Móritz* és a gróf felesége, egészen kimerítette jól betanult szerepét, és sajátos helyzetében arcjátékával nagyon jól fejezte ki viharos és egymást keresztező érzelmeit. *Éder* az invalidust kómikus jókedvvel és finomsággal adta. *Komlóssy*, *Móritz*nak félénken bátor magavisetét és ravasz vakmerőségét a testvérgyilkosság kivitelénél teljesen drámailag adta elő. *Nagyné* (Julius) bár érzéssel játszott, szavalatában sok hiányt mutatott. Végül «*Mind*» előhivattak.

Október 1. (Pesten) A tengermelleykiek (Die Küstenbewohner) ZSCHOCKE-tól 4 felv. Ez unalmas darab választását nem lehet helyeselni, de a jó előadás tetszést érdemelt. *Köszeghy* úr (kinek megnyerő testalkata, csengő hangja és szellemes ábrázolatja nagy előnyére vannak) *Hyacinthot* mesterileg adta. Mellette *Éder* mint matróz a legelőnyösebben tűnt ki. *Nagy* (a

lapja is legnagyobb dicséretül csak azt tudja fölhozni, hogy *idővel jó tagok fognak belőlök válni.*

Hogy milyen volt ez a társaság, arról fogalmat alkothatunk

kormányzót), *Demény* (idősb Rookot), *Bányai* (Rook Ferenczet), *Komlóssy* (udvarmester) semmi kívánnivalót sem hagytak fenn. Hamilkár báró szerepét ellenben Komlóssy jobban adta volna, mint a más szakmákban jól játszó *Farkas. Balogné* mint Rozina kevés szenvedéllyel játszott.

Október 5. (Pesten) *Ilka* m. eredeti nézőj. K. K.-tól. E csak részben sikerült és már előbb nyomtatásban megjelent dráma, kevés néző előtt nagyon jól adatott.

Október 12. (Pesten) *Montfaucon Johanna.* Ezen szépészeti hibáktól hemzsegő, és az érzékenyebb lelkek előtt visszatetsző drámának előadását sikerültnek lehet mondani. *Kántorné* (Johanna), *Farkas* (Estavajel Albert), *Éder* (Eginhardt), *Komlóssy* (Dorbonay), *Horváth* (Monténach), *Kőszeghy* (Fülöp), ifj. *Nagy* (Guntrám) mesterileg játszottak, de a többi játszó is eleget tett szerepének. *Éder* kiválóképen találó mimikája és dikciója által tűnt ki. A costumere azonban ezúttal sem voltak kiváló tekintettel. Főleg Nagy öltözeke sértette a jó ízlést. Úgy látszik, hogy a m. színjátszó társaság a historialag is való costume studiumában (kivéve a magyarokat) hátra van, és azért vagy vét egészben ellene, vagy visszatetsző túlzásokba esik.

Okt. 15. Pesten Benyovszky, KOTZEBUE után, sok tetszés mellett adattott elő.

Okt. 19. Pesten a m. j. társaság utoljára játszotta zajos tetszés mellett, (mely a darab közben úgy, mint az előadás végén is ismétlődött): *Zrínyi Miklós halálát* KÖRNER után, változtatásokkal SZEMSL-től (? tán SZEMERÉ-t érti?). *Horváth* adta Zrínyit, a m. Leonidást s mindjárt kiléptekor zajos tapsokkal fogadták. *Nagy* (Soliman), *Farkas* (Juranits), *Kőszeghy* (Ujlaki) mesterileg játszottak. *Kántorné* (Zr. neje), *Nagyne* (leánya) bár jól játszottak, a magyar hallgatóságot nem ragadták annyira csodálkozásra, mint ez KÖRNER eredetijének előadásakor Pesten és Bécsben történni szokott, mert a német költő kevesebb életet és hősiességet juttatott ezeknek osztályrészü, mint az a magyar nőnek megfelel. A magyar megszokta, hogy tragoediáiban és romanticus nézőjátékaiban nem csak a férfiak, hanem az asszonyok és leányok is hőstetteket visznek véghez, a miért KISFALUDY női hősei (ki a magyar caractert jobban eltalálta) általánosb tetszést szoktak aratni. Éder egy valódi szónoki művészettel elmondott epilogban, (melyet, mint a rec. biztos forrásból tudja, Kulcsár István, a m. nemz. ujság a Hazai és Külf. Tudósítások kiadója, s izléssel bíró magyar író írt) vett érzékeny búcsút a

magunknak Prepelitzay Sámuelnek a Tud. Gyűjtemény ez évi XI. kötetében megjelent és munkánk más helyén méltatott cikkéből.*

A társaság viszonyai időközben kedvezőbbé alakulhattak, mert nyoma van annak, hogy Déryné november havában itt vendégszerpelt Kilényinél, de addig nem sok becsületet szerezhettek a magyar színészetnek minden buzgalmok daczára. Prepelitzay cikkének erőyes hangja legalább ezt sejteti velünk.

Színészeink nem maradtak még sem védelem nélkül, mert a Hasznos Mulatságok egyik munkatársa: Kajdacs Kajdacs Teréz pártjokra állott. «Kötelességemnek ismerem — írja szerényen — a mennyire nememtől járó tudományomtól telhetik a gúnyolódó, méltatlankodó hazafinak megfelelni.»

Megtámadja először is Prepelitzaynak a cikkírónak azon állítását, hogy a magát *színjátszó társaságnak* nevező eme pesti társaság

magyar közönségtől. A rec. kötelességének ismeri ezen szép és erőtetjes epilopot, hű német fordításban közölni s maga is kívánja a benne kifejezett óhaj mielőbbi teljesülését, hogy Pesten egy állandó magyar színház alapíttassék. — y. (Wiener Zeitschrift 1820. I. negyed 10. és 12. sz.) Vorstellungen der m. St. Schausp. G. in d. st. Theater. (Von einem Reisenden, der den meisten derselben beywohnte.)

Hó és nap	Almanach szerint (a német színházi)	a Wiener Zeitschrift szerint
IX/7	Stibor vajda	Stibor vajda
10	Genua u. Rache	—
11	Pártdüh (Budán)	—
14	Módi szeretők	—
17	István	István
20	Sieg der Treue	A hívség győzedelme
24	A kérők	A kérők
28	Béla futása (és Kastély az országútján)	Béla futása
30	Két férj felesége (Budán)	Két férj felesége (Budán)
X/1	Bis auf den Meeresgrund	A tenger mellékiek (Küstenbew.)
5	Ilka	Ilka
8	Stibor	—
12	Montfaucon Johanna	Montfaucon Johanna
15	Benyovszky gróf	Benyovszky gróf
19	—	Zrínyi Miklós halála

* L. a Hasznos Mulatságok 1822. évi II. 43. számát is.

nem felelt meg a közönség várakozásának. Ez a társaság tán a pesti német színjátszókkal összehasonlítva, nem tetszhetik a pesti közönségnek, de viszont, ha bizonytalan sorsát tekintjük, csodálni lehetne, hogy 30 évi vándorlás, nélkülözés mellett ennyire is vihette. Nem lehet az ily társaságokat azzal vádolni, hogy miért nem adnak operákat s miért nincs nagyobb személyzetök. «A ki ezt kérdi, az nem érti szoros környúlállásait a társaságnak,» mely szűk jövedelméből alig juttathat a kiadásokon túl valamit is a játszó személyeknek! Hogyan lehetne tehát még nagyobb személyzetet szerződtetni! Aztán hol játszának ez, midőn nincsen játszósín, melyen bármiféle darabot elő lehetne adni?!

A Tud. Gyűjt. czikkírója szerinte furcsaságot cselekszik, midőn arról beszél, hogy mindennemű társakat kelljen a játszósínre választani, holott azt kell vala megvitatnia, mily tőkéből fizesse a társaság játszószemélyeit és minő alapból kapjanak nyugdíjat? A jelen körülmények között azokkal kell a társaságnak beérnie, a kik oly csekély hónapi bér mellett fölálldozzák magokat a nemzetért.

Kár volt szintén megtámadnia azon beszédet, a melylyel 1822. aug. 18-án színészeink megnyitották előadásaik sorozatát. Szándékosan látja ezt oly botrányosnak, mert valószínűleg az előszó szépségeit félfüllel hallgatta s «csak az maradt meg emlékezetében, mely darabosabban üte meg fülét.»

Kétségbevonja azt is, hogy az előszó «egy szerfelett botránykozató s minden hitelt felülmúló balgatagságokból egybeszerkesztett lett volna» — hiszen ez a társaság más mívelt helyeken is, sőt a fővárosban is többször megfordult s embereket tanult ismerni, s így, miután a józan ész meg van a magyarokban is, e tapasztalás által az ő elméjük is élesedett. «Sőt a mi városunkban létekor (a levél Pécsről van keltezve) várásunkon fölül a meglegeedésig gyönyörködtetett minket s most minden jobb izléssel bíró lakos velem együtt óhajtja hozzánk tértöket».

Különösen védelmébe veszi a társaság műsorát a «neveletlen úr» ellenében, «mert a theatromi látományok csak mulatságképen tekintetnek és a mindennapi dolgoknak elmei előadása is oly talentumoknak műve, hogy azoknak íróihoz nehezen mérkőzhetik Ő keme!»

E helytelen álláspontból kiindulva, például hozza föl, hogy a *Pisзли-Puszlit* Bécsben 9-szer adták egymás után és mégis gyönyör-

rel vették. «Gyönyörködtetni is kell — írja — a játéknak néha és a nézőket mulattatni. Ha a pesti játszó társaság nem ily neveléses játékokat ad elő, majd nem fog nézője lenni, törekedése füstbe megy és borongó napja is örökre elhunyt».

Anniban igaza volt a levél írójának, hogy ha a «Gúnyoló úr» azt akarja, hogy a játékszín az erkölcs, udvariasság és nyelv iskolája legyen, nem kell azt a nemzet előtt mocskolni és tőle a közönséget elidegeníteni. Jobb lenne, ha az író egy oly javaslattal állana elő, «melyen valahára már mint mozdulhatlan fundamentumon, állandóul futhatná a m. n. játszó társaság is pályáját».

Sajnálunk kell azonban, hogy a levél írója nem részletezi az ő saját tervét, mely által nem csak kész játékszínt tudna «előmutatni», hanem pénz is teremteni, a melylyel a társaság tagjait a mostaninál tisztességesebben lehetne fizetni.

A levél két dolgot bizonyít, 1. hogy színészetünk a vidéken tényleg kielégítette az akkori ú. n. művelt közönség igényeit; 2. hogy a közönség ízlése oly nívóan állott ugyanott, mely a magyar dráma kifejlődésére nem volt alkalmas.

Fáy András a Felső-Magyarországi Minervához 1825-ben intézett egyik pesti levelében azt írja, hogy fővárosunk színésze «Bécsről varr hímet». Úgy látszik, hogy a bécsi színpad nemcsak a német, hanem a magyar színészetet is annyira befolyásolta, a közönség ízlését oly ferde irányokba terelte, hogy még a Pizli-Puszli-féle daraboknak is védőjök akadt. Kajdacs Teréz levele oly érdekes kortörténeti szempontból, hogy érdemesnek, sőt szükségesnek tartottuk vele részletesebben foglalkozni.

Nincs biztos nyoma annak, hogy a Kilényi társulata mikor és hogyan távozott el Pestről. Erkölcsi sikeréhez (legalább novemberig) alapos gyanú fér; anyagi eredményeit pedig abból ítélhetjük meg, hogy a Hacker-féle teremben még a második magyar színjátszó társaság gárdája sem tudott boldogulni; annál kevésbé egy annál gyengébb vándorcsapat.

A magyar színészet eme bizonytalan volta komoly aggodalmakat keltett az érdeklődők körében.

A Hasznos Mulatságok 1822-ik évi folyamában Kulcsár István ezt a kérdést hozta napirendre: Kell-e a magyarnak Theatrom? * Volt oka ezt vizsgálata tárgyává tenni, mert a pesti társaságok sze-

* II. félv., 10. szám.

rencsétlen kísérletezései valóban nem felelhetek meg a nemzet méltóságának. A régi magyar színjátszó társaság szétforgácsolódását tekintve, aggodalmasan kérdi, vajjon miért nem állandósíthatja magát egy magyarországi társaság sem? Szerinte ez vagy annyit jelent, hogy nem kell a magyarnak játékszín, és így el akar zárkózni a nyugoti művelt nemzetek civilizációjától, vagy annyit, hogy kellene ugyan, de nincs emberünk, ki ez eszmét felkarolná és a theatrom szükséges voltát az egész nemzettel megértetné. Erre az utóbbi feladatra akar vállalkozni rövidke cikkében. A mit társadalmi úton még mindig oly nehéz elérni: az előítéletek leküzdését, azt ő kis lapja segítségével irodalmi úton akarja kivívni és egész bátran hirdeti: *A magyarnak kell theatrom.*

Európa minden nemzete közönséges mulatságokra a th. játékokat választotta ki, illendő, hogy a magyar is, mely egyébiránt megkedvelte az európai szokásokat, ezen «csinosodás útján versenyt fusson» a többi nemzetekkel. A th. darabok a nyelv csinosodását fogják elősegíteni. Az «elmés és tudós» férfiak által írott darabok általánossá fogják tenni a közönséges élet finomabb szokásait és a művelt nemzetek «diszesebb életrendjét». Nevelni fogják a tanulatlan, közrendű embereket, sőt általok újra éled és megerősödik majd a nemes érzés is.

Ha pedig az egyes személyek «önnön tökéletesítésökön szorgalmasan dolgoztak», méltó dolog leszen, hogy a magyar nemzet nagyjai és az ország atyái, valamint a törvényhatóságok *teljes buzgósággal azon legyenek, hogy a nemzet ezen kellemetes módon neveltessék és tökéletesíttessék*».

Ez a vélemény meggyőzhet az iránt, hogy a húszas évek magyar színészete, egyes kivételektől eltekintve még sem állott oly magas fokon, mint azt az általa képviselt elv érdeke megkívánta. A színészet szétforgácsolódása folytán jutott minden társasághoz egy-egy kitünőség, mint Dérnyné, Kántorné. Jó rutinírozott színészek a régi gárdából, mint Murányi, Horváth, Kőszeghy, Balog, Láng. A jobb társaságok a vidéken szerepeltek: Székesfejervárott, Miskolczon, Nagyváradon, Debreczenben és Kolozsvárott; — a fővárosba, hol a legnehezebb volt egy nagy társulatnak existálni, bizonyára csak egyes töredékek juthattak el, kikben több volt a lelkesedés, mint a tanulmány. Az ilyenek bukása aztán elvette a kedvét még a lelkesebb vándorcsapatoknak is a pesti szerepléstől.

1824-ben az *ötödik* magyar társaságot találjuk Pesten. Nem kóborló vándorcsapat ez, hanem a székesfejérvári színház rendezett társasága. Csak néhány előadásra rándulnak át május 10-én s miután a nyári idény rendesen egyhangú a német színházban, de meg éppen ez évben nagy zavarok állottak be a német színház személyzetében, a magyar társaság tetszést aratott. Kemény Simon előadását József nádor és Mária Dorottya főhercegnő is végig hallgatta.*

1825-ben a *hatodik* magyar társaság játszott négy estén át Pesten a német színházban, előadván *Bátori Máriát* (IX/1), a *Mombelli grófokat* (IX/4), *A templariusokat* (IX/5) és november 24-én *A hét magyar vezért*. Ama három előadást a Pozsonyba készülő «válogatott» magyar társaság tartotta, eme negyediket az onnan visszatérő kis csapat.

Kulcsár lapja úgy emlékezik meg röviden e társulatról,** mint a mely Budán kétszer és Pesten egyszer játszott. Ez utóbbi helyen «olly szerentsés kedvezéssel, hogy a játékszínnek minden osztályai és a lózsik is tele voltak». A Budán előadott darabok közül csak *Kemény Simon* van megemlítve (XI/25).

Mennyit lendíthettek a magyar színészet megkedveltetésén? nem sejtethjük. Kulcsár magasztalólag szól rólok,

A következő évben ismét egy magyar társulat játszik a német színházban. Ez a *hetedik társulat* Pesten csak két előadást tartott: *Béla futását* (IX/11) és *Bocskai Istvánt* (IX/14).

E társaság működésének központja tulajdonképen Buda volt. Igazgatójok Czelesztin, ki a pozsonyi tömeges vendégszereplés fiascója folytán szétrebbent színjátszók nagy számából egy csapatot zászlója alá szegődtetett és azokkal bevándorolta az országot. Budára jövetelök (július vége) előtt Kecskeméten játszanak. Július 31-én pedig *Hamlettel* kezdik meg néhány előadásra tervelt szerepléseket. Ez a *hetedik* kísérletezés csak két okból fontos, és pedig először: mert ők mutatják be első ízben a *Béla futása* cz. «legelső nemzeti operát»

* W. Z. 1824. II. 74. és IV. 132. sz. A H. és K. Tud. (1824. I. 36. sz.) szerint, május 10-én kezdik meg előadásaikat. «Talán nem sokára el jön az idő, hogy a Nemzet önnön maga, nemes érzésétől folgerjesztetvén a már régen építő kezeket váró házhelyre diszes theatromot fog állítatni s így a Magyar Thaliát tulajdon templomában fölavatni.»

** 1825. II. f. 44. sz.

Budán augusztus 4-én és aztán szept. 11-én pedig «a városi nagy theatrumban» Pesten.¹ Nem csak a budai előadásokon volt mind a három izben nagy közönség, hanem a pestiben is. Kulcsár lapja ezt írta a pesti előadásról «*a mi különben nagy ritkaság, ama tágas játékszínnek minden osztályai meg voltak nézőkkel rakva annyira, hogy ebből méltán lehetne reményleni, hogy Pesten tsakugyan idővel is a Nemzeti Játékszínnek sok kedvelői és pártfogói lennének.*» (!)

A második említésre méltó esemény: *Hamlet* előadása volt július 31-én, melyet 12 év előtt (1814. IX/23) adtak elő utoljára Pesten. Czelesztin Hamletjéről a magasztalás áradozó hangján írt a magyar ujság: «mind testi mozdulataiban, mind beszédének hangjaiban oly tökéletességet mutatott, hogy ötet a Németországból idejött leghíresebb művészekkel egy arányba helyeztetni senki sem kételkedett.² Merész állítás, ha meggondoljuk, hogy 1826-ban vendégszerepeltek a pesti német színpadon Fichtner és Anschütz. A Hazai tudósítások magasztalását pedig épenséggel nem tudjuk összhangzásba hozni azzal a határozott fiasóval, melyet Czelesztin Budán 1835-ben, mint *Hamlet* aratott.³ — E társaság kiválóbb tagjai az igazgatón kívül *Székely*, *Székelyné* és *Fülöpné* voltak. Az említett darabokon kívül adták az elmaradhatatlan *Bátori Máriát*, továbbá *Kemény Simont*. Budán összesen 15 darabot adtak elő. Előadásait szept. 17-én fejezik be, s magok után «jó hírt s kedves emlékezetet» hagytak.

A «Miskolczi Társaság» úgy látszik nagyon kellemes emlékekkel távozhatott el a fővárosból, mert a következő évben mint Borsod Vármegyei Magyar Társaság, június hó közepe táján ismét Budán van és Gombos *Esküvésével* kezdi meg előadásait. A megnyitó előadás azonban nem ütött ki a legfényesebben, mert a «Lózsikat tartó uraságok ezen nap helyeiket meg nem tartották». A társaság pedig egy kitünőséggel, Kántornéval szaporodott meg. Előadásai köz-

¹ Ennek emlékét őrzi meg a következő füzet: *Béla Futása Énekei*, Leg-első Nemzeti Opera adatott elő Budán a Város Játék-színébe 1326-dikban Augustus 4-ik, 7-ik és 17-dik napjain a Borsod Megyei Nemzeti Játsszó Társaság által. Nyom. Landerer Anna betűivel 1827.

² H. és Külf. Tud. 1826. II. 19. sz. V. ö. u. o. a 10, 17, 22. és 24. számok adatait.

³ V. ö. A német színházi Almanachot; a Wiener Zeitschrift 1826. III. évn. 100. és IV. évn. 126. számát. Honművész 1835. II. 714—715. lap.

pontjául ezúttal is Budát választották és a német színházak bérlőivel, Grimmel és Babniggall, jövedelmeikben osztozkodtak. A jó viszony csakhamar megbomlott köztök, mire Czelesztin kibérelte július közepétől az *Arany Hattyú* szaláját, és ott a saját risikójára tartott előadásokat. Kulcsár lapja azt írta róla október közepéről, hogy «már harmadik hónap óta szép igyekezettel játszik».

Jellemző azonban színészetünk összeküszált viszonyaira, az egymást keresztül-kasúl szelő érdekek harcára, hogy ugyanazon időben, midőn Pesten a Czelesztin társasága mulattatta a közönséget, már híre járt annak, hogy az «Erdély-országi énekes társaság» Kilényi Dávid igazgatása alatt, miután Szabadkán, Zomborban, Baján és Pécsen megfordult és «tehetségeinek nagy jeleit adta», úton van és «minden órán Pestre váratik, és a Városi nagy Theatrumban tsupán énekjátékokat fog adni». A magyar színjátszó társaságok egymást kezdték túllícizálni a fővárosban, hol amúgy is oly ingatag helyzete volt a magyar színészetnek. Kulcsár lapja már előre is azon reményének adott kifejezést, hogy ez a társaság «Pesten is kedvet fog találni és a Hazafiakat arról meg fogja győzni, hogy mind a Magyar nyelv alkalmas az énekjátékokra, mind a tanult tagok ügyesek azoknak jó előadására».*

Nem vált előnyére a fővárosi magyar színészetnek, hogy alig vetette meg lábát az egyik társulat, már a másiknak megjelenését helyezték kilátásba. Úgy tűnt föl az egész dolog, mintha nem is nemzeti, hanem tisztán magán érdekről volt volna szó.

Mielőtt átmennénk az «Erdély országi énekes társaság» tanulmányos sorsának részletes tárgyalására, nem lehet figyelmen kívül hagyni a Czelesztin társasága viszontagságait sem. Mintha az érdekek harca kezdődne. A magánérdek egy pillanatra praedominálni látszik a nemzeti érdek fölött.

Az 1827. év elejével a *nyolczadik magyar társulat* nyomára vezet a német színházi Almanach. Négy hónapot töltenek Pesten és a pesti német színpadon a következő darabokat adják elő: *Kemény Simont* (IV/19), *Jolanthát* (VI/18), *Régi pénzeket Fáytól* (VI/22), *Bocskay Istvánt* (VI/26), *Elváltozott szerelmeseket* (VI/28), *Frigyesi Eleket* (VII/5, ebben Zöllner, ki az 1792—94-iki magyar társulat-

* H. és K. Tud. 1827. 1. 49. sz. és II. 30. sz. Hirdetések alatt «Theatromi jelentés».

nál kezdette meg színi pályáját, de később német színész lett, *Steffel* szerepét magyarul adta), *Mátyás királyt* (VII/12), *Szebeni erdőt* (VII/17).

Ez a nyolczadik magyar színjátszó társaság nemsokára colli-sióba jött Grimm Fedorral, a pesti német színház egyedüli bérlőjével. Az 1826. évi nov. 8-án általa aláírt és három évi időtartamra szóló (1827—1830) szerződés 5-ik pontja nagy előnyöket biztosított számára. Kötelezte ugyan őt egy jól kvalifikált magyar társulattal szemben arra, hogy a városi színházat hetenkint kétszer (kivéve a vásári 8 napot) átadja, de viszont tartozott a magyar társulat minden bérletszünetes előadás jövedelmének $\frac{2}{3}$ -ad és a bérletfolyamoknak $\frac{1}{2}$ jövedelmét a bérlőnek átadni. A mi azonban a legfurcsábban hangzott: «*csak addig, míg ez az üzlet mindkét félre haszonnal jár*». A szerződés eme pontja szerint minden magyar társulat teljesen ki volt szolgáltatva a bérlő önkényének. Grimm szigorúan ragaszkodván szerződése föltételéhez, a magyar társaság 1827. július 23-ról felfolyamodott a Ht. T.-hoz.

A «közbe jött környűllások miatt» kénytelenek felfedezni, hogy a nemz. színj. társaság, mely egynéhány héttel ezelőtt szerződést kötött Grimmel, oly végből jött Pestre, hogy teljes igyekezetük és szorgalmuk bebizonyítása után itt megállapodhasson. Ezen szándékuk elé nagy akadályok gördülnek.

Grimm, szerződésének 5-ik pontja értelmében, most vonakodik az engedélyt megadni, mert szerinte az üzlet nem jár haszonnal, holott a társulat 7 előadás után* 912 frt 40 krt fizetett. «Ebből — írják — tagadhatatlan igazság, hogy a német Játékszínnek kára teljességgel nem volt, s így saját fentartásukat joggal remélhetik.» Ha a jövedelmét kevesli, ennek is csak ő az oka, mert mindenkor, a legrosszabb napokat engedte át, azokat t. i. a melyeken Budán nem tartottak előadásokat. A budai játékszín iránti gyűlölségből más napokat nem engedett s «hogy annál jobban nyomatassunk általa, ezen 7 játék közül is egyet-egyet engedett hetenkint, s így későre terjedt élelmünk kikeresése. De mi engedtünk — írják — *szemérmesek lévén ellenkezni.*»

A magyar társaság jövedelme még annál a bérlőnek fizetett 912 frt 40 kr-nál is kevesebb volt. Öt játékot a német előadások bérletfolyamában adtak elő, mely játékok után a tiszta jövedelem fele őket illette

* E szerint tehát az ápril 19. előadott Kemény Simonnal nem ök, hanem egy más társulat tett volna kísérletet? Ezt adatok hiánya miatt nem hozhatjuk tisztába.

volna meg, «de ezt is elengedtük, hogy magunkat vele azon oldalról megismertessük, hogy *szemérmesek vagyunk s nem annyira a pénz telhetetlen szomja vezet, mint az a benső kifizethetetlen édes öröm, hogy anyavárosunkban lehetünk*».

Grimm még oly panaszszal is előállott, hogy amióta itt van a magyar társulat, az ő bérlete sokkal rosszabbul ütött ki, mint rendesen és ennek csakis a magyar társulat volna az oka. A folyamodó színészek ennek okát abban látják, hogy Grimmnek nincsen jelenleg operatársulata. Grimm ezenfölül azzal a súlyos váddal sújtotta őket, hogy a mióta a magyar színészek a német játékszínen tartják előadásait, azóta társaságának ellenségei megszorodtak. A magyar társaság ebben annál kevésbbé látja magát érdekelve, a mennyivel bizonyosabb az, hogy a német társaság tagjaival tökéletes egyetértésben lenni mindig főkötelességének tartotta; még a gondolata is távol állott tőlök annak, hogy valakit elidegenítsenek a német előadások látogatásától. Ennélfogva «legkevesebb oka se lehet neki arra, hogy fennebb említett észrevételénél fogva tőlük elidegenedjen és őket a játékszínből felsőbb rendeletek ellenére kizárni igyekezzen».

Grimm panaszát a jövedelem csekélységét illetőleg jogosulatlan-nak állítják, mert míg a magyar társaság hasznot hajtott, addig az ő saját német társulata néha 17 és 21 frtnyi jövedelemmel szerepel a pénztári könyvben.

Ügylátszik, az bántotta Grimmet, hogy a magyar társaság a budai (akkor már a pestitől független) német színházban bérletet nyitott. A bérlet rosszúl ütött ki, mert a jövedelem még fizetésökre sem volt elegendő, — ők azonban azt hűségesen lejátszották. Grimm a magyar társaság malheurját még azzal akarta tetézni, hogy alacsony bosszúvágytól indítatva e miatt ki akarta őket zárni most a saját pesti színházból is.

«Azon édes örömtől buzdítatva, hogy a Nm. Ht. Tanács azon sokszor említett szerződés pontjában, mely a pesti játszószíni igazgatójának kiadatni rendeltetett, a nemzeti játszóársaságról is *atyaiaképen (!) méltóztatott gondoskodni*, az ide való jövetelünkre nevezetes úti költséget tévén, legszebb jövedő kinézésünktől, élelmünktől oly hirtelen való szerencsétlenséggel és hidegséggel megfosztani tulajdon Hazánkban hatalmában és ez által sok jó érzésű magyar hazafiakat megszomorítani oka semmikép sem lehet,» alázattal esedeznek,

I. hogy a német bérlő a két napra szóló játszási engedély megadására kényteleníttessék;

II. hogy ezen napok ne ütközzenek össze a budai «üres napokkal», u. m. szerdával és péntekkel.

Kérvényöket a következő elegicus nyilatkozattal zárják be: «Harminczhat évekig kénytelenítettett a magyar színjátszó társaság ezen két anyavárostól, hol munkálkodásának legszebb foganatja lehetett volna, eltávozni és óhajtságának azon időpontjára várakozni, míg nemzeti nyelvünk tökéletesítésére a Hazának összegyülekezett atyái, gondoskodások által a mostani országgyűlésen nyelvünk pallérozódására sikeres figyelmeket és adakozásukat fordították. Most tehát ezen szempontból bátorkodunk mi is már oly huzamos ideig félbe szakadott pályánkon újra kiindulni, hogy az ország szívében felséges Herczegséged és a M. K. Ht. T. kegyelme és kegyessége által igyekezetünk támogatasson, melynél fogva közfigyelem és abból Intézetünk beese az egész hazára legbizonyosabban kiterjedhet;» ezen hazafiúi igyekezetből megújítják kérélmöket . . . . . «a legmelegebb tisztelettel el halunk legalázatosabb szolgálái» . . . . *

A Ht. T. utasította erre Pest városát, hogy a szerződés értelmében a bérlőt egyezsége bírni törekedjék. Pest városa nyilatkozattételre utasítván a bérlőt, Grimm aug. 8-áról a következő — nem éppen illő hangon tartott — választ adta.

Ő csak szerződése 5-ik pontjához ragaszkodott — midőn a *saját érdekét nem tekintve* — lemondott a magyar társaság javára ama 7 napról. Azok egyike sem fizette ki magát. Az a 912 frt 40 kr, a mit az ő szemére vet a magyar társaság, az ő 160 tagból álló színi személyzetének még egy heti fizetésére sem elegendő, midőn neki havonkint 4500 frtjába kerül a saját társasága.

Elhiszi, hogy egy 20 tagból álló oly kis magyar társaság, minő ez a mostani, ezzel a jövedelemmel meg lehet elégedve — de neki előadásunkint 300 frt kell, ha meg akar élni.

A szerdai és pénteki nem jövedelmező napokra azt jegyzi meg, hogy ezt korántsem teszi a budai német társulat iránti gyűlöletből, mert azokon a napokon, midőn Budán nem játszanak, még a budai bérlők látogatására is lehet számítani Pesten, és ilyenkor mindig van biztos, jó jövedelem. Ő maga is ilyen napokon tartja az operai előadásait.

A rossz bérletre nézve azzal replicált, hogy némelyek magok jelentték ki Henszlernek (pénztárnokának) *hogy csak német előadásokra akarnak bérelni.*

Tiltakozik az ellen, mintha szó volt volna köztök arról, hogy ők egymásnak ellenségeket szereznek.

Jövedelmeinek csekélységét a meleg napokkal és a pozsonyi országgyűléssel igyekszik kimagyarázni, de bevallja, hogy jó jövedelmei

* Orsz. levéltár.

is voltak, a melyeken senkivel sem tartozott megosztotni. «Különben — jegyzi meg sarcasticusan — ez olyan ellenvetés, a melylyel a panaszosoknak nem is kellett volna előállniok. Nagyon csodálja, hogy ők csak bevételeire reflectálnak a nélkül, hogy kiadásaira is figyelemmel volnának.» A budai bérlet balsikeréről azt kérdi gúnyosan, vajjon tán ennek az okát is benne keresik?

Nyilatkozatának végső része a legnyomósabb okokat tartalmazza, és ha valami, úgy bizonyára ez komoly méltánylást érdemlett. Midőn egyrészt fönnállott a bérlőnek azon kiváltságos joga, hogy színházát jövedelem hiánya miatt egy vándorló (ambulierend) magyar társaságnak kiadhatta rövid időre, ennek viszont megmaradt azon joga, hogy egy általa kibérelt helyen (a német színház igazgatójának fizetendő kárpótlási összeg lefizetése nélkül) folytathassa játékeit. «Kérdés már most — írja Grimm — ha hosszú itt tartózkodásuk alatt egy új magyar társaság jön Pestre (mint ez most tényleg előfordult) és a színházban előadásokat óhajt tartani, vajjon kénytelen volna-e ő két ilyen társaságot is eltartani — holott ezek ily körülmények között nem hajtának éppen semmi hasznot?»

Elutasítja azért magától azt a vádat, mintha nem pártolta volna őket annyira, a mennyire a saját érdekei lehetővé tették. Ő kötelességének eleget tett. Sajnálja, hogy jóakarátát félreértették és panaszt emeltek ellene. Hiszi, hogy e vád önmagától fog megsemmisülni.*

A társaság ügylátszik időközben az Arany-hattyúban folytatta játékeit. Sokáig ez nem tarthatott, mert midőn 1827. október 22-éről Pest városa átírt ez ügyben a Ht. T.-hoz, már azt jelentette, hogy ez a magyar társaság, miután kérelme nem volt teljesíthető, az Arany-hattyú című vendéglőben ütötte föl tanyáját s ott folytatta előadásait. Innen azonban csakhamar eltávozott.**

Ennél a társaságnál sokkal maradandóbb nyomokat hagyott hátra a már említett kilenczedik magyar társaság, mely ugyanezen évi október 27-én kezdte meg előadásait a német színházban. A székesfejevári társaságon kívül nem szerepelt Pesten magyar társaság 1819. óta, mely ehhez hasonló művészi sikerrel dicsekedhetett.

Erdélyből indult ki azon czélból, hogy megczáfolja azt a téves felfogást, mintha a magyar nyelv alkalmatlan volna daljátékokra.

* Orsz. levéltár.

** Pest városi levéltár. 6,980/827.

A Tud. Gy. szépirodalmi melléklapjában a Koszoróban, a következőleg mutatta be őket Thaisz András a főváros közönségének:

«Nem hizelkedésből, nem részrehajlásból, hanem a legnagyobb, legtisztább örömmel jelenthetjük, hogy az «Erdély Országi nemzeti színjátszó Társaság» f. évi october hó 27-én a *Szevillai borbélyt*, 30-án *Tancredet* a felesen is számosan egybegyülekezett közönség tökéletes megelégedésére adá, úgy hogy akármely theatrumon is becsülettel léphetnének föl. . . . A hely szűke nem engedi, hogy ezen társaságot bővebben dicsérhessük, de biztosan reméljük, hogy felőle minden becsületes ember, minden igaz hazafi gyönyörűségére igen sok jót, igen sok szépet fogunk jelenthetni. *Honny soít qui mal y pense!*»

A fogadtatás tehát elég barátságos volt a sajtó részéről, bár az üdvözllet zármondata azt sejteti, hogy a dicséretet egyelőre — csak előlegezik. Az erdélyi társulat idővel olyannak bizonyult, mely megérdemelte a legbarátságosabb fogadtatást már csak annál is inkább, mert ő volt az első társaság, mely a magyar operát megkedveltetni szándékozott a fővárosi közönséggel.

Az erdélyi nemzeti színjátszó társaság egy töredéke 1827-ben egy nagyobb körútra indult. Ugyanis «régén bevett rendtartás és szokás» szerint, a méltóságos játékszíni igazgatás évenként 4 hónapi szünetet parancsolt (június, július, augusztus, szeptember), de ezúttal, hogy szép előhaladásukat nagy Magyarországon még jobban megbizonyíthassák, engedélyt adott nekik egy hosszabb körútra.*

A társaság 1827. január 1-től május 31-éig *Kolozsvárott* játszott; innen *Szegedre* ment, hol július 9-én a Tolvaj szarkával kezdték és a Három századdal végezték be ugyanazon hó 22-én vendégjátékukat. Július és augusztus havát teljesen *Szabadkán* töltötték, a honnan átrándultak *Pécsre* és itt szept. 9-étől október 9-éig 17 előadást tartanak.** *Fejérvárott* már csak 3 napig időznek (október 21—22 és 23-án) és innen egyenesen a fővárosba siettek, hol október 27-én a *Szevillai borbélylyal* kezdték meg előadásait.

* Magyar játékszíni Almanach, mely az 1827-ik esztendőben előadatott játékdarabok neveit foglalja magában. Új Esztendei Ajándécul tisztelettel ajánlja a Nemzeti Játsszó Társaság sugója, *Nagy Sólmosy Kontz József*. Pesten. Fűskuti Landerer Lajos betűivel. 1828. 24 lap.

** Az Almanachban sajtóhibából Pécs helyett Pest fordul elő. A tévedés evidens.

Van sok jellemző vonás ebben a vándorútban. Nem hasonlít az egy kóborló komédiás csapat bolyongásához, mely pusztán a kenyérkereset kedvéért veszi nyakába az országot. Kolosvári színészeink érzik, hogy nagy haladást tettek egy oly terrenumán a színészetnek, mely eddigelé csaknem teljesen el volt hanyagolva. — Ennek a haladásnak bemutatása végett kelnek útra. Büszkék, kötelességérzők, szeretnek haladni, tanulni és legfőbb jutalomnak azt tartják, ha az ország másik fele is meggyőződést szerez arról, hogy van a hazának keleti felében még is egy nagy magyar főváros, mely a magyar színészetet nemcsak hogy nem engedte elbukni, hanem oly virágzásra juttatta, melyre büszke lehetne — az idősb, gazdagabb testvér is.

De nemcsak ambitiosus e társaság, hanem összetartó is. A vándorlás összes kellemetlenségeit könnyebben viselik, mert a kolosvári kirándulástól kezdve egész Pestig együtt maradnak mind. És hogyne felednének el mindent, mikor tudják, hogy utazásuk utolsó állomása Pest — a magyar színészet Mekkája! Elfeledik, hogy 1807-től 1815-ig mily ingadozó volt ott a második magyar színtársulat existenciája; elfeledik, hogy az 1819—20-ban föllobbanó lelkesedést éveken át ismét csak a régi közöny váltotta föl. Mégis ide törekcszenek. Ha valahol, az ország fővárosában csak meg kell tudni a hazafiaknak, hogy a kolosvári Színtársulat mily nagy haladást tett a játék-operában! 1807-től 1815-ig ugyanis inkább az énekes vígjáték foglalta el a magyar színházi műsort; az úgynevezett opera buffanak, a romantikus és komolyabb operának nem jutott tér — arra való énekesek híjában. Kolosvárott megváltozott a helyzet, mert a kitűnő Déryné mellett jóra való énekes gárda is kezdett kifejlődni: Pály, Szerdahelyi József, Szilágyi Pál tagokkal élén. Sok éven át első rendű támaszai a vígjáték operának a vidéken, sőt a Nemzeti színházban is.

De még egy más tekintetben is figyelmet érdemel e pesti vendégszereplés — a pártolást értjük. A Zsebkönyv szavai szerint «hatóság és csaknem érdem felett éreztetett kegyes pártfogásra» találta a fővárosban és «mindenkori számos megjelenéssel szerencsétlenné». És ezt nemcsak ügyes játékok teszi megfoghatóvá, hanem azon körülmény, hogy a zene universalis nyelvén szólaltak meg, mely nem ismeri a nemzetiségi válaszfalakat. Előadásaikban nemcsak a csekélyebb számú magyar, de a nagyobb német ajkú polgárság is gyönyörködhetett. Ügyességek, művészetök proselitákat szer-

zett ekkép a magyar színügynek a német polgárság közt is, mely becsülni tanulhatta az idők oly sok mostohaságával daczolni és diadalmaskodni tudó nemes ambítiót.*

«Égből cseppent meglepő jelenet volt — írja Fáy** — ez a budapesti magyar közönségre nézve, mely alig hallott valamit egy keletkezett magyar operai társaságról. A magyar dicsőségre félté-

* A társaság a következő darabokat adta elő Pesten és Budán a német színházban:

Szevillai borbély	X/27	énekes játék	2 felv.
Tancréd	30	«	« 2 «
Párizsi János	XI/3.	«	« 2 «
Szevillai borbély (Budán)	5.	«	« 2 «
József és testvérei	7.	«	« 3 «
Párizsi János (Budán)	8.	«	« 2 «
Bübájos vadász (délután adták elő)	11.	«	« 3 «
Béla futása (Budán)	13.	«	« 2 «
Szevillai borbély	14.	«	« 2 «
Othello (Déréné javára)	19.	«	« 2 «
Burgundiai gróf	21.	«	« 4 «
Don Juan	24.	«	« 3 «
Ál-Catalani	26.	«	« 2 «
Quäckerek	28.	«	« 1 «
Tündérkastély Magyarországon		víg	« 2 «
Doctor Faust	XII/5.	néző	« 3 «
Francziaországi tündér	7.	parodia	« 2 «
Béla futása	12.	énekes	« 2 «
Csörgő sapka	14.	«	« 3 «
Tolvaj szarka	19.	«	« 2 «
Bübájos vadász	21.	«	« 3 «

E datumok Koncz József Almanachja után állíttattak össze. A német színház Almanachja ettől sok tekintetben eltér. Így pl. Ál-Catalanit nov. 15., a Szevillai borbélyt nem nov. 14., hanem 17-én adták volna. Othel-lót nov. 23., a Burgundiai gróft 27., a Francziaországi tündért 30., a Tün-dérkastélyt és a Quäckereket nov. 20-án Dec. 4-én Preciosát és 7-én Béla futását. (Viszont Don Juan előadásáról mit sem tud az Almanach). A deczemberi további előadások sorrendje a német Almanach szerint ez: 11. Faust. 14. A jóltevő dervis (Csörgő sapka czímen). 18. Tolvaj szarka. 20. Bübájos vadász. E kis mutatvány eléggé illusztrálja, hogy különösen datumokra nézve mily nagy ellentmondás uralkodik a reánk maradt nyomtatványok-ban is.

** Magyar színházi Lap. 1860. évf. 46. sz.

keny rész szorongó kebellet nézett az első előadás elé; tartott az idegen ajkúak gúnyjától és netalán fütttyeitől. Dobogó szívvel léptünk be mi is, én és Szemere Pál rokonom a színházba. Zsúfolva tele volt az nemcsak magyar, hanem idegen ajkú nézőkkel is.» Az előadás alatt csakhamar eloszlott minden aggályuk, «a ki-kitörő zajos köztetszés öröme ragadott bennünket s arczaíkon örömkönyvek peregtek alá». Nemsokára a közhangulat, — mely az idegen elem részéről némileg reservált volt — annyira kedvező fordulatot vett, hogy az idegen ajkú színészek kezdtek féltékenyek lenni a közönség kegyére.

A magyar és német színtársulat mindamellett oly jó viszonyban élt egymással, hogy együtt is fölléptek. Egy ily alkalommal történt meg, hogy Déryné az akkor híres Schweitzer k. a. a német színház primadonnája fölött határozott diadalt vívott ki. A Figaro lakodalmát adták (január 28-án) Fischer javára. Szerdahelyi és Déryné szívességből működtek közre benne. A barátságos jó viszony, a támogatásra kész eme szívesség annál nagyobb becsülést érdemelnek, mert a magyar társaság nem tartott igényt viszontszolgáltatásra, sőt éppen akkor nyújtott segílyt másnak, midőn maga is a legjobban reászorult. Az utolsó napok e tényéből jogosan következtethetjük, hogy már kezdetben is — mint Fáy állítja — a legjobb viszony uralkodott a magyar és német színészek közt.

Az erdélyi színjátszó társaság kezdte magát nagyon jól érezni Pesten, bár Grimm bérlő föltételei (mint 1827-ben) nem voltak reájok nézve kedvezők, és a hetenkénti két előadás után nem sok jövedelmet tehettek félre. Az az egy kedvezményök mégis meg volt, hogy vasárnap játszhattak. Nem ugyan este, hanem délutáni 4 órától kezdve egész addig, hogy a német színészek, kik előadásait 7-ór kezdették, előkészületeikben ne zavartassanak.

A magyar társulatnál főleg Szilágyi, Szerdahelyi József és mindenek felett Déryné érte el a legnagyobb sikert. Grimm — mint ezt Déryné oly meghatóan ecseteli Naplójában — el akarta Déryné csábítani a társulattól, bámulatát fejezvé ki, hogy egy ily tehetséges énekesnő nem akar a szebb jövőt, nagyobb jövedelmet ígérő német társulathoz csatlakozni. Nem tudta megérteni e ragaszkodást Grimm egy ily helyzetben, midőn a jövedelem alig volt elég még pántlikára is. «Biz ebben nagy részben igaza volt» — írja Déryné! De hát nem is ilyen emberekből állott a magyar társaság, kiket a

jövedelem kilátása tartott csak össze és az első nyomor ismét szét-
riasztott volna egymástól.*

E társulat szövetkezésének módja is érdekes világításba helyezi
haszonleséstől ment törekvését.

Az erdélyi színj. társaság némely öregebb tagjai, hogy az
institutum továbbra is fennmaradjon, magok közt és a többi tagokkal
a következő módon egyeztek meg:

Szerdahelyi József	70 frt	} havi fizetésre tart igényt.
Szilágyi Pál	70 frt	
Udvarhelyi Miklós	70 frt	
Udvarhelyiné	65 frt	
Pály Elek	70 frt	
Heinisch József	70 frt	
Konti Károly	65 frt	
Simonfi György	50 frt	
Szentpétery Zs.	65 frt	
595 frt.		

Ez a 9 tag mindnyája a maga költségén utazik és tartozott a többi
tagokat is a magok költségén vitetni és azoknak fixum fizetéseért jót-
állani, még azon esetben is, ha a jövedelmek elegendők nem volnának.
A jövedelemből minden költségeket levonva — az alább nevezendő
tagok fizetésével együtt — *ha a cassában valami marad* — a fent kijelelt
gáge szerint osztottak.

Közöttük fixum fizetésűek voltak:

1. Déryné asszony	120 frt.	2 egész játék jövedelme.
Láng Ádám	40 »	—
Borsai Klára	50 »	1/2 játék jöv.
Botos Karolina	40 »	1/2 » »
5. Szalayné	20 »	—
Szerdahelyiné	20 »	—
Nagy János	40 »	1/2 játék jöv.
Szóllósy Menyhért	35 »	1/2 » »
Rákossy Márton	35 »	1/2 » »

* Midőn 1819-ben a székesfejérvári szintársulat Pesten vendégszerepel,
Kántorné játéka annyira megtetszett a *Pannonia* kritikusának, hogy ezt
írta róla (52. sz. 218. lap): «erregte den Wunsch ihr Talent auch der deut-
schen Bühne zu widmen.» — De Kántornén sem vett erőt a csábítás.

10. Sóváry István	---	---	35 frt $\frac{1}{2}$ játék jöv.
Kontz József	---	---	40 » — —
Wessely Eduárd	---	---	40 » 1 egész játék jöv.
Szentpétery Zsuzsánna	---	---	20 » — —
Horváth (ezédualahordó)	---	---	20 »
15. Mátéfi József	---	---	35 »
			590 frt.

Ez utóbbi tagok fizetéseiket a társaság cassájából vették, valamint útiköltségeiket is a fentebbi tagok fedezik, kivéve Dérynéét, ki a saját költségén utazik. A társaság tartozik azonban 120 frt havi fizetéseért jót állani, a két játék jövedelmét pedig a «maga kénye szerint veheti ott, a hol nekie tetszik.»

A főntebb részletezett föltételek mellett egymást közt szerződött erdélyi társaság 1827. december 21-én a Bűbajos vadászszal akarta befejezni pesti vendégszereplését; nem mintha megunta volna a küzdelmet, de mert nem akarta lekötni magát. A társulatot már vidéki vándorútjában másutt is tartóztatták. Több esztendőre szóló pártfogást helyeztek részére kilátásba Szabadkán, Pécsen. De mivel a társaság az erdélyországi társaságnak tulajdonát képező könyv- és muzsikatárral utazott, a pártfogást nem fogadhatta el, mert nem tudhatta, mikor kapja a parancsolatot a visszamenetelre. Ők csak «további rendelésig» kaptak Magyarországra szóló játszási engedélyt. Nem is sejtették még ekkor, hogy hijába várnak erre a visszahívó íratra; mert nem hihették, hogy még Kolosvárott is bomlásnak induljon a magyar színészet!

A társaság, akkori szokás szerint, decz. 21-én bucsúsztót intézett az egybegyűlt közönséghez:

«Igyekezetünk zsenge gyümölcsét fogadjátok úgy, mint Jehova az ó-testamentombeli ember ép, de kevés buzakalásait fogadta, melyeket az áldozat emésztő oltárára rakott volt.

A sors siettetí útunkat egy oly hazába, mely bárha üvegházába nem is, de kertjébe szívesen befogad; melynek kerítése mellé megvonva, a zordon idő szélvészai ellen, magunkat talán megoltalmazhatjuk. Ha a fagyok és derek e plántának éltető nedvét ki nem szárítják s ki tavaszodunk, reméljük, hogy még érettebb gyümölcsökkel kedveskedhetünk — s ha jutalma ilyekezetiünknek nem lehet is, legalább hazafias megemlékezésekre érdemesítsetek.»

Erkölesi eredményekért küzdöttek és ezt ki is vívták. Alig hangzott el a bucsúztató utolsó szava, «a legnagyobb számmal egy-

begyűlt hazafiak egy szívvel egy szájjal, egy hangba olvadt kívánnal harsogtatták a «nem bocsátjuk», «nem utolsó játék» kiáltást. A tüntetés egy fertály óráig tartott, és, mint az Almanach írja «ezen buzgó nemzeti szívbéli kiömlésnek a kárpit leeresztése vetett véget».

De ezúttal — legalább egy időre — tettekben is nyilvánult a hazafiak lelkesedése; * mert midőn másnap elköltözésük valódi okát föltárták bizalmas körben, a közönség egy része 1,400 frtot gyűjtött össze és ez összeget mint 8 következő előadás kárpótlási díját, Grimmnek előre lefizette.

Itt maradtak tehát Pesten, nem gondolva azzal, minő bizonytalan jövő vár reájok, mert hisz az az 1,400 frt ugyan megkimélte őket egy jelentékeny összeg kiadásától, de nem biztosította jövedelmöket. Már 1828. január havában komoly aggodalom fogta el a társaságot.

«Nyomorogtunk — írja Déryné — kivált a szegényebb tagok. Nekem volt kamarám, hol a ládáimat tartottam. Azt én felajánlottam a szegényebb színészeknek: négyen hirczolkodtak belé! *Azok hétszámra sem ettek meleget*, ha csak én nem juttattam nekik. Gaal Minya, mintha most is látnám, mikor cipőért küldtem, s ő majd a lábamat csókolta meg, midőn megtudta, hogy én azt a cipőt ő véle — neki magának hozattam. Lenyelt belőle egy vékony darabkát reggelire, ránéz a többi háromra és mondja: Ezt a kenyeret én most ide az asztal fiókjába rejttem. Tudjátok meg, hogy meg van jegyezve. Ha észreveszem, hogy csak egy papírszeletnyi is hiányzik belőle: ne legyek én hat jobbágy földesura a székelyföldön (csakugyan az volt, de nem vette hasznát), ha ezzel a késsel fel nem bontalak bennneteket s ki nem szedem a gyomrotokból! Én pedig, én Gaal Minya, legyek én megátkozva Isten legnagyobb haragjával hetedíziglen, ha én estig csak a kis ujjammal is hozzá nyulok ehhez a kenyérhez.

Ilyen bohó ember volt ez a Minya, hanem hát ebben a kómikum-ban bizony sok volt a könyfacsaró — írja Déryné. — Nekem magamnak is minden ékszerem elvándorolt a zálogházba egyik a másik után. Drága, szép emlékek s értékesek is, volt közte olyan, a mi 500 p. frtra volt becsülve. Én mindig úgy küldtem be a leányt, hogy minél kevesebbet kérjen reájok, hogy könnyebben kiválthassam annak idején. De «annak

* Már november havában «segedelem pénz» szedettet a M. Sz. Társaság itt maradhatására. (Tud. Gyűjt. 1827. XI. kötet 128. l. NB. alatt.)

ideje» sohasem érkezett el. Ott maradt húsz forintban, a mi tán száz forintban maradhatott volna ott.

Sok dicsőséggel járt, de voltaképen mégis nagy nyomorúság volt az a mi pesti időzésünk, s mégis kitöltöttük itt az egész telet s tavasz felé történt, hogy elutaztunk.»

A társaságra legnagyobb teherként a Grimmnek fizetendő kárpótlási díj nehezedett. Az 1827. decemberi gyűjtés csak 8 előadásra szólt, tehát éppen január havára volt elegendő, mivel hetenkint kétszer játszottak.

A társaság Pestmegyéhez fordult kérelmével, hol az 1828. febr. 4—5-iki közgyűlésen tárgyalás alá vették a színjátszó társaság kérvényét, melyben az a jövő téli hónapokra egy bizonyos játsszási hely kijelöléséért esedezett . . . . de ugyanakkor egy másik kérvényök is tárgyalás alá került, melyben 1,000 frtnyi utazási költséget kérnek a theatralis pénztárból, «mivel jövedelmeik csekélysége miatt kénytelenek elutazni».

Pestmegye febr. 4-iki gyűlésében végzésileg kimondotta, «hogy a színházi alap pénztárából nem fog egyes társulatoknak segélyt adni, mert az ott egybegyűlt tőkét az állandó színház alapjára szánta. Miután pedig a febr. 5-iki közgyűlés nem jöhetett az előtte való napon hozott végzéssel ellentétbe, a társaság utazási költséget nem kapott.

Nem kell még sem hinnünk, hogy Pestmegye ezen elvi határozatának indító oka érdeknélküliség vagy közönyösség volt. A rendek magok között azonnal gyűjtő ívet köröztek és «nevezetesebb sumrát» hoztak együvé. A színházi küldöttséget pedig oda útasította a megye, hogy e gyűjtést adja át a kérelmező társaságnak azonnal, de még többeket is szólítson föl adakozásra és az ezektől gyűjtött összeget is adja át a színészeknek úti költségül.*

«Midőn elérkezett a távozásnak ideje — írja Déryné — a pesti publicum magyar része igen marasztalta őket s a tehetősb polgárok meghívták magokhoz az egész társaságot ebédre, vacsorára. Egy Hajnal nevű szabómester maecenásról úgy tesz említést, mint a ki még «a legislegelső színtársaság idejéből való volt.»

Hasztalan volt minden marasztalás. A társaságot egyesek

* 348/828. Pestm. levélt. sz.

lelkesültsége nem tudta biztosítani a nagyobb rész közönyével szemben.*

Őket is az a sors érte, a mi a székesfejvári társaságot 1825-ben Pozsonyban. Az «alapítást» nem remélhették, vissza nem mehettek Kolozsvárra (mert nem hívták őket). Közel álltak ahhoz, hogy mint amaz, apró vándoresapatokká forgácsolódjanak széjjel. Ekkor a vezértagok közül néhányan újra összeállottak s társaik fizetése iránt garanciát vállaltak el.

A szerencsés véletlen úgy hozta magával, hogy Miskolczon az új színház megnyitási ünnepélyére készültek. A társaság örömmel fogadta Borsodmegye meghívását. Bőséges elégtételül szolgált, hogy nekik jutott a szerencse, a nyolcz nappal megérkezésök előtt elkészült új színházat 1828. febr. 17-én megnyitni. Nem csak, hogy ingyen tarthattak abban előadásokat, hanem Borsodmegye 3300 frt segélyt is kilátásba helyezett a téli hónapokon át. Így mentette meg Borsodmegye másodizben a magyar színészetet, mely az ország fővárosában nem tudott sehogy sem boldogulni!

Azon tagok, kik Miskolczra mentek, még aránylag jól jártak. Nagy csalódás várt azokra, kik elunván bevárni az Erdélybe való visszahívatást, Nagyváradra mentek azon reményben, hogy e helyen közelebb fogja érni őket a várva várt parancs. Itt aztán megtudták, hogy Naláti is, meg gr. Wass is leköszöntek az igazgatásról, s hogy utánok magánbérlő kezébe került a kolozsvári színház. Tetézte e kellemetlenséget, hogy az erdélyi directio visszakívánta tőlök könyv- és muzsika-tárát. Szerencsére a főbb darabok másolata megvolt, és így nyugodtan engedtek ők is Berzeviczy báró meghívásának, ki Kassa városa előljáróságával egyetértve, szélnek bocsátotta az ott időző német társaságot.

* 1828-ban a következő darabokat adták elő:

Olasznó Algirban	---	---	---	---	I/8.	op.	2 felv.
A tolvaj szarka	---	---	---	---	11.	«	3 «
A schweitzzi háznép	---	---	---	---	15.	«	2 «
Két szó	---	---	---	---	18.	{	1 «
Péter és Pál	---	---	---	---			vj. 2 «
Sorel Ágnes	---	---	---	---	23.	op.	2 «
Szevillai borbély	---	---	---	---	25.	«	2 «
Bűbajos vadász	---	---	---	---	29.	«	3 «
A vízhordozó	---	---	---	---	II/5.	«	3 «
Preciosa (Kántorné debutje)	---	---	---	---	14.	melodr.	4 «

Ennyi csalódás után azt lehetne hinni, hogy a magyar színészetnek elment végleg a kedve attól, hogy a fővárosban színházépület nélkül még egyszer szerencsét próbáljon. Ellenkezőleg. Tán el sem feledték az erdélyi társulat balsikerét, már ismét egy új társaság — *a tizedik* — kezdi meg előadásait az Arany hattyúban 1828. augusztus 17-én «Magyar szállásadás» című darabbal. Ez volt a *Balla Károly* társasága, mely sok új s nem egy régi kiváló erőt egyesítve, ott akarta a térhódítás munkáját fölvenni, a hol azt néhány hónappal előbb az erdélyi társaság elhagyta. Azért jöttek Pestre, írja az ez évre szóló játékszini zsebkönyv, mert az a meggyőződés vezérelte őket, hogy

«Pest lehet a magyar játékszín legalkalmasabb helye, valósággal, iskolája.» Sehol sincsen a társadalmi élet nálunk annyira kifejlődve, mint Pesten, sehol sem találja együtt annyira a társadalom legkülömbözőbb osztályait a színész, mint éppen itt, tehát sehol *sem tökéletesítheti magát annyira* a társaséleti finom modorban, mint itt; ehhez járul, hogy a német színház is nagyon tanulságossá válhatik reája nézve, «mintegy tükörben láthatja magát eleve a színjátész s kiválaszthatja az ázsiai méltósággal megegyezőt, szemlélheti az azzal ellenkező hidegséget s megtanulhatja a csendes, de illő mérsékletet, s így magának szép esméretet szerezve, követheti a követőket, kerülheti a nem azokat.» *

Ez őszinte vallomás tanúsága annak, hogy öntudatosabb színészeink, gyakorlatuk, tehetségek daczára, valósággal érezni kezdték elméleti ismereteik hiányosságát, és ezt pótolni akarták mindannyiszor, valahányszor csak alkalom kínálkozott arra, hogy Pestre jöhesse-
senek. Elfeledték elődeik nyomorgását s csak az lebegett előttük, hátha alkalmuk nyílik a német színpadon a külföldi színészet egy-egy kitünőségét, Schrödert, Eszlairt, Schrödernét stb. láthatni és művészetökből okulni.

A társaság, mely kezdetben 17 férfi, 6 női tagot és 1 dilettans asszonyyságot, 2 «hazafi segéd-leánykát» és gyermekszerepekre 2 fiú és 2 leánygyermeket számlált, a kezdet mostohaságain elkomorodva,

* Magyar játékszini Zseb Könyvecske, mely az 1828-dik esztendőben előadott Játék Darabok neveit foglalja magában Augusztus Hódnaptól némely gyönyörmulattatással. — A Nagym. Mélt. főtiszt. Nagys. Tekéntetes és Nemes Hazafiaknak és az egész Nagy Érdemű közönségnek alázatosan ajánlja — Bóka János, a Pesti Nemzeti színjátész Társaság sűgője. Pesten Nyomt. Patzko Josefa Betűivel 1828. 8° lapszám nélkül (16 lap).

annyira leapadt, hogy azzal alig lehetett jóra való előadásokat tartani. A társaságtól még évközben 11 férfi, 2 nő és 1 gyermek ment el; ott hagyván az «alig néhány napja felállított sátozt, a megmaradt rész pedig botját faragta» — mint a Zsebkönyv írja.

Ha az alább közölt névsorban a *-gal megjelölteknek tekintetbe vesszük, hogy azok később jöttek a társasághoz, és a dölt betűkkel jelzettek pedig eltávoztak, fogalmat alkothatunk magunknak azon közönről, mely szétrobbantotta a derék társaságot mindjárt kezdetben, és azon lelkesedésről, mely e közöny daczára sem tartóztatott másokat vissza attól, hogy a fővárosba jöjjenek. A tagok ezek voltak:

Nemes Balla Károly, igazgató,	<i>Király Antal,</i>
* Bartha János (Magyar) felvigyázó	* Kis József,
<i>Berényi József,</i>	Láng Ádám,
Botos József,	* Láng Lajos,
<i>Demjén Mihály,</i>	<i>Lőrinczi Sámuel,</i>
Erdélyi Károly,	<i>Lázár János,</i>
* Eperjesi Lajos,	* Molnár János,
Egri János,	* Nagy Sándor,
* Farkas József,	* Rákóczi Antal,
<i>Horváth József,</i>	Sándorfi József,
<i>Hetényi József,</i>	<i>Szabó János,</i>
<i>Hollósi Ferencz,</i>	<i>Végh József,</i>
<i>Hagymási János,</i>	

Kántorné, szül. Engelhart Anna,
 Balláné, szül. Molnár Karolina,
Horváthné, szül. Hetey Eszter,
 * Ifj. Lángné, szül. Csepregi Anna,
 Nagyné, szül. Kis Borbála,
Demjénné, szül. Oláh Mária,
 Egy Dilettáns asszonyság,
 Két hazafi segéd leánykák,
 Gyermekszerepekre:
Horváth Aloyzia,
 Nagy Rozália,
 * Láng Leopold,
 * Láng Mórész.

Ha nincs a lelkes Kántorné és az ügyes Balla, úgy a társaság teljesen fölbomlik, «de e nem kis hitű kettő erősen bizakodva abba,

hogy *nincs lehetetlen a magyarnak*» és hogy a nagy akadályokat csak az állhatatosság győzheti meg, együvé tartották társaikat.

Az Arany hattýában nem maradhatván tovább a társaság, 18 előadás után új helyiség után kénytelenítetett nézni. Báró Podmaniczky átengedte részökre az úgynevezett Beleznay-kerti palotáját. Ebben Kántorné és Balla a saját költségükön 5 nap alatt csinos ékítésekkel s egészen új ülésekkel ellátott játékszint emeltek, és szept. 28-án ott a *Felkelő Nemes magyar Sereg* című darabbal megkezdék előadásait.

A terem egészen megtelt, részint olyanokkal, kiket az újság ingere vitt reá, részint olyanokkal, kiket a nemzetiség érdeke vonzott oda. Az előadás nagy sikert ért el, úgy, hogy játék végével kétszer is előtapsolták az egész társaságot.

Színészeink, úgylátszik, lelkesedéssel fogtak hozzá, a szerény körülmények daczára, földadatukhoz. A magasra haladást alsó lépésön kezdték meg a nélkül, hogy restelték volna ezt tenni, addig míg beteljesedik azok ábrándja, «kik nagyba, egész pompával, tökéletes dicsőséggel óhajtják a játékszint, de arra utat és segedelmet mutatni elégtelenek». Józan intelemként hangoztatták, «hogy a külföldieket ne vessük meg, a magunkét szeressük; ezt teszi minden tiszta Nemzet s így halad elő. Míg mi ezt nem tesszük, hátra maradunk».

Az Arany hattýában 18 előadást tartottak. Műsoruk ez volt: * *Magyar szállásadás* (VIII/17), *Tűzpróba* és *Szent István* tableau (VIII/19), *Háladatosság példája* (VIII/21), *Nevelés formálja az embert* VIII/22), *Toni* (VIII/23), * *Aranyhajú Tündér Ilona* (VIII/24) és (IX/19) * *Megbosszúlt hitszegő* (VIII/25), *Hegyi lélek* (VIII/26), *Farkas kút* (VIII/28), *Elégett ház* (VIII/30), *Szerencsétlen háznép* (IX/4), *Néma* (IX/4), *Don Juan* (IX/7), *Soroksári bakter* (IX/9), *Genovera* (IX/13), *Péter és Pál* (IX/14), *Corvinus Mátyás* (IX/17), *Zöld Marczai* (IX/21). **

A Beleznay-kertbeli pártolás, úgylátszik, nem tarthatott sokáig, mert Pestmegye 1828. november 12-iki közgyűlése tárgyalás alá

* A *)-gal jelöltek eredeti szerzemények.

** Zöld Marcziról így írt a H. és K. T. Könyv-Jelentése: «igen szép morális és erköltsi jelenésekkel felruházott Darab, nem mint némely minden tsinosság és érzés nélkül való haszon vehetetlen munka» (1817. I. 22. sz.).

vette e társaság kérvényét. Segélyt kértek azon «sommából, mely a theatrom fölségelésére összeszedetett». Pestmegye áttette e kérvényt az év elején megalkotott játékszíni deputációhoz, «hogy a magyar színjátszó társaság miképen lehető fönmaradása iránt» tegyen javaslatot és iparkodjék egyúttal a többi reá bizott ügyről is jelentést tenni a jövő évi József-napi generalis gyűlésig, a melyen «a folyamodók jelenvaló kérések iránt is véleményét adja».*

A megye egészen megfелеdkezett arról, hogy ez a társulat 1828. novembertől 1829. márcziusig akár éhen is halhat!

A Hazai és külföldi Tudósítások a társulat nov. 27-iki előadásáról referálván, így írt rólok a többi közt:

«Általában a tagok jó igyekezetet mutatnak, úgy, hogy közönséges pártfogás mellett *«helyes, sőt jeles színjátszókat lehetne belőlök várni!»* Némelyek már most is megfелеlnek teljesen a közönség várakozásának, milyenek *«az árvíz módjára rohanó és olvaszó (!) fiatal Balla; az indulatot gerjesztő Bartha; a fortélyos Erdélyi és a két ismeretes Láng. Az asszonyok közül a lelkes Kántorné és a kellemetes Balláné.»***

Az egykorú sajtó oly gyéren szolgál a színészetet illető adatokkal, hogy még az ilyen phrasisteljes referádákat is örömmel kell vennünk. Ezek, ha mást nem is, legalább az egykorúak ízlését jellemzik, és fogalmat adnak arról, hogy a főváros magyar színészete és színházi kritikája mily gyöngé lábon állott.

Becsesebb adalékokat képeznek a reánk maradt egykorú Almanachok műsor-jegyzékei. Ha a színész — legalább vándorútján — köteles közönsége ízlésének is hizelegni, bizonyára nem vonhatja ki magát azon kötelességek alól sem, a melyekkel művészetének tartozik. Ezért, midőn műsorával megismerkedünk, nem csak a közönsége, de a saját ízléséről is fogalmat nyerünk. Az a kép, melyet ennek megfigyelése által alkotunk magunknak, hamisítatlan való-ságban mutatja be a kort és annak magyar színészetét.

A Beleznay-kertben 1828. szept. 28-ától decz. 30-áig a következő darabokat adták elő:

* 5,075/828. megy. sz.

** H. és K. Tud. 1829. nov. 29-éről.

A színdarab címe	Előadás napja	A színdarab címe	Előadás napja
<i>Fölkelő nemes magyar sereg</i> * ---	IX/28	<i>Aranyhajú Tündér Ilona</i> ---	XI/11
Tűzpróba ---	30	Doctor Snifelbox ---	12
Salamon ítéllete (tableau) ---		Mohácsi veszedelem (tableau) ---	
<i>Magyar rabok török fogságban</i> ---	X/2	Benjamin Lengyelországból ---	13
Fejedelem utazása titokban ---	3	<i>Kérők</i> ---	
Veres szakállú haramiák ---	4	II. András Jeruzsálemben ---	16
Rettentő bosszúállás ---	7	(tableau) ---	
Genfi árva ---	9	Giraffa (Balla hasznára) ---	17
Élet csak álom ---	12	Megbosszult hitszegő ---	18
<i>A királyért és hazáért</i> ---	13	Hussziták Naumburgnál ---	20
Bátori Mária ---	14	Alpesi rózsza — Patent és Shawl ---	23
Hazajövetel ---	16	Moór Károly ---	25
Illés próféta hálósapkája. ---		Aurora (Kántorné javára) ---	27
Farsangi maskarák ---	19	Bak öz ---	30
Szelim herceg és Barbarossa ---	20	<i>Magyar rabok török fogságban</i> ---	XII/1
Zűrzavar ---	21	Gyökeres orvoslás ---	2
Háladatosság példája ---	23	Siklósi borzasztó két éj ---	4
Fejedelem parancsolatja ---	26	<i>A két Andorvári grófok</i> ---	7
<i>Jolántha, jeruzsálemi királyné</i> ---	27	Constantia ---	8
Munkácsi vár ---	28	Genfi árva ---	11
Fiú szeretettől lett útonálló ---	30	<i>Csörgő sapka</i> ---	14
Quodlibet (Erdélyi K. javára). ---	XI/1	Szaszsen Julius ---	15
Kevély dáma és alamuszi vőlegény ---	2	Megzabolázott akaratos ---	17
Akadémia ---	3	Béla futása ---	18
<i>Gizella, magyar királyné</i> ---		<i>Tihanyi echo</i> ---	21
Jegyzőkönyv. ---	4	Oroszlány és vig kedvű pince-mester ---	22
Örökségi egyezés (Bartha javára) ---	5	Tündérlant ---	26
Gróf Benyovszky ---	6	<i>Emberszív örvényei</i> ---	27
<i>Dorottya szerelme</i> ---	7	Hármas kívánság ---	28
<i>Fölkelő nemes magyar sereg</i> ---	8	Sokattudó ---	30
Fejedelem parancsolatja ---	9		
Élet csak álom ---	10		

* A dült betűvel nyomottak eredeti darabok.

Ez idő alatt 56 estén át 56 színdarabot, 3 tableaut, 1 quodlibetet és 1 academiát adtak. Az eredeti darabok száma a műsornak egy negyed részét képezte. Ezek: *A fölkelő magyar sereg*, Török Istvántól (IX/28) és (XI/8), *Bátori Mária*, Dugonicstól; *Gizella magyar királyné*, Töltényi Szaniszlótól (XI/4); *Kérők*, Kisfaludy Károlytól; *A megbosszult hitszegő*, Jakab Lajostól és az *Emberszív örvényei*, Kisfaludy Sándortól.

A színész-drámaírók művei közül LÁNG-tól adták az *Aranyhajú Tündér Ilonát*, a *Két Andorvári grófokat* és a *Tihanyi echót*,* Te-

* Ennek eredetiségéhez azonban kétség fér. A Két Andorváry a Kotzebue «Die beiden Klingsberg»-je magyarosítása.

LEPI GYÖRGY-től a *Munkácsi várat*; ERNYI-től *A királyért és a hazáért utolsó csepp vérünket* című darabot. *A magyar rabok török fogóságban* című kétszer is adott ujdonságnak, valamint a *Dorottya szerelme* című vígjátéknak szerzői bizonytalanok.

Ennek a társulatnak még 1829-ben nyomát lehet találni Pesten. A német színház Almanachja szerint 1829. febr. 5-én a német színházban Wandát adják. A Hazai és Külf. Tudósítások reporterje szerint «számos és fényes egybegyűlt közönség előtt». Oly jól játszottak színészeink, hogy az egybegyűlt közönség «hangos örvendzéssel» szakította gyakran félbe az előadókat és végül mindnyájukat kihívta. Különösen Kántorné tűnt ki, mint a kinek «pathoszszaal teljes előadása régi dicsőségét nem kis mértékben nevelte». Mellette Balla, Balláné, Bartha és Erdélyi tűntek ki.

A német színház Almanachja szerint febr. 13-án a Tűzpróbát és Béla futását adták. Játszottak még febr. 25-én és márcz. 6-án is, de előadásaik címe helyett csak ez a kifejezés áll az Almanachban «Ungarische Vorstellung». Ezentúl egész 1830 végeig nincs nyoma annak, hogy magyar előadásokat tartottak volna a német színházban. Valószínűnek tartjuk, hogy Pestmegyének a józsefnapi generalis gyűlésig ígért intézkedése nem felelt meg a társaság óhajának, és az husvét után vándorútra tért. Támogatja föltevésünk helyes voltát azon körülmény is, hogy ez időszakról nem maradt reánk magyar játékszíni zsebkönyvecske.

1831-ik év január havától a német játékszíni Almanach adatai azt sejtetik, hogy tán ez a magyar társaság 1830 őszétől kezdve újra folytathatta játékait, és itt maradt még 1830 telén is* egész 1831. júliusig.

Az 1832-ben megjelent játékszíni magyar Almanach arra enged következtetést, hogy a tényleg működő társulat igazgatásában július havától kezdve lényeges fordulat állhatott be, mert ezen Almanach a rendes szokástól eltérőleg, július 31-étől kezdi adatait, a mi csak úgy magyarázható meg, ha fölteszszük, hogy eddig az időpontig csakis Balla Károly vitte az igazgatást. Ez a játékszíni Almanach (az 1829-ikétől eltérőleg) úgy beszél a társaságról, mint a mely

* A német Almanachban 1831-ből a következő napokon volt «Ungarische Vorstellung»: I/10. — II/7. — III/23. — IV/23. — IV/25. — V/3. — V/11. — VI/26. — VII/8. (Zrínyi). Aztán egész októberig nincs ilyen nyoma.

Balla és Pergő Czelesztin kettős igazgatása alatt kezdte meg július 31-én mutatványait a Beleznay kert ismert helyiségében.*

E társulat tagjai a következők voltak 1831-ben :

Balla Károly, igazgató,	Magyar József,
Bottos Károly, sugó,	Pergő Czelesztin, igazgató,
Berényi József,	Rátz Sándor,
Fekete Károly,	Párthényi József,
Fejérvári Ferencz,	Szathmáry Dániel,
Gillény Sándor, sugó,	Szász Gusztáv,
Kováts József,	Török Antal,
Kálmán György,	16-an (5 elment).
Lendvay Márton,	

Asszonyszemélyek :

Balláné, szül. Molnár Anna,	
Fejérné, szül. Györgyiné Francziska,	
Kovátsné, szül. Fekete Mária,	
Kelemen Sónia,	
Párthényiné, szül. Erdélyi Eliza,	
Székely Zsuzsánna,	7-en
Szőkőné, szül. Tölgyesi Isabella.	(2 elment).

(A dölt betűkkel jelzettek az év végével elmentek a társaságtól.)

A férfiak száma 16, a nőké 7. — Köztök, Lendvay Mártont és némileg Kovácsnéét kivéve, egyetlen oly tag sincs, kinek művészetében később akár a budai várszínház, akár a pesti nemzeti színház hallgató közönsége gyönyörét lelte volna. Csupa közönséges nevekből álló számarányát tekintve, jelentéktelen társaság, mely nem lehetett hivatva a magyar színészetnek becsületet szerezni a fővárosban. Az egykor hírneves Czelesztin annyira ósdi volt már ekkor, hogy műveltebb hallgató nem élvezhette játékát. Testalkata annyira formátlan, hogy már ez is képtelenné tehetné volna őt a föllépésre. A női tagok közül Fejérné alig emelkedett túl egy közép-szerű vidéki színésznő niveauján és Kovácsnéval egyetemben sem feledtethette el az időközben eltávozott Kántornét. Ily színészet

* Játékszíni Zsebkönyv. Iratott Boldogasszony hava 1-ső napján 1832. Pest. Trattner Károlyi betűtivel (Muzeumi könyvt.). — 1831. május havától kezdve ugyanott Arenában játszottak, mely 3000 (!) nézőnek «bőv helyet» adott (H. K. T. 1831. I. 38. sz.)

valóban nem emelhette diadalra a magyar játékszín ügyét a fővárosban.

Műsoruk eredeti darabjai között Bátori Mária 2-szer (IX/2 és XII/3), az Esküvés egyszer szerepel (X/29). Mint nemzeti szomorújáték a Világ fia (IX/13), a Megbosszúlt hitszegő (X/28) és mint érzékeny nemzeti történet a Viszontlátás fordul elő (XI/26); ha még a Magyar Rabok török fogságban és Tündér Ilona című darabokon kívül Bohó Misit is az eredetiek közé számítjuk, úgy kimerítettük a hazai műsort. Mintha Katona, Kisfaludy, Fáy sohasem léteztek volna. Darabjaik helyett azonban a *Bűbájos koporsószege*, *Kalábriai haramiák*, a *Halál strázsa* és *Ördög, Rajkó, a dadé mostoha fia* című darabok éktelenítették a műsort, melynek kiválóbb idegen darabjaiul *Hamlet* és a *Messziniai menyasszony* tekinthetők. A táncz és tableau bőven járta. Ez utóbbiaknál, úgylátszik, a rémületesség és sentimentalismus volt a lényeg. Legalább erre következtethetünk címzeikből, u. m. *Tündér-kripta*, *Lelkek elválószása az Eliziumban*, *Henrika Vilhelmina sírján*. A változatosságot néhány quodlibet képviselte.

A társaság egy párszor Budán és Pesten is játszott a «ns. városi játékszínén». Budán 2-szer (X/21, X/26); Pesten kétszer (X/28, XII/9). Ez utóbbi valószínűleg botránynak készülhetett, mert a Zsebkönyv szerint a következő nemzeti nagy hős történet: Blanka és Bibar el Bondukbari, felfüggesztetett s helyette «hirtelen adódott» a Rettenetes titok.

A társulat tagjai az év vége felé megfogytak, úgy, hogy a férfitagok száma 11, a nőké pedig 5 maradt. Ha a műsorból következtetni lehet, úgy a jobb tagok tömeges kiválása október végével történhetett, mert 31-én adták az Utazók búcsuvétele című darabot, és azután egész november 10-éig nem játszottak egyszer sem.*

Nem lehetetlen, hogy e társaság, mely deczember 27-ig folytatta mutatóványait, 1832 telét is a fővárosban tölthette. Sorsát sejtteni lehet ily műsor és a tagok ily csekély száma mellett — de eltávozásukkal kétségkívül többet nyert a magyar játékszín, mint a mennyi nyereséggel járhatott további működésök.

E nagyon érdekes műsor a következő:

* A H. és K. T. szerint (1831. II. 33. sz.) október hónap végével vett búcsút a múlt nyár óta «városunkat gyönyörködtetett színjátszó Társaság... és útját vissza vevé Erdélybe». Czelestin ekkor ment el.

A színdarab címe	Előadás napja	Műfaj	Felvonások száma
1831.			
Magyar háznép külföldön --- --- --- ---	VI/31	érzékenyj.	4
Tündér Harang --- --- --- ---	VII/2	tünd. v. j.	2
Rettenetes titok --- --- --- ---	6	szomorúj.	3
Corvinus Mátyás * --- --- --- ---	8	vitézj.	4
Kalabriai haramiák * --- --- --- ---	14	némaj.	3
Constanzia * --- --- --- ---	21	római vigj.	3
Magyar rabok török fogságban --- --- --- ---	23	szomorúj.	3
Világ hangja --- --- --- ---	25	énekes vigj.	4
Vaskarú vitéz ¹ --- --- --- ---	27	érzékenyj.	4
Elváltozott szerelmesek --- --- --- ---	28	énekes vigj.	3
Szasseni Julius --- --- --- ---	30	szomorúj.	4
Bátori Mária --- --- --- ---	IX/2	szomorúj.	5
Véráldozat ² --- --- --- ---	3	vigs.elegy.én.j.	3
Szerelem sziget --- --- --- ---	4	tört. vigj.	3
Obri kutyája --- --- --- ---	6	dráma	2
Hamlet --- --- --- ---	7	szomorúj.	6 szá- kaszban
Első szülöttség ³ --- --- --- ---	10	{tündéres vigs. elegyes érz. j.	
Külső szín családja a világot --- --- --- ---	11	vigj.	3
Világ fia --- --- --- ---	13	nemz. szom. j.	3
Sámson --- --- --- ---	15	hist. tört.	4
Messzinai földindulás ⁴ --- --- --- ---	17	dráma	3
Világ hangja --- --- --- ---	18	érz. vigj.	4
Bujdosó Amor --- --- --- ---	20	vigj.	4
Heliodora --- --- --- ---	21	tünd. vigj.	3
Két árva és mostoha anya ⁵ --- --- --- ---	24	nézőj.	3
Háladatosság Innepe --- --- --- ---	25	énekes vigj.	3
Sámson --- --- --- ---	27	hist. tört.	4
Történet tréfája ⁶ --- --- --- ---	29	vigj.	2
Bernaui Ágnes ⁷ --- --- --- ---	X/1	dráma	5
Sokat tudó --- --- --- ---	2	vigj.	5
Szebeni erdő ⁸ --- --- --- ---	4	vigj.	4
Bübbajos koporsószeg --- --- --- ---	6	nézőj.	4
Embergyűlölés ⁹ --- --- --- ---	8	érzékenyj.	5
Szebeni erdő (Tántzal) --- --- --- ---	9	vigj.	4
Rolla halála --- --- --- ---	11	szomorúj.	5
Quodlibet énekekkel --- --- --- ---	13	—	2
Tett ¹⁰ --- --- --- ---	15	dráma	5
Tündér Ilona --- --- --- ---	16	tünd. vigj.	3
Frigyesi Elek --- --- --- ---	18	hős tört.	5
Menyasszonyi ékesség --- --- --- ---	20	némaj.	5
Moór Károly ¹¹ --- --- --- ---	21	tragoedia	5
Mombelli grófok ¹² --- --- --- ---	22	dráma	5

* Körszinen (Arena).

¹ Czedesztin részére.² Balla részére.³ Lendvay részére.⁴ Székely Zsuzánna részére.⁵ Balla részére.⁶ Tántzal (sic!)⁷ Kováts részére.⁸ Tántzal (sic!)⁹ Szatmáry részére.¹⁰ Kováts részére.¹¹ Budán a városi játékszínen.¹² Balás részére.

A szindarab címe	Előadás napja	Műfaj	Felvonások száma
1831.			
Oroszlány vitézek	X/23	vígj.	3
Benyovszky	25	hist. tört.	5
Tündér Ilona ¹	26	tünd. vígj.	3
Megbosszúlt hitszegő ²	28	nemz. szom. j.	3
Szent a törvény, szent az esküvés ³	29	szomorú tört.	5
Sem embergyűlölés, sem megbánás	30	vígj.	3
Utazók bucsúvétele	31	vígj. én.	2
Magyar külföldön	XI/10	érzékenyj.	4
Tűzpróba ⁴	11	vígj.	2
Messzinai menyasszony	12	szomorúj.	3
Magyar leányok 's Török követ Pesten ⁵	13	vígj.	3
Tündér-harang	14	én. vígj.	3
Bak öz	15	vígj.	3
Rettenetes titok	19	szomorúj.	3
Kalabriai haramiák	20	vígj.	3
Szelim és Barbarossza	22	vit. érzékenyj.	5
Viszontlátás	26	érz. nemz. t.	4
Bohó Misi	27	vígj.	5
Szelim és Barbarossza	29	vit. érzékenyj.	5
Skanarella	XII/1	vígj.	3
Kalabriai haramiák ⁶	2	vígj.	3
Bátori Mária	3	szomorúj.	5
Házi kereszt	4	vitézi vígj.	2
Új módú házások		vígj.	1
Messziniai menyasszony	6	szomorúj.	3
Veszedelmes szomszédság ⁷	8	vígj.	2
Blanka és Bibar el Bondukbari nemz. nagy hőstörténet a (Ns. városi színen) felfüggesztetvén, helyette hirtelen adódott: A rettenetes Titok	9	szomorúj.	3
Halál, Strázsa, Ördög	11	vígj.	2
Régi szerelem		vígj.	1
Megátkozott Testvérgyilkos ⁸	13	szomorúj.	4
Spekulatio pénz nélkül ⁹	17	vígj.	2
Rajkó, a dádé mostoha fia	18	vígj.	3
Játékszíni koszorú ¹⁰	20	—	3
Első hajós Oroszországban ¹¹	26	vígj.	3
Király és árva	27	némaj.	2
Komoediába komedia		vígj.	1
Juliusban 1 estén 1 darabot Augusztusban 10 " 10 " Szeptemberben 17 " 17 " Októberben 20 " 20 " és 1 quodlibet Novemberben 12 " 12 " Decemberben 13 " 16 " és 1 quodlibet			
Összesen 73 estén 76 darabot és 2 quodlibet.			

¹ Budán.² A ns. városi játékszínen.³ Rátz részére.⁴ Tündér kriptatableau.⁵ Tántal és énekel.⁶ A ns. városi játékszínen.⁷ Lelkek elváltozása az Eliziumban (tableau).⁸ Lendvay részére.⁹ és Tántz.¹⁰ Quodlibet.¹¹ és Henrika Vilhelmine sirján (tabl.).

Egy egykorú teljes hitelti tanúnk így szól a Balla társulatáról, mely 1829—30—31-ben «többször» a Beleznaykertben tartotta előadásait.*

«Ezen társaság, mind előadásra, mind egy-kettőnek kivételével személyzetére nézve *a leggyöngébb magyar színésztársaság volt, melyet valaha láttam*. Csak azon bodajki volt csekélyebb nála, melyet 1839-ben láttam s a mely a fogadó szemetes termében egy olaszfal s egy ágyterítő mögött szín-, dal- és táncelőadásokat tartott s csak egy férfiból és egy nőszemélyből állván, a nő egy gyertyát tett ki a terem padozatjának közepére s a férfi annak commandó szavai után járta a csárdást.» . . . .

A Beleznay kerti színpad oly kicsiny volt, hogy hős szerepekben, actio közben, az előadók csaknem könyökeikkel lökdösték egymást.

Erre a helyiségre reflectálhatott K—ss Endre a Tud. Gyűjteményben írt cikkében :

«A nemzeti játékszín benső készüllete izléstelen ; ülései gyalultatlan deszkák s térsége (sokat mondok 200) személyt fogad be. Itt e szálkás fenyődeszkákon üljenek óra hosszat menyecske-damáink ? A pusztá száraz fán s a mi több, a gyötöröcsös, tövises deszkán valóban nem a legjobb ülés esik. E barátságos fenyőszálkák meg is tépik a ruhát.

Nincsenek érdemes személyek a játékszínen — jelesebb játszó színészeink sincsenek. «Hogyan is kívánhatnók mi azt, hogy egy oly személy, ki önbecsét érzi és tehetségének valódi érdemét ismeri, színjátészóvá legyen — — — s föllépve, a körülötte levő díztelen tárgytól lelkesítve, ügyesen játssza el szerepét.»

És mire kényszerült e társaság, melynél megtörtént, hogy portióba két garas jutott !

Eleintén csak nyáron át tettek kirándulásokat, de mint a Társalkodó egyik cikkírója 1832-ben megjegyzi, a későbbi években már télen is fölkerekedtek, hogy vidéki szerepelgetés által legalább a betevő falatot szerezhessék meg. Egyszer egy Pest melletti faluban megtörtént, hogy midőn a magyar társaság a birka-akolban felütötte sátorfáját és este felé zivataros idő közeledett, a hazatérő nyáj kiűzte onnan a színészeket és közönséget !!!

«Ily nyomorult álláspontjukon — írja a Társalkodó — nem kínos nevetésre fakasztó valóságos komédiások-e inkább, mint csinos társalkodás tanítói !»

* Fáy: A nemzeti színészet viszontagságai stb. Magyar Színházi Lap 1860. — 46 sz.

Ennyire engedte süllyedni a magyar színészetet a főváros. Míg a német színészet pompás palotájában a boldogság napjait éli, addig a magyar színészek a Pest melletti falukra szorulnak. E lealázó helyzet nem emelheté tekintélyüket a közönség előtt, mely úgy is el volt irántok a legnagyobb előítélettel telve. És ha nem tudnak kiemelkedni magoktól e helyzetből, ha színi előadásaik a jogászbotrányok tanyájává lesz, mely miatt Széchenyi is csaknem elítéli a magyar színészetet; e miatt jók és rosszak egyaránt szenvednek: a csavargók mellett az apostolok is. Pedig «a színész valódi hős volt az életben — írja Szigligeti — mely annyi lemondást, lélekerőt, vasakaratot s kitartó jellemzilárdságot igényelt attól, ki a magyarnak legnagyobb kincsét, nyelvét törekedett terjeszteni és művelni».

De sietünk befejezni amúgy is hosszúra nyúló fejezetünket. Röviden akarjuk még csak összefoglalni a pesti színészet három korszakának jellemző vonásait.

A pesti színészet első korszakát 1790—96-ig kapkodás, határozatlanság jellemzi. Egyszerre akarván mindent előteremteni, rövid idő alatt meg kellett bukni e vállalatnak, mert közönség, biztos tőke, színirodalom, gyakorlott színészek nélkül bízott sikerében, holott az alkalmi lelkesedés első behatása alatt maga sem volt tisztában nagy feladataival. Hitt egy nem létező közérzületben és megfeledezett arról, hogy a saját nemzeti lelkesedésével szemben egy nagy, befolyásos és gazdag osztály közönye, hogy ne mondjuk, idegenkedése, gyűlölete áll szemben.

A pesti színészet második kora 1807-től 1815-ig már kedvezőbb játékszínünkre. Nem mintha egy évtized alatt óriási léptekkel haladtunk volna előre, de azért, mert az országgyűlési, a megyei viták segítségével inkább átment a nemzeti gondolkozásba azon felfogás, hogy első dolog nemzetiségünket megvédeni és csak azután alkotmányunkat. Az 1790. országgyűlésen kimondott új eszme — a nyelv és nemzetiség, a nemzeti tulajdonságok megmentéseé, megőrzéseé — sokkal újabb volt, sem hogy az első meglepetés behatása alatt az egész nemzetet állandóan áthathatta. De hogy mind e mellett mégis meg kellett buknia ez időszakban is a pesti magyar színészetnek, ebben nagy része van a főváros idegen érületének, továbbá azon körülménynek, hogy a színészet mint magán vállalkozás, nem fejthetett ki nagy fényt, pompát az idegen színészet mel-

lett, de főleg abban, hogy a két irányba terelt adakozás folytán intensív nemzeti pártolásban nem részesülhetett.

A harmadik korszak 1819—1831-ig a hanyatlás szegyeteljes ideje, fejlődő színirodalmunk, törekvő színészetünk daczára. A magyar színészet zsellérje a fővárosban a németnek, s midőn az Arany hattyúban, a Hacker szálában vagy 1828-tól a Beleznay-kertben külön színpadon játszik, odáig jut, hogy még azokat is elidegeníti magától, kik ha barátjai nem, de legalább ellenségei sem voltak.

Ezért, míg a játékszin története az erdélyi és kassai színészetnek elsörendű jelentőséget kénytelen tulajdonítani, addig a pesti magyar színészetet csak mint olyat méltányolhatja 1815-től 1831-ig, mely még a kassai, a székesfehérvári, a miskolci színészetnél is kevesebb, és a melynek életereje a vidéki vándortársaságokban sínlődik.

De ne csodálkozzunk ezen.

A fővárosi magyar színészet állandósulását megnehezítő egyéb föltételeken, úgymint egy valódi nemzeti közszellem hiányán, az egyesülés nagy jelentőségének föl nem ismerésén kívül, magának az ország fővárosának egész karakterét is számításba kell venni. A magyar színészetnek a meglevő állapotokkal kellett számolnia. Úgyszólván magának kellett megteremteni azt a talajt, a melyen állandósíthatta magát, a legnagyobb részt idegen nyelvű, kalmár szellemű népség közepette.

Pest nem volt székváros, melynek az udvar adja meg karakterét.* A benne nyüzsgő kereskedő nép kalmári bélyeget nyomott reá. Ha kereskedelmileg szerencsés fekvését, más kedvező pártfogás is segítette volna, Európa első kereskedő városai között foglalhatna helyet.

«Marseille és Hamburg — írja Fáy — alig láthatnak többféle nemzeteket s különösebb egyvelegeit falaik közt, mint a mely Pestet lakja és látogatja. Egy jó része lakosainak különféle részekről beszállongott szerencse-vadász, kit a boldog magyar Haza, az olcsóság, a szelid kormány s a szerencse bizonyossága csaltak ide és otthoni szükség kergetett hazulról. Ha azon lakosokat, kik ezelőtt néhány tizeddel vándor-botocskával léptek be Pestre s most ezek urai, kiszemelnénk, néptelenebbnek tetszene városunk Barcellonánál a sárga hideg pusztítása után.»

* FÁY ANDRÁS levele Pestről. Felső Minerva 1825. december 488—493 lap; és v. ö. Karacs Teréz: a Régi Pest. Fővárosi lapok.

Ilyen elemekből állt tehát össze Pest. Józansága, szorgalma, nagyuraink bő költekezései, az országban lévő nagy olcsóság mellett, vagyonhoz juttatták ez új elemet. A vagyonnal a hatalmat is kezökbé ragadták és ők képezték Pest szereplő első elemét. Nem kell azonban azt hinnünk, hogy e bevándorlott elem hazafiatlan, nemzetellenes volt. Gúnyosan jegyzi meg Fáy :

«indigenáink között örömtelven felejtetni, hogy zsíros Hazánkra nem Árpád apánkkal jövének ki; míg némely korcsosodott régi Törzsökeink ellen, kiknél az ősi lélek, csillogáson, idegen majmoláson kapkodó lélekké süllyedt le, a bosszú emészt.»

Ez a bevándorlott középosztály sokkal többet érő eleme volt más nyelvűsége daczára a fővárosnak annál, mely ősi magyar származását elfeledve, elfeledte hazája nyelvét, elveté nemzeti köntösét s helyettök rút idegent cserélt.*

Pest mindamellett, jó módú polgársága daczára, sok tekintetben hátra volt. Bár vámjövedelme 40,000 frtot tett, utczái a belvárosban oly rosszúl voltak kövezve, hogy a szekéren ülő úgy rázódott járművében, mint a borsó-szem a rostában. A külvárosban kocsi-döntő pocsolya és kerékfogó sártenger volt mindenfelé, mint akár-mely rossz faluban. Ősszel és tavasszal az esőzések alkalmával járhatatlanok, esténként életveszélyesek voltak e helyek.

Nagy baja volt Pestnek a mulatóhelyek hiánya, legalább az olyanoknak hiánya, hol a főváros előkelőbb osztálybelije, főbb hivatalnokok, gazdag kereskedők, vagy a nemesebb ízlésűek kedvök szerint mulathattak. Pest határán belül az Orczy-kertet kivéve más mulatóhelye nem volt a fővárosnak a huszas években.

«Fült, rekedt levegőjű, kerteknek gúnyolt zugolyok, melyekben több az ivóasztal, mint a porlepte élő fa, hol a szorult s lámpagőzös levegőtől izzadsz, s te együgyűségben, ezt a keresztelt kénköves bor erejének tulajdonítod : ezek rendszerint a vígság pálya-mezei Pesten.»

A mai városliget akkor kezdetett Nebien tervei szerint munkába vétetni. Legszebb része az a nagy allée volt, melyen át kilehetett jutni, innen aztán vissza kellett fordulni, mert árnyas, fedett hely csak az ivók számára volt föntartva magában a városligetben.

* Gr. TELEKI 1828-ban csak három olyan főúri asszonyt ismert a fővárosban, «kik egy órai magyar beszéd után azt nem mondták: hála Istennek, megszabadultam a magyar társalkodástól». (TELEKI levelczése DÖBRENTÉY-vel. Buda, 1834. 243. lap.)

Az Orczy-kert képezte ekkor az egyedüli üdülő helyet;

«ángol szerkezetje — írja Fáy — még most is bámulható, midőn már kertészi művészségünk szépen haladt. Felhőket korholó fáí, tág, csinos ösvényei, kedves csavargásai, jól rendelt facsoportjai, jó munkájú szőlője, szépen vágta tavacska, személesztő tágas rétje, kellemes felváltási, de kivált jó vize, levegője s enyhítő hűssége — ritkaságok Pesten — igazán Tempejévé teszik Pestnek.»

A tisztességes mulatóhelyek hiánya mindenestre befolyással lehetett arra, hogy az előkelő nemesi osztály került a csekély élvezettel kínáló Pestet, és idejét, pénzét szívesebben fecsérelte el Bécs, Páris és London előkelő köreiben, fényes mulató helyein.

De egy haszonnal még is járt ez a mulatóhelyekben való hiány, mert ha a nyár elől, a ki csak tehetett, el is menekült Pestről, «az őszi komorodásától a tavasz mosolyodásáig — írja Fáy — elementje Pestnek a Theatrom». Itt kárpótolhatta magát a nyári élvezetek hiányáért a fővárosi közönség.

Pestnek főntebb említett idegen eleme aztán a saját ízlése szerint mulatozott a színházban, ízlését pedig az austriai metropolis befolyásolta.

«Tüntetés s beteg képzetből eredt tárgyú énekes darabok despotálják most a sceniumot — írja Fáy — szép hangokkal s cifra csillogásokkal fölkészítve, hogy agyafurtságuk feledtessék. Szem és fülgeletetés ma a játékszín, melynek az Előkor példái által oktatni, a nemes tettek előhozásával szíveket képzni s lelkeket emelni kellene. Pest e részben Bécsről varr himet» és bizonyos lehetsz benne, hogy ha Schillert, Göthét, Lessinget, Müllnert stb. adják, a színház üres marad. A mostani directio pedig úgy tesz, mint a rossz gyomrú emberekkel szokás cselekedni, új étkekkel igyekeztven fölkeltetni étvágyát, gondoskodik arról, hogy mindig legyen művész-vendége «hivogató madárul».

És ha idevetődött, ez idegen elem közé néha a magyar, vajjon mit lehetett tőlök várni! «Jó igyekezet, de szegénység tetszik ki játszásából — írja Fáy. — *Zajosan fogadtatik és hidegen eresztetik el, ha egy hétnél tovább mulat.* Sorsához képest, a példa és illő pártfogás hiányában többnyire jelesen játszik, kár, hogy tagjaik a *declamatori tont nehezen felejtetik s függéshez szokatlanok.*»

Vendégül fogadták s még azok is, kik lelkesültek mellettök, egy hét alatt megunták őket! Mit lehetett várni a főváros idegen nyelvű polgárságától, midőn a főúri magyar elem *ily* közönyt tekinté a fővárosba jövő színészeket!

Midőn Döbrentey 1824-ben dr. Macreight angol tudóst két napon át Pest összes látnivalóival megismertette, végre így szólt ez hozzá: «De uram, mondja meg már most, hogy hol van Magyarország, mert e két város Magyarországot nem juttatja eszembe?»

Magyarországot a jelen század első tizedeiben Pesten és Budán nem lehetett senkinek megmutatni. E két helyen semmi sem emlékeztetett Magyarországra.

És mindezek daczára az 1819-től 1831 végeig terjedő ezen 12 évi időszak az ő apró vándorló társaságaival fontos időszaka a fővárosi magyar színészetnek. Hasonlít az egy hódító hadjáratához, mely nem egy dicsőséges győzelemmel, de nem egy (sokszor elég szégyenítő) vereséggel is végződött. A kisebb diadalok élesztették a lelki bátorságot, a vereségek csak nevelték a harcz-kedvet. Ez apró csatározások szükséges, bár nem egy tekintetben sajnos előzményei voltak a budai korszaknak. Nélkülök bizonyára nem képes a budai szintársaság a végső elhatározó diadalt kivívni.

És ha e történeti vázlat után visszatekintünk az 1819—31-iki korszak színészetének és drámai irodalmának kölcsönhatására, joggal merülhet föl az a kérdés is, mennyiben szolgálta irodalmunk a színpad, és színészetünk a drámai irodalom érdekeit? Ha a műsort tekintjük ez időszakból, észrevehetjük, hogy annak uralkodó darabjai még jobbára ugyanazok, melyek az 1815-ig terjedő időszakot jellemzik. A divatos Ritterdrámák áldozatra kész lovagaikkal és sentimentalismustól áradóző hölgyeikkel. A székesfejérvári társaság pesti kirándulása azonban új korszakot kezd. Kisfaludy K. drámaírói pályáját a Tatárok Magyarországbán ez. darabjának pesti diadalától kell számítanunk. E diadal behatása alatt születnek meg 1819-ben *Ilka*; 1820-ban *Stibor vajda*; *Széchy Mária*; *A kérők*; *Kemény Simon*; *Barátság és nagylelkűség*; *A pártütők*; *Mikor pattant, nem hittem volna és Irene*. Ha végig tekintünk irodalmi pályáján, azt látjuk, hogy a pesti kirándulás két első éve után határozottan megcsappan drámaírói kedve. Kétségkívül írói ambitio is kezd hozzájárulni, hogy drámáit ne csak a napi szükséglet számára írja. Így jelenik meg 1821-ben töredék *Záh-ból*; *Nelzor és Amida* (1823); töredék a *Várnai útközetből* (1824); 1826-ban *Mátyás diák* (Aurorában); *Leányörzö* (Élet és Literaturában); 1828-ban *Hűség pró-bája*, *Kénytelen jószívűség* (Aurora); *Szeget szeggel* (Koszorú); *Csa-*

lódások, Zách nemzetség; 1829-ben *Nem mehet ki a szobából* és *Áltudósok* (Aurora) és ugyanott 1830-ban *Három egyszerre*.

Nem tudjuk, hogy mennyit veszítettünk az által, hogy az állandó színészet nem engedte teljes kifejlésre jutni Kisfaludy drámaírói tehetségeit. Annyi elvitázhatatlan, hogy a székesfejvári és pesti színészet elhatározó befolyással voltak reá s csak annyiban nem kedveztek tehetségének, hogy azt gyors s így sokszor felületes termelésre csábították.

Ügyszólván e két korszak közé esik Gombos Imre *Esküvése*, mely nyomtatásban akkor jelent meg, midőn Pestnek már nem volt magyar színésze (1816). Ő már előbb is kísérletet tett a drámaírás terén. Eredeti művein (Elek és Polyxena, Bavariai Albert., A testvérek, A szekrény és rózsabokor címűeken) kívül egy fordítása is ismeretes (Éjfél után). Az ő *Esküvése* is bizonyára a pesti színészet behatása alatt jött létre, legalább ezt sejteti színpadi ügyes szerkezete és hatásra számított dictiója; legelső ízben a székesfejvári társulat mutatja be Pesten 1819. VI. 14.

A magyar színészet fővárosi helyzete nem volt olyan ezen időszakban, mely kedvezett volna a magyar drámairodalomnak. Vándor-csapatok jönnek-mennek, s van eset reá, hogy csak kétszer játszanak a német színházban. Hogy fejlődjék ki ily viszonyok közt egy magyar drámaírói generatio, mely a színpadi hatás titkaival ismerősen, színészeinket ellássa az idegen drámák helyett magyar eredetiekkel?

Egyelőre Kisfaludy Károlyt utánozzák drámaíróink. Drámáikban a hazafias dictiózás, az úgynevezett hazapuffogtatás jön divatba, vígjátékaikban pedig a hatásvadászat. Kisfaludyt, mint színjátékíró, főleg abban követik, hogy egy felvonásos vígjátékokat írnak. Ezek azonban nem igen tudják megérni a színpadi előadás óhajtott dicsőségét. Kovács PÁL még valamennyi közt a legtöbbet ér. Vígjátékait Thalia című gyűjteményében később maga adta ki. Ekkor még a *Koszorúban* jelennek meg egy felvonásos vígjátékai: Magának akart, másnak kért, Mindennek van haszna (1829), Melyik a sok közül? Öreg kérők (1830) és Farkas van a veremben (1831).

A könyv alakjában megjelent drámák közül BORS SÁMUEL Kenyérmezei diadalát (1825) egyszer sem adták. Okát megtaláljuk egy egykorú bírálatban (Tud. Gyűjt. 1825. VIII. k.). — SEBESTYÉN

GÁBOR eredeti színműveit: Az asszonyi praktikát és Kaczki Pált (1821) szintén egy nem kevésbé szigorú kritika semmisíti meg (Tud. Gy. 1822. X. k.). Ezt sem adták elő, valamint a következőket sem: HORVÁTH ÁDÁM-tól A tétényi lányt (1816), SZOMMER JÓZSEF-től Zomborit v. Skanderbéget (1822). — BOLYAI FARKAS öt szomorújátéka és Párisi pere, valamint FOGARASI NAGY PÁL színművei legfeljebb az erdélyi színpad műsorát élénkíthették.

KISFALUDY SÁNDOR Hunyadi Jánosa könyvdráma maradt (1816). Az emberszív örvényeit csak egyszer adták elő Pesten (1828. XII/27) és egyszer Budán (1833. X/28); SZENTMIKLÓSI Hunyadi Lászlóját (1820) csak két ízben Budán 1835-ben (III/20 és XII/17).

Színészeink segítenek magokon a hogy tudnak; lefordítják és kiadják «Többen» Kotzebue színdarabjait; egyesek, mint Láng Ádám és Komlóssy Ferencz nyakra-főre nemzetesítik az idegen darabokat és az elsőtől 4 drb nyomtatásban is megjelen, köztök egy eredeti: Mátyás király.*

A vidéki színészet Tokody Jánoson kívül egy új nevet sem hoz forgalomba.

Irodalmunk már a 20-as évek elejéről tud egy oly vállalatot felmutatni, melynek első célja a magyar színészet műsorának hiányait tisztességes fordításokkal pótolni. Döbrentey G. Külföldi Színjátékai czímen egy vállalatot tervezett (1822), melynek I. kötete Müllnertől a Vének Súlya, II. kötete Molièretől a Fösvényt tartalmazta.

«Elgondolván — írja Külföldi Színjátékai első kötetében DÖBRENTEY, — hogy a külföldi nemzetek mely tökéletes lábon állanak drámáikra s azoknak művészi előadásokra nézve, és hogy mi, mely ingadozólag láthatjuk még a nemzeti nyelvnek becslését s a karakternek fentartását nagyon eszközlő játékszíneinket, az elmaradásnak méltán fálalhatjuk okait és érezhetjük pirotságát. De ha azokat, kiktől az ilyen nemzeti dísznek előmozdítása függ, gyakortább mozgatja meg, mint ez előtt, a közhaszonra és becslésre dolgozás dicsőségének szép ingere, bizonyosan le fogja magáról rázni a nemzet és eléjövendő talentumai által a külföldnek aljasító utánnozását s a nemzeti bélyeg eredetisége formáját kapja műveltségünk, hogy az ne csak mellék kép gyanánt álljon mások megett, hanem oly önerejűleg való gondolkodás resultatumait

* Komlóssy drámáiról működését l. a székesfejérvári színészet cz. fejezetben.

mutassa, mely külön magára gerjeszsen figyelmet, független karakterével.»

A külföld jobb termékeit tehát olyanoknak tekinti, mint a melyekből jó fordítás útján okulást nyerhet az író, főleg nálunk, hol a drámairodalom annyira kezdetleges. Az irodalom és színpad érdekei mellett azonban nem akart megfélemleni magát a színészet-ről sem. Midőn új eredeti játékszínünk elősegítőihez csatlakozik fordításai által, a külföld jelesebb színészeinek életrajzát is melléke'i, hogy «színészeink talentumaikkal még jobban megismerkedjenek, s magokat fennmaradandó híri művészekké formálják»,

A jó fordítás, a színészek elé állított mintaképek emelni fogják egész játékszínünket. Még azon munkákat is elősorolja DÖBRENTÉY «Emlékezetében,» melyeknek tanulmányozása által természeti adományaik tökélyesülni fognak. Ő a magyar színészt olyannak képzei, ki a drámai költészet, a scenica, a declamatio, a mimica, a ruházkodás módjának, továbbá a tapasztalati lélektannak és physiognomicának tanulmányozása által, természeti adományait tökélyesítse, de egyúttal a társadalom többféle osztályaival való érintkezése által a «társalkodási csinosabb tónust» is elsajátítsa.

«Olyan magyarok — írja — kikben a francia elegancia, a német udvariasság, neveltetések, utazásaik vagy a külföldön való társalkodásaik által, az ázsiai magyar méltósággal talán szerencsésen van elegyítve, *épen azt vetik a mi színjátszóink ellen, hogy játékok fás, feszes s helyzeteiknek nem tudnak adni kedveltető ingert.*» Döbrentey megvallja, hogy egy két kivétellel a saját tapasztalása is e mellett szól. Annyira hátra van még színészetünk szerinte is, hogy nem is képzelheti, hogy a nemzeti tulajdon a magyar játékszíni előadás módjában minő karaktert nyerne. «*A mi eddig van, külföldi színezés.*»

Döbrentey nyilatkozatát annál illetékesebbnek vehetjük e kérdésben, mert neki alkalma volt az e század első tizedeiben szereplő legtekintélyesebb társaságot Erdélyben láthatni, azt a társaságot, mely a magyarországinak szülőanyja lön, melynél Jancsó, Czelesztin, Kocsi Patkó János, Néb Mária stb. szerepeltek. Magyar karakterű színészetről tehát még a huszas években sem mert ő beszélni, sőt szerinte még sejteni sem lehetett, hogy «a külföld vakult utánzásából» mikor fog «önereje vonattatása szerint egészen kifejtődni» a magyar karakterű színészet.

Nagy jelentőségűnek kell tehát Döbrentey törekvését jeleznünk, mert ő fordításainak kiadásai által színészetünknek nevelője akart lenni. Fordításában az idegen irodalom kiválóbb termékeivel óhajtotta őket megismertetni; a darabok elé tervelt megjegyzéseivel pedig a kritika hiányát akarta pótolni. Szemrehányásként hozza föl, hogy színészeink nyelvünket grammaticailag nem értik, holott a nyelv tisztaságára való ügyelet nekik egyik fő kötelességök volna.

Mind e bajokon azonban csak két dolog segíthetne szerinte alaposan, először az állandósítás, másodszer a színi kritika. Színészetünk kétségkívül sokat nyert az által, hogy legalább egy helyt, Erdélyben állandósították. De ettől még nem remélte Döbrentey azt az eredményt, melyet a magyar színészet specialis érdeke megkívánt: az egységes elvek szerint képzett magyar karakterű színészetet. Ezt az eredményt mindaddig nem reménylette, «míg egy szerencsés egyesület oly utasító kritikákat, theatralis előadásokról való vizsgálatokat nem ad ki, melyek a publicumot is készítsék s tüzet adjanak színjátszóinknak, mívelt ízlésű nézők tetszésének megszerzéseért való iparkodásra».

A Lessing-féle Hamburgische Dramaturgie lebegett előtte magyar minta szerint, mely a hazai tehetségeket úgy fejleszsze, mint amaz «a Schilleri geniuszt is segítette kifejlődésében». Hiú ábránd volt ez a huszas években. A színészet állandósításának kilátásai nélkül, egy valóságos magyar olvasó közönség hiányában, mely legalább a kiadott művek pártolása által tehetné lehetővé, hogy irodalmi úton terjesztessék színészeink és közönségünk soraiban a jobb ízlés — mind ez pium desiderium maradt.

Döbrentey e vállalatának gyors megszűnése egy bizonyítékkal több volt arra nézve, hogy ez a kérdés nem ért meg nálunk még társadalmilag. Nem vált általánossá az a felfogás, hogy a színészet és drámairodalom pártolása nélkül állandóság és eredményes működés képzelhetetlen, hogy komoly színi kritika nélkül (kellő előképzettség hiányában) a színész nem több műkedvelőnél, ki reászorúl a közönség dédelgetésére.

A kettő közül csekélyebb áldozattal a drámairodalom pártolása járt volna; az irodalom így nevelő iskolája lehet színészetünknek. Döbrenteynek alkalmá volt tapasztalni, hogy a pártolás eme minimumát sem remélhette a magyar közönségtől.

A Vének súlyát kezdetben versekben fordította, s mint ilyen följánlotta az akkortájt legkiválóbb magyar kiadó cégnek, Trattnernek. Minden barátságos viszony dacára, mely kiadó és fordító között fennállott, a verses formájú fordítást vonakodott Trattner kiadni, azt adván okúl, hogy a verses munkák nála nem oly kelen-dők, mint a prózában írottak. Döbrentey ebbe is beleegyezett. Trattner kibocsátotta az előfizetési felhívást, a munka megjelenését azonban 300 előfizető jelentkezéséhez kötötte. Ez a 300 előfizető azonban nem jelentkezvén, lemondott e mű kiadásáról.

Szerencsés véletlen folytán még 1820. októberében Wigand, kassai kiadó kérte Döbrenteytől a kéziratot. Nehogy Wigand meg-károsodjék, Döbrentey meghagyta a prózai formát. «Minek bízam volna, a költői szoros megkívánás kielégíthetése végett oly közön-ségbe, mely mindeddig is *csak vékonyan segélyeti tulajdon dicsőségét s felhidegen tudja nézni, hogy külföldiektől irigyelhető fiai által meg-meggyújtott fénye megint elborúljon.*»

Döbrenteyben volt igazi írói ambíció. Saját kijelentése szerint érezte, hogy pirúlnia kell a jövődő előtt, a miért prózában *kellett* fordítania a Vének súlyát. Mintegy a saját mentségeül, a kiadói meg-okoláson kívül, még egy más mentséget is hoz föl, a mi őt a fordítás ezen formájának megválasztására kényszerítette. Ő fordításával a magyar színpadnak akart szolgálni. A Vének súlyát a kézirati fordí-tásból először 1819. februáriusban Maros-Vásárhelyt és májusban Kolozsvárott adták elő. Színészeink — egy-kettőt kivéve — nem merték magokra vállalni a vers declamálását!

Ilyen kettős kényszer után annál kevesebb oka van Döbren-teynek az utókor előtt pironkodnia, mivel különben is az első fel-vonást jambusokban fordította le. Jellemző egyébiránt reá nézve, hogy Macbethnél már határozottan kikötötte a verses formát, a mit Wigand el is fogadott.

Döbrentey évenként 4—4 kötetre terjedő fordítást tervezett; Wigand szívesen beleegyezett a tervbe, ha a közönség pártolni fogja kiadványait.

Döbrentey a németjátékszíni kötetben Schiller «egyik neveze-tes szomorújátéka» mellett, Iffland, Schröder, Eszlair és Wolf életrajzát is ígérte, s valószínűleg Macbethet szánta negyedik darabnak.

A vállalat azonban nem élhetett hosszabb életet egy kötetre

terjedőnél, és a Fösvény 1822-ben második és utolsó darabja volt a külföldi színjátékoknak.*

Az irodalom-pártolás ily csekély mérve mellett a színészet még azt a szellemi hasznót sem remélhette, mely a jó fordításokból reá háromolhatott — állandósága és a színi kritika hiányában.

Lehet-e csodálni, ha az Akadémia a budai színház műsoron levő darabjait legnagyobbreszt oly kontárságoknak találta, melyek múlhatatlannak tűntették föl a gyökeres javítást, sokszor a teljes átdolgozást?

Mielőtt az Akadémia, szabályzatának 5-ik pontjához híven, a magyar drámairodalom érdekében lépéseket tett és játékszíni küldöttsége által epurálni törekedett a meglevő színi irodalmat és főleg a fordításokat, már Bajza szövetkezett többekkel Magyarország első rangú írói közül, kik tervének előmozdítására szíves készséggel felajánlották segédkezésüket.** Bajzának az volt a terve, mivel eredeti munkáknak nagyon is szűkében volt a magyar drámairodalom, és a «megjelentekben is oly kevésben látni csillámlásokat,» hogy a külföld jobb műveit terjeszsze el gondos fordításokban. Ezt nemcsak a drámairodalom, hanem a színészet érdeke is megkívánta. Bajza némi gúnynyal említi meg indító okai között, hogy a magyar színjátékszók «többnyire hazai éretlen gyümölcsökkel, félszeg és eredeti sajátságaiból kifosztott, vagy épen avatlan kezekkel készült fordításokkal kínozzák az igen is béketűrő közönséget.» Ezeket akarta tehát oly helyzetbe juttatni, hogy magokat írói gyakorlattal, gondal készült darabok nem létével többé ne menthessék.

Hogy a játékszín érdeke lebegett mindenek felett előtte, azt későbbi vallomása még jobban bizonyítja. Gyűjteményébe oly darabokat óhajt főképp fölvenni, melyeknek színpadi hatásuk van, a kevés színi hatással bíró, egyébiránt classicus drámákat vagy teljesen mellőzendí, vagy csak felette ritkán fogja fölvenni; még az olyanokat

* E korba illenek a következő magán vállalkozások, mint TOLDI FERENCZ Külföldi színjátékai (1827) és PUKI JÓZSEF színjátékai (1827). Mind a kettő Schillert fordítja — de gyöngé sikerrel.

** *Külföldi Játékszín.* Több tudósokkal kiadja BAJZA. Első kötet: *Galotti Emilia*, szomorújáték. (Németből LESSING után KAZINCZY FERENCZ.) *A Gyűrű* vígjáték. (Németből SCHRÖDER után BAJZA). 1830. 8° Előbeszéd 4 számozatlan lap. 215 lap. (A czímlapon belül: Pesten, Beimel József pesti és esztergomi könyvnyomtató betűjével.)

is előbbre teszi, «melyek a dramaturgiai sanyarúbb (sic!) törvényeknek itt-ott meg nem felelnek,» de a melyeknél színi hatásra számítani lehet.

Az olvasónak lelki táplálékot, a játékszíni nézőnek kedves «éleményt» akar nyújtani. A vállalat sikerét tehát kettős érdek is kívánatosá tette. A magyar olvasóközönségtől függött minden, mert a színházak egyedül nem lehettek képesek a vállalat jövőjét biztosítani. BAJZA vállalata nem érthette meg a folytatást, és az első kötetnél ép úgy megszűnt, mint a Döbrentey Gáboré 1822-ben. Megszűnése azonban nem mondható annyira sajnálatraméltónak, mint a Döbrenteyé; mert a Vétek súlya és a Fösvény meglehetősen jószágú prózai fordításai után a kilátásba helyezett Shakespeare-darabokkal bizonyára gazdagodott volna az irodalom és a szegényes színpadi műsor, ezen folytatás elmaradását tehát érzékeny veszteségnek lehet nevezni a huszas évek elején, midőn használható jó fordítás alig volt; addig a Bajza vállalatának megszűnéseért bőven kárpótolt az Akadémia, mely a saját tekintélyének ágisa alatt, maga is Külföldi Játékszíni Gyűjteményt indított meg, és így az egy-két évvel előbb, magánosok által megindított, de abbamaradt gyűjteményért, a saját testületi tekintélyével támogatott fordításokat adott.

Bajza Külföldi Játékszíne mindamellettt kortörténeti szempontból is érdekesnek mondható. Jele az a színpadi műsor nagy szegénysége, selejtessége érzetének, jele egyuttal annak is, hogy íróink java része szíves készséggel törekedett e hiányokon segíteni; jele annak, hogy íróink a színpad érdekeivel tisztában voltak, de midőn elhatározták, hogy kezdetül jó fordításokat nyújtanak, azt a szempontot sem hagyták figyelmen kívül, hogy olyat nyújtsanak, mely képes legyen az olvasó-közönség figyelmét is lebilincselni. Tehát a színpadi hatás mellett ne legyenek még sem olyan alsó rendű termékek, mint a minők a magyar színpad műsorát uralták, hanem művelőleg hassanak az olvasóra, a nézőre egyaránt. Ezért érdekes kortörténeti szempontból is e vállalat. Mintha az egyesülés szükségének eszméje is tért hódított volna, nem egy ember vállalkozik — mint Döbrentey — arra, hogy jó színdarabokkal lássa el a műsort, hanem többen egyesülnek a nemes cél érdekében.

Az Akadémia mint testület csak folytatását képezi, nagyobb kiterjedésben, intensívebb mértékben, ezen törekvésnek. Hogy mun-

kálatai messzebb terjedő eredményekkel kecsegtették nem csak az irodalmat, hanem a magyar színpad műsorát is, az már szerveztéből önként következett.

Az Akadémia azonban néhány év alatt nem tudta évtizedek mulasztását kipótolni. Ha Döbrenteytől Bajzáig évről-évre szaporodik jó műfordításaink száma, nem kellett volna SCHILLER Haramiáit BARCSAI LÁSZLÓ-nak botrányos fordításában adni 1837-ben (IX/18) még a nemzeti színpadon is. Oly rosszul állottunk fordítások dolgában, hogy VÖRÖSMARTY joggal írhatta még 1837-ben is, hogy a külföld kiváló színművei közül, melyekben jeles színészek vetekedve gyakorolják magokat, alig birunk egy-kettőt jó fordításban. «Nincs *Learunk*, nincs *Romeónk*, nem láthatjuk a *Velencei kalmárt*; *Hamletnek* csak árnyékát birjuk; *Wallenstein*, *Don Carlos*, *Hernani* stb. nincsenek, pedig csak ily darabokban mutatja ki magát a színész erejének teljes nagyságában, ily elmeműveken gyakorolhatja magát haszonnal, s érhetik valódi művészsze!» Ajánlja, hogy a színigazgatás egy ügyes, szorgalmas író fizessen, ki a meglevők hibáit javítsa ki, új és hírre kapott darabok fordításáról gondoskodjék. Az akadémiai fordítások jók és hasznosak mind, tőle többet igazsággal nem várhatni, de ez nem elég egy új színház benső szükségletének kielégítésére. «Ki e részben szegénységünket ismeri, nem fog ily intézkedést feleslegesnek tartani, s *színészeinktől mindaddig alig is lehet méltán pontos és tiszta művészi előadást várni, míg a nyelv, melyen szólaniok kell, zagyva, tisztátalan, erőtelen s a kor kívánatainak s műveltsége fokának meg nem felel.*»

Így bosszulta meg magát a legutóbbi évtizedek közönye a magyar színészet állandó helyén, a Nemzeti színházban.

AZ ERDÉLYI SZÍNÉSZET ÉS VISZONYA A MAGYAR- ORSZÁGIHOZ.

Erdély színészetének legrégibb nyomai. — Felvinczy György játsszási engedélye 1696-ban. — Ez engedély jelentősége. — Az 1792-iki színügyi mozgalom előzményei. — Az első színjátszó társaság ügyei 1795-ig. — Fizetés és jövedelem. — Az előadók jellemzése. — A társaság pénzügyi zavarai. — Id. báró Wesselényi M. — Az első kirándulás. — Zavarok. — Kocsi Patkó János eltávozása okai; jellemzése. — Vándza Mihály társasága. — A színházépítési mozgalom. — A theatralis bizottság kérő levelei. — Az 1814-ik évi kivándorlás. — Küzdelem a német színészettel. — Kolosvár, mint országos központ. — A színház megnyitása. — Az Erdélyi Múzeum pályázati hirdetése. — Erdély főúri világának idegen érzülete. — Döbrentey és gr. Teleki Ferencz. — A király és királyné szemrehányásai, mint a kedvező fordulat előidézői. — Irók és a magyarosítás ügye. — A pályázat célja, eredményei. — A színészet új korszaka. — P. Horváth D. és gr. Wass Imre. — Az operák divatja és Déryné. — Pártolók és a színészet becsültetése. — A felbomlás kezdete és a harmadik kivándorlás 1826-ban. — A színészet elhanyaglása. — Vándortársulatok keletkezése és kiköltözése 1831-ben. — További jelentősége az erdélyi színészetnek. — Szigligeti a kolosvári színészet jelentőségéről.

Jól nevezte el Déryné Naplójában Kolozsvárt a magyar színészet megteremtőjének és Kassát fölnevelőjének. E két város közt oszlottak meg színészetünk legjobb erői. Amott már a mult század utolsó, emitt a jelen század 3-ik évtizedétől kezdve. Igaz, hogy időközben Miskolcz állandó templomot emelt a magyar színművészetnek, és Székesfejervár, valamint a dunántúli megyék közönsége is meleg pártolás alá veszi a magyar színészet vándorait, de Kassán és Kolozsváron kívül, egyetlen magyar város sem birt állandó vonzó erőt gyakorolni színészeinkre. Amaz mint egész Felső-Magyarországnak és emez mint egy közjogi állásánál fogva is önállóbban fejlődő országnak culturalis középpontja. «Ah, itt e két helyen melegágya volt a magyar színészetnek. Minden jóra való színész vágyott játszani ezen közönség előtt — írja Déryné — mely elég művelt és figyelmes volt észrevenni és méltányolni a legkisebb finom nuanseokat is a játéokban.»

Az a jó irányú mozgalom, mely a mult század utolsó tizedében a magyar játékszín érdekében Magyarorszáiban megindult, nem csak magáért az ügy jelentőségeért érdemel figyelmet, hanem azon üdvös hatás miatt is, melyet az erdélyi színészet létesítésére gyakorolt.

A színi előadások multja Erdélyben egész a XVI. századig vihető vissza, midőn nem csak mysteriumokat, de a hagyomány szerint, Abrudbányán (1530) világi előadásokat is tartottak volna.* Az utóbbi vagy népi mysterium-előadás, vagy a fejedelmek udvarában megforduló idegen komédiások productiója lehetett. Mind a két esetben jelentéktelen dolognak kell tartanunk, mert semmi befolyással sem volt a továbbfejlődésre.

Sokkal fontosabb esemény az 1696-ban Felvinczy Györgynek adott színházi engedély, mely nem csak Erdélyre, de egész Magyarországra szólólag adja meg a játszási jogot.**

Az engedély előzményeire jellemző azon indító ok, a melyért Felvinczy a kedvezményért esedezett. Nem a már régóta szórványosan üzött efféle előadások folytatása gyanánt akarja az engedélyt a maga számára; nem az a célja, hogy az addig kóborló csapatokat a saját felügyelete mellett első rendszeres társasággá tömörítse — hanem, hogy módot nyerjen eme foglalkozás által adósságainak terheitől szabadulni. De vajjon hihetjük-e, hogy ha tényleg voltak volna Erdélyben ilyen kóborló magyar színészek, azokról erdélyi krónikásaink hallgassanak? Hihetjük-e, hogy ha Felvinczy tényleg ilyeneket talált, elmulasztja az erre való hivatkozást és megelégszik azzal, hogy csakis a saját adósságaitól való szabadulás óhaját vesse a latba az engedély kinyerése érdekében?

Nagyon valószínű, hogy Felvinczy a kóborló idegen komédiásoktól nyerhette az első impulsust. Még a vállalat sikertelensége is e mellett szól, mert ha tényleg régóta üzik az ilyen magyar színi előadásokat egyes kóborló magyar komédiás-csapatok, miért ne lehetett volna ennél nagyobb sikere egy oly társaságnak, mely egyenesen e célból szerveződik s bizonyára eredményesebben működhetik minden kóbor csapatnál? Miért ne ért volna el Felvinczy

* Vasárnapi Ujság. 1871. évf. 15. sz.

** Közölve először ENDRÓDY JÁNOS Magyar Játékszínében. I. Esztendő 2 kötet Pest. 1793. Lásd a Függelékben.

is nagyobb, tartósabb sikert amazoknál, ha magában a magyar nép hajlamában a támogatás biztos garanciáival rendelkezik?

Az erdélyi hagyomány szerint¹ tényleg tartott is volna Felvinczy előadásokat. Színpadul, állítólag Kolozsvárott a házak kinyúló fedele által borított «hiüt» (padlást) használta. Közönsége az utcán állott s onnan nézte az előadásokat. A hagyomány tehát megőrizte a kezdet emlékét, és e szerint Erdély egy századdal előzte meg Magyarországot. De ha sikert arat Felvinczy; ha terve nem dől dugába, feltehetjük-e, hogy a szóhagyományon kívül írásbeli emléke ne maradjon reánk e mindenesetre szokatlan új vállalkozásnak? Pedig nincs sehol nyoma annak, hogy Felvinczy első társasága hosszabb életet élt Erdélyben. Egy századdal később — már semmit sem tudnak róla;² ha színészeti multja van Erdélynek, az erre való hivatkozást bizonyára nem feledi el az 1792-ben alakuló társaság sem. Nem is tervelték volna legelőbb azt, hogy az első színjátzókat Magyarországból kellene hozatni.³ Néhány évtizeddel előbb gr. Teleki Ádám, midőn Czidjét kiadja (1773), előszavában egész határozottsággal állítja, hogy Erdély az idegen (olasz, francia, német) komédiásokon kívül magyarral nem rendelkezett⁴ soha.

Kétségtelen dolog, hogy a Felvinczy kezdeményezését nem kísérte a kívánt siker. Maga a magyar nép sosem érzett kiválóbb hajlamot ily komédiások iránt. Tán ha az erdélyi fejedelmi udvar támogatása folytán az a fény, melyet egy fejedelmileg soutenált társaság kifejezni képes, megkedvelteti magával a néppel is (úgyyszólván a látványosság kerülő útján) a magyar színi előadásokat, Fel-

¹ Vasárnapi Ujság. 1874. évf. 16. sz.

² L. KAZINCZY FERENCZ-et, Erdélyi levelek (a kolozsvári sz. tört.).

³ L. Soos Márton I. levelét a Reform. 1871. évf. 166. sz.

⁴ L. a Czid előszavát. ... hogy nézőjátékok «sem nem játszódtatnak sem pedig egyen-kettőn kívül nem is irattattak, vélem együtt méltán csodálhatod. Mert valamint az ily munkáknak készítéséhez éles elme 's jó ízézés kívántatik: úgy annak akármely nemzetek között is egy csalhatatlan jele, hogy a hol az efféle jeles munkák bővelkednek a gusztusnak, jó ízézésnek ottan *Temploma es lakó szállása építettett*» ... Alább arról szólván, hogy miért nem formálhatnánk a magyar nemzethez tartozó komédiásokat, — kijelenti, hogy ennek oka a nyelvünk iránt való közöny. A nemzet «idegen, kölcsönzött tollakkal büszkélkedvén, a magáét elhullatta». — Czidet azért adja ki, hogy a közönség pártolása által buzdítsa a többi írókat «mind többek fordítására, mind pediglen újak írására». Azok előadására nem gondol.

vinczy György nagyobb nyomokat hagy hátra Erdély színészetének történetében. De Erdély éppen ezen időszakban válpontra jutott. A Diploma Leopoldianum 1691-ben megsemmisítette az erdélyi önálló fejedelemséget — megsemmisítette egy magyar udvari élet minden kulturális előnyeit, és így megsemmisítette minden kulturális mozgalom legtermészetesebb támaszát és fejlesztőjét. A török háborúk alatt benső zavarokban kimerült és eddig élvezett politikai előnyeitől megfosztott Erdély magyar lakossága éppen ez időszakban nem rendelkezett annyi életvidorsággal, jó hangulattal, a mennyi különben is a jellemének komolyságával disharmonizáló oly vállalat támogatására, mint a minő a Felvinczyé, mulhatatlanul szükséges volt.

Felvinczy vállalkozása jellemző korára, mert annak bizonyítéka, hogy egyesek lelkében fölmerült már a XVII. században a magyar játékszín eszméje — az idegen ellensúlyozásaképen és a hazai drámairodalom és színészet érdekében. Bukása nem kevésbé, mert ez a mellett szól, hogy kedvező politikai és társadalmi viszonyok és valódi traditio nélkül egyszerre semmiféle új intézmény sem tud gyökeret verni.

Csaknem 70 év mulik el addig, míg ismét nyomára akadunk a magyar színészetnek.* Még ez sem rendszeres színészet, csak dilettantismus. Állítólag 1765-ben gr. Bánffy Györgyné kolozsvári palotájában magyar nyelvű műkedvelői előadást tartottak. Mint a művészet terén minden dilettantismus, úgy ez sem hagyott hátra tartósabb nyomokat, s alig bizonyít többet, mint hogy Erdély némely főúri családjaiban a magyar nyelv érdekeit ilyen színi előadások által is törekedtek (valószínűleg a változatosság gyönyöréből) támogatni.

A tulajdonképeni első rendszeres mozgalom 1792-re esik, és határozott nyoma van annak, hogy a magyarországi színjátszó társaság keletkezése adta meg reá az első lökést.

Erdélyben is, mint Magyarországon összeesik a játékszín és a magyar tudós társaság ügyét érdeklő országos mozgalom. Amott azonban Aranka György, ki Rajzolataiban czéloz már egy nemzeti játékszín megállapítására, nagyobb sikert tudott elérni. Az általa sürgetett tervet a rendek elfogadták és fölterjesztették a főkormány-

* Vasárnapi Ujság 1874. évf. 17. szám.

székhez, sőt addig is, míg annak megerősítését bevárták, megalakították a magyar nyelv-mívelő társaságot és a kézírások társaságát. Az Erdélyi Játékos Gyűjtemény 1793-ban így emlékezik meg e mozgalomról:

«Öt vagy hat esztendeje annak, mióta szemlátomást megkezdett íz-érzésünk változni, mindenben ujjunk, nevezetesen hízelkedhetünk azzal magunknak, hogy anyai nyelvünknek a bámulásig nevedett dicsősége. — Anyai nyelvünkön folynak dolgaink nagyobbára, közönséges helyen taníttatik ez, csoportonként gyakorolják mívelését s már játszó-színre is föllépett. Győztünk kedves Nemzetünk! megfelelően arra, hogy a magyar nyelv nem játszó-színre való. Szeretnők tudni, miért nem? Nem tud-e a magyar szépen beszélni? Elégtelen-e érzékeny lenni? Erre pedig ez a kettő legszükségesebb.» Ezt már különben is régen tehették volna, de *«irtóztunk a játszószíntől, féltették a szülők oda bocsátani gyermekeiket, ellenzették az öregek az ifjúságtól. S miért? Talán rosszat gondoltak ott tanulni? Hát a kinek egyszer megvesztegetődtenek hajlandóságai, nem könnyebben lehet-e különös szobájában azoknak áldozatjává, mint egy néppel teljes közönséges helyen?»*

Tehát Erdélyben sem kedvezett az előítélet a színészet kifejlődésének. Lehet, hogy ez is egyik oka annak, miért tűnt el még emléke is az 1696-iki első színjátszó társulatnak.

A Magyarországon megindult mozgalom első hírére Kolozsvárhoz is együvé állt egy lelkes csapat.* Miután kinyerték a főkor-mányszék engedelmét, sőt báró Bánffy Györgytől segédelmet és több részről pénzbeli ajándékot is kaptak, a Fejér testvérek (János, István, Sándor és Rozália) hozzáfogtak a társulat szervezéséhez. Ruhatárt, könyveket és díszítményeket szereztek össze. Nemsokára hozzájuk csatlakoztak: Váradi Konecz József, Gyulai Sáska János és a később oly nagyhirre vergődött Gidófalvi Jancsó Pál, valameny-nien a nagyenyedi collegium növendékei, kiket tanáraik ajánlot-tak, mint legalkalmasabbakat e nemzeti irányú vállalatra; valamint utóbb a kolozsvári színészet második kitűnősége, Kocsi Patkó János és testvére József, Őri Fülöp István, Verestói Mihály, a nők közül Keszegh Terézia, Janó Zsuzsánna és Amália, Járdos Anna (utóbb

* L. Soos Márton részletes tervét. (Reform.) A nagy enyedi togás deákok első kísérletéről, valamint az «alattomban való ijesztgetésekről» érdekes tudósítást hoz a Magyar Kurir 1791. évf. 103. száma. V. ö. Magyar Kurir 1792. évf. 88. számát az első adakozókra nézve.

Láng Ádámné) és Bajkó Teréz. Az erdélyi színjátszó társaság a társadalom előkelőbb rétegéből recrutálta híveit. A kormányzéki kedvező ajánlat alapján megengedtetik, «hogy némely *kómé diákok* az magyar nyelvnek s az ifjuságnak erkölce művelésére játékokat csinálhassanak». A jobbadán magyar nemesekből álló társaság 1792. évi november 11-én a Titkos ellenkezés című színdarabbal megkezdí előadásait.

Előadásaik látogatottságát bizonyítja, hogy régi helyökon nem maradhattak egy évnél tovább. 1793-ban dr. Pataki Sámuel házába költöztek át. Ezt a házat, melyben a városi maskarás bálakat tartották, Kocsi P. János atya bérelte ki fia rábeszélése folytán.

Kazinczy szerint* a társaság sokat keresett, de gondatlanul költekezvén, teljesen eladósodott, úgy, hogy senki sem ígérhetett egyebet, mint eloszlást. A benső egyenetlenkedések is itt veszik kezdetöket. A társaság kebelében Boér Sándor vizálykodásban élt folyton Kocsival. Lehet, hogy ez utóbbi vagyoni előnyeinek tudatában nagyobb önállóságra törekedett, lehet, hogy a Fejér testvérek nem feleltek meg társaik reményeinek; az első bomlást az idézi elő, hogy Kocsit választják meg igazgatójoknak.

Erdélynek e szintársasága jellemzőleg Köztársaság címet viselt, melyben a vezértag nem korlátlan vezetője társainak, csak első tag az egyrangúak között.

Ez időben legnagyobb jötevőjük báró Bánffy György kormányzó és neje szül. Palm Jozefa. E jó példa két irányban is kedvezett a társaságnak. Míg egyrészt Erdély főúri világa már vetélykedésből is csatlakozni óhajtott kormányzójához, addig Erdély mágmás aszszonyai szintén nem akarhattak a háttérben maradni, midőn a jó példával egy idegen eredetű nő járt legelő.

A főurak között Bánffy köré látjuk csoportosulni gr. Bethlen Gergelyt és Imrét, gr. Teleki Józsefet, báró Jósika Antalt stb. Neje mellett pedig gr. Gyulay Ferenczné, Kemény Sámuelné, gr. Mikes Jánosné, gr. Teleki Ferencz özvegye stb. szerepelnek. A társulat existenciája 1795-ig nagyon bizonytalan, a pártolás daczára. Ekkor az országgyűlés elhatározza böjtmáshava 28-án egy játékszn országos felállítást.** A tervezet kidolgozásával Fekete Ferenczet bízzák

* Tört. Lapok 1874. I. évf. 3. sz.

** 71-iki ülés jegyzőkönyve 10. p. alatt.

meg. Ő az összes költségekre 30,000 forintot irányzott elő. Javaslatba hozott egy kormányzó bizottságot, mely ne csak a társaság ügyeit vezesse, hanem az építésre és pénzgyűjtésre is fölügyeljen. E végrehajtó bizottságba b. Wesselényi Miklóst, gr. Bethlen Farkast és Fekete Ferenczet választották be. Erdély hivatalos főhatósága sem maradt távol e mozgalomtól. Gr. Teleki Lajost elnökül a maga és gr. Teleki Ferenczet pedig a Rendek részéről küldötte ki e bizottságba. Az értelmiségi osztályból b. Wesselényi néhány segéd-biztosát és meghatalmazottját, g. Bethlen Farkas ajánlatára pedig Kanyó Lászlót is beválasztották eme bizottságba.

Az adakozás bőven folyt a játékszíni eszközök beszerzésére és a játékszíni hely megvételére. A hazafi buzgóság annyira ment, hogy Jósika Antal báró, Kolozsmegye főispánja, valamint gr. Teleki Ferencz «semmi idegen nyelven előadott mutatóványon meg nem jelent».

A színházi telket gr. Teleki Ferencz és Lajos, id. b. Wesselényi Miklós, báró Bánffy József és b. Thoroczkay József vették meg 5,000 forint a Belső-Farkas utczában a reform. collégiumtól és azt 1803. július 13-iki oklevelökben kizárólag a magyar színház javára ajándékozták. Ehhez aztán a színházi választmány 325 forint a Koncz-féle telket vásárolta.* Az alapkövetétel ünnepélyét 1803. szept. 27-én ülték meg. A nagy lelkesedés közepette senki sem sejtette, hogy 18 évi hosszú fáradozás után fog csak oda a színtársulat beköltözhetni.**

* Emléklapok, 4. lap.

** Egy egykorú tudósító érdekes magánleveléből közöljük az első színházi személyzet kritikáját:

1. *Haralyi Fejér János*, a társ. előljárója. A tréfás Játékokban az egész közönség meglegedésén felül játszik.

2. *Őri Füle István*. Magyarországon is dicséretes jádzásán kívül arról is nevezetes, hogy saját Vagyonkájából is a Magyarországi Társaságnak 600 Ríftat feláldozott.

3. *Pákhodi Kotsi János*. Őri úrral edgyütt érzékeny Jádzásáról az Uj modi Gonosztevők Halgatóinak könyvhullatásai bizonyságok.

4. *örménysekessi Kontz Józseff*, megbecsülhetlen tagja a társ.-nak, melyet Vigjátékokban szüntelen bizonyít.

5. *Tordai Sáska János*. Kezdő. Még hasznos személyt várnak belőle.

6. *Haralyi Fejér István*. Az előljárónak testvére; E volt künn Magyarországra Leányokért, kik e következők:

Az első színjátszó társaság 1795. évi jövedelmének kimutatása érdekes összehasonlításul szolgálhat a pesti társaság jövedelmével. A különbség feltűnőnek mondható. Az erdélyi társaságnál igen sokszor egy egész hónapban nincs annyi jövedelem, mint Pesten 1792-ben egy estén. Mennyivel intenzívebbnek kellett tehát Kolozsvárott a főurak anyagi támogatásának lenni, midőn a kiadások nem igen különböznek a pestiekétől, a tagok fizetése pedig épenséggel teljesen egyforma.

1795	Az előadott darabok száma	Bé-vétel		Ki-fizetés	
		Rhfr.	kr.	Rhfr.	kr.
Április hóban	7	86	43	72	41
Május hóban	13	163	32	125	12
Júniusban	12	159	5	169	16
Júliusban	10	115	44	72	12
Augusztusban	11	192	23	101	13
Szeptemberben	5	28	10	32	37
6 hó alatt összesen	58	745	37	573	11

Tiszta jövedelem 172 frt 26 kr.*

Leányok. 1. *Fejér Rozália* k. assz. Jó magaviseletű és szép;

2. *Therésia* Leányasszony. A közönség meglegedésére jádzik. *Magyarországról hozatott.*

3. *Keszeg Therésia.* Leányassz. Eddig csak vagy 2-szer jelent meg a közönség előtt. *Iteletet nem érdemel.*

Voltanak még Magyarországról két Leány személyek:

Susanna k. assz. *a ki valósággal legjobban jádzott, de mérgessége a Társ. előtt már tűrhetetlen volt, mely anyjira ment, hogy a Játékközbe megmérgeelvén magát, kijönni nem akart. Tartván azért a Társ. tőle, nehogy többször nagyobb Szégyent valyon, hozzájárulván még rossz Élete is, elbocsáttatott.*

Juliana Leány assz. *E vissza vitétt, melyért a Társaság az Egeknek Hálákat adhat.*

*

Reménységünk vagyon már, hogy ezen Társ. enekutána még jobb lábra állván, hasznára lehet az Erdemes közönségnek. Igaz ugyan, hogy most előbb költségek sok; de még is Egek fáradozásokat megszentelik, melyet szivemből óhajtok.

L. *Reform* i. h.

* Radvánszky-féle levéltárból.

A társulati tagok 6 havi fizetésének kérdése ily stádiumban állott 1795. szeptember havában :

A tagok nevei	Egy hónapra		Hat hónapra		Ebből kivett		Van hátralék		Többet vett ki
	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	
Kot i János	3	—	180	—	122	30	57	30	5·53
Kotsi Jánosné	30	—	180	—	140	—	40	—	
Kontz József	20	—	120	—	125	53	—	—	
Kontz Józsefné	25	—	150	—	104	10	45	50	47·40
Keszeg Terézia	25	—	150	—	197	40	—	—	
Anna Mária	25	—	150	—	123	10	26	50	11·45
Sáska János	20	—	120	—	131	45	—	—	
Jantsó Pál	21	—	126	—	117	25	8	45(?)	
Verestói Mihály	18	—	108	—	102	30	5	30	
Kotsi József	18	—	108	—	84	—	24	—	
Június 10-én kezdte									
Hunyadi Sámuel	15	—	52	30	36	15	16	15	
Losonczy a sugó	12	—	72	—	51	—	21	—	
Schmidt a hajfodorító	15	—	90	—	73	—	17	—	
Ápril 20-ától									
Koronkai a szabó	13	72	72	—	48	30	23	30	
Pataki Istv. ezédulahordó	4	30	27	—	23	—	4	—	
Theatrum legénye Szóts	5	—	30	—	17	20	12	40	
Cseh Ferencz cassirus	összesen:		—	—	25	—	4	—	
17 személy összesen	297	—	1735	30	1523	8	306	50	65·18*

1795-ben ápril 16-tól egész szeptember 27-éig, midőn a társaság directiója visszaesett Kotsi Jánosra, a társaság jövedelmei ezek voltak :

Játékbeli jövedelmek	172	frt	26	kr.
6 Bálókból (aug. és szept.)	176	«	51	«
Ajándékokból	1243	«	20	«
Logék árából	228	«	—	«
Kölcsönzésből	360	«	—	«
Összesen	2180	frt	37	kr.

* Radvánszky levéltár: »Itt az actorok és actrixok fizetésének meghatározására nézve említést érdemel az 1. Hogy Kotsi János in Junio az directorral Boer Sándorral össze kapván, azon Honapi fizetése a törvények szerint bent tartatott, melyet Boer elmenetele után kivett. — Kontz J.-né pedig gyermekágya miatt 6 hétig nem játszott s így a törvények tartása szerint annyi időre (Június és Juliusban) csak fél fizetést kapott. Szeptemberben pedig a társaság Tordára ment G. Teleki Domokos instellatiójára, a melyből a mit kapott, elosztotta a maga tagjai közt. Mindezekre méltóztatik javasolást tenni a Mlgos Commissio.» (Deáki Fülöp Sámuel jegyzése).

Az adakozók között csak id. báró Wesselényi szerepel nagyobb összeggel: 1000 frttal. Gr. Bethlen Pál 300 frtot — csak kölcsönbe adott. Utánok gr. Teleki Ferencz jön 40 frttal és a többiek csekélyebb összegekkel.

A páholytartók közt ott szerepel Mártonfi püspök is.*

Mindamellett ne gondoljuk a társaság állapotát nagyon fényesnek. 2180 frt 37 kr. jövedelemmel szemben 2254 frt 38 kr. kiadás szerepelt. Deáky Fülöp Sámuel a magából 74 frt 1 krt fizetett tehát reá, «melyet alássan visszakért a comissiótól».**

A kiadások között ily tétel is szerepel: 600 frt Karácson kereskedőnek Kotsi János adósságába. «Hochmeister Executiója eltiltására Kotsiért» 2 frt 30 kr. stb.

E hat hónapi tapasztalat meggyőzhette a színházi comissiót, hogy országos segély nélkül nem lehet semmire menni.

Az országgyűlés közbelépése tehát halaszthatatlan szükség-szerűségnek tűnhetett föl az érdekeltek előtt.

Nagy baj volt azonban az erdélyi színészetre is, hogy nem tehatték közintézkedés tárgyává. Országgyűlést 1795—1811-ig nem hívtak össze, s így a játszósín hanyatlani kezdett, midőn a közönség pártolása különben is csökkenőben volt.

A Biharmegyéhez 1804-ben intézett előterjesztés érdekes világot vet a játszósín hanyatló állapotjára, mely külső segély nélkül nem volt képes virágzóvá, de még állandóvá sem lenni.

A küldöttség tagjai b. Wesselényi és a két Teleki gróf tudták, mily egyenes hazafi igyekezettel dolgoztak annak érdekében, hogy Kolozsvárott a magyar játéksín állandóul fölállíthatassék.

«Nem volt igyekezetünk hasztalan, mert a játékoknak kiállítását, számos és válogatott daraboknak anyai kedves nyelvünkre tett fordítását, ugyan a játékosoknak időről-időre a tárggyal egyezőleg alkalmazható sabbakká való tételét, ezek fizetését, végre a játéksín körül megkívántott eszközöket és köntösöket nem kevés költséggel és fáradsággal a szerint pótolták ki, hogy még a kezdet is nemzetünk méltóságának, a meny-nyiben csak kitelhető volt, megfelelhessen» .... arra törekszerek tehát,

* A Reform IV. sz. levele szerint 1792-ben egy nagyhatalmú úr szentírásbeli citatumokkal törekedett Fejér Jánosnak a játéksín vétkes voltát bizonyítani. Úgy látszik ezt a bornirt felfogást nem mindenki osztotta még a kath. clerus kebelében sem.

** Radvánszky levéltár.

hogy ez az institutum erősebb gyökeret verhessen hovaelőbb. Főleg az okozott és okoz most is súlyos költséget, hogy tulajdon helye, épületje nem lévén, évenként 600 rhénus forintot kell már *10 év óta* egy oly házáért (a Pataky-féléért) fizetni, mely nem is alkalmas minden részében játékok előadására. Eltökélt szándékuk egy örökös helyet vásárolni — de segedelem nélkül semmire sem vihetik. Mindkét magyar haza fiaitól várják tehát a segílyt. Szóbeli megbizással ellátták Cserey Farkast s a pénzek fölvételére fölhatalmazták. Szükségtelennek tartják különben szándékuk hasznát előadni olyanoknak, «kik ép úgy értik, ép annyira érzik s szívökön tartják mindazt, valami anyanyelvünk előmenetelét és nemzetünk dicsőségét magában foglalja, valamint magunk, kik a fentebb jelzett atyafiúi segedelmet kérjük.»

Az erdélyi játszószínt sokkal tovább tudta ugyan összetartani b. Wesselényi és a többi főrendek áldozatkészsége, mint Magyarországon, hol annak nem voltak ily nagyúri pártolói, de ugyanazon betegségben szenvedett, mely a magyarországinak oly korai halálát okozta. Nem a pillanatnyi segíly hiányzott Erdélyben sem, sőt tekintve a főnemesség korlátozottabb vagyoni viszonyait a magyarországiakéval szemben, elmondhatni, hogy az adomány dúsan is folyt; — de mind e költséget fölemésztette a kezdet. A közönség pártolásából egymagán máig sem élhet meg sehol valamire való színész, annál kevésbbé abban az időben, midőn a szellemi életnek e fajtája utáni vágy nem volt oly általános a magyar nemzetnél. A nagylelkű adakozásokból befolyó összeget legelőbb állandó színház építésére kellett szánni, helyesebben annak érdekében megőrizni. Magokat a színészeket azonban a fizetéseiken fölül való szükségeseikkel is el kellett látni, erre pedig nem tellett a közpénzekből. Nagy szerencséje az erdélyi színésznek, hogy akadt Wesselényije, ki vagyonából képes volt az áldozatot meghozni. Nélküle bizonyára az a sors éri, a mi néhány évre keletkezése után, a magyart érte.

Wesselényi valóban nagylelkű pártfogója volt színészeinek. Talán ennek köszönhetette W., hogy szívesen tűrték bogarait. Mint Déryné írja, borzasztó dühös ember volt és sok sajátságos esemény történt kormányzása alatt. Tömérdék anecdotát mondanak róla, hogy miként kinozta színészeit.

Volt ott a többi közt — írja Déryné — egy Simonfi nevű színmester és egy Magyar nevű sugó. Ezt a kettőt sehogys szenvedhetette a báró, mindig is tett velök valami mókát, de a legnagyobb komolysággal.

«Simonfi arról volt megjegyezve, hogy szörnyű siró képet csinált mindig és igen hebegett, már csak kimondom, igen ostoba volt. Magyar pedig egy igen magas szál ember, ujjnyi vastagságú ajakkal, fülig érő nagy szájjal. A mellett nagy ehetőségéről volt ismeretes, úgy, hogy Kolozsvárott senki sem akarta kosztba fogadni.

Egyszer elkésett a próbáról. A báró már nagyon mérges volt s a mint belép Magyar, azt mondja a báró Simonfinak:

— Eredj te majom, csípd fülön azt a Goliáthot, vezesd a nagy tükör elé, hadd lássa azt a gyönyörű pófáját, aztán kap ebédre egy kis kolibri nyelvet, talán csak jól lakik vele.

S szegény kis Simonfinak csakugyan föl kellett kapaszkodnia a Magyar füléhez, megcsípni s füleinél fogva oda vezetni a nagy tükör elé.

— No — kérdé a báró — látja kend magát? No hát mihez hasonlít kend?

— Nem tudom nagyságos uram, hogy mihez méltóztatik parancsolni, hogy hasonlítsak? — viszonzá Magyar siralmasan.

— Egy nagy szájú tengeri harcsához. Ugy-e urak?!.....

S így folyt ez mindig.*

Wesselényi eme társasága 1806-ban egyszerre fölkerekedett. Egyik versio szerint a kiköltözés oka az, hogy a társulat Pestre menvén, bemutassa művészetét és propagandát csináljon a színészet elhanyagolt ügyének Magyarországon. Déryné más két különböző okot is tud felhozni.

Naplója elején a pesti Hacker-féle szalában szereplő színészekről írván, így szól: Az erdélyi társaság Wesselényi kormánya alatt igen nagy volt és igen jeles színészekből állott, de még *oda-bent meghasonlottak egymás közt* s kijöttek Kolozsvárról Debreczenbe. Később egy más helyütt azt írja, hogy a színészek *megunván Wesselényi vexáit*, összebeszéltek, hogy ott hagyják és kijönnek Magyarorszába. Mi azt hiszszük, hogy mind a három ok közremunkálkodott az eltávozásra. Wesselényi természetesen is találhatta ezt a szándékot, és az időközben 30 tagra szaporodott társaság egy töredékének szívesen engedte meg, hogy Ernyi Mihály vezetése mellett, Magyarorszába menjen.

* «Jellemző sorokat hagyott reánk ERNYI egyik későbbi (1810-ről szóló) levelében. Midőn Halmágyi Debreczenben «a legilletlenebb módon megtámadja» Ernyit, azt írja a sértett direktor az akkor özvegy b. Wesselényinénél: «olyszavakkal sértett, minőket még az Istenben boldogult Méltóságos báró urtól sem szenvedtem soha». [Tört. Lapok 1875. II. — [(XXXVI-ik levél)].

Ez első kirándulással kezd fölbomlásnak indulni az erdélyi színészet. A mennyi egy ember hazafiságától és áldozatkészségétől csak kitelhetett, azt megtette b. Wesselényi. A játékszin neki Kolozsvárott roppant költségébe került. Ruházatokat, díszleteket, többnyire az ő költségén szereztek, sőt kolozsvári házáat is fölajánlotta a színészek adósságainak kifizetésére.* De bármely hathatós volt is e nagyúri segedelem, az csak egy ember áldozatkészségét jelentette, melynek — a Maecenás halála esetén — csak annál fájdalmasabban kellett sújtania a társaságot, minél inkább érezték, hogy Wesselényi páratlanul áll Erdély főúri világában. Az első secessióban mindenesetre jelentékenyebb része volt a pénzkérdésnek is; mert a következő években Szacsvay Sándor és Sebes Ferencz vezérlete alatt még a Kolozsvárrt maradt régi gárdát is útnak indította: Nagyváradra, Debreczenbe, Tokajba, Miskolcra, sőt Egerbe, a mely vándorútjokon tartoztak önmagok gondoskodni eltartásukról.

Már 1807. aug. 11-ről írja Szentkirályi Mihály Sibóra Wesselényinek, hogy csak hosszas igyekezetök után vehették rá az actorokat és actrixokat a Debreczenbe való utazásra. Nem tehetünk egyebet, minthogy leköteleztettük mindnyáját, hogy nov. 1-éig fizetést nem kívánnak. Szentkirályi, mint eredménynyel dicsekedett, hogy W. ekkép három dolgot ért el: 1. november 1-éig nem kell a tagokat fizetni; 2. a színészek és színésznők nov. 1-ére «előállani tartoznak»; 3. még a muzsikások is conventionálva lévén — a játékokat nov. 1-én akadálytalanul el lehet majd kezdeni ** — a mi most már csak a játékhely elkészülésétől függ.

A Pataky-féle házat ugyanis 1807-ben eladták s így a társaság új helyre kénytelenítették költözni.

A társulat erre a gr. Rhédeyné házáat szándékozott kibérelni. W. azt óhajtott, hogy Szentkirályi Mihály legyen a társulat directora; ő azonban nagyon szabadkozott, mint dologhoz nem értő

* Könyves. 103. lap.

** Tört. Lapok 1875. II. (XVIII. levél). Wesselényi már 1807 nyarán írhatott egyes ismerőseihez, tudakozván, vajjon van-e ott színtársulata számára alkalmas hely? Gorove László (az Erdemes Kalmár, — Jetzid és Haba cz. színművek, valamint a Jegyesek Karthagóban cz. román írója) 1807. június 10-éről azt írta Szamosujvárról b. W.-nek — hogy ott ugyan van th. szála, de az nagyon kicsiny. Legjobb lesz — tanácsolja — játészási engedélyért a magistratushoz fordulni. (i. h. XVII. levél).

ember e megtiszteltetést elfogadni és azt Kanyó Lászlóra óhajtotta átruházva látni. Leveleiből sejteni lehet, hogy W. csökkenő részvétele már azt a fölfogást juttatta érvényre, hogy a társulat elenyészett.¹ Végre 1807. október 28-án létrejött gr. Rhédeynével a bérleti szerződés 1808. évi Szentgyörgyig terjedő időtartamra. A társulat 500 forint évi bért fizetett a Rhédey-ház «hátsó részében» levő nagy báli teremért a mellette levő szobákkal és kamararészekkel egyetemben.

A föltételek ezek voltak:

I. Mivel gr. Rh. 1808 Szentgyörgy után a bálházban építtetni akar, a theatrumnak nincs megengedve, hogy a legkisebb kőfalat is megbontsa.

II. Az udvarfelőli be- és kijárás «másoknak teljességgel meg nem engedtetik», csak a színészeknek.

III. A bálházat mostani állapotba kell visszaállítani, «de ha valami nevezetes deterioratiók tapasztaltatnának, azt a báró úr a theatr. cassájából tartozik illendőképén reperáltatni vagy pedig ahhoz értő mesteremberek által legitimálandó becsű szerint a kiadó grófnál refundálni».²

A társaság dolgai nagyon rosszúl mehettek. Már márczius 23-áról (1808) azt írja gr. Teleki Mihály W.-nek, «hogy a m. játékszín állapota naponkint lejjebb száll és a végső elenyészethez közelget». Ezt ő már akkor megjósolta, midőn a társaság ketté vált; sőt még a múlt évben, midőn a társaság megmaradt része itt mulatott, «előre mint bizonyosat lehetett látni».³

Wesselényi úgy akart segíteni a bajon, hogy Ernyi Mihályt Pestről haza hivatva. De neki sem juthatott más szerep, mint hogy a költséges társaságot Debreczenbe kísérje.

Wesselényi levelet írt Meszena Sándornak Debreczenbe és tudatta vele, hogy társaságát 1808. július havára oda akarja küldeni. Meszena azonnal rendelést tesz, hogy az eljövendő társaság hátramaradást ne szenvedjen. Diszletek, ruházatok nincsenek. Ezeket állítólag még Ernyi vitte magával 1806-ban. Kéri, hogy ennek visszaküldését rendelje el.⁴

Miután a Rhédey-házban nem volt többé maradásuk; új épület

¹ i. h. XIX. levél.

³ i. h. XXI. levél.

² i. h. XX. levél.

⁴ i. h. XXII. levél.

pedig nem állott rendelkezésökre, Ernyinek nem maradt egyéb misziója, mint hogy társait Debreczenbe kísérje.¹ Távollétök alatt éri őket a legnagyobb csapás, b. Wesselényi halálának híre 1809-ben. Ernyi helyett — kit özv. b. Wesselényiné udvari tisztjének nevezett ki — Vandza Mihály vette át a társaságot. Eleintén a Rhédey-féle átalakított termet óhajtották kivenni, de állítólag a teremóra miatt összezördülván Vandza a grófnővel, aztán «né mely úri rendeknek és úri dámáknak» ösztönzésére «csak azért is» német színészeknek adta ki Rhédeyné a saját színházi termét.²

Vissza kell térnünk 1808-ra, mint a mely esztendővel a társulat jobb erői eltávoznak végkép az erdélyi szintársulattól. Ezek közé tartozott Kocsi Patkó János, nejével. Emlékét egy néhány lapra terjedő füzet őrizte meg, melyet 1830-ban egyik pályatársa, Czelesztin, adott ki Kolozsvárott.³

Kocsi Patkó János (született 1771 Derecskén Biharban) lelke volt az erdélyi színjátszó társulatnak. Mint kollégiumot végzett nemes ifjú, ő is a katonasághoz került s ezen a pályán fejlődhetett ki nála is a szépérzék, midőn alkalma nyílt idegen földön, idegen nemzetek előhaladottabb állapotát tanulmányozni. Még ifjú volt — élte 21-ik évben — midőn több nemes társával létrehozta a kolozsvári színjátszó társaságot. Állítólag az első magyar szót ő mondta ki a kolozsvári játékszínen a Köleséri vagy a Titkos ellenkezés című darabban. Neki köszönhette a kolozsvári társulat, «hogy ott állott idejében a színészet classicitására és művészetére nézve, hová magyar társaság még nem jutott el». De ő maga is minden ízében eredeti volt s ezért megérdemelte a művészi nevet; «ő nem utánzott, nem másolt senkit s azért lőn pályáján nagy és halhatatlan». Ő tanította társait szavalatra, testtartásra. Az erőlködést és feszességet legnagyobb hibának tartotta a színjátszóban.

¹ i. h. XXIII. levél.

² Vasárnapi Ujság 1871. évf. 15. sz. Kazinczy F. szerint az első társulatot az buktatta meg, hogy nem volt se pénze, se hitele. Wesselényi előbb 5,000 frtot fordít adósságaik törlesztésére. «Voltak, kik a társulat tagjait össze akarták vesztetni, hogy az elenyészszzen és idegenek lépjenek be.» Wesselényi 1806-ig mintegy 20,000 frtnyi áldozatot hozott. (Tört. Lapok 1874 I. 3. szám.)

³ V. ö. Társalkodó 1833. év. 102. sz. és *Zsebkönyv*. Csokonai Vitéz J.-tól. Kolosvár, 1830. 8-os lapszám nélkül (16 lap).

«Ő fejtette ki a declamatióknak azon kényes pontját, hogy a periodus az accentusnak mindig alája legyen vetve». Az egyszerű természetesség és őszinteség tanát hirdette a színpadon, melynek ő volt leghőbb, legművészebb követője. Egykorú Brockmannhoz hasonlítják. Mint amaz, úgy ő is azon nézőnek, ki a művészetet nem a természetességben kereste, alig tetszett; actiói nemesek és ízlések voltak; mimikájában a fölvetett személyek karakterét phidiaszi metszetekben egészen kidomborítva látta a néző lelke; arczizmai, szeme annyira hatalmában voltak, mint Raphael kezében az ecset. Fiatal korában ifjú hősszerelmeket adott vegyesen nagyobb szabású öregebb hősi szerepekkel. Legjobb szerepei: Az embergyűlölő, Hamlet, II. Frigyes, Molai Jakab, Valtron gróf, Slenszhaim generalis és Odardo (Galotti Emiliában). A viszonyokban kell a bajt keresnünk, midőn a színészettől ily erőket kell visszavonulni látni. Az említett évben ő is, nem kevésbbé jeles nejével (Fejér Rozáliával), visszavonult a színészettől.

«A játékszín bizonytalan s visszás sorsa végre szép céljának ellenszegült; a nemes elszántságú, lelkes és tanult hazafi színjátékosok gyérülni kezének: látta ő jókor, hogy a nemrég ültetett szép oltvány segéd- és védkarok nélkül veszésnek indul, mielőtt megérésre jutna; mert ha szinte egybe van is kötve, mint minden állapot, az élelem módjával, e pálya is; csakugyan legnagyobb ösztöne a színjátékosnak a játékszín gyakorlása. Ha nincs ösztön, nincs a mi ragadja, ébreszsze, utoljára kialszik a lélek s teremtő képzelődése belőle. Látta ő, hogy a század szellemének szárnyai még nehezek repülni égfelé; haza ment tehát szántóföldjei mellé a művész s távolról nézte és érezte, hogy a játékszín kereskedés, kenyérkeresés, iskolakóborlók s egyebek menhelyévé lőn; nem volt többé, ki ellenálljon a gyűlévesszeknek, mindegyki szabadon gázolt a főnnhelyen s hadarászott a nélkül, hogy tudná s megfoghatná a játékszín magas célját.....»

Ez a rajz illik reá az erdélyi színészet 1809. utáni állapotára. Itt sem tud virágzásnak indulni meglevő tőke nélkül. Még egy oly áldozatkész férfiú sem képes, mint Wesselényi, annyira biztosítani, hogy ne jusson magánvállalkozó kezére, midőn behunyja szemeit. És aztán, mily szomorúan hangzik, hogy még Erdélyben is, Kolozsvárott, a magyar színészet legnagyobb rivalisa a — német színészet volt!

Vandza Mihály 1810. február 23-án átvevén az özvegy bárónétól használat végett a b. W. által szerzett színi készülékeket és a

bibliothecát, az eddig fennálló szerződéseket megszünteknek nyilvánítja ki. Valamint ő nagysága semmi nyereséget nem kíván, úgy a deficitet nem tartozandó fizetni. Ha a társaság megszűnnék, tartozik az összes fölszereléseket visszaszolgáltatni. Nemsokára rendeletet küldvén a báróné Meszenához, az a társulati fölszerelvényt átadta Vandzának. Meszena a saját panaszait is előtárta a bárónénak. A Pestről jött tagok vissza akarnak menni Pestre, a Vandza társasága szintén el fog távozni a díszletekkel együtt. A debreczeni színészet így megszűnik, ha a báróné nem követeli vissza a pesti társaságtól a díszleteket.* Az intelemnek nem igen volt foganatja. A Pestre vándorolt társaság mintegy 50 lemásolt darabbal s néhány darab szegényes öltözettel hagyta el Erdélyt. Debreczenből a Károlyi grófné garderoobja egy részét magokkal vitték ugyan, de a szegedi kiadások rovata is ékesen tanúsítja, hogy a társaságnak mily nagy összegébe került a ruházatok és díszletek beszerzése. Ezt pedig nem lehetett tőlök visszakövetelni.

Vandza társasága 1810. elejével Kolozsvár tanácsához fordult támogatásért. A magistratus hajlandó volt a patronatust elfogadni, de csak a következő föltételek mellett: 1. a társaság tagjai a tanácshoz hívek és engedelmesek lesznek; 2. a társaság egy kirendelt tanácsbelinek inspectiója alatt fog állani, kinek minden előadandó darabot tartoznak előbb bemutatni; 3. a játékok napját és a bemeneti taxát a tanács állapítja meg; 4. tartoznak havonként cameralis taxát is fizetni; 5. az esztendő «négy ángáriáján» tartoznak egy-egy darabot a szegények cassája javára eljátszódni, a darabot a tanácsbeli inspector választja ki, a bemeneteli díjakat egy kiküldött fogja beszédni; 6. végre tartozik a directoron kívül minden tag ezen kötelező pontokat elfogadni és aláírásával hitelesíteni.**

Kolozsvár magistratusának eme határozata nem mondható valami dicséretesnek a magyar színészet ügyében. A theatralis directio sietett is e miatt erélyesen tiltakozni, kijelentvén, hogy ezen színészek «nem valamely histriók funanbulok et quid simile», kik talán idegen országból jöttek volna ide, hanem egy oly társaság, melyet a nyelv pallérozására kívánt az országgyűlés fel-

* L. i. h. XXIV—XXVI. leveleket. V. ö. Debreczen Egyetemes Leírása. Debreczen, 1882. 530—31. l.

** Ad nrum 936. Kolozsvár 1810. april 2-áról. Radvánszky levéltár.

állítani, melyet «sok hazájokat szerető régi hazafiak» költségeikkel segítettek és segítenek még folyton. Ezeket taxa fizetésére szorítani egy volna az országgyűlés méltóságának megsértésével. A mi a darabok revideálását illeti, ez sem tartozhatik a magistratus hatáskörébe, mivel ezt a tisztet a censura eléggé teljesíti. A theatralis directio gondját képezi, hogy csak olyan darabok kerüljenek előadásra, melyek a censura rostáján átbocsáttattak. Kéri, hogy a magistratus inkább ápolgassa, mint akadályoztassa «a magyarországi nemes városok tanácsai példáját» ezen társaságot.*

Míg az erélyes interventio más nézetre térítette a magistratust, azalatt Vandza, miután a Rhédeyné házában német színészek voltak, a b. Wesselényi kolozsvári házából egy alkalmas részt kibérelt 100 frtéért és ezen «más alkalmotasságra szánt helyből» ** színházat formált. A munkában társa volt Kanyó László, ki más urakkal egyetemben 50—50 forintot fizetett a páholyok csinosítására, úgy, hogy 1811. év május 10-én újra megkezdhatték Kolozsvárott a magyar színi előadásokat.

Daczára annak, hogy a Rh.-féle színház szebb és alkalmasabb volt, a német színészek nem prosperálhattak mellettök. A közönség őket pártolta. Groszmann igazgató a bukás szélén állott. Ekkor a magyar társaság 3 előadást rendezett, melynek jövedelmét átengedték veszedelmes concurrensaik fölsegélésére. A collegiálitásnak oly nemes ténye ez, mely ritkítja párját. Sajnálataunkra legyen mondván, nem találtunk arra példát, hogy a német társulat a magyarral szemben ehhez hasonló nagylelkűséget tanúsított volna. Pedig Pesten elégszer nyílt erre alkalmok.

Ez év több tekintetben is kedvező fordulatot jelent a kolozsvári színügy történetében. Előzményei a következők. Midőn az 1795-iki országgyűlés kimondotta a magyar játékszín fölépítésének szükségszerű voltát, és a pénzösszeg gyűjtésével megbizta a kirendelt bizottságot, a játékszíni ügy egyszerre kedvező fordulatot vett Erdélyben. De mint Magyarországon, úgy Erdélyben is a pénzgyűjtés eredményét két czélra kezdték fordítani. Az egyik czél: az alig létesült szintársulat kellő fölszerelése és eltartása, a másik egy állandó játékszíni épület emelése. Egyszerre akartak

* Radvánszky levéltár.

** Ez volt t. i. a «lóistáló» (Vasárnapi Ujs. i. h. 15. szám).

ott is mindent: teljesen fölszerelt szintársulatot, és teljesen megfelelő játékszíni épületet. A hazafiak áldozatkészsége folytán begyűlt összegek ezen a kettős csatornán elfolytak és minél idősebb lett a társaság, fenmaradhatásának nehézségei nem hogy megfogytak volna, hanem csak annál inkább szaporodtak. Pedig a főnemesség bőségszarujából Erdélyben bővebben folyt az adomány, mint Magyarországon. Teleki Ferencz és Lajos grófok, id. Wesselényi Miklós, Bánfi József, Thoroczky József bárók 1,000—1,000 frtot adtak mindjárt kezdetben. Báró Jósika Antal a valkói havasokon levő erdejéből a játékszíni épülethez szükséges faanyagot ajánlotta föl. Voltak többen is, a kik kisebb összegeket adtak, a kevésbé vagyonosabbak gabonát stb.

A gr. Teleki Ferenczből, b. Bánfi Józsefből és Cziczery Antalból álló építő bizottság vezetése alatt megkezdették az építkezéseket. Az erdélyrészi vármegyéktől, székektől és magán nemesektől begyűlt adományokból sikerült 1804-ig a játékszín falait egy öl magasságig fölépíteni. De miután ennek költségei (14,600 frt, bankóforint) kimerítették a begyűlt adományokat, az építkezés folytatását be kellett 1811-ig szüntetni. Ekkor az országgyűlés lépett közbe.

Egy külön bizottság küldetett ki annak megvizsgálására, vajon mekkora összeg kell a teljes fölépítésre; miután pedig ezen bizottság beterjesztette jelentését, az országos bizottság tagjaiul a következők választattak meg:

Elnök *Teleki Lajos* gróf, helyettese *Kemény Ignác* báró, Kolozsvármegye főispánja. A bizottság többi tagjai: gr. *Thorotzkay Pál*, b. *Wesselényi József*, *Kenderessy Mihály*, *Cserey Miklós*, *Fekete Ferencz*, *Kanyó László*, *Páray Elek*, *Nagy Lázár*, *Sála Sámuel*, *Máté Izsák* csikszéki követ, *Kováts Ferencz* marosszéki követ, *Ventzel József*, *Heidendorf Mihály* (e kettő mint a ns. szász nemzet küldöttei), *Szentkirályi Mihály* (mint Kolozsvár városa megbizottja); *Nemes György*, *Peille Venczel* (Marosvásárhely küldöttei) és *Bodor Pál*. E névsorból láthatjuk, hogy a kis Erdélyben nem pusztán Kolosmegye, hanem a legfőbb kormányshely, a város meghatalmazottja, néhány szék, sőt a szász nemzet részéről is két küldött vesz részt a munkálatokban.

Az országgyűlés is komoly pénzbeli ajánlatot tétetett (100,000 frtig terjedőt) oly módon, hogy minden adót nem fizető birtokos, szabados, magyar és székely nemes (a városi elem és az adót fizető

magyar és székely egyházi nemes kivételt képeztek), köteleztetett az 1809-iki fölkelési rendszabás szerint, egy egész telek után a játékszinre 50, az ispotályokra 70 krt fizetni.

Az ekkép összegyűjtendő összeg elegendő volt volna a játékszin teljes fölszerelésére, ha az 1811-iki devalvatio folytán a 100,000 frtra tervelt összeg egy ötödre le nem olvad, és ha némely uradalom nem folyamodik, hogy e tehertől — a beállott pénzsztük világban — mentessék föl.

Igy tehát sem 100,000, sem 20,000 frt nem gyűlt egybe, hanem csak 16,000 frt! 1813-ban a theatralis bizottság vette át a társulat vezetését. 1814. szept. 1-éről két rendbeli felszólítást is küldött szét, egyet a Méltóságos Urakhoz,* kérvén azokat, hogy «méltoztassanak nemcsak a mellékelt lajstromban följegyzetteket, hanem más birtokos urakat és asszonyokat is arra bírni, hogy segítséggel legyenek ezen nemzetünk díszére készült épület bevégzésére». A második felszólítás Kedves hazánkiai és édes Leányaihoz** inkább társadalmi úton akarja azt elérni, a mit ama másikkal hivatalos úton czélzott. Ez utóbbi felszólítást még a Bécsben lakó hazafiakhoz is elküldötték. Hivatkoznak arra a sajnos körülményre, hogy eddigi jó igyekezetöket az hiúsította meg, mivel nem volt játékszinök. Ha volt is imitt-amott, a társaság jövedelmét az évi bér «szívta el». És ezek szerint a költségek hiányossága miatt («ámbár azt néhai kedves hazánkfia, b. Wesselényi Miklós, sok ezrekkel a magából pótolta is»), mégis a társaság «szintén szinte elenyészett». A bizottság némely tagjai helyet vásároltak az épület számára, s miután nemcsak Erdély, de «nemes Magyarország» kedves fiai és édes leányai megkerestettek, ezek adakozásából 12,000 frt gyűlt össze. Az épület állandósága és nagysága jó erős fundamentumot kívánt. Az adományok legnagyobb része erre ment el, de a begyűlt pénzből csak egy ölnyre állhatott ki az épület a földből. Miután pedig belátta a «magyar nemzet», hogy ezen a módon föl nem építheti a színházat,

* 18 czímen a következő helyekre: Alsó-Fejér, Felső-Fejér, Küküllő, Torda, Kolozs, Doboka, Belső-Szolnok, Közép-Szolnok, Krassó, Hunyad, Záránd vármegyékhez, Kővár-vidék és Fogaras-vidék főkapitányaihoz, továbbá egyes előkelő urakhoz Udvarhely-, Háromszék-, Csik-, Maros- és Aranyos-székekben.

** Ez is, mint a fentebbi, a b. Radvánszkyak levéltárából való.

országgyűlésileg 50 krt vetett ki minden insurrectionalis telekre. Erre beállott a devaluatio és az 50 krból csak 10 kr. lett.

Az épület tető alá került, de mivel a cameralis jószágok megtagadták a kivetett adó lefizetését, és egyes vármegyék be nem küldötték a rájuk kivetett összeget, azért esedeznek, miután a költség ismét elfogyott, hogy 10,000 frtig önkéntes adakozás útján szereztessek be a még szükséges összeg, «különben a pompás épület, nemzetünk gyalázatjára, félbe maradván, csak a csókák szállása leszen, és a játszó társaság, már most magyar játszó-szín éppen nem levén, eloszlik». Ha a megjelölt 18 helyről egyenkint 20—20 Rh. frt küldetik be, ez maga 3600 frtot fogna tenni, a kün levő adományokkal ezen játékszín tökéletességre vitethetik.*

Erdély főrendei ekkor ismét tanujelét adták nagy áldozatkészségöknek:

Gr. Bánffy György 1000	Kanyó László 500
B. Bánffy Lajos 500	P. Horváth Dániel 1000
Gr. Mikes János 1000	B. Jósika Miklós 500
Gr. Teleki József 2500	Nagy Lázár (főbíró) 1000
Cserei Miklós 1000	Gr. Kenderessy Ádám 1000
Kenderessy Mihály 1000	B. Wesselényi József 1000
	Gr. Thoronszky Pál 1000. Összesen

13,000 frtos alapítványt tettek páholyokra.

A következők pedig adományaitak úgy tették, hogy lemondtak páholytartási jogaikról:

B. Béldi Venczel	100
B. Radák Ádámné	200
Gr. Nemes Györgyné	100
B. Sardigna	1000
Mártonffy püspök	5000. Összesen 6400 frtot.

A ns. százsz nemzet azonban, melyet két küldött képviselt az országos bizottságban, *semmi adományt sem küldött.*

1815-ben adtak még:

Gr. Teleki László	1000
Gr. Teleki József	500 frtot váltóban.

* Gr. Teleki Lajos a fogalmazványra sajátkezüleg írta reá: «Ezen Nemzetünk diszére czélozó intézetnek 's kérésnek pontos és siető eszköz-lését ajánlja»

Gr. T. L.
SS. praesidens.

Az erdélyi püspökhöz szintén külön írtak a nemzethez viseltető *ismertes kegyességére* appellálván. (Radvánszky levéltár.)

Az építés Nagy Lázár alatt serényen folyt és 1815-ben már cseréppel födhatték be az épületet — de e három év letelte alatt a páholyokra tett alapítvány-összegeket teljesen fölemésztették az építés költségei.

A még be nem gyűlt összeg 16,000 frtra ment, ennek behajtását nem tudta kieszközölni a bizottság az adós törvényhatóságoktól. Miután még az insurrectionalis pénztárból sem tudott kölcsönt kapni, Nagy Lázárnak teljesen föl kellett hagyni a belső fölszerelés munkálataival, a nagy drágaság következtében.

Vandza Mihály társulata már 1814-ben nehéz napokat élt át. A Rhédey-ház német színészei ugyan folytonosan a lét és nem lét közt lebegtek — de a magyar színészet sem boldogulhatott miattok. Erdély mánásai között akadt mindig egy-kettő, ki a bécsi udvar kedvében akarván járni, a német színészetet pártfogolta.

Kolozsvár kis közönsége két pártra szakadt. E kedvezőtlen viszonyokhoz még egy nagyobb kellemetlenség is járult. A magyar színészek ideiglenes helyiségét lovardává alakítják át. Új helyiséget nehéz volt egyhamar találni, az állandó színház nem épülhetett föl 1814-ig. Vandza társulatára nézve nem maradt más hátra, mint kiköltözni Kolozsvárról!

Ez a második secessio a színészetnek csaknem teljes felbomlásával végződött. Vandza nem tudta társait együtt tartani. Egy rész ugyan vele maradt és Marosvásárhelyt ütött állandó tanyát, a honnan Erdély kisebb városait, továbbá Nagyváradot és Debreczent látta el színházi élvezettel. A másik rész Magyarország északi megyéit járta be. Ez lehetett azon csapat, mely Déryné szerint még 1815 előtt Miskolcra is megfordult. Később ez a töredék nyom nélkül veszett el. Valószínűleg részben beleolvadt a következő évben a miskolci társulatba (1815), részben pedig kóborló komédiás csapatná foszlott szét, és olyan Nagy Miska-féle gárdát képezhetett.

Így lőn korlátlan ura a helyzetnek Kolozsvárott az 1810-ben oda beplántált német színészet, mely 1820-ig a téli hat hónapon át azelőtt «a nemzeti társaság nagy rövidségére és kárára, minthogy Mæcenasai elhaltak», most pedig minden concurrentia nélkül folytathatta játékait. A marosvásárhelyi és egyéb erdélyvidéki vándorlás nem volt képes a magyar színészetnek biztos existenciát nyújtani. 1819. ápril havában visszatér ugyan a társulat Kolozsvárra, és itt (bármilyen csodásan hangzik is, de tény) *csakis némi kárpótlási*

díj mellett játszhatott «napot váltva» a német színészekkel a Rhédeyházban.

E dualisticus állapot sok kellemetlenséget okozott. A közönség két pártra oszolt, és volt botrány elég. Egy ünnepi német előadás alkalmával ellopták a sugótól a sugókönyvet az előadást közvetlen megelőzőleg. Roppant zavar keletkezett. A sugó könyvét sehol sem találták meg. Az előadást nem lehetett megtartani. Ebből fűtty, katonai beavatkozás, inquisitió keletkezett. Bár a német színészek húzták a rövidebbet, a magyar társulat erkölcsi tekintélye is csorbát szenvedett miatta. A magyar színészek kénytelenek voltak 1819. július havában elhagyni Kolozsvárt.*

E kellemetlen viszonyok folytán a színházi bizottság belátván azt, hogyha a színházi épület kérdését idő előtt nem tisztázza, előbb-utóbb teljesen fölbomlik a magyar színészet: engedélyt kért a főkor-mányséktől kölcsönvételre. Egészben véve 12.000 frtról volt szó, melyet kezdetben a közönségtől vagy magánosoktól akartak oly kikötéssel fölvenni, hogy e kölcsönösszeg mindaddig a színházat terhelje, míg az összeget az ország meg nem váltja. Az engedély megadatván, a kölcsönt 6%-ra Kolozsvár városától vették föl. A magistratus átruházván minden jogát a színházi bizottságra, azt kötötte ki, hogy ha 3 esztendő múlva a játékszínre való felügyeletet kérni találná, a színházi bizottság köteles legyen azt minden jogaival reá átruházni.

Ez megadatván, a bizottság harmadszor is hozzá fogott az építkezéshez s miután az épület benső felszerelését 18,885 frt 46 kr. költséggel véghez vitték, semmi sem állott többé útjában az állandó színház megnyitásának.

A magyar társulat még 1820. novemberében visszaérkezett Marosvásárhelyről Kolozsvárra.

* Vasárnapi Ujság 1874. 15. sz. — CSOKONAI-nak egy a mult század utolsó évtizede hanyatlását jellemző levelét őrizte meg az Uj M. Muzeum. A szegény költő kétségbe van esve hazája idegen szelleme miatt. Egyedüli reményét Erdélybe helyezi, mely megfogja menteni a magyarság veszendő ügyét: «Boldog vagy, kised Erdély... te fogod be az utolsó magyarnak szemét, mikor mi már vagy oestreicherek vagy rusznyákok vagyunk... Ennek az érdekes tartománynak nemes törekvései megszégyenítik a Duna és Tisza négy tágas circulusait...» — Vajjon mit szólt volna a korán elhunyt költő, ha alkalma lehetett volna látni, hogy még Erdélyben is háttérbe szorúl az idegen elemmel szemben a magyar?!

Az új színház megnyitása 1821. márczius 11-én történt meg. «Főbb nemzetségű ifjak és honi nyelvüket igazán szerető főszülöttesű honleányok» *Zrínyi Miklóst* adták elő (P. Horváth Dániel fordítása szerint) nagy pompával és fényes készüléttel. A főszereplők közt ott voltak a Csáky, Rhédey, Teleky, Bánffy, Bethlen grófok, továbbá Inczedy, Barcsay, Horváth, «kik még aggkorukban is büszkén emlegették, hogy ama színpadon ők szóltak először», mint Déryné írja.* A rendes előadásokat csak másnap kezdte meg a színháztársulat Szentjóni Szabó L. Corvinus Mátyásával.

Erdély magyarságának lelkesedése a játszószín mellett, mint láthatjuk, intenzívebb volt a magyarországiénál. Volt ezenkívül még egy körülmény, a mi a kolozsvári színészetre nézve a sikert inkább biztosította, mint Magyarországon. Erdély Kolozsvárban valódi nemzeti központot birt, melyhez történeti traditio fűződött. Mint fejedelmeinek lakóhelye, mint az országgyűlések székhelye valódi politikai központot képezett s ezenfölül itt központosult Erdély kulturális élete. Az egész fejedelemségre kincses Kolozsvár azzal a hatással volt, a mit természetszerűleg fővárosnak gyakorolni kell. Emelése nemzeti büszkeséget képez s azért minden áldozat, melyet érte hoznak, az egész nemzetért történik. Kétségkívül egész Erdély színészetére is kedvezőbb volt volna, ha a leopoldi diploma nem szünteti meg politikai különállóságát. De még így is oly annyira ki volt fejlődve — százados önállósága folytán — a nemzeti együvértartozás érzete, hogy az országgyűlésen megpendített eszmék termőbb talajra találtak, mint Magyarországon. A tudós társaság Erdélyben tényleg létesült, mialatt Magyarországon tényleg lekerült a napirendről.**

A játékszín is országos intézkedés tárgyát képezi és Erdélyben sokkal jobban érdekelte a főnemességet, mint Magyarországon. Ott az adakozók nevei közt megtaláljuk a Bethleneket, Telekieket,

* L. Emléklapok 1871. A logék ára 6 és 5 frt, a zártszékeké 1 frt, Parterre 40 kr., Galleria 20 kr. — Egész Kolozsvár mozgásban volt e napon. A színház zsúfolásig megtelt. — Különben nem ez volt az első főúri műkedvelői előadás; 1811. aug. 28-án egy nemes ifjakkból álló társaság adta elő a *Házi orvosdot*. (Tört. L. 1874. I. 10. sz.)

** L. Tud. Gyűjt. 1819. IX. ker. Annak megújulása alkalmából annak ad kifejezést, «vajha ez hasonlóra buzdítaná Magyarországot is, és a két haza fiai kezét fognának egymással a nyelv és nemzetiség érdekében.»

Bánffyakat, Wesselényieket stb.; míg Magyarországon a Ráday és Brunswik grófok a pesti, Csáky gróf a pozsonyi, Koháry és Pálffy grófok pedig a bécsi német színészet körül szereznek elévülhetetlen érdemeket.

Hogy Erdélyben a játszószín nem létesült azonnal, azt nem a lelkesedés megszűnésének kell tulajdonítani. A jóakarát kapkodása, tervtelensége volt kárára.

Az erdélyi játszószín történetének további folyamában látni fogjuk, hogy állandó játszó-szín fölépítése még nem jelentette a színészet állandósítását, biztosítását. Igazolni fogják a későbbi események, hogy állandó épületen kívül állandó tőkére vagy biztos országos segélyre van szükség, ha a színészet jövőjét biztosítottak akarják látni. Erre a meggyőződésre (a magánvállalkozók sikertelen kísérletei után) saját szomorú tapasztalatai alapján kellett eljutnia Erdély rendinek.

Az állandó színház fölépítéseig előfordult események legfontosabbikát — az első pályázat kihirdetését — már fentebb érintettük. Jelentősége játékszini- és irodalomtörténeti tekintetben megérdemli, hogy részletesebben foglalkozunk vele.

Döbrentei, ki még 1818-ban is jogos szemrehányásképpen írhatta, hogy minek Erdélyben német színészet, egész rajongással rüggött az állandó színház eszméjén. Mint nevelő 1812-ben kerülván Kolozsvárra, alkalma volt az 1811. febr. 11-iki országgyűlés fontos határozata folytán támadt lelkesedést együtt érezni. Ekkor keletkezhetett azon gondolata, hogy az állandó színházat eredeti magyar színdarabbal kell megnyitni. Az általa megindított Erdélyi Múzeum I. füzetében (1814) már alkalma nyílt az első drámai pályázatot kihirdetni.* Időrendi egymásutánt tekintve, a Péczeli József által a Mindenest Gyűjteményben (II. negyed 1789. XVIII. levél) 20 arany jutalomdíjjal hirdetett pályázat az elsőség jogához tarthat igényt, de eredménytelenül maradván, irodalmi jelentőségre nem tudott jutni.

De mielőtt ennek részleteire áttérnénk, szükségesnek tartjuk az erdélyi főúri társaséletbe egy pillantást vetni. Döbrentei és

* Hogy e jutalomtétel minél szélesebb körökben nyerjen elterjedést, azt a Hazai és Külf. Tudósításokban is közzététette. 1814. évf. I. 46. sz. Toldalék.

gr. Teleki Ferencz egymás közti levelezése több becses adalékot hagyott reánk, melyek nagyon jellemzik e kort.

Csodálatos átalakuláson kellett Erdély társadalmának keresztül menni, hogy magyarság dolgában odáig jusson, a hol azt a XIX. század elején találjuk. Valóban nagyon furesán hangzik, hogy még Kolozsvárott is a német színészettel kellett a magyarnak megküzdenni. Még Erdély főúri világa is a német színházat pártolta. Köztök egy Teleki Ferencz gróf is!

Telekinek Döbrenteivel folytatott levelezése érdekes világításba helyezi Erdély főúri köreinek társaséleti viszonyait és betekintést enged azon lassú processusba, mely a XVIII. század elejével a főúri körök elnémetesedését idézte elő, de viszont azon másik processusba is, a mely élénk tárja, miként válik a XVIII-ik század végével és a XIX-iknek elejével lépésről-lépésre magyarabbá Erdély főúri világa. A társadalmi élet átalakulása és a színészet kifejlődése itt is karöltve haladnak egymás mellett. Midőn 1816-ban Döbrentei és Teleki azon jellemző thema fölött vitatkoztak egymással, «vajjon lehet-e a magyarból is saját külön műveltségű nemzet?» a vitatkozók közül nem a magyar főúr az, ki e kérdést kedvezőleg dönti el.

A két férfiú között idővel szorosabb barátság keletkezett. Ennek a gyümölcse Teleki czikke az Erdélyi Múzeum IX. füzetében: *«Hogy kell a haza iránti vonzódást tekinteni, s miért szükséges a végett buzgóságot éreztetni?»* Ez jelezi a forduló pontot az elnémetesedett magyar főúr gondolkozása menetében. Hosszú elmélkedés útján arra a meggyőződésre jut, hogy a haza szeretetétől elválaszthatatlan a nemzeti nyelvhez és öltözethez való ragaszkodás. «Nincs annak soha nemes magyar szíve, ki a magyar öltözetet s nyelvet megveti és ereje szerint emelni nem kívánja.» Nemzetünk veszedelmes álomba ringatta magát, mert «az alvásunkkal lassankint hazánk törvényei, szokásai is elalusznak. Mert hogy szólalsz fel te! hazádnak elfajúlt fia — kérdi Teleki — magyar törvény és magyar királyi dicsőség mellett *idegen nyelven?* hazádtól, annak szokásaitól, öltözetétől, nyelvétől elidegenedett sziveddel? Vége lesz így mindannak, mit áldott emlékezetű őseink szerettek, megtartottak s nekünk oly intésekkel általadtak, hogy a nemzeti becsületnek hű fenntartói legyünk.» És ha a jövőkor e hanyatlás okát kutatja, bennetek fogja azt föltalálni, kik a nemzeti nyelvet, szokásokat és öltözetet megvetettétek. «Szólottatok a törvény mellett, midőn abban

hasznotok volt, de a nemzetnek nyelvcsinosítása által fenmaradásáról hidegen vélekedtetek. Ti ástátok hát a nemzeti megszűnés sírját. Mik lesznek maradékaitok? Semmik!»

Világos, hogy e súlyos váddal, ez elnemzetietlenedéssel a kiváltságos osztályt illette, mely elődeiről reá szállt jogaival nem tudott, nem akart élni és nemzetét az elidegenedés örvényébe sodorta. De érzi azt is Teleki, hogy őt is joggal éri e vád, ki az idegen nyelv oltárán mutatta be áldozatát hazája nyelve ellen. A megtérőnek — ki nem rázta le magáról, sőt nagyon is érezni látszott az önvád súlyát — joga volt hivatkozni e közönyösség vétkes voltára. Bátran hozhatta föl az Európában mindenütt megindult nemzetiségi mozgalmat, melytől a magyarnak sem szabad távol maradnia, ha nem akarja lételét veszélyeztetni.

Teleki jelszava: *legyen a magyar is magyar!* jellemző a multa nézve, de ép oly momentuosus a jövőre nézve is, mert egy oly férfiú ajkáról röppen el, ki csak nem rég is a németiségnek volt támogatója Erdélyben.

Már 1817. január végéről azt írja Teleki Döbrenteinek, «*ha valami fontost végeztek a magyar játékszín iránt Marosvásárhelyen s valami aláírás kell, csak bátran írd fel nevemet helyettem*». Döbrentei örvendve írta vissza, mennyire jól esik, hogy egy Teleki a német játékszín helyett inkább a magyart pártfogolja. Az eme levélre adott válasz egyike a legérdekesebbeknek e gyűjteményben. Valósággal bűnbevallása Telekinek, de egyszersmind vádként hangzik a kor ellen, mely társadalmi kényszerével fokozatosan németesítette el Erdély főúri világát.

«Barátom, embert szoktatás, példa, indulat ragadoz» — írja Teleki 1818. nov. 15-éről. Mint 14 éves gyermeket (1799-ben) a bécsi Theresianumba adták szülei, itt, mivel német pajtásainak száma sokkal több volt, 2 év alatt maga is «németes» lett. Időközben atyja meghalt. Nagybátyja, gr. Teleki Ferencz huszár-alezredes, ki maga is a Theresianumban nevelkedett, 1805-ben hazahozta Kolozsvárra, az erdélyi törvény tanulására és *hogy visszamagyarosodjék*. Társadalmi állása kötelességévé tette, hogy Erdély előkelő köreivel érintkezésbe lépjen. Kolozsvár azonban a helyett, hogy segítette volna a visszamagyarosodásban, *még inkább megerősítette az idegen nyelv szeretetében*, mert elég «urfi kisasszonyt» kapott itt, kik magok közt mindig németül beszéltek. «*Megszokták*

ezek is — írja — mint én, s még pedig ezek itthon az édes, kedves erdélyi kis magyar hazában szokták meg.» Tehát nem is kellett a Theresianumban szerezni idegen szellemű műveltséget, ott az idegen nyelv szeretetében megerősödni. Maga Kolozsvár is elég alkalmat adott az elnémetesedésre. Az előkelő körök francia és német gouvernanteokkal neveltették leányaikat. A nevelőnő azt hajtotta mindig: «quelle langue barbare, la langue hongroise! Pfuj! klingt die ungarische Sprache hässlich!» S producálni is akarta magát a madam vagy mamsell, hogy azon nyelvre, melyért híva és fizetve volt, jól megtanítsa növendékeit. «Továbbá, ha megszidta azokat s a gyermekek összebúttak és magyarul suttogtak, félni kezdett, hogy ellene forralnak valamit, tehát eltiltotta őket már pusztá félelemből is a magyar beszédétől. «A volt szobaleány!» — kiált föl Teleki.

Az ekkép nevelt úrfi-kisasszonyokkal maga Teleki is, mint humorizálva írja, «sokat galagyolt *nem magyarul*», sőt néha egy kis büszkeség is erőt vett rajta s megakart mutatni, hogy mint «bécsi úrfi» ugyancsak különb német a többinél — az itthon kifejlődötteknél.

Nagybátyja a huszár-alezredes, többször intette szép szóval, hagyna föl e rossz szokásával, de ő csak folytatta a német beszédet. Midőn azonban egy ízben egy nála tartott estélyen észreveszi, hogy unokaöccse ismét németül beszél a kisasszonyokkal — nem resztelte a dolgot a magyar érzelmű, de egy kissé nyers nagybátyja, fölkel a játékasztal mellől és «pofon felejtette» unokaöccsét.

Teleki most már nemcsak idegenkedett a magyartól, hanem haragudott is reá. Úgy látszik, inkább bosszúból tette, hogy eljárt a gubernatori estélyekre, melyeket «Gesellschaft» néven ismertek Kolozsvárott, s hol az *előkelőség tónusa csupán német volt*. Teleki bevetette magát az árba és az ragadta őt magával. «Gróf Bánffy György — írja Teleki — munkás, jó lelkű úr, tiszta magyar beszédű, felesége gr. Palm Jozefa jól megtanult magyarul, mert sok főúri asszonyt talált még Bécsből idejöttékor, kikkel csak úgy szólhatott. Mindamellett a hazában uralkodó szellem «kezdé elreppenteni elébbi nemzeti színünket». Gr. Bethlen János thesauarius Szebenben éppen nem volt magyar, mert mind ő, mind neje (gr. Zichy leány létére is) akadozva beszélt a magyar nyelvet. Gr. Rhédey László pedig még tetszeni is akart a bécsi szellemnek, mert báltermét német

játszószínné alakíttatta át 1813-ban. «Oda hívogata bennünket a *«Nehmt uns gnädig auf»* írás az első kárpiton, s én is többekkel együtt eléggé *gnädig* levék iránta; a társaságot aztán fentartotta többféle *et caetera»* — írja Teleki.

Ilyen volt Kolozsvár előkelő világa, melynek hívatása volt a magyar játékszínt fentartani, állandósítani. Hogyan lehetett a magyar színészetnek egyetemleges támogatását reményleni, midőn az előkelő körök magok közt a német társalgást cultiválták, sőt az előkelő osztály egy része, a magyarság rovására, a német színészetet kezdé pártfogolni?

A kedvező fordulat 1817-ben állott be, midőn Ferencz király meglátogatta Erdélyt, és a többi közt azt is kérdezte (hallván, hogy német színház már van Kolozsvárott), vajjon nincs-e Kolozsvárott magyar játékszín?

A koronás felség ezen érdeklődését látván a főurak, más nézet kapott nálok is lábra, «mert tudod, mik csüsztek *az amaszt* pártfogó ingerek közé» — írja Teleki. A német színház pártfogása tehát tisztán a hízelkedés politikai actusa volt, mely még áldozatoktól sem idegenkedett, midőn egy különben népszerűtlen institutiót törekedett mesterségesen ébresztetni Kolozsvárott. Látván ez a nemzetietlen párt, hogy még a koronás király is érdeklődést mutat a magyar játékszín iránt, elejtette a németet, mert ez által is hizelegni vélt a «bécsi udvarnak»!

De még a koronás királyné leczkéje is kemény volt az úrfi-, kisasszonyok és asszonyok számára. Midőn Bruckenthalnéval, ki születésre nézve gr. Teleki leány volt, beszédbe ereszkedett ő felsége, e jellemző és később mások által is fölhasznált nyilatkozatot tette: *idegen nyelvet tanulni nem kötelesség; a hazait nem tudni szégyen.* «Azon asszonyok örülének — írja Teleki — kik hozzájuk tartozóikkal együtt a magyar nyelv jól tudásával s nemzeti érzéssel valának uralkodó házunknak igaz hívei».*

Ime az átalakulási folyamat egyes apró momentumai. Egyfelől Telekiben, másfelől a társadalomban feltűntetve.

Gróf Teleki már 1814—15-ben (mint maga írja) többször fölvetette e kérdést, vajjon ily körülmények közt hova jut nemzetünk?

* L. DESEWFFY Irodalmi hagyományai II. k. 200, 201. és 205. lapjait is, hol Telekivel teljesen megegyezőleg van elmondva e történet.

Nagybátyjának folytonos intelmére végre benne is fölébred az «igazabb érzés».

Ekkor jelenik meg az Erdélyi Múzeum s a hazája elmaradottságát mélyen érző fiatal főúr keresi a szerkesztőnek, Döbrentének ismeretségét. Az 1816-ik év egyik bálján — egy és ugyanazon álarczos érdekelvén mindkettőjüket — létre jön köztök az ismeretség, mely lassankint szoros barátsággá leszen. Már az álarczos bálon nem tartózkodik Döbrentei nyiltan kimondani, hogy nyelvünk sülyedésének okai az idegent szerető főurak. Gonoszul gyötri e szemrehányás a fiatal grófot s midőn naplójába jegyzi be erre vonatkozó ellenvetéseit, mint magyar elpirult a saját ellenvetéseire. Ekkor születik meg elméjében az a czikk, mely később az Erdélyi Múzeum hasábjain látott napvilágot és azon kijelentéssel küldetett meg Döbrentének: «itt a kezem, ezután nemzetemé vagyok! Így ezután biz én a magyar játékszín előmenetelén dolgozom».

Ime ez az egy magyar író hogyan hódít vissza egy hazájától elidegenedett magyar főurat, ki később nemcsak társadalmi, hanem irodalmi uton is terjesztetni törekszik a magyar culturát. Midőn 1831 végével utolsó levelét írja Teleki Döbrenteihez, a nemzet minden téren szembeszökő haladása és magyarosodása lelki megnyugvással tölti el a haldoklót. «Barátom — írja augusztus 20-áról — valónak, kik kaczagtak egykor buzgóságodért. Örvendjetek: kik vívatosok!»

Tehát Erdélyre nézve is áll, a mit Magyarországra nézve előbb hangsúlyoztunk, hogy az íróvilág egyes előharczosainak köszönhető nagyrészt az idegen társadalom magyar nemzeti szellemüvé történt átalakítása. A diadal ugyan még nem volt 1831-ben elérve, mint azt a haldokló Teleki hitte. A magyarság egyelőre csak apró csatákban győzedelmeskedett, melyeknek eredményei meglátszottak a színészet lassú, de fokozatos előmenetelén és a magyarosodó társadalmi életén. De ez apró győzedelmek kedvező előjelei voltak azon eldöntő végleges diadalnak, melyet sikerült a magyarságnak végre is kivívnia.

Azon eredményhez, melyet Döbrentei társaséleti úton ért el gr. Teleki Ferenczcel szemben, méltán sorakozik az Erdélyi Múzeum pályázata, mint első irodalmi eredmény, mely a színészetet és dráma-irodalmat és vele együtt az egész magyar társadalom ügyét érdekelte.

Döbrentei néhány erdélyi mágán, ú. m. Kendeffy Ádám,

Bethlen Ádám, Bethlen György grófok és Wesselényi Miklós báró áldozatkészségéből nemcsak eredményesebb, de a díj által a Péczeliénél kecsgetetőbb pályázatot tudott létrehozni. Eme pályázat kihirdetése alkalmából egyúttal tájékoztatni is óhajtván közönségünket és íróinkat, az «Eredetiség és jutalomtétel» című czikkben bevezetéseken végig tekint literaturánk jelenlegi állapotán, melyet az eredetiség hiánya jellemez; pedig szerinte, rajta kellene lennünk, hogy olvasó közönségünk «nyelvünkön írott hasznos, szükséges és szép munkákat találjon». Ne azt kívánjuk folyton, hogy hazaszeretettől olvassák az eredeti műveket, hanem hogy tanuljanak is és mulatságot szerezzenek magoknak belőlök. Nagy hátránya az eredeti kifejlődésnek, hogy nem merünk magunk gondolkozni s megelégszünk azzal, mit idegen földről kapunk. Merni kell. E nélkül sohasem tehetünk magunk nagyot: ne ijesszenek meg senkit az akadályok, hanem törekedjék mindenki annyit elhárítani útjából, a mennyi tőle tellik s ne halogassa azt későbbiekre, boldogabb időkre.

Különösen a drámát és a vitézi költeményt nem találhatni nálunk «a magok főméltóságában». A meglevőkben nem leli föl a magyar sajtó hazáját «s e miatt nincsenek a mi olvasóink magoknak otthon, mindenütt külföldi tűnik eleikbe», és ez egyik oka a közönség elidegenedésének. Ezen kell segíteni poetáinknak. Leghathatósabb eszköznek hiszi erre a pályázat kiírását, hogy így a jutalomdíj elnyerésének reménye is buzdítólag hasson íróinkra.

Tudatja azért, hogy néhány erdélyi mágnás társaságba állván, egy eredeti szomorújáték írására első jutalmul 700 Rh. forintot és másodiknak 300-at tűzött ki. Remény van arra, hogy e darab az új játszószínen fog eljátszatni.

A jutalomtétel «külső pontjai» ezek voltak: A dolgozni akaró köteles előbb jelentkezni a lap kiadójánál, hogy azon esetben, ha nem találkoznék senki is, a kérdéses összeg más litteraturai célra fordíttassék. A tárgy történelmi, hősi legyen, akár a magyar, akár más nemzet történetéből véve. Határrnapúl 1815. szeptember vége tűzetett ki oly kikötéssel, hogy a határidő kívánságra meg fog hosszabbíttatni. A darabok kritikája írásba fog tétetni, «hogy az ítélnőknek minden személyes tekintet nélkül való ítéletek kitéssék». A jutalmazott darabok kinyomatása is kilátásba helyeztetett.

Fölmerülhetett az a nézet is a pályázat alkalmából, hogy minek e pályázat kiírása, hisz a genie «önnön magától való indítása

által is munkás». Erre igen helyesen azt jegyzé meg Döbrentei, hogy a szép törekvés nem nyughatik meg e felfogásban, mert az a czélja, hogy a nemzet kiragadtassék megfeleltkezéséből s igyekezzék a maga játékszínét emelni. Sőt inkább serkentéssel kell megpróbálni, «ha nincs-e valaki közöttünk, a ki reménységét betöltené». Geniet milliók sem teremthetnek, «de a serkentés, a pályának kimutatása, ha vagyon közöttünk, megtöltheti szemeit a szép czélra vágyakodás nemes könnyeivel s meglehet, hogy próbálván, olyat fog szülni, mely különben elmaradott volna».

E pályázat annál nagyobb irodalmi jelentőséggel bír, minél jobban érezhette a magyar íróvilág oly színi és tudományos társaságok hiányát, a honnan az ily buzditásoknak természetszerűleg kellene kiindulni. De bizonyíték arra nézve is, hogy Erdély főnemesi osztályát a magyarországinál jobban érdekelte a drámai irodalom elárvelt ügye is.

A jutalomhirdetésnek olyan jó hatása volt, hogy egy évre rá a második füzetben már említés van téve 7 jelentkezőről. Ezeknek fölvilágosításául tudatja Döbrentei, hogy nem a beérkezett munkák közül való legjobb nyerendi el a jutalmat, «hanem egyedül az, melyben a dráma regulái legjobban kilesznek elégtve». Ha ilyen nem találtatnék, a jutalom újra egyébre fog tétetni.

Pályázati határidőül kívánságra 1817 tüzetvén ki, időközben sem nyugodott Döbrentei, hogy lapjában, a kor legjobb irodalmi folyóiratában, a játékszín érdekében ne közöljön egyes cikkeket. Ilyen Buczy Emil cikke: «A tragoedia legfőbbje a görögöknél és mostani állapotja», mely a görög dráma fejlődésének rajza mellett a modern spanyol és angol drámai irodalom fejlődését sem hagyja föl- említettlenül. Ugyancsak ő buzditotta egyik fiatal barátját a «Német játékszín eredete és története» lefordítására. Teszi mindezt, «mert költőinket játékszínünk körül való dolgozásaikban sokkal előbbre vetve a mostani állapotnál, segítheti». Hiszi Döbrentei, hogy ezek olvasása íróinkat az ízetlen példányok utánzásától elfogja téríteni s megtisztulván érzéseikben, azon «feltételre fognak gerjeszteni», hogy mindaddig vívódjanak tárgyukkal, míg «azon lelki tápig nem emelkednek, mely munkájoknak örök becsülést ígér». Legnagyobb boldogság lenne reá nézve, ha e serkentéstől néhány ifjú felbuzdulván, «mint epochát kezdők állanának elő». Csak a nemzet érezze annak magas ideálját, mily dicső nemzetnek maradni! Igyekezzék tehát

nemzeti játékszínünket mostani rossz állapotjából fölsegíteni. Mert ha nemzeti játékszíneink nem lesznek, úgy a játékszíni költőnek született is el fogja hagyni a lelkében mutatkozó utat. Igaz — írja alább — hogy meg nem rettenő állhatatosságot kíván e pálya, de a sokféle próbák és eleintén hibásan ejtett dolgozások után eljő az idő, melyben a szépművészségre született felsőbb kifejlésre juthat. A szomszédos nemzetnél is mennyi zavarék munka került előbb felszínre, míg az a mai fejlettségig eljuthatott. Ezt akarta a fennebbiek közlése által megmutatni a magyar talentum felől kétkedőknek! Csak ez a mi nemzetünk kapjon egyszer rugót s legyen magasanbúszkébb, mintsem játékszíneinket félig romlottan tekinthesse! Keszeljék csak jobban iskoláinkban a tanítás aestheticai részét, fejlesszék csak ott drámai tudásunkat classicus mintákon — úgy a különben szunnyadozásba általmenő tehetség megfogja a helyes utat lelni és a nemzet tapsainak nézhetvén elébe, oly munkát fog készíteni, mely a más nyelvre lefordítást is meg fogja érdemelni. Nem kis becsületére válik Döbrentének, hogy ő hirdeti először azt a fontos tant: *a magyarnak magyar karakteréhez szabott drámájának kell lennie, mint a minő a spanyol és angol.* A mienk most elegyedett zavarék, írja, a fordításokban nálunk ismeretlen szokások uralkodnak. Ő, kinek alkalmá volt tapasztalni, hogy a magyar históriából vett darab mélyebb benyomást tesz a nézőkre, nem ok nélkül hirdette a föntebbi nézetét, és méltán foglalhatott el oly határozott állást az eredetiség mellett.

Az Erdélyi Múzeumnak következő esztendei füzetében, mely egyúttal utolsó füzetje volt, már az elkeseredés hangján halljuk Döbrentéit szólani, midőn az I-ső füzetbeli jutalomhirdetésre beküldött szomorújátékokról mondja el a bizottság véleményét. De volt is oka rá. Az erdélyi színészet időközben hanyatlásnak indult s a helyett, hogy fölepült volna első állandó csarnoka Kolozsvárott, még innen is el kellett költöznie Marosvásárhelyre. Saját irodalmi terveivel is föl kellett hagynia, mert folyóiratának X. füzetét egyúttal utolsónak kell tartania. Azért, midőn a játékszín jelen állapotáról szól bevezetéképen, megbocsáthatjuk neki ingerült szavait. «Az író ember nem tudja, tollat fogjon-e, vagy elkedvetlenkedve hazafiatlanná vált korunk lágyságán, elnémuljon azon gondolattól, hogy *ily a maga nemzetiségére alig ügyelő nép közt akármely tiszta indulatú ügyekezete is hiábán lészen*; avagy elsiketíteni hagyja magát azok lármá-

jától, kiknek füleik előtt csak idegen színjátszó hangja jól csengő». Bántja lelkét, hogy sokan fitymálják a saját nemzetiségüket és az érdekében hozott törvényeket. Mindent elkövetnek az idegen játszókat befészkelésére és a nemzeti játszósín kezdőit számba sem veszik. *«A magyar vérrel szerzett jószág külföldi fényűzésnek s a nemzetiiséget elvető játéksínnek elősegítésére terem»*. Az elkábított nép nem is sejti, mily káros lehet ez az unokákra. Néhány lelkes ember felszóllal ugyan a nemzetiség megtapodói ellen, «de az örvényen nem fordíthat». Rosszúl esik neki, hogy e nemzet nem törekszik nyelvét kimívelni, hanem apró passiócskáival még hátráltatja is. Az csakugyan érthetetlen volt, hogy Kolozsvárott német színészet működék, hol az egész lakosság magyar, s a hol éppen ezért a m. játéksín nevelő iskolája fejlődhetnék ki. «Most, mikor inkább csufoltatnak, mint segítettének, másfelé fordul a játéksín előadására született talentum s a hidegség elfojtja a játékok íróiban is, az azok föbbje után való tüzes törekedést». Alig meri reményleni ezek után, hogy az 1792-ben megkezdett és 1811-ben félbenszakadt építési munkálatok után eljön azon várt jobb idő, midőn teljesen készen áll az új épület.

Ez első pályázat, melyre Döbrentei még magán úton is fölszólítá Magyarországra egyes jeles íróit, így pl. Kölcseyt is, nem hozta meg a remélt eredményt. Kölcsey visszautasító válaszában nagyon jellemzőleg írta: «nincsen tárgy és körülmény, mely a drámára hajlandóságot adjon valamelyiknek költőink közül». Valóban, politikai helyzetünk nyomasztó állapota és fejletlen színügyünk mellett nem igen jöhetett kedve senkinek sem erre a nehéz munkára.

Az elhalasztott határidőig 10 dráma érkezett be, de mint D. tudatta: «egészen olyan talentum s drámai művészséggel bíró egy sem, a minőt mi vártunk. Vagy azért, mert még nem talált nálunk a dramaticus elég theoriákat, melyek a vastagabb bukásoktól megmentsék; vagy nem nevedett az föl szebb nyelv s kritikai ismeretek hallásában, vagy tán azért, mivel elhallgatott valahol egy genie, a ki mindezekon feljebb hágdalt volna; de játéksínünk vándorállapotját tekintvén, nem jöve neki kedve a maga szebb lelkeit eléggé nem becsülő hazában. Vagy nem ezen időre esett annak megért kora, a ki ily hideg honban is shakeasperileg tudott volna föllépni».

Nem tudjuk, mennyi gúny volt Kölcsey levele azon részében,

midőn Döbrentének így ír: «Egy tragoédiát vihetnék ki... *S aztán ki fogná megítélni?*» Annyi tény, hogy bár az egész bíráló testület el volt telve a haza szeretetétől s közülök mindenki óhajtott, «bár kerülne ki egy classica i becsű dráma oly készen, mint Minerva Jupiter homlokából», mindamellett nem vették észre Katona Bánk bánját, a Pártosság tüze és Bolyai Farkas tragoediái mellett. Még Kún László tragoediáját is részletes bírálatra méltatják. A Losonczy Bánffy István című játékról is megemlékeznek, mint a melynek kritikáját hely szűke miatt nem közölhetik, de Bánk bánról egy szó említés sem tétetik.

Egy körülmény azonban menteni látszik a bíráló bizottságot. A pályázat már csaknem 4 évig huzódott el egy késedelmező miatt s így, mint meg van írva, «a *munkáknak* ítélet alá vételével *várni kellett*». Nem lehetetlen, hogy idővel Bánk bán bírálatára is reá kerül a sor. De az Erdélyi Múzeum bukó félben lévén, az utolsó füzetben elő kellett állani a kész bírálatokkal. «*Még egy* más Losonczy Bánffy István cím alatt beküldetett játéknak kritikája *készen van*, de azt a hely szűk volta miatt ki nem adhattuk», így szól a bírálat legvégül. Miért ne tarthatnók valószínűnek, hogy Bánk-bán bírálatát is közöltetik, ha az Erdélyi Múzeum megszűnése miatt nem kell sietni a *készen levő* bírálatok kiadásával? Aztán a pályázati feltételek között is ott állott, hogy a darabok kritikája írásba fog foglaltatni, «hogy az ítéloknek személyes tekintet nélkül való ítéletek kitessek», miért hallgattak volna a többi műről, ha a helyzet sürgőssége nem kényszeríti őket? A beküldött 10 mű közül csak 6-nak bírálatával készülhettek el, a többi 4-ről szólani azonban már sem idő, sem hely nem lehetett. Az Erdélyi Múzeum megszűnésével oly homály borúl Katona művének pályázati ügyére, melyet sokféleképen lehet megvilágítani akarni. Kétségtelennek csak az a körülmény tekintendő, hogy egyik díjra sem tartották méltónak. Azt azonban irodalomtörténeti érdekből is sajnálnunk lehet, hogy még arra sem felelhetni egész bizonyossággal, vajjon oly rossznak találták-e Bánk bán, hogy még megemlékezésre sem tarthatták méltónak?

Bárhogy álljon is Bánk bán pályázati kérdése, az erdélyi pályázat nevezetes irodalmi eseménynek tekintendő a játékszín történetében. Az őszinte hazafiúi lelkesedés, a magyar drámairodalom előmozdításának nemes érdeke hozta létre. Kár, hogy e pályázati hirdetés nem vette egészen tekintetbe akkori fejletlen irodalmi és társadalmi

állapotainkat.* Olyan pályázót keresett, ki shakeaspreileg lépjen föl; olyan classica becsű drámát, mely készen álljon egyszerre elő, mint «Jupiter homlokából Minerva», de elfeledkezett arról, hogy az angol dráma és színpad miként fejlődött, míg csak odáig juthatott, hogy Shakesperenek oly előzői és kortársai legyenek, mint Peele, Greene, Marlowe stb., valamint arról is, hogy tisztán theoreticus ismeretek sehol sem teremtettek drámairodalmat.

Erdély színészete, az állandó színház fölépítése folytán, új korszakot kezd. Gondozását országos választmány veszi át. Alig nyílt azonban meg a kolozsvári színház 1821-ben, már a következő esztendőben inogni kezdtek alapjai. Kincses Kolozsvár lakói nem tudtak egy nagyobb állandó színtársulatot eltartani. 1822-ben árverés útján az összes színi készletekkel bérbe adták *Nagy Lázárnak*, ki évi 2,000 frtnyi bérösszeg fizetése mellett két évre bérlője lön a játékszínek. Alatta új fordulatot vettek az ügyek, mert ő volt az első színházi vállalkozó, ki a dráma mellett az opera művelését is céljául tűzte ki. Ekkor szerződtek Erdélybe *Udvarhelyi* Miklós és neje; *Pály* Elek és neje *Ecsedy Jozefa*; *Vásárhelyi* Dániel, és mint *Könyves* írja, «a szépen éneklő» *Kiss Julia* (Elekes Farkasné), valamint *Székely Zsuzsánna*.

Nagy Lázárnak köszönhetni az első dalmű létrejöttét is. Ugyanis ő hívta meg Debreczenből az ottan állomásozó magyar ezred karmesterét, *Ruzsitska József*-et Kolozsvárra, ki aztán nemcsak magyar dalokkal kedveskedett a hallgatóságnak, hanem két magyar tárgyú darabhoz: *Béla futásához* és *Kemény Simonhoz* ő írta a zenét és így neki köszönhetjük az első, eredetileg szerzett magyar operákat.

Nem sokáig maradt azonban Kolozsvárott, mert indulatosságból a társulatot oda hagyta, és olasz eredetű feleségével Olaszországba ment. «Sok daljátékkal gazdagíthatta volna ő a magyar játékszíni könyvtárt» — írja *Könyves* — mert Nagy Lázár rövid idő alatt 16 új darabot fordíttatott le s a játékszíni mutatványok iránt újra érdeklődést tudott kelteni a kolozsvári közönségben. Ez érdeklődés daczára a társulat csak a téli és tavaszi hónapokat tölthette Kolozs-

* *KAZINCZY* már előre kételkedett a sikerben; 1814. május 22-éről így ír *Sípos Pálhoz* «Illy magyar Tragoediát várni még most hamar van. Meglásd semmi sem lesz belőle.» (K. F. levelei *Sípos Pálhoz* 1846. Lipcse. 77—78. l.)

várott, mert a következő év nyarán Enyedre, Károly-Fehérvárra, Marosvásárhelyre rándultak; megfordultak még Brassóban és Szebenben, hol sikerült a szászoknál is magok iránt érdeket kelteni.

Nagy Lázárt Déryné előtt igen zsugori és értelmetlen embernek írták le, kiről nem egy adoma keringett. Oly fukar volt, hogy az excursióba menő társasággal mindig egy ispánt küldött, ki a jövedelemre ügyelt föl.

A többek közt egyik ily kirándulás alkalmával megtörtént — írja Déryné — hogy egy színésznő az öltözőben elájult; hamar eczetet hozattak s azzal kengették a homlokát, míg magához tért. Egyszer jön az ispán az öltözőbe, megüti az orrát az eczet szaga, elkezd szimatolni s fölkiált nagy mérgesen: «ki ivutt itt eczetet? ezs már sörnyűség! Ezs mind csak azsér van, hogy engem bossant-sanak. De jól van, majd megírom a teens urnak! Hol az a pohár, adják ide, a mi maradt.» — Bizony nem sok maradt — mondák a lurkók kaczagva — nagyon szomjasak voltunk; de ha éppen kívánja . . . .» De ne csodálkozzunk ilyeneken, mikor az ispán azzal az utasítással működött, «hogy vigyázzon, nehogy azok az urak haszontalan költségeket csináljanak; mert tudja, édes ispán, könnyelmű ez a theatralista nép, nem nézi, hogy mire adja ki a pénzt, csak költ meggondolás nélkül, ha a más erszényére teheti».

Nagy Lázár igazgatása mindamellett nemcsak a műsor gazdaság-tása, jövedelem szaporodás és a közönség érdeklődése szempontjából nevezhető eredményesnek, hanem azért is, mert alatta a legnagyobb rend uralkodott. A közönség bizodalma ekkép folyton növekedőben volt s bizonyára a játékszin további menetére is haszonnal lehetett volna, ha a szerződés első éve után az igazgató-tanács titkára, *Hollaky Antal* (a nyereség reményében) kedvet nem kap arra, hogy több részvényes úri társával átvegye a társaság kormányzását és a színházi bérletet. Ez az újabb vállalkozó csaknem végső veszélybe döntötte az erdélyi társaságot. 1823-ban «ezen igazgatás alatt a rendetlenség miatt kezdett a közönség nagy része elmaradni; ebből következett a jövedelem megcsökkenése s a játszó tagok nem kapván fizetésöket pontosan, elkedvetlenedtek, unalommal játszottak; kevés új játékot, daljátékot pedig egyet sem adtak; fizetésökért panaszkodtak és pereltek. Ebből következett a jól rendbeszedett, de rendetlenségbe jött társaságnak eloszlása». Még azt is megengedte a jöve-

delem érdekében, hogy a német színészet a magyarral felváltva játszhasson — a magyar színházban!

A játékszíni bizottság most mind Erdély-, mind Magyarországon közzétette, hogy 1824-re a kolozsvári játékszín bérbe adatik. A kitűzött határidőre egy haszonbérlő sem jelentkezett. E valóban kétséges helyzetben éppen időszerű volt Nagy Lázár ajánlata a játékszín kormányzásának elvállalása iránt. Társakúl Udvarhelyi Miklóst és Székely Józsefet maga mellé vette, mint vezértagokat, és ezeknek köteleességévé tette a társaság reorganisatióját. A jövedelem hasznát is átengedte a társaságnak. (Arról nem tesz Könyves említést, vajjon a deficizzel szemben minő álláspontra helyezkedett Nagy Lázár.) Szilágyi Sándor szerint, ekkor hívta volna meg karmesternek Ruzsitskát Debreczenből (1824-ben). Ezt az évszámot nem fogadhatjuk el, mert midőn Déryné 1823-ban Kolozsvárra megérkezik (14 teli napon át tartott az útja Egerből idáig!)* már akkor ott operákat játszottak és előtte úgy beszélnek Ruzsitskáról, mint a kit fel *szoktak* kérni arra, hogy karmesterkedjék. Valószínű tehát, hogy már 1824 előtt itt volt.

Az 1824. év két tekintetben jelez kedvező fordulatot. Először, mert ekkor kerültek a kolozsvári társulathoz, Székely fáradsága folytán: *Déryné*, *Szilágyi Pál* és *Szentpétery Zsigmond*, és így a magyar daljáték újabb lendületet vett; másodsor, mert a Hollaky által a «nemzeti játékszín jussai ellen» 1823-ban befogadott és 1824 pünkösd haváig játszó német szintársulatot, melylyel felváltva működött a magyar társaság, úgy elnyomták, hogy az Szt-György napján kénytelen volt Kolozsvárról végleg eltávozni.

Nagy Lázár alatt ismét jól mentek az ügyek; a közönség kedvet nyert a színház látogatására és a színészek is kedvvel töltötték be szerepköreiket. Látván a társulat ily előmenetelét, de meg hogy annak becsét a közönség előtt még jobban emeljék, b. *Naláczy József*, kormányzszéki tanácsos, gr. *Wass Imre*, főispáni helytartó, és *Petrichevich-Horváth Dániel* 4 évre vették ki bérbe a játékszínt, hárman esztendőnkint 100 frt lefizetésének kötelezettsége mellett. Hárman aztán felosztották magok a társaság ügyvezetését olyképen, hogy

* Déryné ugyan nem említ évszámot Naplójában, de a *Kedveskedő* följegyzése szerint 1823. decz. 27-én lépett föl Déryné Kolozsvárott a Helvétziai háznép-ben.

b. Naláczy a társulat gazdasági ügyeit vezette; gr. Wass a zenekar igazgatója és P. Horváth a színjátékok igazgatója volt. De Horváth lemondván, maga helyett egy vezértagot rendelt ki. Ennek jámborságával azonban visszaélván a tagok, sem a játékpróbák, sem a társaság benső ügyei nem folytak rendben.

A két főúr is megunván az ügyek vezetését, magok helyett 2—2 vezértagot rendeltek ki, de ezek alatt a társaság ügyei még rendetlenebbül folytak. A sok parancsoló mellett megbomlott egészen a benső rend; a játékokat nem a kitűzött órákban kezdték, hosszúra elnyújtották és későn fejezték be. Pedig pénzügyi tekintetben, mint Könyves írja, soha úgy nem állottak a társaság dolgai, mint ekkor, mert a tagok fizetésére összegyűjtött összeg 4,000 frtra rúgott, és ebből pontosan elégíthették ki a tagokat, nagy szerencsésejére a társaságnak, mert a napi bevétel csekély volt. Színészeink ezenfölül még jutalomjátékaik jövedelméből is kárpótlást nyerhettek; arra senki sem ügyelt, hogy a társaság pénztára gazdagodjék.

Dérynének egyébiránt alkalma nyílt meggyőződést szerezni Nagy Lázár gavalléros modoráról, ki a mellett nyájas és művelt embernek is mutatta magát. Az új igazgatókról csak jót tud írni Déryné; így szerinte Horváth D. igen művelt és a színház dolgaiban igen avatott ember volt, őt választották meg, mint a dologhoz legjobban értőt, teljhatalmú intendánsnak, kinek kezében pontosultak össze a szerződési és elbocsátási összes ügyek. Gróf Wass Imre is igen művelt, világot látott nagy zeneértő volt, ki maga is virtuozitással kezelte a fuvolát s a színi téren is jártassággal birt. Igazgatásuk alatt a kolozsvári színészet egészen átalakúl. Déryné Naplójának mulatságos leírását nagy haszonnal fogja a magyar opera történetének megírója fölhasználni.

A közönség a dalos játékokért rajongott, és így a drámai tagokból énekesek lettek. A kolozsvári társulatnál ez idétt működő színeszeket: Pályt és nejét, Udvarhelyit és nejét, Szilágyit és különösen Déryné kell a magyar daljáték megalapítóinak tartanunk. Ekkoriban, mint Déryné írja, miután Kilényi társulata széteszlott, Magyarországon sehol sem adtak operákat. Tekintve, hogy akkoriban opera Déryné nélkül tényleg lehetetlenség volt, a kolozsvári színpadot kell a magyar opera bölcsőjének tekinteni.

E társulat idővel nagy hírre jutott. Ide jön a fentemlítetteken

kívül a magyar színészet színe-java és pályájokat itt kezdik meg Egressy és Megyeri is. Az 1824—26-ig két évre terjedő állandóság egymaga képes volt ezt a társulatot oly virágzásra juttatni, hogy midőn Magyarországra mennek, mindenütt bámulat tárgyát képezik.

Déryné joggal írhatta, hogy Kolozsvár volt megteremtője a magyar színészetnek, mert ez alatt a két év alatt bő alkalmuk nyílt egy vendégszerető és a művészetért lelkesülni tudó közönség dédelgését élvezhetni.

Az új igazgatóság, a jövedelem érdekében, a magyar énekes játékokra fektette a főszűlyt. Első dolguk volt az akkor legjobb hírből álló énekeseket Pályt és Szerdahelyit is megkeríteni. Így jöttek aztán lassankint a bohókás Nagy Pista, Váradi, Murányiék, Pály neje, később Kőszegi és a többen sokkal később Megyeri. «Csak úgy hullámozott a sok színész — írja Déryné — helylyel-közzel énekesek is, jelesek és nem jelesek s végtére mind szükségesek. A kis társaság egyszerre jól szervezett nagy társassággá nőtt, s minden darabot öszszevágólag lehetett adni.»

Társaséleti szempontból nagyon kellemes helyzete volt Kolozsvárnak a magyar színészetnek. Különösen a nők véghetetlen szeretetreméltóságát tudja Déryné magasztalni. «Ők nem kevélyek, leereszkedéseket nem éreztetik leereszkedésnek, inkább ők emelnek fél magokhoz. S ahhoz magas műveltségűek, műértők és művészpártolók!» A társulat hálával ismerhette el, «hogy e magas úrnők eszközölték, ha az addig csak gyéren, műveletlen földben tenyészett plánta az ő kertészkező kezeik alatt oly szépen megnevesült s megerősödött annyira, hogy szétterjedő ágairól két ország szedhetett nemes gyümölcsöket». Kolozsvár hölgyeit tehát méltó elismerés illeti, hogy szakítva az előítélettel, a színészetet magát emelik az által, midőn egyes kiválóbb tagjait körükbe fogadták. Kedvező ítéletet mond Déryné a középosztályról is. «Szívvel, lélekkel bizonyította ez is, hogy a művelődés csak akkor sugárzik vissza a színpadról a közönségre, ha előbb a közönség emeli oly magasra, hogy messze elhasson világító fénye.» Valóban, ha Erdélyben az első magyar színház fölépítése a lelkesedés intensívebb, bensőbb voltát bizonyította, nem kevésbé szűlt az erdélyi közönség finomultabb ízlése mellett az is, hogy a színészetet megbecsülte egy oly időszakban, midőn a testvér hazában nem egy jogos panasz merűlt föl az ellen, hogy színészeinket nem törekszenek magokhoz emelni, és ezen meg-

becsültetés által előkészíteni őket pályájok megbecsülésére, és így másokat is buzdítani e pálya választására. E két szempont különbözteti meg az erdélyi színészetet a magyarországitól és e két tekintetnél fogva lehetett azzá, a minőnek Kassán és Budán látni fogjuk.

Déryné a legnagyobb kegyelet hangján emlékezik meg pártfogóiról, a Bánffyakról, kik érte szokták küldeni a batárt, hogy látogatóba hozzák, s salonjokban a legnagyobb fesztelenséggel és nyájassággal fogadják. Magokhoz emelik a szegény színésznőt, s midőn a családi arcképcsarnokban végig vezetik őt — eszébe jut Dérynének: «Mit keressz te itt, pór gyermeke, a mi körünkben.» A vándorélet megaláztatásai után jól eshetett az előkelő leereszkedés, mely a művészet becsülése által elfeledte a származást, elfeledte azt a nagy úrt, melyet társadalmi előítélet közéjük vont.

Hasonló fogadtatásra talál Bethlen Györgyéknel is, sőt a grófné az által is bizonyítja nagyrabecsülését, hogy ezentúl saját batárján rendeli Dérynét a színházba vitetni. Bethlen Farkaséknál szintén így fogadják. Báró Jósika Jánosné is lelkes egy nő volt, ki minden szépért és magasért hévvel lángolt.

Az előkelőség ily pártolása után joggal írhatta Déryné: «társaságunk oly erős lábon állott akár az opera, akár a dráma tekintetében, hogy bárhol is megállhatott bátran a hazában, mert egyre szaporodott jeles-tagokkal». Csak egy ily módon támogatott társaság lehetett arra képes, hogy primitív eszközei daczára 14 nap alatt betanulja a Szevillai borbélyt, természetesen a tanulásra a napnak legnagyobb részét fordítván, 9—12-ig és d. u. 2—6-ig, a mi minden esetre páratlanul áll a magyar játékszín történetében, ha tekintetbe vesszük, hogy a zenekar is csupa tekintetes urakból, a gubernium tagjaiból került ki.

Az erdélyi színügy bomlása 1827-el veszi kezdetét. Legelőbb P. Horváth D. köszönt le. A másik két direktor (főigazgató Nalátsi Nalátsy József, a játékszíni muzsikai főigazgató gr. Wass Imre) ugyan megmaradt még 1827-ben is a társulat élén, de csak névlegesen, mert az ügyek vezetését magok helyett színházi vezértagokra bízák. A színház bérletét Udvarhelyi Miklós veszi át. Miután januártól május végéig Kolozsvárott tartják előadásait, «rég bevett rendtartás és szokás szerint», a játékszíni igazgatás a nyári négy hónapra, i. m. június, július, augusztus és szeptember havára «szünetidőt

parancsolt» és ők vándorútra kelnek. Utazásuk célja bebizonyítani a testvérhaza magyarságának, hogy a magyar nyelv igen is alkalmas az énekes játékokra és operákra; hogy a nemzeti csinosodást tárgyazó mutatóványaikkal az anyanyelv pallérozódását is elősegítik, valamint hogy próbáját adják szorgalmatos igyekezetöknek a «dicső szomszéd atyafiaik» előtt.

Ez a társaság ily teljes számmal nem tért többé vissza Erdélybe, hanem előbb Miskolczra, innen pedig Kassára telepszik át. De kellemes emlékeik állandó vonzóerőt gyakorolnak színészeinkre, s midőn két évre eltávozásuk után viszontlátják Erdélyt, Déryné így írja le a fogadtatást: «Kolozsvártt öröm-ünnep volt, midőn visszatértünk. Nem lehetett megítélni, a közönség örült-e jobban, vagy mi a részvételtjes közönségnek». Déryné majd hogy széttépték, csupa szeretetből.

E kiköltözésnek 1827-ben az lőn a következménye, hogy Erdély most már Magyarország felől kapta a színészetet. Gonddal nevelt gyermekei, kik Magyarországon művelődtek ki, nem feledkeztek meg Kolozsvárról soha, mint a melynek végtelen sokat köszönhetek. Kolozsvár színészete azonban ez időtől kezdve elveszti jelentőségét s a vezérszerepet 1833-ig Kassa, azután pedig Buda veszi át. Az 1828. esztendőre a színház igazgatását Deáky Fülöp Sámuel veszi át, ki már 1795-ben is résztvett az első színjátszó társulat munkálataiban. Ő Keszi József társulatára bizza a színházat, melynek tagjai 1830-ig Erdély vidéki városait látják el színi élvezettel.

Később Pergő Czelesztin és Székely József Marosvásárhelyről szintén Kolozsvárra jöttek. Színészekben nincsen hiány, de Kolozsvár jobbaához lévén szoktatva, nem igen pártolja e vándortársulatokat. Egyszerre annyi színész volt együtt, hogy annak csak $\frac{1}{3}$ -át tudta volna eltartani.

A két társaság egyesült egymással s együtt fizették a színházi bérletet. A kényszerűség mégis arra vitte őket, hogy szereplésök súlypontját az erdélyi provinciális városokba helyezték át, a mi természetesen szétbomlásra vezetett.

1831. tél közepén a kolozsvári társulat is kénytelen volt eloszlani. Ez időtől kezdve egy jó ideig csak akkor volt Kolozsvárnak élvezhető szintársulata, midőn a kassaiak nyári tartózkodásra ide jöttek.

Tehát rövid 10 év elegendő volt a szép fejlődésnek indult erdélyi színészetet a fölbomlásig eljuttatni. És miben találni ennek okát?

Első sorban kétségkívül pénzkérdés volt az. Ha a színészek számára évenként egybegyűlt 4000 frt elegendő is a színészek fizetésére, nem volt elegendő a beruházásokra, melyeket egy állandó játszószínház igényelt. Kolozsvárott csak a játszóhelyet biztosították, a nélkül, hogy a színészek existenciájáról jelenre és jövőre nézve gondoskodtak volna. Nagy hátrányára volt az is, hogy 1828-ra esett a miskolci színház megnyitása, mely már az újság ingeréből folyó okoknál fogva, kellemesebb létezészt biztosított színészeinknek. Ezzel esik össze a kassai színház fölvirágzási ideje is. Egyszerre tehát két hely is kínálkozott Magyarországon, mely az erdélyinél kellemesebb állapotot helyezett kilátásba. Mind oly érdekek, melyek a színészet hivatásszerű működése mellett a «mindennapi kenyér» közelebb fekvő érdekét tölték előtérbe. Aztán oly fáradságos utat előbb mindenki jól meggondolt, mint a minő akkor az erdélyi út volt, és mind ehhez Miskolczon, Kassán kívül Székesfejervár, sőt Pest is alkalmasabb, vagy legalább is oly alkalmas helyül kínálkozott, mint a minő a nagyon távol fekvő Kolozsvár volt. A részvét megcsökkenése, azt hiszszük, nem ok, hanem okozatnak tekintendő. Jó társaságokhoz lévén szoktatva, már nem szívesen, nem lelkesen pártolta azokat, kiket valami véletlen egész időig vetett, a Magyarországon maradt jó színtársulatoknak hulladéka gyanánt. Magyarországnak fejlődő színi ügye absorbeálta színészetünk legjobb erőit. Nem csodálandó, ha annak gyengébb maradványa a bukás szélére vitte a színészet ügyét Kolozsvárrt, oly helyen, mely a színészet legjavát látta kebelében megszületni és fölnevelődni, és így elszokhatott a vándortársaságok közönséges productióitól.

Nemes vetélkedés jellemzi a két haza színügyét. Az első secessio 1806-ban azon czélból történik, hogy bemutassák az anyarszágnak, hova fejlődött Erdély színügye; a második secessio 1815-ben egész Marosvásárhelyig terjeszti hullámain és a színügy vajadását jelenti; de az állandó színház felépítésekör már Magyarország látja el Kolozsvár színpadát színi erővel. Ettől az időtől körülbelül 1827-ig csaknem folytonos az érintkezés a két ország közt, úgy, hogy az erdélyi színpad egy egész új színi generációnak képes alapját megvetni; de 1828-al új fordulat állt be és Erdély

színészeti tekintetben Magyarország provinciájává lesz, mert legjobb erőit kénytelen átengedni. De tévednénk, ha azt hinnők, hogy ez idővel megszűnt minden érintkezés a két ország közt. Ellenkezőleg. Még azon korban is, midőn a budai színpad egyesíti a legjobb erők egy részét, Kolozsvár és Kassa közt fönmarad a régi jó csereviszony, azzal a különbséggel, hogy most már alkalma nyílik Kolozsvárnak azokban gyönyörködni, kiknek bölcsőjénél ott állt gondozó anyaként, de a kiket a kassai pártolás időközben bámulásra méltó módon tudott fölnevelni, kiművelni.

«A kolozsvári színháznak, így szól Szigligeti, hármat lehet köszönni, 1. hogy állandó tanyával birt; 2. Bánk bánt; 3. hogy a kis testvér nem vett, hanem adott a nagyobbak színtársulatot. Tán egyetlen tünemény a színészet történetében, hogy nagy főváros, állandó színészet nélkül is — mert ilyennek Kolozsvártt is csak a színház volt mondható — a vándorlásból oly nagy művészekből álló színtársulat kerüljön össze, milyen a nemzeti színházat megnyitotta».

Ha tekintetbe vesszük, hogy Szigligeti eme dicséretének zárszava csak részben illeti meg Kolozsvárt, és azon dicsőségben, hogy a nemzeti színházat kiváló színészi testület nyithatta meg, az óriási részt az 1833—37-ig működő budai színészet vindicálhatja magának, annyi tény, hogy Kassa mellett Kolozsvaré az érdem, hogy a vándorlás korszakának nyomorteljes küzdelme nem semmisíthette meg a magyar színészetet, sőt pártolása által lehetővé tette egy művészi nemzedék kifejlődését Magyarországon.

A VÁNDORLÁS KORA ÉS A VIDÉKI SZÍNÉSZET JELENTŐSÉGE.

I.

A MISKOLCZI SZÍNÉSZET.

A korszak jellemének főbb vonásai. — A vármegye és színészetünk iránya. — A Borsodmegyéhez intézett pestmegyei ajánlat. — Utazás Miskolcz felé s megállapodás Egerben. — A miskolczi fogadtatás. — Az első színpad a vendéglő kocsiszinében. — A közönség érdeklődése. — Átköltözés a csizmadia-színbe. — Pártfogás. — Miskolcz bejelenti a Ht. T.-nál 1818-ban a tervbe vett színházépítést. — Adakozások. — Szakadás a társulatban. — Énekes játékok kultusza. — Déryné jelentősége a miskolczi színészetnél. — Déryné eltávozása Miskolczról. — Nagy Miska társasága. — A színházépítés körüli lekesedés a nemesség és polgárság részéről. — A pesti színház föllállításának kérdése napirendre kerül. — A fölépítés körüli nehézségek. — A miskolczi színészet jelentősége a játékszín történetében.

A magyar játékszín történetének 1796-on túl terjedő idejét a vándorlás korának kell tekintenünk. Nem azért, mintha éppen sehol sem találna színészetünk hosszabb-rövidebb időre tanyát. Sőt ellenkezőleg, a hova csak egy-egy vándortársulat bevetődött (többnyire megyei székhelyekbe), a régi jó megye neki buzdult, fölkarolta őket, pártfogolta. De semmiben sem volt kitartás s ha eltávoztak, senki sem gondolt többé reájok. Az a régi jó vármegye! Azok a régi jó táblabírák az ő conservatív szabadelvűségökkel, megcsontosodott rossz tulajdonságaikkal, melyeket annyi egyenesség, annyi kedélyesség tudott kedvező színben feltüntetni; azzal a fontolva haladással, mely nem merte elhagyni a régit s nem tudta egészen követni az újat; azzal a gavalléros modorral, mely nem kímélte az áldozatot, ha úri tempót kellett fitogtatni s szívesen adott pénzt bármilyen úrias kedvtöltésre, tehát a színészetre is. Ezek a jó táblabírák nagyon odaillettek a mi vándorszínészeink mellé.

Életteljes rajzát adja Balog emlékirataiban a vármegyének,*

* L. Magyar Thalia.

Fáy pedig a jó táblabíró világnak, játékszíni pályaművében.* «Oh vármegye, vármegye! — írja Balog. — A régi színészeknek ez volt mindene: hazája, apja, anyja, gyámoló istájpja, ez tett érette mindent.» A színésznek mindig azt kellett keresni, hol kapja meg azt a jó öreg urat, kit tekintetesnek szoktak volt czímezni, de a kit a színész méltóbban édes apám vármegye, vagy vármegye édes apámnak nevezhetett volna. Ezt akárhol találta a színész, mint atyjához fia, bátran bekopogtathatott. Befutották érte az egész országot, s majd itt, majd ott találták föl ezt a jó öreg urat, ki kisebb-nagyobb mértékben mindig jó szívvel vala irántuk. Voltak ugyan szeszélyei is, mert néha egész marokkal szórta atyai kegyességét, máskor szűkebben, tőle sem telhetvén mindig egyformán. «Ha valaki reánk ijesztett, közbe szorított, az üldözés vagy nyomorúság pályáját nyakunkra hurkolá, mindjárt futottunk a mi jó öreg urunkhoz, kit többféle keresztnévvel viczispán, szolgabíró, esküdtnek neveztek, és ő azonnal nemcsak engedelmet adott arra, hogy kenyerünket megkereshessük, s a publikum kegyéből megélhessünk, de e mellett sokszor vagyona áldozatával mindent elkövetett, hogy a fojtogató hurkot leoldja nyakunkról s a lehető legjobb állapotba helyezzen bennünket, ha nem is éppen édes, de örökbe fogadott fiait. És mi ez atyai pártfogás- és jótéteményért mint a jól tartott gyermek örömeiben, játszani, alakoskodni, énekelni, tánczolni, ugrálni kezdetünk s bohóskodásainkkal nemcsak kenyeret, de pecsenyét, kalácsot és jó bort is kerestünk, a mellett pedig a hazai nyelv és nemzetiségnek is tettünk némi szolgálatot. Ha Ó-Angliában az udvari színészeket a király szolgáinak nevezték, úgy minket méltán lehetett a vármegye szolgáinak nevezni, mi voltunk a szellemi hajdúk, kik ha másképp nem lehetett, belevértük az emberekbe a műveltséget és magyarságot.» De talán mondanunk sem kell, hisz e leírás mutatja, hogy a színészetet sokhelyt nem tekintették nálunk másnak, mint a mulatozás egyik nemének s mely e mellett (mint Balog jellemzően írja) terjeszti a nyelvet s a nemzetiségnek is szolgálatot tesz.

Ezt az irányát vándorszínészetünknek nem lehet reája, nézve előnyösnek mondanunk. Ennek köszönheti, hogy a vándorlás eme korában maga sem tehetett a legtöbb helyen egyebet, mint hogy kielégítse közönsége sokszor köznapi ízlését.

* Jutalmazott feleletek. (L. Akadémia.)

A játékszín hasonlított nálunk egy oly forráshoz, mely eredeténél hatalmas folyónak ígérkezett, de (hogy Arany hasonlatával éljünk) «útjába sziklatömbök hengerültek s egyszerre irányát veszti: egy része tóvá tesped, más része több ágra szakadva keresi a kifolyót, de különböző szerencsével; némely ágacska vékony hegyi csurgó alakjában menekül, más vadvíz gyanánt bukkan elő, más egy darabig futva, posványnyá lapul, vagy iszap- és fővénytalajban vész el».

Ha vidéki vándorútján figyelemmel kísérjük színészetünket, nem lesz nehéz, a nélkül, hogy nemes czélzatait kicsinyelnők, e mesteri hasonlathoz az oda illő példákat is megtalálni.

A pesti színjátszó társaság 1815-ben egy nagy csalódással dagabban, egy nagy hatású czímmel fölékesítve és ellátva a Borsod-megyéhez szóló ajánló levéllel, megkezdette vándorútját.

Ettől az évtől kezdve egész a budai korszakig, a magyar színészetet a vándorbottal kezében kell elképzelnünk. Kolozsvárott, Debreczenben, Miskolczon, Székesfejervárott, Kassán néhány évig oly helyzetbe jut, hogy reményleni meri az állandó letelepülést. Egyszerre a viszonyok megváltoznak s a magyar színészet ismét csak vándorúton találja magát. Előre üzi a kényszer, de nem engedi a nemes hivatás tudata összeroskadni a vándorokat. A fényes existencia utáni törekvés nélkül megelégszik a mindennapi kenyérrel s midőn erre sem jut, el tudja tűrni a nélkülözést is, missiója tudatában. Szívköbe vésik Kulcsár szavait: «menjenek és hirdessék a magyar nyelvet és terjeszszék, mint hajdan az apostolok az egy igaz hitet».* A vidéki színészet java nem is hozott szégyent az apostoloskodásra. Valóban e hivatásszerű munkálkodás oly jelleget kölcsönöz a magyar színészetnek, mely őt a pusztán kenyérkeresetből vándorló idegen színészettel szemben nemcsak megkülönbözteti, hanem eszményi színben tünteti föl.

Ez képezi a magyar színészet szerencséjét. Nélküle — a mi idegen szellemű középosztályunk, gavalléroskodó középnemességünk és a nemzeti érdekek iránt teljesen közönyös főuraink mellett — bizonyára nem tudta volna többre vinni annál, a mi a komédiázás színvonalán áll.

* DÉRY-né Naplója, II. köt. 248—249. 1.

A pesti tartózkodás azonban lehetetlenné volt téve. A megye, Borsodhoz intézett ajánló levelében ezt a körülményt különös hangsúlyozásra találta méltónak:

«A magyar játszó társaság — így szól a levél — hazánk fővárosát, Pestet azon okból, hogy azon épület, melyben mutatványait előadta, a város építésére ügyelő bizottságnak eladattatott, — *elhagyni kénytelenítve* — kegyelmek megyéjében keresett menhelyet, a hol is Miskolcz városában legközelebb megtelepedett. Felesleg való dolgot cselekednénk, ha ezen nemzeti Társaságot Nagyságtok és Kegyelmeteknek pártfogásába ajánlanánk, mivel minden hazafinak nemzete gyarapodása éránt oly nagy és eleven az érzése, hogy azt éleszteti s arra serkenteni szükségtelen, azért is Nagyságtokat és Kegyelmeteket barátságosan csak arra kérjük, hogy méltóztassanak valamelyikére az érdemes hazafiak közül a Társaság igazgatását olyképen bízni, hogy a tagok rendeltetésök céljának megfeleljenek és azon eszközök u. m. könyvek, ruházatok és más affélék, melyek ezen Institutumnak tulajdonai, magok valóságában megtartásának».*

Ezzel a levéllel jelent meg Miskolczon a «Pest vármegye által pártfogolt Társaság».

Hatvanon és Egeren át indultak Miskolcz felé. Egerben csak néhány napot akartak tölteni, de itt oly szívélyes fogadtatás várt rájuk, hogy tartózkodásuk idejét meg kellett hosszabbítaniok.** A szíves vendéglátás egész túlzásig ment, és mint Déryné írja, többen a férfiak közül nagyon megszokták a boritalt, a mit Pesten egyiken sem lehetett észrevenni. Ezek közé tartozott Kőszeghy Alajos.

«Ez nekem nagyon sok bajt okozott — írja Déryné — mert sokszor játék napján is megesett rajta a baj, s olyankor nem akart játszani, garázdálkodott».

«Nem, nem! — mondá — nem játszom a herkópáternek sem, ma».

«De nekem, kedves Lojzikám — szólott Déryné — a maga kis jászberényi szomszédjának. Tudja, gyermekkorunkban mennyi viola-zaftot

* Költ Pesten 1815. Sz. Jakab hava 1-ső napján tartott közgyűlésből. V. Ö. KÖNYVES Játékszíni koszorúját.

** Egerben oly szerentsével tette első próbáját «mellynél nagyobb nem reménylhetett» — írja a H. és K. Tud. 1816. I. 43. szám. 337. lap. A német színészekkel felváltva játszottak és jövedelmök felét át kellett adniok. (Kömlőssy F. Magyar Sz. Lap. 1860. 6. szám.)

ittunk együtt! Magának most egy kis gyomorfájása van; zaft nincs, de egy kis fekete kávé úgy-e nem fog ártani?»

«Ha maga tölt nekem!»

«Én, én, Lojzikám.

Akkor már ott volt a fekete leves s nem győztük belétölteni a sok fekete kávé, míg egy kevéssé fölvilágosodott nála».

E bajokat nevelte az a körülmény, hogy Kőszeghy az első szerelmes volt. A társaság női tagjai föl is hagytak az egri pinczék látogatásával — de nem az első szerelmes, a ki itt Egerben annyira megszokta a boritalt, hogy vén korában az iszákosság áldozatává lőn. A vándorlás tehát elég rossz kilátásokkal kecsegtetett. Azokat, kikben elég szilárd akaratérő nem volt, a nyomor és jólét gyors változása letérítette a nemes útról, de viszont azokat, kik elég önmegtartóztatással bírtak, csak annál kitartóbbakká tette minden későbbi küzdelem elviselésére.

Egerből Miskolcra mentek. A várost olyan színben tüntették föl Déryné előtt, mint a hol «csupa nagykarimájú kalapos embereknek fog játszani, aztán mind csupa fehér kendővel bekötött fejű asszonyok ülnek a zártszékekben», a minél fogva nem volt Dérynének s vele együtt bizonyára az egész társaságnak valami magas fogalma Miskolcz műveltségéről. Válogatásról azonban nem lehetett szó.

A város utcáit (a mint ezt a megérkezés estéjén tapasztalhatták) ugyan csak a házak ablakaiból kitündöklő gyertyavilág látta el világossággal, de az utcákon csinosan öltözött nép járt föl s alá a késői idő daczára, a mi azonnal kedvezőbb véleményre hangolta az egész társaságot. Másnap a vezértagok, Benke József és Murányi Zsigmond, a «nagy pecsétetes levéllel» elmentek a vármegyéhez. Ott a legszívélyesebb fogadtatásra találtak. Erős főszolgabíró, Miskolczy György főpénztárnok, Szrogh Sámuel szenátor és a Ragályiak, «ezek oly hévvel jártak-keltek a társaság ügyében, először a színpad számára alkalmas helyiséget keresni, mintha az ő boldogságuk függött volna attól». Végre megállapodott a megyei színi bizottság és a színészek a korona-vendéglő udvarán, annak nagy négyszögű kocsiszíne előtt, mely erős kőoszlopokon nyugodott bár, de csak zsindelelyel volt földve.

«Urak, itt a színpad!» — szólt Erős.

A színészek nagy szemeket meresztettek, különös nagy kérdőjellel arcukon.

Itt a — lovak fölött ?

Hát miért ne ? Szükségből, a míg jobbat kapunk.

De akkor magassabbra kell emelni azt a ketreczforma tetejét.

Hát fölemeljük.

De hol járnak be a színészek a színpadra ?

A publicum között.

Ám legyen ! Teljék be rajtunk a végzés — szólt Déryné s azzal nagy kedvetlenül elsietett a nagy terembe, mely közös hálósobák voltak !

Két nap alatt elkészült a színpad, s az apostolok megkezdheték a színi előadásokat a kocsiszínbén. Megnyitó előadásul a Tündérkastély Magyarországon volt kitűzve. Déryné, a ki a szövegbe szőni szándékolt magyar népdalokat az előadás előtti estén próbálta a nagyteremben, oly hatást gyakorolt, hogy a fél város oda gyűlt ablakai alá gyönyörködni csendes áhitattal a dalokon. A tapsvihar csak másnap tört ki. «Egészen el voltak ragadtatva, mintha még soha sem láttak volna színi előadásokat, pedig már előttünk járt itt a debreczeni, v. a kolozsvári társaságnak egy része, mely sok jeles tagokkal állt, Kótsi vezetése alatt».

Déryné ez adata szerint tehát Miskolcz magyar színészeti multja egyike volt a legrégiebbeknek a vidéken. Bármiként álljon is ezen adat hitelességének kérdése, annyi tény, hogy a Murányi és Benke vezetése alatt 1815-ben megjelent ezen első színtársulat működésétől kell Miskolcz rendszeresebb magyar színészetének multját számítani.

A mi a magyar vendégszeretettől csak tellett, mind abban részök volt. Két év alatt egész benszülötnnek tekinté magát a társaság. A deszkaketreczen ugyan kegyetlenül átsüvöltött a hideg téli szél, de azért folyvást nagy közönség előtt játszottak a színházzá improvizált kocsiszínbén : szomorújátékokat, drámákat. Operákat csak ritkán adhattak, mert újak nem voltak, a régieket pedig már többször adták elő. Megtörtént aztán néha az is, hogy a közönség sorából, mely szerette az éneket, egy-egy hang fölkiáltott a színpadra : «Déryné énekeljen». — Mit vala mást tenni, mint hogy guitárt kerítettek valahonnan elő, és Déryné csakugyan énekelt is valamit felvonás után.

Ez a cordiális jó viszony előadó és hallgató közt kétségkívül egyik jele volt annak a népszerűségnek, a melyre a társaság a város-

ban szert tett. Természetesen néha komikus irányban is nyilvánult a közönség érdeklődése, és megtörtént, hogy a Culmhegyi haramiákban, mint Déryné azt oly mulatságosan beszéli el Naplójában, az első sor zártszékén ülő egyik kövér öreg úr, midőn Bibiana az osztáblát keresi, de nem találja, a távolból pedig a rablók érkezése hallatszik, fölkiáltott a színpadra: Hallja lelkem! Nézzé csak, amott van ni! Ott a garádics!... Ejnye, nem látja galambom? Vegye föl hamar, mert mindjárt itt lesznek megint azok az istentelenek..... A hatásnak vége volt, de bizonyára komolyan senki sem neheztelt meg a miskolczyi «Peleskei notáriusra», a ki közbeszólása által a játék közvetlen nagy hatása alatt felejtette el, hogy nem a valóságot kell ott a színpadon keresni.

A társaság időközben — a vidéken gombamódra elszaporodott tagokból — annyira megnőtt, hogy alkalmasabb épületről kellett gondoskodni, miután «nagyobb szerű masinériás darabokat» is elő akartak adni. A kocsiszínért 600 frt bért fizettek, de jövedelmek után 1,600 frtot megtakarítván, egy alkalmasabb hely után kezdtek sóvárogni.

A kiszemelt épület az úgynevezett csizmadiaszín volt, a hol Miskolcz derék csizmadiái árulták a magas sarkú rámás, meg a patkós, rövidszárú paraszt csizmákat.

«A sötét városi kapu alatt — írja Déryné — volt egy nagy, ronda külsejű épület, nagy üres, vakolatlan ablakokkal, csak a csupasz, veres téglákkal köryezett ablak környülete vigyorgott kellemetlenül az emberre. Hát még a bejárat!» És e ronda külső daczára mégis eljárt oda az a jó publikum, s bundába burkolódzva hallgatta az előadást végig. Az előadókra nézve azonban annál kellemetlenebb volt a helyzet, rövid ujjú ruhákban, meztelen nyakkal. Öltöző szobáról szó sem volt. Dérynét egy olaszfal választotta el az álfalaktól. Mivel pedig sokszor kellett — új operák hiányában — énekes egyvelegeket játszani, Dérynének 8-szor is át kellett öltöznie egy este. «Ott énekeltem — írja Naplójában — a nagy áriákat. Fölül a színház teteje nem volt befödve csak egy sor vékony zsindeyllyel, s a hó kénye-kedve szerint esett le csupasz nyakamra és karomra». Idővel ugyan megreparálták a tetőt, de Déryné veszedelmes bajba esett, melyből csak hat hét múlva tudott föllábadni.

A színészek nagy pártolás mellett, kedvező társaséleti viszonyok közt is éltek. A város előkelői nem a komédiásokat, hanem az apostolokat látták bennök, s mint Déryné írja, szívesen fogadott vendégei voltak az előkelőségnek és polgárságnak egyaránt. A színügynek

különösen két lelkes pártolója akadt Szrogh Sámuelban* és Miskolczy György preceptorban, kiknek kezdeményezése folytán 1818-ban nagy jelentőségű fordulat állott be.

Ugyanis 1816-al kezdi a miskolczy színészet elveszteni szigorúan helyi jellegét. Ekkor rándulnak át Kassára s így megvetik a kassai színészet alapját. De ennél sokkal fontosabb érdeket képviselt az állandó színház építésének kérdése — az első magyar állandó színházé Magyarorszában.

Borsodmegye 1818. aug. 11-éről keltezett átíratában a következőkben hozta ezt a Ht. T. tudomására:

„Minek után a valóságos tapasztalás meggyőzött volna bennünket affelől, hogy az Országbeli Jurisdictiók, Anyanyelvünknek mult 1790 Esztendőben újabb felelevenedésre hozatalától s a végső eltemetődéstől szerencsésen lett megmenekedésétől oltá, bármennyit igyekeztenek is, a Nemzeti J. szt. Budán és Pesten meg nem örökíthették s látták volna egyszersmind azt is, hogy felsőbb Helyeken megújítva tett abbéli kérésünk, hogy a Pesten temérdek, de az eladogatott Magyar Polgári fundusok árából össze szerkeztetett költségekkel felállított Játékszínen a Nemzeti Jádzó Társaság, egymást a német jádzó társasággal felváltva adhassa elől Mutatványait, mind ez ideig siker nélkül maradt; abból a Hazafiúi igaz szeretetünkől, melylyel édes Hazánk és Hazai Nyelvünk boldogsága, gyarapítása és virágoztatása éránt szakadatlanul viseltetünk és még késői Unokáinknak áldását s kedvező Itéletét is megnyerni törekedünk, F. Cs. k. fő H.-gednek és a Nm. M. k. Ht. T.-nak, mint Törvényes Felsőségünknek mély tisztelettel jelentjük, hogy mind önnön elhatározott

*

SZROGH SÁMUEL.

1763—1829.

A miskolczy játékszínnak 12 év óta volt Igazgatója és több magyar munkák érdemes szerzőjök, 66. évében 1829-ben okt. 29-én halt meg Miskolczon.

Művei a következők. 1. *Örömnünap*, melyet fels. fh. Sándor Leopoldnak Országunk Palatinusának Budai lakhelyébe tett bejövetele napján szentelt. Pesten 1791. 8° 12 l. — 2. A Budai példátlan 's kettős magyar koronázásról 6-d. és 10-d. Juniusra 1792 írott versei. (Hely nélkül) 1792. 8° 4 levél. 3. Miskolcz rajzolatja históriai magyarázattal Pozsonyban 1800, félívben. I. Tábla. — 4. T. Ns. Borsod vármegyének, mint a nemzeti nyelv egyik pártfogójának ajánlja 1806-d. esztendőben. Pesten, Trattner Mátyás betűivel 1806. 8° 39 l. — 5. Palästina vagyis a szent földnek jelenvaló állapota. Miskolczon, 1817. nagy 8° stb. (Tud. Gy. 1829. XII. k. 111. lap). V. ö. H. és K. T. 1829. II. 42. sz.

szándékunknál, mind pedig a velünk szomszédos Jurisdietioi barátságos felserkentésénél fogván és ezek nemes Adakozóságának segítségül való meghívásával, szegény adózó népeinknek azonban legkisebb terheltetése és kényszerítőleg való bé folyása nélkül Miskoltzon, mint Magyar Nyelven beszéllő Nemességgel s Lakossokkal bővelkedő és hasonlóképen Anyai Nyelveken beszéllő Nemességgel és lakosokkal teljes vidék közepén fekvő népes mező városban, állandó játék színt építeni és ki is nyitni akarunk».

A Ht. T. néhány napra reá keltezett végzésében tudomásul veszi a megye ezen szándékát. Meghagyja, hogy ne csak a szokásos módon megcenzurázandó darabok kerüljenek előadásra, hanem időről-időre terjeszszék be az előadásra szánt színdarabok jegyzékét is.*

Borsodmegye e végzésével nemcsak kiváló hazafiságának adta jelét, hanem kiváló fölvilágosodásának is. Egy állandó színház fölépítése szükségének kimondása, az úgy nemzeti fontosságának elismerésén kívül, a magyar színészet komoly számbavehetőségét is jelentette. Borsodmegye e határozatával a tettek mezejére lépett ki. A magyar színészek három évi miskolczi időzése elég volt arra, hogy meggyőződésévé váljék az, hogy a Pestmegye által pártfogolt társaság hivatása magaslatán áll, s mint ilyen megérdemli az állandósítást. Megszégyenítette e tette által a sokkal nagyobb Pestmegyét, melyet a színészet csaknem kilencz évi ott működése sem tudott erre a meggyőződésre juttatni.

Miskolcz ekkor még sokkal kisebb város volt, semhogy állandó magyar színészetet tudott volna eltartani. Bár többször kellett a társaságnak a jövedelmek csekélysége miatt Kassára, Egerbe, Tokajba vándorolni, a megye mind a mellett szükségesnek tartotta az állandó színházat. Az állandó színi épületet is nem annyira azért építtette a megye, hogy Miskolczon egy folyton működő színtársulatot tartson el, mint inkább azért, hogy ez épület jelképe legyen a magyar színészet jelentőségének, állandóságra méltó voltának.

Az alapkövetételének ünnepélye 1819. május havában «ezer éljen örömiadal közt» Klobusitzky József főispán jelenlétében ment végbe. Borsodmegye a szokásos hivatalos úton megkereste a szomszédos megyéket, kérvén azoknak anyagi támogatását. El kérelemnek aztán Heves, Abauj, Zemplén, Gömör, Sáros, Torna és Biharmegyékek tényleg megfeleltek. Mint a névsor mutatja, jobbára azon megyék,

* L. az Orsz. levéltár 24,270/1818. aug. 25-éről kelt végzésében (Acta Theatralia).

melyek már 1791 óta kiváló érdeklődést tanúsítottak a színészet iránt — és jobbára a közel szomszédságból. Az egyesek közül legtöbbit adakoztak Klobusitzky József, Klobusitzky Ignác és Szűcs István; a vármegye tisztviselői és a többi magánosok tehetségök szerint járultak a színházi épület költségeihez. Sárosmegye lelkes honleányai 1,000 rőf vásznat adtak. A nemes ifjúság két izbeli színi előadásának jövedelmét a színházi alapnak juttatta. Almásy János, Józsa Gáspár, Ragályi István, valamint a nádorispán 12. sz. lovasereze szintén ott szerepel az adakozók sorában.

Míg a színházépítés ily kedvező auspiciumok közt indult meg, az alatt a társaság kebelében — egy kellemetlen félreértés folytán — 1820 körül, szakadás állott be.* Kulcsár ugyanis levelet írt a választmánynak, kérvén, hogy Murányiné szerepeit adják át Dérynének. Ez a levél annyira megsértette a Murányi-párt, hogy eltávoztak a miskolczi színtársulattól. Bár a veszteség érzékeny volt, a társulat csakhamar kiköszörülte a csorbát. Új operákat hozattak és azokat magyarra kezdték fordítgatni. A régi operákat ugyan könnyű volt zongora kíséret mellett előadni, az újakat betanulni már annál nehezebb. Végre egy ügyes zongoramesterre akadtak, a ki az akkor nagyon divatos «Schöne Minka, ich muss scheiden» című dalra oly ügyes változatokat készített, hogy nyugodtak lehettek arra nézve, vajjon kifogja velők az új operákat betanulni. Nemsokára a tenorista kérdését is szerencsésen megoldották. Az eltávozott fahangú Murányi helyett egy Némethi nevű miskolczi szabóban meglették az új tenoristát. Váratlanul Déry István is — ki bariton hanggal bírt — ott termett a társaságnál s most már nyugodtan tekinthettek a «Schweitzzi család» elé, melylyel Déryné később is nagy hatást idézett elő a pesti városi színházban.

«Én szereztem magamnak — írja Déryné — több jeles szerzőtől magándalokat, szép kettős dalokat nagy operákból, Déry lefordította magyarra s így sok ideig többnyire énekes egyvelegekkel tractáltuk a publicumot; és az nemcsak, hogy mindenütt tetszett; de nekünk is kényelmes volt, mivel második énekesnőnk nem lévén, nem sok opérát lehetettadni. Én ugyan nyekgettem be egy vén szabónét még Pesten létünkkor, de Pápainénak — ez volt a neve — szörnyű nehéz feje volt s a zongoramester éppen nem tudott vele boldogulni». A jószívű Déryné, ki ellátásáról is gondoskodott, maga tanítgatta énekszerepeire. Keserves munka

* L. GAAL, Theater der Magyaren, XIV. lap.

lehetett, mert még az ütemet is csak úgy tudta vele megértetni, «hogy a taktus leütésénél mindig a vállára ütött egyet».

Ez élénk leírásból fogalmat alkothatunk arról, milyen lehetett ott egy operai előadás! A közönség azonban meg volt ezzel is elégedve. Déryné kárpótlást nyújtott mindenért. Az ő egyéniségének varázsa élte a társulatot. Minél többször lépett föl egy este, minél többet kellett toilettejét cserélni, annál jobban tódult a közönség az előadásra. Minden énekszámhoz külön öltözködött, s úgylátszik, itt vett rajta erőt ez az öltözködési mánia, melyről még 20 évvel később sem tudott leszokni.

A társaság, mint Déryné Naplója értesít, kiválóképen az énekes játékok kultuszát üzte. Nyaranta kirándulásokat tettek a szomszédos helyekre, hol mindig vendégszerető közönség várta őket. Egy ilyen kirándulás alkalmával Sátoralja-Ujhelyre is elértek, hol éppen «valami nagyszerű gyűlés volt». Itt találkozott Déryné 1820-ban először Kilényi Dávid igazgatóval, ki nemcsak hogy 100 frt havi fizetést ígért Dérynénak (eddig Miskolczon 60 frtja volt); nemcsak jó énekestársakat — Pályt, Szilágyit — helyezett kilátásba, hanem ígéretet tett, hogy társulatával a legrövidebb idő múlva Pozsonyba is el fog menni. Ez az ígélet oly közelről érdekelte Déryné szívügyét, hogy elhatározta Miskolczról eltávozni. Természetesen volt nagy harag Miskolczon, honnan a törvény-szabta idő előtt nem akarták elbocsátani. Déryné azzal állott bosszút, hogy nem játszott, mivel nem adták ki fizetését.*

Ez időből egy sokkal jellemzőbb esetet mond el Déryné, semhogy szükségesnek ne tartanók annak idézését — a vidéki színiéletet characterizálása érdekében.

A gombamódra elszaporodott színészek közül egy töredék eljutott Miskolczig ugyanakkor, midőn Déryné összekocczant a megyével.

«Engem bizony rábeszéltek — írja Naplójában — elmentem velök testvéremmel együtt közkeresetre Rimaszombatba, már unalmamban is, de mi türes, tagadás, laposodott már a tárczám is.

De boldog Isten! micsoda társaság volt aztán az! Egy rendezetlen

* 1820. Június és Július havában Déryné Pozsonyban van. Októbertől kezdve pedig Komáromban találjuk Kilényi társulatánál. (V. ö. Hazai. és K. T. 1820. II. 3. és 36. sz. és a Hasznos Multságok 1820. II. 11. szám.

személytelen személyzet. Én még igen tapasztalatlan voltam akkor; nem kérdeztem, van-e magoknak mindenök, a mire egy társaságnak szüksége van? van-e darabjok, mit elő lehessen adni? van-e színpadra tisztességes öltözők? arról nem is kételkedtem, hogy van-e képességek?»

Végre elértek Rimaszombatba.

«Már most mit játszunk — kérdi Déryné a társulat fejét, Nagy-Miskát — hol vannak a darabok? Nincs. — Nekem sincs. — Nekem sincs.»

Nagy Miska mondja: Nekem van egynéhány, de nagy személyzet kell hozzá.

Most mind egymásra néztünk, én persze nagy mérges szemekkel.

— Hát, hogy mertek engem magokkal hívni — kérdi Déryné — ha ily nyomorúlt helyzetben vannak?

— Semmi, semmi — mondá egy másik színész — minden meglesz. nem kell csüggedni. Nekem is lesz a *ládám fenekén* néhány nyomtatott darabom.

— De hát a gardrob? — kérdi újból Déryné.

«Jaj bizony egy szál sincs, egynek se, csupán Vásárhelyinek» — hangzott a válasz.

Ekkép az öreg király — Az élet álomban — hermelin helyett bolyhos barchetből szeletekre vagdalt prémet kapott, Déryné pedig fekete pamutból pettyeket rakott az ilykép díszített királyi palástra. Az udvari lovagoknak nagy selyem kendőből készítettek köpenyeket «holmi bordűrökkel fölczifrázva».

Az előadás fényes sikert aratott, bár «alig volt négy az előadók közt, kikre szerepet lehetett volna bízni. Míg azokat, a fából faragott mossziőket mozgásra tanította az ember, hogyan rakja a lábát, hogyan emelje a kezét — írja Déryné — úgy kifáradtam, hogy alig maradt lélekzetem a magam szerepét elmondani».

Innen a társaság hat előadásra Losonczt is meglátogatta később pedig átrándult Rozsnyóra. Déryné csakhamar megvált tőlök és ment vissza Miskolcra.

Nagy Miskáék pedig mentek tovább, hirdetni azt, hogy nincs intézmény, melynek kontárai, szégyenhozói ne volnának.

Déryné eltávozása nagy veszteséget jelentett a miskolczi színészetre nézve. Benke is megunta a színészkedést s iskolát nyitott Miskolczon — mind a mellett Borsodmegye rendei nem mondtak le terveikről.

A színházépítés serényen haladt előre 1822-ben már egy tudósító azt írhatta Miskolczi-ról,* hogy a magyar játékszín «szinte» elkészült.

* L. Tud. Gyűjt. 1822. évf. VII. k. 114—115. lapon,

Az épület nagy és tágas s a legjobb materialékból épült s már zsindely alatt áll; most homlokfala dorisi formára pompásan formáltatik. A lelkesedés oly általános volt, hogy még az egyszerű mesteremberek is meghoztak minden tőlök telhető áldozatot. *Kún János* kőmívesmester megígérte, hogy addig vár az őt megillető munkadíjra, míg azt közadakozás útján összegyűjthetik, sőt a saját kőbányájából 30 köb-öl követ ajándékba is adott. *Tessel* Frigyes ácsmester, *Krausz* Leonárd kőfaragó pedig szerfelett olcsón teljesítették szép munkájukat. Az épület belsejének elkészítésére azonban már nem volt elég pénz, holott a belső csinosság elkerülhetetlen. De reményli a tudósító, hogy a hazafiak nem fognak késni a segedelemmel.

A T. Gy. erre megjegyzi, «hogy ezt méltán lehet reményleni, mert még ha ez a remény is megesalna, mennyi okot adnának a külföldnek hátramaradásunk kigúnyolására». Ugyan ezen alkalommal nem mulasztja el azt is megemlíteni, hogy mi mellékútakon törekszünk célhoz és a főcélt elfeledjük. «A nemz. játésszín Pesten felelhet meg csak igazán céljának, itt, hol a nemzet színe-java esztendőnkint több ízben is megfordúl; hol minden egyesül, a mia-szelid művészség virágzását elősegítheti, s a honnan kellene minden műveltségnek az egész Hazára sugárzani. Egyedül csak itt eszközölhetők buzgó és a nemzet javára célzó kívánságaink s a míg közönségesen által nem látjuk, s ebbeli meggyőződésünket aztán hathatósan nem valósítjuk, mindaddig egyiptomi sötétségben botorkálunk s távozzunk inkább a céltől, hogysem, hogy arra sietnénk!»

E nyilatkozatból kitétnik, hogy az irodalom bármily fontosnak tartotta is a miskolci színház építése ügyét, nem feledkezett meg azon fontosabb érdek mellett kardoskodni, hogy az állandó színháznak tulajdonképeni helye Pesten van. Erdély példája e kérdést újból napirendre hozta. A kolozsvári színház megnyitása 1821-ben tényekkel illusztrálta, mire képes egy kis ország, mihelyt nem forgácsolja szét erőit.

1823 tavaszán végre ideiglenes színpadot emeltek a miskolci színház épületében, b. Wesselényi Miklós játékszíni díszleteivel, melyeket a szerződtetett új igazgató, Éder György, Kolozsvárról elhozott. Kisfaludy darabjával: A tatárok Magyarországon, végre megnyitották az új színházat aug. 24-én. Az alkalmi prologot Szentpéteri szavalta el.*

* «Midőn Éder Gy. társasága 1823-ban Kassán Zrínyit adta elő — írja a Wiener Zeitschrift — Abauj megye rendeit a sikertült előadás any-

A színház első végleges díszítését azonban 1826-ig el kellett halasztani, midőn vajai Vay Ádám gróf alispán azt újból fogatbatavette. A páholyok elkészítésére a sajátjából szép összeget adományozott; a megyei hivatalnokoktól is szép összeget gyűjtött egybe, úgy, hogy 1828-ik év télutó 8-án készen állott az épület, és ugyanazon hó 17-én az erdélyországi daljátszó társaság által megnyitathatott. Megnyitó előadásul a Szevillai borbély került színre.

Később e társaság több tagja átrándult Kassára és ott alapját vetette meg másokkal a kassai színészetnek. Miskolcz színészetét e szerint a játékszín történetében két időszakon át jelentékeny hely illeti meg. Neki jutott a szerencse, hogy a magyar színészetet kétszer menthette meg a végelpusztulástól: 1815-ben és 1828-ban. Az első ízben, midőn barátságos tanyát nyújtott a Pestmegye által pártfogolt társaságnak (1815); másodízben, midőn az 1827-ben Kolozsvárról hódító-útra bocsátott, de Pesten nagy nyomorba került erdélyi daljátszó társaságnak a teljesen elkészült színházi épületében állandó tanyát adott. Ha Kolozsvárt joggal nevezhetni a magyar színészet nevelő, Kassát fejlesztő-iskolájának, Miskolcz, mint a magyar színészet megmentője, méltó igényt tarthat szintén az utókor hálájára.

Valami kiválóbb szerep — ezen felül — nem jutott osztályrészül a miskolczy színészetnek. Nem képezett oly művelődési központot Felső-Magyarországban, mint Kassa. Azért természetesnek tartjuk, hogy a színészi élet központjává nem Miskolcz, hanem Kassa lőn Felső-Magyarországban.

Miskolcz csak átmeneti állomás maradt a 30-as években. De szívesen látogatott hely volt, mely állandó épületében (az egyetlenben Magyarországon) rendes fölszereléssel várta az átutazó vándorokat.*

nyira föllelkesítette, hogy azonnal 2,000 frtot gyűjtöttek egybe a miskolczy színház javára.» (i. h. IV. évn. 132. sz.) Érdekes adalék azon viszonyhoz, melyben a szomszédos megyék álltak egymással a színházi kérdésben. L. a Hazai és K. Tud. 1823 évf. II. 21. sz. 161—162. lap, mely ezen adat hitelét támogatja.

* V. ö. DÉRY-né Naplóját I. kötet 250—349. lapon és II. kötet.

KÖNYVES: Játékszíni korszak.

1836. év kezdetén a miskolczy társaságnak igazgatója *Pály*

Elek volt.

Ez a társaság egyesülvén a debreczenivel, alkotta az 1836-ikat következő tagokkal:

Baranyi Péter,	Kiss János
Benza Károly	Kovátsy János (súgó)
Chiabai (olv. Csabai) Pál	Láng Lajos (színmester)
Éder György	Nagy József
Éder Eduárd	Pály Elek
Földvály Vincze	Rácz Sándor
Hazslini Ferencz	Szakácsy István
Keresztessy Ambrus (súgó)	Várossy Theophil.

Asszonyszemélyek :

Chibainé assz. szül.	Éder Antónia,
Hazslininé assz. szül.	Vincze Juliánna,
Lángné assz. szül.	Csepreghy Anna,
Pályné assz. szül.	Botos Karolina.

Gyermek-szerepekre :

Láng Emilia	Pály Lóra.
-------------	------------

A társaság orvosa : Dr. Forty Károly.

Karmestere és első hegedűse : Ellinger János.

2. hegedűse : Hugler Ignác. Violára : Stephanovszky János. Kobozra : Züllina Vincze.

1 ellenőr, 1 páholynyitó, 2 beléptijegyőr, 1 szabó és 2 czédulaosztó.

A társaságtól elmentek :

Göde István	Szákfy József
Szikszay Mihály	Szöllősy Gábor
Parázsó János és neje	Nagy Ferencz
Udvarhelyiné.	

A társasághoz jöttek :

Kovátsy János	Láng Lajos és neje
Rácz Sándor	Szakácsy István.

Vendégszerepeltek :

Abday Sándor és neje	Tóth István
Mogyorósy Nina	Szerdahelyi József

Szilágyi Benjamin.

A társaság játszott 1836. január 1-től február 27. *Kolosvárott ;*

Márcz. 5-től június 16-ig *Nagyváradon ;*

Július 10-től november 13-ig *Debreczenben és*

November 20-tól az év végeig *Miskolczon.*

Ez összeállítás fogalmat nyújthat arról a szerepről, melyet a miskolczy színészet a 30-as években játszott.

L. *Magyar Játékszíni Zsebkönyv*, mely az 1836. évben előadatott játék darabok neveit foglalja magában. Nyomt. Ns. Szigethy Mihály örökösei betűivel, ajánlja Kereszthesy Ambrus a nemz. dalszínész társaság sugója. Kis 8° 22. l. (Múzeumi könyvtár.)

II.

SZÉKESFEJÉRVÁR SZÍNÉSZETE.

Színészetének multjából. — Az 1818-ik évi fordulat. — A vármegyék kölesönhatása. — A «köztársaság» keletkezése. — Balog István igazgatása. — Meghívás Fehérvárra. — Megnyitási ünnepély 1818 okt. 11-én. — Marschner ünnepi nyitánya. — A viszonyok nem kedvezők a magyar zeneirány kifejlésére. — A fehérvári színésztársaság excursiói. — Az 1818. és 1819. évi műsor. — Változások az igazgatóságban. — Az 1825-iki excursio a pozsonyi országgyűlésre. — Hogyan vált széjjel a társaság 1825-ben. — Visszatekintés a pozsonyi kirándulás előzményeire. — Utazás és műsor. — A pozsonyi fiasco társadalmi okai. — A fehérvári színészet jelentősége 1818–1825-ig.

Pest színészeténél említettük azon érintkezést, mely 1814-ben és 1815-ben a pesti szintársulat és Székesfejérvár között fönnállott. Ez év közti excursiók ugyan inkább anyagi, mint nemzeti érdekből létesültek, de bizonyára előkészítették a talajt egy későbbi magyar szintársulat számára. Ezt az érintkezést már sokkal előbb a pesti, és budai német szintársulat is üzte. A Tudományos Gyűjtemény egyik tudósítója szerint,* már a mult század végével megfordult Fejérvárott gyakran a budai német színi társaság; néha még a pécsi sőt zágrábi vándortársulatok is elvetődtek ideig. «Kivált télen — írja tudósítónk — vagy vásáros alkalmatoságokkal mindig akadt hajdani dicső magyar királyaink székhelyén német társaság.» Sajnos, hogy ez még akkor is divatban volt, midőn magyar színészeink a vándorlás keserű kenyerére voltak szorítva.

Az 1818-ik év fordulatot jelent Székesfejérvár színészetének történetében. Az előbbi évek kellemes emlékei; azon missio méltánylása, melyet a színészet teljesített; a színészet elhagyatott állapota, mind együttvéve okul szolgálhattak e nézetváltoztatásra. A közvetet-

* 1818. évf. II. k. 129—30. l. KAJDACSY TERÉZ felszólalását a Hasznos Multságokban, 1822. évf.

len indító okot bizonyára Borsodmegyének ugyanezen évben megindított mozgalma képezhetette. A megyék fontosabb ügyekben, — ezek közé tartozott a színészet is — kölcsönös érintkezésben állottak egymással. Fejérmegye ez úton hivatalos tudomást szerezvén magának Borsodmegye nemes törekvéséről, ugyanazon érzelmeiktől lelkesítette, sietett ő is minden lehetőt megtenni a magyar színészet érdekében.

Így pótolták a megyék levelezéseik által a publicistika hiányát; így törekedtek, ha nem is közösen, de legalább csoportonként általános érdekű ügyeket elősegíteni. A nemzet eszméje még csírájában volt s csak oly helyeken kezd felszínre vergődni, hol a magyarság túlnyomó számú. Az apró szellemi központok helyett lassankint megyei szövetkezések keletkeztek. A hivatalos érintkezés által a játékszín eszméje mind nagyobb teret hódított, egyik a másiktól nyerte meg reá a buzditást. Apró hullámgyűrűk keletkeztek az országban. Felső-Magyarországban, a Dunántúl, Erdélyben e hullámgyűrűk mind közelebb érnek egymáshoz. De évtizedek lassú munkájára volt szükség, míg a helyi érdek kisszerű eszméje fölé a nemzeti érdeké kerülhetett. A hullámgyűrűk körvonalai lassankint egybeszővődnek és a vidéki érdekek óhajai végre egy nemzeti óhajban egyesülnek.

Jellemző vonása színészetünknek, hogy az nem a központból fejlődik kifelé, hanem a vidéki központokból az ország központja felé. A magyar színészet kulturális jelentősége abban áll, hogy ők középpontjai e vidéki hullámgyűrűknek és így hordozói a nemzeti eszme kifejlődésének. Nélkülök bizonyára nehéz volt volna a vidéken egy az egész társaséletre kiható oly intézményt találni, mely a magyarosodás ügyére ily elhatározó befolyással van.

Fejérmegye, Borsod példája által lelkesítette, meghívta Balognak Győrben szereplő színésztársaságát.

Balog István színtársulatának keletkezése 1815-re esik. Az erdélyi színtársulattól egyes tagok elszakadtak és külön társulattá szerveződtek «Köztársaság» czímen. Céljok: közösen osztolni a jövedelmen; függetlenül cselekedni, sehol állandóan meg nem telepedni. Hisz az állandó megtelepedés involválta a felügyeletet, a directiót — ez pedig ellenkezett a köztársaság fogalmaival. Bejárták Nagy-Károlyt, Szatmárt, Nagy-Kállót, de végül belátták, hogy felelős vezető, garanciát vállaló director nélkül semmire sem mennek,

mert az elnök nélküli köztársaság annyit jelentett nálok, hogy valamennyiöknek igénye van a directorságra. Ekkor Balog vállalta magára a kezességet, és elnöke lett a megbukott köztársaságnak. Ő maga elismert jellességű komikus; felesége, a «tündérszép» Tenkler Lizi, főleg szépségénél fogva, a vidék egyik legünnepeltebb színésznője. Társulatával meglátogatta Felső-Magyarországot s bár rendkívül szíves fogadtatásra talált ott, megtelepülésre nem tudta elszánni magát. Ezt a tradícióját a köztársaságnak ő is híven megőrizte. Felső-Magyarországból elvándorolt Komáromig 1816 körül s ott oly szíves fogadtatásra talált, hogy a megye színházépítésre és állandó megtelepülésre is engedélyt adott. E célból nyomtatott meghívók küldettek szét, és a megye komoly lépéseket tett a színházépítés iránt. A társulatban rendtelenségek keletkezvén, Balog nejével és néhány társával ott hagyta őket és ment Tatára, Komárommegye pedig fölhagyott színházépítési tervével. Balog Tatáról Győrbe indult, hol több hónapig maradt társulatával. Itt érte őt Fejérmegye meghívása 1818-ban. Míg társulatának egy részét Tatára küldötte, addig ő néhány társával Fejérvárra indult tanácskozásra. Eleintén vonakodott a föltételeket elfogadni, de később megállapodott azokban és ígéretet tett, hogy társulatával október 1-éig Fejérvárott lesz. Innen indult aztán tatai társaival együtt Pécsre. Déryné szerint, Pécs kedvelt hely volt a magyar színészek előtt, mert műértő közönsége szívesen látogatta az előadásokat. Operákat is gyakrabban lehetett adni, mert a püspöki zenekar tagjaiban képzett zenészeket találtak.* Balog társulata (melynél ekkor nem volt Déryné) sietett vissza, hogy a szerződésileg megszabott időben Fejérvárott legyen, hol 1818. október 11-én nagy fényvel tartották meg a megnyitási ünnepélyt. Egy egykorú tanú következőleg írja le az eseményt: «A színházat zsúfolásig megtöltött közönség «zsibongó örvendezéssel» várta a játék kezdetét. Midőn megzendült Marschner Henriknek ez alkalomra írt nemzeti érzésű nyitánya, «a füllé vált eddig zúgó Publicumot elragadtatásba merítette».

A felhúzott függöny mögött, a király képe előtt, áldozattűz égett, s midőn a játszó tagok reá zendítették a Tartsad Isten királyunkat a közönség is belevegyült és megilletődve együtt énekelt velők. Az ének bevégeztével egy repülő angyal olajággal koszorúzta meg a

* II. k. 42. lap.

király képét, mire dobpergés, harsonák riadása és a közönség éljenkiáltása töltötte be a nézőtér.

A tüntetés lecsillapodtával Horváth József alkalmi beszédet tartott. Csak ezután következett Tokody Jánostól, az erdélyi pályázat ismert győztesétől: *A szövetségesek diadalma* című eredeti vitéz Hősi Historiai (!) rajzolat 5 felvonásban. Az előadás, öltözetek pompás készlete, a decoratiók helyes és szép elrendezése tökéletesen megfelelt a várakozásnak.»*

* Magyar Theatromi zsebkönyvetske, mely a nemzeti játszó társaság által sz. k. Székes-Fejérvár várossában az 1818-dik esztendőben Mindszent havának 11. napjától fogva előadott játékdarabok neveit foglalja magában. Készítette *Jósa János* a N. J. Társaság sugója. Székes-Fejérváron Számmer Pál betűivel 1819. 16° 24 lap.

A társulat állapotja a következő volt:

A Társulat főigazgatója: *Kolosváry Pál*, főszolgabíró

A theatr. cassa perceptora: *Nagy Ignác*, megyei főadószedő.

A játékszíni decoratiók főigazgatója: *Pészaky Bajzath György* vm. aljegyző.

A társaság aligazgatója

ÉDER GYÖRGY.

A játszó tagok:

Demény József,	Komlóssy Ferencz Dániel,
Éder György,	Nagy Mihály,
Farkas János,	Nagy István,
Horváth József,	Szalai Ferencz,
Kárpentzky János,	Szilágyi Pál.
Király János,	11-en.

Asszony személyek:

Balogné ifj. assz. szül. Tengler Erzsébet,
 Horváthné ifj. assz. szül. Hetey Eszter,
 Kántorné ifj. assz. szül. Engelhart Anna,
 Nagyné ifj. assz. szül. Kazintzy Borbála,
 Ifj. Nagyné ifju assz. szül. Tulipán Rozália.

Súgó: *Jósa János*.

Gyermek Rolléra: Éder Toni, Éder Terci és Tengler Náncsi.

Színmesterek: Király János, Bori József.

Öltöztető asszony: Kárpentzkyné.

Theatrum szolgálja: Schepitz József.

Cassir: Éderné ifju asszony, szül. Táborné Antónia.

A muzsikai kar közönségesen 16 személyből áll, melynek kormányzója: *Hahner Makariás*.

Az ünnepély hatását nagyban nevelte azon magyar stylusban írott nyitány, melyet MARSCHNER C. H. írt ez alkalomra.* A Templarius és Hans Heiling nagynevű írójának zenei szereplése 1818-ban Székesfejervárott, némi csodálattal tölthet el. Pedig Marschner is azon később nagy hírnévre vergődő zenészek közé tartozott, kik Magyarországon töltötték férfikoruk egy részét (mint Dittersdorf és Haydn a XVIII. században). 1817 óta Amáde gróf protectiója folytán Pozsonyban zenetanítóskodott s ugyanott maradt 1819-ig, házasságáig. Időközben Székesfejervárott is megfordulhatott, de úgy látszik, nem talált itt elegendő működési teret. Minő eredményes lehetett volna pedig — e kínálkozó alkalommal — őt magunkhoz fűzni! Állandó színészetünk hiánya, a vidék aránylagos szegény-sége minden törekvésre az ideiglenesség bélyegét süti. A magyar opera kifejlődésére roppant hátráltató volt, hogy sem Erdélyben Ruzsitskát, sem Fejervárott Marschnert nem tudta a nemzet állandóan magához fűzni. E két példa a XIX. századból ép oly jellemző zeneirányunkra, mint a XVIII. századból (Haydné és Dittersdorfé mellett) a pozsonyi születésű Hummel és a tolnai születésű Fusz János példája, kik nem találván elegendő működési teret hazájokban, a magyar zene fejlesztésére nagyon csekély befolyással voltak. Egy valóságos fővárosi élet hiánya mellett azonban nem is lehetett kívánni, hogy egyes vidéki városok mindazon mulasztásokat magok pótolják, a melyekkel az ország központja adós maradt az egész nemzetnek.

Székesfejervár egyelőre a magyar drámai színészetet vette pártfogása alá; hálára kötelezte a nemzetet azon eredményekért, a melyeket ezen a téren fel tudott mutatni. 1819-től kezdve a társaság folyton gyarapodott. Hogy annak buzgalmát még jobban elősegítse a főigazgatóság, egyezsége lépett gróf Brunswikkal, a pesti német színház bérlőjével, 18 előadásra. Ezt diadalt a pesti színészetnél méltattuk; itt csak azt említjük meg, hogy a fejervári társaság dúsan fizette vissza ezen vendégszereplésével azon élvezetet, a melyben Székesfejervárt 1814—15-ben a pesti társaság részesíté koronkint.

* GAAL: Theater der Magyaren, XXI. lap. Marschner, gr. Zichy Jánosnál «házi Muzsika-Mester» volt. L. az ünnepély részletes leírását a Hazai és Külf. Tud. 1818 II. 33. sz. 257—259. lap. KAZINCZY levelei KISS JÁNOS-hoz II. kötet 280. lap és Tudományos Gyűjtemény 1818. XII. kötet.

Többször is megfordultak még Pesten 1819 és 1820 folytában, — de a nyári időny nem volt rájuk kedvező Pesten, mihelyt nem tudtak többé az újság ingerével hatni — 1821-ben már nem akadni nyomukra a fővárosban. Saját körükben működtek oly szorgalommal, a minőt csak a közönség pártolása előidézhetett. Dérnyé ugyan hidegnek nevezi az ottani közönséget, mely csak nehezen adja magát a tapsra — de önmagán tapasztalta, hogy alkalmilag eléllt e rossz szokástól, és riadó tapssal tudta kitüntetni a művészetet.

Székesfejérvár színészete 1818—1824. egyesítette a magyarországi színészet legjobb erőit.* Az 1818-tól szerződött tagokhoz 1819-ben a Murányi-pár csatlakozott, 1821-től kezdve Tóth István és Dérnyé (ki már 1819-ben vendégszerepelt ott, de 1822-ben elment). A meglevő tagok, köztük Kántorné, állandóan 1818-tól 1825-ig, kevés kivétellel, együtt maradtak, a mi a jó ensemblet nagyon előmozdította.

Az 1818. és 1819. év műsora (melyet a Függelékben közlünk) az utolsó év műsorával (melyet alább mutatunk be) eléggé fogja jellemezni azon nemesebb irányt, melyet e társulat maga elé tűzött és a melytől nem is tért el.

Székesfejérvár színészetének történetében az 1824-ik esztendővel új fordulat állott be.

Ügylátszik, a megyei segédforrások kiapadhattak, mert 1824. május 1-től kezdve a társaság igazgatását Horváth Józsefre és Komlóssy Ferenczre bízta a megye «bizonyos summa segédpénznek ajánlása mellett». E két vállalkozó azonban «számos gátló viszonytagságokkal küzdvén», vagyonuk «főljánlásával» tartotta fön a társaságot egész az országgyűlésig.

E rövid igazgatás küzdelmei daczára legfőbb czéljuk volt hallgatóik kielégítése, úgy, hogy Könyves szerint 7 esztendő óta annyi új darabbal nem gazdagodott az intézet könyvtára, mint ezen időben. Könyves közli azon eredeti és fordított darabok czimét, melyek Komlóssy ügybuzgalmát bizonyítják, úgy hogy el lehet mondani: a későbbi színi előadások műsora jórészen itt született meg.**

* L. GAAL, Theater der Magyaren XXIV. lap jegyzetben.

** Komlóssy F. 7. eszt. alatt (1818—25) a következő új darabokkal iparkodott az intézet könyvtárának bővítésén:

Pap Gábor (Grillparzer Sapphójának költői lelkű fordítója), a vármegye «tiszt. al-ügyvédllője» lett.*

A társaság, a megye különös meghagyásából, «Nemzeti színjátszó társaság» nevet vett föl, és előadásait 1825. évi szeptember 16-án kezdette meg Pozsonyban. Horváth József aligazgató «serkentő ékesen szólással» mondotta el a nyomtatásban is megjelent előszót, (mely, mellékesen legyen megjegyezve, rendkívül lapos egy poema).

A pozsonyi társaság csak egy hónapi játzsási engedélyt nyert a német színházak bérlőjétől, s miután némely tagok messze vidékről jöttek Pozsonyba, a téli idő bekövetkezése miatt siettek vissza rendeltetésük helyére. Különösen a miskolczi társulat tagjai távoztak el: Pergő Czelesztin, Székely, Farkas, — úgy szintén Balog, Vitéz, Gál és Telepi. Továbbá Székelyné asszony, Simén Borbála és Székely Zsuzsánna.

A megmaradt tagok a második hónapra bérletet nyitottak és «öröm ragadtatással tapasztalták, hogy a Nemzeti Lélek nemes tűzzel ég a Magyar Haza fiaiban». A társaságnak sok darabját «riadozó tapssal fogadták és serkentve buzdítottott újabb-újabb ösztönnel sietni a tökéletesedésre, melyet csak akkor érhet, *midőn megállapíttatván, útmutató serkentés fogja vezetni*».

Azzal a reménnyel jött a társaság ide, hogy a játékszín szükséges voltát meg fogja ismertetni, és ekkép sikerülni fog a «törvények» pártfogását megnyernie.

A színésztársaság keserűen csalódott reményében. Fejérvármegye is látván igyekezete sikertelenségét, elmellőztetését, «ne hogy a társaság várakozása s jóllét elleni panaszának terhébe jusson», három hónap után az egész társaságot a saját sorsára bízta, és a játékszíni öltözeteket és könyvtárt, melyeket az elutazáskor felelősségek terhe mellett reájok bízott, átengedvén, útnak bocsátotta őket.

* Ez az egyesült társulat szeptember 1-én Pesten Bátori Máriát adja a városi színházban ez «*egyesült válogatott Társaság* — írja a H. K. T. — valóban érdemesnek mutatta magát, hogy az Ország színe előtt Pozsonyban is Nemzeti Mulatságokkal gyönyörködtesse az Ország képviselőit s azokat már 35 esztendei vergődések után arra ébreszsze, hogy nyelvünknek ezen úton való gyarapítását állandó theatromi Intézettel lábra állítsák.» (1825. II. 19. sz. 145—146. lap.)

A társaság innen Győr felé vette útját, hol oly lelkes fogadtatás várt reájok, hogy nem tudták, vajjon azt sirassák-e meg, a mit vesztettek Fejérvárban, vagy annak örüljenek, a mit nyertek Győrben. Rövid tartózkodás után azonban siettek vissza Fejérvárra, hogy fáradalmaikat a télen át kipihenhessék. De kétszeres gyász várt reájok — mert nemcsak a keresett otthont nem találták meg, hanem régi fészkeikbe idegen tolakodott. A magyar színház helyiségeit — német társaság tartotta elfoglalva.

Horváth és Komlóssy ekkor bizonyos hópénz kikötése mellett szerződtek a társaság tagjaival és «semmit sem késvén Székesfejerváron», télvíz idején Pécsre mentek, hol a város közönsége nagy lelkesedéssel fogadta régi ismerőseit.

Pécsről *Szabadkára* mentek, hol «viszonti odamenetekre» egy alkalmas játékszínt készítettek.

Így lett a székesfejérvári társaságból újra vándortársaság, mely Aradon, sőt Temesvárott is megfordult.

1827-ben lemondott Komlóssy az igazgatóságról, melyet egyedül Horváth vett át, ki Komáromban szép «vagyonkáját tökéletesen fölfáldozta».

Erre Komlóssy és Tóth István lettek a társaság tulajdonosai s Komáromból Kaposvárra mentek. Tóth csakhamar lemondván az igazgatóságról, Komlóssy lett annak tulajdonosa.

Komlóssy folytatta a vándorlást, de jövedelme nem állván arányban kiadásaiival, nehogy Horváth sorsára jusson, lemondott a «bizonyos fizetésről», s így a társaságból «egy közönséges társaság formálódott», melynek Komlóssy maradt a vezértagja.

Ebből lett a Dunán-túli társaság 1828-ban, mely 1833-ban újra Pozsonyban játszik az országgyűlés tartama alatt.

A székesfejérvári színészet ez utolsó évének (1825) műsora vándorlásával egyetemben, sokkal tanulságosabb, semhogy a kép lehető teljessége érdekében el mellőzhetnők azt egész terjedelmében közleni. Meglátszik, hogy a társaság kifelé tendál. Míg azelőtt legfőljebb az ötödik vagy kilencedik hónapban tesznek egy-egy excursiót Pestre (1818—20-ig), a későbbi években Pécsre — most már a Dunántúl kiválóbb városai, sőt Bácsmegye északi része is be van véve az utazási programba. Fejérvár mintha megúnta volna a hazafiságért hozott átdozatokat?! És még sem lehet rossz néven venni, hogy egy oly cél érdekében, mely az egész nemzetet illette,

alkalmat adott a nemzetnek az általa megkezdett költséges munka folytatására. Hogy ezt nem használta föl a nemzet, azért nem lehet Fejérmegyét okolni. De beszéljenek ennél érthetőbben az adatok:

Székesfejérvárott.

Januárban:

Preciosa,
Uj-esztendei Ajándék,
Ki tudja, mi haszna lehet annak,
Kulmhegyi Haramiák,
Preciosa,
Szebeni Erdő,
Kötő Tűk,
Benjamin Lengyelországból,
Genfi árva,
Zsák meglelte foltját,
Odioso, a kis ördög,
Preciosa,
Csuda szekrény.

12 este
13 drb.

Februárban:

Fecske Demeter,
Zrínyi Miklós,
Barbarossa,
Természet leánya,
Szerelem gyermeke,
Mexicói vőlegény,
Párizsi vízhordozó,
Genfi árva,
Mexicói vőlegény.

9 este
9 drb.

Márcziusban:

Szenvedő Ida (Magyar J. javára),
Gróf Benyovszky,
Tudálékos,
{ Havasi falu,
Jók barátja, rosszak ellen- }
sége, }

Katz
Pál
javára,

Kronsteini Harczjáték,
Kisvárosiak,
Kronsteini Harczj. (Komlóssyné j.),
Tudálékos.

8 este
9 drb.

Április:

Donna Dianna.
Összesen: { 30 este 1 este
32 drb. 1 drb.

Veszpremben:

Áprilisban:

Kulmhegyi Haramiák,
Tudálékos,
Preciosa,
Burgundi gróf,
Odioso,
Csuda szekrény (Gőde J. javára),
Tudálékos,
Természet leánya,
Zrínyi Miklós.

9 este
9 drb.

Májusban:

Mexicói vőlegény,
Hívség győzedelme,
Preciosa,
Kérők,
Veszprém este,
Mátyás király és a kolosvári bíró,
Elátkozott herceg,
Benjamin Lengyelországból
Testvérek ellenkezése,
Genfi árva,
IV. Béla,

Kronsteini Harczjáték.

Összesen: { 22 este 13 este
22 drb. 13 drb.

Júliusban :

Elégett Ház,
Fecske Demeter.
5 este
5 drb.

Zomborban :

Májusban :

{ Imre,
{ István Magyarok jóltevője.
1 este
2 drb.

Fejérvárott :

{ Kastély az ország útján,
{ Musikális Akademia.
1 este
2 drb.

Júniusban :

Füreden a savanyú víznél.

Benjamin Lengyelországból,
Donna Diana,
Favorita,
Hívtség győzedelme,
Mátyás király és a kolosvári bíró,
Kronsteini viadal,
Mexicói vőlegény,
Tudálékos,
Burgundiai gróf (a játszó tagok
hasznokra),
Élet csak álom.
Összesen: { 11 este 10 este
12 drb. 10 drb.

Benjamin Lengyelországból,
Favorita,
Kelepcze,
Bohó Misi,
Politikus csizmadia,
Kérők,
Preciosa,
IV. Béla,
Kronsteini viadal,
{ Elégett ház,
{ Aurelius Commodus,
Genfi árva,
Zsák meglelte foltját.
12 este
13 drb.

Szabadkán :

Augusztusban :

IV. Béla,
Benjamin,
Kronsteini viadal,
Favorita,
{ Aurelius Commodus,
{ Elégett ház,
Burgundiai gróf,
Testvérek ellenkezése.
7 este
8 drb.

Egymást bosszantók,
{ Fecske Demeter,
{ Musikális akadémia,
Burgundiai gróf,
Testvérek ellenkezése,
Donna Diana.
5 este
6 drb.

Baján :

Fejérvárott :

Szeptemberben :

Benjamin,
Favorita,
Mexicói vőlegény.
Szerелеm gyermeke,
Gróf Benyovszky,

Siketnéma,
Bátori Mária.

Innen Pozsonyba indultak és ott
szeptember 16-án kezdték meg
előadásait.

Pozsonyban :

Szeptemberben :

Egyiptomi út.
Zrínyi Miklós,
Mátyás király választása, (fels.
Karolina Augusta felséges király-
nénk koronáztatása alkalmasos-
ságával szabad bemenettel.)

Árva és Gyilkos.

4 este

4 drb.

Októberben :

Korszikaiak Magyarországon,
István, Magyarok jóltevője,
Háladatosság innepe, (fels. kirá-
lyunk születése innepén),

Octávia,

Háladatosság innepe,

Macbeth.

6 este

6 drb.

Novemberben :

Tudálékos,
Sappho,
Testvérek ellenkezése,
Stuart Mária,
IV. Béla,
Két feledékeny,
Siket-néma,
Átok-áldás,
Kérők.

8 este

10 drb.

Decemberben :

Frigyesi Elek,
Bujdosó Amor,
Doctor Faust,
Fejedelem titkos utazása,
Zrínyi Miklós,
Hívég győzedelme.

6 este

6 drb.

összesen : 24 este

26 drb.

E pozsonyi társulat a 2 sugón és 2 gyermekén kívül 19 férfi és
10 női tagot számlált.

Férfitagok : *Abday.* — *Balog.* — *Baranyai.* — *Borosnyai.* — *Far-*
kas. — *Gadl.* — *Horváth.* — *Kárpentzky.* — *Komlóssy.* — *Magyar.* —
Megyeri. — *Pergő Czelesztin.* — *Pozsgay.* — *Székely.* — *Telpy.* —
Tóth. — *Ujfalussy.* — *Vásárhelyi.* — *Vitéz Keszi.*

Női tagok : *Fekete Mária.* — *Horváthné.* — *Kántorné.* — *Kom-*
lóssyné. — *Könyvesné.* — *Raics Zsófia.* — *Székelyné.* — *Simén Borbála.* —
Székely Zsuzsánna. — *Ujfalussyné.*

A pozsonyi fiascót sokkal fontosabbnak tartjuk, semhogy
annak valódi okait kutatni ne tartanók szükségesnek.

A pozsonyi országgyűlésen újólág egymás mellett lép föl, mi-
ként 1790-ben az akadémiai eszme mellett a játékszíni. Társadalmi
és irodalmi életünk mind a kettőre nézve határozottan kedvezőbb,

magyarabb, mint 1790-ben. Akkor mégis a játéksziné diadalmas-kodik az akadémiai fölött. Most — daczára, hogy színészetünk mögött 35 évi tapasztalatgazdag mult áll és Fejérmegye a magyarországi színészet legjobb erőit küldi oda Pozsonyba — még sem sikerül elérni az országos pártoltatást. Helyette az akadémiai eszme testesül meg, a magyar színészet pedig szégyenkezve kénytelen elvonulni Pozsonyból.

Vajjon Fejérmegye színésze oly alacsony színvonalon állt, hogy a pártolásra érdemetlennek látszott? Csató Pál, a ki egy évtizeddel később a Társalkodóban reflectál erre a pozsonyi kísérletre, azt állítja, hogy a vállalatot Sáska Biri (később Ujfalussyné) igazgatta oly módon, hogy végre kiigazgatta Pozsonyból. «Az ilyen vándortársulatoknál — írja Csató — hiányozván a fenyték, készültségök maradandó hatást nem biztosíthat számokra.» Ez a szigorú megjegyzés csak arra az időszakra vonatkozhatik, midőn a társulat a német igazgatóság részéről tapasztalt barátságtalan magatartás folytán bomlani kezdett, és egy kisebb töredék maradt csak Pozsonyban. De azt sem kell elfelednünk, hogy Fejérmegye nem a saját színészetének, hanem az országosnak akarta pártfogoltatását kinyerni és az egybegyűlt rendek tudták, hogy az itt működő tagokon kívül még nem egy jeles erőt rejt a miskolci és erdélyi színház is. Sőt a színészet egyes hiányait is lehetetlenség volt csak a tagokban keresni, kik mostoha körülmények között vándoroltak egyik helyről a másikra. Ha hiányokat tapasztaltak nálok, lehetetlen volt be nem látni, mennyi esik ebből az egyén és mennyi a viszonyok rovására. Az állandósítás gondolatának jobban kedvezett egy oly társulat, melyen egyesek kivételével megérezett a vándorlás rossz hatása is, mint egy olyan, mely a vándorlás daczára is kitünővé tudott fejlődni.

A székesfejérvári társulat — mint magva a pozsonyinak — olyan volt, melynél akkor jobbat sehol sem tudtak felmutatni. Déryné, a Murányi-pár, Balogné hiányoztak ugyan a pozsonyi társulattól, de ott volt Kántorné, kinél nagyobb tragikai magyar művésznőt a kor nem tudott fölmutatni; ott volt Megyeri, Telepy, Tóth, Komlóssy, Balog, oly erők, kik még évtizedekkel később is számot tettek a magyar színészetben. Ezekre nem illik, hogy maradandó hatást nem tudtak volna elérni — a pozsonyi német színészet mellett. De műsoruk is ez ellen szól, mert a magyar irodalom eredeti

termékein kívül előadják Pozsonyban Sapphót, Stuart Máriát, Macbeth-t.

A fiascónak sokkal mélyebb társadalmi okai voltak. Nem kedvezhetett Pozsonyban a magyar színészetnek bizonyára az, hogy a német igazgató alig engedett egy talpalatnyi helyet részökre. A jó ensemblera inkább káros, mint előnyös lehetett az a sok helyről összekerült színész. De nem ez okozta az eredménytelen szétválást. Vajjon állíthatjuk-e, hogy az akadémiai eszmével a tek. karok és rendek többet törődtek 1825-ig, mint a játékszínével? Hisz a megyei levéltárak gazdag tárai az érdeklődésnek a játékszín eszmét illetőleg, míg az akadémiai eszmét aligha sürgették oly buzgón magok közt. És mégis előállott egy férfiú, ki egy évi jövedelmét följánlja a létesítendő Akadémiára s csakhamar biztosítva van anyagilag a tudomány csarnoka — a játékszínre többé senki sem gondol. 1790-ben ezt amannál előbbre teszik s most emezt hagyják veszendőbe menni.

Bármi köznapinak is fog feltűnni, de tény, hogy a játékszín állandósítása tisztán pénzügyi kérdés volt. Sehol nem állandósult az máskép, mint fejedelmek, gazdag hatóságok és egyesek munificenciája folytán. Nálunk nem volt kilátás arra, hogy koronás királyunk magyar színházat fog emelni egy nem létező nemzeti központban. A városok polgársága áldozatot hozott a német színészetnek; egyes főurak is idegen színészetre pazarolták vagyonukat. Egy Széchenyije hiányzott a magyar színészetnek 1825-ben, ki az Akadémia mellett a játékszín állandosítását tudta volna diadalra juttatni.

A magyar színészet sokkal közelebbi viszonyban állott a magyar közép-nemességgel, mint a magyar tudományos Akadémia irodalmilag szellőztetett eszméje. Több jó barátjának kellett ott ülni a karok és rendek, valamint a főrendek tábláján a pozsonyi országgyűlés termében, de nem volt egy vezérferfiú, ki a sokfelé ágazó provinciális érdeket a nemzeti érdek eszményi magaslatára tudta volna emelni szónoklatával. E miatt maradt meg 1825 óta is a színészet de facto provinciális érdeknek, a megyei átíratok nagyhangú phrázisai daczára, melyek a játékszín közérdekű voltát oly fennen hangoztatták.

Pedig Fejérvár színésze határozottan előbbre vitte a magyar drámairodalom ügyét, s mint ilyen megérdemelte, hogy az egész nemzet részéről oly támogatásban részesüljön, mely a jól megke-

dett munka tökéletesítésére még inkább képessé tegye.* A pozsonyi fiasco megakasztotta e fejlődést, és Fejérvár színészete csak néhány fontos láncszemet képez az általános fejlődés egész láncolatában. Miként 1815—1818-ig Miskolcz, úgy ezután 1818—25-ig Székesfejérvár jelenti a magyarországi színészetet. Utána Kolozsváré lesz a dicsőség pálmája 1827-ig, mely után aztán Kassa szolgált 1828—1833-ig néhány láncszemet az általános fejlődéshez.

Fejérvár színészete 1818-tól 1825-ig három irányban hozott az egész magyar színészetet és drámairodalmat érdeklő eredményt létre: 1. Kisfaludy Károly drámairói pályájára volt elhatározó befolyással; 2. a magyar színészetnek és drámairodalomnak a külföldiek előtt is becsültetést szerzett Pesten; 3. a legnagyobb színész társulatot hozta össze azért, hogy a nemzet előtt tényekkel bizonyítsa a színészet állandósításának szükségét. Ezen tényekben provinciális jellegén túlemelkedik és kiváló helyet igényelhet a játékszín általános történetében, mely a vidéki színészetnek csakis közérdekű momentumait kísérheti figyelemmel.

* Midőn 1822-ben Fejérmegye a színészet örökítésére hathatós rendelkezéseket tett, nagy lelkesedéssel PREPELITZAY írt (Tud. Gyűjt. 1822. IX. k.) ezen «a nemzetet illető nemes szándokról.» «Más nemzeteknél az adófizetők verejtékével ápoltatik a színészet, a Magyar megtarthatná ebben is nemes eredetiségét s idegen befolyás és segedelem nélkül vihetné ez alkotmányát tökéletességre.» Úgy látszik, hogy a közadakozás sem sikerült úgy, mint azt Fejérmegye. óhajtotta Csoda-e, ha a föntebbi módon appellált a nemzethez?

III.

KASSAI SZINÉSZET.

Kassa mint kulturális központ a múlt század végével. — Színi viszonyaink 1817-ig. — A miskolci társulat átrándulása. — A magyar színészek sikerei. — A kolosvári társulat kiköltözése Erdélyből. — Az első megtelepedés Kassán 1828-ban. — B. Berzeviczy Vincez ifjúkora, vándorlásai, színészkedése. — A bécsi színészkedés. — A kassai intendánskodás. — Bánásmódja a színészekkel. — Leköszönésének okai. — Ujabb megválasztatása és tervei. — Végleges leköszönése és halála. — Jelentősége a játékszin történetében. — Déryné följegyzései. — A kassai színészek pártolói. — Abauj-megye határozata 1830-ban. — A kassai színészek műsora 1829/30-ban és vándorúttok. — A színészet mint apostoli szövetekezés. — A színészet missiója. — Csáky Tivadar gróf intendánsága. — Abauj-megye declamatorius és hangász-nevelő intézet tervez. — Pestmegye álláspontja e tervvel szemben. — Az 1833-ik évi szakadás. — Déryné és a német színészet. — A kassai színészet további jelentősége.

Bevezetésünk históriai részében érintettük azon okokat, melyek egy valódi nemzeti központ létrejöttét lehetetlenné tették. Politikai helyzetünk ziláltságának volt ez szomorú következménye. Sajnos, de annyit jelentett, hogy nem képeztünk politikailag egységes, a kultúra által is a nemzeti központhoz fűzött nemzettestet. Valóban haldokolt nemzetünk a múlt század második felében. A gárdisták lelkes munkásságáról kezdetben nem lehetett biztosan megállapítani, vajjon végső életjele-e ez a haldokló nemzetnek, vagy az első reménysugár-e, mely megmaradását jelenti? De a kívülről jövő ösztönzés sokkal hatalmasabb, elmaradottságunk szégyene sokkal fájóbb volt, sem hogy behatásuk futólagos lehetett volna. Ennek a nemmes lelkesültségnek volt aztán az is későbbi következménye, hogy valódi nemzeti kulturális központ hiányában apróbb központokat hoztak létre a vidéken, jeléül annak, hogy a nemzet életerejét nem semmisíthették meg politikai viszonyaink. A főfolyam kiszikkadt, mert gonosz kezek elzárták gazdag forrásait; az apró mellékvizeknek kellett egykor hatalmas, de most vízszegény medrét újra megtölteni. Így vette kezdetét a magyar hírlapirodalom Pozsonyban; így történt meg az első «társaságkötés» Szent András havának 13-ik nap-

ján 1787-ben Kassán, hol a «Múzeum» köre keletkezett; így létesült Komáromban a «Mindenes Gyűjtemény» 1789-ben, Váczott az «Uránia»-kör, és az ifjúság körében Nagy-Enyeden és Sopronban a magyar társaság 1790-ben stb. De sehol sem kezdődött oly élénk irodalmi élet, mint Kassán. Joggal írhatta bevezetésében a «Magyar Múzeum»: «Úgy tetszik, mintha egyszerre ébredtünk volna föl hosszas, mély álmunkból; vagyis inkább, mintha egyszerre szabadultak volna föl kezeink a lánczok alól, melyek alatt esztendő-századoktól fogva senyvedtenek.»* Kazinczy, Baróti, Bacsányi összejöttek 1787-ben — «Háromk testében egy szív lakozott, egy lélek» — a főntemlitett társaság-kötésre:

«Legyen akárki, de kell kezdőnek lenni. Nehézség
A nemes elmének köszörűköve. Vékony erekből
Kezdődnek testes folyamok. Nagy fáknak az első
Kezdeté kis mag volt. Egyes vágásra le nem dől
A vén tölgyfa, de földre terül a sokszori sebtől.
Ily úton járnak más híres Nemzetek — — — —
— — — — — Ragadjuk
A tollat s ki-ki hogy tetszik, keljünk ki magunk is.»**

Kassa, híven a kezdethez, meg is tudta őrizni jelentőségét s egyike maradt azon vidéki városoknak, melyekben valódi kulturális élet fejlődött ki. E nemzeti irányú mozgalom rendkívül jó hatással lehetett arra is, hogy idővel a német színészetet Kassáról kiszoríthatták. Mert a múlt század utolsó tizedétől kezdve, a jelen század első évtizedén túli időig német színészek foglalták el az 1781-ben megnyílt színházat. Sokáig nem nyílt Kassának alkalmá arra, hogy a nemzeti színjátszók iránt rokonszenvét kimutassa; helyettök mindig csak németek jöttek, kik a város mulatni vágyó lakosaiban nagy pártfogóikra akadtak. A német társulatnak kedveztek a helyi viszonyok, mert a pórság tót, a polgárság és főnemesség német volt, s ha a polgárság netán a németen kívül más nyelvvel is élt, ez nem a magyar volt, hanem — a tót. Mint Dessewffy írja, az egykor csaknem teljesen magyar felvidék, Mária Terézia uralma vége felé eltótosodott és II. József uralma alatt elnémetesedett. Kassa sem kerülhette ki e

* Magyar Múzeum. Első kötet. 1788 és 1789. Esztendőben. Pesten Trattner M. betűivel. III. és XXIV. lap.

** U. o. 2—3. lap.

sorsot, és a kassai magyar társaság főntemlített triásza egyelőre lassú munkára volt kárhoztatva. Magasztos hivatásra vállalkozott: visszafoglalni Kassát a magyarság számára. E lelkes munka sikerét nagyban megkönnyítette egy nem remélt szövetséges.

Midőn 1815-ben Pesttől búcsút vett a magyar színi társaság, a jó Kulcsár István könyes szemekkel lelkökre kötötte, hogy ne feledkezzenek meg soha arról, mily nemzeti missiót teljesítenek, midőn Pestmegye ajánló levelével ellátva, Miskolcz képezi útazásuk célját. Megigérte egyúttal, hogy ezután is lesz gondja reájok és levelei által az érintkezést fenn fogja tartani.

Kulcsár szavának állott. Déryné írja emlékirataiban, hogy több levelében figyelmeztette a társaságot: Kassa tótos város, jó lesz megmagyarosítani. Végre — bármily jól érezte is magát a társaság Miskolczon — megtették az első kirándulást Kassára. Ez volt az első kirándulás 1816-ban, mely Murányi Zsigmond vezérlete alatt Kassát az első magyar színi élvezetben részesíté.*

«Itt is nagy szívességgel fogadtak — írja Déryné — de nem történt semmi nagyobb figyelemre méltó. Néhány úri házhoz meghíttak ebédre, de engem nagyon meglepett, midőn az asztalnál felszolgáló inasoknak tót nyelven hallottam a rendeletet kiadatni. De nemcsak: még az úri nők is egymás közt tótul társalogtak. Engem a csuda fogott el annyira, hogy mint egy hülye bámultam reájok. Bezzeg volt «panye Dérycska». Én egyetlen szót sem értettem belőle. Hát még a piacon! Ott meg már éppen nem tudtunk vásárolni sem. Az utcán egyetlen egy magyar szót sem lehetett hallani. Az úri házaknál beszéltek ugyan magyarul, de igen hibásan és igen keveset. A férfiak szörnyű hévvel erősítették, hogy ámbár ők tótul beszélnek, de szívvel, lélekkel magyarok, és nagyban fogják pártolni a magyar színészetet. S ez úgy is volt. *Csak 9 hétig időztünk itt s mégis háromszorosan kaptuk hi havi fizetésünket.*»

És e pártolás annál többet jelentett, ha meggondoljuk, hogy előttök mindig német színészek játszottak, s így a «publicum» (a «közönség») szót még akkor nem használták) anyagilag nagy áldozatot hozott. De a kassaiak meg is szerették a magyar színészeket,

* DÉRYNÉ, I. k. 266. és 293—94., KLESTINSZKY 3. lap. Hogy a miskolczyi színtársulat kassai első kirándulása, nem mint Déryné írja 1818-ban, hanem 1816-ban történt l. a Hazai és Külf. Tud. 1816. I. 43. számát. Ez a következő évben ismétlődött l. DESEWFFY Irod. Hagyományai II. k. 181 lap. és H. és K. T. 1817. I. 40. sz.

s 1817-ben ismét igen hitták őket Miskolcra, «biztosítván, hogy most már a polgárság is fogja pártfogolni őket».* Mint Déryné írja, társaságuknak csakugyan jól folyt dolguk ezúttal is, a megye pedig 500 frttal segíté őket. Kulcsár meg lehetett elégedve a társasággal, mely megismertette a kassaiakkal a magyar drámai literaturát is: előadván az akkor divatos darabok mellett Dugonitsnak «Báthori Mária»-ját, «Az arany pereczek»-et, Kisfaludytól «Ilkát», «Stibor vajdát», «A kérők»-et és «A tatárok Magyarorszában».

A 9 nőből és 16 férfiból álló társaságnak kitünőbb tagjai: Déryné, Murányiné, Balog, Benke, Láng, Murányi és Vásárhelyi voltak. Hogy e két ízben történt szereplésnek mily jó hatása volt, azt Déryné akkor tapasztalta, midőn 10 évvel később a Nagyváradról jött társasággal újból Kassára érkezett.

Az 1817-től 1828-ig terjedő időszakban nem volt Kassán hosszabb ideig szereplő magyar színészet. Sokat tehetett az a körülmény is erre nézve, hogy a miskolci társaságnak egy jó része Székesfejervárra ment, s innen aztán inkább a közeli Pestre, mint a nagyon is távol fekvő Kassára tettek kirándulásokat. Erre az időre esik a kolozsvári állandó színház megnyitása is (1821. márcz. 11-én), s így a magyarországi társulatok elite-je oda sietett, hol a színészet állandó, díszes csarnoka várt rájuk. De tán ambíciójoknak is jobban megfelelt: hivatásuknak egy ország fővárosában felelni meg, mely ezenfelül aránylag minden nagyobb városnál magyarabb is volt. Ha nem volt Kassán ez alatt a tíz év alatt jóra való magyar színészet, azt azon kitűnő fogadtatáson felül, melyet színészeink Kolozsvárott tapasztaltak, azon hosszú út fáradalmainak is kell tulajdonítanunk, melylyel azon időben az utazás Kolozsvárról Kassára össze volt kötve. Az erdélyi társulat, a régi színész-szokáshoz híven, ugyan nem maradt Kolozsvárott sem állandóan az egész éven át, nyári kirándulásait azonban, mint láttuk, sokkal közelebb helyek felé tette meg ide-nyenkint, mint Kassára. E két város közti nagyobb érintkezésnek későbbi dátuma van.

* Ez a datum 1817-re nem 1819-re értendő. «Soha még városunkban nem játszott Társaság, melly ennyi javalást nyert volna» írja a kassai levelező H. és K. T. 1817. I. 40. sz. 316. lap. Csak 1823-ból van hiteles adat arra nézve, hogy a miskolci társulat átrándul ismét Kassára és ott Körner Zrínyijével nagy hatást csinál, úgy, hogy a vm. rendei mintegy 2,000 frtot ajánlanak meg — a miskolci színházra. (L. a Miskolci színészet cz. fejezetet.)

A kolozsvári színészet a 20-as évek vége felé szomorú napokat kezdett élni. Midőn 1827-ben Udvarhelyi lett a színház bérelője, és a közönség részvétlensége miatt folytonos pénzügyi zavarokkal kellett küzöldnie, az egész társulat elhatározza, hogy Magyarországra fognak visszaköltözni.

Ez volt a kolozsvári színészet második secessiója. Sokkal szomorúbb, mint az első. Nem hódítási útra indultak ezúttal, hanem helyet kerestek, hol megállapodhassanak. Egy részök visszamaradt még Erdélyben, de 1831-ben a vándorcsapatok utolsó maradványai is eltűnnek Erdélyből.

Az 1827-ben eltávozó hódító körútra mennek a vidékre, majd Pesten tengődnek 1828-ig a legszomorúbb viszonyok között, midőn a szerencsés véletlen úgy hozta magával, hogy ez időre tervezték a miskolci új színház megnyitását Borsodmegye rendei.

«Midőn a távozás ideje közelgett — írja Déryné — a pesti publikum magyar része igen marasztott, s a tehetősebb polgárok sokszor elhívták az egész társaságot barátságos ebédre, vacsorára. Különösen egy Hajnal nevű vagyonos szabó mester volt nagy maecenás, még a legeslegeső magyar társaság idejéből. Most is nagy búcsúebédet rendezett s el lehetett mondani nála: «Uram, meghajlott az asztal a te áldásod alatt.»

De mit használt ez a néhány maecenás, midőn a társulat tagjai között olyanok is voltak, kik hétszámra sem ettek melegét, s maga Déryné is egész őszintén írja, hogy az ő összes ékszerei elvándoroltak a zálogházba! Sok dicsőséggel járt, de voltaképen mégis nagy nyomorúság volt ez a pesti időzés, de ők mégis kihúzták nagy keservesen a telet, s tavasz felé indultak útnak. Utazásunk célja Miskolcz volt. Kilényi Dávid (az ő pesti direktoruk) ott maradt eredeti társaságával, az erdélyiek pedig Kassa felé vették útjokat.

A nemzeti játékszín történetében 1828-al nevezetes új korszak veszi kezdetét, mert ez időtől lehet a kassai színészet fölvirágzását számítani, azon színészetét, mely nélkül a budai társaság 1833-tól 1837-ig nem felelhetett volna meg semmikép a főváros igényeinek, s így az állandó színház kérdését is bizonytalan időkre kell — jó színészek hiányában — elhalasztani. Joggal írja Déryné, hogy Kolozsvár érdemli meg ugyan a koszorút azért, mert e társaságot megteremtette, de Kassát viszont föltétlen elismerés illeti azért, hogy fel tudta nevelni.

Az erdélyi társaság ekkép Kassán lassan befészkelte magát. Nemcsak a helyi viszonyok kedveztek neki — mint alább látandjuk — hanem sikerült egy oly támogatóra is szert tenni, ki nemcsak társadalmi állásánál és vagyonosságánál, hanem azon fölül alapos szakismereténél fogva hivatva volt arra, hogy egy színésztársaságot igazgasson. E férfiú Berzeviczy Vincze báró. Nagy eredményű szereplése kötelességünk ké teszi, hogy behatóbban foglalkozzunk egész működésével. Ilyen támogatója a magyar játékszínnek úgy is nagyon kevés akadt abban az időben, midőn magyar mágnessaink a német Thalia szolgálatába szegődtek.

«Berzeviczy Vincze báró nem azok sorába tartozott — mint Dessewffy József írja emlékbeszédében * — kik akár vagyonbeli tehetség, akár gondos nevelés által azon helyzetben ragyogtnak, melyben kevesebb szükségünk van mindent inkább magunk magunkból meríteni s a körülményektől kölcsönözni, mint szerencsétől nyerni a sorstól vett javak könnyebb kitündökölhetésére.» — Jó módban élő előkelő szülőktől született 1781. márcz. 16-án Darócson (Sárosban), hazánk azon részében, mely előbb magyar jellegű vidék volt, később Mária Terézia korának vége felé eltótosodott, József idejében pedig kezdett elnémetesedni. Alig hallott 6 éves koráig egy magyar szót; dajkája nem volt magyar, s midőn iskolába adták, deák tanítók kezére került. «Csípő dérhoz inkább, mint a nap fejlesztő sugaraihoz lehetett az oktatás ezen módját hasonlítani.» Ez úntól légkörből katonai pályára lépett. A Dalton-ezrednek házokhoz bejáró kapitánya észrevevén, mennyire kedveli a fiú a katonai díszruhát s mennyire irtózik Alvári Emánuelától — azt tanácsolta a szülőknek, hogy adják katonának; így lett 1795-ben kadetté. Itt kezdett a magyar legénységtől magyarul tanulni! Történt, hogy az ezredet a katonai kötelesség elszólitá Kassáról, s most már Alvinczy ezredes vezérlete mellett, Olaszországba kommandiroztatták.

Nevezetes dolog volt az idét a katonáskodás. Egyike azon pályáknak, hol akkor a magyar nemes ifjú lelki ereje kifejlésére kedvező, bátorságának kitüntetésére alkalmas teret nyert. Csak nagyobb költőink során kell végig tekintenünk a mult században, hogy lássuk, mily kedvező volt az akkori katonai élet nemcsak a phantasia fejlesztésére, de ismeretek gyűjtésére is. Valódi pathossal

* Lásd az Akadémia évkönyvét, 3. kötet.

szól a katonáskodásról Dessewffy gróf, s miután a saját tapasztalatait írja le, érdekesnek tartjuk azt, kortörténeti szempontból, szószerint közölni:

„Akár testi, akár lelki fejlődés, bármi tévedések mellett, sőt olykor éppen ezek segítségével, sehol sem haladhat könnyebben, tettegesebben szerencsés érlelődésre, mint a katonaságnál. A parancsolás gyakorlata vigyázatra, sebes megfontolásra, mérsékletre tanít, valamint a szófogadás szűksége, szerénységet, önkény-fékezést, maga megtagadást, elszánást. Szakadatlan mozgásban él a vitéz; kivált háborúkor csaknem minden lépten tájékat változtat s azzal viszonyokat. Ez a felfegyverkezve utazó, szüntelen veszélyek, törekvések, áldozatok s hol sikerek, hol bukások közt forogva, mind inkább és inkább erősödő testtel és lélekkel sebesebben jut mindenféle, külön-külön dolgok ismeretéhez, s a sok baj, fáradságok közé botlott vigasztalásokat erősebb karokkal, édesebb érzettel kapja föl. Nincs ideje unatkozni, s így testi, lelki ügyessége majd mindig ébren marad, majd mindenha képes természeti hajlandóságával rokon érzetektől bájlólag megindíttatni.»

Ez a regényes élet keresett kellemetlenségeivel s néha megúntott gyönyöreivel, nevelő iskolája lett költői lelkű ifjainknak s a kikenél költészetté szűrődhetett e regényes hajlam, egész működésükön láttatták azt az egészséges vonást, melyet a katonáskodás hagyott vissza lelkükben; s a kiket a Múza nem csókolt homlokon, de fogékony lélekkel és igaz kedélyi étellel birtak, ezeket is egész életükön elkísérte a művészet és költészet szeretete, és az életet megédesíteni törekedtek nemesebb élvezetek által is. Ebben a légkörben nevelődött föl Berzeviczy. Olaszország fejleszti ki műizlését. Ne csodáljuk, ha a kassai színház vált a magyar daljáték egyik nevelő intézetévé.

Velenczében és Milanóban kedvelte meg a játékszínt, de különösen a daljátékot. Ha időt szakíthatott, nappal Lessing hamburgi Dramaturgiáját tanulmányozta, este pedig a színházban tölté el egész idejét. Később is sokat beszélt erről a tartós impressióról, mely a színészet iránti szeretetét meggyökerezettette szívében, annyira, hogy utóbb a színészség scenicai részével is foglalatoskodott, és Engel, La Brune művei mellett még Noverret is forgatta, tanulmányozta. Így szerzett alapos ismereteket a «színpadi hatások fortélyai» körül.

Szenvedélye nem találhatván ezen a téren kielégítetést, vagy tán azért, hogy szellemi passiói után valami más szenvedély kielégítése által állítsa vissza a megzavart egyensúlyt, a kártyaasztalnál

kereste a változatosságot, a szórakozást. A szerencse azonban nem kedvezett neki, s miután mindenét elvesztette a kártyajátékon és így pénzzavarba süllyedt, kénytelen volt a katonaságot is elhagyni és — kalandorrá lett. Magára hagyatva szüleitől, színésznek állt be, és mint ilyen megfordult a gráci, sőt utóbb a bécsi színpadon is.

Déryné — Berzeviczy elbeszélése nyomán — a következőleg írja le az ő szeretetreméltó, csevegő modorában ezt az időszakot:

„Egy napon, midőn már az éhség környékezte, bocsánatot családjától nem nyerve, elindult az úri kényelemhez szokott fiatal ember Bécs felé — gyalog, hogy ott talán mutatkozik számára valami; mert az a pár forint, mely még zsebében találkozott, nem nyújthatott hosszabb időre megélhetést. Ment, mendegélt — úgy hangzik, mint egy mese, pedig való igaz — s egyszer csak látja, hogy egy csinosan öltözött férfiú léptet utána. Megáll, bevárja, hogy lesz útítársa, ki külseje után ítélve, elég műveltséget árul el, hogy vele társaloghat. És ahhoz még magyarul.

Egy pár szó váltása után egymásra ismertek, hogy iskolatársak voltak gyermekkorukban s most egy járatban vannak. Az a másik is eltaszítva családjától, nyakába veszi a világot s indul Bécs felé ép úgy, mint ő, s neve — Kisfaludy Károly. Az útítársakból szerető barátokká lesznek. Megosztják erszényöket, szállásukat. A nyomor is elviselhetőbbé vált így együtt.

„Te megtarthatod a nevedet, szólta Berzeviczy; senkinek sem tartozol számolni, mert joggal mondhatod, hogy műútazást teszel, mint festő; de én, ki incognito lappangok, én — Korn leszek, ki állomást keres.» S a mint egy ízben Schiller Haramiáit előadni látja, eszébe villan ez a gondolat: miért ne lehetnék színész? Senki sem ismer; ha megbukom, abbahagyom s leszek továbbra is tanító, mert megjegyzendő, hogy időközben a fogadósné boglyas gyermekei mellett tanítói állást foglalt el. Ezzel az erős elhatározással lelkében, be is állított egyik bécsi színház directorához. Mint Moor Ferencz oly sikert aratott, hogy azonnal szerződttették, sőt egy évre rá a Burg színház tagjai sorába vették föl. Itt annyira vitte, hogy Ferencz császártól egy arany tubákszelenczét kapott emlékül, melyet nagy kegyelettel őrizett meg. Dérynén láttá is ezt a szelenczét, melyen Ferencz császár arczképe drágakövekkel volt körülfoglalva.*

Ítt úgylátszik, hogy Dérynét emlékezete hagyta cserben — vagy egy tréfának adott annak idején jóhiszeműleg hitelt.

Volt ugyan a bécsi Burgszínháznak egy Korn nevű színésze,

* L. DÉRY-né II. 189—91, 193—94. 1.

ki csaknem teljesen egykorú volt Berzeviczyvel. (szül. 1782-ben) — de ez nem János, hanem Miksa keresztnévvel birt. Éveken keresz-tül jeles tagja, sőt 1812-től kezdve rendezője volt e színháznak; ki mint előadó művész, 1825-ben Pozsony diszpolgárává választatott. A Dérnyé Korn Jánosa tehát nem lehet azonos Korn Miksával. Ada-tának hitelességét kétségessé teszi azon körülmény is, hogy Korn János nevű színésről sem Laube, sem Wlassák nem emlékeznek. Az kétségtelen, hogy Berzeviczy Bécsben színészkedett; de az is bizonyos, hogy nem vitte oly messzire a művészet terén, hogy még Ferencz «császár» is külön kitüntette volna. Megoszthatták Kisfaludy és ő egymással a nyomor kenyerét Bécsben. De valamint homály lebeg Kisfaludy bécsi eltávozása fölött, úgy Berzeviczy sem szeret-hette e kor titkának fátyolát föllebbenteni. Valószínűnek kell tar-tani, hogy a kíváncsi kérdezőskedőnek oly feleletet adott, melyből az a saját phantasiája szerint ékesíthette ki a bécsi színészkedés korát.

Elfogadhatóbb gr. Dessewffy állítása, ki e kort Berzeviczyre nézve a nyomor iskolájának tartotta, mely teljesen kigyógyította a férfit ifjúkori bűneiből. A sok évi szenvedés, — mely alatt a szí-nészet terén gyakorlati ismereteket szerezhettek — végre megtörte teljesen makacsságát. Tán az is egyik ok volt, a miért szülői bocsá-natáért esedezett, hogy a színészet terén nem vihette oly fokig, a melyen kényelmes existenciát biztosíthatott magának. A nagyvilág hideg közönye elől maga siethetett a szülői ház rég nélkülözött otthonába.*

Midőn a megengesztelődött szülék karjai közé visszament, csak rövid ideig élvezheté a viszontlátás örömeit. Atyját ugyanazon szenvedély ragadta ki az élők sorából, a visszatérés után néhány hétre, mely a fiút színpadra vitte. A csapások e hosszú sorozata tel-jesen visszaadta őt az életnek. Sietett a boldog házaselet ölében vigasztalást keresni s megvetni alapját egy új életnek.

A telet Kassán töltvén, a saját házában, nem állhatott ellent a megye unszolásának, és 1829-ben átvette az ott működő magyar dal- és színjátszó társaság kormányzóságát. Kezdetét veszi ezzel

* V. ö. *Laubet* a 124. lapon; — *Wlassákot* 106—107. l. (Korn Miksa 1854-ben halt meg.) *Theater Lexicon* 5. kötet. 39—40. lap és *TOLDY*-t Magy. költők élete, II. k. Pest, 1871. 154—156. lap.

azon áldásos működés, melyért az Akadémia 1832-ben tagjai sorába avatta, és 4-ik nagygyűlésén meleg köszönetet mondott mind a megyének, mind a társulat kormányzójának, Berzeviczynek.

Természetesen neki is, mint a világ többi intendánsának, elég baja volt a színészekkel. Ha darabok megválasztásáról vagy szerepek kiosztásáról volt szó; ha a színészek gyakorlati útbaigazításra szorultak; ha a jelenetezés czélszerű elosztásáról, szükséges változtatásokról, díszítményekről, zenekarról kellett intézkedni; ha a ruházatok korhű megválasztása, szóval az egész színjátéki siker alapos útbaigazítót igényelt, ott volt ő mindig s alapos elméleti s gyakorlati ismereteivel a társaság előhaladását eszközölte. A magyar társaság főczélja Kassa megmagyarosítása. Ez pedig, mint Dessewffy írja, «Orpheus gyanánti munka volt». A pórság a tót, a jobb módú polgárság a német nyelvet cultiválta még mindig otthon és a közéletben. Ehhez járult a «mindkét nemen mindenütt érzékenyebb és a magyar büszkeség útján még negédeőbb magyar színészi személyek közt a vágytörekvést, könnyebben és gyakrabban kifakadó zsémbeskedést föntartani, fékezni és a közönség színészeti kíváncsi csorbulása nélkül, az oly gyakran egymásba vágó önszereteteket csillapító egyensúlyban tartani». A mi természetesen nagyban megnehezítette különben sem könnyű feladatát.

Nem egyszer beszélt el furesa dolgokat Dessewffynek a kassai színészekről. Így pl. egy fiatal karsú színész azért vonakodott Marinellit, a képmutatót eljátszani, mert szerinte minél tökéletesebben játszsza e szerepét, annál alaposabban fogja magára vonni a közönség gyűlöletét. Tehát csak rokonszenves szerepben szerettek és akartak játszani. Máskor egy 24 éves, csinos de legfeljebb 9 arasz magasságú színésznő királynőt akart játszani, hogy a színpadon pompás uszályos ruhában jelenhessen meg páva módjára! Ugyanennek a színésznőnek vállas kedvese egyszer szerepelni akart a színpadon, mint kedvesének komornyikja. A világoskék szemű Juczi is egy ízben berontott, hogy nem játszsza el a szobaleánynak részére kiosztott szerepét, mert az csak kétszer jelenik meg a színen, és kilencz szónál nincs több mondanivalója, pedig nem lehetetlen, ha mint palota-dáma lépne föl, úgy a nézőtérrel nem kisebb taps fogadná, mint királynéját! Mit — így szóla egy sokkal élénkebb, mint szomorú özvegy — engem 30 éves korom daczára spanyol duennának szán, hiszen ez a szerep a 40 éves Margitnak való?!

Nézze az ember, replikázott Berzeviczy, ön nem elégszik meg, hogy palota-dámává teszik, hanem mint 16 éves szobaleány akar föllépni, a mi pedig illanó forróságot kíván. Erre a szerepre sem ön, sem ama még 19 éves kora mellett is már tagba szakadt idomtalan és napról-napra jobban hízó Juczi, bármennyire is mennyei színű, de néma szemeivel teljességgel nem alkalmas. És e sok panaszos ügyét el kellett intéznie. Marinelli előadójának megígérte, hogy ha szerepét jól adja, legközelebb Póza marquist játszatja el vele — de tanuljon előbb jól bele ezen szerepébe. A piczi királynéval elhitette, mennyit seperne el a hosszú uszály kellemes fürgeségéből. Ennek kilátásba helyezte a Golkondai királyné valamivel kisebb trónusát. A piczi királyné még ezzel sem elégedett meg, hanem megígértette kárpót-lásul, hogy udvarlójával az intendans e héten nem játszat nehézkes iskola-mestert. Ezzel nem csak lecsillapította a trónra vágyó királynőt, hanem arra is rávette kedvesét, hogy másnap mint tisztos házmester jelenjen meg a színpadon. Legnagyobb baja volt a kékszemű Juczival, ki az ő vén kék szemeibe olyan ígézőleg tudott tekinteni, hogy minden erejét össze kellett szednie — de figyelmeztetvén őt, miként játszott a mult héten egy grófné szerepében, megnyugodott abban, hogy *még tanulnia kell!* A szájas spanyol duennával azonban már úgy végzett, hogy ha vonakodik a kiosztott szerepet eljátszani — úgy több szerepet nem kap.

Igaza volt neki is, mint Kazinczy bécsi intendánsának, hogy könnyebb egy ezredet, mint egy színész-társaságot vezérelni.

E nagy buzgalom közepette azonban arra a szomorú tapasztalatra jutott Berzeviczy, hogy erszénye az első évben 5000 frttal könnyebbedett meg. Leköszönt tehát a költséges igazgatásról, de másodfél év múlva ismét a társulat élére áll, mert nem állhatott ellent a megye unszolásának s az őt tisztelve szerető színész társaság könyörgésének.

Nem pusztá kedvtelésből tette ezt, hanem oly nemes ambícióból, mely az utókor tisztelő elismerésére érdemes. Az volt célja, hogy miután *«42 évi nemzeti sóhajlás daczára maig sincsen Pestnek állandó magyar színész társasága, hogy ezalatt lassan-lassan olyan színészi generatiót neveljen föl, melyet rövid időn lehessen valamivel művészeibb készülettel Pestre átplántálni, hogy aztán ott természetileg jobban, könnyebben és hamarabb tökélyesülhessen».*

Míg a nemzet közönyösen nézte a magyar színészet ügyét,

az alatt a fővárosi élettől távol egy lelkes férfiú gondolt arra, hogy színészeket neveljen a főváros számára! Valóban nemes rajongás, csodálatra méltó áldozatkészség, mely önmagáról, a saját érdekéről is lemondani kész, még az anyagi veszteség biztos kilátásaitól sem riasztatik vissza, midőn nemzeti érdekről van szó. A kassai színészet tehát nem véletlenül, hanem öntudatosan vált a magyar színészet iskolájává, Berzeviczy kormányzata alatt. Sokat köszönhet neki, tán mindent, a nemzet, mert ha a Kassáról jött színészek 1833-ban nem állanak a művészet és színészet azon fokán, hogy érdemes volt előadásait a fővárosi közönségnek pártolni, bizonyára sietett volna a megye, az Akadémia, a fővárosi tanács mielőbb megszabadulni a tetemes pénzáldozatot igénylő budai társulattól.

Egy más helyütt méltatjuk azon egészséges mozgalmat is, mely Kassáról indult ki és azt célozta, hogy az Akadémia jelöljön ki előadásra való jeles színműveket.* De Kassán akarta Berzeviczy ezen felül első ízben Kulcsár és Katona indítványát is realizálni, midőn szavalási-, éneklési- és táncziskola föllállítását forgatta elméjében. Ő gondolt először arra, hogy a vándorlás cigány-élete helyett nyáron át iskolát tartsanak színészeink. A nyári időnyben Kassán készüljenek a téli előadásokra s csak néha-néha, pl. gyűlések alkalmával lépjenek nyaranta a színpadra, az alatt pedig dramaturgiai ismereteiket szaporítsák. Úgy tervezte, hogy Kovacsóczy a teoriából, Kántorné és Megyeri pedig a gyakorlatra nézve tartsanak lecke-ket! De a mire egy nemzet elég lehetne, arra kicsiny volt Kassa. A szép szándék — mint Dessewffy írja — nagyocska volt a körülmények mostohaságához. A Játékszíni Tudósításokat, ez első színházi lapot, a szellemi-, a conservatoriumot a pénz-tőke hiánya akadályozta meg a diadalra jutásban.

Nemsokára Berzeviczy is végleg lemondott. A társaság igazgatójává a kaszinó másod-elnökét, Csáky Tivadar grófot választották meg. Megnyugvásul szolgálhatott Berzeviczyre nézve, hogy a kassai játékszín nem hagyatott vezető nélkül. Nemes törekvésének pedig sikerét jelentette, hogy az általa fölnevelt kassai társaság egy töredéke 1833-ban tényleg eljött Budára, megkedveltetni a magyar színészettel a fővárosi közönséget is.

Az Akadémia megtisztelte az áldozatkész főurat azzal, hogy

* Lásd az Akadémiáról szóló fejezetet.

tagjai sorába fölvette, s midőn 1834. ápril 15-én bekövetkezett halála alkalmából az emlékbeszéd megtartásával jó barátját, Dessewffy József grófot bízta meg, alkalmat adott, hogy a baráti szeretet, az őszinte vonzalom, mely az emlékbeszéd valódi Múzsája, kellőképen méltányolhassa a derék férfiú nagy érdemeit az egész nemzetet érdeklő kassai színészet körül.

«Fentartandja emlékezetét e fényes gyülekezet részvétele — így végzi emlékbeszédét Dessewffy — melynek díszes tiszte volt és leszen mindenkor, valamint figyelmével mult érdemeket megjutalmazni, úgy a még rejtődzőket kikecsegtetni, a zsengedezőket pedig serdültetni.» Berzeviczy emlékét azonban a m. játékszín története is fentartandja. Fényes hely illeti ott meg őt, ki nemcsak személyes tapasztalatait adta kölcsönbe, hanem vagyonát is kockára tette egy oly ügyért, melyért az ő korában elfeledett nagy és tartós áldozatokat hozni — az egész nemzet!

Déryné is nem egy jellemző vonást jegyzett föl róla; így pl. a kezdő ütött-kopott ruhájú Barthának 100 firtot ad, azzal a megjegyzéssel, hogy ne gondoljon a visszafizetéssel. Áldozatkészsége a legkisebb dolgokra is kiterjedt. Új darabokat, requisitumokat szerzett be — a saját zsebéből. De nemcsak pénzét, hanem idejét is a színészet ügyének szentelte. Rendesen jelen volt a próbákon s a kezdő színészeket maga taníttatta. «Oh, a mi társaságunk — írja Déryné — művészi tekintetben is sokat köszönhet neki, hogy úgy kifejlett. Aztán tudta ő gondozni a tagokat — csakhogy valaki meg ne erőltesse magát!»

Az Erdélyből vándorútjára indult színészet tehát Kassán igen kedvező körülmények közé jutott. Nemcsak a megye segélyezte, nemcsak igazgatójában bírta lelkes támogatóját — de a közönség is egészen más volt 1828-ban, mint 12 évvel azelőtt. Most már mindenfelé hangzott a magyar szó.* A társaságban azonban, úgy látszott, megcsontosodott a vándorlási hajlam és bár a vármegyei urak azon gondolkodtak, «hogy örökölné meg a színészség Kassán», a színészek mégis arra határozták el magukat, hogy nyaranta kirán-

* 1829-ben azt írhatta a H. és K. T. kassai levelezője, «szinte tsudálatos változást tettek itt létök óta ezen városnak több lakosaiban; mint hogy olyanok is kezdenek már most magyarul beszélni, a kik eddig ha tudtak is, tsinosodásnak tartották úgy nem beszélni.» (I. félév 41. sz.)

dulásokat fognak tenni nagyobb vidéki városokba s onnan Kolozsvárra; de viszont abban is megállapodtak, hogy a magyar színészet főhadiszállása ezentúl Kassa lesz!

Sok oka volt színészeinknek megszeretni Kassát, hol a magas körök, de kivált a hölgyek egész odaadással igyekeztek pártolni a színészetet. Eötvös báróné, a főispán neje volt főpátronájok, ki a társaság főbbjeit még úri házánál is megvendégelte. Evvel kívánta kimutatni rangbeli jeit előtt, mennyire becsüli a művészetet és embe-reit. De nem is maradt a jó példa követés nélkül; csak úgy csődült a közönség minden előadásra.

Eötvös báróné, mint Déryné írja, «igen derék magyar úrnő a régi gárdából; egyenes, szókimondó s uralgó mindenek felett. Igen művelt nagyvilági dáma, a nélkül, hogy megtagadta volna ősi magyar eredetiségét.»

A régi jó világ eme tisztos matronái már csak a vidéken éltek. Mily sajnosan érezte meg a főváros, hogy ebből a fajtából neki egyet sem szánt a sors!

A kassai, ekkor működő, színészek egyesítették színészetünk jobb erőit.

Nőszereplőik sorában ott látjuk már 1828-ban Déryné, Kovácsné, Pálné, Szentpéteryne, Telepyné, kik később Budára, majd a Nemzeti színházba kerültek; a férfiak között ott van: Egressy Gábor, Láng, László, Telepy. Később e társaság egyesítette a legjobbat, a mit színészetünk az időtájt fel tudott mutatni. Így a fentebbieken kívül Barthát, Megyerit, Pályit, Szerdahelyit, Szilágyit, Udvarhelyit, aztán Barthánét, Kántornét stb.

Kedvező fordulat állott be reájok nézve 1830-ban, midőn a febr. 9-én megtartott megyegyűléshez azon kérelemmel járultak, hogy vegye őket pártfogásba, ők készek magokat a megye által kinevezendő igazgatónak alávetni. A megye erre fényes küldöttséget jelölt ki, és ennek kötelességévé tette, hogy még ezen gyűlés folyama alatt adja be indítványát. Három napra rá elkészültek indítványukkal, melynek az volt a foglalata, hogy a megye vegye a társulatot 3 évig pártfogása alá, Kassa városát pedig kérjék meg a színház átengedésére. Ne csak a megye kebelében, hanem a szomszédos megyékben is gyűjtést rendezzenek és — bizassék meg báró Berze-viczyn újra a társulat kormányzásával. A megyegyűlés azonnal elfogadta az indítványt s még ugyanazon gyűlésben 2630 forintot gyűj-

töttek össze, mely a meglevő 1650 frtnyi összeggel szép vagyont képviselt kezdetnek.

Abaujmegeye, mely már 1829-ben 3000 frot gyűjtöt össze, hogy a társulatot télére megmentse az anyagi gondoktól, ez újabb hozzájárulás által teljesen biztosította a kitűzött határidőig a kassai színésztársaságot.

Ez az év kezdi meg Kassa színészetének fénykorát. Egyesülve látjuk itt a színészet legjobb erőit. Mind az, a mire magyar színészet a dráma és opera terén csak képes volt, föltalálható ezen időszak műsorán. A komolyabb tragédiát ép úgy művelik, mint a divatos sorstragédiákat, s a külföld színirodalma mellett a fejlődő magyar drámairodalomról sem feledkeznek meg. Az énekesjátékok mellett nemcsak a kiválóbb játékosoperákat cultiválják, hanem a magyar dalműirodalom egy pár eredeti operája is ott szerepel állandóan a műsoron.

Erőtlen színi élet kezd lüktetni Kassán. A kolozsvári secessió szüksége, a pesti szereplés balsikere nem volt képes kedvöket lelohasztani, ambíciójokat megsemmisíteni.

Részletesen közöljük az 1829/30-iki idény műsorát, hogy a vándorlás menetéről tiszta képet nyerjünk, de egyúttal fogalmat alkothassunk magunknak arról, mennyit jelentett ez időszakban a kassai színészet a magyar játékszín történetében. A kassai állandóság ily kedvező hatása mellett fogalmat alkothatunk arról is, hová fejlődhetett volna színészetünk, ha az ország fővárosában ehhez hasonló pártolás jut osztályrészéül.

A műsor mind erről elég ékesen fog maga szólni (l. a Függelék).

Mint fentebb említettük, a társaság régi szokásaihoz híven, nyaranta kirándulásokat szeretett tenni, így 1828-ban megfordult Miskolczon, Egerben, Székesfejervárott, 1829-ben Eperjesen, Ránkon, Bártfán. E nyári kirándulásokat egyébiránt engedelem folytán tették, csak az volt kikötve, hogy október 1-éig jelenjenek meg.*

«Ez a társulat — írja Déryné — kitünően volt összeszokva, mondhatnám minden főbb tagja egymáshoz nőve, mintha csak egy test lett volna. Egy szív, egy lélek volt az egész, s mint a láncszemek, úgy tartottak össze a vezértagok mind, tudva, hogy közakarattal sokra mehet s egy-

* DÉRYNÉ II. k. 175, 176, 195. lapok,

nek kibontakozása felbontaná az egész szervezetet. Heten voltak az oszlopos tagok: Udvarhelyi, Pály, Szerdahelyi, Megyeri, Szilágyi, Szentpétery és Déryné, el is nevezték őket septemvireknek. Ha bármelyikük kiállt a sorból, nem ment minden a szokott precisióval.» Összeszoktak annyira, hogy midőn egy ízben Déryné el akart volna közülök távozni, az egész társaság reá támadt s kijelentette, ha ott hagyja őket, úgy az egész összedül, mint a kártyavár. Magok a kassaiak is érezték, hogy e kitűnő ensembleban van a társaság legfőbb ereje s egy tag eltávozása által betöltetlen ür keletkeznék. Azért, midőn a megsértődött Déryné makacsul ragaszkodott elhatározásához és a távozás gondolatáról nem akart lemondani, megjelent előtte a színi választmány elnöke, Szulovszky Menyhért, valódi patriarchalis alak, kit nagy csapások nem tudtak megtörni, s így szólt Dérynéhez: «Nem kutatom távozását okait. De mégis ez okok nem lehetnek oly szentek, hogy a mi honi nyelvünk művelésére és terjesztésére alkotott ez *Apostoli szövetkezést* felforgatni joguk lehetne. Én 85 éves ember összetett kézzel kérem ez ifjú szívet, ne adja meg ébredő nemzeti-ségünknek azt a sebet, ne bontsa meg ezt az áldásosan működő intézetet, maradjon keblünkben, maradjon miénk.» Déryné kezét csókolt s maradt ígért.*

Volt a mi színészetünknek egy oly vonása, melyhez hasonlóra más nemzet színészeténél sehol sem akadhatni. Varázs erővel hatotta át a lelkeseket, megédesítette a vándorlás nyomorát; feledtette a méltatlanságot velök. Nem volt hatalma felettök a nyomornak semmiféle formában; az ostoba tömeg brutalitását elnézték s a hatalmasok gögje nem *kergetett szégyenpírt* arcaikba. Ők nem csak a művészetnek, de a nemzetnek is apostolai voltak. Ennek a missiónak tudata megedzette lankadó erőiket s képesekké tette minden szenvedés elviselésére. Csak ez eszme mentette meg őket az elaljasodástól, a szétszakadástól. Nélküle megsemmisülhetett volna akár színészetünk, mert a magyar társadalmi viszonyok a vidéken akkoriban valóban olyanok voltak, melyek mellett az idegen, ha mindjárt komédiás volt is, sokkal jobban boldogulhatott a magyarnál, bárha ennek a művészet netovábbja állott rendelkezésére. Ez az eszme volt éltetője színészetünknek. Láthatjuk a fentebbiekből, hogy ennek érdekében semmiféle áldozattól nem riadtak vissza színészeink. Még a megsértődött női hiúság is meghajlott előtte!

Említettük fentebb, hogy Berzeviczy távozásával Csáky Tiva-

* DÉRYNÉ, II. k. 257—58. 1; — és SZIGLIGETI, Magy. színészek életrajzai, 104. és 152. lap.

grófot választották meg az 1832—33. idényre színházi intendantssá. A Játékszíni Tudósítások megindítójában hasonlóképen lelkes barátot nyert a színészi társaság.

«Nagy előszeretettel látott munkájához — írja Déryné — mindenről gondoskodott s ha fényes teremtet kellett a színpadon előállítani, saját palotájának szebbnél szebb bútorait hozatta el. Oly rendben ment alatta is minden, mint a karikacsapás — sőt még kirándulásaira is elkísérte a társaságot.»*

Az 1833-ik esztendővel újabb fordulat állott be a kassai színház történetében. Miután a 3 évi pártolás ideje letelt, újólág szóba hozták a pártolás ügyét. Abaujmegye márcziusi közgyűlése küldöttséget nevezett ki, hogy véleményes jelentést készítsen a nemzeti szintársulatnak Kassán leendő állandó megtelepítése tárgyában.

Abaujmegye később 1833. Szt.-Jakab hava 8-áról keltezte átírt Pestmegyéhez és tudatta, hogy miután a magy. nyelv virágzására legbiztosabb módnak a m. játékszín megállapítását tekint, azért Kassa városában egy «esméretes társaságot» 3 esztendőre megállapított. De míg egyrészt egy megye nem elegendő a színjátszó társaság örökös megállapítására, de különben másrészt a színjáték tökéletesítését egy declamatorius és hangszínevelő intézet felállításával nélkül reményelni alig lehetne, mind a két célra nézve felszólítja Pestmegyét, hogy adakozása által segítse azokat elő. Igéri Abaujmegye, hogy a bejött pénzekről számadást fog vezetni és az összeg hovafordítását is tudatni fogja, valamint azon rendeleteket is közölni fogja, melyeken egy bizottság éppen most munkálódik.

Pestmegye önérzetes végzésében büszkén hivatkozott azon 30 évi tevékenységére, melynek főcélja az volt, hogy Pesten állíttassék föl egy örökös magyar színház. Örvend a megye, hogy Abaujnak meggyőződése az övével megegyező. «De valamint egyrésztől kellemes vala tapasztalni a hasonló ügyeket, úgy ellenben friss emlékezetben lévén az egybegyűlt Karok és Rendek előtt mindazon magyar színész társaságoknak sorsa, melyek egyes Megyék által bármely lelkes hazafiúsággal pártoltattak; és minél erősebb azon meggyőződésök, hogy a kezdetet, mely már magában is minden dologban nehéz, egyesített erővel kellessen megtenni; annál mélyebb gyökeret vert azon kellemetlen aggodalom, hogy Ns. Abauj vármegyének hasonló törekedéseit nemcsak hasonló, szinte elmellőzhetetlen kimenetel

* II. kötet. 264. lap. 1832 nyarán szép sikerű kirándulást tett a társaság Temes- és Torontálmegyébe. L. H. és K. Tud. 1832. II. 20. szám 154. lap. és 24. sz. 185. lap. és a Társalkodó 1832. évf. 76. és 78. sz. és 56. és 80. sz.

fogja követni, hanem hogy ez által a közös nemzeti erőnek egy része haszon nélkül elvesztegettetvén, idővel annak híja annál érzékenyebb fogyatkozást és hátra maradást szülhet.»

Mindamellett Pestmegye meg akart felelni a bizodalomnak és e jegyzőkönyvi kivonatot minden fő- és alszolgabírája számára megküldetni rendelte, hogy a megye lakóit ily irányú adakozásokra szólítsák fel.

Abaujmegye föntidézett határozatainak azonban nem lett meg a kívánt eredménye.¹ A Kolozsvárra ment társaság kebelében elkeseredések szíttattak, úgy, hogy mire vissza kellett volna Kassára menniök, egyrészők: Szentpétery, Megyeri, Szilágyi, Szerdahelyi Kolozsvárott maradtak s csak Fáncsy, Latabár, László és Udvarhelyi mentek vissza Kassára. A szakadást Déryné idézhette elő Kolozsvárott, mert még a színi idény alatt távozott innen el, nehogy azt higgyék felőle, hogy meg nem tudna nélkülök lenni. Az ebből keletkezett perpatvar (melynek részleteiről nincs szó Déryné Naplójában) idézhette aztán elő a férfiak közti szakadást is.

Déryné e válságos pillanatban nagy kísértésnek volt kitéve.² Már az előbbi években is ajánlatot tett neki a kassai színi választmány, hogy ha állandóan ott marad s bármely szintársulattal is játszik, sőt a némettel is külön egyezkedés útján németül, akkor 400 váltóforintot biztosítanak neki havonkint, s ha hangját elveszítené, csak karakter-szerepeiben tartoznék föllépni. Most újra körülvették, hogy lépjen fel a Kassán éppen ott játszó német színészekkel. «De gondolám — írja — a mit Rózika is kivételesen és nagy okból nem tett meg, miért tenné azt ok nélkül Rozália.» A mivel pesti vendégszereplésére czélzott, midőn Mérey Tóni kívánságára eljött Székesfejevárról, megmenteni a magyar becsületet. Déryné a szenvedett sérelmek daczára sem tudta magát arra vétetni, hogy a német színészethez szegődjék.³

A beállott szakadás következményének kell tekintenünk a megye azon határozatát is 1834-ben, hogy a magyar színjátszó társulatot akkép, mint idáig, tovább fönn nem tarthatja. Ennek követ-

¹ 1833. Pestmegyei novemberi közgy.

² Déryné Naplója II. k. 186. 187, 254, 259—60, 271. II.

³ II. köt. 44. és köv. és 77. l.

keztében aztán a választmány Komlóssy Ferencz igazgatóval 1000 frtnyi évi segély mellett megkötötte a szerződést egy évre.

A főtebb említett év (1833) forduló pontot képezett a kassai színészet történetében. Alig telepedett meg a kassai társaság ismert töredéke Budán 1833-ban, a színi választmány azonnal tiltakozást bocsátott ki az ellen, hogy az erdélyi társaságot kivéve, bármely más használni merészelje e címet: Kassai dal- és színjátszó társulat.¹ Úgy látszott, mintha az első bomlás további bajoknak csiráját foglalná magában. De Abaujmegye csakhamar belenyugodott a helyzetbe. Pestmegye alispánja ugyanis fölkérte Abaujmegyét, eszközölné ki, hogy a Kassára kötelezett tagokat a megye vissza ne követelje, «mert azok az ország fővárosában a nemzetnek díszére szolgálnak». E hízelgő nyilatkozat kiengesztelhetette a megyét, hiszen már az első években sem akart Berzeviczy mást elérni, minthogy oly színészi generációt neveljen, melyet aztán «átplántálhasson» Pestre.

A kassai színészet továbbra is iskolája maradt a magyar színészetnek.² Közülök recrutálta ezután is híveit, hogy erejüket annál jobban kifejleszthesse a budai színpad és később a Nemzeti színház. Innen kerültek Budára: Egressy, László, a Lendvay-pár, Szentpétery, Szerdahelyi, Szilágyi, Fánecs. Déryné csak 1835-ben szerepelt hoszszabb ideig Budán, de a Nemzeti színház megnyitásáig állandó tagja maradt a kassai színészetnek. A kassai színház, bár nem vesztette el jelentőségét teljesen, 1833-tól az első szerepet az országban nem a kassai, hanem a budai színészek játszották.³

¹ Honművész 1833. évf. 34. szám.

² SZIGLIGETI i. h. 39. lap.

³ V. ö. KORPONAY JÁNOS: Abaujmegye Monographiájával 107—140. és 595—97. — KLESZTINSZKY LÁSZLÓ: A kassai Magyar Színészet 1781—1877. Kassa 1878.

IV.

Kisebb társulatok keletkezése 1825 után. — A «Dunántúli Nemzeti színjátszó Társaság. — Ennek jelentősége. — A debreczeni és nagyváradai színészet. — Kazinczy Ferencz tanácsai Gulácsi számára. — Sándorffi József. — A vidéki vándorlás jellemvonásai, hátrányai. — Benke a vidéki színészet védelméről. — A vidéki színészet jelentősége.

Az 1825-ik évi pozsonyi sikertelen excursio újabb fordulatot jelent a vidéki színészet történetében. Fejérmegye kísérletének ily rossz kimenetele nem pusztán egy életrevaló terv sikertelenségét jelentette. Több volt ez annál, mert e tény által, úgyszólván, az egész ország decretálta, hogy a magyar színészet még nem méltó az országos állandósításra. A nagyobb szövetkezeteket az ország nem akarta, a középszámúakat a megyék nem bírták hosszabb ideig gyámolítani. Nem maradt egyéb hátra, mint hogy apró társulatok keletkezzenek. Ez időtől kezd a magyar színészet szétforgácsolódni. A mit tehát Abaujmegye 1829-ben tett, nemcsak helyi, hanem országos jelentőségű. Hogy mindent nem tehetett, hogy az ország összes társulatait nem vette pártolása alá, ez egy szemernyivel sem kisebbíti áldozatkészségét.

Míg a pozsonyi társulat egyes töredékei visszamentek Miskolcra, egy másik részök Komlóssy Ferencz igazgatósága alatt hazánk Dunán túli részét kóborolta be. Van ugyan nyoma annak, hogy már 1819—1820-ban egyes színi rajok Pozsonyban, Sopronban, Szombathelytt, Komáromban, Győrött, Pécsen megfordulnak s alkalmok van a pártolás nagyságából lelkesedést meríteni arra nézve, hogy ezeken a helyeken időnkint mindig szívesen látott vendégei lennének a magyar közönségnek.* Ezen kellemes benyomások emlékein támadt

* E városok közül bizonyára Pozsony közönsége a legkényesebb izlésű volt. Mégis midőn ott 1820. július havában az első magyar színjátszó társulat megfordul, a Hasznos Mulatságok levelezője így ír: «ez a magyar

az 1825-ben eloszlott székesfejérvár-pozsonyi társulat vezetőinél azon gondolat, hogy egy oly társulatot szervezzenek, melynek működési terrenuma a Dunán túl legyen.

Midőn az 1825-ik évben körútját végző székesfejérvári társaság (a pozsonyi út előtt június havában) Szabadkán is megfordult, oly lelkesedést keltettek, hogy elhatározták a város előkelői (a Rudi-csok és a Vojnicsok), hogy állandó tanyát emelnek a magyar Tháliának. Együttal meghívták ezt a társaságot a jövő évi színház megnyitási-ünnepélyre.

A megnyitás ünnepélye 1826. július 24-én történt meg. Az úgynevezett Nagy kávéház báli termét alakították át színházzá,* és abban Horváth József társasága kezdte meg előadásait.

A következő évben már Kilényi Dávid erdélyi társaságát találjuk Szabadkán, míg a Horváth József-féle a Dunántúlra helyezte át működési terrenumát. Miután Horváth elveszti egész vagyonát Komáromban, a társulat közel áll végfeloszlásához. Ekkor újra szövetkeznek Komlóssy és Horváth egymással, Kaposvárott Komlóssy veszi át az igazgatást, és itt értesül arról, hogy Vas megye 1828. okt. 1-ével pártolása alá vette a társaságát. Az elévett Vas megye közgyűlésén, hogy ezen társaság «*Dunántúli Színjatszó Társaság*» nevezete alatt, bár szűkebb határok közt, a nemzeti nyelv terjesztésére célzó munkálatait «rendszabások szerint» folytassa. Határozatba ment, hogy megkeresik Zala, Sopron, Győr, Veszprém, és Somogy megyéket, adakoznának ezen «közintézetnek gyámolítására és állandó lábra állítására».

társaság megmutatta, mit tehet kis erővel a buzgó igyekezet. Mit tehetne a közakarat, azt ebből könnyű erányozni». Különösen Déryné remek játéka ragadta el a közönséget. (1820. II. évf. 11. szám.)

* «A zenekart egy rekeszték választotta el a közönségtől, e mögött volt a játék piarcza; jobbról két öltöző szobával. Egyik a fejrészemélyek elkészülésére, a másik a férfiak számára»... «ezen társaság — írja egy egykorú tudósító — a város kebelében mind maga feddhetlen, jó erkölcsű viseletével, mind alkalmatos és serény iparkodásával kedvezést nyert.» «A fölépítésnél az lebegett az adakozók előtt, hogy a magyar ne kénytelenítessék tulajdon hazájában a zselléri nevet viselni.» Az első előadás első darabja a *Haza oltára* című énekes látványosság volt; második darabja *Kemény Simon*, «melyet «egy drámából» énekkel, tsinos magyarsággal és a muzsikának különös jó alkalmaztatásával vitetett végbe szerzője ARNOLD György.» (Egykorú tudósítás.)

Így létesült az első nagyobb megyei szövetkezet azon czélból, hogy helyrehozzák azt a mulasztást, melyet 1825-ben a nemzet elkövetett.

Néhány évre reá e szövetség munkálódása még szélesebb kiterjedést nyert. Egyrészt 1831. elejével Kisfaludy Sándor vetette magát közbe Vas- és Zala megyéknél, hogy a füredi színház föllállítását biztosítsa; másrészt 1831. május 15-én hozták Kis-Czellben (hova meghívták Sopron, Győr, Zala és Veszprém vármegyéket) azon az 1828-ikinál nem kevésbé fontos határozatot, mely szerint a társulat főigazgatójává és gondnokává Kisfaludy Sándort tették és «rendes benső szerződés» által «társaságos szövetség» szerint Komlóssy Ferencz igazgatása alatt állandósították a Dunántúli színjátszó társaságot.

Hogy e rendszeresítés mily előnyére vált e társulatnak, bizonyítja a budai korszakot megelőzőtt időből reánk maradt Zsebkönyvecskeje.* Ezen időszakban (1832) egyike volt az a vidéki legjobb színtársulatoknak, fölötte csupán a kassai állott. Tagjai közt ott vannak Balog István, Hubenay, Komlóssy, Lendvay Márton, Pozsgai, Tóth István, Komlóssyné, Lendvayné.

Szervezeténél fogva a vándorlás úgyszólván «sine qua non»-ja a társulatnak. Főhelyök ugyan Székesfejervár, honnan aztán tavasszal vándorútra indulnak. 1832-ben megfordulnak Kaposvárott, Zalaegerszegen, Szombathelyen, Veszprémben, Keszthelyen, Komáromban, Füreden, Győrben. 1833. január 1-től február 27-ig az országgyűlési időt Pozsonyban töltik, s csak azután térnek vissza Fejervárra.

A dunántúli megyék eme seperatisticus törekvése nemcsak el nem ítéhető, hanem kiváló méltánylást érdemel. Központi játékszín nem lévén az országban, a bolyongó társulatokat már a játékszín nemzeti jelentősége miatt sem lehetett veszni engedni. Hogy a megyék nem tudtak nemzetté tömörülni, ennek nagyon mély társadalmi és politikai okai voltak. Színészeink kénytelenek tehát apró szövetkezeteket alkotni, mert így könnyebbé tették a pártolást, a pártolás pedig csak nevelte erkölcsi jelentőségöket. Igaz, hogy a

* Nemz. Jsz. Zsebkönyvecske 1833 eszt. ajánlja Kiss János sugó, Pozsony, 12° 48 lap. — Fővárosi Lapok 1885. évf. 153. szám. Könyves Játékszíni Koszorú. V. ö. H. K. K. 1859. évf. II. 45. sz. 350—351. lap.

dunántúli társaságnak — mert a megyei pártolás daczára is magán vállalkozás volt az — nem sokat köszönhet a magyar játékszín, legfeljebb, hogy igazgatója egyike volt azoknak, a kik a magyar színpad napi szükségletein fordítások által törekedtek segíteni; de ezt tán Komlóssy más körülmények közt is teljesítette volna. Sokkal fontosabb azon eredmény, hogy e cím följánlása folytán egy egész vidék színészete, úgyszólván, testületté tömörült, s mint ilyen nemcsak tekintélyben növekedett, de erkölcsi jó hatással is volt többi színészeinkre.

Az egész dunántúli vidékre való közvetlen jó hatása abban nyilvánult, hogy Füreden 1831-ben július 2-án az első magyar nyári színházat megnyithatták, és ez időtől fogva a füredi színház is kezd szerepet játszani a magyar színészet történetében.

Érdekes jelenségnek tartjuk, hogy a két Kisfaludy neve ily szoros kapcsolatba jön a vidéki színészettel. Hova fejlődhetik színügyünk, ha Kisfaludy Károly oly kora halála meg nem semmisíti mindazon reményeket, melyeket az ő drámai működéséhez kötöttek; ha sikerül neki még 1829-ben egy szépirodalmi lapot létesíteni Pesten! A két testvér kölcsönös, egymást támogató működése bizonyára egészen új irányokat ad színészetünknek nemcsak a Dunán túl, hanem az ország szívében, Pesten is.

De nem így volt ez megírva a sors könyvében. A magyar színészetnek át kellett menni a fejlődés iskoláján, s miután a fejlődés nem a központból terjedt kifelé, hanem megfordítva, a sok apró kísérletezés csak következménye volt egy szellemi és politikai központ hiányából folyó kényszerű helyzetnek.

A magyar színészet vidéki előmenetele viszont egyúttal folyamánya volt annak, hogy a magyarság nem az ország szívében, hanem a vidéken birt a színészetre nézve kedvező, barátságos tűzhelyekkel.

Ez első tűzhelyek közé kétségkívül Debreczen és Nagyvárad tartoznak, mint a melyeknek magyar színészeti multja 1798—1799-ig vihető vissza. A vidéki színészet közül azonban a nagyváradi és a vele kapcsolatos debreczeni csak alárendelt kulturális jelentőséggel bírnak. Történetök egymásba folyik, úgyszólván, egymást egészíti ki, és ezen fölül a kolozsvári színészet történetével áll szoros összefüggésben. Olyan átmeneti helyek ezek, hol a Kolozsvártról és Kassán működő személyzet tart rövid időn át pihenőt. Mint ilyen, átmeneti

helyeken a magyar színészet nem is tud oly eredményeket fölmutatni, melyek általános szempontokból is figyelmet érdemlenének.

Debreczenben már a mult század végével (1798- és 1799-ben) határozott nyoma van a magyar színészetnek. Ez a társaság — a báró Wesselényi Erdélyből — csak az april közepétől november közepéig terjedő színi idényt tölti itt s aztán visszamegy Kolozs-várra. Egész 1803-ig nincs ott nyoma a magyar színészetnek. Ez évben Marosvásárhelyről jövet az erdélyi színjátszó társaság, rövid ideig megállapodik Debreczenben. Innen Szegedre megy, hol vendégszerető fogadtatásra talál. Visszafelé jövet a városi alkalmatosságot újból fölhasználják és október havában is néhány előadást tartanak. Sokkal jelentősebb általános szempontokból a következő év (1804). A magyar főnemesség meglehetősen egykedvűséggel tekintette az első magyar színjátszó társaság kínos vergődését. Eltekintve a kisebb pénzáldozatoktól, nem akadt köztök Magyarországon egy sem, ki a báró Wesselényi nagylelkűségét csak távolról is megközelítő áldozatot hozott volna. Végre 1804-ben özv. Károlyi József grófné jogügyeinek igazgatója arról értesíté a debreczeni társulat igazgatóját, Kocsi Patkó Jánost, hogy az özvegy grófné «a magyar nyelvnek gyarapítására és terjesztésére» készséggel följajánlja mindazon színházi felszereléseket, melyek a megyeri kastélyban «a grófi család tulajdon mulatságára szolgáltak». Az adományozó levél szeszint a grófné azt akarja ezen ténye által bizonyítani, hogy a nemzeti nyelv pallérozására törekszik, de egyúttal Debreczen városát «különböztetni» kívánja. Az ajándékozás kiváló erkölcsi hatással volt mind a városi tanácsra, mind a közönségre, mely ez időtől kezdve maga is újabb beszerzésekkel és ajándékokkal törekvék kiegészíteni a meglevő hiányokat.

Két évre ezután itt állapodik meg az erdélyi fölszaporodott színtársaságnak fiatal gárdája, mely aztán Szegeden át Pestre vette útját. A törzs-gárda ezután is kirándulásokat tesz Debreczenbe. Midőn Kocsi P. János megvált a színészettől, Wesselényi 1808-ban Ernyi Mihályt visszahívja Pestről és őt teszi a társaság fejévé. Ez a társaság 1808. júliustól decemberig; 1809-ben az egész éven át és 1810-ben 3 hónapon át működik együtt Debreczenben. Ebben az évben a debreczeni társulat egy részét visszarendelik Erdélybe, de annak másik fele — köztök Ernyi Mihály és a Pestről megvált Kántor Gerzsón nejeikkel — állandó tanyát ütnek Debreczenben.

Érdekes vita keletkezett ez alkalommal a színházi fölszerelést illetőleg. A Károlyi grófné által ajándékozott garderobe Debreczen városa tulajdonát képezte. Az adományozó levélben azt írta a grófné: azért teszi ez adományt egyenesen Debreczen városának, mert azon teljes reménység táplálja, hogy D. városa nem sokára «az állandó Jádó színről is hathatós rendelkezéseket tenni fog». Ezt a fölszerelést részben magokkal vitték az erdélyi színjátszók 1806-ban és azt Pesten használták. Debreczen városa mindaddig nem akarta kiadni az erdélyi társaság ruhatárát, míg ő a magáét Pestről vissza nem kapja. Végre is engedni kellett, mert Pestről Vida László azt jelentette Szentkirályi László pestmegyei alispánnak, hogy a társulat «debreczeni készletei» 1,700 frt adóssággal vannak terhelve. Debreczen városa kénytelen volt e kettős veszteséget nagy áldozatokkal pótolni.

Ez év (1810) november havától kezdve Gulácsi Antal bérlí ki három évre a színházat. Ebben az időszakban némi önállósággal bír a debreczeni színészet, de 1814. febr. 1-étől kezdve, midőn Sándorffy József 10 évre veszi ki a debreczeni színházat, az önállóság megszűnik s ettől kezdve a debreczen-nagyváradai társaság fölváltva játszik e két városban.*

Úgy látszik komoly czéljai voltak Gulácsinak, legalább Kazinczynak Vidához írt levele ezt sejteni engedi. Mivel a levél Kazinczy gondolkozását is jellemzi, ide iktatjuk kivonatban. Gulácsy theatrális darabokat kért Kazinczytól.

«Megírtam neki, mit ítélek a directióról — írja Kazinczy Vidának — Kocsi muzsikáltatta őket Debreczenben, hogy tanulniok ne kellessék s nem jó, hanem csak tetsző darabokat játszatott. Arra kértem G.-t, hogy ne hizelkedjék a tanulatlanok ízlésének s csak jó darabokat játsszon s soha ne egyet is előbb, míg a drámaíróknak és fordítóknak vétkektől az eljátszandó darabot a mi Szemerénk (a grammatikális vétkektől is) megtisztítandja. Továbbá, hogy a színjátszókat hozza tekintetbe a publicum előtt a velők való társalkodás, ebédre való invitálás által: ellenben azt, a ki magát úgy viseli, hogy elveszti a publicum becsülését, s a

* V. ö. GÉRESI KÁLMÁN-tól «A színészet története Debreczenben.» cz. dolgozatot Debreczen szab. kir. város Egyetemes Leírása cz. munkájában Debreczen 1882. 523—541. lap. A debreczeni színészet történetében 1824-től 1837-ig legnevezetesebb esemény a Nánássy Gábor városi tanácsnok által épített új színház megnyitása 1835. augusztus 1-én. Ez az épület egy századnegyeden át szolgált a magyar színészetnek játszóhelyül.

ki az eljátszott darabokat derekasan meg nem tanulta, irgalom nélkül csapja el. Lesz-e foganatja tanácsomnak, nem tudom. .... Originális darabjaim nincsenek, mert én egy jó theatrumi darabnak írását csaknem oly nehéz munkának tartom, mint a milyen egy epopea, a fordításaim pedig *nem olyanok, a miket játszassanak*. Emilia Galottim és Barnhelmi Minnám kész, de tudom, *hogy az a magyar publicumnak, mely a sok dibdabság által annyira el van szoktatva, hogy a jó darabot nem is kedveli*, nem volna kedves. A Kotzebue tetsző, de nem classicus, sőt a mennyire ismerem, sokszor rossz darabjait én nem tartom érdemesnek a fordításra, sőt nem az olvasásra is. Ezeket vedd fontolóra» — írja Vidának, ki ügylátszik, hasonló ügyben fordult hozzá.

Gulácsi nagy áldozatkészséggel támogatja őket, s midőn a társulat ruhatárát vissza kellett adni Wesselényi örököseinek, a sajátjából pótolja a hiányokat. 1811-ben leég a színház és Gulácsy a saját költségén épít színhelyet számukra. De mivel Debreczen is sokat szenvedett a nagy tűzkor, a színház üresen maradt. Később 1812-ben a beteg Ernyi Mihály helyett Vandza Mihály lesz megbízottja, és Éder György, vezér-tagtársa.

Igy bár Gulácsi nagylelkűsége folytán nem szenved szükségét a társaság, de a körülmények távozásra kényszerítik. Átmennek tehát 1813-ban Nagyváradra s hat hétig játszanak Rhédei Lajos és több más polgár pártolása mellett.

A vásári alkalom visszacsalta őket Debreczenbe, de onnan Sándorffy J. megyei főorvos visszahívja, ki megveszi Gulácsy összes színi készletét, a régi tagokkal szerződést köt s megengedi a társulatnak azt is, hogy egy időre máshova is kirándulhassanak. 1815-ben meghasonlik a társaság s egy része mint «Köztársaság» elmegy Nagy-Károlyba, Szathmárra, Nagy-Kállóra. A Sándorffy igazgatása alatti időszaknak (1814—1824) legnevezetesebb eseménye azon újabb adomány, melylyel a Károlyi grófok érdeme a magyar színészet körül teljesebbé kezdett válni. Gróf Waldstein Emánuel ugyanis, mint a gróf Károlyi-árvák teljhatalmazottja, már 1814-ben és később 1817-ben Debreczen városának ajándékozta «a magyar Litteratura gyarapítása tekintetéből» a nagy károlyi játékszín összes színi készleteit, oly kikötéssel, «hogy azok soha az országunkból ki ne vitesenek». Eme fenyves fölszerelés — melynek használata Sándorffynak is megengedett — elég kárpótlást nyújtott a megyei játékszín elveszett ékességeiért. A nagyvárad-debreczeni színjátszó társulatnak ez a tíz éve csak annyiban méltányolható, a mennyiben lehetővé

tette, hogy a debreczeni színjátszó társaságnak nem kellett feloszlani 1813-ban, és így egy színészeti központ keletkezhetett, mely együvé tartotta a század elejével fölszaporodott színjátszókat és közvetítő kapcsát képezte a magyarországi és erdélyi színészetnek.*

A nagyváradai színészet megalkotóját és legnagyobb gyámolítóját Sándorffy Józsefet is az a sors éri, a mi Vidát, Kulcsárt, Berzeviczyt, sőt még ezeknél is rosszabb, mert míg azok csak részben, addig Sándorffy teljesen elveszti mellette vagyonát. Újabb bizonyossággául annak, hogy a mire megyék pártolása sem volt képes, annak terhe alatt egyesnek el kellett vesznie. Emléke azonban tiszteletet érdemel, mint olyané, ki a saját érdekeiről is megelégedezett, midőn a nyelv és nemzetiség, a cultura nagy érdekeiről volt szó.

Láthatjuk e vázlatból, hogy vándor színészetünk történetének egyes száalai mikép bonyolódnak össze. Hogyan függ össze a debreczeni és nagyváradai; a komáromi a győri és székesfejevári; a székesfejevári és pesti; a miskolci és székesfejevári színészetek története és mindezekkel a nagy magasságban fölöttök álló kassai és kolozsvári színészet.

A centrum hiánya azt eredményezi, hogy számtalan apró jelentéktelen szövetkezetek keletkeznek, oly annyira, hogy míg 1822-ben a Hasznos Mulatságok csak öt nagyobb, rendezettebb társaságról tud, a Kedveskedő 1824-ben 9-ről, addig 1833-ban Könyves Játékszíni Koszorúja már 13 szervezett társaságról tesz említést.

De a Hasznos Multságok cikkezője is azt írja, hogy az öt társaságon kívül voltak ezeken felül különféle időkben és hosszas szerencsével utazgató társaságok Balog és Nagy igazg. alatt. Elmondhatjuk, hogy foszlányokra szakadt a pesti és kolozsvári szintársulat is. Tagjai javából egyikhez és másikához jutott egy-egy. Az elsőrendű

* A nagyváradai színészetnek legrégibb nyomára 1799-ben akadni. A társulat tagjai közt ott van Láng is. 1800-ban az ottlevő szintársulat igazgatója Kelemen László. Látszik e néhány adatból is, hogy a Pestről 1796-ban szétvált színész gárda tagjai részint Nagyváradra részint Debreczenbe menekültek. Ez utóbbi helyen 1798-ban a hírhedt Sehy névével találkozunk. Egész 1814-ig nincs nyoma Nagyváradon a magyar színészetnek. Sándorffinak 1824-ben bekövetkezett halálától kezdve elveszti a nagyvárad-debreczeni színészet jelentőségét és a színészetnek átmeneti állomását képezi. Az állandó színház felépítését Nagyváradon 1827-ben pendítik meg de az ajándékok elpárologtak. (V. ö. k. Nagy S. A v. váradai színészet története 15—70. lap.)

tagok mellé nagy számmal csatlakoztak azok, kik a magyar színészek zömét képezték, de a kiket a tanulmány hiánya vagy hiányossága és a munkakerülés ösztöne legfeljebb a komédiás nevezetre jogosíthatott föl.

A vándorszínészet magán vállalkozók zsoldjában nem felelt meg sehol, s így nálunk sem, a színészet magasabb hivatásának.

A hol a színészet reá szorul a közönségre, mint egyetlen eltartójára, ott ízlésének szolgálnia is kell. Nem művészet az többé, melynek nemesebb célzatai vannak, hanem kenyérkereset, mely a betevő falatot koldulja a maga módja szerint. Ott, hol fejedelmi kegy, vagy testületek nagylelkűsége az állandósítás sine qua non-ját, a pénztőkét elő tudja teremteni, ott a színészetet a maga legnagyobb tökélyében látjuk: a Théâtre français-ban, a Burgszínházban, a hamburgi, a berlini színpadokon. A vándorló színészet, míg a vándorlás a helyzet kényszere, soha és sehol nem fejlődik magas fokra. Midőn földolog az élet gondja, megszűnik a művészetért magáért való rajongás. Az a pálya, mely nem kecsegtet biztos jövővel, aligha fog művelt elemeket sűrűen magához vonzani. Ezt bizonyítja színeszetünk története is. Alig szűnt meg a pesti első színészi társaság, a tagok jó része ott hagyta a színészi pályát és vissza vonúlt a magán életbe. Midőn az erdélyi játékszín sorsa bizonytalanság lőn, a nemes elszántságú és tanult hazafi színjátszók száma gyérülni kezdett. Így tett az erdélyi színészet egyik kitünősége, Kocsi Patkó János is, midőn látta, «hogy a nemrég ültetett szép oltvány segéd- és védkarok nélkül veszésnek indul, mielőtt megérésre jutna». «Látta ő — mint egyik ismertetője írja — hogy a század szellemének szárnyai még nehezek repülni ég felé — — haza ment s csak távulról nézte s érezte, hogy a játékszín kereskedés, kenyérkeresés lőn, iskolakerülők s egyebek menhelye. Nem volt, ki gátot vethetett volna e gyűlevész népnek, mindenki szabadon gázolt e szent helyen s hadarászott a nélkül, hogy tudná s megfoghatná a játékszín magas célját: elég volt nekik, ha tapsolt a nép, mint régen az amphiteatrumon a malacz erőltetett visításának.» De tévednénk, ha a magyar színészet vándorait mind ily elemekből állónak tartanánk. A kassai állandóság minden kezdetlegessége és vidéki jellegeből folyó kisszerűsége daczára, a magyar színészet elemi iskolája volt, honnan a budai színpadra valódi (bár képzetlen) tehetségek kerültek, kik idővel a Nemzeti színház deszkáin valódi művészekké fejlődtek, de Kassán kívül

állandóságról más helyt alig lehetett szó, s így a nagy többséget mégis csak azok képezték, kiket a véletlen, a dologkerülés, a könnyelmű élet hajhászata hozott össze. Ezeket a pénzszűke üzte egy helyről a másikra. «Hol kevés a pénz, ott a színész csekély díjat kap: művelt ember tehát nem egy hamar adja magát e pályára — írja Dessewffy Aurél gróf. — A műveletlen ember sem a nyelvet tisztán nem beszéli, sem annak, a mit játszik, szellemét föl nem fogja». Mindennap lehetett látni, mikép hatott a pénz szűke színészeink benső állapotjára. Midőn budai színészeinknél a pénz szűke beállott (hamar történt a hiányos pártolás és a kifogyó megyei segedelem folytán) megszűnt a régi lelkesedés és a bizonytalan existencia gondjai mellett csak mellékesen jutott idő a művészet érdekével törődni. Mit képzelhetünk a vándorokról, kikre csak a bizonytalanság volt egyedül állandó? A kopláló király, a mosónéjával perlekedő grófnő, a lakás pénzével hátralékos gavallér, a száraz kenyerre mellett kopláló bonvivant, mesterségében végre is elaljasodik, s keserű világgyűlöletében vagy gonosz könnyelműségében megszűnik a művészet apostola lenni. Ott keresi a sikert, a hol a legkönnyebben találja, s maga neveti ki a művészi rajongást, mely nem hoz kenyeret a konyhára.

Midőn 1832-ben Széchenyi röpiratával valóságos forradalmat idézett elő az irodalomban, és a játékszín ügyét végleges megoldásáig nem engedte többé letűnni, a magyar színészet egy régi bajnoka, Benke, meg nem állhatta, hogy Széchenyi jogos, bár szigorú megrovása ellenében, pártolás alá ne vegye a vándor színészetet. Volt sok igazság szavaiban, de csakhogy ez igazságok kevésbbé illettek a többségre, mint a Széchenyi szavai:

«Az ilyen társaságok — írja a Honművésznek 1833-ban — bizonytalanságok között hanyattatnak ide 's tova 's kénytelenek mindenre vctemedni, hogy színecskéjüket és darabjokat eleve magasztalják nézőiknek 's a mennyire lehet, abba beédesgessék. Művészi tökéletességet nem lehet ott várni, hol a művész kénytelen koldulni 's azt a correlációt, melyben a mester áll az őt szánakodására méltatott patronusával, irigyelni nem kell. Ha mi (t. i. a közönség) theatrumban vagyunk kisebb városban, ott a pénzünkért nem mulatni, hanem parancsolni akarunk; magunkat fitogtatjuk, képzelt művészi belátással, ismerettel hizelgünk magunknak; ha a fővárosban egy-két mutatványt idegen művészekről láttunk tökélylyel előadva, azt kívánjuk a minden pártfogás nélkül kevés

időre megtelepedett magyar színjátszóktól, hogy ők Garrickok, Talmák, Ifflandok legyenek. Itélünk a darabról, az előadás mivoltáról kényünk, kedvünk szerint; félszeg kritikáinkat szépítjük a hirlapokban, magasztaljuk érdemetlen, csepüljük büntelen a szegény művészeket pszichológiai nyomozás és a nélkül, hogy fontolóra vennők helyzetüket, állapotbeli tehetségüket, elhagyatott voltukat, melyek miatt, ha valami szép vagy tökéletes volna is bennök, lassan elkopik vagy alig tűnhet szembe, részint a publicum ahhoz nem értése, részint a hely idomtalan alkalmatlan volta miatt.»

Sok igaza van Benkének. A színház ez időben legtöbb helyütt nálunk egyike azon élvezeteknek, melyeknek legfőbb rendeltetésök volt, hogy az időt jól, rosszul eltölteni segítsék. Sőt sokszor minél rosszabb volt a színész, annál jobban megfelelt a pillanatnyi szükségletnek — több okot szolgáltatott az úgynevezett «jó mulatásra» a korcsmai élet unottá vált mindennapisága után. A színpad nem kedélyi szükségletet elégített ki nálunk, mint azt már, a század elején Spielenberg, a pesti latin újság szerkesztője is megjegyezni bátorkodott. Fejletlen társaséleti viszonyaink nem kedveztek ennek később sem, és legkevésbé a vidéken, mely kulturális tekintetben jóval a főváros mögött állott. A vándorlás eme korában nem a műért, nem a művésért látogatták a színházat, vagy helyesebben szólva, csak akkor a műért, ha az elég szórakozást nyújtott (bárminő eszközökkel) s csak akkor a színjátszóért, ha az letudott a közönség legalacsonyabb ízléséig süllyedni, vagy a színésznőért, ha a közönség óhajait több tekintetben is ki tudta elégíteni; Katona és Prepeliczay cikkeik nem ok nélkül róvják meg a mi színpadi Lucretiáink színpadon kívüli dolgaikat.

Még a fővárosi német színészet is kénytelen volt néha a komédiás bódéáig süllyedni, hogy közönséget vonzzon. Mit kellett a magyar vándorszínészetnek tennie a vidéken, hol fajunk előítéletesége mellett, annak közönyét is le kellett győznie. Hol a pártolás úgy is oly hamar kifogyott!

A legnagyobb baj volt — egyes csekély kivételekkel — szerzetlenségök; az existencia kétes volta, mely sokszor a lelket is magával ragadta az örvénybe. E bajt tetőzte, hogy legtöbb esetben mint magánvállalkozás, a hasznon kívül alig akart mást elérni, s így a hazapuffogatást és a komédiázást tartotta leghathatósabb eszközül arra, hogy közönséget vonzzon. Kenyerkereset volt s

sokszor nyomorult koldulássá aljasult, mely eszközét nem váltogatta meg.

Hogy képzelhető a vándorlás eme korában *mindenütt* egy oly színészet, mely a művészség szolgálatában fejleszti a társadalmi ízlést, és mi módon fejlődhetik a drámaírodalomban, midőn közönségéhez kell alkalmazkodnia?

És hol játszottak vidéki színészeink Kassától és Kolozsvártól eltekintve? Miskolczon eleintén a Korona vendéglő kocsiszínjében hol a nyílásokon besüvöltött a szél s a közönség közt kellett a színpadra menni; Komáromban a fogadóban; Szombathelyen egy terem volt színházzá alakítva; Kőszegen a báli termet, Szabadkán a Nagykávéház száláját kell ilyenné átalakítani; Nagyváradon a Sas vendéglő egyik termében; Debreczenben egy kisszerű romladozó épületben: Abrudbányán egy nagy pajtában, hol az a historiaivá vált ökör belé böggött a színészek beszédébe; Szombathelyen egy olyan kis teremben, mely ha mindennap teli is lett volna, sem tudhatja Kilényi föntartani a társaságot, és azért kétfelé kellett azt választani, hogy az alatt, míg egyrészők drámát adott, a másik elment Dérynével Kőszegre operázni!

«Hazánkban másod-, sőt harmadrangú színész is — írja Fáy — mihelyt elegendő pártszövési ügyességgel bírt s nagy hasznot remélt vagy bosszút lihegett, egy pár középszerű s több rossz színészből álló társaságot csábított a maga kormánya alá; nyakába vette az országot és úton útfélen művészkedett, korecsmaállásokban és juhfészekben mind addig üzvéen színészi kísértéseit, míg újra egy akadt a társaságból, ki képes magához hódítani egy részét annak s új igazgatóvá alkotni magát.»

Az ilyen társaságok rontották meg a jók hitelét is. A mit aztán a csavargókért, mint Szigligeti elnevezi a magyar színészet *másik* felét, csakugyan nem volt volna érdemes megtenni, azt nem tették meg azokért sem, kiket a pártolás megilletett, de a kiket nem tudtak a legtöbb helyen megkülönböztetni e gomba módra felszaporodó dologkerülőktől. A Nagy Miska-féle vándortársulatok bizonyára nem sok becsületet szerezhettek a magyar színészetnek. De még a jobbakkal is roppant sok bajokkal kellett küzdeniök.

«Szegény vidéki színtársulatok — írja Déryné — de sok mindennek ki vannak téve. Néha az árt a cassának, ha eső van, néha az, ha napfény van. A napfény alatt a nagy gyülekezeteket érti, melyek nagy reményekre jogosítanak, hogy lesz jövedelme a szegény színésznek, kinek

élete annyi költségbe kerül, hogy el nem hinné, a ki nem próbálta. A színésznek mindent két áron kell fizetni. Ha szállást kér — színész az úr, kérdik tőle, jaj úgy ez a szoba 25 frt, mert az urak csak egy-két hónapig maradnak, aztán megint üresen áll. Ha a piacra megy vásárolni, mondja az egyik kofa a másiknak: te, ez diatrista, oda ne add olcsón, mit tudja az, mi annak itt az ára. És ez úgy van a boltban is, a hol a fizetőkön beveszik azt is, a mit a nemfizetőknél veszthetnének — szóval drága a színész élete nagyon.»

És mind ehhez azt a sok előítéletet hozzávéve, mely a színészt kizárja a társaséletből, mert mesterségét aljasnak tartják — nem csoda, ha elkeseredik mellette, és mint a társadalmi osztályokon kívül álló, vagy teljesen elsüllyed és érdemetlenné válik a finomabb társaságra, vagy büszkeségből önmaga marad attól távol s így megnehezíti, hogy az előítéletek a kölcsönös érintkezés folytán megszűnjenek.

Ha áttekintjük a vidéki magyar színészetnek az előbbi lapokon vázolt egész történetét, azt látjuk, hogy játékszínünk minduntalan megfeneklett, és egész múltja a szánandó vergődés szomorú képét tárja elénk. Nagy küzdelem volt ez, és midőn czeljához közel látszott lenni, mint a görög mythosbeli szikla legördült a hegyről, és kifáradt munkásának előlről kellett kezdeni művét, melynek sikerét már nem is merte reményleni.

A játékszín kifejlődésének három fő feltétele hiányzott együtt, egy helyen. Voltak kitünő színészeink, de ezeket a magánérdekeknek sokszor aljas harcza szétrobbantotta s így jutott belőlök egy-egy minden kiváló helyre, de állandóan egy testté nem tudtak tömörülni. Voltak színműirőink, mint Katona, Kisfaludy; de amaz nem tudta még megérteni kora, emez korán elhalt, a fejlődő tehetségek kiképzését pedig nem segíthette elő sehol az állandó, a biztosított existentia mellett és önképzés által is tökélyesülő színészet. Katona is méltán panaszkodik, hogy minek írjon ma valaki színművet, midőn az elismerés sehol sem serkenti őt további munkaságra. Voltak tehát olyanok, kik csak a napi szükségletet elégítették ki s dolgoztak egy napi sikerért, olcsó hatásokért, s ferdítők, kik mesterségből áttették magyarra azokat a műveket, melyeket a közönség főleg a fővárosban jobb eredeti előadásban is hallhatott.

S hol volt a színészet harmadik éltető eleme, a közönség? A vidéken sokkal csekélyebb számban, semhogy oly helyeken is,

minők Kassa, Debreczen, Székesfejérvár, sőt Kolozsvár is elbírt volna az állandó pártfogolást? A fővárosban sokkal erősebb alapon nyugodott a németiség, semhogy a magyar színészet még a 30-as évek közepe felé is a nagy közönségre támaszkodván, megélhetett volna.

Sehol e három feltétel együtt nem volt meg, de nem is lehetett, mert magyar kulturális központunk, hol a színészt, színműíró és közönséget együtt találhatjuk, teljesen hiányzott.

A francia és angol, sőt némi tekintetben a német játékszín is a politikai központokból indult ki, mint hatalmas forrás, melyet további folyásában kifejlesztettek a beléömlő mellékvizek. Nálunk sok apró kis folyóvá törpült a színészet, mely nem tudott aztán sehol egy fő mederben egyesülni. Már az, hogy Kassa, Kolozsvár, részben Székesfejérvár, Miskolcz, Nagyvárad, Debreczen képezik színészetünk kiválóbb tanyáit, oly természetellenes fejlődés, mely a teljes kifejlődés legfőbb akadályául tekinthető. Érezte ezt Katona is, midőn egy valódi nemzeti központról ábrándozott, a honnan a kifejlett színészet rajokat bocsáthatna a vidékre. Mert a vidék, még a legkedvezőbb körülmények közt sem lehet egy ily sok tényező együttműködését megkívánó ügy kifejlesztésére alkalmas, s tán a legkevesbbé alkalmas arra, hogy irányt adjon a fejlődésnek, s művészi tökéletességre juttasson egy oly foglalkozást, mely kenyérkeresetből kénytelen sokszor a hatás legolcsóbb eszközeihez nyúlni.

Hazánk politikai helyzete, nemzetiségi szétdaraboltsága, a valódi irodalmi életet elősegítő központ hiánya, mind együtt és különvéve, a magyar játékszín kifejlődésére káros hatásúak voltak.

Nem volt hiány művészi erőiben, sőt fajunk életrevalóságának legszebb bizonyítéka éppen e mostoha viszonyok közt az, hogy művészekké váltak színészeink, maradandót is alkottak drámaíróink. A kifejlés akadályai viszonyainkban rejlett. A törzs életerős volt, egyes gyümölcseiből ítélve, gazdag termés ígérését bírta magában, de a nap éltető melege csak fukaron áradt törzsére, a viharok megingatták gyökerében, megtépték ágait s az ekkép megkuszált fa bár még jobban hirdette életrevalóságát, nem hozta meg azt a termést, melyet kedvező viszonyok között hozhatott volna.

A NEMZETI JÁTEKSZIN ÜGYE AZ IRODALOMBAN.

(1818—1836)

Eltávozás Pestről és ennek jelentősége. — A magyar színészet ügye az irodalomban. — Török Damascén: a «Játékszinről erkölcsi tekintetben.» — A Tudományos Gyűjtemény és a játékszin ügye. — Prepelitzay Sámuel az állandó színészet jelentőségéről. — Katona J. a drámai irodalom kifejlődésének akadályairól. — K. jelentősége a játékszin történetében. — Prepelitzay a Székesfehérvármegye által pártfogolt szintársulatról. — A Tudományos Gyűjteményben fölvetett kérdések. — Prepelitzay válasza. — A nemzeti jellegű és állandó játékszin hasznának fejtegetése. — A vándorszínészet ostromozása. — Kovács Sámuel a játékszinről, mint nevelő iskoláról. — Lassu István a játékszinről, mint az eredeti drámai irodalom fejlesztőjéről. — N. A. Kiss Sámuel drámáirásra buzdítja az írókat. — A. J. a nemzetiség és cultura érdekeiről. — K. . . . . ss Endre a játékszinről, mint nemzeti fölemelkedésünk segédéről. — K(ovács) P(ál) a színészet vándorlásának társadalmi és irodalmi okairól. — Ujfalusi N. János a theatromról. — Minő hatással voltak a Tudományos Gyűjtemény értekezései a magyar játékszin és színészet ügyére. — Hasznos Mulatságok: Kell-e a magyarnak theatrom? — E(dvi) I(lés) P(ál) a Minervában a játékszin multjáról és jövőjéről. — Kölcsény beszéde a játékszin mellett. — Összefoglalása az eredménynek.

Déryné nagybecsű naplója nem mondható bőbeszédűnek azon nagy alkalommal, midőn Kulcsár István az egész magyar színjátszó társaságot útnak indította Borsodmegye felé, «hogy a magyar nyelvet hirdessék és terjeszszék, mint hajdan az apostolok az igaz hitet.» Sokkal jobban eltöltte egész lényét az a veszteség, mely a saját szívét, mint az, mely az egész magyarság ügyét érdekelte. Könyezve vesznek bucsút a derék Kulcsár Istvántól, s a társaság elindul aztán «a bizonytalan, nagy vándorútra.» Pedig e távozás az egykorúak szemében még nagyobb csapásnak tűnhetett föl, mint a minőnek ma is tartanunk kell. Nem pusztán arról volt szó, vajjon legyen-e Pestnek magyar színésze, vagy nem? A magyar színészet e másodszori kényszerű távozása hazánk fővárosából csaknem egyértelmű volt a színészet bukásával. A feladott positio mindig gyengeség jele, ez esetben egy egész nemzet gyengeségét jelentette. Déryné lelkében is felvillan annak a gondolata, talán soha sem látom többé Pestet!

Valóban, színészetünk oda jutott, hogy minden kilátásai közül legnagyobb kilátása arra lehetett, hogy Pestet soha többé ne láthassa! Ez az eszme lebeghetett Széchenyi nagy lelke előtt is, midőn a 30-as években újra szóba jött a magyar játékszínnek a fővárosban való állandósítása. «Minden egyszer vagy többször már elhibázott, oly irányban nehezíti az új kezdet utáni sikert, mint a milyenekben a végbeviteli próbatételek, több vagy kevesebb áldozatokkal valának összekapcsolva;» azért óhajtotta, hogy vagy semmit ne kezdjünk, vagy olyat, mely a célnak hihetőleg meg is felel.

De színészetünk kénytelen volt vele. A megye nem bírta meg az áldozatokat, a nemzet nem jutott még a játékszín jelentősége teljes tudatára, s a jó Kulcsár István egymaga képtelen volt föntartani a magyar színészetet, bármennyire is meg volt győződve, hogy az új német színház bizonyára — össze fog dűlni. Azt azonban tán még sem hitte senki, hogy évtizedek után mily nehezebbre fog esni a magyar színészetnek e föladott positiót újra visszahódítani!

Az iránt tisztában voltak az intézők, hogy a város, mely 1812-ben fényes palotát emelt a német Thaliának, még ha akarat volt is volna benne, nem hozhatott nagy áldozatokat a magyar játékszín ügyében; Pestmegye képtelen volt egy maga az állandóságot biztosító összeget összeremteni; főuraink áldozatkészségét egyelőre szintén a német színészet absorbeálta. Nem maradt más hátra, mint az egész nemzethez appellálni. De hiszen eddig is tették, a siker még sem volt nagy.

A játékszín hasznáról nem volt tiszta fogalma a nemzetnek. Kulcsár Buzdítása és Javallata elhangzott a pusztában; Horváth Endre lelkes költeménye csak szűk körben tett hatást. Benke József régibb keletű (1809) műve pedig úgy látszik, csak egy nagyon kis körű olvasó közönséget világosíthatott föl a theatrum céljáról és hasznáról.

A magyar színészet ügyét 1815. után 4 évig levették a napi-rendről s legfeljebb a Hazai Tudósítások szerkesztője, Kulcsár István tartotta fönn annak tudatát a nemzetben — hogy hiszen van még legalább a vidéken magyar színészet.

Nincs is annak nyoma, hogy 1815-től 1819-ig Pesten magyar társaság játszott volna. Ekkor végre meghívást kap a székesfejérvári szintársulat gr. Brunswiktól, a német színház bérlejétől, hogy 18 előadást tartson Pesten, a német színpadon. A következő évben

ismétli ezt a Szekesfejevármegye által pártfogolt társaság és Kisfaludy Károly föltünése, úgy látszott, mintha az egész nemzet fölvillanyoztatott volna. A huszas évektől kezdve a magyar színészet ügye ismét szőnyegre kerül. Nem ugyan, mintha a nemzet öntudatra ébredt és első felbuzdulásában összeadta volna a magyar színészet állandósítására szükséges összeget — hanem egyelőre csak az irodalomban.

Azt a hatást, melyet az Erdélyi Múzeum pályázata 1814-ben előidézett; azt a munkásságot, melyet a játékszín körül ez akkor legjobb folyóiratunk kifejtett, az erdélyi színészet jelentősége méltatásánál részleteztük. Jellemző a korra azon előítéletes felfogás, melyvel Erdélyben is meg kellett a játszószínnak küzdeni. Döbrentei is panaszképp mondhatta, hogy vagynak köztünk, kik a *komédiázást* a nemes magyarhoz illőnek nem tartják s inkább szeretik azt nézni, hogy az idegen csinál magából bolondot. Olyannak tartják a játékszínt, mely «lágyságot hoz elő» — de a mellett elnézik, hogy a német játékszínt épít; a hazainak fölemelésével nem gondolnak, mert az megrontja erkölceinket és elpuhit. Elfeledik, hogy az a társaséleti illemet is elősegíti, hogy a nyelv csinosodására vezet. Az Erdélyi Múzeum megszűnése után néhány évig nem foglalkozott a magyar tudományos irodalom a játékszín eszméjével, pedig csak egy út volt, az irodalmi, a melyen az egész nemzet eljuthatott annak tudatára: hogy, mily haszon háramlik belőle nyelvünkre, nemzeti-ségünkre?

Irodalmunkban a nemzeti játékszín ügye 1815-ig kedvező elbírálásokra talált. SPIELENBERG PÁL rövid latin elmékedésétől kezdve, Benke József művén át egész Kulcsár István két rendbeli röpiratáig és néhány rövidke, czikkéig a saját lapjában, a játékszín hasznos és szükséges voltát mindig hangoztatták, s nem akadt senki sem, ki a játékszín ellen főleg erkölcsi szempontból fölszólaalt volna.

Török Damascén minorita-szerzetes munkája* jelenti az első disharmoniát a magasztalások chorusában. Ha azt az álláspontot

* Az időt töltő multságok és különös figyelemmel a Játék-szín erköltsi tekintetben. Irta P. Török Damascenus conventuális Minorita Miskolczon 1818. — Nyom. Nemes Szigethy Mihálynál Miskolczon, 8° 71. lap. Török, mint Fő-kormányzója szerzetének, 1824-ben halt meg Miskolczon, 68 éves korában «jeles erköltseiért, ritka nyájasságáért Nagyok és Kicsinyek előtt kedves ember.» L. a Hazai és Külf. Tud. 1825. I. 27. sz. 210. lap.

tekintjük, a melyből ő indul ki, végső következtetéseit nem csodálhatjuk. Sőt bizonyos tekintetben el kell ismernünk, elég fölvilágosodott nézeteket vall szerzetes létére. Eltekintve azonban az író szerzetesi álláspontjától, mely őt arra kötelezi, hogy mint «az erkölcsiség őrállója» szóljon a dologhoz, művének lényegét véve figyelembe, terveinek elfogadása egyet jelentene a drámairodalom fejlődésének megakasztásával. Hajlandók vagyunk academicus elmefuttatásából még azt is következtetni, hogy nem voltak helyes fogalmai az iskolai drámák és Metastasio művei közti különbségről, és így némi joggal azt is merjük állítani, hogy a játékszint illető elvei nem annyira az akkori színházi viszonyokból folyó tapasztalataiból szűrődtek le, mint inkább csak általánosan elfogadott nézeteknek más könyvekből merített visszhangjai. Ha ismerte is egykorú színészetünk viselt dolgait, ha láthatta is a színpadi műsor kétértelmű divatos darabjait, de kétségbe kell vonnunk, hogy helyesen ismerte színészetünk igazán lelkes, önfeláldozó fáradozását, a messze jövőben teljesülést ígéro ideálokért.

Török Damascén munkája csak két ötödrészben foglalkozik az egykorú Theatrumok kérdésével, a munka nagyobb felét a mulattató egyéb játékok ismertetése foglalja el, a játékszín keletkezéséről pedig csak ezt befejezőleg értekezik. Az eleje a többi közt még a sakkjátszás, billiárdozás stb. hasznos vagy káros voltát is fejtegeti, s csak később tér át arra, vajjon a régi bölcsek, aztán a keresztény scolasticusok miként vélekedtek a víg- és szomorújátékokról. Korszerű érdeket csak a két utolsó fejezetnél nyer munkája, midőn azon kérdéseket veti föl, vajjon ártalmasak-e ma a tragoediák és comoediák erkölcsi tekintetben, és vajjon mit kellene tenni, hogy azok erkölcsi tekintetben ártalmasok ne legyenek.

Az első kérdésre adott feleletét sejteni lehet az előzményekből, hol Platót magasztalja, ki respublicájában a tragoédiát és comoédiát elvetendő dolgoknak tartja.

A játékszint magában véve, tisztességes dolognak hiszi, «ha díszes, okos és rendes módon készülnek s mulattatnak a játékos munkák, ha a játszóknak tisztességes s minden trágárságtól tiszta magaviseletűek, ha a játékdarabokban a két értelmű pajkos kiejtések, az erkölts-vesztegető fortélyoskodások, a testnek botránkoztató mozdulásai eltávoztatnak, ha a társaságban uralkodó hibák az elmés gúnyolásnak csípős savával meghintetnek és nevetségesekké, gyűlöletesekké tételnek; a szükséges díszes erkölcsök pedig, ú. m. a könyörületesség, igazság, mértékletesség, Elöljárókhöz való engedelmesség, a fő hatalomhoz s Hazához való hívség, a

felebaráti szeretet, kellemetes színben adódnak elő» stb. Szóval, ha a játékdaraboknak erkölcsi célzatuk van.

Eddig helyeselhetjük álláspontját, de az e célok elérésére általa ajánlott módot már lehetetlen elfogadni. Török Damascén az úgynevezett jézsuita-drámákért rajong, mint a melyek «a játszó ifjakat bátorságra, rendes hangon való kimondásra, módos testállásra s egyéb a díszes élethez tartozó tulajdonságokra tanították, formálták». Szerinte az ily értelemben vett theatrum éppen nem ártalmas az erkölcsökre nézve, a játékok mivoltát tekintve. Ő ilyeneknek képzeli Metastasio színdarabjait, melyeket Döme Károly «valóban igen derék Magyarorságnak kellemével olvastat velünk». Vagy azt kell hinnünk, hogy Metastasio színdarabjait sohasem olvasta, vagy azt kell hinnünk, hogy azok ismerete daczára köztők és az iskoladramák közti különbséget nem tudta felfogni!

Nem lehet bizonyára kicsinyelni azt az állítását, hogy «ritka játék adatik ma, melynek mosóra szüksége ne volna»; de szigorú ítéletének éle megtompul, ha meggondoljuk, hogy ő a szerelmet teljesen ki akarja zárni a drámákból. «Nemde — írja alább — ha tragoedia játszatik, az ebben példázott dolognak *szerelem az oka*. Majd minden Comoediáknak is nem más a tárgya, tsak a szerelem és végzetre a párosodás. Ezeket pedig a testnek oly mozgásával játszszaák, és olyan édes, ujonnan kigondolt tündér és kísértő szavakkal v. énekekkel fejezik ki, hogy majd lehetetlen az ártatlan, gyenge, annyival inkább az illyenekre hajlandó ifjúság szívének fel nem buzdulni, meg nem romlani». Tagadja azt, hogy mindezt csak játék, csak színlelés gyanánt tekintsék a nézők, mert behatol az, mint valóság, a hallgató szívébe. A szereplők gyöngesége úgy adatik elő, «mint a pallérozott erkölcsnek s nevelésnek szép színével állorezázott s oly elmésségekkel kellemeztetett gyöngeségek, hogy közönséges dicséretet s tapsolást érdemeljenek.» A mi tehát szerinte annyit jelentene, hogy mind az, a mi hatással adatik elő, a jó vagy rossz, egész valójában bevésődik a hallgató lelkületébe. Főleg az ifjúságot félti, mint a melynek fogékony lelkében hamar keletkezik az elragadtatás tüze, szenvedélye és az életben a színpadi világ eseményeit törekszik eljátszani. A dísztelen rajznál is sokkal veszedelmesebb a játékszín, mert habár azok is megtántoríthatják a nézőket, az előadás maga sokkal közvetlenebbül hat a hallgatóra.

Eme túlságosan naiv elragadtatásában az Ország Nagyjait, tisztviselőit, előljáróit szólítja föl: «vessetek akadályt az ilyen játékoknak, melyek a szívekre mérget fújnak és a természet csalogatásait nagyítják, élesítik v. édesgetőbbekké teszik! Atyák és anyák! fíjaitokat, leányaitokat vonjátok el az eféle játékokon való megjelenéstől, ha azoknak ép erkölceiket s tisztaságaikat becsületek».

Török Damascén a szószéki predicatio keneteljességébe esik, midőn ily egyoldalúsággal csakis káros voltát emlegeti a játékszínnek, és teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy éppen erkölcsi tekintetben az élet közvetlenségével ható játékok ép oly kedvező hatással lehetnek a hallgatóságra. Nem lehet azonban csodálni, hogy oly egyén, ki az iskolai drámák morális céljaiért rajong, és színházi közönség gyanánt ifjakat és anyai gondozás alatti leánykákat képzel maga előtt, a játékszínt a jézsuita iskolák színpadjainak mintájára akarja szervezni, mint a melyekről a szerelem száműzve volt!

Sokkal helyesebbek nézetei a játékszín elrendelése iránt. Olyan színészeket kíván, kik «csinos és törvényes erkölcsűek legyenek»; olyan játékdarabokat, melyek előzetes rostázáson mentek át és nem sértik sem a vallást, sem az erkölcsöket, és nem kisebbítik az előjárók iránti tiszteletet sem. Arra is tekintettel legyenek, hogy a színész a saját belátása szerint ne szöghessen a darabba semmi «mocskos foltot». Mulatságosabb ezeknél azon javaslata, hogy az előadásokat nappal kell tartani, «mert a késő idő, az éj, mennyi alkalmatosságot nem nyújt a nem szép végből össze jöttére mind a két nemnek». De ha mind ezt nem lehetne teljesíteni, szerinte a jó rend és illendőség érdekében, azt kellene elrendelni, «hogy néhány nyomós ítéletű tisztes férfiak hiúzi szemekkel hassanak el a játékszín tágasának minden helyeire, vizsgálódván: nem tétetnek-e a különböző személyektől oly valami rendetlenségek, mellyeket tilt nem csak a keresztényi szemérmesség, hanem az emberi okosság is».

Török tehát nemcsak a színpadtól, hanem még a nézőhelytől is félti a közönséget. A színdarab tárgya magában véve is lerontja a jó erkölcsösséget, a nézőhely pedig kínáló alkalom azon erkölcstelenségek gyakorlására, melyek a színpadról hatoltak be a nézők szívébe! Ilyen okoskodás mellett a játékszín tán még akkor sem felelne meg rendeltetésének, ha a közönség számára patheticus iskolai drámákat adnának elő, mert hisz csak akkor is találkozó helyül használnák föl a nézőhelyet. Utolsó javaslatában van sok elfogadható nézet, de ebben is elveti a súlyt. Ugyanis kisebb városokban sok haszonnal járó dolognak tartaná a játékszínnek meg nem engedését, főleg ha a játszó személyek sok időre akarnak megtelepedni. Az ilyen helyeken az emberek munkakerülőkké lesznek, a mulatozásra való hajlam nagyon kifejlődik nálok; a nagyobbak példáját utánozza a polgárság is s «a mit szükségre kellene költenie, azt a gyönyörűsége adja». Ebből fényűzés, fényhajhászat keletkezik, «melynél a közönséges városi polgárságnak nincsen nagyobb senyvesztő nyavalyája. Mert mikor a mester-embernek a felesége, leánya, semmi játékszínt, semmi tánczot, vagy közönséges mulatozó helyet el nem hagy, mikor selymet von maga után és költséges gyűrűvel fűzve vagy-

nak újjai : mikor a köntöst ama kerengő ördög, a *Módi*, szabja és hétről hétre más tündér ujságra virraszt föl : akkor már ássa a veszedelem a háznak fundamentumát, mely kevés idő alatt lerogyik és az egész házi népet oda öli.» E szavak alól nem a komoly író, hanem a pietisztikus szónok ri ki, a ki Alexandriai Kelemen, Szent Cyprian, Tertullian, Szent Ambrus, Lactantius stb. scolasticus nézetei nyomán a játékszínt a gonosz-ság nevelő iskolájának képzei.

Török röpirata nemcsak azért tanulságos, mert egy társadalmi osztály véleménye gyanánt tekinthető, de azért is, mert egyedül áll a maga nemében. Utána még sokan foglalkoznak — mint alább látni fogjuk — a játékszínnel erkölcsi tekintetben is, de a magyar irodalom egyetlen író-t sem tud kivülről fölmutatni, ki éppen erkölcsi tekintetben találná eltörlelendőnek a játékszínt, vagy a világi színpadot a jézuita iskolák színpadjainak és színdarabjainak mintájára akarta volna átalakítani.

Benke József, ki ez időtájt Miskolczon «professoroskodott», mint Déryné írja (de helyesebben népiskolai tanítóskodással foglalkozkodott), nagy buzgalommal törekedett néhány évre a munka megjelenése után az atyáskodó szerzetes vádjainak élet venni a Tudományos Gyűjteményben írott bírálatában.* Különösen az erkölcstelenség vádjával szemben, erős védelme alá veszi a színészetet. «A játékszín-vizsgáló hivatal — írja Benke — kötelességének tartja a felsőségtől elejébe szabott norma szerint stempelt ütni a színjátékokra, minden emlékezetes és mellékes regula nélkül is. A policziai hatalom meg tudja feddeni is az illetlenséget, de kivált a Religiót sértő extemporizálást. *De még eddig nem tapasztaltatott, hogy az ily hibák miatt a fenyítéket használni kellett volna valamely városban, mert az okos színjátészó nem oly vakmerő, hogy a szerző gondolatjait fölcserélje a magáéval, a felelősség terhé magára vállalván ; az ő dolga : hív előadása annak, a mit eleibe raknak, ha azt nem tizes, nem mestere, hanem korcsja mesterségének s tudatlanságáért meglakol a publicum előtt.*»

Ha Török D. vádjainak valódi alapjok van, vajjon mert-e volna színészetünk védelmére kelni Benke, ki magányában amúgy sem érezhetett kötelezettséget az iránt, hogy a magyar színészetet — melytől megvált — védelmébe vegye, ha az nem érdemes a védelemre ? Mint jellemző tény, kötelességünk azt azonban megjegyezni, hogy a Tud. Gy. szerkesztősege bár lényegileg helyesli Benke ellenvetéseit, Török azon felfogásának mégis igazat ad, hogy a színészet, különösen a vidéken, a luxust segíti elő.

¹ T. Gy. 1823. III. 88—101. 1.

Török röpirata azonban nem keltett oly hatást, hogy a vidéki magyar színészet előmenetelét megakadályozta volna. Daczára annak, hogy műve 1818-ban Miskolczon jelent meg, mégis Miskolcz volt az, hol a következő évben az első magyarországi új színház megülhette alapkövetelési ünnepélyét, május 17-én.*

Benkén kívül még Kovács Sámuel is erősen megtámadta Török röpiratát,** és egész indignálódva jegyzi meg, «hogy ilyennek lehet köszönni, hogy a játékszín nálunk nem virágzik.»

Mind a két felszólalás a Tudományos Gyűjteményben jelent meg, jelölve annak, hogy a magyar színészet érdekeit a legtekintélyesebb tudományos magyar folyóirat sem tévesztette el szem elől.

A Tudományos Gyűjtemény volt 1817-től egyetlen folyóiratunk, mely a lehetőség szerint egyesítette mindazokat, kik a magyar irodalomban számot tettek. Egész 1821-ig nem találunk benne nagyobb értekezést, mely a magyar játékszínt érdekelné; ez időponttól kezdődik azon nagyobb kiterjedésű irodalmi mozgalom, mely a magyar színészet vándorlása korában nem hagyta elaludni a játékszín eszméjét végkép. Nevezetes e mozgalom, mert nélküle bizonyára elfelejtette volna a nemzet, mennyi érdeke függ össze a látszólag jelentéktelen és elhanyagolt ügygyel.

Prepelitzay Sámuel, a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségének egyik régebbi tagja, kezdi meg e nevezetes irodalmi mozgalmat 1821-ben. — «A játékszínről egy két-szó annak idejében» — című czikk a kérdés actualitása mellett bizonyít, már czíménél fogva is. Csodálkozással vehetett akkor arról mindenki tudomást, hogy mintegy 7 év óta csaknem semmi sem történt a nemzeti játékszín ügyében Pesten. A kisebb megyék ellenben, mint Fejér, Komárom, Borsod, Abauj, stb. e közöny ellensúlyozásaképen a saját keblökben törekedtek jóvá tenni az egész nemzet mulasztását.

Beállott azon kor, melyet Széchenyi joggal gúnyolhatott a divergentiális systhema korának még 1832-ben is, midőn a játékszín ügyében kiadott röpiratával kedvező fordulatot idézett elő ebben az ügyben.

Prepelitzay értekezése idejében (1821) mintha csak feledni kezd-

* L. a Hazai és Külf. Tud. 1819. évf. I. félév 44. sz. 345. lap.

** K. S. A játékszín mellett egy két szó. Tud. Gy. 1823. XI. k. 88—91. l.

ték volna, hogy a játékszín nálunk a nemzetiség ügyéhez tartozik, s csak mindaddig nemzet egy nemzet, míg ez meg nem szűnik. Ezt a szempontot kezdték lassankint egészen semmibe se venni nálunk s tán még az egyes megyék törekvéséről sem volt kellő tudomása a nemzetnek. Erről akarta P. az egész nemzetet fölvilágosítani.

Tekintélyekre kellett előbb hivatkoznia, olyanokra, kik a játékszínnek nagy erkölcsi jelentőséget tulajdonítanak. Felfogásunk szerint a Tudományos Gyűjtemény ez által két irányban is hivatást teljesített. Először meg kellett tekintélyek által is győznie az olvasó közönséget arról, hogy Európa egy nemzete sem tartja nemzete méltóságán alóli dolognak a játékszínt gyámolítani, hogy ez által tényleg elismertessék annak nagy erkölcsi jelentősége; másodsor felvilágosítani az iránt, hogy a vándorszínészet nem jelenti azt a színészetet, melyért egy nemzetnek érdemes rajongani. Nagy baj volt, hogy nálunk a valódi színészet fogalma összezavartatott a vándorszínészetével. Ama következtetéseket, melyeket a vándorszínészetből vontak, általánosították, s így a vándorszínészet megrontotta az egész színészet ügyét. Sajtónk tehát hivatást teljesített, midőn egyes értekezések közlése által az eszméket tisztázni törekedett.

Prepelitzay először is azt bizonyította értekezésében, hogy ha a játékszín elaljasodik, ennek okáért nem kell azt magát kárhozatni, mert még a szentek szentélyében is lehet rosszat tanulni, ha az bordélylyá változtatik át. Az legyen tehát legfőbb gondunk, hogy a játékszín szép czéljának megfeleljen. Schiller szerint is a világi törvények hiányait pótolja, mert a játékszíni tanítás mélyebben hat a száraz morálnál. A játékszín ítélete ott áll a törvények véghatárán, hol minden más paragrafus, sőt a vallás vezető ereje is megszűnik.

A társadalmat nemcsak gonosztettek háborítják, hanem emberi gyöngeségek is. Itt kezdődik hivatása, midőn dorgál, utasít, a nélkül, hogy az eredeti képet, melyről rajzát készíti, ismerni vagy ismertetni kívánná, vagy midőn az erényt, erkölcsöt dicsőíti és előttünk lefolyó cselekmények által a való színében törekszik azt föltűntetni.

A játékszín tehát lehet a legártalmasabb, de egyúttal a legtisztességesebb, leghasznosabb mulatság. Közvetetlen hatása abban nyilvánul, hogy a nemzeti lelket, a nemzeti tulajdonokat fejleszti ki és egyúttal a nyelvfínomulást, tökéletesülést segíti elő.

De mind erre csak az *állandó színészet* lesz képes. Csak az állandó játékszín fogja a nemzeti sajátos vonásokat megőrizhetni, mert csak ilyen játékszín fogja a magasabb célokat is szemei előtt tartani.

Az előadandó daraboktól is sok függ, azért azok előleges megvizsgálását óhajtja, nehogy idegenek korcsosítsák el ideáljainkat. Kell, hogy a nemzeti sajátos elem legyen lelke színműveinknek. Nem lelkesedhetik a nemzet, midőn nem látja ideáljait, vagy csak elkorcsosítva idegenek által. Sokan nem is sejtik, mely veszedelem nemzetiségünkre, nemzetünkre az idegen játékszín és a nemzetinek hiánya. A játékszín segedelme nélkül sehol sem csinosodik meg a nyelv, mert a tudós csak a tudósokhoz szól, de a játékszín általánosan érthető nyelven, és így a nagy tömegre hat.

Arra kell törekedni, hogy az ily czélokért írt színjátékok nyelve a lehető legtisztább legyen. Arra kell ügyelni az igazgatónak, hogy a színész ne a saját, hanem a szerző tulajdon szavát adja vissza, s «így azon botránkoztató tapasztalást elkerülhetnők, hogy gyakran ugyanazon egy jelenésben 4 különböző szójejtéseket halljunk».

Helytelen felfogás, hogy a játékszín teremti meg az erkölcstelenséget — csak ott, hol annak csirája megvan, azt fejleszti ki, ha behozatik a játékszínbe; — de ez a veszedelem fenyegeti azt még a templomban is. «Ne engedjük — így szól végül — hogy a sok kóborló társaságok a játékszín örve alatt büntetlenül tapodják az illendőséget, hanem fogja föl maga a nemzet a Nemzeti Játékszín ügyét és gondoskodjék állandó lakhelyről. Így lesz az a nyelv, erkölcs és udvariasság iskolája s úgy érhetné meg a nemzet, hogy a műveltségben előmenetele *nyereség* volna a nélkül, hogy azt valami *vesztéségen* kellene megszereznie».

Pr. cikkét nemsokára egy kimerítőbb értekezés követte — Bánk bán írójától.

Katona József neve nem csak a magyar drámairodalom, hanem a magyar Játékszín történetében is a legjobb hangzásúak közé tartozik.

Az 1815-ben Borsodmegye pártfogásába ajánlott pesti színjátszók után, kiket a nemzetiség lelkes ébresztője sem *Javaslatával*, sem *Buzdításával* nem tudott megmenteni, nem akadt magyar társulat, mely Pestre merészelt volna állandó tartózkodásra jönni. A magyar színügy a vándorlás útvesztőjébe tévedt. Nemcsak a magyar nemzetiség és nyelv, hanem a magyar színműirodalom is megérezte ennek súlyos következményeit. A székesfejérvári társulat időnkinti átrándulása a húszas évek elejével, Kisfaludy Károlynak feltűnése, az a roppant siker, melyet drabjaival elért, csak annál jobban éreztették: mennyit vesz a nyelv és drámairodalom azzal, hogy nincs a magyarnak állandó játékszíne Pesten.

Katona József, kecskeméti magányában, hivatalos teendőinek

nyüge mellett, telve keserőséggel a sikertelen erdélyi pályázat miatt, nem feledkezett meg régi bálványáról. A Tudományos Gyűjtemény 1821-iki évfolyama egy cikket őrizte meg az utókor számára: Mi az oka, hogy Magyarorszában a játékszíni-költőmesterség nem tud lábra kapni?

A húszas évek irodalma nem képes egyetlen ily erővel írott cikket felmutatni, mely akkori játékszíni viszonyaink miseriáinak feltárása körül, akár alaposságát, akár józan dialecticáját, akár hangja melegségét tekintvén, oly annyira meggyőző, oly annyira kedélyhez szóló volt volna, mint ez. A lelkében mélyen sértődött költő fájdalma, bánatos levertsége, mely a sorok közül is kiérezhető, oly közvetlen hatással van az olvasóra, a minőt csak valódi költői kedély műve kelthet. Szavainak jelentőségéből ez a subjectiv megnyilatkozás mit sem von le, mert keserősége nem indokolatlan siránkozás, hanem jogos vádat jelent akkori viszonyiankra. Rámutat a bajra, föltárja irodalmi állapotaink szomorító kezdetlegességeit, s midőn sötét színezetű, de plasticus rajzában a kor valódi képe áll előttünk, egyúttal azon óvintézkedésekkel is megismertet, melyek e bajokat csírájokban elfojthatnák. Fölül tud emelkedni a saját bánatán. Nem válik kisserűvé panaszával. Ő, a ki legfájdalmasabban érezhette a viszonyok sújtó hatalmát, letörli könnyeit s oda mutat azon orvosszerekre is, melyek a nemzetet nagy bajából kigyógyíthatják.

«Te kedves nyelv — írja cikke záradékában — melynek ügyéről itt fűzfám alatt talán fűzfa-módon okoskodtam, szólítsd meg még fiaidat azért, a mivel anyjoknak tartoznak. Ha egyenesebb vala szólni, mint szeretnék, mondd, hogy mi mezőről való vagyunk, *igazat szólottunk, senki sem tagadhatja*. Önnön magunkról valamit megismerhetni kedvesebb, mint azt méreg bosszúsággal idegenektől hallani!» Aztán valódi ódai lendülettel végezvén cikkét, csak egy órát kér a Mindenhatóságtól s más semmit sem óhajtott csinálni, mint egy babyloni tornyot, melynek első talpkövének a világ minden nyelvét egybe-zavarná — a magyarba!

Ő, a ki mindennek fölé helyezi a magyar nyelvet, egyúttal azoktól is megakarja óvni, kik kontár kezekkel turkálnak szentélyében. És ki ne hinné el még a legkeserűbb igazságokat is annak, a ki maga is «a színészet körül s a színpalak titkos világában sokat látott, sokat tapasztalt».

Katona cikke a közvetlenség erejével hatott azon szűk kör-

ben, mely akkoriban tudomást vett a magyar irodalom tudományos mozgalmairól. A játékszín története azért vesz részletes tudomást róla, mert egész a kérdéses időpontig nem jelent meg egyetlen magyar czikk sem, mely ennyi alapossággal, ennyi tárgyismerettel ennyi új eszmét hozott volna forgalomba a magyar játékszín, de főleg a magyar drámairodalom érdekében. De fontos e czikke azért is, mert még a későbbi időszak állapotaira is ráillik — bizonysgául annak, hogy összes színügyi, társadalmi viszonyainknak gyökeres átalakulásra volt szüksége, hogy eljussunk oda, hol az állandó játékszín a magyar drámairodalommal egyetemben új lendületet vehessen. Katona cikkét tehát azért kell részleteznünk, mert jellemzi a kort egy-egy tizeddel megíratása előtt és után. Az egész nemzetet sujtó vád foglaltatik ez értekezésben. Hatalmas tollal támadja meg mind azt a társadalmi előítéletet, mely megtagadja egyrészt a színésztől a becsülésre való jogot, másrészt mind azt a fonáksgot, mely az idegen mellett bűnös közönnyel tudja feledni, a mi magyar. Hazafiatlanságnak mondja a meggyőződés egész nyíltságával azt, hogy nem tud, vagy tán nem akar a nemzet a magyar színészet állandósítása által egy oly intézményt létesíteni, mely nemzeti jelentőségén fölül, irodalmi hivatást is teljesítene.

«Dráma és dramaturgia — írja Katona — ezek nálunk éppen anynyira ismeretlenek névvel, mint ismeretlenek voltaképen. Gyakran sóhaj-tunk, hogy a dráma az, mely literaturánkban nem virágozik. És miért nem is «vág a magyar bele e nemébe a gyönyörűségnek?» Az a fonák felfogás uralkodik nálunk, hogy a magyar erre alkalmatlan, sőt még hogy nyelve is inkább dalokra, mint beszédekre van puhítva, «de senki sem akarja azon gáncokat látni, melyek az ebben teendő czáfolattól bennünket visszatartsanak.» S miért? kérdi Katona, azért, mert azt tartják, ha jól nem írhat, a rosszszal elmaradhat!

Rövid áttekintést nyújt ezután a dráma fejlődéséről. Még nincs egy százada, hogy a keresztyénség útczákon és templomokban szentséges mesterének tetteit személyekkel játszatta, és ugyanakkor, midőn egy töredelmes korhely a szent jelet vállain is hurezolván, arczulusapásokat szenvedésén a nép buzgólkodott, akkor a színjátszónak, ki az erkölcsöt unszolta, a Hazaszeretetet hirdette és a hősöknek borostyánokat kötött, gyalázat volt a bélyege. Így maradt a legújatosabb, következésképp a becs-telen komédiást mindig utáló magyar hazánk is játékszín nélkül s így van most is.

Érdekes felfogás Katona részéről, mert szerinte nemzetünk vallá-

sos érzülete állta volna útját a játékszín kifejlődésének; mert becstelennek tartotta a magyar komédiást azért gyalázattal bélyegezte őt, mivel a megaláztatás minden nemére képes volt éppen mesterségénél fogva.

Áttér ezután azon okok kifejtésére, melyek drámai literatúránk fejlődésének legnagyobb akadályai voltak.

A theatrum nem-létét említi első helyen, mert nálunk mindig szegénylenlett egy becsületes ember oly módon dolgozni, melylyel a «becstelen» (színjátszó) kereskedik. Más nemzet, pl. a német ezt könnyebben vette s még hazánkban is létesített theatrumot, a magyar pedig beleszeretvén tanítójába, «elhitetvé magával, hogy mesterét többé utól nem érheti». Vagy ha nemzeti büszkesége visszatartotta őt attól, hogy idegentől tanuljon, akkor meg deák könyveket vett elő. De mi az írás után való tanulás a cselekedeti gyakorláshoz? — jegyzi meg Katona. A játékszín maga a cselekedeti gyakorlás! Ezt pedig nálunk teljesen elhanyagolták.

«Úgy, de hol ott a tanítójátékszín — kérdi tovább — hol a nyelvnek tulajdon hazájában kóbor életet kell élni?» Annyi idő óta sehol sem tud megtelepedni, és ha helylyel-közzel egy kis ideig maradhat is, «akkor az Enyh helyért saját zsellérének zsellérévé kell lennie, és a magyar pénzen épült német színekben bért fizet, hogy magyar hazájában magyarok előtt magyarul szólhasson». És midőn ezt is cselekszi, előáll «a gyaláztatbeli Előítélet» és lenézi a magyar színjátszót, megfélelkezvén teljesen a játékszín roppant hasznáról; megfélelkezik arról, hogy nincs az a törvény, mely a gonosztságot úgy megutáltassa, mint éppen az. E helyett «a törvénytynyé rögzött rossz szokás éppen azokat teszi utálatosokká, kik ezeket a színen előadják». Maga ad tehát okot ez által arra, hogy e gyaláztatot, e szennyet megérdemeljék, «mivel a czáfolhatatlan hamis ráfogás sokszor valóságos gonosztságra kényszerít». Így fosztja meg a magyar önön magát «egy jótól, midőn azt másoknak megadni nem akarja».

Ime, mily alapos különbséget tesz Katona a becsült és megvetett színészet jelentősége között. Amaz legjobb nevelője nemzetének, «mert a cselekedeti gyakorlás» által közvetetlen hatással van hallgatójára, emez alacsony helyzetében maga is betéved a bűn fertőjébe, mert a társadalom kítaszította kebeléből akkor, midőn «gyalázatos» mesterségébe fogott. A megvetett színészet — a minő a mienk — csak ronthatja az erkölcsöket; mert minő benyomást fognak ama Lucrétia szavai tenni, ki éjjelének hátralevő részét, csodálónak társaságában fogja eltölteni? A most divó előítélet olyan, «hogy még az a becsületes is, a ki beáll színjátszónak, letiporva véli emberiségét, midőn a tetszeni kívánástól elcsábítva, mások csábítója lesz, *mivel a balítélet őt azzá tenni kényszeríti*». Ily «hitványosan gondolkodik a magyar a magyarról», s midőn játszóit összehasonlítja az előbbjáró némettel, csak a magyar játszókat hibáit látja «és elhidegelve

rögzik azon vélekedésébe, hogy csak *nem való a magyar erre az életre,*» vagy ha magyaros büszkélkedéssel akar róla szólni, úgy azt hántorgatja: *«A magyar nem született arra, hogy pénzért más bolondja legyen!»* Így szüli aztán az egyik balítélet a másikat.

Társadalmi viszonyaink tehát nem kedveztek sem a színészetnek, sem a drámai irodalomnak. Egyfelől egy előítéletes osztály, mint a régi jó szokások conservatív őre, megvetőleg nézi le a színjátszót, ki szégyent hoz mesterségével a magyar névre, mert komédiássá törpül, «majomná» aljasul; másfelől a nemzet vagyoni és szellemi aristocratiája a német és francia literaturán nevelőd vén föl, megvetéssel tekint ez új osztályára a társadalomnak, mely előtte különben is érthetetlen nyelven egy fejlődésben lévő irodalom kezdetlegességeivel állt elő. Velök szemben áll néhány lelkes hazafi és író, kik őszinte támogatói a magyar színészetnek, mert érzik annak nagy jelentőségét, de a kiket ama nagyobb párt lenéz s legfeljebb szánakozólag kicsinylő mosolyára érdemesít. Aztán hogyan adja magát író ember arra, hogy e fejletlen, kóborló, megvetett csoport számára művet írjon? ! Drámai művet egy nem létező színpad számára, hogy azt a művészethez nem értő, mert nem eléggé gyakorlott, de nem is művelt színészek felfogása segítse diadalra! Egy nem létező közönség képezze hallgatóságát, és ez a néhány hallgató tapsa lelkesítse őt írói pályáján további munkálkodásra. Mit tegyenek a valósággal buzgólkodók, kérdi Katona, midőn a nemzetnek nagyobb része hidegen áll mellettök, vagy legfeljebb mosolyog.....

Elismeri, hogy meg van a *jóakarát*, «de a *foganat* szinte az örökkévalósággal határos, sőt tán éppen az akaratok özöne senyveszti el az akaratot kínos várakozásában». Planum volna elég, de nincsen, a ki kivigye s aztán mindenki a magáét akarja mással előmozdítani. Legnagyobb baj az, hogy nincsen emberünk, a kiben az akarat koncentrálódjék.

Katona is érezte azt, hogy a magyar színészetnek egy emberre van szüksége, ki kezébe venné azt, s mint nemzeti ügyet sikeres végre segítené. Az a 28 év, mely 1792 óta lefolyt, az ő meggyőződése szerint is, csaknem eredménytelenül telt el. Voltak ugyan hazafiak, kik nagy áldozatokat hoztak az ügynek, «de mivel erszényök nem vetekekedhetett a sareptai özvegy korsójával», kiürítették azt a nélkül, hogy a célhoz közelebb vitték volna. Még eddig minden egyesülés 3—4 évi tengődés után bukással végződött, s ez az oka, hogy rettegve kell mindig a jövő elé néznünk, attól való félelmünkben, «mikor tapossa le a jelenvalót is». Az egyes pártfogókról nem minden gúny nélkül írja: «a kik pedig csak nevéket adták paizsul és buzdításukat eledelül, azok még inkább kezökbe adták a játszóknak a zarándokbotot; mert a pusztá *nécpaizs* kevés enyh-

helyet, a dicséret-buzdítás kevés kövérséget szerez.» Színészeink pedig (és ez állítása jellemző) nagyobbbrészt megérdemlik egyesek szeretetét, mert *«bár többnyire iskoláikat megúnt diákokból kerülnek ki, de azért tanult nemes ifjak s nem csaplár- vagy billiárd-inasokból lettek; fehér-személyeiket pedig nem a bordélyházakban való el nem élhetés vitte erre az életre»*. Természetesen nem érti azon kóborlókat, kik a mennyi kedvességet, ugyanannyi kedvtelenséget hagytak magok után, nem a nyelv-pallérozás volt ezeknek a céljok, hanem a pénzszerzés... Szerepléseiknek többnyire adósság és garázdaság volt a vége.

Idáig jutott eme 28 év alatt a magyar színészet, azért, mert a társadalom kitaszította magából a színészt, mert megtagadta tőle, a komédiástól, az emberi tiszteletet. Keserű szemrehányással folytatja aztán Katona, *«hogy egy hajfodorító is, ki esztelenségünket czégérül piperézi, megérdemli a polgári becsületes nevezetet, s az, a ki nemzeti nyelvünket (nemzetünk lelkét) piperézi és csinosítja, az még le nem törölhetette az utolsó szennyet létéről»*.

Veszedelemes, balga előítélet, mely ellen azonban csak az állandó színház küzdhet eredménynyel. Ezt kell tehát előbb létrehozni s a színjátszók életmódja *nem mesterség lesz, hanem hivatal*, melyért örömet folyamodik bárki. És ez anyaszín rajt bocsáthatna mindenfelé, melynek ha egyike, másika elesnék is, mindig volna anyja, a kihez magát visszavonhatná. Magyarország történetében mindig kellemetlen marad annak tudata, hogy míg egyes városok játékszíneket építenek, addig az egész háza annyi nógatás után sem tesz semmit. Megrovásra méltónak tartja főnemeseinket is, kik ezereket³ fordítanak a német színházra, míg a magyar érdekében nem tud egyesület létesülni. Az ilyen vállalkozók is azt tartják már, hogy a magyar előtt nincsen becse az ő nyelvének.

Így lévén a dolgok, azt kérdi Katona, hogy álljon már most magyar drámaíró elő; minek írjon, midőn nincs szín, hol írásának örülhessen! Hol legyen ott a játékszerzőnek is *becse*, hol a játék és játszók a nélkül szűkölködnek? Lehetetlen az írónak magát azon ismeretes szennyítő vállvonástól megmenteni, hogy jobb volna *biz* addig mást dolgozni!...

A drámairodalom *kifejlése* második akadályának a *nemzeti dicsekedést* tartja. Jellemző, hogy Katona nincsen nagyon eltelve a régi kor hegedőseivel: *«még midőn borzas őseink csak kiirtszóval tudták kedvöket pompásítani, egész mulatságuk abban állott, hogy a vitézek azonos tettei énekeltek a hízogó dalosok által; egy merészebb nyulból orosz-lánt, egy fúrge törpéből óriást alkottak, és a jámbor levante ezen elmosolyodott ugyan, mégis benső meglegedéssel köszönté el a kancsót. Így jött aztán egész történetök csak dicsekedő dalokban hozzánk. Most a magyar a játékban nem azt nézi, minő a *kidolgozás*, hanem minő a morál,*

ő előtte az szép, melyben több jeles mondások vannak (ez czélzás lehet a Bolyai Farkas műveit illető bírálatra) és pedig annyival inkább, ha azok nemzetét érdeklik! Ekkor aztán teli torokkal és botokkal való dörömböléssel adja ki megelégedését». — Igaz, hogy e vád csak a hebehurgya ifjúságot és a bárdolatlan köznépet illette, de mivel éppen ezek miatt a jobbjátszó abba hagyja a színházba való járást; ez a dörömbözés lesz az írónak útmutatója, melyet az agyarkodó idegen nevetve beszél el hazájában.

Fájhatott Katonának nemcsak az erdélyi kudarez, de lelkében el is ítélte azt a haza-puffogatást, a melyektől akkori színműveink áradoztak. Gúnynyal mondja, ha ma valaki dicsőséget akar aratni, ne jó alkotásu, hanem dicsekedéssel teljes hazai drámát írjon — még a szépettek is elmaradhatnak, elegendő az, ha tele tömjük a darabot azoknak dicsekedő emlegetésével.

Nagyon érdekes korrajz ez éppen Katona tollából. A megromlott ízlés erős kigúnyolása. Valóságos philippika azon ferde irány ellen, mely a hazafias, jeles mondások lényegtelen külsőségét többre becsülte a drámai szerkezetnél. Tehát még cselekmény sem kellett a színpadon, megelégedtek a hazafiaskodás dicsekvő phrásisaival! Azt ajánlja ennek ellenében, hogy a néző- és olvasóközönség ízlését kell fejleszteni törekednünk, hogy ne mindig a «Magyarok» és «mi Magyarok»-féle kifejezéseket tartsa szépeknek. Ha ezeket nem leli föl valamely munkában, az még akkor is szép lehet, midőn ezeknek hiányossága miatt ásít, vagy elalszik, a nagy szavakhoz szoktatott közönség.

A játékszín kifejlődésének eme, úgyszólván, benső akadályaihoz még két külső is járult Katona szerint, egyik a *nyomtatásbeli szükség*, a másik a *censura*.

Nehéz volt akkor különben is könyvkiadóra akadni, de «nemzete rovására» színdarabot venni, ettől mindig vonakodott a nyomtató. Ha pedig nagy erőfeszítés után akadt ilyen, akkor elég áldozat volt már az is tőle, hogy az ingyen kapott darabot kinyomtatta és az esztendőig izzadó író egy-két nyomtatvánnyal fizette ki.

Kazinczy levelei érdekes világot vetnek akkori könyvnyomtatásunk állapotára. Vitkovics Mihály értekezése a magyar könyvek terjesztéséről is elég szomorúan bizonyítja a könyvnyomtatás akkori nyomorúságos állapotát, de nélkülök is elhiszszük Katonának, hogy maecenás után kellett fáradni még a hasznos könyvek érdekében is. «Hogyan remélhessük azt — írja alább — hogy egy játékdarabra, melynek teste a nélkül sem nagy, azonban még esméreten kívül is van, hogy valaki pränumeráljon? Mert jó formán nem is tudjuk, mi az a dráma — s így arra nem is fogja senki pénzét vesztegetni.» Itt is tehát az állandó játékszín

nem létének káros hatása tűnik ki, mert ha volna játékszín, úgy majd kitűnnék a kiadni szándékolt darab érdeme, «mert futna a hír mindenfelé s az Ujságok csak a közönség hírtrombitái lennének». Az akkori viszonyok között pedig hamar pórul járt az ember, mert az is megtörtént, hogy a darabról kitudandó véleményt, helyesebben dícséretet, maga — a szerző készítette.

Mennyi igaz volt tehát Kölcsénynek Döbrenteihez intézett levelében, midőn nemcsak képtelennek hiszi az akkori írói generatiót a drámaírásra, de még abban is kétkedik, kik fogják azt megbírálni? Katona sem túlzott, midőn azt írta, hogy nálunk azt sem tudják, mi a dráma. De a kritikára mondott súlyos vád sem lehetett túlozva, ha azon dramatizált satyrát vesszszük figyelembe, melyet 1833-ban «Csel» czímen a Muzarion közölt.

Nem lehetett csodálni, ha ilyen sajtó-viszonyok között a nemzet bizodalját veszítette az ajánlott munkák iránt, és tartózkodók lettek a könyvkiadók is. (Katona ilyen üzemek miatt egy meg nem nevezett újságot támad meg, «melynek homlokán Magyarország védangyala ül». Nem tudjuk, de valószínűleg a Pannoniát értette — mint a mely homlokán az említett jelvényt viselte.) Ezek ellenében azt ajánlja, hogy egy bizalmi czéget kellene alkotni, pl. a Trattner-félet, «hogy a mi játék a Tudományos Gyűjtemény bélyege alatt közrebocsáttatik, annak becsében az eddig igen is bizalmatlan nemzet ne kételkedhessék».

Akadályul tekinti az említetteken kívül még Katona, mint főtebb említettük, a censurát is, (de e részét értekezésének, más helyen fogjuk méltatni); továbbá a Recenziót és Jutalmak hiányát is.

A recenzióknál azt látja, hogy azok ritkán különböznek a satyrától, a mi pedig a színi recenziót illette, annak «nem léte, hanem nemléte egyik oka drámairodalmunk szegénységének». Erre vonatkozó véleményét egy más helyütt részletezvé, csak azt jegyezzük meg, hogy Katona nem félt a recenziótól. Nem azon gyöngye lelkének közé tartozott, kik munkáikat a fölülmulthatatlan tökély netovábbjainak tartják. Ellenkezőleg ő igen is óhajtotta a kritikát, annál is inkább, mert játékszín nem lévén, ez volt az egyetlen forum, a melytől ítéletet várhatott. «A ki a becsületes recenziótól fél — írja — az arra szándékozik, hogy munkájának jósága a nemzet hallgatása által érje el praescriptio-idejét, oh de az nem megy! előbb vagy utóbb mégis be fog következni». Mint egy a saját lelkének megnyugtatóként biztatoul írja továbbá. «azért hát siessünk egyesült erővel, nyestetlen ösvényünkön». Mintha sejténé, hogy el jön a kor, mely neki is igazat fog adni, kárpótlásul keserű csalódásaiért.

A jutalom kérdésénél — mint a hatodik akadállynál — azt jegyzi meg: sokkal büszkébbek vagyunk nemes nemzetünkkel, mintsem ezt is

az akadályok közé számítanók. Ő valóban meglepő szerénységgel csak az érdem jutalmazásában hisz. De mindaddig, míg a fentebbi akadályok nincsenek elhárítva, azt tartja, hogy addig nem lesz mit jutalmazni, mert mindaddig a játékszíni költő mesterség bimbójában fog maradni. «Nemzetünk a leendő gyümölcsökért nem fizet, a reménységet kibérelni csak az izmaeliták tudják és — mások.» Bánk-bán írójának ez a szerénysége min-tául szolgálhat az utókornak.

Ezek Katona értekezésének főbb pontjai. Csak szerénysége látszik nagyobbnak őszinteségénél. Bátor szókimondása a meggyőző-dés erejével hat lelkünkre. Ha a korszak fogalmai tisztultak a 20-as évek vége felé, úgy ebben kétségtelenül nagy része lehetett az ő értekezésének.

Látjuk, hogy egész lényét az állandó játékszín kérdése foglalja el. Ettől remél mindent. Ez fogná megszüntetni a nemzeti előítéle-tet, ez fogná a drámaíró munkára serkenteni, ez fejlesztené ki szí-nészetünket azzá, a minek lenni kellene: tiszteltté, becsültté és ha ez meg volna, nem szomoríthatná meg még a csipős kritika sem a «bölcsejében levő gyermeket annyira, hogy legkedvesebb játék-szerét eldobja magától!» Hova fejlődnék általa a nemzeti nyelv, hogyan emelkednék általa a valódi nemzeti érzület, midőn a hazai történet példányképeit látná maga előtt «cselekvőleg szerepelni!»

Katona emez értekezése nemcsak irodalmi becsénél fogva érdekes. A játékszín történetének írója kénytelen azt oly esemény-nek tekinteni, mely fordulópontot jelez nemcsak a színészet, de a magyar drámairodalom történetében is. Kisfaludy Károly feltűné-sével, a székesfejevári társulat pesti diadalaival egyetemben, egy új kor küszöbén jelenik meg. Hogy nem tudta azt az eredményt azonnal vagy rövid időn elérni, melyet méltán lehetett tőle remény-teni, annak oka nem fejtegetéseinek alaptalanságában keresendő, hanem magában a korban, politikai helyzetünkben.

Két irányban azonban kétségtelen hatása volt. Először tájé-kozta a nemzetet egy oly kérdés körül, melyet csaknem teljesen elhanyagolt az irodalom Kulcsár buzditása és Javaslatá óta, és a melyről Török Damascén minorita munkája nyomán, a legferdebb vélemény terjedhetett el az országban. Másodszor az írók érdeklődé-sét keltette föl. Az ő czikke után nagy buzgalommal fog hozzá a Tudományos Gyűjtemény e kérdés tisztázásához és melléklapjában a Koszorúban is idővel nagyobb teret enged a drámaírói munkásságnak.

A játékszín története tehát joggal tarthatja Katona értekezését valóságos eseménynek.

Katona után egy évre ismét Prepelitzay Sámuel szólal föl: «Székesfehérvármegye hazafiságának szép emléke» című cikkében.

A nevezett megye pártfogása alá vevén a magyar színészársaságot, ez alkalomból megemlékezik színészetünk akkori helyzetéről. Egy igaz lelkű hazafi sem szemlélheti mély megindulás és keserűség nélkül nemzeti játszószíniünknek elhagyatott és egy nemzet méltóságát oly igen sértő mostani állapotját — írja e cikkében — mely miatt hathatós erkölcsi előmenetelünknek egy igen hathatós eszközétől fosztatunk meg. E tetemes hiányok pótlására, tagadhatatlan, tétettek a fővárosban kísérletek, de ezalatt küzdött a m. színészet a nemzet részvétlenségével; — el kellett enyésznie a nemzet színe előtt. Dícséretes törekvéseiknek — úgymond — nyoma sem maradt, de a káros következmények közt az a legsérelmesebb, hogy eme zétforgácsolódott társaságból apró rendetlen társaságok támadtak, melyek a nemzeti theatrum érdeke ellen munkálódnak, és így még inkább éreztetik egy állandó játékszín szükségét.

Ez lett tehát a pesti kivándorlásnak következménye, s Miskolczra úgylátszik, csak a törekvőbb rész ment, a többiek pedig a később is megőrzött szokás szerint, a saját kezökre kezdtek dolgozni és hitelét rontották az ügynek az egész nemzet előtt. Nagy szükség volt tehát az irodalom támogatására, mert egy maga a színészet nem küzdhetett az előítélet ellen, midőn egyes «apostolai» csak megerősíteni segítették a balvélekedéseket.

Prepelitzay szemrehányásként azt is fölhozza, hogy Európa összes művelt nemzetei közül mi állunk egyedül ilyen intézet nélkül; a külföldnek okot szolgáltatunk, hogy a művelt nemzetek sorából kizárjanak, és miután nyelvünk hiányosságának fogják tulajdonítani e hátramaradást, még a műveltségre alkalmas voltunkat is kétségbe fogják vonni. Felbuzdulhatnánk — írja — a szomszédos megye példáján, mely 1818-ban enyhelyet nyújtott a m. Tháliának, és éveken át egy maga viselte a nemzetet illető temérdek terheket. Most pedig (1822) még tovább megy és a játékszín örökítésére hathatósan rendelkezik: mert bnzgó hazafi érzést lehelő levélben minden megyét pártolásra hí fel. Kívánja, hogy e példa a fővárosra is jó hatással legyen. Érdekes ajánlatot tesz végül azon kijelentésével, hogy ne kövessük ezen a téren is más nemzetek példáját, hol az adófizetők verejtékéből ápolják a játékszínt. *A magyar megtarthatná ebben is nemes eredetiségét, s minden idegen befolyás és segedelem nélkül hozhatná létre a játékszínt.* A nemzeti büszkeséghez intézett emez apelláta — az első volt, s oly régen nem hangozván hozzá hasonló — egyelőre hatás nélkül maradt.

A Tudományos Gyűjtemény következő füzeté újabb jelét tudja felmutatni a fölkeltett érdekeltségnek. Egy ismeretlen hazafi V. J. jegy alatt két életbevágó kérdést intéz a hazai tudós világhoz:

1. Mi az oka, hogy a magyar a játszó társaság által nyelvét iparkodván feljebb emelni, addig a m. társaság által nevezetes városai kijátszatnak? emelkedik-e ez által a pallérozódás és ha emelkedik, miért?

2. Hogy a m. theátrum a maga céljainak megfelelhessen, azaz mind a nyelv, mind az erkölcs nagyobb grádusára léphessen, miféle ifjak és fehérszemélyek kívántatnak meg arra, hogy tagjai lehessenek?

Erre a két kérdésre aztán ismét csak Prepelitzay válaszol s kiemertően foglalkozik a magyar színészet ügyével.

Prepelitzay igen szigorúan, de igazságosan itéli meg vándor-színészetünk állapotát. Értekezése azon állítást világítja meg, hogy a játékszín az erkölcsi világ iskolája, de a romlottságnak is igen szapora anyja és terjesztője.

Az igaz irányt a mi színészetünk eltévesztette s azért sokan azt hiszik, hogy ennek oka a játékszín természetében fekszik. Elismeri maga is, hogy jobb az e fajta színészetet egészen megszüntetni, mint föntartani csak azért, hogy legyen. A színészet eme fajtáját az eszeveszett dühöngőhöz hasonlítja, kinek fegyvert adnak kezébe. Az ily felügyelet nélkül csatangoló vándorok a nyelv előmenetelét akadályoztatják és annak czégerje alatt csak a hasznót nézik, melyet belőle meríthetnek. Ezek a dologkerülők, a féktelen hivalkodást hajhászók büntetlenül rontják meg a jó erkölcsöket. Azért nekünk is, miként Németországban, *nemzeti* játékszínre kell gondolni. Sajnos, hogy a pusztá gondolatnál alig ment a korszak eddigelé többre. Még azzal is meg lehetne elégedni, bárcsak ezt a gondolatot is egész méltóságában fogták volna föl. Kész volt a kor azt azonnal a «nemzeti» díszes nevezetre méltatni, mihelyt őt vagy hat gyalulatlan czenk reá únván a kaptára és türe, a deszkázaton megjelenhetett a nélkül, hogy csak tisztességesen megállni, nem hogy illendően mozdulni vagy éppen szólni tudjon. Minden botránkozás nélkül szemlélték, mint állítják pellengérre a moralitást. «Nem jobb-e elszivelni töredelmesen — írja Prepelitzay — azt a szemrehányást, hogy nemzetünk nagy része még épen nem érett meg a játékszíni simítás elfogadására, míglen nemzetünkhez illendő módon foghatnánk a dologhoz, mintsem így megelégedvén a *nyomorúlt majomkodással*, még inkább hátrább létünket bizonyítsuk.»

Az 1821-iki évfolyamban kifejtett felfogásához híven azt óhajta, hogy a játékszín *nemzeti és eredeti* legyen. Ne zárkozzunk el a külföld remekjei elől, de viszont azt is kívánja, hogy csak azok elől ne, melyek *méltók*, és így remek magyarázás mellett a magyar characterrel megegyez-

nek vagy azzal teljességgel nem ellenkeznek. *Oskola* legyen, ne *időtöltés* a téli esték unalma ellen, mert így nem lesz a nép iskolája. Fennállásához azonban 3 feltétel kell: 1. publicum, 2. drámaírók, 3. játszóok. Az első legtávolabb van, játszóink legelől, íróink közepütt. Első kötelesség *nemzeti és állandó* játékszint építeni, mert a magános által kezelt színház csak a haszonra tekint, mint azt a játékszínnek akkori visszás állapotja legjobban bizonyította szerinte.

Erről csak nem rég is alkalma volt a főváros közönségének meggyőződést szerezni, midőn egy társaság «A kecskeméti familia Bécsben» és «A nyíri-fi legelőször Pesten» című darabokban nagyon botránysosan viselkedett. «Íme, még a haza fővárosában is a dologhoz épen nem értők s az egész pályára jobbra méltatlan kontárok csapongnak minden felvigyázat nélkül.» Annyi tény, hogy ilyen kóborló társaságok fővárosi szereplése semmiképen sem emelhette a magyar színészet becsületét.

A darabokból itélve, tán nem alaptalanul támadta meg színészeinket Prepelitzay, figyelmeztetvén őket arra, hogy a sértegetés akárminő formában jelenjen is meg, sehol sem lehet az tanúságos. A mely gyógyszertől megundorodik a beteg, ritkán segít az.

Játsszóinkat kellene P. szerint jobban megválogatni, de baj, hogy nálunk nincs helye a válogatásnak, mert tisztességtelennek tartatván a játszóok polgári állapota, ezért arra közvélekedés szerint minden elvete-medett is jó. Mindamellet kell ezt kívánnunk, ha a játékszín tisztességes czéljait el akarjuk érni. A színész keble hevüljön azért, a mit nézőivel megkedveltetni kíván s igazán undorodjék maga is attól, a mitől ezeket el akarja ijeszteni. A játékszín erkölcsi hatása nagy, s ha csak egyet is megjavít, már elég méltó a közfigyelemre. «De míg a feslettség nyomorultjai ajánlják a játékszínről az ártatlanságot, míg a bujaság áldozatai a fajtalanúság leányai által ábrázoltatnak, miként remélhetjük, hogy a színi példák oktassanak.» Valóban oly súlyos vádat foglal ezen czikk magában, hogy még azon esetben is szükségesnek tartjuk közlését, hogy lássuk, mily véleménynyel voltak egyes kiválóbb embereink a magyar játékszínről s éppen azok, kiknek igazán lelkiükön feküdt annak nemes rendeltetése.

«Mit várjunk — írja Prepelitzay — az olyan Lucretiától, a ki a színi oldalszönyvegek megett rögtön megezáfolja színlett kétségbeesését; az olyan Virginiától, ki a nézők közé lövelt hamis pillantásaival szántszándékosan semmisíti meg saját szép remekét, nemes czéljával épen ellenkező irányon találjuk akkor a játékszín munkálkodását, és mi még sem leszünk ezek daczára a napról-napra növekvő veszedelemre figyelmetesekké?»

Fontos tehát nagyon, hogy a mennyiben a színpad a nemzet isko-

lája: kitől kapjuk a tanítást. A nemzeti játszósztin segíthetne legjobban e bajon, mely csak szorosan megválogatott játzókat szerződtetne, kik a hazai nyelvtudományokban is jártasak, feddhetetlen életűek lennének. Le kellene bizonyára azt az előítéletes felfogást is küzdeni, hogy a játéksztin az erkölcs vesztő örvénye és a feltüzelt képzelődés, eltántorodásra vezet. Elismeri P., hogy a csáb itt nagyobb, mint a közönséges életben, de éppen azért kívánhatnók a játzóok szorgos megválogatását. A kik aztán helyes nevelés, józan művelődés által elégséges erkölcsi erőre tesznek szert, azok képesek lesznek majd az indulatokkal szembe szállni; a ki pedig ezzel nem bír, nem lehet az különben is méltó arra, hogy az erkölcsnek kedveltető példája, az illendőségnek ábrázolója legyen. Azon nagy titok, az embert megőrizni a gyengeségtől, Schiller szerint is abban áll, hogy szíve a gyengeségek ellen oltalmaztassék. Nem lehet feltételezni, hogy annyira sülyedtünk volna, miként ennek a lehetőségében is kételkedjünk?

A színésztől jeles képzettséget is kíván, de ne csak, hogy ne hibázék, hanem éppen ne hibázhasson. A nemzetnek csak ilyen erőkből egybeállított intézet kell. E végből *éppen ellenkezője legyen játéksztinünk minden mostani theatromoknak*, mert csak így őrizhetjük meg eredetiségünket, ezt pedig nyelvünk igaz java kívánja meg. A külföld szolgálai majmolása örökös gát marad nemzeti irányú kifejlődésünkben.

Ép ily mértékben és ép azért fontos az előadandó darabok megválogatása, mert a korszellemet is el kell annak találni, a kire ennek meghatározását rábizzuk. A közönséges kimelés mellett a vallás és szemérem szintén mindenkor sérthetetlenek maradjanak. Megróvjá azért íróink modorát is, mert «veszedelmes mételv nálok a szertelen szabad festés; a természetest egyedül csak a képzelődésnek tartózkodás nélkül reaszabadított ügetgetésében helyeztetik s végképen megfedekeznek az *érzés* és *értelem* arányos foglalkodtatásairól, s feledvén a természet legrejtettebb részeit is, a zabolátlan elmélkedés nagyító tükreben láttatják annak foltjait.» Kerülni kell szerinte a «felettébb valóságot», mert a mód nélkül nagyított rosszóság undort szűl, a szertelen jóság a neveléséhez közelítvén, hasonlóképen nem lehet oktató.

Az előadást tartja a játéksztini munkálkodás koronájának. Itt sok minden függ a jó igazgatótól, bár a jó színész keblében hordozza legcsalhatatlanabb vezérőljét. Azt kell szemünk előtt tartani, hogy a fél készület semmivé teszi a szent törekvést is. Szükségesnek tartja mindekelőtt, hogy hathatós rendelkezések által szűntessük meg azon temérdek botrántoztató visszaéléseket, melyek eddig a játéksztin örve alatt büntetlenül és szabadon történtek és történnek nálunk. Főleg pedig a nemzet legyen készen nagy áldozatokra, hogy ezen leendő népoktatók tárgyírányos nevelés által készíttessenek elő méltóképen pályájokra. Azokat

pedig, — kik elkerülvén a rendet és fenyítéket és csupán csak a féktelenség és hivalkodás és a zabolátlan kívánság által lelkesítették ezen pályára, — mint a nyelvnek, illendőségnek, erkölcsiségnek legveszedelmesebb ellenségeit, számkivetni kell onnan.

Prepelitzay értekezésének éle, mint láttuk, a vándorszínészet ellen irányúl, mint a mely még a fővárosban is lerontja hitelét a magyar színészetnek. Ennek megszüntetését pedig az által hiszi a legsikeresebben elérhetni, ha állandó játékszint állitunk föl, de olyat, mely minden mástól különbözőleg *nemzeti adakozásból* kerüljön ki. Még a színészeti iskola szükségét is érinti — de azon kijelentéssel, hogy mind 'ezt nagy áldozat nélkül a nemzet úgy sem érhetné el. Fogalmat ad még arról is a nemzetnek, hogy minő segélyösszeget igényelhet a játékszín, midőn a párizsi opera 120,000, a théâtre français 60,000 francot, a koppenhágai 31,820 ezüst forintot, a stockholmi 30,000 ezüst tallért és a bécsi Burgszínház 140,000 ezüst forintot kap subventióképen. Talán e nagy összegtől riadt vissza annyira a nemzet, hogy csak 15 évre reá ülhette meg a Nemzeti színház megnyitási ünnepélyét?

A Tudományos Gyűjtemény a megkezdett irányban aztán folytatta a játékszín iránti általános érdeket ébren tartani.

Néhány évre reá KOVÁCS SÁMUEL ír a «Játékszín mellett egy-két szót». Benke bírálatára és Kulcsár javaslatára reflektálván, megemlíti, hogy két évvel ezelőtt, (tehát 1823-ban) Pesten megfordulván, a színház helyét szomorú pusztaságban találta. A Buzdítás és Javallás csekély következésű lett s Kulcsárunk nem érhetette meg az állandó színház alapköve letételét, a miből azt következteti, hogy a játékszíneket nálunk sokan «ártalmasoknak» tartják.

Dicsérőleg emlékezik meg a théti plébános (Horváth Endre) lelkesítő költeményéről, de mindamellett szomorúan vesz arról tudomást, hogy színészeinknek vándorolni kell, s egy-két helyet kivéve, állandóan sehol sem maradhatnak. Szégyennek tartja, hogy Fejérmegye túltesz Pesten, s midőn valami nagy alkalmatosság adja magát elő, a szomszéd vármegyebelieknek kell Pesten megjelenni. Ebből egész jámboran azt meri következtetni, hogy a játékszín nem kell a magyarság nagy részének. Gyermekkorából emlékszik azon hatalmas benyomásra, melyet reá 1793-ban a játszó színészek tettek. Tapasztalásból mondhatja, hogy az előadott dolog jobban marad meg emlékezetben, mint az írott. Az ifjúság iskolájának tartja a színházat, mert ott gyakorolják emlékezetüket... ott szerzik meg a közönséges helyen való szólásnak, cselekedetnek, viselet-

nek díszes módját s levetkezik a gyerekes félénkséget s a parasztos szemérmeskedést.

Ugyan egész játékszínünk csak lassú fejlődést tett, de vigasztalónak tartja mégis reánk nézve, hogy a németek is idegen művek fordítgatásával kezdték. Örvend a fejlődő új tehetségeknek s főleg annak, hogy a német színpad is lassanként tudomást vesz a magyar termékekről.

LISSU ISTVÁN néhány évre egy nagyobb értekezésében (a Drámai költés és annak históriája, 1826.) kikel a legújabb magyar színművek s főleg BORS SÁMUEL «Kenyérmezei diadala» ellen .... s azt jegyzi meg, hogy nem is lehet ez másként ott, hol nemzeti játékszín nincsen.

Nálunk a latin nyelv a lényeg. Míg más nemzeteknél ez a tudósok nyelve, nálunk mint az életre megkívántató dolgok megszerzésének eszköze jön számba. Hogyan nevelődjék a magyar ifjúság nemzeti szellemében, midőn az iskola diákos ismeretekkel látja el, a theatromba mennie nem szabad, és így az ifjúságnak nagy része felnő a nélkül, hogy tudná, mi az igazi theatrom.

Baja az irodalomnak, hogy csak eredeti munkákat kívánnak s a fordításokat elvetik, pedig minden jeles költő a fordításokon fejleszt ki költői tehetségét. Hivatkozik Schillerre, ki Gozziból, Shakespaereből, Euripidesből fordított. Döbrentaire, kinek fordításait (a Fösvényt és a Véték súlyát) remek fordításoknak tartja. Mi egyszerre akarunk oda jutni, hova más nemzetek századokon át jutottak, s elfeledjük, hogy a hódoltság kora mennyire megakasztotta egész kifejlődésünket; ezt tartja ő a legnagyobb helytelenségnek. De mindamellett örömmel szólhat arról, hogy vannak eredeti darabjaink, melyeket enthusiasmmal fogadott közönségünk. Egy főddolog hiányzik azonban hazánkban, mely drámai költészetünk kifejlődését akadályoztatja: a nemzeti theatrom, melylyel hazánk fővárosa mind e mai napig sem dicsekedhetik.

Arra figyelmeztet, hogy a játékszínt és annak igazgatását a drámai költésben jártas és azt gyakorló férfiakra kell bízni, mert akkor lehet csak annak virágzását reményleni. A magyarnak is Engelre, Göthére van szüksége, hogy mint amazok a berlini és weimari, úgy emez a magyar színházat emelje «hihetetlen tökéletességre».

Ugyanazon évi folyam II. kötetében N. A. KISS SÁMUEL ajánlja (Egy szó a maga idejében, című cikkében), hogy hagyjanak föl a magyar írók a sok apró lyrai vers írásával.

«Kívánom különösen, hogy adnának eredeti jó románokat szépeink számára és eredeti drámákat nemzeti színjátszóink számára.» Eredeti drámák főleg azért kellenének színjátszóink számára, mivel azt látja, hogy többnyire fordított darabokat kénytelenek előadni, melyek közül

némelyek rosszúl vannak «forgatva», mások meg nem igen illenek a magyar játékszínre. Ajánlja íróinknak, hogy a «két Kisfaludy szolgáljon világító pharus gyanánt.»

«Hazámfiak! Magyarok! — így szól végül — most van ideje, hogy fölebredvén már egyszer opium álmainkból, anyanyelvünket, mint nemzetiségünknek egyik nagy czímerét előmozdítsuk s honunkban minél jobban elterjeszszük.»

A czikk, ügylátszik, az 1825. országgyűlés nagy eseményeinek behatása alatt született meg. A lelkes férfiú a következő évfolyam II. kötetében: «Miben van hátra a magyar?» cím alatt írott értekezésében főleg ifjúságunk nemzeti irányú nevelése érdekében szólal föl.

Néhány említésre méltó megjegyzést találunk még A. J. értekezésében is: «A nemzetiség és kultúra», melyben a cikkíró a theatrumot igen hasznos és foganatos eszköznek tartja a kultúra fentartására. Különösen az eredeti darabok előadásának tulajdonít nagy hatást s örvendve ismeri el, hogy kedveli a magyar a nemzeti darabokat és azok látására tolakodva mén.

Ha a budai színészet krónikáját tekintjük, nem lesz nehéz ez állítást elhinnünk, mert tény, hogy az eredeti, de főleg történeti tárgyú darabok rendkívüli vonzó erőt gyakoroltak még később is a magyar közönségre; még az oly férczelmények sem képeztek kivételt, mint a minő a BIRCH-PFEIFFER-féle Szapáry Péter volt. Ez is zsüfolásig megtöltte mindig a színházat.

A cikkíró különösen azt kívánja, hogy az idegen darabokat alkalmaztassuk a magyar természethez, ebből oly jó hatást remél nemzetiségi tekintetben, hogy szerinte német nyelvű polgáraink egy generatio alatt teljesen meg fognak magyarosodni. Pedig erre annál nagyobb szükség van, mert a vidéki városokban a német színészet foglalja el a színházakat. «Annyira mentünk már, hogy az állandó idegen nyelvű theatrum több van hazánkban a nemzetinél.» Nemzetiségünk érdeke tehát a leg-szorosabb összefüggésben áll a magyar theatrummal.

Mind ez utóbbi értekezéseket tartalmasságára és helyes észrevételeire nézve jóval felülmúlja K . . . ss Endre (Kúnoss Endre?) ily című elmefuttatása 1831-ből: A nemzeti játékszín honi fölemelkedésünk segéde.

Azon eszme köré csoportosítja következtetéseit, hogy nemzeti nyelvünket emelni kell. «Serkentve érdeklő és mulattató ösztönnek kell lenni, hogy mindenkinél a honi nyelv kedvelése szünet nélkül keblébe

zárva maradjon. Erre pedig a mulattatva írt munkákon kívül legjobb eszköz a játékszín, mert ha a közönség gyönyört, élvezet nyerhet magyar nyelven is, akkor arra is fog törekedni, hogy azt megtanulja.» A színjáték ezen fölül a nyelv csinosabb használatára is serkent s így befolyással van a nemzet lételére, fennállására, sőt szellemére is.

De nem azt a játékszínt tartja az élet tükrének, melyen kontárok szerepelgetnek, hanem a «jó rendbe hozott és szoros felvignázat alatt lévő játékszínt» tartja egyedül ilyennek. Az ilyképen gondozott játékszín nagy befolyással van a hazára, az egész nemzet szellemére s meg van győződve, hogy pl. Hunyady vagy Zrínyi színpadi előadása oly lelkesítő erővel hatna a nemzetre, hogy ha az ellenség Pest alatt teremne, még a nő is fegyvert ragadna.

Az értekező kívánja, (a mint azt előtte Kulcsár és Döbrentei és utána Széchenyi tették), hogy oly játékszínt emeljünk, mely csinosága, nagysága által a nemzet méltóságának megfelelően. A létező játékszínekre azt jegyzi meg, hogy azok a nemzet szégyenére válnak, mert ezekben «nyelvünk nem terjesztődik, hanem homályban mind-mind mélyebbre nyomatik s mint szegény, elhagyatott árva jelenik meg».

A főváros nem tudott még, fájdalom, állandó épületet emelni a magyar színészetnek, de ezt csodálni sem lehet, midőn mind Pesten, mind Budán a «külföld nyelve tanyáz».

A Beleznay-kertbeli előadások valószínű behatása alatt teszi azon lesújtó észrevételt, hogy nincsenek érdemes személyek a játékszínen, jelesebb játszószínészeink sincsenek, de «hogyan kívánhatnók mi azt — írja — hogy egy oly személy, ki önbecsét érzi és tehetségének valódi érdemét ismeri, színjátékosvá legyen.... és föllépven, a körülötte lévő dísztelen tárgyakról lelkesítve, ügyesen játsza el szerepét». Tegyük tehát, hogy nemzetünk érdeméhez méltó színház emeltessek, vagy hogy az idegen nyelv számára épültek birtokunkba jöjjenek. Nem kívánja, hogy ezen elfoglalt színeken csak magyar előadások legyenek. Maradjon még egy *kis ideig* az idegen, míg *sírja elkészül*, temetetlen. Ne tekintessék a honinál feljebbvalónak, hanem legyen, hogy a második helyet ő foglalja el.

Tehát K....ssnak kell tulajdonítani újabban azon eszme irodalmi megpendítését, hogy a magyar és német játszóok egy színpadon működjenek a fővárosban. Ezt a felfogást azonban erősen megtámadta egy évre rá Széchenyi. Mind ennek daczára mégis akadt egy pár védelmezője Benkében, Pechatában stb., mint ezt alább részletezni fogjuk. Egy lényeges különbség van azonban mégis K....ss és a későbbiek felfogása között, az t. i., hogy ő el akarja foglaltatni a magyarok által a német színpadokat, de a német játszóok maradjá-

nak meg rajta kis ideig temetetlenül, míg a német színészet sírja elkészül; a későbbiek pedig azt óhajtják, hogy a magyar játékszín a németnek kegyelem-kenyerén tengődjék, addig míg virágzásra juthat. K....ss biztosra veszi a diadalt, míg a későbbi indítványtevők ezt csak valószínűnek hiszik.

Ez eszme újabb megpendítője azt kívánja, hogy az idegen játékszín ne tekintessék a honinál feljebbvalónak; az eszme későbbi hirdetői pedig azt óhajtják, hogy a magyar színészet alárendeltségének önkéntes elismerése mellett működjek a német színen és a német fölényét ismerje el.

Ez is például szolgál arra, hogy néha a legjobb mag is, mely rossz földbe hullott, éretlen gyümölcsöt hoz. És e fanyar gyümölcsöt néhányan még sem tartózkodtak ízletesek gyanánt a nemzetnek följajlani.

K....ss értekezésének további folyamában főleg színészeinkkel foglalkozik. Ha jó lesz színházunk — írja — úgy lesznek idővel jó színészeink is. De hogy ezt mielőbb elérhessük, négy dologra van szükségünk.

Először szükség, hogy azoknak tisztelet és mindenki által való becsülés szereztessek. Az érdemesebbeket hívják meg a közönség társágaiba, «mert a ki másoktól nem becsültetik, magát sem fogja becsülni s végre elaljasul.... míg a becsülés nagy ösztön arra, hogy magát minél inkább kimutassa és körét jelesítse». Csak a jobbakat kellene ezen társágokba felvenni, ezért ki kellene őket előbb próbálni, hogy a nem oda való soha rendes társaságba ne léphessen.

Másodszor ruházatjokról, élelmökről kellene gondoskodni, «hogy ne kényteleníttessenek száraz kenyéren s legfeljebb hetenkint kétszer, háromszor ízelt sovány főtt étkeken tengődniök». Az ilyképen ellátottak aztán meg is jelenhetnének tisztességes társaságokban.

Harmadszor a kiváló színészek kapjanak tiszteletbeli hivatalt is, «miért ne lehetne egy, még most fennálló törvényeink szerint nemes származású férfiút, mint színjátszót, tiszteletbeli bíróvá, assessorrá, egyesületi tiszteleti taggá, vagy a Tudós-Társaság levelező vagy rendes tagjává választani?» kérdi joggal a cikkíró.

De *negyedszer* szükséges egy nyugdíj-intézet szervezése is, mely biztosítsa az elaggott színész életét azon napokra is, midőn nem tudja többé kenyerét keresni.

Valóban nagyon jellemzik ez indítványok a kort és a színészetet. Láthatjuk belőlök, hogy mije hiányzott akkor a magyar színészetnek!

Az értekező a színpadon, színészeken kívül még az előadandó darabokat illetőleg is elmondja véleményét és azon felfogással szemben, melyet már Katona és Prepelitzay oly nagyon megróttak, azt kívánja, hogy legyen egy felügyelő bizottság, mely alá az összes színészek tartozzanak. Ettől reményli színészeink erkölcsi értékének növekedését. A vándorlás eme korában egy-egy felügyelő bizottság hiányát lehetett legjobban érezni s valószínűleg a vándorszínészet vidéki viselt dolgai alapján sokan hitelt is adtak azon súlyos vádaknak, melyeket Török Damascén, részben Katona és ismét Prepelitzay emeltek a színészet ellen. A színészet «csavargóinak» vétkeiért a színészet apostolainak is szenvedniök kellett.

Színészeink műsora, mint Prepelitzay értekezéséből láthattuk, méltó megrovásban részesült. Ezért ajánlja K. is, hogy nem kell a színdarabok megválasztását egyedül színészeinkre bízni. Ki kellene számukra jelölni az eljátszható és nem adható darabokat, és az igazgatók köteleztetnének a felügyelő bizottság által arra, hogy csak abból választhassanak. Így nem lesz sem az egyes, sem egész osztálya a társadalomnak gúny tárgyává téve. Minden kéziratot ez a felügyelő bizottság nézne át már a színszerzés céljából is.

Kívánja továbbá, hogy az előadandó darabok ne legyenek olyanok, melyek fölhevítik a képzeletet, hanem gyakrabban adassunk olyanokat, melyek az erkölcsi érzetet nevelik és honi érzetet is öntenek belénk, melyek aztán az életben előforduló viszontagságokat és körülményeket jól elmellőzni vagy hasznunkra fordítani megtanítanak. A sértő kifejezések elkerültesse; ne engedjük meg, «hogy némely gáncsoskodó, játszi szűkek» szerepeiket a közönség mulattatására saját észrevételeikkel fűszerezze és kaczagásra indítsák.

E felügyelő bizottságot valósággal a közerkölcs őrének óhajtja az értekező. Ez ügylene színészeink egész magaviseletére, «nehogy a szűzség dicséretét egy olyan személy mondja, ki undok tetteivel mások előtt számtalanszor botránkozást okozott». A színjátész azonban mindemellett ne legyen «érzés nélküli mozgó báb, személyesült hóhalom» —

Megtámadja végül azon téves felfogást is, mely szerint a játékszín a közromlás biztos eszközlője. «A megromlás magvát azonban — szereinte is — nem a személyek külső körülményeiben, hanem az emberekben magokban kell keresni.» Csak a rosszul elrendelt, csak a felvigyázat és válogatás nélküli színjátékszók kényére és rossz ízlésére bízott színjáték eszközli ezt — ő azonban nem ilyet kíván!

A lelkesen írott eszes munka, mint láttuk, igen körülményesen foglalkozik színészetünk bajaival, melyeknek megorvoslását addig is, míg az állandó játékszín fölépülhetne, egy felügyelő bizott-

ságtól reményli. Színészetünk a 30-as években is nagyon éreztette, hogy egy ily felügyelő bizottság hiánya mennyire megnehezítette jó irányú kifejlésében.

Jellemző sorokat találunk ugyanezen évfolyam egy másik cikkében, melyből az is kitűnik, hogy a gúny fegyverével is küzdöttek némelyek e kornak furcsa felfogásai ellen. Udvardy János ily felíratú cikkében:

«Még egy-két szó a nemzeti boldogságról» — így ír a játékszín ügyére nézve: a nálunk uralkodó felfogás szerint a magyar sohasem vetemedik arra, hogy komédiás legyen, «mintha mind arra tartana számot, hogy ő urnak született, nem másnak. Vagy mintha derogálva érezné magát a magyar ilyen kicsinységekkel szemben. Ez az oka aztán annak, hogy a nemzeti magyar theatrommal semmire sem mehetünk, s midőn egész Európa él-hal a theatromért, addig mi ezt közönnnyel nézzük. Avagy nem különös eredetisége a magyarnak, hogy *nagyon megfontolva kíván majom lenni?*» E furcsa nyilatkozatot csak azért említjük föl, mert később Pekhata Károly röpirata kiindulási pontjául veszi.

A budai színészet korában — elég jellemzően — még mindig foglalkozott az irodalom azzal a kérdéssel, vajjon minek lehet tulajdonítani azt, hogy a magyar theatrum nálunk még mindig csak *tanyáz* és valóban megállapodva még sehol sincsen?

A Tudományos Gyűjtemény egyik recensense veti föl újból e régóta vitális kérdést.*

Nem tulajdoníthatja a hazafiság hiányának, mert inkább attól lehetne tartani, hogy az néhol túlmegey buzgóságában a kellő mértéken. A buzgóságot azon áldozatkészség bizonyítja, melyet a magyar nyelv érdekében mutattak.

Nem vádolhatja a német kormányt sem, mert Csehországban a német játékszín mellett a cseh is fönnáll. A német kormány nem üz nemzetiségi politikát. Azt sem fogadja el, mintha a haladás akadálya az volna, «hogy csak kezdünk a művelődés pályáján futni». A csehek is «majdnem» egy időben kezdetek gondoskodni a játékszínről, s koránt sem került annyi fáradságba s munkába életre hozni azt. Tény az, hogy a magyar színészet a némettel nem concurrálhat — de viszont bár a cseh sem áll a fejlődés legmagasabb fokán, mégis állandóan fönnáll Prágában.

A cseh és magyar színházi viszonyok közti sok közös vonásra irodalmunkban először K. P. reflectál. Csak egyben téved, midőn a «ha-

* K. P. Tud. Gy. 1835. 102—105. l.

sonló» viszonyok mellett a magyarral huzatja a rövidebbet. Fő tévedése abban áll, hogy a cseh színészet emelkedését a miénkhez hasonló viszonyokból fejti ki. Igaz, hogy ott is az irodalmi újjászületéssel kezd tisztetséghez jutni a már létező, de csakis az alsóbb nép érdekeit szolgáló cseh színpad — de nem kell feledni, hogy a cseh irodalom újjászületése I. Ferenc királyi bőkezűségével áll összefüggésben. Nálunk irodalom, színészet magára hagyattak. Ott a királyi érdeklődés magával ragadta az egész nemzetet s így mindent pártoltak, a mi a nemzeti irodalom érdekét előmozdíthatta, pártolták tehát a nemzeti színészetet is.

Szigorú kritikuskunk mindamellett nem egy helyes nézetet fejteget. Bevallja, hogy a színészet vándorlásának, e «különös tünetnynek» első és fő oka abban rejlik, mert nincs közönségünk, nincs tulajdonképeni középosztályunk, mely a színészetnek fő támasza lehetne. Polgáraink műveltsége német és annyit követel magyar színészeinktől, mint a németektől — a nélkül, hogy alkalmat nyujtana színészeink kiképzésére.

Második okát abban találja, hogy íróink — megelőzik a közönséget, «úgy hogy a tömegnek nagy fáradtságába kerül utánnok haladni». Ez pedig megúnván hasztalan fáradtságát, csak «undorodva» ballag vagy egészen is elmarad. Aztán a nyelvújítással is pazarul bánnak. A nyelvújítók meg nem gondolják, a mit Czinke Ferencz Tóth Lászlóhoz írt:

Ujulnunk szükség! Ujulj de hazáddal: ez a nagy
Oskola: édes anyád, mestered, édes atyád.

Ebből származtatja, hogy eredeti munka miért oly nagy ritkaság nálunk. Ha eredeti munkát írnak, azt idegen köntösbe szorítják; vagy az idegen gondolatokat magyar ruhával piperézik fel, és ez által a nemzetiséget gúnyolják; aztán a bírálók is jobbadán külföldi mértékre vonják a magyar iratokat.

A Tud. Gy. recensense előtt egy kezdetleges műveltségű középosztály lebegett, mely csak híg szellemi táplálékot bír el. Kötelessége volt volna a magyar színpadnak, állandósítása érdekében ezt a «tömeget» követni! De hova fejlődik nálunk színpad és drámai irodalom, ha nem törekszik az eleintén, bár erőltetve is, ezt a «tömeget» a helyes irányba vezetni? Hiszen már az a sok engedmény, melyet annak rovására a kenyérkereset végett tett, az maga annyi bajt okozott, hogy az Akadémia közbelépte nélkül, alásülyedéssel fenyegette egész drámai irodalmunkat. Hová jutottunk volna, ha csaknem félszázados létezés után sem mer a magyar íróvilág «a francia, angol és német munkákra tekintvén, *nagyon* is előhaladni?» K. P. tehát egyedül állt azon véleményével irodalmunkban, hogy a magyar színészet állandóságának egyik akadá-

lya — drámairodalmunk túlságos előhaladása, mely nem felelt meg a magyar középosztály műveltségi fokának.

A Tudományos Gyűjtemény a fentebbi műveken kívül egy évi szünet után még egy értekezést közöl a theatromról, Ujfalusi N. Jánostól (1836).

Színészetünk állása a fővárosban ekkor egészen más volt, mint azon időben, midőn az előbbieket írták. De talán éppen ezért is érdekes lesz tudni, minő véleménynyel találkozunk egy folyóiratban, mely csaknem kezdete óta a legnagyobb figyelemmel kísérte színészetünk fejlődésének egész menetét.

Ujfalusi, mint a törvények doktora és hites ügyvéd, egy kissé tudálékosan ír az ügyről, de a benne részletezett újabb szemponthoz fogva szintén megérdemli, hogy bővebben foglalkozzunk vele, mint oly korban írott munkával, midőn hazánkban nemcsak a magános embereknel indított nagy buzgóságot a theatrom, hanem az a közdolgok sorába is fölvétetett.

Szerinte a theatrom csak oly helyre való, hol oly emberek vannak, kiknek a foglalatosságoktól szabad órájuk is vagyon, minők a mesteremberek, kereskedők, tisztviselők, és a kiket aztán az a henyléstől, részeskedéstől és kártyától visszatart.

A színház főczélja (finis proximus), hogy *helyes* előadásokkal *hasznosan* mulattasson; középső czélja (finis intermedicus), hogy az emberek a káros és haszontalan élvezetekről elvonassanak, és végczélja (finis ultimus), hogy 1. a jó erkölcsnek, 2. a polgári ízlésnek (urbanitás), 3. a nyelv pallérozásának eszköze legyen.

Úgy találja, hogy a mostani e czélnek nem felel meg. Óhajtja mindenek fölött, hogy az előadandó darabok szoros vizsgálat alá véteszenek, sőt a censurán fölül még azt is jónak hiszi, hogy törvényhatósági felügyelők legyenek minden előadásra jelen, kik az előadást ellenőrizték s az «időközben beszélőket» (az extemporizálókat) ettől a rossz szokástól elrettentsék. Ügyelet legyen főképen arra, hogy színészeink jól megtanulják szerepeiket s a színészek ne késztesseken mindenféle fajtájú szerepben játszani, hanem csak víg vagy szomorú szerepekben, a mi által azt is elérjük, hogy szerepeiket jól fogják tudni és előadni. (A budai színészeti krónikájában látni fogjuk, hogy eme hiányok színészeinkben nagyon is meg voltak, és Bajza részéről is szigorú megrovásban részesültek.)

Megkivánja az értekező, hogy a felügyelő személy példás erkölcsű legyen, ki mint ilyen is imponálhasson színészeinknek. Nem kell meg-szenvedni a színpadon a *tréfacsapót* (Hanswurst, bajazzo), mert ennek

minden iparkodása oda céloz, mennél jobban megneveztetni, ez pedig a színház célját fogná lealjasítani.

De főkép a vándorló, kóbor komédiások ellen kel ki, kiket nem kellene megszenvedni, *«mert azok többnyire rossz erkölcsű emberek»*.

Kívánja, hogy a theatromi darabokban az igazgató helyes választ tegyen, hogy így a nézők olyat tanuljanak belőlök, a mit polgári állapotjokban és életök módjában hasznokra fordíthassanak. *«Azért, ha a theátrumi látogatók egyedül polgári rangúak, azoknak katonai vagy vitézi darabokat ne adjon elő, hanem olyanokat, a minők a polgári életben gyakrabban előfordúlnak; pl. A politikus csizmadia; Lumpaci Vagabundus, Rochus Pumpernikl . . . . . hogy ekként egyből egyrangúak, másból másrangúak vegyenek példát.»* A theatrom egyébiránt arra is törekedjék, hogy előadásainak látogatása lehetséges is legyen, mert csak akkor fog hasznos lenni, ha a költségeket meggyőzi a látogató, s oda nem egyedül multság kedvéért megy, hanem hogy tanuljon.

Az egész értekezést nagyon is egyoldalú felfogás jellemzi; de tán legjobban bizonyítja írójának egyoldaluságát, hogy a játékszínt minden haszna daczára *«a jó erkölcs előmozdítására hasznos eszköznek még sem állítja»*.

Befejező szavai ellenállhatatlanul nevetséges hatást tesznek azon kijelentés által, hogy *«én magam, ki ezeket írom, sosem voltam a theatromnak nagy kedvelője, mert Ovidius is már azt javasolja:*

Sed tu præcipue curvis venare Theatris
Iste locus casti damna pudoris habet!

A színészetnek sok ellene mellett, bizonyára az e fajta lelkes *«barátok»* árthattak sokat, kik, úgylátszik, nem tudtak teljesen megszabadulni azon gondolattól, *«hogy őseink tán még sem hiában vetették meg oly nagyon a komédiást, és hogy azt magyar emberhez nem is illő mesterségnek tekintették»*. Az ilyen félig haladók, félig maradók, valószínűleg sokat ártottak barátságukkal az egész ügynek, melyet még sem mertek vagy tudtak ellenséggépen megtámadni.

De volt-e céljok ez akademikus discussióknak? Ez a kérdés merülhet föl a vélemények ismertetése után.

Ha a mai kor szemüvegén át tekintjük a dolgokat, tán furcsának is tűnhetnék föl egy lap álláspontjának, sokszor egymással ellenkező véleményének oly nagy jelentőséget tulajdonítani. A Tudományos Gyűjtemény e véleményekkel ha nem is egy kitűzött célt, de mindenesetre egyes határozott eredményeket ért el.

Közéletünknek kétségkívül egyik legnagyobb hiánya volt, hogy akkor közérzületet teremteni csaknem lehetetlen dolognak tartatott. Csak egy dologban lehetett szó közérzületről: midőn a hatalom nemzetellenes túlkapásait kellett megtámadni. A megyék egymással való levelezése pótolta azt, a mit a hírlapok hiánya érezhetővé tön. Ha oly dolgokról volt szó, melyek az alkotmányos jogok sérelmét illették és azok körülbástyázására vonatkoztak, a követi utasítások erősen lelkére kötötték a kiválasztottnak, hogy a nemzeti jogokból egy talpalatnyit se engedjen. A nemzettel született erős politikai érzület absorbeált minden más érdeket. A megyei élet, az országgyűlések képesek voltak oly szónokokat nevelni, kikre az angol nemzet is büszkeséggel tekinthetne, de egyetlen olyat sem, ki képes a nemzetet lethargiájából fölrázni, ki képes a nemzetet egy kulturális kérdés érdekében egyesíteni.

Meghamisítanók a történelmet azon állításunkkal, hogy a megyék mitsem tettek az Akadémia és különösen a játékszín érdekében. Ellenkezőleg, a mi a játékszín ügyében történt 1790—1837-ig, azt csakis egyes megyéknek köszönhetjük (Erdélyt kivéve). De egyes megye nem jelentett akkor sem nemzetet, sőt tán éppen azt jelentette az *egyesek* pártolása, hogy a nemzeteszme magaslátára nem tudunk még emelkedni, s a saját *provincziális érdekeink* mellett, minden rossz szándék nélkül is megfeledeztünk a nemzeti *közérdekről*.

Ez volt a divergentiális systema, melyet később oly keserű gúnnyal ostorozott Széchenyi a játékszínről szóló röpíratában.

Volt tehát erőteljes pezsdülő megyei életünk, de nemzeti életről nem tudunk semmit sem szólani. Kulturális kérdésekben pedig nemzeti közérzület nélkül lehetetlenség valami eredményt elérni. Szükségünk volt tehát arra, hogy a nemzeti közérzület más úton fejlessék ki. Politikai lapjaink hiányát pótolta a megyei és országgyűlési élet, a mennyire csak lehetett, de semmi sem pótolhatta az irodalmiakét. Pedig a játékszín jelentőségéről, főleg irodalmi úton, kellett felvilágosítani az egész nemzetet. A megyei levelezés csak mellékesen foglalkozhatott a játékszínnel a vitális politikai kérdések mellett. Egy ily irodalmi folyóíratra volt szükségünk, mely ne hagyja elaludni az ügyet a nemzet közvéleménye előtt.

A Tudományos Gyűjtemény teljesítette e hivatást. Nélküle kétségkívül elaludt volna az egész ügy már csak annál inkább is,

mert a leglelkesebb pártolók, egy Kelemen, egy Vida László, egy Kulcsár István szerencsétlen végezetű vállalkozásaik élénk emlékezetében lehettek mindenkinek. Hazánk első tudományos folyóirata azonban napirendre hozta e kérdést s elősegítette nemcsak az eszmék tisztázását, de egy közérzület megteremtésére is az okoskodás eszközeivel törekedett hatni. Czikkei által közforgalomba hozta a játékszín ügyének kérdését, s így pótolta azt, a mire a megyék külön képtelenek voltak.

De nemcsak a Tudományos Gyűjtemény foglalkozott e kérdéssel, hanem egyéb folyóirataink és hírlapjaink is: a Hasznos Multságok, a Felső-magyarországi Minerva és a Muzáron.

Az első helyen említett hírlapban KULCSÁR ISTVÁN (1822)* veti föl ezt a kérdést: Kell-e a magyarnak Theatrom? több mint egy századnegyed telt el az első színjátszó társaság fennállása óta, és sehol sem tudta állandósítani magát a magyar színészet! Ez az ő felfogása szerint vagy annyit jelent, hogy nem kell játékszín, és így a magyar nemzet el akar zárkózni a nyugoti népek civilisatiójától, vagy annyit, hogy kellene bár, de nincsen emberünk, ki ennek szükséges voltát az egész nemzettel megértetni tudná.

A Buzdítás és Javaslat lelkes szerzője kis lapjában egyes-egyedül vállalkozik arra, hogy a mit társadalmi úton oly nehéz elérni (a színészet iránti előítélet leküzdését), azt ő maga próbálja meg irodalmi úton. A magyarnak kell Theatrom! ezt az eszmét variálja egy rövidke cikkben. Európa minden nemzete — írja — a közönséges multságokra theátrumi játékot választott. Illő, hogy a magyar nemzet is, mely más tekintetben európai szokásokat vett föl, ezen csinosodás útján is versenyt fusson az európai többi nemzetekkel. Aztán mennyi haszon fog hármlani a theátrumi darabokból a nemzeti nyelvre magára. Ezeket a játékokat elmés és tudós férfiak írják csinos nyelven. Általok általánosakká fogják tenni a közönséges élet finomabb szokásait és a művelt nemzetek díszesebb életrendjét. A tanulatlan közrendű emberek észrevétlenül nevelődnek általok. Sőt ezen játékok fogják a nemzeti nemes érzést ébreszteni és megerősíteni.

Kulcsár tisztában látszik lenni az iránt, hogy a meglevő színészet-tel tán még sem lehetne az óhajtott célt elérni, azért írja alább: «ha az egyes személyek önnön tökéletesíttetésekén szorgalmasan dolgoznak,» úgy méltó dolog leszen, «hogy a nemzet nagyjai és az Ország atyái vala-

* 1822. II. félév, 10. sz.

mint a Jurisdictiók is azon legyenek, hogy a nemzetet ezen a kelleme-
tes módon neveljék és tökéletesítsék». Kultúrban sok jóhíszművéség volt;
az 1815. évi kivándorlás sem tudta őt teljesen kiábrándítani. Azt azon-
ban nehéz volna eldönteni, vajjon a nemzet közönyét, idegenkedését
tartotta-e oly könnyen megingathatónak, hogy e rövidke czikkét ele-
gendőnek hitte a fölvetett kérdés bizonyítására és egy egész nemzet
meggyőzésére, avagy a saját felszólalásának tulajdonított oly országos
jelentőséget, mely előtt meg kell hajolnia az ellenkező nézetet valló köz-
véleménynek is? Bárhoggy álljon is a dolog, maga az egész felszólalás az
ő csekélyke terjedelmével és jelentős tartalmával, magában véve jel-
lemzi korát.

Sokkal érdekesebb ennél E. I. P. «Beleszólása a színjáték
eránt folytatott vetekedésbe».* Felfogása új és eredeti. A játékszín
ügyét oly oldaláról világítja meg, melyet az eddig felsorolt írók tel-
jesen elhanyagoltak.

A játékszín szükségéről — írja — csak a gondolkodni tudó rész
van nálunk meggyőződve, de a nagyobb, a nem tanult nincsen. A mel-
lette buzgólkodó «ritkán fog lenni műveletlen eszű és törzsökös tiszta
magyar, hanem mindenkor vagy a külföldi nemzettel atyafias, vagy
tudományosan mívelt lelkű vagy affectált buzgóságú Hazafi. Tiszta
Magyar-község (középosztályt ért) főcharacteri vonása lévén neki minden
dolgaiban a bizonyos innepiség, lassuság, megletség és komolyság —
sem embert, sem tettet, melyen könnyelműség és változékonyság tánik
szemébe, nem kedvelhet. Élénk mímelésekkel, tagok mozgásával, arcznak
jelentményes elvonulásaival még prédikáló Papja sem kap föl előtte;
annál inkább megveti az afféléket a színjátszóban vagy szintén magát a
színjátszót az affélékért. Mivel a színjátszó gyakorta hordozóskodik és
nincsen neki huzamos maradása sehol, az iránt megvetése legfőbb mér-
tékre hág, úgy hogy előtte ez csak ország-kerülő, semmivel bíró, kinek
hátán háza, kebelében kenyerere. Már azután a mint becsüli a színjátszó-
nak személyét, csak úgy becsüli annak művészetjét is: azaz sem-
mire sem».

Hogy a színjáték nem tud lábra kapni, annak — szerinte — a
mostoha körülményeken és balvéleményen kívül oka abban is kere-
sendő, hogy a *magyar nem poétai nemzet*, ez volna egyik caractere
vonása.

I. A m. nemzet a színjátékra nem hajlandó. A mely nemzet erre
hajló, ez akkor mutatta ezt ki, midőn a színészek és játékok nem voltak

* Felső Magyar. Minerva, 1829. január.

művészi módon rendbe szedve és kifejtve. A német, rancia, olasz a leg-sötétebb századokban is foglalkozott ilyenekkel, mert ez reájok nézve characterökből folyó szükség volt. *«A m. községnél illyesre hajlandóságnak, valamint eleitől fogva nem volt nyoma, úgy máig sincsen, ezután pedig még kevésbé remélhető.»*

II. Nemzetünknek nincsenek népünnepei. A meglevőket is «csak üres zajgással, minden szép symbolicus cselekmények nélkül tölti».

III. Nincsenek köznépi elmés játékok. Itt-ott Pünkösdi királyság, Balázs-, Gergely-járás, türkölödsdi (?) Leventás — de nem mindenütt ismereteselek.

IV. Nevezetes történt dolgokat hírdető oszlopok hazánkban nincsenek. «Bitófánál, határdomboknál, vadászatot tilalmazó karóknál egyébb nemzeti emlékjelet az Országunkon átutazó nem igen lát.»

V. A magyar nemzet asszonyaival keletiesen bánik, tehát nincs tárgy nála *romános szerelemre*. «S talán itt egyik fő oka annak, hogy a magyar történetekben a Drámakul szolgálható jeles caracterek és scénák nem találkoznak oly számosan, mint a régi Görögök és Rómaiak vagy az újabb Nemzetek történetes könyveiben.»

VI. A m. község muzsikai talentomra sem hajlandó.

VII. A poezist sem kedveli.

«Olyan lévén tehát az eredeti Magyar, hogy már characterénél és vele született hajlandóságánál fogva ő csak prosaicus nemzet és mindentől, a mi poetai ízen tart, idegenkedik; alig fogja a színjátékot ezután is valaha egész szívvel lélekkel megkedvelni — hanemha a nyugoti mívelt új nemzetekkel való további közösködése által a nyira csinosul, mívelődik, simíttatik, hogy az efféle ízlésre is megéri vagy inkább nemzetiségéből kimosdik.»

«És vajjon — kérdi a czikkíró — a játékszín elmulthatatlan hozzávalója-e a műveltségnek? Nem juthatna-e el nemzetünk egész kifejlődéséhez e nélkül is? Ha egyes mívelt lelkű embereket gondolhatni a nélkül, hogy a Játékszín óhajtották vagy azáltal eszöket, szívöket pallérozták volna: miért ne képzelhetnénk egy egész nemzetet? Első Lajos és Mátyás időkorában M. nemzetünk a tud. műveltségnek már elég magas lépcsőjén állott és nem kellett neki játékszín, nem is óhajtotta, nem sínlette, nem sürgette.»

«Ő neki egy nemzeti Académia fogna lenni míveltetésének ügyében, most is mindenre minden, — — — nem is vár ő unszolást, sem erőltetést, mint a Játékszín megkedvülésére. Gazdálkodásra, hadi virtusokra és egyéb reális ügyekezetekre indul ösztön nélkül.»

«A M.-nak, ha ugyan őt nemzetiségében meghagyni akarjuk, v. tisztán napkeletinek v. a keleti és nyugoti közt valami középnek kell marad-

nia. Nem minden a mi a Nyugoti nemzeteknek való, díszlik a mienknek is. A Játéksz. névszerint az effélékhez számlálандó, úgymint a mely sem törökök, sem arabok (kik pedig már valamikor a tudományos műveltséget bámulandó nagyra vitték), sem a perzsák és velünk atyafias egyéb nemzetek között mindekkorig föl nem találtatott.»

«Nem egykönnyen fog ily intézet megfundáltatni hazánkban is. Példa erre a Pesti Theátrum viszontagságai.»

Végül kívánja, hogy hamis próféta legyen.

E. I. P. tehát nem egyesek dölyfös idegenkedésében látja a játékszín hátramaradásának okát, hanem a nemzeti főbb charactervonásokban. Az idegenkedésnek a characterben gyökerező okai vannak s mindaddig, míg ez át nem alakul, egy oly institutio, melyhez nem fűződik történeti hagyomány, nem egy könnyen válhatik népszerűvé. Néhány furcsaságtól eltekintve, E. I. P. egyike azoknak, kik a dolognak lényegébe hatoltak és nagyban közremunkálhattak a játékszín körüli eszmék és ellentétes nézetek tisztába hozatalára.

De az eddigiek közt valamennyinél jelentősebb az a beszéd, melyet a Muzáron 1833-ban tett közzé.

Szinte hihetetlennek látszanék Kölcsy az ő szent lelkesedésével a magyar nyelv ügye mellett úgy képzelni, hogy ne szólalt volna föl soha a nemzeti játékszín érdekében. Volt-e ügy, mely a kor oly sok más kérdésével függött össze, mint éppen ez? Nemcsak az irodalmat, nemcsak a nyelvet és nemzetiséget, de egész társadalmunkat érdekelte. Alkalmul szolgált mulasztásaink ostromozására, előítéleteink megbélyegzésére. De zálogát képezte jövőnknek is. Azt az erőt képviselte, mely egyedül fog arra képesekké tenni, hogy politikai jogainkat kivívjuk, mert mint az egész nemzet nevelője, kimívelője, le fogja dönteni a nyelvi akadályokat nemzetiségeink, és társadalmi akadályainkat az egyes osztályok közt, s így egygyé téven a nemzetet, imponáló erejével kényszeríteni fogja a hatalmat is zsarnoki rendszeréről való önkéntes lemondásra.

Katona József értekezésénél magvasabbat, a dolog lényegébe behatóbbat, nagyobb költői lendülettel írottat nem ismerhet a játékszín története a 30-as évekig. Kölcsy beszédje (cronologiai datuma 1827) nemes pathosánál, költői nyelvénél fogva nemcsak jóval fölötte áll, hanem mint szónoki mű a magyar irodalom egyik legértékesebb gyöngyét képezi. Játékszínünk érdekében, formailag is tökéletesebb, szónoki fordulatokban gazdagabb, meggyőző érveivel hatá-

sosabb beszédet kétségkívül sem előtte, sem utána nem mondtak.

Vészkiáltásként húzódik végük e beszéden ez eszme: jaj azon nemzetnek, mely lakhelyeiből kiüldöztetett: jajabb annak, mely ősi nyelvétől fosztatott meg. Bujdosó őseinket a nyelv tartván össze, hazát szerezhettek vérrel s az idegen föld általok lett magyar — mi pedig, ha elvesztenők nyelvünket, mivé lennénk a saját földünkön? Nem keseríthet-e annak tapasztalása, hogy nyelvünk, őseink ez utolsó öröksége, a közhelyekről lassankint eltűnik nem sokára, és csak az alsóbb rendű népek lészen kizárólagos tulajdona! Mit fogunk unokáinknak azon szemrehányására felelni: hallottátok a segélykiáltónak szavát s nem nyújtátok ki a kart, mely segíthet vala.

Másutt a koronás fők sem tartották magokhoz illetlennek a játékszín gondját. Mi arra várunk, hogy más tegye meg helyettünk, a mi nekünk használ? «Avagy talán a fősvényység alacsony lelke tartóztat vissza bennünket?» Bár kimondta a szót, nem hihet benne. *«Mi, kik a vendégfogadás törvényit gyakran érdemtelenek iránt is gyakoroljuk, mi, kik a lármás mulatságokban és a kártyaasztal mellett, a takarékoság hagyásait olykor-olykor elfeledjük; mi, kik bizonyos alkalmakkal csillogás által kiüsmerszeni annyira szeretünk, hogy a kimélt alacsonyságnak fognók tekinteni: mi vonjuk-e be markainkat a nemzetiség oltára előtt; mi ne tartsuk-e alacsonyságnak itt a kislelkű kimélt?»* — kérdi Kölcsey. A mit egyesek tehetek, azt a nemzet annál könnyebben teheti. Nem hiheti, hogy az egész nemzet azt a szégyenletes vádat magán hagyja: íme Pestről, Magyarország fővárosából a m. játékszín számkivettetett, mert a milliókból álló sokaság a teher alatt kifáradt egyetlenegy föl nem váltotta. De a játékszín, mint művészetet, nemcsak a nemzetért, hanem önmagáért is kell szeretnünk. Egy nép sem ragyogott soha a nagy nemzetek sorában, ha fegyvereinek szerencsáját össze nem kötötte a szépmesterségekkel és tudománynyal. Mi őseinktől czímet örököltünk — de erejüket és szerencséjüket nem bírjuk. Mi által lehetünk reájok érdemesek, ha a szépmesterséget is megvetjük s egyéb foglalkozásaink mellett még műveletlenek is maradunk?

Fonák felfogásnak állítja, hogy a játékszín erkölcsi romlást idéz elő. Fontos ellenvetés, ha igaz nem is volna. Mert nézzük Európa nemzeteit, mit vesztek, hogy magoknak játékszíneket építettek s jeles színészeiknek tisztességet és bőséget adtak osztályrészül s «mit nyertünk mi, hogy színészeinket ez ideig lakhely és segéd nélkül hagyjuk bolyongani s előadásaira szemünket, sorsukra pedig szánakozásunkat bezárjuk». Mutasuk azt a sok szépet s jót elő, a miben más nemzeteket e miatt felülmulunk. «Mintha mi szentebbul éreznők az emberiség becsét — folytatja satyricu-

san — külön vélekedéseinkért egymást nem gyűlölnek; a hazáért szenvedő bajnoknak s a tudományok közt sorvadó bölcsnek oszlopokat emel-nénk.» Mi akarunk példát adni más nemzeteknek, kik nem egész hűsz év alatt saját magunkból kivetkeztünk, s romlott erkölcsöket tanulva, idegen szokásokat kölcsönözve, még csak azon érzést sem tartottuk meg, hogy egymásra tekintvén, kölcsönösen elpiruljunk?! Rettegünk inkább attól, hogy a múlt és jelen képeit előnkbe hozván, lelkiismeretünket fölébreszti, de hisz ennek előbb utóbb föl kell ébredni s minél később, annál több oka lesz keblünket összemardosni.

Visszaélések történhetek a játékszínnel — elismeri; de ne a vissza-élések szerint becsljük meg egyes dolgok értékét. «Mi volt valaha oly becses, oly tiszteletreméltó és szent, a mit a gonoszt óhajtó lélek saját céljainak eszközévé nem tehetett vagy nem tett volna?» Hisz így a választ, tudományt, az emberiséget és hazát is kárhozatni kellene, mert e nevek a sötétség tetteire lepel gyanánt használtattak. És ha föltesszük, hogy a játékszín romlást idéz elő, megakadályoztuk-e ennek terjedését az által, ha a nemzeti nyelvet arra föllépni nem engedjük. Jusson csak eszünkbe, hogy míg mi ezt elmulasztjuk, addig nagyobb városainkban német színészet virágzik teljes hazafiúi jussal. Ezeket sem látogatják egyedül németek. Hisz maga is tanúja volt annak a pesti színházban, midőn egy jó táblabíró kísértetbe jött kezeit összezecsatogtatni, míg mellette leányai a német író tiszta erkölcs nélküli összetoldozott scénáitól könyekben úsztak. Hogy tetszett az a magyar közönségnek, midőn a grófkisasszony maga kérte meg kezét a papnak és a férje iránti hűséget lábbal tiporó nő férje nem érdemlett szeretetét újra megnyeré. «Vagy tán a német nyelv módivá lett hangjai a bekövetkezhető bajt varázserővel tudják elhárítani?» — kérdi Kölcey. — «Vagy tán a pesti és bécsi elfranciaított levegő hatalmas talizmánként lebegi körül ott nevelt leányainkat?»

Az elkeseredés hangján folytatja azután: Mi szeretünk romlani, mi romlani akarunk! De romlásunkon is idegen színt óhajtunk láttatni, mert idegen szín minálunk a nemesebb viselet csalhatatlan jele és a magasabb nevelés tiszteletet parancsoló hírmondója. Szánakozást érdemel ez a külföldieskedés, de nagyobb szánakozást azon gyengeség, mely a külföldieskedést dicsekedőleg éreztetni is akarja. Pedig e külföldieskedés vadászatában fakad romlásunk forrása. Nemzetisége valóságos talizmánja az egész nemzetnek. «Soha még egy nemzet sem romlott el, mely hazája erkölceit és szokásait híven megőrizte.» Erre pedig nincs hathatósabb eszköz a játékszínnél; de nemzeti játékszínt óhajtsunk; egészen más intézetet, mint a mit szerte-szélylyel bujdosó színészeinkről vévén mértéket, alatta közönségesen gondolni szoktak. «A mi

hibánk, a mi örökre menthetetlen hibánk, hogy a szépmesterségnek ezen ágát rövid és fősvény ápolás után, mint a lelketlen mostoha a kelletlen árvát ápolni szokta, az elalacsonyulás csaknem legalsó lépcsőjéig engedték süllyedni, soha se fordítánk arra oly közönséges figyelmet, mely által a kezdetben külföldi plántát saját földünkön hazaivá tehattük volna. Szánakozásra méltó romladékban senyved az köztünk s magán viseli az átkot, melynél fogva minden, a ki határaiba lépni mert, szerencsétlen sorsában részt vesz. Ily helyzet bizonyosan egy nagy talentumot sem hoz kísérletbe, hogy a játékszíni pályán akár mint író, akár mint színész föltűnjön s azt megvettetéséből kiemelje, a külföldiségből kivetkeztesse s azt hazánk tulajdonává tevén, általa nemzetiségünkre jóltevő hatással munkálkodjék. Mostani vándorszínészeinken nem láthatunk egyebet a mélyen megromlott német színnek még, ha lehetséges, romlottabb visszatükröztetésénél.» A mi hideg lelketlenségünk elzsibbasztja íróinkat s így a színész kénytelen a bécsi pór nép aljas ízléséhez szabott színdarabokat előszedni. Az egész nemzetnek kötelessége a játékszínt nemzetivé tenni, így fogja a nemzet a játékszínt és a játékszín a nemzetet megneemesíteni.

Kölcsey tehát ugyan azon eszmékért rajong, a melyeket legelőbb és a leglelkesebben Döbrentei hirdetett Erdélyi Muzeumában a pályázat-hirdetést megelőző és azt kísérő czikkeiben. Ugyanazon hang ez, (csak-hogy színezésében erőteljesebb, gúnyjában keserűbb) mely Katona cikket átlengi. Ügylátszik, hogy egy negyedszázad nem volt elegendő átalakítani egyes íróink nemes ábrándjai szerint az egész nemzetet.

Kölcsey nemzeti játékszínt akar, mely hánykódást szenvedett nyelvünknek bátorságos révpártja legyen. «Itt leszen a haza, hol mostani számkivetése után megnyugszik; itt leszen a tűzpont, melyből valahára teljes erejében kilobbanhat, hogy a maga bámulást érdemlő tulajdonainak tartozott rangját az európai többi nyelvek mellett elfoglalja.» Ime ez által hiszi nemzetünket oda juttatni, hogy mostani helyzetéből kiemelkedvén, Európában számot tevő nemzetté lehessen. Vannak, — folytatja eszméit — kik mosolylyal fogadják azt az állítást, hogy a játékszín közügy, kik csodálkozva kérdezhetik, hogy a nemzet fönmaradásának kérdése miként függ össze a játékszín kérdésével? Könnyen felel meg Kölcsey az e fajta kérkedőknek is, figyelmeztetvén őket, hogy a műveltségben nem haladhatunk úgy előre, mint más nemzetek. «Századok óta segédkarokra támaszkodva lépdélünk, kiknek sok kicsinyiségben, mit az erős észre sem vesz, majd veszélyt rettegnünk, majd oltalmat keresünk kelletik.» Éppen helyzetünk kívánja meg, hogy a játékszín érdekében mindent tegyünk.

«A virágzó magyarnak a játékszín csak egy újabb gyönyörködés tárgya lett volna; nekünk pedig azt úgy kell ohajtanunk, mint hanyatló

nyelvünk védelmét, mint enyésző characterünk palladiumát, mint süllyedő lelkünk fölemelő eszközét.»

Nyelvünknek nem elég az, hogy csak a köznéppel való érintkezésben használjuk; nem az a mi characterünk, hogy magyar táncznóta mellett szilajkodva forgassuk a kancsót; lelkünknek nem szolgálhat elég kielégítésül az elavult jogokkal vagy az újonnan nyert címekkel való dicsekedés. De ha ebben találja föl legnagyobb gyönyörűségét a nemzet: «csak szenvedjük el tovább is, hogy a magyar fővárosában idegen játékszínnek álljon ragyogó épület, hogy a messzinnen jött vándor ott mindent találjon, csak azt ne, a mi őtet Magyarországra emlékeztesse, hogy a jámbor hazafi városink utczáin tolmács nélkül szükkölködjék s hazáját a hazában félénk tekintettel keresse és ne találja meg!» De nem hiszi, hogy annyira süllyedtünk. Őseink országot és szabadságot szereztek és hagytak nekünk; illő, hogy mi is hagyjunk valamit maradékainak. Nem hagyhatunk reájok jobbat, mintha Pestmegye buzdító felhívását követvén, létesíteni segítjük a magyar játékszínt a fővárosban. De ha ezt tenni elmulasztjuk, rettegünk valaha Pestmegye legparányibb tagjával is összehatalálkozni. Megalázó arczpirulással kellene e hálátlanság súlyos vádját elviselnünk. «Ha van közöttünk — végzi hatalmas beszédét — ki e gyalázatos nevet hordozni nem irtózik, keljen föl utánam és ezáfoljon.»

Ki merte volna ezt megczáfolni, midőn a leghidegebb lelkűt is meg kellett indítani e beszéd elementáris ereje által, mely kérelhetetlenül gúnyolta mulasztásainkat egy oly ügygyel szemben, melytől egész nemzetünk jövője függött.

Ha Széchenyi röpirata reális fölfogásával, úgy Kölcsény költői nyelvű beszédje nemes pathosával lendített legtöbbet a nemzeti játékszín ügyén. Amaz az észhez, emez a kedélyhez szóló okaival, amaz maró sarcasmusával, emez csipős satyrájával; amaz megrengetvén a főnemesi osztálynak többé a korba nem illő előjogait, emez az egész nemzet indolentiáját okolván, hátramaradásunkért — olyan nemzeti közérzületet teremtettek, mely nem engedte többé elaludni ezt az ügyet.

A játékszín irodalmának története egy fontos következtetést enged meg, mely egyúttal jellemző vonása e korszak egész irodalmának is. A hazafiúság érzetének ébresztését értjük. Nem mintha nemzetünk akarva lett volna hazafiatlanná. Jellemében rejlő közönytől fogva a rövid, de nagy felbuzdulást, hosszú és tartós nem törődés követte; mintha idegei kimerülnének e túlfeszítés munkájában. Ragaszkodván a régihez, elfelejtette, mennyire nem illik már be

ósdí elveivel az újabb korba, s midőn magát kigúnyolva látta az idegen által, most már veleszületett büszkeségénél fogva is ragaszkodott ahhoz, a mi megkülönböztette őt a haladottabb idegentől. Lenézvén a haladást, az «idegen mázt», megcsontosodott a saját körében elvei mellett, és szinte elfeledte, hogy ily elvek mellett veszti el a jogot Európa művelt nemzetei közt helyet foglalni.

Az a néhány lelkes író ébresztgette a nemzetet s alig volt tárgy, melynél eredményesebben tehetne volna ezt, mint a játékszín-nél. *Hogy a játékszín érdeke nemzeti érdek, ez eszmének a nemzeti tudatba átvitele tisztán az irodalom érdeme.* Szüksége volt erre nem csak a játékszínnek, de az egész nemzetnek. E kérdésben a magyar íróvilág missiót teljesített, eredményesebbet a színészetnél.

A játékszín történetének ezért kötelessége volt kimerítőn foglalkozni ez értekezésekkel, nemcsak, mivel belőlök színészetünk akkori állásáról hamisítatlan fogalmat alkothatunk magunknak, hanem azért is, mert minden egyes czikk láttatni engedi, hogy évek során át hogyan jutottak egyes eszmék közforgalomba, hogyan ért meg lassan egymás után az egész kérdés, és mennyire nyilvánvalók voltak színészetünk hiányai.

Mindegyik a nemzeti játékszín eszméje fejlődésének egy-egy nyomós bizonyítéka. A célhozjuttatásban mindegyiknek kisebb-nagyobb érdeme van.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

KÖNYVTÁRA 978 /19 57 N. SZ.

JAVÍTANDÓK.

(I. k.)

13. lap 1-ső sorában	gy	helyett olvasd	Igy
13. " 1-ső "	Cronicában	" "	Cronicájában
13. " 24-ik "	hogy a	" "	hogy az a
23. " 20-ik "	II. Lipót	" "	I. Lipót
36. " 26-ik "	Kunits J.	" "	Kunits F.
75. " 24-ik "	Reischl	" "	Raischl
105. " 35-ik "	növeldei	" "	papnőveldei
119. " 8-ik "	Papp Ferencz	" "	Papp Gábor
195. " 15-ik "	Partorkodással	" "	Pártoskodással
245. " 19-ik "	mellyet	" "	«mellyet
245. " 23-ik "	II. Leopold	" "	I. Leopold
301. " (első jegyzet)	Endróey	" "	Endrődy
327. lap alulról 3. sor	VIII/3	" "	VIII/31.
414. " 12-ik sorában	Inkle és Jerikó	" "	Inkle és Járíkó
436. " 16-ik "	Glosnius	" "	Glosius
437. " 29-ik "	nemzeti	" "	Nemzeti
476. " 15-ik "	Györgyiné	" "	Györgyi [nerva
486. " (jegyzet)	Felső Minerva	" "	Felső Magyarországi Mi-
514. " 19-ik "	Gr. Kenderessy	" "	Gr. Kendeffy
514. " 21-ik "	Gr. Thoronszkay	" "	Gr. Thorocz kay
557. " 30-ik "	Ezt diadalt	" "	Ezt a diadalt

